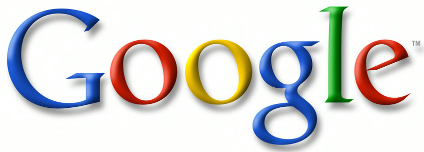
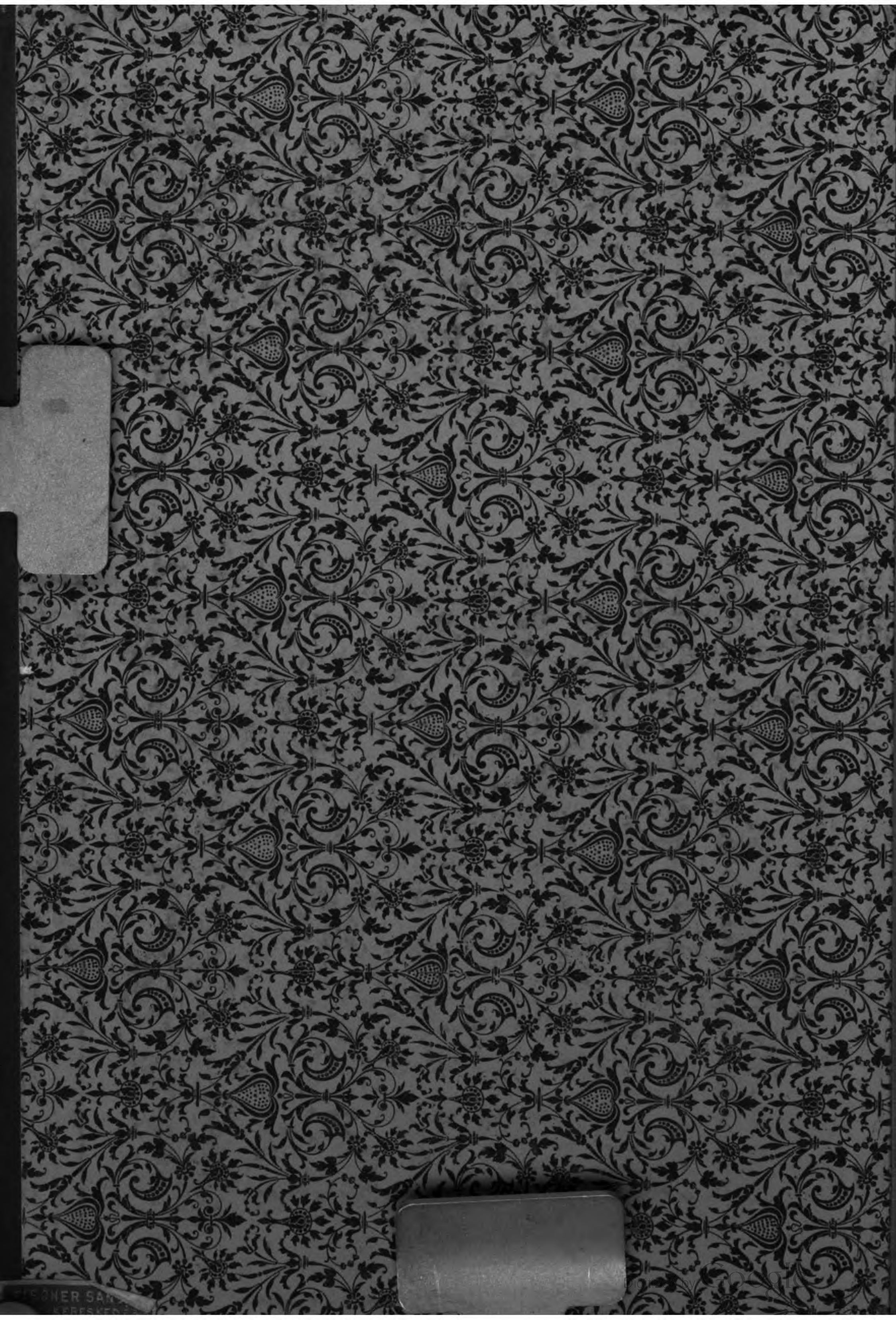

Google

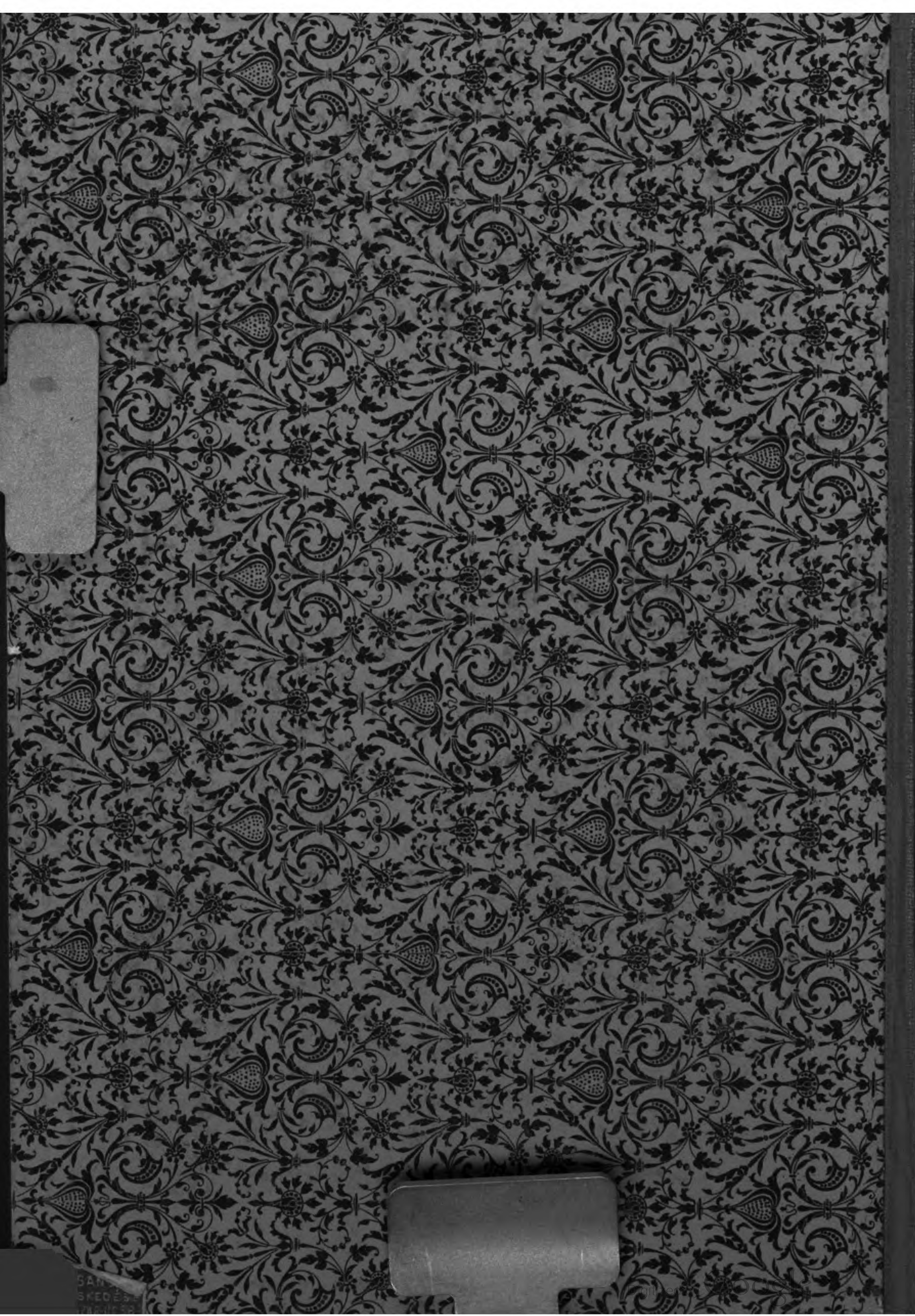

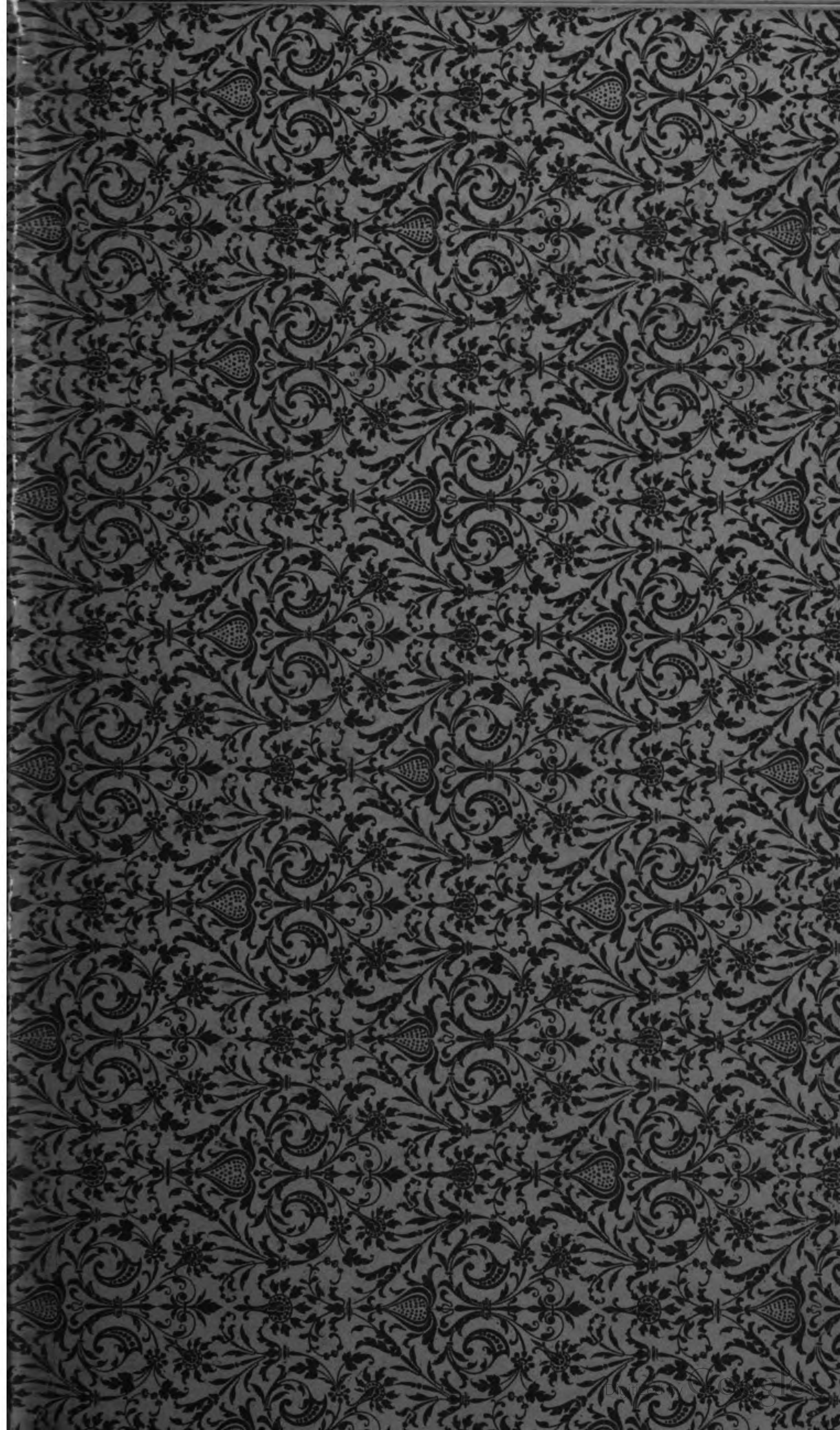
Magyarország

Margit Balogh, Aladár György

THE NEW YORK PUBLIC
ASTOR LENOX & TILDEN

A FÖLD ÉS NÉPEI

A FÖLD ÉS NÉPEI

NÉPSZERŰ FÖLDRAJZI ÉS NÉPISMEI KÉZIKÖNYV

IRTA

GYÖRGY ALADÁR

MÁSODIK UJBÓL IRT KIADÁS

ÖTÖDIK KÖTET

MAGYARORSZÁG

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1905

MAGYARORSZÁG

IRTÁK

BALOGH MARGIT
BÁTKY ZSIGMOND
BORBÁS VINCZE
BRÓZIK KÁROLY
CHOLNOKY JENŐ
CZIRBUSZ GÉZA
DEMKÓ KÁLMÁN
ERŐDI BÉLA
GELLÉRI MÓR
HANUSZ ISTVÁN
KENEDI GÉZA
KOZMA FERENCZ
KOZMA GYULA
KÖRÖSI ALBIN
LÓCZY LAJOS
MÁRKI SÁNDOR
K. NAGY SÁNDOR
NÉMETHY KÁROLY
PASZLAVSZKY J.
PERES SÁNDOR
RÉNYI JÓZSEF
SIMONYI JENŐ
SZIKLAY JÁNOS
SZILASSY ZOLTÁN
TÉGLÁS GÁBOR
THIRRING GUSZTÁV

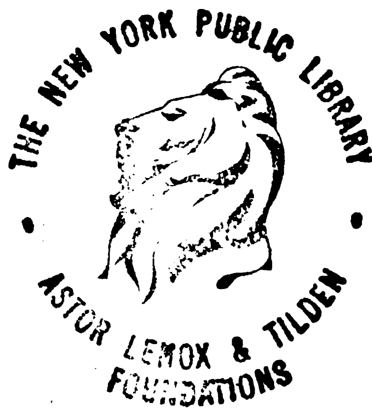
SZERKESZTETTE

GYÖRGY ALADÁR

TIZENHÁROM SZINES MELLÉKLETTEL, EGY TÉRKÉPPEL, TIZENKILENCZ EGÉSZ LAPNYI RAJZMELLÉKLETTEL ÉS 419 A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT RAJZZAL

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1905

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A «Föld és népe» czímű nagyobb terjedelmű illusztrált népies földrajzi műből, melynek első kiadását a Méhner Vilmos-féle könyvkiadó czég már 25 évvel ezelőtt megkezdette, a jelen kötetben adjuk ki a második teljesen ujból írt kiadásnak bezáró részét.

Az a nagy érdeklődés, melyet olvasóközönségünk e mű iránt tanúsított, arra ösztönzött bennünket, hogy a második kiadást tetemesen nagyobb s a közszükségletnek megfelelőbb átdolgozásban adjuk ki. Így lett a korábbi három kötetű műből jelenleg öt vaskos kötetből álló gyűjtemény, melynek négy első kötete az idegen országokat és népeket ismerteti, a jelenlegi pedig kizárólag Magyarország földjét és népét tárgyalja.

Hazánk régibb és újabb leírásai mellett éreztük mindnyájan egy középterjedelmű népies nyelven írt s illusztrált műnek hiányát. Hogy ezt a hazafias feladatot minél jobban valósíthassuk meg, elhatározta a szerző és kiadó, hogy a nagy honismertető mű egyes részeinek feldolgozására a legkiválóbb szakerők közreműködését kéri ki. Így sikerült a czímlapon felsorolt 26 kiváló szakerő közreműködését megnyerni, kiknek munkáit a tartalomjegyzék egyenkint feltünteti, s a mellett közel félezer képet gyűjteni össze, hogy a művelt magyar közönség kezébe új kézikönyvet adhassunk, mely gyönyörködtetve oktasson, s ismereteket terjesztve éleszsze s tartalmasabbá tegye a hazaszeretet nemes érzelmét.

A fenti vállalat nagy előkészületei okozták, hogy a jelen kötet kissé később jelent meg, mint a második kiadás megelőző kötetei, sőt a harmadik javított kiadás két első kötetét is kibocsá-

tottuk már a könyvpiaczra. Természetes, hogy a 26 író egyéni sajátsága és egyes részletek jelentősége miatt a jelen kötet összeállítójának nem sikerülhetett tökéletes egyöntetűséget és minden igényeket egyaránt kielégítő általános jelleget adni a leírásnak, bár egyes írók s különösen dr. Erődi Béla úr hálánkat kiérdemlő módon segítettek a munkánkban. De kollektív jellegű munkáknak ez közös hiánya, melynek megszüntetése a későbbi — előreláthatólag nem messze időben bekövetkező, új kiadásoknak lesz feladata.

A történelem tanuságain és a költészeten kívül talán semmi sincs, a mi oly lélekemelő s a nagyközönséget erkölcsileg magasabbra vivő irodalmi alkotás lehetne, mint egy-egy honismertető mű, melyet nem disznek tartanak a szalonasztalokon és könyvszekrényekben, mely nem riaszt vissza nevek és számok halmazával, de a melyet olvasnak és megszeretnek.

Ezt akarjuk mi elérni és akarjuk még inkább a jövőben. Ezért szeretettel kérjük olvasóinkat: figyelmeztessenek a mű egyes hibáira és hiányaira, nagy czélunkra tekintettel. A kiadó áldozatokat, a szerzők munkát nem fognak sajnálni, hogy a munka folyton tökéletesebb alakban jelenjen meg. A jelen kötetre, mely jóformán úttörő, jogosan alkalmazhatjuk a példabeszédet: et voluisse sat est.

György Aladár.

TARTALOM.

KÉPEK JEGYZÉKE.

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE.

ELSŐ FEJEZET.

MAGYARORSZÁG FÖLDJE ÉS NÉPE.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. 21 kötet. Budapest, 1885—1901. — *Hunfalvy János dr.:* Egyetemes földrajz. II-ik kötet. (A magyar birodalom földrajza.) Budapest, 1886. — *Czirbusz Géza dr.:* Magyarország a XX-ik évszáz elején. Temesvár, 1902. — Magyarország vármegyéi és városai. Szerkeszti *dr. Borovszky Samu.* Budapest, Apollo.

Magyarország Európa testének jól kikerekített része. Nem olyan pontosan kiszabott terület, mint valamely sziget, a melyet tenger övez, mégis azok közé az országok közé tartozik, a melyeknek külső alakját évszázadokon át sem igen módosítja a történeti események hullámzása.

Magyarország jól kifejlődött földrajzi egyéniség. Természetes határai vannak, a melyeken tartósan nem terjedt túl sohasem, s a melyeken innen nem bírt meggyökerezni idegen hatalom tartósan sohasem. A jelenkori Magyarország térképe nem igen különbözik a hat-nyolczszáz év előtti Magyarország térképétől.

Az országot mindenfelől hegységek környezik, a melyek az összes vizeket elenyészően csekély kivétellel az ország belseje felé terelik, a Duna felé, a mely ezer kilométernyi hosszúságban mint hazánk fő lüktető ere vonúl át egész Magyarországon.

Északon és keleten a legtermészetesebb és azért a legállandóbbb is az ország határa. A Kárpátok teteje ott a határ, a honnan két oldalt kétfelé ereszkednek alá a lejtőn fakadó vizek, a föld vonzó erejét követve. És valamint a vizek egymás felé közeledve a völgyekbe sietnek, hogy egyesüljenek, az emberek is kerülik a zordon magaslatokat, a hol nehéz az élet és bajos a közlekedés. A hegységnek mind a két oldalán ők is lefelé húzódnak. A völgyekben, a Kárpátok gerinczétől minél távolabb tömörül a népesség.

Kárpáti határunk erősségét magasságán és zordságán kívül fokozza az a nagy erdőség, mely végesvégig húzódik rajta és mind a két oldalon távol tartja a lakosságot határunktól. Így a hegység két oldalán elterülő népes tájakat egy széles néptelen tájék különíti el egymástól. A Kárpátok tetején hosszan húzódó vízválasztó vonal nemzetválasztó, országválasztó határvonallá fejlődött.

Három helyen terjed hazánk a kárpáti nagy vízválasztó vonalon túl: a Kis-Kárpátoknál, a hol a Morva folyóig terjeszkedtünk; a Poprád völgyében, a mely az ország legmagasabb hegyeinek tőszomszédságában nyit utat, végre a Székelyföldön, a hol hosszú keskeny területünk van a vízválasztó mögött. Évszázadokon át a lengyel volt a Kárpátokon túl a leghatalmasabb szomszédunk és évszázadokon át volt a lengyelek kezében a tizenhárom szepesi város, melyek ott határunk kevésbbé védett pontján csoportosúlnak. Még a legújabb időben is nemzetközi bíróságnak kellett döntő itéletet mondania határunk ezen kényes pontján, a vitás tengerszem területén.

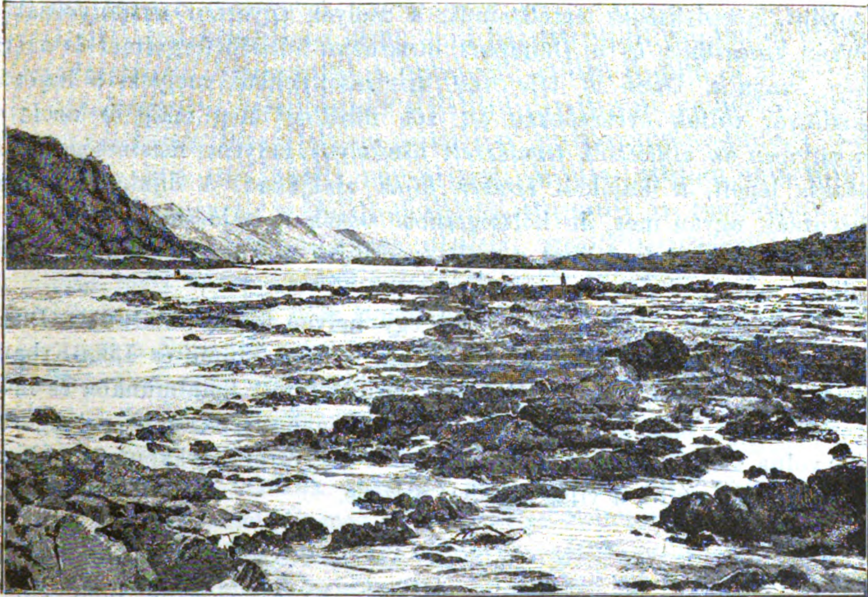
Milyen szerencse ránk nézve kárpáti határunk erőssége, azt semmi se bizonyíthatja jobban, mint a szomszéd Lengyelország szerencsétlensége, a melyet a nemzet egyenetlenségén kívül az a körülmény siettetett leginkább, hogy nem voltak jó, természetes határai.

Délen a Duna és Száva jelöli a határt, melyen túl szintén hegyes vidék emelkedik. Ott azonban nem elhagyatott vidéken át, hanem népes területen húzódik végig a határvonal. Tehát délen sokkal nyíltabb a határunk, mint északon és keleten. Nyugaton még nyíltabb, mert ott nemcsak a Duna nyit utat hazánk belsejébe, hanem a Duna felé siető számos alpesi folyó is: a Lajta és Rába, a Mura és Dráva, a Száva és mellékfolyói.

Alig kételkedhetünk azon, hogy déli és nyugati határunk nyíltsága Magyarország egész történetére nagy kihatással volt. Délről és nyugatról kapta Magyarország a kereszténységet és a műveltséget, a mely a magyar népet maradandóan ehez a földhöz kötötte; de egyszersmind onnan fenyegetett bennünket leggyakrabban hatalmas szomszédok térfoglalása, a mely azonban szerencsénkre sohasem volt elég erős arra, hogy

egész Magyarország elfoglalásává fokozódott volna, vagy hazánk önállását tartósan megingathatta volna.

A nyugati hatások mégis mélyebben benyomúltak hazánkba, mint a déliek; mélyebb nyomaik láthatók mindenütt egész köz- és magánéletünkben, a mit legalább részben a nyugati és déli határok különbsége is megmagyaráz. Ugyanis nyugatról a Duna völgyétől az Ádriai-tengerig majd mindenütt kényelmes utak vezettek be Magyarországba, ellenben délről a Balkán-félszigetről felénk nyiló völgyeknek épen a kijárata elé

A VASKAPU.

fekszik keresztben a Száva és a Duna, valamint — a mi még sokkal fontosabb — a két folyó hosszában húzódó nagy kiterjedésű mocsarak.

Nem annyira a folyók, mint a két partjukon elterülő mocsarak erősitették déli határunkat. A folyó, sőt még a tenger is csak az elől zárja el az utat, a kinek hajója nincs; a mocsár azonban a vizi és a szárazföldi közlekedő eszközök előtt egyaránt elzárja. A mocsár még a hegységnél is nagyobb forgalmi akadály, csakhogy nem olyan maradandó, mint a hegység, mert a műveltség előhaladtával gátak közé szorítják a vizeket és kiszárítják, megművelik a mocsaras térségeket. Azonban a művelődésnek ez a munkája a mi déli határunkon nagyon is lassú lépésekkel haladt előre és még a múlt századbeli állapot igen kevéssel különbözött attól az ősi állapottól, a melyet ott ezer év előtt találtak a

honfoglalók. A Kárpátokban a völgyszorosok és hágók, a Száva és Duna hosszában húzódó mocsári határon pedig csupán némely kedvező fekvésű átkelő pontok tették lehetővé a közlekedést a két part között; olyan pontok, a melyeknél az egyik parton vagy mind a kettőn fekvő magaslatok összeszorították és megszakították a szélesen szétterülő mocsarak hosszú lánczolatát.

Kivételes természetű hely déli határunkon az Al-Duna völgyszorosa Báziástól Orsováig. Jó határ; nem azért, mert a Duna választ el ott bennünket a szomszéd országtól, hanem azért, mert mind a két parton roppant meredekségek emelkednek, a melyek egyaránt akadályozzák a Dunán keresztben és a Dunapart hosszában húzódó forgalmat és azért, mert maga a Duna is tele van szirtzátonyokkal, melyek a hajózás akadályai voltak évezredeken át, sőt némileg még máig is azok, a mennyiben az elhárított természeti akadályok helyébe mesterséges korlátozás lépett, a hajóktól szedett díjak alakjában. A díjak nem akadályozzák ugyan meg, de költségesebbé teszik a hajózást és kétségtelenűl korlátozzák a forgalmat, a mely ezen díjak nélkül bizonyára nagyobb volna.

A Kárpátok vidékén kívül csak egy helyen terjed határunk a Duna vízválasztó vonalán túl: a tengerparton, Modrus-Fiume és Lika-Krbava megyékben. De ott is csupán keskeny terület jutott hatalmunkba és még az sem volna magában véve ránk nézve nagyon értékes, ha a tengerre nem volna szükségünk. Az a kis tengerpart Magyarország kapuja, a melyen szabad utunk nyílik a világ minden részébe.

* * *

Mekkora Magyarország? Nagy ország, ha azt vesszük, hogy egyik vége a másiktól kilenczszáz kilométernél messzebb van és a sebesen száguldó gyorsvonat sem teszi meg ezt az utat huszonnégy óra alatt. Kis ország, ha azt vesszük, hogy Európa testéből harmincz ekkora országot lehetne kihasítani, s hogy az összes szárazföldeken körülbelül négyszázötven ekkora ország férne el, az egész földgömb színének pedig még ezredrészét sem foglalja magában.

Hivatalosan 322 ezer négyszögkilométernyinek tekintik Magyarország területét, a tudományosan megállapított szám pedig 325 ezer. Minthogy a hatóságok is elismerik, hogy a hivatalos szám nem pontos, bátran az utóbbit fogadhatjuk el, mint a valóságnak megfelelőt. Ebből kerek számban 42 ezer négyszögkilométer jut Horvát-Szlavonországra és húsz négyszögkilométer Fiume városra és kerületére. A Duna vízkörnyékéhez tartozik hazánk területéből 314 ezer négyszögkilométer, tehát csupán 11 ezer négyszögkilométer hazánk területének az a része, a honnan nem

a Dunába folynak a vizek. Körülbelül akkora ez a terület, mint Bács-Bodrogmegye.

A magyar anyaország 63, Horvát-Szlavonország nyolcz vármegyére oszlik. Tehát ennek a 71 megyének a területe átlag (325,000 : 71 = 4577) kereken 4500 négyszögkilométer. Az egyes megyék nagysága azonban igen különböző: Pestmegye csaknem 13, Bács-Bodrog és Bihar 11, Máramaros, Krassó-Szörény és Torontál 10 ezer négyszögkilométernyi terjedelműek; ellenben Esztergom-, Túrócz- és Ugocsa-megyék ezer négyszögkilométernél nem sokkal nagyobbak. Tehát legnagyobb megyéink tízszer akkorák, mint a legkisebbek.

A hivatalos fölosztáson kívűl, mint hazánk egyes vidékeinek elnevezései általánosan ismeretesek: a Dunántúl, Alföld, Felföld és Erdély nevek. A tudományos használatban a Felföld név helyére az Északnyugati-Felföld elnevezés lépett, ehez csatlakozott az Északkeleti-Felföld, mint új fogalom, és a régi Erdély név helyett, de nem egészen ugyanarra a területre alkalmazva, a Délkeleti-Felföld elnevezés is használatos. Az Alföldet gyakran Nagy-Alföldnek nevezik, megkülönböztetésűl a Kis-Alföldtől, mely névvel hazánk kisebbik alföldjét ruházták föl.

Mindezek a nevek nem vonatkoznak pontosan körülhatárolt területekre, még a Dunántúl elnevezés sem, mert hiszen gyakran ezen név alá foglaljuk Esztergom és Komárom-megyék Dunáninneni részét, s viszont Pestmegye budai környékét gyakran a Nagy-Alföldhöz számítjuk. Legbajosabb az Északnyugati-Felföld és Északkeleti-Felföld elkülönítése. Sokan a Hernád völgyét tekintik határnak és a Hernád mellékéről legalább Sárosmegyét odaszámítják még az Északkeleti-Felföldhöz; mások viszont az így elválasztott Hegyalját vagy az úgynevezett Eperjes-tokaji hegysort az Északnyugati-Felföldhöz számítják, a melyhez jól hozzásimúl, holott az Északkeleti-Felföldtől egészen elválasztja a Nagy-Alföld legészakibb szöglete.

Magyarország vidékei közül a Nagy-Alföld a legnagyobb. Kereken 100 ezer négyszögkilométer területet foglal magában, tehát hazánknak csaknem harmadrészét. Az ország közepén van, nélküle darabjaira hullana szét Magyarország, mint a hogyan ketté törött a félkör alakban megmaradt keskeny országrész, a mikor az Alföld török kézre jutott. A török hatalom éket ütött Magyarország testébe, miáltal nemcsak az Alföld veszett el másfél évszázadra, hanem Erdély is elszakadt a nyugati részektől.

* * *

Erdély és Horvátország, hazánknak ez a két szélső vidéke gyakran játszott nagyobb szerepet Magyarország történetében. Nem hiába, hogy az ország többi részeinél távolabb vannak a középponttól, bennük már

kezdettől fogva kevésbbé tudtak érvényesűlni a középpont felé vonzó (centripetalis) erők a középponttól eltávolító, elszakító (centrifugalis) erők ellenében, mint hazánk azon vidékein, a melyek a középponthoz közelebb esnek. Magyarországhoz csak Szent-László csatolta szilárdul ezt a két szélső országrészt, abban a korban, a melyben a középponthoz közelebb eső országrészek összetartása már régen biztosítva volt.

A mennyiben hitelt érdemelnek a történeti hagyományok, a melyek arról szólnak, hogy Erdélynek legalább egy része már Szent-István korában hazánkhoz tartozott, másrészt ugyanazok a történeti források említik először az erdélyi magyarságnak a kereszténységet terjesztő központi hatalommal való szembeszállását. A központi hatalom ellen irányuló törekvések Erdélyben is, Horvátországban is folyton meg-megújúlnak. Magyarország fönnállása óta egészen a legújabb időig a vajda, fejedelem, bán stb. czímeken és a történelmi eseményeken kívül számos politikai, vallási és társadalmi intézmény mind a mai napig megkülönbözteti hazánknak ezt a két szélső vidékét a középponthoz közelebb eső országrészektől.

Erdély különállását Magyarországon belül nemcsak a középponttól való nagyobb távolsága mozdította elő, hanem az a körűlmény is, hogy a Biharhegység nagy tömege elkülöníti az ország közepén elterülő nagy alföldi medenczétől. Az Erdélyi-medencze, a melyet a benne foglalt Mezőségről Mezőségi-medenczének is nevezhetünk, csupán két völgyön, a Maros és Szamos völgyén át van vízrajzi összeköttetésben hazánk belsejével és ezen a két úton kívül csak a Királyhágó útja vezet Magyarország közepe felé a Sebes-Körös völgyének hosszában.

Valamint a török hódoltság idején a Nagy-Alföld nélkül, tehát középpont nélkül, nem lehetett összetartani az ország többi részét, a szertehulló szélső részeket, úgy viszont a középponti rész, az Alföld sem szakadhatott egészen külön a körülötte csoportosuló országrészektől. A mi Alföldünk nemcsak hogy sokkal rövidebb ideig volt török kézen, mint a Balkán-félsziget országai, hanem még a hódoltság ideje alatt sem egyesűlt olyan szorosan Törökországgal, mint amazok. A török uralom ideiglenes voltának érzete, a Magyarországhoz való tartozás tudata soha sem halt ki egészen az Alföld leigázott népéből, annyira nem, hogy a török uralom fölszíne alatt, sőt a török hatóságok tudtával, nagyrészt tovább működtek a vármegyei magyar hatóságok, csakhogy székhelyüket a török határon kívül voltak kénytelenek elhelyezni.

Az Alföldnek nemcsak azért kellett aránylag rövid idő alatt fölszabadúlni a török uralom alól, mert Magyarország testének szervesen beilleszkedő része volt, hanem azért is, mert a török birodalom testéből kinyúló. tehát nehezen védhető vidék volt. Ilyenformán kiszögellő szélső

részek voltak valamikor a római birodalomhoz tartozó Dáczia és Pannonia, a későbbi Erdély és Dunántúl, melyek a közöttük függetlenűl maradt Alföld nélkül nem voltak összetarthatók. Nagy Károly birodalmának szélső keleti része, Szvatopluk birodalmának keleti része, hamar elveszett a németekre, azután a szlávokra nézve, mert azoknak a birodalmaknak külső lejtőjén terűlt el, a megalakuló új Magyarországhoz ellenben természetes módon csatlakozott, mint ennek középpontja felé lejtősödő vidék.

A magyar honfoglalás előtt, tudomásunk szerint, csakis a húnok és az avarok kezében egyesűltek a mai Magyarország részei, vagy legalább nagyobb részei. De míg ezeknek a hatalmas népeknek birodalma gyorsan letűnt a történet homályába, a magyar nemzet immár ezredéve fönnálló birodalmat alapított ezen a helyen.

Ez a nagy múlt biztató a jövőre. Az ne aggaszszon bennünket, hogy mint a pogányság és kereszténység küzdelmének korában, mint a husziták, a reformáczió és a török vész korában, mint történelmünk folyásában mindig megvoltak, úgy mai napig is megvannak bizonyos törekvések, a melyek a szélső részeket a középponttól elszakítani szeretnék. Mindaddig nem kell tartanunk a szélső részek elszakadásától, a míg ezek érzik, hogy természeti, gazdasági és történeti fejlődésüknél fogva egymásra és a középpontra vannak utalva. Az egymásra utaltság érzete pedig mindaddig meg nem szűnik, míg az ország alföldei élelmiszerekkel és más egyéb szükségletekkel látják el a felföldeket és míg ezek fával, ásványi termékekkel és ipari czikkekkel látják el az alföldeket. Az anyagi dolgok összetartó ereje nagyobb minden széthúzó erőnél.

A szélső vidékeken nyilvánuló nemzetiségi törekvések nem lényeges elemei, hanem csak újabb formái a széthúzó törekvéseknek, melyek nyelvileg és vallásilag kevésbbé tagolt vagy teljesen egységes nemzeteknél is mutatkoznak. Spanyolországban a szélső tájakon mindig megújúlnak az elszakadási törekvések. Az évezreden át szétforgácsolt német nemzetben máig sem szűntek meg ezek a törekvések, sőt a németség szélső vidékei Németalföldre, Luxemburgba és Belgiumba, Svájczba és Ausztriába szétoszolva mutatják, hogy az anyagi érdekek és a történeti fejlemények ereje még mindig nagyobb, mint a nyelvben nyilvánuló összetartozásé.

Szomszédaink köröskörűl ugyanazon a nyelven beszélnek, mint az ország határszélein lakó nemzetiségek, kivéve a lengyeleket, a kik közűl kevesen telepedtek le határainkon belűl. A vonzás, melyet a szomszédok a magyarországi nemzetiségekre gyakorolnak, csak két helyen válhatik fenyegetővé, ha a történelmi fejlemények folyamán elhagyna eddigi szerencsénk: északkeleten a rutén vidéken, a melyhez nagyon is közel van a hatalmas Oroszország, és a dunántúli határszélen, a melynek német lakos-

sága térbelileg összefügg a középeurópai nagy német nyelvterülettel. Azonban mind a két szomszédnak előbb az osztrák császárságon kellene keresztülgázolnia, hogy hozzánk férjen. Bármennyire panaszkodhatunk is Ausztria testvéri szeretete ellen, melylyel bennünket északról és nyugatról körülölel, bármennyire nehezíti az északi és nyugati szomszédokkal való gazdasági érintkezés közvetlenségét, nem tagadhatjuk, hogy a mai viszonyok között testével födözi határunk két legkényesebb pontját és módot ád arra, vagy legalább időt, hogy ezeket a határszéleket minél erősebb kötelékekkel fűzzük magunkhoz.

19,254.559 lakosa volt egész hazánknak az 1900. évi népszámlálás idején; ebből 2,416.304 jutott Horvát-Szlavonországokra. Minthogy az utóbbi években kétszázezernél többel szaporodott évenkint hazánk lakossága, 1904-ben 20 millióra becsülhető az egész ország lakossága. A magyarság számaránya már 1900-ban 51·4 % volt az anyaországban és az egész állam területén is meghaladta a 45 %-ot. Minthogy a magyarság száma folyton nagyobb mértékben növekszik, mint a többi hazai lakosságé, évről-évre magyarabbá fejlődik az ország. A többi hazai nyelvek közűl még a legelterjedtebb, a román, is csupán 14·5 %-kal szerepelt 1900-ban, a horvátok és szerbek együttes számaránya pedig csak 15—16 % körűl volt.

A rutén és a német elem, melyeknek kifelé való vonzódása ránk nézve legkényesebb helyzetet teremthetne, nemcsak hogy az ország leghazafiasabb elemei közé sorozható, hanem számarányánál és eloszlásánál fogva is a legkedvezőbb viszonyokat mutatja az ország politikai egysége szempontjából. A ruténség az ország népességének csupán 2 %-a. A németség 11 %, de szétforgácsolva az ország minden részében. A németségnek az a része, mely az alsó-ausztriai és stájer határszélen lakik, tehát közvetlenűl összefügg a középeurópai vagy német nyelvterülettel, még 2 %-át sem teszi hazánk lakosságának. A németségnek az a töredéke pedig, a mely legnehezebben szokik hozzá Magyarország magyarságához, az erdélyi szászság, térbelileg leginkább elszakadt a nagy német nyelvterülettől és szaporodásban messze elmarad a magyarság mögött.

* * *

Magyarország közkézen forgó térképeinek két hiteles kútforrása van; valamennyi vagy a táborkari, vagy a kataszteri térképek alapján készül.

A táborkari térképeket a bécsi katonai földrajzi intézet készíti azon térképi fölmérések és rajzok alapján, a melyeket a helyszínére kiküldött katonai szakemberek szolgáltatnak. Délkörök és hosszúsági körök szerint osztotta föl a bécsi földrajzi intézet Ausztria és Magyarország területét.

Az egyes térképlapok tehát nem téglaalakú négyszögek, hanem a felső (északi) részükön összehajló négyszögek (trapéz). Ha a táborkari térképeket összeállítjuk, nem sík térképet kapunk, hanem egy sok lapból összeillesztett gömbszeletet, mely így hívebben tünteti föl az ország valóságos alakját, mint a sík térképek.

A közforgalomba bocsátott táborkari térképek közül a legnagyobbak jelenleg $^{1}/_{75,000}$ méretűek, azaz 75,000 czentiméternyi (= 750 méternyi) vonal, például egy ilyen hosszaságú utcza, ezen a térképen 1 czentiméternyi nagyságban van ábrázolva. Ennek a térképnek méretéről talán fogalmat ád az az adat, hogy rajta a Balaton körülbelül egy méter hosszaságú. Oly nagy méretűek ezek a térképek, hogy rajtuk jól megkülönböztethetők a városok és falvak utczái, a mezőn, erdőn magánosan álló házak, az utaknak legnagyobb része, sok helyen még a gyalogösvények is, a fasorok, erdők, patakok, források, kutak stb.

Minthogy ezek a térképek főkép katonai használatra késztültek, legnagyobb gonddal tüntetik föl azokat a tárgyakat, a melyek a hadműveleteket előmozdítják vagy hátráltatják. Így nagyon pontos árnyékolással és magassági rétegvonalakkal tüntetik föl a hegylejtők meredekségét, melytől annyira függ az ágyúknak és csapatoknak előnyomulása. A hegyek és völgyek pontos ábrázolása leginkább megkülönbözteti a táborkari térképeket a kataszteri térképektől.

A kataszteri térképek Budapesten az Államnyomdában készülnek, állami mérnökök fölvételei alapján. A kataszteri fölvételek teszik lehetővé a földadó igazságos kivetését. Rendeltetésükhöz képest a kataszteri térképek a birtokviszonyokat tüntetik föl a legnagyobb pontossággal, s minden egyes telek megkülönböztethető rajtuk. Ezért a kataszteri térképek méreteinek is sokkal nagyobbaknak kell lenniök, mint a táborkari térképekének. Számadatoknál jobban megvilágítja talán nagyságukat az az adat, hogy a legtöbb község kataszteri térképe kiterítve el nem férne közönséges asztalon, tehát minden egyes község térképe több négyszögméternyi területű.

Minthogy a hatóságokon kívül kevés embernek van szüksége ilyen részletes térképekre, a kataszteri térképeket csak néhány példányban nyomtatják. Azért a nagy közönség előtt ezek kevéssé ismeretesek és csak a legutóbbi években kezdi az államnyomda csinos vármegyei térképek alakjában közrebocsátani a kataszteri térképek anyagát.

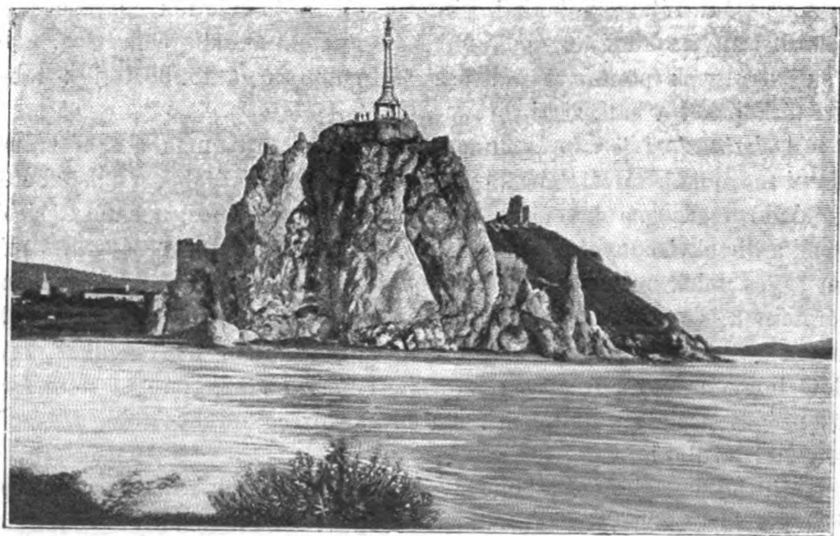
Az államnyomda vármegyei térképei körülbelül félakkora méretűek, mint a nagy táborkari térképek ($^{1}/_{144,000}$) és rajtuk élénk színezés mutatja a szántóföldek, rétek, kertek, szőlők stb. fekvését.

A táborkari és kataszteri térképekhez hasonló értékű más *írott* forrása nincsen Magyarország földrajzának. Van számos monografia, de közöttük

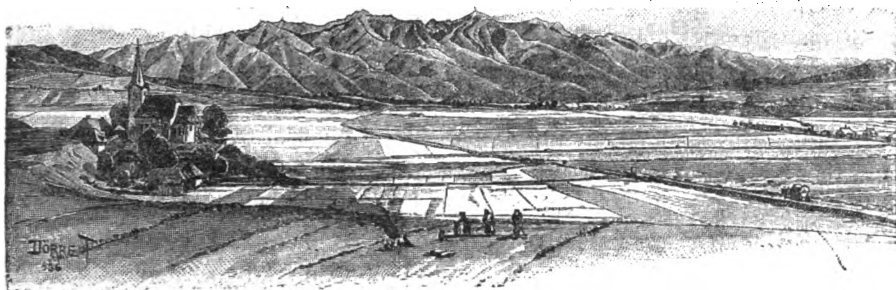
nem sok a tudományos értékű. Az újabb leírások közül némi egyöntetűségénél és tervszerűségénél fogva kitűnik a «Magyarország vármegyéi és városai» czímű vállalat, a melyben már több vármegyének a leírása megjelent. Azonban oly hosszú időközökben jelennek meg az egyes kötetek, hogy mire a huszadik kötet megjelenik, addig az első kötetek már elavúltak. Így avúltak el az «Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben» czímű díszmunkának régibb kötetei is.

Magyarország összefoglaló leírásaiból hasonlóképen elavúltak Fényes Elek és Hunfalvy János művei, a melyek koruk színvonalán álltak és ebből a szempontból mindenkor becses munkák maradnak.

Jelenleg a Földtani intézet, a Meteorologiai intézet, az Országos statisztikai hivatal, a Földrajzi-társaság, a Kárpátegyesület, az Erdélyrészi Kárpátegylet és más egyesületek kiadványaiban gyűlik össze Magyarország földrajzának óriás anyaga, a melyhez a folyóiratok és a képes hetilapok is számos adattal járúlnak hozzá.

MILLENNIUMI EMLÉK DÉVÉNYNÉL.

A MAGURA.

MÁSODIK FEJEZET.

HEGYEK ÉS VIZEK.

Hunfalvy János dr.: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. 3 köt. Pest, 1864/65. — *Péch József:* A Tisza. Budapest. — *Lóczy L.:* A Balaton tudományos kutatásának eredményei. Budapest, 1897/1904. — *Penck Albr.:* Die Donau. Wien, 1891.

Hazánk fölületének legmélyebben fekvő pontja Orsovánál van, hol a vasúti állomásház falába illesztett tábla 55 méter magasságot jelez, s a honnan nem messze, a koronakápolnánál, a Dunának, midőn hazánkból kilép, közepes vízállásban csak 42 m. magas a tükre az Ádriai-tenger színe fölött. Az északi határon ellenben a Magas-Tátra legemeltebb orma, a Ferencz József-tető, melyet 1896-ig Gerlachfalvi-csúcsnak neveztek, 2663 m. magasba meríti szellős üstökét.

E két pont méretei közé helyezkedik Magyarország földjének fölszíne, mely középszámítással 396 m. magasságot ád, ha hegyvidékeit az Alföldekre szétterítve képzeljük. A nagyobbik Alföld átlag 100 m. magas, a kisebbik rónaság vagy 50 méterrel emeltebb; de magasabb az erdélyrészi Mezőség, mely nagy kiterjedésű láp (plateau) átlag 443 m. magas. Ezeknek az emeleteknek elsője délnek hajlik, a másodika keletnek, a harmadika nyugatnak, s megszabják vizeiknek esés-irányát az ország közép-barázdája felé, hol a Tisza nagy görbületekben kanyarog.

Hazánk fölületéből 40% az alsík 50—150 m. tengerszíni emeltséggel, 31% a dombvidék 150—500 m. között, 11% a középhegység 500—700 m. között és 18% a magas hegység 700 méteren fölűl.

Az összes hegyvidékek lehordása hazánknak 279,770 km^2-nyi területét 333 m. egyenlő magassá tenné, mely esetben az Alduna Orsovánál $1^3/_4$-szer nagyobb emelkedésről rohanna le a román síkra, mint a Niagara-zuhatag Amerikában; a víztömege is körülbelül annyi.

Magyarország hegyei annak a nagy emelkedési övnek a tagjai, mely az Atlanti-világtengerből Észak-Afrika Atlasz-hegységével és a Pirénéi-félsziget tömeges emelkedésével 30 földrajzi fok szélességben Európát meg Ázsiát a Nagy-Óczeán partjáig vonultan átmetszi. Mielőtt azonban hazánkat eléri, két ágra villásodik és Magyarországot közrefogja. Ezeknek északi vonala a Kárpátoknak kampóformán meggörbült láncza, másika a délkeletnek hajló Keleti-Alpok ága, mely a Balkán-félszigetnek tart és ott Balkán néven a Fekete-tengerig ér, a melynek tulsó partján a Kaukázus veszi át a vezető szerepet.

A KÁRPÁTOK.

Európának nagyságra nézve ez a második hegygerincze 1400 km. hosszú vonalban patkógörbüléssel övezi hazánkat a dévényi kaputól majdnem Orsováig, valamint ama hosszú horpadásig, melyen át a Retyezát déli lejtőjéről alásiető Lepusnik és az ezt fölszedő Sztrigy-folyó a Maros felé ömlenek.

Hatalmasságából az elvágás folytán sem veszít sokat a Kárpátok hegytömege, mert a leszelt darab beszámítása nélkül is Magyarország területének nagyobb részét ágazza be. Az ország czímerében levő három hegyet, a melyek középsőjén a magyar király apostoli kettős keresztje emelkedik, a néptudat Tátra, Fátra, Mátrának nevezi, -- holott inkább ábrázolják azok a három óriás hegybogot, a melyekből hegyeink legyező irányban szertesugárzanak. Ezek a Magas-Tátra, az Ünőkő Besztercze-Naszódban, az óradnai szorosnál, és a déli határőr: a Retyezát. A két utóbbinak kiágazásai a Biharhegység segítségül hívásával ölelik körül az erdélyrészi magasfekvésű Mezőséget.

Keletkezését a Kárpát-hegylánczolat annak a nagy tömegmozgásnak köszöni, mely a harmadkor középső szakaszában Közép-Európa földjét észak felé nyomta, fölgyűrte, s az Alpok nagy tömegét kimagasította, a melynek legnagyobb sugara hazánk szirtöve, a mely bekeríti. Különbözik is Európa egyéb hegységeitől abban, hogy futását több oldalt kisérik alföldek: északon, keleten és délen. A főgerinczét pedig nem megszakítás nélkül alkotja merevülésbeli őskőség, hanem erősen váltogatja üledékes eredetűekkel, sőt homorú görbületében vulkáni kőzetekkel is.

A Kárpátok nagy hegyvidékét általában a következő tagokra osztják: 1. Északnyugati, 2. Közép, 3. Északkeleti, 4. Keleti és 5. Délkeleti tömegre.

Ezek egyeteméhez sorozható a Biharhegység, valamint a Magyar-Középhegység, melynek Dunántúlra a Balaton déli sarkáig ér el a vége, hogy a Zala völgyén az Alpok ellaposodó nyúlványaival találkozzék.

1. Az *Északnyugati Kárpátok.* Kis-Kárpátok nevet visel az a 45 km. hosszú gránitgerincz, mely az alsó-ausztriai síkságból szinte előhegyek nélkül üti föl a fejét és Mosony vármegye területére Nemesvölgynél lép át a 236 m. magas Kőhegyben. Áttöri Dévénynél a Duna, mely hajdan úgy lehet sellőt is alkotott ott, hol a dévényi szikla millenniumi emléke alatt ma is erősebben ömlik. Nyitra vármegyéig elnyúló gerincze átlag 400 méteres, csúcsai pedig 750 métert érnek el, de őskőzetükre már többhelyt mészrétegek rakódtak.

A KIS KÁRPÁTOK.

Az egész hegyvonal szemre kedves alkotású, a tetői gömbölyded és hosszúkás kúpok, mint a dévényi és a pozsonyi várromok hordozói, vagy a Zerge-hegy, a melynek déli végébe a Bécsnek vezető vasútvonal alagútját vésték. Regényessé varázsolja a Kis-Kárpátok képét a várromok egész sora, a dús lomberdő, mely csak a tetőkön megy át fenyvesekbe; lábaiknál szőlők és gyümölcsösök terülnek el és a csinos kis városok egész koszorúja a belső öv keretén, mint Récse, Szent-György, Bazin, Modor, Csesztve; Stomfa már a külsőn van. Bazin mellett a csajtai völgy nyílik, hol még ma is láthatók a krónikákban emlegetett öreg tölgyek, a melyeknek lombjai alatt II. Rákóczi Ferencz fölkelő serege táborozott.

A Párna-patak öntözte völgyeléstől kezdve Fehérhegység nevet ölt a gerincz, fehéres dolomit mészkövétől, mely benne az uralkodó elem. Kiszélesedik a Morva és Vág folyók közén s északi vége meredek szirtekké

tornyosúl. Benne a Vetterlin 4 csúcsos; alig 700 m. magasak e csúcsok, de nehezen megjárhatók, mivel rájok gyalogösvény sem vezet. Időjárás- és növénykülönző sziklaköb az; északi zordon lejtője a növényvilág más gyermekeinek ad szállást, mint az aránytalanúl enyhébb déli napos oldal.

Szinte folytatásképen ágaznak ki a Fehérhegységből a szélesen elterülő Brezovai és Nedzói gerinczek egész Vág-Újhelyig. Jellemzi kúpjaikat a kopaszság s a ravaszlyukak, víznyelők és barlangok. A rachsturni 110 méteres barlangot hozzáférhetővé tették, a tmava-szkalai odúban pedig sok a porhanyós medvecsont.

A Miava és Morva folyók közén indúl meg a mészkőből fölépült erdős határgerincz, különböző nevek alatt, és északon alkotó anyagát már jó részben homokkővel váltja föl. Morvaország, Szilézia, Galiczia határán haladtában a-háta 1300 m. magasra nő, honnan még 300—400 méteres csúcsok emelkednek ki.

Kezdetén a 968 méteres Javorina-orom onnan kapta a nevét, hogy Morvába tekintő lejtőjén jávor az uralkodó fanem; magyarországi oldalán ellenben bükkök állanak. Lubina felől jól megjárható tetejéről szép kilátás nyílik a Morvamezőre és a Vág regényes völgyére, hol majd mindenik ormot várrom koszorúz. A Lukovi-tető nem ér el 800 métert és mégis kevélyen mereszkedik a Vlára-szoros fölé, hol Trencsén vármegyéből vasút vezet ki. Az Oroszlánkő meghaladja az 1000 métert.

A Morvába nyíló Lisza-szoroson túl a Javorina veszi át a vezető szerepet 1077 m. magassággal; de a Morvába siető Becsva-patak és a mi Kiszuczánk vizválasztójától kezdve egész keleti csapást ölt a hegyvonal. Szilézia határán Beszkid nevet vált a hegység és Jablunkánál Oderberg felé, egy oldalágon pedig Zvardontól nyit átjárót a vasút részére Galicziába. Délnek erős kanyarodást tesz és fölveszi a nép ajkán az Oszús nevet; benne a Pilszko-orom már 1553 m. magas.

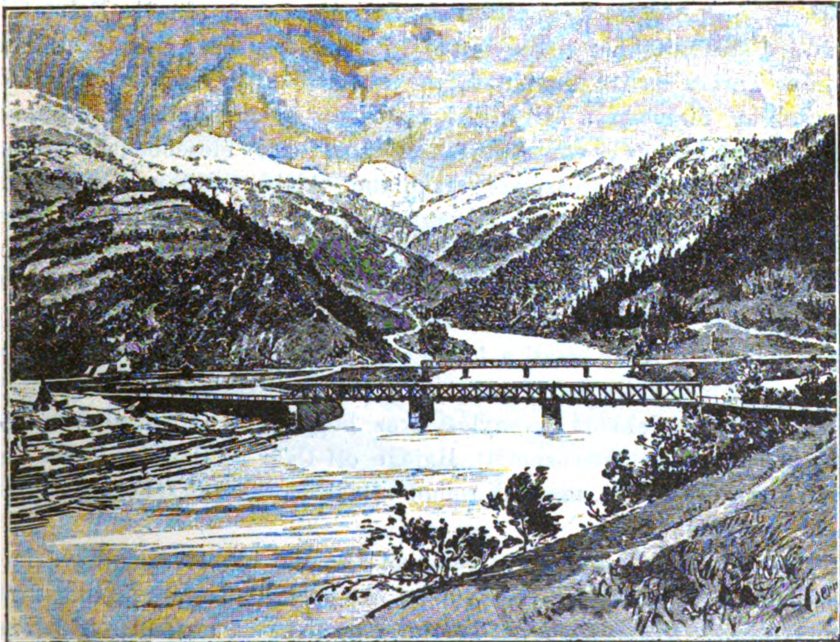
Végződik az északnyugati határhegység Babiagura néven, a mi tulajdonképen az 1725 m. magas főcsúcsnak a neve. Magyarúl Asszonyhegy-et jelent, guggoló tótasszonyhoz hasonlatos alakja miatt. Viharpróféta hírében áll; ha elborúl az orom, siet betakarítani szénácskáját az árvai lakos, nehogy a gyorsan előtörő felhőszakadás árja széthordja. A Babiagura tetején halmokban fekvő nagy kövekről azt tartja a nép, hogy azok Ördögvára romjai.

Az Asszonyhegy egymaga egyesíti magyarországi, elég kevés nehézséggel bejárható oldalán a fölsorolt hegyvidékek tenyészeti öveit. Aljában lombfa az erdő, mint a Kis-Kárpátokban és a Fehérhegységben; fölebb a fenyő lesz túlnyomó, mint a Javorina-Javornik vonalon; a derekán pedig csupa fenyves, mint a Beszkid-Oszús, melynek lábánál a legutolsó tölgyek állnak. Fölebb már a törpefenyő csenevész bokrai között botorkál a turista,

a tetőt pedig gyér fű födi, s azért szabadon látni el róla tiszta időben Krakóig, noha jó 90 kilométernyire van onnan.

Magyarország legészakibb kiszögelése az 1367 m. magas Policza-orom, az utolsó tekintélyes magaslat az északnyugati Kárpátokban; a tőle délkeletnek forduló hegygerincznek már csak 700 méteresek a csúcsai a Fekete-Árva forrásvidékén.

2. *A Közép-Kárpátok* tömegét a Kis- és Nagy-Fátra, az Osztroszki-Vepor, a Gömör-Szepesi Érczhegység, az Alacsony és Magas-Tátra, s a Poprád-Hernád-Tapoly vizek közé szorúlt hegyvidék alkotja.

AZ ÁRVA-FOLYÓ VÖLGYE KRALOVÁNNÁL.

Nyitra vármegye síkjából dombokkal kél ki a Kis-Fátra nyugati hegyvonala; Galgóczinak is nevezik, s a Vág balpartját kisebb-nagyobb távolban kiséri Zsolnáig. Benne történetileg nevesek, bár kisebb csúcsok, melyeken a Temetvényi, a Beczkói (Bolondóczi) és a Trencséni várromok omladoznak. Ennek a hegyvonalnak aljában fakadnak Pöstyén és Trencsén-Teplicz világhírű hévvizei, 1000 m. magas hegytetők szomszédságában.

Kitériti útjából a hegyvonalat Vág-Beszterczénél a Domanisi hegycsoport; de legszebb az egészben a meszes kőségű Manin-vidék, a híres szulyói völgygyel, a melynek két oldalán ezerféle alakú kopasz sziklaképlet nyúlakodik föl a legfestőibb csoportosulásban, s gyakran úgy

bezárják a görbülő völgyszorost, hogy alig lel a szem kimenő utat. Magas, nyúlánk, vékony alapú oszlopok közvetlenűl merednek ki néhol a gyepből; majd megkövesűlt falut vél látni a vándor, hol alacsony kunyhók közűl ferde ablakos palota emelkedik. Odább szószék van és kerek asztal, körülötte három ember-imitáczió. Látni körszint, kővé vált oroszlánt, farkast, kutyát, s emberalakot fölemelt buzogánynyal. A vidék legmagasabb hegye, a Rohács (Szarvas) is háromágú; csúcsai a tetőn egykoron állott várnak egy-egy szögletoszlopáúl szolgáltak.

A Kis-Fátra keleti ága a Fehér-Árva jobboldalán Árvai-Magura néven veszi kezdetét, s több orma haladja meg az 1500 m. magasságot. Az árvai Várhegy csak 654 m., de történetileg neves romnak hordozója. Folytatólag Kriván-Fátra nevet kap a hegység az 1668 méteres Kis-Kriván után Trencsén és Túrócz határa mentén. Egyik jellemzőbb völgye a vratnai; valódi szurdok az, melyben a sziklafalak ormai oly meglepő alakokat öltenek, hogy állatok fejéhez és épületekhez hasonlók, — sőt élesebbek a körrajzok, mint a szulyói völgy szeszélyes alakulatai. Alább a bélai Braniczavölgy arról nevezetes, hogy évről-évre nagy kőgolyók hömpölyögnek alá benne.

Árvában Kralovánnál is megszorítja az erdős magas mészkőhegység a Vág folyót, erős görbületén sziklaodúba kellett országutat vésni, a vaspálya részére pedig alagutat az ív húrján; de alább a sztrecsnói szorosnál egész sellő-szökésekre készti a folyót a gránitfalak sikátora, melynek alján sziklapad vonúl keresztűl; tovább pedig a Beska-Szkala gránittömb mered ki a habokból és akkora örvénylést okoz, hogy szinte föllélegzik a tutajos, ha rajta baj nélkül átevezhetett. Hajdan ott Óvár és Sztrecsnó erősségek őrizték a szűk bejárót, ma csak romok állnak egymással szemben a kimagasló ormokon.

Veterna-Hola a kristályos palákból álló Rajeczi havasok neve Trencsén-Túrócz határán. Bennük van a szép Rajecz (paradicsom) fürdő. A helységek a hegyvonal alján kétoldalt terülnek el, a gerincz felé vezető völgyekben; fölfelé már csak pásztortanyák vannak, a havasi tejgazdaság fokhelyei. Nem érnek el a csúcsai 1500 m. merőleges emelkedést, de mivel a hegyháton kevés a bevágódó átjárás és déli oldala nincs, az éghajlata zordon havasi. Hozzá déli nyúlványúl a meszeskövű Strázs csatlakozik, s belőle szakad ki a kristályos-palás Kis-Magura Nyitrában, a végén pedig a Bajmóczi várhegy csúcsosodik.

A Nagy-Fátra hegytömege a Nyitra, Túrócz, Garam és Revucza folyók közé ékelődik, s kevés orma haladja meg az 1000 métert; «nagy» nevét inkább a tömegével érdemelte ki. Délen mész, északon gránit az uralkodó kősége.

Alúl a Nyitra-hegységgel ered meg, de a Zobor csoportjától elmetszi a folyó a nyitrai Várhegyet és három oldalról öleli át. A hegység legma-

gasabb tetője a 619 méteres Zsibricza, melyet a többitől eltérőn igen változatos és buja növény föd. Odébb a Tribecs-csoportban az Emberöléshegy délkeleti lejtőjén a szép gímesi vadaskert terül el. Vele nem erős kapcsolatban a Zsitva balpartján az újbányai hegyvonal indúl meg, a melyben közel 1000 méteres tetők vannak. Új-Bányát is akkora magaslatok övezik, hogy a Lövőhely a táborkari térképén «Mennyország» (Himmelreich) nevet kapott. Majd a Ptacsnik-vonal jön 1346 méterre törő csúcscsal, a vezetőszerepet azonban csakhamar átadja a rövidebb és alacsonyabb, de már gránit-kőzetű Zsgyár-hegységnek, mely Nyitra és Túrócz között jó darabon határláncz.

A körmöczbányai hegyek széles vonala a Garamnak Zólyom város mellett hajló könyökéből veszi kezdetét, s északnak megy Túróczig, a hol

A ZOBORHEGY.

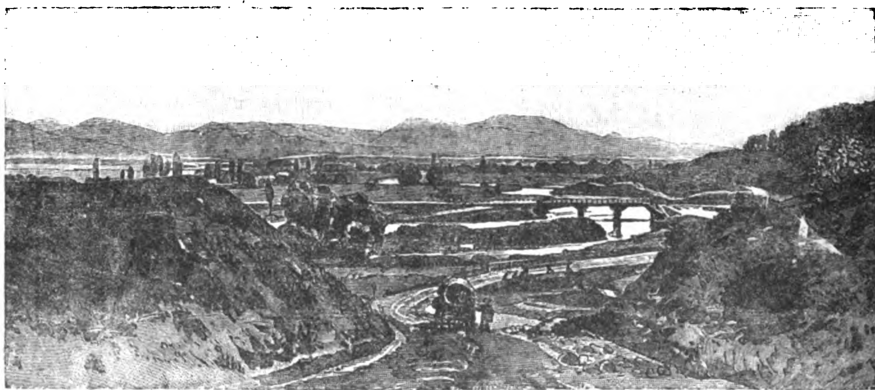
az igazi Nagy-Fátrával találkozva, elválasztja a Garam és Vág folyók vízrendszerét; hátáról a kis Turcsek-patak már a Túrócz-folyó ölébe lejt. Laurin-hegység nevet is visel 1026 méteres főcsúcsától, mely Bars és Zólyom vármegyék határvonalán tornyosúl. A nyugati lejtője is meredek; Körmöczbánya a völgybe épült melléje, s a hegyoldalba épített vasútról háromszor látni a várost. Beszterczebánya felé fordult oldala ellenben olyan meredek, hogy helyenkint szinte falszerű.

A Magas-Tátra mint valamely hatalmasan rakott fal választja szét Túrócz, Liptó, Zólyom vármegyéket; de a Lubokna-völgy úgy szétosztja Liptóban, hogy egyik gerincze az Árva torkolatával szemben, a másik Rózsahegynél végződik. Legszebb hasadéka a hermándi, Zólyomban, mely kies magaslatok között vonúl Beszterczebánya felé, közbe csodásan hasogatott meredek sziklákat mutat föl és alján a Beszterczc-patak csörgeti végig pisztrángban bővelkedő vizét. Az 1373 m. magas Tluszta csúcsán

forrás buzog, s a blatniczai vár felé néző oldalában cseppköves barlang tátong.

A kristályos palákból álló Osztroszki-Vepor hegytömege magába öleli a Garam, Ipoly, Rima folyók közét és itt-ott trachitos emelkedéseiben nem lánczolatosság uralkodik, hanem a csoportok összeállása, a mi együttesen nagy terjedelmű felföldet alkot.

A Szucsa-Hola csúcsnál a Nagy-Fátrához hegygyűrű csatlakozik, mely vulkáni eredetű trachitból áll és az alakja hatalmas kráter peremének felel meg. A belső terét magas képletek töltik ki és a Garam-folyó szeli át. De a selmeczi hegység, melynek végei a Dunáig futnak ki, már dombokká törpült; keleti határa a Korpona-völgy, középpontja az 1011 m. magas Szitna, Selmeczbányától délnek, melynek csinos turista-lakkal ellá-

A TÚRÓCZ-FOLYÓ ALSÓ VÖLGYE ÉS A FÁTRA.

tott kopasz tetejéről elragadó kilátás nyilik. E hegyvidékhez az Osztroszki csatlakozik kelet felől és folytonos magasodással vonúl az Ipoly forrásáig; benne a Jaszenina csaknem 1000 m. magas, szinte havasi jelleggel. Történetileg nevezetes a gácsi Várhegy, a rajta borongó várkastélylyal.

A Polyána-Vepor-Fabova tőle északra, majd párhuzamosan vonúl a Garam forrásához. Libetbányától nem messze meredez a Polyána 1458 méteres orma, s kopasz tetőjével uralkodik egész környékén; délnyugatra messze kiküldött csúcsa Zólyomnál a Borova-Hora, melyet Tompa megénekelt. Gömör-Zólyom határán lép föl a Vepor, benne a hasonnevű csúcs 1354 m. és végződik az 1441 méteres Fabova-Horával, melyhez kiegészítőül a Murányi fönsík csatlakozik. Ez a hegycsomó is zordon, lomberdő csak az alján van, fönt pedig már fenyves. Némely barlangjában kinyaral a hó, sőt egy kis jég is állandó, mint a Czigányhegy üregében.

A Gömör-Szepesi Érczhegység a Garam, Rima és Hernád közt terjeszkedik.

Legnagyobbik tagja a Ratkó-vonal a Rima és Jolsva völgyek között; 1117 m. magas a Trsztye-csúcs Tiszolcztól délre. A Rőczei-hegycsoport már a Sajó mellé ékelődik s jóval nagyobb; főtömege a Rőczei-havas, legmagasabb csúcsa a Kohut (Kakas) 1395 méterrel. Jelentékeny tagja a Pelsőczi-fönsik, mely ovál alakjával asztalként emelkedik a Sajó jobbpartján, máskép Nagyhegy is a neve. A szélei minden oldalról szaggatottak, a háta lapos, kiélt, mivelhogy üreges mészköve mohón nyeli az esővizet; barlangok is vannak benne.

A GÖMÖR-SZEPESI ÉRCZHEGYSÉG.

Vele szemben a Sziliczei fönsík vezeti be a Tornai mészköves hegységet, melynek a Tornapatak balfelén Felsőhegy, jobboldalán Alsóhegy a neve. Ezekben sok a ravaszlyuk, töbör, még pedig többnyire a tetőkön; kevés rajtuk a fa, sovány a mező, valóságos magyar Karszt. Európai hírű benne az Aggteleki- vagy Baradla-cseppkőbarlang; a sziliczei vagy ledniczei jeget halmoz föl az ívei alatt; a szádelői völgyben sok az ősvilági állatcsont. A jászóinak cseppkő-képződése nem oly remek, mint a Baradláé, de azért számot tesz a hegyvidék látnivalóinak sorában.

A Dobsina-Rozsnyói hegycsoportot megkövesült óczeánhullámok alakja jellemzi; kisugárzó ágakban kapcsolódik együvé, gerincze pedig alig van. Egyik csomópont az 1398 m. magas Tresznyik, Dobsinától északnyugatra.

A SZILICZEI BARLANG.

A völgyei mély szurdokok s azok egyikét, a Ramczi-szakadékot, kereste föl mentsvárúl Dobsina népe, mikor a törökhad 1584-ben ott pusztított. Tőle északkeletnek van a dobsinai jégbarlang, sok bel- és külföldi turistának útczélja. E hegytömegek része a Szulovi vonal, mely már Szepes vármegyébe nyúlik át a Gölnicz és Szomolnok köze végéig; benne az Aranyasztal-csúcs 1318 m. és csak kevéssel kisebb az Ökörhegy v. Pozsárló.

A Szomolnok-Kassai hegység Szepes és Torna-Abauj határán vonúl s a Hernád folyónak tart. Kassát nyugat felől övezi, de Sárosba is átlép; a 889 méteres Pokrivi ott a legkeletibb csúcsa és Abos meg Ó-Ruzsin felé gyönyörű tájképeket formál. E hegység tetői alig érnek el 1200 métert, de sok benne a mívelés alatt álló vagy elhagyott bányatelep. Szomolnoknál fekete salak lepi a völgyeket, halmait kerülgetik a patakok, de mégis megfesti a vizüket az oldott fémsó, s a kohók örökös füstje befogja a sziklákat és a falombot. A bányamunka ma hanyatlást mutat. Ismeretes a szomolnoki czementviznek az a tulajdonsága, hogy a belémeritett vasdarabot szép vörösrézzé változtatja.

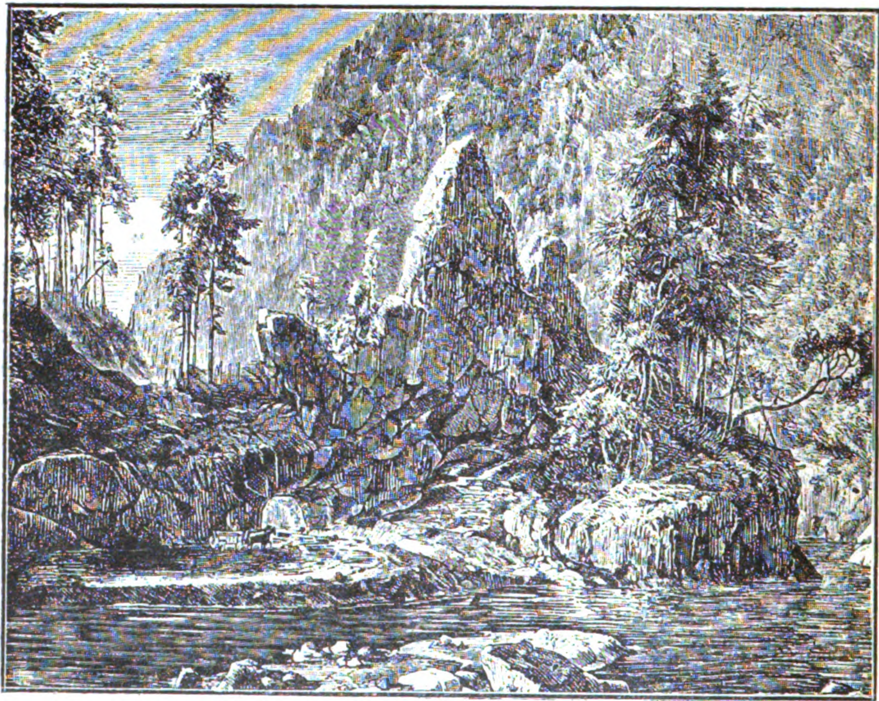
A Gölnicz és Hernád közé mészkő és pala hegytömegek nyomúlnak; a Gálmusz és Szkalka erős vonulatok, s a porácsi barlang ősállatok csontjai ban bővelkedik. Odább a Hégény-hegycsoport emelkedik, tőle északnak pedig a Létánhegy, mely Menedékkő néven is megy, mert a tatárjárás idején várat építettek rá a szepesi szászok, mely utóbb karthauzi szerzetesek kolostora lett. Délen az 1158 méteres Hollókő-orom magaslik, melyről elbűvölő panoráma tárul a Magas-Tátrára; hátterében van a festői Sztraczenai völgy, mely annyira összeszorítja mélymetszésű sziklafalait, hogy a Gölnicz vize alig talál onnan kibúvót; a közlekedés útját többhelyt a partoldal meredekébe kellett vágni. A völgy fehér falát bükkök és fenyvesek tarkítják.

Nincsenek az egész hegyvidékben havasi magasságú csúcsok, de annál több a bánya a völgyekben, hol ezerszavú élet zajlik és nagy sürgés-forgás van. A patakok mentén malmok kelepelnek, érczzúzók dübörögnek, vagy a kohók vízi kerekei nyikorognak, s a légben az olvasztó kemenczék kéngőzös füstje gomolyog. Az utakat járó-kelő bányamunkások és csikorgó szekerek koptatják, az érczekkel rakott csillék pedig keskeny sínpárokon gördűlnek; a hegyoldalakból lépcsőzetesen sorakoznak a munkásviskók, vagy pedig fönt a tetőkön sötét erdőkből kéklenek elő, környékökben asszonyok és gyermekek mossák az érczet.

Az Alacsony-Tátra csak egyetlen vonal, mely a Királyhegytől a Revucza völgyéig s a Sturecz-nyeregig való terjedtében Zólyom és Gömör vármegyéket tökéletesen elválasztja Liptótól; a Garam és Vág folyóktól majdnem egyenlő távolban halad vagy 30 km. hosszúságban. A keleti része porfir, a nyugati gránit és gneisz. A vele szomszédos Polyána és Nagy-

Fátra hegységgel együtt tekintélyes és éghajlati tekintetben zordon havasi jellegű hegyvidék. Kettévágja derékon az Ördöglakodalma (Csertova Szvadba) hágó, melyen kocsiút vezet a Garam völgyéből a Vágéba; a nevét onnan vehette, hogy sok szerencsétlenség esett meg ott a talajalkotás okozta nehézségek miatt.

Nem a legmagasabb, de a legkiválóbb csúcs az Alacsony-Tátrában a Királyhegy, mely nevét onnan vette, hogy IV. Béla és I. Mátyás királyaink látogatták. Ez az orom Magyarország legnevezetesebb vízgyűjtője; tőle

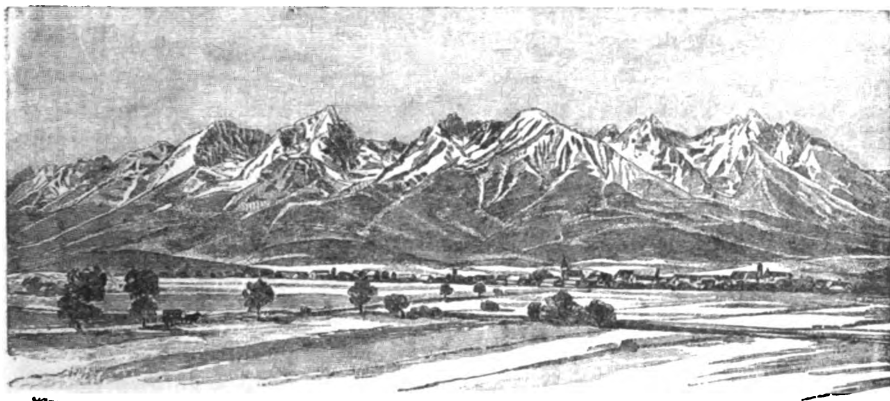
A SZTRACZENAI VÖLGY: SZIKLAKAPU.

közelebb-távolabb erednek a Garam, Hernád, Poprád és Vág, s így vízkülönző a Balti- és a Fekete-tenger között. Terjedelmes alapból nő föl 1943 m. magas tetője és a különböző növénytenyészeti öveknek típusos hordozója. Kivált a fenyőerdők határán fölül sok a gyógyfüve. Könynyen bejárható csúcsa fölséges kilátást tár a szélrózsa minden irányába. Nagy a befolyása Szepes, Gömör és Liptó vármegyék időjárására, mert épen az érintkező pontjukon meredez. Északi részén nyílik a bájoló savniki völgy.

A Gyömbér-csúcsot 1576-ban még Hideghavasnak nevezték; ez 2004 m. magas, s igazabban 4 km. hosszú, 5 különböző gránitkúppal

koronázott gerincz, melynek a Sebes-ér patakon túl meredező kupolája a legmagasabb Zólyom-Liptó határán; de csak néha csillámlik elő hófehér üstöke a vámosi hegyek mögül, mert rendesen ködbe burkolódzik. Liptóban meredek szirtfalat alkot, a melynek tövében hajdani jégárak kősánczai látszanak. Oldalában az erdő határa 1550 méter magasban van, de a havasi virágok, mohok és zuzmók változatos fajtái oly dúsan borítják vén hátát, hogy az erdőövtől a csúcsokig egész növénykert a Gyömbérhegy.

Messze északra kifutó ágai között van Szent-Ivánfalva, hol a mészsziklák kiáramló szénsava madarakat öl, egy nem nagy mészköbnek 40 apró nyílása pedig melegvizet juttat a fölszínre; tőle 8 lépésnyire már hideg forrás buzog föl, s valamivel odább savanyúvíz. Az Alacsony-Tátra legnyugatibb tagja az 1648 méteres Prassiva, melynek északi lejtőjén Korit-

A MAGAS-TÁTRA A POPRÁD VÖLGYÉBŐL.

nyicza fürdő vált nevessé égvényes vízforrása miatt. A szebbik útja Zólyomból vezet át a 28 kanyarulatos Sturecz-nyergen, hol olykor még júniusban is látni havat a szakadékokban; a második görbületnél 1895-ben vasbánya nyílt. A könnyebb út Rózsahegy felől a Revucza völgyén vezet föl Koritnyiczára.

A *Magas-Tátra* hazánk legmagasabb hegytömege; a közepének gránitból fölépült gerinczén 13 havas orom van. Jobb szárnya a Liptói-Magura, balszárnya a Szepesi-Magura mészkőtömege; mindkettőben csak 1500 méteres csúcsok emelkednek. Az Árva, Vág és Poprád völgyei határolják.

A Liptói-Magurát a Síp piramishegy vezeti be, de odább a nagy Khocs 1618 méterre tör és elszigetelt magas tömegével tágas környék fölött uralkodik. Gazdag és változatos a növényzete. Kopasz teteje horpadt és meszsziről kocsialakot mutat, s onnan vette a nevét is. Ha felhő lepi a

kettős csúcsot, azt mondja felőle a környék népe, hogy «sört főz» és ez esetben ritkán is marad el az eső. A vonal kelet felé a Liptói-havasokat alkotja és benne a Branikov már 2178 méteres csúcs.

A Liptói-havasoknak mészkő csúcsai odáig érnek, hol a Magas-Tátra lába áll, de könnyen meg is járhatók, s az esetleg előtörő zivatarok elől a turista a szénatakarításra összetákolt kalibákba menekülhet, ha ugyan ki nem önti őt onnan is a víz. A ki a Vág völgyén fölfelé utazik, balkéz felől a magas hegység bámulatos kőfalának s a belőle kimeredő tornyoknak minden fordulatnál színben és állásban változó fölséges csoportosulásait látja; de a mint a Fehér-Vág völgyébe kanyarodik útja, már onnan kivehető, hogy a 2496 m. magas Krivánnal kezdődő Magas-Tátra tetői mindjobban kibontakoznak, a Liptói-havasok ellenben eltörpűlnek.

Hogy a Liptói-havasok föltűnően alacsony sornak látszanak, oka az, hogy csúcsaik a Vág völgyéből 15—20 km. légtávolban emelkednek; a Magas-Tátra főtömege ellenben csak 10—15 kméternyire a Poprád völgyéből, ott, a hol síkká szélesedett. A két hegység hossza 63 km., szélessége átlag 30, a területük pedig vagy 825 km², a melyen jóformán egyenlően osztoznak meg.

A Magas-Tátra főtömege összefüggő gerincz, melynek óriás várfalszerű havas gránitláncza előbb keletnek, majd északkeletnek kanyarodik. Szélessége alig több 4 kméternél, sőt helyenkint csak félannyi, de mivel az előtte elterülő magas lapályból 1500 méternyire hirtelen szökik föl, megkapóan pompás a tekintete. A ki látta, sohasem felejti. Abban is eltér egyéb havasoktól, hogy előhegyekre nem támaszkodik, csak keleti és nyugati szárnya van a két Magurában. Magas átjáróit a költöző madarak sem használják, mert jobbra-balra elkerülhetik; a melyik lóval járható, az *nyereg* nevet kapott, s azon keresztül lopkodták be a wieliczkai sót Galicziából.

Legjobban fest a Magas-Tátra Késmárk felől, a honnan tekintve, sok hegytornya aránylag kis térre, közel egymáshoz szorúl össze. Hatalmas sziklafala és felhőkbe nyúló csúcsai mellett az erdős Szepesi-Magura alacsony dombháttá zsugorodik. Onnan három órai távolból vehető ki tisztán a megkülönböztetés a főhegység és oldalszárnyai között; térképezésére legalkalmasabb a Királyhegy lapos teteje, bár 30 kméternyire van tőle. Szép, mikor a reggeli hajnallal lángba borúlnak a hegyfal ormai, s a közéjük nyíló völgyeket még köd üli; a tejhabszerű felhő olykor az ormokig fölhág és elönti őket egészen vagy részben, de csakhamar foszlányokká tépik a napsugarak, bíborral vonják be, s a kopasz szirttetők fényes, rózsás lepelbe öltöznek.

A csúcsok meredekek, némelyikük alig megmászható; a Kriván tetője 50—60 fokos, a Ferencz József-orom és a Késmárki még erősebb kap-

MAGAS-TÁTRA: AZ ÖT-TÓ VIDÉKÉRŐL.

tatók. Északi völgyeik alacsonyak, s ezért a növénytenyészetnek kedvezőbbek, noha erősebben érik a hideg légáramlatok. Már a Hernád és Vág vízválasztója erős növénykülönző; a keletről jövő melegebb levegő okozza, hogy a hegysor déli részén többnyire lombfa az erdő, ellenben az északi oldal már egészen fenyves.

A Magas-Tátra legigazibb szépségei a magas völgyekben megszorúlt víztükrök, az ú. n. tengerszemek. A déli oldalán 36, az északin 25 ilyen van, 1300—2080 m. magasságban és mivel a hosszabbik tengelyük a hegység gerinczvonalával keresztben áll, a teknőjük legtöbb esetben olyan sikátor, a melynek nyílását leomlott sziklatömbök vagy morénakövek torlaszolták el; de a környező ormokról legördülő sziklák folyton kisebbítik, s idővel egészen eltűnnek, mint a hogy a Pirénékben vagy a Kaukázusban alig maradtak fönn tengerszemek.

Iszonyú rombolás nyomait viseli magán a Magas-Tátra. A gerincze, tetői és oldalai mélyen rovátkolvák, s a völgyeket roppant omladékok és görgetegek födik. Tátrafürednél vagy 55 km^2 területet borít ilyen omladékréteg, mintegy 380 m. vastagságban. A lőcsei és szepes-szombati krónikák szerint egy csúcs 1662 augusztus 9-én nagy esőzésektől megelőzött földrengés következtében zuhant le, vagy tán épen annak a megindulása okozta a talajrendülést. A podolini piaristák egykorú följegyzései azt mondják, hogy a Nagy-Szalóki csúcs volt a 13 hegyóriás között a legmagasabb. Ma is elég tetszetős még az alakja.

Ritter Kelet-Európa nagy időjárási oszlopának nevezi a Tátrát, hol a légköri változások a legnagyobb hirtelenséggel és elemi erővel lépnek föl. Ebből kimagyarázhatók a rettentő rombolások és az, hogy a szép sehol sem oly közel határos a rettenetessel, mint épen ott, a hol a turistára lépten-nyomon meglepetések várnak. A Lengyelnyereg vonalán sokszor déli szél fúj, a vele szemben tartó bialkain pedig északi; találkozó pontjukon olyankor vagy szélcsönd van köddel, vagy kisebb-nagyobb viharförgeteg, a mit alulról még csak sejteni sem lehet.

A felhők csöndes gyászban boronganak az ormok vállain, vagy gallérformán övezik a kopasz tetőket. Ha nyári vihar kél, mindent fölforgató erővel indulnak alá a hegy patakjai; a Lomniczi gerinczen az 1813. év egyik felhőszakadása akkora árkokat vágott, hogy még ma sem simúltak el, s messze fehérlő szallagokként nyúlnak alá, mert nyár derekáig hó aszalódik bennük.

Tengerszíni és sarki magasságukhoz képest örökhónak kellene födnie a Magas-Tátra csúcsait, de a hegytömeg elszigetelt volta és erős meredeksége miatt nincs úgy. Gyorsan lecsuszamlik keskeny vállaikról a tél virága, s az Alföldről oda tartó meleg légáramok megolvasztják; sokszor van melegebb fönn a gerincz derekán, mint a lábánál. Épen azért csak

egyes szakadékokban nyaral ki a hó és mutat fénylő foltokat. A 2500 métert 8 csúcs haladja meg, hol állandó hónak kellene vesztegelnie, mert a déli oldalon 2100, az északin 2000 m. magasban látni nyáron hómaradékot és augusztusban akárhány év hoz hóesést 1000 méterig lefelé. Valódi havasokká azonban a Magas-Tátra gerinczét és ormait havasi növényzetük avatja.

Nem hiányzottak ott a múltban jégárak sem, mikor a hegység magasabb volt, kevésbbé megkopott ormaik pedig testesebbek voltak; mikor a

A TARPATAK VÖLGYE.

nagyobbik magyar Alföld medenczéje víz alatt állott és a Szepességet vadon erdő boritotta. A Tarpatak-völgy elég jelenséget mutat föl, a melyekből egykori jégárak munkájára lehet következtetni; a Csorbai-tó délnyugati kerete is moréna-kövekből épült föl 1350 m. magasban, — ma fogaskerekű vasút vezet föl hozzá.

A patkóalakú Krivân-csúcs meredekéről a koprovai völgybe csak fekvő helyzetben tekinthetni alá, de még úgy sem szédülés nélkül. Legszebb panoráma a Tengerszem-csúcs tája, a miért magyar Rigi-nek is nevezik s nemsokára fölvezető siklót kap; bámulatos hegy-völgykeverék

képe bontakozik ott ki, barnás-szürke sziklatenger, melyet mintha iszonyú szélvész kavart volna föl fenékig és hozott volna örvénylésbe, — de az egekig tornyosúlt hullámok szétszakadozott és összetöredezett földuzzadásokban dermedtek meg.

A Viszoka 2540 méteres csúcsa középütt áll a Kriván- és a Ferencz József-ormok között; meredek oldalán fű nem nő, a tetején ember még nem állott és még a zerge sem járja. Tátra-csúcsnak is nevezik, s ekkép nevet ad az egész hegytömegnek. Merészen tornyosúl föl a Ferencz József-orom 2663 méterre; rajta millenniumi emlékkő áll, s uralkodik nemcsak a két Tátra fölött, de egész Magyarországnak legmagasabb tetője. Méltósággal szélesedik ki a Nagy-Szalóki-csúcs, a melynek tetőlapjáról délnek 100 km. távolba lát a szem. Az alatta álló Királyorr valószínűen a Nagy-Szalókinak levált orma. A Lomniczi-csúcson túl, melyet sokáig a legmagasabbnak tartottak, mészkő válik a csúcsok alkotójává, s bennük szép barlangok nyílnak.

A LOMNICZI-CSÚCS.

A Magas-Tátra keleti ága, a mészkőanyagú *Szepesi-Magura*, a Dunajecz és Poprád vízválasztójáúl tolakszik föl s a vége Sárosba nyúlik át, de már eltompúltan. Kezdetén a Repiszkó 1267 méteres még. Ez az erdős szép hegysor széles hátán gömbölyded ormokat visel, csak a Dunajecz mellékén vonuló Pienin-láncz szaggatott. A Vörös-klastrommal szemben az ötpúpos Koronahegy emelkedik. A folyó 600—900 m. meredek sziklafalak közé véste útját, néhol tajtékzik sebes rohanatában, s a hol megszorúl, sok méternyi a mélysége: másutt annyira szétterűl, hogy a kavics kilátszik medréből. Festőiség dolgában versenyez völgye a tátraiakkal, s a ki jól akarja látni, tutajon menjen

végig a viz közepén. Kiegésziti a Közép-Kárpátok nagy tömegét a Poprád-Hernád-Tarcza-Tapoly közére települt hegyvidék, mintegy 2200 km² területtel Szepes és Sárosban. Nyugati része a homokkőből álló Lőcse-Lublói hegység, keleti a Branyiszkó és a Mincsol.

Olyan háromszög az első, a melynek derékszögű csúcsánál Poprád, a másik kettőnél Lubló és Olaszi városok állanak; északkeleti irányú gerinczén a csúcsok fokozatosan nőnek föl 900 méterről 1250-re. Végén áll a Repiszko, mely bár 17 méterrel kisebb, mint a Szepesi-Magurának ugyanolyan nevű csúcsa, de fontossá vált 1822 óta arról, hogy a Magas-Tátra fölvételénél a háromszögelés alapjáúl vették. Szepes-Váraljánál emelkedik a nem épen magas Drevernyik (fölfúvott) hegy, a legszeszélyesebb alakulások egyike; Pokol nevű részletének fenekét 30—35 méteres meredek sziklafalak övezik s a napsugarat tőle csaknem egészen elfogják. Északnyugati oldalán jegesbarlang nyílik.

A Branyiszkó hegytömege Szepesből magasabbnak látszik, mert oda meredeken bocsátkozik alá, Sárosba ellenben enyhe lejtőkkel. A magvát kristályos palák alkotják, nyugaton homokkő az anyaga. Egyes csúcsai az 1000 métert meghaladják, s az 1849-ben híressé vált Branyiszkó-szoros is 758 m. magas; a legmagasabb részén kápolna áll és tölcséres lyuk tátong, melybe jókora patak rohan bele. Meglátni onnan a Magas-Tátrát és a méltóságosan kiemelkedő Királyhegyet is.

A Csernahora-láncznak folytatása a mészkő hegytömeg, melyen a Hernád Főniksz-hutától Nagy-Ladnáig erős küzdelemmel törtet át, völgyében a vasútépités sok, de mesterien legyőzött akadályokba ütközött. A Poprád kimeneteléből indúl ki délkeleti irányban a meszes Mincsol, Jávor és Csergő hegyvonal, s Hanusfalu vidékéig eltart, de ott már dombokká lapúl. Ormai meghaladják az 1000 métert. A Mincsolnak egymástól távol álló két csúcsa van, tetőin bozót helyettesiti a fatenyészetet, de hirtelen fölmereszkedő szirtjei legendás alakokká képződtek ki.

3. *Az Északkeleti Kárpátok.* Részei: a határláncz a Tapoly folyótól odáig, a hol Máramaros, Beszterczе-Naszód és Bukovina összeérnek; tovább a Gutin-Vihorlat többszörösen megszakitott vonulata, mely a határhegytömeggel nagyjában párhuzamosan halad; végűl a Simonka, mely a határlánczból nyugaton derékszög alatt délnek sugárzik ki. A határgerincz homokkő és mészkő, az utóbbi kettő trachit.

A fővonal neve Erdős-Kárpátok és vagy 360 km. hosszú, a szélessége 15—100 m. között váltakozik. Emelkedése keletnek haladtában fokozódik, a Tisza forrásvidékén már havasi jellegű, s közel jár a gerinczmérete az 1600 méterhez. Átjárói 800 méterre szöknek, de a Galicziába vezető országutak nem igen haladják meg az 500 métert, csak a Kornedi-hegy nyerge magasabb 1714 méternél, a melyen át az Arany-Besztercze völgyéből a Csiszla-völgybe járnak. Csúcsai kialakulásában csekély a változatosság, s

MAGAS-TÁTRA: A ZÖLD-TÓ.

az erdőritkásokon előtünedező sötét palakőrétegek és a sárga homokkő komor szint adnak neki. Festői kúpok legfölebb a mészkő alakulású részekben vannak. Ez a hegyvonal valódi vízválasztó és a rajta levő virágos növényzet öve 1580 m. körül járó magasban engedi át a teret a mohoknak.

Bekezdő szakaszát a duklai szorosig Sárosi-Magura vagy Kőhegység néven ismerik. Legmagasabb csúcsa az 1010 méteres Buszó, de legszebb

A VERECZKEI SZOROS.

tája a Bártfai-fürdő. Zborótól délnek a Makovicza hegyvonal indúl ki; benne a Feketehegy nem magasabb 670 méternél. Zemplénben is még Magurának nevezik a határlánczot, de Keleti-Beszkidnek is; tetői átlag 300 méterrel haladják meg a Sárosi-Magurát. Vidránytól Lupkovnak Galicziába vasút megy rajta keresztül. Legmagasabb csúcsa az 1168 méteres Lopenik.

Ungban az 1300 m. magas Ravkahegy ad nevet a határgerincznek, mely délre erősen kiszélesedik, s több-kevesebb párhuzamossággal ágak csatlakoznak hozzá, mint az 1400 méteres Polyána és a szomszéd Beregben a *Verhovina* hegyvidék. A vereczkei szoroson jöttek be őseink; odább keletre a Javornik közelében vezet ki Galicziába a Sztrijnek tartó vasútvonal. Tőle délre fekszenek a Máramarosba is átnyúló Szolyvai-havasok; legmagasabb csúcsuk az 1679 méteres Sztoj.

A hidegpataki átkelőn túl a határláncz havasi jelleget ölt és egész magas hegyvidéket alkot, a melynek összefoglaló neve Máramarosi-havasok; ezek az Arany-Besztercze folyó völgyéig nyúlnak el. Annyira az övék

A PIETROSZ ÉS HOVERLA HAVASOK.

Máramaros területe, hogy 68%-ot foglalnak le maguknak belőle; a hosszúsági vonaluk mintegy 223 km. Az a rengeteg hegytömeg nem is annyira gerinczes lánczolat, mint inkább széltében-hosszában kiterjedő magas földhát, melyet mélyen vagdalt, meredek völgyek szeldelnek.

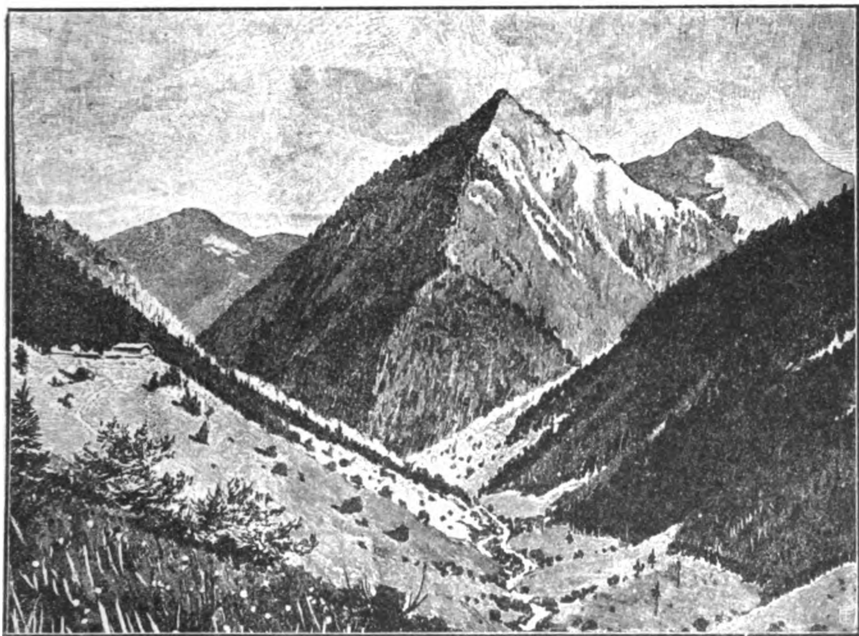
A határvonal ormai gyakran jóval alacsonyabbak, mint a határvölgyekkel elkülönzött belső csúcsok, a melyek többnyire széles aljazaton menedékesen föltörekvő és csupán fölül meredek kúpok, sok esetben pedig széles hegyhátak, melyeken havasi legelő terül. Jellemző vonás Máramaros havasaiban, hogy rajtuk legelterjedtebb az erdei fenyő (Pinus silvestris), ritkább tünemény a jegenye (Abies), a vörös (Larix) és a lucz (Picea) fenyő. E havasok két főszakaszát a Fekete-Tisza völgye osztja meg.

A MÁRAMAROSI HAVASOKBÓL.

A jablaniczai vagy kőrösmezői 931 m. magas hágóig 1200—1700 méteres ormok az őrhegyek a haza határán; a belső hegyvonalakban magasabbak is meredeznek, mint az Apeczka, a melyről legszebb áttekintés nyílik a hegyvilágba; tovább az Opressza, Sztoch, s az 1883 m. magas Bliszniczа a Szvidoveczi havasokban.

Tömegesebb és magasabb a másik főszakasz, a Vissó völgye felé. Ennek a határláncz-részében vannak 2000 métert meghaladó kúpok, mint a Ruszki vagy Hoverla, meg a Cserna-Hora. A Tisza és mellékvizeinek völgyeiben mereszkedő hegyvidék mitsem enged a határláncz legmaga-

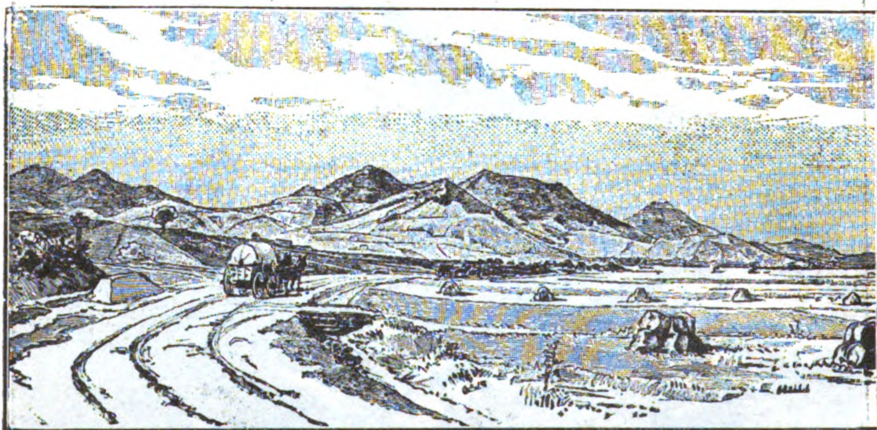
A POP-IVÁN.

sabb emelkedéseinek. Benne van a Pop-Iván (Ivánpap), melynek oldalán sok a hófehérke (Gnaphalium); közel hozzá a Popadja (papné) csúcs; legmagasabb a Pietrosz, 2022 méterrel. Máramaros, Beszterce-Naszód és Bukovina határköve a Piatra-Cibo.

A hol Kapniknál a Máravölgybe, Szatmárból Máramarosba vezet át a a magas hegyi út, az 1447 méteres Gutin meredezik és ad nevet a hegytömegnek, melyhez az 1307 méteres Rozsály is tartozik. E két uralkodó kúpról szép kilátás tárúl a környék magaslataira, melyek részint harang, részint piramis alakúak, a szerint, a mint zöldkő vagy trachit az anyaguk. Odább Kőhát és Avas nevet vált a hegység, mely utóbbi őserdőséget jelent.

noha már ott is erős pusztítást vitt végbe a fejsze. Belőle Szinyér-Váralja felé jó hosszú hegység szakad ki, de a Kőhát-Avassal egyetemben az is ellaposodó gerinczén csekélyebb emelkedéseket mutat, mint a Gutin: pedig magasnak látszik, mert alacsony terepből kél ki. A Czigány-csúcs még 1224 méteres, de a Siroki-kő már csak 805 m. A huszti Várhegyet a Tisza véste el az anyatörzstől.

A Tisza jobb partján Nagy-Szöllősi nevet kap a hegység s a Buzorában 1086 métert ér el; Erdőhát nevű kiágazása azonban már egész közepes magasságú és összefüggésben áll vele a Beregszászi és Muzsalyi szigethegység, a melynek alacsony csúcsai adják a beregszászi malomkövet és mióta a XIX. század elején Dercsényi báró kimutatta, hogy bennük timsó van, a közelükben timsófőzők is keletkeztek.

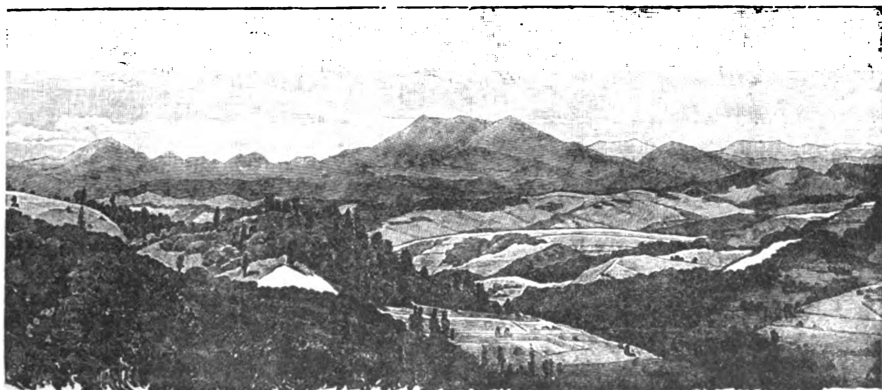
A SÁTOR-HEGY.

Magasabb a Borló-Gyil, keleti lejtőin lakatlan erdőségekkel; összefügg a Latorczán túl terülő Szinyák felfölddel, hol a Kicsera emelkedik. Tovább vonuló részét Szinatória-Polyánának nevezik már az Ung partján, de rajta túl a végét Proprisni néven ismerik. Bennük áll a munkácsi kúpos Várhegy, a millenniumi emlékkel, valamint a Cserneki hegycsúcsra települt híres görög kolostor. Bezárja az egész hegyvonulatot az 1074 m. magas viharlátó Vihorlat, a honnan a messze futó emelkedések szépen áttekinthetők. Az 1007 méteres Szinnai kőnek «tengerszem»-je is van; ebbe a hegyvidékbe számítják az ungvári csúcsos Várhegyet.

Eperjes és Hanusfalu között Sárosból indúl meg a Simonka-hegység, sóvári néven; a névadó Simonka 1902 m. Nem messze tőle a Kis-Simonka és Libánka adja a földkerekség legnemesebb opál drágakövét. Sáros, Zemplén és Abauj határán a Makovicza még 979 m. magas és szakaszába

esik a ránkherlányi gájzír, mely forró vizét magasra löveli. A főgerincz alig 600 méteres és hozzáférhető csúcsain várromok omladoznak (Regécz, Boldogkő).

A Sátorhegy és Suján, több másokkal együtt, kialudt tűzhányó. Alább becsomózásúl a tokaji Nagyhegy emelkedik, de már a Hegyalja-vonalban, a hol a trachitot rhiolith kőség váltja föl, a mi kivált a szőlőnek ád kitünő talajt; ehez azonban a fekvés kedvezősége is járúl, mert három oldalról fürdik napsugárban és az Alföld rónáiról bőven kapja a gyümölcsérlelő meleg légáramlatokat. Ezt a hegyvonalat Európa bármelyik hegylánczánál értékesebbé teszik kincsei: sója, opálja, szőlleje. Az utóbbi kettő épenséggel világhirü.

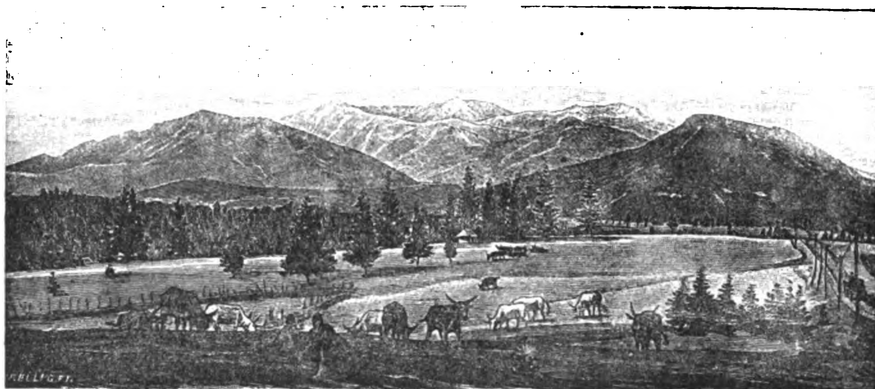
A CZIBLES.

4. *A Keleti Kárpátok.* Erdély északkeleti csücskében, hol az Arany-Besztercze hazánkból kifelé siet, a Radnai-szoroshoz közel, a 2286 métert meghaladó Ünőkő-havas környékén szedi össze vizeit a befelé iramló Nagy-Szamos és ott kezdődik Erdély északi határláncza, az óradnai havasok kristályos-palás gerincze, 2000 méternél magasabbra meredező csúcsokkal; de a Batrina és Muncsel már engednek a nagy magasságból, a mint a vonal a szacsali átjárót elérte.

Nevét az Ünőkő szarvalakú kopasz karcsú kúpjától kapta; déli oldalán az erdőöv csak 1210 méterig ér föl, de az északin magasabb, noha ott meg nyugaton meredek és vadúl szaggatott a dereka. Keleti lejtőjén tengerszem a Lala-tó, mit morénakövek alakítottak vízfogó medenczévé; tápláló csermelye alig 100 méterrel fakad magasabbról, de a vize csak 5° C. Vagy 20 méterrel magasabb havas a Nagy-Petrosz, Máramaros határán; megjárható az is, de annak a csúcsáról látni igazán, mennyire emelkedik környezete fölé a fönséges Ünőkő.

Máramaros, Beszterczе-Naszód és Szolnok-Doboka határán áll a Czibles, mely két hegyvonalnak a bekezdője; nyugatra húzódik a Lápos-hegység, melyet újabban a Vihorlat-Gutinhoz sorolnak; neves csúcs benne a Priszlop (nyereg), ennek a végei Kapnikbányáig nyúlnak. A másik kiágazása délnyugatnak csavarodik a Szamos mellé és Ilosvai-hegysor a neve; nem magas, de kiterjedt tömeg, mely Szolnok-Dobokából Szilágyba és Szatmárba is átlép, a tetői nem érik el a 700 métert.

Az Ünőkő közeléből a 2077 méteres Vervu Omuluj (emberfej) csúcscsal indúlnak meg a Borgói-havasok, s a Nagy-Szamos és Besztercze folyók közét töltik ki tömegükkel. Bőven vannak bennük az 1500 méteres ormok; maga a borgói szoros-út is 1117 m. magas nyergen vezet Bukovinába. Nyugatra tőle, az Ilva-Szamos és Besztercze völgyei között, a

A KELEMENHAVAS.

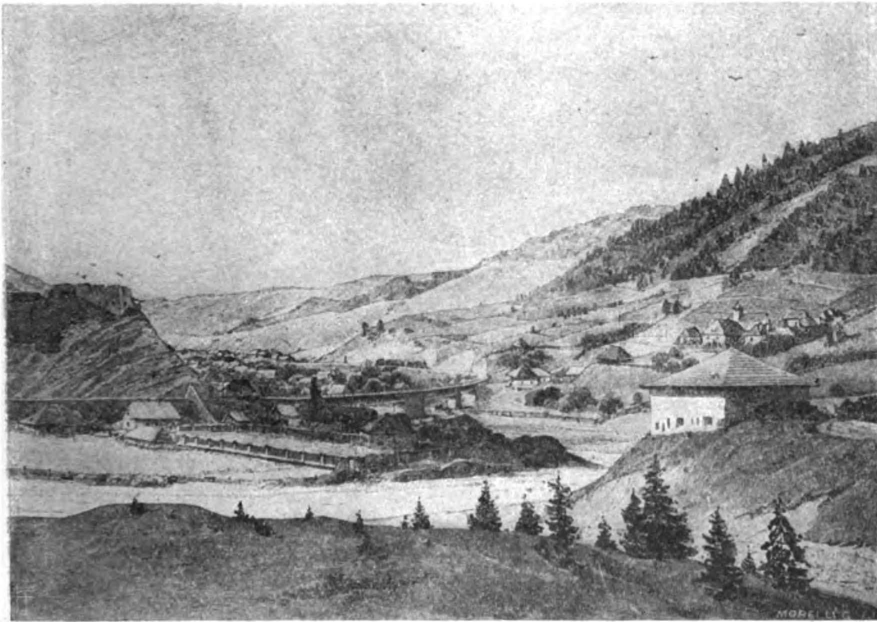
Hernyul még 1614 méteres; még Somkeréknél is vannak 600-asok, de nem látszanak akkoráknak, mert maga a terep is 250 m., a melyből kiemelkednek.

Az erdélyrészi felföld keleti felében nagy kiterjedésű, csúcsokkal bőven rakott hegyvidék emelkedik. Északról délnek húzódó, a déli végén nyugatnak sarkot vető, szaggatott gerincz az, melyet festői sziklacsoportok ékesitenek és rengeteg erdő borít. Ennek a hegylánczнak kréta- vagy eoczénkori kárpáti homokkő az anyaga; végig vonúl a Maros és Olt folyók keleti oldalán Csík és Háromszék vármegyében, s benyúlik Brassóba, a tömösi szorosig. Részei: a Gyergyói, Csíki, Bereczki és Bodzai havasok.

Besztercze-Naszód, Csík és Maros-Torda törvényhatóságok összeszögelésén emelkedik a Kelemen-havas, Európa legmagasabb trachitcsúcsa; a táborkari térképek többféle módosítást ejtenek a nevén, de rá lehet ismerni, hogy méltósággal uralkodik a vidékén. Megszakítja alkotó anya-

gával a kárpáti homokkövet és bekezdője annak a hatalmas trachitvonulatnak, mely a keleti határ-hegytömegből a Beszterczé és Maros folyók közén Kolozsmegyéig elnyúlik. A Kelementető tágas, lapos; a déli lejtőjén havasi tó is van.

Ezt a 2031 m. magas ormot Beszterczé-Naszód és Maros-Torda vármegyék határán hatalmas csúcsok követik befelé, mint a Pietroszul és Sztrunyóra. A gerincztől délre már csak az 1370 méteres tépett fejű Petrile áll, melynek búbját alúlról a szem óriás szfinksz üstökének nézi.

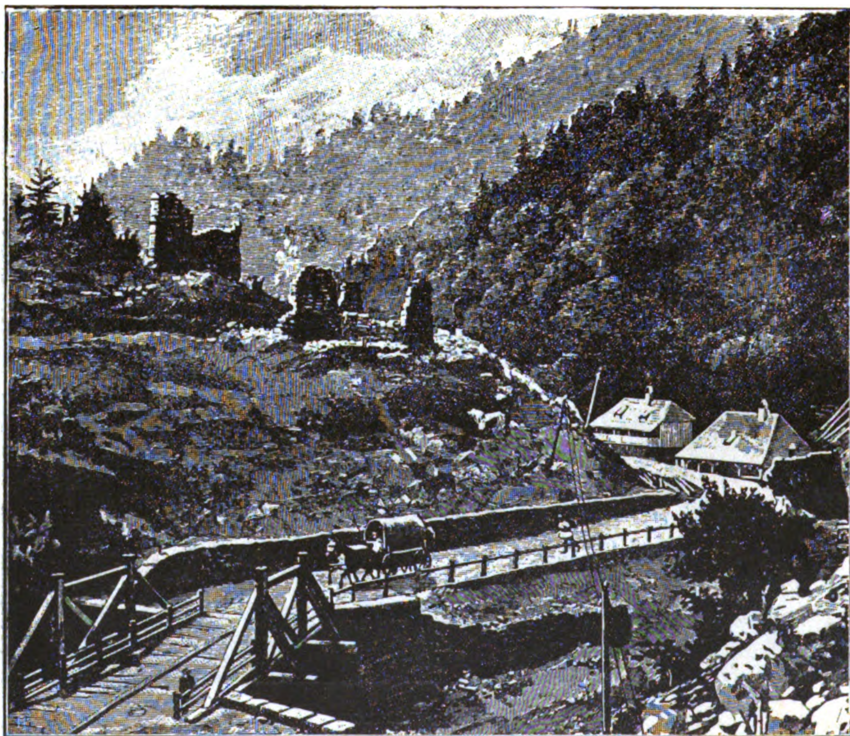
A GYÍMESI SZOROS.

Épen akkora az Istenszéke nevű hegycsúcs, a melynek padformája van; oldalait sűrű fenyves födi, a tetején pedig mosolygó havasi rét terül el, s belőle tisztavizű forrás buzog. A Sztrunyóra és Polyána-Tomi között elnyúló főgerincz északi oldalán szintén tetemes hegyágak és tetők vannak, s a Beszterczé és Sajó közé nyúlakodnak, mint az 1490 m. magas Dukahavas is.

A Gyergyói havasok kristályos-palás tömege a bélbori szorosnál kezdődik. Jártabb két szoros a tölgyesi és békási. Borszék fölött mered a Bükk-havas, oldalán kivételesen bükkerdővel, míg a szomszédait fenyves födi. A szinéről elnevezett Vöröskő őrzi a tölgyesi kijárót; közelében van a Hegyes. A főgerinczből emelkednek ki az Orosz-Bükk, a Kőrész-havas,

a Zsodány, a Tatárhágó, a Kis- és Ló-havas; majdnem valamennyi 1500 m. magasba nyúló orom. A Kőrész-havas jobb oldalában barlangok nyílnak; közöttük jeges odú is van. A Gyergyói-havasokban díszlik leghatalmasabban a fenyő, melynek 5 méter kerületű törzsei ott a 40—50 m. magasságot is elérik.

Nyugatnak ágazik ki belőle a Szamosmelléki hegysor és délnyugatra csavarodtában a Mezőségre terjeszkedik ki egészen a Kis-Szamos kö-

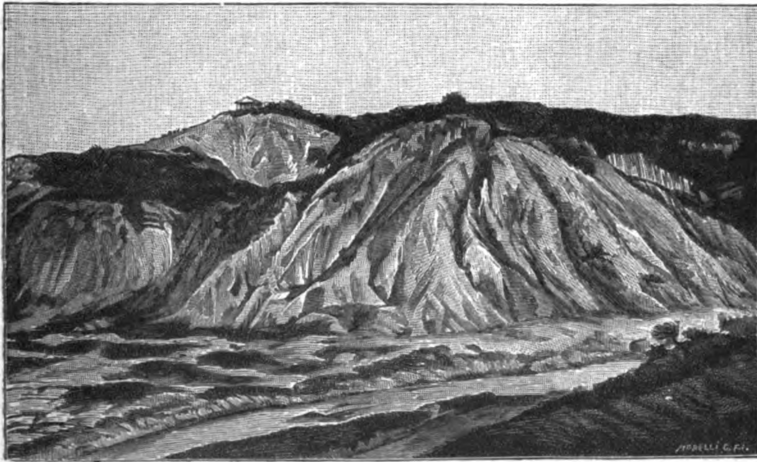
AZ OJTOZI SZOROS.

nyökéig. Alig 600 méteres a legemelkedettebb tető is, s a gerinczet alig hogy meghaladja; épen azért csak középhegységnek válik be a magas vidék. Kerlésnél áll Cserhalom, a diadalmak büszke tetője, hol Szent László a rabló kúnokat elérte, a mint az ó-radnai és borgói szorosok felé menekültek előle.

A Csíki mészkő-havasokat a Nagy-Hagymás vezeti be 1800 métert megközelítő kúpjával; közel hozzá valamivel kisebb az Ecsemtetej. Mind a kettő a legpompásabb havasi tájképet tárja elénk. Kopasz, meredek szirttetőik messze ellátszanak, s belátni róluk Erdély és Moldva nagy

területét. Tájképi szépítőnek hozzájuk csatlakozik az Egyeskő, melynek sajátszerű alkotása adta a nevét. E havasi világnak növény-különlegessége a Bánffya petræa, mely a földtekén csakis itt terem. A gyímesi szoros 700 m. magas útja vezet át onnan Moldvába.

A Kászon és Repat havasok bekezdik a szintén mészkő Bereczki hegyvidéket, melyből az ojtozi szoros a kivezető út, benne a Rákóczi-vár romjaival. A Nagy-Sándor, Nemere, s a Lakoczás-havas meghaladják az 1700 métert és szabályozói a környék időjárásának. Hirhedt légáramlat a Nemeréről aláfuvó, melyet annyira respektál a székely, hogy a házán ajtót és ablakot sem igen csinál arra az oldalra, a honnan a Nemereszél fúj.

A PARAJDI SÓHEGY.

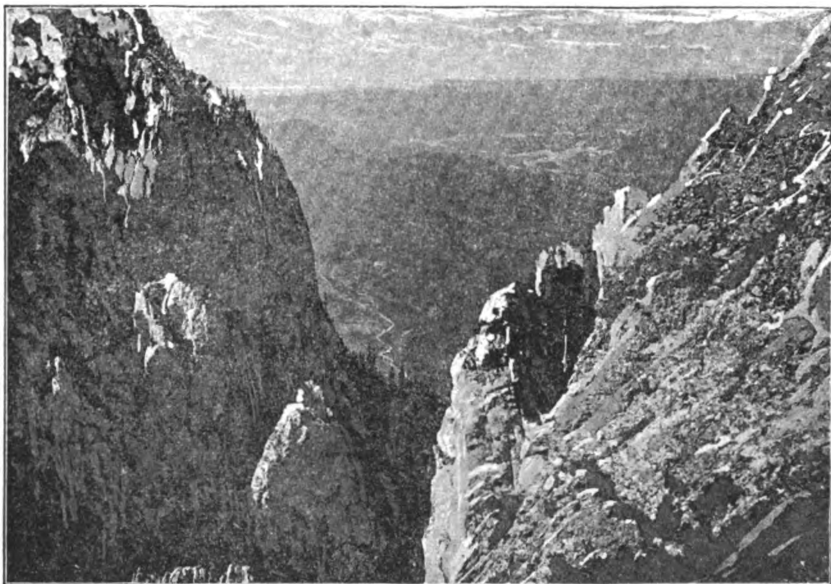
A haza délkeleti szögletén az 1605 m. magas Csillyános-havas meredez, a Hosszú-havas is tőle nyugatnak 1482 m. A bodzai és ósánczi átjárók ma már leginkább csak marhaszállítást közvetítenek, minden egyéb forgalmat Románia felé és felől a Brassó—predeáli vasút foglalt le.

Az erdélyrészi keleti határhegy-tömeggel több-kevesebb párhuzamosságban hatalmas trachitvonulat áll. melyet a Maros nagy görbületben kerűl meg vagyis inkább átmetsz. mert tőle északra is már trachit az uralkodó kőanyag. Európának egyik legtekintélyesebb trachit kitódulása ez a Vihorlat-Gutinnal együtt, mely jóformán Brassó vármegyéig lehúzódik, két oldalára pedig vulkáni tufák települtek.

Északi szakasza a Görgényi-havasság, melynek csúcsai 1600 métert meghaladnak. A kisebb Szentkereszt is 1515 méteres, a melynek alján a hasonló nevü hágó 1150 m. magas kaptatón vezet át a Felső-havas völ-

gyébe; a bucsini hágó is csaknem ugyanolyan magas. A közel Mezőharcs tájékán szakad ki belőle a Nyárád melléki hegysor, kezdetben 1000 méteres csúcsokkal; de a mint gerincze a Mezőségre leszáll, alig ér el felényi magasságot. A végén Maros-Újvár körűl nevezetes sóbányák vannak.

A két Küküllő közé ékelődő hegyvonal amannak délibb társa, valamivel magasabb is. Gyönyörű csúcsa a három ormú, 1050 m. magas Firtos, mely lapos teteje miatt viseli a tompa nevet; ez a hegység is gazdag sóban, kivált Parajd vidékén, hol az ehető drágakő föltártan, kopasz dombokban dűl ki a szem elé. A hegység vége Balázsfalvánál van.

AZ ERDÉLYI KÁRPÁTOK.

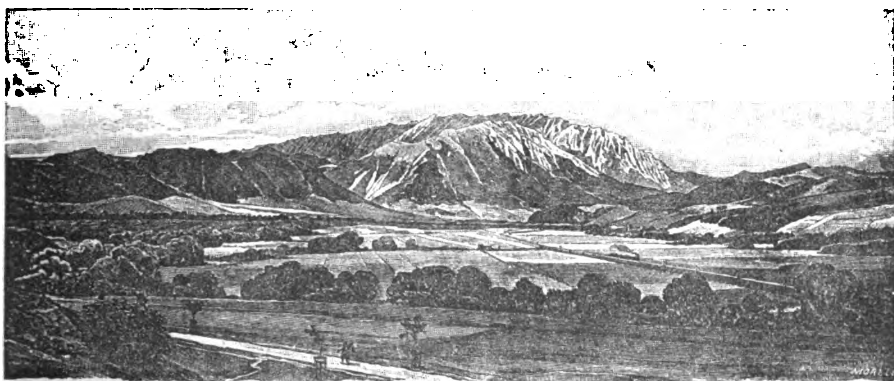
A valódi Hargita a Maros forrásainál veszi kezdetét a Csíkmagassal és eltart a Kormospatak forrás-fejéig. Közepén áll 1800 m. magasan a Galusatető, melynek lapos tetején vagy 100 lépés hosszú, 6 m. magas sziklafal van a nyugati oldalon és belőle méhkas alakú sziklakúp mered vagy 30 méterre. Ezek trachitja réteges, mintha úgy rakták volna. A Galusatetőről az Olt völgyének több mint 30 községét látja be a szem és mivel arról az oldalról meredek a hegy lejtője, szebb is, mint Oláhfalu felől, a honnan a feltörekvő turisták megindúlni szoktak.

A Tolvajos-hágó is fölkapaszkodik 975 méterre, a honnan az Oltmelléki hegység indúl ki, s a mint Nagy-Küküllő vármegyébe átérkezik, párhuzamos lánczot kap a Hortobágyban. Elvonúlnak pedig egészen Szeben vármegyéig és Alsó-Fehérben ennek a középmagasságú hegységnek

is van sótelepe, t. i. a vizaknai. A Hortobágy és Olt folyók közé a rövid vonalú és nem magas *Rika*-hegység ékelődik.

Ezentúl délre áttöri az Olt a Hargita-vonalat és annak kettős láncza között kőről-kőre bukdácsol és harsogva tovább megy. A nyugati vonal Baróti vagy Hermányi nevet visel; a keleti v. Bodoki havas-sor általában véve magasabb, mint a nyugati, melynek csak 1300 méteres ormai vannak, s végső kiágazása a Péterhegy, mely szép alkotású csúcs a síkságból szinte magánosan domborodik ki. Az Olt szakasztotta el a Hermány-hegységtől.

A Bodoki-havasok tetői között jelentékeny a Nagy-Harang, mely alakja miatt kapta a nevét és képződésével a trachitanyagú hegyormokat jellemzi. A Bálványoson várrom is van, melyhez a székely nép pogány regéket köt. A Büdös-csúcsot nevessé teszik a barlangjai, közöttük a torjai,

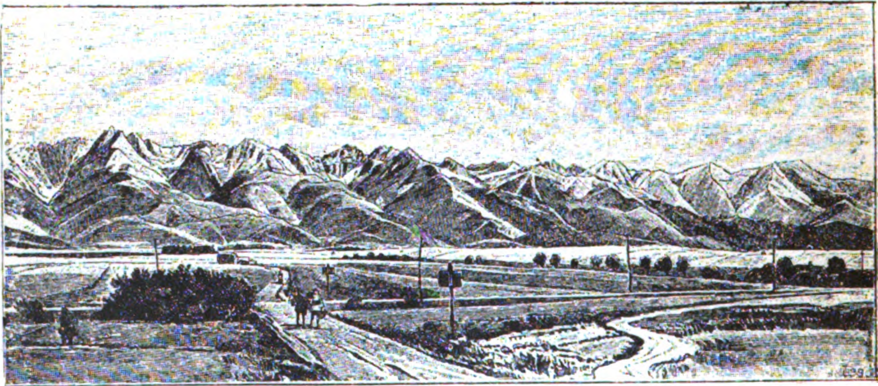
A KIRÁLYKŐ.

melyet sok beteg fölkeres. A Csomádtető alatt terül a szép tengerszem, a Szent-Anna tava, melyet virágokkal benőtt trachitsziklák és sötétlő fenyvesek öveznek. Tőle kapta a magas Csomád a Tóbércz nevet.

Messziről a Hargita tiszta körvonalú, szelíd hajlatos, hatalmas bércztömeg képét nyújtja, mely óriás arányaival fél Erdély fölött uralkodik; közelről ellenben vadúl szaggatott, zegzugos hasadékokat, kiugró szirtfalakat, festői sziklacsoportosulásokat mutat, a melyeken megtörik a vihar ereje. Meredek szirtoldalaiban nyár küszöbén is hó fehérlik, völgyeiben pedig tavasz van. A magas hegység lakatlan, csak pásztorok látogatják; július—augusztusban 15,000 szarvasmarha és 50—60 ezer birka legel mezőin; itt-ott esztinák, havasi pásztorkunyhók vannak, a melyek körül hatalmas komondorok őrzik a nyájat a farkastól és a medvétől. Sziklatestéből keleten medenczék alakúltak ki, szinte zárt egységek, mint a gyergyói fönsík, a Felcsík és az Alcsík.

5. *A Délkeleti Kárpátok.* Ez a kristályos palákból fölépült hatalmas hegyvonal a tömösi szorostól a Lepusnik és Sztrigy völgyéig terjed, s gerinczével sokhelyt határt von Románia felé. Nem olyan szép alkotás, mint a Magas-Tátrának emeltebb, de rövidebb vonulata, s mégis Európa hegységei között előkelő helyet foglal el, látogatja is sok turista. Erdélyből tekintve szebb, mint Románia felől, mert nálunk szinte lapos síkból emelkedik hirtelen szédítő magasba, s a ki csúcsaira feltörekszik, legtöbb esetben a Románia felőli oldalról érhet czélt, de ritkán egy nap alatt, a hosszú kerülők miatt. Alkotó kőzete, magassága, kinyaraló hófoltjai és havasi növényzete miatt megérdemli az «Erdélyi Alpok» nevet, melylyel a külföldiek illetik; a nép ajkán egységes neve nincsen.

A Brassói vagy Bárczasági vonulat a 2241 m. magas Királykőig terjed. Kezdetén a Keresztényhavas-sor (1894 m.) mindkét oldalával a mienk;

A FOGARASI-HAVASOK.

északi végében a Czenkhez épült Brassó áll Odább délnyugatra a 2508 m. magas Bucsecs már határőr, legdélibb hegyorom ott a Strunga (1905 m.), mellette vámházzal. A Királykő csak 2241 méteres, de karcsú alakja miatt magasabbnak látszik, mint a Bucsecs; csak a tövét födi erdő, meredek teste azontúl szinte kopaszon nyúlik a felhőkbe. Közöttük nyílik a törcsvári szoros, meglehetős épségben fönmaradt erősséggel; a hágó átjáratánál kétoldalt 1500 méteres orompár áll.

A Persányi- vagy Apáczai-hegysor, mely az Olt vizét erős kanyarulatra készti, a déli havasok karja, s a Királykőtől nyúlik át a Hargita déli előhegységéhez. Benne a Nagy-Feketehegy 1300 m. magasságot meghalad, de a hegyláncz északi részében tátong Erdély legnagyobb barlangja is, a Homoród-Almási, melyet hajdan Csodakőnek neveztek; cseppköve nem sok van, de lelhető benne sok vadmacska- és medvecsont.

A Fogarasi havasok nyugati határa a Vöröstoronyi-szoros, az Olt folyó kimenő kapuja. Ebben az egyszerű gerinczben a Viszta Mare és a Negoj 2500 m. magasságot meghaladnak; a többi csúcsok sem sokkal alacsonyabbak. A Szurul (2288 m.) oromnak is vannak kinyaraló hómezői, sőt lenyúlnak azok a Freki tengerszem mellé is, mely közel 2000 m. magasban van.

A Szebeni-havasok kettős gerinczű tömeget tolnak az Olt és Sebes folyók közére; a két hegyvonulat között tátongó hosszú völgyön a Czód patak rohan a Szeben folyó felé. A belső gerincznek neve Resinár, benne a Frumoásza, Csindrel és Bálványos csúcsokkal. A 2248 m. magas Csindrel oldalában tengerszem van, a Szeben folyó forrásfeje; egyik karját messze kinyújtja északra, Szerdahely felé. A külső ágban a Sztefilistye 2256 mé-

A VULKÁN-HEGYSÉG.

teres; kevéssel alacsonyabbak a Feketekúp és Fejérkő. A Sebes-folyó mellett az Oásza már csak 1735 métert ér el. A Pareng még folytatása nyugat felé a Zsily-szorosig; ebben a zord hegységben 2500 métert meghalad a Mundra nevű határcsúcs.

Hunyad vármegyében meg épen három sort alkotnak a havasok. A Sebes és Berény patakok közé a Kudsiri-hegytömeg települt; benne a Surján 2061 méterre emelkedik, s a Batrina is 1794-re, a kevéssel alacsonyabbak pedig fölös számmal vannak. Szép havasi legelők terűlnek a lankás oldalakon és a magas völgyekben; sok is ott az esztina, a melyeknek lakói ó-naptár szerint számított Péter-Pálkor (július 11.) évenkint összejöttek havasi törvényt látni, legtöbbször a Szkierna-havasra, hol vígasság és mulatozás közben egyenlítették ki pörös ügyeiket; de 1852 óta ez a szokás is megszűnt.

A határszéli hegység Vulkán nevet visel, benne a névadó csúcs és a Strázsa a legnagyobbak; az első 1621, az utóbbi 1870 méteres. Bátran nevet cserélhetnének, mert nem a Strázsa, hanem a Vulkán aljában nyílik szorosút a romániai közlekedés számára. A Vulkán oldalait inkább erdő födi, mint rétek; gyöpös rész csak a tető lapján van, s a völgye talpából meredeken nyúlnak ki csúcsai.

A déli határlánczolat óriása, a Retyezát, 2477 m. magas. A névadó főcsúcson kívül ott áll a Boreszku, a Paltina, a Gugu, megannyi havasi orom; az utóbbi kettő már távolabb a hegytömeg zömétől. A Retyezát (ami legyalúltat jelent) nevét az alakjáért kapta; még a tőle igen messze fekvő Vajda-Hunyad ormáról is nagyszerű a képe, szaggatott gerincze és festői körvonalai miatt. Déli oldalán több helyt megszorúl a hóolvadék vize és apró tengerszemeket alkot a görgeteg kövekkel körülvett kisebb-nagyobb medenczékben; belőlük táplálkozik a Lepusnik-patak, a délkeleti Kárpátok vonalhatárolója.

A BIHARHEGYSÉG.

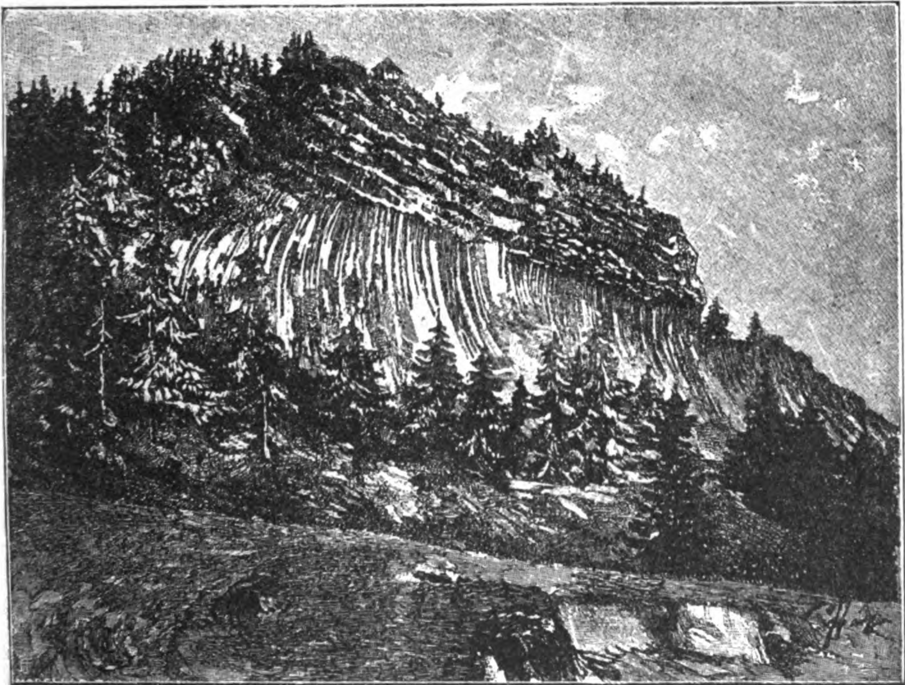
A Maros és Szamos folyók közé szorúltan három főtagból áll az emelkedés tömege, mely a közepétől, Bihar vármegyétől vette a nevét. Részei: 1. Az Erdélyi-Érczhegység, a Maros és Fehér-Körös között. 2. A Bihari-havasok, a Fehér- és Sebes-Körös között. 3. A Meszes-hegység, a Sebes-Körös és a Szamos közén.

1. *Az Erdélyi-Érczhegység.* Bekezdő tagja, a gránitkőzetű Hegyes-Drócsa vonal, Arad vármegyében; nem színaranyat termel, de aranyat érő borokat adó szőlővel beültetett halmokkal indúl meg befelé. Elején a Világos és több más kúp hirtelen üti föl a fejét a síkból; északi kifutója, a hármascsúcsú Mokrahegy, szinte elszigetelten áll. Délen a Sólymosi-vár romjaival koszorúzott orom tekint alá a Marosra. A főgerinczből a Hegyes 800, a Drócsa 857 méternyire emelkedik ki. A Körös felé lankás, a Marosra ellenben rádűlő meredek és szép tájképeket nyujtó hegység, mely az utóbbi folyó mentén alig szekérútnyi nyomot enged a közlekedésnek Erdély vármegyéibe, de azért vasút is épűlt ott.

Hunyadban elkezdődik már az igazi Érczhegység, melynek a Maros marad déli határa, de a Fehér-Köröst a másik oldalon, az 1264 méteres Vulkán csúcson túl, az Aranyos vize váltja föl. Nem folytonos hegysor, helyenkint azonban festői csoportok összege és magasabb, mint a Hegyes-Drócsa. Kezdetén igen szép a körösbányai völgytágulás, mely 1849 óta szomorú emlékezetű. Odább délkeletnek a Csetrás-hegycsoport ritkaszép festői kép; növeli báját Bojcza bányaközség apró házaival és két templomával. Szirtes mésztömegei, kopár külsejükkel, a növényboritott környe-

zetben olybá tűnnek föl, mintha nem is helyben képződtek volna, hanem valami titáni erő mai alakjukban máshonnan hordta volna őket oda. Víz koptatta ki a közeiket s vájt beléjük üregeket és folyósókat. Bojczánál és Csíkmónál egy-egy barlangüreg ásít.

A Csetráshegy közel 1300 m. magas, a Hajtó vagy 300-zal kisebb; a tövében épült Nagyág. A környezetét gyönyörű trachit-kúpok alkotják; legalsó házai még gesztenye- és diófák között állnak, a felsőbbek vagy 300 méterrel magasabban már tölgyek és bükkök alatt, fölebb pedig a

A DETONÁTA.

fenyő az uralkodó. Három temploma megannyi külön hegykúpra települt; belátni onnan a Maros völgyét messze, sőt a Retyezátnak a távol ködében halványkéken derengő körvonalait is. Kevés bányaváros van Európában, a melynek festőibb a fekvése, mint Nagyágé. Folytatását képezi a Csetrásnak Gyula-Fehérvárig az Ompoly-melléki hegycsomó; benne vadúl szaggatottak a tájak, mint Zalathnánál is, a hol a Zsidóhegyen borzasztó út visz át.

Magasabb és tömöttebb hegytömeg az Aranyosmelléki, az előbbitől északra; ez elnyúlik Nagy-Enyedig. Benne az abrudbányai és thoroczkói részletek Erdély legfestőibb tájai közé tartoznak. Horgas sziklaormai

ölén völgyek nyílnak szaggatott hasadékokkal, sötét szurdokokkal és sűrű erdőségek között mosolygó havasi rétekkel. Fölül a fája fenyves, alúl barátságos lomberdő.

Az Aranyos forrásainál havasi jellemű ormokat emel a hegység, de odább keletre zártabb felfölddé tömörül és alacsonyabb. Abrudbánya, Bucsum, Verespatak környékén emelkednek az aranyhegyek, az erdélyi Kalifornia. Közelben a Detonáta bazaltképződés, melynek meghajlott oszlopai félbenmaradt templom ívezetét juttatják a szemlélő eszébe. Odább a két Csetátye, mely név várat jelent; a sok érczbányatáró a rómaiak ideje óta úgy fölszaporodott, hogy valóságos régi épületrom képét nyújtja a két kincses hegy. A Kecskekő már csak 1083 m. magas, s a csúcsára lépcsők vezetnek föl; hajdan vár volt rajta, aljában pedig az erdélyrészi borok egyik kiválóbbja terem.

2. *A Bihari-havasok.* Észak felé nyúló kristályos-palás lánczot alkotnak egész a Sebes-Körösig. Magyar- és Erdélyország határán 1500 métert meghaladó csúcsokkal emelkednek, sőt a Nagy-Kukurbéta és a Vlegyásza 1845—8 métert érnek el, s még júliusban is van itt-ott hó rajtuk. Ez a hegygerincz nyugatra rövidebb, hirtelen ellaposodó karokat bocsát; keletre ellenben vad, magas hegyvidékben lel folytatást, be az erdélyrészi Mezőségig, s a csúcsairól a Hargitáig meg Háromszék havasáig lehet ellátni.

Arad, Hunyad, Torda-Aranyos határköve a Bihari-havasok kezdetén az 1483 m. magas Gaina-havas, melyen a vidék szük völgyeit és térősebb oldalait lakó havasi románok (móczok) népünnepeiket és a híres leányvásárt rendezték nyaranta. Belőle ágazik ki a Fehér- és Fekete-Körös közé a vulkáni tufákból álló Vaskohi-hegység, mely utóbb Beéli nevet vált. A belsejét még nagyobbrészt erdők födik, a Lunka szép tölgyei. Odább van az Izbuk, Vaskoh közelében, az időszakiasan dagadó vízforrás és a Kimpanyászka szakadék-barlang; neves csúcsok a hegységben a Kodru és Moma. Erdélyrészben pedig a Gyalu-Máre.

Kelet felé a Gyalui havasok vonúlnak az Aranyos és Hideg-Szamos közé. Legtömegesebb emelkedésük a Dobrin, járhatatlan völgyszorosokkal, akár gyalog, akár lóháton próbálkozik meg velük a turista; őserdőit viharok, tűz és fejsze pusztítja, de szomorú is a képük; barátságosabb már Topánfalva felé, hanem a Hideg-Szamos mellé görbülő szakasz ismét vad. Az ellaposodó hegységet keresztben átszelő Jára-völgyön túl vulkáni tufában kél a tordai hasadék, Erdély világraszóló nevezetessége, melynek oldalaiból barlangok nyílnak, de csak kis víz idején hozzáférhetők.

A Vlegyásza gerinczével párhuzamosan keleti ág is vonúl szintén délről északnak és vad vidéket alkot; csak rajta túl a Kalotaszeg szelidebb, a mint Kolozsvár felé a Szamos mentén középhegységgé alakúl át. Van

azonban nem egy cseppköves és jeges barlangja is. A Vlegyásza ikerkúpja a kevéssel alacsonyabb Vurvurásza; nyugat felé meredek mind a kettő, de délfelől megjárhatók. A főgerincz hosszúkás tetejét törpefenyő és moha födi, alatta gátforma és sokhelyt beszakadozott sziklagát vonúl, egyes tornyai azonban még épek. A két magyar hazába messze betekintést nyújt ez a két csúcs.

Szebb alkotású a havasi hegysor oldala és szebbnek is látja a szem, mivel a túlatiszai asztalsík felé lejt, noha nem előhegyek nélkül. A Bihar-csúcs lábához a meszes Rézbányai-hegyek illeszkednek, tovább északra a Petrosz-havasok, s bennük az Oncsásza-barlang; majd a Belényesi, Jád-

A KIS-SZAMOS VÖLGYE ÉS A GYALUI HAVASOK.

völgyi hegysorok következnek, nyugatra pedig a Királyerdő, mely Nagyvárad közelében laposodik el. Gyönyörű tájakat és igéző szép oldalvölgyeket lát az utas, ha a Sebes-Körös völgyén vasúton megy Erdélybe; de a vonaton, bemenőben, jobbfelől üljön.

3. *A Meszes-hegység.* Legdélibb tagja a Sebes-Körös és Berettyó közén Nagyvárad háta mögött kél ki a síkból és vonúl keletnek, összesitő név nélkül. Kolozs- és Szilágymegyék határán Rézhegység a neve és kristályos pala az anyaga. A révi szorosnál oly közel jut a Körösön túl terülő Királyerdő Tizfalusi ágához, hogy a folyónak megnehezíti az átmenetelt. Odább a Királyhágó emelkedik, melyen át az erdélyi út vezet; a körösvölgyi vasút ellenben közel hozzá alagúton búvik be a «bérczes hazá»-ba Csucsán át. Azontúl Kolozsvár-Almási nevet vált a mészköves hegység és

szakadékossá válik, a kolozsvári Várhegyen túl pedig kanyarulatával a Kis-Szamost északi irányba tereli.

Középszakasz a Meszes-hegység, mely a Plopis-hágónál kiindúlva legyezőformán terjed szét a Kraszna-folyó vidékén s a Szilágyságban; legnyugatibb része az Érmelléki, mely orografiai szempontból igen alárendelt vonal, de annál jobb bortermő vidék. Keleti nyúlványa a Meszesnek az Almás-völgyön túl eső szintén alacsony hegyvidék, a melyben a deési sóbányák vannak. Legészakibb rész a Bihari-havasokhoz számítható hegységből a kristályos-palás Bükk, a Szilágy és Kraszna vizek között Szatmár

NYÍRSÉGI TÁJ.

vármegye határán; különállása szinte szigethegységi jellemüvé avatja. Az egész közép és északi szakaszát már csak lomberdő borítja, a fenyő ritka benne.

A Délkeleti Kárpátok és a Biharhegység öleli körül az 5500 km^2 kiterjedésű, harmadkori eredetű erdélyrészi Mezőséget, melynek dombosvölgyes térségein hajdan a magasabb hegységből bővebb vízzel aláömlött folyók szabadon gazdálkodtak, s nyomukban sok a tómaradvány és kiszikkadt medencze. Akár erdős, akár kopasz ma ez a terep, de megmerevült hullámos víztükör képe az, kevés kővel a meghordott völgyekben és görgeteggel elborított emelkedésekkel.

Kisebb nála a keletre fekvő háromszéki róna, melyet három oldalról havasok zárnak be, csak észak felé látszik végtelennek. Noha 500 m. magas, mégis az alföldek jellemző vonásait viseli nyílt arczulatán. A gabonavetés beláthatatlan tengere hullámzik rajta, aratás után pedig a délibáb csalóka képei tünedeznek föl. Egykori nagy tavának nyomai a rétyi Nyír homokos része, s egy egész tócsoport, ingoványok keretében.

A MAGYAR KÖZÉPHEGYSOR.

Mind helyzetére, mind jellemére nézve *közép* annak a méltó jelzője, mert távol marad a havasi magasságtól s hazánkat északkelet-délnyugati irányban csaknem a közepén metszi. A két magyar Alföldből emelkedik ki hosszú lánczban, melyet a Visegrádi Duna szakít meg és oszt keleti és nyugati szakaszra.

1. *A keleti szárny.* A Bodva-Hernád laposaiból alacsony gerinczekkel és alig kiemelkedő ormokkal indúl meg Szendrő-Forrói neven a hegytömeg; Kogutowitz térképei Cserhátnak nevezik, talán a rajta uralkodó fanemről. Benne csak a Szárhegy ér el 520 m. magasságot, a többi azon jóval alúl marad és a hegység csak Szendrőnél szorítja meredek sziklák közé a Bodva-folyót. Magasabb azonban a meszes *Bükk*-hegység, mely nevét ősi bükkjeiről nyerte; tanúja is lehetett némelyik az ősmagyarok pogányos istentiszteletének, mit a zordon hegyvidék félreesőbb csúcsain titokban soká gyakoroltak. Legmagasabb csúcsa a közel 1000 méteres Bálványos. A félkörben görbülő hegygerincz domború ívű hátát veti északnak, s ezért délfelé nyájas völgyei nyílnak; a diósgyőrit régi királynéink is örömest látogatták szépsége miatt. Sok a hegységben a barlang és a víznyelő ravaszlyuk, tetőit pedig lapos térség jellemzi.

Az Eger és Zagyva völgyei között a *Mátra* trachit-tömege foglal helyet. Legemeltebb orma, a Kékes, meghalad 1000 métert; ennél valamivel kisebb csúcs több van. A hegységet lomberdő födi; északi részén a parádi völgy ásványvizei világhírűek, déli hosszabb előhegyeinek oldalain pedig a nemes egri, visontai és gyöngyösi borok teremnek. A Mátra messze kilátszik a nagyobbik Alföldre és légáramlataival uralkodik fölötte. Nyugati szárnya Pásztói-hegység néven délre kanyarodik és messze előre tolja az 563 méternyire emelkedő Nagy-Hársas hegycsúcsot.

A *Cserhát* nagyobbrészt Nógrád vármegye hegysége és sokhelyt bazalt, de a 650 m. magas Nagyszál mész- és homokköve átnyúl Pestmegyébe, míg a mogyoródi és monori előhegyek és azok dombsorai csak Czeglédnél lapúlnak el a síkságban. A Cserhát nem gerinczes, hanem inkább egymás mellé illeszkedő tömeges hegység, mely a Zagyva és Ipoly

vizeit választja el. Legmagasabb csúcsa a zöldkő Karancs (697 m.), tőle keletnek hosszú vonalban húzódik a bazalt Medves, s délnyugatnak a Dobogó és Szanda. Hajdan várak állottak sok csúcson, de ma szomorú a hegység tekintete északkeleten, a hol letarolták az erdőt és vízmosások barázdálják a kopasz ormokat. Barátságosabbak az előhegyek a Budapest-hatvani vasútvonalon, kivált Gödöllő és Isaszeg tájékán; délnyugati részeiben pedig jó bortermő hegyek vannak Szadán, tovább a Kigyós-Csörög, Cseke, Penczi és Váczi hegyek egész a Nagyszálig, melyet a vácziak Naszálynak neveznek.

A MÁTRA-HEGYSÉG.

A Cserháttól nyugatnak a Börzsöny trachitos hegysége terül el az Ipoly völgyéig. Magasabbak benne a Korányos 941 m., s a Nagy-Hideghegy 865 m. Nagy-Maros mellett kitériti útjából a Dunát a 482 méteres Ördöghegy, melynek aljában jó szőlő és csemege-gesztenye terem. Ebben a hegységben van a nógrádi és drégeli várromoknak történetileg nevezetes két csúcsa; a Nagy-Galla és Csákhegy között a szép mária-nosztrai völgy nyilik a Duna felé, közelében nevezetes trachitkő-bányával.

2. *A nyugati szárny.* A Pilis, Vértes és Bakony 156 km. hosszú hegyvonal a Duna-szorostól a Balaton déli csúcsáig. Legmagasabb ormaik

alig ütik meg a nyolczadfélszáz métert. Anyaguk tekintetében annyira megegyez a kezdetük a Börzsöny trachitjával és a váczi Nagyszál mész- és homokkövével, hogy azok folytatásáúl is beválnak. Csak a Balatonmelléken ütik föl a fejüket vulkáni kőségek. Nehéz ezekben a hegycsomókban az eligazodás; völgyek szövete az, melyből csak itt-ott emelkedik ki egy-egy bog.

Bekezdője a *Pilis-Gerecse* a Duna hajlatán. Anyaga mész, néhol trachit. Nagyrészt még erdős szép ormaikat dél felől tölgyek, északról bükkök borítják; alacsonyabb lejtőiken jó bort szűrnek Neszmélyen, Esztergomban, Szent-Endrén, Budán. Almásnál a Duna mellett vörösmárvány-bányák nyílnak, Esztergom vármegyében barnaszén-telepek, s a Gellérthegy dolomitja adja a világhírű keserűvizeket. Hévvizei Esztergomban és Budán fakadnak. Az esztergomi Várhegy lehordott laposán emelkedik Magyarország fejedelmi temploma, a primási bazilika; a visegrádi Várhegyen királyi várromok omladoznak; a Gellérthegyen hajdan csillagvizsgáló volt, később fellegvár.

Gallánál a Budapest—szőnyi vasútvonal szép alkotású szoroson megy át, s az választja el a Pilis-Gerecsét a szomszéd alacsonyabb mészkő *Vértestől*, a melynek másik határát a móri horpadás vonja meg; rajta át a Fehérvár—szőnyi vasút épült. A Vértesnek legmagasabb ormai, a Csókahegy és a Körtvélyes, alig 500 méteresek; tava azonban több van, s ezek között a velenczei és a tatai a nevesebbek.

A *Bakony-hegység* a Marczal és Rába völgyéig terjed; anyaga mész, többhelyt bazalt kitódulással. Lánczok szövete a hegység, melyekből 600 m. körül járó magaslatok emelkednek ki, mint pl. a Somhegy, — melyet délről kerül meg a postaút Bakonybél és Zircz között, — továbbá a Kőröshegy, a melynek ormáról a Kis-Kárpátok és az ausztriai havasok sötétlő körvonalai beláthatók; a népnek időjóslója is a Kőröshegy. Az egész magaslat-tömeget sokáig borította sűrű vaderdő; szoros völgyei félelmesek voltak útjaik és rablóik miatt.

Tölgy és cser, ritkábban nyír nőtte be; fenyves csak Zircznél van, de akkora bükköket nevelt, hogy három ember azok derekát át nem ölelheti, s egy törzsből 12 öl fa telik. A Bakony vize kevés, üreges mészköve elnyeli a csapadékot; hajdan a délszláv országokból is százezrével hajtottak oda sertéseket makkoltatni, ma ipartelepek keletkeztek benne. Sok volt ott a kolostor az Árpádok idejében, utóbb meg várak, de ezek ma csak romdüledékek az ormokon. A bakonybéli apátság még ma is neves. A Bakony északi kiágazása Győr felé nyúlik; a végén, Pannonhalmán, a benczések ősfészke áll.

A Balaton-mellék hegyeinek alkotása elüt a Bakonyétól; már a tihanyi félsziget bazaltalapon épült, s olyan nagyrészt a hegység Keszt-

helyig. Gerinczük nincs, a kúpjaik magánálló egységek. Legszabályosabb formájú a Somlyó, mely három oromból látszik összeállítottnak és a legtetején láva van, mint a Badacsonyon. A Szent-György-kúp meredek oldalaihoz szinte pillérek támaszkodnak, úgy hogy párkányos vár képét adja. Messzebb áll a Sághegy, hatalmas bazalt-oszlopokkal. E hegyvidék kúpjait hajdanta várak koszorúzták, s azokról sok rege maradt fönn a vidék népe ajkán, melyeket Kisfaludy Sándor dolgozott föl; az alacsonyabb lejtők szőlői jó bort teremnek és hazánk egyik legszebb vidékét alkotják. Elbűvölő látás jut osztályrészűl annak, a ki Siófokról Keszthelyig, Balatonfüred és Badacsony érintésével hajóutat tesz. Versenyeznek ott szépség dolgában a veszprémi partok a zalaiakkal.

A MAGYAR ALPOK.

Az osztrák örökös tartományokból hazánkba benyúló hegységek a Keleti-Alpok tartozékai, s a Duna-Dráva, a Dráva-Száva és a Száva-Zermagna folyók közé ékelődnek.

Az első csoport Moson-Sopron vármegyékbe mint *Lajtahegység* gránittömegekkel, itt-ott mészszel vonúl be, s legnagyobb ormai sem érnek el 500 m. magasságot, de csinos alkotásukkal a Fertőtó északi partját regényessé teszik. Magasabb a Rozália-hegység, mely kezdetben határvonal Alsó-Ausztria felé, de azután a Fertőnek görbűl és mellé illeszkedik Soproni és Ruszti résznevek alatt. Benne nyolczadfélszáz méteres csúcsok vannak, a hol pedig ellapúl, a tó mellett sok gyümölcsöt és jó bort terem. A kápolnával koszorúzott Rozália-orom turisták czélpontja; meg is érdemli a szép panorámája, de sokszor fúj alá róla a havasok jeges lehellete. Hozzá csatlakozik a jóval alacsonyabb Landzséri-hegyvidék.

A másik hegytömeg a Repcze és Dráva között Borostyánkői, Németújvári, Dobrai neveken ismeretes; helyenkint 800 m. magasra tör és változatos alakulásával elbájoló tájakat tár elénk, kivált a Gyöngyös folyó mellékén. Legmagasabb orma az Írottkő, az Esterházyak bevésett betüivel. Középső és déli szakaszai ellepik Vas és Zala megyéket. Régi várak, főúri kastélyok, vadaskertek vannak bennük és a síkságra kinyújtózkodó homokköves végeik szép dombvidéket alkotnak, hol sokszor folyt csata részint a haza megmentéséért, részint a nemzeti önállóság érdekében. Egységes név nélkül még a Muraköz elejére nyomúl át Stájerországból egy rövid és alacsony hegytömeg.

Somogy-Baranya-Tolnában összefüggő szigethegység domborúl ki a környező halmos vidékből; mésztömegéből itt-ott bazalt, trachit kerül fölszínre. Legemeltebb ormai, mint a Zengő is, alig érik el a 700 m.

magasságot, de mivel a déli homlokuk alacsonyabb tájékból kél ki, egész magas hegység képét nyujtja. Sok hasonlatossága van a Bakonynyal, víznyelők és barlangok váltakoznak testében; legnagyobb az abaligeti, mely nek közelében a Sárkánykút időszakosan dagadó forrás, Orrfűnél pedig oly bőven ömlik egyik sziklából, hogy vízokádónak nevezik. Jellemzi a lomberdőkkel födött hegységet a belőle feltörő több meleg forrás, valamint az, hogy kőszéntelepei gazdagok. A hegység Szegzárdnál hirtelenűl megszakad.

Ennek a hegységnek kiegészítője az a dombsor-fonadék, mely a Balatonnak vonúl és a tihanyi templom fokáról néző szemnek szeliden gömbölyödő formákat mutat. Valamivel magasabb a pécsi Mecsek-hegytömegtől elszigetelten délkeletnek emelkedő Siklósi mészköves hegyvonal, melynek aljában meleg források fakadnak; oldalai jó bort teremnek. Alig jön hegysorszámba odább a Duna mellett a Szöllősi, melynek sötét erdőkkel benőtt teste csak a gőzhajón utazó előtt ötlik föl magasnak, a ki Budapestről jövet már megszokta a síkot.

A Dráva-Száva közé nyúlakodó hegysorok több-kevesebb párhuzamossággal vonúlnak keletnek. Magasabb gerinczeikben megvan alpesi maradványúl a fenyő, de az alacsonyabbakban a délszaki ég hatása érvényesűl; a szilvát és nemes gesztenyét vadon tenyészti. Legrövidebb az északi vonal a Bednya-folyó baloldalán. Négy törvényhatóságot fut át a vele szomszédos magasabb vonal; sűrün következnek benne 7—8 száz méteres ormok, s a legtöbb esetben nevet adnak a hegyszakasznak, a melyből kimagaslanak.

Legfejlettebb orografiai jelenség a harmadik sor, noha szaggatott részekből áll. Zágráb fölött 1000 métert meghalad a Bisztra-csúcs a Szlyeme hegytömegben; tőle különálló távol keleten a Garics, 800 m. körűl járó ormokkal. Új megszakadás után a Pszúny jön, s benne a gránit kristályos palákba megy át, és a Babia-Gora, mely már Djelhez csatlakozik. E hegységeknek bükk- és tölgyfája hatalmas faipart teremtett; Horvát-Szlavonország dongáit a fiumei kikötőn át tengerentúli országokba hordják el. A még ma is nagy erdők csergubacsot és makkot sokat teremnek; az utóbbi Horvátországnak a mannája.

Különálló szigethegység a Vrdnik-vonal a Szerémhegységben; legmagasabb csúcsától Fruska-Gora (leányhegy) nevet is visel és végső dombjai Titelig, a Tisza torkolatáig nyúlnak, de már egészen ellaposodva. Északi kiszögellése kitériti útjából a Dunát s a péterváradi szerpentinszikla megkerülésére készti, a melyen erősség áll. Annyiféle a Vrdnik kőzetanyaga, hogy valóságos petrografiai múzeum. Ez a hegyvidék hazánk legszelidebb éghajlatú tája; északra-délre mosolygó völgyeket tár. Csúcsai sem igen haladják meg az 500 métert és szép lomberdővel födöttek, a

4*

növénytenyészetnek édes dajkái; be is van hintve közel és távol környékük községekkel. Hazánkban ez a szőlőtermelés legrégibb helye; Probus római császár a III. században ültetett már ott szőlőt, s bora mind mái napig fentartotta jó hirét. A karlóczai vörös, az ürmös, meg a szerémségi édes szilvából főzött szesz nevezetességek voltak mindig.

A magyar Karszthegység legészakibb tagja az Uszkok-hegyvidék, de mivel még erdős, nem is viseli a szomszéd osztrák Karsztnak sivár kősivatag jellemét; északon 8—9 száz méteres ormai vannak, s déli alacsonyabb ágán vezet át Zágráb felől a fiumei vasút. A Korana völgyén túl délkeletre a már sokkal igénytelenebb Petrova-Gora emelkedik, a Glinavölgyön túl pedig a tömeges Zriny-hegység, s benne a 615 méteres Priszaka. Ez a hegyláncz már Boszniába nyújtja át délnyugati karját.

Mind a három csoportot jellemzi a szaggatottság, mit az tesz széppé, hogy szinte duskálkodik fölületén a növénytenyészet. A hegyvidék nagyrésze intenziv művelés alatt áll; erdői gyönyörűek, s a völgyekben szilva és gesztenye között szőlő is bőven terem. Az erős fairtás azonban elkarsztosodással fenyegeti, pedig sok elijesztő példa van rá a közelben és távolban, hogyan képes paradicsomi tájat is tönkretenni az ember kezében az irtó fejsze.

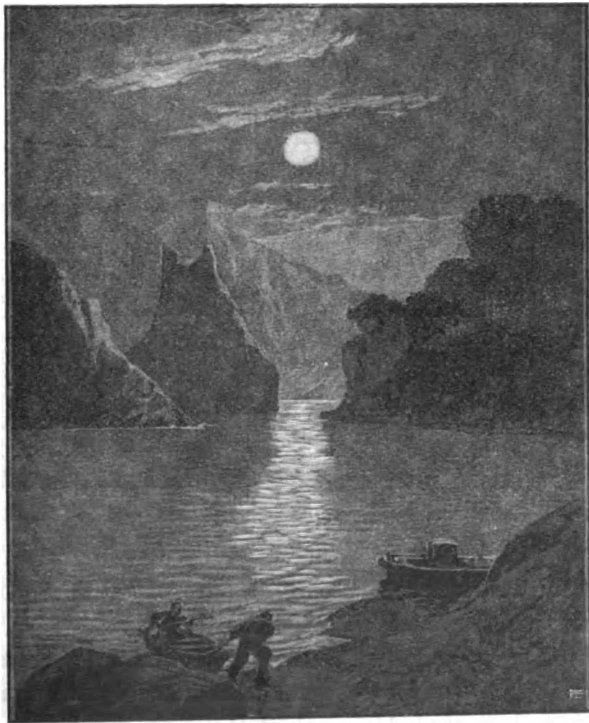
Az igazi Karsztnak 1500 méteres kopasz ormokkal tetőzött, vadúl szaggatott és árkokkal barázdált gerincze Isztriából lép be Modrus-Fiume területére; a magyar kikötőváros hátterében és a hol a magyar vasút átszeli, magassága $^2/_3$-át veszti, de odább délnyugatnak haladtában mint Nagy- és Kis-Kapela újra felszökik. Megszakad a szép plitviczai vízeséses tavaknál és újra fölhátasodik a Pljisevicza-hegységben. Vele csaknem párhuzamosan a tengerpart mellé a Velebit-hegyvonal települ, a két hosszú hegysor közét pedig belül magas sivár hegyvidék foglalja el, alacsonyabb egyenközű lánczokkal. A Velebit hirtelen ereszkedik alá a tengerre, de sok benne az 1600 méteres csúcs, sőt délen a Monte Santo (Szveto Brdo) 1753 m. magas. 5 m.-rel magasabb a Vakanszki Vrh.

Az egész tömeges emelkedés roppant mészkő-hegyhát, rendesen kifejlett völgyek hijával, de telve szabálytalan medenczékkel, völgyekkel és ravaszlyukakkal, melyek a csapadékvizet elnyelik. Sok ott a búvópatak és nagy a vízhiány; sokszor drágább ez az élet-ital, mint a bor. A növényzet satnya. Eredetileg hatalmas tölgyesek födték, de a középkor eleje óta kivált Velencze irtotta az erdőt, s bevégezte azt a múlt századbeli horvát. Erőre is kapott ennek folytán a hirhedett bóra szél, mely hihetetlen hideget hoz az év bármely szakában és rettenetesen rombol erőszakoskodó föllépésével. A felföldön 6—7 hónapig havaz, őszszel-tavaszszal pedig záporok járnak, úgy hogy alig van két hónapig nyár, de az aztán tűrhetetlenül forró.

Körülbelül ilyenek Dalmáczia hegyei; csak Boszniában van még erdő, mely a tájat szépíti, az éghajlatot szabályozza, a völgyek talajának megmunkálását lehetővé teszi, s az ember fáradságát megjutalmazza.

DÉLMAGYARORSZÁG HEGYVIDÉKEI.

A Balkán-havas is küld kifutó hegyágakat hazánkba, s azokon a Duna sok ezer éves munkával töri-zúzza vizét Szerbia és Magyarország határán keresztűl, hogy Románia alsíkjára lejuthasson. Ezeket a hegyeket töme-

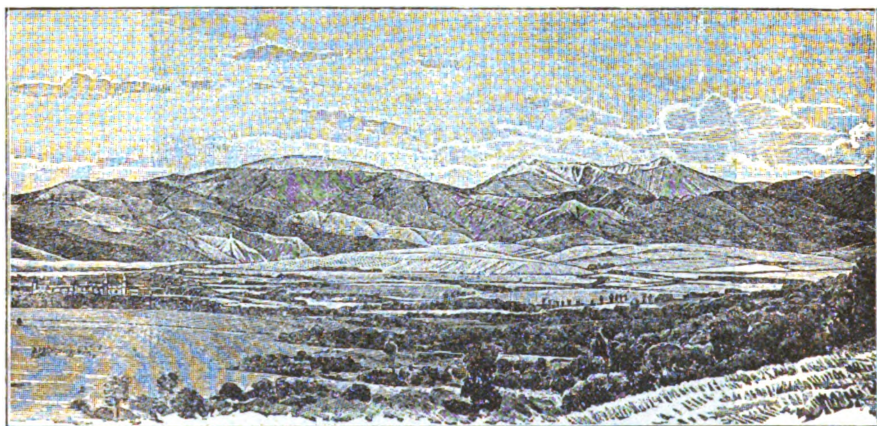
ALDUNA: KAZÁN-SZOROS.

ges emelkedéssel vegyest lánczolatosság is jellemzi, a keleti részükben pedig havasi magasság. Vízben gazdagok, s ereik a légkör csapadékát nagyrészt közvetve vagy közvetlenűl öntik a Duna medrébe.

A hegysorok kezdetét a Lokva-láncz vezeti be Fehértemplomnál; a magassága 500 métert egyes csúcsokban is alig halad meg; folytatását a Kraku-Almás hosszabb és magasabb vonulata adja meg a Berzászka

folyóig. Ehez a szintén nyugat-keleti irányú, kigyószerűen görbült lánczhoz észak-déli vonalban keresztbe áll a Szvetinye-hegység és 1000 métert meghaladnak egyes ormai. Az előbbi két hegysor is meggörbíti a Duna folyásirányát, de ez már jó darabra kitéríti délnek, sziklapadokat vet a medrén keresztül, Kazánnál pedig szűk sikátorba tereli és csak Orsovánál enged neki megfelelő teret.

Ez a hegység még erdős, lombfái között déleurópai eredetű növényeket is vadon terem, így pl. az orgonabokor egyik fajtáját. A mellett üreges is; barlangjai között a Veterani és a Punyikova nevezetesek. A csúcsai szépen formáltak, s szakadásos völgyei regényes tájakat rejtenek, hegyi kisebb tavakkal; lejtői a Dunára meredeken bocsátkoznak alá, úgy hogy a közlekedés útját sokhelyt a sziklatestbe kellett vágni. Várromok mutatják, hogy

A SZÁRKÓ. (CZÁRKU.)

Magyarország birtokáért ott hajdan erős harczok dúltak; ma is nemzetközi lobogó alatt folyik lábaiknál a hajózás.

A temesi síkra kitámaszkodó verseczi 467 méteres Várhegy új hegycsoportot kezd meg, a melynek északkelet felé folytatása a Dognácskai vonal, s 500 métert meghaladó ormaival Bogsánig ér el. Vele párhuzamos keleti sor a délmagyarországi Érczhegység Resiczáig, de már 900 méteres csúcsokkal; ennek szűk völgyeibe épült a merész Oravicza—aninai hegyi vasút. Harmadik vonal a Plessuva-Szemenik, az előbbit kétszeresen meghaladó magasságú havasi csúcsokkal. Ez a három vonal egyesült erővel a Berzava és Béga közé összefonódott rövid és alacsony lánczokat küld, a melyeknek egységes elnevezésük nincs. Nevezetes bennük a Bogsántól északra emelkedő Aranyos, meg a buziási Szilas, melynek aljában az ottani híres fürdő gyógyvizei fakadnak.

Ennek a hegyvidéknek nyugati lejtőin jó borok teremnek; a többi befelé erdős, csak a bányatelepek környékén használta föl az érczipar a fát tüzelőűl. Éles gerinczű párkányhegyei itt-ott terjedelmes fönsíkokat zárnak körűl, mély völgyeik pedig gyakorta katlanszerű süppedéket mutatnak. A szép Marillavölgy is katlan, de magasan fekvő. A megkapó alakulások változatos sorozata tárúl a turista elé az aninai vasút két oldalán. Legmagasabb csúcsa a Szemenik-havas Sasfürdője (1450 m.), hol a tetőn elterülő havasi rét tavához a környék román lakossága július 6-án és augusztus 1-én vallásos mosakodás végett zarándokol. Onnan gyönyörű a kilátás a Néra görbülő völgyére és a távol keleti havasokra.

A hol a magyar szent korona 1849 után sokáig elásva volt, Orsovánál az Alion-hegygyel indúl északnak a Domogled havasi jellemű hegyvonal Krassó-Szörény és Románia határán. Eleinte 1200 méteres ormok emelkednek belőle a Cserna balpartján, de a mint Hunyad vármegyét elérik, a Retyezát közelében 2300-ig szöknek föl. Vele párhuzamban, a Bjela-Reka és Cserna összeömlésénél, a Godján-Szárkó északi vonulattal kezdődik és 2300 méternél magasabb csúcsokat emelő gerincze a Bisztráig ér. Azontúl a Ruszka-Pojána össze-vissza görbűlt gerincze helyezkedik el a Bégáig, de már 1300 méteres magaslatokkal; benne van a száraz Vaskapu, mely Hunyadba vezet. Hunyadi János azon robogott Vajda-Hunyadról a törökre. A Maros mellé még alacsonyabb hegyhát dűl és Temesbe is átnyújtózva dombokká lapúltan vész el a síkságban.

A délmagyarországi havasok legdélibb része üreges és barlangos, de magas gerinczeiknek és merész csúcsaiknak tiszteletet parancsoló az alakjuk; felső részük többnyire kopasz, alúl ellenben elvadúlt gyümölcsfáikra a szintén elvadúlt szőlő indája csavarodik. A Domogled kettős csúcsáról áttekinthető az Alduna egész völgye s a román nagy síkság; a távol ködében pedig a Balkán kéklik. A Godján-Szárkó repedéseiben a nyár is lát havat, és óraszámra lehet rajta szekéren járni 1000 métert meghaladó magas tájakon. Sok patak rohan le onnan; tengerszemei nincsenek, fenyője ellenben bőven van.

GEOLOGIAI ÉS MINERALOGIAI JELLEMZÉS.

«Szép vagy ó hon! bércz s völgy változnak gazdag öledben» így zeng a költő; a tudomány pedig azt mondja, hogy Szent István koronájának birodalma önálló geologiai alkotású egész; a Duna medenczéi között a legnagyobb. Körűlvevő hegygyűrűjének anyagában legerősebb képviseletet a homokkő fajta nyert, mely kárpáti homokkő néven ismeretes a geotektonikában. Közbe hatalmas határhegy-képzőkűl kristályos palák

lépnek föl, valamint gránit és a vele rokon gneisz; ők alkotják a legmagasabb ormokat, összefüggő nagy gerinczeken. Tömeges határalkotó kőség a mész és ennek különböző nevű módosulatai.

A keretövön belül másik kisebb, szaggatottabb gyűrű emelkedik kitódulásbeli kőzetekből, mint trachit, bazalt, zöldkő, porfir, szerpentin és dioritból. Közöttük a trachit a leghatalmasabb, s Magyarországon erősen kifejlődött; a Kelemen határhegyben havasi magasságig is. Törmelék talaját lehordják a folyóvizek az Alföldre s annak fölületét nagy termő erővel ruházzák föl; többet ér a mésznél.

A közbeeső, keresztül-kasul vonuló hegylánczokban és a szigetszerű kiemelkedésekben is szerepelnek a fölsorolt nagy alkotóelemek, de hozzájuk dolomit és márvány is járúl, valamint annyi kőzet és sziklafaj, hogy megkülönböztetésük 60-ig menő jelzést kíván a geologiai térképeken. A hol valamelyik bővebben találkozik, elárulja a szomszédos síkság talaja s a hegységből előtörő ásványviz-forrás.

Magyarország hegyei ásványokban gazdagok, s nemcsak változatosság jellemzi őket, hanem vannak különlegességeik is. Már a XIX. század elején úgy idéz Beudant-ból Dóczy, hogy «Magyarország különös szemfülességét érdemli a természetvizsgálónak», annyira híres ásványi kincseiről.

A vörösvágási nemes magyar opált még eddig egy világkiállítás sem győzte le a föld egyéb vidékeiről összehordott opálokkal. Tisztább vizű kova sem lelhető sehol, mint a máramarosi gyémánt. Egészen hazai különlegességek: az Urvölgyit nevű ásvány Zólyomból; a bizmútólom-szulfidnak Rézbányit a neve; szintén Rézbányáról való a Szájbélyit nevű víztartalmú borát; a hypersten-ásványnak egyik módosulása a Szabóit Hunyadból, a Nagyágit pedig tellurércz Nagyágon és Offenbányán, a hol belőle aranyat olvasztanak.

Egy chlor-opálnak Ungvárit a nemzetközi neve. Tellur-ezüst és tellur-arany a Krennerit Nagyágról. A trachitnak egyik módosulata a Mátrait, hazai tudósunk nevét viseli a Petrit. Aranyezüst tellurércz Offenbányán a Sylvanit (rövidebben a Transsylvanit helyett), ritka ásvány a Felsőbányit. Kapnikról és Felsőbányáról; a Ditroit szemcsés vulkáni eredetű kőzet és csak Erdélyben található; az agalmatolithoz hasonló szép ásvány a Biharit, Rézbányáról. Az erdélyrészi kvarcz-trachitnak Dacit a neve; a gránitképű trachit Bánátit néven megy; Krassó-Szörényből pedig specziali-tás a Ludwigit és Wesselyt.

Szines márványból nagy telepek vannak Baranya, Komárom, Esztergom, Bihar vármegyében, hófehér pedig a Székelyföldön. Kősó Erdély némely pontjain annyi van, hogy egész hegyeket alkotva, Isten szabad ege alá tolúl ki Parajdon és Szovátán. Petroleumban gazdag a Kárpátok északkeleti határgerincze. Ásványi szén nagy telepekben terül Sopron,

Pécs, Esztergom, Tata, Salgó-Tarján, Petrozsény, Resicza környékén. A hegységről, mely Dognácska, Moravicza, Resicza között Krassó-Szörényben csúcsosodik, azt jelezte jó régen már Griselini, hogy szinte csupa vas. Czementvizeink Felső-Magyarországon és Székelyföldön annyi rezet adnak, hogy hazánkban ugyanabban a történetelőtti korban vörösréz eszközökkel élt az őslakosság, mikor Európa többi részében bronzkorszak volt.

Régi közmondásunk úgy szól, hogy Körmöcznek arany, Selmecznek ezüst, Beszterczének réz a fala. Erdélyrészben a bojczai és nagyági hegyszakaszokból az utolsó egyszáz év alatt is sok millió mázsa nemesfém került fölszínre. A régi rómaiak Erdély aranytermő hegyeiben hetenkint 200 font aranyat termeltek, tehát 170 évig tartó uralmuk alatt vagy húszezer mázsát.

Aranyfövényt hord a Duna, Ipoly, Mura, Dráva, Tisza, Szamos, Körös, Maros, Aranyos, Szeben és a hazánkból kisiető Arany-Besztercze. Aranyszemeket hömpölygető vizeink közé sorozza Ortvay még a következőket: Vág, Rába, Garam, Száva, Zagyva, Néra, Karas, Nagy-Küküllő, Ompoly, Cserna, Sztrigy, Zsily, Czód, Nagydisznódi víz, Piáni ér és a Csorai patak.

A KÉT MAGYAR ALFÖLD.

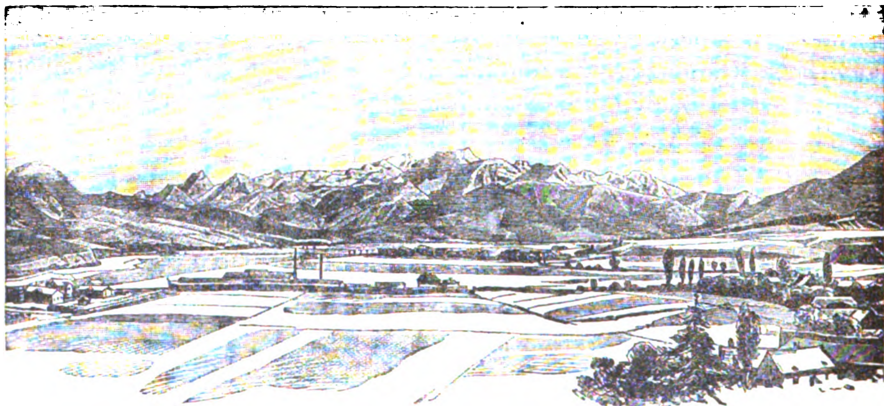
Eredetileg egységes sülyedési területüket a magyar Középhegység fölpúposodása metszette nyugati kisebb és keleti nagyobb medenczére. Párkányát a Keleti-Alpok, a Kárpátöv és a Balkánból Délmagyarországba átnyúló hegyvidék alakította ki partokká a beltenger részére, mely édesvíz-táplálékát a jégkorszak olvadékközönéből nyerte. Feltöltögették a fenekét lomha századok üledékkel, legutoljára pedig a folyók hordalékai simították olyan rónává, a minő mindkettőnek manapság a képe. Úgy mondja a geologia, s ugyanazt erősíti a régi hagyományokon fölépült néptudat.

Regélik az Alföldön, hogy megvolt évezrek előtt már a rónasági puszta, de tenger zúgott rajta végig. A tenger a jó ősz Pusztának fiatal tomboló felesége össze-vissza tépte, hasogatta öreg férje keblét s megúnta tovább emészteni magát annak karjában, partkorlátok között; harczot üzent tehát a hegyeknek, fölült a Viharra, kezébe fölleget vett és keresztül tört a gátakon. Midőn az öreg Puszta fölocsúdott ájultából, mit feleségének szilaj véghánykódása okozott: örömmel látta, hogy kettejük gyermeke, a szelíd Délibáb, kit anyja sohasem szeretett, az ő apai hű keblén visszamaradt.

«Nem mostani gondolat az, írja a Magyar Hirmondó 1781-ben, hogy Magyarország valaha valamely nagy álló tónak vagy tengernek feneke vala; avagy csak egy itten járt csehországi tudós azt ezelőtt nehány esz-

tendőkkel megbizonyitotta.» Annyi is a nagyobbik Alföldön a csigahéj, kagylótöredék és közöttük sok ma már nem élő fajokra valló maradvány, hogy ezek, meg a fövénytorlaszok, kiszikkadt tengerfenék képét tárják a szem elé többhelyt, s megérlelték a nép lelkében a gondolatot, hogy egykoron édestenger hullámzott végig ott, a hol ma a szellők a kalászok óczeánját rengetik.

A délmagyarországi szerbek regéje szerint fehértenger borította egykor a bánsági síkot, s a hullámain hajók jártak; a verseczi Várhegyen, meg Belgrádnál az Avalahegy oldalában megerősitett vaskarikák mellé kötötték ki, de Hadrián római császár áttörette a Kazán mai szorosát s a tengert arra csapolta le a román síkság felé. Szabad a regének időbeli pontatlanságot elkövetnie, ha egyébként jellemző marad. Cotta geolog szerint

A VÁG VÖLGYE NYITRÁNÁL.

Zimonynál is mutatnak jelek arra, hogy a magyar alföldi beltenger idejében ember lakott már a partjain.

Ezer meg ezer esztendő kellett, hogy elmúljon, míg ez a földmonor küzdőterévé válhatott a nagy népáradatnak, mely honkeresés végett ősi fészkéből kikelt. De egymást tolva, űzve egyik sem tudott ennek a harmadkori tengernek ma termőfölddel boritott fenekén állandó sátort verni, jövő nemzedéke részére hazát alkotni. Ez ama népáradat utolsó hullámának maradt föladatául, a melyet magyarnak nevez a történelem.

A Pozsonyi-medencze csaknem Esztergomig tárúl keletnek, észak-déli tengelye azonban hosszabb; Kemenesaljáig kell mennie annak, ki a déli végét keresi, és messze fölfelé kezd szűkülni a Vág völgye, a hol hegyvidékbe vész. A kiterjedése 16,500 km², s a Duna úgy osztja ketté, hogy a déli fele a nagyobbik.

Közepét a félezer sziget tája teszi, hol a vizér-fonadékoknak egész útvesztője nyílik s a partjaikat áthágó vizek mesés termékenységet ontottak a Rábaközre, Csalló-, Csiliz- és Szigetközre, s a hol a régi regék Aranykertje volt a vízszabályozások előtt; de ma csatornázás, rendszeres öntözés kell a régi áldáshoz és erdősités a fölszabadúlt futóhomok megfékezéséhez. Emeltebb a Vág- és Nyitra-völgy kiszélesedett talpa, töltögeti is a két folyó hordaléka szünetlenűl. A mit a Vág hord, évente mintegy három milliméterrel emeli a hosszú, délfelé kürtszerűen táguló völgyet. De mind a két lapály-kar szerencsésebb összetételű talajt vet az eke alá, mint a Kis-Kárpátok külső vonalán terülő Morva-siké, a melynek térein üdébb az ültetett fenyő, de apró a gabonaneműek kalásza.

Sajátosabban alakúlt ki a Pozsonyi-medencze déli szakasza. Legmélyebb része nem a Duna mentén terül, hanem a Fertőtónál és attól nyugatra Győr felé. A Fertő is a Duna meg a Lajtából átszivárgott vizzel táplálkozik, a fölöslegét pedig a Hanságnak adja át, mely ősláp volt hajdan, úszó szigetekkel, a szélein sziksó-kivirágzással; ma inkább tőzegláp, többhelyt nagy égerfa-ligetekkel; a Dunától a Pándorfi bakhát és a lajtaközi hangás Fenyér választja el. Magasabb rész a Rábaköz, mely a Tóközzel Győrhöz közelít és jól termő talaját csak itt-ott váltogatja meddő homokfoltokkal. A Rába mentén a Kemenesalja mint a bőség szarúja nyúlik be Vasmegye hegyei közé, aranyló vetéstáblákkal és dúsan termő gyümölcsösökkel.

A Duna váczi könyökén alúl nyílik a Pesti-medencze és eltart Báziásig, Ungvártól pedig a Drávafokig, ovál alakjába Magyarország területének 40%-át ölelve; s a mint számot tesz Európa alföldjei között, úgy hazánknak, e magyar világnak épen közepe a nagyobbik Alföld. És pedig nem csupán azért a közepe, hogy Hunfalvy János oda számította ki a középső koordináták kereszteződését Szarvas város határába, a hol a Kreszán-malmon metszi derékszögben a középső parallel (ész. szél. 46° 53′) a középmeridiánt (greenwichi kel. hossz. 20° 33′ 24″); hanem mert a nagyobbik Alföld népében van a nemzeti erő zöme, melyet hazánk sorsának intézésében a legnyomatékosabb szavazat illeti meg. Sőt a haza politikai középpontja, a magyar fő- és székváros is épen onnan szedi népességének legéletképesebb elemeit, kik oda áramlásukkal Budapest arczulatára és tartalmára a leggyökeresebb magyar bélyeget nyomják.

Az Alföldnek pedig középpontja Pusztaszer, az első nemzetgyűlés szintere, az alpári honfoglaló döntő csatahely közelében. Nem messze épült hozzá Szeged, a haza második legnagyobb városa, Szabadka és Hód-mező-Vásárhely, a 3-ik és 6-ik nagy város között. Közel oda Szentes, Csongrád, Kún-Félegyháza, és Pusztaszer egyik birtokosa, Kecskemét, a magyar haza 7-ik nagyvárosa. És ez a közép ott van, a hol végtelenség az,

a meddig a szem ellát. De nem ott van a határa; mert a hol az ég a földre száll, csak a látás akad meg, de nem az Alföld rónája.

Magyarország fölületének lejtősödése okozza, hogy majd minden folyóvizünk a nagyobbik magyar Alföld felé ömlik össze, s azt hazánk eleven vizeinek gyűjtőjévé avatja. A vizek eme nehézkedési törvényét a környező hegyvidékek népe is követi, s a jégárak lassúságával, de meg nem állitható erejével bocsátkozik alá a beláthatatlan síkokra, hol a kalászok óczeánja könnyebbé teszi a megélhetést, s annak árán fölszívódik a magyar nép őstengerében, felejti idegen nyelvét és a magyart veszi ajkára, azt fogadja szivébe.

A nagyobbik magyar Alföld középponti medencze-helyzete úgy ötlik föl legélesebben, ha annak magasságát a környező hegyvidékével vetjük össze.

A Dunán túl fekvő rész átlag 240 m. magas; vele szemben 730 méteres az Erdélyrész; az északnyugati felvidék vagy 570 m. magas, a délnyugati pedig 530 m. Ezek egyenlő sikra lehordva, 504 m. magas keritést adnának, s ha emberinél magasabb hatalom azt beboltozná, a nagyobbik Alföld fölött 400 m. magasban feszűlne a mennyezet.

A nagyobbik magyar Alföld futóhomokja legtermőbb Európa valamennyi hasonló talajképletei között. Sok benne a foszfor, kálium, vas, kalcium: a gránit, trachit, bazalt kőségek málladéka. Jó nevelő dajkája nem egy olyan növénynek, mely más homokban meg nem él; megkívánja azonban a megmívelőjétől, hogy ismerje a természetét, mozgásmódjait, számoljon hőmérsékletével, mely 20—25 fokkal magasabb, mint a fölötte nyugvó légrétegé.

A Tisza ártere felé mind feketébb, kötöttebb lesz az alföldi homok s mégis csakolyan messze vándorlást tesz a szelek szárnyán, mint a buczkasorokká fölépitett sivány. A mely iszap a Duna balpartján elterűl, benne 10%-nál több a mész, a Tiszáé ellenben 1%-on is alúl marad, csak a Sajó és Maros torkolatánál több valamivel, — de már Torontálban oly vastag a televény és oly bőven ontja a termést, hogy az a vármegye a nábóbok hazája.

Mezőhegyes környéke vagy 1000 km² területen nagyobbrészt kitünő termőtalaj, mely a diluviális lősznek sokszorosan elárasztott, átmosott és szerves anyagokkal erősen föltelt takarója. Helyenkint több homok keveredik az agyagba; a homok a diluviumnak idősebb tagja és kisebb-nagyobb mélységben mindenütt megvan az agyag alatt, de itt-ott a fölszínre is kilép és buczkákat alkot; nevezetes egyik ívalakú vonulása Zimány-Újhelytől Orosházán át Hódmező-Vásárhelyig.

Ellentéte a nehéz szikes agyag az erekben és mélyebb lapályokban; ez erősen áll össze, víz nem hatja át és sziksós; az ilyennek a kiképződése

már későbbi alluviális korszakba esik. Ott, kivált Battonyán, Tompán, Kopáncson, Nagy-Királyhegyesen, Sámsonban és a hódmező-vásárhelyi határban vannak nagyobb szikes térségek, melyeken a megálló esővíz tejfehér színt és testességet ölt.

Az Alföld egyik emeltebb tája a *Nyírség*, attól a vonaltól keletre, mely a Bodrogköz alsó sarkától Nagyváradig húzható. A másik domborulat a Berettyó torkolata tájától Verseczig követhető. Vele átellenben a délmagyarországi Szahara (Deliblat) buczkásai mozognak. Összefüggő hosszúságban vonúl a harmadik emelkedés Budapesttől a Ferencz-csatornáig; de mindannyian alig 20 méterrel haladják meg helyenkint az Alföld átlagos 100 m. magasságát.

A *Hortobágyról* Petőfi 1847 májusában írja, hogy megmérhetetlen a láthatár és olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőcske sem homályosít. Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók. Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld béka és világoszöld sár; mellette bibiczek nyargalásznak búbos fejükkel s a tó közepén nagyokat lép hosszú piros lábaival a melancholikus gólya. Egy dülőföldnyire legel a gulya, hosszú botjára támaszkodva áll mögötte a gulyás; a távolban pedig elszórt gémes kutak látszanak, de oly messze már, hogy karcsú ostorfáik meg se ismerhetők.

A látkör peremén áll a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen, oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a ménes, szinte a levegőben, mintha elfáradt darucsapat szállana. A délibáb úgy tartja ölében, mint gyermekét az anya. Némán merengve ül az ősnyugalom ezen a térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki életének leperdült napjain zajtalan szívvel gondol végig. Egyszerű a puszta és mégis fönséges.

Herczegh Ferencz a bánsági síkról azt mondja, hogy az a világegyetem legunalmasabb vidéke; a föld egyforma négyszögletű táblákra hasogatva, a melyeken kukoriczát termesztenek, meg búzát, azután megint kukoriczát és megint búzát. Vakondtúrásnyi halmot se látni. A gazda nem tűri meg az eleven fát, mert kiszívja a föld erejét, a lombjával pedig szemetel.

Mint megmerevűlt tengerfölület, olyan az Alföld. A határa szegélyén halomfelhők emelkednek nyári estén, távoli havasok képét utánozzák, s a táj egyhangúságát változatosabbá teszik. Ott szereti meg az ember szeme a felhőket, ezeket a barátságos díszítőket a tágas égűrben, a határtalan fölszínen, a sötétkék nagy bura alatt. A keleten fekvők vakító fehérek, gyapotpárnaként duzzadozók, míg a nyugatiak olykor messzire vetik árnyékukat. Nagy behavazott sziklafalakat utánoznak, ezer csúcs, szakadék

és völgygyel hasogatottan. Utóbb nekipirúlnak, s színük ilyenkor a mezők őszi kikiricsével versenyez.

A felhőtlen égbolt széle csöndes időben az esthajnal kezdetén pirosból violaszínű, utóbb sötétkék lesz, — de a szemlélőben a lélek nyugodtsága, zavartalan egyensúlya kell hozzá, hogy a csodaszép tünemény megtegye hatását; kell, hogy a természet ünnepi békéje lakozzék a néző szívében is. A pusztai alkony poétikus csöndje nem a húnyó alkonyat pirosságában, hanem a tiszta szívek nyugalmát élvező lélekben támad.

Az Alpok és Kárpátok együttes uralma, védelme alatt áll a nagyobbik magyar Alföld.

Az előbbi hegytömeg ellátja az élet nedvével, a tenyészetre nézve nélkülözhetetlen vízzel. A Keleti-Alpok oromhava és jegesei táplálják közvetve a Tisza egész nagy vízhálózatát; a Kárpátok magas övgerincze pedig megőrzi azt a szétszóródástól, hogy sem a mindig szomjas északkeleti pusztákra a vízpárák át ne röpüljenek, sem a vízkincs az Alduna szorosain kelleténél gyorsabban ki ne surranjon.

A Keleti-Alpok jegeseinek vízolvadéka a Duna alföldi medenczéjének hő keblére siet fölmelegedni; egy része ott párává oldottan kel légi szárnyra, látogatást tesz a Mátra, Királyhegy, Tátra, Ünőkő, Hargita, Vlegyászán, meg a délmagyarországi hegyvidékben és ott leverődve, a Duna felé ömlő folyók révén találkozik az Alpokból később indúlt jövevényekkel és velük egyesűlten siet a Kazán-szoroson át a Fekete-tenger ölébe.

A monarchia osztrák felének jegesein űlő oromhó tehát a magyar Alföld tápláló dajkája és addig tartja azt lakhatóságban, míg az a domború víztartó a Főn-szelek bőkezűségéből állandó marad, s míg az égbe meredő csúcsok havasi magasságukat kopás folytán el nem veszitik. Kialakulásbeli áldás tehát a magyar Alföldre nézve, hogy vizeinek kijáró kapuja szűk és nem tágitható, mert különben a Föld hasonló alkotású sivatag területeinek szomorú sorsára jutna, — de esetleg tán a negyedkor édestengere kelhetne föl sirjából, ha a Kazán-szoros áteresze beomolna.

A körülölelő hegyvidék a nagyobbik Alföldet időjárási tekintetben egészen sajátságos helyzetbe hozza. Fölötte a légáramlatok a legszeszélyesebb játékot űzik, s az évszakokat váratlan megjelenésmódokra késztetik. Hol déleurópai. hol meg északeurópai az időjárás jellege. Olyan az Alföld helyzete, mint a ki teljes erővel működő két zenekar között áll középütt; majd az egyiknek, majd a másiknak szavát hallja erősebben, — de megesik az is, hogy bántó hangzavar támad a fülére.

Ha déleurópai enyhe nyálkás télre, mit az alföldi magyar «télvíz»-nek nevez, északeurópai hűvös nedves nyár következik: megdűl a vetés, penész lepi a szőlőt, az egyetlen levezető csatorna az összes vizeket kitakarítani képtelen, s beáll a fölfakadó vadvizek uralma. Ha

ellenben északeurópai száraz hideg tél után déleurópai aszályos nyár köszönt be: szaharai szárazság öl el mindent, s tűrhetetlen napszúrásos forróságban a gyéren mutatkozó fellegek is csak villámos-dörgős viharok fészkei, áldáshintő esők nélkül.

Oly hideg olykor a tél a nagyobbik Alföldön, mint akár Csehország legészakibb táján; márcziustól ellenben oly hirtelenűl nő a meleg, hogy áprílisban Olaszországéval versenyez, a kánikulában pedig a Szaharáéval. És nincs kizárva ilyenkor sem május közepén a fagy; de július derekán már tüzes nyilak milliárdja szakad le a pusztára a napfényes égről, melynek sötétkékje a szicziliaival versenyez; a szellők szárnyán a mezei virág gyér illata röpül szerteszét, s mélységes kék ég borúl a sarjúfüves rétre, a sárga tarlóra, a sorjába sűrűn rakott búzakeresztekre.

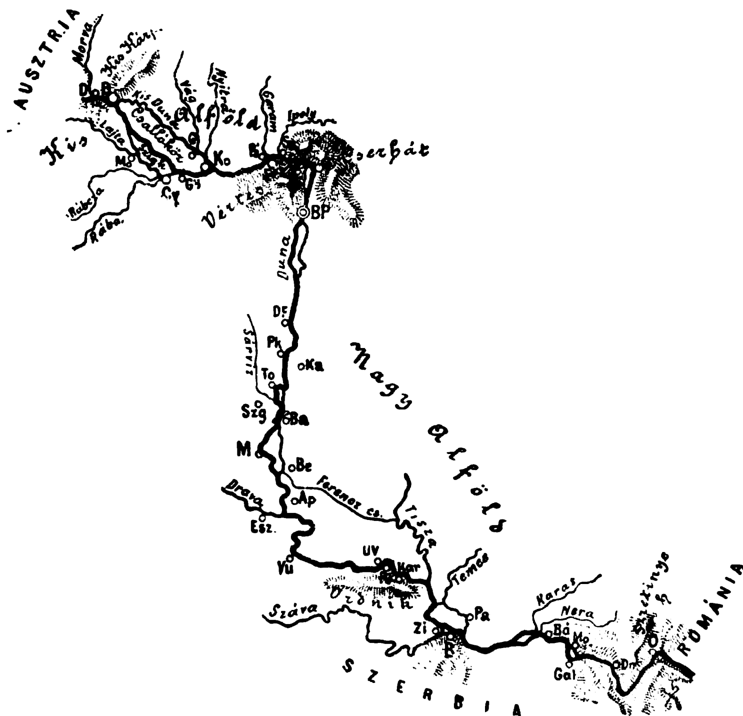
De a szép magyar Alföld nemcsak aczélos búzát terem, hanem sárga betegséget is, melynek mocsárláz a neve. Torontál és Temes a német települők temetője volt, rémségesen söpörte a bánáti láz az első beköltözőket; — de épen az ő önfeláldozó munkájuk, a csatornázás és faültetés javította meg ott az egészségi viszonyokat. A XIX. század 4-ik tizedében Temesvárott minden 16-ik ember lázban halt el, s a katonaság minden egyes legénye évről-évre kétszer került a kórházba, hol minden 14-ik ember esett áldozatúl; csak 1887-re javúlt a közegészség annyira, hogy 1000 emberből csak minden 37-iket vitt el a mocsárláz.

A tüdővész is gyakori kórfaj a tiszamenti laposokban, a hol a tengerszíni magasság 80—100 m. között áll és a hol sok a beköltözött népség. Jászkún-Szolnok, Csanád, Békés, Hajdú vármegyékben ez a nyavalya 43%-kal szerepel mint halál-ok, a hegyvidékben alig 18%-kal; mégis az Alföld népe az utóbbi 180 év alatt tízszeresére szaporodott, s a nyugati modern városoktól elütő jellegű nagy ember-középpontok keletkeztek vagy nőttek föl rajta. Például Debreczennek 1720-ban 8208 lakosa volt, 1900-ban pedig 75,000, tehát 9-szeresnél erősebb a szaporodása.

MAGYARORSZÁG DUNÁJA.

A Schwarzwald sötétlő bérczeit a Kara-Dengiz (Fekete-tenger) mélységeihez kötő folyó Európának második legnagyobb vizere (2900 km.), s midőn utat tár Nyugatról Keletnek, pályájából a középső leghasználhatóbb részt, az egésznek majdnem felét, Szent István koronája birodalmán keresztül teszi meg. Dévénytől Orsováig való útját váczi és drávafoki nagy könyök-görbületeivel nyújtja ki közel 940 kméterre, s óriás karjaival átöleli a régi Pannoniát (Dunántúlt), meg a nagyobbik Alföldet, a melynek szülőanyja és dajkája. Az elsőt fogyasztja, az utóbbit növeszti.

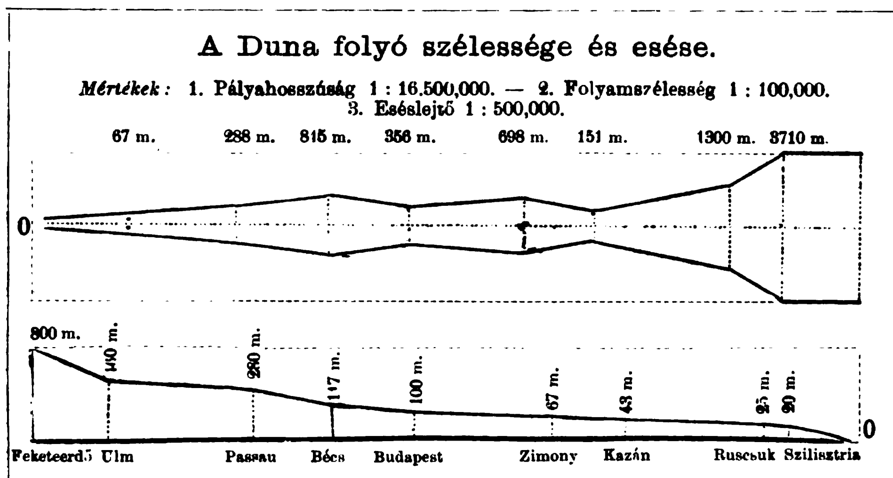
Magyarországi útján egymaga közel 500 km² területet foglal el, 867 szigetét be nem számítva, mert azok a fölméretlen 200-nak leszámításával is 3272 km² fölületűek. A folyó átlagos szélessége nálunk 600 m., a mélysége 13 m., a tükör színe tavaszszal sárga, nyáron zöldes, őszszel szürke, télen az utóbbi színt fehérrel tarkázzák úszó jégtáblái. Tavaszi színe mutatja, hogy sok iszapot hord. Dévénynél 2127 m³ vízzel lép be és 10,220 köbméterrel hagyja el Orsovát, s csupán Budapesttől számítva, évenkint 365,000 tonna földdel növeli Románia területét, úgy, hogy

A DUNA FOLYÁSA DÉVÉNYTŐL ORSOVÁIG.

évi rendes hordaléka egy négyszögmérföldnyi területen elterítve 50 czentiméter magasodást eszközölne.

Dévénynél veszi föl a Morva folyót, mely csak baloldalról táplálkozik magyar vizekkel. Ott a Duna tükrének középmagassága 131 m., magyarországi útján tehát 89 méternyi esése van, míg a román területre átlép. Föltűnően a jobbpartját tépi mindenütt, de kivált Vácz és Vukovár között; kisebb mértékben már előbb is elkezdi. «Pozsonyban oly helyeken» írja a Magyar Hirmondó 1781-ben, «holott hajdan a Duna folyt, a hol annak gátjai, hídjai voltanak, most népes utczákat és palotákat szemlélünk.»

A közel 190,000 hektárnyi Csallóköz a folyó geologiai munkájának eredménye, a mai összefüggő egész földdarab a XIII. században még szigetcsoport volt. Hajdan az érsekújvári ágon járt több víz, a régi térképek azt ábrázolják hatalmasabbnak s még a mai emberek is emlékeznek rá, hogy rajta hajók jártak; most pedig oly sekélyes és iszapos, hogy nem használható; most a jobboldali ág kapott erőre. A Csallóközt nagyobbítja, a Szigetközt emészti. Szigeteit a Csallóközben vagy negyedfél százra teszik, de folyton változik a számuk, mert megakadt fatörzs, vagy elmerült csónak is elegendő, hogy új szigetalakulásnak szolgáljon alapúl.

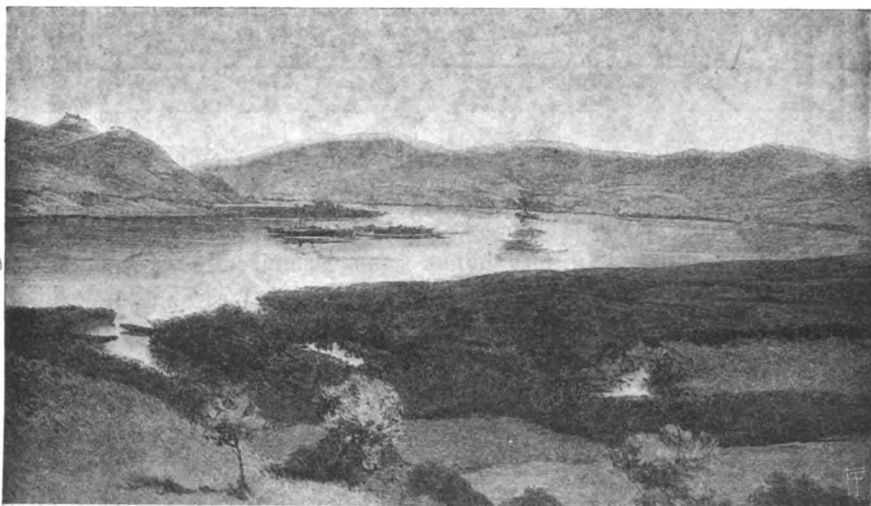
Közben Magyaróvárnál a Lajta folyót kebelezi be, mely futása $^{5}/_{8}$-át végzi nálunk és hordalékával mérsékli a Duna jobbra való kitérését, de a szigetképződésnek útját nem állja. Az Öreg-Duna útvesztőjében ügyes legyen a hajós, ha eltévedni nem akar; csak az újabb szabályozások segítettek annyit, hogy a víz szétterülését belehányt szikladarabokból fölépitett kőgátak nehezítik, s ezért a gőzhajón utazónak több helyütt úgy ötlik föl, mintha sellőkön omolna alá oldalt a nyugodt víztükör fölülete.

Győrnél a Rábczát és Rábát öleli magába a Duna, az előbbi magyar születésü folyó s a Hanság vizeinek leeresztője, az utóbbi Stájerország magas vidékeiről szedi össze tartalmát s a torkolatánál alkalmat nyujtott vár és város keletkezésre, mely a vidék középpontja lett. Azt tartják felőle, hogy jobbra tér, holott a Duna ment elibe a saját jobbparti előnyomulásával. Győrött a Fehér-Bárány szálló falába illesztett táblán «Itt folyt a Rába 1721.» szövegű fölirat is azt igazolja.

Gutánál éri el a Kis-Dunát a Vág, a magyar havasok folyója, 2750 kilométernyi kanyargó futás után. Forrásának kettős feje a Tátrában van, sőt talán a Csorbai-tóból is nyer a Zelezna-voda forrás útján vizet,

mely esetben bifurkál a Poprád és Dunajeczczel, melyet a Visztula visz a Balti-tengerbe. Erős szigetalkotó víz, erőt ad még a tőle elnevezett Vágdunának is, mely 1817-ben Komárom alatt egyik zátonyból füzest épített, sőt egykor a városon folyt keresztül, miért is azt a részt Velenczének nevezték. A Vág mellékvizei közűl nevezetes az Árva és Túrócz. Komáromnál ömlik a Vágdunába a Nyitra.

Több-kevesebb párhuzamosságot tartanak velük a Garam és az Ipoly; egyikük Esztergomnál, a másik azon alúl Szobnál éri a Dunát. A Garam a Királyhegy szülötte, az Ipoly az Osztroszki-Veporból és a Cserhátból szedi össze rakonczátlan vizeit. A főfolyónak Esztergomon alúli szakasza

A DUNA VISEGRÁDNÁL.

kiállja a versenyt a Rajna legszebb vidékeivel, a gőzhajón utazó szeme elé minden görbület új panorámát tár, s midőn bezáródik előtte az, a melyet elhagyott, ágbogas nagy hegyi tavon képzeli magát, a melynek nyugodt vizében a közeli hegyek erdőkoszorúzta ormai tükröződnek vissza és csak Visegrádon túl hátrálnak meg, hogy a fejedelmi folyó nagyszabású könyökhajlását megalkothassa, onnan pedig útját egyenesen a magyar fővárosnak vehesse.

A négy falus szentendrei sziget Visegrádon alúl kezdődik s csaknem Budapestig ér. Közel van déli végéhez a pőrölyöktől hangos ó-budai hajógyár-sziget s a paradicsomi szép Margit-sziget. Olyan az, mint egy úszó hajó, ha a folyót szél torlasztja és mintha horgonyt vetett volna, mikor sima a Duna tükre. A főváros pezsgő életzajában idilli csöndes, de erősen látogatják a kénes hévvizű fürdője miatt. Csak a konstanti-

nápolyi «Arany szarv» tengeröböl hasonlítható össze a budapesti Duna elragadó szépségével.

A vén Gellért-hegyen alúl kiszabadúl a nagy folyó a síkra, kiterjeszkedik, csapong és kétszerte nagyobb utat tesz a Dráváig, mint a menynyire szüksége volna. Vízbőségét csak a Sárvíz gyarapítja, mely a Balatonvidék vizeit viszi le hozzá; de a száraz Alföld hosszában erejéből nem veszít, sőt határozottan nyugatra törekszik. Nem egy jobbparti városából merültek el romok a folyó medrébe, s a régi római Dunán túl épült kasztrumok némelyikének nyomai az innenső partra kerültek. Bezdánnál nyílik belőle a Tiszához levezető Ferencz-csatorna, mely a hajók útját negyedfélszáz kilométerrel rövidíti.

A DRÁVA-TORKOLATA.

Magyar földön a czímerfolyók közűl először a Drávával találkozik a Duna, a leggyorsabbal és legrakonczátlanabbal, mely Tirol havasaiban ered és a Somogyság délnyugati sarkánál magához ragadva a Murát, kígyóvonalakban kanyarog Bélyéig, Eszék közelében, a melyen alúl ingoványos foka van. A határt Horvátország felé ide-oda tépi; nem is igen épűlhetett község a partján, s azért nem egyesíti, hanem inkább elválasztja a két oldalán lakó népet. Nem oly szép, mint a Száva, nem oly nyílt, mint a Tisza, nem oly élénk a képe, mint a Dunáé, sőt erdők között bujkáló, hidakat aláásó folyó, mely zátonyt vet ma ott, a hol tegnap még örvénylett; pár napi áradás után alig ismerni rá a tegnapelőtti Drávára. A gőzös csak óvatosan járhatja.

Kitéríti útjából a Dráva a Dunát, s a saját keleti irányát erőszakolja rá; enged a nagy folyó, de a mint Zalánkeménynél a Tisza jön eléje,

annak az útirányába tér. Azontúl a magyar parton csak a Temes, Karas, Néra és Cserna vizeket szedi föl; az utóbbit már a határon, mert a mi rajta túl a korona-kápolna melletti hídig van, az magyar gondviselet alatt álló semleges terület.

A mint a szőke Tiszát magába ölelte az öreg Duna, roppant víztömegével egyenesen Belgrádnak, a régi Nándor-Fehérvárnak tör, mintha el akarná söpörni azt az erősségét, a melynek birtokáért annyi magyar vér folyt el. Ott azonban a bővizű Száva nyugat felől kapja oldalba. Birokra kél a két folyó, s a Száva ki is zökkenti irányából a Dunát és a maga csapásába tereli. Sokáig meglátszik a szerb part hosszában a sötétzöld Szávavíz a Duna sárgás hullámai között, míg végre elvegyűl; föltünedeznek egyes zöld foltok, mint őszszel a sárguló rétségen a semlyékek élénkobb növényszínező oáza, de lassan föloszlanak a nagy szürke vízsivatagban.

A DUNA GRÉBENNÉL.

Ezentúl már határt von a Duna Szerbia felé és a sebessége folyton változik, a mi ifjú erőtől duzzadozó vén folyónál is szokatlan tünemény. Zimonytól Báziásig széles mederben hömpölygeti négy ország vizét; ártere a mienk, mert a szerb part magasabb. Pancsovánál 38,000 holdnyi mocsár állott uralma alatt; de még ma is elégszer követeli vissza, az oda települt csángók és németek nem kis kárára.

Szigeteket, új földalkotásokat rakott és rak le az Alduna, a mik semmi térképen nincsenek; benőtte azokat a vadfa és bokor, s nem tartoznak semmi államhoz, sem a magyarhoz, sem a törökhöz, sem a szerbhez;

a senki országa az, adót nem fizető, urat nem ismerő, világon kívül eső, meg nem nevezett föld. Máshonnan meg elhordja a kikezdett szigetet bokraival, erdőivel, kunyhaival együtt, s letörli alakjaikat a térképről. Az Osztrovo-szigetet Jókai «Senki szigeté»-nek nevezi; a belgrádi szigetről pedig azt írja Brown Eduard angol utazó 1669-ben, hogy 35 évvel azelőtt ott nyoma sem volt, de az ő idejében már teljesen fák borították; a neve akkor Hadsziget volt.

Báziástól kezdve 135 kilométer hosszú, sokszor görbülő vonalon regényes szikla-képletek közé viszi a Dunát útja; majd a medrébe nyúló hegyormok, majd sebes áramlású szorulatai, majd a tükre alatt bujkáló szirtgerinczeken áthabzó vízgyűrűk, avagy keringő örvények kötik le a gőzhajón utazónak figyelmét. Drenkován alúl van a két Tachtalia, a folyó ágyán keresztül érő két kőpad, melyeken a hullámok nagy morajlással buknak át. Miattuk néha kisebb gőzösre kell átszállni, vagy épen kocsira űlni. Odább jön a Kazán-szorulat, ez a nagyszerű ősvulkáni hegyrepedés, mely a Duna kapuja Kelet felé; benne a folyó tengerszerű mélységet ér el, átlag 20 métert, de néhol 56-ot is.

A magyar határon azonban túl van utolsó szirtes esése, a Vaskapu (Demir-kapu) Szerbia és Románia között, a melyet mellékcsatornával hajózhatóvá a magyar állam tett.

A Duna ártere hazánkban rendes viszonyok között 12,650 km^2. Hogy ez a nagy folyó nem okoz áradásaival oly gyakori meglepetéseket, mint nagyságától elvárható volna, oka az, hogy vizeit megosztva emészti. Tavaszszal a domb- és hegyvidék hóolvadását fuvarozza le, a havasokét forró nyárban, mikor «a Tisza szomjazik». Nagyobb árvizet 1012 óta vagy 40-et jegyeztek föl, de azok legtöbbjét a zajló jégtáblák helyi megtorlódása okozta; csallóközi vízlabirintja pedig a magyar főváros megmentője, mert az ott elhelyezkedő ár nem rohamosan indúl alá.

Mivel a Kazán legszűkebb pontján csak 151 méteres átjáró van a Duna részére, föltolja a Temes vizét messzire, a Bégáét Becskerekig, a Tiszáét pedig Szegedig. Habár a Klisszura feneke kilencz méterrel mélyebb, mint a Fekete-tenger tükre, s a szerbek regéje szerint annyira összepréselt ott a Duna vize, hogy a belédobott vas el sem merül: mégse fér el benne úgy az ár, hogy fölfelé való folyást ne okozzon. Ezen a bajon csak a pancsovai mocsár enyhít, a mely elraktározza a vizeket, míg lemenetelük ideje elérkezik.

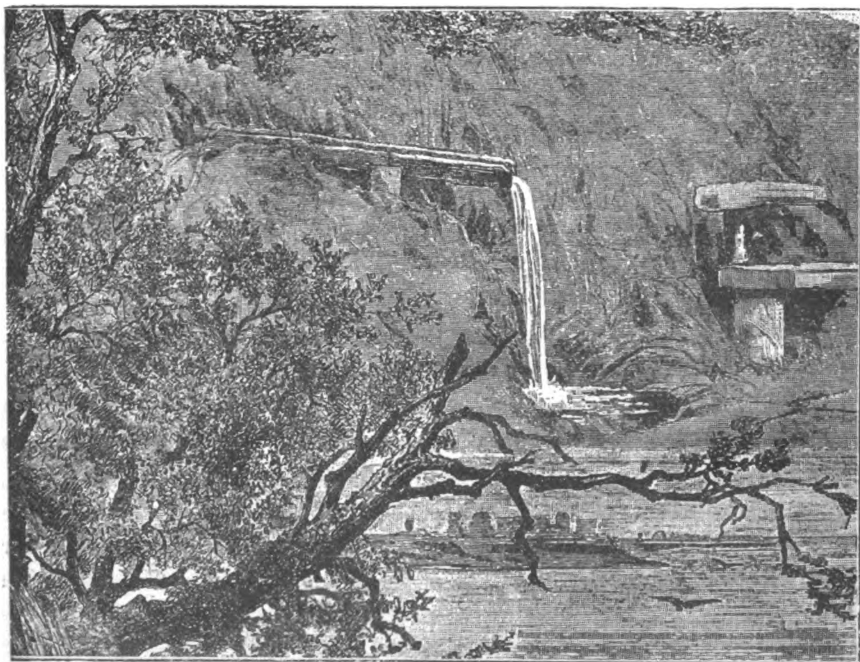
Átlag tíz hónapon át hajózható nálunk a Duna. Bécstől Budapestig 160 lóerejű gőzösök járják, csak a Csallóközben kell a vontató hajók terhét megosztani, a hol a víz sok ágban helyezkedik el. A fővároson alúl 200—300 lóerejű gőzösök szántják, de az aldunai szorosokban négy erős ember kezeli a kormánykereket s a kapitány pilotaszemekkel kémleli az

átjárókat a sellők között, a hol úszó bójok és parti jelek mutatnak utat, s csak akkor lélekzik föl ismét a hajó vezetője, mikor a kitágúlt orsovai víztükörre ér.

Európa szívének ütőere a magyar Duna, a népek forgalmának nagy vándorútja. Rajta vonúltak nyugatnak Attila hadai és őseleink, rajta keletnek Nagy Károly, a későbbi német császárok és a keresztes hadak. A Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Vácz, Budapest, Mohács, Pétervárad, Zimony, Belgrád és Orsovánál elfutó Duna partjainak minden pontja vértől ázott, mindenütt fegyver döntötte el ott a népek sorsát.

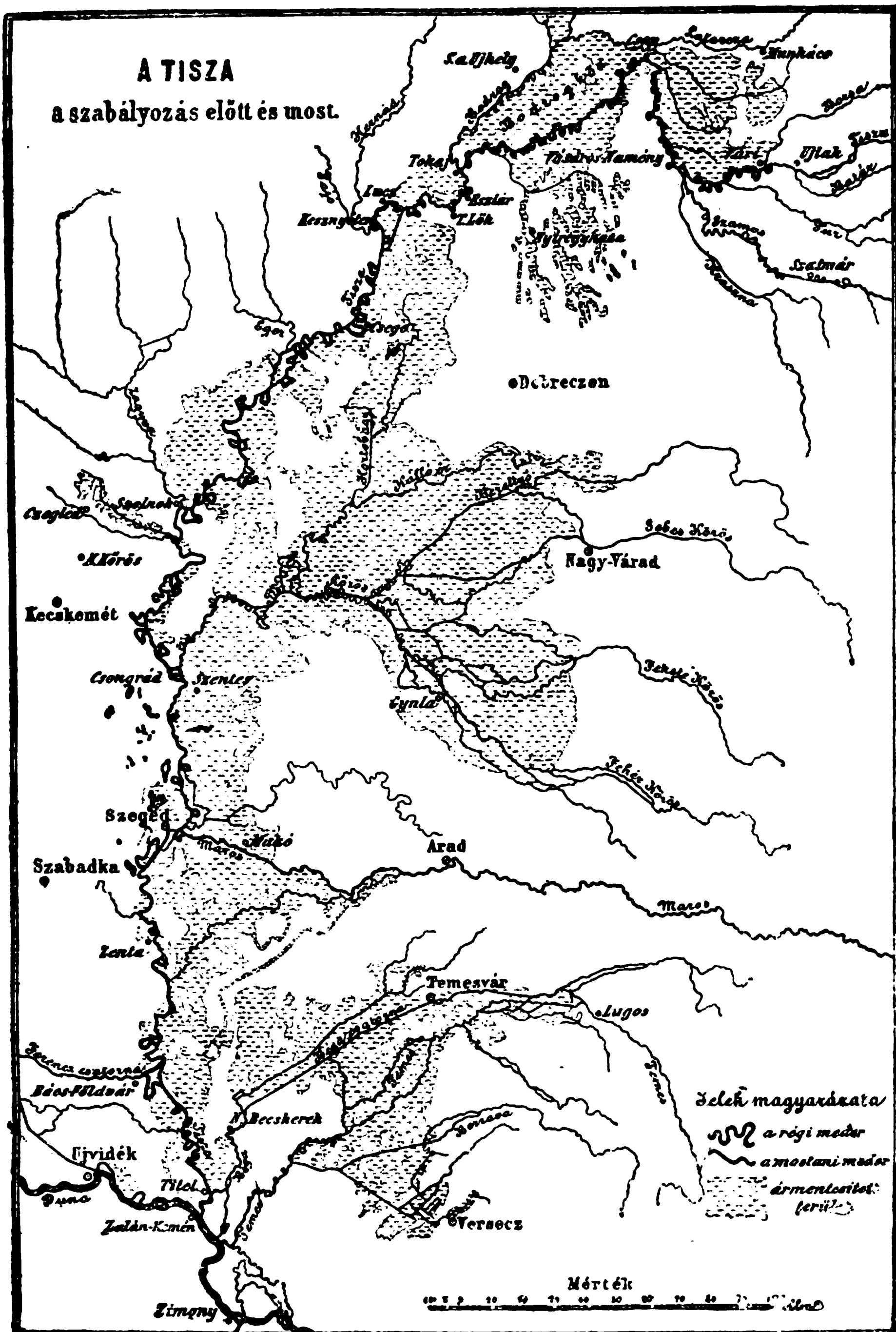
A TISZA.

Hazánkat a Közép-Duna birodalmának nevezgetik, holott Magyarország czimerében négy folyó van: a Tisza, Duna, Dráva és a Száva, mely negyedik már a társországé. Öntudatlanúl, de átérzetten sorolja föl őket

A TISZA FORRÁSA.

a magyar nép ilyen rendben, mert a Dunának magyarországi 114,150 km² tulajdon vízbirodalmához a Tisza 157,135 □ kilométerrel csatlakozik, a Dráva 5755-tel, s a Száva 37,408-czal; ezen az alapon tehát a Tisza

A TISZA
a szabályozás előtt és most.
Debreczen
Nagy-Várad
Kecskemét
Szeged
Szabadka
Arad
Temesvár
Lugos
Ujvidék
Versecz
Zimony
Tokaj
Szolnok
Csongrád
Zenta
Tilol
Maros
Mérték
Jelek magyarázata
a régi meder
a mostani meder
ármentesitett terület

országának volna méltóbban mondható, mert ez a folyó az ország területéből 56%-ot ölel a saját vízbirodalmába.

Az ország négy folyója közűl a Tiszát érti meg és szereti legjobban a magyar, annak a mentén volt legalaposabb a honfoglalás. A Tisza a magyar ősfolyó, a magyar Nilus, mely magyar dalt, magyar mondákat vet ki zsombékos partjára; a magyar nép rokoni bensőségben él a Tisza folyóval, párhuzamot von a saját és a folyó kiszámíthatatlan temperamentuma között, összeveti a maga észjárását a Tisza szeszélyes folyásával. Büszkeséggel elegyes méltatlankodásban emlékezik meg a folyó rakonczátlanságairól is. Úgy van a Dunával, mint átutazó szép királynővel, csodálattal tekint rá, de lelkének dalait a Tiszára önti.

Van Tisza-patakunk Krassó-Szörényben is, Moldova mellett; de a valódi Tisza sem igen nagyobb nála az északkeleti határbérczekben, hol két forrásfej adja egyesülten azt a vizet, mely alább a haza legmélyebb barázdájában leli föl hatalmas ágyát. Máramarosban az Okola előhavasról leereszkedő ösvény oldalán egyik csöndes ponton asztal és lóczák állnak, a hol odvas fatörzsből átlátszó tiszta víz bugyog elő, a Fekete-Tisza, melyet ott a Csorna (fekete) havas közelsége miatt Tiszcsora névvel illetnek.

Halk csörgedezéssel folydogál terebélyes fák alatt, csak alább gyorsúl meg a szűk és meredek völgyben, hol két méteres út alig fér el. A sziklák és fatuskók között bujkáló 1—1·5 méter széles, fürge patakot jobbról-balról elibe kerülő csermelyek növesztik, de tiszta és átlátszó hegyipatak marad, mely a ráeresztett tutajok alól néha előbb kiszalad, mint kellene. Kőrösmezőnél tágabb völgybe lép, de még ott is erős harczot vív az útjába tolakodó sziklákkal. Rákóczon fölül köt frigyet a Fehér-Tiszával, mely a Sztohi-havasból törtet eléje.

Dóczy 1830-ban Cseremiszky Miklós mármarosi orvosnak tulajdonítja a Tisza forrásainak fölfedezését, holott Timon Sámuel «Notio Tibisci» czímű munkája már 1767-ben pontosan írja le úgy, hogy a Fekete-Tisza három csermelyből szedődik össze, a Fehér-Tisza ötből, s a két forrásfej egymástól 48 kilométernyire van.

Trebusán alúl Polyána mellett déli futását nyugatra szegi, a bele ömlő Visó irányát ölti föl és széles völgyben siet Máramaros-Szigetnek az Iza elé, mely itt már a Mára patakkal, a vármegye névadójával bővült. Folyóvá növesztik a Tiszát a Talabor és Nagyág, de nem veszik el vize átlátszóságát; csak Királyházán alúl, Ugocsában, a mint az Alföldre kiér, barnúlnak meg a hullámai, de azért beczézve szőke Tiszának nevezi a magyar tovább is.

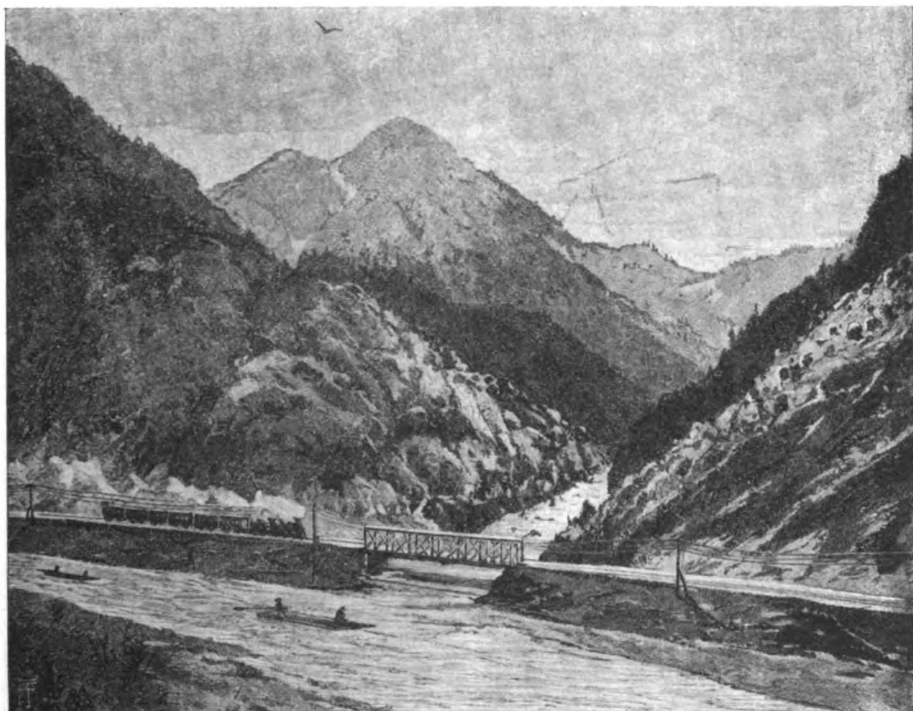
A Kárpát-hegyrendszer folyói között csak a Visztula múlja fölül; a Dnjeszter pályája 277 kilométerrel rövidebb, mint a Tiszáé, mely a szabályozás előtt 1380 km. hosszú volt. Pályagörbületének húrja azonban

A TISZA VÖLGYE MÁRAMAROSBAN.

a Fekete-Tisza forrásától, mely 1203 méter magasságban serked, Titelig 453 km. A Fehér-Tisza legvékonyabb vizér-szálai 1655 méter magasságig nyomozhatók, és noha vízbirodalmából majd 52% a hegyvidék, mégis a kisebbik fél, a 75,900 km²-nyi alföldi terület jellemzi erősebben, mert annak éltetője és nyomorgatója egyaránt.

Jobbról 17 mellékvizet szed föl, balról csak 9-et, de azok a zsarnokai, azok szabják meg az útját. Az északkeleti határhegyláncz leszámításával

A FEHÉR-TISZÁNAK A FEKETE-TISZÁBA ÖMLÉSE.

adózik a Tiszának a Cserhát, Mátra, Bükk, s a Gömör-Szepesi érczhegység egyoldalról, az Erdélyrész $^{3}/_{4}$-e másoldalról; úgy hogy a Galga és Maros forrásai 500 km. távolra esnek egymástól.

A folyóknál megszokott felső, közép és alsó szakasz a Tiszán alig különböztethető meg; olyan mint az Alföld, a melynek tele olykor 24 óra alatt nyárba megy át. A magyar folyó is, alig hogy Máramaros kövecses talajáról lecsörgött, már mellékvizeivel, a Borsa, Túr, Latorcza, Csopán, Laborcz és Bodroggal együtt oly villás elágazásokat visz végbe, hogy szinte belefájdúl a térképkészítő feje, sőt deltát épít már a Bodrogközben, a mi a korai vénhedésnek jele.

Északi folyás-irányba tereli a hatalmas Szamos, mely egymaga 21,700 km^2 területről szedi össze vizeit, beleölelve Erdély északnyugati harmadát és a mit gyűjtött, Vásáros-Námény fölött Vitkánál adja a Tiszának a Krasznával együtt, mely az Ecsedi lápot alkotja meg. Megfelel ez a Fertőnek, mint a Bodrog—Taktaköz a Csallóköznek. Szinte nem is természetes, hogy a Tisza nem a Szamos nevét veszi föl, a melynek egybeömlésük pontján több a vize, odáig hosszabb az útja, a háttérben pedig nagyobb az adózó birodalma. De ebben az esetben majdnem kör-

AZ ECSEDI LÁP.

alakú lenne a Tisza pályájából a felső $^2/_3$ rész, mert a Meleg-Szamos Biharban Csongráddal ugyanazon földrajzi szélesség alatt ered a Sebes-Körös szomszédságában.

A bihari Petrosz-havasnak erről a két patakjáról úgy szól a rege, hogy a Tisza-tündér lakott egykor a táján, s boldog volt két gyermekével. A szelid lányka a Drágán (a Hév-Szamos főpatakja), a zajongó fiú a Recze (a Sebes-Körös főága) volt. Megirígyelte a gonosz lélek az örvendezésüket és ellenkező irányba zavarta. Sirva kereste és nagy kerülők után föllelte anyját a lányka, de a fiúnak kénytelen volt a búsongó anyja a síkságra jönni elébe, a hol már mint hármas Körössé izmosodottat öleli keblére.

Csapnál éri el a Tisza legészakibb kitérését és onnan félkör görbülettel délnek fordúlva, belejut abba a laposba, hol az egyik ága Takta nevet kap. Itt a folyó-ágak, erek, morotvák (=holtágak), kelők kuszált vizér-fonadékot szőnek, úgy hogy ugyancsak helyismerő legyen az ott született halász is, hogy belé ne bódorodjon a holt Tiszába, s különösen Kenyézlőnél el ne vigye őt a csalóka áramlat abba az ágba, mely az anyafolyóval nem egyesűl, hanem a Bodrogba kígyózik. Megesik a Tiszán járó gőzössel is, hogy árvizes időben elveszti gerincze alól a medret és kitéved a rétekre; — keresni kell akkor a sok víz között a Tiszát!

Bezáródik Tokajnál a belső delta, hol némely ponton 93 vagy csak 90 méter a tengerszini magasság; de új erőt a Tisza lejtése a Sajó, Eger, Zagyva beömléséből sem merít, sőt oly lomhán kanyarog odább, hogy a malmai kerekének forgását csak figyelmesebb nézés után veszi észre a szem. Csépánál a csúfjára száraz malmot építettek melléje, s ökör hajtotta. Ott közel torkollik be a Körös vízrendszere. Olyan a terepalakja, mint a magyar nép-ornamentika kedvelt virágáé, a tulipáné. Kocsánya, az egyesűlt Körös, a csongrádi Tiszába mélyed; sziromrészei a hajdúsági Hortobágy, a Kraszna közelében fakadt Ér, az ezt fölszedő Berettyó, a Sebes-, Fekete- és Fehér-Körös.

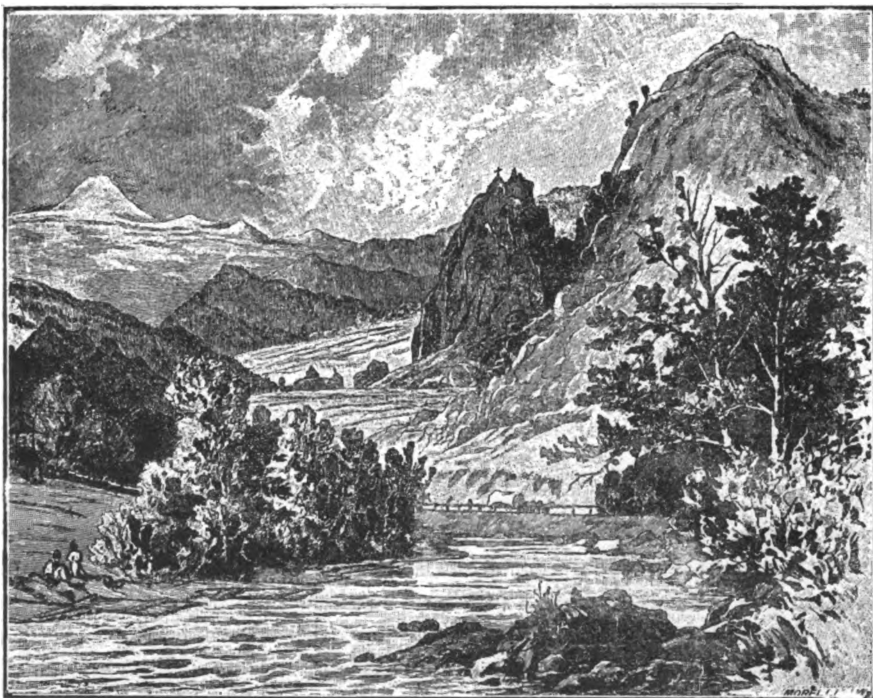
Szegedig való 60 kilométeres útját onnan a Tisza épen kétszeresre növeszti, annyit kanyarog. Ott szögell belé derékszög alatt a Maros, 712 kilométernyire a forrásfejétől, mely a Gyergyói havasokban van. Erdélynek e folyója mellé közel 100 község települt. Nevet ad Maros-Vásárhely- és Maros-Újvárnak, locsolja Szász-Régent, Felvinczet, Nagy-Enyedet, Gyula-Fehérvárt, Szászvárost, Dévát, Aradot, Makót, rázúdúl elemi erővel Szegedre, s a Tiszával egyesűlten aláaknázza. Aradon alúl balra kitévedt ága az Aranka, melynek ágyában ma már gyakrabban van sárguló dús repczevetés, mint élő víz. Becskereken alúl fölszedi még a Tisza a Bégának kuszált, de csatornákkal rendezett víz-ereit is.

Szegedtől Titelig zsákutczába ér, a melynek kijáratát a Duna sebesebben és sokszor magasabban ömlő vizei torlaszolják el. Ott annak az édes tengernek, a hogy a nép nevezi, csekélyebb esésű az árja, mint akárhány tóé, a melyen folyó megy keresztül. Gyakran visszatolja a Duna a Tisza hajóit; a Csongrád-mindszenti halász meg is különbözteti a fölűlről jött áradást az alsótól, melyet a Duna dagadása okoz, holott Zalánkemény légvonalban 144 km. távolra van Mindszenttől.

Az egész Alföld hosszán végig nyújtott lejtmérő a Tisza és a hol Máramarosból kiindúlt, másodperczenkint 65 cm. a sebessége; Újlaknál már 5—6 cm., Csapig 2-re száll le, azontúl 1-re és azt csakhamar feléreharmadára olvasztva lejt a Duna felé. Kanyargását megkezdi Visknél, a mint a 300 méter magas síkra leérkezett. Újlaktól Titelig 2034 km. hosszú

a folyása, de a völgye alig 600 km. A vezsenyi görbületről beszélik, hogy a szabályozás előtt az öblözetének felső partján kötöttek ki a máramarosi só-úsztató oláhok, megfőzték ott vacsorájukat, betakarták a parazsat, fölűltek tutajaikra és egész éji utazás után reggel ugyanabból a zsarátnokból szított tűz mellett főzték meg a reggelit az isztmusz másik partján. Ezt a görbületet a jenői (78. sz.) átmetszés szüntette meg.

Olyan sűrü a Tisza vize, hogy a szegedi halász szerint meg nem látni benne a kerékszöget, ha pohárba öntik, s a fürdőzőnek megtelik a haja,

A TISZA MÁRAMAROSBAN, LONKA ÉS TRRBUSA KÖZT.

szakálla sárga iszappal. Évről-évre 5—20 cm. vastag réteggel töltögeti föl a medrét; a mi még szaporodik, mióta a felső vármegyék erdőit irtják, s a tavaszi hóolvadás, meg a nyári záporok tömérdek törmeléket hordanak bele. Mellékfolyói e miatt folyton nyugatra terelik a Tiszát; van is a baloldalán számtalan félhold alakú elhagyott meder-részlet, sokban ma is víztükör csillog. Átlag 2 cméterre számítják a Tiszameder ilyetén előnyomulását.

Sokat tud mondani a tiszamenti községek népe a megállíthatlan aknamunkáról, mit a látszólag békés folyó évszázadok óta folytat; a régi

térképeknek a maiakkal való összehasonlításából is felötlik, mennyire építi a Tisza a baljân elterülő Alföldet abból az anyagból, a mit sebesebb folyású adózói Erdély felől a kezére adnak; fogyasztja ellenben a jobbparti tájakat. A mely átmetszések a keleti oldalán készültek, kevésbbé fejleszti, mint a nyugatiakat és gátszakadásainak nagyobbik száma is nyugatnak irányúl. Ez az előrenyomulás és pályahosszabbítás jellemző alapvonása a Tiszának; fejlődéstörvénye ez, a melynek engedelmeskedik.

Geologia és történelem erősítik, hogy keletibb volt a folyó pályája hajdan. Husztnál délre csavarodva Fertősalmás, Szatmár-Németi felé tar-

A TISZA KIÖNTÉSE.

tott, s az Ér-Berettyó medrén Aradnak lejtett. A Kraszna még 1877-ben is fölkereste a régi ágyat, s a Körösökkel egyesülten öntötte vizei fölöslegét a Tiszába Csongrádnál. A Körös vízrendszerének egyes folyói is hajdan külön-külön érték a közelebb Tiszát és csak utóbb egyesűltek a mai közös torkolatban. A Maros és Bégán kívűl a Temes is a Tisza felé ment és csak idők folytán torlaszolta el az útját, úgy hogy ma délre csavarodva a Dunába ömlik.

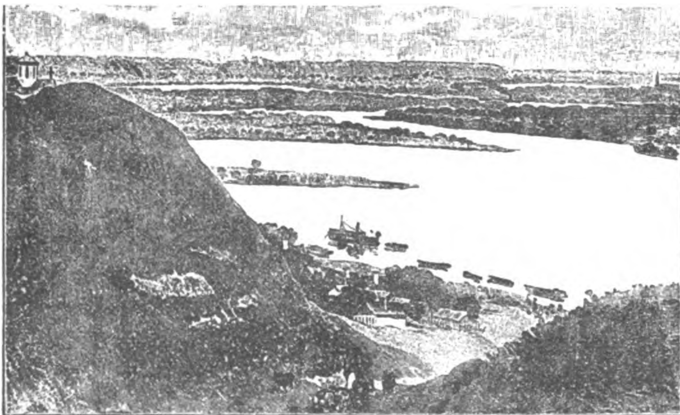
Testes sűrű vizével bajos a küzdés, ha kiönt. A föld legjámborabb folyója, ekkor, mint az őrült, ki letépte lánczát, úgy vágtat a rónán át; zúgva, bőgve töri át a gátat, el akarja nyelni a világot. Kicsap a folyó, vízben

úszik a táj, elviszi a töltést, hidat. De minden kiöntése nyomában áldásosztó iszapot terit a mezőre és százszoros termést ont. Mondja is a magyar, hogy örömest látja az árvizet, ha el is viszi a nádgalyibát, — csak azt szeretné tudni, mikor jön, hogy bevetetlenűl hagyhatná a földet. Mert az a nedves ugarolás jól kifizeti a múlt évi terméshiányt, de a víz kipusztulását is a következő esztendőben.

S a Tisza virágzik is. Nyári napforduló táján agyagos partok között kanyargó csöndes víztükréről a kérészek (Ephemera) milliárdjai kelnek szárnyra, s a sűrűn rajzó *tiszavirág* röpködése olyan, mint a februári enyhe délutánok nagy pelyhű hóhullása, a melylyel szelid szellő játszik. Nyár derekán a vízi madarak csipogó pihés fiókái lepik el a vizet és partjait; nyár végén és őszszel megzsugorodva vonúl vissza mély vájatú puha medrébe, s a hol porondos, át is lábalható; de az első fagyok jégtáblái hamar behegesztik.

A síkok és dombvidékek havát megolvasztó tavaszi napsugár hozza meg óriás erejét. Husvéttájt tenger a tekintete; ilyenkor beláthatatlan vízsíkja az éggel folyik össze, s félrevert harangok jelzik: merre vette útját? Tavasz utolján, nyár elején a «zöldár» érkezik meg, a magasabb hegységek hóvize; ez már virágzó rétekre csap ki, s eleven zöld füvek bókolnak benne. Szép is a Tisza, de minden évszak más-más ruhát ad rá. Szépségének egyszerű alkotó elemeivel annyira rokonszenvez a magyar, hogy azt mondja róla a dala:

Lassan foly a Tisza,
Boldog a ki issza.

A TISZA TORKOLATA.

HARMADIK FEJEZET.

ÉGHAJLAT.

Schenzl Guidó dr.: A magyar korona országainak csapadékviszonyai. Budapest, 1885. — *Hegyfoky Kabos:* A szél iránya a magyar szent korona országaiban. Budapest, 1895. — *Róna Zsigmond:* A légnyomás a magyar birodalomban. Budapest, 1897. — *Róna Zs.:* A hőmérséklet évi menete Magyarországon. Budapest, 1900. — A meteorologiai és földdelejességi m. kir. központi intézet évkönyvei 1871 óta.

A mikor hazánk területének éghajlatáról vagy klímájáról akarunk képet kapni, nem szabad az ország határain belül maradva, csupán azt a kevés statisztikai adatot leszürnünk, a mit az ország területén meglehetős gyéren elosztott meteorologiai állomásoknak nagyobbára csak rövid ideje tartó följegyzéseiből szedhetünk össze; hanem figyelembe kell vennünk azokat a nagyszabású tüneményeket is, a melyek az ország körűl a kontinensek és tengerek világán lezajlanak, hogy megérthessük azoknak hazánkra való vonatkozását is.

Magyarország az összeforrott európai és ázsiai kontinensek nyugati széléhez van közel, s azonkívül még délen a nagy szárazföld-tömeghez csatlakozik Afrika idétlen északi törzse is. Igazi nyílt óczeánt csak nyugaton találunk az ország közelében, t. i. az Atlanti-óczeánt, míg a többi világtenger már nagyon messze van hazánktól.

Az ország területe körűlbelül a 45° és az 50° északi szélességű párhuzamos körök közé esik, tehát épen olyan messze van az egyenlítőtől, mint az északi pólustól, s így valóban a mérsékelt égöv szívében fekszik. Természetes ennélfogva, hogy hazánkban a levegő *hőmérséklete* közepes, vagyis sem nagyon hideg, sem nagyon meleg.

Látni fogjuk majd, hogy a mérsékelt égöv alatt a két nagy klímaközéppont, az Atlanti-óczeán északi része és az Európa-Ázsiai kontinens (vagy röviden: Eurázia) belsejének magas pusztái között az ország épen közbül fekszik, s ezért az *időjárás* változó, a *légnyomás* közepes, a *szelek* iránya pedig szintén változó; de azért föl fogjuk ismerni a mérsékelt

égövet jellemző nyugati szeleknek uralmát, különösen a magasabb régiókban, a *felhők vonulásirányának* tanúsága szerint.

Közepes helyzeténél és az óczeán közelségénél fogva azt következtethetnők, hogy a *csapadék* szintén közepes mennyiségű; de ha ismerni fogjuk azt a törvényt, hogy minden, hegyekkel körülzárt medencze szárazabb a környezeténél, nem fogunk rajta csodálkozni, hogy Magyarország is szárazabb, mint azt az óczeán közelsége miatt gondolnánk.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy az ország területének orografiája elég változatos, mert a nagy medenczét szegélyező hegységek komplikált fölépítésűek, több különálló medenczét választanak el; alacsony térszínből magas hegyvidékek, magukban álló hegyek emelkednek ki; hosszú, széles vagy szűk völgyek szabdalják a hegyeket, s az országot környező hegyvidék szintén igen változatos. E miatt aztán az ország területének klímája sem egyforma, hanem bizonyos eltérések mutatkoznak, de nem olyan lényegesek, hogy e miatt egységes képet ne nyujthatnánk az egész területről.

Az ország klímájával vagy éghajlatával együtt járó összes meteorologiai tünemények, tehát a hőmérséklet, légnyomás, szél, csapadék-mennyiség stb. szoros összefüggésben állanak ugyan egymással, mégis három főcsoportban fogjuk őket tárgyalni, t. i. 1. a hőmérséklet, 2. a szél és légnyomás, 3. a csapadék szempontjából. Ezek a klímának három főeleme, a melyeknek ismeretével tiszta képünk lesz hazánk éghajlatáról.

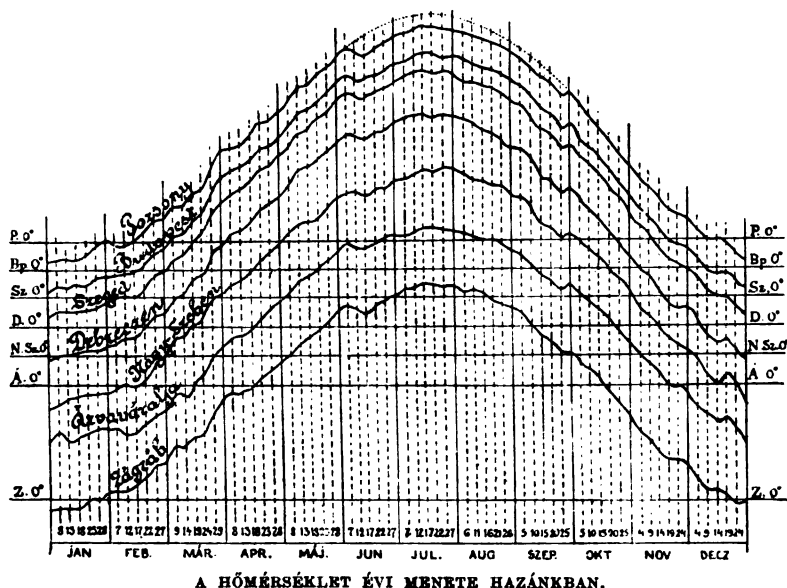
1. A HŐMÉRSÉKLET.

Említettük már, hogy Magyarország körülbelül épen olyan messze van az egyenlítőtől, mint az északi sarktól, levegőjének hőmérséklete tehát közepes lesz a Földön ismeretes hőmérsékletek között. Spitaler számításai szerint azonban az egyenlítő fölött a levegőnek évi közepes hőmérséklete 25·9° C., az északi póluson pedig — 20° C., míg hazánkon körülbelül a 10°-os évi izoterma fut végig; az ország hőmérséklete tehát voltaképen magasabb, mint azt helyzete után várhatnók. De ebben a tekintetben hazánk épenséggel nem kivétel, mert általában a 40° és az 50° párhuzamos körök közt húzódó csík az egész földön mindenütt melegebb, mint azt az egyenlítő és a pólus hőmérsékletének számtani közepe megkívánná.

A 40° párhuzamos kör évi közepes hőmérséklete + 14° C., az 50°-é pedig + 5·6° C. A kettő közötti számtani közép 9 8° C., a miből látni, hogy ennek az egész zónának magasabb a hőmérséklete, mint az egyenlítő és a sark hőmérséklete közötti számtani közép (körülbelül + 3° C.).

De hazánk közepes hőmérséklete valószínűleg nagyobb 9·8°-nál, ha csak kevéssel is. Ez általában Európának sajátsága, hogy melegebb valamivel, mint a hasonló földrajzi szélességű egész zóna. Nyugati és északnyugati Európában a levegőnek ez a kiváló magas hőmérséklete nagyon föltűnő, s több fokot tesz ki; de hazánkban a különbség már csak nehány tizedfok lehet.

Az egész északi félteke közepes hőmérséklete aránylag magas, t. i. 15·2° C., a mit könnyen megérthetünk, ha meggondoljuk, hogy a 45° szélesség és az egyenlítő közötti terület sokkal nagyobb, mint a 45° szélességi körrel bekerített gömbsüveg a pólus körül. *Magyarország tehát*

A HŐMÉRSÉKLET ÉVI MENETE HAZÁNKBAN.

az egész Föld fölszinét tekintve, nem tartozik a közepes hőmérsékletű vidékek közé, hanem a közepesnél átlag 5°-kal hűvösebb.

Ez az utóbbi szabály az összes hasonló földrajzi szélességű helyekre áll, ennek tehát általános nagy oka van, a melynek magyarázatát az imént jelzett területi egyenlőtlenségben találjuk. Sokkal érdekesebb azonban annak a magyarázata, hogy miért melegebb valamivel hazánk, mint a hasonló földrajzi szélességű keleteurópai és ázsiai vidékek.* Ezt a tüneményt azonban jobban meg fogjuk érteni, ha a téli és nyári hőmérsékletjárást tanulmányozzuk Magyarországon.

* Pozsony körülbelűl ugyanazon földrajzi szélességen van, mint Chabarovszk az Amur mellett, Szibériában, a hol a folyam vizében a fóka fürdik s a jégmadár rikácsol.

A hőmérséklet évi járásáról Róna Zsigmond irt csinos tanulmányt s könyvéhez mellékelt egy jó rajzot, a melyet túloldali ábránkon mi is bemutatunk, mert nagyon jellemző dolgokat lehet ezekből a különös vonalakból kiolvasni.

Róna először is minden állomásra kiszámította több évtizedről, leginkább 50 évről, az év minden napjának közepes hőmérsékletét; aztán öt-öt egymásután következő napnak ismét a közepes hőmérsékletét számította ki. Az ilyen számtani közepet pentád-értéknek nevezhetjük. A másik ábrán a pentád-értékekkel arányos magasságú vonalakat rajzolt fel Róna minden dátumnak megfelelően, aztán a vonalak végeit összekötötte. Így kapjuk a hőmérséklet járásának vonalait.

Nézzük csak meg Pozsony vonalát. Januáriusban Pozsonyban 0°-nál hidegebb a levegő hőmérséklete, de a hónap végéig fölemelkedik 0°-ra, aztán megint alásülyed egy keveset, míg végre februárius közepén határozottan kezd emelkedni. Az emelkedés ezután hullámzatosan folyik egész június elejéig, a mikor határozott hőcsökkenést észlelünk. A míg az előbbi rendetlenségek a többi állomáson nem vehetők egyidejűleg észre, addig június elejének ez a hirtelen hőcsökkenése minden állomáson egyaránt bekövetkezik, pontosan egyidejűleg és majdnem teljesen egyforma mértékben is. Bátran mondhatjuk, hogy június elején az egész ország hőmérséklete hirtelen majdnem egy egész fokkal száll alá, azután nem is emelkedik többé eredeti magasságára, hanem mintha állandóan egy fokkal alacsonyabban járva tenné meg további útját: emelkedik egész július közepéig, azután fokozatosan sülyed egész szeptember végéig, a mikor az utolsó pentádban ismét hirtelen való felszökkenést látunk valamennyi állomáson, mintha csak most zökkent volna a hőmérséklet vonala ismét vissza az eredeti járásába. Úgy fest ez az egész tünemény, mintha Magyarország nyara átlag körülbelül egy fokkal hűvösebb volna, mint a milyennek minden zavaró tünemény nélkül lennie kellene.

Itt most egyelőre csak azt jegyezzük meg, hogy a június elején észlelhető hőcsökkenés körülbelül összeesik a nép ajkán hirhedtté vált Medárdus-napjával, a szeptembervégi emelkedés pedig, a mint már Róna is észrevette, épen a «vénasszonyok nyarára» esik. Ezt a tüneményt alább majd részletesen meg fogjuk magyarázni.

Sajátságos dolog azonban az, hogy a májusi fagyokról ezek a vonalak nem mondanak semmit. De hisz azt a meteorologusok már kimutatták, hogy a fagyos szentek idején nincsen semmiféle nyoma a hősülyedésnek a hőmérők járásában. Nem azt bizonyitották be ezzel, hogy a gazdászok nem létező rémektől félnek, a mikor remegve gondolnak a májusi fagyos szentekre, hanem csak azt, hogy május közepén a nappali hőmérséklet semmiféle rendellenes járást sem mutat. Nem is ott kell

keresnünk a bajt, a magasan függő hőmérők szintájában, hanem lenn a föld fölszínén, a növénylevelek és ágacskák között, a hol lappangva, földhöz símúlva támadja meg őket a fagy.

A tünemény ugyanis rendesen a következőképen folyik le. Néhány meleg nap után futó záporok, heves szelek valamelyest lehűtik a levegőt, de különösen a talajt, a mely akkor még nem melegedett át nagy mélységig, sőt néhány ásónyomnyira még hideg a föld, s ha a Nap nem süti a fölszínt, nagyon könnyen lehűl az ismét, mert nincs még elegendő melegmennyiség fölhalmozva a mélyebb rétegekben.*

Ilyen aránylag hűvös nap után következik most nyugodtabb idő. Szép bodros, nyárias kumulus-felhők lepik el az eget s akadályozzák meg azt, hogy a Nap sugarai intenzíven fölmelegitsék a talajt. Estére azonban a felhők elülnek, az ég kiderűl, ragyogó tisztán süt le a hold a rügyező, sarjadzó, teljes pompájában fejlődésnek indúlt természetre. A levegőben még kevés a nedvesség, mert még nincs itt ilyenkor az óczeáni szelek uralma. Hűvös éjszaka következik a nyárias nappal után, mert a meleget úgy a talaj, mint a levegő épen májusban sugározza ki leghevesebben; ugyanis, mint a léghajósok bebizonyították, májusban leghidegebb az atmoszféra fenn a magasban (Finnország fölött már — 90°-ot is észleltek 10—12,000 m. magasságban). A kisugárzás intenzitása pedig igen nagy mértékben függ attól, hogy milyen különbség van a sugárzó test és környezetének hőmérséklete között.

Bár az éjjel már rövid, a kisugárzás olyan intenzív, hogy reggelre lehűl a föld fölszíne, különösen pedig a növényzet finom részei, a levelek, virágok, ágacskák, a melyek mindenfelé szabadon sugározzák a meleget, lehűlnek 0° alá is.

És ezzel a tragédia bekövetkezett.

Oly lassan, oly fáradtan emelkedik föl a Nap; milyen jó volna siettetni, hogy jőjjön, jőjjön, s árassza el áldásthozó sugaraival a szegény, védtelen növényzetet; hisz ha csak egy órával előbb kelne, mentve volna minden! De már késő! Mire első sugarai megaranyozzák a feketévé fonynyadt leveleket és a lehullott szirmokat, egy egész esztendő reménysége tönkrement.

* Igen szépen tanulmányozták pl. a talaj hőmérsékletének évi járását Tifliszben (Transzkaukáziában), a honnan ezt a néhány hozzávetőleges számot közöljük.

	A következő hónapok közepén:				
A talaj hőmérséklete	május	június	július	augusztus	szeptember
a fölszínen	24°	31°	33°	27°	20°
1 m. mélyen	17·5°	22°	24·5°	24·5°	20·5°
2 m. mélyen	14·5°	17·5°	20°	21°	20°

Mint az igazi gyilkos fájdalomnak, úgy ennek sincs könnye: a növényzetet nem lepi el a harmat, mert a mikor harmat képződhetik, akkor nem fagy el a növényzet. Ilyenkor a levegő hőmérséklete nem szállhat 0° alá. Ha a levegőben elég nedvesség van, akkor még mielőtt 0°-ra lehűlt volna a növényzet, elkezd a levegőből kiválni a pára harmatcsepp vagy köd alakjában. A mint aztán a harmatképződés megindúlt, a hőmérséklet már nem száll alá, mert akkor minden további melegveszteség csak a párakicsapódást növeli. A mint a vizet nem tudjuk a forrásponton fölűl melegiteni nyílt edényben, mert ezen túl minden melegnyereség gőzképződésre fordúl, azonképen nem tudjuk a harmatponton alúl sem hűteni addig, a míg elegendő nedvesség van a levegőben.

Ha a növényzettel együtt a levegő legalsó rétegei is lehűlnek a párakicsapódás hőmérsékletére, akkor nemcsak harmat, hanem könnyű köd is képződik. Ez aztán teljesen megvédi a növényzetet az elfagyástól, mert megakadályozza a további kisugárzást.

Három tényező gonosz összejátszása okozza tehát azt, hogy épen május közepén olyan könnyen elfagyhat a növényzet: 1. ilyenkor a talaj mélyebb rétegeiben még nincs elegendő tartalékmeleg fölhalmozva; 2. az atmoszféra magasabb rétegei épen ebben a hónapban a leghidegebbek és 3. a levegő még száraz, még nem hoznak a nyugati szelek elegendő nedves óczeáni levegőt. Ilyenkor tehát egy kissé hűvösebb, borús nappal után egyetlen derűlt éjszaka is elég arra, hogy minden tönkremenjen.

Reggel 7 órakor, a mikor a meteorologus leolvassa az ő hőmérőjét, már vége mindennek. Meleg van, mosolygó kék ég derül a táj fölött; csak a ki a ház árnyékos oldalán megtapintja a földet, az fogja érezni annak fagyos hidegét s érti meg az éjjel lejátszódott katasztrófa minden részletét.

A hőmérsékletnek ábránkon látható, meglehetősen síma és egyszerű járása természetesen csakis onnan származik, hogy minden pentádnak sok évi számtani közepét vettük. Egy-egy évben a hőmérséklet járása természetesen közelről sem ilyen sima, hanem mindenféle rendetlenségek mutatkoznak rajta. Sokszor egy-két nap alatt rendkívül nagyot változik a hőmérséklet, különösen télen, a mikor megfordúl a szél. Télen rendesen keleti széllel van igen kemény hideg, derűlt időjárás, míg a nyugati szél havat, olvadást szokott hozni. Ilyenkor egyik napról a másikra 15—20°-ot is ugrik a hőmérséklet. — Hasonlóképen nyáron a csendes, fülledt meleg idők után, a mikor a hőmérséklet délután 2 óra tájban 34—36°-ra is fölemelkedik (természetesen mindig árnyékban), egy-egy zivatar vagy erős északi szél után a hőmérséklet nehány óra alatt alászáll 15—20°-kal.

A legnagyobb tartós hidegek Magyarországon 1855-től egész 1900-ig a következők voltak:

				közepesen
Pozsony	1864	jan.	16—20	—13·6°
Budapest	1891	«	1—5	—14·1°
Szeged	1864	«	16—20	—15·6°
Debreczen	1870	febr.	5—9	—17·8°
N.-Szeben	1888	jan.	1—5	—23·5°
Árvaváralja	1870	febr.	5—9	—26·0°
Zágráb	1864	febr.	16—20	—14·5°

Viszont a legnagyobb tartós melegek ugyanazon időszakban a következők voltak:

				közepesen
Pozsony	1863	aug.	9—13	27·8°
Budapest	1869	júl.	30—aug. 3	28·8°
Szeged	1889	«	10—14	29·4°
Debreczen	1892	aug.	19—23	28·0°
N.-Szeben	1895	júl.	30—aug. 4	25·8°
Árvaváralja	1892	aug.	19—23	23·6°
Zágráb	1861	«	14—18	29·5°

Így tehát a legmelegebb pentád és a leghidegebb pentád közötti különbség elég tetemes, mert 40 és 50 fok között jár, a mi mutatja, hogy Magyarországon a hőmérséklet meglehetősen terjedelmes határok között ingadozik. Ezt megint két oknak tulajdonítjuk: 1. Magyarország hegyekkel körülzárt medencze, tehát nagyjában homorú terület, az ilyeneken pedig a hőmérséklet heves ingadozásoknak szokott alávetve lenni. 2. Magyarország két nagy klima-góczpont közt, épen az átmeneti területen fekszik. Keletre tőlünk Ázsia extrém kontinentális klímája, nyugatra az Atlanti-óczeánnak a Golf-áram miatt nagyon is óczeáni jellegű klímája olyan két szélsőség, a melyek közűl hazánk fölött majd az egyik, majd a másik jut uralomra, úgy hogy klíma tekintetében majd az Atlanti-óczeánhoz, majd Ázsiához tartozunk.

Ennek a két oknak következtében jár a mi levegőnk hőmérséklete olyan széles határok között.

2. A SZÉL ÉS A LEVEGŐ NYOMÁSA.

A mióta a barométereket, különösen pedig a könnyen kezelhető aneroidokat általánosan használják, azóta mind szélesebb körben tekintik a levegő nyomásának ismeretét a legfontosabb időjósló elemnek. De nemcsak a laikusok, hanem még a meteorologusok is túlbecsülték a légnyomás tanulmányozásának fontosságát, pedig legújabban határozottan meggyőződtek róla, hogy sokkal elébbvaló ennél a szelek ismerete. A kettőt, t. i. a légnyomást és a légmozgást nem is igen lehet szétválasztva tudományosan tárgyalni, mert a kettő közös okra visszavezethető tünemény, egy-egy jellemző tulajdonsága a levegő dinamikai állapotának.

Az időjárás folytonos változatosságai között igen nehéz a tudományos rendszert fölismerni, a mely szerint ez a két dinamikai elem változik. Föl lehet azonban ma már nehány törvényt állítanunk, a melyek általános érvényűek, s mind a két elem járását és változásait legnagyobbrészt, mondjuk főbb vonásaiban, mégis mindenkor megmagyarázzák.

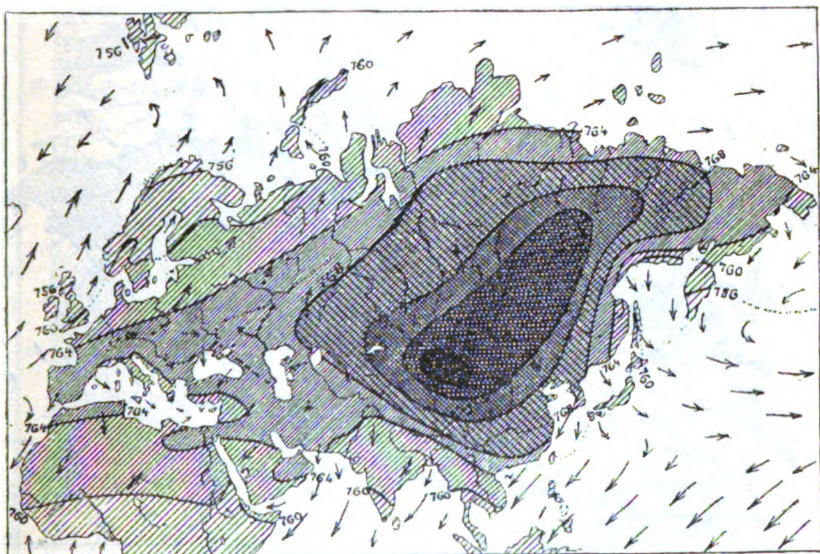
Magyarország a mérsékelt égöv alatt terül el. A mérsékelt égöveken az uralkodó szélirány a nyugati szél. Ha semmiféle zavaró körülmény sem háborgatja ezt az általános törvényt, úgy nincs is más, mint csakis nyugati szél. Így pl. a déli mérsékelt égöv déli részén, a hol már nincs kontinens, a tenger fölött rendkívül állandó, majdnem kizárólagos a nyugati szél.

Az északi mérsékelt égövön azonban óczeánok váltakoznak kontinensekkel, s az évszakok szerint majd a kontinens hidegebb, mint az óczeán, majd pedig fordítva, a kontinens melegebb. Olyan zavarok keletkeznek ennek következtében, a melyek az időjárást igen változatossá teszik. A legfontosabb zavarok a következők:

1. Az Atlanti-óczeán északi medenczéje fölött, körülbelül Izland környékén, állandóan igen kicsiny a légnyomás és e körül a depresszió körül a levegő állandóan gyors örvénylésben van az óramutató forgásával ellenkező értelemben. Olyan hely ez a mérsékelt égöv nyugati légáramlásának folyamában, mint valami álló örvény a folyó vizében. A levegő azért itt is végeredményében nyugatról keletre özönlik, mert az örvényben sokkal nagyobb területen és sokkal erősebben fújnak a nyugatias szelek, mint a keleties irányúak. Ezen a helyen a levegő nyomása sokkal kisebb és az örvénylés sokkal erősebb télen, mint nyáron, mert ekkor a Golf-árammal fűtött Észak-Atlanti-óczeán sokkal melegebb, mint a környező kontinensek. Nyáron az örvénylés szintén megvan ugyan, de nem jelentékeny.

2. A második zavaró körülmény az, hogy a nyugati légáramlás folyama nem egyenletes, nem zavartalan, hanem, mint a folyók vizében a haladó

örvények, úgy a légáramlásban is hatalmas kiterjedésű örvénylések keletkeznek, s ezek a levegő áramlásával együtt haladnak leginkább nyugatról keletre. Ezek az örvénylések majd az óramutató forgásával megegyező értelemben keringenek és akkor *anticziklón* a nevük, majd pedig az óramutató forgásával ellenkező értelemben és akkor *cziklónoknak* nevezzük őket. Az anticziklónokkal mindig nagy légnyomás és lefelé szálló légáramlás jár együtt, a cziklónokkal pedig kis légnyomás és fölfelé szálló légáramlás. Az anticziklónok tehát mindig «szép» időt, télen kemény, derült hideget, nyáron derült száraz meleget hoznak magukkal, míg a cziklónok épen ellenkezőleg, csúnya, szeles, borús, esős idővel járnak együtt.

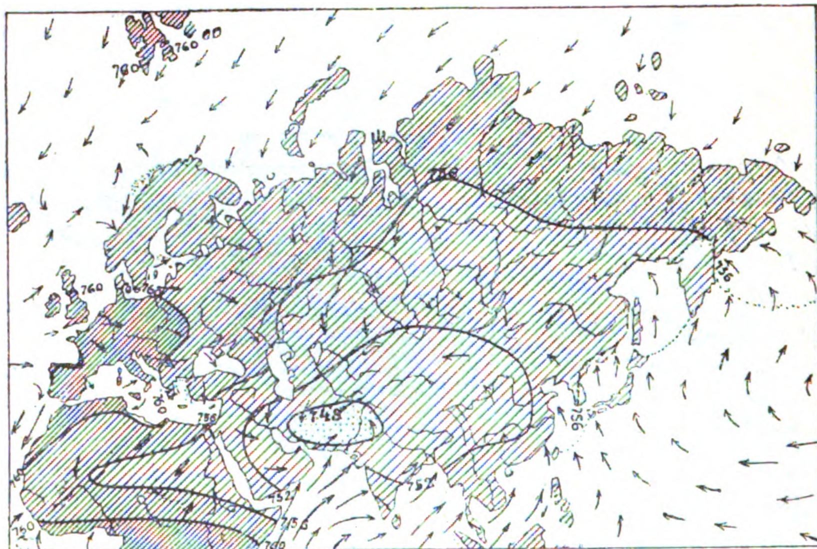

LÉGNYOMÁS ÉS URALKODÓ SZÉL EURÁZIA FÖLÖTT JANUÁRBAN.

Ezek a cziklónok és anticziklónok teszik azt, hogy időjárásunk olyan változatos, hogy a szelek iránya és erőssége napról-napra, óráról-órára változik. De ezeknek köszönhetjük azt is, hogy az esőzés a magyar medenczében elegendő arra, hogy földmívelést lehessen folytatni, s hogy az esőzés eloszlása nem olyan nagyon egyenetlen az országban, mint azt a cziklónok nélkül várnunk lehetne.

3. A harmadik nagy zavaró körülmény az az óriási nagyszabású tünemény, a melyet *ázsiai monzúnnak* nevezünk. Ázsia és a vele összefüggésben álló Európa, a Föld fölszínének legnagyobb szárazföld-darabja, egészen sajátságos szélrendszert hoz létre, a mely az évszakok szerint váltakozik. Télen, a mikor a föld fölszíne lehülőben van, vagyis nagyobb

a kisugárzás folytán vesztett melegmennyiség, mint a mennyit a Nap sugarai szállítanak, akkor a szárazföld erősebben lehűl, mint a környező óczeánok. A szárazföld fölötti levegő összehúzódik a lehűlés miatt s fenn a magasban mintegy horpadás keletkezik, a melybe összetódúl a környezet levegője. E miatt a kontinensek fölött megnövekedik a levegő nyomása és szétáramlik a Föld fölszínén ki a tengerek felé. Ezt nevezzük téli monzúnnak. Legerősebb ez Indiában, a honnan a neve is ered, de megvan Kelet-Ázsiában, Szibériában, sőt Európában is, a hol azonban szemben találkozik a mérsékelt égöv nyugati szeleivel s ezek elől majd északra, majd délre kitér. — Nyáron, a mikor az északi félteke

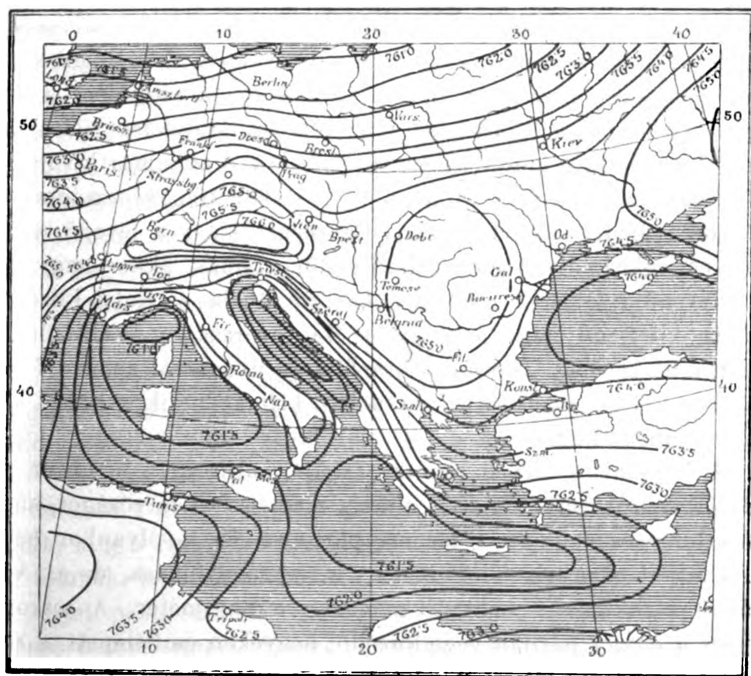

LÉGNYOMÁS ÉS URALKODÓ SZÉL EURÁZIA FÖLÖTT JÚLIUSBAN.

melegháztartása nyereséggel záródik, vagyis a mikor a Nap sugarai több meleget szállítanak, mint a mennyit a Föld színe kisugároz, akkor a kontinens jobban fölmelegszik, mint az óczeán. Ennek az a következménye, hogy most meg a kontinensek fölött kinyúlik a fölmelegedett levegő, föl a magasba, s ott szétfolyik a környezet hűsebb levegője fölé és annak nyomását megnöveli, míg a kontinensek fölött a szétfolyás miatt megkevesbedett levegő nyomása is természetesen kevesebb lesz. Most tehát a kontinens belsejében kicsiny a légnyomás a környezethez képest, s azért a levegő a Föld fölszinén mindenütt befelé áramlik a kontinens belseje felé. Legerősebb ez a befelé való áramlás Indiában, de megvan Kelet-Ázsiában és Szibériában is, sőt most elég erősen megtaláljuk Európában is, a hol nyáron a nyugati szelek a többihez képest egészen túl-

nyomóak, s a statisztika még inkább tulnyomónak tűntetné föl a nyugati szeleket, ha nem háborgatná az időjárást annyi cziklón és anticziklón. A míg tehát nyáron egyesült erővel indítják meg a nyugati szeleket a föntebb említett törvények, addig télen az ázsiai monzún épen ellenkezőleg, ellene dolgozik a Föld fölszinén a nyugati szeleknek és a küzdelem színtere épen hazánk fölött van.

Nagyon érdekesen tanúskodik a két hatalom küzdelméről Hegyfoky Kabosnak az a megfigyelése, hogy nyáron a nagy magasságban úszó cirrus-felhők vonulásának iránya keletről általában nyugat felé tart, míg

LÉGÁRAMLATOK A FÖLD FÖLSZINÉN.

télen épen ellenkezőleg nyugatról keletre, tehát körűlbelűl épen ellenkezőleg járnak, mint a szél iránya a Föld fölszínén.

Általában a szelek járását legjobban és leghathatósabban Hegyfoky tanulmányozta és sok érdekes eredményt mutatott ki, a melyekről még többször lesz majd szó. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy Magyarország területének legnagyobb részén az északnyugati szél a túlnyomóan uralkodó.

Nagyon érdekesek a helyi szelek, a melyeknek külön nevük is van. Sajnos, ebben a tekintetben még meglehetősen hátra vagyunk, mert

nehány rövidebb monografikus tanulmányon kívül senki sem foglalkozott velük rendszeresen. A legérdekesebb lokális szelek a következők:

1. A *bóra* az Ádriai-tenger északkeleti részein jelentkezik, mint igen erős, leszálló szél. Ha a magyar medenczében igen erősen megnő a levegő nyomása az Ádriai-tenger színén észlelhető légnyomáshoz képest, akkor keletkezik a levegőnek ez a lezuhanó áradata a Dinári-alpok magaslatairól az Ádriai tenger felé. A meredek horvát és dalmát partokon alázuhanva, természetesen fölmelegszik, mint minden leszálló légáramlás. Csakhogy a magas hegyvidék levegője sokkal hidegebb, mint az Adriaitenger partjainak enyhe, narancsérlelő levegője, s azért mint hideg szél tűnik föl a parti lakóknak. A bóra száraz, mert leszállása közben minden légáramlás kiszárad, csak fenn a hegyekben esik ilyenkor az eső, még pedig azoknak a magyar medencze felé fordúlt lejtőjén, a hol t. i. az Ádria felé törekvő légáramlás fölemelkedni kénytelen. (Minden fölemelkedő levegőtömeg lehűl, s a csapadék belőle csakhamar kiválik.) Leginkább télen szokott a bóra dühöngeni, a mikor Magyarországon hideg, derűlt idők járnak, az Adrián pedig megcsökken a levegő nyomása. A mikor hazánkban ilyen hideg, derűlt idők vannak, akkor nagy szokott lenni a levegő nyomása, mert ilyenkor az Ázsia és Kelet-Európa szárazföldjére kiterjedő nagy légnyomás Magyarországig is elnyúlik. Nyáron épen ellenkezőleg, Európa szárazföldjén nyugatról keletre folytonosan csökken a légnyomás és így ritkábban keletkezhetik a bórához szükséges légnyomás-eloszlás.

2. A bórával rendesen szembe szokták állítani a *sirokkót*. Ez az Ádria fölött keletkezett déli szél, a mely igen nedves forróságot, sűrű felhőket és dús esőzést hoz a Quarnero partjaira. Ez is olyankor képződik ugyan, a mikor az Ádria fölött kicsiny a levegő nyomása, de az Ádriától északra és északkeletre nem áll magasan a barométer. A mikor ez a szél átkelt a tenger partján végighúzódó hegyeken és belépett a magyar medenczébe, már elvesztette nedvességének legnagyobb részét s hazánkban mint száraz, meleg délnyugati szél ismerhető fől.

3. Igen érdekes szél a *kossava,* a mely Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyékben tűnik föl hevességével és szárazságával. Legerősebb az Alduna nyílása fölött, a hol valószínűleg neki köszönhetjük, hogy a deliblati pusztán az eredetileg vízből leülepedett homok jelenleg futóhomok alakjában, nagy magasságú buczkákban vonúl északnyugat felé. A mikor Romániában az ott igen gyakori és erős keleti szél fúj, akkor Turnu-Szeverinu és Plojesti között az erdélyi hegyek déli lejtőjén mindenütt szakad az eső. Látni ezt Magyarországból is: sűrű felhőzet üli meg a délkeleti hegyeket. A szél azonban alászállva a hegyekről, főn-jellegű (száraz és aránylag meleg) lesz, s úgy üget végig a magyar Alföld délkeleti

részén. Különösen tavaszszal és őszszel roppant erősen szokott fújni és messze elhordja a deliblati puszta homokját. A mikor ezen a vidéken északnyugatias irányú szelek fújnak, akkor a pusztán esik az eső és odaát Romániában kapnak a hegyekről leszálló száraz szelet, a mely a Krajovától délre elterülő homokpusztákon hajtja a buczkákba vert homokot.

4. Hasonlóan főn-jellegű szél a *nemere* Erdélyben, a Székelyföldön. Róna kimutatta erről a szélről, hogy rendkívüli szárazságával tűnik föl. Így pl. egy erős nemere következtében Sepsi-Szent-Györgyön 1902 április 18-án 17%-ra szállott le a levegő nedvessége; sőt április 19-én Csík-Somlyón 11%-ra, a mi igazán csak sivatagi szelek uralma alatt szokott előfordúlni. A nemere akkor köszönt be, ha Oroszország fölött nagy a levegő nyomása, mig az erdélyi medencze valami nagy déleurópai depresszió hatása alatt áll. Természetes tehát, hogy csakis télvíz idején keletkezhetik, mert ilyenkor nagy a levegő nyomása Eurázia belsejében. A szél ugyan főn-jellegű, de azért csikorgó hideg, mert hisz igen hideg ázsiai levegőt hoz hazánk enyhébb éghajlata alá.

5. Behatóan tanulmányozta Hegyfoky az Ung völgyében szabályosan jelentkező hegyi és völgyi szeleket is. Tíz év eredményei alapján ugyanis a szelek a nap három észlelési órájában így oszlanak el esetek szerint:

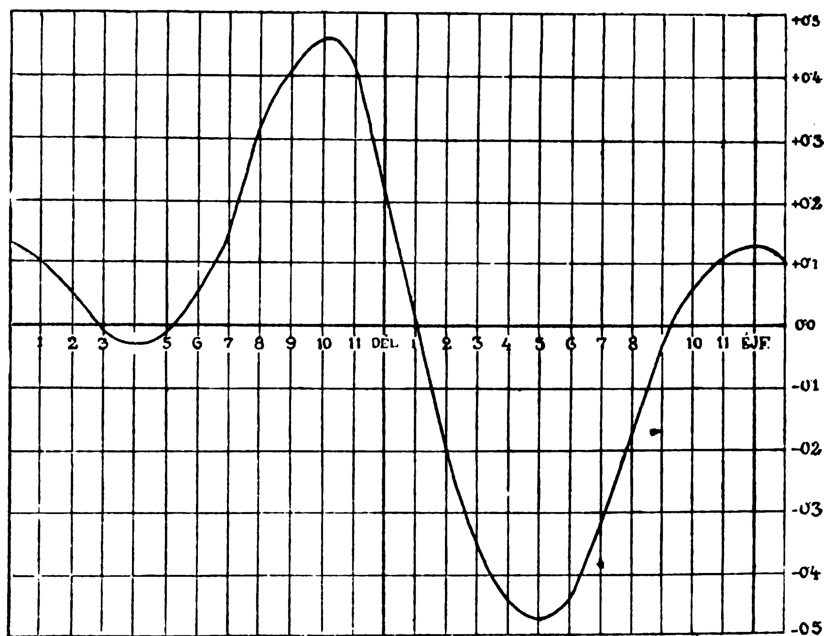
	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Reggel 7 óra:	290	**2088**	129	338	442	66	35*	196	68
Délután 2 óra:	374	490	62*	366	**1172**	625	159	389	15
Este 9 óra:	363	**2121**	97	224	488	52	18*	186	103

A délután 2 órai észlelések szerint ilyenkor határozottan a déli szél uralkodik, míg a reggeli és estéli észlelések az éjjeli túlnyomó északkeleti szélről tesznek tanúságot. Látszik tehát, hogy nappal a szél a völgyön fölfelé, éjjel pedig aláfelé szállítja a levegőt. A külföldön, kivált az Alpokban, régóta ismert tünemény ez; de hazánkban ez az első pontosan észlelt eset.

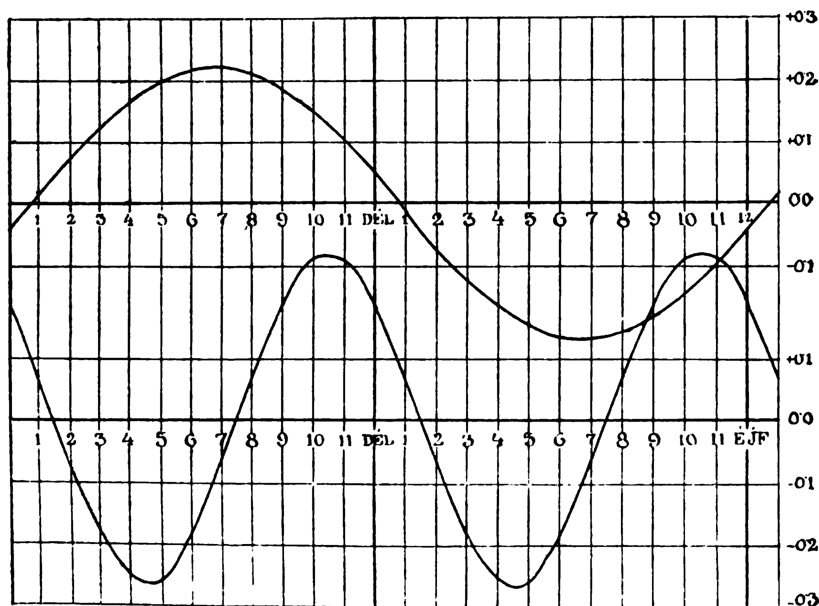
Sok érdekes lokális szél van még ezeken kívűl hazánkban, de azok nincsenek kellőleg tanulmányozva.

* * *

Magyarországon két helyen mutatták ki a meteorologusok azt az érdekes tüneményt, hogy a levegő nyomásának rendszeres, szabályos napi ingadozása van. Az egyik hely Ó-Gyalla, a hol Róna tanulmánya alapján ismerjük ezt a tüneményt, a másik Kalocsa, a hol Fényi mutatta ki annak jelenlétét. Az ingadozás abban áll, hogy a levegő nyomása minden nap egész napfölkeltéig sülyed, aztán emelkedni kezd, maximumát délelőtt

A LEVEGŐNEK NAPI INGADOZÁSA MAGYARORSZÁGON.

A LEVEGŐ NAPI INGADOZÁSÁNAK HULLÁMAI.

10—11 óra tájban éri el, majd gyorsan hanyatlik egész este 5 óráig, a mikor legmélyebbre kerül, hogy ismét emelkedjék egész éjfélig, a mikor megint egy kis maximum van.

Ezt a sántikáló hullámot föl lehet bontani két egyszerű hullámra. Az egyik ingás csak egyszerű, egy maximummal reggel és egy maximummal este. A másik hullámnak két maximuma van (délelőtt és éjfél előtt) és két minimuma (hajnalban és délután). Ha a kettőt összeteszszük, akkor az ábránkon látható komplikált ingadozást kapjuk. A második hullám úgy látszik, hogy a levegőben mutatkozó dagály- és apálytünemény, a mit a nap idéz elő; de az egyszerűbb ingásról nem tudjuk megmondani, hogy honnan származik.

3. A CSAPADÉK.

Alig van fontosabb eleme a klímának, mint a *csapadék mennyisége* és annak évszakonkint való *eloszlása*. Ez szabályozza a folyók vízjárását, a termelés minőségét és mennyiségét, sőt ez alakítja át az egyes vidékek arczulatát is. Magyarország a csapadék mennyisége és időszerű eloszlása tekintetében nincs valami kedvező helyzetben. Az évi összes csapadékmennyiség körülbelül 70 cm-t tesz ki, a mi annyit jelent, hogy ha Magyarország teljesen sík volna és az egy év alatt lehullott esőből semmi sem folyna le, semmi sem szivárogna el és semmi sem párologna el, akkor az évenkint lehullott csapadék vize mintegy 70 cm. magas vízréteggel födné be az ország területét. Ez pedig nem sok. Vegyük még azt hozzá, hogy a csapadékmennyiség nem egyenletesen oszlik el az ország területére, mert pl. a Karszt hegyvidékén, aztán meg Máramarosban sokkal több, több mint háromszor ennyi eső esik, a minek megfelelően az Alföldeken természetesen csak 50—60 cm. a csapadék. Megjegyzendő, hogy a hol a csapadék évi összege nem tesz ki 40 cm.-t, ott a földet művelni mesterséges öntözés nélkül nem lehet, a hol pedig 20 cm. alá száll, ott már sivatagot találunk.

Hogy az országban, különösen az Alföldeken és az erdélyi medenczében ilyen kevés az eső, azt főleg annak lehet tulajdonítani, hogy Magyarországot minden oldalról hegyek veszik körűl. A szél, ha a hegyeken kél át, a hegyeknek szél felé fordúlt oldalán fölemelkedni kényszerül és e miatt kiejti csapadékát. A hegyen átkelve, annak túlsó oldalán leszáll és e miatt kiszárad, mert leszállása közben a hőmérséklete nő, páratartalma pedig változatlan. Ezt a tüneményt főn-tüneménynek nevezzük, s kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a hazánk területére bejutó minden

szél főn-jellegűvé válik, olyan mértékben, a milyen magasak a határoló hegyek.

Így pl. a Nyírség területe az északnyugati, északi és északkeleti szelek alkalmával valóságos szárazságnak néz eléje. A délies irányú szelek azonban, épen itt készülvén átkelni a Kárpátokon, fölemelkedőben vannak, s azért dús esővel öntözik a Nyírség homokját, valamint a környező vizenyős lapályokat. (Ecsedi-láp, Szernye-mocsár, Bodrogköz stb.)

Az Alföld délkeleti zugában ezzel épen ellenkezőleg, az északias irányú szelek hozzák az esőt, míg a déliesek szárazak, mert főn-természetűek. Igen erősen főn-jellege van pl. a Balaton mentén az északnyugati szélnek, a melyet Füred vidékén «Vázsonyi szélnek» neveznek, s a melyről azt tartja a nép, hogy elveri az esőt. Igen, mert az elvonuló cziklónok végén szokott mint erős szél jelentkezni, s ez a Bakony plateau-vidékeiről leereszkedve, teljesen kiszárad, mire a Balaton medenczéjébe jut.

Főnné válik a Romániában esőt hozó délkeleti szél, mire a székelyföldre jut (nemere), vagy mire az Aldunán áttör (kossava). Főn-jellege lesz a sirokkónak is, mire a Karszton keresztül emelkedve, a horvát lapályokra ér, a hol forró száraz szél, pedig a tengerpartot valóságos özönvízzel és gőzfürdővel öntötte el.

A Kárpátok gyűrűjének közepes gerincz-magassága körűlbelűl 1200 m. Ha ezt a gerinczmagasságot megnövelnénk 2000 méterre, úgy a magyar medencze sivataggá száradna. Különösen pedig rendkívül megcsökkentené hazánkban a csapadékot az, ha az Alpok keletnyugati irányú völgyeit, meg a Duna völgyét Ausztriában be tudnák tölteni. Egyszeribe vége volna hazánkban minden vegetácziónak!

Pedig volt ám idő, a mikor az Alpokban nem nyíltak völgyek hazánk felé, a mikor a Kárpátok gyűrűje sokkal magasabb fallal sánczolta körűl hazánkat, mint ma. Ez a legutóbbi geologiai időkben volt, a mikor az a sok-sok törmelék, a mi körűlbelűl 200 m. vastagon tölti föl az Alföldet, még fenn volt a hegyeken. Ez a 200 m. vastag törmelék, por, homok, kavics, mind a diluviális időben rakódott le az Alföldre, tehát a diluviumot megelőzőleg fönn kellett lennie ennek az anyagnak a hegyeken, természetesen azoknak közepes magasságát növelve. Az Alföld tehát 200 m.-rel mélyebb, a hegyek pedig tetemesen magasabbak voltak; azonkivül az Alpok völgyeit a diluviumban betöltötte a jég, a Felső-Duna völgyével együtt.

Ez az oka annak, hogy a mikor Európa egyéb részén az eljegesedéshez szükséges rengeteg mennyiségű hó hullott alá, ugyanakkor hazánkban fél vagy egész sivatag volt, a melyen nem járt rendes folyó, hanem a szél verte buczkákba a futóhomokot.

Ma már jobb az állapot, de azért ma sem panaszkodhatunk, hogy az Alföldön túlságos sok volna az esőzés. De ezt főleg a cziklónoknak köszön-

hetjük, a melyeknek magjában mindig fölfelé száll a légáramlás, tehát csapadék válik ki, akármilyen térszínen vándoroljon is az. Ezeknek köszönhetjük azt, hogy hazánk Alföldje nem olyan gyepes pusztaság, mint a Káspi-tó környéke vagy a Turáni-alföld.

Az eső az évszakok szerint nem egyformán oszlik el hazánkban, hanem határozott nyári periodusa van, még pedig úgy, hogy a legtöbb eső június hónapban esik. Sokkal több ugyan a borús, esős napok száma, novemberben, de nem esik bőven az eső; azért oly nyirkosak a főváros járdái, azért tapad rájuk az a nyálkás, síkos sár késő ősszel, mert nem esik bőven az eső. Nézzük csak meg egy jó zápores6 után Budapest utczáit. Olyan tiszták azok, hogy akár csak egy porszemet, egy sáros követ sem látni!

A tél általában meglehetősen kevés hóval jár, különösen az Alföldön, míg a hegyekben, különösen az északkeleti Kárpátokban, tetemes vastagságú hólepel szokta fedni a hegyeket és innen veszi a Tisza az ő tavaszi árvizeit.

Általában az év lefolyása hazánkban, főbb vonásaiban a következő:

Januárius a leghidegebb hónap. Sok a száraz, derült, csikorgó kemény hideg. Ilyenkor keleties irányú szelek fújnak, a melyek a szárazföld felől jőve, nem hoznak csapadékot. Ez az ázsiai monzún-rendszernek a téli lehellete. Néha győzedelmeskedik fölötte a nyugati szél, s akkor egyszerre fölugrik a hőmérő és elkezd havazni, de ezzel egyidejűleg olvadni is. Szinte ritkaságszámba megy az alföldön, hogy úgy essék a hó, hogy kemény hideg is legyen.

Februáriusban még mindig hasonló az időjárás, de már a nap sugarai valamivel erősebbek, s a nappalok hosszabbak. Mércziusban megindúl a hóolvadás, de még azért mindig lehetnek hidegek, s kevés az eső és a hó.

Áprilisban forrongásba jő a levegő. A levegőt a nap sugarai nem közvetlenül melegítik, hanem a talaj közvetítésével: először a talaj melegszik föl, s ez melegíti a vele érintkező levegőt. Mint a mikor egy edényben a vizet alúlról kezdjük melegíteni, mozgásba, keringésbe jő az egész folyadék, épúgy áprilisban és májusban is alúlról melegszik a levegő és ezért folyton meg-megbomlik az egyensúly: most derült ég mosolyog, a következő órában már hatalmas felhők halmozódnak az égen, végig nyargal a mezőkön egy-egy futó zápor, azután ismét kiderűl a nap, hogy pár óra múlva újra kezdődjék a fölfordulás. Ez az igazi áprílisi idő. Májusban az egyensúly megbomlásai súlyosabb, nagyobb szabású tüneményeк. Nem csak zápor, hanem jégeső is képződhetik, a minek igazi hónapja a május. A jégeső képződésének törvényeit ma már körűlbelűl biztosan ismerjük és könnyű megértenünk, hogy épen május és június a legveszedelmesebb hónapok. A jégeső nem szokott nagy területen esni

egyszerre, hanem hosszú úton vonúlhat végig, s néhány kilométernyi széles pásztán tönkre tehet mindent, vármegyéken keresztül. Különösen veszedelmes vonalnak látszik a Balatontól Tolnamegyén át Csongrád felé húzható vonal, a melyen hatalmas jégverések szoktak keresztül vonúlni. De veszedelmes vonal a kis Alföld északi pereme is, Pozsonytól az Ipoly felső völgye felé.*

Május végével igen meleg szokott lenni és zivataros esőkön kívűl nem öntözi egyéb a földeket. Június elején rendesen bekövetkezik az időváltozás. Ilyenkor egyszerre, hirtelen erősödik meg a nyugati szél és megerednek az ég csatornái, s elkezdődik az áldást hozó júniusi esőzés. Hogy milyen nagy a különbség a nyugati szelek gyakoriságában május végén és június elején, arra néhány számot hozunk föl. Így pl. Túrkeviben az 1892—1901. években a szelek gyakoriságát a következő két számsor fejezi ki:

	N.	NE.	E.	SE.	S.	SW.	W.	NW.	C.
Május 21—jún. 4.	53	**70**	28	39	32	49	26	20*	132
Június 10—jún. 24.	**69**	49	11	18	28	41	65	42	127

Látjuk tehát, hogy a nyugati (W) szél 26-ról 65-re nőtt, az északkeleti (NE) pedig 70-ről 49-re csökkent.

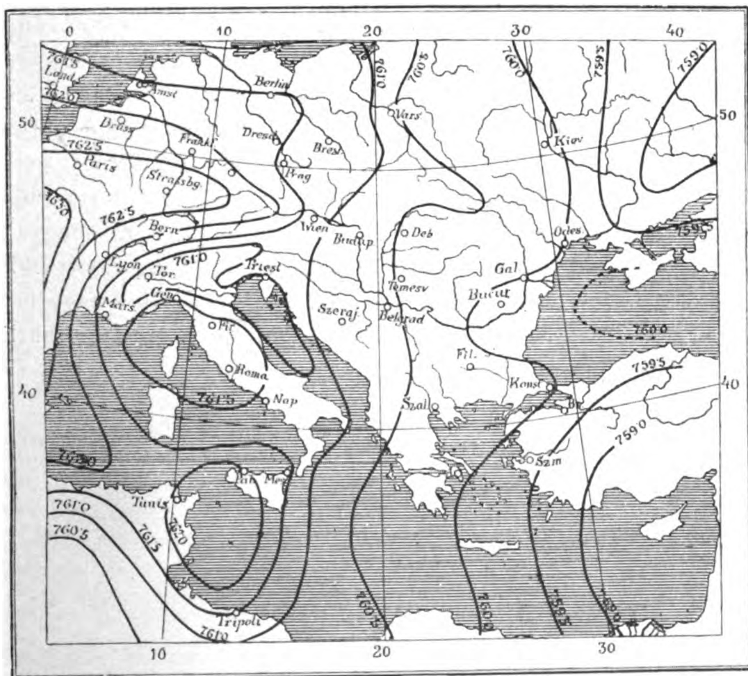
Általános jelenség ez az egész Eurázia körül, a nyári monzun megindulásakor. Indiában egyetlen nap alatt fordúl meg az idő rekkenő száraz forróságból szakadó esőzésbe, a mely hónapokig eltart. De van még más hasonlóság is Közép-Európa és India időjárása között. Ha Indiában rendesen május végén vagy június elején megjő az esőzés, úgy az tartós és kiadós lesz. Ha azonban késik és csak június közepén jő meg, akkor nem esik sok eső, szárazon maradnak a rizsföldek, s kiüt az éhinség Indiában. Hasonló az eset Magyarországon. Ha Medárdus napja táján rendesen megindúl az esőzés, akkor tartós és bőséges lesz (a nép szerint 40

* Megjegyzendő, hogy a magyar nép azt tartja, hogy a jégeső nem tesz kárt akkor, ha esővel esik. Ennek megvan a magyarázata. Az esőcseppek nem esnek olyan nagy sebességgel, mint a jégszemek, mert kisebbek lévén, a fölületük aránylag nagy s ezért nagyon surlódnak a levegőben; továbbá mert alakjukat folyton változtatják, a mi szintén a surlódást növeli. A bőven hulló esőcseppek a jégszemeket akadályozzák útjukban. Mint a hogy a lassan haladó tömegben nem lehet gyorsan előre futni, úgy a jégszemek sem vehetik föl azt a sebességet, a mivel olyankor érkeznek a föld fölszínére, mikor nem esik az eső. A jég pusztító hatása pedig főképen a égszemek rettenetes sebességében rejlik, a melylyel azok a föld fölszínére érkeznek. — Érdekes a népnek az a jóslása is, hogy ha az esőcseppek erősen fölfecscsennek, akkor az eső nem lesz tartós. Van is valami a dologban, mert az erősen fölfecscsenő cseppek magasról hullanak alá. Ha pedig az eső csak nagy magasságban képződhetik, az annak a jele, hogy a levegő száraz.

napig meg sem áll), de ha nem jő rendes időben, mint pl. 1904. nyarán, akkor szárazság emészti az országot.

Ez a bő esőzés az oka a júniusi hőcsökkenésnek, a mely alábbi ábránkon is föltűnik. Júliusban van a legmelegebb hónapunk, a nagy meleget csak egy-egy cziklón keresztülvonulása enyhiti, meg heves zivatarok, a melyek ugyan most már ritkábbak, de hatalmasabbak szoktak lenni.

Augusztusban csökken a nagy meleg, tetemesen kevesebb a zivatar, nyugodtabb az időjárás, mig végre szeptemberben a legszebb, legnyugod-

tabb időjárás köszönt be. Ez a legszebb hónap Magyarországon; megszűnik a cziklónok járása és a zivatarok képződése, nincs már olyan nagy meleg, s az ú. n. vénasszonyok nyarán szépen visszaemelkedik a hőmérséklet járása a június elején elhagyott színvonalra.

Október és november a folytonos, csendes lehűlés miatt borús, csendes, hűvös szokott lenni. Ilyenkor ismét jönnek örvénylések az Atlanti-óczeán felől, de nem nagy számban. Végre egészen hidegre fordúl az idő, de azért még a deczember sem szokott nagyon hideg lenni, s bizony elég gyakori a sáros, «fekete» karácsony, talán még gyakoribb, mint a fehér, havas.

* * *

Így látjuk Magyarország időjárását az Atlanti-óczeán és Azsia hatalmas klímaszabályozó góczpontjai között majd az egyik, majd a másik hatásnak kitéve. Ezért olyan egyformátlanok, olyan változatosak az évek, majd túlságos nagy a nedvesség, a folyók kiáradnak, az Alföld lapályain tengerekben áll a víz; majd meg kimarad az esőzés hónapokig és tönkremegy minden az országban. Indiában sokkal szabályosabbak a tünemények s mégsem boldogúlnak másként, mint mesterséges öntözéssel. Öntöznek mindenütt Ázsia földmívelő népei, hogy az időjárás szeszélyei ellen biztosítsák a termést. Mi magyarok azonban még nem tudtuk megérteni, hogy milyen óriás mértékben növelhetnénk földünk termőképességét rendszeres öntözéssel, s mennyire függetlenek lehetnénk az időjárás szeszélyeitől. Pedig tanítóink is vannak! Itt dolgozgatnak köztünk a bolgár kertészek, a kik néhány hold földön zöldágra tudnak vergődni; mert a hol fölütik sátorfájukat, ott rögtön öntözőműveket rendeznek be. S ha elveri a jég az egyik veteményt, azt kidobják és mást termesztenek, s néhány hét alatt pótolják, a mit a sors elvett tőlük. A mi magyar földmívesünk egész télen át nem csinál semmit. Ezekről az áldott földekről csak egyszer arat, ha engedi az ég; pedig bizony egészen a fagy beálltáig folyvást termelhetne, ha öntözné a földjét, mint a hogy azt a barbárnak hirdetett ázsiai népek teszik.

ALFÖLDI NÁDAS ÉS FÜZES.

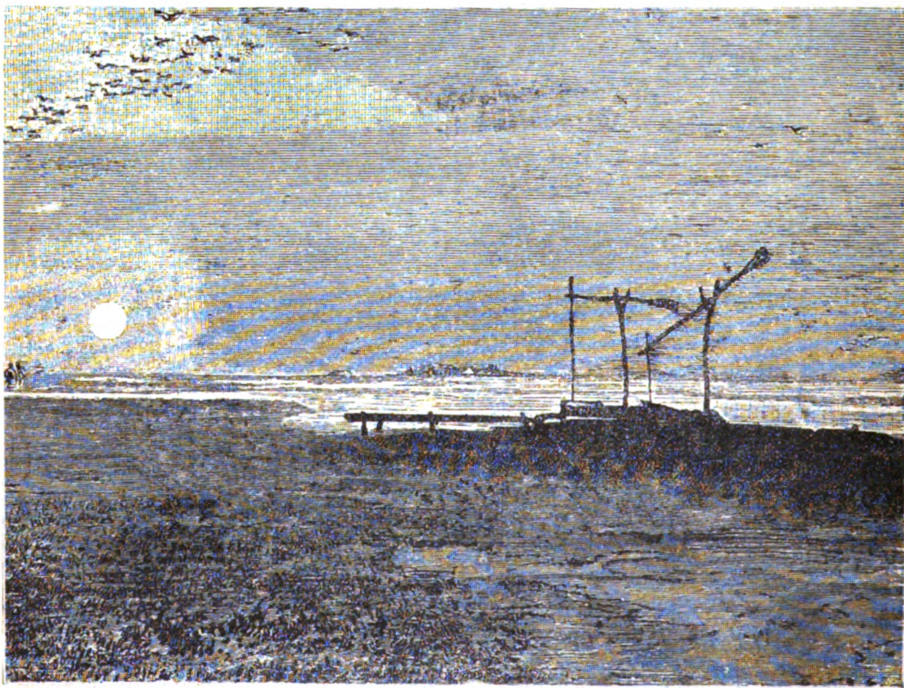
NEGYEDIK FEJEZET.

NÖVÉNYVILÁG.

Mathes Fr. és *Vangel Jenő:* Nagy képes természetrajz a hazai művelt közönség számára. 2 rész. Budapest, 1899. — *Wagner János:* Magyarország virágos növényei. Budapest, 1903. — *Simonkay L.:* Erdély edényes flórájának helyesb. foglalatja. Budapest, 1886. — *Bedő Albert:* A magyar állam erdőségeinek leirása. Budapest, 1896. — Magyarország földmívelése. Kiadja a földmívelési m. kir. miniszter. Budapest, 1896. — Az orsz. gazdasági egyesület könyvkiadó-vállalata (1885 óta). — *Milhoffer Sándor:* Magyarország közgazdasága. Budapest, 1904.

Magyarországnak növényföldrajzi tekintetben kedvező a helyzete. Nyugaton és délen, a határán vagy a határához közel, hatalmas hegység és havas lejt hazánk felé, vagy ereszkedik le ide, a honnan régtől fogva felénk gurúlnak az érdekes hegyi világ magvai. E hegyekből hazánkba mindenfelől folyóvíz siet és elősegíti a hegyi magvaknak széthurczolódását. Dél felől több tárt kapu van a növény bevándorlására, s erre felé hazánk olyan természetes flóra (steppe, mediterrán) szomszédja, a hol esőtlen forró nyár uralkodik és megakasztja a fa tenyészetét. Északról és keletről hazánk határát pusztaság környezi, a kulturát követő közönségesebb füvekkel; ez a mező választja el messzire más hegyvidéktől. A Kárpát szurdokain át a keleti puszták növényeinek beköltözésére, természetes úton vagy az emberi közlekedéssel, szintén megvan a lehetőség. Ha továbbá figyelemre méltatjuk, hogy a Kárpát északnyugati részét az Alpok redőnyúlványának tekintik, s a vasvármegyei Vütöm (Irott-kő) a stájer

havasok keleti örse; hogy a Kárpát a Szudétákkal összekapcsolódik; hogy a Balkán hegysége csaknem hazánkig fölterjed és mindenünnen könnyű útja van a növény földrajzi elterjedésének; végre, hogy hazánk népátvonulás, népváltakozás, csata és más ki- és bevonulásnak mozgalmas színhelye volt: könnyen megérthető, hogy a növényzet sok irányból sereglett össze országunkban. A Kárpátnak más-más nagyobb ívén, alacsonyabb és magasabb hegyrégiójában, más-más jellemző fű és fa terem. Az alacsonyabb hegyen és dombvidéken, még pedig mind a füves lejtőjén, mind az

ALFÖLDI RÓNASÁG.

erdejében, az Alföld homokján, szikes mezején, vizében és mocsarai körül, mindenütt másforma a növényzet. Az Alföld növényzete, melyet *pusztasági* vagy *pusztai flórának* is nevezünk, nem szűnik meg a síkság szélén, hanem változatlanúl terjed föl a szomszéd hegylejtőn (voltaképen innen ereszkedett alá), sőt némi foszlánya szigetszerűen a Kárpátalja hegyi tájában és völgyében is fenmaradt, pl. Szoroskőnél, Gömör és Abauj-Torna határán, Sárosban (Kisfalud = Maloveszka), Ungban (Gerény, Vinna).

Hazánk belterületének nagy térségén kívül a tengerpart flórája (Fiume) a belföldről ismeretlen számos növénynyel és olyan alakulásokkal dicsekszik, a melyek a mediterrán partszegélynek kiváló fajai.

Innen számitva hazánk flóráját, a partmellék növényzete a tengerszíni magasságon kezdődik. Kis terület ez, de mediterrán-jellemű tulajdonunk. Nagy területünk a *rónaság* vagy *alföldi lapály*, hol a szántás-vetés ma a régi vizes térségnek és a kemény füvetlen vak szíknek sem kegyelmez, s amannak jellemző füvét és formáczióját *(úszó sziget, ingó láp, zsombék)* épen a legújabb, minden földdarabot elfoglaló és értékesíteni törekvő gazdálkodás pusztította el. A domb- és hegyvidék flórája pedig a 2663 méter magasra meredő Ferencz József-csúcson szűnik meg.

A nagyon változatos fölszínen — az orográfiai ellentéten és földrajzi tagoltságon kívűl — hazánk szigethegyei, sokféle földneme, sziklája és termőhelye, a déli enyhébb mérsékelt vidék felé való terjedése, valamint az éghajlat változatossága is kedveznek a vegetácziónak, s nagyban tagolják és gyarapítják azt. A növényzet életének és gyarapodásának tehát hazánkban a kelléke és kedvezősége bőven megvan, s ennek megfelelően hazánk, mint különös flóraterület, nagyon gazdag és változatos növényzetű. Alíg van más ország, a melynek ilyen sokféle földrajzi tagosultsága, annyira tanulságos és érdekes flórája volna, mint ennek a magas bérczektől övezett és magyar vérrel oly dúsan áztatott földterületnek.

Hazánk flórája az említett szomszéd és saját hegységünk növényzetének érdekes összesége. Az északnyugati Kárpáton a középeurópai Alpok, a Tátravidéken a Szudéták, a keleti Kárpáton a Balkán, sőt a Kaukázus, Kis-Ázsia és Szibéria, hazánk déli szigethegyein, délkeleti és délnyugati bérczein a Balkán, a Karszt és mediterrán, hazánk rónáján és Erdély Mezőségén az orosz puszták, túl a Dunán a Keleti-Alpok vegetácziójának jellemző tagjai vannak; de viszont tőlünk is juthatott amoda. A havas csúcson az északi sark vidékének boreális-arktikus növénye is fölismerhető.

Hazánk flóráját a Svájczéval vagy a Balkán- és Kaukázuséval összehasonlítva, azt látjuk, hogy ezeken, mint terjedelmesebb és testesebb hegységen, a hegyi flóra gazdagabb, régibb, s mint önálló külön középpont, szembetűnőbb. A Kárpáton, kivált a Tátrán, a nemeknek és fajoknak nincs meg az a nagy változatosságuk, mint amott. A Kárpát láncza jóval keskenyebb, de hosszú; rajta a flóra megalakulása már ezért is másféle. De a nagyszéltében kifejlődött dombvidéken és síkságon, valamint Fiume körűl számos olyan faj virúl, a mely a föntebb említett hegyeken ismeretlen.

Hazánk flórája, első tagosultságát tekintve, két nagy természetes flóravidéknek a tagja: a legnagyobb rész, a belföld, az *óvilág erdősvidékéé*, Fiume kis területe a *mediterrán flóráé*. Legmagasabb csúcsain a havasok vegetácziójának magasra emelt flóra-szigete díszlik. Az Alföld, különösen a homokpuszták növényzetének sok faja az orosz steppéével egyezik, természetes úton, valamint az ember költözködése által elősegített kölcsönzés

révén; de a puszta meg a steppe éghajlati és növénygeográfiai állapota különben egészen más, nevezetesen emitt a fás szövetkezetet a klíma kizárja.

A magyar haza kontinentális erdős vidékének általános, az éghajlat és a vegetáczió egyező viszonyainak alapját tevő jelleme az, hogy a növényzet az egész fejlődés idején egyenletes középhőmérséklet alatt megakadás nélkül haladhat életföladata felé, mert hosszabb időre terjedő forró és esőtlen időszak nincs, mely a fák életét megakasztaná avagy megviselné. Hozzájárúl ehez a fák életének az a föltétele, hogy az évi életműködés legkevesebb három hónapon túl terjed. Ez választja el az erdős vidéket az alpesi, valamint az arktikus flóra rövidebb idejű vegetácziójától. Hogy ellenben a föld minden évszakban meglehetős egyenletesen szokott megázni, ez a délre fekvő sivatagtól meg a Földközi-tenger partvidékétől különbözteti meg hazánknak ezt a növényzetét. Vidékünk az *ernyősek*, meg a *keresztesvirágúak* hazája. Kövér rét, pázsitfüvekkel, áldásos szántóföld, évenkint lombváltó erdő és télizöld fenyves váltakoznak; a vidék közép és délibb részein pedig szőlő és nemes gyümölcs terem.

HEGYI FLÓRA A KÁRPÁTOKBAN.

Télizöld növény, mely enyhe telet kiván, a dombos vidéken, az Alföldön pedig a fenyves ritka, vagy épenséggel nincs; ellenben a hüvelyes cserje sokfajú és tömérdek. Az Al-Duna vidékén a déli növény nem anynyira a mediterrán vidékről ered, mint pl. Francziaországban, hanem a Balkánról. Az Al-Duna éghajlatát jobban kitűnteti a nyár nagyobb heve, mint a vegetáczió hosszabb tartama. Ezért a kórós növény (*Telekia*, örvény-gyökér, sok ernyős, fészkes és mályvaféle stb.) nálunk magasabbra nő, mint Németországon.

Megkiséreljük hazánk flórájának tagosulását — a múltra röviden visszapillantva — földeríteni.

A szerves fejlődés olyan régi, a szerves anyag annyira romlandó, hogy a fajkeletkezésnek legtöbb nyoma eltűnt előlünk, de bizonyos időből valami kevés mégis megkövesedett, s a szerves lények története a föld rétegeibe belé iródott. A megkövesült maradék is tökéletesedését tanúsítja a szerves életnek, a régibb földrétegektől a fiatalabbak felé. Nagyon messze vagyunk attól, hogy minő lehetett az eredeti szerves alak; de még inkább elmosódtak az okok, melyek az eredeti és újabb alakokat megteremteni segítettek. A flóra alakulása is a fajkeletkezés és fajkiválás titkával mosódott el, mert eredetileg a flóra is kevés növényfajból kezdett alakúlni.

Midőn valaha az Alpok, a Kárpát, a Balkán, meg a Kaukázus még magasabban az égbe meredő csúcsok, előbb pedig a tengerből kiemelkedő szigetek voltak, abban a magas és eleinte egyenletesebb természetű hegyrégióban a növényalakulásnak is egységesebbnek kellett lennie, a mint azt az eredmény ma is igazolja; mert a hegymagaslatnak bizonyos öveit a bükk, fenyő és törpefenyő külön-külön egymaga népesíti be. Az alsóbb régió természetileg tagoltabb, s a növényalakulás itt változatosabb volt. Azonban még ha kezdetben ugyanazok a növénycsirák és típusok keletkeztek és nőttek volna is rajtuk: a más-más délkör távolságán, a szigetnek más-más irányú oldalán és különböző helyén, a hegynek más-más meredekjén, szakadékán és különböző magasságán, lassan-lassan az eredeti megegyezőbb és valósziniileg a tengerből eredő, ma már ismeretlen ősalakok másokká vedlettek át, vagyis lassankint tökéletesedtek. Mert a természetben folytonos a szervesek megújulása és alakulása, s vele lassú, de fokozatos tökéletesedés jár. Ha a végtelenség idejét jobban áttekinteni és rövidíteni akarnók, gondolhatnók, hogy a régi időben a megvedlés és megújulás hirtelenebbűl történt; ma azonban, a katasztrófák múltán, lassúbb az és egyenletesebb. A végtelen esztendők változásain az eredetileg tökéletlen ősteremtés majd itt, majd amott megmegsemmisült; másutt egyik-másik fönmaradt, s a régi típus más időben új irányban fejlődött tovább. De az újabb alaknemzedék sem maradt koronkint változatlan, hanem tovább haladt, alakúlt és újra szétágazott, s ennek a szétágazásnak lánczolatát a rendszer családja, rendje stb. fejezi ki.

A fejlődés és alakulás, az ember léte és tudománya előtt így végtelen időkön keresztül soká-soká folyván, végre egy-egy szigetnek vagy hegységnek különböző tájain ugyanannak az ősalaknak számos és nyomatékosabb jellemű eltérései támadtak. A fejlődés sok más helyen ugyanabból a csirából indúlhatott ki, de a helynek más-más természeti állapota közben eltérően alakúlt. Így lett a föld vegetácziója, az újabb és régibb, tökéletesebb és tökéletlenebb alakulás, sok más helyről, időből és klímából visszamaradt, tehát nagyon eltérő alakok és fajok keveredése. Mind az újabb, mind a régi alakból, más időben és más természeti állapotban,

újabb sarjak és szétágazódások támadván, a föld vegetácziója az ősalak és a különböző korú megvedlés és megújulás keveredése lett.

Eleinte, míg az említett hegységeket tenger választotta el, köztük a távolság, valamint az égbemeredés is nagyobb volt. A hegymeredek geologiai szerkezete szerint a növény megélhetésének kelléke: a szétmállás és elporlás útján keletkezett talaj is másképen és más időben jött létre. Lehet, hogy ezek a hegyek egymástól korra meg a vegetácziót tápláló termőföldre nézve is jobban eltérők, mint a hogy azt a geologia állítja (a befüvesedés korával nem foglalkozik, ez ősmaradékból össze sem állítható), mert hiszen a régibb földréteg eredeti helyéről messzire elhurczoltathatott, a termő növénye pedig nyom nélkül megsemmisűlhetett. Általában a növénykeletkezést csak nagyjában lehet a földréteg korához mérni.

Az említett hegyeken, az ősidőkben, eleinte semmi, majd kevés állat, valamint a nagy elzártság következtében is (az ismeretlen éghajlatot, szélfuvást stb. elhallgatva), bajos volt a természetszerű közlekedés; növényalakjai tehát önállóbban és egymástól eltérőbben képződhettek. A nevezett hegyeknek időnkint a víztől megszabadúlt alsóbb vidékére a magasból más-más fű jutott (olyan is, a minő később a hegyen előttünk ismeretlenűl megsemmisült), s az új földön, az alacsonyabb vidéken, de más-más földrajzi szélesség és hosszúság vonalán, újra más- meg másképen alakúlt. Sok-sok ilyen alakulás ismétlődvén, csak az említett hegyekre gondolva, az Alpok, a Kárpát, a Balkán és a Kaukázus végre hosszú korszakokon át növényzetével egymástól meglehetősen elkülönződött és külön-külön bizonyos fokú vegetáczió-központtá alakúlt, ha közös fajok maradtak is fönn, vagy esetleg újabban hurczolódtak oda. A hegyeknek tehát a távolsága, terjedelme, magassága, korszaka, sziklafaja és más természete megannyi oka, hogy a flóra alakulása, valamint a fajok tagosulása más; nevezetesen az Alpokon tetemesebb, mint a mi keskenyebb és hosszabblánczú Kárpátunkon; tetemes és az Alpokétól sok tekintetben kiváló a Balkánon, valamint a Kaukázuson is, a melyekkel a Kárpát délkeleti része egyezőbb, mint az Alpok fajaival. A fajoknak újabb és tovább alakulására, s a magasabb régióban keletkezett régieknek elpusztulására a hegykopással, lealacsonyodással, valamint az alantibb régióba leereszkedéssel sok más alkalom nyílott.

Hazánk nyugatja és északnyugatja, valamint keletje és délkeletje között hullámzott beltenger az Alpok (nyugati) és Kárpátok (keleti) polgárai összekeveredésének soká ellenállott, kivált a történelem előtt, a midőn csak természeti, inkább lassú erők, nem pedig az ember hatalmas befolyása okozhattak valamelyes keveredést. Ezért őstengerünk partján, délnyugati és északnyugati tájainkon, más a növényzet, mint a keletin és délkeletin. Délnyugatról a szelid gesztenye útvonala szegélyezte az ős-

tengerpartot, a délkeletin pedig az orgonafa virított; s a nyugatibb és keletibb meridiánust is tekintve, hazánknak nyugati és keleti részén a flóra merevebben szakad meg és különbözik egymástól, mint a Dráva, Száva, meg a Maros irányában. A Karszttól kezdve keletnek, hazánk Al-Dunája felé is, a vegetáczió, a magasabb fáké is, egyenletesebb; a horvát parttól kezdve Bosznián, Szerbián át, a Balkánon a Fekete-tengerig nincs az a nagy különbség és merev megszakadás, mint az Alföld nyugati és keleti határának lejtőin és hegyein.

A *Pinus nigra, Acer monspessulanum, Carpinus duinensis, Coronilla emeroides,* a korállszil *(Celtis), Daphne laureola, Evonymus latifolius,* a mannázó kőrisfa, *Juniperus sabina, Ilex aquifolia, Sorbus austriaca, Rosa repens* Fiumétől vagy a Karszt valamely csúcsától kezdve szakadozottan az Al-Dunáig (Krassó-Szörény) terjed, vagy ama szélső határon még az Al-Dunánál is előbukkan. A magyar tölgyfa *(Quercus conferta)* meg a fehér hársfa a haza déli részén, Erdély és Horvátország közt terjed, de a tengerpartot nem érinti. Hazánknak az Alföld flóraválasztó tájain ilyen különösebb jellemző közös fa nincs, csak az olyan közös, a mely másutt is közönséges.

Ezek szerint hazánk flórájának

1. nagy, legfőbb és természetes választéka sokáig a magyar Nagy-Alföld helyén hajdan hullámzó mélységes tenger volt, azután a mélysége lassankint földdel kitöltetvén, a nyomán keletkezett sok tó és sós vidék, sőt a kiszáradt lapály is gátolta a két partszélen a másképen kialakúlt vegetáczió keveredését. Eleinte az emberi közlekedés és út nélkül ez a tenger, majd a lapályválaszték gátlóbban hatott. Ma több alkalma van a keveredésnek és összehurczolásnak, s az Al-Duna vidékéről a hajó néhány növényt a magyar főváros határába is hozott *(Trifolium resupinatum, Polygonum graminifolium)*; a másod-európai (délorosz) czentrumából keletről útra kelt szerbtövis pedig az egész ország lapályos és dombos tájait elárasztotta.

Az Alföld flóraválasztó. Nagy-Váradtól, Szatmár-Németitől és Máramaros-Szigettől kezdve Pozsonyig, Sopronig és Kőszegig terjed ez a választék, de a magyar szinű flóra Pozsonynál átcsap a haza határán is, föl a Morva síkján, sőt még Csehországban is van szigetje. A Kis-Alfölddel együtt a Kárpát növényzetét északon és keleten választja el egyrészt Noricum meg az Ős-Mátra, másrészt Erdély, valamint Krassó-Szörény növényzetétől.

Az Alföld választéka a haza legdélibb vidékétől (Temes-Kubin, Zimony) a Poprád, Tárcza meg a Hernád, továbbá a Topolya, Ondova, Latorcza és Bodrog vize irányában, a Tátravidék és Erdős-Kárpát közt, fölhat egészen a Kárpát lánczáig, sőt mondhatni áthat Galicziába is. Ebben az

irányban a Kárpát vonulata nemcsak lealacsonyodik, mintegy szakadása van (törésvonal *Pax*-nál), hanem más-más geologiai alakulásnak is határa; rajta innen és túl a flóra tetemesen különböző, tehát a kétjellemű flórának (Tátravidék, Erdős-Kárpát) az eltérő geologiai alapon geográfiai határa is van. E nyugati és keleti flóraválaszték vagy flórahatár déli részébe a Hegyaljának trachytláncza nyúlik belé.

Túl a Dunán ez a flóraválasztó a Sióig, Kaposig, a Bakonyig és Vértesig terjed, s azután, mint déli választék, a Balaton vize folytatja a határt a Mecsek halmai fölött.

Kisebb flóraválaszték több is van az országban.

2. A délkör irányában hazánk nyugati tájain át hosszanti flóraválaszték vonúl dél felé. Mátyus földje északi részétől t. i. a Vág mentén, a Kis-Alföldön és Kemenesalján átvonuló tágas síkság a Dráva völgyétől szorosan nincs elzárva, s a zalai nem magas hegység a növények terjedése elé legyőzhetetlen akadályt nem gördít, sőt a Zala völgyén keskeny szabad útjok van. A Dráván és Száván át ez a hosszanti síktérség (Mátyus földjétől lefelé) a Zriny-hegységig nyúlik, s a rajta uralkodó természeti viszonyokkal együtt hazánk természetes flórájában szintén félreismerhetetlen választék, a melyen keresztül a keleti és nyugati rész növényzete nem, vagy nem tetemesen keveredik.

3. Hosszanti flóraválasztéknak tekinthetjük végre, ha nagy különbséget nem alkot is, a Mezőséget Erdély nyugati (Bihar) és keleti része között. A Tisza és Duna mentén a növényzet alig különböző.

Keresztbemenő flóraválaszték is részben

1. a Nagy- és Kis-Alföld saját növényzetével.

2. A Rába és Zala völgye, valamint a Balaton déli része túl a Dunán a magyarföldi vegetácziónak vet határt dél felé.

3. A Mura, Dráva, lentebb pedig a Kulpa meg a Száva völgye, körülbelül két szélességi vonal közén, tágas térség, mely a havasi növényeket tápláló Keleti-Alpok közép (norikumi) és déli (Karni-Alpok, Karavankok, Júli-havas) tagozatját szeli át, s a vegetácziót hazánkban is északibbra és délibbre választja. Amaz a *havasaljai* (norikumi), ez a délibb növényeket sarjasztó *illyr* flóravidék. Ez a választó a Mátyusföldtől a Zriny-hegységig lehúzódó hosszanti természetes határt keresztben metszi. *Kerner* a flóra tagjai között kézzel fogható határt keresvén, az illyr flóravidék északkeleti határáúl a Dráva folyását tűzte ki. A Dráva azonban az illyr flóra terjedelmének nem természetszerű határa, mert árterén kívül jobb és bal partján, még a somogyi halmokon és völgyekben is, a növényzetnek ugyanaz a jelleme.

Ezek nyomán a hosszúság vagyis a délkör irányában, hazánk területén öt természetes vegetácziói vonal van:

1. a Kis-Kárpáté (quad flóravidék) a mátyusföldi zrinyi-választéktól nyugatra, a Dunától (Pozsony) föl Csáczáig (Jablunka-szoros);

2. a Tátravidéké Csácza meg a Kassa-tarnowi völgy között;

3. az Alföld síkja;

4. az orgonafa vonúlata az Aldunától a Biharon át az Alföld meg a Mezőség közt, föl egészen a Tisza forrásvidékéig;

5. Erdély keleti hegyláncza a *Rhododendron alpinummal.*

A szélesség irányában természetszerűen szétválik:

1. a Tátra aljától a Kis-Alföldön s az Ős-Mátrán a magyar flóravidék az Alfölddel együtt. Nagyobb része mívelt föld.

2. A Duna meg a Rába között Noricum flóravidéke.

3. A Balatontól meg a Murától délre az illyr flóravidék.

4. Erdély belsejében a Mezőség, melyet az erdélyi Kárpát zár körül.

5. A Maros és Al-Duna közt a Maros-Duna köze, vagyis a balkáni (szörénységi) flóravidék.

A geográfiai szélesség és hosszúság irányán kívűl még a levegő régiója szerint is szokás a havasi tájban fölemelkedő flóraszigetet megkülönböztetni. Ilyen a Tátravidék és Erdély havasai; lent az alacsonyabb környék akárhol, más vidékével inkább egyező nagy területeken; a flóra jelleme csak a magasabb régióban nyilatkozik.

Annak a hatalmas, az őskorban gyökerező növény-geográfiai választéknak ellenkező két oldalán, melyet hazánk flórája között az Alföld tengere, ma a rónasága alkot, tehát rajta innen és túl, a fajkiválás meg a flóra megalakulása és továbbfejlődése egészen más volt. Ha az Alpok innenső és túlsó részein termő növény annyira más, hogy *transalpinus* és *cisalpinus* elnevezésre érdemes, úgy az Alföldön innen és túl is eltérőnek kell lennie; vagyis különböző módon kellett alakúlniok a fajoknak. Az Alföldön innen és túl, kivált meszes sziklák tördelődzésén, ha kevés megegyező van, de rendesen más jellemzők váltják föl és pótolják egymást. Számos példával tudnók azt igazolni, hogy a galagonya, berkenye, varjútövis, gyöngyvessző stb. nemzetségnek egész különböző, gyakran közel rokon, egymást *helyettesítő* két faja (species vicaria) van az Alföldön innen és túl; illetőleg ennek és még sok más növénynemzetségnek több érdekes faja és más génusza is van az Alföldön túl, pl. az orgonafa, a diófa, a keleti gyertyánfa, a török mogyorófa stb.

Az Alföldtől nyugatra még inkább a tengeri klíma hatása érezhető. A vidék hőmérséke egyenletesebb és hűvösebb, s inkább középeurópai fa és fű népesíti. Az Alföldtől délkeletre inkább keleti kontinentális meleg és száraz klíma uralkodik, az örökzöld szembetűnően megritkúl és más szervezetű balkáni és kaukázusi, sőt kisázsiai faj is élénkíti a vegetácziót.

A Kassa-tarnowi flóraválasztékon innen és túl a flóra más-másféleségének mély geologiai és fizikai oka van. Északnyugati vidékünk, valamint az Erdős-Kárpát lealacsonyodott bércze jobban koptatott; rajta a rombolás és szegénység nagyobb, tehát szegényesebb és kevesebb-tagú növényzetet, kevesebb kiváló jellemzőt is táplál, s a hiányoknak, keleti és délkeleti flóránkkal szemben, a természetszerű lealacsonyodáson és a vele járó növénypusztuláson kívűl, a diluviális jégáramlat is okozója lehetett. Ellenben a választékból kelet felé flóránk hasonlíthatatlanúl gazdagabb, tagoltabb, változatosabb és tanulságosabb; a nyugati és északnyugati vidékénél nagyobbszámú jellemzőt és ősmagyart őrzött meg, s kiválóbb növényei gyakoribbak, a faj pedig tagoltabb. A flóraválasztékon innen és túl, ha az erdőalkotó fa (bükk, fenyő) mint másutt egyforma is, más-más jellemző fás növény él. A választékhoz közel Ung vármegyében a jósikafa, Ungban és Beregben a zöld égerfa, Máramarosban a *Rhododendron alpinum* bukkan elő; tovább a *Bruckenthalia*, *Cotoneaster nigra*, *Sorbus austriaca*, *S. dacica*, *Rosa dacica*, *R. asperifolia*, *Betula humilis*, *Tilia tomentosa*, más *Genista*- és *Cytisus*-faj és sok balkáni fű, mind olyan, mely nyugaton és északnyugaton ismeretlen; — ellenben a Tátra vidékéről a Kassa-tarnowi flóraválasztékot át nem lépi a fás növények közül a *Ledum palustre*, *Erica tetralix*, sok rózsa, *Daphne arbuscula*, *Betula nana*, *Salix lapponum*, S. *nigricans* stb.

Az ismertetett flóraválaszték természetszerűségét és a geologiai múltakban gyökerezését világosan igazolja továbbá az is, hogy irányait jellemző fáink elterjedése követi és a határán megszűnik. Világosabban igazolhatnók ezt jellemző füveinkkel, de ez már nagyobb részletezést és alaposabb növényismeretet föltételez.

A flóra-választék irányain a jellemző fák leginkább az alsó régióban terjednek. Az akármerre elterjedt fákon kívül az illyr flórának legjellemzőbbje a szelid gesztenyefa. Az Alpok déli alján ívalakban terjed, s az ívvonalnak nyugati végződése az isztriai Monte-Maggiorétól, Zágrábon, a horvát és szlavon vidéken, Zala- és Vas-vármegyén át megszakadozva egész a Fertőig ér, de a Mátyus-zrinyi választékot át nem lépi; Kékkő (Nógrád), Nagymaros és Nagybánya körül inkább ültetett. Az olajfa meg a fügefa termelése az alacsony tengerpartot át nem lépi; ugyancsak itt marad a komló-bükk, a *Fraxinus rostrata* és *F. argentea*, a *Crataegus Insegnae*, a *Rhamnus intermedia*, *Rh. saxatilis*, s a *Ribes Fleischmanni* is.

Az ellenkező oldalon, az Alföldön túl, Balkán jellemző fája, a magyar orgonafa, az Al-Duna sziklás hegyein díszlik. Följebb, Bihar- és Kolos vármegye közt ősereklyénk, a csak nálunk termő jósikafa váltja föl, azután Ungban, Beregben és Mármarosban a Tisza forrásvidékéig halad, s terjedé-

sének ezt az irányát hazánkban az orgonafa útirányának mondhatjuk. Ez a két orgonafa jelöli főképen az Ős-Balkán flóráját hazánkban északkelet felé. Az orgonafával Krassó-Szörényben sok más balkáni és illyr fa nő; nevezetesen a föntebb fölsoroltakon kívűl a török mogyoró, a vad diófa, a *Rosa Herculis*, a *Tilia tomentosa* és hybridjai, a *Cytisus albus*, Erdélyen át Józsafő (Abauj) és Lengyelország tájaira is átcsap.

A Dunántúl aranykorona cserjéje helyett a Kazán-völgyében és Fiume körűl a *Coronilla emeroides* nő. Ily helyettesitő továbbá a két oldalon a *Rhamnus saxatilis* és *Rh. tinctoria*, az *Alnus demissorum* és *A. viridis*, a *Spiraea media* és *Sp. ulmifolia.*

A fanyarka *(Amelanchier)* Fiumétól megszakadozva a Balaton irányában a Fátra-hegységben terjed. A *Pinus silvestris* vonulata a Kis-Kárpát, — a mannatermő kőrisfáé kiválóan az Ős-Mátrának szakadozott láncza, Keszthelytől föl a Hegyaljáig, — a *Crataegus nigra* kiválóan a Dunamellék ligeteiben, — a *Salix elaeagnos* a Nagy-Fátra völgyeiben él; itt a Rhamnus frangulá-nak (kutyafa) széles kereklevelű, szárazi eltérése is van. A medveszőlő a Kárpáton szakadozva Máramarosig terjed. A *Salix silesiaca* a Veterna-Holától a Tátrán átcsap a Keleti-Kárpátra, itt is jellemző; a *S. nigricans* a Veterna-Holától a Tátráig jut; körűlbelűl ez a *Ribes nigrum* terjedése is, de más egres- és ribizkefaj az egész Kárpáton gyümölcsözik. A havasi fenyő nagyon szakadozottan és nyomorogva terjed a Kárpáton; mészsziklán a Dryas octopetala is. Radna havasai hazánk flórájának legkiválóbb czentruma. Itt lép föl a *Loisleuria*, melynek hiánya a Tátrán nagyon kirívó, a *Spiraea ulmifolia*, a havasszépe, a *Bruckenthalia*-cserje és sok más ritka fű, mely Erdély havasain is terjed; itt bizonyos a *Prunus petraea.*

Azt a déli határvonalat, a melyet az Alföld a Balatonnal együtt alkot, nem lépi át a *Lonicera caprifolium*, a magyar tölgy, a fehér hársfa. A Dráva mentén a *Genista nervata*, Krassó-Szörényben a *G. ovata* helyettesíti egymást. A *Cytisus alpinus, Acer obtusatum, Rhamnus fallax, Rh. pumila* stb., a Karszt felföldjének fája, innen közelebb hozzánk nem jut, míg a ritka fás növényeknek ellenkező czentruma Krassó-Szörény vármegye.

Ezek nyomán hazánk flórájának következő természetes tagja, flóravidéke, azaz olyan határolt területe van, a hol a növényzet, valamint a növény megélhetését és fenmaradását megszabó természetes állapot meglehetősen egyező.

1. A *Kis-Kárpát* vagy *quad flóravidék* az erdei fenyővel, különös szederfajokkal, taraczkoló csalánnal.

2. A *Tátra-vidék* inkább Közép-Európa havasi és saját növényeivel, mely azonban a granitján és mészén nagyon eltérő.

3. A *magyar flóravidék* változatos alvidéki, kivált dolomitkedvelő növényzettel, melyben a havasi hasonlat vagy átalakulás gyakori. Az Alföld síkjának, kivált a homokjának flórája alig választható el tőle.

4. A *norikumi flóravidék* alacsonyra leereszkedő fenyvessel, jó magas zöld égerfával, s a szomszédból leereszkedő havasi növényekkel.

5. Az *illyr flóravidék* a Balkán északkeleti fajaival. Legeltérőbb a tengerpart mediterrán növényzete.

6. A *balkáni flóravidék* beleértve az Erdélyt záró bérczeket, Krassó-Szörényt és Máramarost, a Keleti-Balkán és Kaukázus hegyi növényeivel. Nagyobb tagjai, valamint a Kárpát iránya szerint több altagra oszthatók, de ezeket a tagokat mégis nehéz külön-külön szétválasztóan jellemezni. Jellemzői kiválóan a Balkán havasi növényei, csak Krassó-Szörényé alacsonyabb vidéki, de havasi növényzete (Szárkó) a Retyezátéval, az alacsonyabb meszes vidéké pedig a tordai hasadékéval szorosan összekapcsolódik. Jellemző füve majd mind terjed a Balkánon; benszülöttje nincs.

Fiume partvidéke, mivel a mediterrán flórát kitüntető örökzöldek öve az öble mentén megszakad, az illyr flóravidékhez csatolandó, mint még jól ki nem alakúlt mediterrán vidék; de Fiume, Krassó-Szörény, valamint az Alföld növényzete gyakorlati szempontból külön is tárgyalható.

Az Alföld a legfiatalabb tag lenne, de a hol flórájának valaminő jelleme nyilatkozik, tulajdonképen hegyi település, csak a fajok keveredése és szövetkezése eltérő. Legkiválóbb a hegyi talajból és fűből alakúlt homokpusztája, ellenben a szikes mező meg a mocsári képződmény az Alföldön eredetibb, mert az őstengerből mint rónasági hely leginkább itt maradhatott fenn eredetiségeivel, míg a hegyi régiókban már régen elpusztúlt vagy az Alföldétől eltérően alakúlt és más növényzettel maradt fenn.

Az illyr flóra polgárai, kivált a melyek a tengerpartról magasabbra föl nem mennek, hazánk más flóravidékeétől a legeltérőbbek. Nagyobb eltérés mutatkozik a legnyugatibb norikumi meg az erdélyi flóra között. A havasi régióban a természeti állapot meglehetősen ugyanaz, mégis a Tátra meg az erdélyi havasok vegetácziója, mint más alakulás, nagyon különböző.

Mentől alacsonyabb a vidék, a nép annál inkább lakja és szántja-veti, s ennek következtében az eredeti flóra jelleme elenyészik, vagy nagyon szakadozott kis területre (a mesgyére) szorúl, vagy pedig a réten, sziklás vagy más szántásvetésre alkalmatlan helyen marad fönn. A szántásvetés és lakóhely körül a közönséges fű, giz-gaz és az ember nyomdokát szerető kóró, laboda, ökörfarkkóró, meg csalán sereglik össze és a jobban előkészített talajt kihasználva hatalmaskodik, a gyengébb szervezetűt kiszorítja, vagy az árnyékában húzódik meg. Ez a romkövető flóra más vidékével is egyező, de hazánknak vérrel pecsételt helyein a

költözködésből eredő keleti mályvaféle, a keresztesvirágú, ajakas, fészkes, érdeslevelű, ernyős stb. nagyon kirívó.

Domb- és hegyvidékünk növényzetét a fákkal, azután a termékkel, a szűkre szabott térhez képest a föntiekben elegendőképen ismertetvén, még az *erdőtlen rónaságról* és a *tengermellékről* kell röviden megemlékeznünk.

A nagy Alföld növényzete egészen sajátságos, s a magyar flórának, különösen a homokpusztának, számos kiváló ritkasága és jellemzője

MOCSÁRI KÉPZŐDMÉNY AZ ALFÖLDÖN.

tűnik föl benne. Közepes magassága a mély síkon 80—95, 95—125 m., a szélein 160—180 méter. A pozsonyi medencze flórája inkább a környező dombos vidékével egyezik. Az alföldi rónaság tájképét a pázsitos mező, homokdomb, szikes legelő, szikes mocsár, a nád és káka körűl ragyogó tó, ingovány, buja rét, rengő vetés, szőlő, majd a dombhát vagy a víz mellékét koronázó erdő határozza meg. A lapály karimája a közel levő hegyek hatása alatt áll, s a rónaságtól berek választja el. A berek uralkodója, a Helianthemum Fumana-n meg a nyírségi Daphne Cneorum-on kívűl, egyetlen örökzöld és tűlevelű, t. i. a gyalogfenyő.

A magyar pusztán a tavasz későí, az ősznek pedig korai éjjeli fagya (dér) meg a nyár aszálya zavarja meg a vegetácziót. Míg az erdőtlen havason főkép kitelelő növény tenyészik (az egynyáréltű ritka), mert gyakran érés előtt elborítja a hó és több éven át tengődve, csupán levelet és rügyet hajt, s csak kedvező nyáron érlelhet gyümölcsöt: addig az Alföld erdőtlen tájain inkább egynyári fű uralkodik. Ez bütykös szárával többnyire a levegőbe mered, mintha az égető talajtól irtóznék; önfentartó része jelentéktelen, de bőven virágzik és már tavaszszal, a forróság beállta előtt ezrével hoz magot.

Az alföldi növény fajainak száma nem nagy, de egy-egy fajnak töméntelen individuuma terem helyenkint (keserűfű az iszapon, nád, sás, pázsit), azért belőle nevezetesebb szövetkezet támad. A pusztának egyik sajátsága, hogy minden, a mi benne él és mozog, seregesszámú szokott lenni. De az Alföld eredeti vegetáczióját a szántás-vetés meg a vizszabályozás nagyon csökkentette és félreszorította; ma úgyszólván csak a kevésbbé értékesithető, vagy szántás-vetésre alkalmatlan helyen (legelőn, parlagon, mocsaras vidéken) vagy a mesgyéken maradt fönn, mert most már a sovány szíket is feltörik. A szántott-vetett mezőkön kivűl tehát leginkább a homokpuszta, a szikes mező és a mocsaras vidék növényzete érdemel említést.

I. A *homokpuszta* nagyterjedelmű erdőtlen terület, kivált a Duna és Tisza között, a Szt. Endrei és Csepel-szigeten, Szabolcs és Szatmár vármegye közt (Nyírség), végre Temesvármegye déli részén. Jó nagy része még nyílt futóhomok (homokbuczka), más része többé-kevésbbé kötött, helyenkint jó termő, másutt befásított (fekete nyárfa, koronafa, fehér hárs). A magyar homokpuszta mind az orosz steppétől, mind a Szahara sivatagjától nagyon eltérő növénygeográfiai terület; csak az eredeti erdőtlenség azonos. Az orosz steppével mégis jobban egyezik, mert a füvek keveredése elé tetemes akadály nem gördűl. Mostani fája többnyire ültetett (ákácz). Van a magyar homokpusztán az iszalagnak, kövér és tehernövényeknek, valamint a harasztoknak is képviselője. Füvein, mint jellemző szín, gyakran szép ametiszt árad el.

Az Alföld füve leginkább a környező erdőtlen lejtőkről ereszkedett alá, nevezetesen a homoké meg a száraz rété, mint a hogy a termőföldje is hegyi eredetű. Eredetileg apró cserjés növényzet borította, közte a vitorlás- és rózsavirágú még ma is kiváló. Hazánk Alföldje és a rónaságot övező hátasabb dombos vidék az apró cserjés vegetáczió fajbeli tagosulásának csaknem a kellő közepe. Annyiféle apró cserjét, galagonyát, gyöngyveszszőt, rózsát, kökényt, nyúlrekettye- és zanót-bokrot, s annyiféle formával, ritka helyen találunk, mint a lapály száraz pusztáin és a környező dombos vidéken; s ezek is csak a szomszéd Balkánnal közösek.

A Tisza-Duna közének kiváló és ritka cserjéje a kazuárbokor, a Nyírségé a Daphne Cneorum, mintegy a havasi rózsák helyettesítője, a temesi homoké a homoki szömörcze, a törpe Salix rosmarinifolia pedig a homokon is, az ingoványon is jellemző.

Az alföldi homokpusztát az erdőtlenség, az örökzöld és az északi *erica* hiánya jellemzi, holott az utóbbi apró cserje az északi pusztákon gyakori. Hogy mennyire kerüli a homokpusztát az örökzöld, példa a temetőből ismeretes télizöld (Vinca minor), melyet az Alföldön a hasonló, de csak nyáron zöld Vinca herbacea helyettesit. Erdő leginkább a folyók mentén (Körös, Maros, Temes, Duna), valamint itt-ott a hullámszerű

HOMOKPUSZTA.

homokhalmokon (Monor, Kecskemét) van. Uralkodó fája a nagyon elterjedt ákácz, a kocsános tölgy, vagyis mocsártölgy (Monoron a pelyhes tölgy is a Quercus Bedőivel), s benne egész hegyi vegetáczióra bukkanunk. A róna-erdő jellemzője a Melica altissima pázsitkóró, a Viola montana, Ornithogalum Bouchéanum, Euphorbia augustata. Az Alföld erdei flórája a szomszéd hegyektől függ; moha és zuzmó ritka. A mocsaras vagy nedves helyen égerfás mocsár, füzes, kőriserdő, vagy a kutyafa (még az elpusztúlt lápon is) pótolja a fás vegetácziót.

E pusztát leginkább kurta fű, pázsit, sás, stb. növi be, de fölötte elszórtan magasszárú pázsit emelkedik; száratlan vagy virágszálas, egyszer gyümölcsöző, hagymás, gumós vagy tőkés, kövér, szétmászó (király-

dinnye), taraczkos, gyapjúba vagy szőrtakaróba öltözött, vagy tövisekkel fegyverkezett növény jellemzi. A legkiválóbb sajátság, a miről a homokpuszta füve fölismerhető, a karcsú, merev termet, bizonyos szikárság (fátyolvirág, árvalányhaj, Festuca vaginata) vagy levefogyottság (apró rózsa, Melica altissima), a hamvasság és deresség, a keskeny, egyenes, merev levél, vagy az ilyen levélsallang; az apróvirág s a szikárság végre a szalmavirággal testesűl.

A magyar homokpusztának, mint őstengerfenéknek kötöttsége és befüvesedése nem mindenütt egyenlő. Békés vármegye nyugati részén (Kondo-

ALFÖLDI TÖLGYES.

ros, Orosháza) már egész fekete föld lett belőle; itt a növényzete is másféle A Tisza-Duna közén, valamint a temesvármegyei római sánczok homokja is hol kötöttebb, hol lazább, vagy egészen futóhomok; de ennek a két vidéknek növényzete is nagyon eltérő egymástól. A temesi homoknak a déli fekvés szerint számos jellemző balkáni növénye van (2—3-féle basarózsa, több orchis és hagymás stb.). A Rákos mezejének ellenben alig van olyan jellemző füve, a mely ne nőne a budai erdőtlen lejtőkön is.

A száraz magyar pusztának jellemzői a pázsitfüvek; belőlük háromféle szövetkezet vagy pázsitformáczió keletkezik: 1. az élesmosó vagy fenyerformáczió; 2. a tirsa vagy árvalányhaj-formáczió a lazább homokon; 3. a vadzab-formáczió a királydinnyével, báránypirosítóval és a

szamárkenyérrel a futóhomokon. E három jellemző csapat közűl azonban csak a tirsa közös az orosz sivataggal. Néhol a Holoschoenus is szövetkezetté alakúl.

II. A szikes mező növényzete is apró; tavaszkor olyan aprócska, hogy alig szembetűnő, kevés moha és zuzmó. A tiszavidék és Erdély széki füve nem oly sokféle, mint Oroszországé, mert ilyen tér nálunk nem nagyterjedelmű, növényzete pedig nagyon egyforma. Sajátja a széki lapu, az Aster sedifolius, Plantago Schwarzenbergiana, Iris subbarbata, Rumex pseudonatronatus stb. társakkal. A messzire piroslό Camphorosma-mező meg a kákasereg a szikes tavat szegélyezi. Szikes réten több lóhere kiváló. A szikes semlyék jellemzője a piros cziczkafark, a Beckmannia cruciformis, stb.; kiszáradás után, valamint az útmelléket is a sárga selyemmályva díszíti. A sós hely talajának egész más a kémiai és fizikai tulajdonsága, egész más a füve, mint a kemény szikes mezőé, csak a talaj fölszínének fehéres színe közös. A Tiszántúl szikje finom csillám és kovarész, széksó nélkül vagy csekély nyomával, a sós helyen (Szeged, Dorozsma stb.) pedig söpörhető széksó virágzik, melyet a víz könnyen átjár, s nem oly sűrű és kemény, mint a tiszamelléki szik. A sósföld jellemzője a Lepidium crassifolium, Cyperus pannonicus, Triglochin maritimum, Salicornia herbacea, Sueda maritima, Linosyris villosa, Taraxacum leptocephalum, Glaux maritima, Buda marina és B. marginata; — Erdély sóbányái körűl pedig Halimocnemis, Statice Tatarica, Aster Trifolium stb. terem jellemző módon.

III. A mocsári növényzet a Nagy-Alföldön nagyszerű volt, de a lecsapolással és vízszabályozással sokat csökkent és pusztúlt. A víztükri növények közt kitűnő a tündérrózsa-alakzat, melyből a nagyváradi Szt. László fürdőjének tavában és a belőle kiszakadó Pecze-patak kezdetén a nílusi tündérrózsával megegyező Nymphæa lotus él. A víztükör füve: a mételyfű, az eleczke, a békatutaj, a hínár, karcsú, hosszúra nyújtható termetével és gyakran vékony sallangú lombozatával, továbbá a kolokán vagy vízi aloé, rózsásan csoportosúló merev, fűrészes és szúrós leveleivel. Az iszapos posvány jellemzője a Scirpus Michelianus és Sc. supinus; a leapadt feneket a magas szettyin meg a tüskés czukorkóró borítja. Az alföldi mocsarak sajátságos képződménye továbbá az ingovány, a kotú, a nádas, sás, káka- és gyékényszegélylyel; az ingó láp vagy a lápkaszáló, a zsombék, a tőzeges rét vagy réti láp, a tőzegcsátė, mint a tőzegképződésnek legkiválóbb növénye Alföldünkön, a lápszövő, Leucoium æstivum, szittyó, káka, sok sás, gyapjúfű stb. növényekkel. Ezeket a képződményeket a víz alúlról táplálja. A réti lápot a virágzó növény tarkasága és összefüggő pázsittelepe különbözteti meg a nádastól, meg a zsombékos réttől (Ó-Budán, s a Rákoson). Belőlük a tiszta víztükör alatt a Sphagnum nélkül is alakúl tőzeg. A magyar sík

szárazabb légköre és tavainak mésztartalma egészen kizárja a hegyi tengerszem tőzegnövényzetét. Az Alföld fekete földje nem erdei televény, hanem, mint az édesvízi csigák számos maradéka igazolja, ezekből az ingoványokból keletkezett.

Hazánk *mediterrán flórája* kis terület és szoros értelemben a tengerpartról föntebbi régióba nem emelkedik (legfölebb 450 m.). Fiume vidéke mediterrán jellemű növényeivel az egész birodalomban sajátságos és különálló növénygeográfiai tag; különösen örökzöld növényeivel más belföldi flóravidékünktől merőben elütő. A Kapellának meg a Velebitnek a tengerpart felé meredeken hanyatló láncza zárja el belföldi flóránktól. Száraz, forró és esőtlen nyár, továbbá enyhe tél a legnevezetesebb sajátsága. A belföld erdős vidékén a növényélet teljes fejlődése a melegebb időszakkal esik össze; mediterrán flóránkban a virágzás java tavaszkor van, s a tél enyhesége hosszabb ideig tartó tavaszi virágpompát enged, mint egyebütt. A száraz nyáron a vegetáczió pihen, s az őszi esőtől újra fölfrissűl. A növényzetnek téli nyugalma 2—3 hónapig tart, fagyos időszak ritka, s ha van is, nem tartós.

Terjedelme a tenger partján keskeny, de nagy letarlódás és pusztulás színhelye. A tenger felé az egész Karszt lejtője fehérlik; kő kövön hever, a bóra meg a rohanó víz a termőföldet a tengerbe söpörte, s azért a különben érdekes és sajátságos vegetáczió nagyon korlátolt és elszórt, s leginkább a jobban védett földesebb kis helyekre, völgybe, hajlásba vagy tölcsérszerű szakadékba (dolina) szorúl.

Az örökzöld növényen ünnepiesebb, vonzóbb fény árad, azért kedveltebb is, s az érdem jutalmazására használják (babér, borostyán); gyakran kerti virág *(Vinca)* vagy ünnepi koszorú és bokréta (mirtusz, czitrom, narancs, rozmaring). A mediterrán partszegély határán túl az örökzöld a rövid nyár miatt nem boldogúl, de a hó terhe is nagyon megviselné. Nem sok faja van, de jobbadán kisebb-nagyobb fa és seregesen nő; a vidék tájképéből nagyon kiválik. A mediterrán vidék kiválóbb örökzöldje azonban a történelem idejében, a kultura utján honosodott meg (babér, czitrom, narancs, olajfa, sőt a fügefa, jujuba meg a gránátalmafa is).

A Karsztnak meg a Velebitnek nem eléggé tetemes magassága, a puszta köves talaj, s az Adria, melyet a hatalmas bóra szokott fölkavarni, az erdők erőteljességét és terjedelmét a partvidéken korlátozza. A fa évi növekedése, szárazság és vízszükség által meg nem akasztott, hosszabb, zavartalan időt kíván, ezért itt nagy szálas- vagy épen őserdő nincs; a fa alacsony, s hajlandó cserjealakot ölteni. A fenyő többnyire ültetett; fenyves csak a bércz tetején van. Az erdőt, mely hajdan a Karszt lejtőit borította, a történelmi időben elpusztították, s a legeltetés ma sem engedi fölcseperedni. Csak itt-ott látni a tenger felé néző lejtőn meg a völgyek-

ben kisebb, ligetforma erdőt. A nyár szárazsága jobban kedvez a cserjének.

Az erdő vagy facsoport uralkodója a cserfa, a pelyhes meg a bodros tölgy, a komlóbükk mely nem lép túl a partmelléken, a keleti gyertyánfa, a korállszil, a terpentintermő *Pistacia,* a mannatermő kőrisfa, a franczia juhar, néhol más juharfa, a szilfa, török meggy, barkóczafa, a *Sorbus meridionalis,* a *Fraxinus rostrata,* a kisebbiklevelű hársfa stb.; ellenben termesztett a fügefa.

Nagyobbterjedelmű az erdőnél a berekformáczió vagy *macchia,* melyet többféle, gyakran télizöld és szúrós bokor : pirosbogyós boróka, galagonya, sok vadrózsa stb., jobban délre pedig a tőrzanót alakít. Jellemző bokra az aranykorona, a szömörcze, stb.

A macchiát sok iszalag *(Clematis, Tamus* és *Lonicera,* borostyán), *Rosa sempervirens, Rubus ulmifolius* kúszsza és fonja össze-vissza; a bokor alját pedig gyakran a szúrós csodabogyó vagy egértövis haszontalanitja el.

A hol a berekformáczió megszűnik, apró cserjék, félcserjék és szúrós kórók sereglenek össze a vörös talajon. Ezeknek szövetkezete együtt a sívár földön és sziklák között a cseplyeformáczió (phryganon). Cserjésedő, ajakos (zsálya, izsóp, *Satureia),* vitorlásvirágú, kivált *genista,* zanót és *Ononis,* továbbá a ruta, szúrós fészkes (*Carlina,* szamárkenyér = *Echinops,* sok bogáncs) stb. alkotja. Helyenkint a délamerikai eredetű szerbtövis, a fehér üröm, akantusz, a *Rosa polyacantha,* a *Stipa eriocaulis* nevű magas árvalányhaj is a cseplye közé vegyűl.

Fiumének uralkodó mediterrán növényei az ajakosak, szegfűfélék, aljafás és szalmavirágú fészkesek, liliomfélék, csengetyűkefélék, más hagymás, tőkés, gumós és vitorlás füvek: lóhere, luczerna, rekettye, bükköny, kaszanyűg, orchideák, kutyatej, aromatikus és félcserjés kórók, magas ernyősek. Föltűnő sok az egynyáréltű pázsit. Az eltöviskesedés gyakori a cserjéktől (*Paliurus* = Krisztuskoszorú) a kórókig és a füvekig. A nagyszámú szúrós kóró és bokor gyakran majdnem az egész vegetácziót elnyomja. Kaszáló rét a köves Karszt sovány talaján kevés van; a szebbvirágú illatos mediterrán mező az északibb rét hasznát nem pótolja.

A tengerparton szembeötlik a szűz bariskafa, s itt-ott elvadúlva a gránátalma. Mind a kettő kerti ismerősünk.

A növényzet a sajátságos természettel úgy küzd, hozzá úgy alkalmazkodik, hogy a félcserje, cserje, meg a fa gyökerét a nyár derekán soha ki nem száradó talajrétegbe mélyen ereszti le; más növény erős aromatikus anyagot termel (ajakosak, ruta, *Dictamnus*), elhízik (Salsola, Sedum, Sempervivum, Salicornia), a bőrnemű, merev és örökzöld levél a bőr sajátságos szerkezetével lassítja az elpárolgást, a nyárizöld levelet sűrű

moholy vagy gyapjúruházat, vagy dértakaró védi a kiszáradás ellen. Sok növény, levelének kipárolgó fölszinét csökkentve, sallangoslevelű lesz, eltöviskesedik, vagy a későn virágzó az alsó levelét hullatja le. A spárga meg az egértövis levele apró pikkelylyé sülyed, s a tűje vagy a lapos szúró ága látszik levélnek. Ezért általában uralkodó itt a szagos növény, és sok a szürkés vagy fehérlő, sallangos és szúrós kóró.

A növényzet a nyári forróság ártalmát azzal is iparkodik kikerülni, hogy már előbb gyümölcsöt érlelve, nyugalomba vonúl, vagy a nyárra már csak a gyümölcs érlelése marad. Sok olyan gumós növény nő itt, a melyeknek másutt gumótlan testvére vagy rokona terem.

Úgy szokás mondani, hogy a Földközi-tenger mentén terjeszkedő örökzöld növényzetnek gyűrött koszorúja a fiumei öbölben megszakad. Ez a természetnek megfelelően nincs kifejtve, az örökzöld vidéket máshol is inkább festik vagy dicsőítik. A fiumei part jellemző füveinek számtalanja, a tengerszíntől vagy nem sokkal magasabbról kezdődve, ugyanazon irányban a Kapella és Velebit meszes tetőin is jellemzően nő, s onnan ereszkedett le a tengerpartra. A Karszt, valamint a Velebit a tengerparttól meredeken emelkedik; a lejtő nagyobb részén nincs víz és erdő, alig van valami tagozódása, kevés a növényzete, s ez is a parttól kezdve fölfelé egyenletesebb és ugyanaz a faj 1000, 1500, 1600 méter vertikális távolságban is megterem a tengerszíntől fölfelé. Némelyik mediterrán növény kelet felé a határt átlépi, pl. az *Eryngium* Otocsáczig, a *Marrubium condidissimum* var. *canescens* Koreniczáig, a *Tamus* Zaláig, sőt még tovább is kelet felé.

Így Fiume mediterrán flórája szorosan összekapaszkodik az illyr flóravidékkel, a melynek tulajdonképen tengerparti darabja.

* * *

A magyar flóra a gazdasági terméknek csaknem valamennyiéből bőven nyújt vadon termő anyagot. Hazánkban, mint általában Európában, a vegetáczió, nevezetesen az *erdő*, a hegynek 500—600 m. magasságától kezdve a csúcs felé, mindenütt sokkal egyezőbb és egyneműbb, mint az alantabb fekvő s kivált az emberlakta vidéken. Lent a flóra, valamint az erdő sokkal többtagú, de a nagy változatosságot a kultúra korlátozza, a mennyiben saját czéljaira némely növényt rengeteg számmal termeszt, s útjából a vadon termőket kíméletlenül irtja. A havas réten a virágoknak szokatlan szépsége meglepő.

500—600 métertől 1100, 1300, sőt a Biharon 1500 méterig is, a bükknek meglehetősen egynemű erdeje terjed. Ilyen magasságban, egyforma természeti viszonyok között, másutt is messzire elszaporodhatott, oly időben, a midőn még sok fanem volt, a mely vele versenyezhetett. Más fa aránylag kevés keveredik közé, s az aljnövényzete se változatos.

Itt-ott a ritkáson vagy a vasútszelte tájon a fürtös bodza, valamint a berkenye válik ki piros gyümölcsével, sőt helyenkint a cseresznyefa is kedveskedik. A bükkerdőt földrajzilag *középbérczinek* mondjuk.

A bükkfa felső határától tovább fölfelé a keresztes fenyőfa veszi át az erdőbirodalmat, s 1500 m. magasságig, sőt Erdély déli határlánczolatán 1580—1880 méterig is terjed. Hazánkban ebből a fenyőből van legtöbb, s földrajzilag ez a *felsőbérczi erdő.* A Kárpát erdeje kiválóan a fenyő meg a bükk; ez a két fa valószinűleg abban a felső vagy még magasabb régióban keletkezett, vagy itt van első legrégibb földrajzi megjelenése. A nyugati rész jelzett magasságában gyakran a fenyő az uralkodó, míg kelet felé nagy területeinken a tűlevelűeknek teljes megszűnésével a bükkfa egymaga alkot erdőséget. Az *Abies picea* (fehér fenyőfa) a fenyő övében inkább szálankint nő; még kevesebb a tiszafa. Az erdei fenyő (búrfa, répafenyő) a felső bércztől rendesen alantabb marad; ezt gyakran ültetik, vagy pedig a bükk magasságában alkot erdőséget.

TÖRPE FENYŐ.

Ezek a fák Közép-Európa hegyeinek megfelelő magasságán is körűlbelűl hasonló viszonyok közt élnek. A Kárpátnak különleges természeti állapota közben főalakjai némi változást szenvedtek; nevezetesen a keresztes fenyőnek zöldtobzos alakján kivül van pirostobozú, valamint mirigyeshajtású eltérése is.

A keresztes fenyő felső határán túl még magasabban a törpe fenyő berekje zárja körül a havas fejealját; néhol a törpe boróka, a zöld égerfa, a Velebiten pedig a *Salix fagifolia* nevű fűz foglal el kisebb-nagyobb darabot a törpe fenyőt megillető magas területből. A felsőbérczi fenyves határán a *Pinus abies* helyenkint szintén eltörpűl, hosszú és csüngő toboza helyett kurta, ellipsoideus és felálló termést fejleszt. A törpe fenyőnek magasságbeli határa változó, s részben lefelé is, fölfelé is ösmeretlen. Tátrafüreden 1000 méternyire is leereszkedik; a Homályszirtnek (Cserni Kamen, 1481 m.) a csúcsáig terjed. A bükk övébe azonban le nem száll.

A törpe fenyő derekát a hónyomás a földre szoktatta, koronája felgörbűl (görbe fenyő), inkább cserje, s berekje az utolsó fatársulás a havas

teteje alatt. Kúszó növésével számos havasi füvet ábrázol. A mely fa a felső bércz határán túl még följebb hatni merészkedik, rendesen a törpe fenyő közé keveredik. A havasi fenyő meg a rozmaringfenyő szálankint szintén ide téved, néhol a havasi rétre is föllép, de merészkedésének többnyire kárát vallja, mert a havasi zivatar, zuzmara és hó nagyon elnyomorgatja, s pusztúlni kényszerűl, úgy hogy még kisebb erdővé se szaporodhatik el. A havasi fenyő a legutoljára fenn rekedt fa, de megehető mandolát érlel, a rozmaringfenyő pedig mirigyes tobzot fejleszt és a szibériai *Pinus pseudolarix* felé közeledik.

A törpe fenyőnél föntebb havasainkon a kisebb bokor is ritkaság; innen *havasi rét* vagy *legelő* terjed a csúcsig, vagy a legmagasabb hegyeinknek legtetején még nemvirágzó moha és zuzmó nő. Itt szakad vége a vegetácziónak, itt tűnik el a fajkeletkezés, mert valaha valószínűleg náluk tökéletlenebb szervezet borította a havasnak legtetejét.

A havastetőn a növényfejlődésre a nyári idő kevés, a hosszabb ideig fejlődő itt fenn meg nem maradhatott, a kisebb fa élete pedig veszélyeztetett vagy nyomorgó; a havasszépe (*Rhododendron*) ritka, de az Alpesétől különböző (*Rh. alpinum*). Mészhavasaink csúcsán a törpe berkenye nő, de a Tátrán nincs. A havasi völgyekben és lejtőn málna, egres, ribizke, fenyőmeggy (áfonya), berkenye, szamócza vidítja föl a fáradt turistát.

Ezek nyomán a hegység erdőségéről és más növényzetéről magunkat a magasság szerint nagyjában tájékozhatjuk. A Mátra körülbelül 1000 m. magas, s alsóbb régióját a szőlő meg a tölgyfa, a felsőbbet a bükk foglalja el. A fenyőnek nem elég magas, de itt-ott ültetik. Magasabb hegyeink erdeje ellenben, körülbelül a tőszomszédságától számitva, tölgy és bükk nélkül mindjárt a fenyővel kezdődik, sőt a fenyő a terjedelmes hegycsoportban a zártabb hideg völgyekben még alacsonyabb térre is leereszkedik (a Kárpát aljából Selmeczbányáig, a nyugati részén a Rába völgyéig).

Ezekkel a vegetácziót hazánkban 500—600 métertől kezdve fölfelé nagyjából jeleztük. Az erdőnek, bereknek, valamint a havasi füveknek ez a sorozata a hegyen Európában vagy őseredeti, vagy nagyon régi epochában fejlődött így ki, s összefügg a szárazföldnek korszakonkint való leapadásával, a fák és füvek fajkeletkezésével; kétségtelenűl ez az ősi földrajzi elhelyezkedésük.

A fenyves hazánk nyugati részén, kivált Vasvármegyében ereszkedik le egészen a völgy aljáig. Az itt termő *Pinus silvestris* másutt is az alacsonyabb hegy fája; keleti hegyeinken bokor marad (var. *fruticosa*), míg a *P. nigra* a melegebb hegyoldalakat szereti (Vütöm, Herkulesfürdő, Vratnik). Azért az ültetésben is nagyon bevált és meglehetősen gyakori.

A tölgyfának 500—600 m. alatt való erdőöve *(alsó erdő)* szintén geologiai epochából származik, de ez a melegebb és hosszabb évi fejlő-

déssel megáldott öv fákkal és füvekkel tetemesen változatosabb; az ember is sokat alakított rajta. A bükk Európában fajaszakadt (monotypicus), azaz a *Fagus silvaticán* kívül nincs más faja; a tölgy már tagolt, hazánkban 5 faja és mindegyiknek sok eltérése van. Erdőalkotó a mocsártölgy, mocsárfa, az Alföldet környező lejtőkön; ez termeli a kereskedésbeli zsíros (cserző) gubacsot, s az Alföldön is ez alkot erdőt (Monor, a Tiszántúl vizeinek mentén), kiváltképen pedig Szlavóniában. A muzsdalytölgy a mocsártölgy fölött s a bükk alatt társúl erdővé, de a bükkel is keveredik; a *Qu. languinosa* és *Qu. crispata* a meleg hegyoldalon (Budán) nyaral; a *Qu. conferta* (magyar tölgy) a Balkán fája, hazánknak déli részén terem, a Drávát nem lépi át, a Szerémségből szálankint leszáll Bácsvármegyébe (Cséb), Krassó-Szörényben gyakori, innen a Marost is átlépi, s Biharba és Déváig terjed.

A cserfa kelet-európai fa; meglehetős nyomban szokta a fekete gyűrű meg a török meggyfa követni. Az Alföldet kerüli, leginkább a haza déli- és középtájain, az alacsonyabb hegyvidéken terjed; róla a vidéket is szokás nevezni (*Cserhát, Cser* a Kemenesaljától délnyugat felé húzódó halomláncz), de északi határán leginkább a bükk áll útjába. Vasvármegyében a határig terjed és Alsó-Ausztriába is átlép. Erdélynek délnyugati részén terem.

Sokkal bizonytalanabb a fehér hárs eredete és geográfiai határa, mert a haza délibb részein gyakrabban és bőven ültetik; nyáron a hajtásainak levele függélyesen helyezkedvén, az *Eucalyptust* utánozza. Az Al-Duna meg a Sebes-Körös közt a hegyvidék erdeiben nő, nyugaton a Drávát átlépi (Tolna, Baranya, Balatonfüred), de leginkább ültetve. A kisebbik levelű hársfa vadon nő, fölhat a bükk övébe is (Mátra), ellenben a nagyobbik levelű hársfa az ember lakását követi, s a kezében nagyon elfajzott.

A gyertyánfa meg a mogyoró a tölgy terjedése övén marad; mind a kettőnek van délkeleti fajtestvére: a keleti gyertyánfa meg a török mogyoró. A nyírfa a hidegebb és sovány talajra szorúl; a májusfa *(Prunus padus)* meg az égerfa a mocsaras talajt és a víz mentét követi; a havas völgyeiben ilyen a csermelycziprus, de a Muránál, s belvidékünk legalacsonyabb helyén Orsovánál is.

A szilfa, fűzfa, nyárfa, juharfa, kőrisfa geográfiai jelleme az ültetéssel elenyészett. Az aranyzáport a hazában vadon nem látni; gyakran ültetik. Az ültetett fák közűl leggyakoribb az ákáczfa meg a bálványfa.

Az erdő liánája (iszalag) kivált a Duna szigetein a szőlő, a borostyán, s a speciálisan iszalagnak nevezett *Clematis;* a déli vidéken (Bács, Mura-Szombat) a kázsia *(Lonicera caprifolia).* A fűneműek iszalagja, mely szintén festői alakot ábrázolhat, a komló és a folyóka. A meghonosított iszalag közűl a griffszőlő *(Ampelopsis)* lugason háladatos és csinos.

A fenyves liánája a bérczfolyondár.

Az erdő után említést érdemel a *cserjevegetáczió*, vagyis a felföldi értelemben vett *berek* (fruticetum). Kisebb-nagyobb területet akárhol benő, de önálló és jellemző csoporttá kiváltképen a szomszéd Alföld felé hanyatló erdőtlen hegylejtőkön válik. Figyelmet érdemlő analógia, hogy a havastető alatt is berek (a törpe fenyőé) zárja be a fás növények terjedésének felső határát; az Alföld mély síkjának a szomszéd lejtők felé szintén a cserjevegetáczió a körülfoglaló öve, de természetesen sokkal többféle cserjéből alakúl, mint a havasberek. Verőfényes lejtőinknek ez a

NYÁRFA-ERDŐ.

berekje körülbelül a bortermelés öve, s épen ezért sok helyen kiirtatván, a szőlő lépett a nyomába; de körülötte és fölötte kisebb-nagyobb sereglетét gyakran láthatjuk (Eger, Gyöngyös, Budapest, Balatonmellék).

A bokorsereglet hazánk erdőtlen lejtőin, valamint munkálatlan homokján sok fajból alakúl; jellemző köztük az almafélék családja, mind a magasabb, mind az alacsonyabb régiókban, sőt a Karszton is. Némelyike, kivált az erdőben, kisebb vagy középszerű fanagyságra is megnő, mint a barkóczafa, a berkenyefa. Más berkenye vagy süvöltin egyenesen ennek a vidéknek a sajátja: *Sorbus semiincisa, S. meridionalis, Crataegus pentagyna*, a fanyarka (a Balatonnál meg a Kárpát mészhegyein), s a madárbirs. A közel rokonságból számtalan rózsa és szeder vegyűl közéjük,

míg a szilvafa rokonságából a török meggy, az elvadúlt meggyfa és kökény gyakori. A vitorlás-virágúak közül az aranykorona meg a dudafürt olyan csinos, hogy kertben is ápolják. A szömörcze annyi, hogy cserzőnek és festéknek kivitelre is jut (magyar sárgafa). A bokorsereglet tagja továbbá a sóskafa, kecskerágó, varjútövis, vörösgyűrű, a boróka, a fagyal kitelelő leveleivel, bangitafa, hólyagmogyoró, néhol keskenyebb levélkékkel, a csontfa, farkashárs stb.

A cserjevegetácziónak kedvező régió a szőlőtőkének is megfelelő tanyáúl kinálkozott és sokáig ilyenűl szolgált. A természet maga mutatta meg az embernek, hogy ez a vidék a szőlő- és gyümölcstermelésnek kiválóan alkalmatos.

Egész eredeti az apró cserjeformáczió, az a törpe bokrokból alakuló állomány, mely a kapálatlan, erdőtlen hegylejtőket meg a haza szántatlan rónaságát azelőtt egyenletesebben borította. Nemcsak a termetük hasonló, hanem leszármazásra nézve is közeli rokonok. Legtöbbje vitorlás-virágú: *Genista, Cytisus, Ononis;* rózsaféle: *Rosa Austriaca, R. livescens, R. spinosissima, Rubus caesius;* almafaféle a *Cotoneaster,* mandolaféle a törpe mandola, a cseppmeggy, de néhol cserjenagyságra is megnő. A rózsafélék rokonságából való a gyöngyvessző *(Spiraea),* mely középmagasságú hegyeinknek (Nagyszál) kopasz tetőit borítja. Nagyon jellemző a kazuárbokor Budapest körűl a hegyen is, a homokon is, továbbá a rozmarínlevelű fűz, a piros farkashárs, s a zöld élősködők közűl a *Thesium elegans;* a bodorrózsafélék közűl a *Helianthemum* (tetemtoldó); a félcserjék közűl néhány szegfű, a *Solanum dulcamara,* kakukfű, *Dorycinium.*

Az aprócserje a havas mezőn is elég gyakori, mint a hogy a havas mezőnek és a magyar Alföldnek elegendő analog képződménye van. A havas cserjécskéi azonban, a hónyomástól szoktatva, leginkább a földön kúsznak, mint a törpe fűzek, az *Empetrum nigrum* var. *loisleuriforme, Cytisus ratisbonensis* (csekély eltéréssel az Alföld homokján is), *Spiraea ulmifolia, Dryas octopetala,* fenyőmeggy, medveszőlő; de *Erica carnea* csak a horvát havasokon terem. A félcserjések közűl a *Helianthemum rupifragum* és a *Pirola umbellata.*

A fűneműeket nem részletezzük. Jellemző köztük a magasra nőtt kórók (góré), melyek hazánkban, valamint a Balkánon is egész kis fa nagyságára megnőnek, azért hazánkban külön nevük támadt, de a szomszédok egy szóval nem tudják kifejezni.

Magyarország földjének fölszíne nagyon változatos és 43 m. tengerszíni magasságtól kezdve különböző hegyrégióba egész 2663 m. magasságig (Ferencz József-tető = Gerlachfalvi-csúcs) fölemelkedvén, nemcsak egész vízszintes terjedelmében lehet munkálni, hanem a hegy magasságán is különböző gazdasági növénye, vadfüve és fája terem. Ha a magas hegy-

csúcs, vízmeder stb., egyenes hasznot nem nyújt is, de a hegyszirt elmállásából is termőföld készűl, a víz pedig az éghajlati viszonyokat mérsékli. A növénytermelésnek hazánkban tehát nagyterjedelmű és jó alapja van; ha a tavaszi fagy félős is, levegője, időjárása kedvező, s a termék fejlődésére meglehetős hosszú időn keresztül elegendő meleg jut, úgy hogy egy esztendőben legalább kisérletképen egy földdarabon két aratás is sikerül. Az Alföldön repcze után tengeri, túl a Dunán hegyi tarlóban a tarlórépa meg a tatárka fizet; de a learatott mezőt egyebütt is a tarlóvirág töméntelenűl elárasztván, mint *méhlegelő* válik értékessé. A köles is mintegy másodaratáspótló, a mennyiben a késő tavaszon tönkrement vetés helyett kárpótol. A gazdasági növények jövedelmező sikere a gazdag flórával összefügg.

Fiume határát is számba véve, hazánkban majdnem minden európai termék megterem; a mező-, erdő-, szőlő- és kertgazdaságnak páratlanúl kitünő a terület; kövér rétje és jó legelője hatalmas állattenyésztést biztosít, a nádas pedig a híg földön nyújt érdemes téli aratást. A hegyen a faállomány és erdőkezelés változatos és jövedelmező, a hol már a gabonatermelés kevésbbé érdemes. Sokhelyt sovány és köves földön is, de kedvező fekvés és a nyári meleg áldásával, *Noé* apánk boldogítja az országot. *Ceres* és *Pomona* áldása is olyan bő, hogy külföldre is jut belőle. Ilyen tejjel és mézzel folyó országban, ha idáig gazdálkodásunknak említett ágai a virágzás tetőpontjára nem jutottak, azt csakis állami életünk bajai és küzdelmei, valamint jóformán minden téren való hátramaradottságunk okozták. A minő ugrással és lendülettel azonban a haladás kivált az utolsó évtizedekben megindúlt, biztató reménység kecsegtet, hogy hazánk Európának első növénytermelő országa lesz, mert nagy és változatos földterülete nagyon sok terméket a lehető legnemesebb és hasznos fajtákkal tud produkálni. Ime a minden részében gazdag és változatos flóra megfelelő nemes és hasznos gazdasági terméknek jelzője, s ha csak flóránknak hazai termékeit tekintjük is, a gazdaság minden ágának bőven jut belőle, csak munkával kell nemesíteni. De a gazdaság érdekében sok idegen vagy már a kultura által nemesített terméket: fát, termőfűvet is hoztak be, s vele éghajlatunkat és földrajzi tájképünket meglehetősen átalakították (ákácz, bálványfa, kerti fák, burgonya, dohány, dinnye, kukoricza stb.), de sok jobbfajta és nagyobbhasznú termék hazánk földjében nemesedett. Liszt, fa, bor, gyümölcs, repcze, cserzőgubacs, valamint jó rétünkön hízott hús stb. bőségesen jut a szomszéd országokba is és ott meglehetősen jól értékesűl.

A termőföldnek (a területnek 95%-a) legnagyobbrésze *szántóföld* (11,584 hektár), azután *erdő* (7598 hektár), továbbá *rét* (2993 hektár) és *legelő* (3708 hektár) következik, a mely egymástól, szorosan véve, csak a

kezelésre (kaszálás, széna, sarjú és legeltetés) különbözik, noha legelőnek rendesen az a soványabb vagy hegyi füves mező marad, a honnan a takarmányt hazaszállítani bajos vagy nem is lehet. A haza gazdag flórájából sok és kövér legeltető anyag kitelik. A legjobb takarmányt a vitorlásvirágúakból meg a pázsitfűből kapjuk; mind a két család nagy és soktagú, sőt speciális magyar fajokkal is bővelkedik. Sok más családból is van jó takarmányfüvünk; közte sok a mézelő, de azért vadon termő, valamint termesztett takarmányunk is kitünőnek mondható. A szántás-vetés, erdőkezelés és legeltetés után a kertgazdaság (zöldség, szőlő, gyümölcs) foglalkoztatja a magyart; utóbbival nemcsak a köznép, hanem az intelligenczia is szivesen bajlódik, s az úri néppel való gyakoribb érintkezés révén, a pór is bizonyosfokú intellegencziára nevelődik (Balatonmellék). A kerti gazdasághoz (348 hektár) a szőlőmívelést (358 hektár) is hozzávehetjük, mert egymástól alig van valahol elválasztva. A kert kerítésén, a folyosó oldalán gyakran Bacchus lombja zöldel, s őszkor bő terméssel ajándékoz meg; a *szőlőben* vagy *szőlőskertben* pedig a gyümölcs, zöldség és ázalék (bab, borsó, lencse) és más házi szükséglet a kevés fáradságért és helyért jól megfizet. A jó bortermő vidék más kerti termékkel is remekel (Eger). A hasznosított területből még a nádas (90 hektár) említendő.

Vad termékeink természetszerűen jelzik vagy elárulják, hogy kiváltképen minő termesztményre rendezte be az anyatermészet az Árpádtól örökölt nagy területet.

A gabonafélék közűl vadon terem hazánkban a haynaldrozs és törékeny rozs (homokon); mind a kettő törékeny kalásztengelye miatt nem alkalmas a termelésre. Víz mellékén a vad rizs, a vízben a liszttermő sulyom tenyészik. A réti fű közt sok a vad zab.

Vad gyümölcs a Mátyus-zrínyi választékon túl a jóféle gesztenye, délkeleten a dió, s a közönséges mogyorón kívűl a török mogyoró. A vadberkenye (belekenyér) fajai ehető gyümölcsöt érlelnek; a völgy sok bogyót (szamócza, málna, szeder, egres, ribizke, borzag, fenyőmeggy v. boróka) termel; homokpusztán meg a mezőségen a törpe mandula nő; a havason a *Pinus cembra* ehető magvat hoz, épúgy, mint az olasz mandolafenyő *(P. pinea).*

Gyökértermék hazánkban bőven terem, de legnagyobbrészt használatlan (artifiola), vagy a jószág eszi meg (földi mogyoró). A paszternáknak, sárga répának, reteknek, valamint a katangnak (czikória) vadja száraz rétünkön gyakori; a baraboly Erdély kedveltje; a torma vadtője az Alföldön honos. Sok a vad hagymafaj, vad spárga, földi-, juhász- és varjúmogyoró, meg komló. Az angol paréj, a *Portulaca sativa* és *P. oleracea,* a laboda a divatból kiment régi kultúra hatását gyakorolja; a franczia sóska néhol a havason, a böjtfű a Dunántúl vizeiben nő; a jó gomba

(csiperke, szepe, tinóorr, szegfűgomba, szarvasgomba, gímgomba vagy trifola (Trüffel) stb. nagy választékban van hazánkban.

Füszerünk a zsálya, izsóp, katonapetrezselyem, a csombor vagy borsika, kakukfű, menta, vad majoránna, fehér üröm, köménymag, mustár; a déli vidéken sok sáfrányfaj és illatnak való számos rózsánk.

Az italnövények közűl a szőlőn kívűl mind nagyon hátra marad, de a gyümölcs (alma, körte, szilva), valamint összegyűjtött hulladéka *(czefre)* említésre méltó. Orvosi teának valónk is van elég (hársfa, bodza, szíkfű), de leginkább házi orvosságnak főzik; luxustéa-termékünk nincs. A komlót kevés helyen termesztik; a Balatonmelléken a *Melilotus coeruleus* helyettesíti. A szegény nép dohány helyett a Melandrium album, Hyosciamus niger, Melilotus officinalis füvét szíjja.

KENDER TERMELÉS.

Fonószövő növényt a magyar föld magától termel. A kender homokos mezőn elvadúlt, a *len*nek ritka fajai vannak mind a hegyen, mind a homokon; gondozva jó rostot szolgáltatnának. Vadon terem és használatban van nálunk a kendermályva, a selyemmályva, s a csalán. Az élesmosófű finom gyökereiből jó kefe készűl; ezenkívűl számos fű és fa (fűzfa, nyárfa, Epilobium, gyapjúsás) többé-kevésbbé használható gyapotot termel, de vele senki nem gondol. A fonószövő növényekből papiros is lesz; erre a czélra a hazai halavány mályva ajánlatos, a tengeri meg a rozs szalmájából pedig a szalmapapiros készűl.

A kötöző hársnövények közűl kitünő a hazai fehér hárs, a kosárkötő fűz, a gyékény levele, a káka, valamint a szittyó szára; de az idegen behozatal jobban fogy. Szappanozó füvünk a Saponaria.

Cserző növényünk sok van (cserfa, tölgy, szömörcze, a *Pistacia lenticus*, a nyírfa, fűzfa, a Tormentilla), ezenkívűl a kocsános tölgy gubacsa.

Olajnövényünk az inyoricza (*Camelina*), a len, a káposzta, a mustár, a repcze, a retek, a diófa, a bükk, s Fiume körül az olajfa.

Festéknövényünk sok van, mind a hegyen, mind a rónaság homokján: a varjútövis, a magyar indigó vagyis *Isatis,* sáfrány, pipacs, pórsáfrány, Xanthium strumarium; a *Tamus* gyökere csípősségével pirosít.

Czukortermékünk a *Glycyrrhiza glandulifera,* az Acer pseudoplatanus, a dinnye, a mannakőris, s a taraczk taraczkja; ellenben a czukorrépa be hozott.

Végre bérczeinken sok mérges növény és orvosságfű, valamint szép virág terem, s közülök már több a kertekbe is eljutott. Némelyik ott elváltozott.

A külföldről behozott termékeket, mint hazánk flórájához szigorúan hozzá nem tartozókat, a hazaiak között nem említettük.

Noha az iparnövények vadja bőven terem az országban, a termelése mégse kelendő. Csak a repcze (Alföld), kender (Bácska), len (Szepesség) meg a dohány az, a mitől a munkát nem sajnálják; másra nagyon kevés gondot fordítanak, s itt-ott csak elvétve bajlódnak vele. Valóban csodálni lehet, hogy épen a *Pyrethrum cinerariaefoliumra* (túl a Dunán) figyelem irányúl, holott számos nála sokkal jövedelmezőbb termék gondozatlan marad.

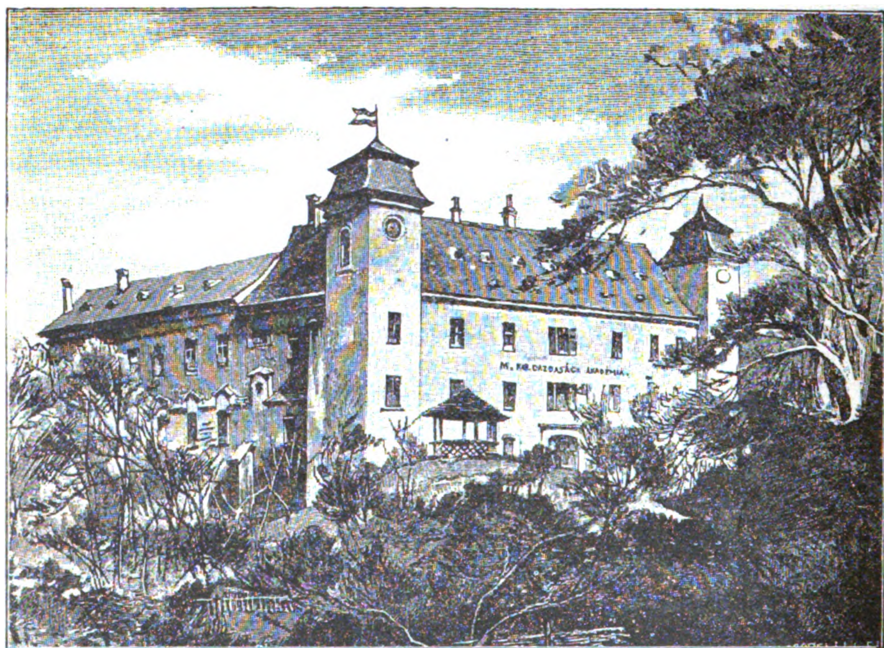
MEZŐGAZDASÁG.

Hazánkat valamikor Európa éléskamrájának nevezték. Volt is ennek a büszke czímnek jogosúltsága, mert a mit termesztettünk, régi szegény népességünk elfogyasztani nem tudta. Ennélfogva akkori főkiviteli útvonalunkon, a Dunán, egész évben vontatták Bécs felé a gabonás hajókat és a Duna mentén hajtották Ausztriába az alföldi ökröket. A honi szükséglet ellátásán kívül jutott tehát a külföldnek is elég a mindennapi jó magyar kenyérből.

Európa nyugati államai ma már nincsenek a magyar mezőgazdasági terményekre utalva, mert az északamerikai Egyesült-Államok, Argentína, Ausztrália, Oroszország és a Balkán-államok mezőgazdasági termelése szintén kifejlődött és megsokszorozódott, a szállítási eszközök pedig anynyira megszaporodtak és tökéletesedtek, hogy a szükséges élelmi czikkeket a legtávolabbi világrészekből gyorsan és olcsón lehet a fogyasztás helyére eljuttatni. Régi biztos külföldi piaczainkon tehát erős versenytársakkal kell megküzdenünk. De azért a magyar mezőgazdaság nem vesztett jelentőségéből; a mezőgazdaság ma is hazánk legfontosabb ipara, mely a legtöbb embernek ád munkát és jövedelmet, s a melynek terményei az államgazdaságnak még mindig a legfőbb gazdagságát alkotják. Elég

ennek bizonyitására főbb mezőgazdasági terményeink statisztikáját megtekintenünk. Az 1900. évi fölvétel szerint termett:

	Kat. holdon:	Métermázsa:	Érték korona:
Búza	6.193,349	41.431,960	551.292,590
Rozs	1.935,370	10.793,281	133.784,584
Arpa	1.875,990	12.362,215	143.856,739
Zab	1.879,505	11.060,522	107.689,313
Tengeri	4.497,965	37.174,023	344.516,487
Burgonya	999,281	48.621,730	137.629,449
Dohány	68,660	599,194	21.425,105
Összesen:	17.450,120	162.042,925	1.440.194,267

A MAGYARÓVÁRI VÁR (GAZDASÁGI AKADÉMIA).

Már ennek a hét főterménynek eredménye is óriás nemzeti jövedelmet mutat föl, de hol van még a hüvelyes növények, takarmányok és kereskedelmi növények jövedelme? hol vannak az állattenyésztés jövedelmei és a gazdasággal kapcsolatos ipari vállalatok? hol a szőlő- és gyümölcstermelés és az erdészeti kihasználás eredményei? Ezek a számok már magukban igazolják, hogy milyen nagy jelentőségü a magán- és az államgazdaság szempontjából a magyar föld használata, s hogy milyen fontos az, hogy az államhatalom a magyar föld termelésének fokozása és

DELELŐN. (Pataki László festménye után.)

értékesitése érdekében a megfelelő törvényhozási és kormányzati intézkedéseket megtegye. Tagadhatatlan, hogy a kormány az utolsó évtizedben a föld termelésének emelése érdekében sokat tett. A gazdák szakértelmének fejlesztésére egy gazdasági akadémiát Magyaróvárott és négy felsőbb gazdasági tanintézetet (Keszthely, Debreczen, Kassa, Kolozsmonostor) tart fenn; ezek mellett az egyszerübb gazdák igényeinek kielégitésére Adán, Algyógyon, Breznóbányán, Békés-Csabán, Csákvárott, Jászberényben, Hódmezővásárhelyen, Karczagon, Kecskeméten, Komáromban, Lugoson, Nagy-Szent-Miklóson, Pápán, Rimaszombatban, Szent-Imrén, Szabadkán és Szilágy-Somlyón földmívesiskolák vannak, s ezeken kívül 16 vándortanító és három szaktanár oktatja a népet a gazdálkodás tudományára. A szőlő- és bortermelésnek a budapesti felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyamon kívül a tiz magyar királyi vinczellériskola, a budafoki pinczemesteri tanfolyam, a szőlőszeti és borászati felügyelők és az állami mintaszőlőtelepek állanak rendelkezésére; a gyümölcstenyésztésnek és kertészetnek a budapesti kertészeti tanintézet, a kerti munkásképző tanfolyamok, a fatenyésztési felügyelők és az állami faiskolák; az erdészetnek a selmeczbányai erdészeti akadémia és a magyar királyi erdőőri szakiskolák; végűl majdnem az összes termelési ágak fejlesztésére és tökéletesítésére a különböző tudományos és gyakorlati kisérleti intézetek szolgálnak.

Az állattenyésztés fejlesztése a kormányzat különös gondoskodásának a tárgya, s erre a czélra külön állami intézmények szolgálnak. A lótenyésztést az állami birtokok (Kisbér, Bábolna, Mezőhegyes, Fogaras, Kolozs és Gödöllő), a m. kir. méntelepek (Székesfehérvár, Nagy-Kőrös, Debreczen, Sepsi-Szent-György) és az ország különböző községeiben szervezett mintegy 1000 fedeztetési állomás szolgálják. A szarvasmarhatenyésztést a 20 állattenyésztési felügyelőség, a tejgazdaságot a tejgazdasági szakiskolák és munkásképző intézetek, a baromfitenyésztést a gödöllői baromfitenyésztő telep és munkásképző iskola, a méhészetet az állami méhészgazdaság és nyolcz méhészeti felügyelőség, a selyemhernyó tenyésztését az országos selyemtenyésztési felügyelőség, végűl a halászatot az országos halászati felügyelők gondozzák, míg az állategészségügy szolgálatára a budapesti magyar királyi állatorvosi főiskola áll fenn.

És a magyar mezőgazdaság meg is érdemli ezt az állami gondozást, mert terményei a külföldi erős versenyben csakis jó minőségükkel bírnak győzedelmeskedni. A magyar búza jó minőségét egy ország terménye sem éri el; a magyar ló, a magyar hízott marha és sertés, a magyar bor, a magyar dohány és a magyar gyümölcs Európa nyugati országai iparos népességének táplálásában ma is a legelsőrendü czikkek. Az áldott magyar föld termőereje és a magyar föld éghajlata mezőgazdasági terményeinket elsőrendűvé fejleszti; az emberi szorgalom és találékonyság

föladata tehát, hogy ezt a természettől megadott jó minőséget állandóan megtartsa, sőt lehetőleg még növelje is. A magyar gazda törekszik is erre. Tanúl és dolgozik, s állandóan képezi magát. Elmúlt már az az idő, a mikor a mezőgazda magacsinálta faekéjével túrta földjét, a mikor a gazdálkodás tudománya csak az ősöktől örökölt gyakorlati fogások alkalmazásából állott. Ma nemcsak a nagybirtokosoknál, hanem az egyszerű falusi parasztgazdáknál is látjuk a legmodernebb gazdasági gépek és eszközök használatát, műtrágya alkalmazását, a szép és jól termelő állatfajtákat, kitűnő vetőmagvakat, nemes szőlőtőkéket és gyümölcsfákat. A magyar mezőgazdaság színvonala ma már sokban kiállja az összehasonlítást bármely

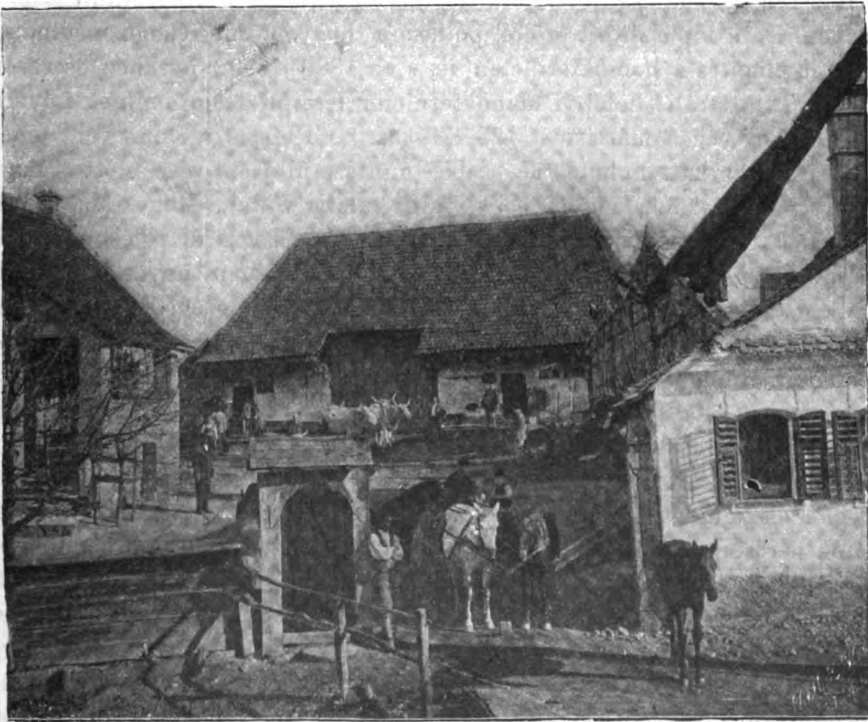

NÉPIES MINTAGAZDASÁG.

modern állam mezőgazdaságával, a miről legékesebb tanúbizonyságot azok a jelentések adnak, melyeket a hazánk mezőgazdasági viszonyait a legutóbbi időkben tanulmányozó német és angol gazdák tettek közzé.

Különösen örvendetes jelenség, hogy a mezőgazdaság fejlesztése nem csupán a kormány jóakaratára van bízva, hanem a gazdatársadalom maga is a szervezkedése által létesitett intézmények segítségével nagymértékben elősegíti azt. Majdnem minden vármegye területén van már gazdasági egyesület, mely működési területének mezőgazdasági viszonyait figyelemmel kisérve, tanácsaival, buzdításával, hasznos intézmények létesítésével előmozdítja a mezőgazdasági termelés tökéletesítését. Ezek a gazdasági egyesületek a kormánynak és a közigazgatási hatóságoknak életrevaló javaslatokat tesznek, a gazdálkodás szükségelte intézkedésekre

tanfolyamokat rendeznek a nép számára, a gazdasági irodalom temékeit terjesztik, háziipari tanfolyamokat tartanak fenn, kiváló tenyészállatokat díjaznak, jó vetőmagvakat, nemes gyümölcsfacsemetéket osztanak ki a szegényebb gazdák között, falusi gazdaköröket szerveznek stb. A gazdasági egyesületek által fejlesztett és ébrentartott egészséges közszellem nagymértékben hozzájárúl ahhoz, hogy hazánk mezőgazdasága és annak mívelői a kor színvonalára emelkedve, hazánkat a nyugati czivilizált nemzetek családjának számottevő tagjává teszik.

NÉPIES MINTAGAZDASÁG.

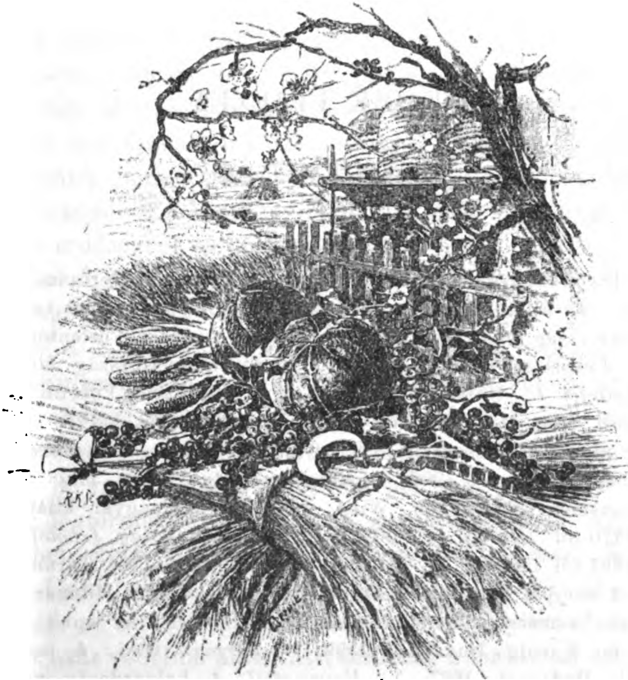
A mezőgazdasági termelés általános keretéből különösen érdemes kiemelnünk *a szőlő- és bortermesztést,* melynek helyzete a legjobb bizonyítéka népünk életrevalóságának, fáradhatatlan szorgalmának és tanulékonyságának. Ki ne emlékeznék azokra az óriás pusztításokra, a melyeket a harmincz év előtt nálunk is föllépett filloxeravész a magyar szőlőkben okozott. A hazai szőlők összes területe a filloxera föllépése előtt 622,488 katasztrális holdat foglalt el. Ebből a filloxera az 1902. év végéig 444,333 katasztrális holdat pusztított el, a régi eredetű szőlőkből tehát mindössze csak $^{1}/_{3}$-ad rész, vagyis 178,155 katasztrális hold maradt meg. A védeke-

zés a filloxera ellen lassan és későn indúlt meg, részint a kellő szakértelem, részint a szükséges anyagi eszközök hiánya miatt; ennélfogva nem is lehet rajta csodálkozni, hogy az 1880—1895-ig terjedő 15 év alatt az elpusztitott szőlők helyén mindössze csak 23,818 katasztrális holdat újitottak föl. 1896-ban hozták a filloxera által elpusztitott szőlők felújitásáról szóló V. törvényczikket, mely a szőlőtermelőknek a felújitáshoz szükséges anyagi eszközök megszerzését lehetővé teszi; ennélfogva 1896-tól a szőlők felújitása rohamosan megindúlt és 1896—1902-ig, vagyis hét év alatt, 135,641 katasztrális hold szőlőt telepitettek a kipusztitott szőlők helyén. De a kipusztitott szőlők pótlására nagyobb mértékben megindúlt a szőlőtelepités a homokterületen is, s az 1880—1902. években összesen 90,665 katasztrális holdnyi homokterületen létesült szőlő, a minek folytán az 1902. év végén már ismét 428,279 kat. hold termő szőlőnk volt, tehát csak 194,290 kat. holddal kevesebb, mint a filloxera-vész előtt. Tokaj-Hegyalján a szőlők ma szebbek, mint valaha voltak. Ménes-Magyarád, Érmellék, Beregszász, a Balaton, Villány és Szegzárd vidéke szintén majdnem egészen föl van már újitva. A termelt bor mennyisége területegységre átszámitva, több mint valaha volt és a bor minősége sem rosszabb, mint azelőtt, bár a fiatal szőlők sohasem adnak olyan jellegzetes, zamatos bort, mint a teljesen kifejlett idős tőkék. Bortermésünk összes mennyisége 1902-ben már 2.621,061 hektoliter volt, a mi 80—100 millió korona értéknek felel meg.

De ha már a magyar föld termelőképességéről szólunk, nem szabad megfeledkeznünk *erdőinkről* sem. A hazánkat félkörben körűlvevő Kárpátok bérczeit hatalmas erdőségek koszoruzzák. Pompás fenyvesek, tölgy-, bükk-, éger- és gyertyánerdők adnak menedéket a királyi szarvasoknak, őzeknek és vaddisznóknak; de bennük ólálkodik zsákmányára a medve, hiúz, farkas és róka is, Nimród híveinek kivánatos zsákmányáúl, a melyért a dúsgazdag külföldiek azokat a hatalmas rengetegeket vadász-birtokúl megszerezni igyekeznek. Erdőink mindenesetre nagy nemzeti jövedelmet biztositanak, hiszen fakivitelünk 1902-ben a 30 millió koronát meghaladta; pedig ez jóformán csak nyers anyag, s ezen fölül van még az a rengeteg mennyiség, a melyre hazai fogyasztásunknak van szüksége. És mivel semmiféle gazdasági téren nem oly könnyü rablógazdaságot folytatni és semmiféle téren nem oly nehéz ennek káros következményeit megszüntetni, — az erdők kezelésére és kihasználására külön törvényünk van, mely a kormányzatnak legmesszebbmenő fölügyeletét és irányitását biztositja. Ennek a törvénynek hatása alatt nemcsak a meglevő erdőterületek okszerű kihasználása és kimélése válik lehetségessé, hanem az is, hogy a termelés egyéb ágainak folytatására alkalmatlan területeken új erdők telepíttessenek. Fölösleges hosszasan fejtegetni, hogy az erdők szaporo-

dása mekkora közgazdasági haszonnal jár; fölösleges bővebben vázolni, hogy az erdők szaporodásával az árvizek veszélye csökken s az éghajlat szelidebbé válik, úgy, hogy már ebből a szempontból is nagyon fontos, hogy minél több erdőt telepítsünk.

Hazánk mezőgazdasági, szőlőszeti és erdészeti viszonyait a fentiekben kissé hézagosan vázoltuk; de azt az egyet ebből a futólagos áttekintésből is láthatjuk, hogy a magyar földből rendkívűl gazdag források fakadnak, melyeknek okos kihasználása vagyonossá és boldoggá tehetné a népet, a mely rajta él.

SZELÍD- ÉS VADLUDAK A FALURÉTEN.

ÖTÖDIK FEJEZET.

ÁLLATVILÁG.

Bielz E. A.: Die Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens. Hermannstadt, 1888. — *Brehm Alfréd:* Az állatok világa. Budapest, 1901. (Megjelenőben van.) — *Chernel István:* Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre. Budapest, 1899. — *Frivaldszky Imre:* Jellemző adatok Magyarország faunájához. Pest, 1865. — *Grossinger J.:* Universa historia regni Hungariæ. Posonii et Comaromii, 1793. — *Herman Ottó:* Magyarország pók-faunája. Budapest, 1876. — *Madarász Gy.:* Magyarország madarai. Budapest, 1899. — *Méhely Lajos:* Magyarország denevéreinek monografiája. Budapest, 1900. — *Mojsisovics Aug.:* Das Thierleben der österreichisch-ungarischen Tiefebenen. Wien, 1897. — A magyar állattani irodalom ismertetése 1870-től 1880-ig és 1881-től 1890-ig, *dr. Daday Jenőtől;* ugyanannak ismertetése 1891-től 1900-ig, *dr. Szilády Zoltántól.* (Budapest, Természettudományi Társulat). — *A magyar birodalom állatvilága.* Fauna Regni Hungariæ. (Megjelenőben.) Budapest, Természettudományi társulat. — *Diezel:* Az apró vad vadászata. Fordította *Mika Károly.* Budapest, 1899. — *Herman Ottó:* A magyar halászat könyve. I—II. Budapest, 1887. — *Ugyanattól:* A halgazdaság rövid foglalatja. Budapest, 1888. — *Ugyanattól:* A madarak hasznáról és káráról. Budapest, 1901.

Régi írók, a kik hazánk természeti állapotaival foglalkoztak, hazaiak és külföldiek, elragadtatással írnak a magyar föld állatvilágának gazdagságáról és változatosságáról. Igaz, hogy a Kárpátok szikla-barlangjait sárkányokkal, a vizeket tündérekkel, a mezőt és az erdőt más mesés alakokkal is benépesítették; de irataikban mégis kidomborodik a szemléleten és tapasztalaton alapuló valóság. Hiszen Magyarország állatvilága még ma is olyan

gazdag és olyan változatos, a milyen Európában kevés van. Ha a századok lepergése alatt változtak is az állati életnek kedvező ősi létföltételek, egészen mégse tűntek el. «Kárpát szent bérczė» ma is áll, s hol alacsonyabb hegyeivel, virágos völgyeivel, lombos, majd fenyves erdeivel, úttalan rengetegeivel, hol pedig kietlen sziklaormaival és havas tetőivel öleli körül azt az «aranykalászszal ékes rónaságot», azt a földet, «merre zúgnak habjai Tiszának, Dunának», a hol a fűtermő puszta és a homokos sivatag mellett annyi járhatatlan füzes berek, rétség, nádas, ér, mocsár, láp és ingovány terül még ma is szűzen, ásótól s kapától menten. Irtott az ember erdőt, ásott csatornát, szabályozta a folyók útját, gátak közé szorította az ár terét, eke alá fogta a lecsapolt mocsár fenekét sok ezer holdon; de mindez még csak kezdete annak a létért való küzdelemnek, melyet a szaporodó, s kultúr-szükségleteiben mind követelőbbé váló ember az állatvilággal ví.

Ennek a harcznak voltak, vannak és lesznek áldozatai.

A múltat már ismerjük, a jövőre pedig következtethetünk a jelenből.

Kiváló nagy állatok nem régen, a közel történeti időben még díszei voltak hazánk faunájának, ma azonban csak régi iratok őrzik emléküket. Dunánk, Tiszánk berkes partjáról eltűnt az építész-hód, Máramaros és Gyergyó rengetegeiből a bozontos bölény, a sziklaormokról a vad kecske, s a mocsaras erdőségből az elen-szarvas.

Legkorábban tűnt el hazánkból az *elen-szarvas*, mely jelenleg Európa és Ázsia északi tundrás vidékén tartózkodik. *Albertus Magnus* irataiból tudjuk, hogy a XIII. században még lakott Magyarországon; de hogy észak felé vonulásában mikor hagyta el hazánkat végkép, az nem állapítható meg. Szászországban és Sziléziában még a XVIII. század közepén ismerték. Az ember gondozása alatt az ibenhorsti erdőségben (Tilsit mellett) jelenleg is van még belőle egy pár példány.

Európa legtermetesebb vadja, az *európai bölény*, Árpádházi királyaink idejében, kivált a délkeleti felföldön még vadászat tárgya volt; a Gyergyói és Csíki hegyekben (Kelemen-havas) még 1767-ben is csordákban tanyázott; az utolsót Udvarhelymegyében 1814-ben ejtették el. Jelenleg, az orosz czár védelme alatt, Litvániában, a bialoviczi erdőségben teng néhány példánya. A Kaukázusban azonban még vadon él.

Az *európai vadkecské*nek hazánkban való életéről egészen a XIX. század első feléig vannak adatok és hagyományok. Mind a központi Kárpátokban, mind az erdélyi hegyekben élt. *Zawadzki* tanár a galícziai és bukovinai gerinczesekről szóló munkájában 1840-ben azt mondja, hogy a központi Kárpátokban pár évvel azelőtt gyakran látták; egynek a bőrét maga is látta. 1843-ban több példány került Nagy-Szeben piaczára; *Bielz Mihály* természetbuvár és *Szász Ferencz* kincstári tiszt nemcsak látta

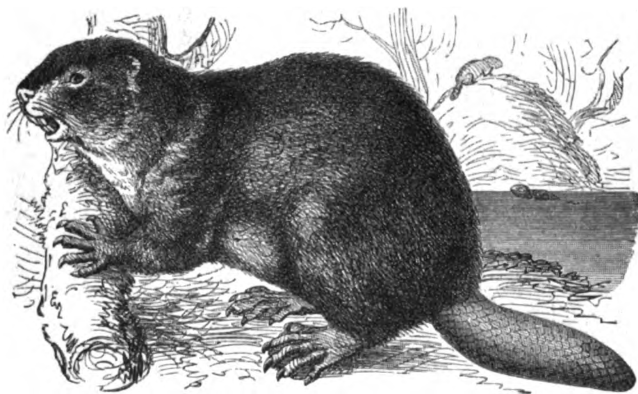
azt a példányt, melyet oláh parasztok hoztak be eladni, hanem húsából evett is. Valószinüleg az Árpás vidékéről való volt. Ez az igazi magashegyi állat inkább délfelé vonúlt, s jelenleg Európában csak Piemont és Savoya között van meg nehány példányban, melyekre vadászni csak az olasz királynak szabad.

VADKECSKE ÉS ZERGE.

Az *európai hód*, melynek emlékét hazánkban Hódmezővásárhely, Hódas, Hódász, Hódtó és más nevek őrzik, még a XIX. század második felében is élt az országban. Az utolsó hír az volt, hogy 865-ben Zimony táján, a Duna és Száva szigetein láttak hódat; azóta hallgat róluk a magyar krónika. A Csallóközben 1858-ban, Egyházas-Gellyén lőtték az utolsót; de *Chernel István* szerint még 1885-ben is láttak két példányt. Régebben kisebb folyóink vidékén is laktak hódok. *Bél Mátyás* történeti és földrajzi írónk szerint a Garam, az Ipoly, a Rábcza és más folyóvizek mentén nem volt ritkaság. *Grossinger J.*, legszabatosabb régi természetrajzi írónk írja, hogy 1776-ban a Szávában, Mitrovicza alatt, agyagból készült várukat is megtalálták, melyben nyolcz hód tanyázott. *Schmitz*

N. János szerint a XIX. század elején Dubováácztól Ó-Moldováig laktak a Duna szigetein hódok; 1823-ban hat példány volt egy katlanban; 1824-ben ő maga küldött két darabot Pestre *Hassenstab K. J.* úrhoz kitömés végett; 1837 óta azonban nem került többé szeme elé ez az érdekes állat. — 1831-ben Némedi község határában (nem messze Budapesttől) a szántóföldön vertek egyet agyon, melyet *Frivaldszky Imre,* nemzeti múzeumunk természetrajzi tárának őre, maga is látott. 1852-ben Pozsony fölött, a Pöltschen-Au nevű berekben fogtak egy hódat a lakásában; ugyanekkor kapott *Elxinger* cs. kir. vadhússzállító két eleven hódat Petronellből. És még sok más hiteles adat bizonyítja e nagy rágcsáló életét hazánkban. Az ő életmódja, fák kidöntése, erdőírtása nem fér össze az ember gazdaságával; a gyengébbnek tehát engednie, pusztúlnia kellett. Európában is

HÓD.

megvannak már számlálva napjai: csak a Rhône és az Elbe egyes vidékére szorítkozik még, de ott is gyér számban.

Még a madarak könnyen mozgó csoportjában is vannak fajok, melyeket az ember kiszorított ősi tanyájáról. A *borzas gödény,* ez az óriás madár, mely az Al-Duna nádas, mocsaras vidékén egykoron telepekben fészkelt, ma már nem költ hazánk területén. Ritkaságszámba megy a *nagy gödény,* mely régen szintén fészkelt nálunk, s a *rózsás gödény* is csak vonulásakor esik zsákmányúl a kutató madarásznak az Al-Dunán és Horvát-Szlavonország vizeinél. A hattyúk, a *néma* és az *énekes hattyú,* a vizek e klasszikus ékességei, melyekről *Grossinger* a XVIII. században még azt mondja, hogy Fehér és Tolna vármegyében, a Palicsi-tavon és Lugos környékén fiakat nevel, napjainkban legfölebb télen, költözésükkor jelennek meg hazánk földjén. A *szürke daru* is költött Magyarország közép rónáin, ma azonban csak átvonúl e térségeken, legfölebb megpihen a vándorlásban kifáradók egy-egy csapatja rajta, azután tovább vonúl ősz-

kor délre, tavaszszal északra, oda, a hol még szűziesebb a világ, végtelenebb a róna és kevesebb az ember. Nemsokára ritkaság lesz Magyarországon a «darutollas» kis kalap.

Volt egy európai madár, a melyről már úgy beszéltünk, hogy hol volt. hol nem volt; hazánkbeli emlékét csak a neve, a «tar-varju» tartotta fenn, s ez a név is titokzatos volt, melyről senki sem tudta bizonyosan megmondani, hogy voltaképen milyen madarat jelöl. Csak legújabban kisérlette meg *Herman Ottó* kimutatni, hogy ez a félig-meddig mesés madár csakugyan élt Magyarországon és azonos azzal a madárral, a melyet *Gess-*

SZÜRKE DARU.

ner Konrád, régi német természetrajzi író, «Waldrap, Corvus sylvaticus» néven tartott meg az emlékezetnek, s a melyet *Linné* «remete bankának» (Upupa eremita) nevezett. Tyúk-nagyságú, tarfejű, ibiszféle madár volt ez, melyről kiderült, hogy Svájczban, Bajor-, Stájer-, Olasz- és Lengyelországban, sőt Magyarországon is élt. Valószinű, hogy *Melius Juhász Péter* a XVI. század második felében ismerte is. Jelenleg nemcsak hazánkból, hanem a XVIII. század óta egész Európából eltünt és csak Afrika északi részén, meg Ázsia nyugati vidékein (Kis-Ázsia, Mezopotámia, Arábia) honos. Rokonságától eltérőleg, nem a vizekben, hanem a szárazon keresi eledelét. Mai nap *remete íbisz* a neve. Hogy *Linné* a bankákhoz sorolta, annak oka nemcsak hajlott hosszú csőre, hanem életmódjá-

ban az a szokása is lehetett, hogy hosszú csőrével az állati ürülékeket turkálja, épen úgy mint a büdös banka. Máskülönben a »remete« nevet alig érdemli meg, mert kisebb csapatokban él és szívesen tartózkodik az emberi telepek környékén.

Magyarország jelenlegi állatvilágáról beszélve, általában úgy szoktuk mondani, hogy *állatvilágunk zöme Közép-Európa faunájához* tartozik. Ez valóban így is van. Hazánk földrajzi formácziókban olyan gazdag és változatos, növényzetében olyan dús, s éghajlatában annyi fokozat van, hogy Közép-Európának úgyszólván minden rendű állata megtalálja földjén létének föltételeit. Minthogy pedig hazánk határai majdnem minden világtáj felől kaput tárnak a szomszéd területek állatvilágának, faunánkhoz

MAGYAR FÖLDI-KUTYÓ.

sorolhatunk olyan alakokat is, a melyeknek igazi hazája túl van a magyar földön; nevezetesen vannak alakjaink, melyek keletről, a *pontusi faunából*, Ázsia pusztáiról, a Kaukázusból és az Uralból származnak; ismét mások délről, a *mediterrán faunából*, a Földközi-tenger környékéről, a Balkán vidékéről, Dél-Európából valók.

A Duna völgye széles országút, kivált a keletről vándorlók számára; de a délkeleti határláncz sem áthághatatlan fal az új hazát keresőknek. *Keletről* került hazánkba a *vidra-nyest* vagy *halász-görény*, mely egészen sötét-barna, csak a szája vége körül fehér és ujjai között úszóhártyával van ellátva, hogy a vízben ügyesen kereshesse eledelét; Máramarosban, Erdélyben, a Vág és Garam felső folyása vidékén ismeretes és többnyire közönséges görénynek nézik. Elterjedésének határa nyugat felé épen hazánkban van. — Keleti származásúnak látszik a *földi-kutyó*, melyet

Nehring, német állatbuvár, a déloroszországi fajtól különválasztott és *magyar földi-kutyónak* (Spalax hungaricus) nevezett. Rokonai Dél-Oroszországban és Ázsia síkságain élnek. Nálunk is az alföldeken honos; a Királyhágón túl a Mezőségen. A nagy közönség nem igen ismeri, mert a föld alatt él, a növények húsos gyökerét, hagymáját pusztítva. — Tulajdonképen a *közönséges ürge* és a *hörcsög* nagy rokonsága is Ázsia pusztáit vallja hazájának. S még egyet kell megemlitenünk a rágcsálók nagy csoportjából, mely keletről származik, de hazánkon túl nyugatra nem terjed; ez a *csíkos egér*, mely a Duna-Tisza közén él, de Árvából is ismeretes már.

Még több érdekes keleti alakunk van a madarak köréből. Ilyen a gyönyörü *urali bagoly*, mely épen csak nehány évvel ezelőtt vált olyan otthonossá, hogy fészkel is hazánkban; továbbá a *törpe* és a *lármás sas*, a *fekete kánya*, a *törpe* és a *kerecsen sólyom*, meg a *vöröslábu* vagy *kék vércse*, melyek régi tagjai faunánknak. Itt vadásznak, egerésznek, bogarásznak rónáinkon, a hogyan testnagyságuk megengedi és életmódjuk megköveteli.

Vannak keletről való csúszómászóink, kétéltűink és halaink. A csúszómászók közül ilyen a Kaukázusból ismeretes *réti gyík*, a *koczkás* és a *káspi sikló;* a kétéltűek közül a nagy *nevelő béka* és a *kárpáti gőte;* a halak közül a tok-félék, mint a *síma*, a *csillagos tok*, a *viza*, a *kecsege*, a *volgai süllő;* a Balaton heringje, a *sugár gárda*, a *bagoly keszeg*, a *lápi pocz*, a *felpillantó küllő*, s a kis *tarka géb*, melyet az ó-budai és keszthelyi meleg vizekből ismerünk.

A Fekete-tengerből került a Dunába a *vándor kagyló*, mely a félig sós vizet az édessel cserélte föl és annyira hozzászokott, hogy mindenütt dúsan szaporodik és terjed. Mintegy 35 évvel ezelőtt a budapesti vízvezeték csöveibe is bejutott, s annyira elszaporodott, hogy embervastagságú csöveket is eldugaszolt.

A mongol pusztákról való, onnan vándorol nyugat és észak felé Magyarország legnagyobb pókja, a *szongáriai cselő-pók*. Alig fedezték föl Orsova vidékén, pár év múlva már Mezőhegyesen (Csanád vármegyében) jelent meg és ma ott van már északon a Tiszánál, sőt a Sajó völgyében is.

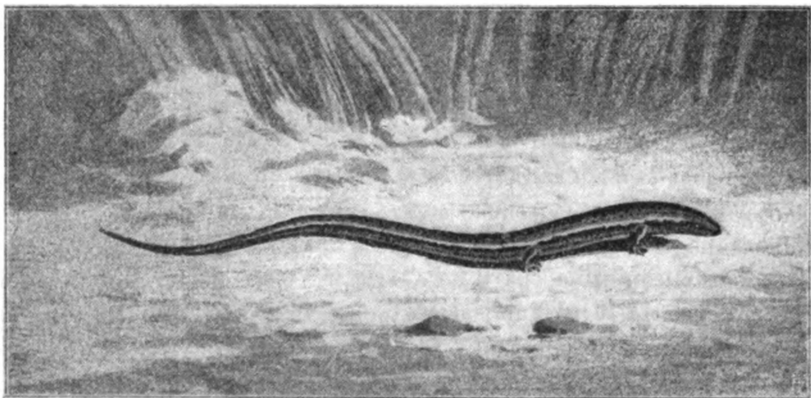
Nagyon sok és érdekes állatfaj jutott hazánkba dél felől, a Földközi-tenger környékéről, vagyis a *mediterrán faunából*. Ezért van, hogy Magyarországnak délvidéke, nevezetesen a Duna folyamvidéke, a Tisza, a Dráva és a Száva köze a leggazdagabb fajokban és egyénekben, nem számítva az egyenesen mediterrán jellemű Karszt-vidéket, a magyar tengerpartot. A Kapella vonulata nem áthághatatlan bástya a terjeszkedni kívánó állatoknak. Még a kevésbbé jól repülő denevérek is átmennek rajta, s a Balkán lejtői is szépen levezetnek a Duna völgyébe.

Denevéreink között csakugyan vannak mediterrán alakok, mint a *kereknyergű patkós-denevér*, mely egész Budapestig följut északra, továbbá a *hosszúlábú denevér*, és a *hosszúszárnyú denevér*, melyek Dél-Magyarországból, a Drávafokról, Horvát-Szlavonországból ismeretesek.

Legkönnyebben vándorolnak és terjeszkednek a könnyű-szárnyú madarak, s okos elhatározással megtelepednek, ha létüknek kedvező körülményeket találnak. A Fruskagora erdeiben otthonra lelt a délvidéki *barna* és *fakó keselyű*. Itt fészkelnek, itt nevelik föl fiaikat és innen tesznek sok mérföldnyi kirándulásokat az Alföldre, hogy eledelüket megszerezzék. A *feketeszárnyú keselyű* Afrika északi részéről és Dél-Európából kerül hazánk déli vidékeire, s bár nem fészkel nálunk, meglehetősen gyakori egész a Bihar-hegységig. A *méhész gyurgyoka*, mely élénk színeivel szintén kirí Európa egyszerű ruházatú ornisából, Afrikában hagyja rokonait és szívesen megtelepszik déli Magyarország lősz-szakadékai környékén, s ott fészkel a meredek partokon maga vájta üregekben, társasan, mint a parti fecske. — A *reznek túzok* tulajdonképen Közép-Ázsia pusztáin honos; de valószínű, hogy inkább Dél-Európából kerül rónáinkra, s egyesével előfordúl északibb megyéinkben is. Még nem vált állandó lakójává Alföldünknek, mint rokona, a lomha túzok, s nem is olyan gyakori, azért ugyancsak meglepi a cserkésző vadászt, ha elejti; kivált, ha díszes nászruhában levő kakas a véletlen zsákmány. A *kis* és *nagy kócsag*, a *vörös gém*, a *kanalas gém*, a *bakcsó* és a *barna íbisz*, tavaink s nádasaink e jellemző lakói, több más gázlóval egyetemben a Földközi-tenger környékéről kerűlnek hozzánk. Velük tart egyes nádi fülemilénk, mint a *nagy nádi-rigó*, a *kis nádi-rigó*, s minden nádasunkat megelevenítik fészkeléskor friss dalukkal. Igen nevezetes jelenség madárvilágunkban a *kékcsőrű récze*, melyről, bár igazi déli alak, mintegy 50 év óta tudjuk, hogy rendesen költ az erdélyi Mezőség tósorán. A *szirti galamb*, házi galambjainknak törzsfaja, és a *szirti fogoly* kizárólag a Magyar-Horvát tengerpartra szorítkozik hazánkban. A szirti galamb a Karszt szikla-odvaiban költő-helyet, a szirti fogoly a kopár tetőkön jó menedéket talál.

BARNA VAGY BARÁT-KESELYŰ.

Csúszómászóink között is több van, mely a mediterrán régióból jutott föl a Duna völgyébe, vagy legalább a Karszt vidékére. Két teknősbékánk innen származik. A *görög teknősbékát* ugyan csak Orsova és Mehádia vidékéről ismerjük biztosan, de mondják, hogy Budapest jobbparti részén, a budai hegyekben is előfordúl. A *mocsári teknősbéka* is délnyugati állat és meglehetősen el van terjedve Alföldünk mocsaras vidékein. A XVIII-ik században azonban, úgy látszik, még több volt az országban. Legalább *Grossinger* azt mondja, hogy sokat, 12 fontnyi példányokat is látott. 1747-ben Ungváron, mikor ott tanítóskodott, nagy teknősbékát kínáltak neki fél garasért. A nemes urak kertjében vivariumokban tartották. Bereg, Ung, Bács, Fehér, Tolna és Heves vármegyében sok

PANNÓNIAI GYÍK.

volt; sőt Hevesből Angliába és Hollandiába is szállították. Halászaink — úgymond — kilökik, ha hálójukba kerül. Ausztriába szekérszámra vitték.

A csinos kis *pannoniai gyík*, melyet tavaszkor gyakran talál az ember Buda fátlan hegyein sütkérezve, ugyancsak erről a vidékről származik, valamint a majdnem két méternyire megnövő *Aesculáp-kígyó*, mely zajos tovairamodásával ugyancsak megijeszti a kirándulókat, ha álmából fölrezzentik. — Az egy méternyire növő nagy lábatlan gyík, melyet a horvátok «*seltopusik*»-nak neveznek, hazánkban már nem igen megy a Dráván túl északra. Legnagyobb mérges kígyónkról, a *homoki viperáról*, tudjuk, hogy észak felé Déváig, sőt Kolozsvárig terjed. A *török gekkó* és a *görög gyík*, valamint a *párducz sikló* és a *macska-kigyó* jóformán csakis a Karszt-vidékre szorítkozik.

Túlmenne ez általános ismertetés határán, ha a gerincztelen állatokat is el akarnánk sorolni, melyek a mediterrán régióból kerültek faunánkba.

A Dráva-Száva köze *csiga-faunájának* bámulatos gazdagságát a mediterrán fajok emelik; rovar- és pók-faunánk is kiváló alakokat kapott innen. Érdekes alak az *óriás futrinka*, mely Mehádia környékén nagyságával és kékes-feketén fénylő ruházatával a trópusok teremtő erejét juttatja eszünkbe. Ugyane vidéken lep meg a *skorpiók* megjelenése. Fiume vidékén a *botsáska*, az *éneklő* vagy *manna-kabócza*, a *termesz* és más délvidéki, illetőleg mediterrán alakok teszik érdekessé a kutatást.

ÉNEKLŐ VAGY MANNA-KABÓCZA.

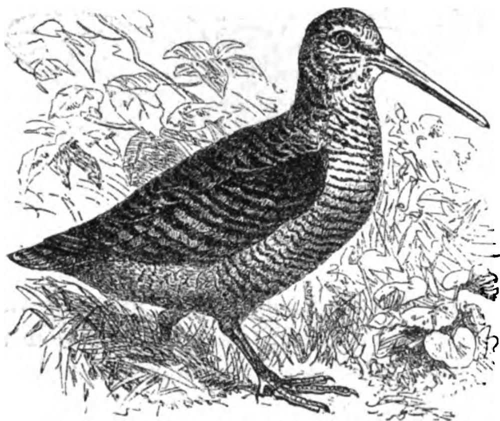
Nyugaton majdnem teljesen nyílt hazánk; nemcsak a Duna, Dráva, Száva és a Mura völgye vezet ide be a szomszéd területekről, hanem a Lajta és a Rozália alacsony sorai sem akadályozzák a szabad közlekedést, sőt természetes kapcsolatot alkotnak az Alpoknak nyugatra eső magas vidékeivel. Az alpesi vidékekkel közös állatfajaink igen régiek hazánk területén, s úgy látszik, közös eredetük van, bár a bevándorlás mai nap sincs kizárva. A nyugateurópai *fekete varjú*, hazánknak csakis nyugati részein jelenik meg. *Thuróczy* krónikájában azt mondja, hogy a Bakonyban fehér nyulak laknak, a mi önkéntelenül a *havasi nyúlra* tereli figyelmünket, a melyről ma is kétes, előfordúl-e Magyarországon? Az bizonyos, hogy az Alpoknak ez a magasvidéki lakója a zordon téli évszakban, mikor hószín ruhát ölt, lekerül Stiria alacsonyabb vidékeire és így nem lehetetlen, hogy nyugat felől hazánk területét is eléri. Valószinű, hogy a *havasi holló*, ez a csóka-nagyságú, fényes fekete ruhájú és tiszta sárga csőrű madár, mely Zólyom és Sopron vármegyéből is ismeretes, s a Magyar-Horvát tengerparton bővebben előfordúl, nyugatról vándorol hozzánk. A Dráva—Száva közötti hegyek állatvilága általában is a keleti Alpokéhoz hasonlít.

VETÉSI VARJÚ.

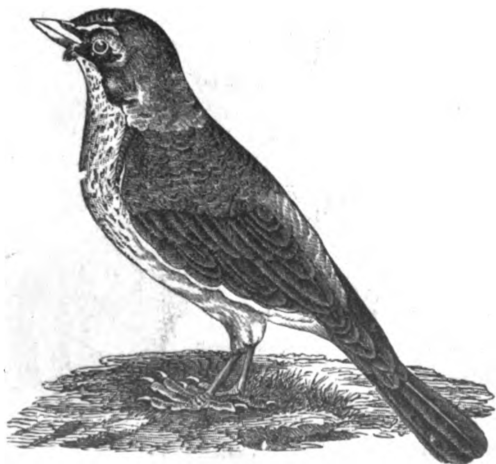
Legzártabb Magyarország területe észak felől, a hol a Kárpátok északnyugati, központi és északkeleti határláncza nagy ívben övezi, s a közle-

kedést mindkét irányban annyira korlátozza, hogy úgyszólván csak a jó repülők kelhetnek át rajta. A Szarmata síkságról ma nem kerül át hozzánk sem a pettyes ürge, sem a tarka görény, sem a bobak-marmota; ellenben az *északi denevér* egész Kassa környékéig, sőt a Csallóközig ismeretes. Természetes, hogy a madarak azok, melyek ezeken a sziklabástyákon könnyű szerrel és a legnagyobb számmal átrepűlnek, esetleg megtelepesznek, vagy csak mint vendégek jelennek meg. A *fenyves szajkó*, melyet éles károgása gyakran elárúl a fenyvesekben, megtelepedett fészkelő madarunk, valamint a vándorczigány módra csapatokban kóborló *keresztcsőrű pinty* is.

ERDEI SZALONKA.

A *havasi lile* Erdély havasain költ; az *északi lile* szintén hegyeink között tölti a nyarat; az *erdei szalonkáról* is tudjuk, hogy költ magasabban fekvő erdeinkben. — A *gatyás ölyv*, mely régebben csak vendégünk volt, szívesen és állandóan fészkel nálunk.

Madárvendégeink, melyek faunánkat tetemesen élénkítik, legnagyobbrészt északról kerűlnek hozzánk, s vagy olyanok, melyek rendes időben, leginkább télen látogatnak meg bennünket és hosszabb időt töltenek nálunk, mint *téli vendégek;* vagy olyanok, melyek költözés közben időznek hazánkban, mint *átvonulók;* vagy végre olyanok, a melyeknek megjelenése nincs időhöz kötve, s ezek *rendkívüli vendégek.*

FENYVES RIGÓ.

Madarász Gyula összeállitása szerint 364 madárfaj ismeretes hazánkból; ezek közül 24 téli vendég, 56 átvonuló és 46 rendkívüli vendég.

Közönséges téli vendégünk a *fenyves rigó,* mely nagy csapatokban hagyja el északi hazáját, mihelyt a korán kezdődő tél hóval borítja a

talajt, s a mi felvidékünknek akkor még barátságosabb erdeit keresi föl, hogy a boróka termésével elégítse ki éhségét, miközben sok ezer esik belőle zsákmányúl a kapzsi embernek. Majdnem osztozik vele a sorsban a *selymes csontmadár*, mely ugyancsak «fenyves madár» néven kerül a piaczra. A természet kedvelőjének megesik a szíve, mikor a hófedte hegyoldalon a zúzmarás bokrokon gubbaszkodva látja e szép madaraknak egy-egy kis csapatját, mert tudja, hogy az éhség, a nyomor kergeti őket dél felé.

Legtöbb téli vendégünk van északról az úszó madarak csoportjából. Alig van tél, hogy a *nagy* és a *kontyos buvárrécze* meg a *lármás récze* ne népesítené folyóink be nem fagyott szakaszait; még Budapest területén, a hidak közelében, a meleg források táján is jókedvűen halászgatnak a jeges vízben. Itt van azonkívül vizeinken a *jeges búvár*, a *jeges récze*, az *északi* és a *sarki búvár*. Hótakart mezőinket ezrével lepi el a *vetési* vagy *téli lúd*, s bokros rónáinkon csapatokba verődve szállong a *csicsirke* és más apró madár.

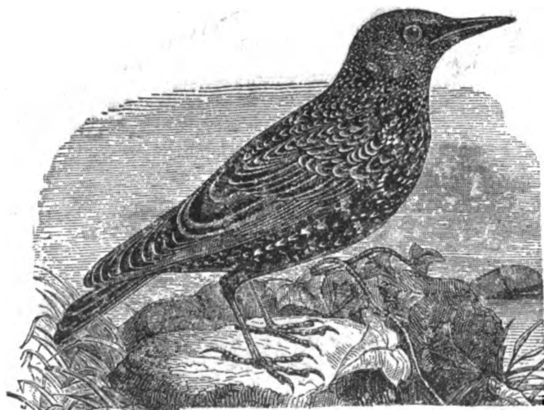
NAGY PÓLING. (GOJZER.)

Átvonuló vendégeink is a vizi madarak, nevezetesen a gázlók és úszók csoportjából valók és vizeinket, partjainkat, semlyékeinket ezek elevenítik, kivált tavasz kezdetén, mikor tömegesen sietnek fészkelő helyeik felé. A hattyú, a darú ez időtájt jelenik meg nálunk. Az *arany lile* aranypettyes ruhában, kis csapatokban futkároz a homokos vízpartokon; társaságban jelennek meg a pólingok, a *nagy póling* vagy *szélkiáltó*, közönségesen *gojzer*, a *vékonycsőrű-* és a *kis póling*. A nádas, zsombékos pocsogókon rejtőzködnek néhány napig a sárszalonkák, a *nagy*, a *közép* és a *kis sárszalonka*, azután tovább vonúlnak északi hazájokba. Így cselekszik a *tengeri szarka*, az *északi* és a *vörös partfutó* is, több réczével és lúddal egyetemben. A *feketefejű sirály*, mely régebben az Al-Duna mocsaraiban költött, most csak átvonuló, mint a *törpe sirály* is.

Rendkívüli vendégeink mind nagyon érdekesek és minden táj felől nemcsak a szomszédból, hanem sokszor hihetetlen távol eső vidékekről is

elkerülnek hazánkba. Ki hinné, hogy az északi sarkvidék madárvilágából is elvetődnek hozzánk egyesek! A *torda alka*, melynek repülő tehetsége az úszásbeli ügyesség rovására meglehetősen gyenge, nem is nagy ritkaság a Quarneróban. A *tengeri papagájnak* mondott alka ritkábban ugyan, de mégis eljut Fiuméig. A *dunna-ludat* vagy *ájder-kacsát*, mely a legészakibb norvég szigeteken fészkel, 1880-ban Árvaváraljánál ejtették el.

Kisebb madarak is elszánják magukat olykor a vándorútra és kisebb-nagyobb csapatokban keresik föl hazánkat. A *szalagos keresztcsőrű* elhagyva északi hazáját, 1889 telén seregesen jelent meg Ungvár környékén. Egy *rózsás pirókot*, melynek keleti Szibéria és Khina a hazája, 1850-ben Budán fogtak; egyik rokonát, a *vörös pirókot*, melynek hazája Szibéria és Észak-Európa, Gömör és Árva vármegyéből is ismerjük. A szibériai *azur czinegét* Sáros vármegyében és másutt is többször látták és ejtették el. A *havasi füles-pacsirta* és a *havasi sármány* majdnem rendes téli vendégeink.

PETTYES SEREGÉLY.

Seregesen megjelenő kedves vendégünk a *pásztormadár* vagy *pettyes seregély*, melynek Ázsia déli és délnyugati része a hazája. Nagyobb seregekben utoljára 1875-ben látogatta meg hazánkat s az egész országban, még az északibb megyékben is föltűnést keltett halvány rózsaszinű ruhájával és fekete bóbitájával. Talán még messzebbről, az ázsiai pusztákról való a *pusztai talpas-tyúk*, mely 1888 nyarán nagy csapatokban jelent meg Alföldünkön, sokáig itt tartózkodott és annyira otthon érezte magát, hogy állandó megtelepedésének reményét keltette.

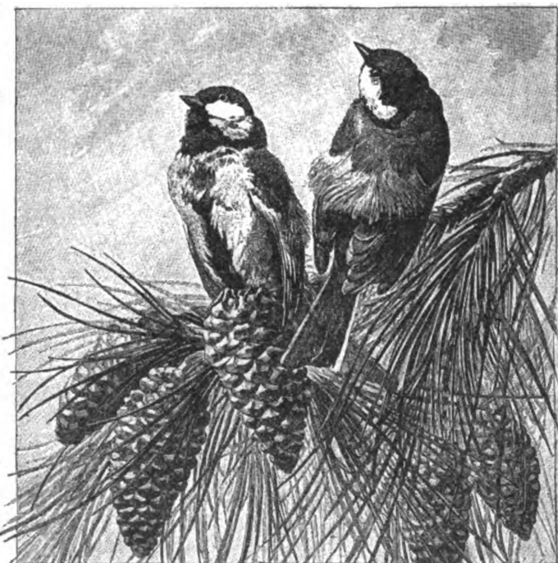
Délről is említhetünk egy kiváló rendkívüli vendéget, a valóban festőileg szép tollazatú és választékos diszítésű *szűz darút*, melynek Dél-Európa és Afrika a hazája. 1901-ben, Fehér vármegyében Zichy Jenő gróf felsőszentiváni birtokán ejtettek el egyet.

* * *

Ezekből a vázlatosan fölsorolt elemekből és a régen megtelepedett középeurópai alakokból kerül össze állatvilágunk, mely népesíti erdeinket, havasainkat, s eleveníti Alföldeink mezeit, pusztáit és vizeit.

Az erdő. Ünnepi csend honol az erdőben, mintha nem is volna benne élet. A szélén egy pár lepkén vagy bogáron kívűl egy-egy sütkérező *fürge* avagy *zöld gyík* surran tova, egy-egy *erdei béka* ugrik nagyokat, míg biztonságban nem érzi magát, s talán valamelyik sikló kígyó ijed föl lépteink zajától; majd egy-egy nagy fülű *erdei egér* menekűl ugrálva, mint valami parányi kenguru, a százados tölgy aljában kapart kis házikójába.

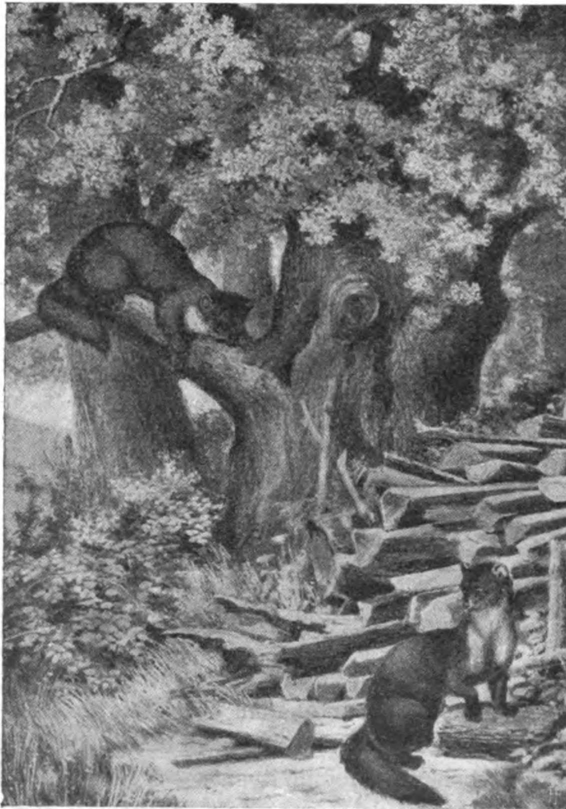
A bokrok aljában a *fekete rigó* «tak-tak» szava hangzik, s fejünk fölött a kinyúló ágon egy kiváncsi *vörösbegy* jelenik meg. A sűrűségben hangosan csattogva bujkál barna ruhájában az *ökörszem*, keresve az ott rejtőzködő bogárságot. Itt a *szénczinke*, amott a *kék czinke* egyet-egyet cserregve keresgél az ágak hegyén, a legvégső lombok között. A *gerlicze* méla búgása, a *vadgalamb* síró turbékolása emeli az ünnepi hangulatot, a *hangos kakuk* szólása, a *tarka* vagy a *zöld harkály* éles rikoltása, olykor a *galambász héja* vagy az *egerész ölyv* vijjog sa szakítja meg az általános csendet. Tanyát üt itt a *róka* is, bár őt nem köti élete az erdőhöz, ő talál rejteket és eledelt a nyílt mezőn s a nádasokban épen úgy, mint az ember gazdasága közelében. Körűlbelűl ilyen soron van a *borz* is, mely megássa rejtekét a gabonaföldek közepett és az erdőben, s mindenütt megtalálja táplálékát. A menyétfélék közűl kiválóan szereti az erdőt, a lombosat úgy, mint a fenyvest, a *nyest* és a *nyuszt*, a hol sok madár, egér, mókus esik zsákmányáúl; a nyest a falvakba is szívesen belátogat, s három rokontársával, a *görénynyel*, a *hermelinnel* és a *kis menyéttel* dézsmálgatja a házi szárnyasokat.

SZÉNCZINKE.

A *farkas* szívesen tanyázik ugyan az erdőben, kivált fiait ott neveli föl a rengetegben, de télen közönséges látogatója a fátlan rónaságnak is. Már *Grossinger* említi, hogy Magyarországon kétféle farkas van: *erdei* és *nádi farkas*, mely utóbbi kisebb, kevésbbé kegyetlen, s a Duna, a Dráva és a Száva szigetein, meg a mezőkön, szóval a délibb vidékeken lakik.

Sokan azt hitték, hogy a «nádi farkas» néven ismert állat nem más, mint a Földközi-tenger környékéről Dalmácziáig fölvonuló *sakál* (Canis aureus L.); különösen midőn néhai *Rudolf* trónörökös az 1879-ben Eszék mellett, a Dráva partján elejtett állatot sakálnak határozta meg, hitték, hogy ez a nagyon is délvidéki állat hazánkban is előfordúl. 1882-ben Heves vármegyében, a debrői pagonyban is elejtettek egy ilyenféle állatot és szintén sakálnak tartották. Az előbbi a bécsi cs. és kir. udvari, az utóbbi a magyar nemzeti múzeumban van. De a szakemberek egyiket sem tartják igazi sakálnak, s a nádi farkas mivolta még ma sincs határozottan tisztázva.

NYUSZT.

Inkább az erdő mélyére, a hegyvidéki rengetegekre szorítkozik egyik legnevezetesebb ragadozónk, a *hiúz*. Régebben ez is jobban el volt terjedve. *Grossinger* beszéli, hogy a Bakonyban, a Pannonhalmi erdőben, egy fiút támadott volt meg, a ki fejszével agyonverte; a Hernád mentén, a szalánczi erdőben sem volt ritka; 1769-ben Szatmár vidékén ökröt vert le. Jelenleg is elég bőven van, bár inkább csak az északi, északkeleti és délkeleti Kárpátokra szorítkozik. A «Vadászlap» hivatalos adatai szerint 1901-ben 68 darabot ejtettek el; legtöbbet, 8-at, Beszterczе-Naszód vármegyében, 6—6-ot Máramaros, Maros-Torda és Zemplén vármegyében, 5-öt Ung vármegyében.

Másik macskaféle ragadozónk, a *vad macska*, jóval gyakoribb és közönségesebb jelenség, mind az alföldi, mind a hegyvidéki erdőkben. Még az olyan gyakran háborgatott erdőkben is előfordúl, mint a minők a főváros környékén levők, a budaiak, a pomáziak stb. — 1901-ben közel

másfélezer darabot ejtettek el, s ebből a legtöbb, nevezetesen 184 darab esett Arad vármegyére és 166 Somogyra, tehát nem is a tulajdonképeni hegyes vidékre.

Elég gyakori és elterjedt erdei állatunk a *vaddisznó*, mind a hegyvidéken, mind a síkföldi mocsaras erdőkben. Nappal az erdő belsejében pihen, éjjel pedig a közeli burgonyaföldekre rándúl; túrásai a fenyves régiójáig elárulják garázdálkodását. Az 1901-ik évben 3599 darab került terítékre, a hogyan a vadászok mondani szokták. A baloghvári vadászterületen 1902-ben deczember közepén három nap alatt más vadakon kívűl 44 vaddisznó esett.

Két benszülött szarvasfélénk, az *őz* és a *gímszarvas*, az összefüggő nagyobb lombos erdőket kedvelik, de az alacsonyabban fekvő fenyveseket,

VADMACSKA.

vagy vegyes erdőket sem vetik meg. Az őz a kisebb erdővel is megelégszik s magasabbra fölmegy, mint a szarvas; száma és elterjedése is nagyobb; 1901-ben 13.807 elejtett őzet mutat ki a vadászstatisztika 5061 szarvassal szemben. Mint a vadászat kitünő tárgyait, az ember mind a kettőt védelmében tartja, vadas kertjeiben a téli szükségtől lehetőleg óvja, s a vadászati tilalmat bizonyos időre kiterjeszti reájuk. Kevés ország is van Európában, a hol olyan termetes, olyan szép, gyönyörű szarvú őzbakok, s olyan huszonnégyes szarvasbikák volnának, mint nálunk. A Drávafok mocsarakkal, nádasokkal átszőtt vad erdeiben igazi ős erejükben fejlődnek és ősi állapotukban maradtak meg a mai napig; itt van «a jelenkor ős-szarvasainak» a hazája, mondja *Mojsisovics*, az osztrák-magyar monarchia állatvilágáról szólva. Olykor három métermázsánál nagyobb testsúlyukkal és terjedelmes szarvukkal a történelemelőtti széles-szarvú Cervus euryceros-ra emlékeztetnek. De hazánknak más terü-

letén, különösen Máramaros őserdeiben is kiválnak, a mint azt a Budapesten évenkint rendezett «agancs-kiállítások» is tanúsítják.

Van egy szarvasunk, a *dáma szarvas*, mely a Földközi-tenger környékéről való, s úgy látszik, a XVI-ik században került Közép-Európába; jelenleg az országnak sík és hegyes vidékein mindenütt jól érzi magát, s mint félig szelidült, gondozott állat, falkákban él. 1901-ben 1260 darab került a vadászatokon terítékre.

Nehéz határt vonni a síkföldi és a hegyvidéki erdő állatvilága között, mert, mint említettük is, egyes nagyobb emlősök és madarak, sőt egyes

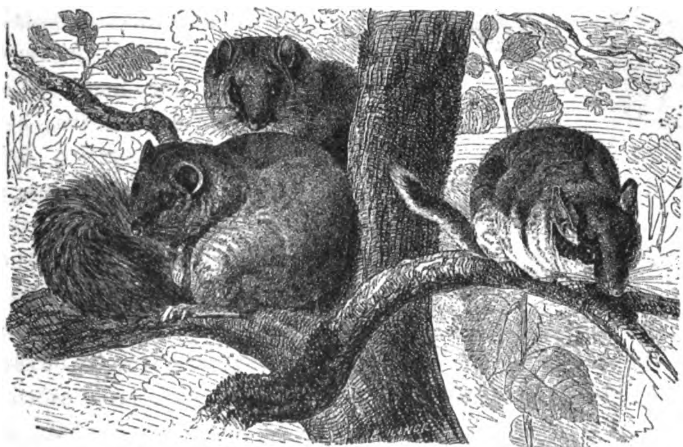

VADDISZNÓ.

kisebbek is egyaránt megtalálhatók a síkon és a hegyeken, föl egész a fenyő övéig, 800—1000 méter magasságig. A *fürge mókus* ott szökdel a tölgyesben és a bükkösben, épen úgy, mint a fenyvesben; csakhogy amott vörhenyes ruhát visel, itt meg sötétbarnát, mondhatni feketét ölt. Délibb vidéken a mókust a *pelék*, ezek a mókus-alkatú éjjeli rágcsálók helyettesítik ugyan, de vele együtt is előfordúlnak, még pedig egyaránt a síkon és a hegyeken. Éjjeli életmódjuk miatt kevésbbé ismeretes állatok ezek, pedig négy, jól megkülönböztethető fajuk él Magyarországon. A legközönségesebb és leggyakoribb a *nagy alvó pele*, legritkább az *erdei pele*, gyakoribb ismét a *kerti pele* és még gyakoribb az egérnagyságú *mogyorós pele*. Az első háromnak főszíne szürke, az utolsóé zsemlesárga. Mind-

ezek ismeretesek az országnak déli és északi vidékeiről, lombos erdeiből és fenyveseiből. Így vagyunk a *tüskés disznóval*, a *vakandokkal* és a cziczkányok nehány fajával is. A tüskés disznót jól ismerik a mezőkön, az alföldi erdőszéleken és a Szepességen a fenyő övében. A vakandok túrása épen úgy föltűnik a magashegyi réteken, mint a síkföldön. A *fehérfogú, házi, erdei, törpe* és *vizi cziczkány* hasonló elterjedésűek.

A madarakat illetőleg, figyelmen kívül hagyva a sasokat, ölyveket, baglyokat és más orvmadarakat, melyeknek életmódja a nagy területeken való barangolást megkívánja, szintén találunk példákat a függőleges irányban való nagy elterjedésre. A *mátyás* minden erdőben ott van egész a fenyvesek övéig, sőt a fenyves alsó felében sem hiányzik. A *házi veréb*

PELÉK.

alföldi madár létére szívesen tanyázik a hegyek között is, a meddig csak az ember földet mível, ha t. i. a körülmények megfelelők. Még a *szürke fogoly* és a *fürj*, ez a két kiválóan alföldi madár is nemcsak az alacsonyabb hegylejtőkön, hanem az 1000—1500 méter magasan fekvő cserjésekben is otthonosan érzi magát. A rendesen párjával szemelgető *örvös galamb* csattogó röptével épen úgy megrezzenti a síkságon cserkésző vadászt, mint a Tátra alján fölfelé igyekvő turistát.

A fenyves. Tulajdonképen mégis a fenyves az, mely kapcsolatban a hegysorok tömkelegével, áfonyás, páfrányos, mohos aljával, kanyargó patakjaival változást teremt az állatéletben. Más kép tárúl itt az ember szeme elé, mint a lombos erdőben; más madarak jelennek meg a sötét lombok között, mások a siető patak mohos partján, s az ember kopott faviskója, fenyőszálakból összerótt fészere táján. A szén- és molnár-czinkét fölváltja a *fenyves-* és a *kontyos-czinke*, s melléjük szegődve legkisebb

madarunk, a *tüzesfejű* és *aranyosfejű királyka* vagy *pipőke*, kis társaságban kutatják a hajlós ágakon a fenyőtűk közeit és finom kis csőrükkel szedegetik a parányi falatokat. A mátyást helyettesíti a *fenyves szajkó*, s nem kevesebb zajjal jár-kél a fenyvesek tetején, rendesen többedmagával, mint lármás alföldi rokona. A tarka és zöld harkály helyett a nagy *fekete harkály* kopogtatja a szúvas törzseket és síró jajgatásával szinte félelembe ejti a tapasztalatlan embert. Seregesen lepik el a fenyvek tobozos tetejét a *keresztcsőrű pintyek*, sorba szedvén a tobozpikkelyek alól az éredező magvakat. A patak partján az aranyos *hegyi billegető* karcsú alakja jelenik meg és kőről-kőre röppenve, majd futva keresi eledelét, a bogárságot. A fodros hullámok fölött egy középnagyságú zömök madár repül és hirtelen belemerül, eltűnik a patakba: ez a *búvár rigó*, mely a víz alatt a patak símára koptatott kövein keresi különféle lárvákból álló mindennapi kenyerét; rövid idő múlva előterem, tovarepül és ismétli búvár műveletét. A patak fölé hajló ágon egy nagyfejű, hosszú erős csőrű madarat láthatunk olykor üldögélni, tengerzöld és azurkék ruhában, a *kék jégmadarat*, mely ugyancsak a patakból szerzi eledelét, még pedig nem a bogárság, hanem a halak köréből; akár a búvárkacsa, úgy bukik a víz alá, mihelyt leső helyéről a feléje közeledő halat észreveszi, s a következő pillanatban már zsákmányával kerül elő a vízből. A hol a patak fűrészmalmot perget, a hegyi billegetőn kívül, mely végigkutatja a fölhalmozott szálfákat, ott van a háztetőn, vagy az útszéli karfán a *házi füstfark* vagy a *titisz-madár* (hegyi füstfark); tovareppen, meg leszáll, kettőt-hármat guggol, mintha a «mártogatóst» járná, elcsíp egy-egy bogarat és viszi a malom, az istálló, vagy a fészer padlásán levő fészkébe fiainak.

SZAJKÓ. (MÁTYÁS.)

Nem ilyen bizalmasak a fenyves más lakói, melyek annak belsejében, embernek járhatatlan vadonában ütnek tanyát, mint a *medve*, hazánk legnagyobb és legnevezetesebb ragadozója. Az Alpoknak majdnem egész területén kipusztította már az ember; nálunk azonban még elég gyakori. Az északi megyékben (Árva, Túrócz, Trencsén, Liptó, Zólyom, Szepes, Gömör, Máramaros, Ung, Abauj, Zemplén) sokszor meglehetősen járt területen találja az ember a nyomait; s még több van a Királyhágón túli

hegyekben. Annyi nincs, mint egy vagy másfél századdal ezelőtt, midőn, *Grossinger* szerint, 10—15 nagy medvét is elejtettek egy vadászaton; de mindenesetre elegendő nagy számban arra, hogy kipusztulásától egyelőre ne kelljen tartanunk. Százon fölűl esik évenkint zsákmányúl a buzgó vadászoknak, kivált az erdélyieknek; 1901-ben 128-nak elestét jelezték a Vadászlapban.

JÉGMADÁR.

A madarak közűl a *süket fajd* és a *nyír-fajd* leginkább a fenyvesek mélyén dürrög; a *császár-fajd* vagy *császár-madár* a ritkásabb erdőben is otthon érzi magát a magasabb hegyeken.

Délkeleti bérczeink fenyves magaslataira szorítkozik a *szakállas saskeselyű*, hazánk legnagyobb és legmerészebb rabló madara. Egyesül benne a sasok bátorsága, a sólymok röpte s a keselyűk ereje, de már pusztulófélben van. Nemrég még a svájczi Alpokban is szedte a kecskegidát, s nálunk is gyakori volt; ma azonban az Alpokból már hiányzik, s délkeleti hegyeinken kívűl csak a Balkán vidékén és a Pirenékben él Európában.

Körűlbelűl a fenyves régióba esnek a «pisztrángos patakok», melyekben a vöröspettyes *pisztráng* lakik, a *czifra kölöntével* együtt, melyet a felvidéki szláv nép nagy fejéről «hlavács»-nak, fejesnek nevez. Az Árva, a Vág, a Nyitra, a Garam felső folyásában, a hol mélyebb a meder, egy másik pisztrángféle hal nevezetes, a *pénzes pér*, melyet galóczának is mondanak.

Vannak csúszómászók és kétéltűek is, melyek főképen ennek a régiónak magasságában élnek, mint az *elevenszülő gyík* és a *keresztes vipera*, melyek a napsütötte hegyoldalakon hazánk északi részén eléggé gyakoriak. A viperának fekete változata nevezetes a Tátrából és vidékéről. A *hegyi békát* megtaláljuk a törpefenyő övéig, valamint a *szürke varangyot* is. Az örökké nyirkos mohpárnák között tartózkodik az *aranyfoltos szalamandra*, a pocsolyákban az *alpesi gőte* és a *sárgahasú unka*.

A magas hegyvidék. Túl a fenyőerdőn, mintegy 2000 méter magasságon fölűl, megnehezűlnek az életföltételek. A nyár rövid, a tél hosszú,

s magas hó takar mindent; az évi hőmennyiség csekély, a növényzet apró és kevés, s a meredek sziklafalakon gyér, sőt nagyrészt hiányzik is. Magától érthető, hogy ebben a régióban sok állat nem élhet, s a mi itt élni akar, annak edzettnek és kevéssel beérőnek kell lennie. A törpe fenyő formácziója a legdúsabb növényzet, s járhatatlan sűrűsége a legbiztosabb rejtek. A nyuszt, a hermelin, a kis menyét, a hiúz és a medve is fölkeresi, de egyikük sem állandó lakója. Az emlősök közűl a *havasi cziczkány*, a *havasi poczok*, s talán néhány más rokonuk honos itten; továbbá a törpe fenyő felső határán is túlmenő két igazi havasi állatunk: a *kőszáli zerge* és a *havasi marmota*. Mind a kettő tisztán növényevő; a zerge a kérődzők, a marmota a rágcsálók rendjéből való. A zerge a legmagasabb ormokon, a marmota valamivel alább, a görgetegen, a törmelék-kúpokon, s a havasi réteken keresi eledelét. Amazt aczélos izmú lába, ezt rövid, karmos végtagjai segítik a létért való küzdelemben. A zerge kisebb-nagyobb

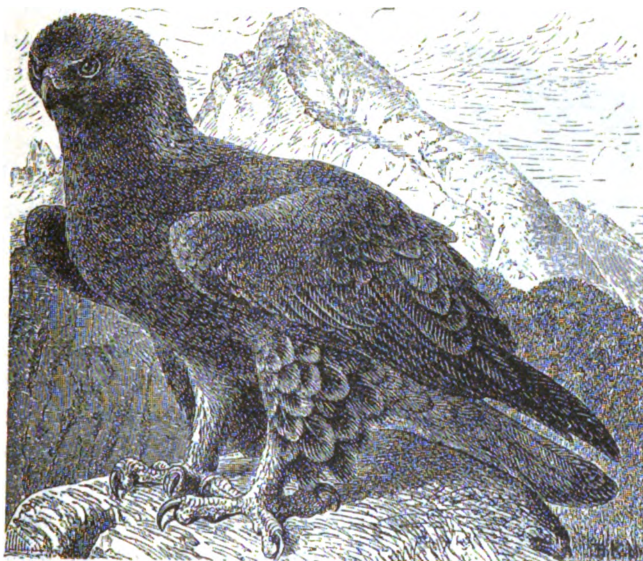
ARANYFOLTOS SZALAMANDRA.

nyájakban iramodik a szédületes szirteken és nagy területet bejár; a marmota szintén társasan él és odut kapar magának a kőtörmelékben, a havasi réten vagy annak közelében, hogy messzire ne kelljen mennie eledelért. A zerge télen lejön a törpe fenyő, sőt az erdő övébe, a marmota meg téli álomba merűl száraz fűvel jól kibélelt és betömöszölt lakásában.

Bél Mátyás szerint Szepes vármegyében, Béla város tája felé, továbbá Liptóban a «Gránát-hegyen» és Máramarosban egész zergenyájak legelnek. Ez úgy is volt. Később, a XIX. század első felében, szertelen pusztításuk miatt nagyon megcsappant a számuk, s csak a mióta vadászati törvényünk a vadászat jogát a földbirtokhoz köti és tilalmi időt szab minden vadra, szaporodott el ismét a magas hegyekben ez az érdekes állat. Ma ismerjük a Magas Tátrából, a Retyezátról, a Fogarasi- és Radnai-havasokról, s a Pietroszról Máramaros vármegyében. Számuk jelenleg annyira növekedett, hogy a birtokosok és vendégeik évenkint élvezhetik a magashegyi zergevadászatot. 1901-ben 86 darabnak elejtését jegyezték föl.

Havasi ürge vagy mormotér néven a marmotát ismerték régibb íróink. A hegyvidéki nép, babonás hatást tulajdonítva zsírjának, erősen pusztította, kiásván odvából a téli álomban dermedőt, s azért az ő számuk is megapadt egy időben. Mióta a Kárpátegyesület megalakulásával a turistaság hazánkban is föllendült, ez az alpesi állatkánk több kiméletben és oltalomban részesül. Ismerjük a Magas-Tátra egyes vidékéről, Zólyomból, Máramarosból, a Radnai- és Fogarasi-havasokról.

A *szirti sas*, a *szakállas saskeselyű* és más nagyobb ragadozó madár is szívesen keresi föl a sziklák rengetegét; itt tartja mészárszékét, az

SZIRTI SAS.

ereszes sziklapárkányon rakva meg fészkét, s itt neveli föl fiát, míg az is szárnyra kél és bekalandozza a fél világot.

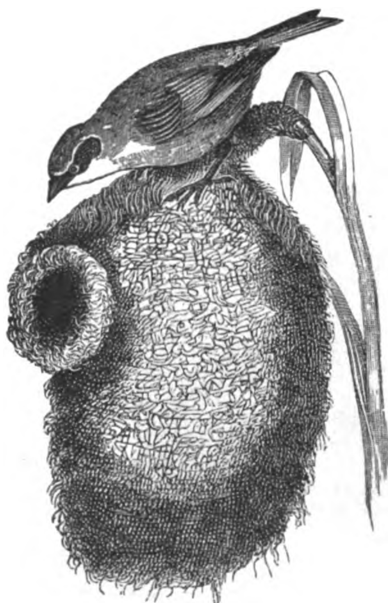
Igazi jellemző magashegyi madár a *hajnalmadár*, mely a zerge és marmota birodalmában él. *Lepkemadárnak* is nevezik, mert mikor különös lábujjaival a szirtek falára tapadva kúszik és hosszú vékony csőrével kutatja a hasadékokban rejtőzködő bogarakat, pókokat, félig kiterjesztett szárnya hajnalpiros tükrével a rendszalaglepkének nevezett éjjeli pillangóra emlékeztet. Magas hegyeinken több helyről ismeretes. Télen az alföldi tájakra is lekerül s épületekben, templomokban keresi a pókokat; a budai Gellérthegy dolomit-szikláin is láttuk.

Jellemző alakok élnek a magas hegyeken a bogarak, lepkék és más rovarok, valamint a pókok köréből; mert a kietlennek látszó vidéken sem olyan szegény ám az élet, mint első pillanatban gondolnók.

A síkság. Gazdag ugyan állatokban az erdő, a hegyvidék fenyvese, de Magyarország állatvilágának legjellemzőbb része mégis síkságaira, mezeire és vizeire esik.

A vizek. Nagyobb folyóink völgyei, akár a közben elterülő termékeny mezőket, akár a tavaszi áradáskor rendesen elöntött parti berkeket és szigeteket tekintjük, valóságos eldorádói az állati életnek.

Említettük már a Drávafoknak nádasokkal, erekkel, mocsarakkal átszőtt vadonjait, melyekben a szarvas és a vaddisznó ősállapotban él, s említhetnők a Dunának innen észak felé egész Kalocsáig, élő és holt ágak alkotta vizhálózatát és annak szigeteit, s a Tiszának alsó folyásában Szegedtől Titelig eső árterét, berkeivel, füzeseivel, nyár- és tölgyerdeivel, melyekben pezseg az élet, kivált a madár-élet. Szívesen lakik e berkekben a kakuk, az apró madarak közül a *poszáták*, a *fűzikék* és *fülemilék* legtöbb faja. A füzek víz fölé hajló vékony ágain csüng egy-egy dohányzacskó-alakú fészek, melyet a füzesek kiváló lakója, a fészeképítésben legnagyobb művészünk, a *függő czinke* vagy *fügemadár* a nyár- és fűzfa pelyhéből alkotott, puha, ringó bölcsőül fiainak. A vén tölgyek vagy fűzek odvában lakást talál a *kék csóka, vasvarjú* és *kalangya-varjú* néven ismert *szalakóta*, a *pettyes seregély*, mely a rétségre jár bogarászni, sőt hazánk legnagyobb baglya, az *uhu* is, mely a szomszéd vizekről szerzi magának és fiainak eledelét: kacsát, vizi tyúkot és más efélét. Itt fészkel a fa tetején nem egy ölyv, héja, kánya, réti héja, mely a vizi madarak fészkének kirablásából él; megépíti nagy fészkét a *halász sas* és a *fehérfarkú réti sas*, s innen jár a folyóra, a nyilt vizekre halászni. Kis társaságban fészkel századios fákon a *fekete gólya*, s olykor, elhagyva az ember házát, egy-egy erdőszéli csonka tölgyön a *fehér gólya* is. — A folyami szigeteket választja tanyáúl a *kárókatona* vagy *kormorán*, hogy az élő vizekben halászhasson, s alkalmas helyeken egész kolóniákat alkot, melynek falánk tagjai örökösen jönnek-mennek, s bizony sok halat pusztítanak el. Legnagyobb telepekben fészkelnek egyes szigeteken, vagy fákon a gémek, kivált a *szürke gém*. De hozzá szegődik kisebb számban a *vörös gém*, a *dobos gém* és a *bakcsó* vagy *vak-varjú*

A FÜGGŐ CZINKE ÉS FÉSZKE.

is. Ezek a gémtanyák, vagy gémszigetek. Mocsár, nádas sűrűség övezi őket, azért épen nem, vagy nagyon nehezen közelíthetők meg; messze terjedő bűzük azonban elárulja őket. Fészek fészek mellett terpeszkedik százával, tojással vagy boglyas kicsinyekkel, vagy immár csonkatollú, nyakukat nyújtogató fiakkal. Az öregek folyvást jönnek-mennek, örökös mozgalomban, mint a méhek a kas szája előtt. A fák félig vagy egészen lombtalanok, szárazak és fehérek a dús ürüléktől, mintha be volnának meszelve; a földön halfejek, halmaradékok, békatetemek hevernek és rothadnak, kiállhatatlan bűzzel telítvén a mozdulatlanúl álló mocsári levegőt. Napjainkban gyérűlnek a gémtanyák is; a vizek szabályozása, s az árterek korlátozása csökkenti ezeknek létföltételeit.

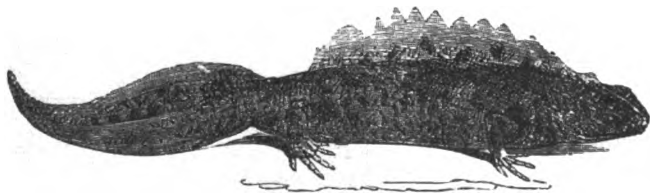
BÖLÖMBIKA.

A mocsár lakói között talán csak a békák nem érzik az ember térfoglalásának hatását. Van még mai nap is annyi, hogy tavaszszal pl. Szeged vidékén mérföldekre hallható esténkint ezerszavú kuruttyolásuk. Minthogy szaporodásuk idején valamenynyinek vízre van szüksége, összesereglik úgyszólván minden fajtájuk. Első helyen van a közönséges *katona-béka*, óriás fajváltozatával; azután a barna békák három faja, kivált a még nem említett *mocsári béka*; továbbá a varangyos békák, nevezetesen a *zöld varangy* és a *barna varangy*; de nem hiányzik a harangszavú *vöröshasú unka*, sőt a *zöld levelibéka* sem, mely hangos brekegésével nagyon emeli a béka-hangverseny polifóniáját. Némán ugyan, de az általános nász idején szintén részt vesz az állóvizek társadalmában két közönséges «vízi-gyíkunk», a *tarajos* és a *pettyes gőte*.

Állóvizeinknek egy mai nap jelentéktelen, de egykoron nemzetgazdasági tekintetből fontos lakója volt a *piócza* vagy *orvosi nadály*, melyet — megkülönböztetésül a foltos hasú és a zöld hasú lengyel nadálytól — kiválóan *magyar nadálynak* is neveztek. Abban az időben volt

értékes ez a gyűrűs féreg, mikor nagyon sok betegséget vérelvonással gyógyítottak; mikor a párizsi kórházakban évenkint 1700 mázsa vérnél többet szívtak emberekből a pióczák, a mely műveletre milliókat alkalmaztak. Följegyezték, hogy a Hôtel de Dieu kórházban 1823-ban 150,000—180,000 frankba került a pióczа. Angolországban 1—1½ shilling (120—180 fillér) volt egy-egy pióczának az ára. Abban az időben Magyarország látta el Európát, nevezetesen Német- és Francziaországot nadálylyal.

Nyilt-tükrű tavaink, náderdős szélükkel, környező rétségeikkel és kisebb-nagyobb tócsáikkal, sáros vagy homokos partjaikkal, gazdag madárvilágot táplálnak és rejtenek. *Grossinger* 1754 szeptember havában a Pákozdi (jelenleg Velenczei) tó körül járván, bátran száczerre tehette a madarak számát, melyeket egy stádiumnyi úton (125 lépés) egyszerre látott. Ma is föltűnik már messziről egy-egy tükrön a *szárcsák* fekete serege, a mint kecsesen úsznak, kapkodva az eléjük kerülő vizi apróságot; a nádas szélén a tükör felé a *czigány kacsa*, a *bőjti récze* és más rokonságuk tanyázik; a távolból szép sorban *tőkés kacsák* érkeznek, mások

TARAJOS GŐTE.

nagy hápogva fölszállanak, s tükröt váltanak. A túlsó parton pihenő *danka-sirályok* fehérlenek ezrivel; mások a tó fölött röpködnek, könnyű szárnylegyintésekkel mérve végig a vizeket. Sötét szinével, hosszú szárnyával föltűnik közöttük a *fekete halászka* vagy *czigány csér*, mely szintén százával, telepekben költ itt vizen lebegő fészekben, mint a danka-sirály. A parti réten a *lármás bibicz* futkos, fürge léptekkel keresve csigát, bogarat, férget, vagy pedig kecses szárnylegyintéssel szállong és jajveszékel, minden föltünő jelenségre figyelmeztetve a tó lakóit, hogy résen legyenek. A nád sűrűségében a *búbos vöcsök* uszkál, a neszre víz alá bukik s ki nem repül a világért sem, míg csónakunkkal egészen közelébe nem jutunk; ilyen az *apró vöcsök* is, mely ügyes bukásával vérig bosszanthatja a vadászt még a nyilt tükrön is. Ott markolászsza hosszú ujjaival a nádat közel a víz szinéhez a dobos gém vagy nádi bika, ijesztgetve hangjával a tó világában járatlan embereket; épen úgy bujkál a mélyebb vizek fölött a *hajas gém* vagy *büdös panni*, s a partokhoz közelebb a *kis gém*, és van eszük, hogy csak a legvégső esetben szállnak ki biztos rejtekükből, mikor lépéssel a szorongatást már nem győzik. A parti dud-

vás, sásas sűrűségben jár-kél, a nádba meg a sásba kapaszkodva, a *zöldlábú vizi-tyúk*, a *pettyes vizi-csibe* és a *vizi guvat*. Jóval a víz fölött, az ingó nádszálra kapaszkodva, a napfényes levegőben mondja friss dalát a *nádi rigó*, a *nádi fülemile*, szünetlenűl, mintha soha bele nem fáradna; ott van remek kis kosáralakú fészke, 5—6 nádszál középtájára fonva, belűl nádbugával, nádpehelylyel kipárnázva, kívűl békanyállal, zöld moszattal bevonva.

Terjedelmesebb vizeink megközelíthetetlen náderdeiben, a Velenczeitóban, a Balaton egyes részein, a nagy Sárréten, a Duna legrengetegebb berkeiben fészkelnek még egyes pusztulófélben levő madaraink: a *nemes kócsag*, a *kis kócsag* és a *kanalas gém*. Többnyire nehány erős nádszál szolgál fészkük tartóoszlopáúl a nádrengetegben, melyet csak repülő állat közelíthet meg.

BÚBOS VÖCSÖK.

Legelevenebb az élet vizeink körűl a madarak tavaszi és őszi vonulásakor, mikor nemcsak a nálunk megtelepedők, hanem az átvonulók is összekerülnek a partokon, a szétszórt kisebb tócsákon, a nádasokban, s a nagyobb víztükrökön. Tarka, zsibongó világ van itt ilyenkor, melynek egyes alakjait leírni nem e vázlat szűk keretébe tartozik. Szalonkák, lilék, partfutkosók, sártaposók, pólingok, gulipánok, gémek, íbiszek, kacsák, libák és énekes madarak, közöttük az északi *kékbegyű fülemile*, a *barkós czinege* stb. jutnak itt vonuláskor együvé.

Érthetetlen volna, ha a vizek, rétségek környékén, a hol szinte nyüzsög az élet, a rablók meg nem jelennének. A bozótos berekben, a végtelen nádasban, a Drávafokon, a vadmacska, meg a róka épen úgy otthon érzi magát, mint a hegyi erdőben, s ha másból nem, a temérdek vizi madárból telik az asztalukra maguknak és családtagjaiknak is. Rendes alakjai a vizenyős réteknek és a nádas tavak környékének a *réti-héják* egyes fajai, nevezetesen a *vörös réti-héja*, mely a rétség fölött és a nádas szélén alacsonyan szárnyalva kutatja a vizityúkot, kacsát, de kivált a fészkeket, hogy a tojásból ínyeskedjék; fészkét is a nádasban rakja. Körülbelűl olyan gyakori egész nyáron a *kék réti-héja* is. Az őszi és tavaszi vonuláskor dézsmál e vidéken a *szürke* és a *fakó réti-héja*. Nemcsak a vizi madaraknak, hanem a halaknak is nagy pusztítójuk a *fehérfarkú*

réti-sas, mely a nagyobb tavak és folyók vidékéről soha sem hiányzik; a vadon berkekben, az Al-Duna erdős szigetein fészkel. Gyérebb, de nem ritka a tavak és folyók vidékén a *váró* vagy *halász-sas* sem, mely a halak pusztításával mélyen belenyúl az ember gazdaságába is.

BARNA RÉTI HÉJA.

Sok ideig közkeletű volt vizeinknek halakban való nagy gazdagsága. «A Duna, mint a folyók királya, a legnemesebb halakat táplálja, habár hálóval és horoggal éjjel-nappal háborgatják» — mondja *Grossinger*. «Isteni gondviselésből annyi jön a tengerből, hogy Bécsben gyakran egy napon 200 nagy magyar viza is van a piaczon.» Pozsonyban 1563-ban a viza fontja 6, a csukáé 2, a potykáé 4 denár volt. «Tavaink is duzzadnak a halaktól» — úgymond *Grossinger*. «A keszthelyiek télen, a jeges halászaton, 200 mázsa halat fogtak ki egy vonásra a Balatonból.»

Ma ilyen gazdagsággal nem dicsekedhetünk; mikor bőven volt, nem becsülték meg a halat. «A Tisza a síkon vízzel és hallal mindent eláraszt — írja *Grossinger* — a gödröket, mélyedéseket kitölti, melyeket a falusiak elrekesztenek, úgy, hogy a visszafolyó vízzel egyetlen hal sem kerül vissza a Tisza medrébe. Az emberek annyit fognak, hogy olcsón se birják eladni, s a disznóknak adják, vagy a piaczon hagyják és ott büdösödik a városokban; külön rendelettel kellett kihirdetni, hogy senki se merjen a piaczról eltávozni, míg a halat el nem takarítja. Máskor az árkokban döglenek el és rothadnak, s olyan bűzt terjesztenek, hogy az utasoknak kerülniök kell az ilyen vidékeket.»

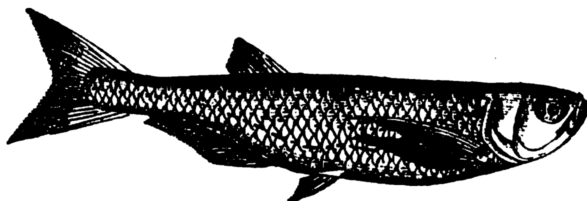
Természetrajzi szempontból mindamellett olyan érdekes halfaunánk, mint régen volt. A Fekete-tengerből a Vértes-halaknak mintegy hat faja vándorol föl a Dunába és mellékfolyóiba, köztük az izletes *kecsege* s az óriás *viza*, mely egy-két métermázsás példányokban kerül ma is a piaczra; régen a 7—8 métermázsás darabok sem voltak nagy ritkaságok. A Balaton *süllője, fogasa* a 10 kg. súlyt is eléri és csemegeszámba megy az ínyes

DÉLMAGYARORSZÁGI SZÁRNYASTELEP.

ember asztalán. A *tő-pontyon* kívül, mely a Duna vizében ízletesebb húsra tesz szert, mint bárhol másutt és 1 m. nagysággal 30 kg. súlyt is elér, van *magyar pontyunk* is, melyet a Balatonnál «pozsár»-nak, a Drávafokon «Tisza-ponty»-nak, s a Fertőnél «Seekarpfen»-nek neveznek. A *harcsa* a 100—200 kg. súlyt is eléri, s kövér húsa elmaradhatatlan járuléka az igazi jó «halászlé»-nek. Több halfajunk van, mely kizárólag a Duna vízhálózatára szorítkozik, mint a *magyar* és *német buczó,* a *selymes durbincs,* a pisztrángfélékhez tartozó *dunai galócza* és még nehány. Igazi nevezetessége a Balatonnak a *sugár kardos* vagy *gárda,* mely társasan él és őszkor rengeteg mennyiségben verődik össze seregekbe, s egymás hátán vándorol ide-oda a magyar tengerben, mint a heringrajok az Északi-tenger hullámaiban; mint népeledel és kereskedelmi czikk egyaránt nevezetes.

A mező. Virágos mezőink és termékeny rónáink, a rovarokon s a mag- és rovarevő madarakon kívül, főleg a rágcsáló emlősök falánk és sza-

SUGÁR KARDOS V. GÁRDA.

pora hadát vonzzák. Annyi *mezei nyúl,* mint a mi rónaságainkon, kivált mióta a vadászati tilalmat megtartják, alig van Európában. A komjáti uradalomban, Nyitravármegyében, 1902 deczember 19-ikén és 20-ikán, tehát két napi vadászaton, pásztás hajtással, 3507 nyulat ejtettek el; 1901-ben a vadászatokon az egész országban elejtett nyulak számát 657,465-tel jegyezték. A *tengeri nyúl,* melynek hazája Európa délnyugati és Afrika északi része, elvadúlt állapotban régen él hazánkban s ugyancsak nagyon el van terjedve annak alföldjein, leginkább a kis Alföldön, a hova, *Grossinger* szerint, régen vadászat kedvéért telepítették be. Moson vármegyében már a XVIII. században annyira elszaporodott, hogy 1779-ben 4000-nél többet ejtettek el a vadászok. El van terjedve továbbá a Dunántúli dombos vidéken és a déli meg a keleti vármegyékben is. Évenkint mintegy 40,000 darabot ejtenek el. Az 1901-ben följegyzett 37,223 darabból 10,289 esett Somogyra, 7622 Pozsonyra, 5748 Sopronra és 4776 Moson vármegyére.

Rágcsáló állatok az egerek, a poczkok, a hörcsög és az ürge, melyek mind az ember munkájával díszlő termőföldeken keresnek és találnak

dúsan terített asztalt. Az igazi egerek, mint a nagyfülű, úgynevezett *erdei egér*, a sávos hátú *pirók egér*, a fészekrakó csinos kis *törpe egér* és a téli készletet gyűjtő *gözü egér*, melyet *Petényi*, jeles állatbúvárunk, *kalászgyűjtő egérnek* nevezett, alig szaporodnak el annyira, hogy nagy kárt tennének a mezőn; ellenben a poczkok, kivált a *mezei poczok*, melyet közönségesen «mezei egérnek» neveznek, kedvező körűlmények között némely évben oly szertelenűl elszaporodik, hogy valóságos csapás a földmívesre, nemcsak azért hogy magot, növényt fölfal, hanem mert a földet keresztül-kasul aláaknázza s a vetés kipusztulását okozza; az «egeres év» mindig emlékezetes Magyarországon. A *földi* és a *vizi poczok* aránylag ritkábbak, s a föld alatt tartózkodva, a növények, bokrok, fák gyökereinek megrágásával inkább a gyümölcsösökben, ültetvényekben, faiskolákban tesznek kárt. Ilyen földalatti kártevő a *földi kutyó* vagy *herécz* néven ismert vak rágcsáló is, a melyről már megemlékeztünk, mint faunánk keletről származó tagjáról. A síkságon meglehetősen elterjedt, de kivált ott érzi magát jól, a hol zöldséget, burgonyát, répát, zellert, hagymát termesztenek, mert ezek az ő kedves eledelei. Minthogy téli álomba nem merül, simára dolgozott verembe téli készletet gyűjt magának, még pedig tetemes mennyiséget. Éléskamarájában *Petényi*, a csabai határban, harmadfél vékára menő készletet talált vöröshagymából, burgonyából, lóheregyökérből és más növényekből.

MEZEI POCZOK.

A *hörcsög* és az *ürge* a síkságnak szintén azon lakói közé tartoznak, a melyek nemcsak annyit pusztítanak, a mennyit a lábon álló termésből nyáron át megesznek, hanem tömérdeket gyűjtenek is belőle, hogy újig hiányt ne szenvedjenek. Életmódjuk egyenesen a lisztes magvakhoz köti őket, s kivált a hörcsög sokat pusztít el a szemes életből; az ürge a szántóföldektől távolabb, a pusztán, a parlagon is megél.

Szerencse, hogy a hol ezek az apró kártevők elszaporodnak, megjelennek ellenségeik is és meg-megtizedelik őket. A róka, a kis menyét, a görény állandóan leselkedik rájuk, s az ölyvek, a vércsék, kivált a *vörös vércse*, meg a *kék vércse*, továbbá a baglyok, mint pl. a *macskabagoly*, a *füles bagoly*, a *réti bagoly*, a *sárga gyöngybagoly* és a *kuvik* sokat elpusztítanak belőlük.

Rokonságukból egyesek épen ezért kerülik a mezőknek veszedelemmel telt nyílt téreit, s az ember lakásában, magtárában, a tanyán, a csűrben, szóval biztos födél alatt, a behordott kész magvakból és más eledelekből födözik életszükségletüket. Ilyen a *házi egér*, a *házi* és a *vándor patkány*. A házi vagy fekete patkány, a hol még van, az épületek földfölötti részeiben, a magtárban és a padláson húzódik meg; a vándor patkány pedig,

ÜRGÉK.

a mely az egész földkerekségen el van terjedve és nagy számban él mindenütt, a földalatti részeket, a pinczét meg a csatornát kedveli. A házi patkány pusztulófélben van, mióta az erősebb, ügyesebb és merészebb vándor patkánynyal szemben kell a létért való küzdelemben helytállania, s hazánkban csakis a nagyobb közlekedési utaktól távol, félreeső helyekről ismeretes.

Tanyát és eledelt talál a földmívelő munkás kezétől díszlő mezőn a bogárság végtelen hada. Szöcske, sáska, tücsök, légy, szitakötő, méh, darázs, bogár, poloska, lepke ezer számban röpköd, zümmög, zsong, futkos mindenütt a sikságon. Csak természetes tehát, hogy nyomukban járnak a rovarevő emlősök és madarak is. Denevéreink legtöbbje az Alföld síkján tartózkodik, s ott pusztítja esténkint a sok röpködő apróságot. Ilyen a *közönséges-*, a *fehértorkú-*, a *hosszúfülű-*, a *korai-*, a *kései-*, a *vizi denevér* és mások, melyek hol a nyílt mezőn, hol az erdők tisztásain,

tavak, mocsarak, lápok fölött röpködnek, hol a tanyák és falvak épületei között csapongnak, így osztván föl maguk között a nagy vadászterületet. A sündisznó és az éjjel járó cziczkányok a föld fölszinén futkosó rovarokat, a vakondok a talajban élő pajorokat pusztítja ernyedetlenűl, a földmívelő javára.

Legnagyobb számban sereglenek a madarak, mint a szántóvető ember jóltevői és a végtelen rónaságnak minden évszakban elevenítői. Alig tűnik el a hólepel a vetésről, megszólal a *mezei pacsirta* kedves dala, s már meg-megcsípi a dér a tökszár levelét, mikor a pacsirták egy másik tagja, a *búbos pacsirta* még mindig vidám nótával röppen föl az út mellől, a kopott tarlóról. Késő őszig fújja nyikorgó dalát az útszéli eperfán az *aranyos sármány*, s ott futkos a mesgye szélén, vagy a vizes laposon a karcsu *barázdabillegető*. A csipkebokor tetején, az ágaskodó magas kórón, egy-egy *szürke légykapó* várja a közelébe kerülő lepkét, legyet és más repülő bogarat. A galagonyabokron a *kis* meg a *csettegető gébics*, vagy más rokonfajbeli leselkedik a fű között gyanútlanúl mászkáló bogarakra, szöcskékre és sáskákra; nagyobb rokonuk, a *bábaszarka* vagy *őrgébics*, az egeret is zsákmányúl ejti. A kökénybokrok között akad egy-egy csinos *hantmadár* és egy-egy szemes *csalánycsúcs* is, mely szintén tizedeli a bogárságot.

ARANYOS SÁRMÁNY.

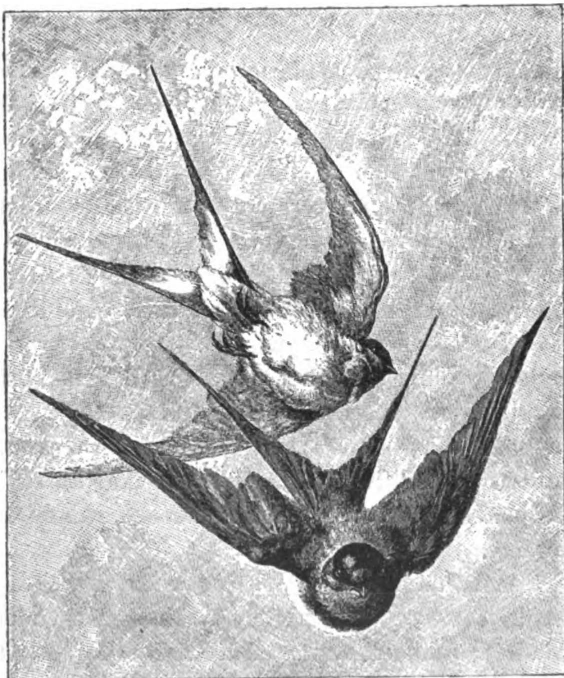
Az ekét követi az őszi szántáson a varjak serege; legnagyobb számban, ezrekre menő csapatokban, a *vetési varjú*, melyet szinéről fekete varjúnak is nevez a nép. Ez nagy figyelemmel szedi a kiborított pajort, sáskatojást, csigát és mindenféle tücsköt, bogarat, valamint a poczkot és egeret is, ha közelébe kerűlnek. Nem hiányzik a társaságból a *hamvas-* vagy *dolmányos varjú* sem, s a közös munkából ő is kiveszi részét, valamint kisebb rokona a *csóka* is. Vendéget jelez a háztetőn, vagy a szilvásban csörgő *szarka*, ugyancsak a varjúfélék családjából.

Ezer számra lepi el a verőfényes legelőt a *pettyes seregély* még késő ősszel is, keresve a bogarat, legyet, sáskát és mindenféle kukaczot. Őszkor a pintyféle madarak közül némelyek, mint a *tarka tengelicz* és a *kenderke*, melyek a nyarat erdőben, hegyek között töltötték, seregekbe

verődve a mezőket járják, s az oszotka, a bogács és más dudva magvának elpusztításával tesznek a földmívesnek jó szolgálatot.

Rétjeinknek ékes jelensége, kivált erdőközben és közelében, a *búbos banka;* föl-fölmereszti tarka fejdíszét és neki-neki iramodva fogdossa hosszú csőrével a férgeket, rovarokat. A vizenyősebb füves helyeken s a vetésben is bogarászik a *haris* vagy *őrmadár*, mely rendszertanilag a vizekre utalt gázlók körébe tartozik ugyan, de a megélhetés könnyebbsége a mezőkre vezette.

Kiváló mezei madár a *szürke fogoly* és a *pitypalattyos fürj*, melyek nemcsak a mezők élete egyensúlyának fentartásában nevezetes tényezők, hanem mint vadászati állatok is becsesek. A foglyot törvény védi a költés idejében (januáriustól július végéig) az üldözéstől, azért mindkét Alföldünkön s a Dunántúli vidéken is igen nagy számban él; évenkint mintegy 400,000 esik vadászati zsákmányúl. A fürj — sajnos — mind ritkábbá válik; vándorlása közben Európa déli félszigetein tömegesen pusztítja a kapzsi lakosság.

FÜSTI FECSKE.

Említeni is alig kell a *füsti-* és a *molnár fecske* hasznos munkáját. Ezek egész istenadta nap, hajnaltól késő napszállatig, sebes repüléssel szeldelik keresztül-kasul a levegőt, tömérdek rovart pusztítva el az ember javára. Hozzájuk járúl, bár kevésbbé föltünően és csak egyes helyekre szorítkozva, a folyóvizek mentén a löszpartokban fészkelő *parti fecske*, valamint este a náluk jóval nagyobb *lappantyú* vagy *kecskefejő*, mely a denevérekkel versenyezve, sőt őket nagyságánál fogva fölülmúlva, fogdossa az esteli pillangókat és a nagyobb bogarakat.

A puszta. Jellemző alakulat a Magyar-Alföldön a puszta, az az égboltozattal érintkezni látszó terjedelmes sík föld, melyen a homok uralko-

dik, alkotva rajta buczkák képében hegyvonulatokat, útvesztőket, sajátos pusztai növényzettel; van rajta termő-föld, itt-ott erdő, tó, mocsár, nádas, ér, sivár szíkes, leginkább pedig legelő, mely sok ezer szarvasmarhának, lónak, birkának ad táplálékot. Külön világ ez, a hol a nyár perzsel, a tél dermeszt, a szélvihar szabadon száguld és vágtat a fölsodort homokkal, itt-ott kitakarva, majd meg betemetve a királydinnyével, iringóval, pirosító fűvel gyéren benőtt domboldalakat. A zivatar pattogóbb, a zápor zuhogóbb, a jégverés keményebb itt, mint másutt, s embernek, állatnak, fűnek, bokornak hozzá kell edződnie a puszta időjárásához és jelleméhez.

Nem is sok állat van, mely télen-nyáron a pusztához csatolja létét.

Nyáron eleven az élet a pusztán is. Van dalos madár, zsongó bogárság, kiváltképen pedig mindenféle szép tarka légy a cserény körűl, s méhféle a virágos legelőn. Van egér és ürge az avaron, gyík a réten és a csalitosban, kigyó, béka az ér mentén, vízimadár a nádasban s a tavon; még a szíkes sem néptelen: csapatosan lakja a *széki csér*, mely hosszú szárnyával és egész termetével a fecskére emlékeztet, valamint a *széki lile*, mely élénken, egér módjára futkos a vizenyős helyeken. Szívesen tartózkodik a szíkes pusztán a jókora galamb nagyságú *parlagi szalonka* vagy *ugar-tyuk* is, bár egyesével az egész Alföldön közönséges.

De télen «igazán puszta a puszta»! «A dalos madarak mind elnémúltanak»; «nem szól a harsogó haris a fű közűl, még csak egy kicsinyke tücsök sem hegedűl.» Köd ereszkedik a rónára, s ennek palástjában egy-egy róka settenkedik a tanya környékén, vagy egy-egy éhező ordas kullog szimatolva, kerülgetve az akol táját. A havas föld fölött pedig varjúsereg szállong és károg, keresve valami hulladékot vagy dögöt lakomának.

Állandó lakója a pusztának és az egész Alföldnek czímeres madarunk, a *nagy túzok*, mely nekiedződve, télen-nyáron megtalálja létföltételeit; itt költ, itt neveli föl fiait. «Lomha» túzoknak is mondjuk, mert látszólag nehezen nekiiramodva repűl föl a földről, pedig épen olyan könnyen kap szárnyra, mint akármelyik nagy madár és úgy úszik a levegőben, mint a sas, vagy a keselyű. Őszkor seregekbe verődve jár-kél a pusztán, s így húzza ki a telet. «Régentén ezeket a seregeket fogták körűl ólmos eső idején szilaj lovon a csikósok — írja *Herman Ottó* — és beterelték valami állásba. Nagy vásár volt ilyenkor és a legények kalapja ugyancsak kivirított a sok ékes túzoktolltól.»

Különleges állatok. Más a magas hegyvidék növényvilága és más az időjárása, mint az alföldé, vagy épen a pusztáé; azért hát állatvilágában is tetemes az eltérés. Bámulatos, mennyire alkalmazkodnak az állatok a természetnek minden változatához, minden körűlményéhez; kihasználatlanúl nem marad egy talpalatnyi föld, növényzetben dús vagy szegény,

NAGY ÉS REZNEK TÚZOK AZ ALFÖLDÖN.

televény vagy sivár homok, kőszikla vagy mocsár, tó, pocsolya, patak, vagy folyó: minden alakulatnak megvan a maga növényzete és megvannak a maga állatai is.

Mészhegyeink *barlangjai,* a bihariak, egyes karsztvidékiek és erdélyiek, nemcsak a denevéreknek szolgálnak télen-nyáron tanyáúl és rejtekűl, hanem külön, a barlang örök sötétségéhez és más állapotaihoz alkalmazkodott vak állatoknak is jellemző, kizárólagos hazájuk. Csak a bihari barlangokból 60-nál több vak bogárfajt, mintegy 20 pókfélét, 4 százlábút és vizeikből több apró rákot ismerünk.

Nem tartozik ugyan a «barlangi faunához», de itt emlékezhetünk meg a hirhedt *kolumbácsi légyről*, mert tömeges megjelenése kapcsolatban van Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegye hegyes vidékének barlangjaival. A mese és néphit azt tartja róla, hogy óriás rajokban az a sárkány fujja ki, melyet Szent György lovag hajdan megölt, s az aldunai, nevezetesen a szerb Kolumbácz (régen Galambócz) vidékén levő barlangok fenekére temetett. E meséből annyi igaz, hogy e légy álczája a Cserna, Néra, Temes, Béga, Szerbiában pedig a Timok, Pek és más kisebb folyók mentén, a kisebb patakok sebes vizében, kövekre és idegen tárgyakra tapadva éli át fiatal korát egész a báb-állapotig; azután kisebb-nagyobb csoportokban fejlődve ki egyszerre, a rajokba való gyülekezés előtt, — a mi rendesen reggel történik, mikor szélcsend van, — a barlangokba sereglenek össze és innen indúlnak sűrű felhő gyanánt pusztító útjokra.

Meleg vizeink, nevezetesen az ó-budai és keszthelyi hévizek, miként növényekben, úgy állatokban is táplálnak érdekes alakokat. Egy 7—8 cm. hosszú halacska, a *tarka géb*, csak a meleg, langyos vizekben honos; az óbudai meleg forrás lefolyásában és a keszthelyi hévizben, a Balatonba torkolása táján, a víz fenekén szeret bujkálni, s inkább csúszik, mint úszik. A nagyváradi Püspökfürdő lefolyásában, a hol a Kelet-Indiából, vagy Egyiptomból származó hévízi tündérrózsa is hazát talált, egy csiga honos (a *Melanopsis Parreyssii Phil.*), melyről azt tartják, hogy nagyon régi geologiai kornak a maradéka és mint ilyen mai napig él ezen az egy helyen hazánkban.

Igen nevezetes sós területeinknek, kivált a szamosfalvi, tordai és más *sós tavaink,* pocsolyáink és mocsarainknak az élete is. Azt hinné az ember, hogy e tömény-konyhasós vizekben, melyeknek sótartalma 2—26% között váltakozik, nem is élhet állat, s mégis valami 70 faj egysejtű állatot, 10 férget, 14 faj rákfélét, közöttük a néptől «sóféreg»-nek nevezett *Artemia salina*-t, a *Diaptomus salinus Daday* fajt, stb. ismerünk az erdélyi sósvizekből; továbbá 6 vizi poloskát, 14 bogárfajt, 2 tányércsigát, 6 szúnyog- és légylárvát, közöttük az *Ephydra macellaria Egg.* lárváit, melyek tömegesen élnek a sósvizekben.

De nem kevésbbé nevezetes és érdekes ama sós területeknek állatvilága, melyeket sóbánya-vidékeken, a Máramarosban és a Királyhágón túl, a kivirágzó konyhasó kisebb-nagyobb foltokban dérrel von be, s a melyeken csekélyszámú különös sósnövény, mint a szikeseken is honos sómócsing, a hagymalevelű útilapu és a sziki lelleg stb. terem.Ilyen sós területen lakik a *Lycosa Entzii Chyzer et Kulcz.* nevű pók, nehány poloska és kabócza, s 31 bogárfaj.

Futólag, inkább egyes képekben mint rendszeres összeállításban tekintettük át Magyarország állatvilágának föltűnőbb alakjait.

Meg kell jegyeznünk, hogy hazánk változatos és sajátszerű fölszíni alakulatai még koránt sincsenek alaposan és behatóan átkutatva, s még mindenütt hálás tér vár a lelkes kutatóra. Mindamellett mai ismereteink alapján is való képet alkothatunk faunánkról; megállapíthatjuk középeurópai jellemét, melybe nyugaton és északnyugaton a Dunántúlra a Keleti-Alpokból, keleten a Balkán vidékéről, a Kaukázusból és az orosz pusztákról, délen pedig a Karsztról és a mediterrán régióból kerültek alakok, a melyek meghonosodva, jelenleg faunánkhoz tartoznak.

Rendszertanilag tekintve faunánkat, az egyes állatosztályok és rendek vadon élő fajai a következő számokban tüntethetők föl.

Ismerünk 72 emlőst, nevezetesen 20 faj denevért, 14 ragadozót, 8 rovarevőt, 25 rágcsálót, 1 vadsertést és 4 kérődzőt.

A madárfajok számát 364-re teszik, a csúszó-mászókét 24-re, a kétéltűekét 15-re, a halakét 62-re.

E szerint a gerinczes állatoknak 537 faja él Magyarországon.

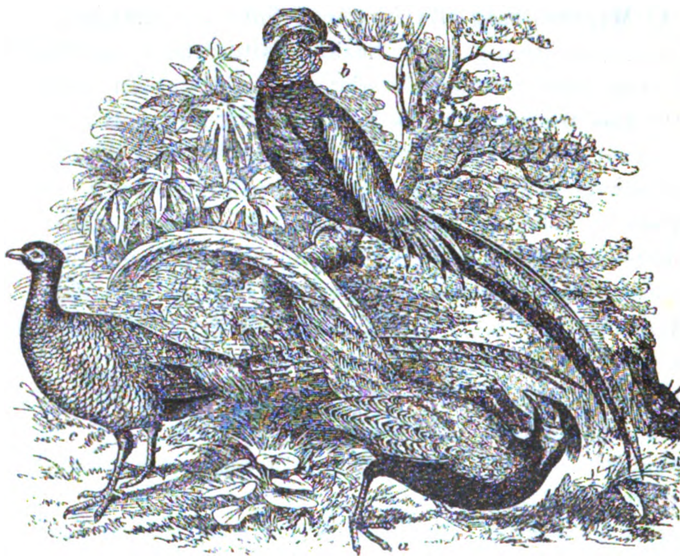
A gerincztelenek száma természetesen sokkal nagyobb, s mintegy 17,000-re tehető, melyből csupán a rovarokra, az állatvilágnak e fajokban és egyénekben leggazdagabb csoportjára, körülbelül 16,000 faj esik.

* * *

Honosított állatok. A vadászat testedző sportja mindig kedves szórakozása volt a magyar főuraknak. Mátyás király visegrádi és bakonyi vadászatai történeti nevezetességűek. A budai «Vadas-kert», s az érdi «Kutyavár» máig megtartotta emlékét. Fallal körülkerített vadaskertek, «theriotrophium»-ok, már a középkorban voltak. A «nyéki» vadaskert, a mai budai Lipótmező, a Vadaskert-hegy és Svábhegy területén, három mérföld kerületű volt. Fallal kerített nagy vadaskert volt Gödöllőn is, s a *Báthori Györgyé* Erdőd-váránál 1565-ben pusztúlt el.

E régi vadaskertekben valószinűleg csak a hazai vadak részesűltek védelemben. Később, a vadászat változatosságának és dúsabbá tételének

emelésére, idegenföldi állatokat is szaporitottak ezeken a helyeken. A *dámvad* vagy *dáma-szarvas* és a *kolchiszi fáczán* bizonyára már akkoriban megvolt Magyarországon. Legalább *Grossinger* egy belga névtelennek 1634-ben megjelent iratából Magyarországra nézve a következőket idézi: «A vadászat és madarászat Magyarországon mindenkinek szabad, s így nyúl, *fáczán*, fűrj, a mi nálunk nyalánkságszámba megy, itt a népnek, a falusiaknak is eledelök». Nagyobb terjedelemben és biztosabb alapon azonban csak újabb időben tettek kisérleteket egyes idegenföldi vadászni való állatok meghonosítására.

a) EZÜST-, b) ARANY-, c) KOLCHISZI FÁCZÁN.

Nádasdy Ferencz gróf, nádasd-ladányi birtokán a *virginiai szarvast* honosította meg, s a honosítás annyira sikerült, hogy a múlt század utolsó tizedében már vadászhattak rá és lőhették.

Esterházy Miklós gróf 1891-ben síkvölgyi vadaskertjében 20 hazai szarvas-tehénnel két kanadai szarvas-bikát, melyet *wapiti*-nek is neveznek, párosított össze, s a keresztezés sikeres volt.

Hohenlohe herczeg javorinai birtokán 1881-ben egy *perzsa* szarvasbikával tettek kisérletet a keresztezésre és 1902-ben már 65 darab életrevaló ivadéka volt. 1898-ban más, nevezetesen kanadai, urali és altáji szarvast bocsátottak ki a területre, s úgy látszik, ezek is jól tenyésznek és szaporodnak, mert 1902-ben a többi között már 13 drb altáji szarvast ismertek.

Legszebb eredményt ért el *Forgách Károly* gróf a *muflonjuh* honosításában. Ugyanis 1868 és 1869-ben 10 darabot hozatott a frankfurti és brüsszeli állatkertből, melyeket két éven át Ghymesen mintegy 100 holdnyi vadaskertben tartott; majd 1200 holdnyi bekerített területre bocsátotta őket, lassan szoktatva a szabad életre, s az állatok olyan szépen szaporodtak és úgy meghonosodtak, hogy 1883-ban elérkezettnek látta az időt, hogy mintegy 100 darabot teljesen szabadjára bocsásson. Pár évre rá már vadászat tárgya volt a muflon-juh a ghymesi uradalomban, még pedig annyira, hogy 1891 márczius 1-jéig nem kevesebb mint 467 darabot lőttek le belőle. Ez az állat tehát teljesen meghonosodott hazánkban, sőt terjeszkedik is. 1892-ben nemcsak Nyitrában, hanem már Pozsony vármegyében, s 1901-ben Zemplénben is ejtettek el muflont.

Szárnyas vadjaink számát is iparkodtak újabb időben szaporítani, magától érthetőleg a tyúkfélék csoportjából.

A kolchiszi fáczánon kívűl, melyből mintegy 100,000 darabot lőnek évenkint hazánkban, meghonosodottnak tekinthető az *örvös-fáczán* is, mely Khína északi és keleti részéről való; ez a kolchiszinál nagyobb, s vele párosodva, életrevaló fajkeveréket hoz létre. A Fertő-környéki nádasokban már teljesen elvadúlva él.

Hogy a kolchiszi fáczán újabbkori gondozása olyan jó eredménynyel járt, arra vezetett, hogy ez a nemes madár ma minden megfelelő területen él és szaporodik, erősen ösztökélve a vadászembert más fáczánfajok meghonosítására is.

Esterházy Mihály cseklészi uradalmában (Pozsony vármegye) kisérleteznek a délkeleti Khínából származó *Elliot-fáczánnal*, s a Khínának északi és nyugati erdeiben honos nagytermetű *király-fáczánnal*, valamint a gyönyörű *Amherst-fáczánt* is nevelik. Mindezek a kisérletek azonban még mindig nincsenek túl a kezdeten. Másutt, s így Ausztriában sem sikerült még eddig e tenyésztéseket a vadászható állapotra emelni. Az *ezüst-fáczán*, mely déli Khínából származik, gondozással egyes fáczánosokban elég jól megvan és szaporodik (Csehországban vadászszák is), de az *aranyfáczán* nem tud a középeurópai időjárással megbarátkozni.

Szontagh Miklós, ujtátrafüredi orvos és birtokos, 1882-ben a *szirti foglyot* óhajtotta bevezetni a Magas-Tátra ornisába, s a bélai mészkőhegyeken két tyúkot meg egy kakast bocsátott szabadon tavaszkor, a költés idején. Ezek költöttek is, de később, az ugyanazon év őszén kibocsátott két tyúkkal és egy kakassal egyetemben eltűntek, s többé elő se kerűltek. Csekély számban lévén, bizonyára valami baj érte őket, mert ez a csinos madár a horvát tengerparton, a Karszt kopár szirtjein, mint hazájában él, sőt Krassó-Szörény vármegyében is előfordúl.

Zichy Jenő gróf zichyfalvi birtokán a kaliforniai *búbos fürj* honositására is tettek kisérletet 1884-ben, de sikertelenül, a mi meglepő, mert Ausztriában több helyen, nevezetesen Csehországban sikerült ezt a mi fürjünknél jóval nagyobb madarat annyira tenyészteni, hogy már több év óta vadászhatják.

Nagyobb sikerrel járt az Amerikából származó *pávaszemes* vagy *vadpulyka* honositása. A múlt század utolsó tizedeiben több helyen tettek vele kisérletet. A 70-es években *Forgách Károly* gróf Ghymesen bocsátott ki néhányat. A 80-as években *Almásy Dénes* gróf a sarkadi uradalomhoz tartozó Remetei pagonyba (Békés vármegyében) bocsátott ki nyolcz tyúkot és két kakast, melyek olyan jól szaporodtak, hogy pár év múlva már vadászhattak rájuk; 1901-ben 45 darab volt a vadász-zsákmány. Van belőle azonkivül Cseklészen, Nyitra-Ivánkán, Galgóczon, Zselizen, Tatán, Gödöllőn és Sárosdon is.

HALÁSZGÖRÉNY.

ALFÖLDI CSIKÓS.

HATODIK FEJEZET.

MAGYARORSZÁG NÉPRAJZA.

Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. — *Czoernig K.:* Ethnographie der Oest. Monarchie. Wien, 1855. — Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben. — *Csaplovits J.:* Gemälde von Ungarn. Pesth, 1829. — *Békessy J.:* I. Pannoniens Bewohner etc.; II. Vollständ. Sammlung der merkw. noch derm. best. National-Kostüme von Ungarn etc., Wien—Graz 1820. — *Prónay G.* br.: Vázlatok Magyarhon népéletéből. Pest, 1855. — Magyarország vármegyéi és városai. Szerkeszti *Borovszky Samu:* I—VIII. k. — *Balogh Pál:* A népfajok Magyarországon. Budapest, 1902. — *Herman O.:* A magyar nép arcza és jelleme. Budapest, 1903. — *Herman O.:* A magyar halászat könyve. Budapest, 1887. — *Ugyanattól:* Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet. Budapest, 1898. — *Huszka J.:* Magyar ornamentika. Budapest, 1898. — *Jankó J.:* Az ezredéves orsz. kiállítás néprajzi faluja. Budapest, 1897. — *Kálmány L.:* Szeged népe (népkölt. gyüjt). Arad, 1881. — *Jekelfalusy J.:* Az ezredéves magyar állam és népe. Budapest, 1896. — *Balassa J.:* A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest, 1891. — «Ethnographia». — «Ethnol. Mittheilungen a. Ungarn». — «Erdély». — «Földrajzi közlemények». — *Jankó J.:* Kalotaszeg magyar népe. Budapest, 1892. — *U. attól:* Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Budapest, 1893. — *U. attól:* A balatonmelléki lakosság néprajza. Budapest, 1902. — *Lázár J.:* Alsó-Fehér vármegye magyar népe. Nagy-Enyed, 1896. — *Kovács J.:* Szeged és népe. Szeged, 1901. — *Istvánffy:* A matyó-nép élete. Miskolcz, 1897. — *Rubinyi M.:* Csángóország. Kolozsvár, 1902. — *Czirbusz G.:* Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, 1902. — *Körösy J.:* A felvidék eltótosodása. Budapest, 1898. — *Schullerus G.:* Az erdélyrészi szász parasztudvar és lakói. — *Schwicker J. H.:* Die Deutschen in Ungarn u. Siebenbürgen. Wien, 1881. — *Nagy J.:* A tótok otthonáról. Turdossin, 1891. — *Lovcsányi Gy.:* A Vág és vidéke. Budapest, 1881. — *Lengyel M.:*

Ruténekről. Budapest—Ungvár, 1902. — *Kaindl R.:* Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen, Mitth. d. Anthr. Ges. in Wien. Bd. 28. — *Bellosics B.:* Vas és Zala vármegyék déli síkja (vendek). Turisták Lapja IX. k. — *Vilovszky St.:* Die Serben in Ungarn etc., Wien u. Teschen, 1884. — *Jankó J.:* Adatok a bácsbodrogmegyei sokaczok néprajzához. Budapest, 1896. — *Staré J.:* Die Kroaten. Wien u. Teschen, 1882. — *Gönczi F.:* Muraköz és népe. Budapest, 1895. — *Czirbusz G.:* A délmagyarországi bolgárok ethnol. magánrajza. Temesvár, 1882. — *Réthy L.:* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest, 1887. — *Moldován G.:* Alsó-Fehér vármegye román népe. Nagy-Enyed, 1899. — *Kőrösi A.:* Adalékok Fiume néprajzához. Kolozsvár, 1892. — *Szongott Kr.:* A magyarországi örmények ethnographiája. Szamosújvár, 1903. — *Herrmann A.:* A Magyarországban 1893 január 31-én tartott czigányösszeírás eredményei. Budapest, 1895.

Hazánknak a hegyek és vizek rendszere által páratlan földrajzi egységgé alakított, de a mellett csodálatosan változatos fölszinű területe mindenha kedves tanyázó helye volt a népeknek. Kedvező fekvése Európa törzsének keleti felében, mely az áthaladó kereskedésnek nyit utakat a négy világtáj felé, buja legelői, kövér termőföldje és természeti kincsekben való gazdagsága egyaránt csábították ide a telepeseket. A régészeti leletek bizonyítják, hogy már az ú. n. bronzkorszakban virágzó művelődés fejlett itt ki, mely Európában akkoriban számottevő volt; hogy már a feníczaiak aranyat bányásztak és mostak Erdélyben, s ma is fennálló műutak, feliratos kőemlékek és különféle építmények tanúskodnak arról, hogy a rómaiak — nem is említve az előttük itt lakott népeket — a Dunántúlt, az egész Dunavonalat és Erdély jó részét megszállották.

A rómaiak kivonulása után jobbára germán fajtájú népeket említenek hazánkban a régi följegyzések. Gótok, gepidák, dákok, szarmaták stb. lepik el az országot, a kiket Kr. után az V. században a török népcsaládhoz tartozó hatalmas húnok szorítanak ki lakóhelyeikből. A húnokat ismét főkép germán fajtájú népek váltják föl, u. m. Erdélyben (Dacia) gepidák, a Dunántúlon (Pannonia) longobárdok, a Nagy-Alföldön jazygek (ezek nem voltak germánok), az északi részen herulok és kvádok, mígnem megjelennek a húnokkal rokon avarok (Kr. u. 582.) Baján vezérlete alatt, s több mint 200 évig tartó uralmat alapitanak a Kárpátok országaiban. Velük együtt szlávok és bolgárok is beköltöznek, s ez utóbbiak főként a Tisza mellékét és Erdélyt lepik el. Az avar birtoklásnak Nagy Károly német császár vetett véget 803-ban.

De valamint nem valószinű, hogy a húnok végleges letörésük után az utolsó szálig visszamentek volna Ázsiába, a mint a régebbi históriai fölfogás hirdette, úgy az avarok sem tűntek el e földről egészen; ellenkezőleg, hiteles bizonyítékaink vannak, hogy a nyugati országszélen, egészen a dalmát tengerpartig, avar herczegségek — khágánságok — maradtak fönn (legtovább, t. i. a honfoglalás után is, a horvát-dalmát földön), melyeknek

lakói a keresztyén vallást fölvették s a német császároknak adót fizettek, sőt a Dunántúl több helyén, valamint Erdélyben is szétszórva mindenfelé maradtak avarok, kik a honfoglaló magyaroknak meghódoltak, s a kiket azok a szélekre telepítettek és határőri — hadban elővédi — szolgálatokra alkalmaztak.

A magyarok bejövetele előtt a Dunántúlon, a Dráván is átterjedve, az avarokon kívül germán és szláv népek laktak, a Száván túli hegyvidékekre a mai horvátok ősei fészkelődtek be, északnyugaton volt nagy Morvaország egy része, északkeleten Zalán bolgár fejedelem uralkodott, a Tisza-Maros közén bolgárok, Erdélyben szlávok, dákok és kevés számmal gepidák stb. tanyáztak. A honfoglaló magyarság, mint tudjuk, ezeket a népeket egymásután lassankint meghódította, s mindenesetre nem egy emberöltő leforgása alatt lábát keményen és véglegesen megvetette a négy folyó közén. De a magyarok letelepültével és az itt talált és legyőzött népeknek a hegyes vidékekre való szorításával, vagy egy részének lakóhelyén való meghagyása mellett szolgává tételével, még nem alakúlt ki hazánknak az a néprajzi képe, melyet ma magunk előtt látunk. Részint a lakosságnak gyér volta, részint a későbbi szerencsétlen pusztító dúlások voltak okai annak, hogy csaknem a legutóbbi időkig újabb és újabb néptömegeket fogadtunk be falaink közé, melyek jórészt egészen a mai napig megtartották eredeti sajátságaikat, faji vonásaikat, részint fölszívódtak a magyarságba vagy valamelyik nemzetiségbe. E befogadott népek egyrésze a magyarokkal rokon fajtájú volt, más része pedig a környező idegen fajták közül került ki. A keresztyénség fölvétele s a királyság fölállítása csak szorosabb kapcsolatokat teremtett a Nyugat és hazánk között, melynek állami súlypontja különben is a Dunántúlon, mint legsűrűbben lakott és legműveltebb országrészen feküdt. Szt. István királyunk feleségével német lovagok jöttek be nagy kísérettel, mely fajtának természetében van a vándorlás s az idegen területek kolonizálása; ezeket nyomon követték német kézművesek, majd a XII. század közepén nagyobb számmal a bányavárosok németjei, a szepesi és erdélyi szászok. De még ugyancsak Szt. István uralkodásának vége felé rokon fajú besenyők is kezdenek beszűremleni. Ez a beszűremlés több évtizeden át tartott, s az erre irányúló nyomozás kimutatta, hogy a besenyők az országban szétszórtan, főkép a széleken sokfelé letelepültek. A kelet felől megindúlt áramlást tovább folytatják a paloczok, kik a kúnokkal azonosak, majd később (1239-ben) hatalmas tömegben a kúnok-jászok, kik mai lakóhelyükre szállanak. A XIV. század közepe előtt Korjátovics Tódor vezérlete alatt rutének kérnek és nyernek bebocsáttatást az északkeleti részekbe, majd az ozmánok balkáni térfoglalása szerb fajtájú népek özönlését indítja meg hazánkba. Szerbek először a rigómezei ütközet után (1389) jelentkeznek nálunk, majd a török uralom megszűntével

(1690) Csernovics Arzén pátriárka vezetésével Albániából, Szerbiából és Maczedóniából nagy számmal összeverődve jönnek a Duna-Tisza közé, s az ú. n. Bánságba. Ugyancsak a török pusztítások következménye volt a dunántúli, bácskai és bánáti svábok betelepítése a XVIII. század elején, melyekhez csekély számú franczia és spanyol kolonista is járúlt. Hiteles anyakönyvek tanúsítják, hogy a török se takarodott ki az országból úgy, hogy az egyes, hosszabb ideig megszállott helyek elhagyása után egész csomó megkeresztelkedett család ne maradt volna hátra belőle. A nyugatról történő beszivárgás, tudjuk, ma sem szünetel teljesen.

Bolgárok részben Nagy Lajos király alatt, részben a török kiüzetése után jöttek.

A czigányok a XV. század folyamán vándorolnak be, az örmények 1668-ban jönnek, a lengyelek főkép az elűzött északi protestánsok helyére telepednek, csehek az északnyugati tótok közé, zsidók már az Árpádházi királyok alatt tűnnek föl.

Az oláhokat a XIII. században említik először oklevelek. Ezek a Balkánról húzódtak be a Keleti-Felföldre, s a Kárpátok lejtőin legeltetve haladtak előre.

A nyugati határszéli vendek és németek alkalmasint a honfoglalás óta ott laknak. Horvát-Szlavonország nyugati felét, a mint föntebb mondottuk, még a honfoglalás előtt megszállották a mostani lakosok ősei; csak a mai magyar-horvát határ mentén telepedtek meg magyarok s a tengerparton olaszok, később a török háborúk után és újabban szerbek, németek, magyarok, tótok, csehek stb., — különösen a most már odatartozó szlavon vármegyékben.

Hazánk mai határán kívűl Romániában és Bukovinában vannak még magyar vagy székely, másnéven csángó telepek. Ezeknek egy kis részét a 80-as években az Al-Duna mellékére és följebb visszatelepítették.

Ilyen sokféle népelemből alakúl ki hazánk mai néprajzi képe, melyben képviselve van Európa három fő néptörzse ú. m. a román, germán és szláv, s a melynek magva, összetartó és uralkodva vezérlő eleme az országnak és nemzetnek is nevet adó ural-altáji fajtájú magyarság. De ez a vezérlő szerep nemcsak történeti és politikai múltjánál fogva illeti meg a magyarságot, hanem számbeli túlsúlya miatt is, a mennyiben a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a tulajdonképeni Magyarországban az egész lakosságnak 52 %-a vallotta magát magyarnak, míg németnek 11·8 %-a, tótnak 11·9 %-a, oláhnak 16·7 %-a, ruténnek 2·5 %-a stb. Számokban kifejezve Szt. István koronája országaiban van kerekszámban 8·742,000 magyar, 2.135,000 német, 2.019,641 tót, 2.799,474 oláh, 429,447 rutén, 1.678,569 horvát, 1.052,180 szerb, 397,761 egyéb nyelvű lakos.

Vessünk most egy rövid pillantást e népek földrajzi elhelyezkedésére.

A magyarság főkép az ország közepén, a Nagy-Alföldön és Dunántúl lakik. Észak felé Pozsony, Nyitra, Losoncz, Rozsnyó és Ungvár városokkal jelölhetjük elterjedésének határát, kelet felé Szatmárnémetivel, Nagyváraddal, B.-Gyulával és Araddal, délen Ó-Becsével, Bajával s a Dráva vonalával, nyugat felé az Alpokkal. Egy másik kisebb tömegű magyar elem az ország keleti határszélén él Csík, Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék megyékben. Nevezetes, hogy hazánk egyéb részén sehol sem él nagyobb tömegben a magyar elem az ország határáig. Nyugaton Vas és Pozsony megyének néhány magyar községe, délen Torontálnak egy-két csángó falva van a határ peremén.

Ez a két magyar medencze ma csak Kolozs- és Szilágymegyéken át kapcsolódik egymáshoz, szakadozott magyar foltokkal. Régebben az összefüggés megszakítatlan volt a Szamos és Maros vonalán is, de az oláhság előnyomulása megrontotta azt. A magyar nyelvhatár délen is mélyebben lenyúlt azelőtt a Bácskában és Bánságban egészen a Dunáig, csak a török pusztítások irtották onnan ki a magyarságot, északon pedig följebb húzódott mint ma, de kénytelen volt tért engedni a tótok előnyomulásának néhány dunáninneni megyében. A tótokkal és oláhokkal szemben való térveszteség mellé az újabb időkből még azt sorozhatjuk, mely a baranyai-tolnai svábsággal szemben érte a magyar elemet. Magyarország 63 vármegyéje közül jelenleg 31-nek van abszolut magyar többsége, míg 11-nek tót, ugyanannyinak oláh és egynek (Moson) német; kilenczben pedig egy sincs abszolut többségben. Az egyes nemzetiségek közé bezárt magyar foltok fölsorolását elhagyva, csak azt említjük még meg, hogy Szlavóniában három helyen vannak számbajövő magyar telepek, u. m. Pozsegamegyében Daruvár táján, Verőczében Dálya körűl és Szerémben a Jarcsina patak nyugati völgyében, összesen 100,000-en fölűl.

A németek valamennyi nemzetiségünk között a legjobban szét vannak szórva hazánkban. Ha Váczon és Déván át, Déván és Deésen át, s Váczon és Kassán át egyeneseket húzunk az ország határáig, úgy az ily módon bezárt négyszöget találjuk olyannak, a melyben a szatmármegyei német szigettől és egy-két jelentéktelen ponttól eltekintve, nincsenek német telepek. Az erdélyi szászok három csoportot alkotnak. A legnagyobbiknak keleti határai Szászváros, Szászsebes, N.-Szeben, Medgyes, Segesvár egész Zsomborig, északi határát a Maros és Kis-Küküllő, a délit az Olt alkotja oláhok és magyarok között; a másodikat Barczaságnak nevezik, s ez a Brassó körűli részt foglalja magában; a harmadikat a Besztercze körűli telepek alkotják, amaz magyarok és oláhok, emez főként oláhok között. A szepesi szászok a Tátra lejtőin, a Poprád völgyén laknak egészen a határszélig, tótok, részben ruthének közé ékelve. Tőlük délre vannak a gömöri (Dobsina) és abaujtornai (Stósz, Metzenzéf) telepek, magyarok és tótok között.

A Nyitra és Túrócz felső völgyeiben találjuk a bányavárosokat, a barsi és nyitrai ú. n. krikehájokat, tótok között. Dunántúl három tömegben laknak németek. Az első Pozsonytól a Kerka folyócskáig Pozsony, Moson, Sopron és Vas megyéken át nyúlik keskeny szegélyben mindenütt a határszélen, magyarokkal, Moson-Sopronban horvátokkal és Vasban vendekkel tarkítva. Az öv legszélesebb kiterjedésű Mosonmegyében, a hol egész Győrmegyéig terjed. A második csoport a magyar Középhegységet, a Bakonyt, Vértest és Pilis-Gerecsét foglalta el, s Budapesten át délre és délkeletre terjeszkedik egész Czeglédig. Összefüggő tömeget csak Budapest alatt alkot, különben magyar; Komáromban, Esztergomban és Pestben még tót szigetekkel is van tagolva. A harmadik Baranya- és Tolnamegyében van a Feketevíz-Dráva, Kapos-Sió és Duna alkotta háromszögben, Eszék táján a Dráván is átnyúlva. Tolna déli felén s a szomszéd baranyai járásokban csaknem összefüggő tömeget alkotnak, míg a többi helyeken magyarokkal, Pécs és Vörösmart tájékán sokaczokkal váltakoznak. Horvát-Szlavonországban ezenfölül Daruvár környékén, a Jarcsina folyócskától északra és Zimony táján laknak. A Duna-Tisza közén az u. n. bácskai svábok körülbelül Kalocsa szélességétől kezdve a Duna déli hajlását foglalják el Újvidékig, Pest és Bács nyugati határán. Tömegesebben sehol sem csoportosúlnak; Zombor tájékán szerbek ékelődnek közibük, ettől északra főkép magyarokkal, délre szerbekkel és tótokkal, itt-ott ruténekkel szomszédosak. Hatalmas német területet találunk a Maros-Duna közt a Temesközben. Ez a bánáti sváboké. Néprajzilag ez a vidék a legtarkább része egész Magyarországnak, mert nem kevesebb, mint hét nemzetiség él itt egymás mellett. Jellemzi a német telepeket az, hogy itt is szétszórtak; tömörebben csak Temes északi és Torontál délnyugati felében vannak. Keletfelé mindinkább gyérűlnek és szigetek alakjában eloszlanak az oláhság tengerében. Nyugaton és délen magyarokkal és szerbekkel váltakoznak, mely utóbbiak rovására úgy itt, mint a Bácskában erősen terjeszkednek. Találunk ezeken fölül németeket még Aradmegye északnyugati részében, Nagy-Károly környékén, Ungban, Máramarosban, s apróbb telepekben több vármegyében.

A míg a magyarságnak központi és egytömegben való fekvése elsősorban kétségtelenül nagy politikai és államföntartó értékkel bírt és bír, addig a németségnek az egész országban való szétszórtsága a magyar nemzet általános polgárosodására volt és van nagy hatással. Az ipar és kereskedelem, az okszerűbb gazdálkodás, a praktikus életfölfogás, s az anyagi kulturának számos vívmánya jórészt általuk honosodott meg hazánkban.

A németség és magyarság földrajzi elhelyeződésével egészen ellentétes a következő három szláv fajnak, a tótnak, ruténnek, s a csekélyszámú

vendnek helyzete. Ezek mindhárman a határon lakó népek, s közülök csak a tót bocsátott ki számbajövő telepeket az ország belsejébe.

A tótok nagyobbik tömege hazánk északnyugati felföldjét foglalja el Pozsonytól Szepes és Gömör megyéig. Ez a rész összefüggő egészet alkot, csak a közepét szakítja meg a bányavárosok németsége. Déli határát mindenütt a magyarság adja, s itt csak azt jegyezzük meg, hogy ez a határ Balassa-Gyarmattól keletre ágat bocsát a Zagyva és Galga folyók közé. A tótok kisebbik fele a szepes-gömöri határtól keletre körülbelül Ungváron valamivel túl terjed, délfelől a völgyek mentén a magyarságtól, északon a németségtől és ruténségtől összeszorítva, de ágakat eresztve délnek Abaújban és Zemplénben. Nagyobb tót telepet találunk az Alföldön Szarvas és Békés-Csaba körül, kisebbeket a Vértes- és Pilis-hegységben, Buda tájékán, a Nyírségben, Bácskában, Szlavóniában Titeltől délre, Torontálban, Csanádban, Biharban stb.

A rutének hazánk északkeleti részében főképen Ung, Bereg és Máramaros megyékben laknak. Összefüggő tömeget Ungvár hosszúsági körétől a Tisza forrásáig alkotnak. Délfelől körülbelül N.-Szőllősig a Tisza völgye jelöli határukat, melyet csak imitt-amott lépnek át, míg a folyók völgyén magyarok nyomúlnak közéjük. További déli határuk a N.-Szőllőstől Ungvárig húzott vonal. Nyugaton Szepesmegye északi sarkáig terjednek, megosztva a földet a tótokkal és Szepesmegye északi részén a németekkel. A Visó és Tisza alkotta szögben oláhokkal és németekkel keverednek. Jelentéktelen telepeik a Bácskában és Horvátországban is vannak.

A vendek Vas- és Zalamegye nyugati, illetve délnyugati határán találhatók. Sűrűbb csapatjuk a Mura és Kerka folyók közét foglalja el. Vasban németekkel és magyarokkal, Zalában csak magyarokkal szomszédosak.

A szerbek — Horvát-Szlavonországon kívül — hazánk déli vidékeit lepték el, átlépve a Duna vonalát. Főfészkük Bácska. Itt Zombor körül és Titeltől nyugatra alkotnak tömörebb területet, míg amott N.-Kikinda környékén és Temes déli részén tömörültek inkább. Különben eldaraboltan nagy területen vannak szétszóródva. A Duna mellékén egész Szt.-Endréig eljutottak, s az Al-Duna mentén a szerbiai Milanováczig terjednek. A török hódítás alatt és után különben az Alföld déli felén nagy számmal voltak az egyes városokban (Szeged, Kecskemét, Komárom, Eger stb.), de lassankint felolvadtak vagy elvándoroltak, mint a görög kereskedők, vagy a régebbi izmaeliták.

Bolgárok csekély számmal Temes és Torontálmegyében, Vinga és Ó-Besenyő táján laknak, azonfölül Krassó-Szörényben Krassován, de itt már eloláhosodva.

Az oláhok Erdélynek a németektől és székelyektől szabadon maradt részét s a Temesköznek mintegy felét az Al-Dunától Máramarosig a Nagy-

Alfölddel párhuzamosan és vele egyforma szélességű övben foglalják el. E hatalmas övnek Krassó-Szörény, Hunyad és Aradmegyére eső része meglehetős tiszta oláh, valamint csaknem egész Fogarasmegye és Beszterczе-Naszód északi része is, míg az öv közepét a szélesen szétterjeszkedő Bihar lejtőit, a törzslakos magyarság megmaradt községei foglalják el. Oláhokat különben Erdély csaknem minden részében találhatni a szászok között, valamint a háromszéki, északi csiki és marostordai székelyek között is, a hol úgy ezeknek, valamint a máramarosi ruténeknek és a délvidéki szerbeknek rovására mind nagyobb tért foglalnak.

A czigányok az egész országban föltalálhatók. A legtöbb czigány lakik a Királyhágón túl lévő részekben, legkevesebb a Duna és Tisza közén, továbbá Dunántúl, s az északi Kárpátok magas hegyvidékein. A mi a nemzetiségek között való elterjedésüket illeti, legtöbben laknak az oláhok, legkevesebben a rutének és a németek között.

A zsidók ép úgy el vannak terjedve az országban, mint a czigányok. Különösen a kereskedésre alkalmas pontokon csoportosúlnak. Legsűrűbben megszállották a fővároson kívűl az északkeleti megyéket (Máramarosban 17 %, Beregben 14 %, Ungban 12 %), s innen szétáradva Erdélyt.

Horvát-Szlavonországban főképen két nemzetiség lakik, u. m. horvát és szerb. Ezek közel rokonok, sokszorosan össze is vannak keveredve, úgy hogy ma már jóformán csak a vallásuk különbözteti meg őket. A horvátok róm. katholikusok, a szerbek csaknem kivétel nélkül görögkeletiek. A szerb elem a Szerémségben és Lika-Krbavamegyében van többségben, az utóbbiban alig valamivel, Varasdmegye pedig csaknem tiszta horvát népességű. Különben keverten laknak egymás mellett. Az újabb népszámlálásban nem is választják őket szét. Horvátok laknak még a Muraközben, Vas, Sopron, Moson és Győr megyékben.

Fiuménak és környékének lakói olaszok, horvátok, s különféle beköltözött elemek, főképen magyarok és németek.

E körültekintésünk befejeztével vessünk még egy pillantást hazánk néprajzi térképére, hogy az itt lakó népek elhelyezkedéséből e nemzet életére vonatkozó némely általános tanúlságot pár szóval levonjunk. Láttuk, hogy a magyarság foglalja el az ország közepét, s hogy ezen alakulat, mint kikristályosodott mag körül rakódnak le az egyes nemzetiségek. A magyar fajnak nemzetté kialakulása itt, az ország szivében ment végbe, s ma is ez a faj az az összetartó erő, a mely nélkül a nemzetiségek ma még teljes virágjában levő faji egyediségüket elvesztenék s a környező fajoknak szegényes tömegébe olvadnának. Ez pedig nekik sem lehet kivánatos, mert a közös haza és közös sors mellett ez a meglevő földrajzi elhelyezkedés mintegy a természeti törvény erejével kényszeriti őket arra,

hogy a szélek felől a központ felé törekedjenek, hogy a nemzeti közösségben is megtarthassák faji önállóságukat. Így remélhetjük azután, — bár mindegyik nemzetiségünk megszakítatlan szerves összeköttetésben van a szomszéd államok törzsrokon népeivel, a mi a széthúzó törekvéseknek kétségtelenül erőteljes táplálékot szolgáltat, — hogy a közöttünk fennálló elválasztó politikai határok egyszersmind elkülönítő néprajzi határokká is válnak.

Hitfelekezeti tekintetben így oszlik meg hazánk lakossága: A tulajdonképeni Magyarországon van kerekszámban róm. kath. 8.199,000, gör. kath. 1.841,000, gör. keleti 2.199,000, ág. ev. 1.259,000, ev. ref. 2.427,000 unit. 68,400, izr. 831,000, és egyéb 13,486. Százalékos arányban sorban: 48·7; 10·9; 13·1; 7·5; 14·4; 0·4; 4·9; 0·1. Horvát-Szlavonországban van róm. kath. 1.721,000; gör. kath. 12,871; gör. kel. 616,500; ág. ev. 30,082; ev. ref. 13,910; unit. 17; izr. 20,210; egyéb 1274.

A róm. kath. vallás, Horvát-Szlavonországot is beleszámítva, eléri az abszolut többséget és erősen gyarapodóban van. Hasonlóképen gyarapodnak a zsidók, míg a többi felekezet jóformán stagnál.

A róm. kath. vallásnak minden nemzetiségből van hivője, legkevesebb a rutének és oláhok között. A magyarok jó része ezt a hitet vallja. A gör. kath. vallást a rutének, oláhok és a Felső-Tisza melléki magyarok; a gör. keletit az oláhok és szerbek; az ág. evangelikust a szepesi és erdélyi szászok, részben a tótok és magyarok; az ev. reformátust csaknem kizárólag a magyarok; az unitáriust pedig az erdélyi magyarok követik. Az örmények egy része az örmény kath. egyházhoz tartozik. A katholicizmusnak történelmi múltjánál és óriás egyházi vagyonánál fogva nagy befolyása van állami életünkre; a protestantizmus mindig a magyarságot, a nemzeti ügyet képviselte és szolgálta.

Ez a kerekszámban húsz millió főnyi népesség, melyből minden 1000 férfira 1009 nő esik, Magyarországon 12,605, Horvát-Szlavonországban 7833 községben lakik, mely utóbbi számban sok apró puszta is foglaltatik. A községek nagysága természetesen változó, s ezért helyénvalónak látjuk, hogy azok közül néhány kategóriát fölsoroljunk. Magyarországon legtöbb az olyan község, melyben a lakosság 500 lélek körül van; ilyen az összes községek 66 %-a, melyekben az egész népességnek 25 %-a lakik. Utánuk jönnek azok a községek, melyekben a lélekszám 2000 körül van; ezek a községek számának 31 %-át, a népességnek pedig 45 %-át teszik. 10,000 lélekszámon fölüli község összesen 120 van, s ezekben az összes népesség 22 %-a lakik; míg 100 léleknél kevesebbet számláló község az 1900. évi népszámlálás szerint csak 111 volt.

Legnagyobb községek könnyen érthetően az Alföldön támadtak, a hol azok a török kiüzetése után több községből vagy pusztából összefolyva ke-

letkeztek, s ezért oly nagy a határuk (Szeged, Hódmező-Vásárhely, Szabadka, Halas, Kecskemét, Debreczen, Karczag stb).

Legsűrűbbek a községek hazánk nyugati részén, különösen a Dunán túl, a hol a nyugati befolyás folytán az intenzív földmívelés a legelterjedtebb. Legritkábban fekszenek a Nagy-Alföldön és a hegyes vidékeken. Ennek illusztrálására fölveszünk három vármegyét és pedig egyet a nyugati határról, egyet az Alföldről és egyet a hegyvidékről, olyanforma csoportosításban, hogy a nyugati határszéli amazoknál nagyjában kétszer kisebb legyen. Ezek a következők: Vas, Bács-Bodrog, Máramaros. Területük nagysága km^2-ben sorban ennyi: 5035; 10,300; 11,079. E megyékben lévő községek száma sorban: 619; 128; 160; a népesség száma pedig kerekszámban: 417,000; 765,000; 309,000. Ebből kiviláglik, hogy Vasban ötször annyi község van, mint Bácsban, lélekszáma pedig majd félannyi, vagy más szóval: míg Vasmegyében minden 8 km^2-re jut egy község, addig Bácsban csak 86 km^2-re; vagy könnyebben érthetőleg: Vasban egy községre jut 1600 kat. hold, Bácsban pedig 17,000 kat. hold.

Ez egyszersmind átvezet bennünket annak vizsgálatához, vajjon a községek, mint telepek számát nem tekintve, miképen tömörül a lakosság hazánk egyes vidékein? A ki csak úgy gondolatban átfut azon, hogy nálunk, hegyeinknek ásványokban való gazdagsága mellett sem keletkeztek felföldi vidékeinken kiválóbb nagyságú, külföldi mértékkel mért ipartelepek és nem fejlett ki a rendszeres erdőgazdaság sem, hanem jó részükön most is a pásztorkodás színvonalán álló népek laknak: minden statisztikai adat nélkül is megfelelhet erre a kérdésre, mondván, hogy Dunántúl és a Nagy-Alföldön a legsűrűbben, a hegyes vidékeken pedig a legritkábban. Néhány számadat azonban mégis tanulságos lesz. Az egész magyar birodalomban 1 km^2-en lakik kerekszámban 60 lélek. Ez a szám az egyes országrészek szerint kereken a következő: a Duna balpartján 62; a Duna jobbpartján 66; a Duna-Tisza közén (Budapest) 91; a Tisza jobbpartján 53; a Tisza balpartján 54; a Tisza-Maros szögén 57; a Királyhágón túl 43; Horvát-Szlavonországban 57. A legsűrűbb lakosságú vármegye Varasd, km^2-enkint 109 lélekkel, a leggyérebb Csík 26-al, tehát amannál több mint négyszer kisebb lélekszámmal.

Gyéren népesített megyék még a következők: Besztercze-Naszód 29, Máramaros 32 stb., ellenben aránylag sűrűk Csanád 82, Esztergom 81 lélekkel stb.

Hazánk lakosságnak nemzetiségi összetételéről, e nemzetiségeknek földrajzi elhelyezkedéséről és az adott területen miként való csoportosulásáról röviden megemlékezvén, hasonló rövidséggel a települések — községek, tanyák — formáiról, a határok felosztásáról szólunk, hogy azután a legegyénibb alkotásokra, a lakóházakra térjünk át.

Magyarországon az emberalkotta telepeknek túlnyomó része a zárt, egymás mellé épített házakból álló falu, mely a hozzátartozó határ egy darabját, a belsőséget, foglalja el. Ezek a falvak azonban az egyes nemzetiségek, a talaj változatossága, a klíma, az építőanyag, az életmód, s népünk különböző szocziális-kulturális állapota folytán rendkívül változatos külsejűek. Az Alföldeken találjuk a terjedelmesen szétterpeszkedő, nagy udvarú, egyenes vagy tekervényes széles utczájú falvakat. Csinosság és rendezettség tekintetében a fiatalabb bácskai és bánsági beköltözők falvai válnak ki. A dombos vidékek girbe-görbe utczái, szűk telkű, zsupos vagy nádas házú falvai szegényes benyomást tesznek. Ilyeneket Dunántúl és az alacsonyabb fensíkokon mindenütt lehet találni. A hegyoldalakon szétszórt, vagy a völgytalpakon meghúzódó, összeszorúlt kis falvak a felvidékeken gyakoriak.

Falvaink, alapbeosztásukat tekintve, az ú. n. utczás falvakhoz tartoznak, azaz mindig van egy főutczájuk, melynek kiszélesbülésén a piacztér fekszik a templommal, s ezen vezet át a szomszéd községek felé a fő közlekedő út és e mellé az utcza mellé sorakoznak többé-kevésbbé párhuzamosan vagy keresztben a többi utczák. A telkek úgy vannak elhelyezve, hogy az utczákra keresztben állanak szorosan egymás mellett, utczafelőli oldalukon a ház előtt virágos kerttel, a ház végében gyümölcsössel, lóherés kerttel, de leggyakrabban a szérűvel. Igen sok olyan községet találunk hazánkban, melyek csak egyetlenegy utczából állanak két sor házzal.

A községeknek másik formája az u. n. csoportos, vagy vasmegyei szóval «szer»-es község. Itt a telkek nem zártan állanak egymás mellett, hanem szétszórt csoportokban nagy területen, úgy hogy az utcza rendetlenűl kanyarog közöttük, különösen akkor, ha a belsőséget részenkint egyes családok szállották meg, a kik később egymás között osztozkodtak. Erdélyben a magyarok és oláhok lakta földön találunk ilyen falvakat (Bucsum, Alsófehérm.), de nyomaik megmaradtak a szászoknál is, valamint ilyen a zalai Göcsej és a vasmegyei Őrség néhány falva is, melyek néha 7—8 házcsomóból állanak, kilométernyi távolságban egymástól, két-háromfelé ágazó völgy magas partjain olyképen, hogy mindegyik udvar a maga kaszálójának közepén fekszik.

A hegyvidéki tótok (Árva északnyugati részén), rutének és oláhok gyakran több kilométernyi hosszúságban elhúzódó falvai tulajdonképen tanyák sorozatai, melyek az egyes birtokokon állanak. Ide sorozandók az alföldi tanyák és a dunántúli ú. n. hegyközségek; ezek az egymás mellett fekvő zárt birtoktestekből — néha csak szőlőkből — álló, belsőségnélküli, de újabb eredetű falvak.

A felvidéki tótoknál még egy más települési módot is találunk. Hosszan elnyúló falvak ezek, rendesen patakok partján, szűk utczákkal, kes-

keny udvarokkal, két vagy néha csak egy sor házzal. Mindegyik háztelek közvetlenűl folytatódik a szalagalakú birtoktestbe, mely a község határáig terjed. Ezek is, mint a fentebbiek, irtásokon keletkeztek és soros faluknak mondatnak.

Ezek a községek, melyeknek itt csak a telkek elhelyezkedéséből folyó külső alakjukra mutattunk rá, ezt a különböző alakjukat a hozzájuk tartozó határok birtokbavételének módjától nyerték. A megszállás, a birtokbavétel, a határ felosztása, a falu formája, s ezzel együtt az ott élő nép egész kulturmunkája szoros kapcsolatban vannak egymással. Példának okáért — hogy csak egy könnyen érthető alakulásra mutassunk rá — a hegytetőkön vagy hosszú lejtőkön szétszórt mócz községek úgy keletkeztek, hogy a nagy darab erdőségekre rászabadították az oláh telepeseket, a kik fölfogtak egy-egy erdőrészletet, azt legelő alá kivágták s e legelőből kihasitottak egy részt gabona alá és házhelynek. Így már most az egyes birtoktestek össze-vissza csoportosúlnak egymás mellé, s a lakóházak szét vannak szórva. A nomád és legeltető gazdálkodásnak ez a településmód felel meg leginkább. Tudjuk, hogy régebben hazánkban a gazdálkodás formája a földközösség volt, azaz egyéni birtok nem létezett, hanem a község minden tagjának egyforma jussa volt a közös határhoz. Felvinczen pld. a XIX. század közepéig nem ismertek egyéni földbirtokot. A határt azután legtöbb helyen fordulókra vagy vetésforgókra (2—3-ra) osztották föl, az egyes fordulókat a föld minősége stb. után tetszésszerinti számú dűlőkre tagolták, s mindenkinek ezekben a dűlőkben osztottak ki kétháromévenkint (vagy minden évben) nyílhúzással igazságosan sok apró parczellácskát. Mivel a dűlők között rendes utak csak itt-ott voltak, a belső parczellák tulajdonosainak a külsőkén kellett átjárniok; már ebből is világos, hogy az egyes dűlőkben egyforma gabonát vagy kapásnövényt kellett termelni, a melyek t. i. egyidőben értek. Ez volt a határkényszer vagy dűlőkényszer. A határoknak ilyen felosztása és ilyen közös termelésű dülőkényszerűség most is sokhelyütt megvan még, csak a birtok lett egyéni tulajdonná.

A havasi oláh mokánoknál a határ ma is két részre, legelőre és szántóra van felosztva, melyek évenkint váltogatják egymást. Más erdélyi helyeken három fordulóra vagy nyomásra van osztva a határ, u. m. őszire, tavaszira és ugarra. Gazdaságilag ez még mindig igen káros, mert a parczellák túlságos elaprózása és a fordulókényszer miatt az egyéni intenzív gazdálkodást gátolja. A tagositásnak épen az a czélja, hogy ezeket a több dűlőben és fordulóban szétszórtan fekvő, néha csak félholdnyi földszalagokat, lehetőleg egy birtoktestbe egyesítse és dűlőutak kihasitásával lehetővé tegye azt, hogy minden gazda hozzáférhessen a saját földjéhez és azt termelhessen benne, a mit neki tetszik. Ilyen primitív gazdálkodásra

kényszerítő, s a modern mezőgazdászattal össze nem illő tagositatlan határokat főképen Erdélyben találunk nagy számmal; innen van aztán az a föltűnő jelenség, hogy két szomszédos községnek összeszögellő egyik felehatárában tiszta tengerit, másikában tiszta gabonát látni, a harmadik pedig parlagon hever.

Míg a községformák a határfölosztással kapcsolatban vannak, addig a telkek és lakóházak ettől függetlenek. Hazánk népi építkezéséről nagy általánosságban nehéz képet adnunk, jóllehet parasztságunk kulturális életének a külföldiekénél alacsonyabb színvonala folytán, ebben a tekintetben elég egyszerűek nálunk a viszonyok; mégis nemzetiségileg tarka állapotunk, a földrajzi fekvés, az épitő anyag, stb. nagyon változatossá teszik azokt. Hozzá kell még azt is tennünk, hogy népünk építkezésmódját — melyben kulturális szinvonala, jelleme stb. visszatükröződik — ma még kevéssé ismerjük.

A könnyebb áttekinthetés kedvéért az épitőanyag mineműsége szerint intézzük a csoportosítást, melyben a néprajzi jellegek mellett a természeti viszonyok befolyása is ki fog némileg világosodni. Az a nyers anyag, melyet népünk hajlékának építésére használ, lehet sár, föld, vályog, tégla, kő, nád, vessző, karó, deszka és fa, s eszerint ennyiféle házról is szólhatunk.

Igen primitiv, tehát kétségtelenül ősi épitkezésmód a fecskerakás. Jó ragadós, kövér agyagot vízzel öntözve, polyvával, törekkel, szalmával keverve jól összetipornak, s ebből a sárból rakják meg vasvillákkal a falakat, az ajtó- és ablakbéléseket előre a megfelelő helyre beállogatva. Olcsó és könnyű mesterség. A munka lassan megy, mert várni kell, míg az ujonnan rakott fal kissé megszikkad és helyre vetemedik. A síma, száraz falakat a kemencze berakása után tiszta fehérre meszelik, s bizony ezekről a ragyogó fehérségű falakról senkise mondaná, hogy az utcza sarából rakták őket.

Ez az épitésmód főképen a Nagy-Alföldön és ennek peremén, valamint a Dúnántúl, tehát első sorban a magyarságnál van elterjedve, ott a hol más épitő anyag nincs. Régebben általánosabb volt, de ma már csak a szegénység használja, ámbár melegtartás dolgában többet ér a tégláháznál.

A fecskerakásos házaknak födele kétoldalú ú. n. nyerges födél, nyilt czifrázott homlokkal, zsupból, nádból, fa- vagy cserépzsindelyből. Rendesen hosszúra nyúltak, gyakran végükhöz csatlakoznak az istállók, színek, pajták stb., s zöld vagy barna zsalus egy vagy újabban több ablakkal tekintenek az utczára, egygyel pedig az udvarra. A ház előtt oszlopos folyósó, pitvar, tornácz, ámbitus, vagy gádor fut végig — a tanyázásra, vagy esős időben meg máskor is kisebb munkák végzésére — mit rendesen a kamara zár be. A lakóház beosztása mindig hármas, t. i. az utcza

felől van az első vagy parádés szoba, középen a konyha, a hatalmas szabad tűzhelylyel, a falakra aggatott virágos tányérokkal, tálakkal; hátul a lakó szoba. Mindkét szoba a konyhából nyílik, s berendezésük nagyjából és általánosan ilyen tipusú: Az ajtó mellett lévő sarokban van a kályha, az ősi házban sárból rakott búbos- vagy boglyakemencze, újabban zöldmázas fiókos kályha; vele rézsút szemben az udvarra és utczára szolgáló ablakok közt a családi asztal, körülszegve lóczákkal, fölötte a falon a kancsós fogas, a kemencze végében s a szemközti fal mellett is nyoszolya, végükben tulipántos ládák, előttük karosszékek. Úgy a lakóház beosztása, mint berendezése hazánk nagy részében az itt leírt típust

KÚN HÁZ. (TÖRÖK-SZENT-MIKLÓS.)

követi, bár sok, de itt föl nem sorolható ellentét van az egyes vidékek és nemzetiségek közt.

Ha a nagyobb gazdasági épületek — a mint rendesen lenni szokott az Alföldön — a ház végében vannak is: a hidas, melynek padlása rendesen tyúkólúl is szolgál, meg a magtár, hombár, vagy gabonás a házzal szembe kerül — palóczoknál az istálló is — hogy szem előtt legyenek.

Természetes, hogy a parasztházak mindinkább modernizálódnak és úgy külsejükben, mint belsejükben megváltoznak. Ma már igen sokfelé nem falusi, hanem utazgató kőművesek munkái azok és módosabb községekben — különösen az alföldi városokban — divatba jött a szokás, hogy három-négy parádés szobát építenek, melyből csak egyet használnak, persze téglából, cserépzsindelylyel és pádimentommal, s városi bútorokkal megtöltve.

MAGYAR PARASZTHÁZ BELSEJE. (SÁRRÉT, BÉKÉS M.)

Vályog- és téglaépítkezés természetesen ott van általánosan elterjedve, a hol arra alkalmas nyersanyag van. A vályog a szegényebbek, a tégla a módosabbak házához való; de ma már ez az utóbbi mindenfelé erősen terjed. Leggyakoribb a németeknél és pedig az erdélyi szászok jó részénél; az északmagyarországiaknál inkább csak a városokban; a dunántúli és délmagyarországi sváboknál, valamint az ottani többi telepeseknél is. A németek lévén nálunk a városalapító elem, a csinosabb kőépítkezést ők honosították meg. E kőházakra különösen jellemző a tető síkjából kiemelkedő magas tűzfal, s az erdélyi szászokéra a konyha

SZÁSZ HÁZ. (N.-KÜKÜLLŐ M.)

elé épített lépcsős, födött, kétföljáratú pitvar. A legrendesebb községeket s a legszebb parasztházakat a németeknél találjuk.

Kőházak leginkább csak olyan helyen épülnek, a hol alkalmas, rendesen puha, könnyen faragható mészkövek, vagy palás-meszes agyagok találhatók. (A Balaton veszprémi partja, Budapest környéke, az északi németség stb.)

Egy másik épitkezésmód az, mikor a falakat tömésből csinálják, azaz a falak szélességében kifeszített deszkák közé nedves földet döngölnek, s a deszkákat lassan magasitván, így húzzák föl a falakat. Ez a mód főkép a magyarságnál, Dunántúl, s az Alföldön honos.

A legrégibb építkezésmódok egyike a sövényfonásos építkezés. Sövényfalva, Sövényháza stb. nevű helységeink is erre utalnak. A fűz- és

égerfa vesszejét igen különböző fonásokra használják nálunk — kosarakra, ládákra, cserényfalakra, ajtókra, kapukra, füstfogókra, kályhákra stb. — s minden bizonynyal házfalak fonására is régóta alkalmazták, a mire följegyzések is mutatnak. Dunántúl még a XVIII. században is voltak sövényfalú református templomok, az erdélyi szászoknál pedig a XVI. századból említenek ilyen papi házakat. A sövényfalú ház úgy készül, hogy az épitendő falak helyére karókat vernek, e karók közeit vesszővel átgúzsolják, s az így előállott fonadékot kívűl-belűl sárral megtapasztják és csak azután vágnak bele nyílásokat ajtónak, ablaknak. Ezek

ÁGASFÁS, ÜSTÖKÖS, SÖVÉNYFALÚ HÁZ.
(Kőröshegy, Somogym.)

a falak persze nem oly tartósak, mint az agyagból vagy vályogból rakottak, s gyakran, különösen a homlokzaton behorpadoznak. Épen ez az oka, hogy az ilyen régi sövényfalú házaknak az eddigiektől eltérő, a falakra kisebb súlylyal nehezedő födélszerkezetük is van, az ú. n. ágasfás szelemenes födélszék és sajátságos födélformájuk az ú. n. üstökös födél, mely különös alakjával jellemző külsőt ad nekik. Ez az üstök a ház homloka fölé boruló sátoralakú tetőnyúlvány — nevét talán a ló üstökétől kapta — mely arra van hivatva, hogy a ház elejét az időjárás ellen védelmezze. Ezek az üstökös házak még abban is különböznek az előbbiektől, hogy amazoknál szegényesebbek. Igazi üstökös háznak kémé-

nye sincs, hanem úgy a kemencze, mint a tűzhely füstje a padlásra száll föl és onnan távozik a tető hézagain, vagy még gyakrabban az alacsony, nyitott konyhaajtón húzódik ki. A ki valaha járt ilyen konyhában, melyben különösen esős időben este a nyitott tűzhelyen tüzelnek, tapasztalhatta, hogy a szalma, venyige, kukoriczakóró vagy tökszár füstje egészen megtölti a konyhát, jóformán csak a földtől egy méternyi magasság marad mentesen, s a ki ehez hozzászokva nincs, köhögve és könyezve fog onnan menekülni. Ez az oka, hogy e füstös házak fehérnépei szembántalmakban szenvednek. A tüzelésnek ez a módja okozza azután, hogy a szobák (vagy a kamara is), nem a konyhából nyilnak, hanem a folyósóról. Ezeknek az üstökös házaknak, a mennyire most ismerjük őket, szalma- vagy zsupfödelük van, a mi a meleget kitünően tartja, s a füst átjárván, tartós is. Újabban kéményeket is raknak rájuk. Földrajzi elterjedésük igen érdekes. Főfészkük a Dunántúl nyugati és délnyugati részének ős magyarlakta vidéke, ú. m.: Sopron (vasmegyei széle), Vas (Őrség), Zala (Göcsej), Somogy (egész területe), Baranya (nyugati fele), Tolna (Kaposvölgye). A széleken megszűnnek, helyet engedve az alföldies szabású nyerges-tetős, hosszúra nyúló ház-alakoknak; ellenben északkeleti irányban a dunáninneni palóczoknál és matyóknál helylyel-közzel még föl-fölbukkannak. Kétségtelen, hogy valamikor nagyobb elterjedésük volt, de lassankint tünedeznek, s ezt hatósági intézkedések is elősegítik.

A sövényfonású házaknak testvérük a paticsház, melynél a falak fiatal fahusángokból vannak összefonva és azután betapasztva. Ismeretes építkezési mód ez az ország több vidékén.

A mint az eddigiekből is látjuk, az egyes házformák — melyeknek csak inkább külsejükről szólhatunk itt — bizonyos földrajzi tájakhoz vannak kötve; még inkább világosabban látjuk ezt a faépítkezésnél, mely hazánk nagy részére kiterjed. Régebben, mikor az erdőknek még bővében voltunk, bizonyára olyan helyen is divatoztak fából épített házak, a hol most sövény vagy vályog pótolja őket (Dunántúl); de ma már az igazi faépítkezés hazája a tótság, ruténség, székelység és oláhság földje, valamint a hegyvidéki németségé és magyarságé. A faépítkezés az, mely az anyag természetéből kifolyólag, úgy az építészeti fogásoknak és szerkezeti megoldásoknak, mint a népies diszítő művészetnek, a faragásnak és festésnek a legtágabb teret nyújtja a kifejlésre; s valóban a népi ízléshez jobban alkalmazkodó építkezést hazánkban a faházaknál nem találunk. És ez annál érthetőbb, minthogy az építő anyaggal való öröklött bánnitudás folytán azokat legtöbbször odavaló emberek csinálják és diszítik föl, — oszlopostól, kerítésestől, tornáczostól, kapustól, — a helyben kialakúlt paraszt stilirány követelményei szerint.

Legegyszerűbb faházakat, inkább kunyhókat, a megélhetés szélén álló

szegény pásztorkodó oláhoknál találunk. Alig embermagasságú falaik faragatlan gömbölyű, egymásra fektetett fenyőszálakból vannak rakva, s kívül-belül sárral vastagon betapasztva. A falakra meredek szarvazatot állítanak, hogy a hó és eső könnyen lefusson róla, s erre rakják a födelet, a mi rendesen több szekér szalma. A tető mindig négyoldalú, ú. n. sátoros tető, mely a falakra kalap módjára ráborúl. Egy-egy ilyen kéménytelen, alacsonyfalú, megbarnúlt szalmájú, magas, gömbölyded födelű oláh ház, a hegyoldali kaszálón állva olyan, mintha hegyes kalapú gomba módjára a földből nőtt volna ki. Ezek a szegény kis házikók egyetlen helyiségből állanak, középen a nyitott tűzhelylyel és kályhával, oldalt pedig a padokkal, melyek egyszersmind alvóhelyűl is szolgálnak, s gyakran ide fogadják be az apróbb négylábú háziállatokat is. Az udvaron legfölebb egy csűrféle épület áll, a melynek padlása szénásszín, az alja birka- vagy sertésól.

OLÁH PARASZTHÁZ.

(Oláh-Gyerő-Monostor. Kolozsm.)

Természetes azonban, hogy ez az egysejtű kunyhó lassankint tovább fejlődik. Legelőbb kamarát kap, melyet eddig a padlás pótolt; falai faragott, saroksasfákba eresztett gerendákból épűlnek, az ablakfákat színes festéssel keretelik, a ház elé csinosan faragott oszlopos deszkatornácz jön, a piszkos szalmatetőt zsindely váltja föl, a szoba belsejébe mázas kályha és mesterember készitette bútor kerül, — egyszóval a szánalmat keltő nyomorúságos kaliba kedves rangos házzá vedlik, a minőt Erdély jobbmódú oláh és magyar községeiben mindenütt találunk.

Faházak építésében, kapuk csinálásában és diszítésében legtöbbre vitték a székelyek, kik messze földön híres fúró-faragók lévén, a közönséges parasztháztól az úri portákig, a fatemplomokig és fatornyokig, s az utczaajtókon át az impozáns nagyságú és remek diszitésű galambbúgos kapuk építéséig, a tudásnak és ízlésnek olyan skáláját mutatják, mely méltán rászolgál a bámulatra.

A rutén házak, még a legegyszerűbbek is, egy fokkal különbek, mint a szegény oláhoké. A rutének különösen szeretnek kerítéssel körűlvett kert vagy kaszáló közepére építkezni, rendesen szétszórtan és úgy, hogy a telkeket a főközlekedő úttal csak ösvények kötik össze. Építőanyagúl ők is fenyőfát használnak, de gazdasági épületeik gyakran sövényfalúak. Házuk beosztása minden más magyarországi házalaktól eltér, a mennyiben legegyszerűbb formájában is két helyisége van, t. i. a ház homlokáról vagy elejéről járható előszobaféle pitvara — a honnan a padlásra lehet

PARASZT UDVAR.
(M.-Valkó, Kolozsmegye.)

fölkapaszkodni — s egy ebből nyíló lakószobája. A pitvarnak a ház háta mögé is van ajtaja, hogy a kertbe, vagy még inkább a ház mögé épített istállókba is ki lehessen innen jutni; egyébként csak nehány káposztás vagy burgonyás hordót tartanak benne. Ez a különös előpitvar a régi egyszerű szláv építkezés maradványa. Abban is különböznek a rutén parasztházak az oláhoktól, hogy födelük nem olyan hegyes boglyaalakú, hanem alacsonyabb, s a födés nem síma, hanem lépcsőzetes; de inkább el van terjedve náluk a zsindelyes vagy deszkás födél, a boronából rakott házfalakat pedig gyakran meszeletlenűl hagyják. Berendezésük különben épen olyan szegényes, mint amazoké.

A felvidéki tótok építkezésén két, sőt három irányú hatás is érzik, melyek mindegyike haladó irányba terelvén azt, sokkal változatosabb formájú, mint akár az oláhoké, akár a ruténeké. E hatások a környező népektől valók, ú. m. a morváktól, a németektől és a magyaroktól. Völgyek fenekén összeszorúlt, vagy hegylejtőkön elszórt apró kunyhóalakú házakat ezeknél is találunk, de vannak igen kifejlett díszes házaik is fából, különösen a tótság északnyugati részénél, például Nyitrában. Hosz-

RUTÉN FAHÁZ.

szú vonalon érintkezvén a magyarsággal, annak az építkezését és házberendezését sok helyen eltanulták.

Faépítkezésre, a mint mondottuk, a falvakban lakó felvidéki németségnél is akadunk, a nyitra- és zólyommegyei községekben pedig emeletes faházak is vannak.

Az ideiglenes természetű, fölöttébb kezdetleges, de a maguk nemében figyelmet érdemlő pásztorhajlékoktól eltekintve, melyekről más helyen emlékezünk meg, az állandó hajlékok közt legegyszerűbbek és legszegényebbek a czigányság faluvégi putrijai, a minőkhöz hasonlókban itt-ott a dunántúli nagyobb uradalmak cselédsége is lakik. A letelepült czigányok az illető község legszegényebb házait utánzó hajlékokban húzódnak meg.

Horvát-Szlavonország népies építkezése nagyjában ugyanilyen csoportok alá foglalható, csak a telek beosztása s a házközösséggel járó egyéb berendezkedések eltérők. Erről az intézményről alább szólunk. A horvát telek épületei rendesen az udvar körül csoportosúlnak, maga a lakóház pedig hátat fordít az utczának.

Röviden még csak két leíró néprajzi jellegről emlékezünk itt meg, t. i. hazánk lakosságának faji vonásairól és ruházkodásáról, még pedig azért, mert azoknak mindegyike szemmel látható és első sorban föltűnő nemzetiségi megkülönböztető jegy.

TÓT FAHÁZAK.
(Árvamegye.)

Honfoglaló őseinket az elfogúlt nyugati barátkrónikák nem valami szimpatikus megjelenésű alakoknak festik. Nagyjában, kirivóan mongol képűeknek mondják őket, kik hozzá még kidolgozatlan állatbőrökbe öltözködtek. A tudományos alapra helyezkedő embertan azonban azt tanítja, hogy körűlbelül ugyanazok az arcztípusok lehettek meg akkor is a magyarságnál, a melyek ma is megvannak; ebből pedig az következik, hogy a honfoglalók nemes és szépfajtájú nép voltak. Annyi bizonyos, — bármit tartsunk is a magyarságnak mai hazájában történt keveredéséről, — hogy úgy annak, mint az egyes nemzetiségeknek annyira kialakúlt és egymás-

tól különváló arcztípusa van jelenleg is, hogy kevés ismerettel akár ezer ember közűl is könnyen kiválogathatni őket. Ez egyszersmind azzal járna, hogy talán nagyon könnyen elő lehetne számlálni azokat az embertani jegyeket, melyek hazánk egyes népfajaira nézve jellemzők; de az még sincs így, s főképen azért nincs, mert erre irányuló részletes tanulmányoknak még mindig híjával vagyunk. Sokszor halljuk fölvetni azt a kérdést, van-e magyar típus, milyen az és egységes-e az? Magyar típus igenis van, de nem egyféle, hanem több, jóllehet lelkünkben egy egységessé kialakúlt magyar arcznak a képe él, a melyet közönségesen így szoktunk rajzolni: az arcz gömbölyű, vagy kissé tojásdad, a koponya kerek, a homlok nyílt, domború, a szemöldökök kiállók, gyakran bozontos szőrzettel, a szemek kicsinyek, a szembogár sötét vagy világos, a tekintet nyílt, határozott, megnyerő, az orrgyökér keskeny, bemélyedő, az orr jól fejlett, egyenes, vagy a sasorr felé közeledő, az arczcsontok nem kiállók, az áll tojásdad, az alsó állkapocs erősen fejlett, a bajusz elég sűrű, barna árnyalatú, a hajnál mindig világosabb, az arczbőr barnás vagy világos, a fülek középnagyságúak, a test arányosan fejlett, a termet középnagyságú vagy alacsony (a jászok magasak), a vállak mérsékelten szélesek, a mell domború, a medencze széles, a czomb és lábikra telt, az egész test edzett, izmos, soványos, a tartása deli, önérzetes, a járás ringó, rátarti. Általában a magyar fajnak férfia, nője egyaránt a szép fajták közé sorolandó. Ettől a típustól, mely a közfelfogást tükrözi vissza, igen sok eltérés van; de talán mégis legjobban a nyúlánk, szikár, csontosképű, alkalmasint a hegyesvidék befolyását mutató székelyek térnek el. Legszebbeknek a jász-kún fajtájúakat tartják.

A németek többféle törzshöz tartozván, nem egységes tipusúak. Még legjobban egyöntetűek a dunántúli — tolna-baranyai — és délmagyarországi svábok, borotvált hosszú arczukkal, jókora hajlott orrukkal, keskeny ajkaikkal. A férfiak egyáltalán nem délczeg tartásúak, fiatal korukban nyúlánkak, később hízásra hajlók; sem a férfi, sem a női nem szépnek nem mondható, a városi elem közt azonban sok csinos arczú fehérnép találkozik.

A szláv fajták (férfiak), ú. m. a tótok, horvátok és szerbek, magas termetűek, kiálló nagy arczcsontokkal; különösen a tótok, míg a szerbek arcza gömbölyűbb. A tótok s az északnyugati horvátok és szerbek többnyire szőkék, a többi szerbek barnák. A női nemből a barna, finom vonású, s a férfi elemnél sokkal gyengébb szerbek, valamint a nyúlánk horvátok szebbek, mint a tömzsi, piszeorrú, szőke, vagy itt-ott kerek, széles képű barna tótok. Mindnyájan hamar öregednek.

A nyomorúságos viszonyok közt élő rutének (férfiak és nők egyaránt) gyöngébb testalkatúak, mint a tótok, s barnák vagy szőkék; a nők egyikmásik vidéken csinosak.

A vendek közepes vagy magas termetűek, szőkék, izmosak, borotváltak, mint a svábok. A nők szépek, de korán vénűlnek.

A krassován bolgárok nyulánkak, barnák; a nők ezeknél is gyorsan hervadnak. A temesmegyeiek formásabbak, barnák; a férfiak közt sok a hízásra hajló.

Az erdélyi hegyi oláhok magas termetűek, soványak, sasorrúak, sötét hajúak és arczbőrűek, az anyaországiak zömökebbek; a nők aránytalanúl

NÉMET FAHÁZ.
(Handlova, Nyitramegye.)

gyöngébb testalkatúak, formásak, finom arczúak, sőt gyakran kiváló szépségűek, de szintén korán vénűlnek és alaposan elrútulnak.

Az örmények barna bőrűek, fekete hajúak, gyakran sémita arczúak. A czigányok és zsidók típusa mindenki előtt ismeretes. Ez utóbbiak általában gyönge testalkatúak, de szívósak.

Népviselet dolgában hazánk rendkívűl gazdag, Oroszország után a leggazdagabb egész Európában. Mint hímes mezőn a tarka virágok, úgy virítanak szerte mindenütt a czifra népviseletek. Sajnos, a rohamosan

haladó és mindent kiegyenlítő kultura ezeket is erősen pusztítja. Igazi népviselet akkor volt, mikor az öltözethez való anyag legnagyobb részét a nép maga teremtette ki és jórészt maga is készítette el házilag.

A magyar férfi-viselet meglehetősen egyöntetű az országban. Nyáron házi vászonból, újabban gyolcsból varrott, térden alúl érő, ezer ránczba szedett (némely helyen redőtlen, csúf zsákalakú, pl. Dunáninnen Nyitra, Komárom, Esztergom megyékben) rojtos gatya; rövid, gyakran köldökig érő, imitt-amott (déli Baranya) az újj hosszában színes fonallal kihímzett, vagy a mellen fehér pamukkal kivarrott (Zala, Somogy, Tolna) szűk, kézelős vagy németes ing; vagy lobogós szájú gyakran térden alúl érő ing, a mit a vállon díszítenek suprikálással, vagy az újját varrják ki fehér (kalotaszegi), vagy színes fonállal, hullámos folyású leveles szárak közt piros gránátalmákkal (Mezőkövesd); a derékon sűrű pitykékkel vagy galambtojásnagyságú ezüst gombokkal kirakott rövid, szűk posztó, itt-ott selyem vagy bársony (Sopron m.) mellreváló, melyet Erdélyben színes bőr- vagy selyemvirágokkal ékesített báránybőrmelles helyettesít; a lábon régebben bocskor, most már csaknem mindenütt ránczos csizma, a fiatalságnál sok helyen pengő sarkantyúval; a nyakon bokorra kötött, kétfelé lelógó fekete nyakravaló; a fejen kaczkiás állású kalap, daru- vagy túzok-tollal, vagy csinált virággal. A mi még ehez némely vidéken legényeknél hozzájön, mint a czifra szegélyű kötény (Dunántúl), gatyakorczban a tulipiros zsebkeszkenő, vagy a faron a sárgarézveretes tüsző (Erdély stb.), már csak sallangok. A barna, fekete, vagy sötétkék kabát vagy mándli most már az ország jó részében meghonosodott. Télen vagy ünnepnapon a bő gatyára szűk, vitézkötéses, ellenzős nadrág jön. Felső ruhánk annyi van, hogy szinte csoda: guba, suba, bunda, bekecs, ködmön, dolmány, mente, kaczagány, attila, szűr, czondra, köpönyeg, zeke, csuha, stb.

PARASZT EMBER SUBÁBAN.

(Borsodmegye.)

A kétségtelenűl ázsiai eredetű subák és szűrök igazi hazája a Nagy-Alföld, itt fejtik ki azok legnagyobb pompájukat, különösen a jászok és kúnok közt virágzanak; de szűreiről híres volt valaha Veszprém is, valamint ködmönéről Tolna-Baranya, míg Erdélyben a szegényes diszítésű szűrféle czondrák és térdig érő bekecsek járják.

A női viseletnek legjellemzőbb és legtöbb változatosságot mutató darabja a fehér ing, színesen kivarrott vállfővel, gallérral, kézelővel (Erdély), vagy a felső karon színes pántlikával átkötött bugygyos újjal, melynek végébe csipkét, horgolást tesznek; a színes fűzős selyem vagy bársony, néhol báránybőrből varrott (Erdély) tarkára hímzett mellrevalót a «rékli» kezdi a viganóval együtt diadalmasan kiszorítani, valamint a kaczkiás piros csizmát a fűzős topán; a szoknya rövid és tarka, a kötény néhol fehér, más helyen hímzett virágoktól ékes. A lányok haja egy ágba van fonva, színes pántlikával megtoldva, a nyakon kaláris-vagy gránátgyöngysor; a fejen sok helyen a poétikus párta, menyecskéknél pedig a főkötő még elmaradhatatlan. Legszebb a jászságban, s itt-ott Dunántúl.

MAGYAR LEÁNY.

(Szirák, Borsodmegye.)

A régi módi felső ruhák: suba, kisbunda, bekecs, ködmön, czondra, stb. — megegyeznek a férfiakéval.

A németek, komolyabb természetüknek megfelelően, a sötét színű ruhát kedvelik, s ebben elöljárnak a svábok. Ünnepélyes alkalmakkor legfölebb a kalapjukat diszítik koszorúkkal, pántlikákkal. Az északi németek engednek a komor színekből, az erdélyi szászok pedig helylyel-közzel tarkán, de elég ízlésesen öltözködnek. Az erdélyi magyarok nem egy ruhadarabot kölcsönöztek tőlük.

A gyermeteg kedélyű szláv fajták a legczifrálkodóbbak az egész országban, kivévén a vendeket. A szegény tót ugyan nyomorúlt szűrposztó ruhájában, széles bőrtüszőjével, bocskorával, honfoglaláskori ősét juttatja eszünkbe, de a módosabbja, s kivált a legénység, akármelyik vadnépen túltesz czifraság dolgában. A fehérnép pedig különösen a nyugati megyékben valósággal tobzódik rövid és tarka rokolyáiban, hímzett ingeiben, fehér vállkendőkkel, kötényekkel és mindenféle rikító pántlikákkal.

Alig maradnak mögöttük a horvátok és szerbek; ez utóbbiak közül a torontáliak és szerémségiek — a temesi bolgárokkal együtt — fejtenek ki oktalan fényűzést, különösen aranyfonallal hímzett kötényekkel (katrincza), főkötőkkel és ingekkel, továbbá a bácsi-baranyai sokaczok. Ezeknél a kendőzés is otthonos, a mi, sajnos, sok páváskodó magyar községre is átragadt.

A rutének — úgy a nők, mint a férfiak — egyszerűbbek, mint a tótok; de a nők a mellrészen vagy az újjak hosszában hímzett ingeikkel, saját szövésű katrinczáikkal és bőrbekecseikkel itt is kiválnak.

Az oláhok czifrálkodás dolgában a tótok mellett állanak, de az oláh nők ízlésesebben öltözködnek, mint amazok. A férfiak bocskora, hatalmas kalapja vagy sapkája, széles bőrtüszője már közmondásos. Jellemző rájuk, hogy térdig érő inget viselnek. A nők legszebb ruhadarabja náluk is az ing, melynek hímzésében ritka ízlést és nagy változatosságot tanusítanak. Katrinczákat és nyakukban pénzfűzéreket épenúgy kedvelnek, mint a szerbek, s a kendőzés is divatos náluk.

Az örményeknek és zsidóknak népviseletük nincs; a czigányoknak szintén nincs, mert legtöbbje abba öltözik, a mit más már levetett; legfölebb a vándorvajdák félököl-nagyságú ezüstgombos mentéjét említhetjük föl, mint jellemző népies czigányviseletet.

A) MAGYARSÁG.

A mint lehetséges volt a magyarságban egy a köztudatban élő magyar típusra anthropologiai tekintetben rámutatnunk, úgy a lelki tulajdonságok dolgában is kialakúlt egy általánosnak tartott magyar karakter. Mindamellett nem könnyű föladat népsajátságunknak, nemzeti egyéniségünknek és jellemünknek könnyen fölfogható meghatározását adni, mert ehez sokoldalú és mélyreható históriai, néprajzi, néplélektani stb. megfigyelés kívántatik, továbbá mivel ezek a tulajdonságok másfélekép nyilvánúlnak az egyénben, s másféleképen a nagy tömegben és a társaséletben.

A magyar temperamentumban a szangvinikus és flegmatikus vonások csodálatosan keveredtek. Külső behatásokat könnyen befogad a magyar, hamar föllelkesül és lelkesedésében nagy dolgokat képes végbevinni; de hamar le is hűl, a változott állapotba könnyen beletörődik, nem szívós, nem kitartó (szalmaláng). A lassú vagy kicsi eredménynyel biztató munkát nem szereti, de ha muszáj dolgoznia, nekifohászkodik és bámulatos munkabirást tanusít (aratás, kubikolás). Ha teheti, a könnyebbik végét fogja a dolognak, melynek temetésére, tréfás szólása szerint, örömest el is menne. Magyar betegségnek szokták nevezni a lustaságot, de a kik ezt mondják, feledik, hogy maguk a természeti viszonyok is nem ke-

LAKODALOM. NÁSZAJÁNDÉKOK. (KALOTASZEG, KOLOZS M.)

véssé járultak ahoz, hogy a magyar a kitartó, folytonos munkát nem szokta meg. Gondoljunk csak arra, hogy majdnem a legújabb időkig az ország jó része baromtenyésztésből élt, mely kis fáradság mellett is jövedelmező volt, a művelés alá fogott föld pedig gazdagon fizetett. E mellett a majdnem félévig tartó tél a különben is kevés igényű, a vagyonszerzéssel nem sokat törődő, kereskedelmi kivitelre nem számítható, s magasabb törekvésekre nem nevelt népet a maga elnyomott voltában tétlenségre kárhoztatta. Tudjuk, hogy ebben a tekintetben ma javúlnak állapotaink. A magyar jellem nem ismeri az alattomosságot és haragtartást, nyugodt, komoly, férfias, arisztokratikus, de ez a gőgösségig nem fokozódik, s a csúszó-mászó hízelgést utálja. Honszerelme, vitézsége, szavatartása, vendégszeretete közmondásos. Lelki élete nem befelé, hanem kifelé ható, őszinte és nem zárkózott; sok benne a merengő, szemlélődő vonás. Természetében van a barátkozás. Nem is mulaszt el semmi alkalmat, a hol ezt gyakorolni lehet. Különösen a téli pipázó hónapok nyújtanak erre jó alkalmat, s a disznótorok, névnapok, lakodalmak erre az időre esnek. De keresztelő, temetés, búcsú, aratás, szüret, vásár vagy eladás, házszentelés, s mindenféle községi vagy egyházi választás sem eshetik meg a nélkül, hogy a sógorok és komák egy kis áldomást ne csapjanak. Az egészséges humorra, a mások gyengéjének dévaj, de sohasem sértő kigúnyolására, nagy hajlama és képessége van. Közmondásai ritka finom megfigyelésekkel vannak tele. Gondolkodása, életfölfogása józan, okoskodása logikus, értelmessége általánosan ismert. Az értelmes beszédet, a melyben határozottság is van, magyaros beszédnek mondja. A közügyek iránt élénken érdeklődik és szeret politizálni.

Kedélyvilága gazdag, népköltészete, mely sajátságos hangulattal és keleties színpompával van tele (balladák, románczok, dalok, mesék, mondák stb.), népzenéje, táncza méltán bámulat tárgya.

A magyar nép általában erkölcsös és vallásos, de sohasem vakbuzgó és nem türelmetlen a máshitűek iránt. A vallási türelmességnek olyan példáit, hogy régebben akárhány helyen fölváltva egy templomba jártak imádkozni katholikusok és reformátusok, aligha tudja más nemzet fölmutatni. Népies hiedelmet, babonát, általában természetfölöttiekben való csodás hitet a józaneszű magyarságnál alig találunk. A csaknem minden népnél közös hiedelmek nála is megvannak, de a babonáknak az a mennyisége, a szellemhitnek az a világa és mindenféle misztikus jelenségben való hit, mely nemzetiségeinknél föltalálható, jóformán ismeretlen nála. Úgy látszik, hogy már bejövetelük alkalmával is tisztúlt lelki világot hoztak magukkal, s ebben az új haza nyílt, síksági volta, mely a képzeletre kevéssé hatott, továbbra is megtartotta őket. Annyi bizonyos, hogy a legkevesebb efféle maradványt az alföldi magyarságnál találunk. Leg-

több babonás szokásra népies gyógyítómódoknál, időjóslásnál, s a születés és halál körül akadunk. Az év egyes napjaihoz, mint időfordulati pontokhoz fűződő szokások (betlehemjárás, alakoskodások, tűzugrás stb.) sem ősi elemei a magyar néphitnek, ellenben a regölés — melyről később lesz szó — a pogánykorig viszi föl eredetét. A nép lelki világát visszatükröztető babonás, vagy nem babonás népszokások közül is sokat kiüldözött vagy szelidebb formába változtatott az egyház, sokszor a hatóság, másokat meg a divat vagy a szegénység törült el. A kedélyes pinczézések, a bortermő vidékeken a magyar barátkozásnak és humornak meleg tanyái, régi igazi népéleti jelentőségüket majdnem teljesen elvesztették; a fonók, a fiatalság ismerkedő helyei, ma csak itt-ott, meg a népdalokban vannak meg; a vasárnapi játszók és tánczolóhelyek hovatovább a korcsmákba vándorolnak, s hétfalura szóló lakzik ma már az újságba kerülnek; vásár, búcsú, aratás, szüret, tengerihántás stb. a poézis himporát mindinkább elveszítik. Sajnos, de úgy van, hogy lassan-lassan az általános elszíntelenedés felé haladunk népszokásaink terén is.

Szellemi képességek dolgában a magyar faj egyik nemzetiségünknél sem áll hátrább, sőt azokat egészükben tekintve jóval fölülmúlja. A tudománynak vagy művészet-költészetnek nincs az az ága, melyben kiváló szinmagyar elmékkel nem dicsekedhetnénk, ha olyant keveset tudunk is fölmutatni, a kik a tudományok történetébe korszakalkotó fölfedezéseikkel írták be nevüket; hadvezéreink és államférfiaink díszes sorozata pedig akármely nemzetnek büszkesége lehetne. Józan ész és helyes itélőképesség tekintetében a magyar Európa akármelyik népével kiállja a versenyt, csak helyes vezetés híján, a gyakorlati érzék és a kitartó munka szeretete nem olyan erős benne. Reális téren a leleményesség, az alkotó és teremtő erő jórészt hiányzik népünk tehetségei közül, vagy még inkább az ezek kifejtésére való önserkentés vagy iparkodás, s konzervativizmusából folyó bizonyos hanyagság, félig-meddig nembánomság jellemzi. Finomabb életformákat, gazdálkodást, mesterségeket, bútort, szerszámot eltanúl mástól, de maga újak kitalálásán nem szokott töprengeni. Inkább átalakit a saját ízlése szerint, s ez a szokása főleg anyagi kultúrtárgyain, különösen azok diszítésén látszik meg a legkézzelfoghatóbban. A nyugati közvetítéssel hozzánk került mesterségeket, bútorokat stb. átgyúrta, s a maga kincsébe kebelezte. A czifra karospad, a tulipántos láda, vagy a virágos kancsó most már ép úgy a mienk, mint a paprika, mely szintén nem Ázsiából jött velünk.

Népünk esztétikai érzéke és fogékonysága kiváló. Az eddig lenézett és sajnos ma már mindinkább elhanyatló magyar paraszt diszítőstílus most ép úgy termékenyítőleg kezd hatni nemzeti irányban induló művészetünkre, mint nemrég és folytonosan a népnyelv az irodalmira. Új

SZOLNOKI VÁSÁR. (Deák Ebner Lajos festménye után.)

diszit
fölött
stílus
légnt
rón v
storn
szet v
diszit
sokon
részt
kriza
állatv
csók
gok
bado
kus,
türi
dísz
zést
a vő
tálás

vonz
ágak
hez
szíj
neve
Azo
szük
szob
eml
tos
egés
varg
gesc
mek
gya
is a
föld
mel
tatr

díszítő elemeket, friss üde színharmóniát, művészi naivitást és mindenekfölött nemzeti vonásokat visz bele díszitő művészetünkbe. A mi parasztstílusunk kiváló helyet foglal el Európa hasonló stílusai közt, a mit a legutóbbi külföldi kiállítások is élénken igazoltak. Egy alföldi czifra szűrön vagy kivarrott subán, egy remekbe faragott pásztorboton vagy karikásostornyelen, egy czifra guzsalyon vagy székely kapún több ízlés és költészet van, mint ötven újkori német ú. n. népies tárgyon. A magyar paraszt díszítő-stílust, melyet kiváltkép subákon, szűrökön, hímzéseken, faragásokon tanulmányozhatni, főképen az jellemzi, hogy díszítő elemei nagyrészt a növényvilágból vannak véve. Rózsa, tulipán, búzavirág, szekfű, krizantémum, tüzes liliom, nefelejcs, rozmaring a legkedvesebbek. Az állatvilágból a galamb és szarvas van képviselve főkép hímzéseken, kancsókon; birka, kigyó a pásztorfaragásokon. Mértani elem kevés van. A virágok rendesen szálankint válogatva, tömött, keskenylevelű, a térben szabadon, nem bekeretelt csokrokba vannak kötve. A díszítő elemek ritmikus, unalmas elosztását a magyar díszítő-stílus jóformán csak a hímzéseken tűri meg, de a virágcsokrokat gyakran alkalmazza hullámvonalban szegélydísz gyanánt. A virágok inkább természethűek, mint stilizáltak. A színezést kiválóan kultiválja a paraszt-stílus; legjobban az elsődleges színeket, a vöröset, sárgát, kéket, továbbá a zöldet és feketét szereti. Az ornamentálás harmonikus, nem tarka, de színpompás.

A folytonos iparkodást föltételező kereskedéshez a magyarnak nincs vonzalma, sőt azt nem is tartja magához méltó foglalkozásnak; az iparágakból is csak azokat, a melyek mindennapi életmódjához, foglalkozásához szükségesek, mint a posztós, szűcs, tímár, varga, kovács, nyerges, szíjgyártó, kötélverő, asztalos és fazekas ipart (egyszersmind gyakori családnevek is). Posztóból, bőrből, fából és agyagból szeret a magyar dolgozni. Azokat a mesterségeket, melyekhez türelem vagy lassú, pepecselő munka szükséges, nem szereti, de amazokban kiváló népies ízlésről tanúskodó, szolid munkát készít és különösen a múltban készített. Csak épen azt említjük föl — pedig folytathatnánk a sort — hogy a komáromi tulipántos ládák a múlt század elején országos hirűek voltak, s a dunai hajósok egész Szerbiáig hordták őket; a gombkötők, a magyar szűcsök, a csávás vargák vagy tobakosok, kik a bőrt ásványi sókkal érlelik, a magyar nyergesek, kik minden más formától eltérő nyergeket csinálnak, továbbá remek szironyozást, bőrmunkákat, csikóbőrös kulacsokat stb., a magyar birka gyapjából dolgozó csapók, a gubások stb. régebben kiválók voltak, s ma is az ősi mód szerint kisiparszerűleg foglalkoznak mesterségükkel. Az Alföldön a háziipar, vagy a háziipar-jellegű kisipar, — melyet az illetők csak mellékesen a mezei munka teljes szünetelésekor, vagy csak akkor folytatnak, mikor a rossz termés arra kényszeríti őket, — a termelt czikkek

minősége szerint készít fából különféle gazdasági eszközöket, vesszőből kocsikasokat, kosarakat, méhköpűket, gyékényből méhkasokat, szatyrokat, szalmából kalapokat, széküléseket, tehát csupa egyszerű, a falusi gazdálkodáshoz szükséges holmit. Mindez a házi ipar színvonalát alig haladja meg, csak itt-ott találunk magasabb lendületet.

Az agyagedények készítése szintén csaknem ilyen színvonalon van ma, pedig valamikor ez is virágzott. Egész községek foglalkoztak edények, jól égetett, tartós mázú, virágokkal festett kancsók, korsók stb. készítésével. Az elmúlt század eleje óta az olcsó fehér edény, még inkább a bádog- és vasedények erősen szorongatják a becsületes gölöncsér munkát, s az egykor a gyártelepek révén művészi magaslatra induló magyar fazekasipar majdnem ismét a nép közé szorúlt vissza. De a szegényebb elem, melynek a módizásra nem telik, híven kitart a megszokott fazekasárúk mellett, s mióta kormány-támogatással a cserép mázolása, égetése stb. okszerűbben történik, azóta ez az igazi magyar parasztmesterség is emelkedőben van. Egy-egy nagyobb országos vásáron óriás mennyiségű edényt látunk összehalmozva, a hol mindegyik vidék megtalálja a maga ízlésének megfelelő holmikat. De különösen aratás előtt és után a szegényebb gölöncsérek sorra járják rozoga szekerükkel a falvakat és árulják a tálakat, tányérokat, fazekakat, s egyszer vagy kétszer töltve — gabonával, babbal — valóságos cserekereskedést folytatnak. A fazekas agyagban bő Dunántúl északi felében jó hírnévnek örvendenek a csákvári, városlődi, várpalotai, veszprémi és pápai stb. edények (és kályhák), s régebben a pápai pipák is. Pápán fekete, füsttel keresztűlhajtott edényeket, kivált korsókat is készítenek, melyekben a víz a szivárgás és az elpárolgás folytán állandóan hűvös marad. Ugyanilyen tulajdonságuk van a Somogyban és Tolnában elterjedt, sárga, mázatlan dori vagy cserkorsóknak is. Fekete korsókat még Mohács is termel, s évenkint nagy mennyiségben szállít az Al-Duna menti országokba. Baranyában szintén nevezetes paraszt gölöncsér-telepek vannak. A tiszáninneni részekben Gömör és Torna híres fazekasiparáról. Az Alföldön messze ismeretesek a túri, a szentesi, vásárhelyi fekete, fényezett edények, csörgős vizes korsók, a tiszavidéki butykosok, kulacsok stb. Az erdélyi magyarság falra akasztható bokály-kancsókkal jeleskedik. Sehol sem készűlnek ezek akkora változatosságban, de seholsem is becsülték őket, a szobák ezen elmaradhatatlan ékességeit úgy, mint itt.

Ősi természetének megfelelően azonban ma is legkedvesebb foglalkozása a magyarnak a földmívelés és a baromtenyésztés. Régebben különösen ez utóbbi virágzott, mely egyenes folytatása volt az ázsiai nomád életmódnak. A magyar ökör szívesen látott vendég volt nyugaton egész Németország közepéig. A kecskeméti tőzsérek még a múlt század elején

CSIKÓS ÉS JUHÁSZ. (HORTOBÁGY.)

is egé
gulyáb
minde
hódit
csak
időnk
lete,
legel
Ebbő
nem

is egészen a pesti határig legeltették, s az Alföld füves mezőit hatalmas gulyák, csordák, ménesek («Kiskúnságnak száz kövér gulyája») lepték el mindenfelé. Tudjuk, hogy őseink nemzetségenkint szállották meg a meghódított földeket. Ezeken a közös földeken legeltették nyájaikat, s abból csak itt-ott fogtak föl egy darabot gabona alá («ökörtilalmas»), a mit időnkint változtattak. Innen származott régi királyainknak az a rendelete, hogy a községek ne menjenek messze templomaiktól. Az erdők és legelők közös volta, a mint tudjuk, még a legújabb időkig is fenmaradt. Ebből a pásztorkodásból, mint igazi ősfoglalkozásból, mely lassankint a nemzet nagy tömege helyett annak kisebb részére szorúlt, ott a hol nagy

PUSZTAI CSERÉNY.
(Bugacz, Kecskemét.)

mértékben űzték, egész külön társadalmi osztály alakúlt ki, mely különálló szervezetével és intézményeivel mintegy államot alkotott az államban, s ez volt a pásztoroké. Telet-nyarat a pusztán töltvén, s a társadalmi rend kötelékein jóformán kivül állván, vonzó életmódjánál fogva, mely a nemzet lelkületének egészen megfelelt, e pásztorságot lassankint bizonyos romantikus varázs vette körül, mely életmód épen ősmagyar voltánál fogva, néprajzi szempontból is kiválóan érdekes, minthogy gyakorlásával messze múltakba világít be.

A pásztorság rendjében a nagy Alföldön (ámbár itt se mindenütt) elől áll a gulyás, azután jön a csikós, a kondás, a juhász. A két elsőnek valóság-

gal rangsoros szervezete van, melynek élén a főszámadó áll. Az alá van rendelve a számadó bojtár, utána a közbojtárok, s végűl a kis köztársaság gazdaságát és háztartását vezető lakos vagy talyigás. Mert a két elsőnek igazi hajléka és rendes háztartása van. E nomád szervezetnek mindenesetre a könnyen szétszedhető, könnyen összeállítható mozgó cserény felelt meg legjobban tanyának. Ilyen költöztethető pásztortanyát főleg a kúnok által megszállott vidékeken találunk. Nem más az, mint vesszőből font táblákból összeállított, négyszögletes, nyitott kerítés. A kerítés egyik sarkára, a sátorra deszka borúl, hogy védelmezze a gulyás és csikós ládáját, nyergét, szalonnás iszákját, s más féltettebb holmiját. Az egyik fal mellé van leütve a szolgafa, rajta a vasbogrács a díszes faragású kásakavaróval. Ez a konyha. Kívűl áll a gúnyapad, a cserény előtt a borjúczövek a szopós borjaknak, a dörgölődzők, mely körűl a gulya pihen. Kiegészíti a cserény háztáját a kétkerekű eleségtartó taliga, a cserényhez ragasztott lószárnyék a nyerges lovak részére, körülötte az őrző ebek, a macska, a majorság. A cserény újabban 8—8 nap múlva költözködik odább a trágyázás kedvéért. Gazdája a főszámadó, ki a gondjaira bízott gulyáról itt-ott ma is kétfelé hasitott pálczarovással számol be őszszel. A cserényhez, vagy a Hortobágyon a patkóalakú, nádkévékből kötött, fölűl nyitott, állandóan helyben maradó ú. n. vasalókhoz, vagy Túrkeve Ecseg-pusztáján a szintén nádból kötött, kúpalakú ú. n. kontyos kunyhóhoz tartoznak a csikósok is, a pásztorság virága, népdalaink ismert hősei. Lobogós ingben, gatyában, széles, felhajtott peremű kalapjukkal, a melléje szúrt makrapipával, a gatyakorczban sallangos bőrzacskójukkal, hátukra vetett karikással, szőrén ülve a vágtató lovon, a mint a ménest terelik, vagy ügyes dobással pányvát vetnek ki: ki ne ismerné őket képből? Zacskójuk vagy készségük, melyben aczélt, kovát, ürömvirágtaplót, kést, bocskorlyukasztó csonttőrt tartanak, csévealakú, faragott csontkupáncsaival, czifra bőrsallangjaival és szíj-kötéseivel a pásztorművészet egyik gyöngye; nemkülönben karikásuk vagy nehéz ostoruk, pompásan faragott nyelével és ostorának bámulatos szabatosságú 8—24 szál szíjmadzagból való kigyóhátú (vizisikló) fonásával és bőrpillangóival. A juhászság a nagy Alföldön kívűl a Dunántúl halmos vidékeinek (Somogy, Zala) nagy uradalmaiban van még virágzásban, a kanászsággal együtt. Juhászok és kanászok a dunántúli somogyi-bakonyi betyárromantika leggyakoribb alakjai. Birka- és disznólopás a mesterségükhöz tartozott mindenha, s a futóbetyároknak természetjelölte vezetői és rejtegetői voltak. A baki (Zala m.) Széchenyi-uradalmi juhászok «kommenczió»-jában ma is szerepel néhány mérő rozs, kárpótlásúl azért a kenyérbeli önkéntes adózásért, a mit a juhászok a szegénylegényeknek — futó- vagy kapczabetyároknak — rendesen adni szoktak. A bakonyi kanász virágokkal kihányt veszprémi czifra szűrében, rojtos gatyájában, nagy bőrtarisznyá-

(TÚRKEVE: ECSEG-PUSZTÁN.) KONTYOS KUNYHÓ.

jával, vállára vetett birkaorr-alakúlag görbült élű hatalmas balta-fokosával, melylyel biztos kézzel sújtja fültövön a disznót (a hetvenkedéseknél és verekedéseknél is nem kis szerepe volt valaha), hosszú, zsiros hajával, szorosan fölgyűrt karimájú magas kalapjával épúgy ismerős mindenki előtt, mint a csikós. A kanász kezéből nem hiányozhat a nehéz ostor, de a juhászéból sem a díszesen faragott végű hosszú kampósbot, melylyel a juhok lábát elgáncsolja, ha megakarja őket fogni. Hű kisérője az okos, nyájterelő pumi vagy puli-kutya, s itt-ott elválhatlan társa a tilinkó vagy a hosszú furulya. Ezek a dunántúli pásztoremberek sajátságos és a maga nemében figyelmet érdemlő apró faragó-stílust fejlesztenek ki, melynek legszebb, legkimíveltebb, legpoétikusabb termékei a pásztorbotok, zsebtükörtartók és borotvatokok fából, a sótartók és kanásztülkök

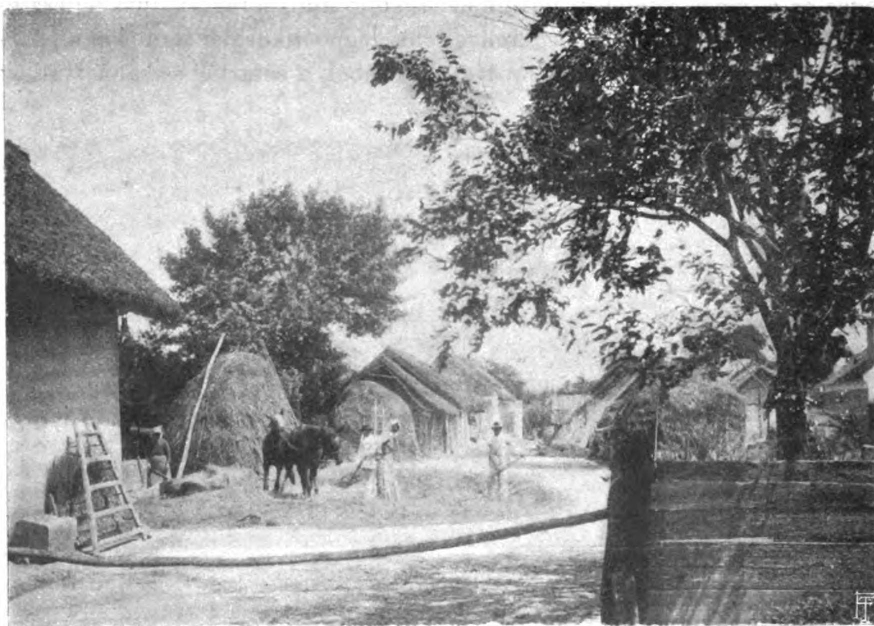

KARÁM.

ökörszarvból, ritka leleményességű, magyaros czifrázatokkal. Pásztorkürtök faragásában a zempléni és felsőtiszai kanászok is kiválók. Az erdélyrészi magyarság pásztorélete (juhászság, csordásság) nagyszerűségben meg se közelíti az alföldit vagy a dunántúlit.

A pásztorélet azonban itt is leáldozó félben van már; aranykora rég elmúlt, s helyt engedett a gazdálkodásnak, a tiszta földmívelésnek. Ezt azonban, sajnos, meglehetős primitív módon űzik még most is hazánk nagy részében. Itt is csak épen megemlítjük, hogy pl. Erdélyben még bővében találunk faekéket, faásókat, primitív arató sarlókat, más gyatra munkaeszközökkel egyetemben. Az istálló-trágyázást alig itt-ott ismerik Erdélyben, és sokfelé még most is ősi módon lovakkal nyomtatnak. De a magyar, természettől beoltott szívóssággal ragaszkodik a földhöz.

Valamikor kedves és jövedelmező foglalkozása volt a magyarságnak a halászás is. Kutatások napfényre derítették, hogy a honfoglalók halasvizek mellől jöttek mai hazánkba, hogy a folyóvizek mellett telepedtek meg itt is, hogy régebben rendkívül nagy volt vizeink halbősége, s hogy birtokos uraink okszerű halgazdaságot folytattak és a hallal rendszeresen kereskedtek. A régi magyar konyha a halat 189-féleképen tudta elkészíteni. De a boldog világnak itt is vége van. A halaknak oktalan irtása, folyóink szabályozása, mely a külső helyeket tönkretette, a kiterjedt gőzhajózás stb.

NYOMTATÁS.

(Csicsó, Komárommegye.)

az oka annak, hogy halállományunk annyira megfogyatkozott, s hogy egy virágzó régi keresetág, s vele egy igazi ősfoglalkozás, egészen összezsugorodott. A Balatonban (ma ugyan már csak a Kis-Balatonban), a Fertőben, a Velenczei-tavon, az ecsedi lápon, s a folyók kiöntéseiben vejszékkel fogják a a halat. Ékalakú nádkerítéseket vernek a vízbe akár 100 méter hosszúságban is, s az ék csúcsába tekervényes fogót állítanak ugyancsak nádból, hogy a betévedt hal benrekedjen. A sekélyebb vizekben régebben szigonyokkal bökdösték agyon az alvó-sütkérező nagy halakat. De a széles vizeken öreghálókkal is dolgoztak. Ezek többszáz méteres hálófalak, aljukon kővel vagy ólommal súlyozva, a felső részükön pedig parával könnyítve,

hogy a kivetés után függőlegesen álljanak a vízben; közepükön zsák van a bekerített halak fölfogására. Ezt a hálót csónakra szedik (a Balatonon még ma is vannak egy darab fából vájt czölöpkori formájú ú. n. bödönhajók), kieveznek a sík vízre, s egy másik csónakkal tágas kört kanyarítva kihányják, majd lassan a part felé húzzák, a körbe szorúlt halakat pedig a part felől a zsákba kergetik. Egy-egy ilyen halászáshoz 8—10 ember is kell, s ezeket kompániáknak vagy halászbokroknak mondják a Balaton mellett és Komáromban. Balatoni speczialitás a «látott hal», mikor egy halász a tihanyi magas partról jelekkel irányítja a vizen várakozó halászokat az őszszel nagy tömegekbe összeverődő garda fogására. Legpoétikusabb a téli halászat a Balatonon, mikor a jégbe lékrendszereket vágnak s hajtórudakkal ezeken tolatják át az öreghálót. Ilyenkor megélénkül a jég háta. Két-három falu népe nyüzsög rajta kocsikkal. Ma egyetlen társulat bérli a Balatont és gőzhajókkal halásztat rajta, s a csendőrség őrzi a partokat a szegény ember tilos halászása ellen. Érdekes a dunai vizafogás is. Mikor a vizák tavaszszal ívni jönnek a Fekete-tengerből a Dunán fölfelé, a folyót kötelekkel átkötik s ezekre minden két lépésre öklönyi fekete úszóparás horgokat kötnek. A fölfelé úszó viza a fekete parát eleségnek nézvén, bekapja, de csalódva mérgesen kiköpi s dühében farkával hozzávág és rajt' akad a horgon. Régen a Tiszában közönséges volt a több métermázsás viza. Ezeket hatalmas szigonyokkal szurkálták agyon. A szegény ember persze sokféleképp és gyakran bámulatos furfanggal fogja ma is a halat, főképen horoggal. Ebből a fajtából a Sárrét és Ecsedi-láp pákászát említjük föl, a ki ősember módjára élt és valósággal vidra-ügyességgel dolgozott a világtól elhagyott rengeteg nádasokban és zsombékokban, a míg t. i. ilyenek voltak.

Az a valóban csodálatraméltó egyöntetűség, mely a magyarság testi és lelki tulajdonságaiban nyilvánúl, nem kisebb mértékben tükröződik nyelvében is. Mig például a germánság egyes törzsei amazok tekintetében lényeges különbségeket mutatnak, s maga a német nyelv is akkora változáson ment át az egyes törzseknél, hogy azok meg sem értik egymást, addig a magyarság testileg-lelkileg elég homogén maradt és a nyelve is keveset változott. Meg köll említenünk, hogy ennek az egyöntetűségnek létrejöttében egyéb okok mellett alkalmasint földrajziak is közrehatottak. Az a nagy és tájrajzilag egységes jellegű síkság, vagy alacsony halomvidék, melyet a magyarság megszállott, a maga nyitott voltával és azzal az egyforma, még pedig századokon át egyforma életmóddal, melyet a magyarság itt természetszerűen kénytelen volt folytatni, nem hordta magában azokat a tényezőket, melyek élesen különböző tájnyelvek kifejléséhez szükségesek. A honfoglaló magyarok egységes nyelvjárást beszéltek, s a mai nyelvjárások már az új hazában keletkeztek, részint egyes nyelvi

sajátságok továbbfejlődése, részint idegen elemek tömeges beolvadása folytán. Ilyen, egymástól nem lényegesen eltérő nyelvjárást hetet különböztetnek meg, ú. m.: a nyugatit, a dunántúlit, az alföldit, a Duna-Tisza közit, az északnyugatit, a királyhágóntúlit és a székelyt. Ezek az egyes nyelvjárás-területek azonban nem különálló néprajzi alakulatok is egyszersmind; miértis abban a futólagos néprajzi áttekintésben, a melyet a magyarságról itt adni óhajtunk és a melyben inkább csak a kiválóbb népcsoportokat emeljük ki, hazánk ismeretes politikai fölosztását teszszük meg alapnak.

a) A Duna balpartja.

A magyarság itt az összes lakosságnak csak 29%-a, míg a tótok 62%-ra rúgnak. Az 50%-ot csak Esztergom, Hont és Nógrád megyében haladják meg. Nyugaton a folyók széles, termékeny lapályain, keleten Hontban és Nógrádban az alacsonyabb dombos vidéken laknak. Nyelvjárásilag a palócz nyelvterülethez tartoznak. Legkifejezettebb ez a paló czságnak ide eső nógrádi ágánál, mely a legjobban «e»-ző vidék, s a hol az «a» és «á» hangokat is a köznyelvtől leginkább eltérően ejtik; míg nyugatfelé ezek a sajátságok gyengűlnek s a Mátyásföldön (a Vág-Dunától a Kárpátokig) a dunántúli (rábaközi) beszédmóddal elegyednek. A dunáninneni magyarság átlag közepes termetű, barna arczú, de nem oly erős testalkatú, mint az alföldi. Legnagyobb részt ősi települő, különösen a Csallóköz, melynek csaknem minden községe Árpádkori; a török hódítás csak kis népmozgalmat okozott itt. Pozsonyban és Nyitrában az újabb századok alatt sokat vesztett a magyarság a tótok javára. A tót hatás különben típusban, építkezésben, ruházkodásban és szokásokban sokszorosan jelentkezik. A szlávos szőke arcztípus gyakori; a morvaországi eredetű ú. n. ámbitusos — kiugró tégla-ajtóíves — ház egészen a Dunáig leér a Csallóközben, s a mint északra a tótok felé közeledünk, szaporodnak a garádos födésű szalmás házak, s bár a magyar dolmány és czifra bekecs még uralkodó a férfiakon, de már a legénység ruhája erősen tarkúl, a fehérnépeké pedig tótmódra kirívóan színesedik. A tótoktól eltanúlt és csak kevés helyen fönmaradt szentivánnapi tűzugró népszokás a Zobor-környéki magyarságnál mai napig megvan. Nyugatról jövet Komárommegye csallóközi járásában még nem találunk népviseletet, de a Vág-Dunát átlépve igen, s keletfelé mindinkább számosabbat, színesebbet. A komáromi szekeresgazdák (gazdálkodók) ezüstgombos dolmányukat már csak ünnepi alkalomra veszik föl. Legczifrább viseletük a Karancs körűl sűrű falvakban lakó palóczoknak van. A nők bő ingvállban, rókatoros mentében, színes csizmában, gazdag díszítésű főkötőben járnak. Főfoglal-

kozás a földmívelés, a dombos vidékeken a juhászat, itt-ott szénégetés és szénbányászás. A halászat most már csak a Vágban és Dunában élénk. Régen híresek voltak a komáromi hajóácsok, a «superok»; a gutaiak ma is messzeismert hálókat készítenek; a hagymás kamocsaiakat a Vág mellett pedig már az 1715-iki orsz. összeírás híres zöldségtermelőknek mondja. A palóczság szorgalmas, dolgos — a szegényebbje az Alföldre jár aratni — vallásos, babonás, a nadrágos emberhez bizalmatlan, szapora, pátriarkális életmódú nép.

b) A Duna jobbpartja.

Az összes lakosság 70%-a magyar. Földjét tekintve, kicsiben Magyarország. Földmívelése, állattenyésztése egyaránt kitünő. A honfoglalók korán megszállották, s az itt talált nagyszámú szláv és avar elemet fölszívták. Azt állítják, ennek következtében alakúlt ki a nyugati és dunántúli nyelvjárás. Amazt a nyugati határszélen főleg Vasban, Zalában, emezt déli Somogy és Tolna meg Baranya kivételével — a hol az alföldi ú. n. «ö»-ző dialektus otthonos — a Dunántúl többi részén beszélik. Igazi magyar tipus legtömegesebben a Balatontól d.-re és dk.-re található, de foltokban mindenütt. Az ősi szlávval vegyült vagy magyarrá lett típus különösen Veszprémmegyében figyelhető meg. Néprajzi tekintetben egész csomó érdekes vidék alakúlt itt ki, különösen a nyugati nyelvjárás területén. Itt van Vasmegye dny.-i felében az erdők közt fekvő «Őrség», 18 ref. és kath. község, Őri-Szent-Péter középponttal; az Árpádok határőreinek hiteles ivadékai, jómódú, szép fajtájú, de sajnos, nem szapora, s ezért a vendeknek tért engedő nép, ősi ízű gazdálkodásmóddal, ősi izű építkezéssel és tájnyelvvel. Az Őrség mellett fekszik délen a hét községből álló Hetés, vagy a napnyugati Göcsej, régi besenyő telep, horvátokkal, vendekkel keverve; szintén régies ma-

MAGYAR ÖREG EMBER.

(Szt. Gál, Veszprémmegye.)

gyar nyelvvel, ősi szokásokkal, épitkezéssel és viselettel. A fehérnépek régen csaknem egészen fehérben jártak, s «pacsa» nevű, fehér kámzsaszerű fejrevaló viseletük, mely itt-ott még Göcsejben is divatos, különös ismertetőjük. Alkalmasint horvát eredetű. A Hetés a közismert hepehupás szaggatott földű «Göcsej»-jel határos. Göcsej a Zala és Váliczka folyócskák között mintegy 15 mfd-nyi terülen, körűlbelűl 90 régi nevű, apró, völgy fenekén fekvő, régi épitkezésmódú községet ölel föl, Nova középponttal. A régies «szeg és fa» összetételű községnevek (Kustánszeg, Gógánfa stb.) itt találhatók legbővebben. Szláv hatás itt is van. A göcseji tájnyelv rendkívűl sokban eltér a köznyelvtől és igen sok régi nyelvszerű alakot őrzött meg számunkra. A nép r. kath., vegyes típusú, a tánczot, nótát módfölött szereti, dolgos, inkább földmívelő, de szivesebben baromtenyésztő, elmés-furfangos, apró fatárgyak faragásában és czifrázásában kiváló. Itt maradt fenn legtípikusabban, legtöbb ősi pogányvonással fölruházkodva a «regölés» szokása is, mely ezenfölül Vasban, Sopronban, Veszprémben, Somogyban, Baranyában és Udvarhelyen él még. Surján legények maskarában, lánczos bottal, korbácscsal, csengővel, köcsögdudával fölkészűlve, karácsony táján varázsigéket rejtő misztériumokat adva elő járják be a házakat. Ez újabban különösen a betlehemezéssel vegyűlt, de kiderűlt, hogy ez a szokás pogánykori magyar eredetű, s a mostani regősök a keleti őshaza varázsló samán papjainak mesterségét folytatják.

Ez a három vidék néprajzilag igen közel áll egymáshoz; tájbeszédük kevéssé különbözik, s a nyugati nyelvjárás magvát alkotja. Ellenben a Dráva-menti tiszta sik vidéken, a Baranyában fekvő «Ormányság» amazoktól sokban eltér, s a nyelve is az «ö»-ző dialektushoz tartozik. Szigetvártól Siklósig mintegy 40 apró, többnyire szláv nevű, de már a honfoglalóktól megszállott, egyöntetű népű ref. községet ölel magába az Ormányság. Neve törökül annyit jelent, mint erdőség. A nők ruházata majdnem egészen fehér, csak kötényük és szalagjuk színes. Még gyászruhájuk is az. Az ormánysági nép igen szép fajtájú, különösen a nők; jómódú, iparkodó, de sajnos, nem szapora. Tolnamegyének is megvan a maga nevezetes néprajzi szigete, mely szintén az «ö»-ző nyelvjárás területén fekszik. Ez a «Sárköz», Tolnán alúl a Duna mellett. Tulajdonképen csak 4 ref. község ú. m. Öcsény, Decs, Pilis és Alsó-Nyék; de innen származott ki a Duna túlsó felén lévő Szeremle, s bent nyugaton a baranyai határon Váralja. Alkalmasint ősi besenyő telep ez is. A nők viselete rendkívül tarka, sok vonásában ráczos, s ma már mindinkább elízléstelenedő. Típusuk egyöntetű, különösen a nők rendkívűl szépek, de férjhez menve, az innen származó utálatos egy-gyermekrendszer következtében hamar elrútúlnak, összeesnek. Szeretnek piperészkedni, mint az ormányságiak is; jómódúak, de számbelileg stagnálnak, s az ősi birtok lassan-lassan más elemek

kezére kerül. Föntebb mondottuk, hogy igaz magyar típusokat nagy tömegben Somogyban és a Kapos mentén találunk; de elszórtan, különösen a számos nemes községekben, mindenütt. Érdekes, hogy a fehér gyászviselet is fenmaradt Somogyban Csököly táján. Valamelyes népviseletet

PÁRTÁS LEÁNYOK.
(Váralja, Tolnamegye.)

ezenfölül még Baranyában, itt-ott Tolnában, Zalában és a Rábaközben található. A Dunántúl többi része, melyre itt nem térhetünk ki, meglehetősen egyöntetű és színtelen — ruházatában, építkezésében, szokásában egyaránt.

A több száz év óta Szlavóniában (Rétfalu, Haraszti, Szt. László, Kórógy) lakó ref. magyarság nyelvjárása nagyjában az alsóbaranyaiakéval egyezik. Házközösségben élnek, s a férfiak és nők tisztafehérben járnak.

c) A Duna-Tisza köze.

A magyarság százalékszáma 77, csak Bács-Bodrogban marad 50%-on alúl. Az alföldi, Duna-Tisza közti és palócz nyelvjárás találkozik itt. Ez a hazája az óriás határú gazdag falvaknak, a pusztáknak, tanyáknak, a buczkáknak, szíkes tavaknak, a kiterjedt állattenyésztésnek. Itt laknak a kis- és nagy-kúnok, a jászok és részben a palóczok. A török hódítás korát nem sok község élte túl. Kitakarodásuk után rácz és német telepesek jöttek a Duna-Tisza közére, de ezek — Bácska kivételével, a hol tömegesebben laknak — jórészt egészen magyarrá lettek, vagy az elmagyarosodás útján vannak. A bácskai magyarság Szabadkától dk.-re homogén tömeget alkot. Jómódú, de gazdagsága tudatában büszke nép. Szeged mai lakossága a törzsökös magyarságból, s azonfölül egyebek mellett nagyszámú rácz és német elemből alakúlt ki, miért is viseletben, szokásban, temperamentumban sem egyöntetű. Sokkal tisztább a «parasztváros» Hódmezővásárhely (de azért itt fúrták az első ártézi kutat az Alföldön) és a külföldön is kereskedő Szentes népe, melyből a halász és a messze földön ismert földmunkás elem vált ki. Pestmegyébe átcsapva Kalocsa környéke — Ugod, Foktő, Fajsz — jórészt dalmata népségből alakúlt, a mire szép típusuk, czifra viseletük, s a fiatalságnak betyárkodó hajlama is rávall. A vármegye töröktől megkiméltcn maradt középső táján a régi népviselet majdnem egészen elpusztúlt, csak a déli és az északi részben él még. Míg például a kecskeméti tanyákon egyszerű gubát és csak néhány színes csíkkal diszített szűrt viselnek, addig a jászok (Félegyháza, Dorozsma, Majsa) és kiskúnok (Halas, Fülöp- és Szabadszállás, Kúnszentmiklós és Laczháza) még tarka szűrben, czifra ködmönben és subában járnak. A kiskúnok kezdettől fogva itt laknak, a jászok újabb települők. Törzshazájuk a Zagyva melléke J.-N.-Szolnok megyében. Gazdag, szapora, rajokat bocsátó, élelmes, szorgalmas, szálas növésű, ritka szép fajtájú és festői viseletben járó róm. kath. nép. Eredetük bizonytalan. Némelyek kúnoknak mondják őket, mások a jazigok utódainak tartják. Annyi bizonyos, hogy típusuk más, mint a kúnoké. A nagykúnok a vármegye k.-i és d.-i felének fekete agyagú, itt-ott szíkes földjén (Madaras, Karczag, Kisújszállás, Túrkeve, Mezőtúr, Kúnszentmárton) laknak és Kúnszentmárton kivételével, miként a kiskúnok is, reformátusok. A mindkettőjük közé települt újabb elemek római katholikusok. Innen van, hogy egy-egy kún községnek (de alföldinek is) ref. és kath. lakossága még népviseletben és nyelvjárásban is különbözik egymástól. Kevésbbé vagyonosak, élelmesek és szaporák, mint a jászok, de gazdag hímzésű subák és ködmönök viselésében vetekeszнek velük. A kúnok nagyobb számmal a tatárjárás után jöttek be ha-

zánkba és századokon át némi különálló politikai szervezetben éltek. A kiskúnok az alföldi ö-ző, a nagykúnok a Duna-Tisza közti e-ző, a jászok a palóczos ë-ző dialektust beszélik. Ez a palócz beszédmód a Duna és Tisza között délen a Csepel-sziget közepétől Szolnokig húzott vonalig terjed. Szóban forgó területünkből Pestmegye keleti fele és az egész Hevesmegye ide tartozik. Az itteni palóczok jelleméről és foglalkozásmódjáról nagyjában ugyanazt mondhatjuk, a mit a nógrádiakról. Viseletük azokéhoz hasonlít, legföljebb a mód hoz bele férfinál-nőnél egyaránt némely különbségeket. Ez utóbbinál még inkább rövidebbé válnak és megsokasodnak a típikus, tarka palócz-rokolyák.

d) A Tisza jobbpartja.

A magyarok száma kis híján megüti az 50%-ot. Nem rúg ennyire Bereg, Ung, Szepes és Sáros megyékben. A ny.-i rész a palócz, a k.-i az ú. n. ék.-i nyelvjárási területhez tartozik. Tót befolyás kevésbbé érezhető, mint a dunabalparti magyarságnál. Gömörben és Borsodban ismét palóczok laknak. Ezeket kúnoknak tartják, a mit anthropologiailag ezideig igazolni nem sikerült. Az egyes nemzetségek, vagy régiesen «had»-ak, ezelőtt nem sokkal is közös háztartásban és gazdálkodásban éltek, néha 40-en is egy födél alatt. Egy faluban néha csak 3—4 had lakik, kik maguk között házasodnak, s jóban-rosszban összetartanak. A férfinépnek kedves foglalkozása a földmívelés, állattenyésztés, az asszonyoknak a kendertermelés, mely jövedelmük főforrását adja, a kenderből kerülvén ki nemcsak a szükséges változó és ágynemű stb., hanem a kigerebenelés után az eladásból szép summa pénz is. Czifrálkodásra mindkét nemnek nagy a hajlandósága. A Gömör déli, Borsod ny.-i és Heves é.-i részén lakókat «barkók»-nak mondják. Nyelvük tisztább az igazi palóczos beszédnél; a szinük se nem szőke, se nem barna. Túlságosan babonásak, furfangosak, ingerlékenyek, de józanok és dolgosak. Borsodmegye Mezőkövesd, Tard és Szt. István községeinek palóczait «matyó»-knak hívják. (Mátyás király fekete serege utódainak tartják magukat.) Czifra öltözetük és barna arczbőrük (a nők igen csinosak) különbözteti meg külsőleg a többi szomszédoktól. Abauj-Torna, Zemplén, Ung és Bereg magyarsága ősi települő, s néprajzi tekintetben még sok régi vonást őrzött meg, különösen az abauji Cserehátcn. A népviselet mindenütt rendkívül változatos, legkivált a cserehátiaknál, kik típus és véralkat tekintetében is igazi tősgyökeres magyarok.

e) A Tisza balpartja.

A magyarság százaléka 61. Máramarosban, Szilágyban és Ugocsában nem éri el az 50%-ot. Az Alföld e keleti felének magyarsága a ruténséggel és oláhsággal érintkezik, mely utóbbi különösen Szilágyban és Szatmárban terjeszkedik. Nyelvjárásra nézve egyöntetű, a mennyiben Békés kivételével az «e»-ző területhez tartozik, de a nép típusban és viseletben eltérő egymástól. Idegen elem sok helyen olvadt be a magyarságba (Szabolcs, Máramaros, Szatmár, Békés), s ezeknek nyomai a külsőn is meglátszanak. Legjobban képviselik a magyar típust a hajdúk, a tiszahátiak s a békés-bihariak. A hajdúk Hajdúmegyében 6 várost (Böszörmény, Nánás, Dorogh, Szoboszló, Hadház, Vámospércs), Biharban 20 községet (N.-Szalonta stb.) foglalnak le. Gazdag, földmívelő, jól táplálkozó, rátartós, czifraszűrű, darútollas kalapú, főkép református vallású nép. A lakosság foglalkozása csaknem kizárólag földmívelés és baromtenyésztés, a Tiszahátonl gyümölcs-, az Érmelléken bor-, a széleken szilvatermelés, itt-ott csekély háziipar is. Máramarosban mindenki farag, a Nyírség, Szatmár, Ugocsa vesszőt, Békés gyékényt fon, Bihar szalmát, agyagot dolgoz föl, Szatmár gubát, szűrt készít. A kendertermelés és házivászon-szövés mindenütt általános, de a más vidéken ezzel kapcsolatos hímzés-varrás errefelé nem otthonos. A nép különben dolgos, takarékos, de sokhelyt nagyon elmaradt. A szűröknek, subáknak, gubáknak itt van a hazája. Érdekes megfigyelni ezeknek elváltozását a módos Alföldtől a szegényebb hegyvidék felé. Míg az Alföld közepén a színes posztóval és fonállal kivarrott czifra fehér szürők és pompás subák divatoznak, addig az Alföld szélei felé mindinkább egyszerűbb lesz a viselet. Már Szabolcsban föltűnik a kevéssé hetyke fekete szűr, a fekete guba, s az egyszerűbb suba, s ezek lassankint átvezetnek Máramaros, Szilágy és Szatmár ruténjeinek és oláhjainak még egyszerűbb viseletéhez. Máramarosban a bunda már egészen lemarad, s helyette a hosszúfürtű fehér guba uralkodik. A női viselet jórészt bolti portékákból telik ki, csak a ködmön és kis bunda magyaros, mely különösen Békésben és Bihar ny.-i részén otthonos. Érdekesebb néprajzi sajátságok kialakulására a talaj és foglalkozásmód egyöntetűsége folytán ez a vidék nem alkalmas. A sárréti és ecsedi pákászokról s a hajdúsági pásztorokról már szólottunk; még csak a felső-tiszai halászatot és a bihari kanászságot említjük, mint olyan foglalkozásokat, a melyekben hamisítatlan ősi népies elemek vannak.

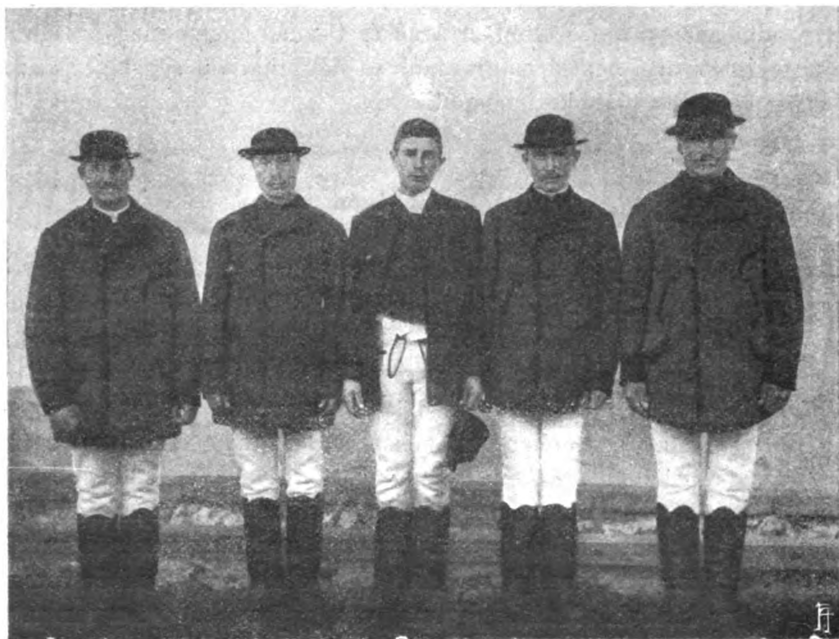
f) A Tisza-Maros szöge.

A magyarság százalék-száma itt a legkisebb, kerekszámban 20. Az 50%-ot csak Csanádban haladja meg. Nyelvjárása «ö»-ző. Mindenütt idegen elemmel lévén körülvéve a magyar, természetes, hogy úgy típusban, mint egyéb leiró néprajzi jegyeiben is sok idegenséget találunk. Legszebbnek mondják a borosjenői és makói népet. A szegedi fehérnép speciális papucsviselete itt is divatos. Színesebb, de oláh befolyást mutató népviselet Aradmegyében van. Különben Arad és Csanád megye magyarsága néprajzi tekintetben a békési, nagyváradi és dél-biharival egyezik; a bánsági magyar községek újabbkori települések.

g) A Királyhágón túl.

A magyarság %-os arányszáma 33; többségben csak a székely vármegyékben van. Hazánknak ez a keleti fele meglehetős magas fenföld, mely az Alfölddel a széles Szamos- és a keskeny Maros-völgyülettel van összeköttetésben. Ezek szolgáltak annak idején országutakúl a magyarság szétáramlásánál. Az ethnikus összeköttetés azonban a Maros völgyén át teljesen megszakadt, ellenben a Szamosén foltokban most is fennáll és átvezet az ország keleti sarkában letelepült székelyekhez. Tagadhatlan ugyan, hogy ez a fenföld a nyugati részektől eltérő földjével és éghajlatával együtt, amattól különböző befolyást gyakorolt az itteni magyarság életmódjára és abban bizonyos «erdélyiességeket» fejlesztett ki, s ámbár kimutatható, hogy a királyhágóntúli egész magyarság, típusban, temperamentumban, viseletben, építkezésben, nyelvben erősen különbözik az Alföldétől, mégis közös és jellegzetes néprajzi vonásai mellett sem egységes. Nagyjából véve két népfajtát különböztethetünk itt meg, ú. m.: a székelyt és a magyart. Amaz egészen magában álló néprajzi csoport, emez, bár sok a székely bélyeg rajta, a szomszédos Szilágyság és Szatmár népével mutat számos közös vonást. A nyugati részt elfoglaló ezen magyarság nyelvjárásban is elválik a székelytől s a felső-tiszaival van közelebbi rokonságban. Tudjuk, hogy a *székelység* századokon át sajátos politikai különállást élvezett, s magát egyrészt ennek alapján, másrészt a téves alapon jegyezgető krónikások adatai után, Attila húnjaitól származtatta Újabban azonban kivilágosodott, hogy ez a hiedelem alap nélkül való, hogy a székely név foglalkozást, határőrzőt jelent, s hogy székelyeink a hét magyar törzshöz nyolczadikúl csatlakozó kabarok utódai, kiket a ma-

gyarok jóval a honfoglalás után és pedig két ízben telepitettek ki a keleti szélekre, a határok védelmére. Erre mutat az is, hogy egyik águk (Csik, Háromszék, Maros-Torda) az «ë»-ző, a másik (Udvarhely) az «ö»-ző nyelvjárást beszéli. A székely nyelvben igen sok becses régi nyelvsajátságunk maradt fenn. A legszebb, régies nyelvű népballadák is tőlük kerültek elő. A bevezetésben már említettük, hogy a székelyek külsőre nézve legjobban eltérnek az átlagos magyar típustól — sem embere, sem asszonya nem olyan szép — de különböznek karakter dolgában is. A székely

CSÍKI SZÉKELY FÉRFIVISELET.

agyafurtság szállóigévé vált. Zárkozottabbak, mint a magyarok, székely voltukra rátartók, nyakasok, itt-ott hetvenkedők, de rendkívül élelmesek, vállalkozók és vitézek. Míg a magyarban alig-alig csillan valamelyes kereskedő hajlam, a székely mindig és mindennel kész kereskedni. A szőnyeget, himzést áruló szegény harisnyás székely manapság már époly ismert alak kezd lenni az országban, mint a gyolcsos tót. Még üveges is akad köztük Romániában. Ide különösen nagy számmal húzódnak ki kézműveseknek és kocsisoknak. Egyáltalán könnyen mozgó, vándor természetű nép, mely szívesen megválik bérczes hazájától, ha máshol jobb megélhetés kinálkozik. Lételük alapja a földmívelés és baromtenyésztés.

Egyikben sem valami kiváló és túlságos serény, s hozzá még szegénysége miatt el is van maradva. Azonban a háziipar mindenféle nemét nagy mértékben és ritka ügyességgel folytatja. Maga épiti házát, maga készíti mindenféle házi és gazdasági szerszámát. Fehérnépe — mely a magyartól eltérően a mezei munkákban is erős részt vesz — a kenderrel szeret bánni. A férfinak a fa az, a mi az asszonynak a kender. Roppant ügyesen bánnak a fával, s a mint az asszonyok a vásznat, ők a fát «himezik» ki czifra, sajátos, magyaros fölfogású ornamentumokkal. Nincs az a fából csinált bútoruk vagy szerszámuk, a mit tele ne himeznének. Legpompásabb faragványaik a régebben inkább divatban volt galambbúgos nagy kapuk és utczaajtók. Maga a székely faház és fatorony kiváló építészeti alkotás. Viseletük és táplálkozásuk szegényesebb, mint a magyaroké, ellenben népköltészetük, nótájuk, tánczuk és népéletük gazdagabb. Vallásra nézve róm. katholikusok, reformátusok és unitáriusok. Közülök kerültek ki a zsidózó szombatosok is (Bözödújfalu).

MAGYAR PÁRTÁS LEÁNY.

(Toroczkó.)

A székelyekhez tartoznak a Brassó mellett 10 községben oláhokkal vegyesen lakó ú. n. hétfalusi csángók is. Híres fuvaros és mesterember, de szegény és erkölcsileg nem a legjobb hirben álló nép. Úgyszintén székely telepitvény a Tordaaranyosmegyei Aranyosszék 22 községgel. Itt van a festői fekvésü Toroczkó bányaváros is, melynek magyarrá lett lakosai alkalmasint a XIII. század elején jöttek be Stájerból. Arczvonásaikon idegen származásuk tisztán meglátszik.

Az egyes apróbb, néprajzi tekintetben kiválóbb szigetek közül említésre méltó Kalotaszeg. Ez alatt Kolozsmegye ny.-i felében a Sebes-Körös, Kalota, Kapus és Almás patakok völgyében levő mintegy 35—40 ref. községet értjük, melynek ritka szép népe típusra és viseletre egyforma. Kalotaszeg remek varrottasairól lett híressé.

Néprajzi tekintetben nevezetesebb szigetek még Alsófehér vármegye, Kolozsvár környéke és a Kis-Küküllő mente. Egyáltalában az egész erdélyi

rész a néprajz klasszikus földje. Főtömegét oláhok lakván, természetes, hogy sok oláh hatást találunk a magyarság néprajzában, az őslakos szlávoké és az újabb, de szintén régi németeké mellett. Viszont azonban a magyarság is erős befolyással volt mindkettőre.

PÁRTÁS LEÁNY NYÁRI RUHÁBAN.
(Zentelkéről, Kolozsmegye.)

B) NÉMETEK.

A hazánkban megtelepedett németek többféle törzsből valók. Az ú. n. középnémet nyelvjárás területéről jöttek az erdélyi szászok (közelebbről a Rajna és Mózel folyók vidékéről), továbbá a nyugati és szepesi bányavárosiak, a szepesi szászok, az abauji, gömöri, honti, zólyomi, barsi és nyitrai németek; a felnémet nyelvjárás területéről valók a hienczek, a mosoni heidebauerek, a dunántúli, bánáti és bácskai svábok. Az északi felföld németjeit királyaink főkép a bányamívelés és kézműipar, az erdélyi szászokat a határvédelem kedvéért, a többieket pedig a török dúlás után pusztán maradt területek benépesítése okából telepítették be. Az előbbi telepesek lettek a városi élet megalapítói. Németországnak más-más vidékéről jövén be, a magyarországi németség néprajzi tekintetben fölöttébb eltér egymástól.

Főbb csoportjaik a következők:

a) **Heidebauerek.**

A Fertő-mellék régebben terméketlen fenyérei után nevezik így a mosoni németeket, kik ebben az egyetlen megyében többségben vannak. Vagyonos földmívelő, de különösen kereskedő és fuvaros, jó módjában elbizakodott nép, mely szivesen simúl a magyarsághoz érzésben, nyelvben és viseletben. A magyarok nyulasoknak hívják őket.

b) Hienczek.

Hienczeknek vagy heánczoknak Sopron és Vasmegye sajátságos tájszólást beszélő német népét nevezik. Foglalkozásuk az állattenyésztés és földmívelés. Földjük kevés, szétaprózott s nem is valami termékeny, ezért kézmívességgel — bodnárság, kőművesség — is kénytelenek foglalkozni. A dunántúli «tikászok», a kik Bécs számára ketreczes kocsikban szedik a baromfit és tojást, nagyrészt közülök kerülnek ki. Általában jóravaló, munkabiró, csendes természetű, a magyarral rokonszenvező nép.

c) Dunántúli svábok.

Földmívelők és jeles szőlősgazdák. A Dunántúlon a szőlőbirtok jó nagy része az ő kezükön van. A bonyhádi fajta tehenek és tolnai lovak országhírűek. Szorgalmasak — asszonya, embere egyaránt —, takarékosak, szaporák, terjeszkedők és vagyonszerzők. Ruházkodásban egyszerűek; sok helyen átvették a magyar viseletet. Tarkában csak Tolna és Baranya némely részének fehérnépe jár. A férfiakat «kék» v. «fekete» sváboknak hívják (még a gatyájuk is kék) a ruhájuk színe után. Községeik rendezettek, házaik csinosak és tiszták; nagyon törvénytisztelők, s őszintén ragaszkodnak a magyar házához. Nemzetiségi surlódás a Dunántúl ismeretlen. Rendkívül elterjedt szokás náluk, hogy gyermekeiket magyar szóra küldik cserébe. A magyar intelligenczia — különösen a kath. papság — jó nagy kontingense közülök kerül ki. A budavidéki svábok erkölcsileg alacsonyabban állanak, mint a tolnaiak vagy baranyaiak, s általában sokkal konzervatívebbek és a magyarság iránt tartózkodóbbak. A dunántúli magyarok sok népszokást tanúltak el tőlük.

d) Délmagyarországi svábok.

Ide a bácskaikat és az ú. n. bánátiakat foglaljuk. Termékeny, gazdag földön laknak, földmívelők, lótenyésztők. Takarékosak, önzők, praktikusak, számítók, földéhesek, szaporák, jó csomó parasztgőggel, nem vendégszeretők, nem szimpatikusak. Szorgalmuk közmondásos. A maguk földje mellé rendesen még bérelnek is, s a tulajdonos alól lassankint kiliczitálják a földet. Viseletük jórészt magyaros, az asszonyoké azonban kevésbbé. A harisnya és a papucs, meg a faczipő (klumpa) hazája a Bácska, de Tolnában és Baranyában is nagy darab földön honos. Fiaikat szívesen járatják magyar iskolába. Buzgó katholikusok, a búcsújáró helyeket

nagy számmal látogatják. Népmulatságuk koronája a templomi búcsú a «Kirchweihfest», melyet a fiatalság nagy zenés tánczmulatsággal ünnepel. Úgy náluk, mint a dunántúliaknál is minden falunak megvan a maga rezes vagy tröttyös bandája, mely a környező magyar falvakban is erősen kezd meghonosodni s a népmulatságokból kiszorítja a czigánymuzsikát.

SVÁB KERVÁJOS VEZETŐPÁR.

(Német-Jécsa, Torontálm.)

e) Magyar érczhegységi németek.

Ezeket a bányamívelés kedvéért telepítették be királyaink és fölruházták értékes előjogokkal. Legrégibb statutuma (1244-ből) Selmecznek van. Zárt, városi, jómódú polgárságot alkottak. Újabban a bányászattal együtt jómódjuk is hanyatlott, s a tótok nagy hódítást tettek közöttük. Korpona, Körmöcz, Breznó, Libetbánya stb. városok tartoznak ide.

f) Krikehájok.

A Nyitra, Bars és Túrócz megyék összeszögellő részén egytagban, vagy szétszórtan élő, valamikor nagyobb tömegű, de ma már összezsugorodott németeket nevezik így. A mint nevük is mutatja, hegyi irtványokon települtek, a mire szétszórt fekvésű falvaik is utalnak. Nagyobb községeik Nyitrában: Handlova, Gájdel, Német-Próna. Terméketlen földön sanyarú viszonyok közt tengődnek, s a silány földmivelés mellett erdőmunkával és házalókereskedéssel foglalkoznak. Legelmaradottabbak a barsmegyei (Pálosnagymező) és túróczi szórványok, melyeknek lakói ősi életmódot élnek. Erkölcsös, csendes, jóravaló nép, erősen tót hatással.

g) Habánok.

Nyitra- és Pozsonymegye néhány községében (Szobotiszt, Nagy-Lénárd) laknak. Utódai a Németországból Morvaországon át a XVII. században bevándorolt anabaptistáknak vagy újrakeresztelkedőknek. Valamikor ön-

álló községeket alkottak s különös építésű házaikban család- és vagyonközösségben éltek. Szorgalmas kézmivesek, s fémárúikat (csákány, balta, evőeszköz stb.) ma is távol vidékekre viszik. Ők és a XVII. század elején Erdélybe telepített rokonaik készítették az országban mindenfelé elterjedt, rendesen fehér alapmázon sárga, kék, zöld, ibolyaszinű virágokkal diszített parasztkancsókat, czéhkorsókat stb., az ú. n. «habán majolikát», a melyek ma a múzeumok ékességei. Sajátságos szervezetű kis társadalmuk már föloszlott; elszegényedtek és nagyrészt eltótosodtak.

SZÁSZ JEGYESPÁR N.-SZEBEN VIDÉKÉRŐL.

h) **Szepesi szászok.**

A Kárpátok lejtőin laknak. Földjük jórésze erdő, azért jeles erdőmunkások, de más iparban is kitűnnek, mint a vászon, gyapjú, bőr és fém földolgozásában. Sehol annyi virágzó és magas kulturájú város, mint ott. Sajnos, ezek is hanyatlóban vannak, a mit annál inkább kell fájlalnunk, mert a szepesiek mindíg jó magyarok voltak.

A szepesi 6 bányavárosban lakó németeket «gründner»-eknek nevezik. Ezekhez tartoznak a magyaros viseletű meczenzéfiek Abaújban és az úgy nevevett «buléner»-ek Dobsinán, Gömörben.

Nagyobb számú német telepek vannak még a felvidéken, Sárosban a tótok és Beregben Munkács körül a ruténeк között. Ez utóbbiak terjeszkednek. A szétszórtan fekvő apró német telepek lassankint fölszívódnak környezetükbe.

i) Erdélyi szászok.

Összetartó, szigorúan zárkózott, más néppel nem elegyedő elem. A magyar állameszméhez a legnehezebben simúl minden német fajta között. Szorgalmas földmívelő, ügyes iparos és kereskedő, a kitől a magyar sokat tanult. A községek társadalmi életét az ifjak, leányok és szomszédok szövetsége vagy társulása vezeti és szabályozza. Amazokba szigorú felügyelet alatt a nőtlen fiatalság tartozik házasulandó koráig, emezeket (5—6 egy-egy községben) a szomszédos családok alkotják kölcsönös támogatás czéljából. Ezek az «atya» és «tanács» vezérlete alatt álló szövetkezetek biráskodási joggal is föl vannak ruházva. Télen át közhasznú fölolvasásokat tartanak s a közügyeket megbeszélik. Mondottuk, hogy népviseletet mindenfelé találunk a szászok között. Vagyonosak, de nem szaporák, s az oláhság mindjobban befurakodik közéjük. Miként az északi szászok, ezek is ágostai evangélikusok, s egymástól nagyon eltérő nyelvjárásaik is régies ízűek.

C) TÓTOK.

Tótságunk a honfoglaló magyarok által szétrobbantott nagy morvaszláv birodalom lakóinak maradványa. Hogy miféle népelemek alkották ezt a birodalmat, pontosabban nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy mai tótságunk nem egyfajtájú. A történelem tanúsága szerint cseh (Pozsony, Nyitra, Gömör), lengyel (Árva, Szepes, Sáros), rutén (keleti tótság) és délszláv (Nyitra, Gyetva) elemekkel gyarapodott, melyekhez hozzá kell soroznunk még az eltótosodott németeket (ék.-i felföld) és magyarokat (Dunáninnen). Rokonságban a cseh-morva törzszsel van, s a csehek politikai tekintetből hajlandók is elismerni, hogy velük egy nép, sőt ezt tudományos könyvekben is hirdetik, azzal próbálván ezt a világgal elhitetni, hogy a legújabb ideig a cseh nyelv volt a tótok irodalmi nyelve (az ág. ev. egyházé most is az), hogy külön tót nyelv nincs, s hogy az csak egy dialektusa a cseh nyelvnek. Az azonban bebizonyúlt, hogy a tót nyelv különálló nyelv, ámbár az még nincs eldöntve, hogy milyen helyet foglal el a szláv nyelvben. Alkalmasint középhelyen áll az északiak és déliek közt. Három dialektust különböztetnek meg benne, ú. m. a nyugatit, középsőt és keletit. A ny.-i cseh, a k.-i rutén elemekkel van telítve. Legtisztább a középső, melyet Zólyom-Liptóban beszélnek; ezt tették meg irodalmi nyelvnek.

A tót nép általában csöndes, melankólikus kedélyű; szegénységének tudatában kevéssé önérzetes, gyakran meghunyászkodó, sőt gyáva; föl-

lebbvalója iránt alázatos, szolgálatkész; egyébként szorgalmas, életrevaló, s a gépies munkának semmiféle nemétől nem húzódik.

Kitartásában és előremenetelében a pálinka ivása gátolja. Százados nyomorúlt életmódja lelki dispozicziója mellett vallásossá, sőt vakbuzgóvá és babonássá tette. Szülőföldjéhez mély szeretettel ragaszkodik; a tengerentúli kivándorlók is szívesen visszatérnek szegényes falujokba. Fölfogása kissé nehéz, de a tót ezt a tanulásban szorgalommal pótolja, s a magyar hazának sok jeles fia tót származású. Táplálkozása silány; a szegénységnél burgonya és káposzta a mindennapi eledel, melyhez pohánka, bab, télen aszalt gyümölcs járúl. Hús ritkán kerűl az asztalra, inkább tészta-féle és túró. A kenyeret árpából sütik. A földjük gabonatermesztésre alkalmatlan, inkább erdőmunkára és legeltetésre való. Legnagyobb kedvvel a juhászatot űzik. A tót juhászok kora tavasztól késő őszig legeltetnek a hegyi legelőkön, s a tejgazdaságokból kikerülő brindza, liptói túró és a különféle füstölt sajtok (ostyepka) közismertek. Ezek a «szállás»-ban és «cserény»-ben tanyázó pásztorok, épúgy mint magyar társaik, kiváló kézművesek is egyszersmind; ólommal, rézzel, csonttal, szarúval kirakott bicskáik, ostornyeleik, sárgarézdróttal kivert fokosaik (valaska), pipáik, sárgarézből vésett csattjaik, gombjaik, faragott edényeik, kanalaik stb. művészi ízlés és technika dolgában semmivel sem állanak a magyar pásztoremberek remeklései mögött. Az erdőmunka és a tutajozás jó csomó embernek ad kenyeret. A tutajozás főkép a Vágon és Garamon járja; leghíresebb tutajosok a trencséniek és liptóiak. Főállomásuk Komárom és Esztergom. A sebes folyóvizeken azonban kemény munkát ad a talpak vezetése, mert könnyen neki mehetnek szikláknak, vizimalmoknak, s a rajta járók elpusztúlnak. A drótos, üveges, kosaras, gyolcsos tót az egész országban, sőt Európában és Közép-Ázsiában is ismeretes. Egész falvak lakói egy-egy ilyen háziiparral foglalkoznak. A túróczi olaj- és gyógyfűárúsok (olajkár) régebben, a mikor még nem volt eltiltva, Oroszországot, Perzsiát, s a török birodalmat is bekalandozták illatos és gyógyítóolajokkal. Drótosok és üvegesek még Amerikában is járnak és külföldön magyaroknak adják ki magukat. A tótság egy része aratni jár az Alföldre, vagy olcsó napszámosnak áll be a fővárosba. Ujabban nagyon sokan kivándorolnak közűlök Amerikába.

A háziipar sokféle neme fejlődött ki közöttük. A már említetteken s a ruházati iparon kivűl, faedények és mindenféle fából faragható vagy háncsból, vesszőből csinálható szerszámok gyártását is űzik. A nők munkaköre a kender és len kikészítését öleli föl. A tót vászon, himzés és csipke kelendő portéka. Hazánk egyetlen nemzetisége sem használ föl ruházatánál annyi női kézimunkát, mint a tótok, kik ebben a tekintetben a cseheken, de még a morvákon is túltesznek. Népköltészetük elég gazdag,

dalaik mélabúsak, népéletük rendkívül változatos. Majd minden völgyben más a viselet, más a típus, más a tájnyelv, más az életmód és mások a szokások. A Kis-Alföld peremén (Pozsony, Nyitra) a termékeny síkságon lakó tótok természetesen egészen elütő viszonyok közt élnek, mint a zordon hegyvidékiek, más a típusuk, viseletük és házuk is, s nagyban eltanulták a környező magyarság tempóit. A vágvidékieket «hornyák»-oknak nevezik. Ezek tisztátalanok, iszákosak, műveletlenek és nagyon szegények. Koldulásból, drótozásból és tutajozásból élnek. A liptóiak, túrócziak,

TÓTOK MARGONYÁN.
(Sárosmegye.)

zólyomiak, hatalmas termetűek, főképen juhászkodók. A hont- és nógrádmegyeieket «krekács»-oknak, a liptóiakat és a gömöri garamvölgyieket «hronyecz»-eknek, a zemplénieket «szoták»-oknak, az ungiakat «czoták»-oknak hívják. Ez utóbbiak gyöngébb testalkatúak, mint nyugati testvéreik; tulajdonképen eltótosodott rutének. Az esztergomi, pesti és komárommegyei tótok lassankint beleolvadnak környezetükbe. A békési gazdag és büszke tótok is minden tekintetben simúlnak magyar szomszédaikhoz. A bácsmegyei telepek (Petrovácz) népe rendkívül szorgalmas. Ügyes mesteremberek, a nők pedig himzők és szövők. A nők viselete igen tarka, különösen ködmönük. A férfiak magyar ruhában járnak, de a ha-

risnyás német viseletet is átvették. A tótok 1/4-ed része ágostai evangélikus, a többi pedig róm. katholikus.

D) LENGYELEK.

Lengyelek Árva 17 és Szepes egynéhány községében laknak. Az árvaiakat Nagy Lajos telepítette be a megye é. ny.-i (Zakopane) terméketlen szélére; nyelvük lengyel, de erősen tótosodnak. Középtermetű, szőke arczbőrű, jószívű, babonás, vallásos nép. Főképen állattenyésztők. Táplálékuk burgonya, káposzta, zabliszt. Szegényes házaik az irtásokon szét vannak szórva. A szepesmegyei lengyelek szintén középtermetűek, a nőik szépek. Jellemüket és képességeiket általában dicsérik. Rokonok a galicziai gorálokkal.

E) RUTÉNEK.

Az északkeleti felföldön lakó ruténjeink a galicziai és oroszországi ruténekhez tartoznak. Onnan vándoroltak be nagyobb tömegben a XIV. században. Az előttük bejöttek hazánk különböző részein elmagyarosodtak. Jóravaló, szelíd erkölcsű, becsületes, csöndes, alázatos természetű, szegény, vallásos és erősen babonás nép. Az iparkodás, a töprengő tervezgetés, s a kitartó munka nem kenyerük; nyomorúlt sorsukat egykedvű megadással tűrik. Lelketlen uzsorások annyira kihasználják e jámbor nép együgyűségét, hogy csekélyke vagyonából is kifosztják. Legszegényebbek a beregiek, ungiak és máramarosiak, kik apró ökrökkel s jórészt faekékkel szánalomraméltó földmívelést folytatnak. A tót élelmesség, az oláh szívósság és szaporaság hiányzik belőlük, de a pálinkát épúgy szeretik, mint amazok. Minden érintkezési körükbe jutott néppel szemben tért veszítenek. Legtöbbet hódítottak el belőlük a tótok, kevesebbet a magyarok, oláhok és németek. A magyar hazához, a magyar nemzethez őszintén ragaszkodnak, — a miben derék papságuknak nagy érdeme van — s ez a körűlmény az utóbbi években gazdaságilag segítségükre is jött. Az erdős hátságokra szorúlva főkép állattenyésztésre, erdőmunkára és csak másodsorban földmívelésre vannak utalva. Birkákat, apró ökröket és lovakat tartanak; árpát, zabot, kukoriczát, burgonyát, babot, pohánkát, káposztát, répát termesztenek, a melyek mindennapi élelmüket szolgáltatják. Kukoricza- és zabkenyér, kukoriczalepény és puliszka, olajjal leöntött káposzta, uborka, hagyma, répa, bab, savó, túró az eledelük. Görög kath. egyházuk számos böjtnapja még inkább hozzászoktatja szegényeket a szűkös táplálkozáshoz. Házalókereskedés vagy ipar (drótosok, üvegesek kerűlnek ki közűlök) olyan mértékben, mint a tótoknál, korán sincs kifejlődve náluk, bár a

fával való munkában igen ügyesek és bizonyos népies művésztehetséget — fatemplomok, fafaragások, fémberakások stb. — nem lehet megtagadni tőlük. Ebben a tekintetben galicziai rokonaik mögött maradnak. Az asszonyok épúgy részt vesznek minden munkában, mint a férfiak, de azért az ő munkakörük első sorban a len- és kendertermelés, s a vászonneműekkel való egyéb dolog. Népköltészetük szegényesebb mint a tótoké, de mondáik, babonáik, közmondásaik számosak; dalaik vontatottak és búsongók.

RUTÉN FÉRFI.

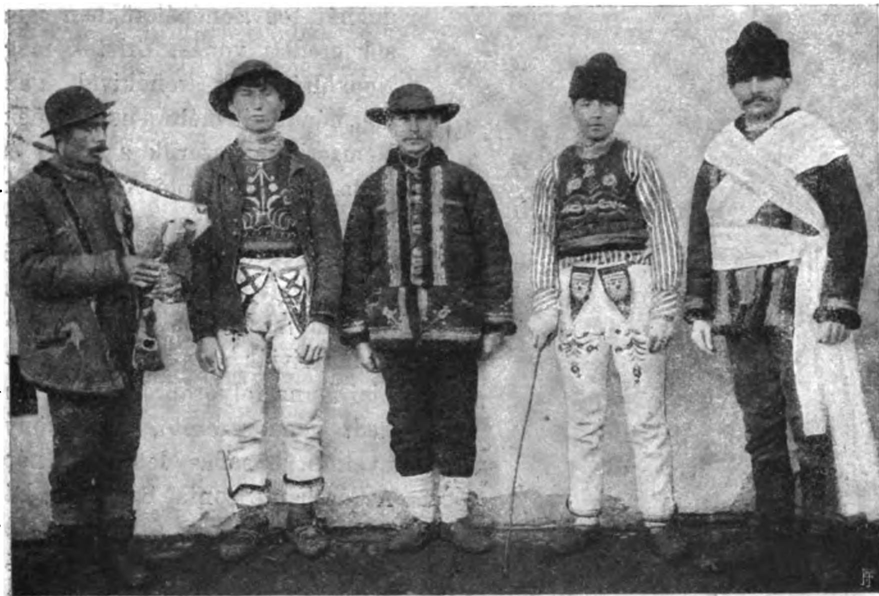
A rutén nevet nem ismerik. Magukat rusznyákoknak (orosz) mondják. Ez tulajdonképen a népies nevük nálunk, de még inkább Galicziában és Bukovinában minden ruténnek, a ki nem a magas felföldön lakik.

Viselet, életmód és szokások tekintetében több csoportot különböztethetni meg közöttük. A Tisza forrásvidékén lakók a galicziai cseremoszvölgyi huczulokhoz húznak, de nem tiszta huczulok. Ezek az egyedüli barna rutének, kiváltképen pásztorok és lótenyésztők, gondtalan kedélyűek; asszonyaik állítólag igen szépek. Máramaros északnyugati felében, továbbá Beregben, Ungban laknak a «bojká»-k, Máramaros déli részén a «blyáchá»-k. Mindnyája egyformán szegény. A Zemplénben és Sárosban lakókat «lemák»-oknak nevezik. Ezek a legmódosabbak közöttük, s ezek rendszeresebb gazdálkodást folytatnak.

F) VENDEK.

A vendek a honfoglalás előtt a ny.-i országszélre települt szlovéneknek vagy vindusoknak ivadékai, kiknek Krajna a hazájuk. Nyelvük a stájerországival rokon. A magyarok tótoknak vagy bömhészeknek nevezik őket, ők maguk a hegyvidékieket «goricsán»-oknak, a vasmegyei síkon lakókat «doliná»-knak, a zalaiakat «revenczi»-knek hívják. Igen szorgalmas, ravasz, önző, az idegen iránt bizalmatlan, melankólikus temperamentumú nép. Leginkább földmívelők, de mindenféle mesterséget folytatnak, s a kereskedésre is nagy a hajlamuk. A férfiak ökrökkel vásárra járnak, tyúkászkodnak; az asszonyok (szépek, de korán vénűlnek) hagymával, káposztával, gyümölcscsel, tejjel, olajjal házalnak. Télen a férfinép

fúr-farag, kosarat köt, teknőt stb. csinál, az asszonynép pedig lent sző. Messze földön keresett építőmesterek és részes aratók. Földjük nem valami termékeny, de élelmességük folytán nem látnak inséget. Táplálkozásuk egyszerű: káposzta, répa, kukoriczakása és hajdina. A hajdina — melyet tésztába, kolbászba stb. is tesznek — a magyarokhoz is átszármazott. Babonájuk, mint minden szláv népnek, meglehetős nagy és a környező ma-

SZERB LAKODALMASOK.

gyaroknak is juttatnak belőle. Népdalokat viszont a magyaroktól tanulnak; maguk inkább egyházi énekeiket dúdolják munkaközben. Kevéssé szaporák, de jó hazafiak — sok pap kerül ki közűlök — vallásra nézve római katholikusok és ág. evangélikusok.

G) SZERBEK.

A szerbek a délszláv néptörzshöz tartoznak. Nyelvük a legszebb szláv dialektus, mely zengzetességénél fogva igen alkalmas a népdalra. A szerb bátor, harczias, szabadságszerető, erős nemzeti és vallásos életét élő nép. Hirtelen lobbanékonyak, bosszúállók, kényelemszeretők, kevéssé szaporák; az asszonyok dolgosak, szépek, fényüzésre hajlók. A családi élet melegének s a családi tűzhelynek szeretete, mely a szláv fajtájú népeknek közös vonása, nagy mértékben megvan a szerbeknél is. A házközösség (zadruga) intézménye mai

napig fennáll náluk. Ezek a zadrugák több, egy födél alatt élő, rendesen rokon családok egyesülései, kiknek vagyonát közösen kezelik, s abból minden tag egyenlő arányban részesedik. A zadrugát egy közösen választott, rendelkezési joggal fölruházott, rendesen öreg férfi (sztarcsina) igazgatja. Egy-egy népesebb házközösséghez 40—50 személy is tartozik. A szerbek földmívelők, állattenyésztők, de nem valami jó gazdák. Az ősihez való öntudatlan szívós ragaszkodásuknál és zárkózott lelki világuknál fogva népéletükben igen sok eredeti vonást őriztek meg. Népköltészetük rendkívül gazdag, népdalaik méltán nagyhírűek. Nemzeti hangszerük a guzla és duda, tánczuk a kóló. A különösen Bács-Bodrog vármegyében (Szabadka) magyarokkal vegyesen lakó, külön nyelvjárást beszélő r. kath. vallású szerbeket «bunyevácz»-oknak hívják, alkalmasint a boszniai Buna folyóról. Jómódú, hírhedt vendégszerető, kissé könnyelmű, hazafias lelkületű nép. A Bácsban (Szonta, Szántova, Béreg, Monostor stb.), Baranyában (Mohács, Darázs, Izsép stb.), s a két megyével érintkező Szlavóniában lakó, ugyancsak r. kath. szerbeket «sokacz»-oknak nevezik. Ezek alkalmasint Dalmácziából költöztek be. Inkább állattenyésztők, mint földmívelők; laza erkölcsűek, lusták, a nők pedig piperészkedők, s ezért erős visszafejlődésben vannak. A bunyeváczokon és sokaczokon kívűl a többi szerbek mind gör. kel. vallásúak, kik a magyar állameszmével nehezen barátkoznak meg, de a kik sok jeles embert adtak a hazának.

SOKACZ LEÁNYOK.

A horvátországi szerbek összetartóbbak, s mindennemű népi hagyományaikhoz (költészet, zene, háziipar) szívósabban ragaszkodnak, mint a horvátok. A lika-krbavaiak magas termetűek, edzettek, vadak, lusták, szegények; a németekkel és magyarokkal vegyesen lakó szerémségiek szelidebb erkölcsűek, dolgosabbak, módosabbak. A bevándorolt bácskai és bánáti svábok köztük is terjeszkednek.

H) HORVÁTOK.

A horvátok a VII. században vándoroltak be Galicziából a mai Horvátországba és Dalmácziába. Már föntebb mondottuk, hogy a szerbekkel sokszorosan keveredtek és hogy a horvát statisztika nem is választja őket külön egymástól. A szerb és horvát irodalmi nyelv jelenleg egy, csakhogy a szerbek, mint gör. keletiek, czirill betükkel írnak. Miként a csehekben, úgy az erős nemzeti és faji öntudatú horvátságban is megvan az a hajlandóság, hogy nemcsak a szerbeket, hanem a dalmatákat, isztriaikat és bosnyák-herczegóczokat is örömest horvátoknak minősítik. A mai horvát nemzet a történet folyamán többféle délszláv és más elemből alakúlt össze, a mi a típusban (barna és szőke horvátok), temperamentumban, képességekben egyaránt kimutatható. Hozzájárúl a horvátság ethnikai tarkaságához földjének és ezzel együtt a nép életmódjának nagy változatossága is. Gondoljunk csak a kietlen Karszt felföldre és a termékeny sík alsó Száva-Dráva közre. A horvát általában daczos, keménynyakú, zárkózott, erkölcsben, világnézetben, dologkerülésben típikusan délszláv, politizálni szerető, újítások iránt közömbös, vendéglátó, vakbuzgó, babonás nép. A házközösség, különösen a volt határőrvidéken még fennáll; főképen földmívelők és állattenyésztők. A nők jeles szövők, fonók, s nem olyan lusták, mint a férfiak, de czifrálkodók és rossz gazdasszonyok. Helyzetük férjükkel szemben csaknem rabszolgai. Népéletük gazdag.

HORVÁT PARASZTLEÁNY.

(Zágráb környékéről.)

A «mi» kérdőszócska kiejtése szerint három nyelvjárást különböztetnek meg, ú. m. «kaj-», «cso-» és «stokavacz»-ot. A kajkavaczot az é. ny.-i részen (Zagorje, Zágráb, Varasd) beszélik. Ezek a türelmetlen, politizáló, gyanakvó horvát karakter igazi képviselői. Innen indúltak ki az ú. n. «illír» mozgalmak is. A lágy, olasz hatás alatt fejlett csokavacz tájszólás a Tengermelléken járja. Az idevalók élénk beszédűek, szorgalmasak, szegények, elzárkózottak, vallásosak. Fügét, olajbogyót, szőlőt, kukoriczát

termesztenek, hordódongát csinálnak (dugárok), szenet égetnek, napszámba járnak. Táplálékuk kukoriczakása, polenta, aszalt füge, olajban sült hal. A stokavacz tájszólást, mely egyszersmind irodalmi nyelv is, beszélik a többi horvátok, továbbá a bosnyákok, s részben a dalmaták is. A stokavaczok földmívelők, de rossz gazdák. Amazoknál szelidebb természetűek, helylyel-közzel szőkék (a pozsegai hegyek közt lakók és a szávamellékiek), gazdag népviselettel.

A Fertő körül lakó törökkorbeli telepedésű horvátok szálas emberek; az anyaországiaknál szorgalmasabbak, módosabbak és műveltebbek. A magyarokhoz vonzódnak, a mit amazokról, sajnos, nem állíthatunk. Vizi horvátoknak hívják őket, a «Bosnerkrobot» szónak «Wasserkrobot»-ra ferdítéséből.

l) BOLGÁROK.

A bolgárok, úgy a temes-torontáliak mint a krassovánok, továbbá a már fölszívódott erdélyiek (Déva, Alvincz, Brassó) északi Bolgárországból jöttek, s a dunai bolgár (nyelvre délszláv) néptörzshöz tartoznak. A temes-torontáliak csendes, flegmatikus-melankólikus vérálkatúak, nem olyan hevesek, mint a szerbek. Tánczolni, dalolni nem szeretnek. Igen szorgalmasak, ügyes gazdák és rendkívül praktikus életfölfogásúak. Az ábrándozás, álmodozás épúgy hiányzik lelki világukból, mint sváb szomszédaikéból. Nyugodtan élni, mások tiszteletét és irigységét kiérdemelni: ez a bolgár ideálja. Takarékosak és földszerzők, de a kitartó munkától húzódoznak, s a gyors hasznot kergetik. Magasabb törekvések iránt nem fogékonyak, a politikával nem törődnek, s minden ténykedésükben csak előhaladásukat, anyagi jobbulásukat nézik. Szeretnek kényelmesen élni és sokat enni. Kedvelt ételeik a tésztafélék. A többi szlávokkal ellentétben nem meghunyászkodók, sőt demokratikus érzésűek; jó honpolgárok és buzgó katholikusok. Az asszonyok, mint a többi szlávoknál is, szorgalmasak, jó szövőfonók, páváskodók. A magyarországi bolgárok egy része a bolgár fejedelemség fölállítása alkalmával ősi hazájába visszavándorolt.

BOLGÁR LEÁNY.
(Vinga, Temesmegye.)

A krassován bolgárokról kevésbbé kedvező véleményt mondhatunk. Oláhokkal keveredvén, azoknak sok hibáját eltanulták. Tunyábbak, lazább erkölcsűek, mint testvéreik; inkább gyümölcstermesztéssel, juhászattal, fuvarozással foglalkoznak és napszámba járnak. Krassován voltukra nagyon rátartók. Nem tiszta fajtájú nép; tulajdonképen szerbek, bolgárok és oláhok keveréke.

J) OLÁHOK.

Az oláhság kialakulásának történetét Itáliába lehet visszafelé követni. Innen, Róma tájékáról, költözködtek át a Kr. utáni VII—VIII-ik században, mint pásztorok, a Balkán félszigetre, a hol az albán nép körébe kerültek. Itt többféle népelemet, ú. m. albánt, görögöt olvasztottak magukba, de különösen szlávot, még pedig oly mértékben, hogy fajilag és nyelvileg félig szlávokká lettek. Ezen a földön alakúltak ki oláhokká és innen áramlottak azután szét a IX. és X. századtól kezdve, a hegygerinczeken legeltetve, a déli Kárpátok vidékeire; Magyarország területén a XIII. századig ismeretlenek voltak. «Hazánkban a románság által lakott bármily kis területet vegyünk, a nép nyelvében, hitvilágában, erkölcseiben mindenütt megkapjuk a balkáni ízt», mondja az oláhság egyik kiváló ismerője. Akármerre haladt vándorútjában az oláhság, mindenütt hódított más népek köréből. Így történt ez hazánkban is, s folyik a beolvasztás ma is szemünk láttára. Erdélyben szlávokat, magyarokat, németeket, czigányokat szívtak föl. Nagy előnyükre van terjeszkedésükben egyebek mellett könnyen ragadó nyelvük, mely megfordítva immunissá teszi őket más nyelvek ellenében, valamint merev elzárkózottságuk a többi fajtákkal szemben, s viszont e fajoknak közéjük való házasodása is. Az oláh jószívű, vendégszerető, háládatos, alázatos, örömében, bánatában túlzásra hajló, bosszúálló, a kitartó munkától idegenkedő, az őszinteséget nem szerető, természetkedvelő, fajához, vallásához ragaszkodó, kevés igényű, földhöz ragadt nép. Bámulatos az az igénytelenség, melyet életmódjában megfigyelhetni. Körülbelül kétszáz napot bőjtöl vallása parancsából, de máskor is kukoriczapuliszka, szárazon vagy tejjel, babfőzelék napraforgó olajjal leöntve, burgonya, hagyma, sajt, túró a rendes étele. Húsféle kevés jut az asztalra; a hegyes vidéken kecskét és juhot, a síkon sertést és marhát vágnak. A pálinkaivás közöttük is lábrakapott, s ez morális állapotukat nagyon megrontotta. Azon a földön ilyen igényekkel más nép alig tudna megélni! Igaz, hogy nagy fizikai erőt nem is fejt ki. Az oláh, mikor Magyarországban megjelent, kizárólag pásztornép volt és pedig első sorban juhász. Ezt a természetét mai napig megőrizte. Az erdélyi felföldi gazdag oláhok egészen napjainkig lejártak a Dobrudzsába legeltetni. Az oláh szívesen elszegődik magyarhoz, szászhoz juhásznak. A juhtenyésztés mellett

ma már a marhatartás is számottevő. A földdel — különösen a havasi oláh — primitíven bánik. Leginkább kukoriczát, ritkábban búzát, árpát termeszt. A famunkában kiválik. Mint a székely, az oláh is maga csinálja szekerét, ekéjét, szerszámait, bútorait. Ezenfölül fuvarozik, szenet éget, szurkot főz, s helylyel-közzel kőmívesnek és bányamunkásnak áll be. A mesterségek közűl csak a szűcsségre van hajlama. Az asszonyok szorgalmasabbak mint a férfiak, s miként szláv fajtájú testvéreik, ők is a szövés-fonásban tűnnek ki. Övbe dugott guzsalyaikat mezőre, vásárra mindenűvé magukkal viszik, s míg hátukon görnyesztő terhet czipelnek, menetközben is szünet nélkül pörgetik az orsót. Szőtteseik és varrottasaik meglepően szépek. Mint minden földhöz ragadt nép, úgy az oláh is rendkívűl babonás. Inkább babonás, mint vallásos. (Elterjedt szokásuk, például, az ellenség kárára való bőjtölés). Egyetlen nemzetiségünknél sem találunk annyi babonás hiedelmet, mint náluk. Az ördögökben, boszorkányokban és szellemekben való hit csodálatos virágzásban él még ma is közöttük, a miben hiányos műveltségű s a nép tudatlanságát a maguk részéze kihasználó alsó papságuknak is jó része van. Babonájuk sokszor vérengző is, s a mellett vannak olyan babonás szokásaik, mint pl. a vámpírok kiűzése, varázsolások, stb., a melyek a legsötétebb Balkánba beillenének. Népköltészetük dalokban, balladákban, kántáló énekekben igen gazdag, zenéjük balkáni ízű, tánczuk sokféle. A magyarsághoz az összes nemzetiségek közűl legkevésbbé az oláhság símúl, a mit a mindkét nép speczialis fajtabeli okain kívűl jórészben nadrágos embereik lelketlen izgatásának és sok kifogás alá eső közigazgatásunknak tudhatunk be.

OLÁH LEÁNY.

Többféle népelemből olvadván össze, fajilag és néprajzilag nem egyöntetű nép. Más a havasokon lakó, más a völgységi, más a hunyadi, a fogarasi, az aradi, a kolozsi, a szolnok-dobokai, — típusban, viseletben, temperamentumban. Itt csak két csoportról emlékezünk meg néhány sorban: a móczokról és mokánokról, kik 1848-ban véghezvitt állati kegyetlenkedéseikkel szégyent hoztak az oláh névre. A móczok fészke To-

pánfalva környékén van, de kiterjednek Bihar, Arad, Hunyad, Alsófehér, Torda-Aranyos és Kolozs megyékre is. Maczedón eredetűek, s a XV. század folyamán jöttek Erdélybe. Jeles famunkások, abroncsokkal, kannákkal (fakannák) messze földet bejárnak apró lovaikon. Az Érczhegységben bányászattal is foglalkoznak. Zárkózottak, megbízhatlanok, tolvajlásra hajlamosak. A mokánok (mocan = havasi) az Aranyos, Jára, Hesdát és Rákos folyók völgyeiben laknak. A férfiak, a móczoktól eltérően, ingüket az övön alúl kieresztve viselik; az asszonyok katrinczát hordanak. Még

REKICZELI OLÁHOK.

(Kolozsmegye.)

műveletlenebbek és zárkózottabbak, mint a móczok; földmívelők, állattenyésztők. Mindketten szétszórt falvakban, irtásokon laknak. Szépség dolgában kiválnak a móczoknak erkélyes, faragott díszű faházai.

K) OLASZOK.

Olaszok csak Fiuméban és néhány szomszéd falucskában laknak. Nyelvük a velenczei tájszólással rokon, de tulajdonképen az olasznak és horvátnak keveréke. Olasz vér kevés van bennük; nagyrészt szláv fajtájúak, kik az

olasz nyelvet csak a velenczei uralom alatt sajátították el. A fiumei olasz kevés igényű, vidám, hamar barátkozó, bizalmas, dolgos nép. A korcsmában, hová rendesen eljár, lármás, könnyen hevülő, kártyázni szerető. Buzgó vallásos és babonás; a fehérnépe kaczér, uraskodó. Leginkább iparosok, kis részben halászok. Népviseletük nincs; ősi szokásaikat a bevándorló idegen elem mindinkább eltörli; népünnepeik jórészt egyházi jellegűek. Az anyaországhoz mindig hívek voltak.

L) ÖRMÉNYEK.

Örményeink, mintegy 3000 család, Moldvából költözködtek be hozzánk. Oda Orosz-Örményország Ani nevű városából jöttek. Apaffy Mihály fejedelem mint vagyonosságáról, élelmességéről ismert népet hívta be Erdélybe. Nyelvük az árja-nyelvhez tartozik, közeli rokona a perzsának. Fekvő birtokot nem szerezhetvén, az örmények a kereskedésre vetették magukat, melyre kiváló hajlandóságuk is volt és csakhamar fölgazdagodtak. Ezt a hajlandóságukat mai napig megtartották. Erdély csaknem minden városában találunk örmény kereskedőket, részint letelepülteket, részint mozgókat, azonfölül az országban sokfelé el vannak szóródva. Nincs az az árú, melylyel nem foglalkoznék az örmény, ha hasznot remél belőle. Az örmények általában csendes, komoly, számító természetűek, de hirtelen lobbanók, indulatosak. A mulatságot és kártyát kedvelik. Ha jól megy a dolguk, szeretik mutogatni és elbizakodottak lesznek. Dicsérik családi életük benső́ségét és tisztaságát. Műveltek, iskolázottak, a közügyek iránt érdeklődnek, s mint a szálló ige tartja «magyarabbak a magyarnál». Kis számukhoz képest rendkívül sok kiváló hazafi került ki közülök, kik között főrangúak, miniszterek és tábornokok is vannak. Nagyobb számmal Szamosújváron, Erzsébetvárosban, Gyergyó-Szentmiklóson, Csík-Szépvizen és Újvidéken laknak.

M) CZIGÁNYOK.

Kelet-Indiából származnak, a nagy hindu-népcsoport köréből, de hogy szorosabban melyik néphez tartoznak, ezideig még nincs eldöntve. Magukat «rom»-nak, vagyis embernek nevezik. Nyelvük az árja-nyelvcsoporthoz tartozik, s közelebbi rokonságban van az északnyugati szindhi-nyelvjárással. Az európai czigánynyelvben 13 nyelvjárást különböztetnek meg. A magyarországi czigányoknak jó felerésze nem tud czigányúl, különösen a letelepültek felejtették el ősi nyelvüket. Összes számuk mintegy 300.000, melyből körülbelül 10,000 kóborló. A letelepültek, vagy huzamosabb ideig egy helyen tartózkodók a muzsikáláson kívűl kézimunkával és kupeczkedéssel foglalkoznak, vagy pedig napszámba járnak. E mellett maguknak

is van kertecskéjük vagy arasznyi földjük. A tótság közt élők főleg vasat és fémet dolgoznak föl (kovácsok, üstfoltozók, fúrókészitők, rézművesek), a fában bővelkedő Somogyban és Baranyában fát (kanalasok, teknővájók stb.), az Alföldön sarat (vályogvetők, kályhások stb.) és pedig mindenütt az egész család; azonfölül levélhordók, gyepmesterek, dögnyúzók, s az előkelőbbek ló- és marhakupeczek. Az asszonyok kenderből köteleket, hámokat fonnak, vagy szőrből meszelőket, keféket kötnek. Zenével mind-

CZIGÁNYCSOPORT.

(Boglár, Somogymegye.)

nyájan foglalkoznak, s a magyar zenének mintegy letéteményeseivé váltak, a melyet azonban eredeti mivoltából meglehetősen kiforgattak. A megtelepedett czigányok ősi szokásaikból sokat levetkőztek, környezetükhöz simúltak, sőt belé is olvadtak. Legtöbbet olvasztott be közűlök az oláhság, a melyhez faji sajátságokra nézve a legközelebb állanak, s nagy tömegben is laknak közöttük. Ez a beolvadás sem a czigányságnak, sem az oláhságnak nem válik hasznára, magyar nemzeti szempontból pedig egyenesen

veszteség, mert ezzel egy, a nemzeti közösségtől idegenkedő elem gyarapszik. Hogy a letelepült czigányság nagy része szegényes körülmények között él és rendes vagy bevallott foglalkozása mellett koldul és lop, fölösleges mondanunk. Ha jól megy dolguk pazarlók, a jövővel nem gondolnak; ha szükségben vannak, csendes megadással koplalnak.

Az igazi czigánytermészetet és életmódot legtisztábban őrizték meg a sátoros, kóbor, vándor vagy oláh-czigányok, mely az egyedüli mozgó és minden letelepítési kisérletnek állhatatosan ellenszegülő népelem az országban. Törzsekre oszlanak, vajdák alatt állanak, kik apáról fiúra öröklik tisztüket. Ezeknek a vajdáknak régen nagy hatalmuk volt a törzsek fölött, de ma már alább szállott, minthogy a törzsek kisebb csapatokban vándorolnak. Egy-egy karavánban egy törzshöz vagy családhoz tartozók kóborolnak; egy karavánra átlagosan 8 személy jut. Legnépesebb karavánok a Tisza—Maros köze keleti felében, különösen Krassó-Szörényben vannak, 50—80 taggal. Ezek a karavánok bizonyos húzási vonalakon kóborolnak, melyeknek mentén vándorjeleket (rongyokat, letűzött galyacskákat, kavicsokat stb.) hagynak, s ezekkel értesítik a törzshöz tartozókat. Nemcsak az ország területét járják be, hanem a szomszéd országokat is. Ponyvasátrak alatt vagy putrikban laknak és pedig némelyek télen-nyáron egyaránt; mások télire odukba, barlangokba, vagy a falvak végén földbe ásott kunyhókba húzódnak. Télen szokták tartani az egyes törzsek gyűléseiket is, a hol a közös ügyeket beszélik meg, s a törzsnek belső dolgait (büntetés, házassági, vagyoni dolgok) igazítják el. Hogy a kóbor czigányoknál a családi élet ingatag erkölcsi alapon áll, köztudomású. A házasságkötést pl. nem mindig szokták az egyházi vagy világi fórumok elé vinni. Igen érdekes az a régi jogállapotra visszamutató szokásuk, hogy a törzsbe házasodó férfi házasságától kezdve nejének törzsébe vétetik föl és azzal együtt kóborol. A bűvészek és kuruzslók hazájából származván, a kuruzslásnak és varázslásnak számtalan neme van elterjedve náluk, s ezt a tudományukat gyakran csalárdúl pénzszerzésre használják föl. Vallásos fogalmaik telítve vannak babonával és egyéb ősi míthikus elemekkel. Népköltészetük különösen dalokban igen gazdag, a melyeket énekelni szoktak, muzsikálni soha. Különben teljesen a más népek vagyonán élősködnek, koldulnak, lopnak, s mint a társadalmi rendre veszélyes elemet kénytelen-kelletlen tűrik meg a népek és hatóságok. Vallásra nézve 44%-uk gör. keleti hitű.

N) ZSIDÓK.

A zsidók, mint népfaj, a héberek régi, többféle néppel történt elegyülésének a terméke, mely faji vonásait csorbítatlanúl megőrizte. Nyelvük az észak-sémi nyelvághoz tartozik, melynek közeli rokona a

fenicziai és karthagói nyelv. Lehetséges, hogy már a honfoglalókkal jöttek be, sőt már előbb is lehettek itt; de annyi bizonyos, hogy az Árpádok alatt nagy befolyásra tettek szert. Régen külön városrészekben laktak, s öltözetükön megkülönböztető jeleket kellett viselniök. Eszes, ravasz, kereskedő hajlamú, mozgékony, mértékletes, szívós, összetartó, erős faji érzésű, mély családi életű, rendkívül szapora és vallásos nép, mely nem mint nemzetiség, hanem mint vallásfelekezet jön számba. De épen vallási okokból történt szigorú elzárkózottságuk tartotta fönn népi sajátságaikat, melyek a többi népektől eltérőleg, azzal szoros kapcsolatban vannak. Nagy tömegük a kereskedő, kisebbik az értelmi pályán van; iparral és földmiveléssel csak kényszerűségből foglalkoznak.

RUTÉN ÉS ZSIDÓ MUZSIKUSOK.

ÁRPÁD VEZÉR FEJEDELEMMÉ VÁLASZTATIK.

HETEDIK FEJEZET.

ALKOTMÁNY ÉS KÖZIGAZGATÁS.

Grünwald Béla: A régi Magyarország. Budapest, 1888. — *Jekelfalussy József:* Az ezredéves magyar állam és népe. Budapest, 1896. — *Kmety Károly*: A magyar közjog tankönyve, Budapest, 1905, u. a. A magyar közigazgatási jog kézikönyve, Budapest, 1905. — *Rényi S.:* A helyi önkormányzat, Budapest, 1896.

Nem mond új dolgot az 1791. évi törvényczikk, hanem az idegen hatalommal való hosszas küzdelmek után csak nyomatékosan ismétli a régi biztosítékokat, a midőn ezt mondja: «Magyarország csatolt részeivel egyetemben független és szabad ország, semmi más népnek alá nem vetett, hanem saját állammal és alkotmánynyal bír; ennélfogva koronás királyai által saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig idegen államok mintájára ú. n. patensekkel, kormányoztatik.»

Ez a keletkezése óta szokszor emlegetett régi törvény a Magyarországot osztrák államai közé beolvasztani törekvő II. Józsefnek, a koronázatlan királynak halála után mintegy «megnyugtatásunkra» hozatott és Magyarország alkotmányának legsarkalatosabb alaptételeit körülbelül a legrövidebben foglalja magában.

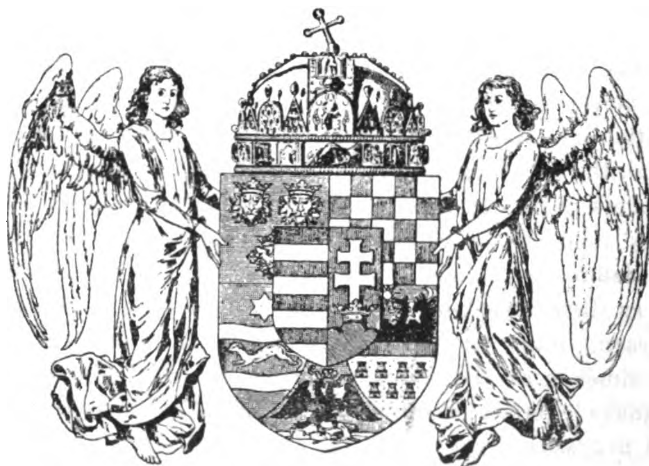
A Szent István koronája országainak területén lakó nép semmi más népnek alá nem vetett, hanem *saját állama* és alkotmánya van. Ez azért fontos, mert nem minden népnek vagy nemzetnek van saját állama. A külön állami szervezet valamely nemzet létének egyik, még pedig legmagasabb fokozata. Az egykor hatalmas lengyel nemzet például mint

nemzet ma is létezik, de belső egyenetlenkedéseivel saját államát tönkretette és most három más államnak, Ausztria, Poroszország és Oroszországnak hatalma alatt áll.

A magyar nemzet a maga földjén, nem idegen állam hatalma alatt, hanem a saját maga államában szervezkedve él; azért olvassuk a törvényben, hogy «Magyarország csatolt részeivel egyetemben *független* és *szabad ország*». Sok vérbe került ez már egyezer év óta. A magyar államnak, a melynek feje a magyar király, *saját alkotmánya* is van, a mely megszabja a rendjét annak, ki mennyi joggal, hatalommal bírjon a nemzet életében. Hiszen a nemzeti életnek valamely rendje nélkül a nemzetnek fenmaradása el nem képzelhető. Már a krónikás által emlegetett etelközi vérszerződés óta egy Árpád véréből származó választott vezérre, fejedelemre, később királyra, bízta a nemzet állami életének vezetését; de másfelől soha sem mondott le arról, hogy a maga dolgának intézésében fejedelmével együtt részt vegyen, sőt valamely formában egyenesen kikötötte azt. Másutt sokfelé Európában a királyok úgy tekintették magukat, mintha az ő egész országuk csak az ő magánbirtokuk volna, az ő alattvalóik pedig egyszerüen az ő jobbágyaik, a kiknek idők folytán akarva vagy nem akarva valamiféle szabadságot, szabadabb alkotmányt adtak. Az «Isten kegyelméből» való királykodás épen azt akarja jelenteni, hogy az illető népeknek a nagy királyi hatalom eredetéhez semmi közük sincsen, mert az egyenesen az égnek ajándoka. A magyar királynak czímében az «Isten kegyelméből» szavak inkább a «keresztényi alázatosságnak» lehetnek kifejezései, mert a Werbőczy híres Hármaskönyvében ezelőtt négyszáz évvel megírt azt az elvet, hogy a magyar államban minden hatalom a nemzettől ered, napjainkig is mindenkor elismerték. A királyi hatalom tehát szintén a magyar nemzetnek hatalma, az is a nemzettől ered, azt a hatalmat a nemzet ruházta át törvényeiben az ő fejére, a magyar királyra. A király mellett azonban maga a nemzet is résztvesz az állam roppant hatalmának gyakorlásában. Résztvett a legrégibb idők óta az országgyülés útján, a mely nélkül királyaink soha törvényt nem hozhattak stb. Az 1848. évi törvényekkel még inkább biztosittatott a nemzetnek az állami dolgok intézésében való ilyen közreműködése. A mi már most mindezekben a lényeges, ez az, hogy bár királyság alatt élünk, az a királyság ú. n. alkotmányos királyság, az alkotmány pedig, a melynek világában élünk, ú. n. *szabad alkotmány*, még pedig az angol mellett Európának egyik legrégibb ilyen alkotmánya. A magyar nemzet dolgai felől tehát a magyar államban nem a «rólunk, nélkülünk» elv szerint rendelkeznek, hanem Magyarország «koronás királyai által saját törvényei és szokásai szerint» lévén kormányozandó, a nemzet maga is résztvesz a közhatalom gyakorlásában.

A magyar állam *területe* három főrészből áll: 1. a szorosabb értelemben vett Magyarország (az anyaország, a volt Erdélyt is beleértve), 2. Horvát-Szlavon-Dalmátországok, mint társországok, a melyek egyébként bizonyos tekintetben önállók is és 3. Fiume város és kerülete. A magyar államnak ezen területrészei képletesen ábrázolva találhatók a magyar birodalmi czímerben, a melyet a magyar szent korona országai egyesített czímerének is neveznek.

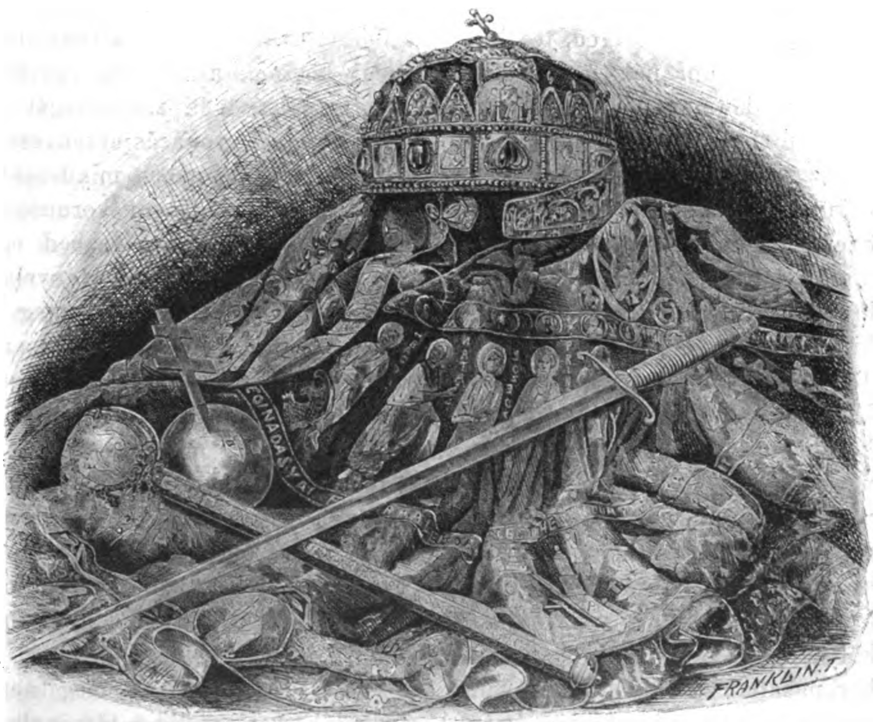
A magyar államot kitevő «nép» a magyar *állampolgárokból* áll. Az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének módozatait törvény írja elő. A magyar államban, annak oltalma alatt azonban nemcsak magyar állampolgárok, de külföldiek is sokan élnek; csakhogy természetesen ezek-

A MAGYAR BIRODALOM CZÍMERE.

nek a közügyek intézésében nincsenek olyan jogaik, mint a honfiaknak. A magyar honfiak az 1848-iki törvények óta állampolgári jogegyenlőségben élnek, a mi azt jelenti, hogy az előbbi nemesi előjogok, a születési, illetőleg rendi állapothoz kapcsolódó sokféle különbségek — legalább a jogok világában — nagyjában és általában eltöröltettek. A magyar állampolgároknak (még pedig nemzetiségi különbség nélkül) sarkalatos jogaik közé tartoznak az ú. n. polgári, vagyis általában minden állampolgárt (férfit és nőt) megillető jogok: a személyes szabadság, a tulajdon szentsége, a vallás szabad gyakorlata, a gyülekezési és egyesülési jog, a sajtószabadság, a tanszabadság, a kérvényezési és panaszemelési jog stb. Más csoportja a jogoknak az ú. n. politikai jogok: a képviselőválasztási jog, a törvényhatósági és községi választói jog, az esküdtszéki tagsági jog, a melyek mindig valamely közhatalom (törvényhozás, kormányzat, biráskodás) gya-

korlásában való részvételre nyújtanak módot. Ezekkel már nem bír minden állampolgár (különösen a nők nem), de bizonyos előföltételek fenforgása esetén megkaphatja azokat. A munkásosztály mai küzdelmeinek egyik czélja épen az, hogy a politikai jogokban való részesedés mind tágabb körre terjesztessék ki. A külföldiek hazánkban általában bírnak az ú. n. polgári jogokkal (tekintettel pl. a személyes szabadságra: magyar földön a külföldi rabszolga is szabad és vele szemben ura nem igényelheti

A KORONÁZÁSI JELVÉNYEK.

azokat a jogokat, a melyeket akár élete fölött is, otthon talán gyakorolhatna); politikai jogokkal azonban a külföldiek általában nem bírnak. A legfontosabb állampolgári kötelességek között az állampolgári engedelmesség és hűség, az általános tankötelezettség, a közteherviselés, s a honvédelmi kötelesség szoktak említtetni.

A magyar államnak feje a *magyar király* ő felsége, ki Mária Terézia óta állandón apostoli királynak neveztetik és Szt. István koronájának viselője. A király a pragmatica sanctioban megállapított örökösödési rend szerint, tehát a nemzet beleegyezésével megalkotott törvény alapján jut a trónra. Maga az öröklés ténye azonban nem elég ahoz, hogy

a király a teljes királyi hatalmat gyakorolja. Szükséges az is, hogy megkoronáztassék. A magyar szent koronát, a mely régi magyar fölfogás szerint az egész magyar államot fejezi ki jelképileg, s a melyet az ország fővárosában a koronaőrök arra rendelt őrcsapattal (a koronaőrséggel) őriznek, egyházi szertartások keretében Magyarország herczegprímása és az országgyűlés egy megbizottja (azelőtt a nádor) teszik a király fejére. Az egésznek az a jelentősége, hogy a koronát tulajdonképen az országgyűlés, illetőleg az azt küldő nemzet, melytől végeredményben a királyi hatalom is ered, teszi királya fejére. Csakhogy a királynak, mielőtt megkoronáznák, ú. n. hitlevelet kell kiadnia, a melyben egyebek közt az alkotmányt, az ország törvényes függetlenségét, szabadságát és területi épségét biztosítja. Ugyancsak szükséges a koronázás érvényességéhez az is, hogy a király a koronázási szertartás folyamában mindezekre esküt tegyen. A királyi eskü, a melyet a király, fején a szent koronával, Szent István palástjában és annak kardjával övezve, Isten szabad ege alatt, a nép hallatára tesz, a koronázási hitlevéllel együtt törvényeink közé iktattatik. Ugyancsak külön törvényczikkben örökíttetik meg a király megkoronáztatásának ténye, a jelenleg uralkodó királyé pl. az 1867. évi I. törvényczikkben, a melynek czíme így hangzik: «Fölséges I. Ferencz József úr Magyarország és társországai királyává avattatik és koronáztatik.» II. József után, aki nem koronáztatta meg magát (ezért nevezték el «kalapos» királynak), 1791-ben hozták a törvényt, a mely rendeli, hogy a trónt elfoglaló örökös tartozik magát trónrajutásától számított hat hónap alatt megkoronáztatni. A mielőbbi megkoronáztatás különben magának a trónralépőnek is érdekében áll, mert a koronázatlan királyt nem illeti meg a törvényszentesítés joga. Minthogy pedig az állami költségvetés meg az ujonczok megajánlása is törvényben történik, a koronázatlan király kormányának — a törvényhozásilag meg nem szavazott adók végrehajtás útján beszedhetők, sem pedig a törvényben meg nem ajánlott ujonczok kiállithatók nem lévén — a kormányzathoz szükséges igen fontos eszközei hiányozni fognának. Ilyenkor tulajdonképen az egész állami szervezet csonka. Bár a király a trónra bizonyos örökösödési rend szerint jut, a királyi hatalom nem olyan örökösödés tárgya, a melyről a király mint valami magánjavakról egyoldalúlag lemondhatna. Ahoz a királyi hatalomhoz a nemzetnek mindvégig köze van és 1867-ben világosan kimondatott, hogy a trónlemondás a jövőben mindenkor Magyarország külön megemlitése, értesítése mellett és alkotmányos *hozzájárulásával* történjék. A királyné osztozik királyi férje tiszteleti jogaiban, befolyást azonban az állami ügyek intézésében a törvények neki nem biztositanak. Megkoronáztatása úgy történik, hogy a szent koronával jobb vállát érintik. A királyi család tagjai szintén csak alattvalói az ural-

kodó királynak, a királyhoz való közeli viszonyuknál fogva azonban bizonyos kivételes jogállást élveznek.

A király a magyar törvényhozó hatalomnak egyik tényezője (ő szentesíti a törvényeket), ámde törvénynyé csak az válhat, a mit előbb az országgyűlés elfogadott. A törvény maga az államban a legnagyobb hatalom, a mely még a király fölött is áll. Fontos jogai vannak a királynak az országgyűlés összehívása, megnyitása, berekesztése, elnapolása, föloszlatása körül; a király gondoskodik miniszterei (a «királyi kormány») és alárendelt sokféle hatósága útján a törvények végrehajtásáról, a közigazgatás vezetéséről, s az ő nevében szolgáltatnak igazságot a bíróságok. A kitünő királyi jogok közül említendők még: a kegyelmezési jog, a főhadúri jog, a hadüzenés és békekötés joga, a követek küldésének és elfogadásának joga, a pénzverési jog, a főkegyuraság, valamint a czímek és kitűntetések adományozásának joga.

Szabad alkotmánynyal bíró hazánkban a király mellett az állami szervezetnek másik elsőrangú tényezője az *országgyűlés*, a mely két «ház»-ból áll. Az egyik a *főrendiház*, a mely a nagykorú magyar királyi herczegekből és bizonyos főrendi családok férfi tagjaiból, állami és egyházi főtisztségek viselőiből, a király által a hazai közélet jelesei közűl élethossziglan kinevezettekből és néhány választott tagból áll. A másik a népképviseleti alapon álló *képviselőház*, a mely 413, választókerületenkint öt évre választott képviselőből és 40, a horvát-szlavon országgyűlés által saját kebeléből választott, tehát összesen 453 képviselőből áll. A magyar országgyűlés mindkét házában Horvát-Szlavonországok is képviselve lévén, ez az országgyűlés a magyar szent korona országainak tulajdonképen «birodalmi gyűlése.»

Az országgyűlés két háza közűl a népképviseleti alapon álló *képviselőháznak alkotmányos életünkben fontosabb szerepe van.* Az országgyűlési képviselőválasztásban való részvétel, nemkülönben a megválaszthatóság is fontos politikai jog, a melynek bírása és gyakorolhatása nem minden állampolgárt illet meg, a mennyiben az a törvényekben meghatározott bizonyos kellékektől függ. Választói jogosúltsággal bírnak általában a magyar államnak azon polgárai, — a nők kivételével — akik életük 20-ik évét betöltötték és önállóak oly értelemben, hogy atyai, gyámi, gondnoki, vagy gazdai hatalom alatt nem állanak, azonkivűl pedig akár régi jogosúltsággal bírnak, akár pedig a törvényben meghatározott mennyiségű adót fizetnek, vagy bizonyos magasabb képzettséggel járó állást töltenek be, illetőleg bizonyos oklevelekkel bírnak. Megválaszthatók képviselőkké azok a választók, a kik valamely kerület érvényes választói névjegyzékébe fölvétettek, legalább 24 évesek, írni és olvasni tudnak és a törvény azon határozmányának, hogy a törvényhozás nyelve a magyar, megfelelni képesek. A válasz-

tások érvényessége fölött részben maga a képviselőház, részben pedig a legfőbb biróság, a m. kir. Curia itélkezik.

Különösen a képviselők tekintetében állanak fenn bizonyos szigorú törvényi szabályok, a melyek őket olyan állásokból, a minők a kormány ellenőrzéséhez oly szükséges függetlenségüket veszélyeztethetnék, kizárják (összeférhetetlenség); másfelől azonban az országgyűlés tagjai általában a szólásszabadság érdekében messzemenő kivételes biztositott állásban (mentelmi jog) vannak, és hivatásuk gyakorlásában történő bántalmazásukat a büntetőtörvény a közönségesnél súlyosabb büntetésekkel sujtja.

KOSSUTH LAJOS.
(1848-ban.)

Az országgyűlés a törvényhozásban egyenrangú tényező a királylyal. A törvényt a király és az országgyűlés együtt hozzák. Igen nagy befolyása van azonban e mellett az országgyűlésnek a kormányzat egész vitelére is, főleg azért, mert az állami háztartás költségvetése is törvényben állapíttatik meg, a költségvetésben pedig részletesen szokott évenkint meghatároztatni, mit szedhet be a kormány és milyen czélokra mennyit szabad fordítania. Igen nagy hatalom az országgyűlés kezében az ujonczok megajánlása vagy megtagadása is. Az 1848. évi nagy átalakulásban, melynek oly lánglelkű vezérférfia volt *Kossuth Lajos*, a király legfőbb segédeinek, a királyi minisztereknek az országgyűlés előtt való felelőssége is törvénybe iktattatván, az egész kormányzat az országgyűléssel szemben erős függőségi viszonyba jutott. *Parlamenti* felelős kormánynak is azért szokás a magyar kormányt nevezni, mert a király az ő minisztereit mindenkor a parlament, illetőleg az országgyűlés képviselőházának többségben lévő pártjából szokta kinevezni; csakis így van biztositéka az iránt, hogy minisztereinek a kormányzást az országgyűlés lehetetlenné tenni nem fogja. Egyébként a szigorúan parlamenti kormányrendszerben a király maga, mint mondani szokás, «a pártok fölött áll».

Az 1848. törvények óta a király a kormányzatot felelős minisztériumával viszi, a melyet más szóval «kormány»-nak is neveznek. *A magyar*

királyi kormány tíz miniszterből áll, ezek: a miniszterelnök, az ő Felsége személye körüli, belügyi, pénzügyi, kereskedelmi, földmívelési, vallás- és közoktatásügyi, igazságügyi, honvédelmi és horvát-szlavon-dalmát m. kir. miniszterek. A minisztereket a miniszterelnök előterjesztésére nevezi ki a király. 1848 előtt is voltak a királynak kormányhatóságai (udvari kanczellária, helytartótanács, pénzügyi kamara), csakhogy ezeknek főnökei csak a királynak s nem egyúttal az országgyűlésnek is tartoztak felelősséggel. Igy történt, hogy a mi jót és üdvöset a nemzet érdekében akkoriban országgyűléseink határoztak, azt nem mindig hajtották végre, alig lévén az országgyűlésnek az akkori kormányhatóságokkal szemben valami hatalma, uruk a király pedig maga felelősséggel nem tartozott. A király személye az 1848. törvények szerint ma is «szent és sérthetetlen», csakhogy kivételt alig tűrő szabály e törvények szerint az, hogy Ő Felségének . . . bármely rendeletei, parancsolatai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha a Budapesten székelő miniszterek egyike által is aláiratnak («miniszteri ellenjegyzés»). Így aztán mindig akad az állami életben egy tényező, a ki a felelősséget a király hatalmi tényeért az ellenjegyzéssel elvállalván, felelősségre vonható. «A miniszterek» — az 1848. évi törvény szavai szerint — «feleletre vonathatnak: 1. minden oly tettért vagy rendeletért, a melylyel az állam függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvények rendeleteit, az egyéni szabadságot, vagy a tulajdon szentségét sértik és a melyet hivatalos minőségükben követnek el, illetőleg adnak ki; 2. a kezeikre bizott pénz vagy értékek elsikkasztásáért, vagy törvényellenes alkalmazásáért; 3. a törvények végrehajtásában vagy a közcsend és bátorság fentartásában elkövetett mulasztásokért, a mennyiben ezek a törvény által rendelkezésükre bizott végrehajtási eszközökkel elháríthatók valának.» A minisztereket a képviselőház helyezheti vád alá, s a pör vitelére biztosokat választ; a biróság a főrendiház kebeléből alakúl meg, s a minisztert bármely olyan büntetésre elitélheti, a melyet büntető törvényeink ismernek. A király az így elitélt miniszternek meg nem kegyelmezhet, kivéve az általános közbocsánat ritka alkalmát. A miniszteri, de általában az összes állami hivatali számvitelnek ellenőrzésére szolgál *az állami számvevőszék,* a mely a minisztériumtól független és a melynek elnöke a miniszterekkel egyenrangú. Az állami számvevőszék vezeti kettős könyvelés szerint az állami főkönyvet, s évenkint elkészíti az előző évre szóló állami zárszámadást és az államvagyon mérlegét, a melyek az országgyűlés elé terjesztendők.

A kir. kormánynak vagyis a minisztereknek vezetése alatt *az alsóbb közigazgatási hatóságoknak, hivataloknak és intézeteknek* egész serege működik, a *közigazgatás* ügyeinek intézésében.

Nem állanak azonban a kormány vezetése alatt a *biróságok*, a melyeknek birái ú. n. «birói függetlenség»-gel itélkeznek a törvény és törvényerejű szokás szerint, sőt joguk van arra is, hogy törvénybe ütközőknek vélt kormányrendeletet egyszerűen ne alkalmazzanak. A rendes biróságokon (járásbiróság, törvényszék, itélő tábla, Curia) kivűl ú. n. különös biróságok is állanak fenn, a melyek közűl igen fontos a közigazgatási biróság. A hivatalnok-birák mellett a polgárok is résztvesznek a birói hatalom gyakorlásában; erre a czélra különösen az esküdtszéki intézmény szolgál.

A mi már most a királyi kormány vezetése alatt működő *közigazgatás* szerveit illeti, azok igen nagy részben *állami hatóságok, hivatalok és intézetek* (például a pénzügyigazgatóságok, kir. adóhivatalok, posta- és távirdai, erdészeti hatóságok és hivatalok, tanfelügyelőségek, állami tanintézetek stb. stb.); mindezeknek sokféleségéről teljesebb fogalmat a nem jogász-szakbeli embernek az évenkint megjelenő tisztviselői czím- és névtár nyújthat. A szakminiszterek rendelkezése alatt álló különféle *állami* hatóságok, hivatalok és intézetek mellett a magyar közigazgatásnak tulajdonképen még sokkal régibb szervei azonban a törvényhatóságok, a melyek közé ma a *vármegyék* és a *törvényhatósági városok* tartoznak; továbbá a vármegyékbe kebelezett *községek*, vagyis a kis- és a nagyközségek és a rendezett tanácsú városok. A vármegyék eredete még az Árpád-királyok korába nyúlik vissza és a mohácsi vész után az idegen hatalommal szemben az ország szabadságának igen nagy szolgálatokat tettek. Innen ered szokásos elnevezésük, «az alkotmány védő bástyái». Az újabb alkotmányos korszakig a kormányhatóságok alatt nem állott olyan kifejlett, nagyszabású állami hivatalnoki szervezet, mint manapság, és rendeletei végrehajtásában a kormány országszerte a vármegyékre volt utalva, a melyeknek tisztviselői a vagyonosabb nemesek sorából kerűlve ki, fizetés nélkül («nobile officium»-ként) s a kormánytól meglehetősen függetlenűl intézték hivataluk dolgait. A vármegyék a hozzájuk leérkezett kormányrendeleteket a törvényesség szempontjából birálat tárgyaivá szokták tenni, s ha azok kifogás alá esőknek találtattak, a vármegye végrehajtás előtt fölirt a kormányhoz s a rendelet visszavonását vagy megváltoztatását kérte. Ha ez meg nem történt, a rendeletet (néha királyi rendeletet is) «tisztelettel félretették» s végre nem hajtották. Ha pedig aztán a kormány királyi biztost küldött a nem engedelmeskedő vármegyére, a vármegye tisztviselői, az alispánnal élükön, a ki magához vette a vármegye pecsétjét, lemondtak és a vármegye közönsége panaszszal fordúlt az országgyűléshez; annak «alsó tábláján» pedig megint főleg maguknak a vármegyéknek követei űltek. . . .

Az 1848. évi ujítások folytán a *törvényhatóságok* helyzetében, különösen

a kormányhoz való viszonyában is bizonyos változásnak kellett beállania; az uralkodóvá vált felfogás szerint ugyanis a *magyar* kormánynak, ha egyszer *felelőssé* tették a minisztereket, hatalmat is kellett adni arra, hogy rendeleteit végrehajthassa. A megreformált törvényhatóságok tehát a felelős kormánynak rendeleti hatalma alá helyeztettek, olykép, hogy ma már a törvényhatóságok okvetlenűl kötelesek a ministernek rendeleteit végrehajtani, ha az illető miniszter azokat a felirás daczára is fentartja. Csak két fajta rendelet az, a melyet a törvényhatóságok ma sem kötelesek végrehajtani: ezek az országgyűlésileg meg nem szavazott adók behajtására és a meg nem ajánlott ujonczok kiállítására vonatkozó rendeletek. Ebben az alkotmánynak végső esetekre még mindig hatalmas biztosítékai vannak.

Az anyaország területén 63 vármegye és 26 városi törvényhatóság van. Horvát-Szlavonországokban, a hol a közigazgatási szervezet némileg eltérő, 8 vármegye és 4 városi törvényhatóság. Bel- és külterületük nagyságával egyes törvényhatósági városok a kisebb vármegyéket megközelítik. A törvényhatóság közönségének egyetemét a törvényhatósági bizottság képviseli, a mely, a mennyiben más törvényes rendelkezés nem irányadó, a törvényhatóság nevében a hatósági jogokat is gyakorolja. Tagjai felerészben választottak, felerészben pedig a törvényhatóság területén legtöbb egyenes állami adót fizető állampolgárok sorából (virilisták) kerülnek ki.

A vármegyei közigazgatást, az alispán vezetése alatt, javarészben választott tisztviselőkből álló tisztviselői kar intézi. A vármegye járásokra van fölosztva, a melyeknek közigazgatását a járási főszolgabiró vezeti. Az országban jelenleg 419 szolgabirói járás van.

A törvényhatósági városok közigazgatásának vezető szerve a városi tanács, melynek elnöke a polgármester.

A törvényhatóságok közigazgatási költségeinek fedezésére első sorban törzsvagyonuk jövedelmei szolgálnak, de ily czélból pótadókat is vethetnek ki, a vármegyei törvényhatóságok pedig különösen az állampénztárból nyert évi járulékokban is részesűlnek. A királyi kormánynak bizalmi szerve a törvényhatóságban a főispán, a ki elnöke a közgyűléseknek és a kinek hatásköre főleg a törvényhatóságban folyó közigazgatás ellenőrzésére terjed ki. Ugyancsak a főispánnak elnöklete alatt működik a törvényhatósági *közigazgatási bizottság*, a melynek 21 tagja között 6 állami, 5 törvényhatósági magasabb tisztviselő és 10, a törvényhatósági közgyűlés által választott tag van. A közigazgatási bizottság hatásköre a közigazgatásnak legtöbb ügykörére kiterjedő és ezt a hatáskört ujabb törvényeink is mindinkább növelik.

Különleges közigazgatási szervezete van Budapest székesfőváros törvényhatóságának, nemkülönben Fiume városnak és kerületének.

A *községek* — kisközségek, nagyközségek és rendezett tanácsú városok — száma az anyaországban meghaladja a 12,500-at; közöttük több mint 100 rendezett tanácsú város, mintegy 2000 nagyközség, a többi túlnyomó rész kisközség. A puszták és telepek száma meghaladja a 20,000-et. Horvát-Szlavonországok területén a helységek száma mintegy 4500; ez utóbbiak szervezete a magyar községekétől szintén részben eltérő. A magyar községek hivatalos (és pedig magyar) elnevezésének megállapítása folyamatban van.

A község a törvény korlátai közt önállóan intézi saját belügyeit, s végrehajtja a törvénynek, a kormánynak és a törvényhatóságnak az állami és a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendelkezéseit. A községi közigazgatást a községi képviselőtestület és a községi elöljáróság intézik. A községi képviselőtestület felerészben a legtöbb egyenes állami adót fizető községi lakosok- és birtokosokból áll (virilisták), felerészben pedig a választóközönség választottaiból, azonkívül pedig állásuknál fogva szavazati joggal biró elöljárósági tagokból. A kis- és nagyközségekben a községi képviselőtestület közgyűlésének elnöke a községi biró, a rendezett tanácsú városokban a polgármester, a ki egyúttal a városi tanácsnak is elnöke. A kis- és nagyközségek elöljáróságának kiválóan fontos tagja a jegyző («a falu pennája»), a kinek vállain, már szakbeli tudása folytán is, a községi közigazgatásnak minden gondja nyugszik. A kis- és nagyközségek járásonkint csoportosítva a járási főszolgabirónak fölügyelete és ellenőrködése alatt állanak, a kinek útján kapják a vármegyének rendeleteit; a rendezett tanácsú városok nem tartoznak járási kötelékbe és közvetlenül a vármegyei központ, illetőleg a vármegye alispánja alá rendelvék. A mennyiben a község kiadásai a községi törzsvagyon (pl. ingatlanok, értékpapirok, haszonhajtó jogok stb.) jövedelméből fedezhetők nem volnának, a község a községi lakosokra és birtokosokra községi adót («községi pótadót») vethet ki, de a beszedést csakis a felsőbb engedély megnyerése után eszközölheti.

A községi kötelék fontossága kitűnik a törvény azon rendelkezéséből is, a mely szerint minden állampolgárnak valamely község kötelékébe («községi illetőség») és ugyancsak minden területnek vagy mint a községi határ kiegészítő részének, vagy mint valamely községhez közigazgatásilag csatolt pusztának (havasnak), valamely községhez kell tartoznia.

A közigazgatásnak egész menete a legalsóbb foktól, a községtől, föl egész a kormányig bizonyos ellenőrzésnek van alávetve. Ezt az ellenőrzést gyakorolja részben a Budapesten székelő *közigazgatási biróság* is, a mely elé a törvény által meghatározott esetekben a sérelmet szenvedett fél a közigazgatási szervek intézkedései és határozatai ellenében panaszszal járúlhat.

Az anyaországgal egy és ugyanazon állami közösségben élő társországoknak, *Horvát-Szlavonországoknak, bizonyos önállóságuk*, ú. n. országos önkormányzatuk van. Dalmáczia jogilag szintén idetartozik (czímere is benne van a magyar birodalmi czímerben), de ez idő szerint tényleg még osztrák kormányzat alatt áll. Az 1868. évi törvény fölsorolja azokat az ügyeket, a melyek Szt. István koronája országainak közös ügyei. Mindazon tárgyakban, a melyek a közös (magyar) országgyűlésnek, a melyben — mint láttuk — Horvát-Szlavonországok is képviselve vannak, és a központi magyar királyi kormánynak, a melynek egyik tagja a horvát-szlavon-dalmát minister, fentartva nincsenek, — a társországokat külön törvényhozási és kormányzati jog illeti meg. A horvát-szlavon országos törvényeket a horvát-szlavon országgyűlés hozza a magyar királylyal együtt. A horvát országos kormányzat feje a bán. A társországok részleges különállása, vagyis országos önkormányzata, kiválóképen az ú. n. belügyek, a vallás- és közoktatásügy és az igazságügy terén valósúl meg. Pénzügyi téren a társországok fontos kedvezményeket élveznek, s a hivatalos nyelv Horvát-Szlavonországokban a horvát, ugyancsak ezek az országok saját színeik és (Szt. István koronájával födött) czímerük használhatása tekintetében különleges jogokkal bírnak, a mi azonban még mindig nem rontja le az 1868. évi «magyar-horvát kiegyezési» törvényben is újból kifejezett azt a régi alapelvet, hogy *Horvát-Szlavon- (és Dalmát-) országok az anyaországgal, Magyarországgal, egy és ugyanazon állami közösséget alkotnak.*

Az anyaország és a társországok ezen szoros állami kapcsolatának viszonyától egészen különböző *a magyar államnak Ausztriához való viszonya.*

Az idők folyamán a magyar államnak egy másik állammal, Ausztriával való *tartósabb szövetkezése* állott elő. A mohácsi vész után ugyanis az ország egy része az osztrák-házból való habsburgi (I.) Ferdinándot választotta királyúl és később neki, valamint fiutódainak, a magyar királyi trónt biztosította, olyképen, hogy mint régente az Árpád-ház herczegei közűl, most a Habsburg-ház főherczegei közűl választott a nemzet királyokat. Még szorosabbá vált a kapocs, a midőn 1687-ben a nemzet lemondott a szabad királyválasztás jogáról és a trónt I. Lipót fiutódainak az elsőszülöttség sorrendjében biztosította. Ezóta lép a király öröklősödés útján elődje helyébe. I. Lipót fiutódai III. Károlylyal kihalófélben lévén, 1723-ban hozattak az ú. n. pragmatica sanctiót tartalmazó törvények; ezek szerint a magyar királyi trón III. Károly, I. József és I. Lipót leányági ivadékainak bizonyos örökösödési sorrend szerint továbbra is biztosíttatik. (Az első ilyen leányági király Mária Terézia, III. Károly leánya volt). Nemcsak ilyen új örökösödési rendet állapítottak meg azonban

az 1723-ki törvények, hanem kimondották azt is, hogy az így trónra jutó királyok által Magyarország és a hozzá tartozó részek, az osztrák ház ú. n. örökös tartományaival együtt «elválaszthatlanúl és feloszthatlanúl» leszneK birtokolandók; úgy, hogy Ausztriában az lesz a fejedelem, a ki Magyarországon király és viszont. Kimondatott végűl, hogy a jelzett három leányág kihalta esetén a szabad királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll.

Régebben, a mikor Magyarország azt a főherczeget választotta királynak, a ki az osztrák tartományoknak fejedelme volt, esetről-esetre; most pedig az ujonnan megállapított örökösödési rend folytán tartósan az a helyzet állott elő, hogy az osztrák tartományok fejedelmének — most már ausztriai császárnak nevezik — személye és a magyar királynak *személye* azonos.

A helyzet tehát az, mint a mikor valakinek két hivatala van. Az uralkodónak a *személye* közös, de nem maga az uralkodói tiszt és hatalom (s ezt hangoztatni nagyon-nagyon fontos a magyar állam önállósága szempontjából); osztrák-magyar uralkodó nincs, de van a Habsburg-Lothringen háznak egy, az örökösödési rend szerint soron levő főherczege, a ki — a mint a hivatalos czímzés is nevezi — «ausztriai császár, Csehország királya stb. *és* Magyarország apostoli királya». A két különböző államfői hatalom, mely most egy kézben van, különválhatna abban az esetben, «a melyet» — törvényeink mondják — «Isten kegyelme tőlünk messze távoztasson», ha t. i. a Magyarországon trónöröklésre hivatott három leányág szintén kihalna. Ausztriában az ottani pragmatica sanctio szerint a Habsburg-ház többi ágai még mindig trónra hivatvák, Magyarországnak azonban föléled királyválasztási joga, mely szabadon választható személyre eshetnék.

Az 1723-iki pragmatica sanctio, mint látható, tartós kapcsokat létesített a fejedelem személyében Ausztria és Magyarország között, de a tartós szövetségi viszony módozatait nem részletezte. A szüntelen csak Bécsben székelő királyok ismeretes törekvése az volt, hogy a kapcsolatot mind szorosabbra fűzzék. A bécsi kormány is ügyesen használta ki a «nemesi» nemzetnek azt a gyengéjét, hogy az alkotmánynak lényegét 1848-ig túlnyomóan inkább csak a nemesség előjogainak sértetlenségében, mintsem Magyarország önálló állami berendezkedésének minden téren való megvalósításában kereste, s a maga részéről szintén sok eredményt ért el abban a törekvésében, hogy Magyarországot csak az osztrák birodalom egyik tartományának színvonalára sülyeszsze. Az 1848-iki ujjászületésnek az eredménye az a nagy gondolat, hogy a magyar állami élet lényege nem a nemesség mindenféle előjogaiban van, hanem ki is kell építeni újból azt a magyar államot; sőt e czélra egyenjogúvá kell tenni a nemességgel a nem-nemesi osztályokba tartozó honosokat is, a magyar állam «polgárainak» számát így néhány százezerről sok millióra emelvén. Az Ausztriá-

hoz való viszonyunknak rendezése azonban az 1848/49. évek eseményei folytán késedelmet szenvedett és csak 1867-ben jött létre az ú. n. «kiegyezés» folytán. Ennek a kiegyezésnek volt a megteremtője *Deák Ferencz*, «a haza bölcse.»

Az 1867. évi törvények szellemében Magyarország és Ausztria két független állam, melyek a pragmatica sanctio folytán közöttük újból fűződött közelebbi viszony, különösen a kölcsönös védelem tekintetében vállalt kötelezettség folytán — külön-külön állami berendezkedésük mellett — bizonyos közös szerveket is tartanak fenn. Ezek a császári és királyi (értsd: osztrák császári és magyar királyi) *közös miniszterek:* a közös külügyminiszter (a ki egyúttal a császári és királyi háznak minisztere), a közös hadügyminiszter és a közös pénzügyminiszter, alárendelt közegeikkel. A közös külügyminiszter a magyar és az osztrák állam kormányával egyetértőleg tartozik intézni a külügyeket. Még inkább megvan szorítva a közös hadügyminiszter tevékenységi köre, mert az csak az Ausztria és Magyarország által közösen fentartott cs. és kir. hadseregre terjed ki, s maga a hadügyi közigazgatás tulajdonképen a két állam honvédelmi miniszterének kezében van. A közös pénzügyminiszter tulajdonképen nem egyéb, mint a másik két közös miniszternek a «pénztárnoka», a ki azokat az összegeket kezeli, a melyeket a két állam a közös ügyek költségeinek födözésére beszolgáltat. Ujabban reá bizták Bosznia és Herczegovina okkupált tartományok kormányzatát is. A két államnak egyébként semmiféle közös országgyűlése nincsen. Ha «közös» ügyekre vonatkozólag törvényeket kell hozni, azokat a két állam törvényhozása külön-külön hozza meg. A közös költséget az évenkint fölváltva Budapesten és Bécsben ülésező *delegácziók*, vagyis a magyar országgyűlés, illetőleg az osztrák birodalmi tanács által választott országos bizottságok szavazzák meg. Hogy milyen arányban járúljon a két állam a közösügyek költségeinek födözéséhez, azt a két állam törvényhozása egyezkedés útján — és csakis, ha megegyezni nem tudnának, kivételesen Ő Felsége — állapítja meg. Ez az arány az ú. n. «*kvóta*». Fontos azonban az, hogy a magyar és az osztrák

DEÁK FERENCZ.
(1867-ben.)

delegáczió együttesen még csak nem is tanácskozhatik, nehogy az valamiképen valamely közös «birodalmi tanács» szerepét ölthesse magára; ilyennek létesítéséhez a magyarok soha hozzá nem járúltak.

A mint tehát látható, főleg a pragmatica sanctio folytán előállott szorosabb viszonynál fogva, a magyar állam és az osztrák állam között vannak bizonyos fölvállalt közös ügyek és azok ellátására rendelt közös szervek; e mellett azonban a saját maga külön állami berendezése mind a két szövetséges államnak, a miképen Ausztriának, úgy Magyarországnak is megvan. («Dualismus»).

A két államnak a történeti fejlemények szülte tartós szövetsége két *egyenrangú* tényező egyezkedésének szellemében történt; ez az ú. n. paritás. A *jogok* és a *tények* között azonban még mindig nincs meg a teljes összhang, és nemcsak a közös hadsereg vezetésében, a külügyi képviseletben, az udvartartás berendezésében, de a «paritás»-nak külső kifejezése (jelvények, czímerek, zászlók, hivatalos nyelv stb.) tekintetében is még maradt a jövőre elég sok és fontos teendő.

A MAGYAR SZENT KORONA.

NYOLCZADIK FEJEZET.

KÖZGAZDASÁG ÉS KÖZMŰVELŐDÉS.

Milhoffer Sándor: Magyarország közgazdasága. 3 kötet. Budapest, Franklin-Társulat, 1904. — A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. I—III. Budapest, 1902/4. — A magyar korona országainak 1902. évi külkereskedelmi forgalma. Budapest, 1903. — *Matlekovics S.:* Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota. I—IX. köt. Budapest, 1897. — *Szterényi J.:* Magyarország gyáripara. Budapest, 1902. — *Beöthy Zsolt:* A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. 2 kötet. 8-dik kiadás. Budapest, 1903. — *Szilády Áron:* Irodalomtörténeti Közlemények. 1891 óta. — *Szana Tamás:* Száz év a magyar művészet történetéből. Budapest, 1902. — *id. Ábrányi Kornél:* A magyar zene története. Budapest, 1902.

Hazánk anyagi viszonyai nem valami örvendetes képet nyújtanak. Történelmi és más politikai okok miatt századokon át (Mátyás király halála óta) többször megakadt a fejlődés; sőt sok tekintetben hanyatlottunk és csak Széchenyi kora, még inkább azonban az újabb alkotmányos korszak óta (1867) kezdődött meg a rohamosabb haladás. Fél század alatt azonban lehetetlen volt utólérni a már századokkal előbb zavartalanúl fejlődött nyugati népeket. Mindamellett földünk gazdagsága és népünk munkaereje az utóbbi évtizedek alatt igen sokat termelt, úgy hogy ma már nyugodtan elmondhatjuk, hogy semmiben sem maradtunk barbárok, sőt némely téren már egy rangban állunk a legműveltebb népekkel.

Térhiány miatt itt főképen csak statisztikai adatokban mutatjuk be országunk haladását és mai állapotát, a főbb csoportok szerint.

Bányászat és kohászat. Magyarországon a bánya- és kohóipar a legrégibb iparágak közé tartozik. A gazdag arany- és sótelepeket már a történelem előtti időben mivelték és a római világuralom éveiben is élénk volt a bányászat; a magyar királyok pedig kiváltságokkal és adományozott előjogokkal buzdították az ország érczgazdagságának kiaknázását.

Az újvilág gazdag fémbányáinak fölfedezése előtt Magyar- és Erdélyországot tartották nemes fémek tekintetében a leggazdagabb országoknak. Magyarország arany- és ezüsttermelése azóta csökkent ugyan, úgyszólván a kőszénbányászat és vasipar fejlődése arányában, de így is még

elég jelentékenynek mondható. Az 1893. évben 2500 klgr. volt az arany és 24,000 klgr. az ezüst termelése. Mindkettőnek összes értéke 12.516,000 korona. 1902-ben 3400 klgr. az arany- és 23,019 klgr. az ezüsttermelés mennyisége. Értékük együtt 13.464,000 korona.

A többi fémek közül első helyen áll az ólomtermelés, évi 22,436 métermázsával és 663,000 korona értékkel. Kisebb jelentőségű a rézbányászat, mely az utolsó évek során évi 888 métermázsára csökkent, 98,000 korona értékkel.

RÓMAIKORI ARANYBÁNYATELEPEK. (ERDÉLYBEN.)

Nagy lendületet vettek az ország alkotmányának visszaállítása óta az ásványi-szénipar és a vasipar. A fekete és barnaszén termelése, mely 1867-ben 7.371,400 q volt és 4.842,166 korona értéket képviselt, 1893-ban 38.948,860 q-ra emelkedett, 29.652,894 korona értékkel.

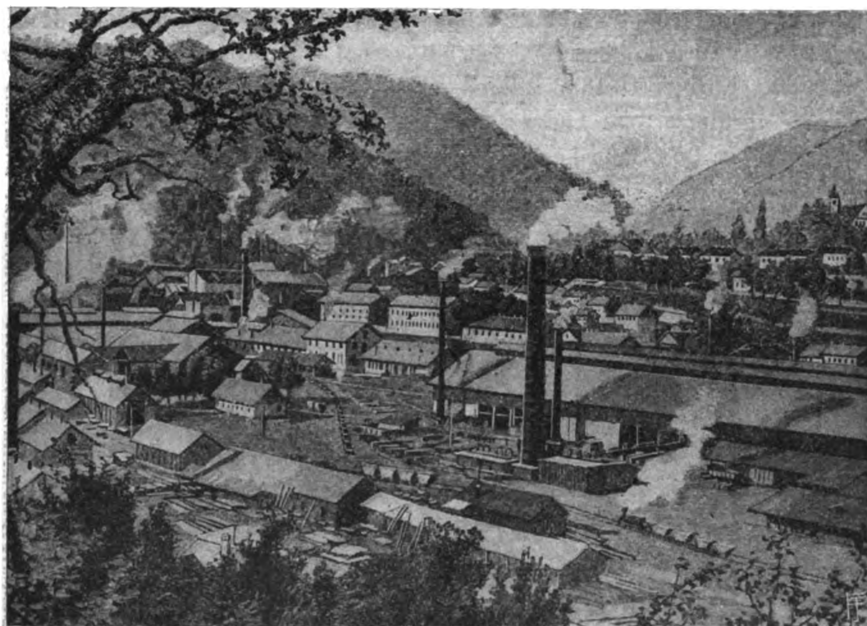
Ehez hasonló kedvező arányban fejlődött Magyarországon a vasipar. Budapesten, Gömör-, Hunyad- és Krassó-Szörénymegyében igen hatalmas vasipari telepek vannak.

1867-ben termeltetett: nyersvas és öntött vas 1.400,000 q., hengerelt és kovácsolt vas és lemez 644,000 q., Bessemer-kevert és friss tűzaczél 40,000 q. Ez idő szerint a magyar vasgyárak évi termelése: nyersvasban 3.200,000 q., öntött vasárúkban 360,000 q., folytvas-tuskók Bessemer, Thomas és Martin-Siemens eljárásai szerint 2.050,000 q., hengerelt és kovácsolt vas- és aczéltermékek 2.600 000 q. Az elárusítás tárgyát képező eme vastermelvényeknek értéke kerekszámban 63.000,000 korona.

A bánya- és kohótermelés egyéb termékeinek statisztikája szerint 1902-ben termeltetett: (métermázsákban) vaskovand 1.064,898, barnakőszén 51.032,365, feketekőszén 10.989,266, finomításra való nyersvas

4.168,352, külföldre szállított vasércz 6.219,515, higany 446, földszurok 27,735, nyerskőolaj 43,471, nyers aszfaltföld 248,734 stb.

Az egész bánya- és kohótermelés értéke 103.079,000 korona volt.

AZ ANINAI VASGYÁRTELEP.

Posta és távirda. A magyar posta- és távirdaügy fejlődését a következőkben tűntetjük föl:

	1868	1893	1902
stabil-postahivatalok	1310	3944	4376
mozgó postahivatalok	27	486	553
Összesen	1337	4430	4929

A távirdahivatalok száma a fenti időpontok sorrendjében: 404, 2225, 3461. Összes táviratok száma 997,643, — 11.616,601, — 15.417,400.

Telefon. Az első magyar telefonhálózat a budapesti; 2571 előfizetője 1893-ban 9.361,543 beszélgetést folytatott; 1902-ben 8437 előfizető volt, 26.716,514 beszélgetéssel.

Postatakarékpénztár. A m. kir. postatakarékpénztár fölállíttatott 1886-ban és következőleg fejlődött:

	1886	1893	1902
közvetítő hivatalok	2,000	3,907	4,398
betevők száma a takarékforgalomban	85,517	234,131	446,695

A betétek 52·97 %-a 1902-ben 10 koronán alúli volt. A chequeforgalomban 1902 végén volt 8769 számlatulajdonos. Az értékpapírvásárlások 1902-ben 2.644,928 koronát tettek. Járadékkönyvecskét 1097 darabot állítottak ki.

Vasutügy. A magyar birodalom vasúti hálózata következőleg fejlődött: 1850-ben 155, 1870-ben 2,658, 1890-ben 10,399, 1902-ben 17,407 kilométer. A forgalomban levő összhálózatból esik minden 100,000 lakosra 72·08 km. (Európa 13 főbb állama közt a 8-ik helyen állunk) és minden 100 km² területre 3·90 km. Az elsőrangú vasutakra esett 62·3%, a másodrangúakra 35·6%, a keskenyvágányúakra 2·1%.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK KELETI PÁLYAUDVARA BUDAPESTEN.

A vasutak legnagyobb és legfontosabb része a magyar államé, mely azokat külön vasútigazgatóság által kezelteti. Ez a hatalmas vasúti hálózat a kereskedelmi forgalomra is döntő hatású. A városi és községi vasutak hossza 1901 végén 252 km. volt, leginkább villamos üzemben.

Tengerészet és hajózás. A fiumei kikötő forgalma volt:

	1871	1884	1893	1902
Behozatal	689,000 mm.	2.585,530 mm.	4.395,490 mm.	3.623.000 mm.
Kivitel ...	521,000 «	4.228,920 «	5.764,427 «	7.547,000 «
	1.210,000 «	6.814.450 «	10.159,917 «	11.170,000 «

A fiumei kikötőben megfordúlt:

	1871	1893	1902
vitorlások száma	3,815	4,704	3,734
vitorlások tonnatartalma ...	165,156	225,902	145,946

gőzösök száma	516	7,839	19,351
gőzösök tonnatartalma	105,763	1.743,169	3.774,038
összes hajók száma	4,331	12,543	23,085
összes hajók tonnatartalma	270,919	1.969,071	3.919,984

A fiumei kikötőre fordított költségek 1871-től 1902-ig 43.207,078 koronát tettek. A tengeri hajók egy része újabban az állam hatósága alatt áll; külkereskedelmünket és az amerikai kivándorlást az állam ily úton igyekszik irányítani.

Ipar. Iparunk a közös vámterület miatt védvámokkal oltalmazható nem lévén, még mindig elég kezdetleges, habár némely ágában kedvező lendületet vett és magas fokon áll. Az iparágak közül főleg a kő-, fa-, érczés bőripart mívelik nálunk. Az iparosok 20 ipar- és kereskedelmi kamara területén 328 ipartestületet alkotnak, melyekhez 108,012 mester, 114,780 segéd és 60,279 tanoncz tartozik, összesen 283,071 egyén. Az ipariskolák száma 493, — 80,389 tanulóval; ebből 432 tanoncziskola, 75,674 tanulóval. Egy tanoncziskolára átlag 175 tanuló jut.

Az ipari és gyári alkalmazottak betegsegélyző pénztárainak száma 411, összesen 637,343 taggal 10·5 millió korona bevétellel és 10 millió korona kiadással.

A kamaráknál bejelentett iparigazolványok és engedélyek száma 44,946. Törvényszékileg bejegyzett új czég 4058. Szabadalom engedélyeztetett 1903-ban 3095, ebből hazai 24·5%, osztrák 13·7%, külföldi 61·8%. Megszűnt az év végén 3062 szabadalom, érvényben maradt 10,119. Legtöbb szabadalom vasút- és erőgépekre, fizikai és elektromossági készülékekre, kémiai, gazdasági és malomiparra adatott. 193 czégnek 777 mustrára nyújtatott oltalom. A gőzkazánok száma 27,111.

Hazánk népességének foglalkozása a következő általános adatokból tűnik ki:

1900-ban őstermeléssel foglalkozott 13.169,612, bányászattal 163,703, iparral 2.603,181, a kereskedelemben 556,413, a közlekedésben 440,512, egyéb kereső foglalkozásra esik 3.254,559 egyén.

Az ipari foglalkozások közül a legnagyobb terjedelműek az egész magyar birodalmat tekintve: a kovácsipar 66,784 keresővel, az asztalosipar 50,760 keresővel, a szabóipar 74,316 keresővel, a czipészség és csizmadiaipar 111,473 keresővel, a malomipar 45,619 keresővel, a kőművesség 54,537 keresővel, a vendéglős-ipar 80,021 keresővel.

Az *ipartelepek* száma iparcsoportok szerint volt:

	ipartelepek száma	a termelés értéke. Korona	személyzet
1. vas- és fémipar	359	182 millió	46,131
2. gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása, hangszeripar	201	171 «	39,364
3. mész-, agyagárú- és üvegipar	407	51·3 «	32,523
4. faipar	400	95·2 «	29,288
5. bőr-, sörte- és szőripar	65	30·9 «	4,930
6. fonó- és szövőipar	113	53·5 «	14,285
7. ruházati ipar	117	20·4 «	3,820
8. papír-ipar	54	16·0 «	5,761
9. élvezeti ipar	576	646·0 «	49,718
10. vegyészeti ipar	182	83·8 «	13,178
11. sokszorosító ipar	71	17·0 «	6.566
Összesen	2,545	1367·1 millió	245,564

Ezen ipartelepek személyzetéből 19% nő.

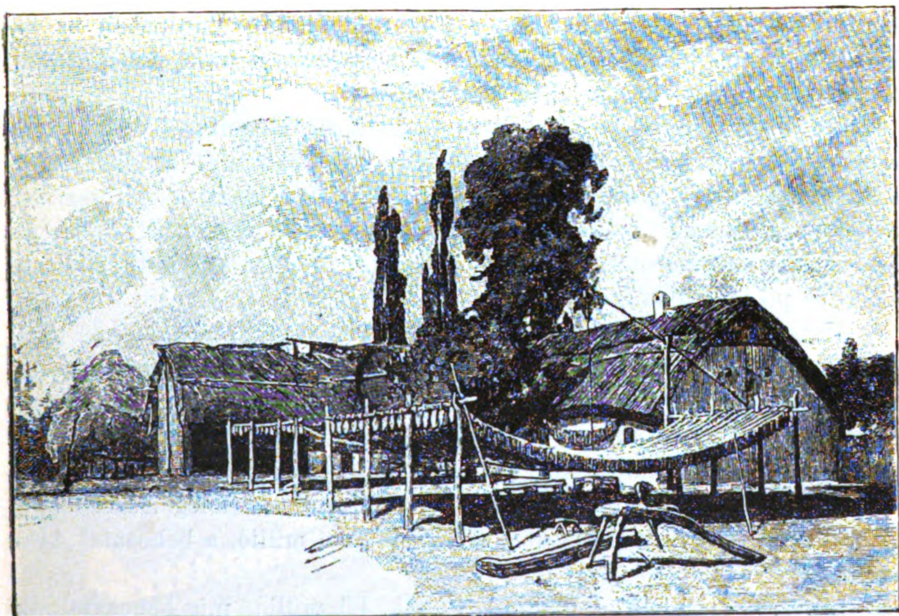
A 2545 telepből 2364 főüzem volt, közülök 73% magánosok, 18% részvénytársaságok kezében. A mótorok összes száma 4682, lóereje 262 ezer. A felhasznált tüzelőanyag mennyisége 41·6 millió mm., melynek 79%-a szén volt.

Az iparosok száma körülbelül 900 ezer, de ebből tulajdonképeni iparos csak 700 ezer, mig 150 ezer az élvezeti és személyes szolgálati iparra, 3—4000 a vándor- és mintegy 40 ezer a házi- és népiparra esik. Az iparosok a keresők 13%-át, a népességnek 5%-át teszik. Köztük önálló vállalkozó 45%, segédszemélyzet 55%. Az iparvállalatok $^{2}/_{3}$-a (62%) segéd nélküli, 21% pedig csak egy segéddel dolgozó vállalat. 20 segédnél többel csak 0·4%-a a vállalatoknak, 1000 segédnél többel pedig csak 11 vállalat dolgozik. A vállalatok közül 78·69% magán, 13·6% részvénytársasági, 2·9% állami és 3·54% uradalmi vállalat. Legtöbb segéddel dolgoznak a dohány-, czukor-, fonó- és szövőgyárak, vasúti waggongyárak és javítóműhelyek, s általán az állami és részvénytársasági vállalatok. Első helyen állanak az:

Élelmi és élvezeti iparok. Főbb ágaik a liszt, szesz, sör, czukor és dohányipar. Az élelmi és élvezeti czikkek gyártása folyton fejlődik és 230 millió korona kiviteli többletet eredményezett. Ennek az összegnek $^{3}/_{4}$ része a malomiparra esik. Maga a budapesti 11 hatalmas nagy gőzmalom közel 8 millió mm. gabonát őrölt meg és 6 millió mm. lisztet, s 1·5 millió mm. korpát termelt. Vízi malom van 12,400, száraz malom 3200 és 650 szélmalom; gőzmalom 910, melyből 122 nagyobb gőzmalom. A malmok által megőrölt gabonamennyiség 23 millió mm., melynek 60%-a búza-

liszt, $^{3}/_{4}$ része pedig a gőzmalmok által dolgoztatik föl. A termelt szeszmennyiség 68,335 szeszfőzdétől 104 millió hektoliterfokot tett 1901-ben, egy főzdére 1520 hektoliterrel. Olyan szeszgyár, mely 10 ezer hl.-nél többet termel, 12 van. A szeszfőzdék legtöbbjében csontáros gyümölcsöt (59 %), törkölyt, bogyósgyümölcsöt és borseprőt használtak föl. Az adómentes szesztermelés 1899 óta megszűnt. Addig 7.800,000 hektoliterfok volt.

A 97 sörfőzdében, melyből 25 főzde 10 ezer hliternél nagyobb termelési képességű, 1·5 millió hl. sör termeltetett, átlag egy főzdére 14·5 ezer hl. A termelt mennyiség után 5·9 millió termelési adót fizettek. 20 ezer

DOHÁNYSZÁRÍTÁS.

koronánál több adót fizetett 45 gyár, míg 1860-ban csak 7. Magában Budapesten az összes sörmennyiségnek 56·33%-át termelik, főképen a kőbányai nagy gyárakban.

A 20 czukorgyár 13 ezer lóerővel és ugyanannyi személyzettel 13 millió mm. répát dolgozott föl és 2·9 millió mm. czukrot termelt. Egy-egy gyárra átlag 650 munkás és 144 ezer mm. előállított czukor esik. Legtöbb gyár van nyugaton, a Duna két partján. Legnagyobbak a surányi, szerencsi és botfalvi. Nálunk a czukorgyártás többnyire részvénytársaságok kezében van.

Dohányt 4107 termelő 17,568 hektáron 247 ezer mm.-át az osztrák, és 7109 termelő 26,779 hektáron 363 ezer mm.-át termelt a magyar

dohányjövedék részére, 24 millió kor. beváltási értékben. Egy métermázsára átlag 37·5 kor. esik. Egy hektár dohányföld átlagos hozadéka 520 kor. A dohánygyárak száma 21, hol 18,500 munkás (leginkább nők) 215 ezer mm. dohányt készít, melynek 82%-a pipadohány. Szivar 485 millió, czigaretta 1200 millió darab állíttatik elő, melyből 2·2% szivar és 3·8% czigaretta-különlegesség. Az eladott dohány értéke 104 millió kor. A jövedelmi hányad a dohányból 58·7%.

Egyéb fejlettebb iparágak. A *fonó-szövő ipar* nálunk kezdetleges. Mindössze 34—35 ezer egyén foglalkozik ezzel az iparággal, s a 110 iparteleppen 14,285 egyén volt alkalmazva (1899-ben). A termelés értéke 54 millió korona, az egész gyáriparnak alig 4%-a, mig általán Európában ez az iparág az összes ipari termelés értékének negyedrészét teszi. A behozatali többlet 303 millió korona, főleg Ausztriából.

Ruházati iparral legtöbb egyén foglalkozik hazánkban: 180—190 ezer egyén, vagyis az iparosok 25—26%-a. Legtöbb köztük a czipész meg a csizmadia. De a gyáripar még igen kicsiny; 117 ipartelepen összesen 3820 egyén volt alkalmazva. A gyári termelés értéke 20·5 millió kor., az összes gyári termelésnek 1·5%-a. A behozatali többlet 59·5 millió korona ruha- és pipereárúkból.

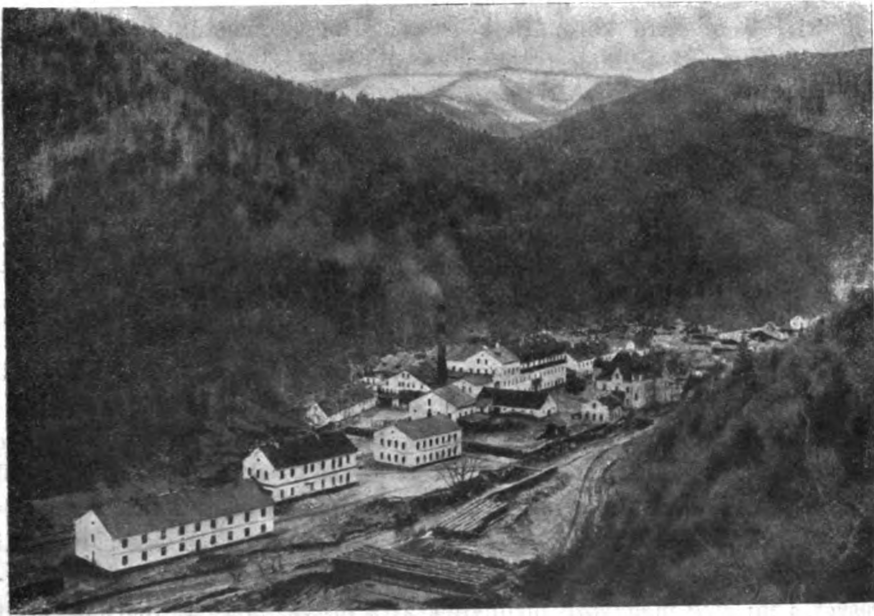
Hatalmasan fejlődő iparágunk a *vas- és fémipar*, mely a rokon gépiparral több mint 100 ezer embert foglalkoztat, tehát az ezen iparral foglalkozók legnagyobb hányada (83%) a gyáriparra esik. Ebben az ágban vannak a legnagyobb vállalatok, egyenkint ezernél több munkással. A termelés összértéke 353 millió kor., az egész gyáripari termelésnek 26%-a. Vas- és vasárúkból kivitelünk 44 millió, behozatalunk (főleg Ausztriából) 52 millió, gépek- és géprészekből a kivitel 28·6 millió, a behozatal 44·6 millió kor.

Bőripari termékekből kivitelünk csak 4·1 millió, mig behozatalunk 28 millió kor. Csak lábbelikben 20·6 millió kor. a behozatal. Fa- és csontipari gyártmányokban 18 millió kor. kivitellel szemben 23·4 millió kor. behozatal áll, melynek legnagyobb része butorokra és a finom faárúkra esik. Kivitelünk főleg vasúti talpfákban és hajlított fabutorokban van emelkedő irányzattal.

A vegyészeti iparnál a kivitel 19·8 millió, behozatal 38·3 milló kor. Főkiviteli czikkünk itt a keményítő, behozatali pedig a finomított ásványolaj. Üvegárúknál is a mérleg rosszabbodását észlelhetni 1901-ben. A behozatali többlet 6·45 millió kor., kivitelünk csak öblös üvegből jelentékeny és fokozatosan emelkedő. *Kőáruknál* szintén behozatali többlet van és pedig 12·2 millió kor. *Agyagáruknál* a behozatali többlet csaknem 8 millió, maga a porczellánárú 6 millió kor. Jelentősebb kivitelünk csak tégla- és agyaglapokban van. A papír-iparnál kivitelünk mindössze 2·5 millió. Mű-

szer-, hangszer-, óra- és apróáru-iparunk forgalma szintén passziv volt, 32·8 millió koronával. Irodalmi és műtárgyakból behozatali többlet még mindig 10 millió, bár kivitelünk állandóan emelkedik. Idegen könyv 6·7 millió, kép 4 millió kor. értékben hozatik be. Összes behozatalunk ipari termékekből 799·3 millió kor., kivitelünk pedig 480 millió, a passziva tehát 319 millió korona.

Külkereskedelem. Magyarország kereskedelmi forgalmát Ausztriával és a külfölddel csak 1882 óta mutatja ki az 1881-ben törvényesen szabályozott magyar áruforgalmi statisztika, mely a közlekedési vállalatok áru-

A HERMÁNDI PAPÍRGYÁR-TELEP. (HERMANECZ.)

nyilatkozataira van alapítva. A régibb évekről más forrásokból vesszük az adatokat. Ezek szerint Magyarország külforgalma következőleg alakúlt:

év	behozatal	kivitel
1845 (Fényes szerint) ...	137.028,000 kor.	143.470,000 kor.
1885 ...	897.778,000 «	792.296,000 «
1902 ...	1.158.300,000 «	1.323.700,000 «

A legfontosabb behozatali áruk ezek: pamutszövet, gyapjuszövet, félgyapju-szövet, selyemszövet, kőszén, sertés, felsőbőr, férfiruha stb.

Ezek közül a pamutszövet az egész behozatalban 12%-kal, a gyapjúszövet 6%-kal szerepel. Általában a külföldről vásárolt iparczikkek egynegyedrészét teszik a szövött árúk.

A legfontosabb kiviteli árúk pedig ezek: liszt (13%-a az egész kivitelnek); ökör (7%-a az egész kivitelnek); búza (6·53%-a az egész kivitelnek); sertés (5·64%-a az egész kivitelnek) stb.

Hogy mekkora az egyes országokkal való külső kereskedelmünk, azt láthatjuk abból, hogy *Ausztriára* esik külkereskedelmi forgalmunk 74%-a; *Németországra* 8·79%; *Nagybritanniára* 2·40%; *Szerbiára* 2·18%; a többire pedig összesen 2%-nál kevesebb jut.

A nemzeti vagyon megoszlása. Hazánk nemzeti vagyonát az 1901. évben 31,106 milliárd koronára becsülték. Hogy nemzetünk szorgalma e vagyonnak, mint termelési tőkének fölhasználásával, mekkora jövedelmet képes elérni, arra nézve megvilágító adatúl szolgál az a körülmény, hogy a számítások útján kiderített nemzeti jövedelem szembeállítása nyomán 10·32% járadékot hajtott a nemzeti vagyon. Ez igen megnyugtató állapotnak mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy a nagy tőkék pénzintézeti elhelyezése után a pénzvilág alig húz 4% jövedelmet.

A jövedelem forrásai szerint négy csoportba kell osztani e jövedelmek tömegét, szem előtt tartva azt is, hogy a *jövedelem* megoszlása szerint oszlik meg a jövedelem alapját képező *nemzeti vagyon* is.

Első helyen áll az őstermelés, mely a nemzeti jövedelem 65·27%-a. Ebben a csoportban a földmívelésből és állattenyésztésből eredő jövedelem 1.996,332,446 koronát, a szőlő- és bortermelésből eredő jövedelem 60.141,945 kor., a gyümölcstermelésből 23.241,090 kor., az erdészetből 159.209,811 kor. és a bányászatból meg a kohászatból származó jövedelem 118.172,996 koronát tesz. Ezek együttvéve adják az egész nemzeti jövedelem 65·27%-át, vagyis nemzetünk keresetének majd kétharmadrészét, a mi elég meggyőző bizonyíték arra nézve, hogy az iparnak, mint az időjárástól függetlenebb termelési tényezőnek tervszerű fejlesztése mily fontos és sürgős állami feladat.

A második csoport az ipar jövedelme, mely 21·52%-ot, vagyis egy ötödrészt képvisel. Ez két részre oszlik. Az elsőben a gyáripar foglal helyet 567.423,125 koronával, a másodikban a kézműipar 200.000,000 koronával, a mi együtt 767.423,125 korona.

Körülbelül egy tizedrészt (11·47%) tesz a kereskedelemből és szállításból eredő jövedelem (409.012,805 korona), még kevesebbet a külföldről hozzánk befolyó kamat és járadék (61.622,812 korona). Mindezek összegezése után kapjuk meg a nemzeti jövedelem egész tömegét, a melyből azonban viszont le kell vonni a külföldre kimenő kamatok és járadékok fejében 354.529,533 koronát. Mint tőkével nem rendelkező

jövedelmi forrást alkot még a személyes szolgálat ipara, mely 605.209,890 korona keresetet biztosít az ország lakossága egy részének.

Vizsgálat alá véve a nemzeti vagyon megoszlására mutató számokat, először is azt állapítjuk meg, hogy a nemzeti sajátságok kifejtésére kiválóan alkalmas földmívelés a népesség igen tekintélyes részének ad megélhetést, ennek tehát kiválóan nemzetfentartó hivatása van. Ha azonban szem előtt tartjuk azt, hogy a földbirtok igen nagy része nagybirtok, vagyis nagy uradalmakból áll, akkor világos lesz előttünk, hogy a föld után sóvárgó nép vágyai nem teljesíthetők.

Szükséges tehát az egészséges földbirtok-politika mellett főleg odatörekedni, hogy minél több iparvállalatot teremtsünk, s ennél is arra legyünk figyelemmel, hogy első sorban kész mezőgazdasági termékeinket itthon dolgozzuk föl. Ez a népnek állandó és jutalmazó foglalkozást ad és a nemzeti vagyonosodást fokról-fokra emelni lesz hivatva.

KÖZOKTATÁS.

Közoktatásunk 1867 óta külsőleg és belsőleg rohamosan fejlődött; belsőleg nemzetivé lett, külsőleg pedig számos ágazatot nyert, s a népnek mind szélesebb rétegére, s az életkornak mind több és több esztendejére terjedt ki.

A 3—6 éves kisdedek számára vannak a *kisdedóvó intézetek*, a melyek vagy nyári- és állandó gyermekmenedékházak, vagy tulajdonképeni kisdedóvók. Amazoknak főként a kisded megóvása a föladatuk, emezeknek munkakörébe már a szellemi fejlődés támogatása és irányítása is odatartozik. A nyári- és állandó gyermekmenedékházak a kisebb községek szerény anyagi helyzetéhez alkalmazkodnak.

A 6—15 éves gyermekeket az *elemi- vagy népiskolában* tanítják. A népiskola két részre oszlik: 6 osztályú, hat évig tartó tanfolyamra, a melybe mindennap járnak a gyermekek, és három évig tartó ú. n. ismétlő tanfolyamra, a hol a hétnek csak pár napján és pár órára vannak elfoglalva a tanulók. Az ismétlő tanfolyam a fiúkat illetőleg a 80-as évek eleje óta, a szerint, hogy milyen életpályára léptek az elemi iskola 6 osztályát végzett gyermekek, három ágra szakadt: az iparos inasok, a kereskedő inasok és a földmíveléssel foglalkozó gyermekek iskolájára.

Kisdedóvó intézetbe a 3—6 éves kisdednek járnia kell, ha otthon állandó gondozásban nem részesűl; az elemi iskola mindennapi- és ismétlő-tanfolyamát a 6—15 éves gyermek látogatni köteles.

Az elemi iskolában szerezhető általános műveltséget magasabb fokra emelik az elemi iskola 6 osztálya fölé szervezett *felső népiskolák*, melyek

fiúk számára három, leányok számára két évfolyamúak. Ugyanilyen czélú iskolák még a *polgári iskolák* (fiúk számára 4 vagy 6, leányok számára 4 osztálylyal) és a *felsőbb leányiskolák* 4 vagy 6 osztálylyal. A felső népiskolákban a fiúk többnyire valami iparágat is tanúlnak; a polgári fiúiskolák közt is voltak olyanok, a melyek asztalos- vagy lakatosműhelyekkel vannak kapcsolatban. A *felsőbb leányiskolákat* újabban leány-gimnáziumokká akarják átalakítani.

Az egyetemekre készítenek elő a *gimnáziumok és a reáliskolák*, 8—8 osztálylyal.

A BUDAPESTI TUD. EGYETEM KÖZPONTI ÉPÜLETE.

A gimnáziumok és reáliskolák fölött vannak a *tudomány-egyetemek* (hittudományi-, jog- és államtudományi-, orvosi-, bölcsészettudományi-karral, tanárképző-intézettel és gyógyszerészi tanfolyammal), a *műegyetem* (építészeti-, gépészmérnöki-, mérnöki-, egyetemes- és vegyészi szakosztálylyal), továbbá a *hittani* (lelkész-képző) intézetek és a *jogakadémiák*.

A különböző életpályákra előkészítő iskolák sokfélék s a számuk nagy. Vannak alsó-, közép- és felső-fokú *bányászati-*, *erdészeti-*, *gazdasági-*, *ipar- és kereskedelmi* iskolák és akadémiák, *erdőőröket képző intézetek*, *vasúti tiszteket képző* tanfolyamok, *katonai* hadapród-iskolák, katonai reáliskolák és a katonai akadémia (Ludoviceum); van *állatorvosi akadémia*,

továbbá *elemi iskolai* és *polgári iskolai tanítókat képző intézetek,* színészeti-, rajz-, festő-, szobrász- és zeneiskolák és akadémiák. A nők számára is vannak külön szakiskolák: betegápolókat, szülésznőket képző tanfolyamok, nyári- és állandó gyermekmenedékházi dajka-tanfolyamok, háztartási-, ipar- és kereskedelmi iskolák, színészeti iskolák, zene-iskolák, rajz- és festő-iskolák, óvónőket, elemi és polgári iskolai tanítónőket képző-intézetek, leány-gimnázium, — sőt legújabban az egyetem is nyitva áll előttük.

A testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedők nevelésével foglalkoznak a vakok, a siketnémák, a hülyék és a gyenge elméjűek nevelő-intézetei. Ilyen intézetünk azonban még mindig igen kevés van.

A BUDAPESTI KATONAI AKADÉMIA. (LUDOVICEUM.)

Az iskolák fentartói: az állam, községek, felekezetek, egyesületek és magánosok. Az állam leginkább a felső-, közép- és a szakiskolák, a felekezetek az elemi iskolák, a községek pedig az óvók és polgári iskolák fentartásában vesznek részt. Két tudomány-egyetemünknek (Budapest és Kolozsvár) és a budapesti műegyetemnek fentartója az állam; a szakiskoláknak — az óvó- és tanítóképző-intézeteket nem számítva — $^9/_{10}$ része, s a vakok, siketnémák és hülyék nevelő-intézetei egy-kettő kivételével államiak. Az elemi iskoláknak $^4/_5$ részét, s a gimnáziumoknak $^3/_5$ részét a felekezetek, az óvóknak $^1/_8$ és a polgári iskoláknak $^1/_8$ részét pedig a községek tartják fenn.

Az iskolák közvetlen fölügyelete a fentartók joga; a legfőbb fölügyelet az állam hatáskörébe tartozik. Ezt a legfőbb fölügyeletet a m. kir.

vallás- és közoktatásügyi (néhány szakiskolánál a kereskedelmi és földmívelési) miniszter és az alája rendelt kerületi főigazgatók, kir. tanfelügyelők és miniszteri biztosok gyakorolják.

Legkevésbbé járnak iskolába a gyermekek Máramarosmegyében, a hol az iskolaköteles gyermekeknek fele sem (42·48%) tanúl; ellenben az iskolaköteles gyermekek 90%-ánál több jár iskolába Vas, Moson, Sopron, Nyitra, Baranya, Fehér, Esztergom, Heves, Tolna, Brassó, Pozsony, Gömör és Hont vármegyében.

Ha nemcsak az elemi iskolába, hanem az összes iskolákba, akadémiákra és egyetemekre járó tanulók számát összegezzük, úgy hazánkban — megközelitőleg — 1¼ millió fiú és 1¼ millió nő-tanuló van. Ebben a számban nincs benne az a 300 ezer kisded, a kiket a kisdedóvó intézetekben gondoznak. És ennek a három millió tanulónak a nevelésével nyilvános iskolákban kerekszámban 35 ezer tanár, tanító, tanítónő és óvónő foglalkozik.

Az iskolák és tanítók zöme a népiskolára esik; természetesen a tanulók nagy része is a népiskolába jár. Az 1901/2. iskolai évben 2·3 milliónál több gyermeket tanított 17,146 népiskolában 29,000 néptanító. Az iskolába járóknak 54·24% magyar anyanyelvű volt; de bizony 2217 népiskolában egyáltalában nem tanítottak magyarúl, noha a magyar nyelv tanítását törvény teszi kötelezővé.

Tömegével kitűnik még a középiskola és a polgári iskola. Középiskola (gimnázium és reáliskola) 198 van 60,000 tanulóval és 4000 tanárral. Ezeknek a tanulóknak 75%-a magyar anyanyelvű. — Polgári iskola van 300, mintegy 40,000 tanulóval. A polgári iskolai tanulóknak 76%-a magyar anyanyelvű. Úgy a közép-, mint a polgári iskolában a tanulók mindnyájan megtanúlnak magyarúl.

Ha az óvók, elemi, közép-, felső- és szakiskolák számát összeadjuk, eredményűl 25,000-et kapunk. Ennek a sok iskolának a fentartási költsége évenkint mintegy 70 millió koronára rúg, melynek csaknem felét népiskolákra fordítják; de azért még korán sincs elég népiskolánk, s bizony van akárhány néptanító, a kinek évi 600 korona fizetéssel kell beérnie. A középiskolák — kerekszámban — 16 millió koronába, az egyetemek 3 millióba, a polgári iskolák 4 millióba, a tanítóképző-intézetek 3 millióba, az óvók pedig 2 millió koronába kerűlnek. Egy-egy óvó-intézetre átlag 1000, egy-egy népiskolára 1800 és egy-egy polgári iskolára átlag 15,000 korona jut. Az évi 70 millió korona fentartási költségből az állam mintegy 30 milliót fizet, a többit a felekezetek, községek és aránylag csekély részben az alapítványok kamatai, az egyesületek és magánosok fedezik.

Közoktatásunk jelenlegi állapota mindenesetre örvendetes haladás a múlthoz képest. Haladnunk kell azonban tovább; hiszen még nagyon

sok gyermek nő fel iskola nélkül és akárhány kikerül az iskolaköteles korból a nélkül, hogy a népiskolában nyújtott általános műveltséget azalatt a néhány hónap, vagy egy-két év alatt, a melyet az iskolában töltött, megszerezhette volna. A népiskolainál magasabb fokú műveltségre aránylag még nem sokan tesznek szert, s kivált a gyakorlati pályára készítő szakiskolák száma még korántsem kielégítő. Arra kell immár törekednünk, hogy minél több okos gazdát, ügyes kertészt, derék iparost és kereskedőt neveljünk az életnek, nem pedig kizárólag kishivatalnokot és — jogászt.

Nem tartoznak szorosan a közoktatáshoz, de a közművelődésnek hatalmas eszközei és a közműveltségnek kitünő bizonyítékai: a múzeumok, könyv-

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, ARANY JÁNOS SZOBRÁVAL.

tárak és a közművelődési egyesületek. Legnagyobb múzeumunk a magyar nemzeti múzeum Budapesten, gazdag régiség-, könyv- és képtárral. Vannak még múzeumok Nagy-Szebenben, Kassán, Kolozsváron, Nagybányán, Pozsonyban, Sopronban, Szegeden, Szegzárdon és a nagyobb, régibb iskolákban, mint Debreczenben, Sárospatakon, Nagy-Enyeden, Pannonhalmán. A könyvtárak nagyrészt együtt vannak a múzeumokkal; a nemzeti múzeum könyvtárán kívül legnagyobb a budapesti egyetemi és a magyar tudományos akadémiai könyvtár. Közművelődésünk első intézete, a magyar tudományos akadémia mellett, számtalan tudományos és irodalmi, s több közművelődési egyesület munkálkodik a hazai tudományosság és irodalom fejlesztésén, terjesztésén, valamint az általános műveltség színvonalának emelésén. A tudomány egyes ágait mívelők mindenikének megvan a maga egyesülete; legnagyobb ezek között a Természettudományi Társulat, a mely

9000 tagjával messze kiterjedt a szakemberek szűkebb körén túl. A közművelődési egyesületek közül legjelentékenyebb az erdélyrészi és a fel-

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MÚZEUM KASSÁN.

vidéki magyar közművelődési egyesület, a melyek a nép művelésével és hazafias nevelésével eddig is nagy sikereket értek el.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Irodalmunk külső terjedelemben ugyancsak 1867 óta rendkívüli arányokban fejlődött. Nincs az irodalomnak ága, mely egészen parlagon maradt volna. Igaz ugyan, hogy *Petőfi*k és *Arany*ok nincsenek; az is igaz, hogy költőink között alig találunk olyat, a kiben a nemzeti lélek a maga csodás erejével és bűbájával nyilatkoznék; az sem tagadható, hogy iróink az általános, a nagy egész helyett inkább a részletekre fordítják figyelmüket és erejüket, s inkább sokat, gyorsan, mint valami kiválót alkotnak; de viszont el kell ismernünk, hogy irodalmunk sohasem volt a nemzeti és európai műveltségnek olyan sokoldalú, nagyarányú, gyors és a nemzet minden rétegéig elhatoló fejlesztője és terjesztője, mint napjainkban. A hétköznapok rendes munkája folyik; az a fentartó és fejlesztő munka, mely szükséges és nagyfontosságú ugyan, de föl nem tűnik, épen mert mindennapi és közös.

A lirában Petőfi követői közül kivált *Tóth* Kálmán (1831—1881). Költészetének alaphangja a szerelmi epedés, a merengő bánat. A könnyed,

művészi dalforma mestere. Epikus kisérletei gyöngébbek. Vigjátékai *(A király házasodik* stb.) zajos sikert arattak. — *Vajda* János (1827—1897), egyik legnagyobb lirikusunk, a nyolczvanas években jutott el költészete tetőpontjára. Zordon, különcz egyénisége tragikus, megrázó hangon szól hozzánk költeményeiből. Viszonzatlan szerelme féktelen szenvedélylyel viharzik szerelmi dalaiban *(Gina emléke).* Hazafias énekeiben a nemzet becsülete miatti féltékeny sóvárgása nyilatkozik. Bölcselmi lírájában izgatott töprengéssel kutatja a lét problémáit. Természetleírásai páratlanok. Formája azonban nehézkes, mélyre ható gondolatai ritkábban tömörülnek összhangzó, bevégzett szerkezetté, s épen ezért hatása és tehetsége soha sem volt arányban népszerűségével. Művei: Összes költemények (2 kötet, 1882), Dalok és beszélyek (1884), Újabb munkái (2 kötet), Költeményei (1895). — A régi, nemes hagyományokhoz ragaszkodó iskola legjelesebb tagjai, a kiknek java munkássága a mult század második felére esik: Gyulai Pál, Szász Károly és Lévay József. — *Gyulai* Pál (1826) lírája a szerelmet, hazafiságot, családi érzést zengi legtöbbször a dal vagy elegia, olykor az óda alakjában. Hangja mindig tiszta, nemes, művészi. Hazafi keserve legmélyebb szatiráiban. Balladáiban Arany méltó tanítványa. Elbeszélő költeményei, valamint prózai elbeszélései maradandó becsűek. Összegyűjtött költeményei 1870 óta hat kiadást értek. — *Szász* Károly (1829) rendkívül gazdag munkásságot fejtett ki mint költő, műfordító, aesthetikus és irodalomtörténetíró. A költészet minden ágát művelte. Legmaradandóbb becsű a lírája és műfordításai. — *Lévay* József (1825) a borongó érzések költője. Összegyűjtött költeményei 1898-ban jelentek meg. E három költő a népiesből táplálkozó nemzeti irány folytatója eszmében, tartalomban és formában egyaránt. Ízlésük nemes, tehetségük beható tanulmánynyal párosult. A velök egyidőben működő ifjabb nemzedék tagjai közül említést érdemelnek a következők: *Ábrányi* Emil dalos természet, a pillanatnyi hangulatoknak ügyesen verselő poétája, de az érzelmek mélysége s a szenvedély ereje csak kevés költeményében kap meg. Művei: Újabb költemények (1882), Szabadság, haza (1888). — *Pósa* Lajos a gyermekversikék dallamos éneklője. Néhány sikerült dala a nép ajkán is visszhangzik. — *Reviczky* Gyula, kit az emberi sors problémája, saját életének szenvedései és keserűségei, a lét kétségei, általános emberi érzések és gondolatok hangoltak költemények irására. Érzései mélyek és közvetlenek, s épen ezért meghatnak. (Reviczky Gyula összes költeményei 1895. 2 kötet). — Érzéseinek tisztaságával, őszinte naivságával, nyelvének egyszerűségével, fordulatosságával és magyarosságával, ízlésének nemességével, hangjának melegségével tűnt föl *Szabolcska* Mihály; művei: Költemények (1891), Hangulatok (1894), Versek (1898). — Különösen balladái (Simon Judit, Rab asszony stb.) és zsidó-egyházi énekei szereztek hírt és

nevet *Kiss* Józsefnek, a ki «Mese a varrógépről» czímen újabb elbeszélő költeményeink közt a legjobbak egyikét írta meg. — Egyénibb hangú lirikusaink még *Endrődi* Sándor, *Palágyi* Lajos, *Jakab* Ödön, *Dalmady* Győző, *Komócsy* József, *Kozma* Andor, *Rudnyánszky* Gyula stb.

Az epikai költészetben Arany korszakos hatása uralkodik. A már említetteken kívűl (Gyulai, Szász Károly) értékesebb *Tolnai* Lajos néhány balladája, *Balogh* Zoltán *Alpári* czímű verses regénye. Legegyénibb epikus tehetségünk azonban *Arany* László (1844—1898), Arany János fia. *Elfrida*, *Délibábok hőse* és *Hunok harcza* czímű művei irodalmunk értékes gyöngyei.

A drámai irodalom terén *Csiky* Gergely (1842—1891), A nagymama, a Proletárok, a Czifra nyomorúság, a Vasember, a Jóslat és több más tragédia, színmű és vígjáték irója volt napjainkban legkiválóbb költőnk. Jellemző alakokkal, nagy leleményességgel, érdekes helyzetekben és költői nyelven állítja elénk társadalmi életünk ferdeségeit, nyomorúságait és komikumát. — Mellette kitűntek *Rákosi* Jenő (Aesopus, Endre és Johanna stb.), *Berczik* Árpád, a ki sok jó vígjátékkal és népszínművel (Nézd meg az anyját, Mai divat, Himfy dalai, Az igmándi kispap, Postás Klári) gazdagította irodalmunkat; *Dóczi* Lajos, a ki költői nyelven írta meg Csók és Utolsó szerelem vígjátékait, valamint Széchy Mária czímű drámáját; *Bartók* Lajos, a ki történeti drámáival (Kendi Margit, Thurán Anna, Erzsébet királyné) aratott elismerést; *Herczeg* Ferencz, kinek «A dolovai nábób leánya» czímű drámája, «Ocskai brigadéros»-sa és «Három testőr» czímű bohózata a szinházak legkedveltebb darabjai közé tartoznak; *Gárdonyi* Géza, a kinek «A bor» czímű darabja páratlan sikert aratott. — A népszínmű legkiválóbb képviselője *Tóth* Ede (1844—1876). *A falu rossza* és *A toloncz* ma is legjobb népszínműveink.

Prózai szépirodalmunk királya az 1904 május 5-én elhúnyt *Jókai* Mór, a ki történeti és társadalmi regényeivel (Törökvilág Magyarországon, Erdély aranykora, Uj földesúr, Egy magyar nábob, Kárpáti Zoltán, A szerelem bolondjai, A tengerszemű hölgy, Sárga rózsa stb.) meghódította a közönséget és nagyra növelte az olvasók táborát. Mindig érdekes és mindig hangulatos; ragyogó képzelete és nyelve elbájol; humora tetszése szerint alakítja érzelmeinket; eszményítése táplálja reményeinket, buzdít és nevel. Mestere a nemzeti érzések erősítésének, gazdagításának és nemesítésének. — Jókai mellett legnagyobb elbeszélőnk *Mikszáth* Kálmán. Kiapadhatatlan humora, meglepő és találó jellemzése, magyaros nyelve és tárgyai jellemzik. Legsikerültebb alkotásai apróbb rajzai és beszélyei (A jó palóczok, A tót atyafiak, stb.). Nagyobb munkái között a legjelesebb a Szent Péter esernyője. — Rendkívüli tehetség volt *Tolnai* Lajos. Realizmusa, maró gúnyja, hazafias lendülete erős tehetségének bizonyságai. (Az urak, Báróné ténsasszony, Oszlopbáró stb.) — *Pálffy* Albert regényeiben ieles korfestő,

leleményes meseszövő, fordulatos, eleven, de hangja kissé hideg. — *Abonyi* Lajos népies elbeszélései a legértékesebbek. — *Vadnai* Károly nemes ízlése, tiszta stílusa érdemel említést. — *Csiky* Gergely regényeiben is mindig drámailag érdekfeszítő. (Az Atlasz-család). — *Baksay* Sándor a magyar kálvinista népélet művelt ízlésű, magyaros elbeszélője. — *Iványi* Ödön (A püspök atyafisága) ifjan elhunyt, sokat ígérő tehetség volt. — Az ifjabb gárda legkomolyabb és legnépszerűbb tehetségei *Petelei* István, *Herczeg* Ferencz, *Gárdonyi* Géza, *Bródy* Sándor, *Rákosi* Viktor, *Tóth* Béla, *Kóbor* Tamás, *Benedek* Elek, *Jakab* Ödön, *Bársony* István stb.

Az irodalomtörténet kiváló mívelője *Beöthy* Zsolt. Munkáiban (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, A széppróazi elbeszélés a magyar irodalomban stb.) nagy tudást, művelt ízlést és művészi formát egyesít. Jeles műve «A tragikum» is, mely aesthetikai irodalmunknak egyik becses terméke. Kivüle *Szilády* Áron, *Heinrich* Gusztáv, *Békefi* Remig, *Horváth* Cyrill, régebben pedig különösen *Toldi* Ferencz, szereztek irodalomtörténeti kutatásaikkal nagy érdemeket.

Mint kritikus *Gyulai* Pál az első, a ki bátor és alapos kritikájával szépirodalmunk általános színvonalát emelte, irodalmi tanulmányaiban pedig (Vörösmarty életrajza, Katona és Bánk bánja) a szépirodalom és irodalomtörténet jelentős kérdéseit történeti és lélektani alapon fejtegetve, nagy hatással volt a művészi fölfogás mélyítésére és a műízlés fejlesztésére.

Bölcsészeti irodalmunk jeles művelői: *Böhm* Károly (Az Ember és Világa), *Pauer* Imre (Az ethikai determinizmus), *Alexander* Bernát, *Palágyi* Menyhért (Az ismerettan alapvetése), *Bodnár* Zsigmond, *Bánóczi* és mások.

Neveléstani irodalmunkban kitűntek dr. *Kármán* Mór, *Felméri* Lajos (A neveléstudomány kézikönyve), dr. *Kiss* Áron (A magyar népoktatás története); *Kármán* a német Herbartot, *Felméri* az angolokat követi több-kevesebb önállósággal. — Aránylag leggazdagabb a népiskolai oktatással foglalkozó irodalmunk; iróink itt sem ölelik ugyan föl az egész tárgyat, de ennek egy-egy részletét behatóan földolgozzák.

Hazai történelmi irodalmunk napjainkban hatalmas arányokban fejlődött. Ezt a fejlődést a nemzeti érzés elevensége, s a múlthoz való hű ragaszkodásunk mellett a honfi-érzésnek az a föllángolása magyarázza meg, melyet hazánk ezeréves fönnállásának ünnepe szitott. A könyvtárak megnyíltak, az okiratokhoz könnyen hozzáférhettek, s így bő alkalom volt történeti kutatásokra; másrészt a történelem segédtudományai újabb és újabb adatokat hoztak napfényre, a külföld fejlettebb történelmi irodalma pedig megmutatta az irányt, melyben, és a módot, a hogyan iróinknak dolgozniok kell. Mindez közrehatott abban, hogy irodalmunknak ez az ága derék művelőkkel és kitünő művekkel gazdagodott. *Horváth Mihály*, *Szalay László*, *Salamon Ferencz*, *Fraknói* Vilmos, *Marczali* Henrik,

Ballagi Aladár, *Thaly Kálmán*, *Pauler Gyula* és *Szilágyi* Sándor — nem említve történelmi irodalmunk sok más jelesét — kikutatták és megírták történetünknek úgyszólván minden részletét, s legújabban «A magyar nemzet története» czímen 10 kötetes nagy illusztrált műben ezeréves történetünket a maga egészében és sokoldalúságában megírva adták a nemzet kezébe. Történelmi irodalmunk számtalan terméke közűl megemlítjük a Magyar történelmi életrajzokat, *Salamon* Ferencz «Budapest történetét», *Marczali* Újkori Világtörténelmét, és *Acsádi* Ignácznak «Magyarország Budavár visszafoglalása korában» czímű munkáját.

Irodalmunk többi ágainak köréből csupán néhány névre szorítkozunk. A természettudományok művelői közűl nevezetesebbek: *Borbás* Vincze, *Heller* Ágoston, *Entz* Géza, *Herman* Ottó, *Klug* Nándor, *Paszlavszky* József; a földrajz-írók közűl *Lóczy* Lajos, *Thirring* Gusztáv, *Cholnoky Jenő, Erődi Béla* és *Simonyi* Jenő; mint régész kitűnt *Pulszky* Ferencz, kinek *Hampel József* lépett a nyomdokaiba; a mathematikusok közűl *König* Gyula; az orvosi tudomány teréről *Kovács* József, *Korányi* Frigyes, *Kétli* Károly, *Fodor* József; a nyelvtudomány írói közűl kiválik *Simonyi* Zsigmond és ifj. *Szinnyei* József; a gyermek- és ifjúsági irodalom teréről *Pósa* Lajos mellett *Benedek* Elek, *Gaál Mózes, Ágai* Adolf, *Sebők* Zsigmond. — Az államtudományi írók közűl *Schwarcz* Gyula, *Kautz* Gyula, *Pulszky* Ágost, *Láng* Lajos, stb.

Irodalmunk föllendítésében azzal, hogy az erőket tömörítik, az erkölcsi elismeréssel buzdítanak és az anyagi eszközöket megadják, kiváló tényezők: a Magyar Tudományos Akadémia, melynek munkássága a tudományok minden ágára kiterjed; a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság, a melyek a szépirodalom mívelésével foglalkoznak; a Természettudományi Társulat, melynek a természettudományok fejlesztésében és népszerűsítésében vannak kitűnő érdemei; az Országos Gazdasági Egyesület, mely a gazdaságtani irodalom fejlődésére hatott jótékonyan. A neveléstudománynyal nagyon sok egyesületünk foglalkozik, de legkivált a Magyar Pædagogiai Társaság. A vidéki nagyobb városokban is vannak az irodalom művelésén fáradozó egyesületeink, így: az Erdélyi Múzeum-egylet Kolozsváron, a Dugonics-kör Szegeden, a Toldy-kör Pozsonyban, a Széchényi-kör Eperjesen, a Kölcsey-egylet Aradon, a Szigligeti-kör Nagyváradon.

Az irodalmunkról szóló rövid ismertetést irodalmunknak rohamosan és rendkívüli arányokban fejlett nagyfontosságú ágával, a hirlapirodalommal fejezzük be. 1780-ban 1 magyar lapunk volt: a Magyar Hírmondó, 1848—9-ben 86, 1867-ben 80, és 1900-ban 1008 magyar hirlap és folyóirat jelent meg, az idegen nyelvűekkel együtt pedig 1402. Már is több lap áll fenn 50 évnél hosszabb idő óta; legrégibb szépirodalmi lapunk a «Vasárnapi Ujság», mely 1854-ben indúlt meg *Pákh* Albert szerkesztésé-

ben; a folyóiratok közül legrégibb a Budapesti Szemle, mely 1840-ben látott először napvilágot, de aztán 1855-ig szünetelt. A nagy politikai lapok szerkesztői és írói közül megemlítjük *Rákosi* Jenőt (Budapesti Hírlap), *Falk* Miksát (Pester Lloyd), *Kenedi* Gézát, *Bartha* Miklóst, *Beksics* Gusztávot, stb.

A hazai hírlapokból a nemzeti múzeumban hírlapkönyvtárt alkottak, a hol a hírlapokat összegyűjtik, megőrzik és a kutató közönség rendelkezésére bocsátják.

Az irodalom fejlődésével karöltve haladt a magyar *művészeté* is. Már a XVIII-ik században voltak külföldön is nagyra tartott festőink

A KÉPZŐMŰVÉSZETI TÁRSULAT MŰCSARNOKA BUDAPESTEN.

(*Mányoky, Kupeczky*), a múlt században pedig egész sereg kiváló magyar művész élt. A régiek közül leghíresebbek *Markó* Károly, *Barabás* Miklós; az újabbak közül *Székely Bertalan*, a legnagyobb magyar történeti festő, *Zichy, Munkácsy, Lotz, Wagner, Benczur, Ligeti, Mészöly*, stb. A festészetben szinte már túltermelés mutatkozik. A szobrászatban kevesebb a nagy mester, de *Izsó* Miklós és *Fadrusz* János művészi alkotásaira méltán büszkék lehetünk. Építészi nagyobb tehetségeink *Ybl, Steindl, Hauszmann, Lechner* és mások. Külföldön is nagy hírre tett szert egy pár magyar születésű zenész, köztük főként *Liszt* Ferencz és *Joachim; Erkel* Ferencz el nem múló érdemeit ellenben inkább itthon méltatják. Rendkívüli tehetségeket termett a magyar föld a színművészi pályán is. *Déryné*, az idősb *Lendvayné, Blaháné, Prielle Kornélia, Jókainé-Laborfalvy Róza, Jászai Mari* és mások valóságos művészi genie-knek mondhatók.

E mellett az utolsó három évtized alatt a művészeti és képzőművészeti oktatás is örvendetesen haladt; mindazáltal úgy ebben, mint a

képzőművészetek népszerűsítésében is, a kormány és a szakegyesületek buzgósága daczára, még mindig jóval hátrább vagyunk, mint a szellemi életnek többi ágaiban.

HUMANIZMUS.

Az emberszeretet könyörülő tettei minden időben enyhíteni törekedtek egyeseknek és családoknak kiáltó nyomorúságait. A szegényeket és árvákat istápoló alamizsna-osztogatás megható eseteiről tud beszélni a mi történelmünk is. De kétségtelen, hogy társadalmunk ma sokkal nagyobb, tudatosabb tevékenységet fejt ki az emberi nyomor gyógyításában, mint bármikor ennekelőtte. Jótékonysági egyesületeink, melyeknek száma nagy, rendszeresebbé, általuk fentartott intézeteink állandóvá és sikeresebbé teszik az emberszeretet munkáját, melynek rendelkezésére azelőtt sohasem állottak akkora pénzösszegek, mint napjainkban.

Emberbaráti intézeteink közé tartoznak: a lelenczházak és bölcsődék, melyekben a kitett csecsemőket s a szegény munkásnép kisdedeit gondozzák. Ilyen intézetünk 7 van az egész országban; fentartásukról a társadalom gondoskodik, jobbára községi támogatással. Pár év óta az elhagyatott kisdedek gondozását az állam karolta föl.

Árvaházunk 100-nál több van. Ezek közt 11-et alapítványokból, 4-et magánosok adományából, 30-at egyesületek, 16-ot egyházak tartanak fenn; a többi az államé, községeké és törvényhatóságoké. Árvaházainknak összes vagyona mintegy 16 millió korona és évi kiadása legutóbb már 1.206,000 korona volt; bennük 2469 fiút és 3282 leányt neveltek. 1765-ben alapította Mária Terézia királynő a nagyszebeni árvaházat, mely ma a legrégibb; a XVIII-dik századból összesen 5, a múlt század első feléből 8 árvaházunk áll fönn; 1867 óta 64 árvaház keletkezett.

Iskoláink, különösen a gimnáziumok és tanítóképző-intézetek, s a zárdai leányiskolák és a tanító- és óvóképző-intézetek mellett, azokkal szoros kapcsolatban alumneumok, konviktusok gondoskodnak a tanulók élelmezéséről és teljes ellátásáról. Ezek a jótékony intézmények régi iskoláinkkal egyidőben keletkeztek; fentartásukhoz alapítványok, adományok és az állam járúlnak hozzá. — Ugyancsak a tanulók segélyezésére van számtalan ösztöndíj-alapunk, a régi és legújabb időkből egyaránt; az újabbak közt legnagyobb a *Bésán* János báró és *Wechselmann* Ignácz alapítványa, s a tanítók Eötvös-alapja. Ellátásban, ösztön- és jutalomdíjakban az 1896/7. évben iskoláinkban 800 ezer koronát fordítottak a tanulók segélyezésére, és ugyanakkor 122,000 korona gyűlt egybe az egyes intézeteknél önkéntes adományokból ugyanarra a czélra. Ezek az összegek azonban hiányosak; nagyon sok iskolának segély- és ösztöndijalapjáról, segélyzőegyesületéről, számos családi alapítványról nem tudunk semmit, s épen ezért

bizonyos, hogy tanulóink évről-évre legalább is egy millió korona segélyben részesülnek. Aztán hány meg hány kisdedóvó-intézetben és elemi iskolában kapnak a társadalom jótékonyságából a gyermekek ingyen ruhát, karácsonyi, évzáró ünnepi ajándékokat, ingyen tankönyveket és tanszereket, valamint ingyen étkezést, a melyeknek pénzbeli értékét megközelítőleg sem lehet fölbecsülni. Alig van nagyobb — két-három ezer lakosnál népesebb — községünk, a melyben a tanuló gyermekek istápolását teljesítő jótékony-egyesület (óvodai egyesület, jótékony-nőegyesület, felruházó-egyesület, tanulókat segélyző-egyesület stb.) ne volna; számukról és működésükről azonban seholse találunk megbízható és összegező adatokat.

A SZT. JÁNOS-KÓRHÁZ. (BUDAPESTEN.)

De társadalmunk s az állam, törvényhatóság és község nemcsak a tanulók gyámolitásával foglalkozik, hanem gondol a felnőttek nyomorának enyhitésére is. Ezt a czélt szolgálják a kórházak, a szegényházak, az aggok menedékházai, a népkonyhák, a hajléktalanok menedékhelyei, a mentők egyesülete, s a budapesti poliklinikai egyesület stb. Számos kórház van az országban; állam, törvényhatóság, község és társadalom mind-mind hozzájárúl fentartásukhoz, lehetővé tevén a legszegényebbeknek is, hogy gyógyittassák magukat. Ugyanez a czélja a tisztán társadalmi úton fentartott budapesti poliklinikai egyesületnek is, mely ingyen gyógyittatja az ambuláns betegeket, valamint a budapesti mentők egyesületének, mely az első segélyt nyújtja balesetek alkalmával.

Az anyagi nyomort enyhitik a vörös-kereszt-egyesület fiókjai, a felekezeti nőegyesületek, a Tabitha-egyesületek, a melyek otthonukban is fölkeresik és ruhával, ennivalóval, tüzifával gyámolitják a nyomorúságban

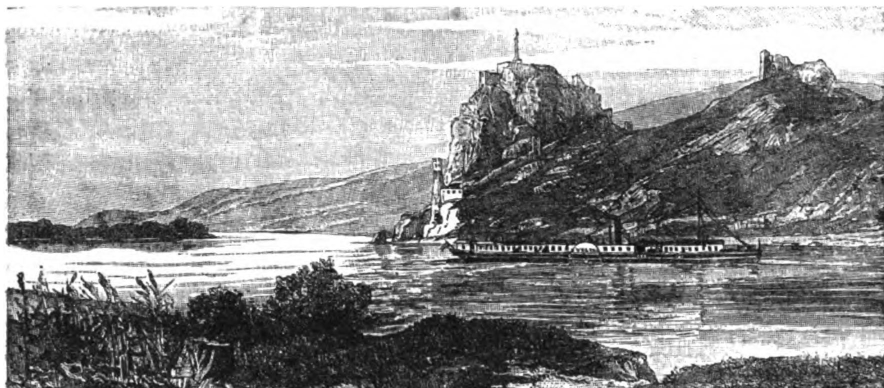
sínlődőket. Ugyanezt teszik a népkonyha-egyesületek, a melyek a szegény nép olcsó, avagy ingyenes étkezéséről gondoskodnak. Országos, legnagyobb jótékonysági egyesületeink a vörös-kereszt-egyesület, melynek 5 millió korona vagyona van, s a mely első sorban a háború sebesűltjeinek ápolása és gyógyítása végett alakúlt, de béke idején a nép tömeges nyomorának (éhinség, árvíz-, tűzveszély) enyhítésében kiváló tevékenységet fejt ki; a tömeges nyomor enyhítésére alakúlt továbbá a Jószív-egyesület, melynek vagyona egy millió korona, s a mely egyike leghatalmasabb jótékony intézményeinknek. Megemlítjük még a magyar gazdasszonyok orsz. egyesületét és a pesti izraelita-nőegyletet, a melyeknek vagyona 6—800 ezer korona.

Nagyon sok humanisztikus egyesületünk van egészen vagy legalább jórészben az önsegélyezés elvére alapitva. Ilyenek a betegsegélyző-, az iparos- és kereskedő ifjúságot segélyző-egyesületek; ide sorozható a magyar írók-segélyegyesülete (600 ezer korona vagyonnal), a magyarországi hírlapírók-nyugdíjintézete (két millió korona vagyonnal), és a legnagyobbak: a vasúti tisztviselők és szolgák nyugdíjintézete és a tanítók nyugdíjalapja, melyeknek vagyona külön-külön 28—30 millió korona.

Társadalmunk jótékonysága alapította és tartja fenn, legalább nagyrészben, a hazában létező vakok, siketnémák, hülyék és dadogók nevelőintézeteit is; az alapította és tartja fenn az elhagyott gyermekek védelméről gondoskodó budapesti első gyermekmenhely-egyletet és a Fehér-kereszt egyesületet, valamint a szűnidei gyermektelep-egyesületet, mely évenkint több száz gyermeknek adja vissza egészségét.

Kétségtelenűl sokat tesz társadalmunk a humanizmus terén, sokat, de nem eleget. Ezeren és ezeren vannak még, a kiket nyomor üldöz és elzüllés fenyeget; a kik a társadalom és nemzet derék tagjaivá válhattak volna, de nem volt kéz, mely megvédje és hasznos munkára tanítsa, s nem volt szeretet, mely Isten és ember szeretetében nevelte volna föl őket. Jótékony egyesületeink sok jót cselekesznek, de inkább csak enyhítik a nyomort, a melyet pedig megelőzniök kellene; inkább csak könyöradományt adnak, a helyett, hogy képességet és alkalmat nyújtanának kinekkinek saját sorsa javítására. Jótékony egyesületeink sok jót cselekesznek, de szervezetük és a mód, a melylyel munkálkodnak, sokszor nem engedi, hogy épen ott és akkor segitsenek, a hol és a mikor erre valóban égető szükség volna; ellenben lehetővé válik, hogy vagyoni erejük egyrésze elfecsérlődjék, s az élelmesek és tolakodók két darab kenyeret kapjanak akkor, a mikor az igazán nyomorúltnak betevő falat sem jut.

Áldás az emberszeretet híveinek nemes munkájára!

DÉVÉNY.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A DUNA DÉVÉNYTŐL BUDAPESTIG.

Balbi-Czirbusz: Egyetemes földrajz. Nagybecskerek, 1895/97. — *Czirbusz Géza:* Magyarország a XX-ik évszáz elején. Temesvár, 1902. — *Heksch A. F.:* Die Donau. Wien, 1881. — *Czilchert K.:* Pozsony vármegye helyrajza. Budapest, 1873. — *Fényes Elek:* Komárom vármegye. Pest, 1866. — *Fehér Ipoly:* Győr vármegye és város. Budapest, 1874. — *Lovcsányi Gy.:* A Vág és vidéke. Budapest, 1881. — *Härfler I.:* Visegrád albuma. — Az osztrák-magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország IV—V. kötete. Budapest, m. kir. államnyomda.

Távol tőlünk, a délnémetországi Fekete-erdőben (Schwarzwald) ered a mi Dunánk és számos folyóvízzel gazdagodva, már mint hatalmas folyam lépi át Dévénynél hazánk határát. Dévénytől Budapestig kétszer kell magának utat törnie hegységeken keresztűl: először mindjárt a határ közelében, másodszor pedig a Pilis és a Börzsönyi-hegység között.

Az első szoroson keresztűl jutva, az Északnyugati- és a Középső-Kárpátok folyóvölgyei csatlakoznak a Dunához, vizükkel bővítve annak vizét és völgyeikkel növelve a kis Magyar-Alföld területét, melyet a Duna középen hasít ketté. Így a Vág, a Nyitra, a Garam és Ipoly völgyei, mint a kis Magyar-Alföld öblei csatlakoznak a síksághoz. Jobbfelől a Lajta völgye, meg lápos, mocsaras vidék és a Hanság alkotja a Duna környékét, mely utóbbi a legmélyebb fekvésű része a kis Alföldnek.

A Rábcza és Rába az Alpok végső nyúlványairól vezetik le a vizet a Dunába. A Rába mellékvizével, a Marczalival, közrefogja a Kemenesalját. Itt már kezdetét veszi a vízválasztó, mely elkülöníti a Balaton vízrendszerét a Dunavidéktől. A vízválasztó fővonala a Bakony gerinczét követi.

A magyarországi középhegység, melynek főiránya a Keszthelytől Diósgyőrig húzható vonal, s mely magába foglalja a Bakonyt, Vértest, Pilist, a Börzsönyi-hegységet, a Cserhátot, a Mátrát meg a Bükköt, útját állja a kis Magyar-Alföldön keresztül hömpölygő Dunának. Ezen a hegységen keresztűl tör magának utat a Duna nagy fáradsággal, s miután néhány erős kanyarulatot tesz, irányt változtatva egyenesen délnek tart. Eltekintve a Vaskapu nagyszerű szépségétől, a Duna vidékében ez a Budapestig terjedő rész kétségkívűl a legszebb és legérdekesebb.

A mint a Duna áthalad a bécsi medenczén és elhagyja Bécs környékét (Schwechátot, Petronellt) egy utolsó kanyarulatot téve, merészen nekivág a Porta Hungaricának. Így nevezzük ugyanis azt a völgyszorost, mely a Dunát a Kis-Kárpátokon keresztűlvezeti. A magyar hazát félkörívben koszorúzó Kárpátoknak előhirnöke a Kis-Kárpátok, melyből a Duna, elszelve a Hainburgi hegységet, utat tör magának szép Magyarországba. Itt ér véget a «blaue Donau», s mint «szőke Duna» folytatja útját. Kiséről hozzácsatlakozik az északról jövő Morva-folyó, mely egyúttal határfolyója is hazánknak.

A hol a két folyó találkozik, festői romok tükröződnek a habokban: a hajdan büszke *Dévény* omladékai, mely várért keményen küzdöttek egykor Ottokár cseheivel a Kún László-korabeli magyarok. Romba dőlt a vár, csak egy-két bástya és torony daczol még az idő viszontagságaival, fölkeltve az ott lakó nép fantáziáját, mely el nem mulasztja a romokhoz fűzni a maga regényes történeteit.

A vár alatt terűl el a mezőváros. A várhegyre érdemes fölmenni az utazónak, mivel tiszta, verőfényes időben pompás kilátásban gyönyörködhetik. Belátni innen a Morva völgyét, ha pedig délfelé tekintünk, az alacsony Hainburgi-hegységen keresztűl az Alpok (a Schneeberg) tűnnek föl szemünk előtt, mint a távolból ide látszó halaványkék ködhegyek. Tiszta időben a Fertő-tó csillogása is kivehető. Itt van a tekintélyes **Pozsony vármegye** kezdete, a melynek 4295 km² területén 300,000-nél jóval többen laknak. Benne számos jelentékeny vagy történelmileg nevezetes község van.

Dévény alól a Duna a Kis-Kárpátokat mosva folytatja útját. Mikor a gőzhajó *Károlyfalu* felé közeledik, szembe tűnik már a pozsonyi vár, mely alatt az egykor oly nevezetes város terűl el. *Pozsony* (70,000 l.) egyike hazánk legszebb városainak, a mit főképen fekvésének és elbájoló környékének köszönhet. Annak a szorosnak a keleti végén fekszik, a melyen keresztűl a Duna a kis Magyar-Alföldre tör magának utat. A Duna jobbpartján a Hainburgi-hegységnek erdőkkel koszorúzott magaslatai emelkednek. A balparton, északkelet felé tartva, a Kis-Kárpátok lánczolata emelkedik ki termékeny völgyeivel és erdős hegyoldalaival. Pozsony váro-

sának egy része maga is a Kis-Kárpátok előhegységére épült. A történelmi emlékű város, annyi fontos országgyűlésnek és fényes koronázásnak egykori színhelye, ma már nem jegyezhet föl ilyen nevezetes eseményeket annaleseiben. Romokban hever a régi pozsonyi vár, csak a sarokbástyák törnek még a magasba szögletein, mint a letűnt nagyságnak utolsó emlékei.

Ha oly fényes napokat ma már nem lát is Pozsony, mégis egyike legkiválóbb városainknak. A dunai hajózásnak egyik főállomása, s Bécs, Budapest, Trencsén és Szombathely irányában a vasúti vonalak csomópontja. A hasonló nevű megyének székhelye több városrészből áll. Az ó-város főterén érdekes épület a régi városháza, melyben most a városi mú-

POZSONY A DUNA FELŐL.

zeum van. Egyes részei különböző korban épültek, megfelelő stílusban. Kapuzata csúcsíves boltozatú; a kapu fölött egy fresko vonja magára figyelmünket, mely a monda szerint egy gonosz városi tanácsost ábrázol, a ki hamis esküt akart tenni, de elvitte az ördög. A város kiváló épületei még az érseki palota a Batthyány-téren és a Grassalkovich-palota a Mihály-utcza végén. Nevezetesek gyártelepei is, főképen a nagykiterjedésű dinamitgyár.

Régi és szép templomokban sem szűkölködik Pozsony városa. Ilyen a Szent-Ferenczrendieknek még 1272-ben megkezdett csúcsíves temploma, pompás tornyaival, s a Szent-János-kápolnával. Szép műemlék továbbá az újabban restaurált Szent-Márton székesegyház is. Nemrég elhúnyt

kitünő szobrászunk, *Fadrusz* Jánosnak remekműve: Mária Terézia királynő lovasszobra a koronázási dombon, szintén nagyban emeli Pozsony város szépségét. Ha fölkeressük a Várhegy romjait, innen is remek szép a kilátás. Látjuk a Duna völgyét, Hainburgot, Dévényt, Wolfsthalt, Oroszvárt és Köpcsényt. Pozsonytól északra, a Kis-Kárpátoknak csinos dombvidékén, számos kis- és nagyközség terűl el, nagyobbára ősrégi, fejlett műveltséggel. Ezek között *Bazin* és *Modor* kulturális intézményeikről, *Malaczka* és *Stomfa* pedig remek kastélyaikról nevezetesek.

POZSONY: MÁRIA TERÉZIA SZOBRA.

A Duna Pozsonynál lép a kis Magyar-Alföldre, hol több ágra szakad. A kis Dunaág mindjárt Pozsony alatt elválik az öreg Dunától, s a főfolyammal együtt a *Csallóközt* határolja. A főfolyam délkelet felé tart és *Oroszvár*nál a mosonyi vagy győri Dunaág válik el tőle, mely az öreg Dunával a Szigetközt alkotja.

A *Csallóköz* valamennyi dunai sziget között a legnagyobb. Vagy 90 km. hosszú és 52 km. széles sík terület, melyet a Duna és a Vág áradásai gyakran elborítottak. Újabban szabályozás védelmezi a művelt területeket. Laza süppedős, néhol mocsaras talaj ez, igazi folyamlerakodásból fölépítve. Búzatermelésre jórészt alkalmas. Termékenysége már a régebbi időkben ismeretes volt. Itt valának egykoron Zsigmond király, majd Hollós Mátyás vadaskertjei, kik maguk is örömest tartózkodtak itteni vadászkastélyukban. Ma is termékenységének köszönheti a sziget, hogy vagy 37 nagyobb község virágzik rajta, köztük *Püspöki*, *Somorja*, *Szerdahely* és *Guta*, hol a Vág ömlik a Kis-Dunába. A hol a Kis-Duna az öreg Dunával ismét egyesűl, (Komáromnál) a Nyitra szegődik hozzájuk. A Szigetközt határoló mosonyi Dunaág is hoz magával egy mellékfolyót, a Lajtát, mely Brucknál lépi át a magyar határt, s egy darabig párhuzamosan halad a mosonyi ággal, mintha húzódoznék a Dunától. *Magyaróvár*nál végre egyesűl vele. Győrnél a Rába meg a Rábcza is csatlakozik hozzá, míg tovább keletre, *Gönyűnél*, a mosonyi Dunaág is eléri az öreg Dunát. A Duna jobboldalán van a kisterjedelmű **Mosonmegye**, melynek százezer főre alig menő művelt, de na-

gyobbára németajkú lakossága többnyire apróbb községekben él. Ezek közt legnevezetesebb a megye székhelye: *Magyaróvár* (3700 l.), mely Frigyes kir. herczeg uradalmainak is központja, s a hol a még eléggé ép várban elhelyezett régi híres gazdasági akadémia, megyei múzeum és gimnázium is van; továbbá *Lébény,* műtörténelmileg nevezetes román-stílusú templomáról. *Mosonban* nagy gazdasági gépgyár működik, s a *Fertő* partjain számos kertészeti és szőlőtelep virágzik. A tó fejénél fekszik a csinos *Nezsider* városka. A Lajta mellett van *Királyhida,* a melyet *Bruck* határszéli várostól csak a folyó választ el; de a vasúti közvetítő végállomás és a nagy katonai sátortábor magyar területen van.

GYŐR.

A szomszéd **Győr vármegyének** még kisebb a terjedelme, de népessége aránylag igen sűrű. 1381 km² területen 124.000 lakosa van. Székhelye *Győr* (30.000 l.), tekintélyes város a Rába és Rábcza torkolatánál. A mosoni Dunaágban Győrön túl is messzire megkülönböztethetjük egymástól a három folyónak különböző színű vizét, mely egyszerre összekeveredni nem tud. A folyók összeömlésénél van a püspöki várkastély a székesegyházzal, de az újabb nagy épületek túlnyomólag a vasúti állomás közelében emelkednek. A hajózásnak, meg a vasútnak is fontos csomópontja ez a kedves, intelligens város, melynek fejlődése újabban igen szépen halad. Az érdekes történeti múlttal bíró városnak régi, még a XII. században alapított székesegyháza van. Híres ereklye benne a Szent-László király hermája, melyet a váradi káptalan hasztalanúl követelt vissza a győritől. A számos kiváló iskola is emeli a városnak szel-

lemi színvonalát. A dunai gőzös Győrt nem érinti; kikötő-állomása a közeli *Gönyő.*

Mellőzve most a Dunától délre eső részeket, folytatjuk utunkat a regényes Dunavölgyben. A mint elhagyjuk Gönyőt, a Duna jobbfelől több kisebb patakot vesz föl magába. Így az Igmándi-patakot, mely mellett épült többek között *Ács* falucska is. Itt kergette meg a komáromi várból kitörő őrség a császáriakat 1849-ben. *Komárom* vára, a bevehetetlen, három folyó völgyét védelmezi; maga a vár azonban alig látható a Dunáról. A hasonló nevü város (20.000 l.) élénk iparűző hely, s főként arról nevezetes, hogy itt született Jókai Mór. Egyik terén Klapka György tábornok szobra áll.

A Vág Gutánál torkollik a Kis-Dunaágba. A természeti szépségekben oly gazdag Magyarországnak csak kevés vidéke van, mely a Vág völgyével vetekedhetnék. Ha Komárom felől közeledünk a Vág völgyéhez, utunk mérhetetlen kalásztengeren visz keresztűl. Minél inkább haladunk azonban északnak, annál szűkebbre szorúl a síkság. Már *Sempte* és *Galgócz* vidékén emelkedettebb a talaj; jobbról a Nyitrai-hegyek magaslanak ki, balról pedig a Kis-Kárpátok halvány körvonalai tűnnek föl a távolban.

A Trnava-patak és mellékvizei itt megközelítik a Vág völgyét. A Trnava mellett épült *Nagy-Szombat* (14.000 l.) részben még ma is várfalakkal van körűlvéve. Az egykori sánczok helyén, a hol 1431 körűl heves küzdelmeket folytatott a vár őrsége a vad husszitákkal, ma szép sétahelyeket és rózsatelepeket találunk. Fontos volt ez a hely a török világ idejében is. Esztergom bukása után ide menekűlt az ország herczegprímása. Az ellenreformáczió legkiválóbb katonái, a jezsuiták, innen indították meg támadásaikat a protestánsok ellen, s itt állították föl nyomdájukat is. A budapesti magy. kir. tudomány-egyetem bölcsője is itt ringott, Pázmány Péter alapítványából. Ma csak kisebb jelentőségű hely, a honnan csinos kirándulás kinálkozik a Fehérkőhöz, Szomolányba, a Pálffy (Fugger) kastélyhoz.

A Duna jobbpartján folytatva utunkat, *Ó-Szőny* vonja magára figyelmünket. A Dunaágak egyesülése a Dunát itt nagyon kiszélesíti. Balpartján a Vértes hegyvidéke húzódik, melynek lábánál *Tata* terül el, a hasonló nevű szép halastó mellett. A megye északi részén fekvő helyei közül kiemeljük még *Ó-Gyallát,* hol híres csillagvizsgáló van.

A Duna innentúl már a Vértes-hegység aljában folytatja útját. *Almás* és *Süttő* vidékén gazdag vörösmárvány-bányák hajtanak hasznot. A Duna túlsó partján *Karva* község már Esztergom megyéhez tartozik. Ez is a legkisebb megyék egyike, alig 1000 km²-en nem egészen 100.000 lakossal. Karva községben az archæologusokat méltán érdekli régi temploma s a Lábatlan-család síremléke (1400-ból). A templom apszisa román stílusra vall, míg többi részei később épűltek. A jobbparton van *Nyerges-Újfalu,*

mely fölött sziklacsúcs emelkedik festői várromokkal. Alig hagyjuk el Nyerges-Újfalut, bájos hegyvidék tárúl elénk és meglátjuk az *esztergomi bazilika* hatalmas kupoláját is. A Duna itt egy kis kanyarulatot tesz, s a Pilist, meg a Börzsönyi-hegységet még jobban megközelíti. Itt épűlt az ős

NAGYSZOMBAT: FŐTÉR A VÁROSHÁZ TORNYÁVAL.

érseki székhely, pompás székesegyházával, mely már messziről szembetűnik. A Duna mellett közvetlenűl emelkedik az az elég magas hegy, melynek Duna-felőli lejtőjén a papnevelő-intézet kertje van. A pazar költséggel épűlt bazilika méltán vonzza magához a látogatókat. Gazdag kincstárában régi becses egyházi ékszerek, kelyhek, keresztek, pásztorbotok, nagyértékű százados miseruhák és infulák láthatók. Valamennyi közűl leg-

becsesebb a Mátyás király kálváriája, mely a XV. századi ötvösművészet egyik remeke. A bazilikát a XIX. században az érseki bőkezűség tette olyanná, a minőnek ma látjuk. Az Árpádok korában sokkal egyszerűbb volt a székesegyház, míg III. Béla királyunk idejében tűzvész pusztította el. Ekkor Jób érsek és a király újra építtették, még pedig olyan pazarúl, hogy az egész országban csak a «szép templom» néven ismerték. De a zivataros időkben veszendőbe ment a «szép templom», melyet újra kellett építeni. A XV. században renaissance-stílusban készűlt a Bakócz-kápolna, mely ma is a bazilikának egyik része. Baloldalon illesztették belé, miután darabonkint szétszedték és újból összerakták. Vörös márvány bur-

ESZTERGOM A DUNA FELŐL.

kolja falait, az oltára pedig fehér alabástromból készűlt. A várhegy belsejében, mélyen a bazilika alatt, van a primási sírbolt. Széles folyósók vezetnek ebbe a földalatti helyiségbe, hol altemplom és benne oltár is áll a gyászistentiszteletek czéljaira. Érdekes a várhegy tövében épűlt érseki palota is, gyönyörű képtárával és értékes régiségtárával; a benne levő érseki könyvtár igen gazdag. A 18 ezer lakosú csinos városnak még több szép temploma van. Különösen az apáczák temploma ilyen, körívű alaprajzával és magas, kékrefestett boltozatával, mely arany csillagokkal van telehintve. Szinte áhítatra ragadja a szíveket már csak a puszta megtekintése is.

A vashídon átkelve, *Párkányba* érünk. Mellette *Nána* fontos vasúti állomás. Itt áll meg a Garam-ipolysági viczinális, meg a bécsi balparti vasút is. Maga Esztergom állomása egy helyi érdekű vasútnak. Kedves kirándulóhely a közelben *Kovácspatak*, hová csavargőzös szállítja az utasokat.

A Börzsönyi- és Pilis-hegység közötti szorosban a Duna ismét gyönyörű vidéken halad keresztűl. Vulkánikus eredetű hegység ez, innen van a csúcsok kúpalakja. Itt-ott élesen merednek ég felé a porfir- és mészkő-sziklák. Legnagyobbrészt sűrű erdők borítják a Duna völgyét szegélyező hegységet. Előbb a Garam, majd az Ipoly csatlakozik a Dunához. A Duna

VISEGRÁD: SALAMON TORNYA.

balpartján regényes fekvése van *Zebegény*nek, melyet szívesen keresnek föl a pesti nyaralók. Itt van a szűnidei gyermektelep-egyletnek egyik szépen fekvő nyaralóháza. Kissé odább *Szobb* következik, míg a jobbparton a Pilis lábainál *Maróth*, a melyhez Dobozi Mihálynak és feleségének szomorú története fűződik.

A jobbparton mind közelebb látszik a Pilis- és Vértes-hegység. A Duna völgyének ez a része egészen Váczig, vetekedik a Rajna völgyének szépségével. Folyónk itt nagy kanyarulatot tesz, mire előtűnik *Visegrád.* Magas, vulkáni kúpon látható a hajdan fényes királyi mulatóvárnak romja. Róbert Károly idejében négy királynak adott egyszerre szállást nagy kisé-

retükkel együtt; ma csupán a madarak rakhatnak itt fészket, s egykori fényes termeinek már csak utolsó maradványai daczolnak még az idővel. Nyoma sincsen többé a remek függőkerteknek, alabástrom-szobroknak, árnyékos ligeteknek, melyek Mátyás király pihenőjéül szolgáltak. Csak a tájnak örök szépsége maradt a régi, az ragad el még ma is bennünket. A Zách Klára emléke szintén ehez a várhoz fűződik.

Visegráddal szemben *Nagy-Maros* szintén nagyon kedvelt nyaralóhely. Közvetlenűl mögötte a hegyekről jutalmazó a kilátás, kivált ha fölmerészkedünk a szellős «filagóriára». A Duna itt szép szigetet alkot, a *Szent-Endreit*.

VÁCZ.

Tőle balra áll a régi püspöki város, *Vácz*, számos templomával, püspökvárával, fegyházával, s 100 éves hatalmas állami siketnéma-intézetével. *Vácz* és *Verőcze* között emelkedik a Nagyszál-hegy, a honnan tágas kilátás nyílnék, ha nem rettentené vissza a kirándulót az odavezető napos út és a vízhiány. *Kis-Maros* és *Verőcze* között szép parkban épűlt a Migazzi-kastély, mely jelenleg a váczi püspök tulajdona.

A Duna jobbpartján fölötte változatos a Pilis-hegy vidéke. A parton *Leányfalu* nevű csinos nyaralótelep, továbbá a soktornyú *Szent Endre, Békás-Megyer* és több más község épűlt. Magán a termékeny Szent-Endrei szigeten is több helység van. Így *Szigetmonostor, Pócsmegyer, Tótfalu* és *Oroszi*. *Ó-Buda* fölött a római emlékekről híres Aquincum és a római fürdő

vonz érdekességével. Szemben, a Duna túlsó partján, már lapos és sík a vidék. Itt a főváros közelében mind sürűbben következnek egymásután a nyaralókkal megrakott telepek. *Dunakeszi* mellett, hol az úrlovasok szövetkezetének *alagi* lóversenytere tűnik föl tribűnjeivel, a távolban láthatók *Fóth* híres templomának tornyai. A hegyoldalban *Csömör, Kerepes*, s a völgyben elrejtve *Péczel* és a királyi *Gödöllő* feküsznek. A főváros közvetlen közelében a legnagyobb telep *Újpest*, mely házaival és gyáraival mindjobban közeledik a rohamosan növekvő magyar metropolishoz. Hatalmas vasúti híd vezet itt keresztűl a Dunán.

Mind közelebb érünk Budapesthez. A bájos *Margitsziget* susogó lombjai barátságosan hivogatólag üdvözölnek bennünket, s a Margithídon túl a remek parlamenti palota és a párját ritkító fényes Dunasor hirdeti, hogy ime: hazánk szép fővárosába jutottunk!

A FÓTHI TEMPLOM.

BUDAPEST LÁTÓKÉPE A LÁNCZHÍDDAL.

TIZEDIK FEJEZET.

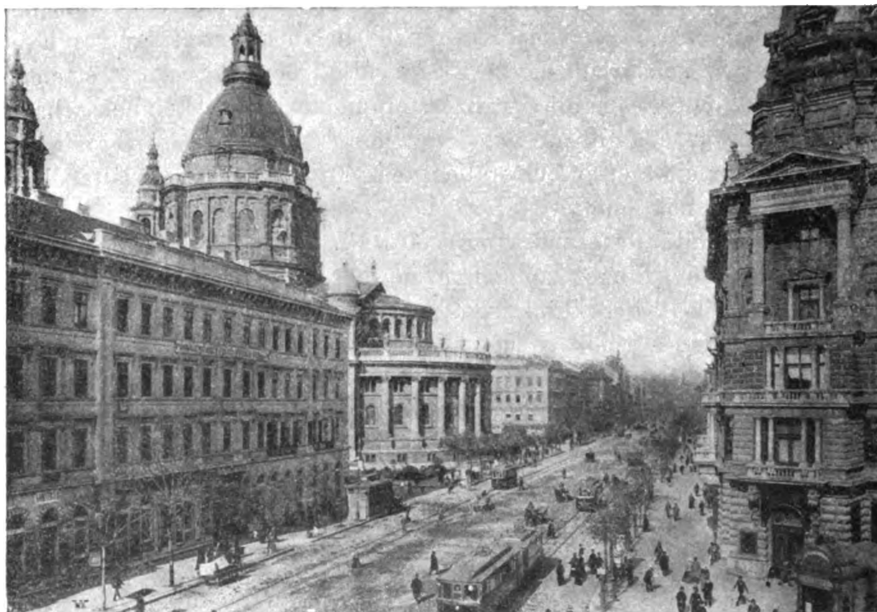
BUDAPEST.

Gerlóczy Gyula és Dulácska Géza: Budapest és környékének természetrajzi és közművelődési leirása. 3 kötet. Budapest, 1879. — *Hecksch A.:* Illustrierter Führer durch Budapest. Wien, 1892. — *Thirring G.:* Budapest környéke. Budapest, 1896. — *Krücker:* Budapest in Wort und Bild. 1900. — *Körösi-Thirring:* Budapest népszámlálása 1900-ban. — *Edvi Illés Aladár:* Budapest műszaki útmutatója. 1896. — *Salamon Ferencz:* Budapest története. 3 kötet. Budapest, 1878/1885.

Budapest szíve-lelke országunknak, s tükre nemzetünk fejlődésének és mai állapotának; mert szellemi és anyagi életének majdnem minden lüktetése innen indúl ki, s a mi nagy és jelentős alkotásunk csak van, az csekély kivétellel itt összpontosúl. Fővárosunkat fejleszteni, fölvirágoztatni, szépíteni és gazdagítani: ez volt önállóságunk visszanyerése óta minden kormányunknak legfőbb gondja és törekvése. Sajátos viszonyaink közepette kétségtelen, hogy ez a törekvés nemcsak jogos, de egyúttal szükséges és emellett hazafias is volt; mert ha valahol, úgy ott, a hol a sors viszontagságai okozta százados mulasztások pótlásáról van szó, kell a nemzet minden érverésének a szíve mélyéből kiindúlnia. A szíve pedig ott van, a hol maga a természet jelölte ki azt a központot, a mely már szerencsés fekvésénél fogva is arra van hivatva, hogy hazánk politikai, szellemi és anyagi életének góczpontjává, mind a három tekintetben irányítójává váljék.

Ha nem is akkora mértékben, mint az utolsó félszázadban, minden időben meg volt ennek a Duna könyökénél fekvő kettős városnak a maga nagy jelentősége. Maga a hatalmas folyam, mely eleinte mint határ és védővonal, utóbb pedig a közlekedés eszköze gyanánt játszott bele a városok fejlődésébe, ráutalta a népeket — már ősidőktől fogva — erre a kedvező helyre, mely a nagy alföldi síkság kezdetén, a hegyvidék és a róna érintkezésénél, különböző ajkú népek nyelvhatárainak összeszögellésénél, szinte önként kínálkozott új meg új jövevények letelepítésére. Nem csoda tehát, ha már a történelem előtti idők korából is föltaláljuk fővárosunk legközelebbi környékén az itt élt ember nyomait; a kelták és avariszkok már jelentékeny telepekben lakták vidékét. A kolonizálásban kiváló római is fölismerte ennek a helynek fontosságát, s a bő források körül keletkezett kelta Ak-inkból a rómaiak nevezetes telepe, majd municipiuma és katonai városa: Aquincum alakúlt. Ennek a hadászati jelentősége épen olyan nagy volt, mint a mennyire a város utóbb kivált ipari fejlettsége, sőt kulturális intézményeinek jelessége által. De a középkor, melynek homályos történetéről máig sem lebbent föl teljesen a fátyol, eltűntette azt a nevezetes helyet a földszínéről, s a népvándorlás öröke gyanánt romhalmaznál alig maradt több a honfoglaló magyarokra, kik itt 898 körűl jelentek meg. Árpád a honalapító éleslátásával fölismervén a vidék gazdagságát és jelentőségét, maga is a közeli Csepelszigeten telepedett meg; midőn pedig sikerekben gazdag életét befejezte, fővárosunk közvetlen környékén, Fehéregyházán, találta meg végső pihenőjét, melynek hollétét a honfiúi kegyelet soká kutatta. A kereszténység terjedésével, melynek első vértanúja, Gellért püspök, 1046-ban itt lelte szörnyű halálát, Buda csakhamar némi jelentőségre tett szert; de a tatárok kegyetlensége a két várost sem kímélte meg. Pusztulásuk adta Béla királynak az eszmét az addig be nem épitett várhegynek várrá átalakítására, mely a most már Ó-Budának nevezett régi várossal szemben Buda nevet nyert, míg a kereskedelménél fogva már régóta nevezetes balparti város Nagy-Pest nevet kapta, megkülönböztetésűl a vele szemben a mai Tabán helyén állott Kis-Pesttől, melyről a Gellérthegyet Pesti hegynek nevezték. Mindezek, valamint a hozzájuk csatlakozó szomszédos községek (Felhévvíz, Alhévvíz, Szt.-Péter, Szt.-Jakab, Új-Bécs, Jenő stb.) gyors fejlődésnek indúltak, de valódi központjukká mégis a mai Várhegy vált, melyen IV. Béla vára, majd díszes temploma emelkedett, s a hol Róbert Károly az István-várat épité, Zsigmond és Mátyás királyok pedig újabb és díszesebb palotákat emeltettek. Ez a virágzás Mátyás idejében érte el a tetőpontját, midőn fejedelmi székhelye mesébe illő pazar fényben ragyogott és Buda a tudósok, művészek és főpapok központjává lett.

A világraszóló fényt és pompát csakhamar a rabság sötét ideje váltotta föl; a 145 évig (1541—1686) tartó török hódoltság romba döntötte és elnéptelenítette a kettős várost, s a mi régi dicsőségéből még megmaradt, az a visszafoglalást czélzó tömérdek ostromnak és támadásnak esett áldozatúl. A világesemény gyanánt üdvözölt visszavívás (1686 szeptember 2-án) romhalmazt talált a két város helyén, melyben alig élt néhány száz ember. De midőn a tizennyolczadik század elején végre beköszöntött a tartós béke, a két város egyszerre gyors fejlődésnek indúlt. III. Károly, Mária Terézia és II. József alatt egyre gyarapodtak a közintézetek és főhatóságok, a

A VÁCZI-KÖRÚT A SZT. ISTVÁN-BAZILIKÁVAL.

kereskedelem is föllendűlt, s Pestet Magyarország Londonának kezdték tekinteni. Pedig a két városnak II. József alatt együttvéve is alig volt ötvenezer lakója, holott London akkor már a millióhoz közel járt. A tulajdonképeni nagy lendület korszaka a tizenkilenczedik század elejére esik, a mikor József főherczeg, Magyarország nádora, minden erejét Pest város fölvirágoztatására fordította. Az ő korában, a Széchenyi grófok kezdeményezésére létesűltek kulturális életünk legfőbb alkotásai: a nemzeti múzeum, az akadémia és a nemzeti színház. Gróf Széchenyi István fenkölt szelleme hatotta át a testvérvárosok lakosságát és az egész nemzetet, mely példátlan áldozatkészséggel teremtette meg közművelődésének és

anyagi jólétének nélkülözhetetlen tényezőit. Még az 1838. évi rettentő árvíz is csak pillanatnyilag tudta megbénítani a közszellem hatalmas föllendülését. Az árvizet követő évtized volt az ipar, kereskedelem, irodalom és művészet rohamos fejlődésének kora; a világhirű Lánczhíd, az első hazai takarékpénztár, a műegyetem, valamint az első vasúti vonalak ebben az időben jöttek létre, s ha a szabadságharcz szomorú vége évtizedekkel vissza nem veti fővárosunkat, már akkor megkezdődött volna fölvirágzásának korszaka.

Az osztrák rendőri és katonai uralom alatt azonban a közélet minden ágában tespedés állott be: csakis a színház, irodalom, zene és jótékonyság terén érvényesülhettek nemzeti törekvéseink. De népünk lassankint fölébredt ebből a tespedéséből, s a súlyos megpróbáltatásokon keresztülment bölcs uralkodó végre is kibékült a nemzettel. Azzal a nappal, a melyen (1867 jún. 8-án) az ujongó nemzet I. Ferencz József fejére tette a koronát, Budapest fejlődésének új korszaka kezdődött.

A kettős testvérvárosnak és Ó-Budának egyesitése óta letelt három évtized folyamán fővárosunk oly nagyarányú föllendülésnek indúlt, melynek párját Európában seholse találjuk. Azokból a Dunamentén fekvő városokból, melyek még félszázaddal ezelőtt alig emelkedtek túl a vidéki városok szerény színvonalán, immár hatalmas világváros fejlődött, mely népességének számát tekintve, ma már a kilenczedik helyen áll Európában és gyors léptekkel halad a milliós városok nyomába. Budapest növekedése túltesz a legvérmesebb reményeken is, melyeket a hazafiúi lelkesedés fővárosunk fölvirágzása iránt táplálhatott. Hiszen a tizennyolczadik század elején, a mikor Párisnak már háromnegyed millió lakosa volt, Pest alig számlált kétezernél többet, sőt egy századdal utóbb is csak 54,000-re rúgott lakóinak száma. Még a reá következő félszázad alatt is csak 178,000-re emelkedett ez a szám, s a midőn alkotmányunk helyreállt, 280,000 lélek lakta a három várost. Innen kezdve azonban már amerikai tempóban gyarapodott a népesség. A következő évtized kilenczvenezerrel növelte a számát, ismét egy évtized száznegyvenezerrel szaporitotta, míg végűl a tizenkilenczedik század utolsó évtizedében a népesség gyarapodása már kétszáznegyvenezret tett ki, s az 1900. évi népszámláláskor 734,165 lakójával az európai nagyvárosok között a tizenegyedik helyről — melyet 1880-ban elfoglalt — a kilenczedikre lépett elő. Ma már a 800.000-et is meghaladja a népessége, a melynek szaporodási aránya jóval nagyobb, mint bármely más városé Európában, s az a felszívó erő, melyet Budapest az egész ország népességére gyakorol, évtizedről-évtizedre fokozódik.

De Budapest nemcsak magához vonzza a vidék népét, hanem azt népességének testébe be is olvasztja, a magyarsággal asszimilálja, s a nemzeti eszméknek fanatikus hívévé és küzdőivé avatja. Az a magyarosító erő,

mely fővárosunk népében rejlik, valóban bámulatot gerjeszt, mert idegen ajkú és érzelmű városból, az idegen ajkú elemeknek folytonos beözönlése daczára, magyar várost teremtett, melyet joggal tekinthetünk nemzetünk és hazánk szívének. Ez a népesség, mely a tizennyolczadik század egész folyamán csak egyötödrészében volt magyarajkú és még 1850-ben is csak 36%-át mondhatta magyarnak, ma már négyötödrészében hazánk édes nyelvét vallja a magáénak, s kétségtelen, hogy egy-két évtizednél hosszabb idő nem fog beletelni, hogy Budapestet egészen magyar városnak nevezhetjük. Az idegen nemzetiségek lassankint kivesznek; a hajdan számottevő szerbek csekély töredékké törpültek, a tótok száma intenzív beözönlésük daczára sem emelkedik, a németség pedig — bár most még közel jár a százezerhez — állandóan csökken. Nem a nemzeti erő példátlan érvényesülését láthatjuk-e abban, hogy míg félszázaddal ezelőtt 62,000 német és csak 40,000 magyar élt fővárosunkban, ma a németek száma csak felével több (98,000), ellenben a magyarság tizennégyszerannyi, t. i. nem kevesebb mint 560,000 lélek! Ez a rohamos asszimiláczió a nemzeti közszellem erős föllendülésének, de egyúttal a magyarság hatalmas térfoglalásának az eredménye; s ha áll az a tétel, hogy hazánkban a városok a magyarság és nemzeti ügy végvárai, úgy Budapest joggal mondható e várrendszer góczpontjának, melynek a nemzeti létért vívott küzdelemben a vezető szerep jutott.

Budapest azóta nagy és hatalmas, a mióta a politikai, nemzeti és gazdasági élet központjává lett. Jelentéktelen város volt, a míg az országgyűlés és az uralkodó nem itt székelt; de a mint az 1867. évi kiegyezés az ország politikai központjává tette s a király a budai palotába beköltözött, fővárosunk is elfoglalta azt a helyet, mely őt az országban megilleti. Az alkotmány visszaállítása az ország természetes központjává tette Budapestet, s a kezdetben nagy mértékben űzött czentralizáczió gyorsította ezt a folyamatot. Alig több ugyan tíz événél, hogy Budapest egyúttal a királyi «székváros» czímét is viselheti, de az a fény, melyet a dinasztiának legalább koronként fővárosunkban való időzése reá árasztott, már rég székvárossá avatta az addig oly csöndes Budát, és midőn királyunk a budai szerény lakot a magyar király méltóságának megfelelő palotával helyettesítette, újabb lökést adott arra, hogy Buda várában ismét föléledjenek azok az emlékezetes idők, a mikor a magyar koronának — Európa legrégibb koronájának — fénye innen az egész földrészre szétáradt.

A politikai és hivatalos élet fejlődésével lépést tartott a kulturális élet kialakulása is. Voltak ugyan fővárosunknak már a középkorban is nevezetes művelődési intézetei, de Zsigmond király ó-budai főiskolája, valamint Mátyás király budai egyeteme és híres könyvtára rövid éltűek voltak, s ezeknek elpusztúltával magasabb tanintézet nem állott itt fenn,

A BUDAI KIR. PALOTA DUNÁRA NÉZŐ FŐHOMLOKZATÁNAK KUPOLÁS KÖZÉPRÉSZE.

(Előtte Savojai Jenő hg. lovasszobra.)

míglen II. József 1784-ben Pestre nem hozta a nagyszombati egyetemet. A közművelődés terén való visszamaradás tehát nagy volt, s épen azért a tizenkilenczedik század elején megnyilatkozott új korszellem elsőben is a «nemzeti pallérozódás» legfontosabb tényezőinek megteremtésére törekedett. De különös, hogy midőn a nemzeti fölbuzdulás számos kiváló kulturális intézményt létesitett, a művelődés alapját képező oktatásügygyel, nevezetesen pedig az elemi népnevelés ügyével aránylag keveset törődött. A két város elemi népiskolái számra is, minőségre is vajmi csekélyek voltak. A tizenkilenczedik század elején mindössze csak nyolcz iskolája volt Pestnek, tizenhét osztálylyal, s még 1832-ben is csak 15 tanító működött, többnyire német vagy cseh zenészek és kántorok, a tanitás módszere pedig

A MAGY. KIR. OPERAHÁZ.

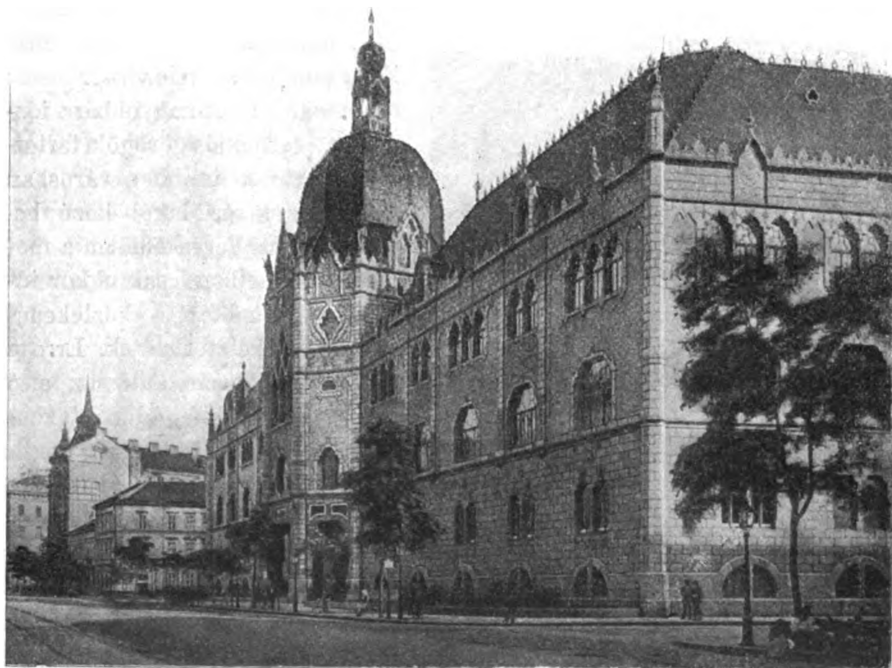
nagyon hiányos volt, az iskolák roskadozó házakban voltak elhelyezve, s némely osztályban 2—300 tanuló is szorongott. Ezek a viszonyok lényegükben nem változtak a hatvanas évekig, a midőn a város a tanügyet újjászervezte s a város megszaporodott népességével arányban az iskolákat, osztályokat és tanerőket is szaporitotta. 1868-tól 1874-ig az osztályok száma megháromszorozódott, s azóta a közoktatásügy óriás lépésekkel halad előre. Ma az elemi iskolák száma kétszáznál több, másfélezer osztálylyal és 70,000 tanulóval; de az elemi oktatás intézetein kívül még közel másfélszáz közép-, szak- és felsőiskola áll fenn, melyek az élet legkülönfélébb pályáira készitik elő az ifjúságot. Ebben a negyedfélszáz iskolában ma harmadfélezer osztály van és négyezer tanerő száztizezer gyermeket és ifjút tanit. Maga a község iskoláinak fentartására évente

közel nyolcz millió koronát fordít, miből az elemi népiskolákra ötödfél, a polgári iskolákra másfél millió korona esik; a községi iskolaépületek pedig harmincz millió korona értéket képviselnek. A fővárosban jelenleg fennálló összes iskolák között van 218 népiskola, 12 tanítóképző, 58 ipari és kereskedelmi, 18 középiskola, 36 különböző szakiskola és 4 főiskola. Legmagasabb rendű intézetei a tudományegyetem, mely évente hatezernél több ifjút nevel, s a József-műegyetem másfélezer hallgatóval. A szakiskolák közűl megemlítendő a kereskedelmi akadémia, az állami középipariskola, az állatorvosi tanintézet, a Ludoviceum tisztképző-intézet, az orsz. m. kir. zene- és színművészeti akadémia, a festészeti és szobrászati szakiskolák, a mintarajziskola és rajztanárképző stb. Az elemi iskolák mellé sorakozik hatvannál több kisdedóvó, mintegy húsz árvaház és a gyermekek védelmét czélzó sok más intézet.

Míg ekként a közoktatásügy csakis az utolsó évtizedek folyamán tökéletesedett az igényeknek megfelelő módon, addig tudományos intézeteinknek legkiválóbbjai, mint említők, már a múlt század elején keletkeztek. A «legnagyobb magyar» atyja, gróf *Széchényi Ferencz*, vetette meg hazánk első tudományos intezetének, a Magyar Nemzeti Múzeumnak alapjait 1802-ben, mely a szerény kezdetből immár az európai nagy múzeumok között is számottevő intézménynyé nőtte ki magát, gazdag és becses természetrajzi, régészeti, néprajzi gyűjteményekkel és képtárral. Három évtizeddel rá alapította gróf *Széchenyi István* a magyar tudós társaságot, mely fennállásának első évtizedében inkább csak a magyar nyelv művelését tűzte ki czéljáúl, utóbb azonban valóban a tudományok akadémiájává lett. Az Esterházy herczeg képtárából alakított Országos Képtár, mely az akadémia épületéből már legközelebb átköltözik az új Szépművészeti Múzeumba, későbbi eredetü ugyan, de legkiválóbb gyüjteményeink sorába való. Ugyancsak a múlt század első felében alakúlt a Kisfaludy-társaság, a magyar költészet, széppróza és műbírálat fejlesztésére, majd a Természettudományi társulat és az Orvosegyesület. Későbbi eredetű a többi tudományos intézet, minők a különböző szakmúzeumok (technologiai, közlekedési, mezőgazdasági, iparművészeti), a meteorologiai és a földtani intézet, a két statisztikai hivatal, stb.

Nagyon természetes, hogy a közművelődés terjedésével a művészetnek és irodalomnak is új korszaka nyílt meg. Fővárosunk legrégibb művészeti intézete a Nemzeti Színház, mely állandó és nagy hatással volt a társadalmi és művészeti élet fejlődésére, s végre is teljesen kiszorította az itt régebben virágzott német színművészetet. A nemzeti színházból utóbb a népszínmű ápolására nőtt ki a Népszínház, majd különvált az opera, s megalakúlt a könnyebb irodalmi termékek művelését czélzó Vígszínház, utóbb a Magyar- és a Királyszínház, — úgy hogy a Várszínházzal és a két nyári

színkörrel együtt immár kilencz magyar színház áll itt fenn, melyekhez tizedikül az ismereteket népszerűsítő Uránia-színház csatlakozik. Nagyon élénk a főváros zenei élete is, a mi főként a filharmóniai társulat és a zenekedvelők egyesülete működésének az eredménye. A képzőművészet, bár nálunk valamennyi művészeti ág között a legfiatalabb, mégis hatalmasan föllendült. A föntebb már említett tanintézetek mellett főként a Képzőművészeti társulat működésének köszönhető, hogy a képzőművészeti kiállításoknak Budapesten immár nemcsak közönségük van, de a művásárlási kedv is nagy mértékben fokozódott. A főváros építészeti fejlődése a képzőmű-

AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM.

vészeteknek is hatalmas impulzust adott, a mennyiben a nevezetesebb középületeknek majdnem mindegyikében jelentékeny rész jutott hazai művészeink közreműködésének is; a fővárosban mind nagyobb számmal fölállított szobrok pedig a szobrászat fejlesztésére voltak jótékony hatással.

Az irodalom teljesen Budapesten központosúl; az itt létesített tudományos intézetek, a nagy könyvtárak (különösen az egyetemi, a múzeumi és az akadémiai) s a tudóstársaságok mind közreműködtek abban, hogy Budapest váljék a magyar irodalom központjává, még pedig úgy a szépirodalom, mint a hírlapirodalom és a tudományos szakirodalom tekinteté-

ben. A haladás ezen a téren rendkívüli; míg ugyanis 1851-ben csak 14 magyar és hat német lap jelent itt meg, ma ötszáznál több hírlap és folyóirat kerül kiadásra, miből 445 magyar nyelvű. A nagy kiadóhivatalok (Franklin-társulat, Athenaeum, Pallas, stb.) és könyvnyomdák az irodalom föllendülésére is nagy befolyással voltak.

ZRÍNYI MIKLÓS SZOBRA.

Már a középkorban is voltak egyes időszakok, midőn Budának és Pestnek ipara és kereskedelme elég jelentékeny volt. A régi időben a czéhek voltak az ipar egyedüli képviselői, s ilyenek már Zsigmond korában is virágzottak; a kereskedelmet nagyobbára idegenek, szerbek és görögök tartották fenn, kik utóbb a városban letelepedtek és lakói közé beolvadtak. De kereskedelem a modern értelemben csak akkor indúlt meg, mikor a közlekedés eszközei tökéletesbedtek. Erre a dunai gőzhajózás adta az első lökést, teljes kifejlődésre azonban csak a vasúti hálózat fejlesztésével, s különösen az újabb időben kezdeményezett czéltudatos közlekedési politikával juthatott Budapest kereskedelme. A főváros összes árúforgalma ma 60—70 millió métermázsára rúg, tehát háromszor akkora, mint a főváros egyesítésének idejében, s ennek mintegy negyedrésze a Dunán bonyolódik le. A közlekedési hálózat kiterjesztésével a személyforgalom is rendkívüli lendületet vett, s ma évente immár 17—18 millió személyt tesz ki, vagyis tízszerannyit, mint negyedszázaddal ezelőtt. Nem kevesebb, mint 24 pályaudvar, melyek közűl 15 a személyforgalom czéljaira is szolgál, bonyolítja le Budapest óriás forgalmát, s a Duna hátán több hajóstársaság személy- és teherszállító gőzhajói közlekednek. E mellett Budapest közúti közlekedése is rendkívül élénk; az immár kivétel nélkül villamos erőre berendezett közúti vasutak 112 kilométer kiterjedésű hálózattal vonják be a főváros egész

területét, s évente 7 millió menettel kerek százmillió embert szállítanak. E rengeteg tömegnek kétötödét a közúti vasút, egy ötödét a városi villamos vasút szállítja; ugyancsak egy ötöde esik a dunai hidak forgalmára, míg a fenmaradó rész a többi közúti vasutak, a gőzhajók, az alagút és a társaskocsik forgalmából kerül ki.

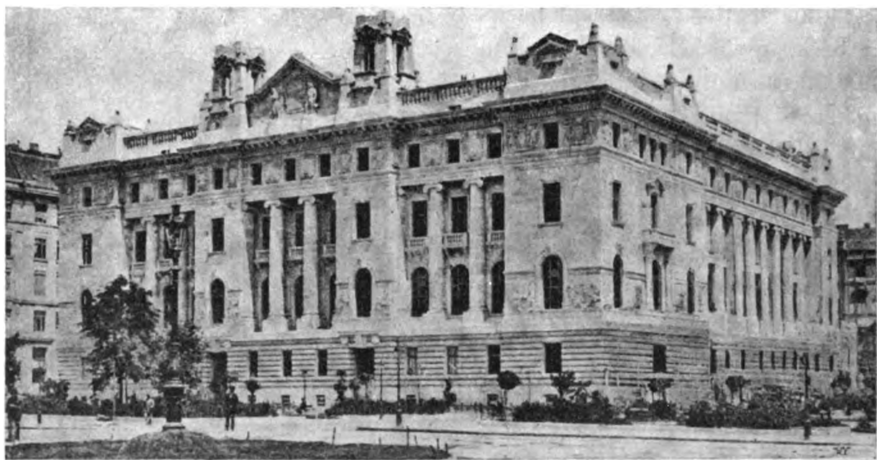
Maga az ipar is igen jelentékeny, bár — sajnos — ebben a tekintetben a külföldi nagyvárosok mögött még messze elmaradunk. Tény ugyan, hogy fővárosunk népességének 42 százaléka, azaz 308,000 egyén ipar után él (tíz évvel megelőzőleg 34%), de ezek közül csak 160,000-re rúg az iparban tényleg kereső egyének száma (1890-ben 105,000), kik közt 130,000 az alkalmazott segédszemélyzet. A fenálló iparvállalatok száma 32,393, de ezek között 19,000 az olyan kisiparos, a ki segédszemélyzet nélkül dolgozik, s a tulajdonképeni nagyipari vállalatok száma csak 622 (1890-ben 367, 1852-ben csak 30), mindössze 68,000 (1890-ben 37,000) alkalmazottal. Az egyes iparágak közül a malomipar egyike a legjelentékenyebbeknek; 11 nagy gőzmalom termeli azt a kitűnő lisztet, melynek híre az egész czivilizált világon becsületet szerzett a magyar iparnak. Igen nagy szerepe van még a sörgyártásnak (három nagy vállalat), a gépgyártásnak (34 nagy vállalat 13,000 munkással, közte a Ganz-féle vasöntő és gépgyár, a m. k. államvasutak gépgyára, s több hajógyár), az épület- és műlakatos-iparnak, az elektrotechnikai iparnak, a waggongyártásnak, a vasbútorgyártásnak, a szesziparnak, épitőiparnak, bőriparnak stb. Tekintélyes vállalatok még a dohánygyárak, a gázgyár, az államvasúti műhelyek, a téglagyárak, a jutafonó- és szövőgyár, a fegyvergyár, stb. Az ipar terén jelentékeny szerep jutott a részvénytársulatoknak, melyek-

BETHLEN GÁBOR SZOBRA.

nek száma 164, nem kevesebb mint 370 millió korona alaptőkével (húsz évvel ezelőtt 31 társulat 63 millió korona alaptőkével).

Az ipar mellett a kereskedelem a népesség legfontosabb kereseti ága; 103,000 ember, vagyis a lakosság 13 százaléka él kereskedelem után és ezek közt 57,000 a kereső egyén. A kereskedelem legfontosabb czikkei az ipar termékein kívül marha, sertés (kivált az azelőtt világhírű kőbányai sertés-piaczon), lovak, disznózsír, szalonna, gabona, gyapjú, állati bőrök, liszt, gyümölcs stb. Nagy számban vannak a kereskedelem erősbödéséhez szükséges intézmények, melyek között első helyen az árú- és értéktőzsde áll, továbbá a kereskedelmi- és iparkamara, a kereskedelmi csarnok, s a nagy közraktárak a gabona-elevátorral.

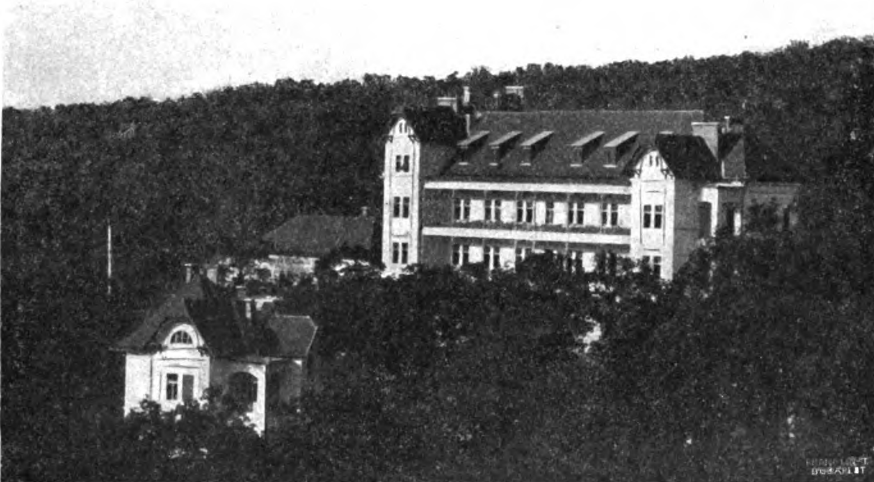

AZ OSZTRÁK-MAGYAR BANK BUDAPESTI PALOTÁJA.

A hitelszükségletek kielégítésére és a mindennapi forgalom lebonyolitására a régi, kipróbált pénzintézetek hosszú sora áll fenn. Az osztrák-magyar bank főintézetén kívűl itt székel 11 nagy takarékpénztár és 19 bank, két földhitelintézet és 93 hitelszövetkezet, mindössze 292 millió korona alaptőkével; üzletük nagysága abból itélhető meg, hogy pusztán csak a takarékbetétek összege 425 millió koronára rúg. A biztosító üzletek terén hét hazai intézet és számos külföldinek a fiókja működik.

Önként érthető, hogy a fővárosnak ez a valóban amerikai módon való rohamos föllendülése a városi hatóságra, tehát a lakosság egyetemére, óriási terheket rótt. A középszerű vidéki városokból rövid idő alatt olyan világváros lett, melynek úgyszólván egy csapásra kellett pótolnia évszázadok mulasztásait; s ha Budapest ma kulturális intézményei tekintetében kiállja a versenyt a Nyugat nagyvárosaival, ez az állam támogatásán kívül első sorban

azoknak a nagy áldozatoknak köszönhető, melyeket a város lakói fővárosunk érdekében hoztak. A főváros rendes kiadásainak összege 1874 óta tíz millió koronáról harminczhat millióra emelkedett, de ugyanezen idő alatt a város vagyona is megnövekedett kilenczven millióról kétszázharmincz millióra. A városi alkalmazottak száma hatodfélezer (közte 2000 tanító és 1700 közigazgatási tisztviselő) s illetményeik a 11 millió koronát meghaladják. Ennek az óriás szervezetnek vezetése s a főváros ügyeinek intézése részben deczentralizálva (a tíz kerületi elöljáróság által), részben a központban (a törvényhatósági bizottság és a tanács által) történik. A szervezet alapjait az 1872. évi XXXVI. t.-cz. vetette meg, s az

AZ ERZSÉBET KIRÁLYNÉ-SZANATORIUM. (A BUDAKESZI ÚTON)

1893. évi XXXIII. t.-cz. a kerületi elöljáróságoknak megfelelő újjászervezését vitte keresztűl. A fővárosi törvény Budapestnek az ország többi köztörvényhatóságaival egyenlő közjogi állást biztosított, de speciális közigazgatási és autonom érdekeinél fogva, a fenforgó kivételes népességi, kulturális és politikai viszonyokra való tekintetből bizonyos eltéréseket tett lehetővé, melyeknek czélja, hogy egyfelől a főváros autonom önállása teljesebb, szervezeti alakulása demokratikusabb legyen, de másfelől a kormánynak beavatkozása is biztosíttatik azon országos szempontoknál fogva, melyek a főváros közigazgatási állapotához fűződnek. A fővárosi törvényhatóság köréhez tartozik az önkormányzat és az állami közigazgatásnak (átvitt hatáskörben) ellátása, illetve közvetítése; de joga van a fővárosnak országos ügyek megvitatására és ebbeli határozatainak az országgyűléshez való fölterjesztésére is.

A rohamos fejlődés, melyen Budapest az utolsó évtizedek alatt keresztűlment, a kulturális föllendülésen kívűl a város külsejére, ábrázatára is rányomta a maga bélyegét. Budapest harmincz év alatt tökéletesen megváltozott; a vidékies jelleget nagyrészt lerázta már magáról, s a rendezetlen, fejletlen és szerény provincziális főváros helyébe nemcsak jól adminisztrált, de az újkor legszebb technikai vívmányaival is fölszerelt nagy város lépett. Igaz, hogy ábrázata ez okból egészen modern, s a történelmi múltból vajmi kevés emlék maradt reánk; de a művészies irányú új építkezések lassankint kiszorítják a régebbi szegényes és ízléstelen

AZ ANDRÁSSY-ÚT TORKOLATA.

házakat, melyek egészen a vidéki városok bélyegét nyomták volt reá. Az Andrássy-út, a nagykörutak és a Dunapartok kiépítésével Budapest oly hatalmas útvonalakat kapott, a melyeknek pazar építkezései bármely nagyvárosban megállnák helyüket. Lassúbb e tekintetben Buda fejlődése, a hol a talaj egyenetlensége és a nehezen hozzáférhető hegyek határt szabnak a terjeszkedésnek, míg a balparti síkon épűlt Pest akadálytalanúl terjeszkedhetik minden irányban, s az új korszellem is, szakítva a múlt emlékeivel és hagyományaival, oda költöztette át a közélet nyilvánulásának majdnem minden tényezőjét, s a legszebb építkezéseket is ott létesítette.

Az így megváltozott külső ábrázat szépségét nagyban emeli a fővárosnak gyönyörű fekvése. A hatalmas Duna mindkét partján épült fővá-

ros pompás képét egyik oldalon a sziklás Gellérthegy, a Várhegy és a háttérben a budai hegyek erdőkoszorúzta lánczolata fogja keretbe, míg a másik parton a házak tengere szinte a látóhatárral olvad egybe. Nagyon eltérő a főváros két parti része: Buda és Pest. Amaz sokáig a csöndesebb kisváros képét mutatta, mely történelmi emlékeivel vonz, míg ez a nagyratörő kereskedelmi életet képviseli. De még az egyes közigazgatási kerületek között is nagy a különbség. A hegyen épült Vár, ódon épületeivel és bástyáival, a kis tartományi fővárosok mintaképe, melynek csöndjébe csak a miniszteriumok, s elvétve az udvar jelenléte önt némi életet. A Tabán, a hajdani rácz városrész, azelőtt a Gellérthegy lejtőit foglalta el keskeny sikátorokban szorongó apró kunyhóival, melyek a Kelet festői

A BUDAI HALÁSZ-BÁSTYA A MÁTYÁS-TEMPLOMMAL.

rendezetlenségét tárták szemeink elé. Az Erzsébet-híd építésével kapcsolatban ennek legnagyobb része áldozatúl esett a városrendezésnek és szépítésnek, hogy majdan csinos villa-negyednek adjon helyet. A Várhegy mögötti völgylapályon a Krisztina-város terűl el, Budapest legkedvesebb városrésze, melynek szép kertjei mind nagyobb mértékben vonják magukhoz a főváros népét. A II. kerület az Országútból és Vízivárosból áll; ez a budai kereskedelem és ipar központja, míg amaz leginkább földmívelők és régebben szőlősgazdák lakóhelye volt. Egészen falusias a III. kerület (Újlak és Ó-Buda), melynek lakói a szőlő elpusztulása óta leginkább a gyárakban keresik kenyerüket.

A balparti városrészek a fiatal, de magasratörő nagyváros bélyegét viselik magukon. A Belváros Budapest cityje, a tudományos élet és a

hatóságok széke, a régi polgárság központja, mely a többi kerületekhez képest fejlődésében kissé hátramaradt, s a melynek elegáns utczáival és Dunaparti híres korzójával rendezetlen és disztelen sikátorai élénk ellentétben állanak. A legújabban végrehajtott nagyarányú szabályozások a régi utczák és sikátorok jó részét elpusztitották, s Pest legrégibb (de teljesen műbecs nélküli) épületei végképen letűntek a földszinéről.

A Lipótváros belső része még az 1838-iki nagy árvíz után, József nádor szabályozási tervei szerint kapta mai alakját; itt voltak a legszabályosabb utczák, de épületei nagyobbára nem voltak építészeti műtárgyak. A legújabb időben ennek a városrésznek északi fele nagy átalaku-

A SZABADSÁGTÉR.
(Az «Újépület» helyén.)

láson ment keresztűl; a pompás országháza körűl egészen új város támadt, mely az ú. n. Újépület lebontása és telkének rendezése óta Budapest legszebb és monumentális épületekben leggazdagabb része. Újabb épitkezései közűl az országházán kivűl az igazságügyi és törvénykezési palota, az új tőzsdepalota és az osztrák-magyar bank épülete érdemel említést. A Lipótváros egyébként mindig az üzleti élet, a nagykereskedelem, a tőke és a tőzsde székhelye volt. s jelentőségéből azóta sem veszitett, mióta a kereskedelem a többi városrészekben is tért hóditott.

A Teréz- és Erzsébetváros belső részeiben a kiskereskedés honol, külső utczáiban pedig a munkás és napszámos volt régebben a túlnyomó; az Andrássy-út kiépitése óta azonban, mely jelenleg Budapest legszebb utczája,

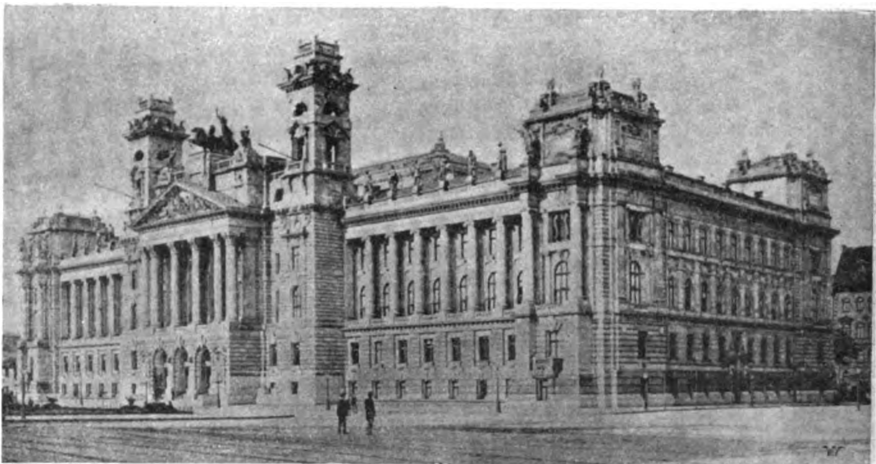
továbbá a Nagykörút létesitésével, e két városrészben is igen előkelő és vagyonos negyedek jöttek létre, melyekhez kifelé szép villák csatlakoznak. A Józsefváros belső része, főleg a nemzeti múzeum körül, a főúri világ kedvelt lakóhelye, külső s még kevésbbé fejlett, bár igen népes része a kisipar és a szegényebb néposztály otthona. A Ferenczváros külső utczáiban leginkább majorosok és fuvarosok telepedtek le nagy számmal, de a fővámhivatal, vásárcsarnok és közraktárak körül eleven nagyvárosi élet lüktet. Végűl Kőbánya, mely a fővárostól egészen el van különítve, leginkább gyári munkásokból és napszámosokból áll, kik az ottani nagy iparvállalatokban és sertéshízlalókban keresik kenyerüket.

RÉSZLET A BUDAPESTI NAGYKÖRÚTBÓL.

A főváros erős külterjes fejlődése következtében a városnak külső részein, úgynevezett kültelkein, újabb meg újabb telepek támadnak, a melyeket nagyobbára a munkásnépesség foglal el. Ilyenek az Angyalföld, az Erdőtelek, a Zugló és Rákosfalva, melyekben immár sok ezer ember él; de ugyanilyen kisebb telepek a város egyéb részeiben is keletkeznek, nem csekély hátrányára a városi közigazgatásnak, melyre azoknak fentartása rendkívüli terheket ró; holott még a város belterületén is nagy kiterjedésű rendezetlen és kiépitetlen térségek vannak. Igen kedvesek azonban a budai rész kültelkei, köztük a Svábhegy, Zugliget és Hüvösvölgy. Híres szép és nagyon keresett hely továbbá a főváros két része közt a Dunában fekvő *Margitsziget*.

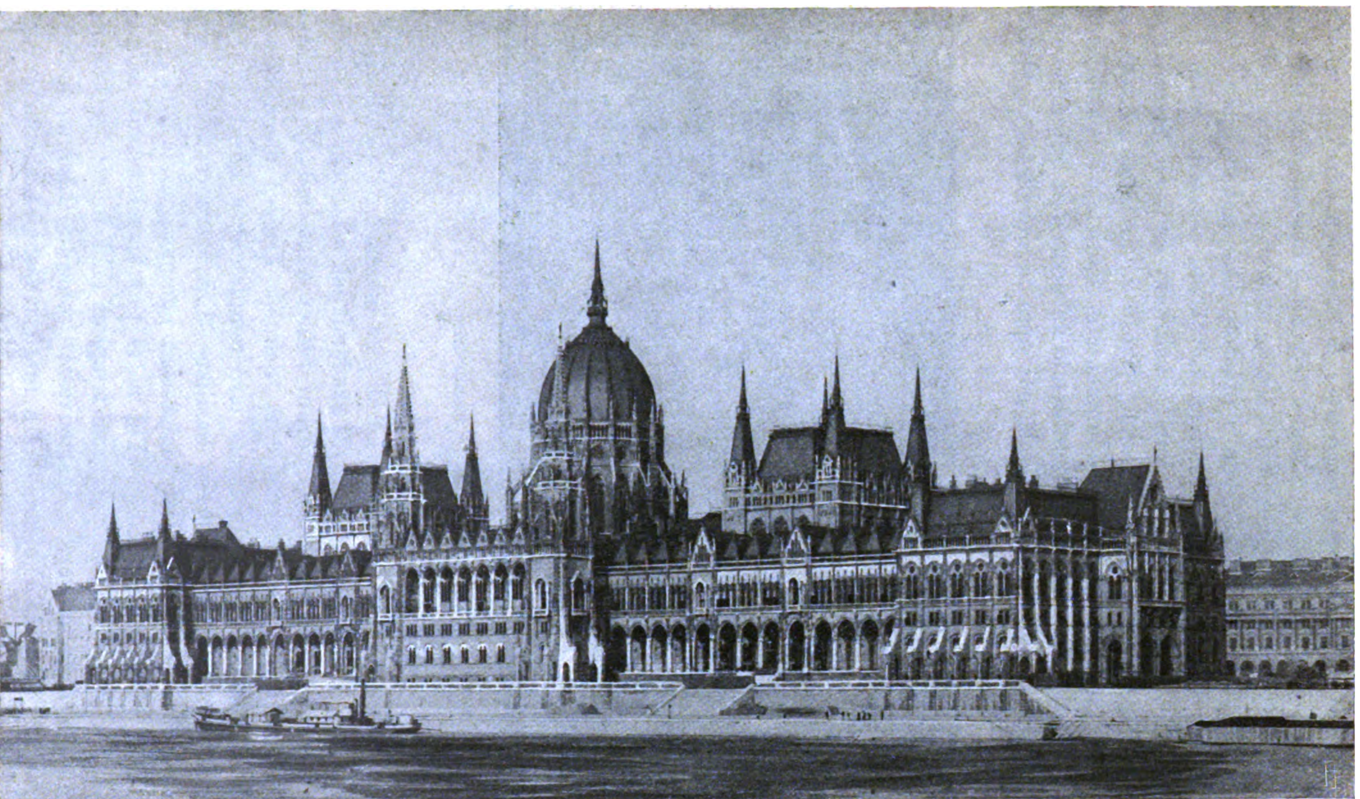
Egyébiránt Budapest építészeti fejlődése és szabályozása nem tekinthető mindenben sikerültnek vagy kielégítőnek. Midőn az alkotmány visszaállításával az addig annyira elhanyagolt főváros fejlesztése elodázhatlannak bizonyúlt, a törvényhozás sorsolási kölcsön útján 24 millió forintnyi pénzalapot bocsátott a főváros rendelkezésére, s a szükséges szabályozási munkálatok végrehajtására a fővárosi közmunkák tanácsát szervezte, melynek vezetése alatt épült az Andrássy-út, a Nagykörút, s rendeztettek a belső körutak. A szabályozásra általános tervezet is készült, de ennek elégtelensége és az alkotott építési szabályzat hiányai következtében a főváros szabályozása és beépítése sok tekintetben elhibázottnak mondható. Ez annál sajnosabb, mivel a főváros összes házállományának mint-

AZ IGAZSÁGÜGYI PALOTA.

egy kétharmadrésze az utolsó harmincz év alatt épült, s így módjában lett volna az illetékes építésügyi hatóságnak, hogy a városrendezés, közegészségügy és szépészet követelményeinek megfelelő új város keletkezését tegye lehetővé. Úgyde azt látjuk, hogy még az újonan épült városrészekben is túlszűk utczák létesülnek, nagy közterek igen csekély számmal vannak, a háztelkek pedig oly sűrűn épültek be, hogy ehez fogható példát alig látunk modern városokban.

Ha már ez a körülmény is rontja némileg a főváros külső képének egyébként kedvező hatását, úgy az az egészen modern építészeti jelleg, mely Budapesten uralkodik, szintén élesen megkülönbözteti a művelt Nyugat nagyvárosaitól. Régi, műértékkel bíró építészeti emlékeink alig vannak, mert a középkor és a török uralom elpusztította még azt a keveset is, a mi a régibb időből megmaradt. A tizennyolczadik század

AZ ORSZÁGHÁZ.

folyamán újjá épülő városok szegényes és ízléstelen házakból állottak, melyek teljesen híjával voltak a legcsekélyebb építészeti műbecsnek. Az 1838. évi nagy árvíz után megindúlt ugyan a nemesebb művészeti építkezés is (mint a nemzeti múzeum Polláktól), de a szabadságharcz után ismét pangás állott be, s csak a hetvenes évek óta lépett föl az új építészeti iskola (Ybl Miklós, Weber Antal, Skalnitzky és Koch, Steindl Imre, Lechner Ödön, Schulek Frigyes, Czigler Győző, Alpár Ignácz, Hauszmann Lajos stb.), mely fővárosunkat monumentális épületekkel gazdagította. A legkiválóbb épületek közül fölemlítendő az országház (Steindl műve), Budapestnek és általában az újkori gót építészetnek egyik legkiválóbb

A FERENCZ JÓZSEF-HÍD.

terméke, mely 34 millió koronába.került; az igazságügyi palota (Hauszmann műve); a magyar tudományos akadémiának a legnemesebb renaissance-ízlésben tartott palotája (a berlini Stüler Ágost műve); a budavári koronázó, vagyis ú. n. Mátyástemplom (Schulek Frigyes megújítása óta Budapest legszebb, nagy műbecscsel biró temploma), a környező remek Halászbástyával; a Szent István bazilika (Hild szerencsétlen kisérlete után Ybl műve); a magyar királyi dalszínház pompás épülete (Ybl műve); a New-York palota; a fővámház (Ybl műve); az erzsébetvárosi templom (Hauszmann műve); a ferenczvárosi templom (Ybl műve); a kőbányai templom (Lechner műve); az iparművészeti múzeum (Lechner műve); a margitszigeti fürdőház (Ybl műve); a mezőgazdasági múzeum a városligetben (Alpár műve); az új tőzsdepalota (Alpár műve); a keleti és nyugati pályaudvar, Budán pedig a nagyméretű királyi palota, mely Ybl

BUDAPEST: ERZSÉBET-HÍD.

tervei szerint, Hauszmann által befejezve, fővárosunknak egyik legmonumentálisabb épülete. Nem hagyhatjuk említés nélkül a főváros szoborműveit sem, melyek, ha nem is tartoznak épen az elsőrangú műalkotások közé, szintén Budapest művészeti fejlődésének tanúságai; ilyenek: Deák Ferencz, Petőfi Sándor és báró Eötvös József szobrai (Huszár Adolftól), Arany János szobra (Strobl Alajos müve), gróf Széchenyi István szobra (Engeltől), az 1849-iki honvédek szobra (Zala Györgytől), Szavojai Jenő lovas-szobra (Róna műve), továbbá a Ferencz József királytól adományozott tíz szobor közül eddig elkészült szobrok (Anonymus, Gellért püspök, Hunyadi János, Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Bocskay István), végűl

A MARGITSZIGETI FÜRDŐHÁZ.

Ybl Miklós, Trefort Ágoston, gr. Széchenyi Ferencz, Salamon Ferencz, Irányi Dániel és Szarvas Gábor kisebb méretű szobrai.

Építészeti szempontból fővárosunk nevezetes alkotásai még a nagy Dunahidak. A mai hat híd közül első helyen áll és legrégibb (1838—48) a Lánczhid, mely a maga nemében egyike a legkiválóbb alkotásoknak. Létrejötte gróf Széchenyi István érdeme; terve és kivitele az angol Clark testvéreké. Csakis harmincz év múlva épült a Margithíd és ugyanakkor az összekötő vasúti híd. 1896-ban nyilt meg a Ferencz József-híd és hét évvel reá a hatalmas Erzsébet-híd, mely egynyílású lánczhídként fogva át a Duna széles medrét, ismét egy nevezetes technikai alkotással gyarapította fővárosunkat. Ezenkívül Újpest és Ó-Buda között is van egy vasúti híd, a Margithidról pedig szárnyhíd épült a Margitszigetre. A távolabbi jövőnek van fentartva a borárostéri és az óbudai híd létesítése.

Mindezek a remek alkotások ékes szószólói Budapest nagy fejlődési képességnek. Rövid idő alatt szinte szemünk láttára egy hatalmas, minden intézményében modern nagyváros nőtt fel, mondhatnók a semmiből, melyben nincsenek ugyan a nyugati nagyvárosokhoz hasonló történelmi emlékek, építészeti és műkincsek, de modern intézményeivel pótolni igyekszik azt, a mit a sors mostohasága tőle évszázadokon keresztűl megtagadott. Ennek a nagyvárosnak fejlődése talán nem minden irányban kifogástalan; de a nagyratörő ifjúnak nem szabad minden tettét a legszigorúbban megitélni, mert a ki rövid idő alatt akar másokat utólérni, az bizony nem járhat mindig a legjobb utakon. Az a nagy hazafiúi lelkesedés és áldozatkészség, melylyel a hatóságok Budapest fölvirágoztatására törekedtek, s a lakosság életrevalósága és szorgalma, melylyel ezt a törekvést támogatta, rövid néhány évtized alatt megteremtette azt a csodálatos ifjú óriást, melyre ma hazánk minden fia méltán büszkeséggel tekint, mint Magyarország díszére, s a nemzet szívére, melyből szervezetének minden érverése kiindúl; megteremtette az európai nagyvárosok méltó versenytársát: *Budapestet.*

TRIGA AZ IGAZSÁGÜGYI PALOTA HOMLOKÁN.

HAJÓVONTATÁS.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A DUNA-TISZA KÖZE.

Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskúnmegye monografiája. 3 kötet. Budapest, 1876—77. — *Frankl M.:* Szabadka város ismertetése. Szabadka, 1899. — *Palugyay Imre:* Magyarország történeti, földirati és állami legújabb leírása. 4 kötet. Pest, 1852—55. — *Reizner János:* Szeged története. — *Kálmány L.:* Szeged népe.

A nagyobbik magyar Alföldnek külön jellemű, jelentős tagja az a 70—80 km. széles és 280 km. hosszú földszalag, mely a Mátra-Cserhát lábától Újvidékig terjed a Duna és Tisza között, s 20—25 ezer km² területen meglehetős híven megtartja ősi arczulatát, a Tiszán túl fekvő síkságtól és a Marostól délnek fekvő rónától teljesen elütő képét.

Nem földrajzi egységekkel vetett számot a régi fölfogás, mely Magyarországon Dunáninnen — Dunántúlt és Tiszáninnen — Tiszántúlt kerekitett ki. Politikai fölosztásképen sem vált az be kielégitőnek, mert a folyók eleven, mozgékony, helyet cserélgető határvonalak; még kevésbbé volt alkalmas az a megkülönböztetés, hogy eltérő természetű talajalkotást mint egységesen önállót jellemezzen. Sikeresebben teszik meg azt a vízválasztók, a melyeknek kétoldali lejtője úgy egésziti ki egymást, mint az ember testén a két kar.

Az a nem magas bakhát, mely Irsa alatt szakad ki a cserháti dombsor derekából és alig emelkedik a két oldalán jobbra-balra lejtősödő sík fölé, a Duna és Tisza közé ékelt területnek gerincze; nem is igen több a magassága 130 méternél (a tenger színe fölött), de a mi vize van,

kétoldalt küldi, két enyhe lejtőjét pedig ugyanolyan jellemzőjegyekkel látta el. Ez a Duna-Tisza köze, mely befoglalja Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye nagyrészét, Jász-Nagykún-Szolnok és Csongrád vármegyék Tisza-jobbparti darabját, Bács-Bodrog vármegyét pedig egészen. Valóságos birodalom az már a Zagyva jobbpartjától is.

Ez az önálló földrajzi egység élesen különbözik a vele hajdan egyazon politikai kerületbe szorított felső vármegyéktől, melyeknek népe egykor a Duna-Tisza Mezopotámiájába kaszálni is, ma azonban már csak drótozni és üvegezni jár; de elüt a Dunán túl terülő, szeliden szép dombos vidéktől, valamint attól a nehéz fekete talajú áldott lapostól is, melyet Tiszántúl a folyók iszapja épitett föl és a mely ma olyan aczélos búzát terem.

Erősen jellemzi a Duna-Tisza folyótlan, csak fakadó, de lefutni nem tudó vadvizekben gazdag. 14,000 km^2 kiterjedésű közét a homoktalaj és annak buczkasorai, melyeket az északnyugat felől uralkodó (a hogy a nép nevezi: «anyjáról fúvó») szelek építgetnek, bontogatnak. A két folyó felé kötöttebb a talaj; talán azért is jelzik Jenőt Kara (fekete) előnévvel, mert a mint Kocsér irányából feléje közelítünk, fokozatosan feketébbre színesedőnek látjuk a földet. Van Fekete-puszta Nagy-Kőrös határában, Feketehalom Szalk-Szent-Márton és Vadkert mellett, Feketehegy Bács-Bodrogban. Szolnok tájékán és sokhelyt alább is Titelig, a Tisza jobbpartján. a folyótól vagy 10 kilométernyire erősen salétromos a talaj.

A Duna-Tisza közén a hullámos emelkedés diluviális homokos és lőszös, sőt Bácsmegye északi részén szinte egymásba megy át. Itt-ott mészkő is kerül a fölszínre, mint Törtel, Kistelek és Szabadka környékén; a nép terméskőnek nevezi, ellentétképen a csinált kővel vagy téglával, a melyből szilárdabb épületeit rakja és a néhol bőven lelt csigahéjakból égetett mészszel készít hozzájuk vakolatot.

Csongrádban Kistelektől Pusztaszerig csak homok van, még pedig sárga folyóhomok, a mely kalászt terem és szőlőt nevel. A tanyák mind homokra épűltek; homokban állnak a fák és a vetések, s nyáron az izzómeleg levegőben a homok fölött mutatja csalóka képeit a délibáb. A vetések és szőlők között keskeny utak kanyarognak, de az is csupa homok, úgy hogy csak lépve megy benne a ló és nehezen húzza a kocsit, mely keskeny kerekeivel mélyen besüpped. Utána finom, lengő por száll föl, a forgó kerék pedig fölkapja magával a homokszemeket, s azok úgy peregnek le róla, mintha vízben járna a kocsi.

Kelebiánál, Szabadka felé, egész homoktengeren vonúl át a vasúti vonat. Kalocsa vidékén a végtelen futóhomok helyenkint egész pusztaságában és végtelenűl lehangoló terméketlenségében jelenik meg; mert a homok és a fű nem jó barátok, s egyre küzdenek egymás ellen. Majd

ismét más helyeken gyönyörűen hullámzó kalásztenger, vagy a barátságosan susogó lombsátor édesget magához. Ott nincsenek hegyek, halmok is alig vannak, s hol a Duna ömlik méltóságosan, hol puszták terülnek el hosszan, hol pedig óriás puszta a látókör, melynek tetején a. Napnak gyémánt csillárja és oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magukat a gulyák és ménesek.

Kecskemét tája sem teljesen fátlan pusztaság, hanem viruló kert, a hol szellőhordta magból nőtt ki az erdő, haragos-zöld sömlyékből indúl útnak a virágra hulló harmat, s aranycsillogású buczkákkal köt czimboraságot a kénye-kedvére őgyelgő napsugár. Nyári napfordulókor ereje teljében van a természet, a hajnal az alkonnyal fog kezet, virágra virág hajtja a fejét, lomb a lombnak susog, a Nap hevétől égő-sárgán folyik egybe a kalászos föld az ég aljával, s a látóhatár mesgyéjén a forróság arany színei vastag rétegben árasztanak el mindent. Őszszel ellenben álmos lomhasággal fekete felhők keringenek, mint óriás sasok, s kiterjesztett szárnyuk alig-alig lebben.

Változatos vidék a Szarkás-puszta hepe-hupás területe Kecskeméttől nyugatra. Mintha egyszerre merevűlt volna meg a lapos hullámhegyekké duzzasztott és tágas völgyekké mélyített tengersík, olyan a puszta képe. A buczkák tetejét gyérebb és fakóbb fű borítja; a völgyelésekben virágtól tarkított a mező, s belőle itt-ott ösztövér fa vagy csenevész bokor emelkedik ki, gyöpét pedig helyenkint kikezdette a pusztán végig száguldó szél ereje. Félegyháza és Alpár között egy ilyen helyet «vaskapu»-nak neveznek, annyira nehéz járatú; ehez hasonló a jakabi és orgoványi puszták buczkása is.

A nagybugaczi pusztának Tolvajos nevű része meg épen a rónák Svájcza. A hegyei homokbuczka-sorokból állanak; egész rendes hegyvölgyes táj tiszta futó fövényből, melyet a szelek szabad száguldása halmozott össze élekké, csúcsokká. Benőtte nyár- és nyirfa-bokor, helyenkint boróka, itt-ott fű, giliczetüsök, ördögszekere és kutyatej. A legmagasabb hegycsúcs félakkora, mint a Szent-Gellérthegy. Tolvajos a neve, mert a betyárvilág idején annak szurdokaiba rejtegették el a lopott lovakat a zsandárszemek elől. Elhagyott útnyom vonúl rajta végig, a régi kiskőrösi, a melyen Petőfi egykor Kecskemétre járt iskolázni.

Buczkás a kecskeméti Tisza partján a Szikra-puszta is, de ősi termékenységű tenyészettel van benőve, a hova az ughi révházhoz menő vasút pályája 0·005 lejtéssel tart. Felső-Alpár pusztának a része az, hol a szántó-vető ekéje gyakran rozsdás nyílhegyet vet föl, tán épen abból a csatából, melyet a honszerző Árpád vívott ott Zalánnal; 1830-ban arany koronát leltek és kardot a fövenyében. Elragadó kilátás nyílik onnan a Rekettyés-halomról, melyet a fűzfaszegély között kanyargó Tisza mos.

Megszakítják a Duna-Tiszaköz egyhangúságát azok a dombok, melyek a Tápió vizétől délre emelkednek 100—120 méternyire a síkság fölé s elvégződnek Czeglédnél a Cserőben, mely még kavicsos és szinte hegyvidéknek válik be. A többi dombsorok alig 20—30 méterrel magasabbak a környező laposnál, de nem összefüggő lánczokat, hanem csak valamennyire egyirányban követhető és nagy közöktől megszakított buczkasorokat alkotnak, a melyeknek tetején már módosúl a növényzet képe.

Három meglehetősen egyenközű sort lehet megkülönböztetni északdéli irányban; közöttük a keleti, a mely egyúttal a két nagy folyó vízbirodalmának az elkülönzője, Alberti-Irsától Vacs, Lajos-Mizse és Kerekegyházán át Kecskemét háta mögé kerül; odébb Matkó, Bugacz-Monostor, Szank, Kötöny-pusztákról Halasnak tart és Szabadkától délnek csatlakozik a telecskai fensíkhoz, mely a két folyó ártere fölé meredeken emelkedő lősz-hátság, s a széleit buczkasorok kisérik. A felső része a tengerszín fölött 140—150 m., az alsó is 108—113 m. Szabadkától a Ferencz-csatornáig tart, s a Tisza mellett Orompart a neve. A titeli fönsík kisebb és alacsonyabb; a hossza 18 km., a szélessége 6 km., a magassága is csak 117—129 m. között ingadozik, de mivel 30—40 méterrel haladja meg a Tisza partját, mutatós ellentétet alkot.

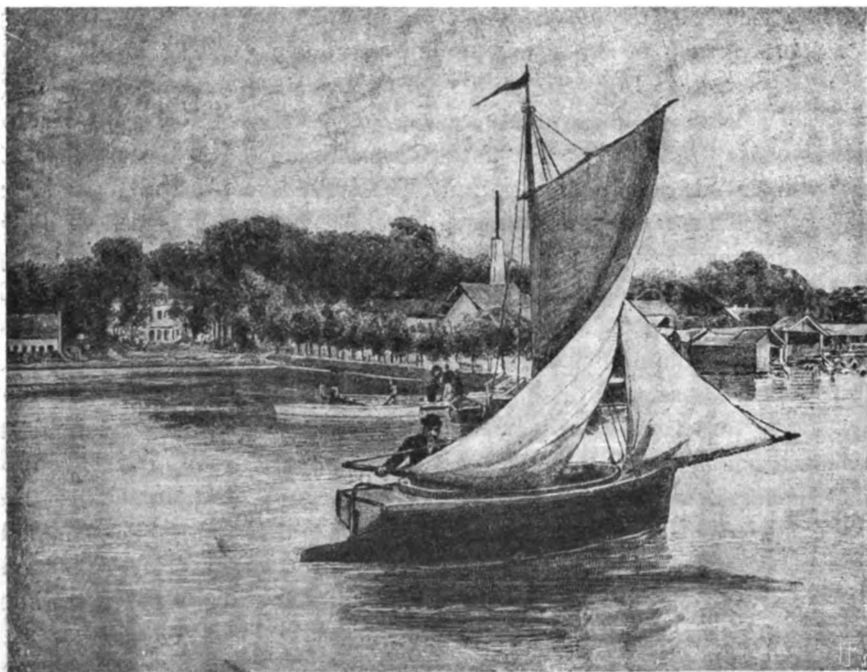
A magánálló dombok, mint a Siróhegy, a pusztaszeri Héthalom, a szegedi Öthalom, a kecskeméti Kenyérváró- és Csonthalom, a bácskai Testhalom, Vitézhalom, Kőhalom, Czigánydomb, Kecskedomb és a sok Kúnhalom, a legnagyobb valószínűséggel megannyi emberi készítmény azon a ferde fekvésű síkon, mely Budapesttől Szegedig 17 métert lejt, s onnan Palánkáig megint 10-et. Annyira kiegészítője a halom a rónának, hogy még a Tetétlen nevet viselő pontokon sem hiányzik tetőző domb. Ilyen Nagy-Kőrös egyik pusztáján a Pengyom, a másik Tetétlen-puszta Solt vidékén terűl, a harmadik pedig már helység Hajdú vármegyében.

A Duna-Tiszaköz folyóvizei csak patakok és erek. Ily kevés folyóvíz és átlag alig 500 mm. csapadék mellett ez az országrész öntöző csatornarendszer hiányát rendes időjárású években azért nem sínyli meg, mert rajta a tavaszi hóolvadék és a nyári záporok vize számára levezető medrek nincsenek, s így sokhelyt tócsát áll a *vadvíz.* Azok között sok a fölfakadt *kelő* is, mert az áradások vizét a két folyó közének homok és lőszből álló altalaja könnyen átereszti. Gyakran megtörténik, hogy a Tiszától meg a Dunától jó távol és magasan fekvő tájakat lep meg a fölfakadó víz; elönt vetést, legelőt, s az országúton csóvák jelölik az oldalt, a hol nem merűl meg a szekér. Kecskemét 40 méterrel áll magasabban, mint a Tisza, a melynek birodalmához tartozik és pinczéiben gyakori a magas víz.

Ez az eredete annak a 100 tónak, melyek a Duna-Tisza közén elszórtan feküsznek. A legtöbbjük székss, attól nyeri sok a színét és Fehér-tó

elnevezését, a mit a Bácskában szerbül Bélaborá-nak mondanak. Szíktója majd minden községnek van, s azok több-kevesebb eredménynyel gyógyfürdő-szolgálatot teljesítenek.

Az álló vizek között legnagyobb a szíkesvizű, 700 hektár területű Palics, Szabadka mellett és birtokában; az alakja félhold. Hagyomány szerint a XVIII. század közepén keletkezett, midőn itatókutat ástak a legelőn, s a feltörő víz elborította a tájat. Javas hatását ismerték már 1777-ben, de igazán gyógyító hírre a múlt század 40-es éveiben kapott. A melléje épített

A PALICSI-TÓ.

fürdőtelepen fiatal szép fenyves árasztja üdítő illatát, nagy és gondozott parkja pedig szanatórium görvélyes gyermekek számára. Előkelő berendezése miatt egészséges felnőttek is örömest látogatják. Szabadka házilag kezeli; Szeged felől is könnyen hozzáférhető. A késő estéket nem tanácsos a mocsárláz miatt a szabadban tölteni, mert annak gerjeit a még fiatal fenyves legyőzni nem birta. 1865-ben annyira kiszáradt a tó, hogy szekerek járhatták, s akkor a fürdőmedenczéket kútvízzel kellett táplálni.

Mikor geologiailag fiatalabb volt még a Duna-Tisza köze, csak nomád nép lakhatott itt a sok víz miatt. Theodosius kelet-római császár követei Attila táborudvara keresésében ingoványok közé tévedtek, s nádból rakott

tűznél szárítkoztak. I. Géza király idejében (1075) a mai Felső-Alpár pusztán 9, Csongrád határában 67 tavat ismertek. Mátyás idejében (1458—1490) is több volt a Duna-Tisza közén a viz, mint ma. A csongrádmegyei Dong-ér felől az a néphiedelem, hogy a Dunából kapja a vizét. Kecskemét és Kún-Félegyháza között a Páka-pusztának nevet a vízkedvelő gyékény (Typha) buzogányából szétfoszló páka-szálak adtak, a mi a pákatapló anyaga, a mit a nép tűzcsiholásnál ma is használ. Van Eresztő, Fűzes, Halász, Halásztelek, Hatsziget, Sarlósár és Tajó nevű puszta, mindezek azonban épen olyan vizetlenek ma, mint maga a Páka-puszta. Kalocsa vidéke ma is méltán viseli a Sárköz nevet. Van továbbá Halas, Nádudvar, Tó-Almás, Tószeg és Uszód helynév.

Kiegészíti a Duna-Tiszaköz vízrajzát a Ferencz-csatorna, mely 1793—1802 között épült, előbb csak az ott össze-vissza kuszált vizerek szabályozása végett, de utóbb kinőtt a vízműveletekből a 108 km. hosszú, 18 m. széles csatorna, hogy egyúttal a közlekedést is szolgálhassa. Mivel a Dunától 9 m. esése van a Tiszáig, 5 rekesztő-zsilippel látták el. De a mint a monostorszegi Duna-ág az anyafolyótól, annak nyugatra való fejlődése folytán elszakadt, Bezdántól 10·5 kméteres tápláló csatornával kellett meghosszabbítani, hogy elegendő élővizet kapjon. Belőle szakad ki az újabban épült Ferencz József-öntözőcsatorna. Kis-Sztapártól Újvidékig 74·5 km. a hossza.

Hogy sok elhagyott folyómeder-részlet van a Duna felé eső tájakon, s azok legelőbb telnek meg úgy meteor- mint átszüremlő vízzel, ennek okát némelyek a Duna-völgy sülyedésében keresik, — holott az esetben sülyednie kellene a jobbpartnak is. A magyar alföldi Dunát nyugat felé való nehézkedésre a Baër-féle folyókitérülési törvény készteti, mely szerint az északi félteke meridián-irányba ömlő folyói a jobb partjukat koptatják, a balpartot pedig elhagyogatják.

A két folyó köze azonban nagyobb nem igen lesz, mert az egyensúlyt a Tisza előnyomulása tartja fönn. A Tiszát főképen mellékvizei tolják nyugatnak, s ez által a folyó növeli a keleti Alföldet, mely a nyomában asztalsík terep gyanánt marad vissza. Vándorol tehát a Duna-Tiszaköz lassankint nyugat felé, mintha a Duna az őt űző Tisza elől menekülne.

A Zagyva torkolatáig is sok helyen nyomúl elő a Tisza, de a szűkebb értelemben vett Duna-Tisza közét csak azon alúl fogyasztja Titelig. A szolnoki várat már elnyelte; az utolsó kőtuskót belőle 1879-ben mosta ki. Szajoli, czibakházi, csépai mederrészleteit elhagyta és Ughnál Kecskemét határterületét foglalja; elmosott már vagy 8 holdat belőle, betör a lakiteleki rétbe, s a mai ughi révház már a harmadik, mert a megelőző kettő a folyó medrébe került. Csongrádon már egész házsor dűlt a Tiszába.

apránkint. Szentes mellett a folyó maradványa a Lapos- vagy Lapis-tó, melyet Fertőnek is neveznek; vele átellenben pedig ostromolja a Vidra-torok táját. Mindszent északi oldalán nagy víz járt hajdan, Tófenék a neve a nagy darab földnek ma is, a hol ma csak kelők fakadnak tavaszszal, de vele szemben kitört 1876-ban a Tisza és Csanynál 18,000 holdat borított el; 2000 holdat még 1877-ben sem eresztett ki a hatalma alól. Vásárhely mellett a Hód-tó Tiszameder-maradvány.

Exponált helyzete van Szegednek. Váráról úgy énekelt Tinódi Sebestyén, hogy «csudabölcsen rakták», mégis 1860-ban már az alapját törte az előnyomuló Tisza. Az 1879-iki katasztrófa után épült kőpartot is előbb 30,000 köbm. elsülyesztett kővel kellett erősíteni, pár év múlva pedig 1889-ben, vízosztó művet kellett létesíteni, hogy a folyó erejét bénitsa és Szegedet az alámosatástól megvédje. Zenta fölött a régi keleti öblözet úgy eliszaposodott, hogy a budzsáki félsziget a Bácska kárával torontáli föld lett. A város alatt 1889-ben 1·8 km. vonalon partsülyedés állott elő. Alább ½ órányira feküdt Bátka falu; ezt Homann térképe 1730-ban még föltünteti, de ma a Tisza van már a helyén.

Torontálban Csóka, Tisza-Szent-Miklós az anyafolyó mellett voltak; ma tőlük keletnek hosszú holt-ág vonúl. Egykoron Nagy-Kikinda mellett folyt a Tisza, maradványa a ludasi Morotva ma Adánál éri el; Beodra mocsárterülete is folyóágy volt. Kiszáradt medrek vannak Ó-Becse és Basahíd, Csurog és Melencze között. Csurognál nemrég borított el a Tisza 16,000 holdat; Mosorinnál 15,000-et és Tokajtól Titelig majd minden kitörése nyugatra irányúl. Az utóbbi helyen a magas part nagy darabokban szakadozik; annyira aláássa a folyó, hogy a medrébe 1895-ben 200 m. hosszúságban 30 m. széles talaj zuhant le és házakat is eltemetett.

A Duna-Tiszaköznek eme vándorlását Stefanovics a szerbektől kossavának nevezett keleti szél geologiai munkájául rója föl és véleménye külföldön hódított is, pedig egészen alaptalan; a temesvári, szegedi és kecskeméti meteorologiai megfigyelések nem igazolják a keleti szélirány uralkodó voltát. Inkább annak mondható az északnyugati szél az év három szakában, télen pedig olykor a délnyugati, a mikor békésen őrli a szú a szántalpakat a kocsiszín alatt. Kecskeméten a nyugati és délnyugati szelek túlnyomók erőben és tartósságban; de ha májusban az északnyugati kerekedik fölül és nap-nap után felhővel teríti be az eget, annyira lehűl hatása alatt a levegő, hogy mihelyt elül, megjön a késői fagy s a vetéseket és szőlőt virágjukban veszi meg.

Forró nyári napokon gyakori az a helyi eredetű szél, a mit jászesőnek nevez a nép; megszületik pedig, ha a homok erősen föltüzesedik a nap hevétől, szinte 50 fokra. A mely föllegeket a jászeső hajt, azokból csöpp eső sem hull, hanem röpül a homok napszámra; ha pedig forgó

a mozgása, akkor: «az útat nyalja sebesen haladva, mintha füstokádó nagy kémény szaladna.» Szidja is az alföldi magyar, kivált mikor hasznos esőt vár, — már pedig a jászeső teríti szét az értékes talajrészeket, melyek a Tisza áradásai útján jutnak le az Alföldre trachitkőségű hegyeinkről, s kövériti velük a homokot.

Erdősebb volt a Duna-Tisza köze hajdan, mint ma. Régi római írók szerint 1½ ezer év előtt sűrű erdőség terűlt el ott. Bács-Bodrogban ma az erdőállomány 6—10%-a az egész területnek; Csongrád vármegye Tiszán-

JÁSZESŐ. (FORGÓSZÉL.)

inneni részében, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskúnmegye síkján alig 5%, sőt Jász-Nagykún-Szolnokmegye határos részein csak 0·03%. Kecskemétnek 10,756 hold az erdeje, Szegedé 7500. A törökvilágban pusztúlt el a legtöbb erdő, s a téres pusztákra később letelepült kis-kún sem ültet fát a tanyáján; vagy a dűlő útjain, hogy a vetésére árnyékot ne vessen és madár ne látogassa; holott épen az élőfa, az erdő, töri meg a jászeső hatalmát és dajkálja az öntöző esőt. Fönnállott Etelka erdeje néven még a XVIII. században is Szeged belső területén a liget, a melynek fáit a néphiedelem szerint Zalánfi ültette Árpád leánya Etelka kedvéért, ki Szegeden szeretett lakni. De annyira megritkúlt már 1790-ben az az erdő, hogy alig volt benne 60—70 fánál több, s azért Dugonics Ádám, a városnak akkori polgármestere, 1600 fát ültetett oda.

Ma a Duna-Tiszaközi vánnyadt erdőkben több a meztelen buczka, mint a sikár (Equisetum) és több a sikár, mint a törpe nyárfa; de a vizek mentén, a laposokban más a kép. Ott az erdőszéli homoktalajban még a kökörcsin, a nagypéntek virága (Anemone pulsatilla) gyászol hamvas sötét, leveletlen lecsüngő fejével, mintha sírba készülne; de egy lépéssel odább az erdőben már húsvétot ünnepelnek a lombok. Sasfészkes tölgyek váltakoznak óriás jegenyékkel, a gémek tanyájával, s a sudaras fák között itt-ott vadgalambos vadkörtefák virágzanak. Megannyi patyolatinges leánykák

TÖLGYES A DUNA-TISZA KÖZÉN.

a kökénybokrok fülemiléikkel, a somfa sárga virágai, s az orgona feslő bokrai; úgy hogy a ki közéjük keveredik, feledi, hogy az Alföldön jár.

E földdarab ősi fái között ma is számot tesz a nyír- és borókafenyő a magasabb buczkákon; a rezgő és fehér nyárfa, a mocsári tölgy, a szil- és kőrisfa a laposabb pontok kedvelője; az utóbbi nevet is adott Nagy- és Kis-Kőrösnek. A fűz sokféle változatú fajtája a vizek közelében él és kivált a Tisza kiöntéseiben bámulatos vastag, kötél- és gúzsszerű gyökereket ereszt a derekából, ha hónapokig állott a koronájáig érő árban. Látni ott 7—8 m. kerületű törzseket is. Az ember lakásának közelét keresi a javas hatású és mitológiai jelentőségű bodza, a pünkösdi gally.

Egészen meghódította a talajt vagy harmadfél száz év óta a fehér ákácz, melynek csodás szívóssága daczol a nép fapusztító hajlamaival;

illata balzsamossá varázsolja a május közepét, áprilistól novemberig pedig ezerféle árnyalattal színezi a sárgás-szürke homokot. Egykorú vele a kanadai nyárfa. A puszták embere annak a síma kérgébe metszi be, a mit felejteni nem akar, de betűit eltorzítja az évről-évre vastagodó faderék, úgy hogy végre alig olvashatni. Előbb jött Itáliából a jegenyenyárfa, melynek piramis-növése miatt pálma a neve; örömest ültetik párosával a szőlőkbe, vagy sorokban az utak mellé; a ki Nagy-Kőrös felől vasúton jöttében azokat balfelől meglátja, tudja már, hogy Kecskemét határába érkezett. A tiszai átkelőknél pedig világító tornyok gyanánt emelkedik egy-egy szál jegenyenyárfa és messziről mutatja a végtelenbe húzódó töltést járónak, hogy merre van a révpart az ártéri fűzek zöld tengerében. Nyársapátpuszta hajdan Nyárjas-Apáti volt.

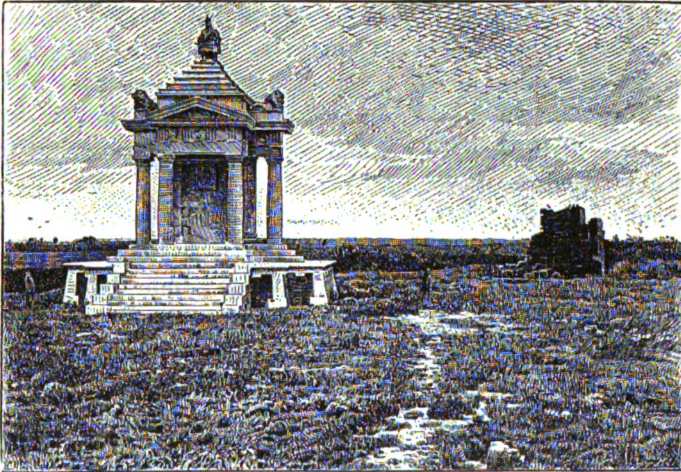
Száraz mezőkön terjeszkedik az alföldi legénység süvegének bokrétája, az árvalányhaj, s az illatozó üröm fajtái, közöttük a kerti-tárkony nevű alföldi konyhafűszer. A szegénység téli tüzelője a ballangó, melyet a pusztai szelek a harmadik határba is elgörgetnek. Magasra emeli piros rózsáit a pusztai paréjok fölé a bogáncskóró, sárga oszlopát pedig az ökörfarkkóró. Szép metszetű leveleit posza homokon teríti el a királydinnye (Tribulus), s halavány virágcsillagaiból élesen szúró magtokokat érlel. Bőven lepi nyár derekán porcsfű is a földet, de festőanyaga még kihasználatlan.

A Duna-Tiszaköz állatvilága a többi Alföldétől nem igen elütő; talán csak a szarvasmarhái fejlettebbek, hol, mint a Bánkbán szerzője írja: «őrizö pásztoraiknál tekintetre méltóbb marhák kódorognak.» A keleti puszták vak kutyája a Duna partjáig fordúl elő tömegesebben; Kecskeméten sünkutya a neve. Uralkodó madárfaj a szarka, téli vendég a vándorsólyom, nyáron jelenik meg olykor a rózsaseregély és a talpas tyúk; ellenben a túzok erősen megritkúlt. A bogarak közül egyedűl a kecskeméti Talfája-erdőben fordúl elő az Athleta macrocera; a homoki szőlők nagy ellensége a vinczellér nevű ormányos bogárka, mely kendermag-bogár néven is ismeretes. A pókok közűl egyedül Kecskemétről ismeretes a Dictyna Szabói. A szíkes tavak mikroszkopikus rákjait Daday Jenő dr. kutatta föl.

A két nagy folyó közét az őskorban jazyg-szarmaták (metanasztajászok) lakták. Ptolemæus térképe 2070 év előtt tíz tekintélyes várost helyez ide, melyek fekvésének pontos meghatározása talán sohasem fog sikerűlni, mert a régiek a földrajzi hosszúságmérésben nagyokat botlottak. A világbíró Róma nem volt ura ennek a földnek. A mely két dombsort Bácskában «római sánczok» név alatt emlegetnek, azoknak emelését Frőlich Róbert a limigant-szarmatáknak tulajdonítja, s az ott fölszínre vetődő római emléktárgyak a szomszédos forgalom útján kerülhettek mai

lelethelyükre; mert Alsó-Pannonia római provincziának része volt a mai Tolna-Baranya és a Szerémség, Felső-Mœsia pedig a mai Bánság volt.

Attila udvarát a görög követek Csongrád vármegyében a mai Sövényháza-puszta táján keresték föl. A st.-galleni krónikák szerint az avarok magyarföldi kilencz várgyűrűjéből kettő esett a Duna-Tisza közére; az egyik Kecskemét és Halas között kissé nyugatra, a másik Szabadkától délkeletnek. A körületük 94—94 km. volt, 716 km² belterülettel. Nem estek bele a szabadkai körbe a római sánczok, a melyeknek egyike Apatinnál kezdődik, érinti Goszpodinczét, s a Tiszával párhuzamosan haladva Petrovoszellóig ér, a másik pedig Újvidéktől Tisza-Földvárnak tart és ez a kisebbik.

A SZERI PUSZTA. (PUSZTASZER.)

Őseink bejövetelekor a bolgár Zalán fejedelem uralkodott a Duna-Tisza közein; birodalmának főhelyei Csongrád, Alpár földvárai voltak. Odáig ért el a Névtelen Jegyzőtől emlegetett Gyümölcsös-erdő, a melynek elejét Pilis és Monor tájékán a pótharaszti pusztán ma is Körtvélyes-nek nevezik, de minden vágásnál kevesebb benne a vadkörtefa és több a tölgy. Puszta-Péteri (ma Pálmonostora) vidékén van a vad Körtvélyes-tó. A honszerző alpári csata után, a melynek terén ma is lelnek rozsdás nyílhegyeket, a szeri puszta volt az első országgyűlés helye; ott a síkból kidomborodó hét halmon, úgy tartja a nép, feszült a hét vezér sátra. Az ott keletkezett *Szer* községnek szent-benedekrendi kolostorából fönmaradt templomrom a tatárdúlás emléke a XIII-dik századból. Ma emlékszobor áll itt.

A törökvilág előtt igen népes volt a Duna-Tisza köze. Solt vármegye külön állott Pestmegyétől, Bács meg Bodrogtól; a nép lelki gondját a kalocsai püspökség mellett a bácsi érsekség is viselte. A később egyesített hatóságok új szétválasztása ma sem égető szükség. A váczi egyházmegyében akkor 300 mezőváros volt, ma tizedrésze sincs. Pest és Szeged között 155 templomromból fölépült már vagy száz, de még sok várja föltámadását. A mohácsi csata után északtól délig pusztította végig a török ezt az országrészt és midőn 1526 október 12-én kitakarodott, vagy 200 ezer lélekkel fogyasztotta meg a lakosságot.

Bácskát erősen megviselte a török hódoltság. Verancsics Antal 1553—1557 között tett keleti utazásában úgy hallotta, hogy ott 30 falunak sem volt akkor annyi népe, mint előbb egyetlenegynek. Dicsekedett is Kemal pasa, török történetiró, hogy «a nyomorúlt magyarság szerencséjének erős gyökerű fáját abból a tartományból is kitépte a fölséges padisah erős karja, egy ház sem maradt épen.» Pétervárad elestével a körülötte épült helységek, mint Vásáros-Várad, Kő-Szent-Márton, Baksafalva, Zajol, Bivalyos, Csenej, Mortályos, Rév, Kemény, megannyi magyar község, egyszerűen eltűntek a földszínéről.

Csongrád közelében a török idők előtt Böld, Ellés, Felgyő, Gyója, Kis- és Nagy-Kőhalom, valamint Szántó községek állottak. Ott Sambucus térképe 1579-ben még községnek ábrázolja Tömörkényt, ma puszta. 1566-ban a Kis-Kúnság még 14 helységet számlált 200 telekkel, 1647-ben már csak 5 községe volt. Kalocsát 1602-ben szabad hajdúk rombolták le. Fölégettek a törökök 1625—1627 között 102 helységet, elhajtottak 152 ezer darab barmot; 1628—1642 között földúltak 326 falut, legyilkoltak 1194 embert, s elraboltak 15,854 darab lábas jószágot.

Le is fogyott a nép annyira, hogy a hol ma 2½ millió ember boldogúl, a török kiűzésekor alig lézengett 25,000. Kecskemét környékén a legtöbb kisközség Buda visszavétele után (1686) széledt el a kurucz-labancz viaskodásokban, a német kapitányok erőszakoskodásai és kegyetlensége miatt. Az 1690-iki összeirás Pestmegye kecskeméti járásában 13 lakott helyet talált, a soltiban 27-et, — pedig olyanúl vette azt is, a hol csak egy családot lelt. Az új föllendülés lassan és nehezen indúlt meg, de az sem a magyar elem erősödésével járt.

A telepítést a szerbek kezdették meg. 1683-ban jöttek a kath. szerbek, s ma Bács-Bodrog vármegye népének ⅕-de bunyevácz; 1690-ben a görög-keleti szerbek telepedtek meg, vagy 80,000 lélekszámban, s a talált gyér magyarságot nemcsak magukba olvasztották, de a községneveket is elváltoztatták.

Nemzet-erősödés volt a Kis-Kúnság életrekelése; annak a területén az 1690-iki összeirás csak 4 lakott helyet talált, de 50 évre rá hatalmasan

izmosodott. Kún volt a föld, de a Mátraalja adta rá az életképes palócz-magyar népanyagot, mely a soká ugaron állott pusztákon kifejtette ősi erejét, megvagyonosodott, s lélekszámban is gyarapadott. Dorozsmának 1725-ben kezdődik keresztelő anyakönyve. Majsa 1741-ben települt előbb az Ülés pusztára, 4 év múlva áthelyezkedett a Széktó mellé, a hol ma is áll. Félegyháza-puszta földjét 1743-ig Kecskemét szántogatta, de 9 év múltán már az új telep lett a Kis-Kúnság székhelye és 1890-ig a haza 21-ik városává küzdötte föl magát 30,000-et bőven meghaladó lélekszámával.

1787-ben alakúlt ki a csongrádmegyei Csany, 1830-ban Pálmonostora, 1859-ben Kara-Jenő, 1860-ban Jász-Kerekegyháza, de oly vegyes ajkú népből, hogy egymást alig értették, miért is a szomszédok Kukáliának nevezték el. Ma már teljesen magyar. 1863-ban települt Kocsér. A belterjes izmosodást jelzi az önálló lelkészi hivatalok szervezkedése; ilyent állítottak a közelmúltban csak a váczi egyházmegye területén:

1860. Tatár-Szent-György
1863. Jász-Kara-Jenő
1870. Tápió-Szent-Márton
1870. Lajos-Mizse
1873. Kerekegyháza
1874. Tisza-Várkony
1881. Sándorfalva
1881. Kocsér
1884. Solt
1885. Vacs
1885. Félegyháza (2-ik)

Legszebb két új község Sándorfalva Csongrádban és Gyulafalva Bácskában. Az elsőt 1880-ban a víztől elvett Algyő népének menedékűl alapította Pallavicíni Sándor őrgróf, de a régi községet azért nem hagyta el a népe. Gyulafalva úgy alakúlt meg, hogy 1883-ban 500 család a kincstártól vett földeket Szivacz és Kernyája között. Tömörkény a legújabb időben vált ki Mindszentből, a melynek Tiszáninneni birtoka volt, és szervezkedett községgé.

Így növekedett a 3 millió lélekszámból álló nép, mely a mai Duna-Tiszaközt lakja és 17·91 % átlagos szaporodásával a legnagyobb életképességet igazolja a hazában. Holott erről írta 1768 ápril 17—20 között útinaplójában II. József császár, hogy Pesttől egész Szegedig egy földmívest sem látni; ma pedig itt a nép szorgalommal, szakértelemmel aknázza ki a talaj kincseit, s termelése számot tesz a világforgalomban is, kivált Szegedé és Kecskemété.

Rajner királyi herczeg 1810-ben Czeglédet háztengernek látta, melyet sem fa, sem kert nem védelmez; sehol sem lelte nyomait a gyümölcsnek vagy szőlőnek. Ma ellenben Czeglédet homoki szőlőtenger és gyümölcsfaerdő környezi, úgy hogy oltott nemes csemetéivel ellátja fél Magyarországot. A kecskeméti kadarka szőlőt már a budai pasák zsarolták, s budai borkeres-

kedők vásárolgatták vörösbornak. Losonczy «Kistükör»-e már 1771-ben így ír:

> Itten van Czegléd és Kőrös Kecskeméttel,
> Gazdag három város vörösbor-szürettel.

Ma Czegléd bőralmája és meggyje, Nagy-Kőrös uborkája s öregszemű édes, ropogós cseresznyéje, Kecskemét üvegmeggyje, baraczkja és csemegeszőlője, Halas telelő körtéje, Szabadka szercsika-, Baja pogácsa- és Jankovácz jeges-almája, a messze külföldre is megteszik útjukat. Az oroszországi gazdasági kiállitás nagy czirillbetűs dicsérő oklevelet adott a szatymazi

NAGY-KŐRÖS.

(Szeged melletti) homok szőlője, baraczkja, almája és körtéjének; egy kecskeméti termelő pedig baraczkpálinkájáért kapott olyant.

Nagy-Abony paládicsi pusztája már 1767-ben jó dohányt termesztett; Kóka édes tormáját erősen szedik a budapesti vendéglősök; a foktűi zöldséget és főzeléknek valót messzire elhordják; Pataj, Ordas, Uszód vöröshagymát, Kelebia fokhagymát termeszt nagyban, Kupuszina és Taksony fejes káposztát. Szeged paprikája, Apatin kendere európai nevezetességek. Bács-Bodrogban Péklán rizst termelnek, s a jól gondozott vetés egy mag után 40—50 szárat hajt és 280 magot hoz, úgy hogy a rizsföldek holdja 20—25 métermázsa termést szolgáltat.

Budapestről 4 vasútvonal indúl a Duna-Tiszaközre: a szolnoki, a szegedi, a kecskemétibe torkoló lajosmizsei, s az újvidéki; keresztben metszi pedig az alföld-fiumei, és egész hálózata az oldalpályáknak köti

össze a fővonalakat a Tisza és Duna partjával. Elősegíti a vasutak szaporodását a terepviszonyok kedvezősége is; kilométerenkint ugyanis nem kerül többe a vaspálya, mint a kövezett út. Kivált a néptelenebb pusztákon keresztűl vezető vonalon még nevelni kénytelenek a talaj kihasználását, hogy elegendő szállítani valójuk legyen. És föl is növesztették a forgalmat hamarjában úgy, hogy paradicsommal, zöldbabbal, főznivaló tökkel, savanyitandó uborkával az Atlanti óczeántól az Uralig járnak el az alföldi kofák.

Kevesebb az iparczikk, mert nincs kéznél vas és kőszén. Kecskeméten 47-féle iparág van képviselve. Régebben Nagy-Kőrös és Kecskemét timárai

KECSKEMÉTI PIACZTÉR.

voltak nagy számban, noha csak kútvízzel dolgozhattak és meszet, csert csak messze vidékről kaphattak. Kecskeméten még ma is van a város szélén timársor, hol a fölhasznált vizet leeresztő csatorna fölött minden ház előtt bürü (egyetlen deszkaszálból készült gyaloghíd) feszűl. Szegednek a sziksó-söprés adta meg a létalapot híres szappana főzésére. A közel Tápé falu évenkint 20,000-nél több gyékényt fon; 1879-ben a királyt is gyékényből csinált gyönyörü diadalívvel lepték meg, mikor Szegedről oda kirándúlt.

Baja 1696-ban 199 iparosműhelyt számított; 1840 körül a különböző ágakban dolgozó mesterek száma meghaladta az 1000-et, s a Dunán 50 malma őrölt. Sok a kötélverő Bács-Bodrogban Kulán, Cservenkán,

Verbászon; ennek a kisiparnak alapját az apatini kendertermelés adja meg, évi 300 métermázsa fonható-szőhető anyaggal, mely külföldön is kapós. A forgalom élénkségét leginkább a kiválóbb városok postajövedéke mutatja, mely 1896-ban forintok szerint számítva volt:

Szegeden	230,000	Zomborban	50,000
Újvidéken	90,000	Szolnokon	48,000
Szabadkán	76,000	Baján	46,000
Kecskeméten	52,000		

A Duna-Tiszaköz óriás határterületű városokat mutat föl. Szabadkáé 900 km², Kecskemété 880 km², Szegedé 700 km², mely erős fejlődést tesz lehetővé a lélekszám gyarapodásában is. A lakosság volt:

	1823	1900	hányszoros ma?
Szeged	31,716	102,991	3·24
Szabadka	28,892	82,121	2·84
Kecskemét	31,339	57,122	1·82
Kún-Félegyháza	12,971	33,408	2·57
Czegléd	12,934	30,106	2·32
Zombor	17,320	29,609	1·70
Újvidék	16,397	29,216	1·78
Zenta	8,000	28,588	3·56
Jászberény	13,217	26,791	2·02
Nagy-Kőrös	13,539	26,638	1·96
Szolnok	8,874	25,379	2·63
Csongrád	10,199	22,619	2·21
Baja	11,133	20,361	1·83
Kún-Halas	10,837	19,866	1·83

A Duna-Tisza közének rohamosan emelkedő városairól valóban el lehet mondani, hogy a hol az emberczentrumok ma virágzanak, hazánk ama részének testén vonúlt az ellenség az ország szívébe, temetőt hagyva maga után, melyben az elpusztúlt községek magyar nevei csak mint sírkeresztek jelzik az utókornak a nagy veszteséget.

A török világ előtt való időkről ma csak az ócsai reformátusok,, valamint a kecskeméti és szegedi Ferenczrendiek temploma beszél. Igen régi Tápé temploma is, sőt a tápiósülyi XIII-dik századbeli maradvány.

Nevezetesebb helyek a Budapest-szolnoki vasút mentén:

Jászberény, a monda szerint Attila fővárosa. Várának romja a Ferenczrendiek kolostora helyén, a hún király sírja a Zagyvában van. A városi múzeumban őrzött Lehelkürt, a jászkún főkapitányok egykori hivatali jelvénye, bizanczi művű elefántcsont-régiség. 1558—1588 között oszlott

a város külön magyar és jász hatóságra, külön biróval és pecséttel; ma ismét egységes, s van állami főgimnáziuma is.

Nagy-Káta 7380 lakosú város. A Kátay-családnak valaha a környéken hét Káta nevű birtoka volt.

Szolnok hajdani földvárából a XVI. században neves erősséget emeltek a török ellen, de csakhamar az maga ült bele. Ma árkok, dombok, földhányások mutatják, hogy hol állott. Utolsó maradványát 1879-ben mosta el a Tisza. Szolnok ma vármegyei székhely, s van állami főgimnáziuma, leányiskolája és kiváló művésztelepe. Erős lendületet nyert azzal, hogy az Alföld minden vasútja ott csomósodik össze.

JÁSZBERÉNY FŐTERE.

Nagy-Abony 1700-ban települt meg újra; házai között sok az úrilak.

A szegedi vasútvonal mentén:

Pilis, 4800 lakossal; a Beleznay-grófok ma már düledező kastélyában valamikor Mária Terézia királynő szállott meg.

Irsa, 5000 lakossal; határában lakott hely volt a mai Mike-Buda puszta, hol még mindig sok régiség vetődik fölszínre.

Czegléd, 7000 házzal. 50,000 hold határa a külföld számára is sok cseresznyét és megygyet terem; sertéshízlalása neves, külön vasúti állomással «Szállások» név alatt. 1514-ben Mészáros Lőrincz volt a papja, kit mint Dózsa György parasztjainak hadnagyát csak «nagybotú Lőrincz»-nek neveztek. Három szép temploma között föltűnő a nagy kupolás ref. egyház. Van állami főgimnáziuma is. Élénkségéből sokat veszitett a város a

Brassó-predeáli vaspálya kiépítésével, mely a keleti világforgalom zömét előbb a baziási, utóbb az orsovai vonalról Szolnokba tette át; de kitünő gőzmalmai régi jóhírüket megőrizték. A Kossuth-kultusznak Czegléd a melegágya.

Nagy-Kőrös. A város czimerébe fölvett kőrisfa jelzi, hogy a helyén kőriserdő állott; a régi Encs-kút felől pedig azt tartja a néphiedelem, hogy a város ősi nevét őrzi meg nevével a feledéstől. A lakosság részben dzsentri, mint Abonyban; a házak száma 4596. Szorgalmas népe vagonszámra küldi szét az uborkát a szélrózsa minden irányába, Budapestre

CZEGLÉD: ÁRPÁD-TÉR.

pedig már savanyítottan. Állami méntelepe a környék lótenyésztését erősen föllendítette; annak közelében a városi műkert (Czifrakert) a Duna-Tiszaköz legszebb parkjainak egyike, melynek jól berendezett fürdője és vendéglője miatt Budapestről is járnak oda nyaranta üdülők. Van tanítóképző intézete, ős ref. főgimnáziuma, a melyben az 50-es években irodalmunk oszlopos férfiai *(Arany János, Salamon Ferencz, Szász Károly, Szilágyi Sándor,* stb.) tanítottak.

Délkeletnek *Kocsér,* 3570 lakosú fiatal község áll; jászapátiak telepítették újra. Templomromja mutatja régi voltát; 1570-ben szerepel még a jász községek sorában, de 1587-ben már nem. A Tisza mellett *Ó- és Új-*

Kécske fekszik összesen 11,000 lakossal; megvolt az előbbi a törökvilág előtt is és hamar föléledt, sőt a határán az új keletkezett. Sok gyümölcsöt szállitottak a nagykőrösi pályaudvarba, míg a Félegyháza-szolnoki vasút ki nem épült. Jóízű erős bor terem ott.

Tisza-Várkony, 2800 lakossal; nevessé tette hajdan, hogy ott folyt le Endre és Béla között 1058-ban a korona és kard között a választás. Könyves Kálmán és öcscse Álmos hadai is ott állottak egymással szemben 1103-ban.

Kecskemét törvényhatóságú városról, mely népesség szerint 7-ik a magyar hazában, azt tartják, hogy a régi jazygok Partiscum nevű helyének

KECSKEMÉT.

utóda, de újabban az a nézet is fölmerült, hogy az ősjászváros Új-Kécske mellett a mai Kerekdomb helyén állott. Határozottabban igazolja régiségét a vastag törmelék-réteg, a melyen áll. Legrégibb épülete a Ferencz-rendűek templomának baloldalii hajója, a melyhez utóbb a főhajót csatolták; tornyának alsó $^2/_3$-a a Hunyadiak korára vall. Többi 7 temploma a XVII—XIX. században épült. Kath. nagytemploma a legújabb restaurácziό óta a Duna-Tiszaközének legszebb temploma; 72 méteres sugár tornya messze kilátszik a pusztára, s őrjáró karzatáról ellátni a halványan kéklő Mátrára. Kecskemét 7533 lakóháza között alig 50 az 1—2 emeletes, de azok között a városi székház, bérház, törvényszéki palota és szinházzal

együtt sok a szép épület; terjedelmes kaszárnyája van a Mollináry-bakák itt fekvő ezredének, s egy-egy a honvéd és közös huszárezrednek. Itt született Katona József drámaíró, itt domborúl a sírja, szülőházát emléktábla jelzi, s két szobra két sétahelyet diszít; nevét egy irodalmi kör őrzi. Van országos tanítói árvaháza, orsz. gyermekmenhelye, siketnéma-intézete és nő-ipariskolája.

A lakosság főrészben a földjét műveli, szeretettel és szakértelemmel; iparczikkekre kívülről keveset szorúl, annyira élénk az ipara. Iskolákra sokat ad. Van jogakadémiája, két főgimnáziuma, főreáliskolája, a melyeket sok délvidéki ifjú látogat. Van továbbá polgári-, zene-, ipar- és földmíves iskolája is. Jól vezetett népiskoláit számos pusztai iskola segíti ki, mert a népnek majd a fele tanyákon lakik szétszórtan, de külön községekké szervezkedni nem akar, inkább jár be vallási és polgári jogai és kötelességei kedvéért messze földről a városba.

KATONA JÓZSEF SZOBRA KECSKEMÉTEN.

Kecskemét 70,000 holdnál többet szánt; 10,000 hold szőlő és gyümölcsös termi az évente elszállított 5000 vaggon terhet, a melyért sok pénz folyik be külföldről cserében. A honmaradottat a konzervgyár dolgozza föl. Az állami Miklós-telep, a Katona-telep, a Helvetia, a Gazdasági-Egyesület szőlője és egyesek mintatelepei az egész országot ellátják fillokszeramentes talajukról csemege- és bor- szőlővesszővel. Így vált a nagy homoktenger a fillokszera-csapásban aranybányává. Maga a város is több száz holdnyit ültetett szikrai birtokán a Tisza mellett. Az öt irányba menő vasút szállítja el az 50—60 ezer hízott sertést is külföldre.

Kún-Félegyháza 7000 házzal és három templomával szép képet tár az öt vasútvonal felé, a melyek ott összecsomósodnak. Előbb különlegességei voltak a szélmalmok, úgy táborolták körül; de a gőzmalmok versenye megapasztotta számukat. Az alig százötven éves telep rohamosan

fejlődik, vagyonosodik, s ellátja baromfival, tojással fél Európát. Életrevaló népe összevásárolgat a szomszéd községekben sok földet. Számos idegen nevű polgára van, de az mind törzsökös kúnnak vallja magát. A soká ugaron állott talajon erőteljesen fejlik a nép; előmozdítja kulturáját főgimnáziuma és tanítóképzője. Közelében, *Gátéren,* 1904 őszén nagy kiterjedésű avarkori temetőt leltek. Egész kincsesbányája az a tudománynak; a leletek a félegyházi kún-múzeumba és a kecskeméti városi régiségtárba kerültek. *Ferenczszállása* nevű pusztáján nemrég Szentkút keletkezett, s messze földről látogatják zarándokok pünkösdkor; ott a kis kápolna harangszava szeliden ringatózik a kalászok rengő óczeánja fölött a derült, nyugalmas tájon, melyet magas ákáczok és nyárfák árnyékolnak. Keletre

FÉLEGYHÁZA: KOSSUTH-UTCZA.

Alpár 3500 lakossal; lőszbe vágott pinczéi jó borokat teremnek; a határabeli Hármashalomról azt tartja a hagyomány, hogy annak 5 m. magas pereme volt Árpád földvárának a gyűrűje. Nevezgetik Attila és Zsolt várának is.

Csongrád, 3600 házzal, a Tiszától folyton fenyegetett öblözetben. Ond vezér fia Ete ott földvárat veretett bolgár foglyokkal. Tőle délnek sorakozott a szegedi határig a szerződéses nyolcz község, melyek a XVIII. század végén települtek haszonbérelt földön; még a templomaik és temetőik is olyanon állottak. A Mindszent-algyői hitbizomány föloszlatta őket 1852—1856 között, csupán *Csany* maradt fönn, mely nagy dohánytermesztést űz. *Pálmonostoráról* beszélik, hogy évi 72,000 db. ezüst huszas haszonbérét a biró négy ökrös szekérre rakatta és úgy vitte Pestre a

földesuraságnak. *Pusztaszer* két millenniumi emléket mutat föl. *Majsa* hajdan Majosháza volt. Közelében *Csólyos* pusztán vérzett el Balassa Bálint és 900 vitéze 1659-ben, a törökkel vívott halálharczban. *Dorozsma,* 2600 házzal, már egészen Szeged közelében van. *Tápé,* 3600 lakossal, a Tisza mellett, 1247 óta Szeged birtoka.

Szeged a haza második nagyvárosa. A Marosnak beömlése oly erős forgalmi kedvezés, hogy várost korán fejlesztett. Oklevelek 1138 óta

A SZEGEDI VÁROSHÁZ.

emlegetik a máramarosi és erdélyi só lerakó helyéül Szegedet. Várában királyaink örömest időztek, s annak emlékét a város jóléte emelésére czélzó sok kiváltság tartotta fönn. Dshelalzade Musztafa török történetíró 1526-ban azt mondja, hogy Szeged ismeretes erős várának bástyái égig érnek és fala a 9-ik éghez hasonló szélességű. Meg is fészkelte magát benne a török, csak Buda visszavétele után lehetett kiverni belőle.

Gyorsan heverte ki az idegen járom utóbajait, s már 1719-ben lakásra fogadhatta be a hajléktalan csanádi püspököt; ugyanezen évben meg-

alapította középiskoláját, mely alaposan segített Szeged ama baján, hogy Bécsben 1726 körül német és szerb városnak tartották, mert az ott lelt szerbek közé sok német vándorolt be. A névmagyarosítások után is fönmaradt idegen hangzású családnevek viselői ma ős-szittya nyelvűek és érzelműek. A vérkeveredés határozottan jó hatású volt ott. Ősmagyar népe pedig rajokban kél ki, megy a déli vármegyék idegen ajkú népe közé, s apostola ott a magyar nyelvnek, a dalokban és mondákban kifejezett magyar érzületnek. Kimutathatólag 60,000 ember ment ilyenmódon önként vállalt küldetésbe.

SZEGED.

Hasztalan töri Szegedet a Maros, a Tisza: minden kiöntés után megfiatalodik a város, gyarapszik lakosságban. Az 1879-iki katasztrófa után meg épen ujjászületett, s úgy épült föl, hogy Európa fejedelmi városaival állja az összehasonlítást. Megvan mindene, a mi modern nagyvárosnál kellék, csak még tudomány-egyeteme hiányzik. Van ott kir. itélőtábla, kir. főügyészség, sajtóbiróság, katonai parancsnokság, kir. pénzügyi igazgatóság, megyei tanfelügyelőség, tankerületi kir. főigazgatóság, vasúti üzletvezetőség, államépítészeti, folyammérnökségi, kataszteri felügyelő, dohánybeváltó hivatal stb. A három középiskola, két tanitóképző, a felső kereskedelmi, a két polgári iskola erősen vonja Szegedre a délvidék idegen ajkú ifjúságát; több község benlakással egybekötött ellátó-házat alapított saját gyermekei részére, hol 2—3 százan lelnek otthont tanulásuk éveire. Hasonlót a magyar állam-

vasutak is állítottak alkalmazottaik gyermekei számára. A felső leányiskola női kereskedelmi tanfolyammal kapcsolatos; van ezenkívül városi női ipariskola, s az apáczák kezelésében is jó intézetek vannak. Művészeti érdeket szolgál a hét osztályú zeneiskola, s a közművelődést dajkálja a Somogyi-könyvtár és a Dugonics-kör, mely irodalmi társaság a régi magyar regényíró nevét viseli, kinek szobra a város egyik főterén áll. A Tiszán két vashíd vezet át.

Az utolsó árvíz 5585 házat döntött romba és helyükbe a kör- és sugárutakra osztott új építésű városban négy év alatt 31 kétemeletes, 264 egyemeletes, 625 félemeletes, 1696 földszintes ház nőtt ki a romokból.

DUGONICS SZOBRA SZEGEDEN.

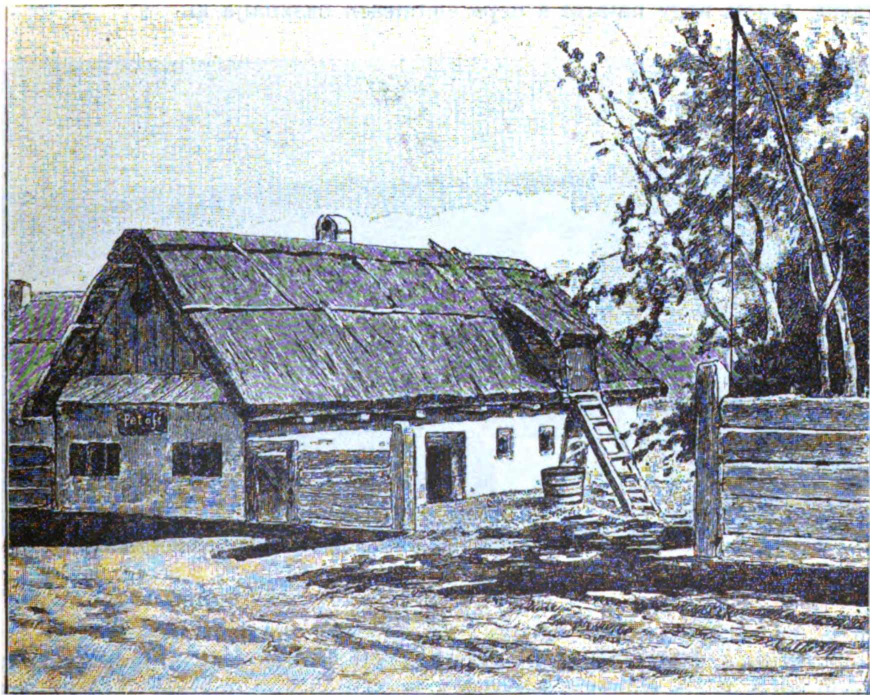
Ma 14,000 ház van itt, s ezek közül 6000 kőből épített. Nagy keretben indúlt meg az újraépítés, de ma már utólérte azt a belső fejlődés is. Biztosítottabb volna a Maros és Tisza ellenében Szeged helyzete, ha Tápéval szemben a két folyó zugába építkezett volna; de a mily életképes nép a mai Szegedet lakja, elegendő biztosítékot nyújt annak erélye a jövő Szeged fönnállására nézve is.

A Budapest-zimonyi vasút mentén vagy közelében van:

Laczháza, hajdan Laczkóháza. 1742-ben a nagy áradás után építkezett a Dunától távolabb, ma 5300 lakosú kún város. *Kún-Szent-Miklós* (8240 l.) várát a török pusztította el; van fél középiskolája, s itt őrzik a városházán a kún miatyánkot. *Fülöpszállás* (5600 l.) települését 1124-re

teszik; a nevét Fülöp püspöktől nyerte, kit III. Miklós pápa rendelt ki a kúnok megtéritése végett, s a ki 1279 óta örömest időzött ott. Fülöpszállásról indúl ki a kecskeméti szárnyvasút. *Kis-Kőrös*, 9300 lakossal, Zsigmond király 1398-iki országgyűléséről nevezetes, de még inkább arról, hogy ott született Petőfi Sándor. Szülőházát kegyelettel őrzik.

Kún-Halas, 4000 házzal, ref. főgimnáziummal. A város mellett fekvő tó szigete sokszor nyújtott menedéket a népnek a zivataros századokban.

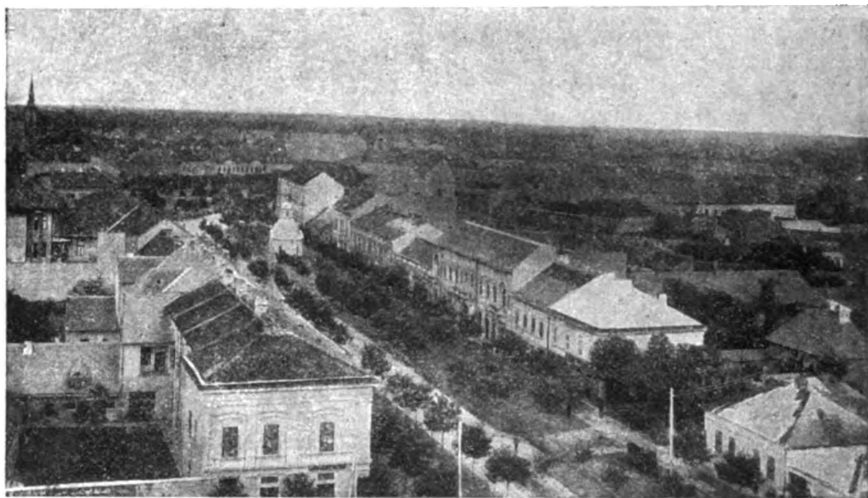

PETŐFI SZÜLŐHÁZA KISKŐRÖSÖN.

1451-ben a Kis-Kúnság főhelye volt; de annyira lefogyasztotta népét az 1475-iki pestis, hogy Mátyás megengedte oda bárhonnan a betelepülést és a kik tették, a kún kiváltságok részeseivé lehettek. A török idő után pusztúlt el; új föllendülése után ismét széke lett a Kis-Kúnságnak, de azt 1752-ben már elnyerte tőle Félegyháza. Határában lelték meg Kecskemét XIII. századbeli pecsétjét.

«Fehérlő *Szabadka* nincsen sehol párod», így dalol a bunyevácz legény Magyarország harmadik nagy városáról, mely 1779 óta szabad királyi város és Szegednek erős versenytársa. A tatárjárás után kezdik okleve-lek emlegetni; a török időkben tönkrement, s mikor újra éledt, Szent-

Mária nevet kapott; csak 1845 óta viseli megint a régi nevét. Lakosságának kisebbik fele kath. vallású szerb, mely csak újabb időben ébredt bujtogatás folytán nemzetiségi törekvésekre; nem zúgolódik a bunyevácz a magyar főgimnázium, a magyar tanítónőképző intézet és a magyar színház ellen, de örömest beszéli atyái nyelvét, s a palicsi tó parkjának szabadkai vendégei között igen gyakran hallani azt. A vasúti csomóponttól a főtemplomig vezető utczája egészen nagyvárosi; elején a törvényszék palotája szép parkban épült. Szabadkáról indúl ki a bajai szárnyvasút. Áldott nagy határát a népe élelmesen használja ki.

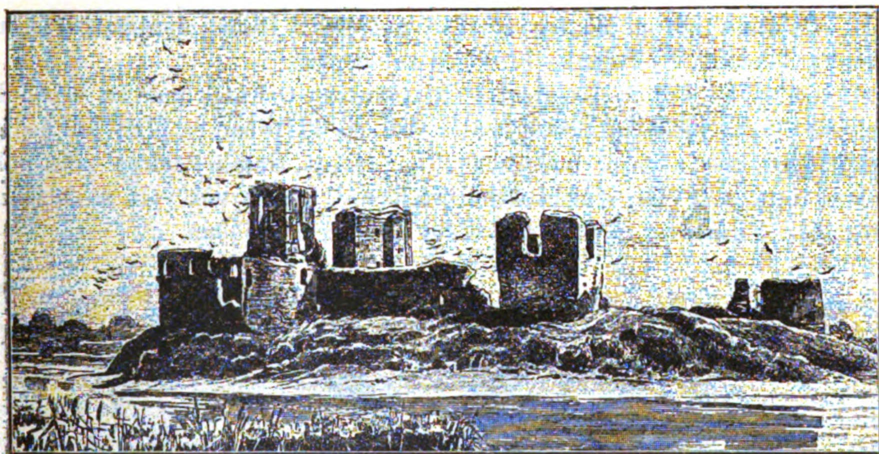
SZABADKA.

Bajmok, 7600 lakossal. 1849-ben ott szórta szét a honvédség az 5000 szerbet, kik Újvidékről jöttek a szabadkai bunyeváczok fölszabadítására; de még akkor olyan magyarok voltak a bunyeváczok, hogy maguk segítettek a szerbek ellen harczolni. *Ó-* és *Új-Verbász*, összesen 10,000 lakossal, a Ferencz-csatorna két oldalán fekszik. Új-Verbászon fél középiskola is van.

Újvidék, 3184 házzal. 1748 óta szabad kir. város, melynek a mohácsi vész előtt Vásáros-Várad volt a neve. 1849-ben a nemzetiségi harczok majd elpusztították, de még szebben épült föl. Jelenleg a bácsi szerb püspökség széke; van magyar és szerb főgimnáziuma, felső kereskedelmi iskolája stb. A szerb Maticza-társulat nagy könyvtárt szerzett össze és erősen törekszik a szerb nemzeti önérzetet föntartani. A lakosság messze elhordja földje termékeit. Van nagy selyemgombolyító intézete is. Péterváraddal a Dunán át híd köti össze, s azzal szinte ikerváros.

A Tisza mentén van:

Zenta, 5000 házzal. 1697-ben ott verte meg Szavojai Eugen a törököt, minek emlékéűl a hősnek szobra áll ott. *Ó-Becse*, 2841 házzal; a török 1526 és 1551-ben pusztította, 1849-ben is sokat szenvedett. *Titel*, 4800 lakossal; az Árpádok korában világi apátsága volt, a melyet a Hunyadiak is megerősítettek; romjai a titeli fönsíkon állnak. A duna-tiszai hajóhad állomása volt és mint Csajkás-kerületi székhely 1872-ig szerepelt; azóta Bács-Bodrog vármegye kiegészítő része.

BÁCSVÁR ROMJAI.

A Duna mentén áll:

Ráczkeve, a nagy Csepelsziget főhelye, 6500 lakossal és Árpád szobrával.

Solt, 6500 lakossal; a hagyomány szerint Árpád fia *Zsolt* alapította a várát, mely széke lett Solt vármegyének; a töröktől megvédték a községet mocsarai. A lakói kiterjedt ipart űznek.

Kalocsa, 1700 házzal, szép város, a vidék kulturális középpontja. Érseki székhely 70,000 kötetes könyvtárral; van főgimnáziuma, csillagvizsgáló intézete, tanítóképzője. 999-ben már püspöki székhely volt, 1206 óta pedig érsekség; történetünkben sokat szerepelt. Szárnyvonal köti a Budapest-zimonyi vasúthoz. *Hajós*, 4700 lakossal, látogatott búcsújáró hely; vadaskertjét és abba épített nyaralóját üdülés végett látogatták Kalocsa érsekei.

Baja, 3200 házzal, törvényhatósági város; van főgimnáziuma és tanítóképzője; 1260-ban már voltak ott Ferenczrendi szerzetesek.

Zombor, 4200 házzal, szabad kir. város; van állami főgimnáziuma és szerb tanítóképzője. A török idők előtt Czobor-Szent-Mihály néven állott

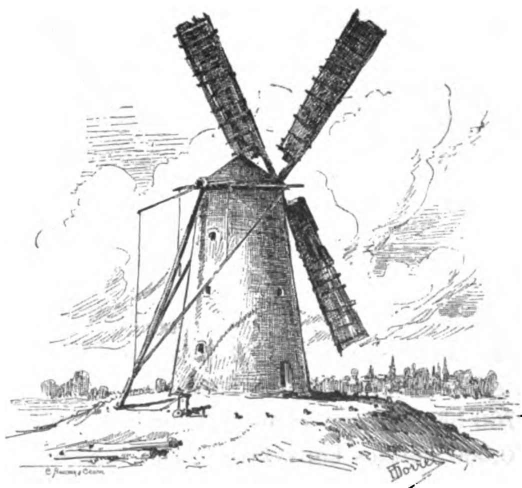
a vára és 1543-ban pusztúlt el; szerbek élesztették föl s ma erősen magyarosodó szép vagyonos hely, a melynek népe örömest lakik künn a tanyáin. Tőle nyugatra állott *Bodrogvár*, a vármegye névadója.

Apatin, 2600 házzal. Ezt már 1011-ben emlegetik Apáti név alatt. Selyemtermelése nagyon fejlett; szép tölgyes erdői terűlnek a Duna mentén.

Bács ma 4800 lakosú község, hajdan nagyobb hely volt. 1092-ben alapította Szent László a bácsi érsekséget, mely utóbb mint hatóság és czím a kalocsai püspökre szállott. A régi Bácsvárnak, mely a vármegyének nevet adott, még ma is láthatók a romjai.

Palánka három község egymás mellett a Duna mentén, összesen 14,000 lakossal. Új-Palánka 1784-ben keletkezett.

Ó- és *Új-Futak*, összevéve 9300 lakossal. Ó-Futak már az Árpádok idején állott; 1456-ban országgyűlés volt ott, 1716-ban és 1788-ban pedig gyülekező hely a török háborúban. Új-Futakot Hadik András tábornok alapít otta a XVIII. század végén; telepesei között sok volt az elzászi franczia, kiknek ősi nevei ma is élnek még az utódokban.

ALFÖLDI SZÉLMALOM.

A BALATON BADACSONYNÁL.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

DUNÁNTÚL.

Balbi-Czirbusz: Egyetemes földrajz. Nagybecskerek, 1895/97. — *dr. Hunfalvy János:* A magyar birodalom földrajza. Budapest, 1886. — *Rómer Flóris:* A Bakony. Győr, 1860. — *Böckh János:* A Bakony déli részének földtani viszonyai. (Értekezés; megjelent a «Földtani Közlemények» 1872. évfolyamában.) — *Lóczy Lajos:* A Balaton. Budapest, 1877/1892. — *Az Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képben. (A magyarországi rész kötetei.) Kiadja a m. kir. államnyomda. Budapest, 1885/1901. — *Utazók kézikönyvtára.* 9-dik füzet. Budapest-Zürich. — *dr. Sziklay János:* A magyar föld. 2 kötet. Budapest, 1901. — Az 1900. évi népszámlálás eredményei. Budapest. Kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. — Győr, Fehér, Tolna, Baranya és Vas vármegyék monografiái.

Magyarország Duna-jobbparti része, földrajzilag Duna-Dráva köze, a közbeszédben Dunántúl néven ismeretes. Ezt a nevet az újabbkori politikai fölosztás után nyerte, mely Magyarországon (Erdélyen kívül) négy kerületet állapított meg. Ez a fölosztás 1848-ig volt érvényben. A Dunántúl határa északról és keletről a Duna, ámbár Komárom és Esztergom vármegyéknél, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye kis darabján részint átlép a Dunán, részint innen marad rajta; mert míg Komárom vármegyét a hivatalos statisztikai összeírásokban a Duna jobbpartjához számítják, Esztergom a Duna balparti részhez tartozik. Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye kis Buda-pilisi csücskével nyúlik át erre a területre. Délről egészben a Dráva folyása alkotja meg természeti határát; ellenben nyugaton a stájer Alpok nyúlványain át nincs természetes határa. Sopron vármegyében a Lajta-hegység gerincze, Mosonban a Lajta-folyó a határ, mely azonban Brucknál keletnek kanyarodva, elveszti ezt a jellegét.

A Dunántúl Magyarország legérdekesebb, legszebb és legtermékenyebb részei közé tartozik. Tájrajzilag változatosabb bármely más országrésznél. Közművelődési szempontból, különösen a kultúrintézmények sokaságát és sűrü elhelyezését tekintve, leggazdagabbnak mondható. Kulturája a legősibb alapokon épült föl. Mint Pannónia római tartomány, a mai Erdélynél jóval korábban és tartósabban a római műveltség maradandó nyomait őrizte meg, sőt átadta azokat a népvándorlás korának is. Nem számítva a szintén területére eső Aquincumot, római alapfalakon épült Győr, Sopron, Szombathely, Veszprém, Pécs stb. Nagy Károly az avarokat, a kik a római városokban telepedtek meg és védelmi támpontokúl használták azokat, legyőzvén, a frank birodalomhoz csatolta. A frank

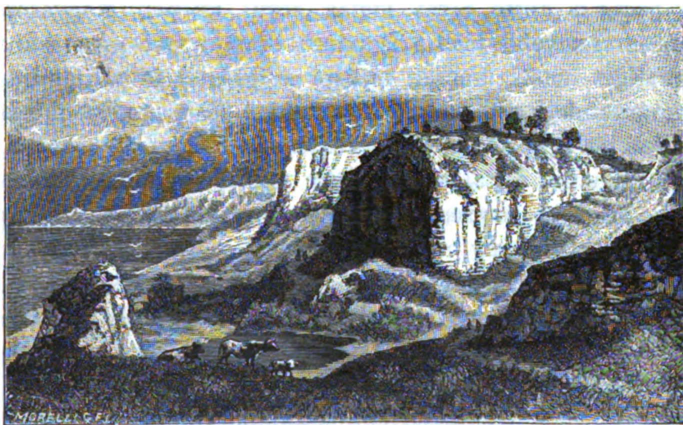

RÉSZLET A BAKONYBÓL.

birodalom összeomlása után egyik szláv fejedelemség itt alakúlt meg, s a honfoglaló magyarok fejlett kultúrát és városi szervezetet találtak itt, a mit nem semmisítettek meg, hanem az új államszervezet góczpontjává tették. Szent István, az első király, Esztergomot választotta székhelyűl, Székesfehérvárt tette koronázó várossá és a legfőbb országos törvénykezés helyévé. Innen indúlt ki a magyarok keresztény hitre térítése; a pannonhalmi főmonostort pedig már Szent István atyja, Gejza fejedelem alapította. A Dunántúl népességének már akkor is sűrű voltára utal az (pedig sűrü lakosság csak fejlettebb műveltség mellett lehetséges), hogy az alapító király az általa szervezett, kezdetben csak kilencz püspökségből négyet a Dunántúl állított föl.

A Dunántúl, mint említettük, tagosúltságánál és természeti viszonyainál fogva, az ország bármely más részéhez képest a legváltozatosabb képet

mutatja. Hegy- és dombvidék, alföldi síkság, nagy álló- és folyóvizek, s nagyszámú patakok tarka változatosságban teszik bájossá és kellemessé. Geológiai szerkezete nem bonyolúlt; őskőzet csak pár helyen fordúl elő; a másodkori mész- és homokkőzetek aljára nagy területen lősz rakodott le, mely egyszersmind termékenynyé tette talaját. Ellenben szépségre nézve páratlanok a harmadkori vulkánikus kitörések által fölszínre tolt, szigeteket alkotó bazaltkúpok a Bakony-hegység nyugati szakaszán, melyek főképen a Balaton körűl csoportosúlnak. A síkságból szigetképen föltornyosúló kúpok legszebb példányai a Balaton melletti Badacsony, Szentgyörgy, s a Gulácsi-hegy; Veszprémmegyében a Somlyó-hegy, Vasvármegye keleti szélén pedig a Sághegy.

BALATONI BAZALTKÚPOK.

A Dunántúlt délnyugat-északkeleti irányban a magyarországi Középhegység lánczának nyugati szárnya vágja át: a Bakony, Vértes, Gerecse és a Pilis-hegység. A Középhegység mindkét lejtője részint hullámos síkságra, részint alföldi rónára dűl. Nyugaton a Lajta-hegység, majd a stájer Alpok nyúlványai hatolnak be egészen a Bakonyig és a Kemenes nevű fönsíkig, melytől északra a kis Alföld húzódik.

Noha magas hegyvidék nincs a Dunán túl, a nagyobbrészt mészalakzatokból álló hegységek szakadékos völgyei mégis a legbájosabb hegyvidéki képeket varázsolják elibénk. Nem hiányzik akárhány ponton a vadregényesség, sőt zordság sem. A hegyvidéknek termékeny, jól mívelt lapályokkal való váltakozása, a folyó- és állóvizek bősége befolyással van az éghajlatra és ennek következtében a gazdasági viszonyokra is. A hőmérsékletet és a csapadék mennyiségét a hegységek szaggatott volta egyes helyekhez kötve is befolyásolja. Míg például a Bakonyban és a Mecsek-

ben igen zord az éghajlat, a búza, szőlő, s egyes gyümölcsfajok vagy nem is teremnek, vagy csak csenevésznek: a Balaton partja enyheségével tűnik ki, még pedig a védő hegyfal hatása következtében az északi part enyhébb a délinél. Föltűnő a különbség a fák virágzása tekintetében. A Veszprémtől légvonalban alig 10 kilométernyi távolságban levő Balaton partján például a mandulafa és a cseresznyefa egy, sőt néha két héttel előbb virágzik, mint a magas hegyfaltól szintén védett s alig 130 méterrel magasabban fekvő Veszprém környékén.

A Bakony déli láncza alatt terűl el Magyarország és általában Közép-Európa legnagyobb tava, a gyönyörű Balaton. Fehér vármegyében, a Balatonnak megszakított folytatásaként, a Vértes alatt terűl a már jelentéktelenebb, többnyire náddal borított Velenczei-tó tükre. Sopron és Moson vármegyék pedig a Fertő tavát fogják körűl. Ekképen Magyarországnak mind a három nagyobb tava a Dunántúl van, a mi nem csupán földrajzi jelentőségét emeli, hanem tájképi szépségeit is gazdagítja. Kisebb tavak a komárommegyei tavak, kivált a tatai. A Hanság nevű mocsár, mely összefüggésben áll a Fertővel, csatornázva van és legnagyobbrészt már ki is szárítva; valamint a Balatontól délre elterűlő somogyi mocsárság is, a Nagyberek. Nagyobb mocsaras területek még a Dráva-szögben vannak.

Folyó vize, a néhány nagyobb folyót leszámítva, aránylag kevés. Ennek oka az, hogy a csapadékvíz nagy részét a mészkőzetek elnyelik. A Duna és a Dráva a négyszög formáját mutató Dunántúlt három oldalról fogja körűl. A Duna nagyobb mellékfolyói ez országrész nyugati felében vannak: a Lajta, Rába és Rábcza, mely két utóbbi Győrnél torkollik bele. A Rábától fogva nincs jelentékenyebb betorkoló vízgyűjtő ere a Dunának.

A Dunántúl lakosságának legnagyobb része magyar. Mint a helynevekből következtethetjük, a honfoglaláskor itt talált szláv nép csakhamar beolvadt a magyarba. Az ősi szlávok maradéka csak Vas és Zala vármegyék déli csúcsán, a vendekben maradt fenn, a kiknek összes száma alig 70,000; de ezek is, főleg Vas vármegyében, erősen magyarosodnak. A török hódoltság után azonban az elnéptelenedett helyekre egyrészt horvátok és szerbek szivárogtak át, másrészt a XVIII. században mesterséges telepítéssel a bécsi kormány németeket ültetett. A németség nagyobb összefüggő szigetcsoportokat Veszprém, Tolna és Baranya vármegyékben alkot. Horvátok nagyobb számmal a Muraközben laknak; a szerbek úgyszólván már csak Baranya vármegyében fordúlnak elő számottevő csoportban; a Duna mellett valaha nagy számban élt szerbek vagy kipusztúltak, vagy beleolvadtak a magyarságba.

Vallásra nézve a dunántúliak nagyobb része római katholikus. Legnagyobb arányú a kath. lakosság Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyékben. Az ágostai evangelikusok zöme Vas vármegyében található, de

nagy számmal vannak Veszprém és Somogy vármegyékben is. Ev. reformátusok Vas, Sopron és Zala nyugati részét leszámítva, az egész Dunántúlon laknak és több nagy és virágzó községben ők vannak többségben, kivált Veszprém mezőföldi és Fehérvármegye sárréti részében, Baranyában pedig az Ormánságon. Nagy erkölcsi és nemzetgazdasági baj, a mit az illetékes egyházi vezetők is panaszolnak, hogy Somogyban és Baranyában a reformátusok közt már huzamosabb idő óta uralkodik a két-, sőt egygyermek rendszer, mely természetellenes bűnös szokás mind tovább harapódzik.

Az országos átlaghoz képest a Dunán túl sok a nagybirtok, különösen Sopron, Somogy, Veszprém, Fehér és Baranya vármegyékben; miért is a kisgazdaságok fejlődése nem halad, s részben ez okozza az itt is megindúlt amerikai kivándorlást. Meg kell azonban ettől különböztetni azt az időleges helyi vándorlást, mely a határszéli vármegyékben az Ausztriában való munkakeresés végett régóta állandó.

A Dunántúl hajdanában híres volt kisiparáról. Ez azonban az általános hanyatlás irányát követve, ma már szintén csökkent jelentőségében. Helyette a nagyipar kezd most tért foglalni; legújabban a szövő-fonó ipar, az agyagipar, melynek világhírű czikke a Zsolnay-féle pécsi majolika és a herendi porczellán. A malom- és szeszipar szintén halad. A czukorgyártás Sopronvármegyében jelentős. A nagyipar kifejlődését előmozdítják az ujonnan sokasodó mennyiségben föltárt szénbányák és a jó vasúti hálózat.

Budapestről utazván a Déli vasút mentén, Tétényen túl **Fehér vármegyébe** jutunk. Ez a vármegye változatos fölszínt mutat. A míg déli része szelíd halmokban esve síksággá lapúl és összeköttetésbe lép a nagy Alfölddel, melylyel sok éghajlati tulajdonságán kívűl növényzetével, gazdálkodási módjával, nagy pusztáival is rokon vonásokat tár föl; északi részén, melyet a Velenczei-tó határol, a Vértes-hegység vonúl a Duna felé, s a vármegye északkeleti határán a Buda-pilisi hegységgel ölelkezik, hosszanti völgyein kellemes tájképi változatosságokkal gyönyörködtetve az utazót. A vármegye nyugati részére a Bakony dűl, s az alatta nyúló horpadás, melyen a Székesfehérvár-komáromi vasút vonúl át, választja el a magyar Középhegységnek Vértes név alatt ismert tagjától. A Bakony és Vértes közt lenyúló, most említett völgy Székesfehérvárnál széles síksággá terűl, mely hajdan csupán mocsár volt és Sárrét néven ismeretes ma is. A XIX. század elején csatornázták, s a belvizek elvezetése után igen termékeny területté tették. A főcsatorna, a Sárvíz, Székesfehérváron át haladva délkeletnek kanyarodik; völgye a vármegye déli csúcsáig megtartja a Sárrét nevet. A vármegye keleti határa a Duna. Területe 4156 négyszögkilométer. Lakosainak száma 234,000, a kik között csak 30,000 német és néhány ezer tót és rácz van. Fővárosa *Székesfehérvár,* törvény-

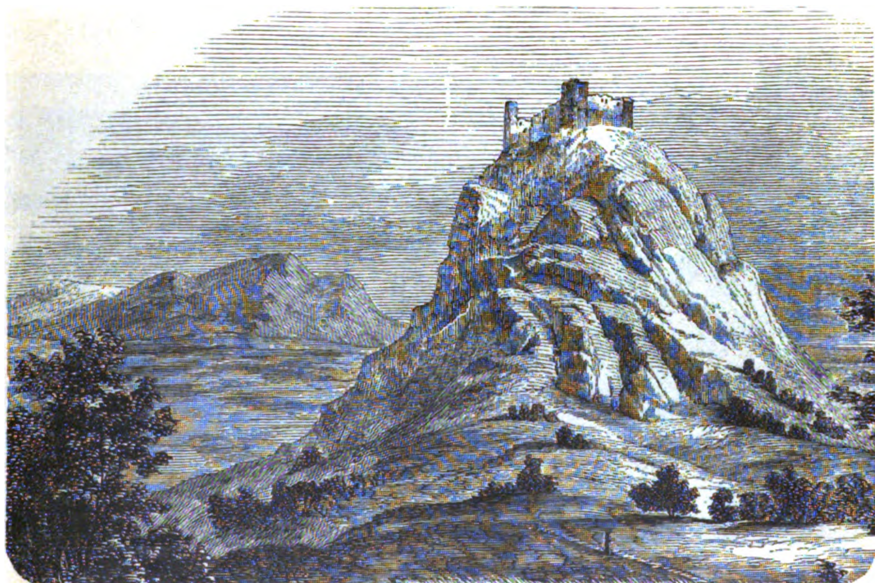
hatósági joggal biró ősi város, a mohácsi vészig a magyar királyok koronázó városa és temetkező helye. (35,000 l.) Hajdani erős várából alig maradt néhány kő; Szent István híres bazilikájának csak alapfalait találták meg 1848-ban; a királyi sírok is elpusztúltak a török hódoltság alatt. Mária Terézia királynő kath. püspökséget alapított itt. A város nevezetesebb épületei a székesegyház, mellette egy régi kápolna a XV. századból, a czisztercziek kolostora, a szinház, a kir. törvényház, stb. Van főgimnáziuma, főreáliskolája, kereskedelmi és felső leányiskolája, javító intézete és több kultúrintézete; nagy katonai méntelep és terjedelmes kaszárnya is van itt, egyszersmind székhelye a honvédkerületi pa-

SZÉKESFEHÉRVÁR: KIR. TÖRVÉNYHÁZ.

rancsnokságnak. A Vörösmarty-téren a Szózat halhatatlan költőjének szobra áll. Vasúti forgalma igen élénk, mert hat vonal fut össze pályaudvarában; a vármegyét sugárszerűen átszeldelő vonalak mind itt találkoznak. Szőlőhegyén jó bor terem. Észak felé menve, legközelebbi állomás *Moha,* mely savanyúvizéről országszerte híres (Ágnes-forrás); ettől északra fekszik *Bodajk,* magnézium-fürdővel és búcsújáró templommal. *Mór* mezőváros, melynek 10,000, jórészt német lakosa van, kitünő bort termel. Itt vívta 1848 decz. 30-án Perczel Mór honvédtábornok szerencsétlen csatáját, melynek emlékét most oszlop hirdeti. Közelében van *Csókakő,* a Vértesek nyugati magas foka. Hajdan erős vára volt, mely 1601-ben látta a törökök kemény vereségét. A Vértesek közt folytatva utunkat, a Velenczei-tóra látjuk tekinteni *Pákozdot,* mely 1848 szeptember 27-én szerezte meg

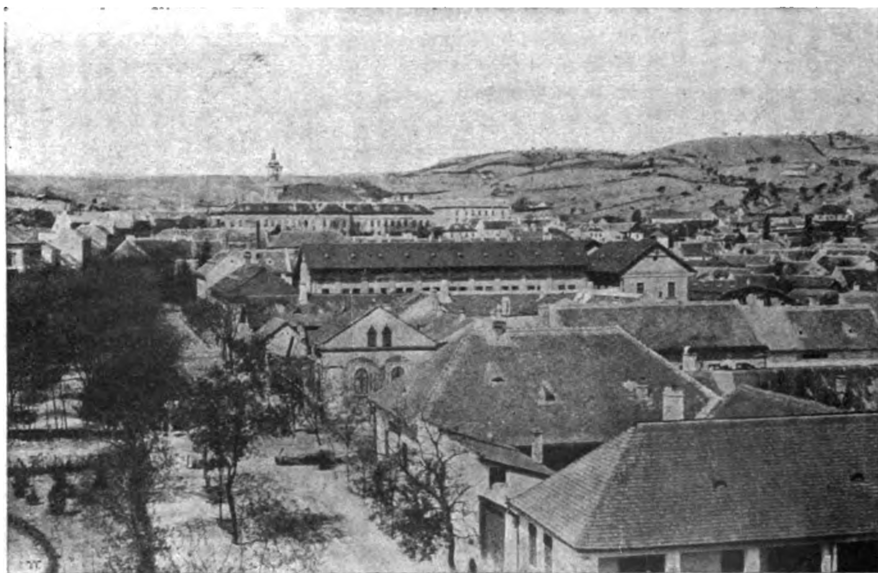
hírességét, a mikor az ifjú honvédsereg Jellasich horvát bán seregét megszalasztotta, úgy hogy kénytelen volt Bécsig visszavonúlni. A Vértesekben van *Csákvár,* melynek szép kastélya és földmívesiskolája van; érdekességét várromjai emelik. Már a budai hegyek határában fekszik *Bicske* mezőváros, a honnan vasúton is, de szép fasoros úton is József főherczeg nagyszerű uradalmának középpontjára, *Alcsútra* jutunk, melynek mintagazdaságát még József nádor alapította. A főherczegi család az év legnagyobb részét itt tölti. A *vaáli* völgyön lefelé haladva, *Kápolnás-Nyéknél* érjük el a Velenczei-tó mellett a déli vasutat. Itt született Vörösmarty

CSOBÁNCZ, ZALAMEGYÉBEN.

Mihály, a kinek emlékét tábla őrzi. Sok szép uradalom van itt köröskörűl, kastélyokkal és parkokkal; köztük legjelentékenyebb a *martonvásári*. Martonvásáron van Fehér vármegye árvaháza is. Innen nem messze van *Sóskút,* melynek jeles épitőkövét, az úgynevezett sóskúti márványt, nagy mennyiségben hordják a főváros építkezéseihez. A Duna mellett, magas domb aljában fekszik *Érd,* melyet Hamzsabégnek is hívtak a török világ óta. A török uralom idejéből még most is látható egy minaret a helységben. Határában sok népvándorláskori sírt ástak föl, a mi megerősíti a krónikák adatát, hogy ezen a környéken, az úgynevezett Tárnokvölgyben, volt Attila döntő csatája a gótok ellen. Érddel szomszédos *Ercsi,* a hol báró Eötvös Józsefnek, az első magyar vallás- és közoktatásügyi

miniszternek sírja és síremléke van. Ercsi, valamint Érd, állomásai a Budapestről Pécs és Fiume felé vivő vonalnak, a melynek fehérmegyei végső pontja *Sárbogárd*, alföldi jellegű nagy község, mely egyszersmind vasúti góczpont is, a mennyiben Székesfehérvár és Szegzárd felől itt találkoznak a mellékvonalak a fővasúttal. Sárbogárdhoz közel megemlítendők még *Aba*, érdekes kath. templommal, és *Káloz*, nagy uradalom központja, szép kastélyával. Sárbogárd vasúti állomása *Alsó-Alap* fürdőhelynek, mely az újabb időben keletkezett.

SZEGZÁRD.

Sárbogárdról már **Tolna vármegyébe** lépünk át. Ez egészen hepehupás dombvidék, csak a Duna melletti része lapos néhány kilométernyi szélességben; de itt is néhol, mint Dunaföldvárnál, a domb kikönyököl egészen a folyó fölé. Tolna vármegye 252,000 lakosa közűl mintegy 80,000 német, a többi magyar; katholikus két harmadrészben, a többi egyenlő arányban ágostai evangelikus és református. Sárbogárdtól haladva, a Sió, Sárvíz és a Kapos csatornák egyesülésénél találjuk *Simontornyát*, melynek régi várából az őrtorony még épségben áll. Innen nyugatra van *Ozora*, szintén nagyközség, várkastélylyal. Szép kastély van az ide nem messze fekvő *Tamási* községben is, mely egyszersmind kiterjedt uradalom központja. A fiumei vasútvonal mentén, de benn a dombok közt fekszik *Gyönk*, melynek ref. algimnáziuma már régóta fennáll. *Döbrököz*

hajdan vár volt és híres dohányt termelt; most szép temploma érdemel említést. E vasút mentén még nagyobb községek *Regöly* és *Hőgyész*. *Új* és *Ó-Dombovár* jelentékeny vasúti góczpontok. Báttaszék felé menve, a szénben dús Mecsek-nyúlványok alatt, Baranya határán *Bonyhádot* találjuk, mely élénk kereskedő város. Ág. evangélikus algimnáziuma van. *Báttaszék* a Duna mellett fekszik, Bajával szemben. Hatalmas szép új temploma van. *Szegzárd* a vármegye székhelye, 14,000 lakossal. Régi benczés apátságából a megyeháza épült. Legújabban nyílt meg régiségekben igen gazdag vármegyei múzeuma. Van két szép temploma, új főgimnáziuma és kórháza. Garay János költőnek, ki itt született, a város szobrot emelt. A Szegzárd mögött emelkedő hegységen terem híres vörös bora,

DUNAFÖLDVÁR.

melynek termelését sok időn át megsemmisítette a fillokszera. Nevezetes még arról is, hogy a magyarországi selyemtermelésnek Bezerédj István működése által Szegzárd volt kiinduló pontja, s jelenleg is a selyemtermelési főfelügyelőség székhelye. Északra a Duna mellett fekszik *Tolna*, melynek váráról a megye nevét kapta; továbbá *Paks* 12,000 és *Dunaföldvár* 11,000 lakossal. Hajdani apátságának temploma rombadőlt; helyébe a Ferenczrendiek temploma épült.

Baranya vármegyét, a Dráva síkságát nem számítva, egészben a Mecsek törzse foglalja el, küllőszerűen terjeszkedő ágaival. A vármegye 5133 négyszögkilométer területű, Pécscsel együtt 335.000 lakosa van, a kiknek harmadrésze (120,000) német; horvát 20,000 és szerb 16,000 lakik a vármegyében, főleg a Duna és Dráva mentén. A Mecsek alatt, ennek lej-

tőjén fekszik *Pécs* sz. kir. város. A régi nevezetes város az újabb időben erősen haladt és szépült; gazdagságának és iparának fejlesztésére kétségkívül nagy befolyással vannak a közeli szénbányák. Pécs püspökség és kir. tábla székhelye; van jogakadémiája, főgimnáziuma, főreáliskolája és sok más iskolája, múzeuma, több kórháza, kolostora. Legutóbb honvédfőreáliskolát is állítottak itt. Szőlőtermelése jelentékeny; gyáripara egyre fejlődik, majolikagyára világhírre tett szert. Megalapitójának, Zsolnaynak, szobrot is emelnek a városban. Épületei közt legkiválóbb székesegyháza, Magyarország egyik legrégibb és legszebb temploma, igazi román

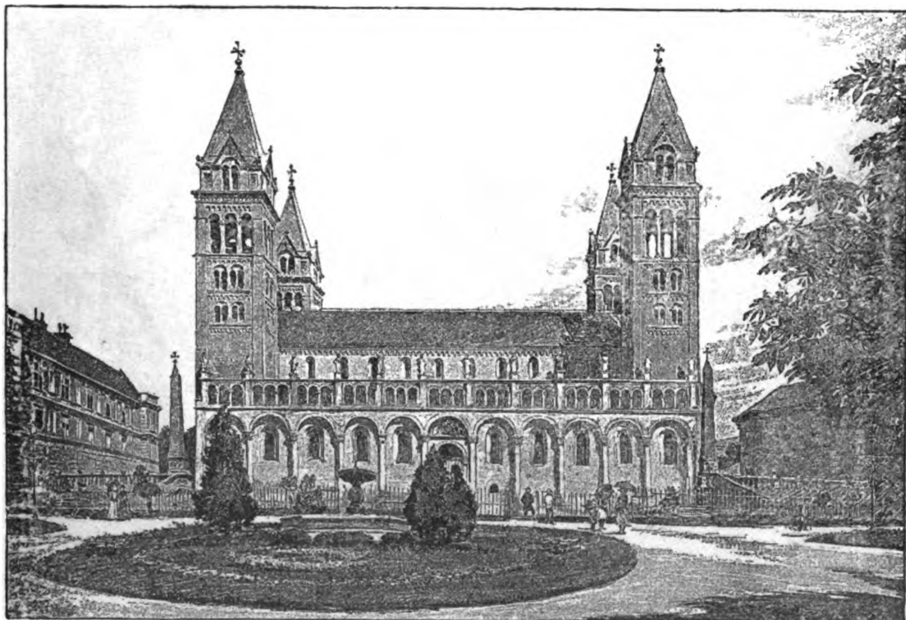
PÉCS.

bazilika, melynek négy hatalmas tornya az Arpádok-korabeli román bazilikaépités egyetlen fennálló mintája. A múlt század utolsó évtizedeiben ujjáépitették. A török hódoltság emlékét egy minaret tartja fönn, valamint a belvárosi templom, melyet mecsetből alakitottak át. Nevezetesebb épületei még: a püspöki palota, a díszes színház, a szeminárium, a főgimnázium, a megyeháza, a pályaház; készül továbbá az új városháza. A vasúttól a városig az újabb időben díszes villa-telep keletkezett. Lakosainak száma 44,000, tehát a Dunántúl legnépesebb városa.

A város körül nevezetesebb bányatelepek: *Pécs-Szabolcs, Somogy, Vasas.* A Mecsek-hegységben még nagyobb bányatelepek: *Komló, Szász-*

vár. A Mecsekben a Budapest-pécsi vasút mentén van *Abaliget,* melynek nagyszerű cseppkőbarlangját sok turista keresi föl. Ugyancsak a Mecsekhegységben fekszik *Pécsvárad,* a melynek egykor híres apátságát még Szent István alapította. Vára még elég jó állapotban van ma is. Ebben a várban rejtegették a megvakított Béla herczeget, a későbbi Vak Béla királyt.

A Mecsek alatt egy régi vasút visz *Mohácsra,* a Dunagőzhajózási társaság jelentékeny szénkikötőjéhez. A 15,000 lakos közt 9000 magyar van, a többi német és szerb. Fájdalmas emlékű ez a város Magyarország

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ.

történetében, mert határában vívták 1526 augusztus 29-én azt a végzetes csatát, mely nem csak II. Lajos király életébe került, hanem kaput nyitott a hódító töröknek és a királyválasztásnál meghasonlott magyar nemzet belső villongásainak. A csatatéren emlékkő figyelmeztet a gyászos napra.

A Pécs-mohácsi vasútról a Dráva felé letérve, a villányi dombvonalhoz jutunk. *Villány*-hegységről vette nevét e vidéknek jeles vörös bora. *Mária-Gyüd* régi temploma, melyet 1146-ban II. Géza király alapított, ma híres búcsújáró hely. Közel van ide *Harkány* hévíz, ismert és keresett fürdőhely. Az egyik kiszögellő dombon láthatók *Siklós* csinos magyar

város fölött annak a várnak romjai, melyben a zsarnok Zsigmond királyt fogva tartották az ellene fölzendült magyar rendek.

A Duna felé fekszik *Baranyavár,* melynek ma romokban heverő váráról vette nevét a vármegye. *Dárda* felé már a Dráva mocsaras síkságára jutunk, s kevéssel Dárda után egy nagy vasúti hídon robog át a vonat *Eszékre,* Szlavónia fővárosába. A Dráva szögében terül el a több mint 100,000 holdat tevő bellyei uradalom, hatalmas rétjeivel, szigeteivel és vadban gazdag erdeivel. Ez az uradalom Frigyes főherczeg tulajdona. A Dráva mellett, a vármegyének Somogygyal határos délnyugati szöglete az Ormánság, többnyire református magyar lakosokkal.

NAGYKANIZSA FŐTERE.

Baranya és Tolna vármegye határával érintkezik **Somogy vármegye,** a Balaton és Dráva közt. A Dunántúl legnagyobb területű, de nem legnépesebb megyéje. Területe 6530 négyszögkilométer. Lakosainak száma 343,000, a kik 308 községben laknak. 20.000 németen és feleannyi horváton kívül mind magyar lakja. A Balaton mentén terjedelmes szőllei vannak. Budapestről a déli vasúton menet, Siófoknál érjük Somogy határát; a Balaton mellett gyorsan emelkedő fürdőtelepeket találunk: *Földvárt, Szemest, Lellét, Boglárt, Fonyódot* és *Balaton-Berényt,* melyek közt legkiesebbek Földvár és Fonyód. Ez utóbbi helyet vasút köti össze a megye fővárosával, Kaposvárral.

ÉNEKLŐMADARAK TELEPE A DRÁVA-SZÖGBEN.

Kaposvár a másik nemzetközi fővonal, a Budapest-fiumei vasút mellett fekszik. Ujabban élénk lendülettel emelkedik, Lakosainak száma megközelíti a 20,000-et. Csinosabb épületei az új plébániatemplom, a megyeháza és a főgimnázium. Vasúti internátusa és nagy közkórháza is van.

A Dráva völgyében van *Csurgó,* ref. főgimnáziummal és állami tanítóképzővel; azután *Berzencze,* a Festetich grófi uradalmak középpontja; innen északra *Nagy-Atád,* a hol szép kastély és állami méntelep van. A Dráva partján *Barcs,* vele *Barcstelep,* újabban erősen föllendült kereskedőtelep.

A vármegye második nevezetesebb városa a Dráva felé *Szigetvár,* az Almás-patak mellett, a somogyi dombvidék lábánál. Szigetvár dicsőséges emléke él a magyarok szivében; hősi védelem után itt esett el Zrínyi Miklós 1566 szeptember 7-én háromszáz társával. Kápolna és emlékszobor őrzi a hősök emlékét, melyet minden esztendőben ünneppel idéz föl újra a kegyeletes lakosság.

Somogyból a déli vasút Dráva-menti vonalán utazva, *Nagy-Kanizsánál* **Zala vármegyébe** érünk. Ez a megye legnépesebb városa melyet négy évtized alatt jelentéktelen, bár történelmileg nevezetes helységből a vasúti forgalom tett élénk kereskedő várossá. Ma már 25,000 lakosa van. Bécs-Szombathely és Pécs-Barcs felől itt csatlakoznak a Dunántúlt átszelő vasutak a Budapest-pragerhofi, illetőleg trieszti fővonalhoz, ezért olyan nagy a forgalma. Van törvényszéke, főgimnáziuma és több jelentős pénzintézete. A zalai dombvidék déli lábánál, már sík vidéken fekszik. Ez a vidék hajdan igen mocsaras volt; mocsarak védték erős várát is. De ezeknek a vizét levezették részint a Balatonba, részint a Mura útján a Drávába.

Zala vármegye az egész Dunántúlnak legváltozatosabb fölszinű része. Kanizsától délre és nyugatra széles síkság a földje, mely félhold alakban terűl el a stájer havasok nyúlványáig; sík a Muraköz is, melybe csak Csáktornyáig nyúlnak be az említett stájer Alpok ágai. A vármegye törzsét a zalai dombvidék alkotja, melyet több hosszanti és harántvölgy hasít keresztűl. Ezt a dombvidéket a Bakonytól a Zala-folyó völgye választja el. A Bakony déli láncza Keszthelytől vonúl ÉK-re a Balaton mellett és gyönyörű tájképi részleteket tár elénk a Balaton öbleivel és a már említett bazalt kúpokkal. A vármegye területe 5121 négyszög kilométer; sűrűn lakott (434,000 lakosa van), de községei kicsinyek. Összesen ugyanis 566 községe van, tehát egyre átlag 800 lélek se jut. Sok jó földje, sok erdeje is van; a Balaton partvidéke pedig kitünő bort terem, melyeknek fejedelme a Badacsonyban és környékén szűrt erős, zamatos fehér bor. Míg a vármegye lakossága a Murán fölűl 20,000 venden kívűl majdnem teljesen magyar, a Muraköz úgyszólván kizárólag horvát. Az egész vár-

megyében 80,000 horvát lakik. Néprajzilag érdekes része a vármegyének az úgynevezett Göcsej, mely körülbelül Zala-Egerszegtől a Kerka-patakig terjed. A novai járás a Göcsejt zárja magába.

Kanizsától a Muraközbe visz tovább a Budapest-pragerhofi fővonal. Ennek főhelye a Zrínyiek egykori neves vára, *Csáktornya.* A régi vár még ma is nagyrészben fennáll. Van Ferenczrendi kolostora, állami tanítóképző intézete. Csáktornya ma a magyarosodásnak erős vára a Muraközben. *Zrínyifalva* határában a Dráva mellett emlékoszlop jelöli azt a helyet, a hol Zrínyi Miklóst, a költőt, egy vadkan megölte. Érdekes a Muraköz-

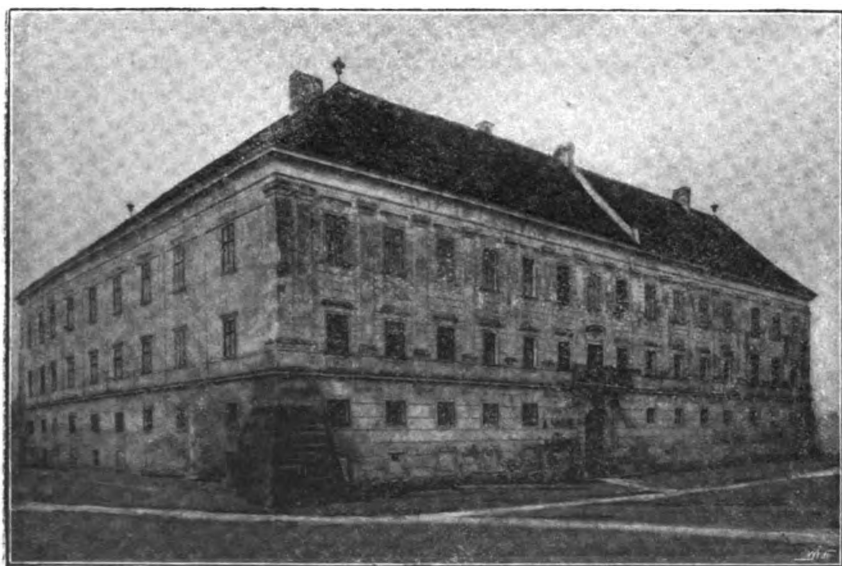
A KESZTHELYI KASTÉLY.

ben Csáktornya mellett a szétszórt házakból álló sok hegyközség. Hasonló terjedelmű hegyközségi szervezet nincs is több Magyarországon.

Csáktornyáról külön helyiérdekű vasút visz Zala-Egerszegre. *Alsó-Lendvától,* mely hajdan szintén vár volt, nyugatra *Turnisa* kis vend község régi Árpádkori templomáról és annak értékes freskóiról nevezetes. *Zala-Egerszeg* (10,000 l.) a vármegye székhelye. Csinosodó város; van törvényszéke, főgimnáziuma, s más szakiskolája. Deák Ferencznek, Zala vármegye nagy szülöttének szobra disziti a várost. A »haza bölcse« a Zala-Egerszegtől nem messze fekvő *Söjtörön* született. Zala-Egerszegtől a Zala folyását követve, *Türjére* és *Szent Grótra* jutunk. Türje régi prépostság. Még régibb a Zala völgyében most *Zala-Apátiban* levő zalavári apátság, melyet még Szent István alapított. Idők folytán az apátság

osztrák benczések birtokába került és csak 1873-ban jutott megint a pannonhalmi főapátság hatósága alá. Közel van ide az apátság egykori székhelye, *Zalavár*, melynek helyén a szláv Privina és Kocel herczegségének fővárosa, Mosaburg állott a magyarok bejövetelekor.

Zala-Apátihoz közel esik *Keszthely* városa, már a Balaton partján. Csinos, 6000 lakosú városka. Régi templomán kívül ékessége a nagyszerű Festetich-kastély, nagy parkkal. Gazdasági tanintézete a legelső ilyen intézet volt Magyarországon. Festetich György gróf alapította, a kinek hálából a város főterén szobrot emeltek. Ez a gazdasági intézet és a fő-

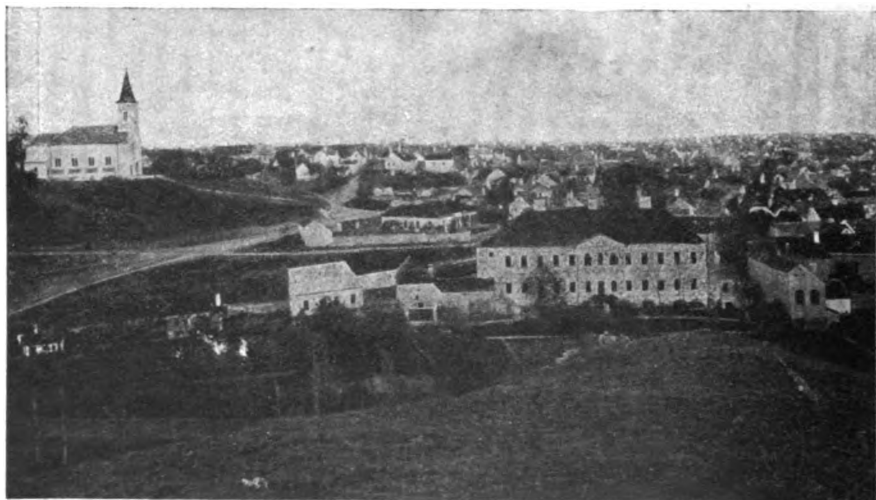

A CSÁKTORNYAI ZRÍNYI-VÁR.

gimnázium nagy elevenséget ád a kis városnak, melynek egy másik szépen fejlődő kultúrintézete a Balaton-múzeum. A Balaton partján csinos fürdőtelep emelkedik; fél órányira a várostól pedig a *Hévíz-tó* gőzölög, melynek nagy gyógyhatású vizével épen nem áll arányban a fürdőintézet elhanyagolt állapota.

Keszthely felől nyílik a Balaton-vidék legszebb része, s általában az ország egyik legremekebb tája. Szőlővel beültetett, nyári lakokkal és barátságos présházakkal tarkálló, északról mindenütt erdővel borított hegyek nyergein visz az út két irányban. Az egyik út *Rezi* és *Tátika* regényes várromjai alatt *Sümegre* ér (4000 l.). Régi várának még ép részei is vannak; az egész rom egyébként imponáló hatást tesz. Alatta épült a veszprémi

püspök nyári kastélya és a Ferenczrendiek kolostora. Főterén Kisfaludy Sándor mellszobra látható. Ez a város volt a költő szülőhelye, ennek temetőjében is pihen, megénekelt eszményképével, feleségével, Szegedy Rózával együtt. Határában nagy erdőségek és kőbányák vannak; egyik góczpontja a borkereskedésnek, valamint az innen délre húsz kilométerre fekvő *Tapolcza* is (6000 l.), a hol kis melegvizű tó van, melyet szintén fürdőül használnak. Tapolcza körül sorakoznak a már többször említett bazaltkúpok: Haláp, Gulács, Szent-György, azután a várromokkal koronázott *Csobáncz* és *Szigliget;* legmesszebb, már a Balaton partján, a hatalmas *Badacsony.* A Balaton partján számos fürdőtelep van; ezek koronája a *Tihany*-félsziget hegyvonalára néző *Balaton-Füred.* A sok-

VESZPRÉM.

szor megénekelt tihanyi kettőstornyú templom, az 1052-ben I. Endre királytól alapított apátság kolostorával, festői hatással néz le egy meredek sziklafalról a Balatonra. A hajdan erős tihanyi vár, melyet nem tudtak a törökök megostromolni, már csak nevében él. Újabban a félszigetnek a tóra néző kopár lejtőit befásítják. Az egykor híres tihanyi visszhang roszszúl elhelyezett épületek miatt sokat vesztett tisztaságából. A tihanyi apátság tulajdona a már említett Balaton-Füred. Szép parti sétánya, vasas-sós savanyúvíz kútja, s ennek közelében Kisfaludy Sándor szobra és számos nyaralója nagyon emeli előkelőségét. Enyhe éghajlata különösen a vérszegény gyermekek paradicsomává avatja, de fejlesztésére nem történik meg mindaz, a mi kedvező helyzeténél és gyógyeszközeinél fogva még

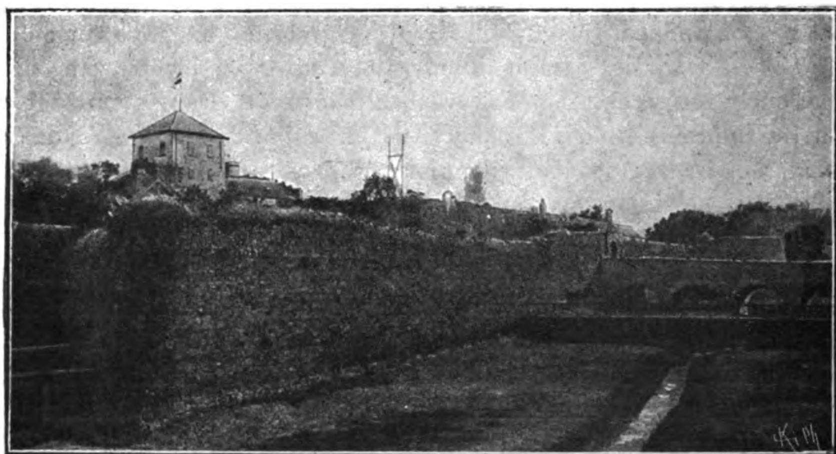
látogatottabbá tehetné. Füredhez közel, a vármegye határszélén van *Felső-Örs*, mely Árpádkori templomáról nevezetes.

Felső-Örs már határos *Veszprém* városával, **Veszprém vármegye** székhelyével. Veszprém régi püspöki város (14,000 l.), mely a Bakony egyik katlanában, hegy-völgyes terepen regényesen fekszik; de mivel kiesett a közvetlen vasúti forgalomból, egykori kereskedelme és híres ipara nagyot hanyatlott. Püspöki székhely lévén, legtöbb kiemelkedő épülete egyházi eredetű. A ma is várnak nevezett dombtetőn, mely körül a város csoportosúl, áll székesegyháza, merész elhelyezésű püspöki székháza, szemináriuma, főgimnáziuma, melyek hatásosan emelkednek a sziklákra helyezett alapfalakon. Érdekes a tűztorony, a mely egy török minaret törzsére épült. Kiváló épülete még a vármegyeháza és két apáczakolostora; régi emléke a Gizella-kápolna. Érdekesek a várbeli épületek függőkertjei is, valamint a törvényszék (régi megyeháza) nagy börtönépülete. Közel ide *Hajmáskér* határában nagyszerű tüzérségi lövőtér van berendezve, mely még csak az utóbbi években keletkezett. Délre a várostól egy órányira *Balaton-Almádi* fürdőhelyet érjük; útja *Szentkirály-Szabadján* visz át, a hol egy Árpádkori templom áll. Veszprémtől délnyugatra pedig, a keszthelyi országúton van *Nagyvázsony*, Kinizsy Pál egykori törzsfészke, a Kinizsy-vár fenmaradt romjaival.

A Székesfehérvár-kisczelli államvasúti vonal a Veszprém határába tartozó Jutas állomásnál érinti a város határát, melyhez rövid idő óta a várostól szárnyvasutat építettek. Jutason kereszteződik az államvasút a Dombovár-győri vonallal. Kis-Czell (Czelldömölk) felé menve találjuk *Herendet*, híres porczellángyárával, s ennek szomszédságában nagy erdőség koszorújában *Szent-Gál* nagyközséget, melynek lakói, mint hajdani királyi vadászok, valamennyien nemesek. Mészégetők és edénygyárak közt haladva, *Város-lőd* mellett *Ajkára* jutunk. Határában van a csingervölgyi kőszénbánya. Ajkán túl látjuk emelkedni a szintén híres bortermő *Somlyó* bazaltkúpot. Nem messze ide van *Devecser* mezőváros, szép várkastélylyal. A Kis-Czelltől Győrbe vezető vasúton haladva, a mikor mindig előttünk látjuk a Somlyó kúpját, *Pápa* városába érünk. Csinos város 16,000 lakossal, az Esterházyak kastélyával. Van nagy református kollégiuma, benczés algimnáziuma, szép plébániatemploma, irgalmasrendi kórháza, dohánygyára. Pápán több vasút torkollik a magyar államvasutak pályaudvarába, így a csornai, azután a Pápa-bánhidai, mely Varsányban kereszteződik a Győrből Veszprémen át Dombovárig a Dunántúlt egész hosszában átszelő vasúttal. Varsánytól Veszprém felé menve, a Bakonynak egyik legérdekesebb bevájt sziklavölgyén, a Czuha-völgyön haladunk át, mely igazi hegyvidék merész falaival, lombfákkal vegyes sűrű fenyveseivel és zúgó patakjával; fölötte magas bevágásokon és töltéseken robog a kis hegyi mozdony.

A völgy végében nyiló tisztáson áll *Zircz* nagyszerű cziszterczi apátsága. Zircztől nyugatra, a Bakony rengetegeiben húzódik meg *Bakonybél*, benczés apátságával. Keletre a *cseszneki* vár romjai láthatók.

Zircztől tovább folytatva utunkat, egy alagúton túl hirtelen nagy kanyarulatokban száll alá a vasút a már kopár mészkő-lejtőkön Veszprém (Jutas) felé, oldalt hagyván az adomákban híressé lett *Rátótot*. Dombovár felé csak a Veszprémhez legközelebbi *Hajmáskéren* ágazik el ez a vasút. Hajmáskéren túl Székesfehérvár felé a kis *Pét* fürdőt, ide nem messze pedig *Várpalotát* találjuk. Ezt a kis várost hajdan Mátyás király vadászkastélya tette nevezetessé. Mátyás király gyakori itt időzésének emlékezetét megőrizték a környékbeli helyekhez, mint pl, a kikeri malom-

A TÁTAI VÁR HÍDJA.

tóhoz fűzött népmondák. A Győr-dombovári vasúton Hajmáskértől tovább menve, *Balaton-Kajárnál* érintjük a Balaton fensíkját; *Lepsény*-nél átvágunk a déli vasúton, s beérünk Veszprém vármegyének a Balatontól délre terülő sík vidékére, melyet Mezőföldnek hivnak. Itt már jókora 3—4000 lakosú helységeket találunk. A Mezőföld középpontja *Enying*, a járás székhelye. Ide tartozik a Balaton egyik fölkapott fürdőhelye, *Siófok* is, a Sió-csatorna szájánál. Ezenkívül még *Világos* és *Aliga* kisebb fürdőhelyek, s a már szintén népszerű *Kenese* (a Balaton fejénél) említendők.

Veszprém vármegye tehát szintén elég változatos képet nyújt, földtani fölépítésében pedig harmonikusabb is, mint Zala vármegye, mert északnyugati és délkeleti síksága a vármegye gerinczét alkotó Bakony hegylánczhoz fokozatos emelkedésű alacsony dombok hullámaival simúl.

Mind a két sík igen termékeny búzanevelő föld; a Bakony ellenben zord, jövedelmének főrészét az erdő adja. A vármegye területe 4166 négyszögkilométer; lakóinak száma csak 222,000, tehát aránylag épen a Bakony szegénysége miatt ritkább, mint a szomszéd vármegyéké. A lakók közt a Bakonyban telepített németek 36,000-en vannak. Ezek szorgalmas emberek s pompás gazdasági szerszámokat gyártanak házi iparilag a Bakony fájából. E szerszámokkal messze földön kereskednek; az Alföld egy részét is ők látják el gazdasági eszközökkel. A pár községbe telepített tóttal együtt lassankint beleolvadnak a magyarságba. Veszprém vármegye északon Komárom és Győr vármegyével határos.

TATA.

Komárom vármegye a Duna két partján terül el, 2944 négyszögkilométeren; lakosainak száma 175,000. A Pápa-bánhidai vasút Komárom vármegye területén először is *Kisbért* érinti, mely méneséről nevezetes. Kisbérhez közel van *Nagy-Igmánd,* keserűvíz forrással. A Duna felé esik *Ács,* a hol kemény harczokat vívtak a Komáromot védő honvédek 1849-ben. Az országút mentén emlékkő jelöli a csaták helyét. *Ó-Szőny,* szintén a Duna mellett van; határában már a komáromi külső erődök kezdődnek. A jelentős Bregetium római város klasszikus földjén áll.

Komáromhoz csak 20 kilométerre, a Gerecse-hegység alján fekszenek *Tata* és *Tóváros.* Az egymással egészen összeépült várost rendszerint csak Tata néven szokták emlegetni. Az állomás Tóvároson van. Nevét a város a tatai nagy tótól kapta, mely 600 holdas szép halastóban a ma kastélyúl szolgáló, egykor sok küzdelmet látott tatai vár tornyai tükrö-

ződnek. A vár az Esterházy grófok birtoka. A tavat rengeteg park veszi körül; ugyanebben a parkban van az alig egy évtizedes, de nagyon látogatott lóversenytér. A tó bő vize zsilipeken át ömlik a Dunához vivő csatornákba, s malmokat és bőrgyárakat hajt. A Tatától északra emelkedő mészhegyekben nagy barlang tátong, mely a vonatról is látható. Ez az úgynevezett Szelim lyuka, a hol a törökök elől szaladók menedéket kerestek; de a törökök füsttel részint megölték, részint kikergették őket. Ennek a hegységnek dunai lejtőjén fekszik *Neszmély*, mely jó boráról ismeretes. Tatától délnyugatra *Kocs* helység a kocsinak adott nevet, s a könnyű szekerek elnevezését átszármaztatta a nyugati nyelvekbe is.

A PANNONHALMI APÁTSÁG.

Tata újabban a róla nevezett kőszénbányák által vált szélesebb körökben is emlegetetté. Pedig ezek a bányák, mint már említettük, nem Tata, hanem *Bánhida* és *Felső-Galla* határában vannak. *Tatabánya*-telep ma már egész kis város, külön iskolákkal, kórházzal, piaczczal. Munkáslakai épen az erdő alatt épültek, s így a legegészségesebb fekvésű munkástelepek közé sorolhatók. A Bánhida fölötti hegyfokon az ezredévi ünnepek alkalmával érczből óriás turul-madarat állítottak a honfoglaló magyarok diadalmas bánhidai csatájának emlékére. A délkeletre húzódó Vérteshegység zugaiban több vár és kolostor romja látható. *Majkon* a hajdani prépostság épülete most kastély.

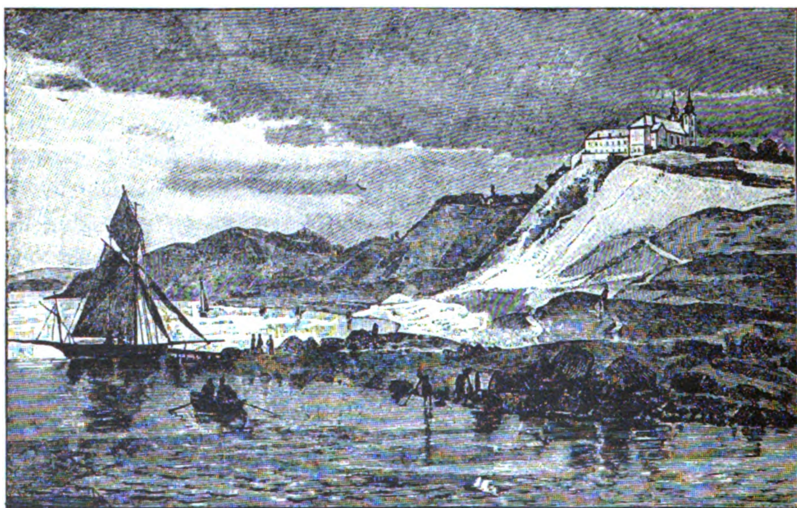
Ácson túl Szent János pusztánál, a Budapest-Bruck-bécsi vonalon **Győr vármegyébe** lépünk. Ez egyike Magyarország legkisebb megyéinek; csak 1381 négyszögkilométer. Sík földjére csak délen nyúlik be a Bakony néhány dombsora. Győr városával együtt összesen 124,000 lakosa van. Győrön kívül, mely a Duna völgyében fekszik, legnevezetesebb helye *Szent Márton*, mely fölött *Pannonhalma*, az ősi monostor várszerű épületcsoportja emelkedik és messze eltekint a körülötte terülő síkságra és alacsony halmokra. A kilenczszáz éves apátságot, mely a XVI. század óta főapátság, még Gejza, Sz. István atyja alapította, s nevezetes szerepet vitt a hazai művelődés munkájában. Vára ama kevés fellegvárak közé tartozott, melyeket a tatárok nem bírtak megostromolni. A monostor legnevezetesebb épülete a több korszakot tanusító régi templom, mely ma meg van újítva; továbbá a könyvtár-épület, mely több mint 100,000 kötetet tartalmazó rendezett könyvtárat és a levéltárat foglalja magában. A benczésrendnek itt van tanárképző iskolája is. Egy másik halmon a hét millenniumi emlék egyike áll; a monostor udvarában pedig, ugyancsak az ezredéves ünnep emlékezetéül, Asztrik, az első apát, később esztergomi érsek szobra. Pannonhalma és Győr közt nevezetes mezőség terül: Ménfőn Aba Samut verte le Péter király 1044-ben, *Kismegyer*-pusztán pedig, a hol ma emlékkő áll, vívta 1809-ben a magyar nemesi fölkelő sereg a francziákkal a szerencsétlen győri csatát. A pannonhalmi dombok alatt fekszik *Téth* is, Kisfaludy Károly szülőhelye; a Rába mellett pedig *Koronczó*, a hol 1704-ben a kuruczok véres csatában szenvedtek vereséget Heister labancz-hadától.

A BALATON.

Csak olyan jogosan mondjuk mi a *Balatont* magyar tengernek, mint a hogy a németek a Bóden-tavat sváb-tengernek nevezik. Közép-Európa legnagyobb tava a mienk, mert 600 km²-nyi területével nemcsak a Bóden-tóét (538 km²) múlja jóval fölül, hanem még a Genfi-tónál (581 km²) is nagyobb. Az *Akarattya-pusztai* híres Rákóczy-szilfától, vagy a tihanyi kolostor ablakaiból akkora víztükörre esik a tekintetünk, mely a fiumei Quarnero-öbölnél is nagyobbnak látszik. Az akarattyai lejárótól Tihanyig 20 km. a távolság és a Balatonnak ez a keleti harmada *Gamásza* és *Fűzfő* puszták között 15 km. széles. Egész hossza *Akarattya* és *Fenék* puszták között 78¼ km. Keleti harmadának szélessége 8—15 km. között váltakozik; a tihanyi félszigeten túl fekvő kétharmadán 5—10 km. a szélesség, s csak egy helyen, *Balaton-Berény* és *Balaton-Györök* között szorúl össze a tó 3½ km.-re. Ellenben *Tihany* és *Szántód-puszta* között valóságos szorossá szűkül, mert itt csak másfél km. széles a víztükör és

ebben is csak 200 méteres csatorna a hajózható út, mely azonban a tihanyi rév közelében a tónak legmélyebb (11 m.) pontját foglalja magában. Egyebütt nincsen valami nagy mélysége: a somogyi partok közelében 4—4$^1/_2$ m. vizet mérhetünk, a zalai partok alatt 3—3$^1/_2$ m., *Keszthely* alatt 2·50—3 métert. A tófenék síma; a zalai oldalon iszapos, Somogy felé pedig homokos.

Ha a víz eltűnnék, tökéletes rónaság terűlne el a Balaton helyén. A víznek átlagos mélysége 3 méter, mely minden sziget és zátony nélküli, s épen ezért a hajózásnak és a vitorlázó sportnak nagyon alkalmas. A partok felé a víz mindenütt hirtelen csökken, s a széléig fokozatosan sekélyesedik. A zalai partok mentén 30—100 méternyire a parttól már

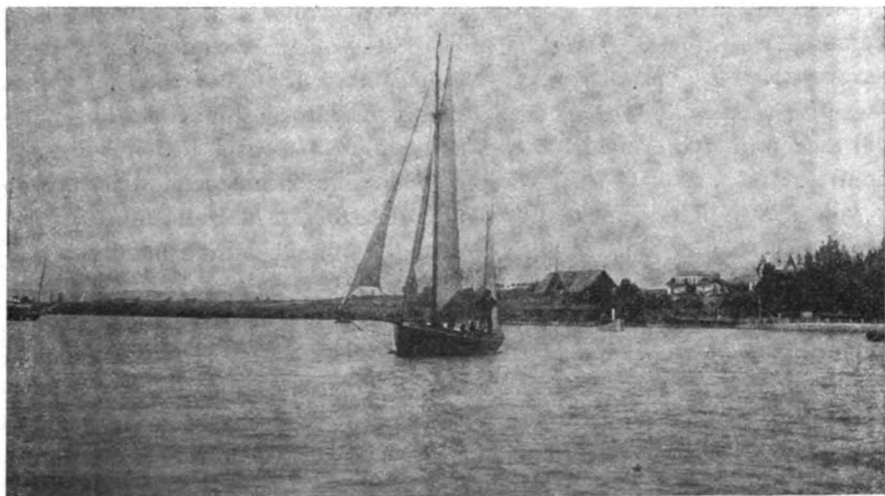
TIHANY.

ellepi az embert a víz, míg a somogyi oldalon 300—400 méternyire is belábolhatni benne.

Hazánk dunántúli részének közepét változatosan alacsony- és középhegység foglalja el, mely a Duna Esztergom-váczi könyökéből indúl ki és délnyugat felé a Zala forrásáig terjed, a hol a Mura és Rába síksága legközelebb van egymáshoz. Ennek a középhegységnek tengelyében vannak a Budapest és Esztergom közti dolomit- és mészkőhegyek, a 757 m. magasságú *Pilissel;* továbbá a *Gerecse*, a *Vértes* és a *Bakony*, 700 m. fölé emelkedő erdős ormaikkal. A nagy Bakonynyal összefüggő Déli-Bakony (vagy ottani nevén Balaton-Felvidék) a kiterjedt Veszprémi fensíkkal szögell a Balatonra és annak tükréből mintegy 130 m. magas meredek lépcsővel emelkedik ki. A középhegység legnyugatibb tagja a kemény

dolomit-sziklából álló Keszthelyi hegység. Nyugatra Keszthelytől az Egregy—vindornyai völgyben hirtelen végződik a középhegység; Hévíz meleg forrása és tava jelzi azt a mélyen leérő hasadást, mely a hegység nyugati végét a mélységbe sülyesztette.

Mikor még a Kárpátok gyűrűjén belül az Alpoktól a szerbiai hegyekig tenger hullámzott, szigetekként emelkedtek ki abból a fölsorolt mészkő- és dolomit-hegységek. A régi tengerfenék nyomait sok helyen fölismerték a Veszprémi fensíkon, melyet a tenger mosása gyalult símára. *Tapolcza* és *Sümeg* közt is nagykiterjedésű sík térségek a harmadkori tenger sziklafenekének bizonyúltak. A pannóniai vagy pontusi tenger vastag iszapból és homokból álló üledéket halmozott föl a szigetek körűl

BALATON-FÜRED.

a mai tengerszín fölötti magasságok 300 méteréig. A régibb kemény sziklához tapadó fiatalabb üledékek a tengervíz elvonulása, vagyis a tengerszínnek 300 méterrel történt viszonylagos leszállása után Győrig, keleten a Dunáig, délre a Pécsi hegységig, nyugatra a Stájerországi hegyekig lankásodó párkánynyal vették körűl a szigeteket és alkottak ekként a Rába és Duna-Dráva közében összefüggő magaslatot. Ennek mai tagozódottságát azóta történt beszakadások, észak-déli irányú hosszú repedések, valamint a szél és a folyóvíz vájó munkája okozták. Sok adat bizonyítja, hogy a Balaton medenczéje még sokáig nem volt meg a pannóniai tenger eltakarodása után sem, s a vizek a Balaton-Felvidék felől a nála nem sokkal alacsonyabb somogyi halomvidékre görgették kavicsaikat. Tömérdek nyoma van a pusztai és sivatagbeli állapotnak is abból a korból, a mikor

azok a mélyedések támadtak, melyek a Vértest Csákvár táján, a Bakonyt Várpalota körül, a székesfejérvári Meleghegyet a Velenczei-tóban és a Balaton-Felvidéket a Balatonban délről (jobban mondva délkeletről) kisérik. Sivatagbeli törmelék bőven van ezekben a mélyedésekben. Vajjon a pannóniai tenger eltűnése után földsülyedések történtek-e a mélyedések helyén, avagy a magasabb középhegységről bóraszerűleg lerohanó északi és északnyugati szelek marták-e ki a többi mélyedéssel együtt a Balaton sikér teknőjét? — erre nézve megoszolhatnak még a vélemények; azt azonban nem lehet vitatni, hogy a Balaton mélyedése szárazföldön keletkezett és a diluvium korában telt meg először édesvízzel, melyet a Zala és a mélyedésbe folyó patakok, nem pedig a medrében fakadó források hoztak bele mindenkor.

Az időszakos csapadékbőséghez képest változik napjainkban is a Balaton vize. A 18-ik század végétől 1880-ig négy szertelenül magas és három alacsony vízállásról van tudomásunk; 1866 óta 2·30 m. volt a szélső vízállások különbsége. A diluviális Balaton színe a mai középvíznél csak mintegy 6 méterrel volt magasabb; viszont a tó fenekén megejtett fúrások azt bizonyították, hogy valamikor 5 méterrel alacsonyabb is volt a víztükör és ismételve nem volt lefolyása a Duna felé. Nyaratszaka még most is több víz párolog el a Balatonból, mint a mennyi a Sió-csatornán belőle kifolyik.

A Balaton kicsiben hű személyesítője a tenger jelenségeinek. Vannak tengerjárás-, vagyis árapályszerű tüneményei, s a szélein minden időben mérhetők vízszín-ingadozásai. A *Keszthelyen*, *Kenesén* és *Tihanynál* fölállítva volt pontos vízszínmérők váltakozva, vagy egyszerre, megegyező időközökben bekövetkező vízemelkedést és apadást tüntettek föl automatikusan. Ellenkező végein minden 10—12 órában váltakozva alászáll vagy fölemelkedik a víz. Keszthelyen és Tihanynál minden 2 óra 23 perczben egyszerre száll alá vagy emelkedik. Az ingadozás mértéke csendes időben 4—5 cm., ha pedig jégtakarója van a tónak, csak nehány milliméter; erős szelek idején azonban 25—30 cm-t is megüt ez a rövid periodusú vízszín-ingadozás. Nyilvánvaló, hogy a szél és a levegőnyomás különbsége tartja a tó tükrét folytonos ide-oda himbálódzásban. Tartós szél a vizet átnyomja a tihanyi szoroson és ott a víznek erős ide-oda folyását okozza. Néha olyan erős ott a folyás még a szél ellenében is (és a Zalának fölfelé, azaz nyugatra), mint alacsony vízálláskor a Dunában Budapest alatt. A tartós széltől átnyomott víz utoljára szélellenében is kénytelen visszafolyni, mert bizonyos magasságon túl a víz nem emelkedhetik.

A tengerjárásnak tavi hasonmását «seiche»-nek nevezi a tudomány; a tengeráramlás Balatoni kiadása pedig a «folyás». A Balaton hullámai,

A BALATON PARTJA. (Mészöly Géza festménye után.)

melyek gyakran tengeri betegekké teszik a gőzösök utasait, szintén a széltől származnak. Ismert törvényekkel egyezően, a nem mély Balaton vizén 0·80—1·00 méter magas, egymástól csak 9—11 m. távolságban levő hullámhegyek támadnak; ez pedig ugyancsak nagy viszonylagos magasság a tenger hullámaihoz képest, a melyek 79 m. távolságú hullámoknál csak 3·2 m. magasak. Az ilyen szaporán egymást követő kisebb hullámok sokkal kellemetlenebbül himbálják a hajót, mint a tengeren járó nagy hullámok. A Balaton hullámai még a szél lecsillapodása után is jó ideig, többé nem tarajzó, hanem síma hullámhegyekkel és hullámvölgyekkel ingásban maradnak és ezek a síma hullámok, melyeket a balatoni halásznép loggók-nak nevez, olyan messze partokig is terjednek, a hol egyáltalában nem is volt szél. Nem ritka jelenség az, hogy szélcsendes éjszakákon egyszerre csak az eólhárfa ritmusaihoz hasonló zöngéssel kezdi csapkodni a víz a partokat. A loggók játéka ez a titokteljes háborgás, — tudja ezt minden halász.

Az uralkodó északi szél munkája a part és a fenék alakulása is. A somogyi part egyenes vonalát és a parttal párhuzamosan elnyúló homokgátakat (turzásokat) a parttal egyközűen járó szél-okozta folyás alakította. A turzásoknak legfölebb 3 m. magas természetes töltése a déli vasút kényelmes útja; mögötte berkek és bozótok mocsarai a tengerparti lagúnákat utánozzák. Valamikor messzire nyomúlt a Balaton nádas rengetegeivel a somogyi halmok közé. A Nagy-Berekben és a Kis-Balatonban a mocsári élet remek képeit láthatja az ember: a Lop-nor melléki és az afrikai Csad-tó körűli tájképeknek valódi hasonmásait.

A déli part melletti sikér-víz homokfenékkel szolgál be 400—500 méterig, azután hirtelen mélyed a fenék iszapos talaja. A sikér-szegélyen is egymástól 10—11 m. távolságban elhelyezkedő vízalatti gátak emelkednek a víz szélével párhuzamosan, — ezek a «gerendek»; másutt a víz széléről merőlegesen homokzátonyok nyúlnak a vízbe, — ezek a «pandallók». Mindannyian a hullámjátéknak termékei. A szélárnyékban levő zalai partok alatt a köves, néhol sziklás vízszegélyről csakhamar embermagasságú vízbe lép a fürdőző. Ott a fenéken híg sár van, melybe a mérő rúd 2—3 méterre is belésülyed; néhol több a sár, mint a víz.

Páratlan színjátékával a Balaton víztükre fölülmúl minden más állóvizet. A holdvilágos éjszakák aranyhídját, s a loggókon tánczoló telihold képeit nem feledi el soha, a ki egyszer látta!

De talán legérdekesebb a tó télen. Kemény télen november végétől márczius végéig járható jégtakarója van; a halásznép azt szereti, ha későn (deczember végén) fagy be, mert ekkor tartósabb a jégpánczél. Enyhe télen gyenge rianásos jéggel négyszer-ötször is befagy a Balaton. A téli Balaton a Jegestenger képeit hozza közelünkbe. Borongós, ködös idő-

ben csak iránytűvel tanácsos a jegén járni, mert ilyenkor beláthatatlan a környéke. Hasonló jégtorlódások («turalások») és tátongó hasadások támadnak rajta, mint a sarki tenger jegén, a hőmérséklet okozta kiterjedés és összehúzódás következtében. Hideg éjszakán a jég nyöszörög és sóhajtozik, közbe-közbe nagyokat pattog és durran; ilyenkor «hízik», mondja a balatoni nép. Nappali verőfényben, ha a napsugarak átmelegítik a hóval nem takart tiszta jeget, az kiterjed és ágyúdörrenéshez hasonló robajjal hosszú vonalakban föltorlódik, 2—3 méter magas jégtorlaszokat alkotva, melyek a zalai parton előfoktól előfokig nyúlnak és minden évben ugyanott fejlődnek ki. E «turalások» mellett fölázik az összerepedezett jég és csakhamar 4—5 m. széles áthidalhatatlan csatornák támadnak; ezek a «rianások» a turalások félelmes kisérői. Derült téli napokon a délibáb tüneménye még szebben jelentkezik itt, mint az Alföldön; de ősszel is minden tárgyat, hajót és fát, légtükrözés kettőztet meg.

TURALÁSOK A BALATON JEGÉN.

Télen sokkal élénkebb a Balaton, mint nyáron. A ritkán járó gőzös és halászhajókon kívül lakatlan és csendes a tó. Néptelennek hinnők partjait, ha a vasút füttyét nem hallanók. A magyar nem vízre termett nép, ezt a Balaton szomorúan bizonyítja; benszülött népe még úszni

sem tud! Bezzeg, télen, ha a jég félméterre hízott, másként van a dolog. Ilyenkor megnépesedik emberrel, szekérrel, sőt vaddal is. Százával van rajta a halász, a ki nagy hozzáértéssel, ősi gyakorlattal, a kerítő-hálót naphosszszat sok kilométerre húzza a jég alatt és száz veszélylyel daczolva, néha egy fogásra 20—30 métermázsa halat terít a jégre. Építőkővel megrakott társzekerek döczögnek ekkor minden irányban; valóságos országutak támadnak a keréknyomok mentén. Éjjel pedig töméntelen vadlúd szállja meg alvásra a jég hátát, talán mert a vízre szoktak, vagy pedig mert a jég melegebb, mint künn a szántóföld, a melynek vetésén nappal seregesen legeltek.

A TIHANYI FÉLSZIGET.

A Balaton báját, lelket üdítő hangulatát partjai adják. Közepén a Bakonyi és a Somogyi halmok hasonló magasságúak és 100—150 méterrel, legfölebb 200-zal emelkednek a tó tükre fölé. Erdő koronázza őket, szőlő, szántóföld meg rét van oldalukon és a tövükben. Keszthely közelében, a Magyar Alföld egyik öble éri el a Dráva felől a Balatont és rajta keresztül Tapolczáig terjed. A nagy Magyar-Alföld ezen öbléből átlátunk a kis Magyar-Alföldből kiemelkedő sümegi hegyekre.

Ebben az öbölben és annak hegyes környezetében emelkednek a balatoni bazalt-vulkánok, köztük a hírneves *Badacsony*. Keletkezésük egybeesik a Balaton medenczéjének alakulásával. A *Keszthely* és *Boglár* közti alacsony partokon az Alföld képeit láthatjuk.

Siófok tájékán keletről is alacsony part környezi a somogyi halmokat. A Veszprém vármegyei Mezőfölddel a Tolna megyei Dunamellékről is fölnyúlik a Balatonig egy keskeny alföldi csík. Enyingtől, a Mezőföld székhelyétől kezdve, az Alföld fokozatosan emelkedik a veszprémi fensík felé, mellyel észrevétlenűl összeolvad és már *Lepsénynél* halmossá válik. A Balaton keleti része az Alföld eme lapjába mélyed és 70—80 m. meredek partokkal végződik. Az Alföldről jövet nagy meglepetés éri az embert, mikor az akarattyai nagy Rákóczy-szilfától vagy a Világos-pusztai síkságról egyszerre a remek viztükörre pillant alá, mely itt a meredek falak alatt 50—70 méternyi mélységben terűl el lábaink alatt. Kétségkívül ez a legszebb képe a Balatonnak.

A magyar tengernek enyhe, derűs, pompás gyümölcsöt és páratlanúl zamatos szőlőt termő vidéke és ezerféle halat tápláló vize ősidők óta kedvelt tanyája volt az embernek. Bizonyítják ezt az őstörténelmi és római emlékek és a sok középkori rom. Mindig csak békesség-szerető embereknek való hely volt ez. A Balaton mindig útjában volt a közlekedésnek és így a hadak mozgásának is. Az év téli szakában 80 kilométer mentén, Somogy, Veszprém és Zala megyék között nincs semmi közlekedés. A déli part berkei és bozótjai miatt a déli vasút építése előtt jó út nem is volt a víz mentén. Fenéken kívűl római erőd (castrum) tábor nem volt a Balaton mellett; de annál több villa, úrilak és talán présház a zalai oldalon. Később sokáig uralkodhatott itt valami szláv nép, hiszen még a neve is a szláv «blatto» (mocsár) szóból alakúlt. *Tihany* neve is valószínűleg az orosz ticho (csendes, szelíd) vagy tichona (hallgatag, magába vonúlt) szavak gyökeiből származott. Szelídebb, csöndesebb hely Tíhanynál még ma, a villany és gőz korszakában sem képzelhető. Nem a kegyes benczések választották először nyugalmuk helyéül; már jóval előttük remeték laktak a Balaton-Füreddel szemközti sziklákba vésett czellákban. *Csopak* és *Palóznak* vidékén régóta lehet már bortermelés, mert «csop» és «loznak» szlávúl szőlővesszőt jelent.

A Balaton mellékét már régidők óta kizárólag magyar nép lakja; a tó vizén osztozó 50 község közt csak egyben *(Örvényesen)* lakik nagyobb tömegben a németség. A Balaton melléki 55,500 főnyi lakosságnak 1900-ban csak 1·2%-a nem volt magyar. Ez az állapot valószínűleg már a magyarság első megtelepülése óta fennáll. *Keszthely* az egyetlen város a tóparton; gyönyörű fekvésével, karcsú tornyával és a remek gróf *Festetich*-féle palotával vetekedik akárhány tengerparti várossal, kivált ha a tóról közeledünk feléje. 30 községnek 1000-nél kevesebb lakója van és épen ezek adják a lakott helyek szelíd barátságos jellegét. A zalai parton a nyugateurópai, de különösen bakonyi szétszórt, kerítés- és kapu-nélküli házak a régi patriárkális szokásokat tükrözik és a föltétlen közbiztonságot tanu-

sítják. A somogyi és veszprémi községek házai és udvarai alföldi típusúak. Vert-falakból valók a házak, nádból és napraforgószárból készültek a sövényeik. Az állattenyésztés és a sok baromfi okozta szükségletek ezek.

A vízmelléki nép Somogyban is ép úgy, mint Zalában, szelíd, simulékony és nyíltszívű. A bakonyi betyárok, meg a somogyi bicskások nem a tómelléki községekből, hanem a távolabb eső helyekről származtak. Az utolsó tíz év óta rohamosan épűlnek a Balaton körűl a fürdő- és nyaralótelepek, meg a magán-villák is, úgy hogy a somogyi partot maholnap összefüggő villasor és viruló kertek fogják övezni. A hazai fürdők Nesztora, *Balaton-Füred*, és a 10 év alatt támadt *Almádi, Siófok, Balaton-Földvár, Fonyód* és *Keszthely* tekintélyes nyaralóhelyek és valóságos tengeri fürdők, a hol nyaranta mind több és több városi ember keres és talál üdülést a *Balaton* partjain.

A MAGYAR ALPOK VIDÉKE.

Hazánknak az a része, mely a Lajta és a Rába között terűl el, már a legrégibb időben aránylag sűrű népességű volt. Emberi lakóhelyek létezését bizonyítják azok a neolith-kori leletek, melyek a Fertőtó vidékén és a folyóvizek mentén kerültek elő, és nevezetes leletek igazolják, hogy a bronzkorszakban és a hallstatti időben e vidék nagy része lakott volt. A történelmi időkben kelta népek telepedtek itt le, kiknek helyét utóbb a rómaiak foglalták el; ez utóbbiaknak nevezetes városaik voltak ezen a vidéken, mint Savaria (a mai Szombathely), Scarabantia (a mai Sopron), Mutenum (a mai Feketeváros) és mások. A rómaiakat valószínűleg az avarok követték, majd a honfoglalás idejében besenyők telepedtek le a Fertő mellékein és Sopron vármegye nyugati határszélein. De a vidék határszéli fekvésénél fogva sok zaklatásnak és viszontagságnak volt kitéve. Nyugat felől folyton ismétlődtek a betörések; az osztrák herczegek, majd cseh Ottokár be-becsaptak az országba, s egyes részeit elfoglalták. E betörések visszaverésére épűltek a nyugati végvárak, melyek a Lajta-hegységtől kezdve a stájer határig sűrű egymásutánban szegélyezték az ország széleit; ilyenek voltak a Lajta-hegység tövében Sárfenék (a mai osztrák Scharfenegg), Szarvkő, Kismarton, azután Nagymarton, Fraknó, Kabold, Lánzsér, Sopron, Locsmánd, Vasmegyében Léka, Borostyánkő és Szalonak. De a várak gyakran nem bírtak ellenállani s az országnak ez a nyugati határszéle nem egyszer Ausztriához csatoltatott. Így Fraknó és Kismarton még a tizenhetedik században is oda tartoztak, s amaz 1622-ben, ez csak 1655-ben került vissza véglegesen Magyarországhoz.

Ez a történelmi múltjánál fogva is már oly érdekes vidék, természeti kincseivel nemcsak leköti figyelmünket, de mindig kiváló helyet biztosított magának hazánk Dunántúli részében. Mert a gazdag síkság és a hegyes-dombos vidék találkozása sok oly előnyt nyújtott a lakosságnak, mely anyagi fejlődésének nagy mértékben kedvezett. A kis Magyar-Alföld legtermékenyebb részeihez tartoznak ama rónaságok, melyeket hazánk «éléskamráinak» szerettünk nevezni: Sopronmegyében a *Rábaköz* a *Répczemellékkel,* s Vasmegyében a költőinktől is sokat emlegetett *Kemenesalja.*

Aránylag kevésbbé termékenyek azok a hegyvonulatok, melyek a két vármegye nyugati részét borítják. Valamennyi az Alpok hegyrendszeréhez,

BOROSTYÁNKŐ. (VASMEGYE.)

még pedig azoknak nóri tagjához tartozik, s a Wechsel-hegységből ágazik ki. Az osztrák határ mentén elég jelentékeny a magasságuk, s a *Kőszegi-hegységben* az *Irottkő* a Dunántúl legmagasabb emelkedése (883 m.). A *Rozália-* és a *Soproni-hegység* a legnagyobb emelkedések, míg a *Lajta-hegység* jóval alacsonyabb. Mind e csoportok a középhegység jellegét viselik magukon; túlnyomólag kristályos kőzetekből fölépült tömegeik kevéssé szaggatott, lankás hegyoldalakkal emelkedő kúpokat és lánczokat alkotnak, melyeknek tövét kiterjedt szőlők és gyümölcsösök ékesítik, míg lejtőiket és hátukat erdőségek borítják. A hegység ásványkincsei közül nevezetesek a nagy szénbányák (Sopron, Riczing, Lajta-Ujfalu) és a vasmegyei antimonbánya, s a borostyánkői szerpentin-előfordulás jelentősége is igen nagy. E mellett a Lajta-hegység és a fertőmelléki dombláncz mediterránkori óriás mészkőbányái a legkitünőbb építőanyagot szolgál-

tatják, melynek értékét a rómaiak idejétől kezdve napjainkig egyformán megbecsülte minden kornak építésze. Bécs legkiválóbb műemlékei (mint a Szent István-tornya, a Fogadalmi-templom, az udvari múzeumok, a városháza, az igazságügyi palota, az egyetem, az operaház stb.) mind a sopronmegyei szentmargitai és rákosi bányák anyagából épültek föl, melyeknek kőgazdagsága szinte kifogyhatatlan.

Az erdőségeket széles sáv gyanánt gyümölcsösök és szőlők szegélyezik; az átmenetet az erdőből a gyümölcsöshöz a gesztenyések alkotják. Vidékünknek legszebb dísze az a sok pompás gesztenyés, mely úgy a Rozália, mint a Soproni és Kőszegi hegységek tövében elterül s a legfinomabb terméssel kedveskedik. E ligetekben vannak több évszázados óriások (mint a kőszegi híres gesztenye), melyeknek kerülete 6—8 méter. A gesztenyén kívül a gyümölcsnek minden faja honos itt; nagy mennyiségben és kitünő minőségben díszlik a cseresznye, szilva, baraczk, alma, dió stb., melylyel egyes községek lakossága kiterjedt kereskedést űz külföldre is; de mindennél jelentékenyebb a szőlőmívelés.

A legkiválóbb szőlővidék a Fertő nyugati partja, *Ruszt* városa körül. Az alacsony fertőmelléki hegyláncznak lassan aláereszkedő keleti lejtői, melyek a Fertő-tavára néznek, ősidők óta szőlővel vannak beültetve s a legjobb borokat termik, melyek «a ruszti bor» neve alatt világszerte híresek. Hasonlóképen dús bortermő vidék van a Lajta-hegység és a Soproni-hegység tövében, Vasvármegyében pedig Kőszeg körül. A vidék népe nagyrészt a szőlőből él s a szőlőmívelés most is igen jelentékeny, habár a fillokszera pusztításai nagyobb területre elharapództak.

Helyenkint az ipar is meglehetős jelentőségre tett szert. Különösen a két virágzó város, Sopron és Szombathely, válik ki iparával és forgalmával; de a megyék többi részein is akadnak nevezetesebb ipartelepek. A czukorgyártás a vidék legjelentékenyebb iparága, mely Sopronmegyében ötöt (Bük, Nagyczenk, Petőház, Félszerfalva, Czinfalva), Vasmegyében egy nagy gyárat (Sárvár) tart üzemben. Nevezetes még a fonó- és szövőipar is, melynek Szombathelyen, Rohonczon, Vimpáczon és Szt.-Gotthárdon (utóbbi két helyen selyemszövő-gyárak) vannak nagyobb telepei. Az egész vidék legjelentékenyebb gyártelepe azonban a Lajta-újfalui jutafonó- és szövőgyár, mely másfélezernél több munkást foglalkoztatván, hazánk legnagyobb gyárai közé tartozik; továbbá a szentgotthárdi szivargyár, 1344 munkással.

De a vidék nemcsak anyagi műveltségénél fogva érdemel figyelmet; sokkal régibb és jelentékenyebb szellemi műveltsége. Általános művelődés tekintetében ez az országrész évszázadok óta legelől áll hazánkban. Már a tizenhatodik században keletkeztek itt híres kőnyomdák (Csepreg, Németkeresztúr, Monyorókerék, Sárvár, Németújvár) és iskolák (Sopron,

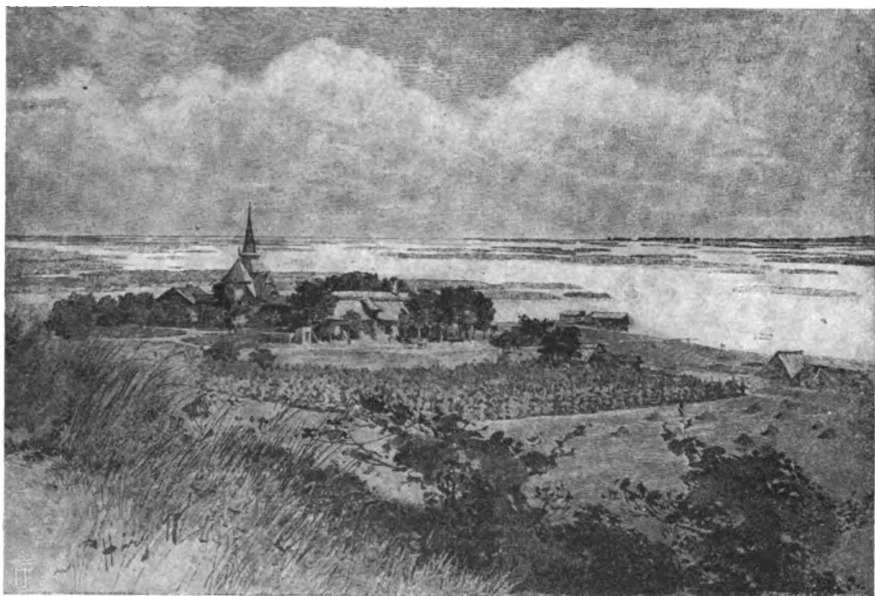

SOPRON: UTCZARÉSZLET A VÁROSTORNYÁVAL.

Sárvár), melyek az általános művelődésre nagy befolyással voltak. A protestánsok iskoláinak köszönhető nagyrészt, hogy a nép általános műveltsége itt csakhamar oly fokot ért el, mint másutt csak jóval később. Az írni-olvasni nemtudók száma sehol sem oly csekély, mint Sopronmegyében. Sopronban és újabban Szombathelyen sok kiváló tanintézet áll fenn, s a művelődés egyéb tényezői sem hiányzanak: sajtó, irodalom, szinészet egyaránt kiveszik részüket a nemes munkából.

Sopron vármegye. A ki Budapest felől a Magyar Alpok felé siet, Győr után *Csorna* közelében éri Sopron vármegye határát. Egyike ez a legrégebben lakott helyeknek az országban, mely ma a Rábaköz legvirágzóbb községe; több irányba vezető vasúti vonalak csomópontja és a 12-dik században alapított premontrei apátság székhelye. Odább nyugatra *Kapuvár* is igen élénk és fejlődő városka; hajdan a Kanizsayak és Rozgonyiak birtoka volt, ma az Esterházy herczegi család tulajdona. A két községtől északra terül el a *Hanság,* az a nagy ingovány, mely a Fertőhöz kelet felől csatlakozva, Sopron, Moson és Győr vármegyék nagy részét borítja. Évszázadok óta törekedtek e nagy mocsár lecsapolására. Pedig a *Fertő* kiszárításával Magyarországnak egyik sajátságos természeti

jelensége menne veszendőbe. A hagyomány szerint a tó a tizenharmadik vagy tizennegyedik században hét községet borított el, s ha ennek az eseménynek nincs is semmi történelmi alapja, annyi bizonyos, hogy a tó körűl a 14. és 15. században tényleg voltak nagyobb számmal oly községek, még pedig magyar községek, melyeknek azóta nyomuk veszett. A tó vize a következő századokban is több ízben megapadt, de legérdekesebb volt teljes kiszáradása, mely 1867-ben állott be. Ebben az időben a száraz medret sok helyütt fölszántották, sőt tanyák és majorok is épűltek benne. De 1869 óta újból gyűlt víz, s néhány évvel rá már ismét teljes nagyságában pompázott a 335 négyszögkilométer fölületű tó.

A FERTŐ-TÓ.

A tó keleti és déli partja lapályos, nyugaton ellenben a Fertőmelléki dombláncz, s északon a Lajta-hegység szegélyezi. Több kisebb-nagyobb község épűlt partjain és azokhoz közel. Délen némi távolban *Nagy-* és *Kis-Czenk* említendő; amaz virágzó mezőváros czukorgyárral és néhány más iparvállalattal, ez gróf Széchenyi István nyugvóhelye. Kies park közepén, a híres hársfasor végén áll a Széchenyi grófok egyszerű ősi laka, ma gróf Széchenyi Béla tulajdona, benn a faluban a díszes templom, Blaas Károly művészi oltárképével, s a templom mellett a Széchenyi-család sírboltja. Keresztalakban ültetett szép hársfasorok közepén áll a régi dór-ízlésben épített mauzoleum, melynek földfölötti része kis kápolna,

míg alsó része maga a sírbolt. «Voltunk mint ti, Lesztek mint mi: Por és hamu.» Ez a jelentős mondás olvasható a kripta lépcsője fölött. Igénytelen márványtábla mutatja azt a helyet, a hol a «legnagyobb magyar» örök álmát alussza.

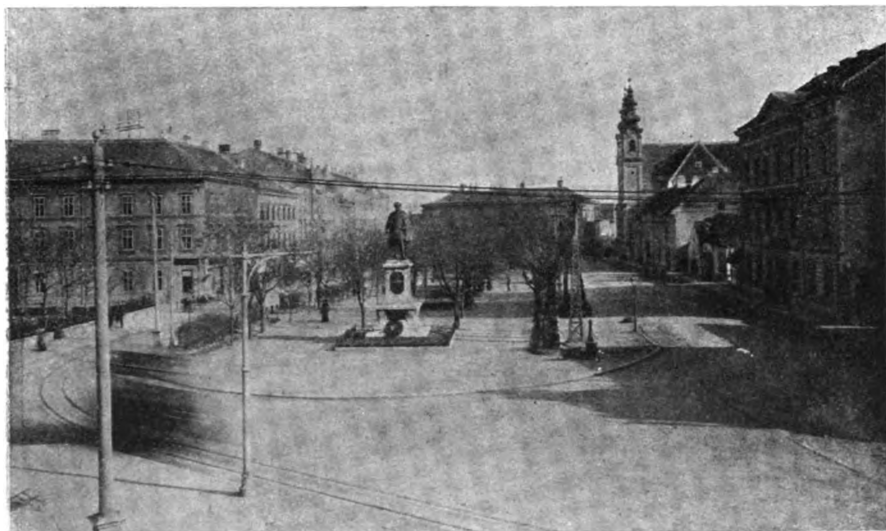
A Fertő tavába *Ruszt* városkától északra egy kis folyócska, a *Vulka* ömlik. Három oldal felől hegyekkel övezett tágas lapályon folyik végig, melyet a vidék legkiesebb részei közé sorolhatunk. Északon a *Lajta-hegység* pompás erdőségei övezik, s azoknak tövében csinos kis várost érünk: *Kismartont*. Gyönyörűen fekszik ez a hegység tövében, nem csoda, hogy az Esterházy herczegek ide építették ősi fészküket. A négy külön

FRAKNÓ-VÁRA.

községből álló, de teljesen összeépített város, melynek mindössze ötezer (magának a városnak 3000) lakója van, hazánk legrégibb helységei közé tartozik; vidéke lakott volt már a kőkorszakban, s az Árpádok idejében mint castrum szerepel; de tulajdonképeni jelentősége csak akkor kezdődött, midőn gróf Esterházy Miklós 1622-ben II. Ferdinándtól megkapta a kismartoni uradalmat, a hol herczeg Esterházy Pál nádor 61 évvel később a régi vár helyébe a mai nagyszerű várkastélyt építtette. Magyarország legnagyobbszerű épületei közé tartozik ez az úrilak, melynek belseje valóban fejedelmi pazar fénynyel és pompával van berendezve; kiterjedt szép parkjában áll a Leopoldina-csarnok, Esterházy Leopoldina herczegnő gyönyörű szobrával, mely Canova vésője alól került ki. Kismarton nevezetessége még a híres kálvária-templom (Haydn sírjával) és a katonai alreáliskola.

Az Esterházy-család, mely Sopron és Vas vármegyék nyugati részét bírja, a vidék történetével szorosan össze van forrva. Mindenütt vannak kastélyai és várai, s bár az utóbbiaknak jó része már romokban hever, nehány közűlök még romjaiban is imponál. Valamennyi közt a leghatalmasabb és legerősebb *Fraknó* volt, mely a vármegye nyugati szélén, a Rozália-hegységben van. Hatalmas, meredek dolomitszirten áll a merészen épített vár, melynek eredete a 13-dik századig vezethető vissza. A hatalmas épület ma is teljesen ép és lakható; gazdag fegyvertára, régi képei és egyéb berendezései rendkívül érdekesek, az Esterházyak kincstára

SOPRON.

pedig, melyet itt őriznek, mesés kincseket rejt magában (közte Mátyás királynak 1465-ből való kelyhét), s a maga nemében a leggazdagabbak közé sorolható.

Fraknó-vára a szépségéről ismert Rozália-hegység aljában áll; ennek a hegységnek a tövében van a *Pecsenyédi Savanyúkút*, egy újabb időben föllendült szép fürdőhely; legmagasabb hegyén pedig a *Rozália-kápolna* (750 m.), a honnan igen szép kilátás nyilik az osztrák-stájer havasokra és a kis Magyar-Alföldre a Fertő tavával. Gyönyörű erdőségekben bolyonghatunk itt minden irányba, s a legpompásabb vidékeken át juthatunk innen a *Brennbergi* nagy kőszénbányák érintésével Sopronba.

Sopron városát történelmi múltja, de jelen állapota is érdekessé teszi. Vidéki városaink között kevés van, mely csín, vagyoni jólét és rendezett viszonyok tekintetében vele versenyezni tudna; mihez hozzá-

járúl még az is, hogy vidékét termékeny gyümölcsösök, szőlők és erdők váltakozása teszi vonzóvá. A város ősrégi telepítés; már a kőkorszakban lakott itt az ember, a Kr. e. tizedik századból pedig óriás kiterjedésű telepek kerültek elő (a Burgstall hegyén), melyek Közép-Európa legnagyobb hallstatti telepei közé tartoznak. Jelentékeny város állott itt (Scarbantia) a rómaiak korában is, a kilenczedik században pedig már Odinburch névvel jelölik. Mozgalmas és viszontagságos volt a város története az újabb korban is; látott néhány koronázást és országgyűlést (kivált az 1681-ikit), de kijutott neki a belvillongásokból is, s különösen a kuruczok ostroma (1705—6) erősen dúlta. A tizenkilenczedik században megindúlt békés

KŐSZEG.

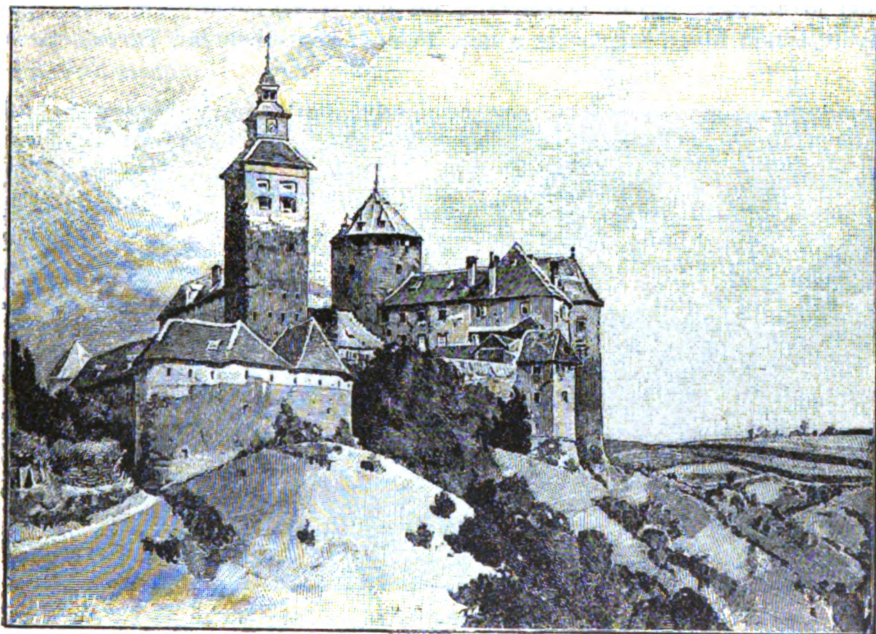
fejlődés Sopront hazánk első vidéki városai közé emelte, mely magas kultúrájánál fogva, épen úgy mint ipari és forgalmi jelentősége miatt is számot tesz. Az eredetileg német város újabb időben erősen magyarosodott, úgy hogy 33,000-nyi népességének ma már kétötöde magyar, holott harmincz év előtt alig néhány százra rúgott a magyarság száma.

Soprontól délre hegyes-dombos vidék terűl el, melyen túlnyomóan német és horvát nép lakik. Ott is van néhány régi vár, minő a *német-keresztúri, lakompaki, kaboldi;* de mindezeknél hatalmasabb volt a *lánzséri*, mely már a XII-ik században keletkezett. Meredek hegyen épűlt a nagykiterjedésű vár, melynek hatalmas tornyai messze földre látszottak.

Lánzsértól délre *Léka* folytatja a váraknak ama lánczolatát, mely hazánk nyugati határait szegélyezte. Már Vas vármegyében fekszik, a Gyöngyös folyó kies völgyében, egy a folyócskától teljesen körűlfolyt

erdős hegykúpon. A tizenhatodik század közepén a Nádasdyak kezébe került, kiknek kiváló sarja, a lefejezett országbiró, a lékai templomban aluszsza örök álmát. A régi vár egyes részei még elég épek, kivált a gyönyörű gót ívezetű oszlopos lovagterem. A templom melletti újabb kastély Esterházy Miklós herczegnek kedvelt nyaralóhelye.

Vasvármegye. A Gyöngyös kies völgye *Kőszeg* városánál nyílik a síkságra; kicsi, csak hétezer lakosú, de erősen magyarosodó város. Története igen viszontagságos volt; legdicsőbb eseménye volt az a hősi

SZALONAK-VÁRA.

védelem, melylyel Jurisics Miklós Szolimán 200,000 főnyi seregét 25 napig föltartóztatta és ezzel Bécs városát megmentette. Jurisics Miklós, ki ezt a hőstettet 28 huszárral, 18 német lovas katonával és 700 fegyvertelen paraszttal vitte végbe, elismerésül örök birtokúl kapta a várat és a várost. A vár később sokszor cserélt gazdát; egy ideig itt volt Wesselényi nádor özvegye, Széchy Mária is, a ki nemsokára bekövetkezett halála után a Szent Jakab templomban temettetett el; ugyanott nyugosznak Jurisics földi maradványai is. Az újabb időben Kőszeg városa, mely a közlekedés fővonalaitól távol esik, fejlődésében megakadt; a múlt század első felében mint egyik kerületi tábla székhelye vált nevezetessé, ma jó iskolái és néhány ipartelepe adnak neki jelentőséget.

Az a hegyvidék, mely Kőszegtől nyugatra elterül, több nevezetes helylyel dicsekedhetik; Lékán túl, magasan fenn a hegyekben találjuk *Borostyánkőt*, melynek lovagvárát a tizenharmadik század első felében Frigyes osztrák herczeg bírta, utóbb a Németujváriakra szállott, 1647-től kezdve pedig több mint kétszáz évig a Batthyány-család kezén volt. Ugyanezé a családé volt egy másik érdekes vár is, *Szalonak*. Ennek közelében van *Felsőőr*, az *Őrség* neve alatt ismert vidék központja. Ennek a vidéknek régi magyar lakóit határőrökül telepítették az idegenajkú népesség közé, s e kis sziget évszázadokon keresztül megóvta magyarságát; régi kiváltságait ugyan elvesztette, de faji jellemvonásait és sajátságos nyelvjárását híven megőrizte a nép. Felsőőr közelében van *Tarcsa*, nevezetes fürdővel; *Felsőlövő*, ágostai evang. tanintézetekkel (algimnázium, reáliskola, tanítóképző-intézet) és *Pinkafő*, jeles pokróczgyárral. *Mária-falva* szép csúcsíves templomáról nevezetes.

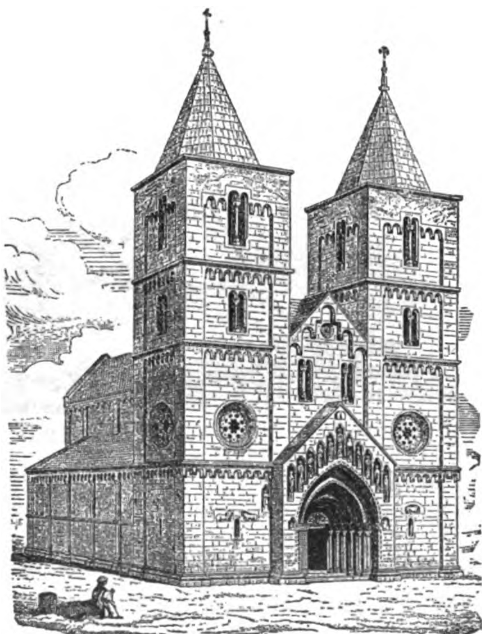

SZOMBATHELY.

A kőszegi hegységtől délfelé dombos vidék terül el, melyet a Rába, Lapincs és Pinka vizei öntöznek. Ennek a dombos vidéknek a rónával való érintkezésénél fekszik Vas vármegye székhelye, *Szombathely*. Még harmincz évvel ezelőtt Kőszegnél jelentéktelenebb városka, ma a Dunántúl legélénkebb városainak egyike, melynek a szomszédos falvakkal való egyesítése óta immár 25,000 (tiszta magyar) lakója van. Szombathely püspökség, királyi tábla és számos közintézet széke; vasútjai minden irányba szétágaznak, kereskedelme és ipara igen fejlett. Közelében van *Herény*, csillagvizsgáló intézettel, *Ják* a 13-ik századból való benczésrendi

templommal, mely műépítészetünknek egyik legkiválóbb alkotása, és *Ikervár*, gr. Batthyány Lajos kastélyával és azokkal a nagy villamos művekkel, melyek nemcsak Szombathelyt és vidékét, de még Sopront is villamos erővel és világítással látják el.

A dombos vidéken még három község van, mely történelmünkben szerepet játszott. *Németújvár*, a róla nevezett grófok fészke, a Batthyányak kezébe került. Hatalmas várának csak egyes részei épek; így a templom és magas tornya, a várnak egyes termei, melyekben nevezetes régi képek és bútorok vannak, a fegyvertár és a kazamaták. Kissé odább délre a Rába mentén *Szent-Gotthárd* és *Körmend* fekszik. Szt.-Gotthárdon III. Béla már 1183-ban alapított apátságot, de a történelem többet tud arról a fényes győzelemről, melyet Montecuccoli itt 1664-ben a törökökön aratott. Körmenden Batthyány herczegnek van nevezetes kastélya, régiséggyűjteménynyel, levéltárral és szép parkkal.

A JÁKI BENCZÉS-TEMPLOM.

Körmendtől lefelé haladva *Vasvárt* érjük; hajdani várának ma már nyoma sincsen, de ki van mutatva, hogy ez a királyi város (ma jelentéktelen falu) már Szent István korában a vármegye székhelye volt, s ez róla vette nevét is. A székhelynek Szombathelyre való költözésével Vasvár szerepe megszűnt; a történelemben még csak egyszer fordúl elő, midőn 1664-ben, a szentgotthárdi győzelem után, itt kötötték a hirhedt vasvári békét. Ugyanabban az időben *Sárvár* is nevezetesebb volt, mint ma. Ez a Kanizsay-család birtoka volt, melyről házasság útján Nádasdy Tamás grófra szállott, ki itt 1536-ban nevezetes gimnáziumot és könyvnyomdát állított; itt nyomatták 1539-ben Erdősi Sylvester János magyar nyelvtanát. Nevezetes régi kastélya, melynek diszterme jeles falképekkel ékeskedik. A vár és uradalom ma Mária Terézia főherczegnő tulajdona.

Odább keletre újabb időben *Kis-Czell* tett szert valamelyes jelentőségre; míg azelőtt csak régi dömölki apátságáért érdemelt figyelmet.

Ma mint vasúti góczpontnak élénk üzleti élete van, s a környékén űzött bortermelés is elég jelentékeny.

Kis-Czell már a vármegye keleti szélén fekszik. Fölötte emelkedik a csonka piramis-alakú Sághegy, míg odább a távolban a Somlyó hatalmas tömege mered égnek. Mindkét hegy magányosan emelkedik ki a kiterjedt lapályból, mely a kis Magyar-Alföldnek déli szélét jelöli. Kelet felé már föltűnnek a Magyar Középhegység lánczolatai, melyek az ország szívéhez vonúlnak; de nyugat felé még átpillantjuk annak a területnek nagy részét, melyet a *Magyar Alpok* vidékének nevezünk.

NÉMETÚJVÁR ROMJAI.

TRENCSÉN VÁROS, A VÁRRAL.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

AZ ÉSZAKNYUGATI-FELVIDÉK.

Borovszky Samu dr.: Magyarország vármegyéi és városai. V-dik kötet Nyitravármegye. VIII-dik kötet Barsvármegye. Budapest, 1900—1903. — Zólyommegye monografiája, Grünwald Bélától. — Selmeczbányai kalauz. Selmeczbánya, 1898. — *Czernovitz Gyula:* A Vágvidéki mondakör. Gyoma, 1904. — *Lovcsányi Gyula:* A Vág és vidéke. Budapest, 1881. — *Posewitz Tivadar dr.:* A Szepesség. 2-ik kiadás. Kassa, 1904.

A Kárpátok nyugati része, a vizekben és erdőkben gazdag magyar Felföld, egészben véve a tótság hazája; a magyar elem jóformán csak a folyók völgyében húzódik föl a hegyek aljáig. Az egyes részek csoportosulása nagyon változatos; leghelyesebb lesz tehát a politikai megoszlást követve, az egyes megyéket külön-külön ismertetnünk.

NYUGATI ÉS DÉLI MEGYÉK.

Trencsén vármegye az Északnyugati-Felvidék legszélsőbb vármegyéje. Területe 4444 km.² Az egész megye jóformán a Vág folyó vidéke, melynek tágas völgyét nyugatról a *Magyar-Morva-Határhegység* és keletről a *Kis-Fátra* hegységei veszik körül. A lakosság túlnyomó többsége tót, melyet lakóhelyének viszonyai tettek iparossá. Főfoglalkozása ugyan a földmívelés és marhatenyésztés, de az a csekély föld, a melylyel egy-egy család rendelkezik, többnyire nem nyújt annyit, a mennyi a megélhetéshez szükséges, s azért a nép más foglalkozás után is lát. Így fejlődött ki

köztük a háziipar. Ismeretes alak a *drótos*, ki éveken át majd a félvilágot beutazza. Ellenben a *zsindelykészítő* otthon, vagy a közel erdőben faragja a házfödélhez szükséges zsindelyt, a ledöntött hatalmas fenyők fájából.

A *tutajos* a felvidéki ipar egyik jelentékeny tényezője. Midőn a téli hótömegek elolvadtával a Vág vize megdagad, megpezsdül partjain a tavaszi élet. A Vágba viszik ekkor azokat a tutajokat, melyeket erre a czélra a nagyobb mellékfolyók partjain már télen készítettek elő. Önállóan űzik a faipart, s különböző faárúk (puttony, kád) készítésével foglalkoznak. Kapcsolatban a faiparral fölemlítjük még a tót népnél igen elterjedt kosárfonást, seprőkészítést és faszénégetést; de a mészégetést, a taplósipka-készítést, valamint a kátrányos kocsikenőcs (kulimáz) csinálást is űzik, s egy részük *juhtenyésztéssel* is foglalkozik.

A sajtkészítés a *juhászgazda* (bacsa) mestersége. Messze a falutól, az erdő mélyében áll magányos fakunyhója. Nyitott ajtaján s a háztető alól sűrű füst kavarog, mikor a juhászgazda tüzet éleszt a kunyhó közepén lelógó katlan alatt, hogy a zsendicze főzéséhez lásson. A kunyhó körűl van a kosár, hová a juhászbojtárok minden este behajtják a juhokat. Itt megy végbe a juhok fejése is.

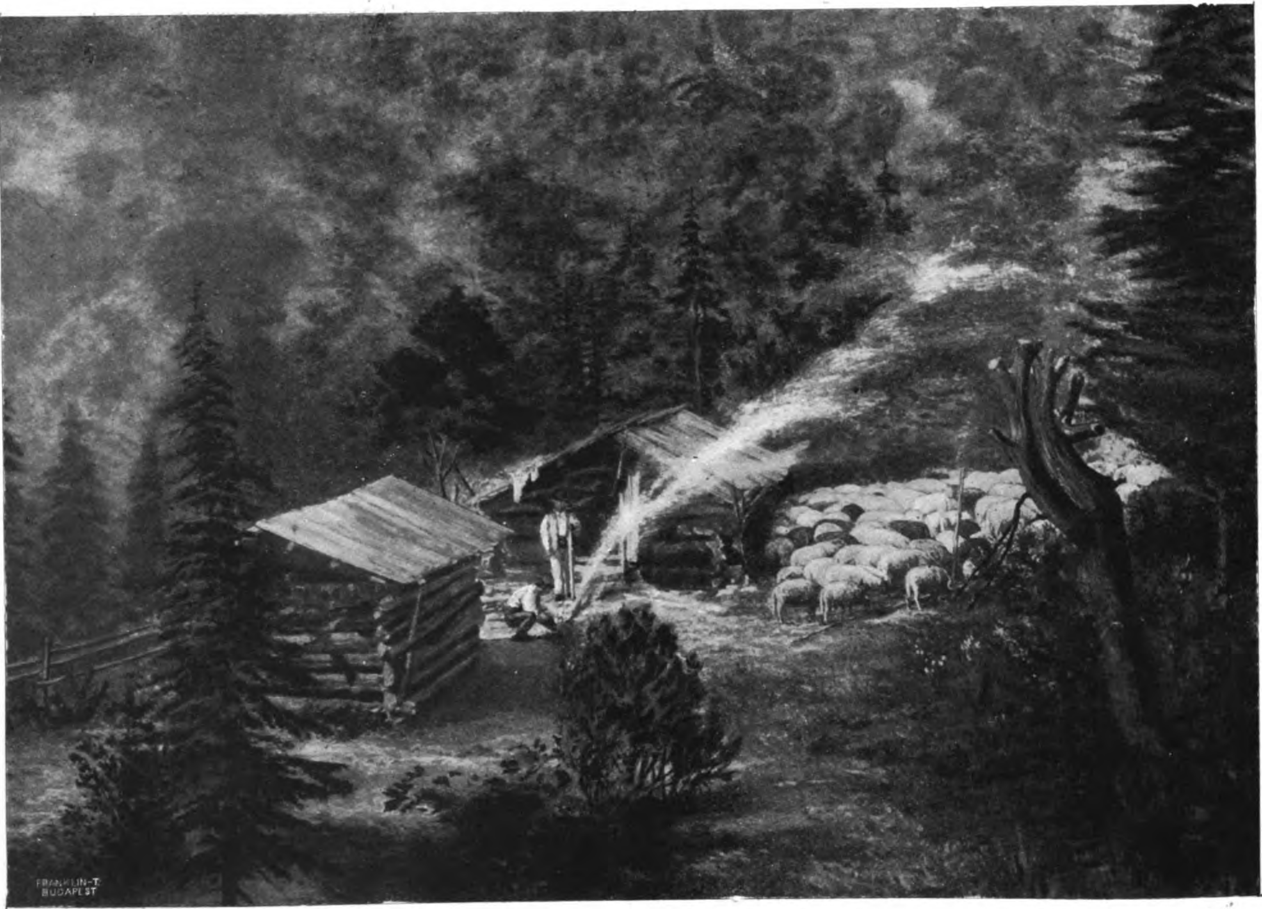
A nép eledele még a módosabbaknál is silány, de különösen a szegényebb családoknál, hol a burgonya és a káposzta a főeledel. A pálinka azonban ritkán hiányzik, sőt sokszor a főtt ételt pótolja.

A tót nép szereti a társas életet; összejövetelek kivált a téli estéken napirenden vannak. Folyik ilyenkor a mese és még inkább a dal. Általában a dal és a zene iránt nagy a fogékonyságuk. A mesék tárgya legtöbbször a birvágy: elásott kincsek, a várromok alá rejtett pénz, a híres Jánosik rabló, ki gazdagtól rabolt és a szegénynek adott stb. De babonával fűszerezett tündérmesékben sem szűkölködnek.

Trencsén vármegyébe a Vág a Sztrecsnói-szorosból lép a zsolnai medenczébe.

Zsolna jókora dombon épült, régies jellegű (oszlopos folyosókkal ellátott házakkal bővelkedő), s történelmileg is nevezetes város. A régi időben *Solnának* nevezték. A város a fejlődésnek nagy fokán álló nagyközség, Trencsén vármegyének első kereskedelmi és ipari központja, s a magyar királyi államvasutak és a Kassa-oderbergi vasút csomópontja. A Lőw-féle posztógyár nemcsak katona-posztót készít hadseregünk számára, hanem divatos szöveteket szállít a külföldre is. Azonkívűl van kénsav- és műtrágyagyára, elektrotechnikai és más műhelye is. Az újabb időben *Új-Zsolna* néven egész városrész keletkezett; itt épült a fűtőház és több pavillon a vasúti alkalmazottak számára.

Zsolnáról a Kassa-oderbergi vasúton észak felé a *Kisucza-völgyben* utazva, *Kisucza-Ujhelyt* és *Csaczát* érintjük, s a *Jablunkai-hágón* át *Szilé-*

JUHÁSZOK A KÁRPÁTOKBAN.

ziába mehetünk. Ezen a vidéken kirándulhatunk a Javornik-Beszkid, illetőleg az Oszus-hegység csúcsaira.

Az itt lakók csak a hegyi legelő- és erdőhasználatra vannak utalva. Így keletkezett számos irtványos község. Ezeknek egyike a Kisuczánál Turzófalva (Turzovka), a Beszterczénél pedig Besztercze. Ez a vidék — bár természeti szépségekben nagyon gazdag — hazánk legterméketlenebb vidékeinek egyike. Szép a százados fákkal borított Velhova, s az ennek déli tövét szegélyező Varinka völgye. Az Árva vármegyébe vivő úton a Boboti

A VRÁTNA-VÖLGY.

és Szokolje nevű festői sziklaszorosok aljában az út az irtványos Tyerchovához vezet. A községben Majláth grófnak pisztrángtenyésztése van. Innen fölkereshetjük a természeti szépségeiről hires Vrátna-völgyet. Ezt a vadregényes sziklaszorost fantasztikus szikla-alakzatai miatt sok turista látogatja.

Kilépve a szorosból, egy mindenfelől körülzárt hegykatlanban állunk, melyhez a *Roszudecz* és a *Kis-Kriván* adja a keretet.

Teplicskán túl, a Vág és Kisucza összefolyásánál emelkedik *Budetin* vára, az egyetlen síkföldi vár a Vág völgyének ezen a részén.

A Kisucza torkolatával szemközt a *Rajcsánka* folyik a Vágba. Ennek völgyében Zsolnától vasúton mehetünk a párját ritkító, meleg, vasas- timsós forrásairól híres *Rajecz*-fürdőbe (magyar Gastein). A Rajcsánka festői völgyének, s e völgy déli útjának őrzésére épült 1360-ban, Nagy Lajos parancsára, *Ljetava vára.* Ennek közelében van Bicsicza község, a báró Popper-féle kastélylyal. Innen fölkeressük a Javornik magas fekvésű irtványi községét: Makovot (Trencsénmakó), s a drótostótok hazáját: Zákopcsét, Dlhepolét és Rovnét.

A SZÚLYÓI VÖLGY.

Azután *Hricsó* romjaiban gyönyörködve, elérjük *Nagybittse—Predmér* állomást, melynek közelében *Bittse várának* omladéka látható. A hatalmas Thurzó György fényes udvart tartott itt hajdanán. Bittsének virágzó gyufa- és bőrgyára van. Innen kirándulhatunk a híres *Szúlyói-völgybe,* mely nemcsak a Vágvidéknek, hanem a Kárpátok-koszorúzta hegyvidéknek is legfestőibb és legregényesebb tája.

A Domanizsi-hegységnek a Vág partjáig terjedő nyúlványai a folyót két hatalmas kanyarulásra kényszerítik és a völgyet annyira összeszorítják, hogy ezen a részen a vasút csak nagy költséggel volt építhető. Mi átrobogunk a Vág folyón épített vashídon, s a szoros felső végén a Vág jobbpartján megpillantjuk *Zsigmondháza* szép kastélyát, balpartján pe-

dig föltűnik *Vágbesztercze*, a fenséges látványt nyujtó Manin-hegycsoport alján. Zsigmondháza kastélya tele van Balassa arczképeivel és a törökön nyert diadalok emlékeivel; jelenleg Hohenlohe herczegé. Vágbeszterczétől északkeletre van a turisták által sokat látogatott *Manin-hasadék*.

A szomszéd Vághéve községen át folydogáló patak mentén rétek és szántóföldek közt folyton emelkedő ösvényen haladunk az egyre szűkülő völgyben. Egyszerre a völgy bezárúl, csak kis út marad még a kettéhasított magas sziklatömbök között, épen akkora, a mekkorát a kis hegyipatak szűk medre betölt. Kőről-kőre lépdelve haladunk az egyre kanyargó úton, a magasan tornyosúló sziklafalak között. Minden szavunk, minden lépésünk tompa visszhangját halljuk, melybe a csörgedező patak élénk moraja vegyűl. Kilépve a hasadékból, mély hegykatlanba jutunk, mely kiapadt mély tó medrének a benyomását teszi a szemlélőre. Talán ennek a tónak lefolyása volt az a hasadékban haladó kis patak, mely sok száz éves munkájával a hatalmas sziklautat keresztűl mosta. A hegykatlanon túl terjed a vadregényes *Koszteleczi*-völgy, melyen át turista-út vezet a *Szúlyói* völgybe.

Visszafelé haladva a Vág partjához, a Manin-hasadék bejáratától délnyugati irányban húzódó hegylejtőn a Javornik-hegység egyik csúcsát pillantjuk meg, mely mintha kilépett volna a sorból és közelebb vonúlt volna a Vág folyó ezüst szalagjához; erről a magas csúcsról a régi *Besztercze-Podhrágy* várának romjai tekintenek le ránk. A hegy oldalát sűrű lomb födi, tövében pedig várkastély díszlik. A beszterczei vár hajdanában kedvelt tartózkodási helye volt a Vág-völgy rettegett rablólovagjainak: a két *Podmanyini* testvérnek.

Bellustól északkeleti irányban van a cseppkőbarlangjáról híres *Pruzsinai-völgy*. Bellussal szemben nyílik a Ledniczi-völgy, s itt gyönyörködhetünk a *Ledniczi-vár* romjaiban, mely valamikor szintén rablófészek volt. *Lédeczen* nagy czementgyár van. Az út mentében eső községek közűl a Mednyánszkyak ősi fészke, *Mednye*, valamint *Rovne* vonja magára figyelmünket. Rovnén van a vármegye legnagyobb parkja; száz hársfáját a hagyomány szerint Rákóczi György ültette. A mély Podhrágyi-völgy bejáratánál a Vág-völgy legcsinosabb községeinek egyikét, *Pruszkát* találjuk. Van itt igen szép kastély, angol parkkal. Innen a csipkés hegyorom tetején emelkedő *Oroszlánkő-várának* romjaihoz rándulhatunk.

Most forduljunk vissza a Vág-völgyet keletről határoló hegységbe, a *Kis-Fátrába*, a hol szebbnél-szebb völgyek közt figyelmünket első sorban a mély *Zliechói-völgy* köti le, melynek végén e vidéknek legmagasabb csúcsa, az 1200 méteres *Sztrazsó* emelkedik. Erről felséges kilátás nyílik a szomszédos négy vármegyére.

Illava állomás a Vág-völgy legregényesebb vidékeinek egyike.

Bárhová nézzünk, új, megkapó, festői panoráma tárul elénk, mely egyaránt felöleli a magas hegyeket, sziklacsúcsokat, az erdőpalásttal födött hegyhátakat, s a meglehetősen széles síkföldet. Vannak itt suttogó berkek, kalászdús mezők, illatos rétek, s a vidék szépségét emelő úri kastélyok. Illava régi történetét homály födi; valószinűleg Csák Máté birtoka volt. Itt van Magyarország legsúlyosabb fegyintézete, kéttornyú templommal.

Néhány percz alatt *Dubniczra* érünk, hol már messziről föltűnik az Illésházyak ősi kastélya. Tovább haladva megpillantjuk néhai *Baross*

ILLAVA.

Gábor csinos nyárilakát, s ezzel szemben, örökzöld fenyvessel borított kis domb alján, a vasminiszter mauzoleumát.

Következik *Trencsentepla,* a hol nagy czukorgyár van. Ez csomópontja a Vlára-szorosban épült és Morvaországhoz csatlakozó vonatoknak. Innen kocsin alig 20 percz alatt *Trencsén-Tepliczre* érünk, a mely egyike legrégebben ismert és leglátogatottabb fürdőhelyeinknek. Azt állítják, hogy már a rómaiak is használták. Történelmi adatok szerint első nyomaira 1488-ban akadtak. Fölvirágzását a fürdő leginkább Sina bárónak köszöni, ki az 50-es években a nagy szállót, a 60-as években pedig a vele szemben álló házakat építtette.

Visszatérve *Trencsén-Teplára*, vasuton a Vlára-szorosba mehetünk, melynek vadregényessége sok kirándulót vonz ide. Útközben kiszállunk *Nemsován* és megtekintjük az ottani üveggyárat.

Trencsén-Tepláról a vármegye székhelye, *Trencsén* felé utazunk. Jobbfelől a Szkala-hegy meredek sziklafalaival vonja magára figyelmünket. Benedek remete emlékére épült a hegyoldalban az apátsági zárda és a Szkala-hegyen templom. A zárdában Benedek remetének kőből faragott szobrát még most is mutogatják.

Trencsén szabad királyi város (6000 l.) a három fokozatban emelkedő *várhegy* tövében hosszant nyúlik el. A város és vára hazánk legrégibb lakott helyeinek egyike. Fekvése hadászati szempontból érdekes; várhegye, főként abban a korban, midőn a csaták és hadjáratok kimenetele a várak bevételétől és elestétől függött, mint hadfigyelő álláspont kiváló fontosságú volt, s így föltehető, hogy a vár korábban keletkezett, mint maga a város. Falai sok nevezetes történeti eseménynek voltak egykor tanúi; többi között *Csák Máté*, a híres oligarcha, itt tartotta székhelyét. A 16-ik században a vár az *Illésházyak* kezébe került, kik a 19-ik század dereka táján eladták báró *Sina Györgynek*. Ettől örökölte d'*Harcourt* grófné, ki azt Trencsén városának ajándékozta. A várnak egyik érdekessége a 72 m. mély, sziklába fúrt kút, melyet állítólag török foglyok ástak ki egy szerelmi história következményeként. Innen a neve is: a *szerelem kútja*.

Trencsén ma szépen fejlődő, intelligens város. Fekvése valóban festői, kivált, ha az ember vasúton utazva nézi a vidéket. Csatlakozási pontja a Trencsén—nagybossányi viczinális vasútnak. Kár, hogy ipar és kereskedelem dolgában kissé elmaradt, s azért lakossága jobbadán szegény és nagyobb része hivatalnok.

A várost elhagyva, vashídon robog keresztűl vonatunk. Innen nemsokára elérjük a vármegye déli határát s a Vág balpartján emelkedő *Beczkó-* vagy *Bolondócz-várát*, melynek épitését a sokszor földolgozott monda a Zsigmond király korában élt Stibor vajdával és Beczkó udvari bohóczczal hozza összeköttetésbe.

Visszatérve Trencsénbe, a Trencsén-bossányi vasúton mehetünk Trencsén-Baánba. Vonatunk nagy kanyarulatokkal kapaszkodik a Jasztrabeihágóra és $1^1/_2$ óra alatt T.-Baánba érünk. Ide Trencsén-Tepliczről is vezet út a Machnácsi-hágón át. A d'Harcourt grófi uradalom majorsága kitünő sajtot készít. A hely különben kenyeréről és hurkáiról ismeretes. Innen kocsin kirándulunk *Zay-Ugróczra*. Ez a hegyes és regényes vidéken levő község a Zay grófi család ősi fészke. Műfaragó iskolájáról nevezetes. Botgyára világhírű, úgyszintén üveggyára is a legnagyobbak egyike az egész országban.

A Vág folyó Trencsénből **Nyitra vármegyébe** megy át, mely az Északnyugati-Felvidék legnagyobb (5,511 km²) megyéje. Északkeleti sarka szabálytalan alakban nyúlik be Bars, Túrócz és Trencsén vármegyék közé. Északi felét magas hegységek borítják; déli része egészben véve róna. Fölszínét a *Kis-Kárpátok*, az északnyugati határláncolat, a Kis- és Nagy-Fátra, a morvai és az érsekújvári síkság, s a Vág- és Nyitravölgy teszik változatossá.

A Morva és a Vág között a Javorina- s a Brezovai-hegység, a Vág és Nyitra között a Kis-Fátra és ennek vízválasztó csomópontja, az Innovecz-

BECZKÓ-VÁRA.

hegység, a Nyitra-völgy keleti határán pedig a Nagy-Fátra és ennek Ptácsnik és Tribecs nevű csoportjai emelkednek. Ehez az utóbbihoz csatlakozik a magyarok bejövetelével kapcsolatos *Zobor-hegy,* mely nagyszerű fekvésével és alakjával szépíti a völgy tájképét és jótékonyan védi Nyitra városát az északi szelek áramlatai ellen. Nevét ez a hegy a magyarok által itt legyőzött Zoborról, Szvatopluk fiáról, kapta.

A vármegye földjét a Morva, Vág, Dudvág és Nyitra öntözik, s keleti határán folyik a Zsitva; a Vágon kivűl a vármegye főfolyója a Nyitra. E folyó Gajdel fölött a Facskói-hegység lejtőin fakad; egyik ága a Nyitra, másik a

Kis-Nyitra vagy Belánka. Nyitra-Zsámbokrétnál egyesül a két ág, s azután a Vág folyóval majdnem párhuzamosan haladva, Érsekújvár alatt a Vág-Dunába ömlik. Legnagyobb mellékvize a Zsitva.

Nyitra vármegyének túlnyomó részében összefüggő tömegben lakik a *tótság*. Egészen magyar helység ma csak 17 van a vármegyében, a magyarosodás azonban egyre tart. A németek (pl. Német-Prónán és Handlován) az utolsó helyet foglalják el számra nézve.

Lakosainak száma 400,000 és így körülbelül 70 lélek jut egy-egy km²-re; Nyitramegye tehát az aránylag legsűrűbben lakott vármegyék közé sorozható.

HANDLOVA PIACZA.

A Nyitra folyó forrásvidékének legnagyobb községe *Német-Próna*. Ennek német eredetű lakói posztókereskedéssel foglalkoznak. Innen *Privigyére* érkezünk. Itt is sok posztós van, kik katonai takarókat készítenek a kincstár részére. Privigye a nyitravölgyi vasút végállomása. Innen kirándulunk a Kis-Magura egyik kiálló szikláján emelkedő *Bajmóczra*, mely egykor királyi vár volt. Királyi adomány folytán a Pálffyak birtokába került, a kik rengeteg költséggel újraépítették és benne nagy kincset érő műemlékeket helyeztek el. Bajmócz-vára sok történetileg emlékezetes eseménynek volt színhelye; a többi között Rákóczi Ferencz a még most is álló régi hársfa alatt tartott itt tanácsot híveivel. Fürdőjének kellemes vizét sokan használják.

Privigyéről keleti irányban a handlovai (krikkeháji) völgyben elérjük *Handlovát.* Határában gazdag kőszéntelepek vannak, de kiaknázásuk lanyhán megy. Ettől délnyugatra, a vadregényes Ptacsnik (madárhegy) egyik csúcsán a Majthényiak ősi fészkét, *Kesseleökő (Podhrágy)* várromjait pillantjuk meg.

A Zsgyár délnyugati s a Ptacsnik északnyugati része, a melyek közé a Belánkai- és a Handlovai-völgy nyúlik be, Nyitra vármegye legfönségesebb, de egyúttal legzordabb vidéke. Legnagyobb kincse az erdőség, melynek fáját gőzfűrészek dolgozzák föl. A Rudnói-völgyben, *Lomniczán* és *Alsóveszteniczen* napernyő- és esernyő-nyeleket készítenek. Itt a nép gyümölcstermeléssel is foglalkozik, s a termést messzeföldre szállítják. Ezen a vidéken van *Valaszkabela,* rengeteg hosszú irtvány-község, az üveges-tótok hazája.

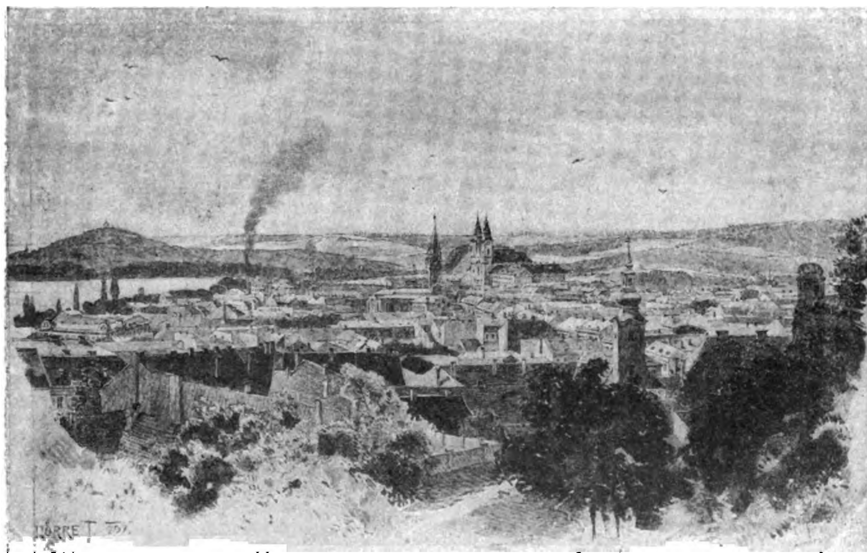
A Rudnó-veszteniczi, a privigyei, s a tulajdonképeni nyitrai völgyek összeszögellésénél terül el a hővíz-forrásairól ismert *Kis-Belicz,* s a Zsámbokréthy-család ősi fészke: *Nyitra-Zsámbokrét.* Következik a nyitravölgyi s a trencséni vasútnak csatlakozási pontja, *Nagy-Bossány.* Bőrgyára egyike az ország legnagyobb e nemű ipartelepeinek, melynek kiváló része a hadfölszerelési osztály.

Vasúton tovább haladva, a dombon épült Korosi-kastélyban gyönyörködhetünk. Majd *Nagy-Tapolcsánba* érkezünk, melynek egykor saját vára *Podhrágy* (Tapolcsánvár) volt. Ez a hely a Nyitravölgy kereskedelmének egyik központja. Innen kirándulhatunk *Tavarnokra,* a hol gyönyörű kastély és nagyon szép angol park van. Ez és az itt épült czukorgyár Stummer Ágost báró tulajdona. Innen *Nagy-Rippény* érintésével fölkeressük a *bodoki kastélyt,* a *Gábor* nevű hágón pedig átmehetünk Galgóczra, s mielőtt leérnénk a hágó tetejéről, nagyszerű kilátást élvezünk Pozsonyig; azután visszatérünk ezen az úton, s Tavarnoktól nyugati irányban haladva, érintjük *Radosnát.* A *Radosna-Pöstyéni-hágón* letérünk a Vág völgyébe, Pöstyénbe. Ennek a hágónak tetejéről szintén festői a kilátás.

Visszatérve a Tribecs-hegység felé, *Apponyvár,* majd a hírneves *Ghymesi-vár* romjain legeltetjük szemeinket. Az előbbi hajdan királyaink lakóhelye volt, most Apponyi Lajos gróf, magyar királyi udvarnagy tulajdona. Az utóbbi a Forgáchok ősi fészke. Vonatunk ablakából új kép tárúl elénk: a Nyitravölgy régi dicsőségét hirdető Zobor-hegyláncot és ennek csúcsán a turulmadaras millenniumi emlékoszlopot pillantjuk meg, s azután a Galgócz-lipótvári vasút csatlakozó pontját, *Üzbéget* elhagyva, egy pillantást vetünk a völgybe nyúló hegyfokon épült, s még Szent István korából való darazsi templomra, néhány percz múlva pedig nagy körívvel a vármegye székhelyére, *Nyitrára* érkezünk. Ez a város Nyitra vármegye társa-

dalmi életének, kereskedelmének és iparának központja. Görbe utczái kivált vásárok idején nagyon élénkek. Egyébként minden tekintetben rohamosan emelkedő, kies fekvésű, csinos város. Érdekessé teszi az elkülönített kőszirten épült *Nyitrai-vár*, a mostani püspök rezidencziája, mely már a magyarok bejövetele előtt is erősség volt. Ezt a várat a magyarok elfoglalták, s azóta számos történelmi nevezetességű eseménynek volt a színhelye.

Nyitráról kocsin a Hunyadi és Ürményi családok régi fészkébe, *Ürménybe* látogathatunk el.

NYITRA VÁROS.

A Nyitravölgy legdélibb részén levő *Komjáth, Nagy-Surány* és *Érsekújvár* egykor hasonlókép várerősséggel voltak ellátva, de ezeket az idő vasfoga mind megsemmisítette. Suránynak nagy czukorgyára van; Érsekújvár a Nyitravölgy vasútjának csatlakozási pontja.

Érsekújvárról Pozsony felé jutunk, honnan első állomásunk *Tótmegyer,* a Károlyi grófok családi fészke. Azután elhagyjuk *Tardoskeddet* és *Tornóczra, Mocsonokra* rándulunk, a hol a nyitrai püspök remekűl berendezett kastélya van. Majd átmegyünk a Vágon, s *Vágsellyét* érintve *Galántán, Szereden* keresztűl (a két utóbbi már Pozsony vármegyéhez tartozik) *Galgócz-Lipótvárra* érkezünk. Ez csatlakozási állomása Nyitra vármegye vonalainak. Innen vasúton vagy kocsin *Galgóczra,* a Gáborhegy tövében kiesen elterülő városba érünk, s fölkeressük a Vágvölgy egyik

nevezetességét, a magas dombon épült Erdődi-kastélyt. Galgócznak híresek a lóvásárai.

Visszatérve Galgócz-Lipótvárra, a vágvölgyi vasúton *Pöstyén* felé utazunk, melynek világhírű kéntartalmú fürdőjét a külföldről is sokan fölkeresik. Pöstyénből kocsin megyünk *Verbóra.* A következő nagyobb állomás *Vágujhely,* a Vágvölgy kereskedelmének egyik központja; közelében a Vág túlsó partján a *temetvényi várromot,* s a történelmi nevezetességű *csejtei váromladékot* szemlélhetjük meg. Ez utóbbit gyászos emlékezetűvé tette Nádasdi Ferencz neje, Báthory Erzsébet, ki leányokon és fiatal asszonyokon sok kegyetlenséget követett el.

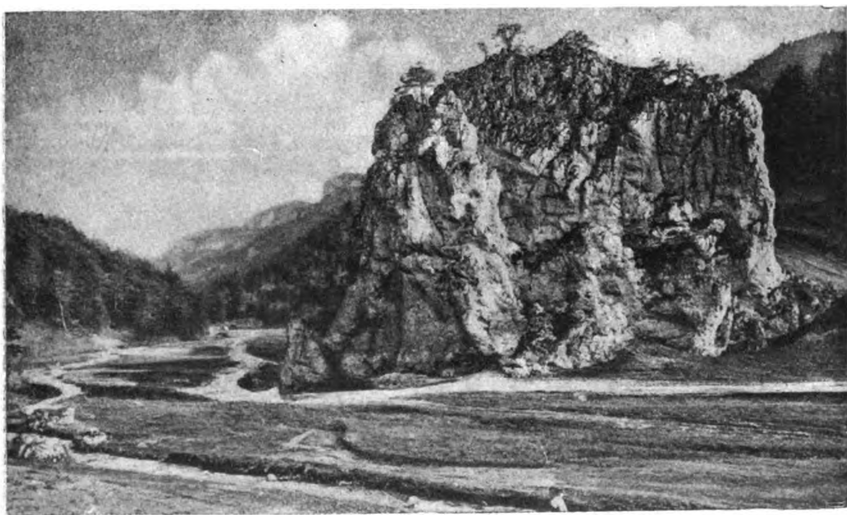
SASVÁR, BÚCSÚJÁRÓHELY.

Vágujhelyről kocsin *Óturára,* innen *Miavára, Brezovára,* s a Brezovai-hegységen át *Jókőre* látogatunk. Ennek nevezetessége az a mészkőszikla, melyen temploma áll, s a melynek alján a híres jókői víz fakad. A hegy tetejét *Jókő-vára* romjai ékesítik.

Innen kocsin megyünk *Jabloniczra,* a honnan már vasúton rándúlhatunk *Szeniczre.* Ez szénagazdagságáról kapta nevét. Csinosságát jómódjának, ezt pedig marhavásárainak köszöni. Közel van *Sasvár,* a híres búcsújáró hely; azután *Csári, Holics* érintésével *Szakolczára* érünk. Ez hazánk legrégibb kiváltságos városainak egyike. Jelentőségét ma már elvesztette, kedvező fekvése azonban új jövőt nyithat még számára.

Túrócz vármegye. Trencsén vármegye keleti szomszédságában, a *Kis-* és *Nagy-Fátra* közét tojásdad alakú, magas fensík, a *Túrócz-medencze* (Túróczi-fensík) foglalja el. Ez a tájképi szépségekben gazdag rész nemcsak földrajzilag kialakúlt külön egység, hanem politikailag is önálló terület: hazánk egyik legkisebb (1150·35 km²) vármegyéje,

A minden oldalról magas hegyfalakkal körűlzárt vármegyét nyugatról a *Kis-Fátra*, a *Veterna-Hola* bástyái és keleten a *Nagy-Fátra* kúpjai köritik. A bérczfalakkal körűlvett Túrócz-medencze átjárói: északon a Sztrecsnói-szoros, keleten a Kralováni-szoros, délen a Turcseki-hágó, nyugaton a Rásztocsnói és a Gajdeli-hágó. A medencze főfolyója a *Túrócz*.

A BLATNICZAI VÖLGY.

Ez Zsgyár-hegységben (Bars és Túrócz vármegye határán) fakad; egészben véve északnak folyik, s igen sok bővizű hegyipatakkal gazdagodva, Ruttkánál ömlik a Vágba.

Túrócznak zord az éghajlata; fölszínén jobbadán havasi legelők és erdőségek a túlnyomók. A vármegye különlegessége az itt *pohankának* nevezett tatárka és a *repka* nevű sárgarépa. Lakosainak száma vagy 50.000, a kik legnagyobbrészt *tótok*. A kivándorlás igen nagy; félszázad óta a tót falvak fele (60 közűl 30) fogyott meg népességében, s ezt nem ellensúlyozza egyik-másik községnek virágzó fejlődése.

A megye legforgalmasabb községe *Ruttka*. Szegényes külsejű község, de nagy vasúti állomása van. Ez a magyar királyi államvasutak végpontja s egyúttal csomója a Kassa-oderbergi vasútnak, melynek itt nagy

műhelye s a vasúti tisztek számára nagy telepe van. Innen folytatjuk utunkat a magyar királyi államvasúton Budapest felé. Első állomásunk a vármegye székhelye, *Túrócz-Szentmárton*. Nem nagy, alig 2500 lakosú régi, vagyonos község; iparát, kereskedelmét előmozdítják a hajlított bútor-, bőr-, eczet-, szesz- és sörgyárak. A tót nemzeti agitáczió főfészke. Azután *Rakó-Pribóczon* keresztül *Stubnyára* érünk. Ennek a kis községnek 518 méternyi magas fensíkon fenyőkoszorúzta fürdője van, mely Körmöczbánya tulajdona. Égvényes és sós forrásai csúzos bántalmak és köszvényes bajok ellen hatásosak. Innen kirándulunk a vármegye leg-

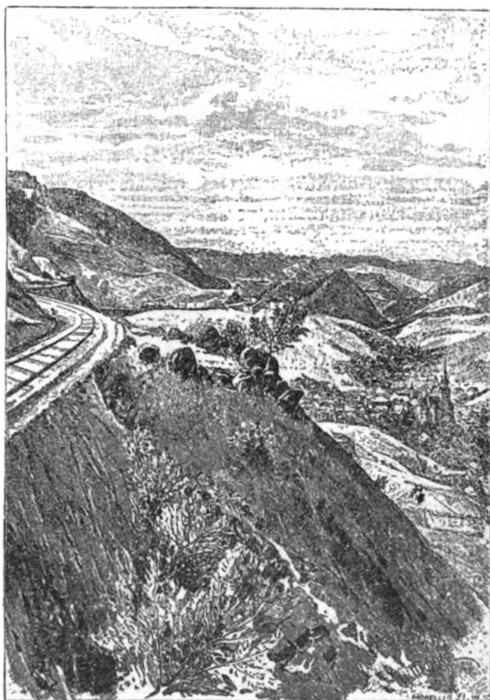
BEJÁRAT A GAGYERI VÖLGYBE.

nagyobb és legvagyonosabb községeinek egyikébe, *Mosóczra*, a hol a Révay báró szép parkja van; azután *Blatniczára*, az egykori lovagvár romjaihoz, s az alpesi szépségű *Gagyeri-völgybe*. A *Pokolkapu* egyike a legszebb természeti látványosságoknak. *Neczpálon* a papírgyárat tekinthetjük meg. Tovább menve a *Szklabina-várhegyre* és a vadregényes *Kis-Selmeczre* érünk. Ez a Révay-család majorátusi uradalmának főhelye.

Szklabinától északra, a Vág bal partján, a Nagy-Fátrának 769 m. magas hágóján visz az út Lubochna felé, s tovább menve a Suttói vízeséshez jutunk. Mintegy 30 m. magasságból meredek sziklafalról ömlik itt alá a víz és szivárványszínben szétszóródva, erősen lehűti a völgy-

szorulat levegőjét. Visszatérve Stubnyára vasúton, néhány percz alatt a *József-gőzfűrész* ipartelepet, onnan pedig Túrócz vármegye utolsó állomását, *Turcseket* látogathatjuk meg.

Túrócz-Szent-Mártonba visszakerűlve, a Kis-Fátranyúl ványainak tövében látjuk *Znióváralja* régi váromladékát, mely a tatárok elől menekülő IV. Béla királynak volt a menedéke. Állami tanítóképző intézete egykor kolostor volt. A várszerű épületben Pázmány Péter szobáit eredeti berendezésükkel mutogatják. Znióváraljának egyik nevezetessége a kincstári nagy haltenyésztő-telep. Közelében van a *Znióí-várhegy*, melynek tetején a középkorban bevehetetlennek tartott *Túróczvár* büszkélkedett. Innen a vármegye nyugati szélén *Vriczkó* községet érintjük, a melynek lakói német eredetű szászok. Ettől délre van Túrócz és Nyitra vármegye vízválasztója, a *Zslabik*, mely 830 m. magas. Itt van a Prónayak ősi fészke, *Tótpróna*. Dél felé utazva, a Zsgyárhegység szaggatott és terméketlen nyúlványain szétszórt házakból álló, rengeteg hosszú *Szkleno* községbe érünk, melynek lakói svábok.

KÖRMÖCZBÁNYA KÖRNYÉKE.

Túrócz-Szent-Mártonból folytatjuk utunkat Ruttkára, innen a Kassa-oderbergi vasút mentén fölkeressük a Kis-Fátra aljában elterűlő legnagyobb községet, *Turánt*. Kies vidékét nagyon emeli a Kis-Kriván csúcsa. A következő állomás *Szucsány*. Ez hajdan fontos vára és híres városa volt Túrócz vármegyének. Fakereskedelme és kézműipara virágzó.

Ismét vissza kell térnünk Ruttkára, hogy nemsokára a 8 km. hosszú *Sztrecsnói-szorosban* gyönyörködhessünk. Ez a Kis-Fátra és a *Mincsol-hegy* végfokait választja el egymástól. A híres szépségű szorosban a 800—1000 méter magas gránit-ormok oly közel simúlnak egymáshoz, hogy a zúgva-zajongva rohanó Vág a völgynek egész fölszinét elfoglalja, s az országút és a vasút számára csak nagy ügygyel-bajjal lehetett helyet

szorítani. Különösen leköti figyelmünket a *Beszna-Szkala* nevű zordonan meredező sziklafal, mely a folyó medrének közepéig ér.

Tovább haladva, szélesebbre tágúl a meder, s a víz csöndesebben folyik. Innen a Kis-Fátra legszebb völgyébe, a Hosszkora-völgybe, s a Trencsén, Nyitra és Túrócz vármegyék összeszögellésénél tornyosúló Veterna-Holára rándulhatunk, melynek legmagasabb (1300—1500 m.) csúcsairól gyönyörű a kilátás.

A KÖRMÖCZBÁNYAI VÁRTEMPLOM.

Bars vármegye (2,724 km² területtel) innen keletre van.

A vármegye természeti alakulásánál fogva három részre osztható: a *Nagy-Fátra* ágaitól borított északi része hegyes, délnyugati része dombos, délkeleti része pedig síkság *(Barsi-Alföld)*.

A vármegye legészakibb részét a Körmöczbányai-hegycsoport borítja. Ezt az Újlehota - handlovai-nyereg választja el a Ptácsnik-hegységtől. Hozzá csatlakozik a Nagymező (Velkopole)-hágó által elválasztott Újbányai-hegycsoport, mely délfelé dombvidékké sülyed. A vármegye keleti szélén a Selmeczbányai-hegység emelkedik.

Nyugaton a *Zsitva* kanyarog, s déli részében határt is vet a vármegyének. Keleti felét a vármegye főfolyója, a *Garam* öntözi, mely Garam-Berzencze vasúti állomásnál lép a vármegye földjére. Áttöri a Selmeczbányai- és Körmöczbányai-hegyeket, s nyugatnak, majd délnyugatnak tartva, Garam-Szőllősnél ér a barsi lapályra. *Csata* vidékén ismét

elhagyja a vármegyét. Nehány patak (Oszlány vidékén) a Nyitra vízkörnyékéhez tartozik.

Ruttkáról Budapestre menő vonatunk Turcseket elhagyva, nagy kanyarulattal és kapaszkodással *Jánoshegy* állomáshoz ér, mely már Bars vármegyében van. Itt fölkereshetjük a régi templom mellett levő kutat, melynek állítólag csodatevő szemgyógyító ereje volt, de a nép hite szerint elvesztette ezt, mert ló szemét mosták meg benne. A vonat innen festőibbnél festőibb úton halad, s valahányszor szédítő meredek hegyoldalon egy-egy alagútból kilép, mindannyiszor új elragadó kép tárúl elénk. *Körmöczbánya* háromszor is föltűnik előttünk, s mindig más-más irányból látjuk a várost. Végre berobog vonatunk a fölséges Sohlergrundba (Zólyomvölgy), s áthaladva a sűrű fenyőrengetegen, gőzmozdonyunk sípja jelzi, hogy *Körmöczbányán* vagyunk. A hegykatlanban elterűlő helység ősrégi bányaváros. A XIII. század folyamán már kifejlett, ismert község volt. Lakosai jobbadán németek és tótok; magyar kevés van köztük. Itt van az ország egyetlen pénzverő intézete, s egy másik nevezetessége a vártemplom, régi freskókkal. A városi múzeum és levéltár is érdekes. Határában gyönyörű erdőségek vannak.

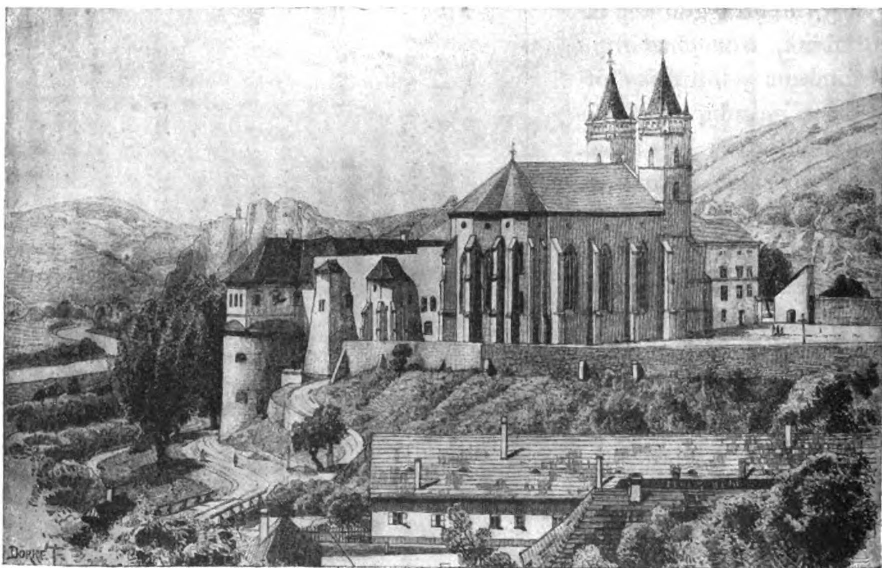

ZSARNÓCZA.

Körmöczbányától fokozatosan lejtősödik a pálya, s *Bartos-Lehotka* érintésével 13 alagúton és szédítő hegyoldalakon megyünk keresztül, míg a Garamvölgy egyik csomópontjára, *Garam-Berzenczére* érkezünk. Innen a keskeny vágányú vasút Selmeczbányára visz, a Garam völgyében pedig az első nagyobb állomás *Garam-Szentkereszt*, a beszterczebányai püspök kastélyával. Szomszédságában vannak *Saskő-vára* (Sachsenstein) romjai.

Azután a Garam völgyében dél felé fölkeressük *Geletneket*, melynek virágzó malomkőgyára van. Innen kirándulunk *Szkleno-fürdőbe*, mely-

nek vizeit köszvény, csúz- és izombántalmakban használják. Majd visszafordulunk a Garam völgyébe és *Szénásfalun* újból befordulunk a hegységbe, hogy *Vihnye* vasas gyógyfürdőjét, virágzó bánya- és ipartelepét látogathassuk meg. Újból visszatérve a Garam völgyébe, *Revistye-Váraljára,* s a Garam völgyében dél felé folytatva utunkat, *Zsarnóczára* érünk. Itt a vonatról leszállunk és nagyon szép völgyben, mely Selmeczbánya felé vezet, fölkeressük a vármegye elsőrangú ipartelepét, *Alsóhámort.* Ez a magyar államnak egyetlen, s az egész monarchiának legnagyobb ezüstárú gyára. Zsarnóczától északnyugatnak is utazhatunk a Madarasvölgyben, s *Pila* (fűrésztelep) érintésével *Nagymezőre* (Velkopole) érünk.

A GARAMSZENTBENEDEKI APÁTSÁGI TEMPLOM.

Ennek a szaggatott és kopár vidéknek nehezen járható hágóján át a Nyitravölgyben levő *Nagyugróczra* jutunk el, a hol a Thonet-testvérek híres bútorgyára virágzik. A gyár készitményeit a világ minden részébe szállítják. Innen *Kisugróczra,* majd a Nyitravölgyi vasúton *Oszlányba* és *Nagykosztolányba* mehetünk.

A Garamvölgyi vasúton a következő nagyobb állomás *Rudnó,* melynek szépen fejlődő üveggyára van. Azután az Újbányai-hegycsoport tövében elterülő *Újbányára* érkezünk. Ebben a középkori jellegű városban a legrégibb (700 éves) aggápolda van. A népének miután bányászata megszűnt, egyedüli keresetforrása most a malomkő-ipar. A következő nagyobb állomás *Garam-Szent-Benedek,* melynek szép monostora festői képet ád

a vidéknek. Ennek alapját még I. Béla királyunk vetette meg (1075); a 14. században összeomlott, s annak a helyén épült a mai csúcsíves templom. Innen a *Tót-kapunak* nevezett szoroson keresztül folytatjuk utunkat a Barsi-lapály legnépesebb és legmagyarabb városába, *Lévára*, melynek vára sok viszontagságon ment keresztül. Léváról vasúton megyünk a történelmi nevezetességü *Nagysallóra*. Határában 1849-ben véres csata folyt, mely a magyar honvédek győzelmével végződött. A legdélibb állomás Bars vármegyében *Csata*. Ennek szomszédságában *Oroszkában* czukorgyár van üzemben.

SZKLOZÓ.

Visszatérve Lévára, a Nyitrára vezető úton megállapodunk *Óbarson* és *Ujbarson*. Az előbbi hajdan királyi vár, s 600 évig a vármegye székhelye volt. Innen *Verebélyen* át a Zsitvavölgyi vasúton *Zsitva-Ujfalu* érintésével a vármegye székhelyére, *Aranyosmarótra* érünk. Nevét valószínűleg onnan vette, hogy a határában aranyat mostak. Ma elég csinos kis városka. Szomszédságában van *Kistapolcsány*, József Ágost főherczeg kastélyával. Kistapolcsányon fölül az *ebedeczi* kőszénbányát hegyi vasút köti össze a kistapolcsányi vasútállomással. *Fenyőkosztolányban* a kistapolcsányi uradalomnak pisztráng-tenyésztése érdekes. A roszkosi pusztában egy 400 holdnyi gyümölcsösben 80.000 gyümöcsfát nevelnek. Azon-

kívül ásnak itt igen jó agyagot, mely nagyon alkalmas chamotte- és kőedény-gyártásra. Roszkos fölött borong *Feketevár* romja, honnan Érsekújvárig ellátni. Kistapolcsánytól észak felé, Oszlányba menet, közbeesik Odescalchi herczeg várkastélya, *Szkiczó.*

Hont vármegye térfogata 2649·83 km². A vármegye területét az Osztroszki-Vepor és a Selmeczbányai-hegyek borítják. A vármegye déli részében van a Börzsönyi-hegység. Ennek Cseványos nevű csúcsáról (939 m.) szép kilátás nyilik a kis Alföldre.

Az aranyban és ezüstben gazdag vármegyét az *Ipoly* és annak mellékfolyói öntözik. Az Ipoly Kővárnál lép a vármegye földjére. Gyerkig nyugatnak, azontúl déli irányban folyik és Szobnál ömlik a Dunába. Nem hajózható. Tavaszszal és őszszel gyakran megárad, s ilyenkor sok kárt tesz vészthozó hullámaival.

SZONDY EMLÉKKÁPOLNÁJA DRÉGELY-PALÁNKON.

A lakosok *magyarok, tótok* és *németek.* A magyarok, vagy 60 ezeren, a vármegye déli felét, a tótok pedig annak északi felét lakják. A németek szétszórtan élnek a vármegye egyes részeiben. A magyarság a palóczokhoz tartozik. A nők, kivált az ipolyságiak, nagy fényt űznek a ruházatban. A németek közül leginkább a börzsönyi svábok őrizték meg sajátságaikat; nyelvüket csak a hozzászokott fül érti meg.

A Budapestről induló vonat *Nagymarosnál,* a fővárosiak kedvelt nyaralóhelyénél ér a vármegye földjére. Elhagyva ezt a németajkú helységet, mely a Duna fenséges Visegrádi szorosánál épült, *Zebegény, Szob, Garamkövesd* érintésével *Párkány-Nána* vasúti állomásra jutunk, a honnan a Garam völgyében utazunk, s *Csatától,* mely még Bars vármegyéhez tartozik, Hont vármegyébe térünk be. Itt az első község *Zalaba,* mely gyönyörű vidéken fekszik. *Ipolypásztón* túl, *Bél* állomásnál folyton emelkedik a vonal; számos átvágásokon, mély völgyületeken és áteresztéken robog vonatunk, hogy *Visk* állomás előtt egy 42 méteres vashídon az Ipoly fölött áthaladva, a vármegye székhelyére, *Ipolyságra* érjünk. Ez az Ipoly és Korpona völgyeinek össze-

szögellésénél épült, s 3800 magyar lakosa van. Innen az Ipoly völgyében utazva, kirándulunk a *Pázmán*-hegyre, melyről pompás kilátás nyílik Balassagyarmatig. Ezen a hegyen túl meglátogathatjuk a *Honti szakadást*, mely a maga nagyszerűségével elbűvöli az utazót. E vidéken volt Hunt (Hont) vezérnek vára, mely nevet adott a vármegyének. Tovább menve *Drégely-Palánkra* jutunk. Drégely várának hősi védelmében (1552) esett el Szondy György, Ali budai pasa ellen. A hol Szondy sírja állott, Simor, Magyarország volt herczegprimása kápolnát emelt. *Hidvég* község mezején hajdan gyűléseit tartotta a vármegye. Innen a Majtényiak birtokára, *Leszenyére*, *Ipolynyékre* és *Csallra*, a ropogós csalli cseresznye hazájába rándulhatunk.

CSÁBRÁG-VÁR ROMJAI.

Visszatérve Ipolyságra, a Korpona-völgyben vasúton utazunk, s a boráról híres Kis-, Közép- és Felső-Túrban, s azután a Palásthyak ősi fészkében, Paláston kiszállva, a Litava-völgyben gyönyörű vidék tárúl elénk; erdőkoszorúzta hegyek keretében emelkedik a történelmi nevezetességű, de most romokban heverő Csábrág (Litva)-vára, a Koháryak egykori fészke. Innen visszatérünk Palástra, s a Korpona-völgyben elérjük a völgy vasútjának végpontját, *Korponát* (Krupinát), mely az ország legrégibb városainak egyike. Állítólag már Attila idejében keletkezett, s a gótokkal rokon karpok alapították. Mások szász telepnek mondják.

Innen kocsin a Selmecz völgyébe érünk, s a völgyön fölfelé mind festőibb vidékeken haladunk keresztűl. *Szentantal* a Koburg-Koháryak

szép kastélyával és parkjával ragadja meg figyelmünket. Végre elérkezünk ennek a völgynek végpontjára, a hol *Selmeczbánya*, az ősi bányaváros, magas, fenyőborította hegyek által körűlvett völgykatlanban terűl el. Környéke valóban regényes és páratlan szépségű; két-három emeletes házai tetőzetükkel úgy odasimúlnak a hegyhez, hogy az emeletekről egyenesen a kertbe lehet menni. Legrégibb bányavárosaink egyike.

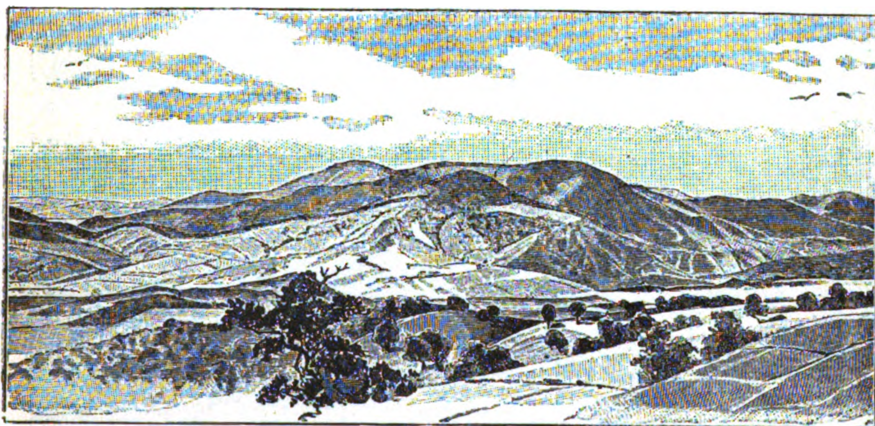
Őslakói szlávok voltak, kik városukat a hegytetőre épitették, a hol nyomait (Ó-hegy, Ó-vár) láthatni. Később szászokat telepítettek a bányák mívelésére. A szászországi Érczhegységből bevándorolt gyarmatosok szászországi lakóhelyük után *Sebnitznek* nevezték el. Ebből lett *Schemnitz* és

SELMECZBÁNYA.

magyarositva Selmeczbánya. Ezüst- és aranybányái világhirűek. A bányák mívelése függőleges *aknák*, a hegybe nyomuló *tárók*, s a bányák belsejében vájt vízszintes folyosók segítségével történik. Legmélyebb (majdnem 500 m.) a *Miksa*-akna Selmeczbánya és Hegybánya között; a legnevezetesebb a *Ferencz József*-akna Selmecz határában, mely 1893—1897-ig, tehát 5 év alatt, 38,165 métermázsa szemelt érczet adott. Ebben 452 kg. arany és 8000 kg. ezüst volt. Ez idő szerint a legtöbb bánya összeköttetésben áll a II. József al-tárnával. Ezen folynak le a bányavizek is. Az érczeket Selmeczbányán és környékén több zúzótelepen apróra törik, s viz segítségével töményitik. A kincstári bányászat székhelye az ősi kamaraházban van, melynek termeiben a főkamara- vagy bányagrófok és bányaigazgatók arczképeit 1624-től a mai napig őrzik.

Itt van hazánk egyedűli bányászati és erdészeti főiskolája (azelőtt akadémia). A főiskolában négy szakosztály van, ú. m. bányamérnöki, fémkohómérnöki, vaskohómérnöki és erdőmérnöki szakosztály. A város egyik érdekessége a *Leányvár.* Ezt a fatornyú, bástyaszerű épületet a leányvári boszorkányról szóló hagyomány szerint az ördöggel czimboráló Rœsel Borbála építtette a XVI. század elején. Egy másik érdekessége egy keskeny fatornyos épület, az ú. n. *klopacska.* Ebben a toronyban egy deszka függ — a bányászok harangja — melynek messzehangzó kopogtatásával adnak jelt, hogy a bányászok váltsák föl egymást a munkában. A *kálvária*, mely egy kialudt tűzokádó hegyen épült, a legszebb az egész országban; három kápolnája közűl a középsőhöz ú. n. *szent lépcső* vezet, melyen a hívők tér-

A KARANCS-HEGYSÉG SALGÓTARJÁNNÁL.

den csúsznak föl. A városnak nagy dohánygyára is van. Híresek egyébiránt a selmeczi pipák is. A város lakossága félszázad óta alig gyarapodott.

Selmeczbányáról keskenyvágányú vasúton fölkeressük a testvérvárost, *Bélabányát.*

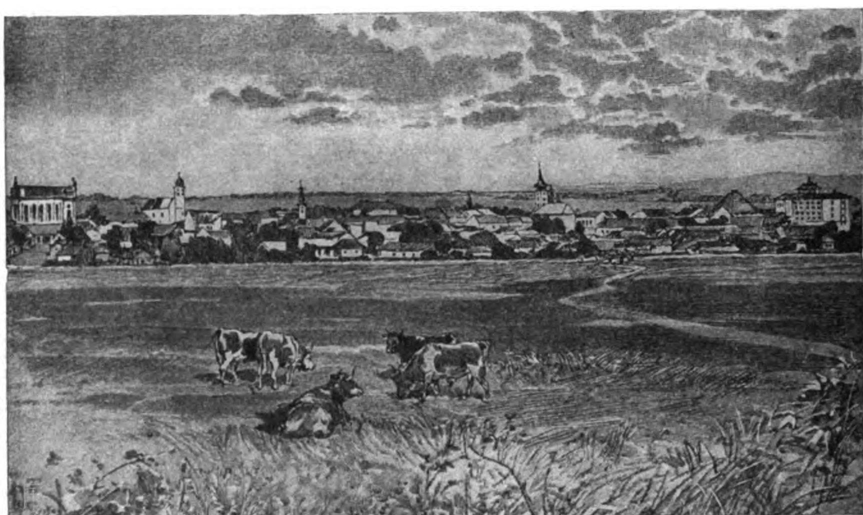
Nyugatra fenyőkoszorúzta gyönyörű völgyben leereszkedünk *Hodrusbányára*, a hol sok zúzó van, s a mely Selmeczbányával bányaalagúttal is van kapcsolatban. *Szélaknáról* a *Szitnyára* visz az út, melyről remek kilátást élvezhetünk egyrészt a Barsi-síkságra, másrészt Selmeczbánya és Körmöczbánya felé. A Szitnya a Selmeczbányai-hegycsoportnak legmagasabb (1011 m.) pontja; hajdan *Attila-hegynek* is nevezték. Szélakna szomszédságában van *Hegybánya*, a szűnidei gyermektelep-egyesületnek egyik nyaralóhelye, gyermekjáték-készítő tanműhelylyel.

Innen igen szép úton haladunk *Bakabányára*, majd pedig *Bátra*. A savanyúvizéről nevezetes *Szántó*, a Paczolay-család lakóhelye *Deménd*,

s a kies *Szalatnya* félreesnek. Deméndtől délre a Búr-patak völgyében *Szárdra* jutunk, s a Selmeczpatak völgyében haladva, *Felsőszemerédet*, azután *Németit*, végül *Berencset* érjük el.

Visszafordúlva az Ipoly völgyének alsó részébe, a Börzsönyi-hegységben elterülő községeket látogatjuk meg. Itt *Kemencze*, a primási uradalmak egyik intézőségi székhelye, *Vámosmikola, Börzsöny, Letkés, Ipolyszalka* és *Ipolydamasd* a főbb helyek. Ez utóbbi várának nyomai most is láthatók még. *Mária-Nosztra* női fegyintézetéről nevezetes.

Nógrád vármegye (4124 km² területen 239,000 lakossal) majdnem mindenütt hegyes, és többnyire apróbb falvakból áll, melyek mellett szá-

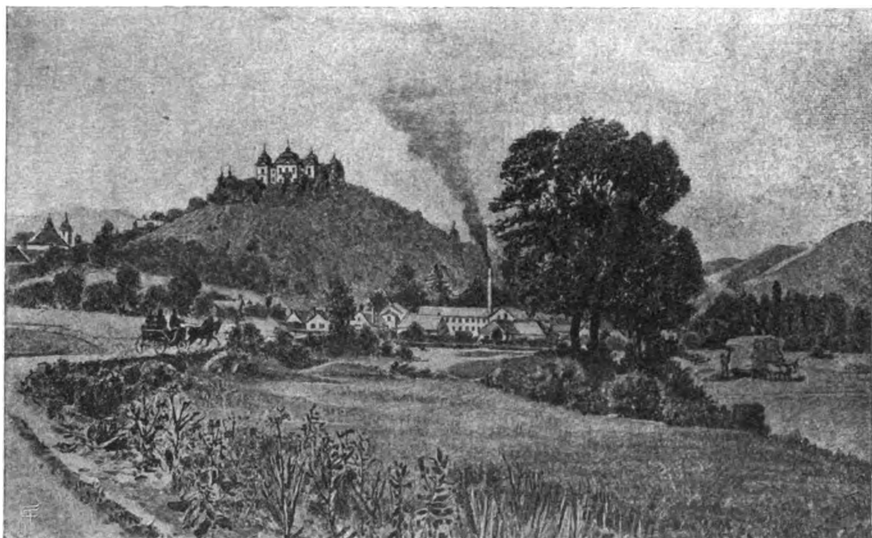

BALASSAGYARMAT.

mos várrom látható. A legérdekesebb azok között a ruttkai vasútvonal mentén emelkedő *füleki* várrom, melynek a török háború idejében nagy történeti szerepe volt. A még teljes épségben álló várak közűl legjelentékenyebb a Forgách-grófok családi vára: *Gács*.

A megye székhelye *Balassagyarmat* (8600 l.) az Ipoly partján. Megyeháza és régi híres börtöne kiváló épületek; van középiskolája, megyei múzeuma, közkórháza és hatalmas evangelikus egyháza. Lakosai különben túlnyomóan magyarok. Balassagyarmatról külön vasútvonal vezet Aszód felé; annak mentén, vagy közelében, néhány népes község van, különösen a nemesi kastélyokkal megrakott fönsíkon. Élénkebb azonban az Ipoly völgyén fölfelé haladó vasút környéke, mely mellett a legnevezetesebb helyek egyike *Nagyszécsény* (4000 l.) szép kastélyával.

Végpontja a megyének legélénkebb és egyedüli rendezett-tanácsú városa: *Losoncz* (10,000 l.), melynek főgimnáziuma, tanítóképző-intézete, nagy községi könyvtára és számos kulturális intézménye van; ezenkívül tekintélyes posztó- és zománzgyára is. A várost 1849-ben az oroszok elpusztították. Közelében van *Gács*, Magyarország egyik legrégibb posztógyárával. Losoncznál is népesebb még *Salgótarján* (14,000 l.), mely újabb időben rohamosan emelkedett, különösen kőszénbányája és tekintélyes vasgyára révén. Rendezett munkástelepei is vannak. Nógrádnak ez a része különben is sok nagy gyárat mutathat föl; ilyenek a selypi czukorgyár, a zlatnói és málnapataki üveggyárak, a szinóbányai vasöntő és mások.

GÁCS.

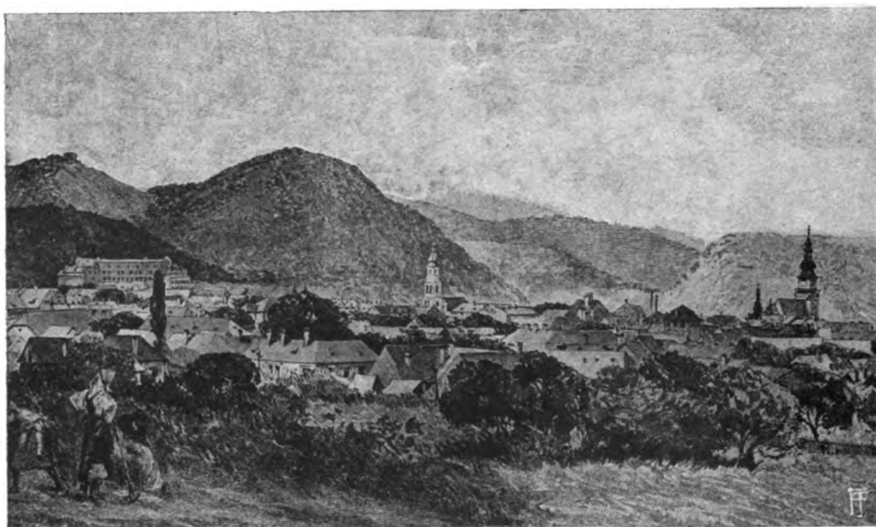
Salgótarján és Losoncz, mint ezeknek az ipartelepeknek központjai, élénk kereskedelmi helyek és egyúttal a magyarság végvárai is, mivel túl rajtuk már a tót elem az uralkodó, mely egyébiránt Nógrádmegye lakosságának alig negyedrészét teszi ki.

Zólyom vármegye (2730·17 km²) az Északnyugati-Felvidék központján van. Ez hazánk leghegyesebb vármegyéinek egyike. Csak a Garam északi szakaszának mentén és a Szalatna jobbpartján van lapálya.

Északon az *Alacsony-Tátra* gerincze vonúl el. Ennek Zólyom vármegyére eső szakaszait a Prassiva-csoport, az Ördöglakodalma (Csertova szvadba, 1238 m.) nevű, szekérrel járható hágó választja el a Király-hegy csoportjától; nyugaton pedig a Stureczi-hágó (1010 m.), mely egyike a legszebb átkeléseknek, választja el a *Nagy-Tátra* csoportjához tartozó

Krizsnától (1575 m.). Nyugat-délnyugat felé a Körmöczbányai-hegység, keletre Nógrád felé az Osztroszki-csoport, Gömör felé a Vepor-csoport, a vármegye közepén, a Garam és Szalatna völgyei között, a *Polyána-csoport* tornyosúl.

Ezt a hegyvidéket Beszterczebányáig nyugatnak, Beszterczebányától Zólyomig délnek, s innen ismét nyugatnak fordúlva, «S» alakban a *Garam* szeli át. Ez hasítja keresztűl hazánk egyik legnevezetesebb bányavidékét, s azért vizét mindenféle bányászati czélra fölhasználják. Fát is úsztatnak rajta, s ennek előmozdítására több helyen rekesztékek és gerébművek készűltek. Nagyobb mellékvizei a *Szalatna* és *Szeklencze.*

ZÓLYOM VÁROS.

A vármegye őserdői tetemesen megritkúltak. Századokon át emésztette fáját a bányászat, kohászat, a nagyban űzött szénégetés és a fakereskedés. Az őserdő helyét elfoglalta a havasi rét, legelő és szántóföld. De Zólyom újabb erdősége is nagy értékű.

Legjobban virágzik a vas- és faipar, de nevezetes a papír-, üveg- és agyag-ipar, meg a sajtkészítés is (a füstölt ostyepka, a breznóbányai parenicza és pletenecz).

A vármegye nevét viselő község a Garam- és Szalatnavölgy összeszögellésénél elterülő *Zólyom.* A város és vára hazánk történelmében elég fontos szerepet játszott. Van pipa-, szék-, fűrész- és szőrszíj-gyára. A város melletti vaslemezgyár egész külön telep. Vasúti állomásával igen nagy gépjavító-műhely és munkás-telep kapcsolatos. Közelében a lankás hegy-

oldalon van *Szliács*. Ez hazánk leghíresebb vasas fürdőinek egyike. Azután *Farkasfalva* érintésével, a vármegye székhelyére, *Beszterczebányára* érkezünk, mely a Garam völgyének büszkesége. Nagyon szép fekvésű, minden tekintetben a fejlődésnek magas fokán levő csinos város. Ős lakosai nagyobbrészt bevándorolt németek voltak, kik bányaművelésre települtek itt le még II. Endre korában. Ez is történelmi nevezetességű hely; őrtornyának múzeumában és középiskoláinak gyűjteményében sok érdekes régiséget őriznek. Van posztógyára, kályhagyára, fűrészmalma, czementárú-, bőr-, viaszosvászon-gyára és rezet kiválasztó telepe. Iparosai

BESZTERCZEBÁNYA FŐTERE.

közül a posztósok, az asztalosok és a kalaposok válnak ki. Vele összeépült, de külön községi szervezettel bír a Radvánszkyak ősi fészke, *Radvány* és *Királyfalva*.

Beszterczebányáról észak felé, a Beszterczevölgyben a stureczi hágóra vezető út egyik mellékvölgyében mehetünk *Urvölgybe*, a Beszterczevölgyben pedig tovább haladva: *Óhegyre*. Mindkettő hajdan a kincstárnak ezüstben és rézérczben gazdag bányatelepe volt. Különösen híres volt Európaszerte rézbányászata a XV. században; még ma is fontos bányája a kincstárnak. Urvölgy 900 m. magasságban épült kies fekvésű község, melyet még a XIII. században alapítottak; az *urvölgyit* nevű ásványnak lelhelye. Óhegynél balra elhagyjuk a *Krizsnát* (Keresztheqy); utunk össze-

vissza kanyarogva folyton emelkedik, s egyre szorosabban záruló völgybe jutunk. Szarvasfalun túl hirtelen szétnyilnak a hegyek, s gyönyörű regényes völgy tárúl elénk. A Sturecz-hegy felől rohanó patak lépten-nyomon apró zuhatagot alkot és végre 7 m. magasságból bukik alá. Innen nagyon szép úton, a Stureczi-hágón, Liptóba (Rózsahegyre) mehetünk át.

Beszterczebánya környékén vannak a Királyka határában levő homokkőbányák, melyeknek terméke *beszterczebányai kő* néven ismeretes. A bányászat egyik őstelepe a tajovai völgyben levő *Tajova*, s a ritkaszépségű *Hermándi-völgy*. Ennek *Hermándon* (Hermaneczen) levő papírgyára egész kis falu, mely víz-, gőz-erő és villanyosság fölhasználásával naponkint körülbelül 10 ezer kg. papírt készít.

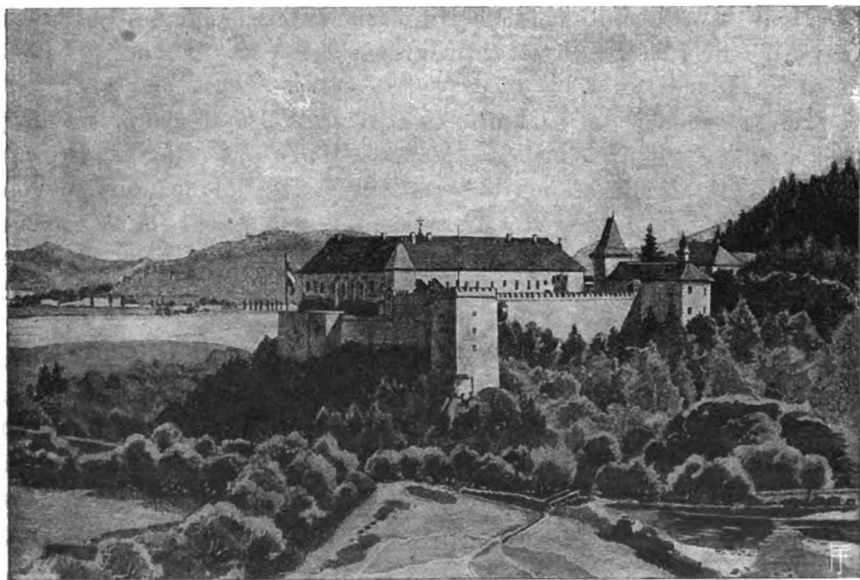
ZÓLYOM-LIPCSE VÁRA.

Visszatérve Beszterczebányára s a Garam völgyében fölfelé tovább utazva, a völgy egyik kiváló érdekességét, a történelmi nevezetességű *Zólyom-Lipcse* várát pillantjuk meg. Ma e vár a jótékony felebaráti szeretet háza: benne van elhelyezve a pénzügyminiszterium által létesitett és Gizella főherczegasszonyról elnevezett *munkás-árvaház*. A vár alatt van *Zólyom-Lipcse*, a honnan *Libetbányára*, az ősrégi bányavárosba mehetünk. Azután *Luczatő* és *Péteri* állomások érintésével *Zólyom-Brezóra* jutunk. Ez legrégibb és legnagyobb ipartelepeinkről, az állami hámorok és vasgyárakról nevezetes. A vasárúknak hengereléssel való gyártását itt hozták be hazánkba. Zólyom-Brezón kívül *Chvatimechen* és *Kisgaramon* is van egy-egy üzletága.

Innen ellátogatunk a *Fehér-völgybe*, s megnézzük az ott levő gyárat, mely a környéken bányászott antimont dolgozza föl.

Zólyom-Brezóról az Ördöglakodalma nevű hágó felé vezető úton mehetünk, s onnan kirándulhatunk *Vaczokra*, melynek ásványvíz-forrása, kis fürdője és faúsztatásra berendezett nagy vízfogója van; innen pedig *Bikásra* látogathatunk el, a hol vasgyár működik. Ennek a vidéknek kiváló központja a Garam partján elterülő *Breznóbánya*. Ez a régi város a híres breznóbányai juhászatnak és sajtkészítésnek a hazája.

Breznóbányánál elhagyjuk a Garamvölgyet, s a *Rohozna-völgyben* Tiszolcz felé utazhatnánk, mely már Gömörmegyében van. Ez a rengeteg

A VÉGLESI VÁRKASTÉLY.

erdőségeken keresztűl vezető vasút a legmeredekebb vonalak egyike; fő-viaduktja egy millióba kerűlt. Tájképileg Magyarország egyik legérdekesebb útvonala a Garam bal partján levő Vepor és a Polyána nevű hegyvidék. *Kisgaram*nál van a Garam vizének duzzasztására szolgáló vízfogó. Innen déli és délkeleti irányban utazunk a *Sziklai-nyereghez*, mely a Polyána-hegységet elkülöníti a Veportól. Onnan átmegyünk a *Herencs-völgybe*, megnézzük üveggyárát és gőzfűrészét, s fölkeressük a Polyána-hegy aljában levő *Gyetvát* a sajtkészítés egyik központját. Azután Kriván-Gyetván a m. kir. államvasutak fővonalára szállva, Nagyszalatna érintésével *Zólyomba* kerűlünk, s meglátogatjuk a történelmi nevezetességű *Végles*-várat, a hasonló nevű uradalomnak székhelyét.

Zólyomból délfelé az út *Korponára* vezet, mely már Hont vármegyében van. *Dobronyánál* az útnak egyik ága a vármegye legnagyobb irtványközségébe, *Tótpelsőczre* ágazik el; ennek szomszédja *Szászpelsőcz.* Dobronya közelében Dobró-vár romjai, s a *Kecskésvölgyben* a *Kecskési-vár* romjai láthatók. Végűl fölkereshetjük a Polyána legnagyobb magaslatán a *Borosznó*-patak forrásvidékét, mely oly zord környezetű, hogy a nép *Pokolnak* nevezte el. Ennek egyik hegykatlanában van *Borosznó*-fürdő kies telepe.

KELETI MEGYÉK.

Hont vármegyétől keletfelé érintkezik az Északnyugati-Felvidék a Nagy-Alfölddel; két tekintélyes megyéje, *Heves* és *Borsod,* nagyrészt már a síkságon terűl el.

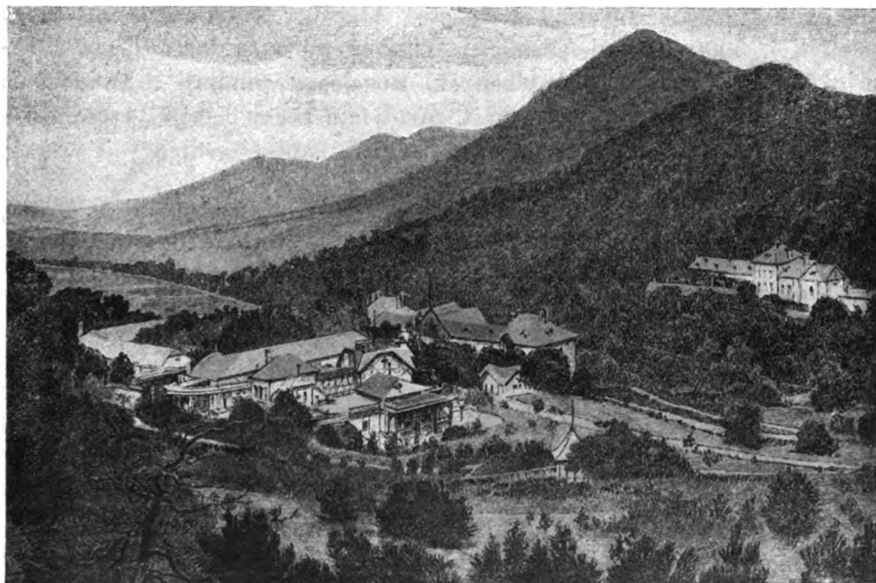
Heves vármegye (3761 km²) északi részét Felső-Magyarország hegyvidékének legdélibb csoportja, a különálló *Mátra-* és *Bükk-hegység* ágazatai borítják. Délkeleti nagyobb része a Nagy-Alföldhöz tartozó róna. A vármegye délkeleti részén a Tisza mentében mocsarak, lápok és nádasok váltakoznak. A közepe táján nyugat-keleti irányban az a vasútvonal szeli át, mely Budapestről Miskolcz felé vezet. Ehez a fővonalhoz csatlakoznak a vármegyét behálózó többi vonalak.

Mindjárt a fővonal kezdeténél a Zagyva partján fekszik *Hatvan,* vasúti csomópont. Hajdan nagy szerepet játszott hazánk történetében. Vára sok ostromot állott ki, s királyaink országgyűléseket is tartottak itt. Ma czukorfinomító- és szeszgyára, valamint átviteli kereskedelme adnak a városnak jelentőséget. Környékén a dohány- és czukorrépa-termelés van leginkább fölkarolva. *Vámosgyörk, Kál-Kápolna, Füzesabony* vasúti elágazási helyek, élénk forgalommal.

Vámosgyörktől egy szárnyvonal ágazik ki észak felé, melyen a Mátra legmagasabb emelkedésének, a «Kékes»-nek aljában fekvő *Gyöngyösre* jutunk. Gyöngyös rendezett tanácsú város, szolgabirói székhely. Régi épületei között legnevezetesebb a Ferenczrendiek temploma. Itt van eltemetve *Vak Bottyán,* a híres kuruczvezér. Közintézetei közűl az állami főgimnázium, polgári leányiskola, valamint a közkórház, árvaházak és menedékházak méltók az emlitésre. A várostól északra a Kékes aljában van *Mátrafüred* (előbb Bene), a gyöngyösiek kedvelt nyaraló-telepe. Odább északkeletre *Sár* és *Visonta,* jó bort termelő községeket találjuk. Sár hajdani monostorának romjai ma is láthatók. Aba Sámuel király itt van eltemetve. Gyöngyös és Visonta környékén híres borok teremnek, de a gyümölcstermelés, valamint az állattenyésztés is jövedelmező foglalkozást nyújt a lakosságnak.

Gyöngyöstől észak felé néhány kilométerre *Solymos* község következik, régi várromokkal. Lakói főleg faárukkal és malomkövekkel kereskednek. Közelében, egy másik völgyben, *Gyöngyös-Oroszinál* gazdag kőszéntelepek vannak mívelés alatt.

Gyöngyöstől nyugatra, a nógrádi országút mentén haladva, *Gyöngyöspata* községbe érkezünk, melynek várát a hagyomány szerint még a vezérek korában *Pota* vezér építette. Mátyás király a cseh rablók fölött itt aratta első győzelmét, fölégetvén és földig rombolván fából épített várukat. Délnyugatra, egy szűk völgykatlanban, *Bajza József* szülőhelyét, *Szücsi*

PARÁD-FÜRDŐ.

nevű kis falut találjuk. Úgy itt, mint a szomszéd *Fancsal* határában újabb időben dús kőszéntelepeket tártak föl. Odább, nyugatnak, csakhamar elérjük *Apcz* községet, mely régebben bortermeléséről volt híres, ma pedig jelentékeny vasúti állomás a Budapest—ruttkai vonalon. Itt vonatra szállunk, s a Zagyva völgyét szegélyező dombok között északnak tartva, *Szurdok-Püspöki* és több más virágzó község elhagyása után *Pásztó* nagyközségbe jutunk.

Ez a község már a rómaiak korában is létezett. Határában a népvándorlás idejéből származó temetőre bukkantak. Hajdan a cziszterczitáknak volt itt monostoruk és apátságuk, de a törökök a rendházat földúlták, tagjait pedig legyilkolták. Az apátság azonban még ma is fönnáll. Közelé-

ben van *Hasznos* község, régi várromokkal. A hasznosi vár egykor a Hasznosi-család tulajdona volt, melynek utolsó tagja a mohácsi csatában esett el. Az odább északra fekvő *Tar* közelében savanyúvízforrások fakadnak.

A vasút mentében folytatva utunkat, a vadregényes *bátonyi völgybe* érünk, melynek torkolatánál van a vasútállomás. Innen keskenyvágányú vasút visz a *kisbátonyi* kőszénbányákhoz.

A Tarján-pataknak a Zagyvába szakadásánál fekvő *Kisterenne* községnél átszállunk a mátrai vasútra és a palóczoktól lakott kopár vidéket átszelve, *Recsk-Parád* állomást érjük el. *Parád* a Mátrának egyik kies völgyzugában fekszik. Timsós fürdője, kénhydrogént tartalmazó savanyú vize és üveghutája egyaránt nevezetes. A gróf Károlyi-család gyönyörű kastélya és 5000 holdnyi vadaskertje szintén említésre méltó. *Recsk* ezüst- és rézbányái kevésbbé jelentékenyek. Közelében találjuk a *kanászvári* romokat és a *Siroki*-vár omladékait. *Sirok* falu közelében igen érdekesek a kősirok. Ezek süvegalakú sziklakúp oldalában kaptárszerüleg vájt üregek, s valószinűleg ősnépek temetkezési helyei voltak.

A Tarna völgyén Siroktól észak felé, erdőkoszorúzta lankás hegyek között haladunk *Pétervására* községig. Ez a hevesmegyei palóczság főhelye, szép templommal és régi kastélylyal. Közelében *Ivád* arról nevezetes, hogy lakói majdnem mind nemesek és Ivády nevet viselnek.

A parádi és pétervásári völgyek egyesülésénél a mátrai vasút mentében haladunk délnek. A Tarna völgye fokozatosan tágúl, s a híres dohányt termelő *Verpelét* községen alúl kiszélesedik és észrevétlenűl a síkságba olvad. Itt találjuk *Kápolna* községet, a hol 1849. febr. 26. és 27-én a magyar szabadságharcz bajnokai kemény csatát vívtak az osztrák hadsereggel. A Tisza felé haladó utunkban *Erdőtelek* és *Heves*, mezőgazdasággal foglalkozó községeket érintjük. Majd a Tiszán átkelve, a Tiszafüred—karczagi vonattal *Tiszaszőllős* és *Tiszaörvényen* keresztűl *Tiszafüredre* érkezünk.

Innét visszatérve ismét átkelünk a Tiszán, s a szalma-, gyékény- és kosárfonásáról nevezetes *Poroszló* elhagyása után, a megye keleti szélén vezető vasút mentében *Füzesabony* vasúti csomópont felé törekszünk, hogy innen *Maklár* községen túl, virányos rétek, szántóföldek, s szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett dombhátak között, Heves vármegye székhelyére jussunk.

Eger rendezett tanácsú város egyike hazánk legrégibb városainak. A rómaiak korában Agria néven már ismerték. Szent István király püspöki és káptalani székhelylyé tette, várát kiépítette és elrendelte, hogy a királyi herczeget az egri püspök neveltesse. A püspökség rengeteg területéből 1804-ben a kassai és szatmári püspökségeket szakították ki és az ebből eredő vagyonveszteség kárpótlásáúl érsekségre emelték.

A város fekvése valóban festői. Az Eger folyócska két partján hosszukás völgyben terűl el, s a környező magaslatokról számos tornyával, templomaival és más jelentékeny épületeivel elragadó látványt nyújt. Székesegyháza hazánk legszebb és leggazdagabb templomainak egyike. Régi vára sok ostromot állt ki. Legnevezetesebb az volt, a melyben *Dobó István* páratlan hősiességgel megvédelmezte a várat (1552). Dobó oly lelkesedést tudott önteni a lakosságba, hogy még az asszonyok is kiérdemelték az országban közmondásos «egri» nevet. A vár legmagasabb pontját később kálváriává alakították át; épségben levő részei ma honvéd-laktanyáúl szolgálnak. Egyik bástyájában a hős Dobó síremléke áll.

A város számos közintézetei és épületei között kiválóbbak: a megyeház, a nagy parktól környezett érseki palota és a liczeum, mely egyike a

EGER: A SZÉKESEGYHÁZ.

legnagyobbszabású intézeteknek. Könyvtár, könyvnyomda, múzeum, csillagvizsgáló torony, papnevelő-intézet, jogakadémia, tanítóképezde és elemi iskola van elhelyezve ebben a hatalmas épületben. Építészeti emlékei közűl a török időkből fenmaradt minaret említhető. Vannak itt továbbá gimnázium, reáliskola, tanító- és tanítónőképző-intézetek, felsőbb leányiskolák, szőlészeti és kertészeti iskolák, ipar- és kereskedelmi szakiskolák. Emberbaráti és pénzintézetei szintén számosak; bőr-, keményítő-, tégla- és lemezárúgyára egyaránt méltók az említésre. Eger világhírű vörös boráról és meleg forrásairól is nevezetes. Lakói legnagyobbrészt földmíveléssel, szőlőtermeléssel, gyümölcs- és zöldségkertészettel foglalkoznak.

Egernek különben a környéke is érdekes. Az ÉK.-re emelkedő Eged és a Várhegy tetején épen úgy, mint Hevesmegye több más hegyormán, régi erődítmények falai porladoznak. Ha az erdős hegyektől szegélyezett

kies egri völgyben északra megyünk, csakhamar *Felnémet, Felsőtárkány* és *Szarvaskő* községeket találjuk. Felsőtárkány mellett hajdan a karthauzi-barátok kolostora állt. Ma nyaraló-telepe és kedvencz kirándulóhelye az egrieknek. Palakőbányájában leginkább fedőlemezeket bányásznak. Szarvaskő-vára szép fekvésű, de most romokban hever. Hajdan Eger várának sorsában osztozott. Innen egy óra alatt kitünő országúton a borsodmegyei *Apátfalvára* érünk.

Borsod vármegyét hegységei három külön vidékre osztják, ú. m. alföldi vidékre, Bükk-hegység vidékére és Szendrői-dombosvidékre. Területe 3630 km², népessége 655,000 lélek.

A Bükk-hegységet szegélyező vasút mentében mindjárt Füzesabony elhagyása után a «matyó» néven ismeretes nép főtelepére, *Mezőkövesdre* jutunk. Ez a 15,000 lakosú város, valamint az odább Ény.-ra a Bükk-

EGER: A LICZEUM.

hegység lábánál elterülő *Tard* és a Dk.-re fekvő *Szentistván* lakói szokásokra, életmódra, beszédre kiválnak a megye többi községei közül. Ennek a három községnek lakóit «matyó»-knak hívják. Valószínűleg a Mátra északi és a Bükk-hegység nyugati oldalán letelepült palóczságnak egy elvált töredéke; ők magukat Mátyás király «fekete vitézei» utódainak tartják.

Mezőkövesd elhagyása után a kácsi bérczekhez érkezünk. Ezek aljában van a *kácsi gyógyforrás,* mely mellett hajdan monostor volt, fölötte pedig az ős Tibold-nemzetség vára állott. Nyárádtól délre már síkföldön fekszik *Mezőkeresztes,* a hol egykor nagy csata volt a törökök és a magyarok között.

A vasúttól délre és délkeletre a Tiszáig nyúló rónaságon kevés, de többnyire népes község fekszik. A megyének ez a része annyira lapos, hogy a Bükk-hegységben eredő patakok nem birnak rajta tovább folyni,

hanem elterülnek s lápokat, mocsarakat és nádas tavakat alkotnak. Az itt fekvő községek közül *Ároktő* azért méltó a fölemlítésre, mert itt kezdődik az úgynevezett «Csörsz-árok», mely több ágra oszolva, a megye sík vidékén messze földre elhúzódott. Ezek az árkok és sánczok az ellenség ellen való védelemre szolgáltak. Valószínűleg másfélezer évvel ezelőtt építették hazánk akkori lakosai. E vidéken van a paprikájáról híres *Igriczi*, a hol koszorús költőnk *Tompa Mihály* gyermekéveit töltötte.

Visszatérve a Miskolcz felé vezető vasúthoz, szőlővel beültetett dombok aljában, gabnát, dinnyét és dohányt termelő szántóföldek között haladunk a jó boráról híres *Emődig*. Itt balra megpillantjuk a «Gallyák»

A CSÖRSZ-ÁROK.

néven ismert sajátos emelkedéseket. Ezek között, *Kisgyőr* környékén, a Csörsz-árkokkal egy időből származó, mintegy féltuczat föld- és kővár nyoma maradt fenn. A vasúttól jobbra a *Mohi-pusztát* látjuk, a hol 1241-ben IV. Béla király érzékeny vereséget szenvedett a tatároktól. Közelében, nem messze a Sajó és Hernád összefolyásától, fekszik *Ónod,* a hol 1707-ben II. Rákóczi Ferencz fejedelem országgyűlést tartott, a melyen az elégületlen magyarok a Habsburgokat trónvesztettnek nyilvánították. Odább északra, a Sajó balpartján, a Pálos-barátok egykori kolostoráról híressé vált *Sajóládd* említendő. Ennek a zárdának volt egykor főnöke Martinuzzi.

Emődtől északnak tartva, jobbról a végtelen rónát látjuk, balról pedig erdős hegyhátak, szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett dombvidék kellemes

változatosságában gyönyörködünk. Itt tölgyerdők közepette fekszik *Tapolcza gyógyfürdő*, valamikor apátság, a hol a melegvizű *Héjő* ered. A félkör északi szélén, az Avas lejtőjén és alján, szürke házcsoportok, tornyok, füstölgő kémények bontakoznak ki a távol ködéből. Még *Csaba* és *Szirma* között rohan el a vonat, azután meglassítja futását; egy perczre még bepillantást enged a diósgyőri völgybe és *Miskolczra* érkezve megáll.

Miskolcz a Szinva-patak szűk völgyének torkolatánál igen szépen fekvő város, közel 42,000 lakossal. Festői hátterét a mögötte emelkedő hegyek alkotják. Különösen szép a város déli oldalán az *Avas* nevű hegy, számos nyári lakással és borospinczével. Az Avasról szép kilátás nyílik magára a városra és környékére, melynek kereskedelmi fontosságát pezsgő élénkség jellemzi. Szabálytalan utczáin a nagyvárosias részlettől a falusi idillig minden árnyalatot megtalálunk.

A várost szép épületek diszítik. Ezek közül főképen az igazságügyi palota, ref. főgimnázium, a keresk. kamara palotája, a színház, az új közkórház, a katonai laktanyák és a régi, csúcsíves ref. templom említhetők. A ref. templom közelében van az avasi temető, a hol Borsod vármegye két kiváló szülöttének, Palóczy Lászlónak és Szemere Bertalannak sírját díszes emlékoszlopok jelzik. A Fürdő-téren Kossuth Lajos szobra, a Népkerttel tőszomszédos Erzsébetligetben pedig Erzsébet királyné szobra áll.

Miskolcztól nyugatra, a Szinva völgyében, az állam tulajdonát képező nagyszabású *diósgyőri* vas- és aczélgyár-telep van, a hol már egész kis várossá szaporodtak a szabályos utczasorokban épült munkáslakások, igazgatósági épületek és más középületek. Az alkalmazottak a telepen minden közegészségi, jótékonysági és közművelődési intézmény áldásaiban részesülnek. Innen külön iparvasút visz a *parasznyai* kőszénbányákhoz, a honnan a telep kőszénszükségletét nyeri. Ez a vasút a *pereczesi bányatelepnél* 2·3 kilométer hosszú alagútban halad keresztül.

A Szinva-patak mentében csakhamar *Diósgyőr* községbe jutunk. Négy tornyú vára most romokban hever. Aljában meleg forrás fakad, melyet fürdői czélokra értékesítenek. Közelében találjuk a diósgyőri papirgyárat, s ettől nem messze egy hajlítottfa-bútorgyár tanúskodik a vidék ipari szorgalmáról. Diósgyőrtől kezdve a Szinva-völgye egyre szűkül. *Alsóhámor* közelében egy szép vízesés elhagyása után a Magyar-Tempének is nevezett gyönyörű *hámori völgybe* érünk. Itt a hámori tó, a *Taj* vonja magára figyelmünket. Haragos-zöld szinét a partjait szegélyező meredek hegyek erdőségeinek visszaverődésétől kapja. Itt van a tó közelében *Lilafüred* is, szebbnél-szebb villákkal.

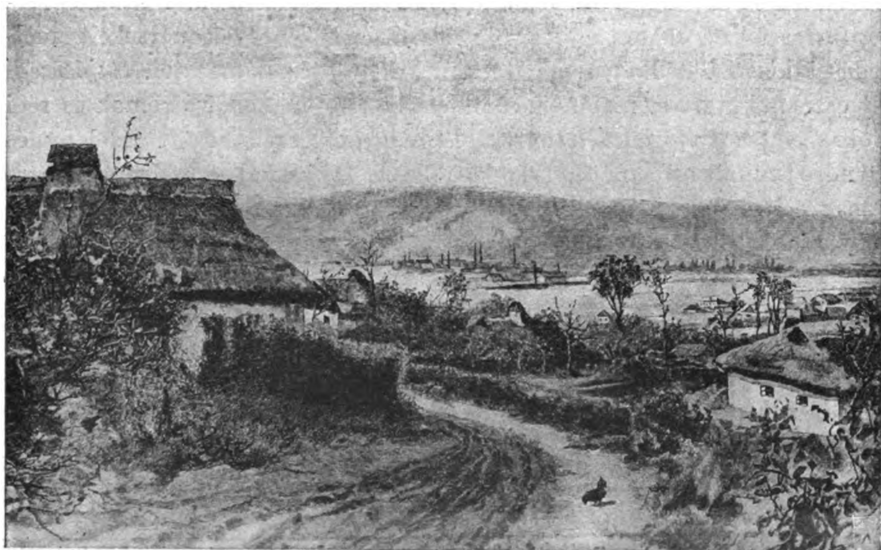
Miskolczra visszatérve ismét vasútra szállunk és folytatjuk utunkat a megyének a Tisza után legnagyobb folyója, a *Sajó* széles völgyében. Több község érintése után vonatunkkal *Sajószentpéter* községnél állunk

MISKOLCZ.

meg. Ennek a kis városnak jelentőséget adnak kőszéntelepei és palaczkgyára. A kőszénbányászat főhelyei *Radistyán* és *Parasznya.* Szentpétertől tovább folytatva utunkat, *Kazincz* és *Barczika* községeket érintjük. Itt az állami vaspályához mindkét oldalról iparvasút csatlakozik. Az egyik a kazinczi kőszénbányáknak, a másik a Szuha-völgyében fekvő *Rudóbányának* gazdag kőszén és vaskő termékeit szállítja ide.

Barczika elhagyása után a Bán torkolatánál fekvő *Vadna* községnél ismét megállunk, hogy onnan a Bán völgyét követő kocsiútra térjünk. Az út erdős hegyek között kanyargósan vezet az egymást sűrűn követő

A SZINVA-PATAK VÖLGYE DIÓSGYŐRNÉL.

falvakon át délnek. A völgynek majdnem minden kiemelkedő ormán középkori várromok láthatók. Legérdekesebb valamennyi között a romjaiban is büszke *Dédesi-vár.*

Dédestől délnek folytatva kocsiutunkat, s a regényes fekvésű Visnyó és Szilvás mellett elhaladva, *Apátfalvára* érkezünk. Ez utóbbi község kőedénygyáráról és régi apátsági templomáról nevezetes. Közelében melegvizű források fakadnak. Innen az északnyugatnak haladó országút mentében csakhamar a lemezgyáráról híres *Nádasd* községet, a Bánréve felé vezető vasút végső állomását érjük el. Itt ismét vasútra szállva, a kőszénbányái és vasgyárai révén híressé lett Hangony-völgyben, a magyarországi vas- és aczélgyártás egyik góczpontját, *Ózd* gyártelepet tekintjük meg. Már messziről óriási kémények, füstgomolyok, az olvasztókból kitörő láng-

kévék, s kalapácsütések zaja figyelmeztet a hatalmas gyártelepre. A villamos hajtóerőre berendezett aczélgyár oly nagy mennyiségben gyártja az úgynevezett Martin-aczélt, hogy naponta 15—20 vaggon rakományt szállítanak el innen. Ebből készítik a vasúti síneket. De készül itt egyéb is, kezdve a szegtől a legnagyszerűbb géprészekig. Átlag véve 1800 munkást foglalkoztat a gyár, mely a Rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaság tulajdona. A munkások nagyrésze, valamint az összes gyári tisztviselők is, a gyár mellett levő munkásgyarmaton laknak. A telep el van látva közjótékonysági, egészségügyi és közművelődési intézményekkel.

A vármegye északi része a Sajó legjelentékenyebb mellékvizének, a *Bódvának* környékéhez tartozik. Medrében és partja mentén számos meleg forrás fakad. Jókora széles völgyét a Szendrői-hegyek mérsékelt emelkedései kisérik. A Bódva-völgyi vasút kiindulási állomásától, *Sajóecsegtől* északnak tartva, majdnem minden község mellett várromok és régi időkre emlékeztető jelek láthatók. Legnagyobb ezek között Edelény és Szendrő; mindkettő urasági szép kastélylyal és parkkal. A Bódvától keletre a megye legészakibb részét beágazó hegyek vasérczekben gazdagok. A vasbányászatot főleg *Martonyi* község vidékén űzik.

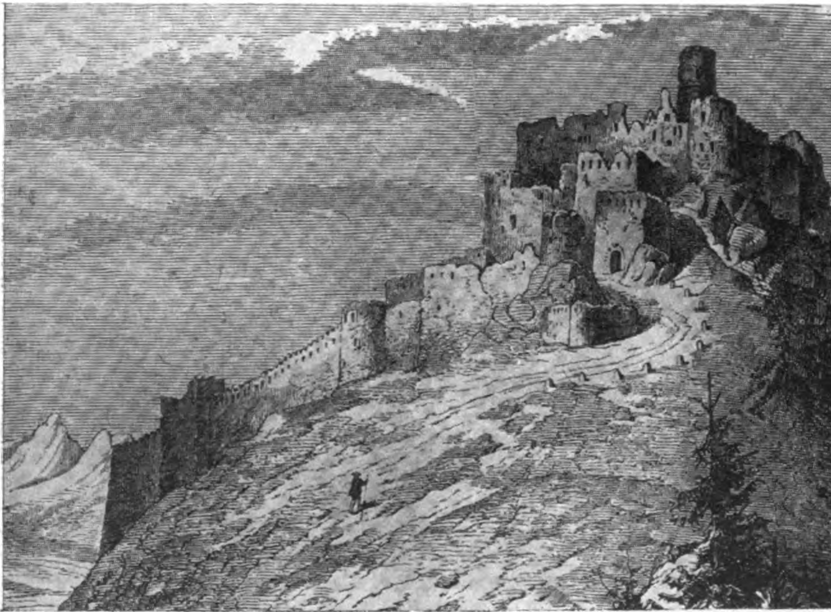
ÉSZAKI MEGYÉK.

Szepes vármegye. A nagy Magyar-Alföldről a Sajó és mellékvizeivel (a Rimával és a Gölniczczel, meg a Tárczával) egyesült Hernád bevezetnek az Északnyugati-Felföldnek nyugati részébe, hazánknak úgy természeti szépségekben, mint gazdasági életünkre nézve nagyfontosságú, s bányaművekben és ipartelepekben, valamint történeti emlékekben is egyik leggazdagabb vidékébe. A négy fő folyó, a Hernád, Poprád, Sajó és a Vág, mellékfolyóikkal szétosztják a vidéket, elválasztva egymástól a Kárpátoknak itteni lánczait és csoportjait: a Magas- és Alacsony-Tátrát, a Lőcse-lublói hegységet, a Szepes-gömöri Érczhegységet, az Osztrovszki-Veport és a Beszkid-Babiagurát.

A Hernád völgyét követve észak felé, Felső-Magyarország egykori fővárosánál, Kassánál, elérjük a Kassa-oderbergi vasút kiinduló pontját. Ezen a vasúti vonalon másfél órai utazás után Margitfalunál érünk a Szepességre.

A Hernád mentét mindenütt követő vasúttól jobbra egymásután tűnnek föl a nevezetesebb pontok: Kluknó, a Csáky grófok szép fekvésű, négy saroktoronynyal ellátott kastélyával; Richnó, a huszszíták és az I. Ferdinánd és Zápolya János ellenkirályok közötti viszályban jelentékeny szereppel bírt várának maradványaival; továbbá ugyancsak a jobb

parton van a *krompachi vasgyár*. Néhány év előtt ezen a Krompach bányavároshoz tartozó telepen a Krompach-Hernádi vasműbányatársulatnak két pörkölő kemenczéje, két olvasztója és öntőműhelye évenkint 60,000 mázsa nyersvasat és vasöntvényt állított elő. A régi vasgyárat a »Hernádvölgyi Magyar Vasipar-Részvénytársaság» egész gyárvárossá alakította át, mely 3000 munkást foglalkoztat, s évenkint 500,000 mázsa nyersvasat és ugyanannyi hengerárút termel 12,000 lóerejű gőzgépeivel. Tovább haladva látjuk *Szepes-Olaszit*, részben még a román építészeti korból való katholikus templomával. Innen a Ribnicsek mentét követő szárny-

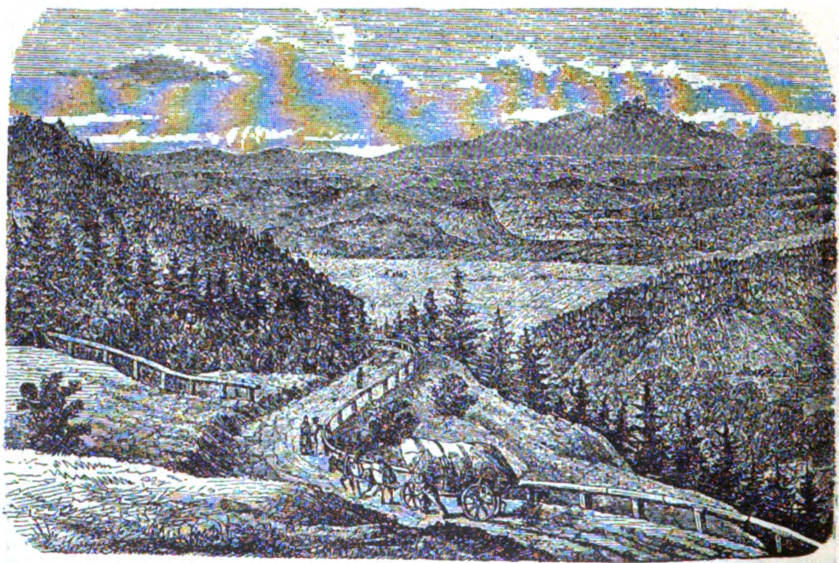
SZEPES-VÁRA.

vasúton *Szepes-Váraljára* menve, jobbra a Branyiszkó-hegységnek szép flórájáról nevezetes Drevenyik nevű fensíkja terül el. Keleti oldalán van *Zsegra* község, régi templomával, mely Szent Lászlónak a leányrabló kúnnal vívott párbaját ábrázoló freskójáról nevezetes. A Drevenyik északi csúcsán emelkednek *Szepesvár* romjai.

A várhegy északi oldalának alján visz az út Sárosmegye felé. Balra látszik Csáky Albin grófnak *Szepes-Mindszenti* kastélya, tágas és szép parkjával, gazdag könyv-, levél-, kép- és fegyvertárával, valamint nagy műbecscsel bíró régiségeivel. *Korotnok* községtől merész kanyarulatokban vezet föl az országút a tulajdonképeni *Branyiszkóra*, melynek tetején az 1848/49-iki hős honvédeknek dicsőségét hirdető obeliszk áll. A Bra-

nyiszkó-hegység nyugati lejtőin kizárólag tót lakosságú jelentéktelen községek vannak.

Szepesváralja nyugati oldalán, a Szepesvárral szemben emelkedő dombon van *Szepeshely*. A kőfallal körülvett kis községnek egyetlen utczáját a szepesi káptalan kanonokjainak lakásai és a papnevelő intézet alkotják. A domb tetején van az 1776-ban Mária Terézia királynő által alapított szepesi püspökségnek székháza és vele szemben a székesegyház. Nevezetesek e templomban a XIV. századbeli szárnyas oltárok és egy 1317-ből való tempera-falfestmény. Az 5 méter hosszú és 2 méter magas kép a rozgonyi csatának emlékére készült, melyben Róbert Károly a szepesi

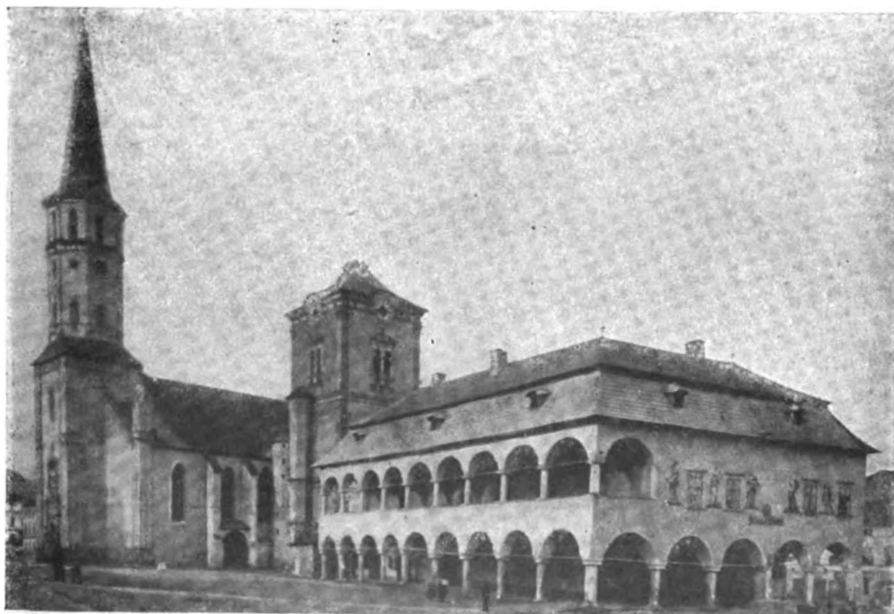

A BRANYISZKÓ-HEGYSÉG.

nemesek és szászok segítségével Csák Mátét legyőzte, s azt a jelenetet ábrázolja a mint Szent István a Boldogságos Szűznek fölajánlja a magyar szent koronát.

Szepesváraljáról az út a Görgey-család ősi fészkén, *Görgőn* át vezet, a hol a XIV. századból való csúcsíves templom mellett hatalmas parkban épült Csáky Vidor grófnak új kastélya. *Lőcsére* érve, meglep a magasabb emelkedésekkel körülvett dombon épült város ódonszerűsége. A régi körfalakkal és bástya-tornyokkal kerített városba a «felső kapu» nyílásán jutunk be. Főtere, a régi «Ring», a középpont. Itt vannak a régi középületek: a XIII—XIV. századokban gót stílben épült Szent Jakab-templom, csaknem páratlan nagyságú főoltárával, a Szt. Péter és Pál-oltárral, a Hunyadi

Mátyás és II. Ulászló oltáraival, freskóival és a városi tanácsurak székeivel. A templomtól délre van a városháza. Az ehez csatlakozó, olasz renaissance-stílű harangtorony a XVII. század elejéről való. A bazilika-modorban épült új ág. ev. templomban gazdag régi könyvtár van. A «Ring» házait már modernizálták, de egyes részletek mutatják, hogy egykor a gótika uralkodott rajtuk. A XVI—XVII. századok renaissance házépítésének, s egyszersmind a régi kereskedő-házaknak szép példányai a Teöke, Spillenberger és Thurzó házak. Ezt az utolsót mostani tulajdonosa, Csáky Vidor gróf, régi sgrafitto diszítésével egykori fényébe helyezte vissza.

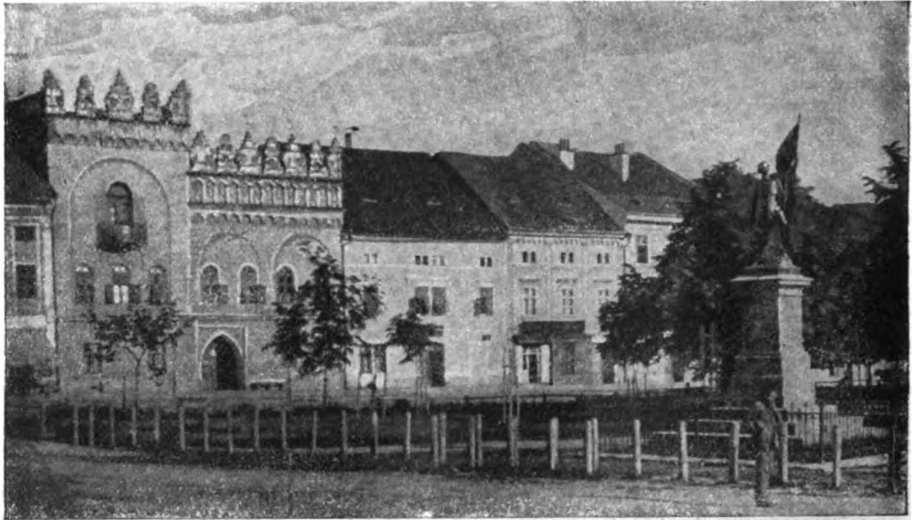

A LŐCSEI FŐTEMPLOM ÉS VÁROSHÁZ.

Helyenkint vannak még úgynevezett «lábas házak» is. A *Ring* északi részén áll a vármegyeháza, s előtte a sétatéren az 1848/49-iki szepesvármegyei honvédek emlékére emelt művészi kivitelű honvédszobor. A falakon kívül épültek újabb időben az állami főreáliskola, az állami felsőbb leányiskola, a törvényszék, a nagy katonai laktanyák és a szeszfinomító. A mintegy 9000 lakosú városka, 3 középiskolája és a sok állami és megyei hivatal hatása alatt erősen magyarosodik. Határában van az újabban alapított *Lőcse-fürdő* nevű hidegvízgyógyintézet.

Lőcséről a helyi érdekű vasút fél óra alatt *Iglóra* visz. Igló egykor a Zsigmond király által elzálogositott, de Mária Terézia királynő által

visszaszerzett 13 város és 3 korona-uradalomból 1772-ben alakított «szepesi XVI. városi grófság»-nak székhelye volt. Mint ilyen és egyszersmind jelentékeny bányászatot űző város, megtartotta élénkségét. Az ág. ev. főgimnázium, állami tanítóképző, polgári fiú- és leányiskola, állami faipariskola, a Kassa-oderbergi vasút internátusa, mind díszes épületekben vannak elhelyezve. Ipartelepei: pamutszövő-, gipsz-, keményítő-gyárak, műmalom, dobozgyár, ipari és világítási czélokra berendezett villamos telep, valamint haltenyésztő emelik forgalmát, a mihez nagyban hozzájárúl a várostól kocsin félórajárásra levő élénk nyaraló-telepe: *Igló-füred.*

A THÚRZÓ-HÁZ ÉS A HONVÉDEMLÉK LŐCSÉN.

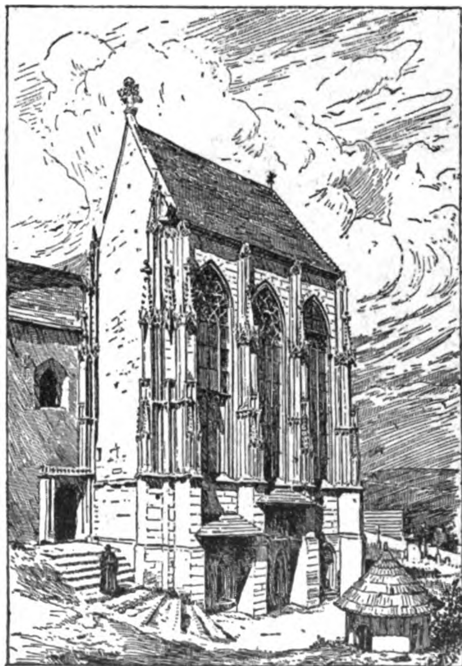
Iglóról Poprád felé haladva, utunk egy történetileg érdekes területen visz keresztűl. Ez a «*X lándzsások széke*», mely «Kis-Vármegye» néven, külön közigazgatási terület volt egészen 1802-ig, a mikor Szepes vármegyébe olvasztották be. Ugyanezen a dombvidéken, annak keleti részén volt a 13 szepesi városnak 1412-ben történt elzálogosítása után a 24 szepesi várostól hazánknál maradt «*11 szepesi városi grófság*», melynek főhelye volt *Csütörtökhely*, a hol hazánk egyik legszebb, újabban restaurált csúcsíves építménye van: a régi templom oldalfalához épített Zápolya-féle kettős kápolna.

Mielőtt Iglóról Poprádra érnénk, *Káposztafalut* elhagyva, a vasút mentén balra levő dombok szakadékán keresztűl megpillantjuk *Savnik* várkastélyt. Délkeletre, Letánfalu határában, van a Hernád jobbpartján meredeken emelkedő hegyen a «*Menedék-kő*» (Lapis refugii), a hol

a tatárok elől 1240-ben oda menekült szepesi szászok erősséget és kolostort emeltek. A kolostornak ma már csak a romjai vannak meg.

Poprádra érkezve, egész fönségében tárúl elénk a Poprád völgye fölött a Magas Tátra felséges panorámája.

A Menguszfalvi völgyben levő poprádi tóból előtörő Poprád-folyó a hasonló nevű városnál eddigi északnyugati irányát északkeletire változtatja, s ebben az irányban halad végig a Szepességen. Majd elhagyva ezt, átmegy Sárosba; de egy nagy kanyarulat után még egyszer visszatér szülőföldje szép határához, mielőtt végképen elhagyná hazánkat. Ez az egyetlen nálunk eredő folyó, a mely idegenbe viszi hullámait. Útjában balról fölveszi a Magas-Tátra völgyeibe vezető Felka, Tarpatak, Kőpatak, Fehérvíz és Béla patakokat, valamint a Magurából lejövő vizeket, jobbról pedig a Lőcse-lublói hegység patakjait, közöttük a Leibiczet.

A CSÜTÖRTÖKHELYI ZÁPOLYA-KÁPOLNA.

A lankásan emelkedő vidékkel körűlvett, meglehetősen széles, helyenkint lapályos völgynek délnyugati részében van az *öt város:* Poprád, Felka, Szepes-Szombat, Sztrázsa és Matheócz. *Poprádra* érve, a Magas-Tátra fürdői és nyaralótelepeinek kiinduló pontján vagyunk. Itt van a turisták kedvelt állomása a Husz-park, a honnan minden irányba a legkényelmesebben lehet eljutni.

A Magyarországi Kárpát-Egyesületnek Poprádon levő díszes múzeumát nemcsak azért érdemes megnézni, mert ott egybegyűjtve és szépen rendezve találjuk a Tátravidék állat-, növény- és ásványvilágát és őskori leleteit, hanem a Magas-Tátra egész hatalmas lánczolatát sehonnan sem lehet oly teljesen áttekinteni, mint a múzeum ablakaiból. A városnak r. kath. templomát középkori falfestményeivel és a harangtornyot is érdemes szemügyre venni. *Felkán* a Krompecher-testvérek turista-telepe kedveltség dolgában vetekedik a Husz-parkkal. A Tátra-Múzeumnak szép gyűjteménye van, a r. kath. templomnak ezüst szentségtartója pedig hazánkban a legritkább szépségű ötvösműremek. *Szepes-Szombatnak* r. kath. tem-

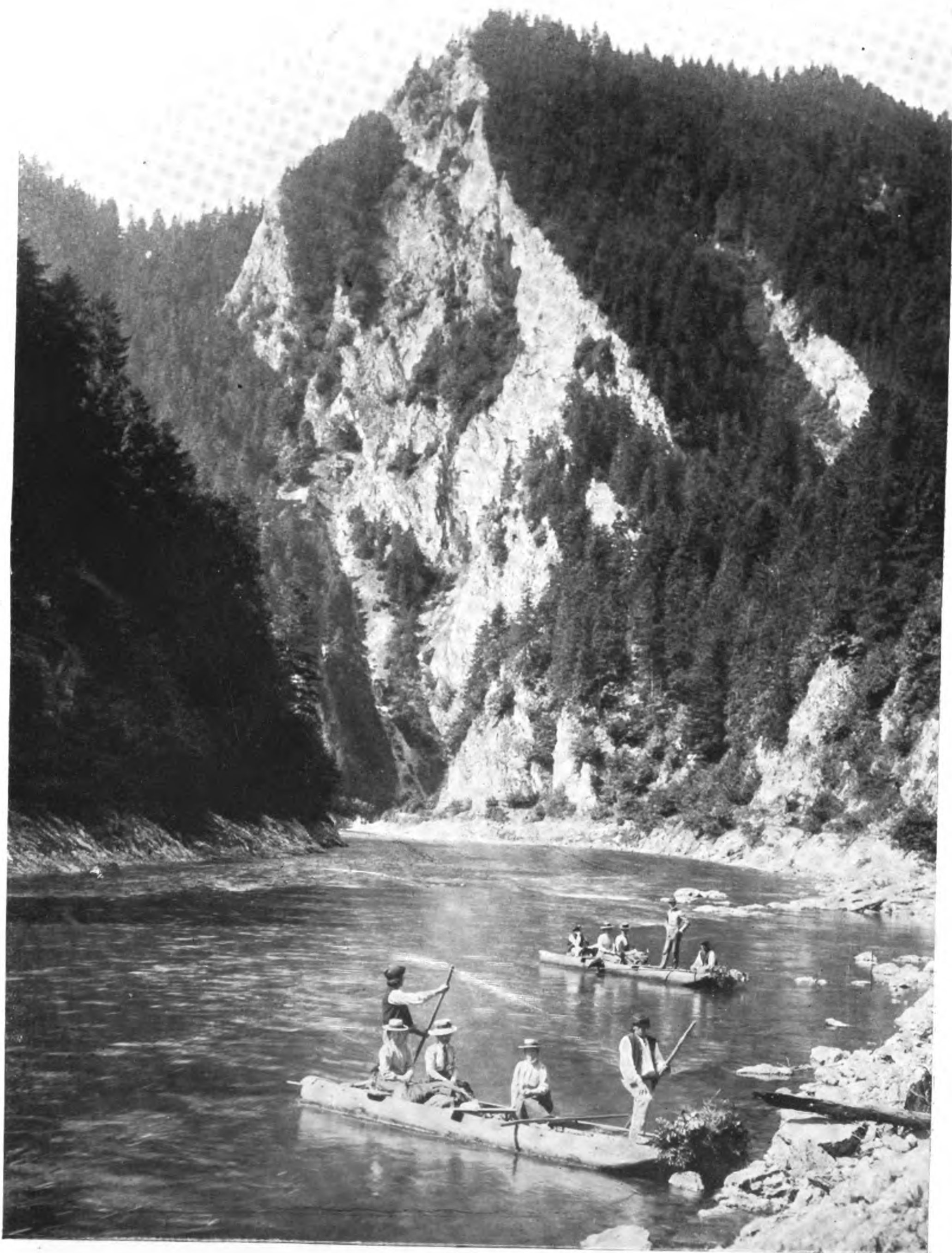
ploma és harangtornya szintén becses műemlékek. *Matheóczon* nagyforgalmú bádogárú- és bőrgyár van.

Poprádról indúl ki a Poprádvölgyi-vasút, melytől keletre a Lőcselublói hegység lejtőin apróbb régi városok vannak. *Nagy-Lomniczon* a Berzeviczy-család régi kastélya mellett áthaladva, *Késmárkra* érünk. Ez a Szepességnek ez idő szerint legélénkebb iparos városa. Vannak vászon-, fehérítő-, posztó-, ablakredő-, serfőző- és keményítő-gyárai; legnagyobb az 560 munkást foglalkoztató Wein-féle damaszt-vászongyár; állami középipariskolája kiváló. A város hajdan egyike volt a szepesi városoknak. Később királyi várossá lett és mint ilyen, falakkal vette magát körűl. Északi oldalfalánál emelkedett idővel a késmárki vár, mely a Zápolyák és a Tökölyek birtoka volt. Nevezetességei a XV. század végén épűlt csúcsíves róm. kath. templom, régi keresztelő medenczéjével, továbbá az ugyanazon századból való tornyos városháza, az evangelikusoknak 1717-ben fából, görög kereszt formájára épített temploma, az új templom, melybe Thököly Imre hazahozott hamvait helyezik el, és az ág. ev. kollegiumnak 20,000 kötetnyi könyvtára. Utunk tovább *Nagy-Őr* községen át a Gradeczi Stansich Horváth Gergely által a XVI. század végén építtetett kastély mellett visz el. Csakhamar *Szepes-Béla* tűnik elénk, melynek lakói élénk szövőipart űznek. Van állami dohánygyára, serfőzői, híres borovicskafőzője és keményítőgyára. Határában, a Magas-Tátra aljában van *Barlangliget* nyaraló.

TÁTRA-LOMNICZ.

Majd ismét más történeti emlékű talajra, a *szepesi koronauradalmak* területére érünk. Itt vannak: *Podolin, Gnézda* és *Lubló*. Már a nevük is mutatja lengyel eredetüket. Főhely volt itt *Lubló*, ma is lakható állapot-

DUNAJECZ.

ban levő várával, a mely 1412-től 1772-ig az elzálogosított terület lengyel kormányzóinak — sztaroszták — székhelye volt. Közel van hozzá a kies fekvésű, vasas vizéről nevezetes *Lublófürdő.*

A Poprád, Dunajecz, Bialka és Béla folyók völgyeitől határolva emelkedik a Szepesség északnyugati részét betöltő felföld, a *Szepesi-Magura.* A középponti Kárpátoknak ezen legkeletibb része a Poprád felől hirtelen emelkedik, s egyes csúcsaiban megközelíti az 1200 métert. Déli lejtőjén nagyobb községek vannak. Északi részének vizei a Dunajeczbe folynak. Ezeknek egyike, a Rieka, alkotja az ófalvi völgyet, melynek északi végén a galícziai Czorsztynnal szemben a Dunajecz jobb partján emelkedik *Nedecz-* vagy *Dunajeczvár.* Ulászló lengyel király 1412-ben itt fizette le az elzálogosított szepesi területért megállapított zálogösszeget. Az egykori királyi várat 1589-től a Palocsay-Horváth család bírta, ma ennek leányágon való utódjáé, az alapi Salamon családé. A Gnézdától a Dunajeczhez vezető országút végső pontján elérünk a már messziről előtűnt, elragadóan szép sziklacsoportokhoz, melyek között a Dunajecz zúg keresztűl. Legföltűnőbb itt a hatalmas bástyáival és ormaival messzire ellátszó *Koronahegy.* Ennek aljában van az 1319-ben alapított Karthauzi kolostor, az ú. n. *Vörösklastrom,* mely ma az eperjesi püspökség és káptalan tulajdona, a *Koronahegy-fürdővel.* Ez a kies fekvésű fürdő kiinduló pontja a Dunajecz vadregényes áttörésén a galícziai Szczavnicza-fürdőbe vezető útnak, melyet a vidék látogatói rendesen tutajon szoktak megtenni.

A SZEPESBÉLAI CSEPPKŐBARLANG.

Szepes vármegye északnyugati részén, Liptóba is belenyúlva, terül el a *Magas-Tátra* hatalmas tömege.

A Magyarországi Kárpát-Egyesület Poprádon levő múzeumának ablakaiból nézve, a Magas-Tátra az égbe meredő csúcsok és ormok hosszú lánczolatának látszik és a liptói Kriváintól egészen a bélai mészkő-alpokig áttekinthető. Meglepően szép látvány tárúl itt elénk. A Poprádtól lassan emelkedő vidéket termékeny szántóföldek borítják, melyek között számos község tornya emelkedik; a hegység lábát borító haragos-zöld fenyvesrengetegből pedig hirtelen, úgyszólván átmenet nélkül tör ég felé a kopár sziklaóriások lánczolata, helyenkint örök hóval telt mélyedéseivel és szakadékaival. Derült időben kékesszürke fény árasztja el a hatalmas lánczot, csak olykor-olykor ütközik bele egy-egy felhő. Ha a hegyóriások füstölögni kezdenek, sűrű gomolyokban szállnak föl belőle a felhők, eltakarva derekukat, de magas csúcsaik a naptól bearanyozva büszkén emelik fejüket a felhők fölé. Legmegkapóbb napkeltekor a Magas-Tátra panorámája, mikor a Poprád völgye még teljes sötétségben van, s a hasadó hajnal rózsaszínűre festi a legmagasabb csúcsokat.

Az előtérben a nagy tömegű tompa *Szalóki-csúcs* (2453 m.) áll, mely közelsége miatt legmagasabbnak látszik. Ettől északkelet és délnyugat felé meghajlik a lánez. A hajlástól északnyugatra emelkednek a Lomniczi, Késmárki és Hunfalvi, délnyugatra pedig a Ferencz József- vagy Gerlachfalvi-csúcs; majd távolabb a Csorbai-tavat uraló Tupa és végűl a Kriván. Az előtér csúcsait mélyen benyúló völgyek és az ezek között előre nyomuló gerinczek választják el egymástól, melyeknek hátteréből a Tengerszem-csúcs, a Jégvölgyi-csúcs, a Bibircs, a Karbunkulus-torony és más óriások ütik föl a fejüket, melyek a távolból nézve egyetlen lánczba folynak össze.

Ha hazánknak ezt a nagyszerű hegyvidékét részleteiben át akarjuk kutatni, azt legczélszerűbben Tátrafüredről tehetjük. Poprádról az új olcsó és czélszerű mótoros kocsikkal Felkán és Nagy-Szalókon áthaladva, utunk előbb szántóföldek között, majd nyílegyenesen a fenyvesek között visz, de egy hirteleni kanyarulattal egész elragadó szépségében áll előttünk *Tátrafüred*, vagy a hogy ma rendesen nevezik: Ó-Tátrafüred. — Ezt a nagyszalóki csúcs aljában 1017 méter tengerszín fölötti magasságban levő, mindinkább és méltóan emelkedő nyaralótelepet 1797-ben gróf Csáky István alapította a «Csáky-forrás» környékén épített három kis lakóházzal s egy kisded kápolnával. Jelenlegi tulajdonosa, a Szepesi Hitelbank, költséget nem kímélve kiépíttette, úgy hogy ma mintegy 30 nagy lakóház és minden kényelemmel berendezett szálló van benne. Innen indúl ki a Magas-Tátra lábánál északnyugatra a Javorináig vezető *Mária Terézia-út*, délkeletre pedig a Csorbai-tóig a *Klotild-út*, mindenütt érintve a magas hegység belsejébe nyíló völgyeket. A kirándulók kényelmére kocsik és hátas lovak mindig elegendő számban állanak rendelkezésre, s a

A MAGAS TÁTRA POPRÁD FELŐL.

gyalogosok részére a Magyarországi Kárpát-Egyesület minden irányban gondoskodott lehetőleg jó gyalogösvényekről, a melyeknek mentében fölíratos táblák és színjelzések mutatják a helyes irányt. A turista-út környéke már csaknem összefüggő villatelep.

Ó-Tátrafüredről legkedveltebb, mert igen háladatos a kirándulás a *Tarpataki-völgybe.* Lassú emelkedéssel gyalog egy óra alatt fölérünk az 1280 m. magas *Tarajkára,* az egykori tarpataki glecser oldalmorénájára. A tarpataki szálló erkélyéről nagyszerű kép tárúl elénk. Mélyen alattunk zúgva tör át az összehalmozódott sziklatömbökön a Tarpatak, s jobbra kiszélesedő völgyével messze kilátást enged a Poprád völgyébe és a

TENGERSZEM A KÁRPÁTOKBAN.

Lőcse-lublói hegyvidékre. Előttünk, a patak túlsó oldalán, egész méltóságában mered égnek a 2634 m. magas *Lomniczi-csúcs.* A völgybe leereszkedve, a Tarpataknak szikláról-sziklára zúgva ömlő vízeséseihez érünk. Beljebb hatolva a Tarpatak-völgyben, a sok évezredes rombolásnak nyomait látjuk az egymásra halmozott óriás sziklatömbökben. A *Zerge szállóval* szemben a 40 méter magasból aláhulló óriás vízesésben gyönyörködünk; mellette visz föl az út a *Kis-Tarpataki völgybe,* melynek virágos terén végig menve, egy 400 méter magas fal elé jutunk; ennek törmelékes oldalán fölkapaszkodunk és előttünk van az *Öt-tó,* a hatalmas *Jégvölgyi-csúcs*csal. Innen jobbra térve és a *Lomniczi-gerinczen* végig

haladva, a *Lomniczi-csúcsra* ér a szédítő meredektől vissza nem riadó turista, ki azoknak keskeny párkányán helyenkint csak lánczokba kapaszkodva mehet át. Ennél valamivel könnyebb az út a szintén szép kilátással jutalmazó *Nagyszalóki*-csúcsra (2453 m.).

Ó-Tátrafürednek közvetlen közelében van a *Szép kilátás* v. Tátrakilátó, a honnan sűrű fenyvesen keresztül mintegy 15 percznyire van *Alsó-Tátrafüred*, a késmárki bank által 1881-ben alapított nyaraló telep. Innen indúl ki a Mária Terézia-út. A zúgó Tarpatakon áthaladva, a hol a

RÉSZLET A TARPATAK VÖLGYÉBŐL.

Lomniczi-csúcs előhegye hirtelen megszakad, a hegy lábánál van a kereskedelmi ministerium kezdeményezésére és támogatásával keletkezett új nyaraló telep, *Tátra-Lomnicz*, a honnan felséges kilátás nyílik. Az ide tartozó Nagy-Lomnicz község tágas rétségén van az újabb időben divatba jött lomniczi lóverseny-pálya. A Mária Terézia-úton tovább *Matlárháza*, ettől keletre *Tátraháza* nyaralótelep következik. Ezután a *Bélai mészkőhavasok* aljára érünk, melyek derékszög alatt csatlakoznak a Magas-Tátra gránittömegeihez. A hegység aljában van Szepes-Béla városnak kies fürdő- és nyaralótelepe: *Barlangliget*, melynek nevezetességei az *Alabastrom-*

barlang és a szép képződményekben gazdag *Csepegőkő-barlang*. Innen az út a Béla-patak völgyében lassú emelkedéssel halad északnyugati irányban a *Zsgyár-hágóra*, onnan pedig le a Javorinka és Bialka völgyeibe Galíczia felé. A határhoz közel van *Javorina* község, Hohenlohe herczeg nagy uradalmának középpontja. Az uradalom leginkább vadászterület, a hol a nagyon ritkuló zergét gondos védelemben részesítik. Javorina közelében van a *Hátsó-Rézaknák* völgye és a Magas-Tátra legnagyobb és legszebb völgyeinek egyike, a hazánk és Galíczia között viszályt okozott *Halastóból* eredő Bialka által alkotott *Poduplaszki-völgy*.

A FELKAI-TÓ ÉS A VIRÁGOSKERT.

A magas hegységnek belsejében vannak elrejtve a Magas-Tátra gyöngyei, a tengerszemeknek is nevezett tavak. Galícziában a 34 hektár területű és 78 méter mélységű *Nagy-tó*, a határon a *Halastó*, hazánk területén pedig a *Poprádi-*, *Felkai-* és más tavak. Legnagyobb részben ezekből erednek a Magas-Tátra már említett kisebb-nagyobb folyói is, a melyek a hatalmas hegységbe mélyen benyomuló szebbnél-szebb, hol szelíd, hol vadregényes völgyeket alkotják.

A hegység belsejéből, a Tengerszem-csúcstól, a Menguszfalvi-völgyön át leszállunk ismét a hegy lábához, a melynél a Klotild-útra jutunk. A hol ezt elértük, onnan nyugatra, a közeli Mlinicza-patak hídján túl már csak egy jókora domb választ el a Liptómegyében levő gyönyörű *Csorbai-*

tótól. A Menguszfalvi-völgy nyilásától keletre a Poprádhoz érünk, melynek völgye fölvezet eredetéhez, a Poprádi-tóhoz. A Klotild-út középső szakaszán van *Felső-Hági*, ma már a hozzá tartozó erdőterülettel együtt szintén Hohenlohe herczeg birtoka, a ki ott a Máriássy Ferencz által alapított telepet kibővíttette. A Ferencz József-csúcs aljában a Felkai-völgy morénájának lábánál van a *Széplak*nak nevezett nyaralótelep. Innen indúlnak a turisták a dúsan tenyésző havasi virágairól elnevezett Virágoskertről, a Felkai- és a Hosszú-tavakról, valamint a merész hajlású Gránátfalról nevezetes Felkai-völgybe és más csúcsokra. Széplakról csakhamar elérjük *Uj-Tátrafüredet,* az Ó-Tátrafüred közvetetlen szomszédságában alapitott és minden kényelemmel berendezett szép fürdőtelepet, mely téli tartózkodásra is alkalmas.

A Magas-Tátra elragadó szépségeit toll nem képes leírni. Világlátott emberek, földünk egyik legszebb hegyvidékének mondják. Hírneve mindinkább emelkedik, de sajnos, inkább csak a külföldiek előtt, a kik sűrűn látogatják.

A Hernád és a Margitfalunál beléömlő Gölnicz-folyó völgyei egy keletnyugati irányban hosszan húzódó hegyvidéket zárnak körűl. Ez a *Szepesi-Érczhegység*, melynek az Iglóról Rozsnyóra vivő országút mentén levő völgyek által határolt keleti fele a tulajdonképeni bányavidék.

Már Margitfalunál érczpörkölők fogadnak. Innen indúl ki a gölniczvölgyi vasút, melyen Jekelfalun át *Mária-Hutára* érkezünk. A jelenleg Frigyes királyi herczeg tulajdonában levő telepen évenkint 6—7 millió kilogramm vasérczet pörkölnek meg és azt innen a sziléziai vasgyárakba szállítják. Ezt a tömérdek érczet leginkább a szomszéd *Zakárfalu* bányatelep szolgáltatja, melyet Mária-Hutával az érczek szállítására szolgáló fogaskerekű vasút és sodronypálya köt össze.

Mária-Huta után *Gölniczbánya* következik. A hajdan nagyhírű bányaváros, a bányagrófság székhelye, a bányászat terén ma csekély jelentőségű. 50 bányája közűl ma csak a Frigyes kir. herczeg uradalmaihoz tartozó 14 vas-, réz- és fakó-érczbánya van mívelés alatt. A város most inkább vasiparáról nevezetes, mely öt láncz-, vas- és szerkovácsárú gyárban néhány száz munkást foglalkoztat. A város közelében van a Zápolyák és Thurzók egykori várának romja, mellette pedig, széltől jól védett helyen alapította a város *Thurzó-Füred* nevü kies nyaraló- és fürdőtelepet.

A Gölniczbe ömlő Szomolnok-patak torkolatánál van Szepes-Remete, honnan a vasút a Szomolnok-patak mentén vezet Szomolnok-Hutára. Ez ma jelentékenyebb hely, mint a hajdan híres bányaváros *Szomolnok,* a hol most 2600 lakos közűl az állami dohánygyár 900 munkást foglalkoztat. Szomolnok-Hután egy bányarészvénytársaság főleg vaskovandot aknáz, s azzal számos bel- és külföldi gyárat lát el évenkint mintegy

700,000 korona értékben. Szepes-Remetéről a Gölnicz völgyén haladva *Svedlér*, majd *Merény* bányavárosokat találjuk; a lakosok itt is inkább vasiparral foglalkoznak, mint bányászattal. Merényhez közel van a Szepességnek jóhírű hidegvíz-gyógyintézete, a hatalmas fenyvesek között levő *Feketehegy*.

A Hernád és Gölnicz között kiemelkedő hegycsoportoknak leginkább orosz ajkú lakói túlnyomóan bányászok. A Margitfalu és Krompach között levő *Istvánhuta* már beszüntette üzemét, a hol a nemes érczeket galvanoplasztikai úton választották ki. Markusfalu állomásról keskenyvágányú bányavasutak mennek *Kotterbachra* és *Porácsra, Bindtbányára, Rosztokára*, s az itt levő bányatelepekből a markusfalvi pörkölőkbe szállítják az érczeket. *Igló* város nem tartozott ugyan a felsőmagyarországi bányavárosok közé, de mindig nagy bányászata volt és ma is 50 kisebb-nagyobb réz-, ezüst- és vasbánya van az Érczhegységre támaszkodó határában mivelés alatt. Igló volt hosszú időn át a «Felsőmagyarországi Bányapolgárság Szövetkezetének» székhelye. A bányakapitányság most is ott van.

A Szepesi-Érczhegységnek Iglótól nyugatra, a Hernád és Gölnicz forrásáig terjedő része, a hol a Királyhegygyel érintkezik, gyéren lakott erdőterület.

Szepes vármegye történeti és néprajzi szempontból is egyike hazánk legérdekesebb vidékeinek. 3668 km² területen 171,000 lakosa van.

A lakosságnak eredete, s ennek folytán néprajzi jellege is igen változatos. Az ősi *magyar* elem a lándzsás községekben egészen eltótosodott, s ma néhány ősrégi szepesi nemes családon kívül, az újabban betelepült nemesség és a városoknak erősen magyarosodó lakossága képviseli. A németség két főcsoportra oszlik, a *szászok* és a bányavidéki *gründlerek* utódaira, a kik egymástól eltérő dialektusokat beszélnek. Nyelvüket nehezen érti meg az irodalmi nyelven beszélő német. A Szepességnek *szláv ajkú* lakóit 4 főcsoportra oszthatjuk. A keleti részeken lakó tótok a sárosival azonos nyelvet beszélnek. Lőcsétől északra és Iglótól délkeletre, továbbá a Magura keleti részén több orosz község van, különféle tájszólásokkal. A megye délnyugati részén lakó tótoknál már erősen megérzik a Liptó-gömöri nyelv, míg a Magura nyugati felén az úgynevezett «Goraly» lengyel dialektusnak van nagy hatása a tótra.

A szepesi embert, de főképen a német elemet, kiválóan jellemzi a munkásság, s a józan erkölcsös élet. Ez azonban újabb időben a tömeges amerikai kivándorlás és még inkább a szaporodó fürdő- és nyaralótelepek hatása következtében erősen hanyatlik.

A vasutak által előidézett gyors forgalom több kereseti ágat csaknem egészen megszüntetett. Így az egykor híres szepesi vászon- és posztószövés immár a házi szükségletet is alig födözi. A kisiparnak pangása szülőföldjé-

nek elhagyására késztetí a szepesi városok népét. Nagyon elősegíti ezt a sok középiskola, s az ezekből kikerülők felsőbb tanulmányaik elvégzése után mint igen szorgalmas és képzett emberek előkelő állásokban mindenütt, még külföldön is föltalálhatók. Helyüket a falvakból bejövő, leginkább tót származású és kevésbbé képzett iparosok foglalják el. Ez magyarázza meg, hogy az egykor virágzó német városok tót falvakká hanyatlanak.

Építészeti műemlékekben igen gazdag a Szepesség, de azoknak fentartására a szegényedő községek nem képesek. A városi polgárság egykori gazdagságának emlékéül egyes vagyonosabb családok birtokában ma is vannak régi ötvös- és más műtárgyak, a melyekhez dicséretre méltó kegyelettel ragaszkodnak. A lakóházak ősi építésmódja a városokban ma is fölismerhető a keskeny, hosszú háztelkeken, az utczára néző 3 ablakkal és messzire kinyúló ereszcsatornával. A nagyobb városokban ez is mindjobban helyt ad a modern építkezésnek, úgy hogy maholnap már csak emlékben fognak élni a régi lábas (árkádos) polgári házak.

Gömör vármegye (4289 km² területen 183,000 lakossal) egészben hegyvidék, melyet a Sajótól az Ipoly és Garam völgyéig elterülő egészében *Gömöri-Érczhegységnek*, vagy másképen *Osztrovszki-Vepor*-hegységnek neveznek. Ennek a hegyvidéknek északi részéből legyező-alakban futnak össze a *Sajó* és mellékvizei, továbbá a *Rima*. Ezeknek hosszú völgyei erősen tagolják a hegyvidéket, a mely északról délre húzódó lánczokban, délfelé mindinkább lejtősödve megy át a Rima alsó folyásánál és a Sajóval történő egyesülésénél levő tágas lapályba.

A megye északkeleti részén van a Szepes-gömöri Érczhegység. Ehez csatlakoznak északnyugaton a *dobsinai* hegyek, az 1275 méteres *Szmrecsinkával*. A Sajó és a Garam forrásvidékétől egy nagy láncz húzódik délkeletnek, melyen a *Sztolicsna* (1480 m.) és a nagy-rőczei *Kakas* (1411 m.) uralkodnak. A Kakas-hegynél a Csetnek-völgye kettéosztja a lánczot. A keleti rész a Csetnek és Sajó közt Rozsnyóig húzódik le. Innen délnyugatra a Sebespatak, Sajó és Csetnek völgyei által körülzárva emelkedik ki a *pelsüczi fönsík*. A főláncz a Murány és Sajó összefolyásánál Beretke mellett végződik. A Murány és Túrócz völgyei közt egy, az előbbivel párhuzamos láncz Sajó-Gömörön alúl megy át a lapályba. A Túrócz és Rima forrásvidékei között vannak a tiszolczi hegyek, az 1117 méteres *Tersztye*-csúcscsal, a honnan a Balog által elválasztva ismét két láncz húzódik a Rima alsó völgyében levő széles síkságig. A Rimától nyugatra a *Vepor*-hegység nyomúl be Gömörmegye területére, a hol északnyugaton a magasan kiemelkedő *Murányi-fönsík* uralkodik, tőle nyugatra lehúzódik a hegység egészen a Rimába siető Gortva-patak völgyéig.

A megyét így beágazó Osztrovszki-Vepor-hegységen kivűl még három hegyvidéknek részeit találjuk Gömörben. Északon, a Garam felső

völgyének jobb oldalán, az *Alacsony-Tátra* hatalmas láncza emelkedik meredeken a *Királyhegy* (1943 m.) és az *Orlava* (1841 m.) csúcsokkal. A Sajó völgyétől keletre a *Tornai-mészkőhegység* van a *Sziliczei-fönsíkkal.* Délen a Mátrának része, a *Medves*, nyomúl be a Rima-Sajó völgyéig.

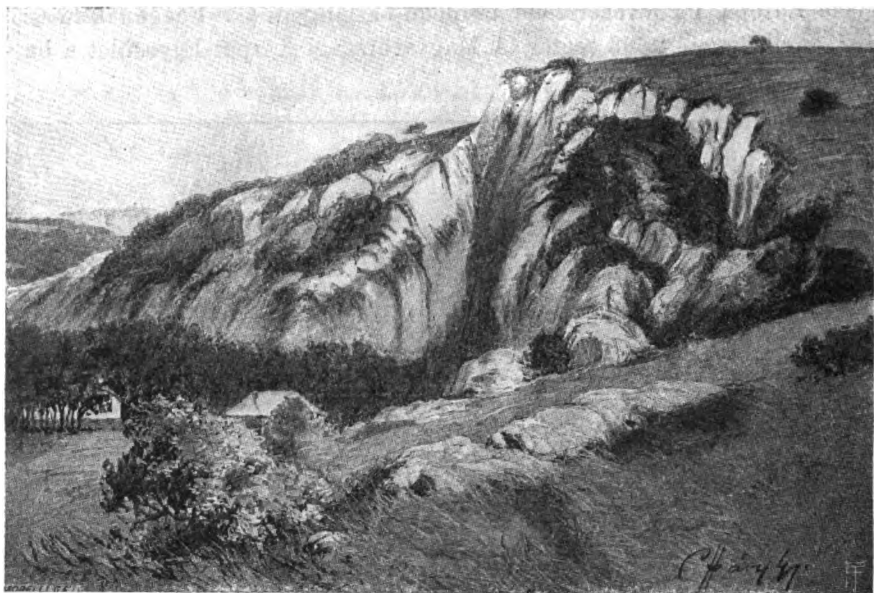
Borsodból a Sajó völgyén vezet be a Miskolcz-Bánréve-füleki vasútvonal. *Putnok*nál széles és termékeny lapályra érkezünk, melyen *Bánréve* vasúti csomóponttól a Sajó kies völgyén visz föl Dobsináig a vasút. Utunktól jobbra van a Tornai-mészkőhegység többnyire jelentéktelen falvaival, a melyek között *Aggtelek* és *Szilicze* nevezetesek. Az elsőnek határában van a közönségesen «Aggteleki barlang» néven ismert Baradla. egyike Európa legnevezetesebb cseppkő-barlangjainak. Főágának hossza 5797, mellékágaié 2683 méter. A Magyarországi Kárpát-Egyesület a bar-

A TORNAI MÉSZKŐHEGYEK.

langba kényelmes új bejárót készíttetett. A pelsüczi vagy a tornai vasúti állomásokról csak kocsin lehet a jókora távolságra levő barlanghoz eljutni, a mi nagyon megnehezíti ennek a ritka természeti csodának látogatását. A költségért és fáradságért azonban a látottak bőségesen kárpótolnak. A Pitvarból a Temetkezési-folyosón át a Csontházba jutunk. Ezeket a neveket a helyiségek nem ok nélkül kapták. Itt fedezte föl báró Nyáry Jenő a nagyhírű őskori temetőt. Itt ered az egész barlangon átfutó Acheron, mely a Styx-szel egyesül. A Mózes oltára, a Nagytemplom, a Szószék, a Kis-templom, a Virágoskert, a Nádoroszlop és a többi részletek mind megkapóan szépek. Kár, hogy a fáklyafüst már sokat elrútított. Nem messze innen, Szilicze község mellett, van a ledniczei jégbarlang, melynek jéggé fagyott vízeséseit és a falakról lefüggő jégképződményeit vajmi kevesen nézik meg.

A Sajó széles völgyében *Hanva* községen át, a hol Tompa Mihály sokáig volt pap és a hol hamvai is nyugosznak, *Tornaljára* érünk. Ez egyik főhelye a Sajó-völgynek. Szomszédja *Sajó-Gömör,* polgári iskolával; a hagyomány szerint itt kapálta versenyt a szőlőt Hunyadi Mátyás király a magyar urakkal, hogy megértesse velük a munka nehézségét és becsét. Itt született II. Rákóczi Ferencz híres hegedűse, Czinka Panna. A Tornaljáról kiágazó országút a Szentmiklóssyak kastélyával és diszkertjével ékes *Bején* keresztűl a Túrócz völgyébe és több kisebb községen át *Ratkó* iparos nagyközségbe vezet. Közelében van a *Ratkói-hegység*

AZ AGGTELEKI BARLANG BEJÁRATA.

középpontja, a *Vashegy;* itt már bányavidéket értünk el. A Vashegy körűl levő községek lakói túlnyomóan bányászok.

Tornalján túl *Berelke* mellett torkollik a Sajóba a Murány. A Murány-völgyben van *Jolsva,* az ősi Jolsvay-család és most a Koburg herczegi család birtoka. Egykori vára rom. Régi városháza és a hajdani templárius kolostor helyén épűlt kastély, a melyben Széchy Mária két menynyegzőjét tartotta, nevezetesek. Van szeszgyára, pokróczipartelepe, siketnéma intézete, kereskedelmi és nőipariskolája, s egy kis fürdője.

Innen *Chizsnyót* a Heinzelmann-féle vasgyárral elhagyva, *Nagy-Rőcze* rendezett tanácsú város, a tót nemzetiségi törekvések egykori főhelye következik; állami, kereskedelmi és polgári iskolákkal, két vaskohóval és a

Koburgok fűrésztelepeivel. Csakhamar elérünk *Murány* községbe, a Murányvölgy és a szárnyvasút végső pontjára. Itt meredek sziklacsúcson vannak a sok ostromot kiállott *Murányvár* romjai. Legnagyobb hírre Széchy Mária és Wesselényi Ferencz regényes és költőink által többször megénekelt szerelmi története révén tett szert a vár.

A szárnyvasúttal visszatérve *Pelsüczre*, a Bebekek, Perényiek, majd Rákócziak egykori birtokára érünk, melynek Ó-Hámor nevű telepén vasárú-, rost- és faanyag gyárai, valamint iparosiskolái vannak. Mióta a megyegyűléseket Rimaszombatban tartják, a régi megyeházát műfaipargyárnak használják. A községtől északnyugatra van a pelsüczi, északkeletre pedig a sziliczei fönsík.

AGGTELEKI BARLANG: SALAMON TORNYA.

Pelsücznél találkoznak a Sajó és Csetnek völgyei. Ezen a szárnyvasúton *Kún-Taplócza* vasgyártelepen át *Csetnekre* jutunk. Egykor régi kiváltságokkal biró város volt; vára ma rom. Csúcsíves ágostai ev. temploma 1272-ben épült. Van itt vasöntő, vasgyár és rézhámor. Az egykor nagyhírű csetneki dohányt ma már nem igen termesztik. A szárnyvasút *Nagy-Szlabos* több száz munkást foglalkoztató papírgyára mellett ér véget.

Pelsücztől északkelet felé, a Sajó szűk völgyén átmenve, sűrű egymásutánban következnek a sziklafalhoz támaszkodó kis községek vasgyárai és

kohói. Majd *Berzéte* következik, a hol az Andrássy grófok vaskohója évenkint 18,000 métermázsa nyersvasat termel. Itt a Sajó és a belé futó Csermoslya-patak völgye kiszélesedik és elérjük a szépvidékű *Rozsnyót* (5200 l.). Ennek a régi bányavárosnak alapítását II. Endre király által betelepített szász bányászoknak tulajdonítják. Bányászata hajdan híres, s a város virágzó és gazdag volt, de a XVI—XVII. századok harczai hanyatlását okozták. Egykor virágzó bányászatáról ma csak a bányatörmelékek tanúskodnak. Vannak iparvállalatai, bőrgyára, műmalma és fűrésztelepei. Mária Terézia királynő itt 1776-ban római kath. püspökséget alapított. Van papnöveldéje, premontrei és ág. evang. főgimnáziuma, leánynevelő intézete, árvaháza, iparosiskolája stb.

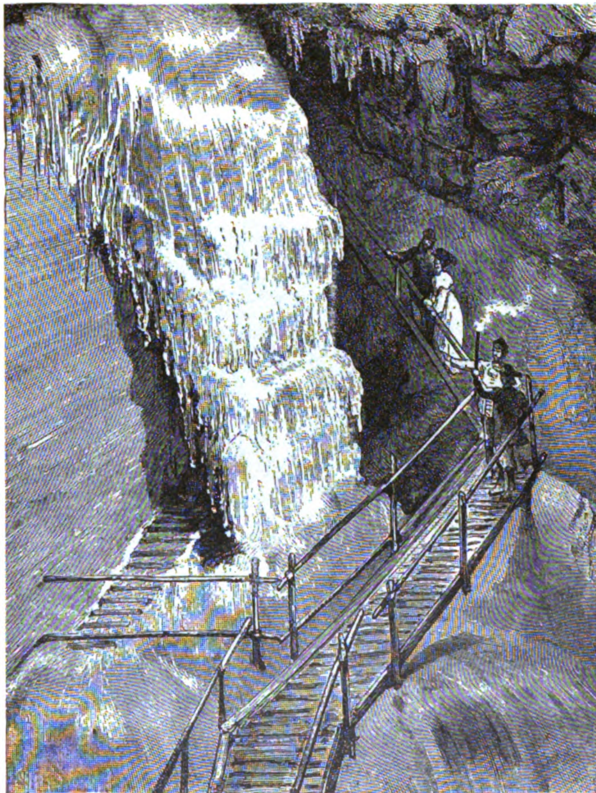

ROZSNYÓ FŐTERE.

Rozsnyótól keletre van a Csermoslya völgye. Ennek északi oldalán a Torna felé vivő országút mellett van *Krasznahorka-Váralja*, kopár halmon emelkedő, ma is lakható állapotban tartott régi várával. A vár temploma búcsújáró hely. Itt őrzik Andrássy Istvánné, Serédy Zsófiának csodálatosan épségben maradt tetemét. Az Andrássy-uradalmak és a felvidéknek általában jótevő «nagyasszonyát», Andrássy Dénesné grófnét, itt temették el az újonnan épített pompás mauzoleumban. A krasznahorkai uradalom ezen részének vastermelését a *Dernő* községben levő híres vasöntő dolgozza föl.

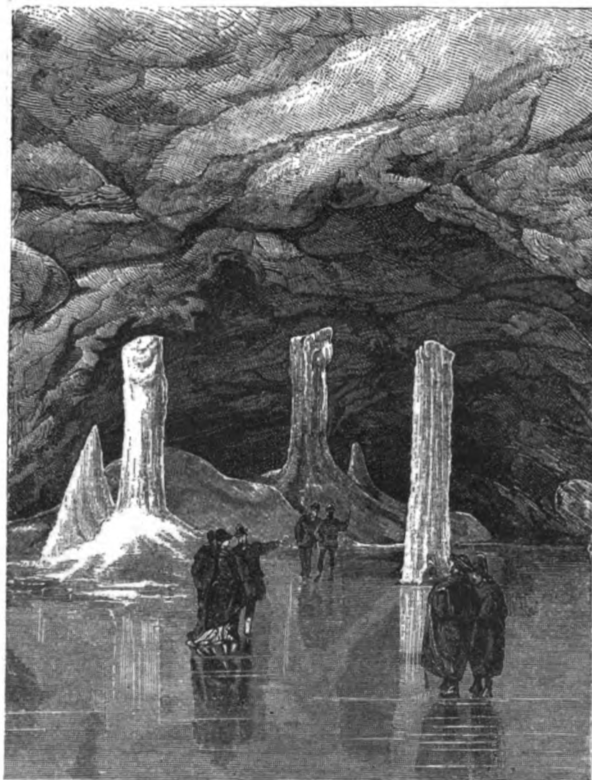
Rozsnyótól északnyugati irányban sűrűn követik egymást az Andrássy grófok uradalmaihoz tartozó *Nadabula* (papírgyárral), *Betlér*, *Veszverés*,

Alsó-Sajó, Oláhpatak, nagyszerű vashámoraikkal és vaskohóikkal. Betléren nevezetes az Andrássy Manó gróf által fejedelmi fénynyel építtetett kastély, 150 holdas parkjával, gazdag képtárral és ázsiai néprajzi gyűjteménynyel. Ezek után *Dobsina* rendezett tanácsú városba érünk. A régi bányásztelepítvényt Zsigmond király 1411-ben bányavárosi rangra emelte. Bányászata és vasipara mindig fontos volt, de legnagyobb lendületet a XVIII. század elején vett, a mikor kobald- és nikkelbányászata a világ minden e nemű vállalatát fölülmúlta. Az összes vaspát- és vasérczbányák évi termelése mintegy 2100 métermázsa; vannak réz- és ezüstérczbányái is. Van itt továbbá több kohó, köztük az Andrássy- és Sárkány-félék, valamint gőzfűrészek. Nevezetessége a városnak a díszes városháza, úgyszintén kereskedelmi, polgári-, iparos- és bányásziskolája. Kereskedelme élénk. A város maga elég gazdag ugyan, de a mióta a magánosok bányászata aláhanyatlott, a polgárság jóléte meglehetősen csökkent. A város határában, de attól kissé távolabb, az időszaki forrásáról és szépségéről híres *Sztraczenai-völgy* közelében van a világhírű *Dobsinai jégbarlang.* Ezt a természeti csodát, mely úgy nagyság (8874 m²), mint szépség tekintetében legelső a világ összes jégbarlangjai között, 1870-ben Ruffinyi Jenő bányamérnök fedezte föl. A barlanghoz vezető utakra a város sokat áldoz; a látogatókat kényelemmel berendezett szállók fogadják, a honnan könnyű eljutni a barlanghoz, a melynek belsejébe 18 lépcső vezet le a 120 méter hosszú, 50 méter széles és 10 méter magas *jégterembe,* a csodás szépségű jégalakzatoktól

DOBSINAI JÉGBARLANG: A VÍZESÉS.

ragyogó tündérpalotába. Ezt sziklaoszlopok a Nagy- és Kis-Teremre osztják. Kiválóan szép alakulatok a Sírkövek, a Vízesés, az Elefántfej és a Jégoszlopok. A Ruffinyi-folyosó (80 m. hosszú) a Lugasba vezet, majd föltűnik a Kápolna, a Pokol egyik zugában Luciferrel. Tovább lefelé haladva, a jégfátyolból szőtt Függöny, majd a jégsípokból álló Orgona, mint legkiválóbb alakulatok gyönyörködtetnek; 150 lépcsőn följutunk a *Kisterembe* és onnan a földszinére. A rendkívüli szépségekben gazdag barlangot egy óra alatt lehet bejárni. Az átlagos hőfok télen —8, nyáron +5° C.

DOBSINAI JÉGBARLANG: A JÉGOSZLOPOK.

A sztraczenai völgyből délfelé, balra hagyva a Koburgok fényes vadásztanyáját, *Pusztamezőt*, a Királyhegy alján levő *Telgárt* és *Sumjácz* falvakon át már a Garam völgyén haladunk a Koburg herczegi család uradalmának nagy faipartelepére, *Vereskőre*, a hova Murányból is jó országút vezet. Vereskőről indúl ki a herczegi uradalmat végigszelő, Breznóbányán a fővonalhoz csatlakozó vasút. Ennek mentén egymásután következnek az uradalomnak különféle vasgyárai, a melyek között legnagyobb *Nándor-huta*, az itteni vaslemez- és rúdvasgyártás főhelye. *Pohorella* gyártelepe mellett van Koburg herczeg kétemeletes kastélya és parkja. *Polonkán* van a herczegi uradalom erdőgondnoksága, erdőmesteri hivatala és az uradalom által alapított és fentartott szegényekháza. Zavadkától délre van a *klatnapolánai* nagyszerű vadászkastély, óriás terjedelmű vadászterülettel.

A megye nyugati részét a Rima és mellékvizeinek völgyei tagolják. A Rima felső völgyében, *Tiszolcz* vidékén, az állami vastermelést a kincs-

tári kohó és vasgyár dolgozza föl. Tiszolcznak van papir- és juhturó-gyára, s gőzfűrésze. Délre van tőle a vasút mentén a Rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaságnak *Nyustya-likéri* nagy vaskohótelepe. *Rima-Brezó*, az egykori Kishontmegyének volt székhelye; a XIII. századból való templomának falfestményei nevezetesek.

Rima-Brezónál megszűnik a hegyvidék érczhegység-jellege és a lankásabb emelkedések földmívelő-jelleget vesznek föl. A Balog völgyében nevezetesebb helységek *Babaluska*, a murányi Gyöngyössy István egykori birtoka, továbbá *Derencsény*, a husszitâk egykor híres várának romjaival. Ettől délre, a völgynek kiszélesedő nyilásánál van *Balog*, a Koburg-herczegek balogvári uradalmának főhelye. Egykori várának helyén ma a fejedelmi pompával épített herczegi kastély van, nagy parkjával és vadaskertjével.

A Rima középső útjában jobbról fölveszi a Vepor-hegységből eredő két forrás-ágát. Ezeknek vidéke középmagas erdős hegyekkel van borítva, — az Osztra 1017 m. — a hol marha-, de leginkább juhtenyésztéssel, faiparral, üveggyártással és kereskedéssel foglalkozik a nép. Itt van a sajtjáról híres *Klenócz*, melynek lakói deszka- és abroncsszállítással, valamint vászon- és szűrposztó készítéssel is foglalkoznak. *Klenován*, a Forgách grófok kínai ízlésű kastélyán kívűl, van egy sok munkást foglalkoztató fagyapjúgyár. *Antalvölgy* elsőrangú üveggyárában állandóan 500 ember talál keresetet. A Rima fő völgyében délfelé *Rimaszombat*-ot (6000 l.) érjük el. Ez Gömör vármegyének, a törvényszéknek, erdőgondnokságnak és bányabíróságnak székhelye; van egyesült protestáns főgimnáziuma, továbbá múzeuma, polgári- és női ipariskolája. Ezek és pénzintézetei, valamint társadalmi egyesületei, virágzó ipara és kereskedelme nagy élénkséget adnak a városnak. Közelében van Szabadka-puszta, állami ménteleppel. A Rimaszombattól nyugatra eső, a Szuha-patak által kettészelt hegyes-dombos vidék a gömöri fazekasiparnak tulajdonképeni hazája. Itt vannak a kályhás- és fazekasközségek, melyeknek készítményeit *Osgyán* fuvarosnépe szállítja a piaczokra és vásárokra.

A megye déli részébe a Gortva, Rima és Sajó folyók völgyéig nyomúlnak a Mátra-hegység északi ágai. Ennek a vidéknek keleti részében csakis a Rima lapályára támaszkodó északi szegélyén vannak nagyobb helységek, ú. m. *Sajó-Püspöki*, *Simonyi*. Magán a síkságon van *Rimaszécs*, a Széchyek ősi fészke, a Koburg-herczegek nagyszerű gazdaságával. Közel van hozzá a gyógyhatású jód-brómos vizéről nagyhírű *Csíz*. A Rima és Gortva összefolyásánál vannak egyik oldalon *Feled*, a Feled-tiszolczi vasúti vonal kiindulópontja, a másikon *Serke*, népes község, a Lorántffyak egykori várának maradványaival.

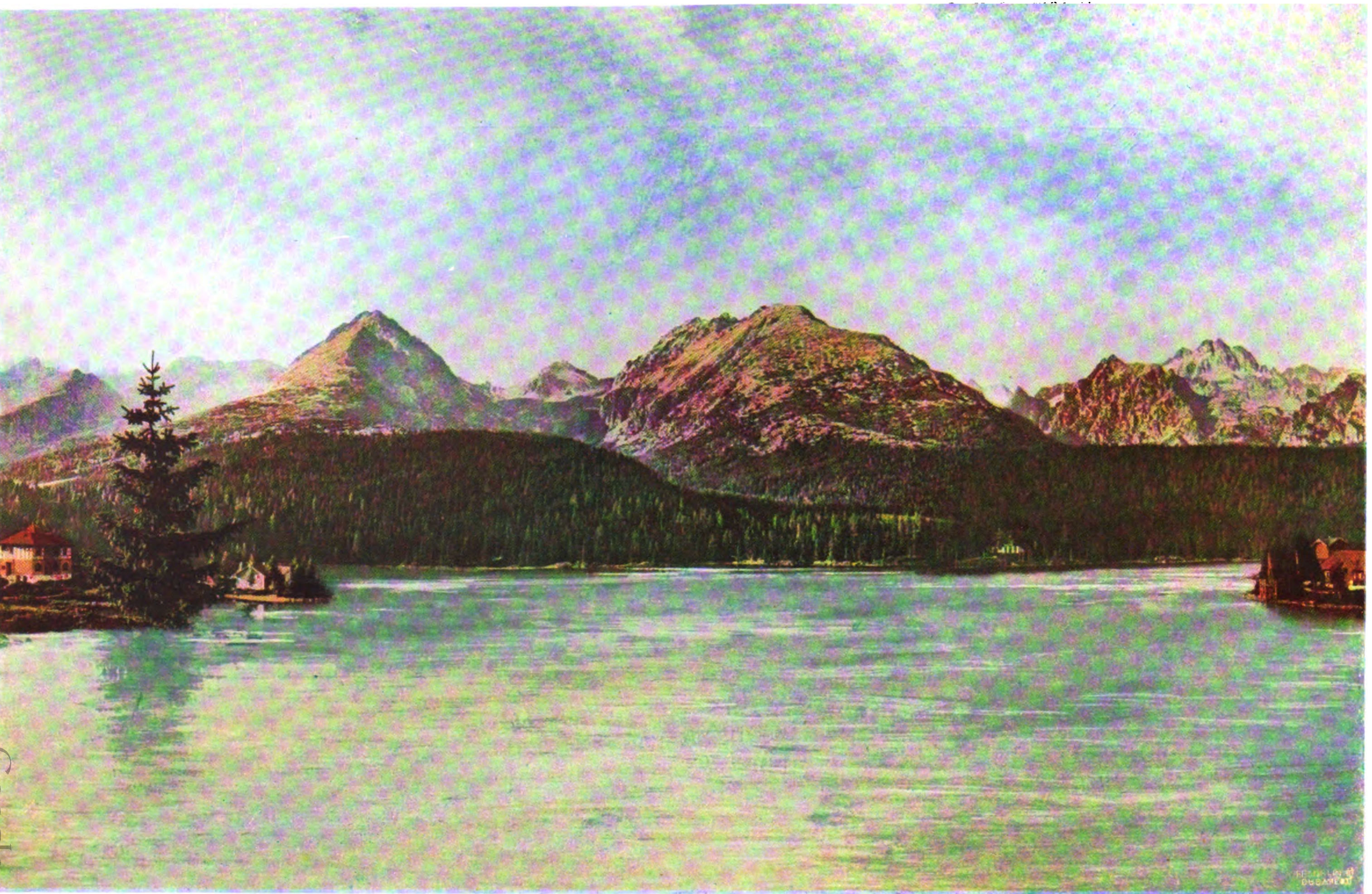
Feledtől nyugatra összeszorúl a lapály és a Gortva völgyében helyenkint alig férnek el egymás mellett a patak, az országút és a vasút. Ezt a

keskeny völgyet határolja két oldalt a palócz-barkóktól lakott Medves-hegyvidék. A termékekben szegény vidék tájképi szépségekben és történeti emlékekben gazdag. A völgyszűkület elején állott egykor őrt *Várgede*, melynek várát a török pusztította el. Távolabb látjuk *Ajnácskő* községet, a Széchyek és Balassák hajdan híres várának festői romjaival. Jódtartalmú égvényes-vasas fürdőjét csak a környék népe használja. A közelében levő *Pogányvár* vidékén és barlangüregében sok ősállat maradványát, valamint kő- és csonteszközöket találtak. A szomszéd *Sőreg* romban levő várának alapjáúl szolgáló hegy régészeti leleteiről is ismeretes.

A BARÁTHEGY, LIPTÓ-RÓZSAHEGY ÉS LISZKÓFALVA KÖZT.

Liptó vármegye (2246 km² területen, 82,000 lakossal) a természettől mondhatni egészen önálló egységnek alkotott földrajzi terület, melyet keleti oldalán magas földháton, máshol mindenütt csak magas hágókon és szűk szorosokon át lehet megközelíteni. A Szepességről Liptóba két út vezet. A Poprád völgyéből nyugati irányban halad az országút és azzal párhuzamosan a Kassa-oderbergi vasút, s *Csorba* községnél éri el Liptó határát. A csorbai állomásról fogaskerekű vasút visz föl a Magas-Tátra gyöngyéhez, a *Csorbai-tó*hoz, hova a Tátra aljában a Klotild-úton lehet eljutni. Fölérve, a legszebb látványok egyikét élvezzük. Lábainknál terűl el sötétzöld tükrével a szép nyári lakokkal körített tó, hátterében a *Szo-*

MAGAS-TÁTRA: A CSORBAI-TÓ.

lyiszko, Tupa, s a *Bástya,* 2000 méternél magasabb ormaikkal. Jobbra a Ferencz József-csúcs, balra a *Kriván* merednek ég felé. A tónak 1351 méternyi tengerszín fölötti magasságban levő pereméről igen szép panoráma nyílik keletnek a Hernád és Poprád völgyeibe, délnek az Alacsony-Tátra lánczára, nyugatnak pedig mélyen be a Vág völgyébe. A magyar állam tulajdonát képező tó környéke méltán emelkedik a legelőkelőbb nyaralótelepek közé.

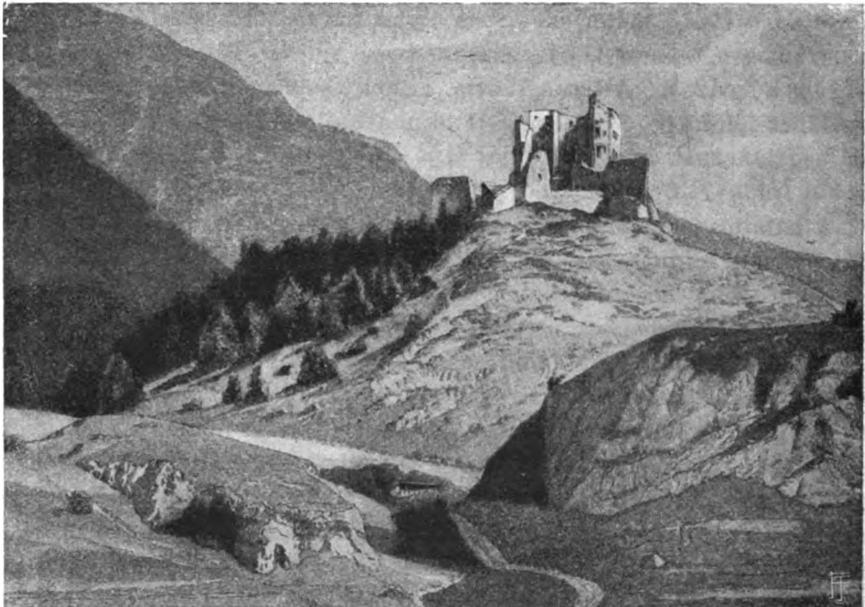
A Kriván lejtőjéről siet alá a *Fehér-Vág,* nyugati oldalán a liptói *Béla* völgye határolja a Magas-Tátrát. Ettől nyugat felé az Árva áttöréséig hosszú lánczban húzódnak a *Liptói-havasok.* A láncz nyugati szélén a *Nagy-Chocs* (1618 méter) áll őrt. A liptói havasokkal szemben és velük párhuzamosan, a Királyhegygyel kezdődve, a stureczi hágóig és a Revucza völgyéig húzódik az Alacsony-Tátra. Ennek csaknem közepén emelkedik ki a láncz főtömege, a 2000 métert meghaladó *Gyömbér.* A két párhuzamos hegyláncznak nyugaton útját állja az egyenesen észak-déli irányban húzódó *Nagy-Fátra.*

A hatalmas sziklafalakkal körülzárt négyszög-alakú, 2253 km² területű völgyön mintegy 70 kilométer hosszúságban folyik át a Vág, melynek jobbpartján hosszú lejtőben ereszkednek alá a hegyek. A nyugati részen a lejtők enyhébbek.

Kulturális élet, mondhatni, csak a Vág völgyében és mellékvizei alsó folyásának lankásabb környékén van. Itt helyenkint elég jól megterem a rozs, de főtermékek az árpa, zab, kender, len és burgonya. A hegyek derekát rengeteg fenyvesek borítják, helyenkint terjedelmes legelőkkel és hegyi rétekkel, melyek a szarvasmarha-, de kivált a juhtenyésztést nagyban előmozdítják. A hegyek ormai kopár sziklatömegek, belsejük érczekben szegény, egykori bányáik kimerültek.

A természeti szépségekben gazdag Vágvölgy tulajdonképen Vágfalu mellett kezdődik, a honnan Király-Lehotára érünk. Ehez közel nyílik észak felé a Hibbicza völgye, a melyben a németek által alapított *Hibbe,* egykor szabadalmazott bányaváros van. Délre nyílik a Béla völgye, melyben *Alsó-* és *Felső-Béla,* egykor szintén bányásztelepek, vannak. Liptó-Újvártól kezdve már nagyobb az élénkség. Ez főhelye a liptói kincstári uradalomnak. Van itt tannin-gyár, kir. főerdőhivatal, erdőőri szakiskola és több fűrészmalom. Innen a Vág már tutajozható és sok fát szállítanak le rajta. Északra nyílik a Béla völgye, a hol néhány nagyobb község virágzik. Nyugat felé haladva a legnevezetesebb község *Okolicsány,* az Okolicsányi-család régi kastélyával és a Felvidék egyik nagyobb csúcsíves templomával. A vármegyének természetes középpontja *Liptó-Szent-Miklós,* melyet a vármegyei és állami hivatalok, valamint polgári iskolája mellett, virágzó bőr-, szűcs- és timár-ipara, szövő- és csontlisztgyára, valamint

szesz- és fakereskedése tesznek élénkké. Liptó-Szent-Miklóstól délnyugatra *Deményfalu* határában van a megye nevezetessége, a deményfalvi csepegőkő- és jégbarlang. Innen tovább haladva, a Vág jobb partjára nyíló völgyekben nagyobb községek vannak. Nyugatra torkollik a Vágba a *Lapsanka*, a melynek völgyén *Német-Lipcse* egykori szász telepre érünk. A völgyön fölfelé haladva az Alacsony-Tátra mélyében van a kis *Zscleznó* vasasfürdő. *Tepla* vasúti állomástól északra nyílik a lucskai völgy, a hol a Chocs aljában *Lucska* vasasfürdő és ennek közelében az egykori *Liptóvár* helye van. A *Revuczá*nak a Vágba ömlésénél magas dombon van a

LIKAVA VÁRA.

XIII. században német telepesek által épített *Rózsahegy.* A 7000 lakost számláló városnak nevezetessége a XVI. század elején épült Zsófia-kastély, mely többször látott fejedelmi vendégeket és 1622-ben a magyar szent koronának is adott szállást. Most részben honvédkaszárnya, részben törvényszéki épület. Van kegyesrendi főgimnáziuma, több pénzintézete és iparvállalata, melyek közül a szövőgyár 800 munkást foglalkoztat. A várossal szemben a Chocs és Csebrat hegyek között meredek sziklán áll a XIII. században épült és 1707-ben történt földulatásáig sok fényes napot és viszontagságot átélt *Likava-vár* festői szép romja. Rózsahegytől délre a Revucza mentében vezet az országút Zólyomba. Ott szűk völgyben *Koritnicza* fürdőbe jutunk.

A Nagy-Fátrának Liptóba eső része mondhatni teljesen lakatlan; legérdekesebb a földmívelésügyi miniszterium által 1893-ban alapított *Fenyőháza* nyaralótelep. Ezen túl ismét kietlen szűk völgyben fut a Vág, a míg Kralovánnál Árva határára lép.

Árva vármegye. Ez hazánknak legészakibb fekvésű vármegyéje. Területe 2018 km², lakosainak száma 85,000. Csaknem teljesen hegység, nagyobb része az *Árva-liptói mészkőhegységhez* tartozik. A Fekete-Árva és Oravicza között nagykiterjedésű *tőzegfönsík* van. A vármegye közepén, a Zázriva, Árva, Brustinka és Fehér-Árva völgyei által élesen körülhatá-

KORITNICZA-FÜRDŐ.

rolva, hosszú lánczban húzódik az *Árvai-Magura.* Ez az utolsó láncz a vármegyét éghajlati tekintetben két részre: Alsó- és Felső-Árvára osztja. A felső rész, különösen a jablonkai tőzegfönsík, fölül erősen nyitva levén az északi hideg légáramoknak, zord éghajlatú, a hol csak az árpa, zab, burgonya, kender és len terem, s az aratás csak októberben van. A Magura által védett alsó rész jóval termékenyebb és ott helyenkint a rozs is jól tenyészik. A vármegye 2018 km² területének legnagyobb részét fenyves erdők borítják, a melyeknek téres legelőin és rétségein a juhtenyésztés nagyban virágzik. Mívelhető területek csak a folyók völgyeiben vannak, különösen az Árvának Turdosintól Párniczáig terjedő, helyenkint eléggé tág völgyében.

A lakosság általában tót. A felső vidéken a galicziai lengyel, az alsón a túrócz-liptói nyelvjárás hatása uralkodik. A lakosság a csekély mívelhető földet igen jól gondozza. E mellett helyenkint még erősen igyekszik föntartani az árvai gyolcsnak régi jó hírét. Házi szükségleteit: ruházatát, eszközeit a nép maga készíti. Jelentékeny keresetforrása a favágás és szállítás, a mi az Árván tutajozással történik, továbbá a juhsajt (Ostyepka) készítés. Általában téves az a vélemény, mintha az árvai nép olyan igen szegény árva lenne. Szorgalmának eredménye meglátszik a rendesen épült, tiszta falvakon.

Kralován községnél Árvamegye területére érve, olyan helyre jutottunk, a hol a nap nyár derekán is csak 10 óra tájban kél föl és délután 4 órakor már nyugszik, télen pedig három hónapon át nem is látni a napot. Ebből a szűk völgykatlanból az Árva mentében a legújabban épült Árvavölgyi vasúttal északra, majd északkelet felé haladva, *Párnicza* községnél az Árvának kiszélesedő völgyében vidámabb kép tárúl elénk. Csakhamar elérünk *Alsó-Kubinba*, a hol a járásbiróság, pénzügyigazgatóság, államépítészeti hivatal és a középkereskedelmi iskola adnak az 1600 lakossal bíró községnek városi és magyaros jelleget. Nevezetes itt a Csaplovics-féle 60,000 kötetnyi megyei könyvtár. Alsó-Kubinból délfelé az országút Rózsahegyre vezet. Északra, Mokrágyon túl, egy magas dombon áthaladva, előnkbe tűnik a vármegye elragadó szépségű vidéke, az a kis kerek völgy, a melynek közepéből kiemelkedő sziklán áll *Árva-vára*, s aljában az árvai uradalom középpontja, *Árva-Váralja*, szép urasági épületekkel. A vár részben ma is lakható. Északi oldalán, az Árva fölé merészen kihajló 111 méter magas sziklacsúcson álló bástyájáról, messze terjedő szép kilátás nyílik. Innen *Lehota* — a Kubinyiak és Abafiak úri lakaival — és más községek után, *Turdosin*, egykor a Galicziából szállított sónak fő lerakodó helye és az árvai gyolcskereskedésnek középpontja következik. Itt a vasút az Árvát elhagyva, az Oravicza mentében *Trsztenán* át, a hol kir. kath. algimnázium van, átmegy Galicziába. Árva-Váralján a fő útvonalból egy jókarban tartott megyei út ágazik ki. Ez a Magurának Priszlop nevű hágóján keresztűl Felső-Árvába visz. A Hrustinka, majd a Fehér-Árva völgyeiben több népes községet találunk, melyekben még most is vannak gazdag gyolcsosok, ú. n. «platyenkár»-ok, a kik főként festett kartonnal házalva, messze földre eljárnak. Az ő hazájuktól északkeletre levő nagy hegyvidéken csak szegényes kisebb falvak vannak. Említést érdemelnek a Fehér-Árva völgyében *Erdődke* és a Babia-Gora aljában *Polhora*, mint az árvai uradalom erdészetének főbb helyei. Polhorának a környék által jól látogatott jódtartalmú sósfürdője a Babia-Gorát fölkereső turistáknak kiinduló pontja. A hazánk legészakibb határpontján emelkedő Babia-Gorán 1806-ban József nádor is megfordúlt.

ÁRVA VÁRA.

A ROZGONYI CSATATÉR.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

AZ ÉSZAKKELETI-FELFÖLD.

Abaúj-Torna vármegye és *Kassa* város. («Magyarország vármegyéi» I. kötet). — *Ballagi Géza dr.:* Zemplén vármegye. («Megyei monografiák» II. kötet). — *Szirmay Antal:* Notitia Com. Zemplénensis. Budæ, 1803. — *Szirmay Antal:* Ugocha. Pest, 1805. — *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye monografiája I—III. Ungvár, 1881. — *Szilágyi István:* Máramarosmegye leírása. Budapest, 1876. — *Siegmeth Karl:* Reiseskizzen a. d. Marmaros. Igló, 1881.

Az Északkeleti-Felföldre a Tisza és mellékfolyóinak völgyei vezetnek föl. A Sajó, illetőleg a Hernád mentén visz a vasút **Abauj-Torna vármegyébe.** E megyének 577,341 holdnyi összes területéből 22 ½ ezer hold terméketlen. A déli részeken a szántóföldek, kertek és rétek, az északiakon az erdők és legelők a túlnyomók. Egykor a déli részeken igen jó minőségű borokat szüreteltek, de a fillokszera a szőlőket kipusztította és jelenleg csak Kassa körűl vannak még közepes minőségű szőlők. A megyében termelnek vasérczet (Alsó- és Felső-Meczenzéf, Stoósz), rézérczet (Felső-Meczenzéf), ezüstérczet (Telkibánya, Aranyidka), antimónt (Jászó-Mindszent), kisebb mennyiségben értéktelenebb drágaköveket (jáspist, karneolt, agátot), kályha- és porczellán-agyagot.

Abauj és Torna egykor két különálló vármegye volt. 1785-ben egyesítették először, végleg pedig az 1881. évi LXIII. t.-cz. egyesítette. A jelenleg hat járásból álló vármegyének hazánk történetében elég jelentékeny szerep jutott. Az Omodék s a cseh rablók garázdálkodásairól tanúskodik számos várrom és vármaradvány. Különösen fontos szerepe volt ennek a vármegyének a török hódoltság korában, midőn az ország nyugati és keleti részei közt összekötő kapocsúl szolgált; akkor ez a megye volt az

egész Északkeleti-Felföld kulcsa. Ezért áztatta földjét annyi kurucz és labancz vér.

A vármegye jelenlegi területe 3323 km², népessége Kassával együtt közel 200,000. A nagy többséget alkotó magyarság a déli és az északi sík vidékeken lakik, míg a 9000 főnyi németség az északnyugati, a 45,000 főnyi tótság pedig az északi és északkeleti magasabb vidéket tartja megszállva.

Borsodból vasúton jövet csakhamar láthatóvá válik a kis Bársonyos folyó sík és termékeny partjánál *Onga* nagyközség református templomának sugár tornya és a faluban nehány csinosabb úrilak. Tovább haladva, a vasúttól balra tágas medencze terűl el; ebben egy alacsony, de széles hegyfok aljában épűlt *Szikszó* (3966 lak.) régi város, most nagyközség és szolgabirói székhely. Állítólag a huszsziták idejében épűlt; ügyetlenűl restaurált templomának lőrésekkel ellátott körfalai még fennállanak, a körfalak előtti vizárkokat azonban betemették és fákkal beültetett piaczterré alakították át. Benne áll az a szép udvarház, a mely egykor a Perényieké volt és most a Csáky grófok tulajdona. A falu ló- és baromvásárai látogatottak.

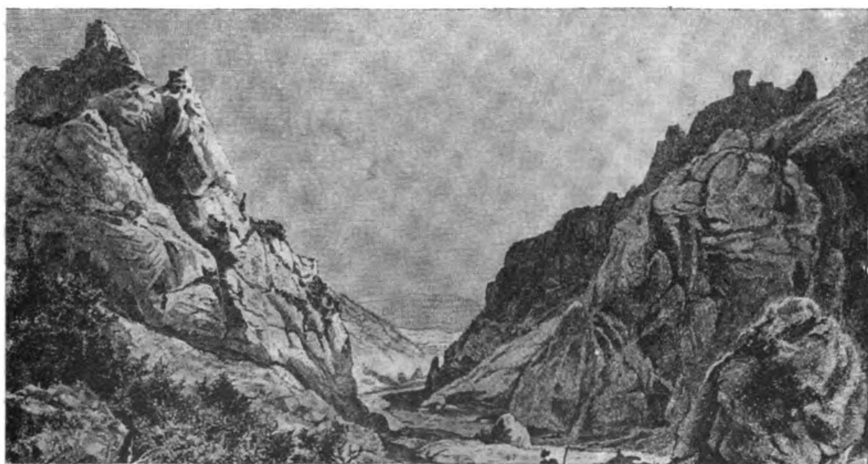
Szikszótól északra a hegyek közé a Mánta-patak völgye vezet föl; ennek közelében kies mellékvölgyben fekszik *Felső-Vadász*, egyik törzsfészke a Rákócziaknak, kik II. Lajos idejében, 1517-ben szerezték meg és azóta a «felsővadászi» előnévvel éltek. Egyemeletes kastélyuk, melyben Rákóczi Zsigmond született, máig is fennáll; jelenleg a Vay-család birtoka.

Visszatérve a Bársonyos völgyébe és annak mentén északra haladva, eljutunk *Kis-Kinizs* faluba; a hagyomány szerint innen származott Kinizsi Pál, Mátyás király nagyerejű vezére. Kis-Kinizstől északnyugatnak mindig szűkebbé váló völgyben az országút *Felső-Gagy* községbe vezet, mely az Aba-nemzetségből eredt Gagyi-család birtoka volt.

A vármegye déli részében a Szerencs-patak mellett van *Abaúj-Szántó* mezőváros (4379 lak.). Kassa után a vármegye legnépesebb helysége, nagy borkereskedéssel és másfél kilométer hosszú boros pinczékkel. A város mellett kezdődik az észak felé több kilométernyire elnyúló Aranyos nevű tölgy- és bükkerdő. Ettől az erdőtől északra a Szerencs egyik kis mellékvizénél fekszik *Bodókő-Váralja* (1266 lak.), bortermelő község; a fölötte emelkedő szirtfokon meredeznek Boldogkővárnak és néhány kilométernyire északkeletre Regéczvárnak romjai. Ez utóbbi a Rákócziak birtoka volt; benne tartotta esküvőjét Thököly Imre Zrínyi Ilonával. A császáriak 1686-ban légbe röpítették; azóta romokban hever.

Abaúj-Szántóból az országút észak felé *Vizsolyba* és még tovább *Gönczre* (2904 lak.) visz. Amabban, a Báthory István országbiró által föl-

állított könyvsajtón nyomták ki 1589 és 1590-ben a Károli-féle első teljes magyar bibliát. Göncz 1647-ig Abauj vármegye székhelye volt és azontúl is többször tartotta még benne a vármegye gyűléseit. A Giskra korából maradtak fönn benne a «cseh házak», magas tűzfallal és lövőrésül szolgáló ablakokkal ellátott épületek, a melyekbe fölvonó hídhoz hasonló lépcsők vezetnek föl. A református templom udvarán Károli Gáspárnak ülő érczszobra látható. A gönczi hordó országszerte ismeretes. Göncztől keletre a vármegye szélén találjuk *Radványt* (672 lak.), Károlyi László grófnak díszes parkban álló franczia renaissance-stílben épült nagyszabású kastélyával.

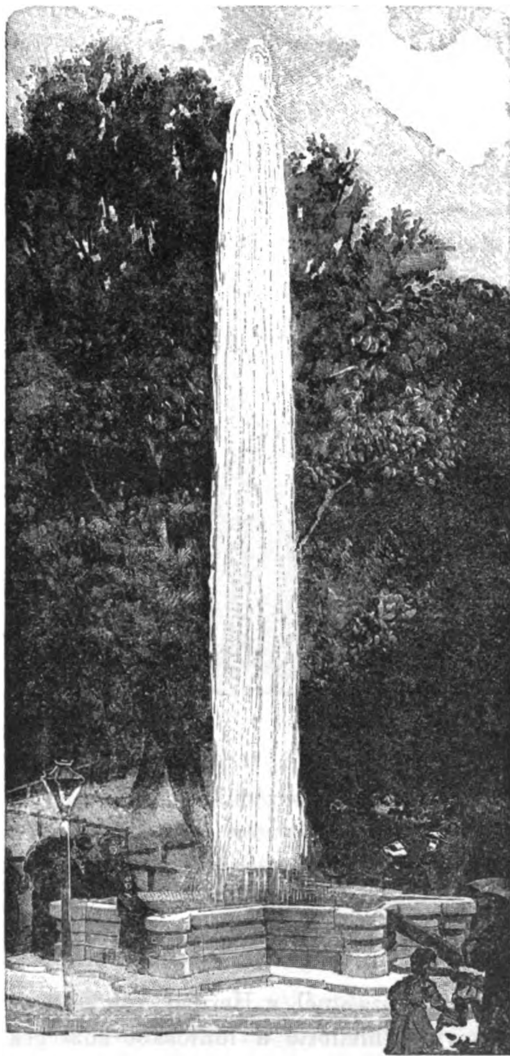

A SZÁDELŐI VÖLGY.

Radványtól délre van az országút, mely Zemplénből a Rózsa-patak mentén vezet a Hernád völgyébe. Ezen az országúton van *Telkibánya* (1476 lak.), melynek hajdani ezüst- és aranybányái beomlottak; most itt kaolint bányásznak. Nagy kőedénygyár van a Telkibányától északra fekvő *Hollóháza* (696 lak.) kisközségben, a melynek gyártmányait főképen a Balkán-államokba szállítják.

Telkibányától az országút Zsujta községnél a Hernád völgyébe és azután a folyó balpartján északnak visz; mellette a fontosabb községek *Abaujvár* (796 lak.) és följebb *Alsó-Kéked* (344 lak.). Amannak régi várát, melytől a vármegye a nevét kapta, állítólag Aba Sámuel építtette; itt tört ki I. Endre korában, 1046-ban, Vatha vezérlete alatt a második pogány lázadás és itt tűzte ki a lázadás zászlaját Álmos, bátyja, Kálmán király ellen. A régi várat 1556-ban Ferdinánd hadai döntötték romba. Alsó-Kékednek kénes vizét csúzos és köszvényes bajok ellen használják.

A megye északkeleti, gyér lakosságú részében a legjelentékenyebb községek *Nagyszaláncz* (892, nagyobbára magyar lak.) és *Ránkfüred* (158 lak.). Az előbbi gyönyörű fekvésű; lakói a földmívelés mellett dongakészítéssel foglalkoznak. — A Forgách-család szép kastélya fölötti kúpalakú bérczen állanak a Szalánczi-vár romjai, mely egykoron, bár rövid ideig, szintén rablófészke volt a cseh zsebrákoknak. Ránkfüred szénsavdús vasas vizének köszönheti hírnevét. Ásványos vizét már a XVII. században ismerték. A múlt század 60-as éveiben a víz apadásnak indúlt. A kormány ártézi kút furatásával akart a bajon segíteni. Ez a fúrás hozta létre gájzírját, mely 11—13 órai időközökben, egynegyed óra hoszszáig, 10—15, sőt néha 20 méternyi magasságra löveli föl a szénsavas vizet.

A RÁNKI GÁJZÍR.

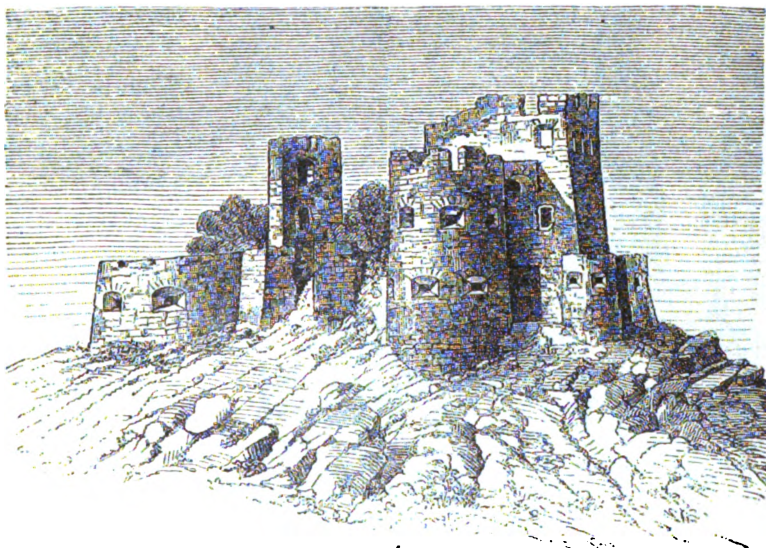
Ránkfüredtől nyugat felé a Tarcza szép völgyében *Rozgonyhoz* (1090 lakos) vezet az út, ama történelmi jelentőségű helyhez, a hol 1312-ben Róbert Károly hadai legyőzték Csák Máténak, a hatalmas oligárkának nehéz fegyverzetű lovasait.

A Hernád völgyétől nyugatra, a vármegyének mintegy közepét elfoglaló alacsony fensíkon, a vasút mellett épült *Enyiczke* (1097, felében magyar és felében tót lak.) és tőle délre *Nagyida* (1923 lak.). Az előbbi ősrégi községben a XVII századból való tornyos kastélyban nagy könyvtár és sok becses műtárgy van. Nagyida egykor erősség volt. Midőn Puchheim, I. Ferdinánd vezére, el akarta

foglalni, tulajdonosa Perényi, rendes hadcsapatok híján, nagyszámú czigánynyal védelmeztette. (A «nagyidai czigányok»-ról Arany írt.)

Nagyidától nyugatra a vasút *Tornára* (1493 lak.), egykoron Torna vármegyének, jelenleg a tornai járásnak székhelyére visz. A mezőváros a kurucz háborúkban sok küzdelemnek volt színhelye; a küzdelmekben elpusztúlt a vára is. A Keglevich-féle ódon kastély parkjában öt holdnyi területű langyos vizű tó van.

Tornáról Kassára vasút visz el. Ebből a vonalból *Szepsi* község közelében egy mellékág a Bodva völgyébe vezet. E völgyben van *Jászó* (1445 lak.), *Alsó-* és *Felső-Meczenzéf* (1411 lak.) meg *Stoósz* (1112

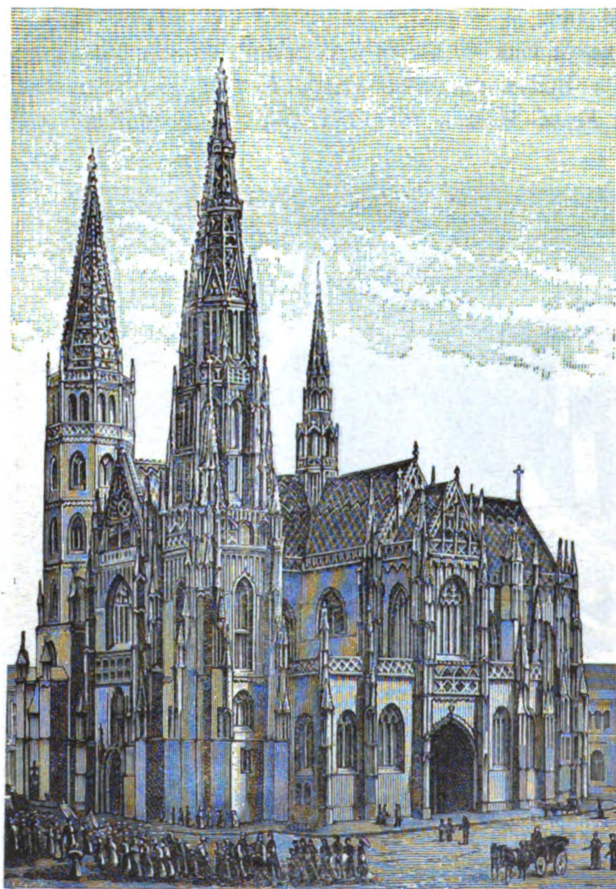

A TORNAI VÁR ROMJAI.

jobbára német lak.). Jászót a XII. században alapitott prépostsága teszi jelentőssé. A Bodva balpartján gyönyörűen fekvő kolostor 1770 és 1790 között épűlt. A négyszögű épületcsoport közepét a Szt.-Jánosról elnevezett kettős tornyú kupolás templom foglalja el; tőle jobbra van a prépost és balra a szerzetesek palotája. A község környékén márványbányák és vashámorok vannak. Alsó-Meczenzéfen, a hatalmas cser- és bükkerdőktől környékezett völgyben, több mint 200 hámor nyújt számos munkásnak foglalkozást. Különösen virágzó az ásó- és kapagyártás; évenkint több mint két millió ilyen szerszámot készitenek itt. Az Alsó-Meczenzéftől néhány kilométernyire északnak fekvő Felső-Meczenzéf egykoron nemes érczbányászattal foglalkozott. A sűrű fenyőerdőkkel és magas hegyekkel körűlvett Stoósznak szintén jelentékeny az ipara; benne a kés-

gyártás virágzik, melynek termékeit messze külföldre is elszállítják. A községtől mintegy 20 percznyire van a stoószi fürdőtelep (632 m. a tenger szine fölött), melyet hidegvízgyógyintézete, üde éghajlata, szép környéke és jó berendezése miatt évről-évre többen látogatnak.

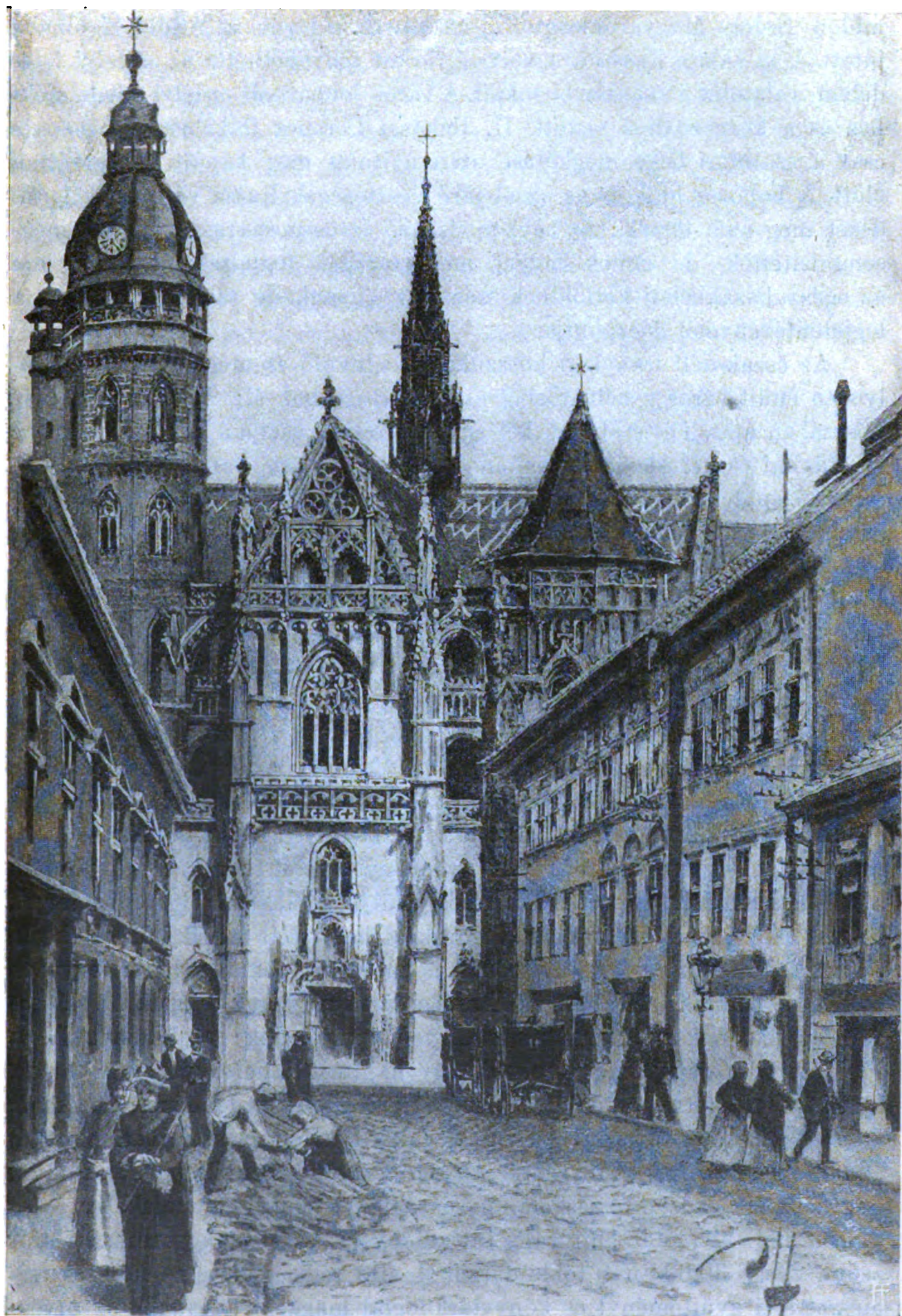
Jászóból az országút a hegyeken át északnak *Jászó-Mindszentre* (1465 lak.) és onnan északkeletnek az Ida völgyébe visz, melynek felső részében van *Aranyidka* (635 lak.) ezüstbányával, foncsorozó kohóval és rézhámorokkal. — Innen az Ida völgyén leereszkedve *Buzinkára* (454 lak.) érünk, a honnan az országút északkeleti irányban a vármegye székhelyére, a Hernádvölgyben fekvő *Kassára* visz.

A KASSAI SZÉKESEGYHÁZ.

Kassa önálló törvényhatósági joggal biró város, gyorsan szaporodó lakossággal. 1850-ben 13,034 és 1900-ban már 40,102 volt lakosainak száma; az utóbbiak közűl 25,996 magyar.

Kassa egyike legrégibb városainknak. Helyén már a népvándorlás korában is volt emberi telep; a határában ama korból való sirokra találtak. IV. Bélától 1249-ben szabadalomlevelet kapott, melyben villa regianak nevezik. Lakosai a XIV. század elején védőművekkel vették körűl. 1347-ben szabad királyi várossá lett, s csakhamar egész Felső-Magyarország kulcsa lőn, árúmegállító és vásártartó joggal. A XV. században Giskra foglalta el, mint a királyné főkapitánya, de a Hunyadiak csakhamar kiűzték belőle. Nagyobb fontosságúvá akkor vált,

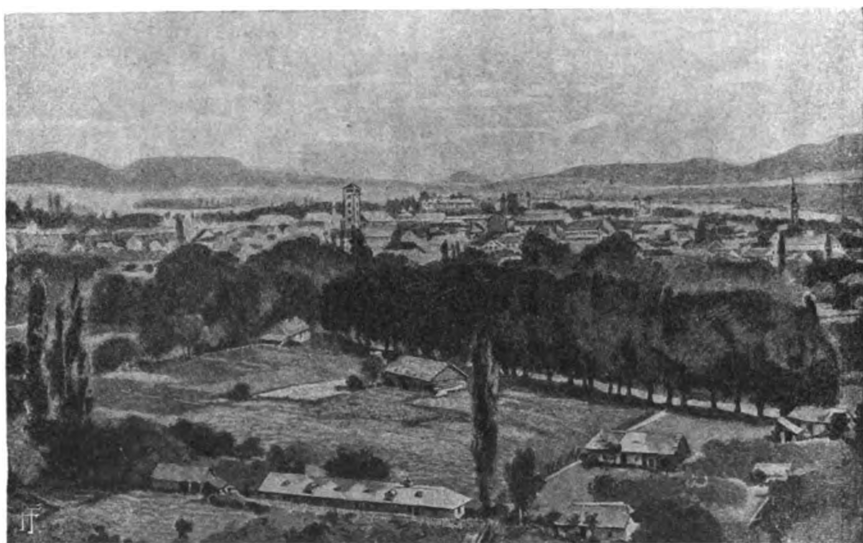
A KASSA: A FORGÁCH-UTCZA TORKOLATA.

midőn Erdély Magyarországtól elszakadt és a török az Alföld birtokába jutott. A ki akkor Kassa ura volt, egyaránt fenyegethette az erdélyi fejedelem, valamint a császár birtokait. A város jobbára az erdélyi fejedelmekhez és a kuruczokhoz szított. II. Rákóczi Ferencz fölkelése idejében is csak a szatmári béke megkötése után nyitotta meg kapuit a császáriak előtt. A háborús idők és az ezzel járó veszteségek Kassa városának fejlődését meg nem törték; az egykor virágzó ötvös-mesterséget ugyan megsemmisítették, de ennek helyét más iparágak foglalták el. Kassa ma az egész Északkeleti-Felföldnek nemcsak anyagi, de szellemi téren is a legjelentékenyebb góczpontja.

Az észak-déli irányban hosszúkásan elnyúló és meglehetősen szabályosan épült város a belvárosból és öt külvárosból áll. A belvárost egész hosszában átszeli és csaknem két egyenlő részre osztja a Fő-utcza, a város társadalmi és kereskedelmi életének ütőere; ebben vannak legnevezetesebb középületei és legszebb magánházai is. Amazok között a legkiválóbb az utcza déli felében a Szent Erzsébetről czímzett kath. püspöki székesegyház, Magyarország egyik legnevezetesebb csúcsíves temploma, melyet Nagy Lajos anyja alapított akkor, a midőn fiát lengyel trónörökössé megválasztották. Mátyás király idejéből valók a templom legszebb részei: az orgona-kórus, a sekrestye-házikó és az úgynevezett királylépcső. 1877—1902 között restaurálták. Ide helyezik majd el Rákóczi hamvait. A Fő-utcza egyéb kiváló épületei: az 1899-ben megnyitott új színház, a barokkstilben épült városháza és a vármegyeház, a püspöki palota, a premontreiek háza, s az Andrássy-udvar. A keresztutczák közül a legszebbek a székesegyháztól nyugatra a Forgách-utcza és keletre a Kossuth Lajos-utcza, mely a nagy és szépen rendezett Széchenyi-ligeten keresztül egyenesen a vasúti állomáshoz vezet. A III. Károly idejében lerombolt erődítmények helyén ma tágas és nagyobbára fasorokkal beültetett utczák húzódnak el; ezeken kívül vannak a külvárosok, a melyek jobbára szép és egyenes utczákból állanak. A Tábor- és Erzsébetváros a gyárak telepei. Az előbbiben emelkednek a téglagyárak is. Egyéb ipartelepek: a dohánygyár, a Fleischer-féle gépgyár és vasöntő, egy hajlított fabutorgyár, parketgyár, kötőszövő-, kékáru-, papír- és két sörgyár stb. Kereskedelmének főczikkei: ipari termékei, marha, gabona, sódar és fa. Szellemi tekintetben is kiváló állást foglal el hazánkban Kassa városa. Számos különféle iskoláján kívül (jogakadémia, közép-ipariskola, gazdasági akadémia, katonaiskola, javító intézet stb.) kiválóbb kulturális intézményei: a felsőmagyarországi múzeum, mely 30,000-nél több darabból álló régiség-, érem-, kép- és természetrajzi gyűjteményt és könyvtárt foglal magában; továbbá az orvos- és gyógyszerész-egyesület, s a Kárpát-egyesület keleti osztálya. Helyi lapjai is elég számosak.

Kassának nemcsak a belseje szép, de környéke is gyönyörködteti a szemet. Nyaralók és üdülőhelyek keletkeztek körüle. Ezek közül a jelentékenyebbek a Hernád balpartján, a Várhegy alatt, a csinos ültetvények közt fekvő *Lajos-forrás,* és a várostól északnyugatra nyúló Csermely-völgyben, a bükkerdők közt rejtőző kies *Banko-fürdő. Kassa-Béla* és *Kassa-Hámor* községek határában kohók, vasgyárak és fűrésztelepek vannak. *Kassa-Ujfalu* sertéstenyésztő hely, a hol a kassai sódart készitik.

Sáros vármegye Abauj-Torna vármegyétől északra a galicziai határig nyúlik (3649 km², 174,470 lak.). Az előbbinél magasabb fekvésű, de szélesebb völgye nincs, s ezért klímája valamivel zordabb; termékei is an-

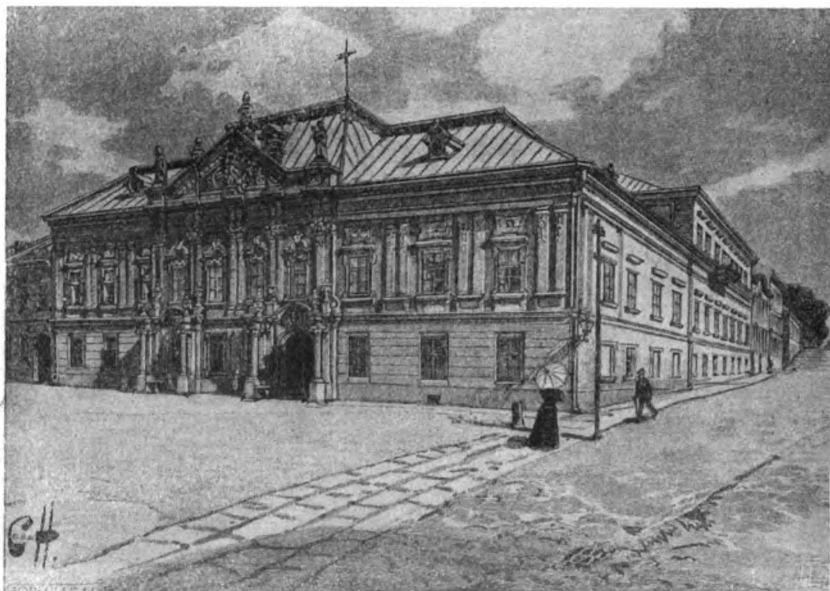

EPERJES.

nak megfelelők. A 338,631 hektár termőterületből a szántóföld csak 145,336 hektár; ezen leginkább zabot, árpát és burgonyát termelnek, mig a búza (7691 ha.) és a rozs (14,385 ha.) csak a délibb vidékeken talál megfelelő talajt. A föld szegénységeért belsejének kincsei: az ásványi termékek és különösen az ásványvizforrások nyújtanak némi kárpótlást.

Abauj-Torna vármegyéből a vasút a Hernád vadregényes, erdős völgyében vezet észak felé. Útjában az első népesebb község *Abos,* a hol a Kassa-oderbergi vasút az Eperjes-tarnowi vonalhoz csatlakozik. Abosból a vasút keletnek fordúl a Tarcza völgyébe és itt ismét északnak halad. Mellette van *Sóvár,* hires sófőző hely, mely három községből áll; 1572-től 1752-ig itt kősót bányásztak, de a mióta a víz a bányákat elöntötte, a tömlőkkel fölhúzott vízből főzik ki a sót.

Sóvár közelében fekszik a vármegye székhelye, *Eperjes* (14,447 lak.) rendezett tanácsú város. Nevét a monda szerint Vak Bélától kapta, a ki itt megpihenve, a sok eperről keresztelte el; a II. Gézától behivott szászok népesítették meg. Egykori virágzásáról tanúságot tesz néhány régi épülete, különösen a Szt. Miklósról elnevezett temploma. A XVI. században a reformáczió itt is gyökeret vert; ekkor lett Eperjes és a másik Sáros vármegyei város, Bártfa, a tudományosság középpontja. Fejlődését megállították és jórészt tönkre is tették a kurucz-labancz háborúval járó szenvedések. A legnagyobb csapás akkor érte, midőn azon ürügy alatt, hogy

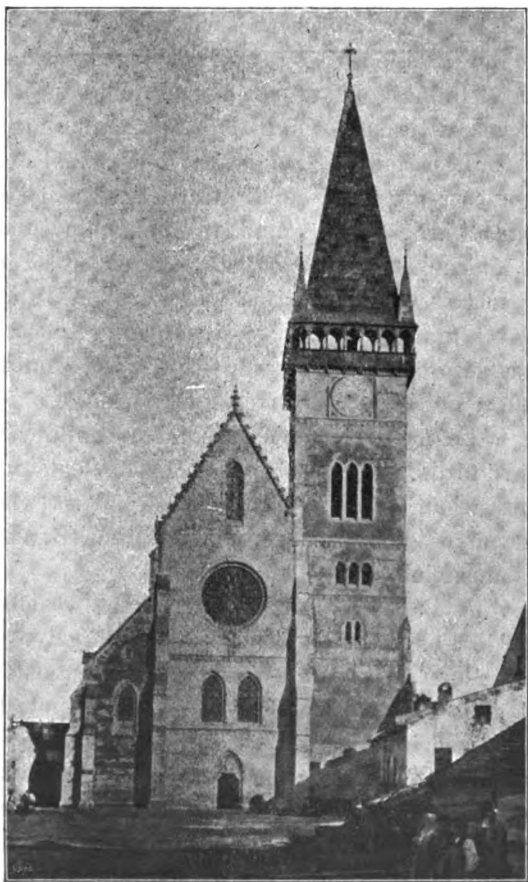

EPERJES: A MEGYEHÁZ.

Thökölyhez szított, 1687-ben Caraffa fölállította benne a hirhedt vértörvényszéket. 1711-ben iszonyú döghalál pusztított benne. A városban dúló vallásos villongásoknak csak II. József vetett végett. Ekkor bor- és vászonkereskedése újból föllendült. 1887 május havában nagy tűzvész pusztította, a nemzet nagylelkű adakozásaiból azonban csakhamar újra fölépült.

A Tarcza balpartján szabályosan épített csinos várost erdős hegység környékezi. Középpontja az északról dél felé húzódó főutcza, ennek közepén áll a Szt. Miklósról elnevezett csúcsíves róm. kath. plébánia-templom (melynek a XIV. századból való 70 m. magas tornya 1758-ban újra épült), az evang. templom és az evangelikus kollegiumnak a gimnáziumon kivül tanítóképzőt és jogi akadémiát magában foglaló nagy épülete. Ennek

északi oldalán áll a Szt. Háromság szobra, azon a helyen, a hol Caraffa 23 protestáns nemes embert végeztetett ki. Az egyúttal vásártérűl szolgáló főutcza déli részén van a gör. keleti püspök palotája. Egyéb régi érdekes épület a Klobusiczky-féle és a Rákóczi-ház. A püspöki székházzal szemben a Jókai-téren emelkedik az ujonnan épűlt görög kath. papnevelő intézet; ettől északnak vezet az egykori vártér szélén a város legszebb sétaútja. A város mellékutczáiban jelentékenyebb épületek a vármegyeháza, a Ferenczrendiek temploma és kolostora, a Schuster Konstantin püspöktől alapított «Stefánia» leánynevelő-intézet, az állami tanítónőképző és főgimnázium. Az ipartelepek közűl a legjelentékenyebb a kályhagyár, a szövőgyár és a nagysárosi műmalom.

A BÁRTFAI FŐTEMPLOM.

Eperjes városát minden oldalról virúló kertek, távolabb lombos erdőkkel borított dombok és hegyek környékezik. A délnyugaton sorakozó dombok egyikét festői módon koronázza a Kálvária, mely gyönyörű fekvésénél fogva az egész országban híres. Ettől délre van a Vileczhegy, a melyen márványemlék örökíti meg Petőfi, Tompa és Kerényi 1845-iki találkozását. Meszszebb a várostól van három fürdő: *Borkút, Czeméte* és a Sebesi-fürdő. Közűlök legkedveltebb Czeméte, mely 388 méternyi magasságban, kies erdős vidéken fekszik; vize kénsavban dús, földes, vasas keserűvíz, a melyet leginkább vérszegénység és gyomorbajok ellen használnak.

Eperjestől észak felé a rakonczátlan Szekcső völgyében és későbben azt kikerűlve vezet a vasút Bártfa felé. Több kisebb község látható az út

mentén, a melyek nagyobb részét egy-egy csinos úrilak díszíti. A Szekcső-völgyében fekvő községek közt említésre méltó *Kapi* (727 lak.), régi vára maradványaival és *Cselfalu*, érdekes románkori templommal. Mindezeknél sokkal nagyobb jelentőségű *Bártfa* rendezett tanácsú város (6102 lak., a kik közt 1721 német és 3234 tót). Bártfa állítólag a XII. században egy cziszterczita apátság körűl keletkezett. Nagy Lajos idejében a Lengyelországgal folytatott kereskedelem révén meggazdagodván, szab. kir. várossá lett és kőfal-kerítést kapott. Fénykorát a XVI. században érte el, midőn a tanácsurak római köntösben jártak a városházára. Régi virágzásáról tanúságot tesznek ódon épületei. A főtéren van a Szent-Egyedről elnevezett tiszta gót stílű plébánia-templom, számos műkincscsel; továbbá a XVI. századból való és nagyrészt fából épült városháza, a mely mint a gót és renaissance közti átmeneti stílben készített profán épület hazánkban ritkítja párját; újabban múzeummá alakították. Ezen a kettőn kívűl a főtérnek több más épülete is tanúskodik a hajdan itt virágzott építő művészet és kézmű-ipar magas fokáról. A Tapoly partján épült városnak érdekes múltját bizonyítja továbbá az «olasz kapu», a régi várkapu és tíz bástyatorony. A déli kapu előtt, a városon kívűl egy halotti lámpaoszlop áll, a hol régente a kivégzések történtek.

Legnagyobb jelentőséget ad Bártfa városának a tőle egy órányira levő fürdő, mely hazánk első rangú és leglátogatottabb gyógyhelye. A 310 m. magasban, védett völgykatlanban, fenyvesek között fekvő fürdőnek vize ásványos, konyhasós és vastartalmú. Berendezése a modern igényeknek is megfelel.

A Bártfától északra Galicziába vezető útnak első állomása *Zboró* (2246 l.) kisközség, jelentékeny esztergályos háziiparral. Zborónak a mellette levő *Makovicza*-várával, a mely most csak romjaiban látható, egykor jelentékeny szerepe volt. A vár eredete IV. Béla korába vezet vissza. A Rákócziakról az uradalom az Aspremont-, ezekről az Erdődy-családra szállott. A községben érdekes a hajdani Rákóczi-kastély és annak kertje, a hol az egykori száz hársfa közűl, a melyeknek árnyékában I. Rákóczi György leveleit keltezte, még sok megvan. A kastély udvarán ódon templom áll, a melyben az Aspremont-család síremlékei láthatók. Zboró legfényesebb napjait akkor élte, midőn (1679) Thököly Imre Zrínyi Ilonával egybekelt. Zboróból kelet felé, a Makovicza nevű erdős-hegyes vidéken keresztűl, *Alsó-* és *Felső-Szvidniket* átszelve, az út a duklai szoroshoz vezet.

Eperjestől északnyugatnak Sáros vármegye harmadik rendezett tanácsú városához, *Kis-Szebenhez* érünk (3257 lak.). Ezen az úton Eperjeshez közel van *Nagysáros* (2520 jobbára tót lak.) nagyközség, a XIV. században még szabad kir. város és időnkint vármegyei székhely; benne

van az egykori Rákóczi-féle kastély, melyben II. Rákóczi Ferenczet elfogták, továbbá a hatalmas műmalom, mely Sáros vármegye legnagyobb ipartelepe. A város legszebb épülete az érdekes gót templom és a városháza, árkádos átjáróval. Kis-Szebentől tovább nyugat felé, a Tarcza völgyének felső részében, a legnagyobb község *Héthárs* (1413 lak.), csinos régi templommal.

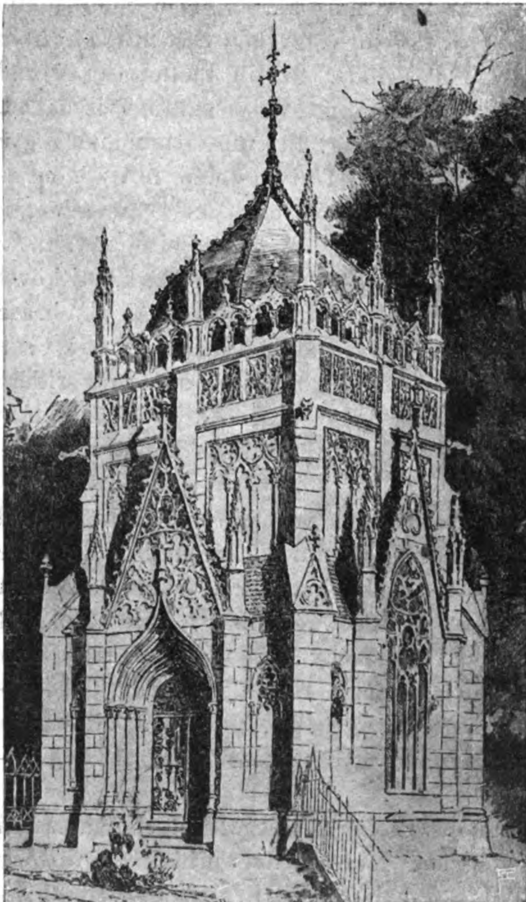
Sáros vármegyének a fentieken kívül még két említésre méltó helysége van; az egyik északnyugaton a Poprád völgyében *Szulin* (344 rutén lakossal), a másik délnyugaton *Vörösvágás.* Szulin mellett a Poprád partján egy sziklahasadékból kitűnő ásványos-vasas savanyúviz fakad, mely igen kedvelt üditő ital és azonkívűl nagy lithium-tartalmánál fogva gyógyító hatású is. Vörösvágás mellett van *Dubnik*-telep, híres és egész Európában legnagyobb opálbányáival. Dubnik-telep az Eperjes-tokajihegyláncz Simonka nevű csoportjában a Labinka-hegy lejtőjén van. Az opált itt alkalmasint már régen bányászták, de akkor mint keleti követ hozták forgalomba. Midőn a terület Keczer András vagyonának elkobzása folytán a kincstár birtokába kerűlt, a bányászat egészen megszűnt. Csak II. József korában indúlt meg újra. Jelenleg a nemes opál már ritkán fordúl elő; gyakoribb a tej-, viasz- és fagygyú-opál. Az opál csiszolása szintén Dubnik telepén történik; a 120—150 munkás külön munkásházakban van elhelyezve.

Zemplén vármegye Sáros és Abauj-Torna vármegyéktől keletre terűl el, s az ország északi határától délnek egészen a Tiszáig nyúlik. Területe 6269 km², lakóinak száma 327,993. Északi, hegyekkel takart részein a rozs és burgonya a nép tápláléka, de többi részeiben a kalászosok jól fizetnek. Egy millió holdra becsült termékeny talajának déli része már nemcsak búzát és árpát, de repczét is terem; «Hegyalja» nevű vidéke pedig földünk egyik legkiválóbb bortermelő helye, melyet a filloksera elpusztított ugyan, de az emberi munka igyekszik azt virágzása régi fokára emelni.

Miként termékenysége, úgy népsűrűsége is a legcsekélyebb az északi tájakon. Sárosból az Ondava-völgyben leereszkedve jutunk *Sztropkóra* (2276 magyar, német és tót lak.), a melynek a XIII. századból eredő ötszögletű vára most romokban hever. Tovább délre az Ondava völgyéből az országút nyugatnak kanyarodik a Tapoly folyó felé, a hol *Varannó* épűlt; ezt a Hadik-Barkóczy grófok szép kastélya ékesíti. Varannótól délre az országút a Dargó-hegy aljában fekvő *Gálszécsre* (3173, felében magyar, felében német lak.) vezet, melynél a vármegye közepén elterűlő termékeny fönsík kezdődik. Gálszécs 1603-ban egyike volt azoknak a helyeknek, a honnan a Bocskay-féle fölkelés kiindúlt. Az országúton délre menve, a vasút mellett fekvő *Tőketerebesre,* az Andrássyak terebesi uradalmának

középpontjára érünk (4623 l.). Fődísze a nagy parkban épült szép kastély. A vár omladékával szemben, festői domb partján, hatalmas fáktól környékezve áll Andrássy Gyula gróf gyönyörű mauzoleuma.

Tőketerebestől a vasút északkeletnek kanyarodva a Laborcz völgyébe ér. Ebben az első nagyobb helység *Nagymihály*, 4906, jobbára magyar lakossal. A község, mivel az Ungvár-kassai országúton fekszik, nem csupán Zemplén, de Ung vármegye egy részének is jelentékeny forgalmi középpontja. A hol a Laborczba a Czirokpatak ömlik, ott épült *Homonna* (3995 lakossal), látogatott vásárokkal; a községet halmok fogják körül, melyeken egymással szemben a félig restaurált Jeszenői-vár és a Barkói-vár romjai láthatók. A községben Trefort Ágoston szülőházát emléktábla jelöli. A Laborcz felső völgyében vadregényes vidéken a legnagyobb község *Mezőlaborcz*, 1333, felében magyar és felében rutén lakossal, kik fával élénk kereskedést űznek.

GRÓF ANDRÁSSY GYULA MAUZOLEUMA TŐKETEREBESEN.

A fentieken kívül nagyobb helységek még a vármegye délibb, sík részein vannak. A nyáron ki-kiszáradó Ronyva-patak és a vasút mellett, hármas ormú szép hegy tövében épült a vármegye székhelye: *Sátoraljaujhely* (16,886 lak.). A város rendezett utczái közt a legélénkebb forgalmú az egész városon végig húzódó és szép faültetvényekkel ellátott Kazinczy-utcza. Középületei közül a nagyobbak a vármegyeház, az új városház, a színház és a piaristák főgimnáziuma. A róm. kath. templom előtti téren áll a vármegye által az 1809-iki győri csatában elesett megyei nemeseknek emelt emlékoszlop. Az északnyugati

oldalon, lombos hegylejtő magaslatán, külön városrész az Ungvár nevezetű; annak lépcsőzetesen épűlt apró házaihoz csatlakoznak a hegy mélyébe vájt kitűnő nagy kőpinczék, a melyekben a hegyaljai borokat érlelik. A város mellett van a nagy állami dohánygyár.

Sátoraljaujhely közelében, attól északnyugatra fekszik a kis *Széphalom* község (289 lak.), Kazinczy Ferencznek egykori lakóhelye; irodalmunk e jelesének emlékét hirdeti az a dór stílben emelt épület, mely az író dolgozószobájának helyén áll. A vármegye mai székhelyétől északkeletre a Bodrog partján van *Zemplén,* mely egykor a vármegye székhelye volt; elpusztúlt vára régen a Drugethek birtoka vala. Zemplén-

KAZINCZY FERENCZ EMLÉKÉPÜLETE SZÉPHALMON.

től délnyugatra, ugyancsak a Bodrog partján terűl el *Borsi* (716 lak.), II. Rákóczi Ferencz szülőhelye. A nem nagy, de érdekes kastély ősi fák árnyékában még ma is fönnáll, csakhogy minden külső díszétől megfosztva. Jelenleg gazdatiszti lakásúl és magtárúl szolgál.

Sátoraljaujhelytől délre a vasút mentén a Bodrog mindkét partján fekszik a történelmi nevezetességű *Sárospatak* (7901 magyar lak.). Nagy- és Kis-Patakból álló részeit híd köti össze. Legérdekesebb épülete a város déli részében álló négy tornyú vár, melynek donzsonja már I. Endre király idejében megvolt. A vár később a Palóczi, Perényi és Lorántffy családok birtokába került és 1617-ben a Rákócziakra szállott. I. Rákóczi Ferencz 1666-ban itt űlte mennyegzőjét Zrínyi Ilonával. A protestáns

küzdelmek lezajlása után I. Lipót 1704-ben a vár nagyrészét leromboltatta. A régi vár melletti új kastély Windischgrätz herczeg tulajdona. A váron kívűl Sárospatak legkiválóbb épülete a református főiskola, mely 1530 óta áll fönn. Legnagyobb alapítványai a Perényi, Lórántffy és Pálóczi-Horváth-félék. A főiskolának teljes gimnáziuma, hittudományi és jogi tanfolyama, 40,000 kötetet meghaladó könyvtára, gazdag természettani és természetrajzi gyűjteménye, szépészeti és művészeti múzeuma, nagy tápintézete és szép parkja van.

Sárospataktól délre a Hegyalja mentén nagyobb községek: *Bodrog-Olaszi* (1124 magyar lak.), Lónyai Elemér gróf díszes kastélyával; *Tolcsva*

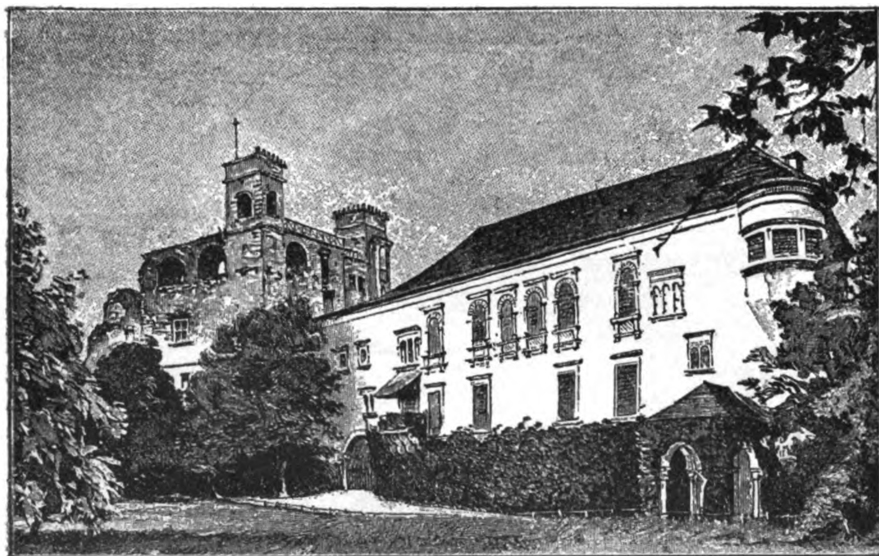
II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLŐHÁZA BORSIBAN.

(3175 lak.), a királyi család nagy pinczéivel és *Erdőbénye* (2370 magyar lak.), a Hegyalján található legnagyobb pinczével, melyben 2000 hordó fér el.

A Hegyalja déli lejtőjén vannak azok a helyek, melyek a legjobb hegyaljai borokat termelték és, hála a gondos emberi munkának, részben még máig is termelik; ezek: *Mád* (3680 magyar lak.), *Tálya* (2577 magyar lak.), *Tarczal* (3794 lak.) és *Tokaj* (5110 magyar lak.). A borkereskedés még elég tekintélyes, de a szüreti mulatságok zaja elnémúlt. Tarczal nevét állítólag a honfoglaló Árpád egyik vezérétől kapta. Napos fekvésű szőleinek jelentékeny része a királyi család birtoka. Tokaj a Hegyalja déli végső kiágazásának keleti lábánál ott fekszik, a hol a Bodrog a Tiszába szakad; a város keskenyen húzódik el a Tokaji-hegy mentén. Szőleit, a melyek közűl a legtöbb a királyi családnak és egyes főuraknak birtoka,

ujabban rekonstruálták. Várát, mely a Tisza és Bodrog összefolyásánál épült, s a mely nem egy ostromot állott ki, II. Rákóczi Ferencz teljesen leromboltatta.

A vármegye délnyugati részében a vasút mellett épült *Szerencs* nagyközség, 5272 magyar lakossal és hazánk egyik legnagyobb czukorgyárával, mely 1350 munkást foglalkoztat. Helyén a XIV. században a benczések monostort alapítottak, melyet később várrá alakítottak át. 1583-ban Rudolf király Rákóczi Zsigmondnak adta. Bocskay itt országgyűlést tartott. Várának immár romjai is eltűntek.

A SÁROSPATAKI VÁRKASTÉLY.

A vármegye délkeleti részét alkotó termékeny Bodrogköz legjelentékenyebb helységei *Lelesz* (1921 lak.) és *Királyhelmecz* (2303 lak.). Mindkettő a Bodrogköz északi részén van. Amazt a XII. században alapított premontrei apátsága és monostora teszi jelentőssé. A templom és monostor dombon áll, s mint egykori hiteles hely, értékes okleveleket és történelmi kincseket rejt magában. Királyhelmeczen Majláth József gróf jól berendezett kórházat építtetett; szép kertjéből a környékező lapályra vonzó kilátás nyílik. Rajta túl a vasút a Tisza és Latorcza által alkotott keskeny földszoroson csakhamar Ung vármegyébe ér.

Ung vármegye. Területe 3230 km², lakóinak száma 153,266, kik közt 46,306 magyar, 7099 német, 42,876 tót, 55,742 rutén és a többi vegyes. A déli és nyugati részét alkotó rónaság jó termőföld; ez a magyarság lakóhelye. Északkeleti része pedig zord, hegyes vidék; itt vannak a rutének és tótok.

A Zemplénből jövő vasúti vonal *Csapnál* ágazik szét, a déli ág átcsap Szabolcsba és az északi néhány kisebb községet érintve *Ungvárra*, a vármegye és a munkácsi püspökség székhelyére visz (14,723 l.). A város az Ung mindkét partján épült, s hajdan híres volt Bercsényi Miklósnak a vár belsejében négyszög-alakban emelt palotája. A kuruczvilág letűntével a vár épületei kaszárnyákúl szolgáltak, mígnem Mária Terézia azokat a gör. kath. püspökségnek adományozta. A jelenlegi Ungvár három halmon és az ezeket elválasztó völgyekben helyezkedett el. A keleti dombon van a régi vár, a nyugatin a vármegyeháza, a délin a gör. kath. püspöki palota és székesegyház. A város mögött emelkedik a búcsújáró Kálvária-hegy. A város épületei közűl az előbb említetteken kívűl a kiválóbbak a Drugeth-téren a kath. főgimnázium, a tágas Sas-téren az új pénzügyi

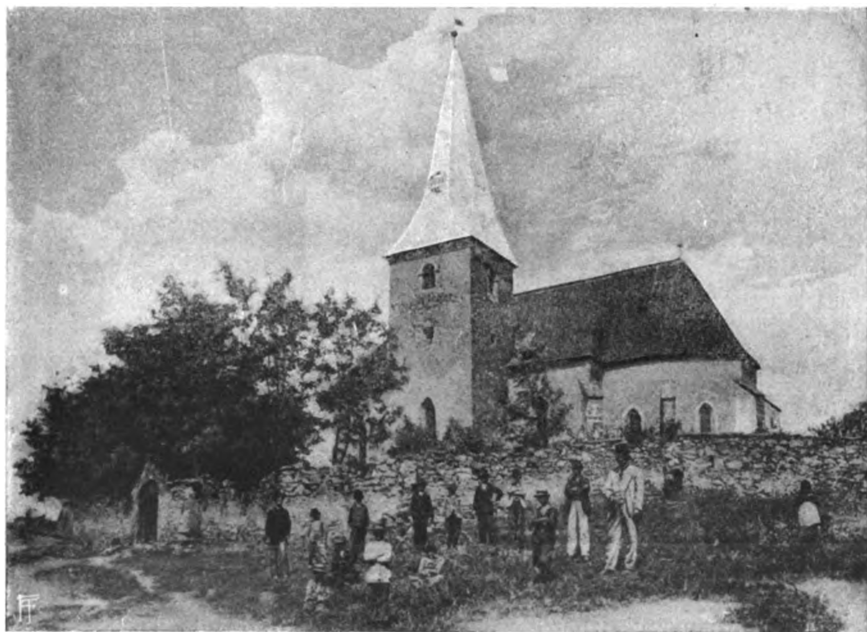
A BODROG BEÖMLÉSE A TISZÁBA TOKAJNÁL.

palota és a városi közkórház. Az Ung két partján épült városrészeket vashíd köti össze. Kályhagyárán és malmain kívűl az ungvári butorgyár-részvénytársaság sok munkást foglalkoztat.

Az Ungvárról északnyugatnak Zemplénbe vezető úton van *Szobráncz*, járási székhely (1143 lak.) és mellette szép, kies erdő közepén a szobránczi fürdő, jódtartalmú kénes vízzel és elég kényelmes berendezéssel. Szobráncztól északra a Vihorlat-Gutin egyik hágójához, a váraljai hágóhoz visz az út. Ennek alján van *Váralja*, nagykiterjedésű erdők között, melyekben a kihalt Tibay-család egyik várának omladékai láthatók.

Ungvártól észak felé az Ung völgyében *Nagyberezna* községig (2460 lak.) lehet eljutni. Útközben van *Neviczke*, a homonnai Drugethek egykori várának romjaival és a magyar kir. kincstárnak hatalmas faúsztató gerebével, mely 1.200,000 koronába került és egyike hazánkban a leg-

nagyobbszerű ilynemű építményeknek. Neviczkén túl ugyancsak az Ung-völgyi vasút mellett van *Perecseny* (2124 jobbára rutén lak.), nagyobbszerű kémiai gyárral és a magyar államvasutak talpfa-telitő telepével. Perecsenytől N.-Bereznáig az erdőgazdaság számos munkást foglalkoztat. Az egykor járhatatlan hegyekről ma hegyi-vaspályák szállítják le a kivágott fákat. N.-Bereznán túl az országút az Ung mentén csakhamar keletnek fordúl. Az országút mellett fekvő *Szolyva* község határában sós források vannak; ezektől északra esik *Knyahina* falu, melyet az 1866-iki meteorkő-hullás tett ismeretessé. Egy 294 kiló súlyút a bécsi udvari mú-

A SZERENCSI RÁKÓCZI-TEMPLOM.

zeumban, egy 41 kilós darabot pedig a magyar nemzeti múzeumban őriznek. Az országút *Uzsok* mellett visz át Galicziába. Uzsoknak igen jó hatású fürdője van. A Felső-Ung völgyétől keletre eső meglehetősen gyér népességű vidéket jobbára apró rutén falvak foglalják el.

Ungvártól délkeletre a Bereg vármegyébe vezető országút mellett vannak *Lehócz* és *Szerednye* (1729, felében rutén lak.) bortermelő helyek. A fillokszera itteni pusztításait még alig pótolták egy-egy kisebb területen. Lehócznak jó berendezésű fűrészgyára is van. Szerednyén egykor Dobó Istvánnak, az egri hősnek megerősített vára volt, melynek ma már csak a romjai látszanak.

Az Ungvártól délnyugatra vezető úton van *Tarnócz*, a Bernáth-család ősi fészke, és ennek közelében *Dobóruszka*, mely egykor a hős Dobó István birtoka volt, kinek hűlt tetemei az ottani róm. kath. templom sírboltjában vannak eltemetve. Tarnóczról az országút *Nagykaposra* (1253 magyar lak.) visz. Ez a mezőváros egykor a vármegye életében jelentékeny szerepet vitt. Gyakran itt tartották a tisztújító és egyéb közgyűléseket. Thököly Imre, midőn Zrínyi Ilonával, I. Rákóczi Ferencz özvegyével egybekelendő volt és Budáról Munkácsra utazott, itt találkozott azzal a fényes násznéppel, a melylyel jegyese Munkácsról eléje ment.

A DRUGETH-VÁR UNGVÁRON.

Bereg vármegye Ungtól keletre az ország határától a Tiszáig nyúlik le. Területe 3783 km². Lakóinak száma 208.589, kik közt magyar 93,198, német 18,369, tót 991, rutén 95,308. Miként az Északkeleti-Felföld vármegyéinek legnagyobb részén, Beregben is az északi terület zord és terméketlen, középső, dombos részein szőlőket találni és déli lapos vidékén gabona terem. Északon az erdőgazdaság, a középső és déli részekben pedig gyümölcstermelés és földmívelés a főfoglalkozás. Fa, faiparczikkek, gyümölcs és ásványvizek a vármegye kiviteli czikkei.

Ung vármegyéből Szabolcs északi részét átszelve jut el a vasút Beregbe. Az első állomás *Bátyu*, 1316 magyar lakossal és elég élénk vasúti forgalommal. Tőle nyugatra a vasúttól távolabb fekszik *Nagy-* és *Kislónya*, a Lónyay-család ősi fészke, a családnak szép kastélyával. Bátyunál a vasút kettéágazik; az egyik ág északkelet felé Galicziának, a

MUNKÁCS VÁRA.

másik Ugocsa vármegyébe visz. Az északkeleti vonalon, mely a kitűnő tormát termelő *Nagylucska* (4366 jobbára rutén lak.) közelében halad el, az első nagyobb állomás, a Latorcza völgyének torkolatában épült *Munkács*, 14,416 lakossal, kiknek csaknem a fele izraelita.

Munkácsról, Bereg vármegyének legnépesebb városáról, okleveleink 1263-ban tesznek említést. Nagy Lajos a hozzátartozó uradalommal együtt Koriatovics Tódornak adományozta, a ki a különálló hegyen máig is fennálló várat megerősítette, sőt talán építtette is. Koriatovics halála után

A RÉGI RÁKÓCZI-KASTÉLY MUNKÁCSON.

sűrűn cserélt gazdát, míglen a Rákócziak birtokába került. Ekkor élte a vár fénykorát. 1685-től 1688-ig Zrínyi Ilona hősileg védte a császáriak ellen. 1703-ban II. Rákóczi Ferencz fölkelése kezdetén a kuruczok csak hosszabb ostrom után tudták birtokba venni. A fejedelem Damoiseau franczia mérnökkari főtiszt által megerősíttette. Ez erődítési munkálatok tették lehetővé, hogy a vár a szatmári béke megkötése után is még két hónapig fönn tudta magát tartani és csak oly föltétel alatt hódolt meg, hogy az őrség fegyveresen szabadon elvonúlhatott. 1855-ben szüntették meg a vár jellegét; ennek következtében a hegy alján levő egykori erődítmények elpusztúltak. Csak az úgynevezett fellegvár maradt meg, melyet 1897-ig fegyháznak használtak. Most teljesen üresen áll. A Vereczke felé néző várfokon egy turulmadár hirdeti a millenniumi ünnep emlékét. A várhoz tartozó uradalom II. Rákóczi Ferencz elbujdosása

után a szepesi kamara kezelése alá került; 1726-ban pedig adományképen a Schönborn-családnak jutott és máig is középpontja hazánk egyik legnagyobb hitbizományi birtokának, melynek magvát a Rákóczi-családtól elkobzott Bereg vármegyei birtokok alkotják. Maga Munkács városa nagyobbára földszintes házakból áll; nagyobb épületei a gör. kath. templom, a városháza, az új állandó színház, a nagyobb szabású grófi árúcsarnok és a Schönborn-kastély. Nevezetessége még a városnak egy régi kincstári épület, hol Munkácsi Mihály született.

A VERECZKEI RÉGI FATEMPLOM ÉS AZ ÚJ TEMPLOM.

Munkácson túl a Galícziába vezető vasúti vonal jelentősebb helységei *Podhering, Beregszentmiklós, Szolyva* (2416 felében rutén lak.), *Hársfalva* és *Volócz.* Podheringen van a Schönborn-uradalom sör- és szeszgyára. Beregszentmiklóson érdekes ódon kastély van, melyben I. Rákóczi Ferencz keresett menedéket akkor, midőn a Zrínyi és Frangepán-féle összeesküvésben való részvétele miatt üldözték. Szolyván és a közelében levő Hársfalván ásványvízforrások fakadnak. A szolyvai vizet a környéken mindenütt iszszák. Hársfalu vizét inkább fürdésre használják. Volócz községen túl kezdődik a vasúti vonal erősebb emelkedése, míg végre a Galícziába vezető nagy alagút torkolatához jut.

A vasútból Beregszentmiklóson fölül az országút kiágazik a Latorcza völgye felé; e mellett az országút mellett van *Felsőhrabonicza,* üveg-

hutával és tőle nem messze nyugat felé *Szolocsina*, határában a Luhi-Erzsébet és Luhi-Margit nevű kitünő ásványforrásokkal. Az említett országút mellett, de már a Latorcza völgyében, kopár bérczek közt terül el *Alsóvereczke* (1704, jobbára rutén lak.), a Schönborn-uradalom több majorjával. E községnél kezdődik a Latorczának az a szűk szorulata, melyet Vereczkei-szorosnak hívnak; ennek egyik sziklafalán 1896-ban fölállított emléktábla hirdeti azt a hitet, hogy Árpád honfoglaló magyarjai ezen a szoroson át jutottak a mai magyar földre. Bereg vármegye északi részében a föntemlített községeken kívül jobbára szegényes orosz falvak láthatók csupán.

A Bátyuból délkeletre elágazó vasúti vonal Bereg vármegye székhelyére, *Beregszászba* visz (9629, majdnem kizárólag magyar lak.). A város alapítói az Árpádok idejében betelepített szászok, kikről Lampertszásznak nevezték. A tatároktól 1241-ben elpusztított várost IV. Béla rekonstruálta, kiváltságokkal és szabadalmakkal ruházván föl. Az 1880-iki tűzvész pusztítása óta legszebb része a kibővített nagypiacz, melyet az új és díszes vármegyeháza, a reformátusok nagy temploma és bérháza, a városi árúcsarnokok és az új törvényszéki épület díszítenek.

Beregszászból megyei út vezet kelet felé *Nagyberegbe* (1977 magyar lakossal) és országút délkelet felé *Muzsalyba*. Az előbbinek a XIII. században épült vára volt, a mely elpusztúlt ugyan, de nevét a vármegyére hagyta. Muzsaly határában van a vármegye legnagyobb timsó- és malomkő-bányászata.

A Bátyú-beregszászi vasúti vonaltól délre jómódú népes magyar falvak vannak, melyek közűl a hozzáfűződő történelmi emlékeknél fogva a legismertebb a Tisza partján fekvő *Mezőtarpa*, 3441 lakossal. Az Árpádok idejében a templomosoknak volt itt rendházuk. Bethlen Gábor a községnek vámmentességi kiváltságot adományozott, de a legjelentékenyebb kiváltságokkal II. Rákóczi Ferencz fejedelem ajándékozta meg azért, mert fegyveres fölkelése kezdetén Esze Tamás vezérlete alatt a tarpaiak csatlakoztak hozzá legelőször. Ezeket a kiváltságokat természetesen a szatmári béke után elvesztették.

Ugocsa vármegye. (Területe 1208 km², lakóinak száma 83,316;köztük magyar 35,702, német 5505, oláh 9270, rutén 32,721.) Bereg, Máramaros és Szatmár vármegyék közt fekszik. Mivel magas hegyek nem borítják, nagyobb része gabonatermelésre alkalmas. Főterménykei a kukoricza, a népnek legfőbb élelmi czikke, továbbá búza és zab, több helyen még szőlő is.

Beregből jövet az első vasúti állomás *Tiszaújlak* (3008 magyar lak.), élénk forgalmú, tiszta és csinos község, melynek bajuszpedrőjéből még Amerikába is szállítanak. Tiszaújlakon túl, ugyancsak a vasút mellett van

a vármegyének székhelye *Nagyszőllős* (5750, túlnyomóan magyar lak.), a Tisza és a szőlőkkel borított Feketehegy mellett. Az igénytelen városnak legnagyobb épületei a református, a gör. kath. és a róm. kath. templomokon kivűl a vármegyeháza, a Ferenczrendi barátok háza és a Perényiek kastélya. A róm. kath. templom alkalmasint már a XIV. század végéről való. A város vége felé 20 holdas parkban áll a barokk ízlésű Perényi-kastély, mely a XVI. század derekán épült és a XVIII. században kapta az emeletét. A város melletti dombon láthatók Kanko-várának, a Perényiek egykori erősségének romjai. A harmadik nagy állomás a vasúti vonalon *Királyháza* (2539, fele részben magyar és fele részben rutén lak.), mellette egy dombon vannak Nyaláb-várnak romjai. Ez a vár már Kún László idejében szerepelt. Zsigmond király Perényi Péter országbirónak adta. Benne élt, mint Perényi János nevelője, Komjáthy Benedek, a ki lefordította Szent Pál apostol leveleit; ez a fordítás 1533-ban Krakkóban kinyomatván, az első magyar nyomtatott könyv volt. A várat 1671-ben Lipót király rendeletére rombolták le.

Királyháza az a vasúti állomás, a melyen a Nagyszőllős és Szatmár felőli vonalak találkoznak. A Szatmár felőli vonalon a nagyobb községek *Feketeardó* (1632 magyar lak.), az Árpádok korából való, s a XIV. században falfestményekkel diszített templommal; továbbá *Halmi* (2664 magyar lak.), csinos főutczával, melyben néhány díszesebb úrilak látható.

A vasúti vonalaktól távolabb fekvő községek közűl a jelentékenyebbek *Nagytarna* (1851 lak.) és *Salánk* (1987 lak.). Az előbbi Királyházától délkeletre a Tarnapatak völgyében fekszik, mellette van erdők között a szénsavas vizű tarnai fürdő. Salánk a vármegye északnyugati szögletében a Helmecz-hegy lábánál épült. Egykor a Rákócziak birtoka volt és II. Rákóczi Ferencz 1711-ben itt tartotta kormánytanácsával magyar földön az utolsó gyűlést.

Máramaros vármegye. (Területe 9720 km², lakóinak száma 309,598, a kik közt 42,403 magyar, 47,449 német 74,978 oláh és 143,621 rutén). Bereg, Ugocsa és Szatmártól keletre a galícziai határon terül el. Magas hegyeinek felső részei legelőkűl szolgálnak, míg a lejtőket sűrű, néhol valóságos őserdők takarják. A magasabb völgyekben zab, tatárka és burgonya, az alacsonyabb fekvésűekben rozs és kukoricza, a Tisza-völgy alsó részeiben búza is terem. A természet e mostoha bánásmódjáért sótelepekkel és ércztelérekkel gazdagon kárpótolta.

Ugocsából Királyháza állomásról a vasút a Tisza völgyében halad kelet felé. Máramarosban az első állomás *Huszt* (8716 félig magyar, félig rutén lak.), a Nagy-Ágnak a Tiszába való torkolásánál. A rendetlen sorokban épűtt, jobbára földszintes házak közűl csak a templomok emelkednek

ki, a melyek közt a legrégibb a kőfallal borított, csúcsíves ref. templom, mely még a reformáczió előtti korból való. A község fekvésének festői jelleget ád a város keleti végén, magános, kúpalakú hegyen épült várrom. A város és vár valószínűleg a tatárjárást követő országrendezés alkalmával keletkezett. A XIV. században megkapta a városi kiváltságokat, s a koronavárosok sorába emelkedett. Az ország kettéválása után Erdélyhez tartozott. II. Apaffy Mihály összes máramarosi

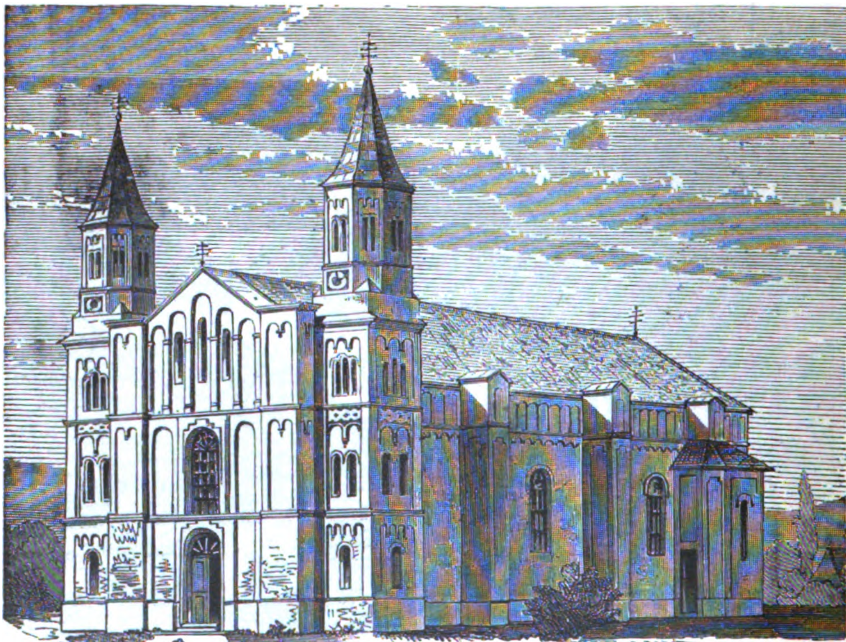
A MÁRAMAROSI HAVASOKBÓL.

birtokaival együtt a magyar koronának adta el. 1776-ban a várat kiürítették; a XIX. század elején elégheto részeit tűz pusztította el.

Huszton túl a vasút mentén van *Bustyaháza* (1666, nagyobbára orosz lak.) gőzfűrészmalommal és nagy kincstári faraktárral; még tovább keletre pedig *Técső* (4550, nagyobbára magyar lak.) egykoron szinte koronaváros. Református templomának egyik tűz ellen biztos helyiségében őrzik a máramarosi öt koronaváros levéltárát. Técsőtől és a vasúti vonaltól nyugatra fekszik *Visk* (4443, jobbára magyar lak.), melynek szorgalmas lakói főképen gyümölcstermeléssel és vászonszövéssel foglalkoznak. A községtől

öt kilométernyire, árnyas bükkerdők között van a Visk-várhegyi fürdő, melynek ásványos, sósavas, vasas vizét különösen női bajok ellen használják sikerrel.

Técsőről a vasút *Hosszúmező*, a negyedik egykori koronaváros mellett, a vármegye székhelyére *Máramarosszigetre* (17,445 lak.), visz. A város Nagy Lajostól kapta szabadalmait; hegyektől koszorúzott széles völgyben a Tisza és Iza összefolyásánál fekszik. Legszebb része a nagy piacz és környéke. Itt van a városi vigadó, a róm. katholikus és a ref. templom, a ref. kollegium és a kegyesrendiek társháza. Ezeken

A HUSZTI GÖR. KATH. TEMPLOM.

kívül kiemelkedik a többi, részben igen csinos lakóház közül a gör. katholikus templom. A vármegyeházával szemben két máramarosi honvédnek, a ref. kollegium épülete előtt pedig Szilágyi Istvánnak, a tudós igazgatónak szobra, illetőleg mellszobra szolgál a város díszéűl. Szigetnél találkoznak a máramarosi sótelepre vezető keskenyvágányú vasutak. E sótelepek közűl a legközelebbi az *Aknaszlatina* (2325 lak.) melletti. E több mint két km. hosszú és 1·7 km. széles sótelep legnagyobb és legszebb bányája a «Miklós-Kunigunda», melynek mélysége közel 170 méter. A szlatinai sóbányákat legújabban az elöntés veszélye fenyegette, de ezt szerencsésen elhárították. A bányák évenkint fél millió

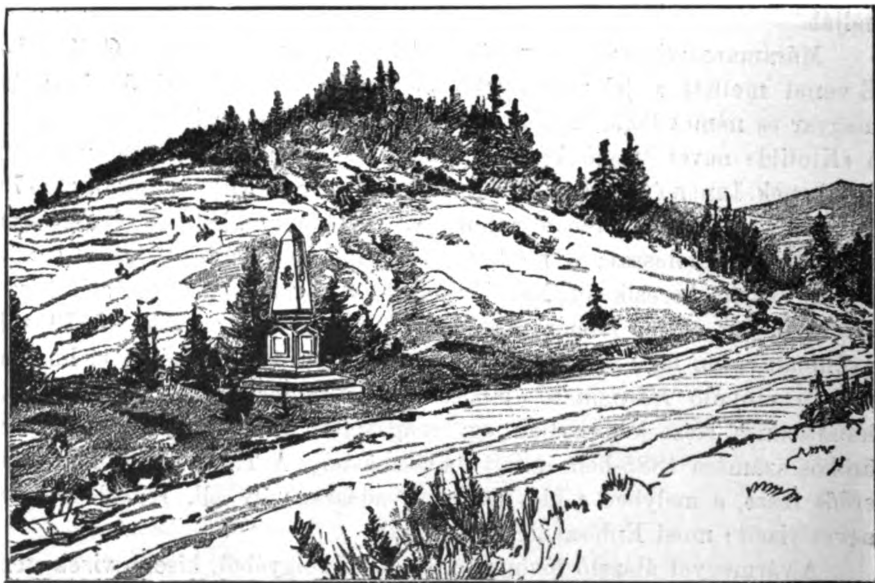
mmázsa tiszta sót szolgáltatnak. A második sótelep a Róna völgyében *Rónaszék* (1536 lak.); közelében ősrégi bányászat nyomaira vallanak az ott talált bronz bányaeszközök. A XVII. században itt volt a sóbánya-gróf székhelye; azóta azonban több bányát elárasztott a víz, köztük a legérdekesebb a 138 m. mélységű Apaffy-bánya, melyben a vizre csillogó sókupola borúl. A harmadik sótelep *Aknasugatagon* (1792 lak.) van, Szigettől 18 kilométernyire; bányái közűl a Gábor-bányát művelik, s ebből évente 1/4 millió mm. tiszta sót termelnek. Sugatag közelében *Budfalva* mellett ezüst- és ólombányákat mívelnek; a Gutin lábánál pedig *Bréb*-fürdő vizét a vidék lakói csúzos bántalmak ellen használják.

Máramarosszigettől a vasút a Tisza völgyén átvezet Galicziába. E vonal mellett a jelentékenyebb községek: *Nagybocskó* (5294 rutén, magyar és német lak.), igen jó gyümölcs-, különösen szilvatermesztéssel; a «Klotild» nevet viselő kémiai gyárban kénsavat, szódát, sósavat stb. készítenek. Innen észak felé 10 kilométernyire van *Kabolapolyána* (1778, felében magyar és felében rutén lak.), vashámorokkal és olvasztókkal meg szegkovácsolással; a mellette levő kies Gyertyánliget-fürdőt a környékről sokan keresik föl. Nagybocskó fölött a nagyobb állomások *Terebesfejérpatak* (2185 jobbára rutén lak.), üveggyárral; *Rahó* (5879, túlnyomóan rutén lak.) és a szétszórt házakból álló 24 kilométernyi hosszúságban elnyúló *Kőrösmező* (9029 l.), nagy erdőségekkel. Terebespatak határában a Tisza jobbpartján egy magaslaton áll a néhai Rudolf trónörökös számára 1885-ben épített vadászkastély. A Tisza völgyének az az erdős része, a melyben a kies fekvésű vadászkastély áll, régebben *Kuri* nevet viselt; most Erdészvölgynek hívják.

A vármegyét átszelő fővölgyből, a Tisza völgyéből, kisebb vizek mentén vezetnek az országutak az északi rutén, meg a déli oláh vidékekre. Husztról indúl ki az út a Nagy-Ág mentén ennek forrásvidékéhez, melyet Verhovinának neveznek. A magas hegycsúcsok és bérczek közt a legnagyobb község *Ökörmező* (2936 rutén lak.); annak, valamint az egész Verhovinának lakói csaknem kizárólag állattenyésztéssel és erdőgazdasággal foglalkoznak. Ugyanez a foglalkozása a tarczavölgyi lakosoknak, a kik valóságos havasi gazdálkodást folytatnak. A Nagy-Ág alsó részéből nyugat felé visz az út a Dolha-patak mentén *Dolha* (2912 rutén lak.) községbe, melynek vasgyára 300 munkást foglalkoztat. Vasgyár van még az ettől északra fekvő *Rókamezőn* is (1481 rutén lak.), a hol különösen ásókat és kapákat készítenek.

A legnépesebb mellékvölgy a Visó völgye, a mely Nagybocskón fölűl indúl ki és a vármegye délkeleti részébe vezet. A nagyobb községek itt *Felsővisó* (7562 német és oláh lak.) és *Borsa* (7758, főképen oláh lak.).

Felsővisónak szeszfinomító gyára van. Tőle északkeletre fakad a *Suliguli* nevű, szénsavban leggazdagabb ásványvizünk; a forrás körül néhány lakó-, illetőleg fürdőházat is építettek. A Pietrosz lábánál elterülő Borsa mellett, Borsabányán, ólom- és szénbánya van; távolabb, valami 11 kilométernyire, a Sztrimatúra nevű szűk völgyben van a tatárverő hely, a hol 1717-ben a község népe a magyarok segítségével 12,000-nyi törökatár serget teljesen szétvert. A győzelem helyét emlékoszlop jelöli.

A BESZKÍDI HATÁROSZLOP.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A NAGY-ALFÖLD KELETI RÉSZE.

Varga Géza: Hajdú vármegye leírása. Debreczen, 1882. — *Zelizy* Dániel: Debreczen város leírása. Budapest, 1882. — *Hanusz* István *dr.:* A nagy magyar Alföld. Kecskemét, 1895. — K. *Nagy* Sándor: Biharország. Nagyvárad, 1884—88. — *Márki* Sándor *dr.:* A Fekete Körös és vidéke. Nagyvárad, 1887. — *Gaal* Jenő: Békés megye. (Megyei monografiák). — *Márki, Simonkai, Gaal:* Aradmegye leírása. Arad, 1892—98.

Jász-Nagykún-Szolnok vármegye. Az ország különböző részeiből naponkint 33—35 személy- és gyorsvonat érkezik *Szolnok*ba, s ugyanannyi indúl tovább minden irányban. Már ez a körűlmény is tanúsitja, hogy földrajzi helyzete nagyon kedvező. A Zagyva ott ömlik a Tiszába, melyet délnyugati útjából délfelé térít és gőzhajók hordozására s forgalomra még alkalmasabbá tesz. Két folyó, hét vasút, hét országút köti össze az ország legnépesebb városaival, melyek közt neki van a legjobb központi fekvése. Abban a körben melynek sugara a Szolnok és Nagyvárad közt levő (légvonalban 66 km.) távolság, benne van Budapest, Szeged, Szabadka, Debreczen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Arad, Nagyvárad, Miskolcz, Csaba, Makó, Kiskúnfélegyháza, összesen 1.453,000 lakossal; abban a körben, a melyet ugyanakkora sugárral Budapest körül kanyarítunk, a körbe eső 12 legnépesebb városnak (Kecskemét, Miskolcz, Félegyháza, Fehérvár, Szentes, Czegléd, Győr, Nagykőrös, Jászberény, Szarvas, Eger, Mezőtúr) csak 388,000 lakosa van; amott a központot (Szolnokot) is számítva, 1.478,000, emitt (Budapest központtal) 1.208,000 a legnépesebb 13 város lakossága.

Szolnok ennek a kedvező földrajzi fekvésének köszönhette közlekedési, katonai és közigazgatási jelentőségét. Jász-Nagykún-Szolnokmegye a Jászságból, Nagykúnságból, s Heves és Külsőszolnok vármegyék Tiszabalparti részeiből 5374 km²-en alakúlt. 350,000 tiszta magyar lakosa 6 városban és 46 nagyközségben él; kisközsége nincs is. Szolnok r. t. város 25,000 lakossal az Alföldnek most már biztosan fejlődő helyei közé tartozik. Vasúthálózata, az államvasutak műhelye, több szép középülete, főgimnáziuma és alsó kereskedelmi iskolája, művésztelepe, élénk gazdasági egyesülete, terménykereskedése stb. — haladásának megannyi jelei.

Szolnoknál a Zagyva jobbpartján nyílegyenesen visz a vasút a *Jászság* szivébe. Majdnem nyolczszázesztendei kiváltságos élet után a jászoknak és kúnoknak is meg kellett barátkozniok a vármegyei élettel. El sem lehet képzelni, hogy valaha kún nyelven beszéltek, olyan tőről metszett magyarok; a jászok katholikusok, a kúnok reformátusok. A Jászságban 11, a Nagykúnságban 6, a már pestmegyei Kiskúnságban 8 módos és tiszta községben élnek. A három kerület központja és legnagyobb városa *Jászberény* volt, melyről már fentebb is megemlékeztünk.

SZOLNOK.

A jászok (körülbelül kilenczvenezeren) hiszik, s a tudósok egy része is állítja, hogy *Jászberény* volt Attila főhadiszállása, temetőhelye; Csörsz király a Jászságon keresztül ásatta meg híres árkát az avar nép védelmére; a honfoglaló magyarok a Zagyváig terjedő földet követelték Zalán bolgár fejedelemtől; s a városházán mutogatják és hét jász község czímerébe is odafestették a Lehel-kürtjét. A rendezett tanácsú város 27,000 lakosa ugyanannyi hektár földet mível. Környékén számos, szintén népes földmívelő község van, a melyeket a tanyák egész serege vesz körül.

A Jászság keleti határa a Tisza, melyen hajókon térhetünk vissza Szolnokra, a honnan a Tiszán valóságos történelmi kirándulást tehetünk a vármegye legdélnyugatibb részébe. Elhaladunk a már pestmegyei *Tószeg* mellett, melynek tiszaparti ősrégészeti leletei oly nagy föltűnést keltet-

tek; érintjük *Várkonyt*, a hol Endre király választást engedett Béla vezérnek a kard és korona közt; *Nagyrév*-et, a középkorban nevezetes átkelő helyet; Árpád és Zalán csatamezejének, Alpárnak átellenében *Tiszaug*-ot, melynek régészeti társulata Ugon, Ásotthalmán, Csépán, Szelevényen sok őskori régiséget ásatott ki. Szelevény már a Hármas-Körös mellett van, mint *Kúnszentmárton* is. Ez a rendezett tanácsú város kelet felé határos *Mezőtúr* rendezett tanácsú várossal, melynek 25,000 lakosa, jónevű főgimnáziuma és felsőbb leányiskolája van. A néprajzi érdekességek kedvelői különösen mázos cserépedényeiről ismerik. A város a rendkívül kanyargós Berettyó (Berekjó) mellett fekszik, melynek alsó folyását vagy valamely ágát a Névtelen Jegyző korában és még 1326-ban is Túr vizének nevezték. Mezőtúrról vagy Kúnszentmártonból egyaránt vasúton térhetünk vissza *Szajolra,* hová Szolnok felé a Tisza négyszázméteres vashídján juthatunk vissza. Szajolból, a Tiszavidéki vasút debreczeni vonalán, aranykalászszal ékes rónaságon folytatjuk utunkat. Először *Törökszentmiklóst* érjük, melynek kéttornyú szép temploma, nagy apáczazárdája, több nagy téglagyára, gőzmalma, stb. bizonyítja, hogy 22,000 lakosa a legértelmesebb magyar gazdák sorában foglal helyet.

Közelében, *Kisújszállás* rendezett tanácsú városban, már a Nagykúnságban vagyunk. A tatárjárás előtt a vármegyének ez a keleti része Kemej vármegyéhez tartozott és csak 1240-ben hasították ki belőle Kuthen király kúnjai számára Kolbászszéket, a melyet máskép Nagykúnságnak is neveztek. Hat községe volt: a már említett Kúnszentmárton, s itt egy tagban: Túrkeve, Kisújszállás, Karczag, Kúnhegyes, Madaras. Kemej vármegye azonban északon fölnyúlt egész a Tiszáig, a hol nagy birtoka volt a Tomaj-nemzetségnek, melynek ősét, a besenyő (kún) Tonuzabát és feleségét pogányságuk miatt Szent István élve temettette el az abádi rév mellé (talán a Kékhalomba). Onnan most vasúton jutunk vissza Kisújszállásra és a fővonalon *Karczag* rendezett tanácsú városba, a Nagykúnságnak (21,000 lakossal) most is legnépesebb helyére, mely 1900-ban háromszász holdon a maga erejéből állított földmíves iskolát. Mindakét város gimnáziumát abból a pénzből építették, a mely a 25 jászkún község közt fölosztott Páka és Mérges puszták árából nekik jutott. A nép művelődésének és jómódjának legfőbb előmozdítója a XIX. század első felében József nádor volt, a kinek, mint főkapitányuknak, a jászkúnok Karczagon emlékoszlopot emeltek.

A Kúnságnak és vele a hosszúnevű vármegyének búcsút mondunk, mert pár pillanat múlva átrobogunk a csatornázott *Hortobágy*-on, s Hajdú vármegye földjére érünk.

Hajdú vármegye 1876-ban 6 hajdúvárosból, 10 szabolcsi és 3 biharmegyei községből 3353 km² területen alakúlt. Most Debreczen sz. kir.

városban, Böszörmény, Nánás és Szoboszló hajdúvárosokban s 15 nagy és 2 kisközségben 220,000 lakosa van. Nevét a vármegye a hajdúvárosoktól vette, a melyeknek egy részébe Bocskay István fejedelem 1605 decz. 12-én 9254 megnemesített hajdút telepített, s a haza védelme fejében közös földet és szabadságokat ajándékozott nekik. Karczag felől jőve, legelőször érjük a Sárrét központját. A vasút fővonala ezen a lápos, ingoványos földön ágazik el Nagyvárad és Debreczen felé.

Északnyugatra a kacsázó helyeken túl látjuk a nádudvari tornyot, délkelet felé a tetétlenit, földesit és a hol a Kék-Kálló elhagyja Hajdú vármegyét, a melyet több helyütt elválaszt Bihartól.

DEBRECZEN: PIACZ-UTCZA.

*Hajdú-Szoboszló*nál végződik a Sárrét, s ott kezdődik a régi Hajdúkerület, melynek 6 városban 966 km² földön 63,000 lakosa volt.

Pár percz múlva *Debreczen* határában járunk. Szép határ: majdnem 96,000 hektár (957 km²); legnagyobb az egész országban, s az egész vármegye területének ²/₇-e. Öt vármegyére dűl, s a debreczeni ember a vármegye egyik végétől a másikig, a Kék-Kálló vizétől a Tiszáig, 79 km utat tehet meg a városa földjén, s e közben nem érint egyetlenegy falut sem. Debreczennek, mint városi központnak, Szolnok után mégis legkedvezőbb a fekvése; mert neki magának s a körülötte 66 km sugárral vont kör 12 legnépesebb városának 391,000 lakosa van, tehát valamivel több, mint Budapest ugyanakkora körének. A nagy alföldi város területén közel 80,000 ember lakik. Folyóvize nincs ugyan, de vasúton ötfelől kereshetjük föl «a puszták városát». Debreczennek szláv a neve (mint pl. Szolnoké is), de idestova ezer esztendeje magyar, még pedig tősgyöke-

VÁSÁR DEBRECZENBEN.

res magyar a lakossága, mely már 1562-ben elfogadta «a debreczeni hitvallást» és azóta «kálvinista Rómának» neveztetik. Híres nagy templomában mondta ki az országgyűlés 1849 április 14-én Magyarország függetlenségét. Jellemző népére, hogy a törökök, tatárok pusztításai idejében falak nélkül daczoltak ellenségeikkel, mint valaha a spártaiak. «Fellegváruk» a kollégium volt, melyből negyedfélszáz esztendő alatt sok kitünő ember került ki; az egyiknek, a csikóbőrös kulacs költőjének, Csokonai Vitéz Mihálynak, Izsó Miklós által készített szép szobra ott áll a kollégium előtt; azonkívül táblával jelölték meg szülőházát és vasemlékoszloppal a sírját.

HORTOBÁGYI TANYA.

Debreczen különben is az iskolák városa, a hogy a Hármas-kis-tükör másfél század óta tanítja: «ottan lakik Pallas sok tanítványával». Van 2 gimnáziuma, egy reálja, felsőbb leányiskolája, kereskedelmi, gazdasági és földmíves-iskolája, 3 tanítóképzője, stb. Sajtója negyedfél század óta gazdagítja a magyar irodalmat, színháza több mint száz esztendő óta számos igazi művészt nevelt. Sok erőt foglalkoztat Debreczen azzal is, hogy a vármegyének, a tiszántúli ev. ref. püspökségnek, az egyik kir. táblának, stb. székhelye. Állami épülete és intézete alig van; mindent önmagának köszönhet. Ujabban azt tervezi, hogy a Hortobágy ötödrészét (10,000 holdat) kihasítja, s annak jövedelméből fejleszti a kollégiumot egyetemmé.

A *Hortobágy* egy tagban az ország legnagyobb legelője; a csikósok, gulyások, juhászok, kondások igazi hazája. Ötvenezer holdján százötvenezer «jószág» legel. Az utasok már csak azért is fölkeresik, hogy megtudják, mi az a puszta, és hogy a maga valóságában lássák a magyar pász-

toréletet, a napkeltét, s a délibábot. A pusztán azonban most már vasút robog végig; egy részét szőlővel ültetik be, befásítják, fölszántják, hogy még több őrleni valójuk legyen Debreczen híres gőzmalmainak, melyek közt az «István» 1848-ból való. Az állattenyésztő és földmívelő város az iparnak és a kereskedelemnek is egyik központja. Országszerte híres a debreczeni perecz, mézeskalács, szappan, kolbász, szalámi, paprikás szalonna, stb. és jelentékeny a pipa-, tégla-, kályha-, kocsi-, szóda- gyártás, érczöntés stb. A debreczeni ember tehát a változott időkben is büszkén nevezheti magát a város polgárának, *civis*nek. A város folytonosan épűl, szépűl, s most már a környező szőlőskertekben is csínos nyaralók és házak emelkednek.

Debreczenből a vasutak három irányban vezetnek a hajdúvárosokba. A hortobágyi vasúton jutunk *Balmazújváros*ba, a hová a hajdúvér mérséklésére a XVIII. században württembergi svábokat telepítettek le, de ma már azok is magyarok. Északnyugat felé érünk *Hajdúböszörmény*be, az egykori Hajdúkerület székvárosába, melynek rendezett tanácsa s 25,000 jómódú lakosa a maga erejéből állítja föl Bocskay István szobrát. Még odább északra van *Hajdúdorog*, a magyarnyelvű görög katholikusok legnagyobb egyházközsége és *Hajdúnánás* rendezett tanácsú város (16,000 l.). A harmadik (nyíregyházi) vonalon egyenesen északra, Debreczen óriási parkján, a Nagyerdőn és a földmívesiskola telepén keresztűl, homokbuczkás vidéken jutunk *Hadház* hajdúvárosba (8000 l.). A hajdúk kemény népéből itt is, a többiben is, jó katonák kerűlnek ki; főfoglalkozásuk azonban mindenütt a földmívelés és állattenyésztés, melyet szabad emberhez legméltóbbnak tartanak. Hanem azért alig akad, a ki írni-olvasni ne tudna, s a hat hajdúváros közűl háromnak van középiskolája. Hajdú vármegyét a negyedik irányban az érmihályfalvi vonalon, *Vámospércs*nél, a Kék-Kállónak mindakét ágán átrobogva hagyjuk el.

Bihar-vármegye. A hajdúk ivadékai élnek Bihar vármegye nyugati sík felében is. Ide látszik *Álmosd*, a hol a hajdúk 1604 okt. 15-én Bocskayhoz csatlakoztak s megnyerték számára az első csatát. Érmihályfalvától fogva, hol a szatmári vasútról a viczinálisra ülünk át, az Érmelléknek mind a 18 helysége Bocskayra és a hajdúkra emlékeztet. *Székelyhíd*, a Zólyomyak vára volt az első, mely meghódolt neki. Az álmosdi diadal híre *Diószegről*, a világhírű érmelléki borvidék főhelyéről, szalasztotta meg Belgiojoso császári vezért. Félegyházáról, a hol a Berettyó vizét elérjük, nyugat felé látjuk *Kismarjá*-t, a Bocskayak ősi birtokát. Szívesen lakott Bocskay odább délre, a kereki várban is. Két vára közelében feküdtek azok a helységek, a melyekbe hajdúkat telepített. A XVIII. század elején a kincstár ezeket a helységeket eladta egyes földesuraknak, pl. a derecskei uradalmat 13 községgel a herczeg Esterházyaknak; a hajdúk ugyan nem válthatták meg

magukat, mint a jász-kúnok, de nem is hagyták az «igazságukat». Ez a nép tartotta meg Bihar sík vidékét a magyarságnak és az az erős történelmi érzék, a mely ehez a földhöz köti. Ha Félegyházán félbeszakított utunkat az érmelléki vasúton a Kösmő vize ellenében tovább folytatjuk, utunkba esik *Bihar* földvára, melyet az ezredév beteltekor emlékoszloppal jelöltek meg, s úgy jutunk be *Nagyváradra*, a hová a magyarok félezredéven át zarándokoltak a város alapítójának, Szent Lászlónak sírjához.

Nagyváradról, a melyet másutt ösmertetünk, a bihari síkságot — a most használt vonaton kívűl — vasúton három irányban járhatjuk be. Az egyik Püspökladány és Budapest felé északnyugatra vezet. Legnevezetesebb állomása *Berettyóújfalu*. A határába olvadt herpályi pusztán, a csonkatorony tövében találták a IV. századbeli híres pajzsdudort; nyugaton a kovácsi puszta felé mutatják a bihari remetének, Bessenyey Györgynek a sírját. Újfalu egyúttal a Sárrét főhelye. A Berettyó Sárrétje a kovácsi pusztánál kezdődött, s a zsákai és szerepi várakat is magában foglalva, Bihar határain túl Püspökladányig és Füzesgyarmatig terjedt. A mocsaras, «kotús» helyen évenkint nehány millió kéve nádat vágtak, gyékényéből ágyakat, székeket, kosarakat fontak, s vadásztak, halásztak és rákásztak benne; egyéb hasznát alig vették. Mióta azonban a Berettyót Újfalu és Szeghalom közt szabályozták, a vadvizek csaknem mindenünnen lehúzódtak, s a föld a fölgyüjtott rétek helyén pompásan terem. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha a viczinálison Püspökladánytól a békési Szeghalomig megyünk, mert ez a vonal a Berettyó egykori Sárrétjének közepén halad. Szeghalomról Vésztőn keresztűl viszont a Kis-Sárréten, vagyis a Sebes-Körös ingoványain keresztűl térhetünk vissza Biharba. Viczinálisunkról látjuk *Csökmőt*, a melyet «a csökmői sárkány» tréfás históriája vadrucza, gém, vadlúd, szárcsák barlangjának nevez. A «kenyeres» Okány, Zsadány, Ugra mind nem oly mocsarak már, mint régen. Körösszeg-Apáti mellett a *körmösdi* pusztán legel Magyarország legrégibb és legszebb fajgulyája, a 700 darabból álló Csáky-gulya. A Csákyaké volt *Körösszeg*-vára is, a mely alatt IV. Lászlót 1290 július 10-én a kún vezérek meggyilkolták. *Palotán* nyugszik Frimont antrodoccoi herczeg († 1831.), ki itteni kastélyát Pompeji és Herculanum régiségeiből valóságos múzeummá alakította át.

Nagyváradról, hová csakhamar bedöczögünk, az alföldi vasúton indulunk újabb utunkra, délnyugat felé. A lessi völgynél jobbra nyugat felé keresi szemünk (Rojt és Oláh-Szentmiklós közt) Nagyfalut: «a kiszáradt nádast», «a réti madárnak, szárcsa-, vadruczának, bíbicznek, sirálynak» keresett tanyáját, a hol Toldi Miklós «bujdosott az éren, bujdosott a nádon». Céffától kissé délnyugatra van *Geszt*, Tisza Kálmán idejében a magyar Varzin, parkjában Arany János kunyhójával. *Madarász* alatt volt Győry Jakab hajdúkapitány híres csatája (1636), melyet a törökök ellen

a felriasztott darvak lármájával nyert meg. S mindjárt azután következik *Nagyszalonta*, Arany János szülőhelye. A csonkatorony, melyet már Petőfi megénekelt, most Arany János ereklyéit foglalja magában. A bihari síkság Aranyon kívűl is sok nagy szellemet növelt. Váradon született Pázmány, Szigligeti, Beőthy Ödön, Tisza Kálmán; Szalárdon Szalárdy János történetíró; Érsemjénben Kazinczy Ferencz, Csokajon a híres földrajzíró Fényes Elek. A pusztát, az Alföldet, valamennyi szerette; s főképen ezt a vármegyét, «Biharországot», melynek közel 11,000 km² földjén majdnem 600,000 ember lakik; s ennek épen az a fele magyar,

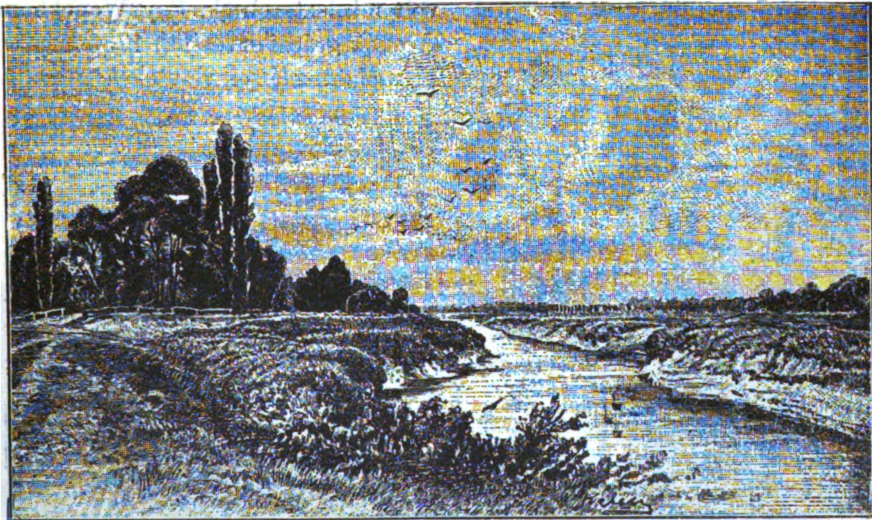

A GESZTI KASTÉLY.

a mely a síkságon él; pedig románok, sőt németek és tótok is akadnak köztük. A közelebbi állomás *Kötegyán*, vasúti csomópont. Északnyugati irányban Okány és Vésztő, keleti irányban a tenkei fürdő és Hollód felé járhatjuk be onnan az Alföldet; de délfelé folytatjuk utunkat *Sarkadra*. Ennek földvárát a kurucz hajdúk csak 1711-ben adták föl, a mikor már semmit se remélhettek. Most különösen gr. Almásy mintaszerű uradalma és országos hírű gulyája köti le figyelmünket. Ennél a városnál kezdődött a Fekete-Körös Sárrétje, mely délfelé Gyuláig tartott. Ma áldott termőföld az egész.

Békés vármegye. A Fekete-Körösön túl már *békési* földön járunk. Legközelebbi állomásunkon, *Gyulán*, még áll az ódon négyszögű vár, mely

1566-ban hódolt meg a nagyobb erő előtt. A mikor 1694-ben a törököktől visszavették, a vármegyének csak három községe volt, s a 3558 km² terület egyetlenegy Sárrét és egyetlenegy uradalom: a Haruckern Györgyé. Haruckern 240,000 koronáért vette meg a 350,000 hektárnál nagyobb vármegyét; ma háromszázszor nagyobb értéke van ott a földnek. A hol akkor 2000 ember sem tudott módosan megélni, most közel 300,000-en boldogúlnak. De az is igaz, hogy négyszázados múltja van itt a mezei szocziálizmusnak, mely a nagyuradalmakkal szemben az egész országban itt sürgeti leghatározottabban a kisbirtokok alakítását.

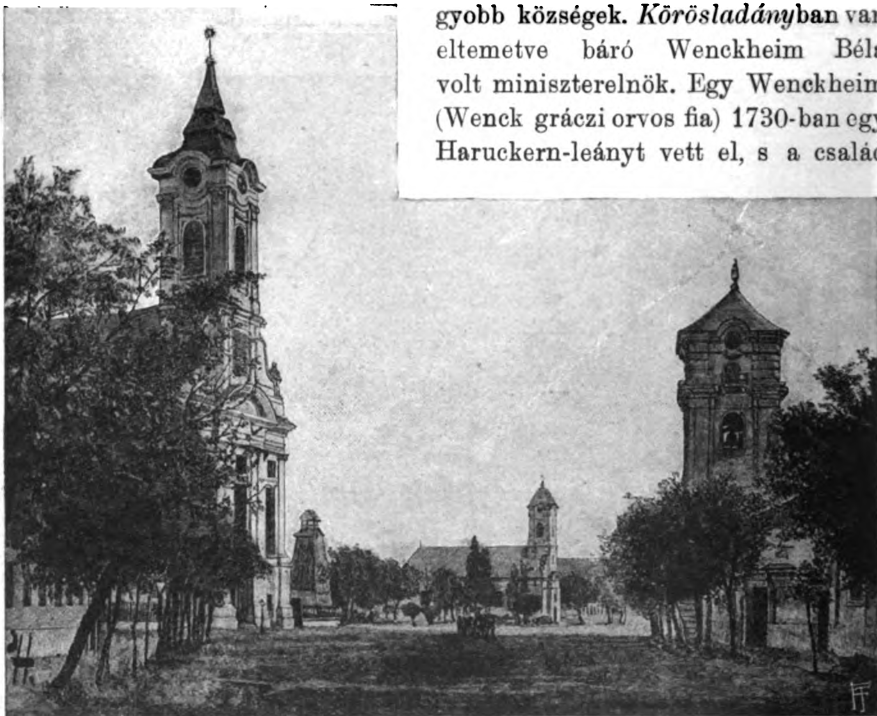

A FEHÉR-KÖRÖS TÖLTÉSEI, BÉKÉSMEGYÉBEN.

A vármegye székhelye *Gyula* rendezett tanácsú város, 22,000 magyar, német és román lakossal. A vegyesnyelvűség, mint az egész megyében, a XVIII. századbeli telepítés következése; de hazafias törekvésekben a város és a vármegye egész lakossága egybeforrt. A megyei múzeum (előtte Erkel Ferencznek, a város fiának mellszobrával), gimnázium, kórház, elmegyógyintézet, a tüdőbetegek népszanatóriuma, a villamvilágítás stb. élénk és dicséretes jele a sokáig elhanyagolt város újabbkori haladásának. Békés vármegyének csak 28 községe van, de kevés kivétellel mindegyiknek több a lakosa 4000-nél; nád helyett cserepes házakkal, aszfalt-járókkal, s az Alföldön ugyancsak sokba kerülő jó országutakkal. A legközelebbi állomás, *Csaba*, félszázad előtt az ország legnagyobb faluja, most 38,000 lakossal az ország legtekintélyesebb és a vármegye legvirágzóbb nagyközsége, az ország legnépesebb ágostai evang. egyházával, színházzal,

gimnáziummal, földmívesiskolával, pénzintézetekkel, s nagy forgalommal, melyet az öt irányban haladó, részben mótoros vasutak közvetítnek.

Először is a megye névadóját és régi fővárosát, *Békés* nagyközséget (25,000 l.) keressük föl, hol vár emelkedett a Fehér- és Fekete-Körös egyesülésének védelmére. Most az utóbbi odább délen szakad a Fehér-Körös csatornájába, *Doboz*nál, mely 1075-ben már a királyi kondások telepe volt. Békéstől északra érjük el a Sárrét békési szakaszát. Itt *Vésztő*, Szeghalom és Füzesgyarmat a nagyobb községek. *Körösladány*ban van eltemetve báró Wenckheim Béla volt miniszterelnök. Egy Wenckheim (Wenck gráczi orvos fia) 1730-ban egy Haruckern-leányt vett el, s a család

BÉKÉS-CSABA FŐTERE.

ez összeköttetés következtében örökölte a Haruckern-birtokot, Békés vármegye nagy részét. Ladányból Dévaványa szolnokmegyei terület felé kerülve jutunk *Gyoma* nagyközségbe (11,000 l.), mely már a Hármas-Körösnél fekszik. A Mezőtúr-mezőhegyesi viczinális visz a nyugati részbe. Első nagyobb állomásunk *Szarvas* nagyközség (26,000 l.), a melyet a Névtelen Jegyzőtől 1469-ig Szarvashalomnak is hittak. 1779-ben Tessedik Sámuel ág. ev. lelkész itt alapította hazánk első gazdasági és ipariskoláját, mely ugyan a keszthelyi Georgikon fölállítása következtében 1806-ban megszűnt, de az 1834-ben Mezőberényből ide áthozott híres gimnázium visszaadta

Szarvas közművelődési jelentőségét. Itt van, Hunfalvy számítása szerint, Magyarország földrajzi középpontja. A vármegye legészaknyugatibb községeit (Szent-Andrást és — «világlátott harangozójával» — Öcsödöt) oldalt hagyva, délfelé a vasúton átmegyünk *Csabacsűd*ön, mely 1596 óta puszta, de Eötvös József, Rosty Pál és Tréfort Ágoston irodalmi munkássága következtében országszerte ismeretes. Kisszénásról szárnyvasút vezet *Kondoros*ra, mely már 1228-ban fennállott, de 1590 táján elpusztúlt és újból csak 1876-ban alakúlt községgé. Ez volt a szíve a békési pusztaságnak: köröskörűl 19 km-re, 1100 km² területen sehol sem volt falu. De most is úgy van, a hogy Arany megírta: «Kondorosi csárda mellett gulya, ménes ott delelget.»

A vasút elvisz bennünket a *csákói* puszta mellett, hol a múlt század ötvenes éveiben gr. Batthyányék a politikai tekintetben is híres vadászatokat rendezték; útba ejtjük *Szent* (helyesebben Szente) *tornyát*, hol Justh Zsigmond «paraszt színházában» magyar «parasztok» adták elő Shakespeare és Molière darabjait. *Orosháza* nagyközségben érdemes kissé körűltekintenünk. 21,000 lakosának kétharmada ágostai evangelikus és így jobbadán tót származású, de most nyelvben, viseletben, érzületben lelkes magyarok, a kik ék gyanánt állanak a nehezebben símuló csabai, szarvasi és tótkomlósi tótok közt. Itt laknak a megye leggazdagabb földmívesei, s a megyében itt foglalkoznak legtöbben mesterségekkel. A maguk erejéből állítottak több pénzintézetet, de a szegényeknek is házat építettek már 1822-ben. Aszfaltos járói, gránittal kövezett utczái vannak. *Tótkomlós*, a Marosból kiszakadó Szárazér mellett, a leghíresebb magyar torzképrajzoló, Jankó János szülőhelye, s a vármegye legdélnyugatibb része; a legkeletibb *Kétegyházá*ra az Arad-csanádi vasutak egyik szárnyvonalán át Mezőhegyes felől, már csanádi területen jutunk el. *Kigyós*on a Wenckheimok kastélya és parkja érdemel megtekintést. Csabáról az alföldi vasút Gerendáson, Csorváson és Orosházán, a leggazdagabb vidéken visz bennünket Csongrád vármegyébe, Szeged felé.

Csongrád vármegye. Személyvonattal 40 percz alatt érkezünk *Hódmezővásárhely*re, a melynek 760 km² a határa; Csongrád vármegyének több mint egy ötödrésze, s nagyobb egyik-másik német fejedelemségnél. Határába 17 pusztaközség olvadt. Mégis nagyon sok a zsellér, s a lakosság jelentékeny része földmunkával, kubikolással, aratással tartja fenn magát. A szocziálisták (népies nevükön czuczilisták) 1894-ben nagyobbarányú lázadással vonták magukra a politikusok figyelmét. A város újabban nagyon épül; 61,000 lakosa 11,000 házban lakik. Szellemi életének a gimnázium, iparának a hét gőzmalom a központja, hanem azért földmívelés, állattenyésztés a lakosság főfoglalkozása. Egy módos polgára artézi kút ásatásával adott példát az alföldi városoknak, hogy jó ivóvízzel lássák el magukat. Vásárhelynek egymagának 21 artézi kútja van.

Észak felé Mindszentnek kanyarodva, Szegváron, Csongrád régi székvárosán át jutunk az új székhelybe, *Szentes* r. t. városba (31,000 l.). A vármegyének 3414 km²-nyi területén ugyan két sz. kir. városa is van (Szeged és Hódmezővásárhely), hanem azért itt emelkedik a vármegye háza, a mely a gimnáziummal együtt a város legszebb épülete. 1885-ben emléktáblával jelölték meg azt a házat, a melyben Horváth Mihály, a nagy történetíró született. Szentes sokat szenvedett a Körös miatt. A Körös az ezredéves *Csongrád* nagyközség (23,000 l.) határában ömlik a Tiszába, mely a vármegyét két, körülbelül egyenlő részre osztja. Ismerős vidéken járunk, akár valamelyik tiszai gőzhajón, akár vasúton keressük föl Algyőt, a híres tiszai vashíddal és Szegedet, hazánknak Budapest után legnagyobb városát. A megyének lakossága 132,000, a két törvényhatósági várossal együtt több mint 300,000.

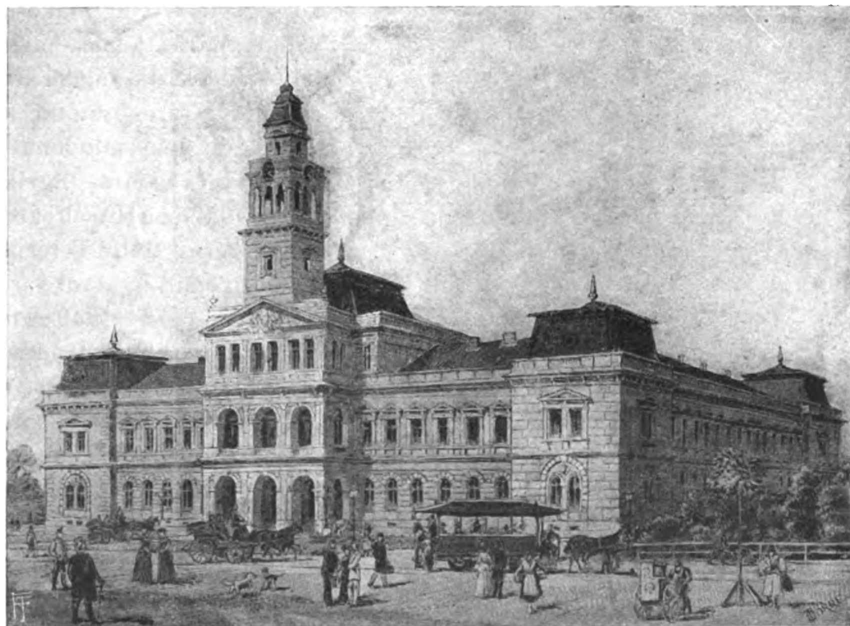
Szeged táján ömlenek a Tiszába a szomszédos **Csanád vármegye** folyói, a Maros és a Száraz-ér. Amazt vasúton, Hódmezővásárhely felől jövet, Földeáknál, emezt a most torontáli, hajdan csanádi Szőregnek kerülve, Makónál érjük legközelebb.

Makó r. t. város a székhelye Csanád vármegyének, melynek 1618 km²-en s 26 nagy- és 3 kisközségben 143,000 lakosa van. Az egész országban aránylag Csanádnak van a legtöbb szántóföldje, s így városai is földmíves jellegűek. Pl. Makó 6500 házában 34,000 (egyben tehát csak 5—6) ember él. Gazdag nép; 1902-ben 1446 tonna (körülbelül 200,000 db) leölt hízott libát, 15,661 tonna (1566 waggon) vöröshagymát, 23,557 db sertést, tömérdek gyümölcsöt szállított a vasúton, többnyire Angliába és Oroszországba. Főgimnáziuma, polgári leányiskolája és színháza újabban épült. A város lakosai ref. és kath. magyarok; magyarok az ú. n. oroszok is, t. i. a görögkatholikusok, s itt van a nazarénusoknak egyik legrégibb gyülekezetük. A reformátusok itteni egyházának alapítója maga Szegedi Kis István volt (1548), az Alföld reformátora.

Csanád vármegye vasúti csomópontja *Mezőhegyes* nagyközség. Ez a magyar mezei gazdaság fővárosa és legnagyobb büszkesége. Világhírű állami ménesuradalmát 160 km² területen 1785-ben II. József császár alapította. Méneseiben és bizonyos fényűzéssel berendezett istállóiban ménes-katonák gondozása alatt, 1800—1900 nemes fajló van. Híresek a Csáky- és Almásy-féle gulyák, a kondák, csürhék, juhnyájak. Utunk százados, gyönyörű fasorok közt vezet a mintagazdaság minden részébe. Nincs az a gazdasági gép, a melynek működésével meg nem ismerkedhetnénk; talán az éjjeli cséplés látványa a legelragadóbb, a midőn egy-egy szérűn 8—10 gép csépel villamvilágítás mellett. Az elevator tornyáról alátekintve, igazán óriási parkot látunk magunk előtt. A gazdasági ipar is nagyon fejlett. A mezőhegyesi termésen kívül a czukorgyár és finomító a Kovács-

házáról, Bánhegyesről, Medgyesegyházáról hozott 36—40,000 tonna czukorrépát is földolgozza. Van az uradalomnak gőzmalma, szeszfinomítója, 7 szeszgyára, saját hordozható vasútja, 20 km. hosszú csatornahálózata, telefonhálózata és vásártartása. Ó-német stílusban épűlt szállójában és kaszinójában mindig vannak idegenek, a kik Európa különböző részeiből jönnek e mintagazdaság tanulmányozására.

A mit itt nagy arányokban láttunk, kisebbekben láthatjuk a környéken sokfelé; mert a mezőhegyesi példa a csanádi, békési és aradi birtokosokra valóban nevelő hatást gyakorolt. Vasúton mehetünk Pitvaroson, Ambrózyfalván és Nagymajláton át a békésmegyei Tótkomlósra és Orosházára; Végegyházán, Református- és Mező-Kovácsházán, Tótbánhegyesen és Apáczafalun át a szintén békési Kétegyhazára; Mező-Kovácsházán és Magyar-Bánhegyesen át ugyanoda és Batonyán keresztűl.

ARAD: A VÁROSHÁZ.

Arad vármegye. Batonyánál oldalt hagyjuk Pereget, mely a tatárjárás idejében nagy német község volt. A pécskai nagysáncz és a szőlőskertek tövében hazánk egyik leggazdagabb őskori telepét érintjük. Maga *Pécska* — az élő és a holt Maros egyesülésénél — tulajdonképen egy magyar és egy román nagyközségből áll. Együtt 17,000 lakosa van, az 1887-ben csúcsíves stílusban emelt díszes róm. kath. templom tövében.

1885-ig Pécska volt (most Arad) a marosmenti hatalmas kincstári jószágigazgatóság székhelye. Jómódú, sőt fényűző nép lakik benne; a pécskai lány 13 szoknyát is fölvesz magára, hogy gazdagságát mutogassa; cselédvásárai még nem mentek ki a divatból. Derék gazdái már 1882-ben méhészegyesületet alakítottak.

Gazdag vidéken érkezünk *Arad* sz. kir. városba (56,000 l.). Arad a székhelye *Arad vármegyének*, a melynek 6443 km² területen, egy sz. kir. városban, 62 nagy- és 154 kisközségben 370,000 lakosa van. A Maros, a mely mellett Arad fekszik, valaha két egyenlő részre osztotta a vármegyét; most mindenütt annak déli határa. Egyik kanyarulatában Hirsch báró tervei szerint Mária Terézia idejében épült az aradi vár, a honnan 1848—1849-ben 45,000 bomba hullt Aradra, mely azonban még szebben épült újra, s most állami dédelgetés nélkül, a maga erejéből biztosan és gyorsan fejlődik. Öt vasút találkozik ottan, köztük az Arad-csanádi, mely 315 km. hosszú. Vasúti kocsigyára, sok műmalma és szeszgyára (melyek közűl a Neumann-féle hazánkban a legnagyobb) külföldről is kap megrendeléseket. Arad körútjain és az Andrássy-úton palotaszerű házak sorakoznak egymás mellé. A Szabadságtéren emelkedik 1890 óta a vértanúk szobra (Zala György megható műve), annak emlékére, hogy 1849 október 6-án az aradi vár alatt négy magyar vezért főbelőttek, kilenczet pedig fölakasztottak. Emlékkő jelöli az utóbbiak halálának helyét, múzeumban gyűjtötték össze a rájuk vonatkozó emlékeket, nagyszerű mauzoleumban készülnek elhelyezni holttesteiket, s magát Aradot a vértanúk városának nevezik. A gimnázium,

AZ ARADI VÉRTANÚK EMLÉKE.

reáliskola, kereskedelmi-, fa- és fémipari, polg. fiú- és leányiskola, az állami és a gör. kel. tanítóképző, a gör. kel. theologia stb. sok tanulót vonz Aradra. Közel 50 egyesülete közül a Kölcsey-egyesület, a mérnökegyesület stb. szintén a közművelődés ügyét szolgálja. Arad egyúttal gör. kel. püspökség székhelye is.

Környékén jómódú községek és nagy uradalmak sorakoznak egymás mellé; pl. Az arad-budapesti vonalon Sofronya (hajdan Két-Sopron), Kurtics (hajdan Kurtegyháza), Mácsa (a Károlyiak parkjában Damjanich és Lahner tábornokok sírjával) és Lökösháza. Kétegyházáról viczinálison megyünk *Elek*, gazdag sváb községbe, a honnan 20—30 megyei virilista kerül ki. Székudvarnál először érintjük a Nádor-csatornát, a mely a vármegye legészaknyugatibb részén, Gyulavarsándnál, 79·3 km. út után egyesűl a Fehér-Körössel, melyből Gavosdiánál szakad ki. József nádor pártfogásával Beszédes József tervei szerint az egészet Arad vármegye építtette (1833—1840) a vizek szabályozása és a malomipar előmozditása végett. József nádor varázsolta elő a pusztaságból a *kisjenői* mintagazdaságot is. A takarmánynövényeket, vasekéket, cséplőgépeket (1845) stb. a nagy nádor ismertette meg ezzel a vidékkel, s a földmívelés mellett az állattenyésztésre is gondot forditott. A vármegye északi részén Erdőhegy, Nadab, Ágya (melynek erdejében kápolna áll, László kir. herczeg halálosvégű vadászszerencsétlensége helyén). Miske, Feketegyarmat, Nagyzerind stb., a melyek már az Árpádok korában virágoztak, mind a kisjenői uradalomhoz tartoznak.

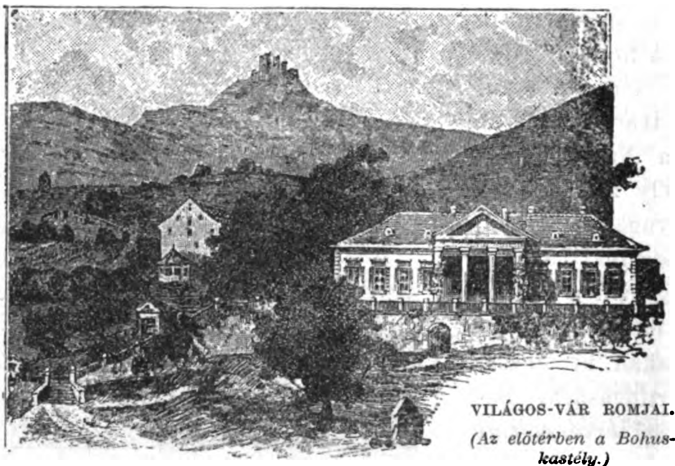

EMLÉKOSZLOP AZ ARADI VÉRTANÚK VESZTŐHELYÉN.

Délfelé a viczinálison Nadabon (az 1241. évi tatárjárás egyik leggyászosabb helyén) átmegyünk *Simándra*, hol az éneklő koldusok 1536-ban

külön telepet alkottak. A szomszédos gazdag *Szentanna* sváb fiai még Svédországot is bejárták bandájukkal. Érdekes különben fölemlíteni, hogy a Szentannán 1750-ben fölállított kegyesrendi gimnázium 1788 óta Temesváron működik. Itt a vasút kétfelé ágazik. Az egyiken — délnyugatnak — a szentannai avarsánczon és a szép ötvenesi uradalmon keresztül csakhamar visszajutunk Aradra; a másik nagy kanyarulatokkal keletfelé visz bennünket.

*Világos*nál érjük el Arad-Hegyalját, vagyis a Hegyes—Drócsa-hegységet, mely egyszerre emelkedik ki az Alföldből, s a Maros és a Fehér-Körös közt Arad vármegye délkeleti negyedét betölti. A körülbelül 75 km. hosszú és 15—30 km. széles hegységnek túlnyomóan kristályos kőzeteit belsejében erdőségek, lejtőin szőlőskertek födik. A szőlőmívelés virágzott már

VILÁGOS-VÁR ROMJAI.
(Az előtérben a Bohus-kastély.)

1198-ban is; a Világostól délre, a Maros felé eső borvidéket ménesinek, a Világostól keletre levőt magyarádinak nevezték. Amazt tüzes vörös bora, emezt könnyű asztali bora tette világhírűvé. A szőlőskerteket a regényes múltú világosi vár romjai koszorúzzák. Görgei 1849 aug. 13-án a világosi Bohus-kastélyban írta alá a fegyverletétel föltételeit, azonban magát a fegyvert a *Pankota* és *Szőllős* (a hegység és a Nádor-csatorna) közt levő sikon tette le. Nevezetes borvidék odább északkeleten a Csiger és a Fehér-Körös közt az apatelki Mokra-hegység is, melynek trahitjába I. Rákóczi György hatalmas pinczét vágatott, s borosjenei vitézeit sok szőlőskerttel jutalmazta meg.

A Fehér-Körös völgyének legnagyobb erőssége, a már említett Gyulán kívül, *Borosjenő* volt. Még áll és honvédkaszárnyáúl szolgál négyszögletű vára, melyet Haller Gábor 1652-ben építtetett újra, s elég épen

maradt török minaretje; de elpusztúlt a város fala, melynek nyolcz bástyája és három kapuja volt. A XVII. századbeli Evlia Cselebi török történetíró szerint, gyönyörű kertek és rózsaligetek vették körül a várost, mely csupa cserepes házakból állt, 200 boltja volt és minden ház előtt csolnak himbálózott a Körösön. A vasút Jenőnél kétfelé ágazik. Az egyik a Tőz-folyón túl Csermőig megy, honnan kocsin rándulhatunk ki *Vadász*ra, «a legvitézebb huszár» Simonyi óbester sírjához; a másikra, vagyis a fővonalra szállva, búcsút mondunk az Alföldnek, s a Hegyes-Drócsa és a Moma-Kodru szép hegyei közt, a Fehér-Körös kies völgyében folytatjuk utunkat. *Boros-Sebes*nél, Sárossy Gyula költőnk szülőföldjén, érdemes átűlni egy szárnyvasútra, hogy megtekintsük a *déznai* várromot, a *menyházai* hathatós fürdőt, vashámorokat és dolinákat. Borossebesen és

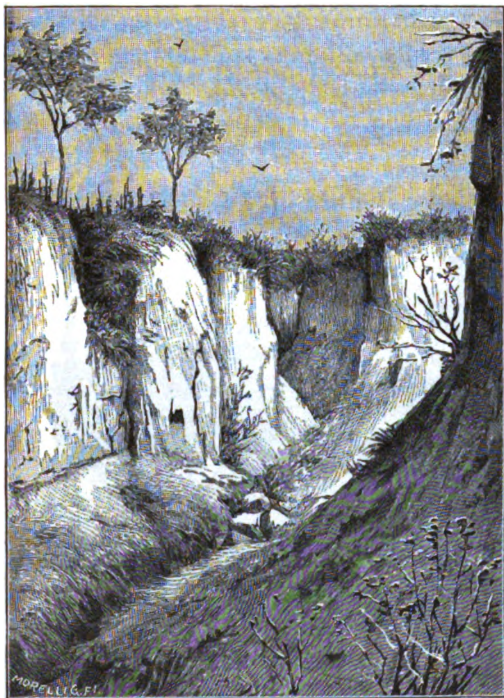

AZ ÖTHALOM GLOGOVÁCZNÁL.

Buttyinon túl a Körösvölgye épen ott szűkül össze, a hol — Gavosdiánál — a Nádor-csatorna kiszakad belőle. Bájos vidékekben gyönyörködve folytatjuk utunkat *Nagyhalmágy*ig, mely a vármegye legkeletibb községe. Az Arad-csanádi vasút végső pontja, *Brád*, már Hunyadban van.

Innen a Marosvölgyéhez vasút nem vezetvén, jobb, ha visszatérünk Aradra és onnan indulunk erdélyi utunkra. Arad most már jóformán összeépűlt Mikalakával, s ez, valamint délfelé Zsigmondháza és Újarad előbb-utóbb úgyis beleolvad. *Glogovácz* jómódú sváb községben még láthatók a bizerei apátság (nem az aradi prépostság) templomának romjai, s az Öthalom, a melyen a hagyomány szerint azt a véres országgyűlést tartották, melyben Vak Béla szenvedélyes hitvese, Ilona királyné, 68 főurat vágatott le. *Gyorok*nál érkezünk az aradi Hegyalja déli részére. Ezen borvidék központja *Ménes*, hol állami vinczellérképző-intézet van, és *Paulis*, hol a

Maros szorosa kezdődik. Vasúton, kocsin vagy gyalog néha több ezer búcsújáró szorong ezen az úton, hogy eljusson *Radná*ra, a Ferenczrendiek csodatevő Mária-képéhez. Radna fölött düledezik a *Solymosi*-vár, s vele átellenben — egykor Aradban, most Temesben — *Lippa*. Ez a két erősség volt valaha a Maros vonalának legerősebb vára. Útközben néhány faipartelepet érintve, jutunk *Soborsin*ra. Magát a megyét azonban csak a kisalmási pataknál hagyjuk el, a hol az utolsó szabadságharczban elesett honvédek jeltelen sírja van. A túlsó oldalon levő *Zám* már hunyadmegyei föld.

PAULISI LŐSZ-SZAKADÉK.

ÉSZAKI MEGYÉK.

A nagy Alföld északkeleti részén két nagyobb kiterjedésű megye van még, a melyeknek területe túlnyomóan szintén síkság: Szabolcs és Szatmár vármegyék.

Szabolcs vármegye területének legnagyobb része a Nyírségi-homokhát, ez adja meg a megyének legjellemzőbb tájképi sajátosságát. A megye északi határszélén a Tisza kanyarog, nyugati széle pedig csak a Tisza árteréig ér. A megye határa azonban helylyel-közzel átcsap a Tiszán is, így például északon átnyúlik a Latorczáig, s elfoglal egy kis területet a Bodrog- és Takta-közből. A Nyírségi-homokhát a Tisza és Szamos árterei között hol szelídebb, hol észrevehetőbb lejtővel ereszkedik a Kraszna-menti, északbihari és Hajdúmegyei alacsonyabb síkságokra. Széles hátát 50—80 m. magas buczkák és dombsorok teszik egyenetlenné, melyeket a szél halmozott föl. A többé-kevésbbé északi csapású homokhalmok között barázdák és teknők támadtak, melyek között számos (ma már részben lecsapolt) szikes vízzel telt tó, tócsa és medencze fehérlik.

A Nyírséget hajdan terjedelmes nyíresek borították. Ezek kiirtásával a terület lassan-lassan homokbuczkás tájékká sivárúlt. A lakosság, hogy

homokját megkösse és földjét az elszikesedés veszedelmétől megóvja, kénytelen volt komolyan munkához látni. A lejtők homokjának nagy részét a nép most már úgy használja ki, hogy szőlőt vagy ákáczot ültet, a hol pedig a szürkés kvarczhomok közé fekete termőföld is elegyedett, azt fölszántja vagy kapa alá fogja. Az egykori sivatagos külső ennélfogva már vagy egészen eltűnt, vagy a hol még meg van, ott is egyre szűkebb határok közé szorúl.

A vármegye 4639 km^2 területén az 1900. évi népszámláláskor 288,672 lelket írtak össze; egy km^2-re tehát 62 l. esik. A megye népe csekély kivétellel magyar (285,023). A lakosság vallás tekintetében a következőképen oszlik meg: róm. kath. 80,509, gör. kath. 56,615, gör. kel. 128, ág. evang. 17,239, ev. ref. 110,942, unit. 9, izr. 23,277, egyéb 53. A megye 7 járásában 131 község és sok tanya van.

A megye székhelye s egyúttal vasúti csomópontja *Nyíregyháza* r. t. város, 32,000 lakossal. A lakosok eredetileg betelepült tótok voltak, a kik azonban már mind megmagyarosodtak. A lakosságnak majdnem fele ág. ev. vallású, mely felekezetnek jóhírű főgimnáziuma van itten. A nyíregyháziak szorgalmas földmívelők. Tetemes részük a város határában elterülő tanyákon, szőlőkben és gyümölcsösökben él, s főképen borral és gabonával kereskedik. Nyíregyházáról a vasút négyfelé ágazik, ú. m. Ungvár, Szerencs, Debreczen és Mátészalka felé.

A Nyíregyháza—ungvári vonalon az első állomás *Sóstó*. Ez a fürdőhely kies erdő mellett, aránylag szép vidéken fekszik; sziksó-tartalmú vizét köszvényesek, görvélykórosok és bőrbetegek messze vidékről fölkeresik. A tó nyugati partján épült fürdőház elég csinos és kényelmes. A Csapig terjedő úton legnevezetesebb hely *Kisvárda;* ennek a nagyközségnek polgári iskolája van és egyébként is a megye legnépesebb községeinek egyike (8249 l.). *Demecser* mellett a fekete földben jó dohány terem.

A Debreczen—Nyíregyháza—szerencsi vonal mentén *Ujfehértó*, *Királytelek* és *Rakamaz* a legjelentősebb községek. Ez utóbbi hely mellett ütköztek meg 1849-ben a magyar hadak Schlick tábornok császári seregével, melyet visszavonulásra kényszerítettek. Rakamaztól északra, közel a Tiszánál épült *Szabolcs* kisközség, melyről a megye nevét kapta. Királytelken túl Görögszállásnál a vonat nyugatra ágazik el, s Tiszaeszlár, Tiszalök, Tiszadada, Tiszadob és Tiszapolgár községek határát szelve, a Tiszafüredi vonallal jut kapcsolatba. *Tiszaeszlár* neve a 80-as évek elején itt lefolyt állítólagos rituális gyilkossági pör révén vált emlékezetessé. Tiszapolgár (10,601 l.) és Szentmihály (7435 l.) a megye népesebb helységei közé tartoznak. Ez utóbbi a Tiszalökről Debreczenbe vívő vasút mellett fekszik.

Nyíregyházától délnyugatra, a szatmármegyei Mátészalkára vezető vasút mellett van *Nagykálló*, a megye egykori székhelye. E falusi külsejű

nagyközségnek régi megyeházán, az őrültek házán, algimnáziumán és néhány úrilakán kívül más kiválóbb épülete nincs. Nagykállóról a vasút a többi között *Kállósemjén* és *Nyírbátor* nagyközségeket érinti. A két utóbbi között a vasúttól északra van *Máriapócs*, látogatott búcsújáró hely. *Nyírbátor* a hasonlónevű járás főhelye (5939 l.).

Szatmár vármegye nyugati vidéke a Nyírséghez tartozik, északi és középső része sík, keleti szakaszát az Avas-hegység és a Kőhát, délkeleti tájait pedig a Bükk-hegység ágai hálózzák be. Északi határszélét Bereg felé a Tisza mossa. Az Avasság vizeit levezető Túr a megye északkeleti tájain kanyarog, míg a megye közepét a Szamos és Kraszna folyók öntözgetik. Ez utóbbi mentén támadt az Ecsedi-láp, mely sokáig hazánk legnagyobb mocsárvidéke volt. A láp 1901-ben történt lecsapolása előtt mintegy 300 km^2-re terjedt. Ingoványos talaján susogó nádasok, ritkás fűz- és égerfás berkek, vadruczás zsombékokkal, gémeklakta szigetekkel és kisebb-nagyobb tavakkal váltakoztak. A kanyargós víziutak valóságos útvesztőt alkottak, melyen csak a vidékkel ismerős lápi ember tudott eligazodni.

A megye sík részét borító fekete föld kitűnő búzát és föltűnően magasszárú kukoriczát terem. A lejtőkön szép szőlők és gyümölcsösök díszlenek, a keleti hegyvidékek pedig érczekben és savanyú forrásokban bővelkednek. Természeti kincsek dolgában kevés megye versenyezhet Szatmárral.

A vármegye 6278 km^2 területű és 367,570 lakost számlál, egy km^2-re tehát 59 l. esik. Nemzetiségre nézve legtöbb a magyar: 209,935; az oláhok száma 117,856. Róm. kath. 57,496, gör. kath. 151,165, ev. ref. 107,672. A megyében van egy törvényhatósági joggal fölruházott és 3 rendezett tanácsú város, továbbá 102 község, melyek 9 járásba vannak beosztva.

A vármegye székhelyét, *Nagykároly* r. t. várost, legkönnyebben Debreczen felől érhetjük el vasúton, mely Érmihályfalva elhagyása után lépi át a szatmári határt. *Érmihályfalva* nagyközségnél (5569 l.) a vasút különben délfelé *Érsemjénen* át *Székelyhíd*-nak is elágazik, mely utóbbi *Bihar-Diószeggel* együtt a kitűnő érmelléki borokat termeli. (Bakator = bocca d'oro = arany száj.) *Érsemjén* Kazinczy Ferencz szülőhelye.

Nagykároly még a Nyírségen épült, szőlőhegyekkel, kertekkel, erdőkkel és szántóföldekkel körülvett gazdálkodó város. Nevezetesebb épületei a Károlyi grófok stílszerűen átalakított várkastélya, a megyeház, a piaristák főgimnáziuma és rendháza, s a leányiskola. Koczkakövekből épült róm. kath. templomát Károlyi Antal gróf építtette 1769—1778-ig. Itt született Károlyi Gáspár, a biblia első magyar fordítója. A Károlyi-park egyik sarkát Kölcsey szobra ékesíti. 15,179 lakosának túlnyomó része magyar, az oláhok száma 300-ra sem rúg.

Az *Ecsedi-láp* vidékén *Nagyecsed* a legnépesebb község (3849 l.), a járás székhelye azonban a tőle északra fekvő *Mátészalka* (5272 l.). Az

előbbi község egykor erős várának ma már nyomai is alig vannak. A lápi tájéktól keletre, a Szamos közelében, *Csenger* a legjelentősebb község s egyúttal a hasonló nevű járás székhelye (3355 l.). A XVI. század második felében a reformátusok itt zsinatra gyűltek össze.

Nagykárolyból az egyik vonalon *Zilahra*, a másikon *Szatmár-Németibe*, illetve *Gilvácstól* elágazólag *Nagysomkútba* lehet jutni.

Mielőtt a vonat Szatmár-Németibe érne, *Nagymajtény* mellett halad el, hol 1711-ben 12,000 kurucz lovas tette le a fegyvert és esküdött hűséget I. József császárnak a szatmári békekötés után, mely tudvalevőleg véget vetett a Rákóczi-féle fölkelésnek.

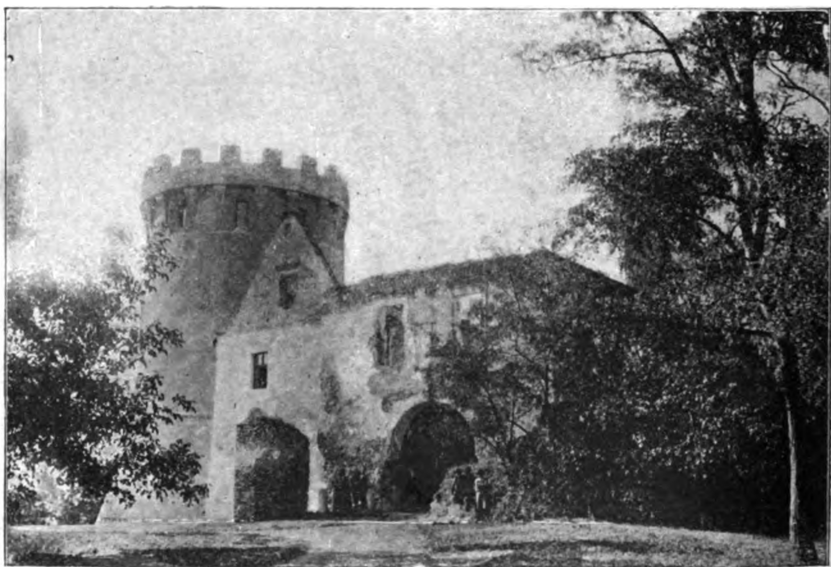

SZATMÁR-NÉMETI FŐTERE.

Szatmár-Németi, törvényhatósági joggal felruházott város 26,178 lakost számlál, a kik közűl 1900-ban csak 586 vallotta magát németnek, daczára annak, hogy az ország egyik legrégibb német telepe. A kath. és ev. ref. vallás híveinek száma majdnem egyenlő. A város a Szamos mindkét partján már az alföldi sikságon fekszik, s eredetileg két külön helység volt. Szatmár a magyarok bejövetelekor, vagy nemsokára azután keletkezett, Németit állítólag a Gizella királynétól ide telepített németek alapították. A város tágas, négyszögű főteréből az utczák négyfelé ágaznak szét. Itt áll a püspöki székesegyház, mely előtt állott egykor Kölcsey kis szobra. Szatmár-Németi a megye kulturális középpontja. A vidék műveltségét kath. és ref. főgimnáziuma, tanítónőképzői és egyéb nevelőintézetei terjesztik. A város főjövedelmi forrása a földmívelés, szőlő- és gyümölcstermelés; de kereskedelme is egyre gyarapodik.

Szatmár-Németiből a vasút egyik ága Nagy- és Kis-Peleskét és más községeket érintve Fehérgyarmatra, másik ága Szinyérváralján át Nagybányára visz, míg harmadik ága Erdődöt köti össze vele. *Peleske* és *Zajta* községek neveit Gaál József «Peleskei nótárius»-a örökítette meg. *Fehérgyarmat* a hasonló nevű járás székhelye (4210 l.). A Tisza közelében fekvő *Cseke* községben van Kölcsey sírja és emlékszobra. *Kölcse* a Túr közelében fekvő kisközség.

Szinyérvárálja már az Avasságban fekvő járási központ, 4633 magyar és oláh lakossal. Az Avasságban számos gyógyforrás fakad, ezek közül leglátogatottabb *Bikszád*-fürdő sóssavanyú vize. *Nagybánya* a Gizella

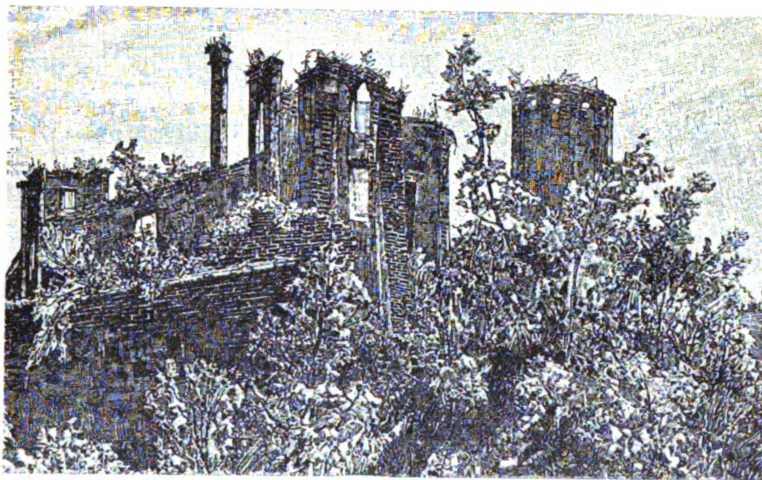

AZ ERDŐDI VÁRKASTÉLY.

királynétól idetelepített németeknek köszöni létét. Ez a régi csinos bányaváros a Zazár-völgyében épült. Északról a Rozsályból kiágazó hegyek lejtői védik. Ez az oka, hogy aránylag enyhe éghajlata van s lejtőin nemcsak szőlő, hanem jóízű gyümölcs, sőt gesztenye is terem. Erdőkkel koszorúzott hegyei aranyat, ezüstöt és ólmot szolgáltatnak. Nyaraló-telepén új festőiskola létesült. A bányászati és erdészeti hivatalokon kívül állami főgimnáziuma és jelentékeny múzeuma is van. Nagybánya egyébként r. t. város 11,169 túlnyomóan magyar lakossal, kik a mezőgazdaság mellett bányászattal és iparral is foglalkoznak. Nagybányától keletre esnek *Felsőbánya* r. t. város (4580 l.) és *Kapnikbánya*. Az előbbinek bányaigazgatósága alá tartoznak a környék arany- és ezüstbányái, ólom-, rézolvasztói

és zúzói. Felsőbányából érhető el a lapos tetejű *Rozsály* (1307 m.), Kapnikból pedig a bérczes külsejű, tarajos élű *Gutin* (1447 m.), a melyről három megye hegyvidékére gyönyörű kilátás nyílik.

Erdőd község egykori várát a Károlyi grófok csinos kastélylyá építtették át. A reformátusok 1545-ben zsinatot tartottak benne. Itt szövődött Petőfi Sándor és Szendrey Júlia szerelmi regénye, melynek költészetünk nem egy remek alkotást köszönhet. *Nagysomkút* a régi Kővár-vidéken a hasonló nevű járás középpontja, 2541 magyar és oláh lakossal, a kik számra nézve körülbelül egyenlők. A járás többi községeiben azonban már az oláh elem a túlnyomó.

A RÉGI ERDŐDI VÁR ROMJAI.

A BIHAR-HEGYSÉG.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A BIHAR-HEGYSÉG ÉS VIDÉKE.

Borovszky Samu dr.: Magyarország vármegyéi és városai. VI. kötet: Biharmegye és Nagy-Várad. Budapest, 1901. — *K. Nagy Sándor:* Biharország. Három kötet. Nagy-Várad, 1885. — *Schmid A.:* Das Bihar-Gebirge. Wien, 1863. — *Márki Sándor dr.:* A Fekete-Körös és vidéke. Nagy-Várad, 1877. — *Czárán* czikkei az «Erdély» 1901—1905. évfolyamában.

Hazánk keleti részének legnagyobb és legérdekesebb megyéje kétségtelenül *Biharmegye,* mely megérdemli a «*Biharország*» nevet, mert a területe 10,919 □ kilométer, lakosainak száma pedig több mint fél millió. Mintha kicsinyített képe volna Magyarországnak. Neki is van nyugati felében alföldje, keleti felében hegyvidéke, — a Duna helyett ott van a Sebes-Körös, a Tisza helyett a Fekete-Körös, — ott van a hármas csúcs a Bihar-hegységben és ott van az ő legnagyobb folyója által végig hasított s rohamosan emelkedő fővárosa, *Nagy-Várad,* a honnan minden irányban behálózza a megyét a vasutak nagy száma.

Épen azért ez a legalkalmasabb kiindulási pont a *Biharhegység vidékének* megismerésére.

A *Bihar-hegység* név alatt nem kell az összes bihari hegyeket érteni, melyek a megye keleti felét majdnem egészen elborítják, hanem csak azt a hegységet, melyet délről Arad-megye, keletről Torda-Aranyos és Kolozsmegye, északról a Sebes-Körös és nyugatról a Vaskoh-belényesi völgy foglal pompás keretbe. Igaz ugyan, hogy kisebb-nagyobb összefüggésben vannak vele délről az aradi és alsófehérmegyei, keletről a torda-

aranyos- és kolozsmegyei hegyek, — északról a Sebes-Köröstől északra a *Rézhegység* és az ezzel egy keskenyebb hegylánczczal egybekapcsolt *váradvidéki*, s a majdnem egészen elváló *érmelléki*, — a Sebes-Körös balpartjából kiinduló *jádvölgyi, királyerdői, csékei*, és a *Vaskóh-belényesi* völgytől nyugatra eső *beéli* hegyek; de mindezek a Bihar-hegységnek csak kiágazásai, vagy nyúlványai, melyek fölött a főhegység hatalmasan emeli föl hármas fejét.

A *Bihar-hegység* hármas csúcsa azon a félkör-alakú hegyláncon van, mely Kristyór, Skerisóra, Rézbánya és Pojána közt emelkedik; délen (Pojána fölött) a *Zanoga* (1540 m.), északon (Rézbánya fölött) az *Öreg-*

A SZENT LÁSZLÓ-TÉR NAGY-VÁRADON.

Bihar (1657 m.) és középen a *Nagy-Bihar* vagy *Nagy-Kukorbeta* (1851 m.). Ezeket a csúcsokat gazdag havasi legelő födi, néhol sziklákkal és szikla-omladékokkal félbeszakítva; oldalaikat és völgyeiket fenyvesek borítják, egymásba szögellő és egymásra hullámzó pompás völgyekben nyugvó lábaik pedig csodás nagyságú és szépségű bükkerdőkben vesznek el.

A *Bihar-hegységvidéke* név alá — hogy egész képet nyerhessünk — foglaljuk össze tehát az összes bihari és ezekkel szorosabb összefüggésben levő hegyeket és elmondhatjuk, hogy az Isten gazdagon megáldotta ezt természeti szépségekkel, nevezetességekkel és még nem értékesitett kincsekkel, melyek a tulajdonképeni Bihar-hegységben *Rézbánya* és *Vaskoh vidékén* fordúlnak elő a legnagyobb mértékben.

Nagy-Váradnál szakad félbe az alföldi róna és kezdődnek a hegyek, melyek a várost az északi hideg ellen védvén, elhúzódnak északra és keletfelé.

Nagy-Várad a Sebes-Körös két partján fekszik, összekötve a városban két nagy közlekedési vashíddal és két gyaloghíddal, a város két végén pedig két vasúti vashíddal. A sok szép köz- és magánépületek közűl kimagasló templomok nagy száma (21) mutatja a vallásfelekezeti különbözőséget (katholikus, református, izraelita, görög-katholikus, görög-keleti, lutheránus.) Van római és görög-katholikus püspöke és káptalanja, görög-keleti püspöki helynöke, két református és két görög-keleti papsága; van pap-

A NAGYVÁRADI RÓM. KATH. PÜSPÖKI PALOTA ÉS SZÉKESEGYHÁZ.

növeldéje, jogakadémiája, állami főreáliskolája, főgimnáziuma, honvéd-hadapród iskolája, r. kath. tanító- és tanítónő-képezdéje, református leány-internátusa, épülőfélben levő ref. tanítónő-képezdéje, fiú- és leány-polgári iskolája, elemi iskolái, bábaképezdéje, nagyszámú jótékony egyesülete, stb. Van továbbá királyi táblája, törvényszéke, két járásbirósága, posta- és pénzügyigazgatósága, erdő- és tanfelügyelősége. Nagyszámú nevezetes épületei közűl a római katholikus székesegyházon és püspöki palotán, a pompás városházán, szinházon, igazságügyi és pénzügyi palotán kívűl, csupán az erős kőfallal és széles sánczczal körűlvett *várat* említjük meg, a mely hajdan sok történeti nevezetességű eseménynek volt szinhelye. Hajdan ott állott a tatárjáráskor elpusztított székesegyház,

a melybe Szent-László, II. István, II. Endre, IV. László, Mária és Zsigmond királyok temetkeztek; itt tartották az *«Isten ítéleteket»*, vagyis az ártatlanság bizonyítására használt tüzesvas- és forróvíz-próbákat (1214—1235); itt köttetett a híres váradi béke Zápolya János és I. Ferdinánd közt (1538), itt öletett meg Báthori Gábor fejedelem (1613) és itt volt a reformátusok kollégiuma és híres könyvnyomdája, mely a török dúláskor (1660) Debreczenbe költözött és a melyből lett a nevezetes *debreczeni kollégium.*

A SEBES-KÖRÖS, KÖRÖS-NAGYRÉVNÉL.

Nagy-Várad 40.000 lakosa közűl csak kevés foglalkozik földmíveléssel, a többi iparos, kereskedő és közhivatalnok. Jó bort termő hegyeit most már majdnem egészen újra beültették szőlővel.

A nagyváradi hegyek közvetlen összefüggésben vannak azokkal a hegyekkel, a melyek a Sebes-Körös jobb partján a *mezőtelegdi* és *élesdi* völgy fölött emelkednek, s Körös-Nagyrévnél már annyira egybeolvadnak, hogy a Sebes-Körösnek is alig engednek utat szikláik között és így húzódnak Kolozsmegyéig. Azonban a *Berettyó-völgyéből* északról *Hagy-*

mádfalvától benyúlik egy völgy délkeleti irányban egészen *Kövesdig* és elválasztja a *Rézhegységet* attól a hegycsoporttól, a mely Nagy-Várad, Bihar, Hagymádfalva és Mező-Telegd közt van, — csak egy keskeny hegyhátat hagyván meg *Mező-Telegd* fölött, hogy a szétválasztott hegyek között a kapocs megmaradjon.

A Mező-Telegd, Hagymádfalva, Bihar és Nagy-Várad közt levő hegycsoportnak csak a déli és nyugati részén terem bor, míg a többi részét erdők borítják. A szőlőmíveléssel foglalkozó községek mind magyarok; a hegycsoport egyéb lakói részben románok és tótok. A szőlőtermő hegyek egy része újra be van ültetve, s az itt termelt bort általánosságban mondták *bihari bornak*. Az egész hegycsoportot arról a felső hegycsoport legnyugatibb pontján fekvő nagy magyar községről nevezték el, a melyről a megye is nevét vette, s a melynek «*Földvárában*» lakott — állitólag — *Mén-Maróth* kazár herczeg a magyarok bejövetele idejében, kinek leányát *Hánzárt* vette nőül *Árpád* fia, *Zoltán*. (Ezt az eljegyzést festette meg Feszty Árpád Biharmegye gyűlésterme számára.). A «Földvár» turulmadaras emlékoszloppal is meg van jelölve. Közelében van Kismarja, Bocskay fejedelem szülőinek Földvárával, és Nagy-Kereki, Bocskay hajdani kastélyával. Nevezetes még a hegycsoport északi szélén magas hegyen álló *Síter* magyar községnek kitűnő ízletes gyümölcsöt termő *szelíd gesztenyeerdője* valamint a XIII-ik században épült temploma, melynek belső részében még nem régen is látszottak a régi falfestmények; várkastélya is említésre méltó. A hegycsoport lakói közül a Biharral szomszédos *Hegyköz-Pályiban* háziiparként a hárskosárfonással foglalkoznak; a hegyek közt levő *Borzikon* pedig az állam a magyarság védelmére és az elhanyagolt iskoláztatás javítására állami iskolát állított, a melyben háziipart tanítanak.

Bihartól nem messze, északra, kezdődik a délkeletről északkeletnek húzódó *Berettyó-völgye*, a melytől nyugatra és a megye felső részén a síkságot a hegyektől elválasztó *Ér-pataktól* keletre nyúlnak föl délnyugatról északkeletre a *Vajdánál* kezdődő s a megyében északon *Szalacsnál*, keleten *Margittánál* végződő *Érmelléki-hegyek;* ezek azonban beágaznak Szilágymegyébe is. Ezek a szőlővel egészen beültetett hegyek termették egykor a híres *érmelléki bort*, mely többnyire *diószegi* név alatt került forgalomba. De a szőlő itt is kipusztúlt. Újabb időben ismét beültették a hegyeket, csakhogy évek kellenek ahoz, míg ismét termőképesek lesznek és a nagyobbára szőlőmíveléssel foglalkozó lakosság visszanyeri fő keresetforrását.

Az *Érmelléki-hegyek* nyugati oldalán vasút fut végig, mely Nagy-Váradról indúl ki és *Székelyhídnál* tér el a hegyektől *Ér-Mihályfalva* felé, hol a Debreczen-szigeti vonallal egyesűl. A hegy déli végén van *Hegyköz-Szent-*

Imre, melynek hegyoldalon álló temetőjében még most is láthatók némi nyomai a monostornak, melyet Szent-István király, fiának, *Imre* herczegnek emlékére emeltetett; s közel hozzá (északkeletnek) esik *Szent-Jobb* község, melynek hajdan nagyszerű *monostorában* őriztetett egészen a tatárjárásig (1241) *Szent-István jobb keze,* mely hosszas viszontagságok után *Budára* került, s jelenleg mint ereklye ott őriztetik. Volt itt egy híres erős vár is, a XIII. vagy XIV. századból, de a törökök elpusztították; ma már a nyomai is alig találhatók. *Biharmegyére* nézve azért is nevezetes ez a község, mert itt tartotta a megye azt a közgyűlését 1688-ban, a melynek jegyzőkönyvével kezdődik Biharmegye levéltára; az előbbi iratok a török zavargások idejében elpusztúltak. Szent-Imrétől délre — a Berettyó mellett — láthatók a XIII-ik századból való *Adorján-vár* romjai, s túl rajta a Berettyó balpartján húzódik meg a XV-ik századból való templomával *Szalárd,* a hol a XVII-ik század híres krónikaírója, *Szalárdi János* született.

Az *Érmellék* legnevezetesebb helye a hegyek nyugati szélén fekvő *Székelyhíd,* a vidék központja, a XV-ik században épűlt és most a reformátusok által bírt templommal, melynek falában van *Zólyomi Tamás* emlékköve 1588-ból. A hegység keleti szélén pedig egy vonalban áll az elsőségért versenyző *Margitta,* mely a Berettyó felső vidékének élénk forgalmú központja.

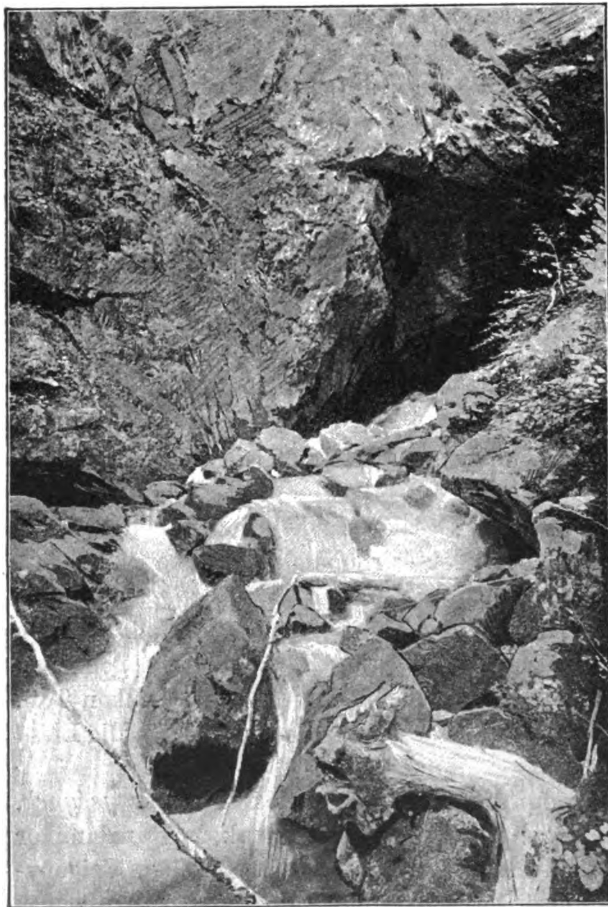
Az *Érmellék* lakossága magyar; csak északkeleti peremén Szilágymegye felől vannak vegyesen magyarok és románok által lakott községek.

Ha *Margittától* egyenesen déli irányban a *Berettyó völgyén* keresztűl vágunk, az előbb már említett *Hagymádfalvai-völgy* és Szilágymegye közt találjuk a déli irányban egészen a Sebes-Körös völgyéig lehúzódó és keletfelé kiterjeszkedő *Rézhegységet,* melynek végpontjai északon Tóti, Széltalló és Széplak, nyugaton Csujafalva és Alsó-Lugos, délen pedig Élesd és Feketetó közt feküsznek.

Nem lehet nyomára akadni, hogy miért nevezték el *Rézhegységnek,* mert hiszen nincs és nem is maradt fenn nyoma annak, hogy valamikor lett volna ércz- vagy rézbányászata; hanem nyugati szélén, Czigányfalva, Tataros, Alsó- és Felső-Derna határán, valóságos aszfalt-hegyek vannak, melyeknek kibányászására csak újabb időkben épűltek a *tatarosi* és *dernai aszfalt-gyárak;* a Tatarossal szomszédos *Bogdán-Szovárhegy* (régen Bogdán-Sóvárhegy) határában pedig az ötvenes évek elején sósforrásra bukkantak, a melyet azonban az akkori kormány betömetett és nyomtalanná tett.

A *Rézhegység* közepén oly gazdagon fordúlnak elő az üvegkészítéshez szükséges ásványok és oly rengeteg az erdő, hogy a *Bisztra-patak* mellett már régen fölállították a kitűnő üveget készítő *fekete-*

erdői üveggyárat, mely már egész községgé nőtte ki magát. Közel hozzá másik üveggyár is van *Sólyomkő* községben, míg a *Rézhegység* délkeleti szögletében, különösen Nagy-Báród, Feketepatak és Korniczel hegyei gazdag kőszéntartalmúak. A báródi hegyekről emlékezetűl maradt a régi időkből, hogy ott hajdan ezüstbányák is voltak.

RÉSZLET A RÉZHEGYSÉGBŐL, A FEKETEERDŐ KÖRŰL.

A *Rézhegységnek* festőien szép, nagyobbára bükk- és vegyeserdővel borított vidékei vannak, melyek közűl legelragadóbb a Bisztra-völgye a *Feketeerdő* körűl, a hol űltetett fenyvesek is vannak; továbbá a hegység délnyugati részében *Pestes* község határán (Élesdhez északra egy órányira) a fölséges kerettel bíró és romjaiban is nagyszerű *Sólyomkő-vára*, mely egy hatalmas sziklatömbre épűlt még az Árpád-királyok korában. Sok dicső század viharainak és ostromainak diadalmas kiállása után, a Rákóczi-féle szabadságharcz leveretésével, az 1711-iki békekötésnek egyik föltétele volt ennek a sziklavárnak lerontása is; jelenleg egy 1821-ben épült kápolna áll a romok közt, melyben gróf Batthyány Józsefné, szül. Lázár Anna grófnő nyugszik két fiával. A másik legszebb vidéke a *Rézhegységnek* a *Királyhágó*, mely Nagy-Báródnál kezdődik és Feketetónál Erdély határán végződik, s pompás országút vezet rajta keresztűl. Az egész Rézhegységben alig van számbavehető szikla-alakulat, kivéve a Feketeerdő legkö-

zelebbi vidékén a *Bisztra* medrének némely sziklás részét, barlang pedig egy sincs.

A *Rézhegységet* vegyes erdők borítják, a mennyiben nyugati és északi szélén többnyire tölgy- és vegyes-erdő, közepén és keleti részében azonban hatalmas szálas bükk tenyészik. Ültetett fenyves leginkább a Feketeerdő völgyéből kiemelkedő hegyoldalakon látható.

Lakosai közül csak az északi végén levő Micske, Tóti és Széplak, déli szélén pedig Élesd népe mondható tisztán magyarnak, míg a többiek nehány községben vegyesen magyarok, románok és tótok. Északon és a hegység belsejében van egy pár egészen tót község, a nyugati és déli széleken pedig néhány tiszta román. A magyarság megmentésére és ápolására itt-ott állami iskolát állítottak a *bihari ev. ref. egyházmegye* pedig Körös-Nagyrév központtal *missziói lelkészi kört* szervezett.

A *Rézhegység* egyetlen nevezetes helye *Élesd,* a Nagyvárad-kolozsvári vasút mentén, vidékének élénk központja.

A *Rézhegység* lakói az északi, nyugati és déli széleken földmíveléssel, a többiek erdei, aszfalt- és üveggyári munkával, s itt-ott mészégetéssel keresik kenyerüket, — csupán a *körösnagyréviek* foglalkoznak a *cserépedény*-készítés háziiparával, a miben előnyükre szolgál a határukban nagymennyiségben előforduló tűzálló agyag.

Nagy-Váradtól egyenesen keleti irányban, a Sebes-Körös két partján húzódik a *Sebes-Körös völgye,* mely Mező-Telegdnél kezd keskenyedni. Élesdnél még összébb szorúl a mindkét oldalról előre nyomuló hegyek miatt, mig Körös-Nagyrévtől kezdve már csak úgy jut hely a *Sebes-Körösnek* is, hogy utat tör magának a Rajna-vidékéhez hasonló felséges sziklák között, a Nagyvárad-kolozsvári vasút pedig el sem fér mindenütt a parton, s Rév és Brátka közt három helyen *alagúton* megy keresztül. És ez a festői út — melyet az első és második alagút közötti balparti *vízesés* még pompásabbá tesz, s a mely mellett újabban egy csodásan szóp cseppkőbarlangot fedeztek föl — így tart Bucsáig, sőt némileg szelidűlve, még Csucsán át Sebesig és onnan Bánffi-Hunyadig.

A *Sebes-Körös völgye* eléggé termő lapály, egészen Révig, habár a földek soványak. Északról a nagyváradi és ezzel összefüggő mezőtelegdi hegyek, továbbá a Rézhegység déli nyúlványai, délről az úgynevezett *Körösvölgyi hegyek,* a királyerdői, révi, brátkai és jádvölgyi hegyek északi nyúlványai határolják.

A völgy közepén levő községek majdnem kivétel nélkül magyarok egészen Élesdig, a völgy szélén pedig románok; a szoros völgyben egyedül *Rév* magyar és román vegyes község, míg a többiekben csak itt-ott fordúl elő egy-egy magyar hely. Ezen a bajon és a régebben elhanyagolt iskolai állapoton az állam a több helyen fölállított állami iskolával akar segíteni.

A *Sebes-Körös völgyében Fugyi* község a XIII-ik században épült (részben azonban már átalakított) templomáról, s *Mező-Telegd* — a legtekintélyesebb község Élesd után — az 1507-ben épült és a régi *Telegdy-családnak* temetkezési helyűl szolgáló templomáról híres, a melyben ma is látható az 1514-iki pórlázadás gyászos történetéből ismeretes királyi kincstárnok *Telegdy Istvánnak* veres márványból készült vitézi szobra; ugyancsak itt van eltemetve *Bocskay István* fejedelem neje is. — *Magyar-Kakucs* régi református temploma a XIII-ik századból való volt, *Nagy-Báródot* pedig (a melyet régen Magyar-Báródnak neveztek) az a

A SEBES-KÖRÖS VÖLGYE.

körülmény tette nevezetessé, hogy a régi «*Báródsági nemes kerület*» székhelye volt. (Ma már alig tud itt nehány ember magyarúl.) Templomának egy része a XIII. századból való.

A *Sebes-Körös völgye* és a *körösvölgyi hegyek* nagyon megérdemlik, hogy kissé szétnézzünk bennük, mert nagyon sok nevezetességet rejtenek magukban. De ezt nem tehetjük meg anélkül, hogy be ne jussunk Erdély nyugati szélébe. Mert ezek a bihari és kolozsmegyei hegyek elválaszthatlanok egymástól, s ha más nem is: összeköti őket a *Sebes-Körös.* Ennek a később olyan hatalmasan rohanó folyónak fele része Biharé, a másik fele Erdélyé. Ugyanis Bánffi-Hunyadhoz alig egy órányira

keletre *Körösfőnél* egy domb tövében ered a *Körös*, mely mint szelid patak indúl és igyekszik nyugat felé; azonban a még szintén Kolozsmegyében levő *Kis-Sebesnél* találkozik a délről sziklák között lerohanó rakonczátlan *Sebes-patakkal*, s vele egyesűlvén, nekivadúl ő is és most már *Sebes-Körös* néven rohan tovább nyugatnak, a legtöbb helyen gyönyörű sziklás mederben, egészen Révig. De habár a két patak Kolozsmegye területén egyesűl is, a *Sebeshez* mégis *Bihar* tart és tarthat igényt, mert ez a tulajdonképeni *Biharhegység* nyugati nyúlványából, a Petrószi-havasok *Cornu-Muntyilor* nevű csúcsának nyugati oldalából ered, és *Drágán-patak* név alatt, folyton nőve és izmosodva a magával ragadott kis patakokkal, csörtet lefelé északra, s csak nehány órai út után kanyarodik be Erdélybe. Nagy futásában csak *Kis-Sebes* határán veszi észre, hogy őt tulajdonképen már nem is *Drágánnak*, hanem *Sebesnek* hívják. Akkor aztán nagy örömmel magához kapja az addig szende *Köröst* és vígan lejtenek tovább, mint két bohó gyermek, itt-ott egyszer-máskor rakonczátlankodva is; míg aztán a *révi sziklák* közül előtörve annyira meglepi őket a mindinkább kiterjedő völgy, hogy fokozatosan lassítják futásukat, és minél szabadabb a látóhatár, annál lassabban haladnak előre folytonosan nyugat felé. Csak *Nagy-Várad* határán szedik össze magukat a szőlőhegyek lábainál, hogy hatalmas hullámaikat hömpölygetve, komoly méltósággal siessenek végig a kőpartok között, nem rejthetvén el a fölött való vidámságukat, hogy sikerült nekik *Szent László városát* középen végig hasitani. És mégis, mikor a várost elhagyják, meglassúdva mennek tovább, mintha sajnálnák elhagyni a hegyeket s az ezeknek véghatárán levő várost és ezután kedvetlenűl, lassan mennek előre, mintha megöregedtek volna, vagy mintha untatná őket a nádas, mely Biharmegyét átszelő útjokban, kivált a *komádi* és *csökmői* határon, két oldalt tisztelegve zizegő erdő módjára áll beláthatatlan sorfalat. Még egyszer látszik kedvük földerűlni, midőn a *csökmői* határból kilépve, észreveszik az északról Biharmegyéből csendesen kiballagó jámbor *Berettyót*, s ezt a békésmegyei *Szeghalomnál* úgy elnyelik, hogy teljesen megsemmisűl. De hát ez sem segit már a nagy és szép utat megtett öregeken; csak lassan czammognak tova *Gyomáig*, a hol összefolynak (az előbb már Békés alatt a *Fekete-Köröst* magához csábitó) *Fehér-Körössel*, — de együttesen is csak *Csongrádig* tudnak már elvánszorogni, s ott a *Tisza* karjaiban végzik életüket.

De térjünk vissza Erdély szélére, a hol lelapúlnak a *Bihari-hegyek*; vagy legalább is a *Sebes* és *Körös* egyesüléséig, a hol az egyszerű kis román falu, *Kis-Sebes*, áll, a melynek szélén, meredek bérczen, pompás hegyektől körűlvéve, *Sebesvár romjai* meredeznek. Keleti és déli tornyának egy része még fönnáll, s az utóbbiban az első emeletig föl lehet jutni,

de a második és harmadik emelet lépcsői már föl se fedezhetők. Az ablakmélyedésekbe vésett nevek (ezek között *Deák Ferenczé* is) sok látogatóra vallanak. A vár kedvelt tartózkodási helye volt *I. Rákóczi György* fejedelemnek, kinek elődei építtették.

Most már lassan kövessük a *Sebes-Körös* folyását, hogy betekinthessünk a *Körösvölgyi-hegyek*be, melyekben sok érdekes barlangot találunk.

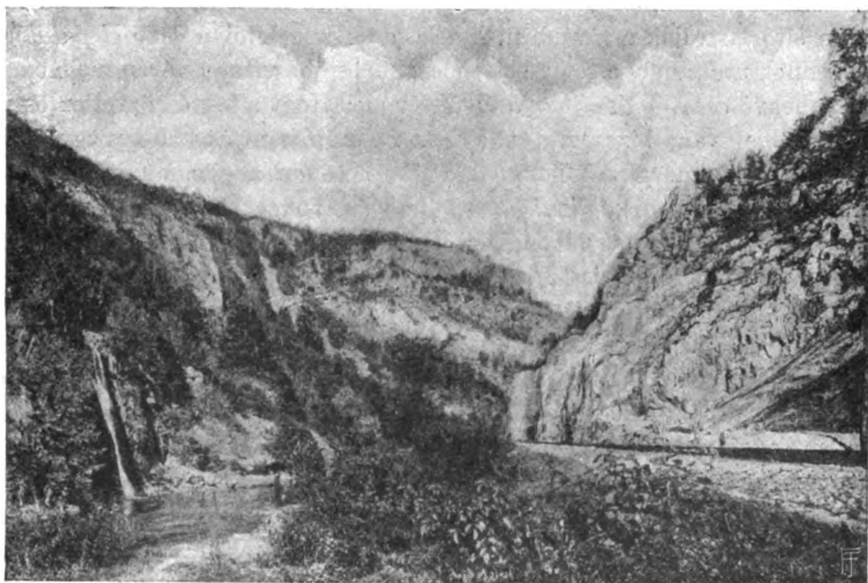
Bucsát (a melynek szintén van egy magas bejáratú, kisebbfajta *cseppkő-barlangja)* elhagyva, a Jád-völgyi állomás mellett az élénk vizű *Jád-patak* fut be balról a Körösbe, a mindkét oldalon magas sziklás hegyek közt maradt nyiláson, a *Jád-völgy* torkán (Gura Jaduluj). A baloldali szöglethegy a *Nagy-Csarnó*, melynek csak a *Körös-* és *Jád-völgy*re

SEBESVÁR A VLEGYÁSZÁVAL.

kiszögellő ormán díszlik egy kis erdőrészlet, a többi része köves, sziklás, úgy hogy a szerény igényű hegyi juhok és kecskék is alig találnak egy kis sovány legelőt; de nyugati oldalának kiálló magas szirtjei annál alkalmasabbak arra, hogy a pásztorfiúk ott ülve ábrándozzanak furulyájok hangjai mellett. A *Csarnó-tetőn* a régi korban *Csarnó* avar vezér várat építtetett, melynek ma már nincs nyoma, de mondják, hogy egy emberöltővel ezelőtt a tetőről alagút vezetett le a hegy belsejében a Körös völgyére; ma is van a tetőn egy mélykút-forma *barlang-akna*, melynek mélységét a kisérletezések daczára sem tudták megmérni. A tetőről meglátni a *Jád-völgy*nek festői szépségét. Délkeletre a nyolcz magas hegycsúcs közül kiemelkedő *Vlegyásza* (1845 m.) s a délre eső *Bihar-hegység* ormáig egymásra tornyosúlnak a hegyek; a kifehérlő sziklákkal tarkázott erdőket a hegyoldalakon cserjék, ezeket pedig kopárságok váltják föl, s a szép Erdély határát bezáró ormok sötétzöld fenyvesei közül ki-kicsillámlik valami fehérség, — talán féléves maradványa a havas télnek, vagy egy-egy

fehér mész-szikla. A szemközti nyírfás lejtő lábainál sziklás mederben rohan a *Jád* lefelé, fehér tajtékká törvén zöldes vizét a sziklaköveken; a patakon karos-palló (puntye) vezet keresztűl a vidáman zakatoló vízimalomhoz; a völgyben és hegyoldalakon festői rendetlenségben állanak az egész tetejükkel füstölgő, kéménytelen zsúpos házak, a kis fatorony lehúzódott a völgynek egy szegletébe, fölszorítva a temetőt a lejtőre; a *Körös völgyé*ben pedig a szép *Körös* ezüstcsillogású vizén túl a kopasz veres sziklák tövén robog tova a Nagyvárad-kolozsvári gőzös, melynek füttye élesen viszhangzik a bérczek meredek falain.

RÉSZLET A JÁD-VÖLGYBŐL.

Csarnóháza román templomával szemben, a völgy túlsó oldalán, a Jád balpartján van a *csarnóházai barlang.* A 8 m. hosszú, 6 m. széles előcsarnokot 3—4 m. mély víz tölti be, melynek ízre és szagra is kénes tartalmú kipárolgása sárgás réteggel vonja be a sziklaüreg falának egy részét; a medenczéből kicsapó víz nehány méternyire vízimalmot hajt. A barlang végén levő sötét üregből — a hová csak tutajjal lehet behatolni — mintegy másfél méter magasról métervastagságban óriás zajjal omlik alá a víz. Fáklyákkal és elszánt bátorsággal a sötét üregben, a víz folyásával szemben 100—150 méternyire lehet behatolni, a hol útját állja a kutatónak egy mély medencze, a melybe két méter magasról zuhog alá a víz. Ez az akadály legyőzhetlen, a medencze mélysége, az

alárohanó víz ereje és az üreg magassága miatt. Pedig élő emberek azt beszélik, hogy régebben ezen a helyen más útja volt a víz folyásának és előbbre lehetett hatolni egy nagy kerek üregig, a melyben 1—2 öl magas sötétzöld élő facsoportot találtak, mely nem hasonlított a külvilági fákhoz, de pipaszárnak kitünően alkalmas volt. Most csak a századok múlva cseppkövekké képződő és egész kis üregeket betöltő *kőtej* (laptye di piatra) és *sárga homok* az üreg érdekes lelete. Az azonban kétségtelen, hogy ennek a barlangnak a felső szája a hegytetőn levő *Ponor*on van, a templomtól északnyugati irányban alig 400 méternyire, mely ott «*Pestyere Kocsuluj*» név alatt ismeretes, s meredek-lejtősen halad lefelé; széles nyilása óriás sziklalapokkal van tele. 100 m. hosszúság után ezek egészen eltorlaszolják a tovább mehetést, csak a belefolyó *ponori pataknak* engednek utat, mely a hegy belsejében több-több vízeret vévén magába, az alant fekvő *csarnóházai barlangból* tör elő. (Hogy a kettő közvetlen összeköttetésben van, bizonyítja az a nem régen történt eset, hogy egy felhőszakadás alkalmával a *ponori barlangba* besodort nagymennyiségű szénának egy része a *csarnóházai barlangban* jött ismét fölszinre.) Van Csarnóházának, melynek hegyeiben szép fekete márványrétegek találhatók, még egy másik *barlangja* is, a nagy *Szeny-hegy* egyik katlanában, melynek azonban 3—4 méter széles és 30 m. hosszú, durva nagy cseppkövekkel diszített előcsarnokánál beljebb a sziklaomlások miatt nem lehet hatolni. A *Szeny-barlang* előtt és környékén kellemes ízű gyümölcsöt termő *(szőrös) vadpöszméte*-cserjék vannak, melyeknek ott tenyészése, de még inkább odajutása igazi talány, mivel környezete ősbükk és kevéssel odább, a csarnóházai legmagasabb csúcson, fenyves erdő.

A *Jád* folyásával szemközt mindenütt pompás völgyben haladva, *Csarnóházá*tól két órányira van *Remecz*, előbb virágzó faipar-telep, melyet a *Jád-völgyi* vasúti állomással iparvasút kötött össze, most azonban az erdő egy részének kihasználása után már csendes kis román falu, de gyönyörű vidéken, melynek legszebb része a roppant sziklafalak által körűlvett *Izvor*, a hol a *Jád* balpartjából kiemelkedő sziklafal oldalán egy most képződő *cseppkő-barlang* van, *Bihar-ország* legifjabb barlangja. Millió meg millió csapok csüngenek le a mennyezetről, folyton csepegve, s ha külső kérgük itt-ott meg is van keményedve, belsejükben egészen lágy még az összecsomósodott kőtej: valóságos lágy kövek. A barlang bejárata alacsony, de az előcsarnok és az ebből nyíló sziklahasadék már 2—3 m. széles és 4—5 m. magas. A barlangban 1886 előtt tovább lehetett menni 300 méternél, de az akkori földrengés a mennyezet köveit a barlang közepe táján beontotta s az utat elzárta.

Visszatérve a *Körös* mellé, melynek *lórei* (bal) partján még soká látszik a beleömlött *Jád* zöldes vize, sziklák között vezet az út *Brátka* felé,

melytől délre, a festői *Bratkucza-völgy* fölötti magaslaton, vannak a *dámosi gyönyörű fenyvesek.* Ezeknek kopár hegyoldalaiban vaskő- és veres márvány-telepek találhatók. Túl Brátka mögött északra feküsznek a *feketepataki* kőszén-telepek. *Brátká*tól tovább nyugatra haladva következik egymásután a három alagút a kopasz sziklák alatt, melyeknek egyikén (a baloldalon) hatalmas barlang mellett pompás *vízesés* omlik alá, a másikán pedig (jobboldalon) mint egy fecskefészek, a falhoz építve áll a «*Tündérvár*» és alatta egy igen nagyterjedelmű igen szép *barlang-üreg.*

A BRATKUCZAI VÍZESÉS.

A *révi sziklaszorost* hátmögött hagyva, a *Körösvölgyi-hegyek* nem vesztik el érdekességüket. Mindjárt *Révt*ől délre egy jó órányira az erdős hegyekben egy kisebb *(Teu Sgloma)* és ehez 200 lépésnyire egy nagyobb *(Teu Batrinuluj) tavat* találhatni, mely utóbbit a három oldalából meredeken kiemelkedő óriás bükkerdő foglalja ovális keretbe, míg nyugati lapos oldalát nádas és fekete buzogányokkal czifrázott káka diszíti. Ezek a tavak itt annál inkább figyelemre méltók, mert ezekben az erdőkben (Tízfalu határán) különben nagyon kevés víz található.

*Dubricsony*ban, nyugat felé előbbre haladva, a falu fölött valami 300 m. magasban nagyobb terjedelmű *veresszínű tavat* lehet találni, melynek déli széléből kiálló sziklakövek a *dubricsonyi félig kész oltár* regéjét juttatják eszünkbe, a melyet a révi szoros «*Tündérvárának*» foglya a szabadulás díjáúl jó szellemeinek segítségével kezdett építeni, de a hajnali kakasszó miatt nem tudott bevégezni. A falun végig folyó *Dubricsonyi-patak* medrében egy beomlott nagy cseppkő-barlang sajátságos romjai láthatók.

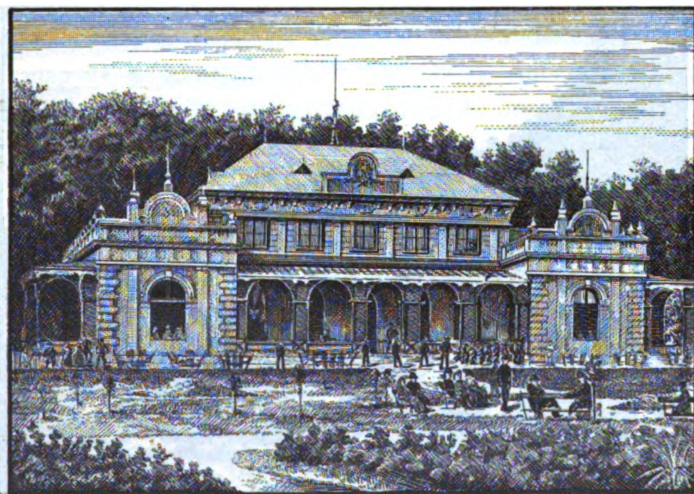
A vele szomszédos *Gálosházà* határán, a falutól 3 órányira a hegyek közt van egy *kis jégbarlang* (Fundatora rosu oruluj), a *sonkolyosi* határon pedig egy másik kisebbfajta *barlang* (Piatra Solymuluj). *Tízfalu* határán van egy igen kellemes ízű *savanyúvízforrás,* melynek hollétét az itt tanyázó pásztorok mások előtt titokban tartják, de maguk vizet visznek belőle.

A hegyek lábainál fekvő *Esküllő* mellett keskeny és alacsony barlang van, s ennek szomszédjában sziklafalakkal félkörbe fogott térségből kerek *barlang-üregbe* jutni, melynek magas mennyezetéről egymásba csimpaszkodó denevér-tömeg fordított méhkas módjára csüng alá; az üreg hátulsó kijáratán pompás kilátást nyujtó sziklatetőre vezet az út, a honnan sziklavölgy bocsátkozik a falu felé. — De sokkal nevezetesebb ezeknél a csak nehány percznyire eső *pesterei* vagy *Igricz-barlang,* a *Pestere* falu fölötti sziklában, melynek bejáratához fárasztó és magas út vezet. Ez a legrégebben ismert *bihari barlangok* közé tartozik. s érdekességéről bizonyságot tehet a magyar nemzeti múzeum állattani osztályának gyűjteménye, a hol nagyon sok *ősállat* csontváza van összeállítva, az innen kiásott csontokból, melyek az aknaszerűen lefelé mélyedő üregekben, legkivált pedig a legalsó nagy kerek teremben találtattak és még ma is nagy mennyiségben találhatók.

Innen délre, mintegy 4 órányira, már a *Király-erdő*ben van a *kalotai barlang* (vagy *Kubles),* a hová a hatalmas sziklaoszlopokon nyugvó s itt-ott roppant nagyságú sziklatáblákkal elborított *Pizsnyicz-barlang* és az a mellé festőileg épített vizimalom mellett vezet el az út, a magasan fevő Kalotán keresztűl. A *kalotai barlang* bejárata nem szabályos, de csarnokaiban pompás fehér cseppkövek vannak. A *cseppkő-barlangok* sorában Biharban ez a második. Különösen szépek: a nagy oszlopterem, a csonkaoszlopos terem, a kerekvégű csarnok, a csoportos és rovátkos oszlopos terem, de legszebb mégis a *csilláros terem és* a *díszterem.* A barlangnak két ága van, melyek közűl a baloldali a végén járhatlanná keskenyedik. Van a barlangban egy nevezetes *barlangi bogárfaj,* melyet a debreczeni főiskola egyik tanára, Kovács János fedezett föl 1880-ban.

Kalotától egyenesen nyugati irányban a már alacsonyodni kezdő hegyek között esik *Serges*, melynek határán a *Ciklu-* és *Kopil-hegyek* által alkotott szurdokban van a *sergesi barlang*, a bejáratúl szolgáló nagy sziklakapuval, mely majdnem egészen szabályos; belseje — a 24 m. hosszú szép előcsarnok után — 20 méter átmérőjű teremből és egy 70 m. hosszú, 4—7 m. széles és 4—5 m. magas csarnokból áll, s ez utóbbin végig folyik a barlang nyílásán befutó *Kopil-patak*, mely a csarnok végén egy mély kútba vész el.

Ezzel be is végeztük a *Körösvölgyi-hegyek* nevezetesebb barlangjainak megtekintését és *Serges*ről az izsópallagai kocsányos tölgyerdőn igyekezünk ki a mezőtelegdi vasúti állomáshoz, hogy visszatérjünk Nagy-

A NAGY-VÁRAD MELLETTI PÜSPÖK-FÜRDŐ.

váradra s onnan induljunk a Bihar-hegység legközelebbi vidékére, a *Fekete-Körös völgyé*re. Általában csak azt jegyezzük meg a *Körösvölgyi-hegyek* községeiről, hogy ezeknek népe majdnem kivétel nélkül román és hogy leginkább erdei munkából, mészégetésből, a mihez a mészhegyek tömérdek anyagot szolgáltatnak, és baromtenyésztésből élnek.

Nagy-Váradról a *vaskohi vonat* visz a *Fekete-Körös völgyé*re és a *Bihar-hegységbe*. De hegyeket már addig is találunk, mert a *Királyerdő* délnyugati és déli nyúlványainak mondható *csékevidéki hegyek* a félórányira eső *Rontá*nál kezdődnek és kiterjeszkednek a Nagy-Váradtól déli irányban egyenes vonalba eső *Sályi* és *Székely-telek* kis községekig; itt kezdenek visszahúzódni keletre. Továbbad a *Hollód völgyé*ben északkeletre nyúlnak föl a Királyerdőben eső *Dobrestig*, a hol a *Hollód völgyé*nek ke-

leti szélére kerülve, már a *belényesi* hegyekkel összefüggésben előnyomúlnak *Hollód*ig, s itt déli irányt véve, *Belényes-Szent-Miklós* mellett a Fekete-Körös völgyében *Belényes* felé vonúlnak.

Ez a hegység a kevésbbé nevezetesek közé tartozik, csak nagy részben még kihasználatlan erdőinek gazdagsága és egyes vidékeinek (Dobrest, Lunkászprie, Tasádfő) szépsége érdemes a fölemlítésre. A völgyeiben található szántóföldek soványak; lakosai általában románok, a kik közt a művelődés nagyon lassan halad, s a kik erdei munkából és földmivelésből, itt-ott mészégetésből élnek.

Azonban e hegységeknek mindjárt északnyugati szögletén — Nagy-Váradtól félórányira — ott vannak a messze földön híres és már a rómaiak

A NAGY-VÁRAD MELLETTI FÉLIX-FÜRDŐ.

idejében ismeretes *nagyváradi hévizek* vagy fürdők: a *Püspök-* vagy *Szent László-* és *Félix-fürdő*, egy negyedórányira egymáshoz, *Rontó* és *Pecze-Szent-Márton* határában. Ezekről *Heuvíz* (hővíz) név alatt már 1221-ben mint virágzó fürdőkről tétetik említés. Egy régi római feliratos kő a rómaiak emlékezetét tartotta fönn. A XV. század jeles költője: *Janus Pannonius* versekben magasztalá, a XVI. században kitűnő gyógyvizek közé számították, a XVII. század jeles krónikása: *Szalárdi* pedig «gyönyörűséges fürdő-bányáknak» nevezi e fürdőket, melyek a török dúlások alkalmával a szultán parancsából «a felséges nagy chám egészségéért» (ki itt meggyógyúlt) megkiméltettek. A kesersós kénes hévizű fürdők versenyeznek egymással, a betegek előnyére, a kik igen sokan nyerik vissza tőlük testi épségüket és egészségüket. Mindkét fürdőhöz vasút vezet, mely Nagy-

váradról igen sűrűn közlekedik. A *Püspök-fürdő* szabadon fölbugyogó forrásai apró *színes csigákat* (menelopsis) vetnek fölszinre, s az e források nagy medenczéinek és az innen kiinduló, soha be nem fagyó melegvízű *Peczének* fölületét a fürdőépület közelében egészen elborítja az Európában csak nagyon ritka helyen tenyésző *lótosz-virág* (Nymphea thermalis). A *Püspök-fürdő* kellemes erdője mögött emelkedő mészhegyen van egy *barlang-akna*, melybe azonban út nem vezet le. A *Félix-fürdő* közelében levő *Kardó* község határában nagymennyiségű kőszén van, melynek egy ízben már megkisérlett föltárását abban hagyták.

A fürdőktől délkeleti irányban az apróbb hegyekkel és mély völgyekkel borított vidéken haladva, a *Tasádfői-völgy* szelidebb vidéke, a roppant nagyságú és gabonát termő völgykatlanok méltán vonják magukra a festő figyelmét. A község határában van egy jelentéktelenebb barlang is. *Magyar-Cséke*, e vidék központja, nélkülöz minden nevezetességet és csak annyiban magyar, a mennyiben a közhivatalok emberei azok, de azonkívűl alig akad olyan, a ki értene nyelvünkön. Az innen keletre, a Király-erdő déli szélén eső *Lunkászprie* község határán (a *Vida-patak* mellett) egy *ásványvíz-forrást* találunk, az úgynevezett *Topliczát*, a mely annál érdekesebb, mert nemcsak egy nagyobb négyszögletes mederben, hanem a mellette folydogáló kis patakban is, ezer meg ezer helyen *hallható zajjal bugyog föl* a kén-, jód- és vastartalmú ásványvíz, hamar szétpattanó bugyborékokat vetve. Alig 5 percznyire ehez van a *Toplicza-barlang* (Pestyere-Toplici), igen szép nagy cseppkövekkel. Ebből a barlangból indúl ki a *Toplicza-patak*. Ennek az egyszerű községnek határa nevezetes még agyag-, vaskő- és kőszén-telepeiről is, a melyek azonban használatlanúl hevernek.

Lunkászpriétől délre, a *Vida-patak* völgyében, *Papmezőn* láthatók a XV. században épült kolostor és régi várnak romjai, a mely vár (Bethlen János történetiró szerint) az 1660. évben török kézre került, mert «az oláh katonaság maga hívta be a törököt». Alább délfelé *Robogány* szélén egyfelől *meleg ásványvíz-forrás* van, ritkaságot képező apró csigákkal (menelopsis), másfelől pedig pompás *tűzálló agyag-pala* és *porczellánföld* réteg.

A *Hollód völgyé*ben nyugatra előre nyomuló és jó bort termő *Hollódi hegy*, valamint Venter mellett megnyílik a *Fekete-Körös* széles völgye, mely nyugaton Tenke-Szalonta felé terjed; a hol azonban a *Fekete-Körös* Belényes-Szent-Miklós mellett kifut a hegyek közül, ott és attól keletre a völgy már sok helyen annyira keskeny, hogy a Fekete-Körös is alig fér el benne.

Különben *B.-Szent-Miklós* fölött magas dombtetőn áll egy elég ép állapotban levő, a tatárjárás előtti időkből való *régi torony;* közel hozzá

keletre, közvetlén a Fekete-Körös partján, a *Belényes-örvényesi barlang,* melynek nyílása a vasútra látszik; a keskeny völgy elején *Sólyom* mellett a Fekete-Körös kanyarulatánál láthatók *Kornis-vár*nak romjai.

A völgy déli részén már a *Beéli-hegység* vagy *Moma-Kodru* emelkedik, melyet a Fekete-Körös keleti s aztán délkeleti irányban majdnem egészen Vaskohig elválaszt a Bihar-hegység nyúlványaitól, s mely nyugatról, *Olcsá*tól, a lefelé délre *Beél*ig húzott egyenes vonal irányában végződik. Ennek a hegységnek legmagasabb csúcsa a *Pless* (Bel.-Örvényes fölött). E csúcs közelében magasodnak föl a hegyek, többnyire cser- és tölgy-, a többi része vegyes- és bükk-erdővel borítva; de vannak gabonatermő magaslatok és völgyek is. Ebben a hegységben nincsenek barlangok, sőt még nevezetesebb szikla-alakulatok sem, azonban egyes községek határain könnyen értékesíthető — ámbár föl nem használt — ásványok fordúlnak elő. Igy *Ágris*on tűzkő, *Hagymás*on és *Gross*on daráló- és malomkövek, *Koróј*on fazekas-agyag, *Márkaszék*en kréta. A legdélibb részén pedig *Toplicza-Kárándon* (a központot képező, de másként elég jelentéktelen *Beél*től 2 órányira) van egy gazdag *meleg ásványvíz-forrás*, melyet a környékbeliek — kihűtve — ivásra, valamint fürdésre is használnak, csak azt hozván föl kifogásúl ellene, hogy nagyon forró. A vele szomszédos Márkaszék határán egy igen sósvizű tó található. A hegység és vidéke elég szegény, s épen ez kényszerítette az egyes községeket arra, hogy háziiparhoz folyamodjanak. Így Árkuson favillákat, Bokkián, Nagy-Maroson, Olcsán szerszámfákat, Ökrösön gerendát és hidlásdeszkát készítenek. A lakosok földmíveléssel és erdei munkával, kevesen szénégetéssel foglalkoznak; nagyobb részben románok és görögkeleti vallásúak, a kik műveltség tekintetében nagyon hátra vannak még.

A hegység egyes vidékei igen szépek, így *Beél, Ágris* és egészen északon *Havas-Dombrovicza* vidéke, mely utóbbinak szomszédságában, a sólyomi határon, a *Sólyom-patak* völgyében, pompás vidéken egy önálló kerek sziklatetőt koszorúznak *Sólyom-vár* romjai (Csetátye Solymuluj), elragadó kilátást nyitva a völgyet koszorúzó vidékre; *Havas-Dombrovicza* keleti részén pedig (az úgynevezett Urmezőn) egy kisebb barlang és egy *kibugygyanó forrás* van. E hegység északi szélén (H.-Dombroviczától északra) festői lejtő vezet alá a vizimalmokkal megrakott *borzi völgybe.*

A *Fekete-Körös* völgyében kelet felé haladva, Borz után, *Belényes-Ujlak*nál a völgy kitágúl, s kezdődik a szép nagy síkság, a termékeny *belényesi völgy.* Ebben a völgyben nemzetiségi szempontból fölöttébb érdekes jelenségre bukkanunk. Ugyanis az egész Fekete-Körös völgyén, *Sólyom*tól kezdve keletre, a megye keleti (Petrósz, Rézbánya) és déli (Kristyór) határáig, csupán *egyetlen tiszta magyar* községet találunk: a Belényes közvetlen szomszédságában levő *Tárkány*t, a hol református magyar

emberen kívül más meg nem lakhatik; aztán ennek szomszédságában nyugatról ott van *Fenes,* ettől nyugatra *Jánosfalva, Sonkolyos,* a belényesi völgy nyugati szélén *Belényes-Ujlak* és ettől északra *Remete,* a hol a magyarok túlsúlyban vannak a velük együtt lakó románok fölött, és van még Tárkányon túl egy kis falu: *Nyégerfalva,* s itt, valamint *Vaskoh*-n és *Rézbányán* kisebb számban ugyan, de mégis vannak aránylag tekintélyes számú magyarok; az egész vidék aztán (Belényest kivéve) mindenütt és mindenfelé román, s csekély számban német és tót (a rézbányai és vaskohi bányákban). És ezek közül a magyarok közűl, részben a *belényes-újlakiak* és *fenesiek* is, de főképen a *tárkányiak* annyira kiválnak beszédmódjukban, hanghordozásukban, szavaikban és kiejtésükben, sőt a *tárkányiak* még az építkezésükben is, a vidék más népétől, hogy az ember a *legtisztább székelyvidéken* képzeli magát; öltözetük is egészen elüt a vidékbeliek öltözetétől (férfiak és nők térdig érő ruhát viselnek), habár némely ruhadarabot (pl. bőrködmönt, bocskort) átvettek a szomszédoktól. Nem lehet kinyomozni, mikor kerűltek ezek ide: vajjon nem a honfoglaláskor-e, vagy talán még régebben? De az bámulatos, hogy ilyen elszigeteltségben is oly híven meg tudták őrizni azt a székely, vagy ősmagyar nyelvet, melyet rajtok kivűl nemcsak a környékben, de az egész megyében, sőt tán az országban sem beszél úgy senki, — a székelyeket kivéve. És derék, értelmes, szorgalmas munkás nép, melyből nem hiányzik a székely találékonyság (furfangosság) sem; nőik sok vászonneműt és arra pompás hímzéseket készítenek; lakásaik a vidéken a legcsinosabbak, s a legtisztábbak; sok helyen ott van a székely galambbúgos kapu és a falu végén a falut bezáró kapu is.

A BELÉNYESI PONTOS-KŐ.

Belényes-Ujlaknak részben a középkorból való református tornyában van egy régi harang, melynek fölírása fordított betükkel levén,

sokáig 1361-nek olvastatott, míg aztán az újabb időben (tükörből olvasva) rájöttek, hogy 1631-ből való. A falu határában kréta található, s közelében van a *Pontos-kő* nevű szikla. A *remetei* templom a XIV. századból való, s pompás falfestmények voltak benne, de az átalakítások által kivetközött régi alakjából és a falfestmények megsemmisültek. — A Tárkány szomszédságában levő *Fenes* határában egy külön hegycsúcsot a XIII. században már fennállott *Fenesi-* vagy *Bélavár* romjai koszorúzzák; ettől délre a *Henkeresi-patak* mellett egy kisebb csúcson *Déva-vár* nyomai találhatók.

A MEZIÁDI BARLANG.

A *Fekete-Körös* hegyek közé szorúlt szép völgyének élénk központja *Belényes*, mely kétféle nemzetisége (magyar és román) és ötféle vallásfelekezete (református, róm.-kath., görög-katholikus, görög-keleti és izraelita) daczára, szép egyetértésben és rohamosan fejlődik; román gimnáziuma, állami leányiskolája és óvodája virágzó, s járásbirósága és más közigazgatási hivatalai biztosítják számára az élénk forgalmat és látogatottságot is. Mellette van a *Papkútja* nevű kénesvasas fürdő.

A *belényesi völgy* apróbb dombokkal és hegyekkel kiterjed északon a *kis-belényesi*, keleten a *petrószi hegyek*ig, délen pedig a *vaskohi völgy* határát képező *Rienyig*.

Belényestől két órányira északra a *kis-belényesi* hegyek délnyugati szélén, a patak mellett végig nyúló hosszú *Meziád* faluhoz egy félóránylra van a hatalmas *meziádi barlang*, melynek kapuja (portale) legnagyobb, legszebb és legszabályosabb Közép-Európa összes barlangjai között. Maga a barlang is igen nagy terjedelmű, számos csarnokát és termeit óriás cseppkövek diszitik; főfolyosója 250 m. hosszú és ezen hosszúságában 36 méterre emelkedik; de legnagyobb nevezetessége ennek a barlangnak, a melyhez hasonló sehol sem fordúl elő, hogy az emelet-

szerűen *egymás fölött levő* főcsarnokok *keresztezik egymást*, vagyis az emelet folyosója két helyen keresztezi a földszinti főcsarnokot, s míg az emeleti főcsarnokon végig haladunk, lépteink kongásáról is észrevehetően kétszer megyünk keresztül a földszinti csarnok tetején. A barlang pompás cseppköveinek és stalagmitjainak fehérségét nagyobbára tönkre tette a fáklyák, kiváltképen pedig az előcsarnokot juhakolúl használó pásztorok tüzének füstje.

*Belényes*től egyenesen keleti irányban vezet az út a *Bihar-hegység* egyik gyöngyéhez: *Bihar-Füred*hez, mely *Budorásza* község határán, 13,501 holdnyi összefüggő fenyves erdőnek egyik kellemes völgyzugolyában, az 1619 m. magas *Pojána-csúcs* tövén, 1069 m. magasban épített *nyaraló-telep* és *klimatikus gyógyfürdő*, melynek fenyves és havasi balzsamos levegője sok tüdőbajos betegnek visszaadta már egészségét. Hidegvíz fürdője is van, melyet az 5.5° C. hidegvízű «*Csoda-forrás*» táplál. *Bihar-Füred*et igen sokan látogatják nyaranta nemcsak a megyéből, hanem az egész országból is.

BIHARFÜRED VIDÉKÉRŐL.

*Bihar-Füred*ről is bejárhatók ugyan a Bihar-hegység északi részének nevezetességei, melyek a *petrószi* és *gurányi havasokon* vannak, de sokkal jobban megközelíthetők ezek Belényestől délkeleti irányban a hegyek tövén fekvő *Petrósz* felől.

Petrósz vidékén tömérdek vaskő van, mely nagymennyiségű vasat tartalmaz; a falut pedig a havasoknál lerohanó *Bulsza* és *Galbina havasi patakok* egyesüléséből származó *Petrósz-patak* futja keresztül. Ez volt az oka annak, hogy régebben *Petrósz*on virágzó vasgyár állott fönn, melyet 1861-ben egy rendkívüli nagy felhőszakadás folytán megáradt

patak szétrombolt, s azóta többé föl sem építtetett, habár kitűnő vaskályhái közül még most is sok található a megyében (Petrósz felírással, s magyar lovas- és másféle alakokkal). Így most a *petrószi* és a vele szomszédos községi határokon (különösen *Alsó-Poeny*ben) nagy mennyiségben található vaskő használatlanúl hever.

Az egybeolvadó *petrószi és gurányi havasokon* sok természeti nevezetességet találunk. A *Pádis-havason* és ennek patakja közelében levő festői szép hatalmas sziklatömb, a *Stana di piatra* völgyében és közelében, a fenyvesek között sorban lesüppedő hegytölcsérek vonalában, egy igen nagy beomlott *hegytölcsért* (dolinát) figyelünk meg, melynek mélyen fekvő szakadékaiban *barlangnyílások* tűnnek elő, a mik megerősítik azt a föltevést, hogy ezek alatt a behorpadt hegytölcsérek alatt mindenütt barlangüregek vannak. A *Ponor-völgyben* álló *Csetátye* vagy *Petrószhavasi sziklavár* az ő kettős barlangjával és fölséges sziklaköröndjével a szemlélőt csaknem lázba hozza. Mintha egy rettenetes földrengés csak most vonúlt volna át e sziklavadonban, s borzasztó ingásával sziklavárakat rombolt volna össze és ontott volna a hasadékok közt egészen elvesző patak széles medrébe, s mintha az óriási szikladarabokat úgy zúdította volna egymásra, hogy egy puskalövésnyire a kettős üregű barlang nyílása előtt gúlává formálódjanak és terrászszúl szolgáljanak az utasnak, hogy bámúlhassa a barlangot és annak környezetét. A barlang bejárata fölött 90—100 m. magas egyenes sziklafalak félkört alkotnak, melyeknek tetején sziklatornyok emelkednek. E sziklabarlangok mellett és az oldalsziklafalak hasadékaiból karcsú fenyők nyúlnak föl, melyek a magasban — a hová óriás folyósó vezet — a paradicsom-kertnek egy vadságában is fölséges részét foglalják gyönyörű keretbe. A ki erre jár, igazán vétket követ el, ha a *Petrósz-havasi sziklavárat* vagy *Csetátyét* meg nem nézi.

A *Balelása-mezőn*, a *Barsa de Balelása* mohos sziklatorony tövén 10—12 m. mély kerek kutat találunk; ennek közelében van a *Petrószhavasi-jégbarlang* vagy *Zapogye*, melynek két első csarnoka jéggel telt, míg a bentebb levő csarnokokat fehér cseppkövek díszítik. Másfél óra alatt el lehet innen jutni a *Vurvu-Bogára*, vagyis a *Boga-sziklavárba*, a hová sziklakapú vezet a *barlang* felé, melynek oldalsziklafala 2—3 szótagot erősen és tisztán visszhangoztat; a *barlang* (Pestyere Bogi) csak egy nagy teremből és egy főcsarnokból áll, a honnan néhány fülkébe van bejárás, azonban *cseppköveinek alakzata egészen elüt a többi barlangok cseppköveitől.* A barlang kapuzata előtt egy nagy széles terrászról a fenyvesek közt és azok fölött elragadó kilátás nyilik a *belényesi völgyre.* A *Varaság-csúcs* (Vurvu-Varaság) oldalában, keskeny völgy szélén találjuk az *Apa-Campu* jéghideg forrást, a melyből két kis erecske

indúl ki keletre és nyugatra: egyik a *Szamos*, másik a *Petrósz-patak* kezdete.

A fölséges kilátást nyujtó s 1653 m. magas *Cornu-Muntyilor* («Hegy szarva») kopasz tetején van egy jéghideg forrás, a *Fontána-Récse*, melyből északra vékony kis patak indúl ki, még pedig — sajátságos módon — egy darabig szemmelláthatólag fölfelé kapaszkodó kristálytiszta vízzel, mely aztán apró csermelyeket szíva magába, a lejtőn a *Drágán-völgy* felé már gyorsítja útját és a *Drágán-pataknak* ad életet, mely a *csucsai völgybe* leérve, *Sebesnél* fölveszi a *Sebes-patak* nevet, s egyesülvén a *Körössel*, mint *Sebes-Körös* indúl nyugatnak.

Nem messze a *Fontána-Récsétől* a fenyves szélén áll egy minaretszerűen vékony és magas sziklatorony: az ú. n. *Oszterlamm-torony*.

A *Cornu-Muntyilor* magas és hűvös havasi fönsíkján északkeleti irányban találjuk a *Beszélő-sziklát* (Ptyatra Greitore, vagy Harticséni), mely egy félkörben terjedő sziklafal s négy-öt szótagot háromszor visszhangoztat. Ebben a völgyben van az *Ősfenyvesi-tó* (Teu fàna di fundu), egy 98 m. átmérőjű kerek tó. 1458 m. magasban, valóságos *tengerszem*, melynek ősfenyvesektől körülfogott partjai tölcsér módjára mélyednek a feneketlen mélységbe. Gyönyörű festői hely, mely elnyeli a piros jáspis-köveken beleömlő *Greitor-patakot*, a nélkül, hogy kifolyása lenne.

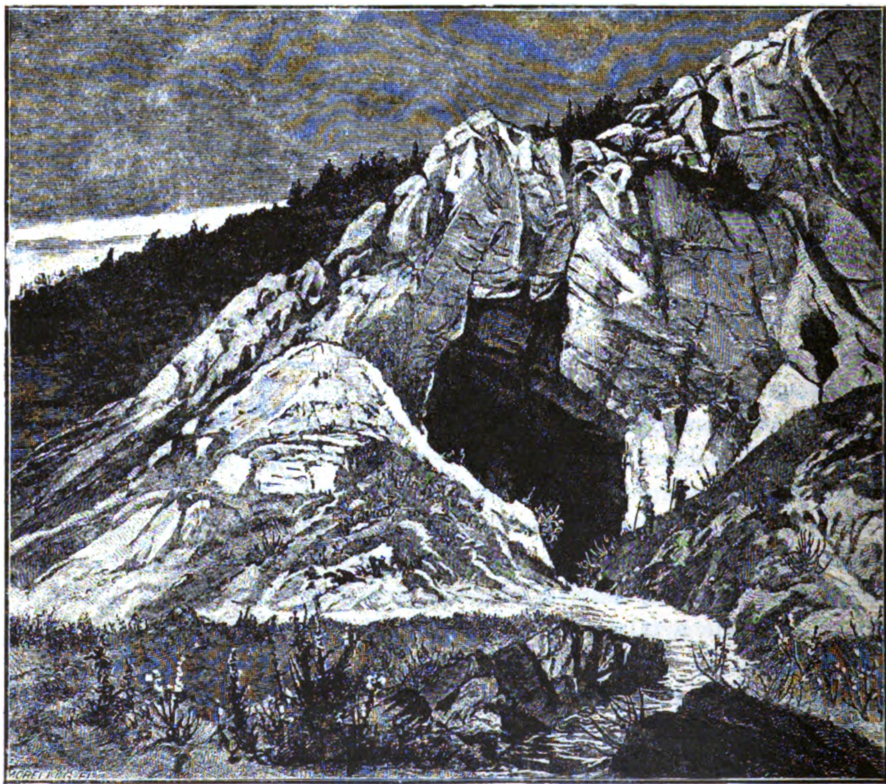
Az *Oncsásza-gyepmezőn* a porfir-sziklakövek egymásra halmozódása miatt váromladékhoz hasonló *Tolvaj-kő* (Ptyatra-Talhariului) mellett, az *oncsászai pásztorkunyhók* (kalibák) közelében elhaladva, nemsokára eljutunk az *Oncsásza-barlanghoz* (Pestyere-Oncsásza, vagy Hudra-Zmeilor, másként Pestyere-Zmeiului), melynek csarnokai és más üregei telve vannak ősállatok csontjaival, annyira, hogy ásni sem kell utánuk, mert úgy hevernek mindenfelé a talajon, holott tömérdeket elszállítottak már a budapesti nemzeti és a kolozsvári múzeumba. Ez közel van Erdély határához s a Tomnatyek-tetőről belátni *Gyurkucza* faluba, a *Teuszeráti fűrészmalmokhoz* s a fenyvesekkel borított *Szamos-völgybe*.

A *Bulsa-patak* folyását követve a pompás *Bulsa-vízeséshez* jutunk, a hol a gazdagvizű patak egymás alatt öt lépcsőt alkotó sziklafalon s onnan tíz méter mélységbe omlik alá, fehér habokká törve. Ehez nem messze a *Plaj-pataknak* a *Bulsa-patakba* futása közelében áll a hatalmas *Bulsa-sziklavár*. A *Bulsa-* és *Galbina-patak* völgyében léptennyomon váltakoznak a festői szikla-alakulatok, még azután is, hogy a két patak egymással egyesülve lételt ad a *Petrósz-pataknak* (némelyek szerint *Petrószi-Körösnek*), s levezet bennünket *Petrószra*.

Petrósztól északra nem messze a *Fericse-csúcs* (Vurvul vagy Mogura Fericsel, 1105 m. magas) tövén van a kis *Fericse* község, melynek magas sziklaoldalon levő egyik *barlangjában* sok ritka fajú barlangi bogár

található; déli irányban pedig *Kiskoh* fekszik, melynek hajdan ezüst bányái voltak, most pedig legfölebb barlangi bogarairól nevezetes, s a faluban levő *barlangja* miatt látogatják az utasok.

Belényes északi és keleti vidékének általános jellemzéséül fölemlíthető, hogy majdnem egészen hegyekkel van borítva, tömérdek bükk, cser, tölgy és fenyves erdőséggel; lakosai nagyobb részben románok és görögkeletiek, a kik müveltség tekintetében nagyon hátra vannak; túlnyomóan

A VASKOH-SZOHODOLI ÜREG.

földmíveléssel, erdei munkával és baromtenyésztéssel, kevesen háziiparral is foglalkoznak. Igy *Kebesden* fehér posztót, *Petrószon* zsindelyt készítenek, *Gurányban* deszka- és lécz-fűrészmalom van, *Petrószon* vasgyár és *Rossián* rézbánya volt.

Vaskoh és a szorosabb értelemben vett *Bihar-hegység* a megye délkeleti részét foglalja el, s Biharmegye legszebb és természeti nevezetességekben leggazdagabb vidéke, melyet egészben hegyek borítanak, csak a *Fekete-Körös* partján van szélesebb völgy, mely *Vaskohig* terjed.

A *Vaskohtól* nyugatra és délre eső, márvány és érczek tekintetében kimeríthetlen gazdagságú hegyekben két természeti nevezetesség van. Az egyik a *Szohodoli-üreg* (Campanesca, vagy Kimpanyászka), *Szohodol* község szélén, délről északra haladó *hegytölcsérek* (dolinák) szomszédságában. Igen nagy és szabályos, homorú sziklaüreg ez, a melybe patak ömlik a ki nem kutatható, sötét mélységbe, s ez a hegy kebelében csinál utat magának és Vaskoh alatt egy kisebb sziklafalból mint *Boi-patak* oly nagy erővel tör elő, hogy kiömlésénél már vizimalmot képes hajtani.

Szohodoltól délre *Kalugeren* végighaladva, egy órányira ősi bükkök által körűlvett tágasabb völgy-katlanban találjuk a *Kalugeri dagadó*

VASKOH.

időszaki forrást (Izbuk), azt a rendkívüli természeti tüneményt, a hol alig méternagyságú és félméter széles kis *barlangnyílásból,* meghatározhatlan időközökben, pár percz alatti nagy hirtelenséggel, 25—30 akó viz tolúl ki a mellette levő sziklamedenczébe és csakhamar az üreg nagy *hörgése* között a víznek több mint felerésze visszaszivódik az üregbe, lassabban, mint a hogy onnan kitódúlt. És figyelemreméltó még az is, hogy a kis szűk sziklaüreg alján, a honnan mintegy 10—15 cm. befelé haladó nyilás vehető észre, alig marad egy újjnyi vastagságú mozdulatlanná váló víz, a mely aztán, midőn a víz kiömlése előtt meg akar mozdúlni, előbb *szuszogáshoz* hasonló gyönge moraj vagy hörgés után *gőzt lövel* ki a mélységből, s csak azután mozdúl meg a víz és dagad ki nagy hirtelenséggel. Az első kiömlés után másodszorra hamarabb tör-

tűnik a kiömlés, rendesen egy negyed vagy félóra múlva, s aztán megint elmarad órákig, néha napokig is, sőt pásztorok beszélik, hogy egyszer novembertől márcziusig elmaradt. A vidék népe szerint a kidagadó víz meggyógyítja a köszvényt, sebet, bőrbetegséget, daganatot; azért kivált nyári időben sok beteg sereglik ide, s a külső szikla-medencze alatti mederbe állva, várja, hogy a kiömlő víz lezuhanyozza.

Vaskoh egy hegyháton, a *Fekete-Körös völgyének* déli végén gyönyörűen fekvő kis község, felséges kilátással a *Bihar-hegységre*. Vashámora már többször működött és többször abbanhagyta a munkát. Jelenleg márvány-fűrészgyára van. Mert határában és legközelebbi vidékén nemcsak tömérdek vaskő, barna vaskő (mangán), hanem annyi márvány terem, hogy annak csak most kezdődő kiaknázása nemcsak világhírűvé, hanem talán gazdaggá is teszi ezt a szép községet és vidékét. (Az itteni márványok gyönyörű színváltozatai megláthatók a vaskohi róm. kath. templom oltároszlopaiban).

Különben *Vaskoh vidékének* a műveltség tekintetében meglehetősen hátramaradt népe szorgalmas és élelmes; a mellett, hogy a főfoglalkozása erdei munka, földmívelés, mész- és szénégetés, bányászat és baromtenyésztés: igen sok községében *háziipart* is űznek. Igy Baresten a kovácsmunka, Fonáczán a zsindely-horzsolás és szűrposztó készítés, Kimpányban a cserépedény készítés és zsindelyhorzsolás, Lehecsenyben és V.-Szelistyén a cserépedény-készítés, Szerbesten a szumány- és felsőruha-készítés, Alsó-Verzáron a csizma-, ásó- és kapakészítés, Felső-Verzáron a kés-, kasza- és kapakészítés sok embernek ad haszonhajtó házifoglalkozást.

A vidék *ásványai* közűl nevezetesebbek: a *brihenyi* vaskő, a *kalugeri* és *kollesti* kőszén és márvány, a *kimpi* szürke, fekete, tarka márvány és vaskő, a *segyestyeli* kőedény-agyag, a *felsőverzári* kőszén, a *rézbányai* ólom, réz, arany és ezüst. A rézbányai hegyekben ritka ásványok is fordúlnak elő, mint a tremolit, kettős mészpát, malachit, márgás mészszerves lenyomat; sőt vannak olyanok is, melyek az *egész országban csak itt találhatók,* ezek: *biharit,* agamatolith, *verbanyit* vagy bismuth-kénegéleg, krokeith, linarith, *ezüst rézfény*. A *vaskohi* és *pojánai Körösben* hajdan aranyat mostak; *Brihenynek* vashámora, *Kiskohnak* ezüstbányája volt. *Gyigyiseny* határán egy melegvizű gyógyforrás, *Kollesten* egy feneketlen tó található.

De mégis legnevezetesebb helye az egész vidéknek *Rézbánya vidéke.*

Rézbánya a Bihar nyugat felé előretoluló nyúlványai közé, a *Rézbányai-Körös* két partjára ékelt s részben a hegyoldalra fölszorított község, a *Bihar-hegy* nyugati lábainál, festői szép helyen, üde havasi ózonos levegővel. Hajdan bányaváros volt, ma csak a közelebbi vidék, de legkivált a *Bihar-hegység* lakóinak vásáros helye, a hová vasárnaponkint

nagyszámmal jönnek le, csaknem kizárólag lóháton járható ösvényeken, a Bihar keleti oldalán lakó *móczok*. Két részből áll: faluból és városból. A városban van a piacz, a kevés számú bolt, a bányahivatal és a posta, valamint a róm. katholikus, gör. katholikus és g. keleti templomok. Határában vannak a *kincstári bányák* és *olvasztók*, valamint egyéb *bányaművek*, a melyeknek hajtására a *Rézbányai-Körös* hatalmas erővel folyó vizét használják, mely a községtől északkeletre, egy pompás sötét sziklabarlangból, a *Körös-barlangból*, zuhatag módjára tör elő. E barlangban nagy ügygyelbajjal — fáklyavilágnál — alig lehet száz méternél előbbre hatolni a víz sebessége és nagysága miatt, mely az egész, sok helyen szük csarnokot keresztűlfolyja; máskülönben a csarnok mennyezete többnyire igen nagy *cseppkövekkel* van díszítve. E *barlangtól* félórányira esik a csodálatosan szép *Biharkapú* vagy *Portálé*, mely olyan szabályos sziklakapu, mintha óriás kezek készítették volna; a hátulsó részében emeletes üreg van, nagy födetlen kerek terem, melynek egyik oldalában barlang-üreg látható.

RÉZBÁNYA VIDÉKÉRŐL.

Rézbányától északra, alig egy órányira esik a *fonáczai-barlang*, a mely cseppkőbarlang, s ritka barlangi *rovarokban* gazdag. *Fonáczán* túl kellemes völgy nyílik be északra, melynek végében van a patak két partján végig nyúló *Segyestyel*, s ettől északra a patak medrében egy óráig fölfelé haladva — miközben jobbról hagyjuk a magasan fekvő és

óriás előcsarnokkal biró *Albrecht-barlangot* — nemsokára az (1460 m. magas) *Ruginosa-csúcscsal* szemben, a *Tyifo-patak* jobb partján, kissé emelkedett helyen találjuk Biharmegye legnagyobb és legszebb barlangját i. a «*József főherczeg-barlangot*», melyet másként *segyestyeli barlangnak* is neveznek, mivel ide esik legközelebb, habár a *magurai határon van*; eredetileg *magurai barlang* volt a neve.

A *József főherczeg-barlangnak* vidéke is nevezetes, a mennyiben itt található az az egymás mellett sűrűn fölmagasló illatos virágfaj, mely sehol másutt nincs, csak a Bihar-hegységben, s a növényismerők *Telekia speciosának* nevezik; a *Tyifo-patak* völgyében pedig — mindjárt a barlang följárata mellett — van egy pompás (78 m. hosszú) *sziklahasadék,* mely kicsinyben teljesen megfelel a *tordai hasadéknak.* A barlang bejárata közelében jobbról találjuk a *Sárkány-barlangot* (Pestyere Belauru vagy Koliboi).

A SEGYESTYELI BARLANG VIDÉKÉRŐL.

A *József főherczeg-barlang* a legszebb *cseppkőbarlangok* közé tartozik. Bejárata 11 m. széles és 7½ m. magas, félköralakú, egyenes talajjal, folyton táguló oldalakkal; a mennyezetről óriás nagyságú cseppkövek csüngenek alá; van összesen 11 nagy terme és számos mellékcsarnoka, melyeknek gyönyörű cseppkövei és pompás alakzatai ámulatba ejtik a szemlélőt. *68 nagyobb érdekes képlet* vonja magára figyelmünket, s *a képletek szépségénél és mennyiségénél fogva ez a barlang az első helyet foglalja el hazánk és a monarchia összes barlangjai között,* mert vannak olyan sajátságos képződések benne, a milyeneket más barlangban nem lehet találni. Ilyenek pl. a 3 fenyőtoboz, a Sphynx, kaktus, az oroszlán mohás és korallszerű képződése, a redős-bordás párkányzatú, magaskeretű *vízmedenczék*, a virágágy-kertek, az oszloptorlasz, a szabadon álló oltár, a két virágbokréta, Góliáth, Bábel-torony, a *tündérkert* és a *sas.*

Az egész barlang a talaj vízszintessége miatt kényelmesen bejárható. Az ásatásoknál *barlangi medve* és *hiéna* csontjaira akadtak. Élő állatok közűl a *deres denevér*, a Pholeuon nevü *vak bogár*, a Heteronusa atricornis nevű *légy*, két *pók-* és három *atka-faj* lakik ebben a barlangban, melyek még nincsenek tudományosan meghatározva.

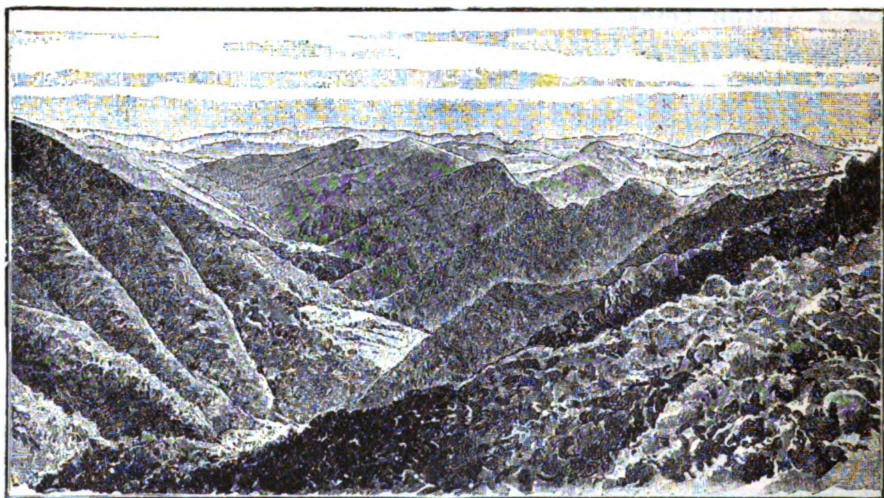
A milyen tündéri szépsége a Bihar-hegység belső mélyének a *József főherczeg-barlang*, épen olyan felségesek «Bihar-országnak» méltó büszkeségei, a *Bihar-csúcsok*, melyek domború félkörben szegélyezik *Rézbánya* és *Pojána* határát, elválasztva Biharvármegyét Erdélytől és nyúlványaikat bebocsátva délen Arad s részben Hunyad, keleten Alsó-Fehér, Torda-Aranyos és Kolozs vármegyékbe.

A *Bihar-csúcsokra* Biharmegyéből három felől lehet fölmenni; délről a Vaskoh közelében levő, messze szétterjedt hegyi tanyákból álló *Kristyór*, nyugatról *Pojána* és északnyugatról *Rézbánya* felől. Az első út a leghosszabb, s ez egy nap alatt meg sem tehető, tehát fönn kell éjszakázni a tetőn; az utolsó a legalkalmasabb, mivel *Rézbányán* kellemes ellátást és az úthoz szükséges fölszereléseket (ló, élelmiszer, vezető, melegebb ruha) lehet találni. Innen indúlva ismét két útirány választható: az egyik a *rézbányai kohó* mellett fölvezető *skerisórei* móczok útja, a másik a *pojánai* útból kiágazó s a szállások és mezők közt nyílt magaslaton egyenesen a csúcsok forrásvidékéhez, az elragadóan szép *Funtinella* (forrásvidék) fenyveséhez visz. Ez az utóbbi út a legkényelmesebb, de a kohó melletti útnak megvan az az előnye, hogy közelebbről érinti az északi csúcsot, az *öreg Bihart*, ámbár ez a *Funtinellához* sincs messze. Az ismerős csúcslátogatók bármelyik fölmenetelt választják is, rendesen sorba látogatják a csak kevéssé lehajló s gazdag havasi fűvel és virággal borított hegygerinczczel összekötött mindhárom csúcsot, és pedig kezdik az északról eső *Öreg-Biharnál* és innen mennek a *Nagy-Biharra* (Kukurbeta), innen a *Zanogára* és erről leereszkednek a tövében levő *Pojánára*, hogy az elég kényelmes *pojánai úton* még éjjelre visszatérjenek *Rézbányára*.

A hármas *Bihar-csúcsnak* alapúl szolgáló félkör és hegység lábait, s a sziklákon számtalan *vízesést* alkotó ezüstpatakok által végigfolyt, szebbnél szebb völgyeit bükk, magasabban fekvő oldalait fenyves, majdnem simának mondható gerinczeit, ormait és csúcsait pedig pompás havasi virágokkal tarkázott és itt-ott boróka-bokrokkal félbeszakított buja havasi fű borítja. Csak helyenkint van egy csoport sziklatömb, vagy kőomlás. Sziklái közűl a két szótagot kétszer visszhangzó *Grejtor*, valamint az Aranyos völgye fölötti magaslaton levő és kitűnő hideg forrásvizet adó «*Ápa fetyi*» nevezetesebbek. Érdekessége a hármas csúcsnak a *Zanogató* (1540 m. magasban), valamint az az elbájolóan szép *forrásvidék (a Funtinella)*, ez a festő ecsetjére és költő tollára méltó fenyves-hegyzugoly,

a hol egy hegyszakadéknak látszó széles sziklás medernek fenyvesekkel borított partjaiból száz meg száz üdítő vizü forrás csevegve csörgedez alá.

A hármas csúcsról elragadó kilátás nyilik a festői hegyvidékre: délre a hegyes süvegalakú *Dobrin,* uszályolva az aradi hegyek által; délkeletre a Halmágy fölött levő és tyúkhoz hasonló (a honnan nevét is vette) *Gaina* vagy Géna, a melyen a híres *leányvásárok* szoktak tartatni (Péter-Pál napja vasárnapján), a mikor 11 község és a havasok népe összegyül s láthatni azt a szép *mócz-népet,* a melynek magyar eredetét már az arczvonásai is elárulják; a távoli háttérben a *Vulkán* s odább a *Detonáta* (Abrudbányán túl); a *Gaina* oldalán keletre a *csiga-hegyéről* és *vízeséséről* nevezetes *Felső-* és *Alsó-Vidra,* lentebb a *móczok* fővárosa: *Topánfalva,* hátterében az

KILÁTÁS A HÁRMAS BIHAR-CSÚCSRÓL.

Aranyos-völgy festői hegyvidékével; a hármas-csúcs keleti oldalán fenyvesek közt a *jégbarlangjáról* nevezetes és ezen a vidéken legmagasabban fekvő *Skerisóre* szétszórt házai, s ezen túl — a meddig csak a szem ellát — az egymásra halmozott hegyek és egymásból hullámzó völgyek; északon a tekintélyes *Vlegyásza,* északnyugaton a gyönyörű *Vále-Száka* (Száraz-völgy) a partjaiból kiemelkedő sziklákkal s a hátterét képező csúcsos hegyekkel; nyugaton a magas hegyek által festői keretbe zárt *rézbányai völgy,* azon túl a *belényesi völgy* és a nagy *Alföld,* a meddig csak a szem bírja. Oly kilátás, olyan panoráma ez, mely egymagában is megérdemelné, hogy a szép vidékek kedvelői meglátogassák a *Bihar-csúcsokat,* a természeti szépségekben és nevezetességekben gazdag *Bihar-hegységnek* legszebb és legmagasabb pontjait.

A BÉGA-PART TEMESVÁRNÁL.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A DÉLVIDÉK, VAGY A TISZA-MAROS KÖZE.

Supán: Oesterreich-Ungarn. A Kirchhoff-féle Länderkunde II. k. 2. része. — *Dr. Czirbusz:* Magyarország a XX. évszázadban. 1902. — A délmagyarországi bolgárok. Temesvár, 1882. — *Déli Kárpátok.* Szerk. dr. Czirbusz Géza. Temesvár, 1904. — *Délvidéki Sport*, a Délvidéki Kárpátegyesület Közlönye. Szerk. dr. Czirbusz és dr. Kovács. Temesvár, 1903. — *Természettudományi Füzetek.* Szerk. Tőkés Lajos. 27. és 28. köt. — *Karl Erdélyi:* Wegweiser des südungarischen Karpatenvereines. 1895. — *Weber Antal:* A Délmagyarországi Kárpátegyesület kalauza. 1894. — *Stokk:* Aus der südungarischen Schweiz. Pancsova, 1893. — *Pesty:* Krassómegye története. 1884. — *Pesty:* A szörényi Bánság és Szörénymegye története. — *Schwicker H.:* Geschichte d. Banats. — *Böhm L.:* A délvidéki Bánság története. — *Baráth Ármin:* Die königliche Freistadt Temesvár. 1902.

A Tisza-Maros közének vagy szögének nevezett magyar *Délvidék* hazánknak úgy geologiai, mint nép- és földrajzi tekintetben egyik legérdekesebb országrésze. Négy oldalról folyóvölgyekkel határolt keretében Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyéket foglalja magában, de politikailag Csanádmegyének is egy kicsiny darabja nyúlik be a területére. A Maros és Tisza völgyének alsó szakasza, valamint az Al-Dunának sziklaromantikájáról nevezetes, általtört völgye szemmel látható határai északon, nyugaton és délen. Keleten azonban egy geologiai szakadékot (ruptura) kell kisegítő határvonalnak vennünk, mely az erdélyi Kárpátokat a délvidékiektől elkülöníti, s melynek irányát hozzávetőleg a Retyezát (elmetszett csúcsot jelent) gránit-tömegét körülcsapdosó Lapusnik (=bogáncs) és Nagypatak (Riu máre), meg a hunyadmegyei hegyvidéket a krassómegyei hegyektől elválasztó hátszegi neogén-depreszszió (Sztrigy)

jelölik. Az így elkerített terület körülbelül fele Erdély területének, de annál viszonylag népesebb (51·7 lakos km^2-ként, holott Erdélyben 43·3), gazdaságilag pedig értékesebb, enyhébb klímájú és plasztikai tekintetben egyöntetűbb.

Bizonyos szerkezeti hasonlatosság mindamellett félreismerhetetlen a Délvidék és Erdély között. Mindkettő a Nagy-Magyar-Alföld, mint központi medencze felé gravitál: Erdély a Szamos és Maros völgyrendszerével, Délmagyarország pedig a Maros alsó szakaszával, a Temes, Béga, Poganis, Berzava és Karas völgyeivel. Mindkettőnek nyugati főlejtőjén kívül van még hosszabb-rövidebb déli lejtősülése. Erdélyben az Olt és Zsil folyók, a Délvidéken a Cserna, Berzászka (brza=sebes) és Néra vizek, a Tisza mély völgyülete, s az Al-Dunának bérczek közé vágott délkeleti útja, valamint a Temes, Béga (bjega = menekülő), Karas (krsz = sziklás) folyóknak félkörös vonúlata, följebb a csanádmegyei Szárazér íves hajlata és az Aranka (a Maros fattyúmedrének) kiszakadása jelzik a délvidéki síkságnak ama déli és délkeleti billenését, mely történelmileg annyiban nevezetes, hogy szemben nyíló völgyeivel a rómaiaktól és Imre királyunktól kezdve napjainkig Magyarország s a balkánvidéki tartományok és népek politikai és kereskedelmi érintkezéseinek magyarázója volt. Még abban is hasonlít a két országrész egymáshoz, hogy mindkettőnek megvan a maga belső vulkánkoszorúja és egy északfelé görbült, délfelé pedig nyílt hegyráncz-rendszere, mely túl a Dunán Szerbiába és Romániába nyúló hegyredőivel úgy öleli körül a román alföldet, mint a Kárpátok a két magyar Alföldet.

Fölületének alkotásában a Délvidék nyugati felében *rónaság,* keleti felében *kimagasúló tájék.* A kettőnek határvonala hozzávetőleg az Arad—Temesvár—verseczi meridionális vasút. A terület politikai fölosztása a föld szinének formáihoz simúlt, mert a rónaság majdnem kizárólag Torontálmegyéé, a hullámos Alföld és dombos tájék Temesmegyében terjed, a hegyvidék pedig Krassó-Szörényt teszi változatossá.

A *rónaság* az ország mélyének déli folytatása, majdnem mindenütt 100 m. alúli mély sík, mely a Tiszának baloldali árterét 20—50 km. szélességben Titelig és azon alúl kiséri. Csupán délen szorítja összébb a mély rónát a deliblati homokpuszta eresztvénye, északon pedig az Arad-Csanádmegyei lőszös fönsík. A termékeny lősz vagy súrgaföld valamikor az egész Délvidéket borította, de a folyók idővel elhordták a lősztakarót, s ma lőszfoltokat csak a síkság partosabb helyein, a folyók közében és a dombvidék oldalain találunk. A szorgalom ma ezeket a lőszföldeket, a diluviális lőszpusztának maradványait, termőföldekké változtatta, a hydrotechnika pedig fölszabadította a mély rónát a kiáradó folyók gyakori elöntésétől.

A folyók (Béga, Temes, Berzava) kanyarulatainak átvágása, medrük kurtítása, mélyítése és csatornázása, a Tisza szabályozása, lápok levezetése (Alibunár) és mocsarak kiszárítása (Illancsa) eltűntették a fertőket, az összefüggő mocsarakat és ingoványokat, melyek miatt Mercy generális panaszkodott (1717—33), hogy az egyik folyórendszer árvizei átömlenek a szomszédos folyók területére és Délmagyarország egész mély földjét hónapokig veszteglő piszkos vízállásokkal öntik el. Ali lápjából (bunár) a Versecz fölötti lápmedenczében, melyet a Moravicza (illancsai mocsarak) és Berzava folyók tartottak vízzel, miként a Kraszna és a Szamos az ecsedi lápot: a Teréz- és Berzava-csatorna kiásása után kukoriczások lettek. A Bégának lecsapoló csatornáján kívűl (Beregszó medrében) Temesvár és Nagy-Becskerek között hajós-csatornát ástak, s a kacskaringós folyású Temest szintén töltések közé szorították.

Ingoványok, fertők és morotvák, partmelléki tavak csupán a Tiszának torontáli árterén (troun-dal kelta nyelven = mély völgy) csillognak a végérhetetlen laposság élénkítésére. Partmenti sorakozásuk, a Tisza tükrével ingadozó vízállásuk, s a Tisza felé görbűlő patkó-formájuk azt mutatja, hogy nagyobbrészt holt medrek, elvágott szerpentínek, melyek hol a Duna és Tisza medre felé szivárgó föld árjából, hol a Tiszának beszüremkedő vizéből telnek meg.

Az Alvidék mély rónája rizstermelésre (délvidéki speczialitás) és dohánykertészkedésre való; partosabb része pedig hazánk leggazdagabb *búzavidékéhez* tartozik, melyen nemcsak viszonylag, hanem föltétlenűl a legtöbb aczélos búza és tengeri terem (4 millió mázsa Torontálban, 2 millió mázsa Temesben).* Temesmegye termő fölületének majdnem a fele búzaföld, Torontálé 47%, Csanádé 43%; ezzel a három délvidéki megye jelentékenyen hozzájárúl ahoz a közismert tényhez, hogy a búzának világtermelésében hazánk Amerika után a földkerekség második legnagyobb búzatermő vidékéhez: a pontusihoz tartozik. Ha hozzávesszük még azt is, hogy Torontálmegye alsíkján 4·3 millió métermázsa tengeri, Temesben pedig 2 millió métermázsa terem, oly mennyiséget kapunk. a melyhez hasonlót egyetlen vidék sem produkál Magyarországon. Szárnyas baromfi kivitelének hányada aránylag a legnagyobb az országrészek között, s az országnak, sőt az osztrák-magyar monarchiának legnagyobb és leggazdagabb lótenyésztő vidéke a Délvidék, de különösen Torontál. Mindezek után érthetővé válik ennek az országrésznek sűrű benépesűltsége, gazdasági és financziális értéke, valamint lakóinak nagy adózó képessége.

Délmagyarország mély síkján kevés a magyar, annál több a betele-

* Temesben 210 ezer, Torontálban 343 ezer és Csanádban 62 ezer hektár van búzával bevetve. Ily nagy búzaterületeket nem találni sehol másutt az országban.

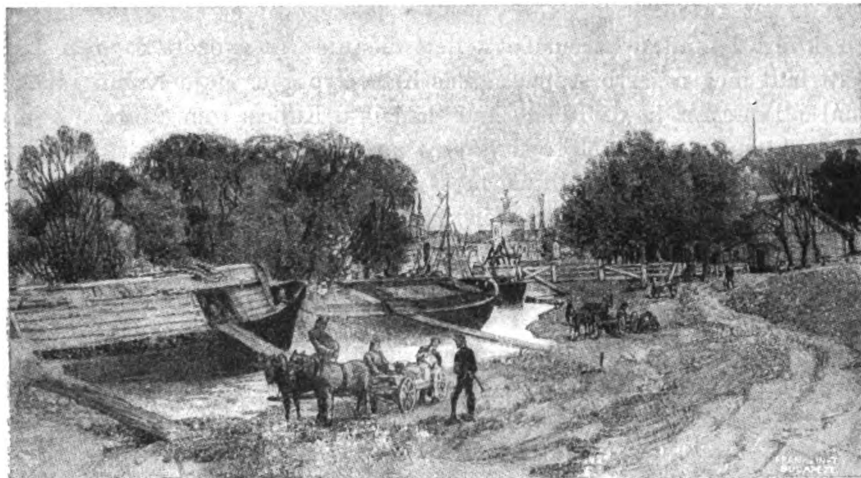
pűlt és betelepített idegen nemzetiség. Legtöbb a szerb és a sváb telepes. A szerbek nyelvterülete a Bácskából nyúlik be a Tisza, Temes és Duna bal-mellékére, kivéve a Tisza-Maros szögét, a hol az Aranka fölötti lőszös területet szállotta meg a magyarság, s a szegedi települőket Zentával szemben. Magyar terület továbbá a régi Béga és a Béga-csatorna közti mély róna, melylyel a Béga-melléki magyarság a svábok és szerbek nyelvterülete közé ékelődik. A svábok nagyobb tömegben a mély sík északi felében, az úgynevezett bánsági medenczében laknak, az Aranka, Maros, Béga keretében, a Temes-Béga közén és a Berzava körében, különösen a hegyekről leszálló ruménekkel viaskodva, kiknek krassómegyei összefüggő nyelvterülete hosszú polip-karokat bocsát a rónaságra.

Az Alvidék *klímája* a Duna-Tiszaközi országrésznek, különösen a Bácskának klímájához hasonlatos, azzal a különbséggel mégis, hogy nemcsak télen-nyáron melegebb az Alföld többi tájékánál, hanem egyáltalán melegebb annál a hőmérsékletnél, mely földrajzi szélességénél fogva megilletné. Az évi középhőmérsékletet nem a forró nyár (maximum Temesváron + 36, Pancsován 38 C°) emeli, hanem az igen enyhe tél; mert július hónap hőmérséklete csak 3·9 fokkal, mig januáré 6·7° fokkal, tehát majd kétszer annyival magasabb, mint a 45 fokú földr. szélességnek megfelelő hőmérséklet. Az őszi három hónap: szeptember, október, november sokkal melegebb (12·2°), mint a tavaszi három hónap: márczius, április, május (11·4°), s mivel az enyhe időjárás gyakran karácsonyig is eltart, tetemesen megröviditi a telet és hozzájárúl ahoz, hogy a három téli hónap (deczember, január, február) mérséklete (0·7°) sohasem száll a fagypont alá. Azt lehet mondani, hogy a novemberi negativ inverziótól (november 10—15 körűl) eltekintve, a tél január és február hónapokra szorítkozik; gyakran csak hathetes a tél, s a jószágot karácsonyig kihajtják legelni. A kurta télre rendesen hosszabb nyár következik, minden átmenet, kikelet nélkül, mert korán szokott kitavaszodni; s ha a szelek (bőjti szél, kossava) és az esőzések egy időre meg is akasztják a vegetáczió kifejlődését, az eső és hideg szél megszűnte után azonnal kivirúl, kihajt minden. Két hét múlva lombosak a fák, virágos a pázsit és langyos a levegő. Legmelegebb a július, augusztus és szeptember első fele. Legtöbbet esik május, június és július hónapokban; augusztustól kezdve (legalkalmasabb idő hegyi kirándulásokra) november végéig tartós, jó idő szokott lenni, s páratlanúl kellemes, hosszantartó, igen enyhe az ősz. Délmagyarország legszebb évszaka ez. Legderültebb hónapok szeptember és október, midőn akadálytalanúl onthatja sugarait a nap; legfelhősebbek pedig deczember és január, a midőn a felhőzet a kisugárzással járó lehűlést hátráltatja. Ez és a szeleknek kedvező elosztakozása nagyon enyhíti a téli hideget, másrészt mérsékli a nyári meleget is, mert télen a *déli* szelek a leggyakoriabbak, nyáron

ellenben az *északiak*. 5500 megfigyelt széljárásból 18·8% északi, 18·1% déli, 19·9% keleti és 7·1% nyugati szél.

Torontál vármegye. (10.000 km², 600 ezer lakossal.) Az Alvidéket *a)* aldunai síkságra, *b)* Béga-melléki központi rónaságra és *c)* északi medenczére lehet fölosztani, mely utóbbihoz az Aranka—Jérnek csanádmegyei társát, a Szárazér mellékét és a Marosnak alsó vidékét csatoljuk.

Az *aldunai mély rónaságnak* a temesmelléki *Pancsova* törv. j. f. város a középpontja, mely öt km.-re van a Dunától, 15 kilométernyire Belgrádtól, s majdnem egyforma vasúti távolságban Versecztől és Nagybecskerektől. Ezért élénk kereskedelmet űznek német és szerb kalmárai és iparosai

PANCSOVA A TEMES FELŐL.

Belgráddal, a Szerémséggel, Verseczczel és Becskerekkel. Belgrádba minden vasárnap indúl személyszállító hajó, ezenkívűl naponkint közlekednek Belgrád, Zimony és Pancsova között zöldséget, baromfit, bőröket, halat, zsirt, szalonnát, szárnyast czipelő bodon-hajók, kivált tavaszszal, midőn a kiáradt Temes és Duna miatt Pancsova egész környéke tenger, s a csónakok a városig jöhetnek. A Belváros jól van kiépítve; legszebb utczája a Sztarcsovicsi-út, mely részben be is van fásítva, valamint a József főherczeg-utcza, s az Erzsébet- és Ferencz József-tér is. A lőszpor különben itt mindent beborít. Azért csinálnak az utczákra oldalt és alúl üveggel kirakott, kiugró üvegszekrényekhez hasonló kukucskáló ablakokat. A városnak kedvelt sétahelyei: a dunamenti Szunyogsziget, a népkert, a lövölde s a szőlőskertek. Elemi és polgári iskolákon kívűl van állami főgimnáziuma, szerb és állami felső leányiskolája, törvényszéke, közjegyzője,

gáz-, sör-, téglagyára, selyemfonója, 3 eczetgyára, árva- és szegényháza, több kaszárnyája, magyar és szerb kaszinója, takarékpénztára, népbankja, s osztrák-magyar bank fiókintézete. 20,000 lakosa között 3000 magyar, 9000 szerb, a többi oláh és német.

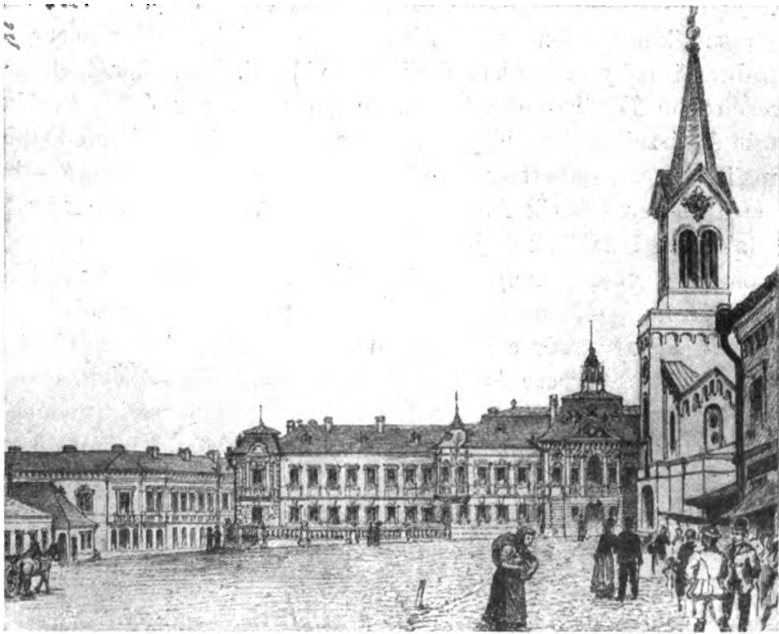
Pancsovától Báziásig sok szigetet, zátonyt épít a Duna, mert a két partja laza, s a Morava, Temes, Ponyevicza tetemes hordalékot visznek a medrébe. A Sztarcsova-szigettel (3 km. hosszú) szemben van *Sándoregyháza* magyar község. A parthoz közel esnek *Bresztovácz, Székelykeve* (1300 l.,) *Bavanistye, Plosicz.* A szerb part hullámos, míg a magyar partvonal egyenes, *Nova Ada* és a 7 km. hosszú *Szemendria*-szigetig (Smederevo). Utóbbinak várából csak egy torony maradt meg. Ebben a várban költötte egy fogoly ifju 1571-ben Hajmási és Szilágyi históriáját; itt élt Brankovics György Jezina feleségével és csodaszép leányával, kinek a szultán háremébe kellett mennie; itt győzött Savoyai Jenő és itt halt meg a szerb szabadsághős Kara Gyorgye. Majd Kubin rakodójánál áll meg a hajó. Innen már látszik a Kulicsi rom (Margos római város maradványa) s a Morava vereses agyagos vize jó messzire kivehető torkolatán alúl. Mivel a Duna most szerb részről kemény partokba, a kosztoláczi hegybe és a rumi félszigetbe vágódik, kénytelen elágazni és megcsinálja a 20 km. hosszú és 3 km. széles Osztrove-szigetet (osztrova szerbűl = sziget), melyen szerb falu épült.

Pancsovától délkeletre a Duna öblözeteiben terűlnek el az ú. n. rétiföldek, melyek igen gyakran kerűlnek víz alá, ámbár a Duna töltéseire a Ponyevicza menti 2000—3000 lakosú falvak vigyáznak. Ezek között magyar *Hertelendyfalva* és *Sándoregyháza.* A deliblati fönsík párkányán, a Verseczre vezető állami út mentén: *Réva-Ujfalu* 7250 lakosának 1/7-de szerb, többi oláh; a tőle délre fekvő szintén közel 7000 lakosú *Dolovónak* 7/8-da oláh, 1/8-da szerb. A Temes balpartján *Almás* német falu (3500 l.) a tutajosok révállomása. A marha- és lóvásárairól nevezetes *Torontál-Vásárhely* (közel 5000 lakossal) magyar község. Az alibunári lápmedenczét délről bekerítő termékeny lőszhátona szerbek vannak többségben. Tíz községük közűl legnagyobb a 6000 lakosú *Petrovoszelo* vagy *Román-Petre,* eredetileg horvát, most oláh lakosokkal. Ennek postán, távirdán, szolgabiróságon kivűl még takarékpénztára is van. *Alibunár* 4630 lakosának 3/4-de oláh, 1/4-de szerb. Román még az Alibunárt lecsapoló Verseczi-csatornához közel eső 4000 lakosú *Végszent-Mihály* is; a többi hét község szerb nyelvű.

A Berzava—Moravicza és Verseczi csatornáktól átszelt lapályon a 3200 lakosságu és kitűnő bort termelő *Zichyfalvá*-nak legnagyobb társa a 2800 lakosú *Bánlak.*

A Béga-temesközi központi rónaságnak, a hajdani Sárköznek gócz-

pontja *Nagy-Becskerek,* Torontál vármegye székvárosa, 26.000 lakossal, kik között 9000 magyar, 8000 szerb és ugyanannyi német. A külvárosok szerb és német lakosai gazdálkodók, mert a városnak 19,500 hektárnyi határa igen termékeny; a belváros lakói iparosok, kereskedők, hivatalnokok. Becskerek a Béga V alakú kanyarulatánál fekszik. A V betűnek jobb partján van a Németváros és a Belváros, a csinos Ferencz József-térrel (két szálló, ref. plébánia, csinos kath. plébánia és templom, megyeház), s a temesvárinál hosszabb, aszfaltos Hunyadi-utczával, mely a sétáló közönség kedvelt helye. A Bégán túl vannak az Oppova, Gradnulicza és Budzsák nevű

NAGY-BECSKEREK: A FERENCZ JÓZSEF-TÉR A MEGYEHÁZÁVAL.

szerb részek, a félszigeten pedig a villákkal teleépített Amerika (gőzfürdő, nyári étkező, vashíd), s attól délre szőlők sorakoznak. Nagy-Becskerek igen kellemes, művelt és élénk város; gabona-, marha- és heti-piaczai (gyümölcs) igen látogatottak. A Tiszától nincs messzire (10 km.), ugyanannyira van a szerb *Melenczétől,* hol a Ruszanda-tónak szikes-kénes vize kedvelt fürdőhely. A városnak közeli kirándulója a különben kicsiny Nagyerdő. Mindamellett, hogy a város mélyen fekszik, kitűnő az ivóvize (artézi kutak) és kellemes a bora. Gabona-, főleg buzakereskedelme első a délvidéken, azért bécsi, belgrádi és budapesti czégeknek állandó ügynökségeik és raktáraik vannak itt, s az osztrák-magyar bank is fiókot tart

Becskereken. Van továbbá fűrész- és gőzmalma, szőnyeg-gyára, három szeszgyára, két takarékpénztára stb.

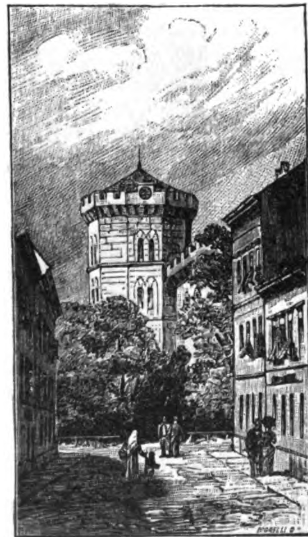
Becskerektől nyugatra a Tisza-ártér ingoványai és morotvái között nevezetesebbek a 3800 lakosú *Szerb-Elemér* és az 5000 lakosú *Perlasz* szerb községek; utóbbi marhavásárairól nevezetes. A Béga-csatorna mellett *Béga-Szent-György*, egyharmadában szerb, $^2/_3$-ában német lakosokkal, disznókereskedéséről híres. *Módosnak* (10.000 l.) van járásbirósága, közjegyzősége, takarékpénztára, élénk terménykereskedelme, hajó- és vasúti állomása. Kath. plébániája már 1313-ban megvolt, míg Torontál többi plébániái a XVIII—XIX. századból valók.

A gabona- és dohánytermelésnek, ló-, marha- és juhtenyésztésnek a Perjámos-kikindai lősz-térségen kívül a Béga jobbparti rónasága és a Tisza ó-becsei mély völgyülete földicsért vidékei. Ezen községek között legnevezetesebb *Török-Becse*, takaros helység, mely a 40-es években a fuvarozás és tiszai hajózás idejében Délmagyarország első gabonapiacza volt; ma is van gabonaraktára, de piacza másodrendű. A Temesvár—budapesti vasút mellett fekszik *Nagy-Kikinda* és *Zsombolya*. Az első r. t. v. 25.000 lakossal. Befásított és jól kikövezett nagy utczája szerb és német részre osztja a várost, melynek községi magyar főgimnáziuma, felsőbb leányiskolája, nagy gabonatermelése és jelentékeny házi szövő-ipara van. Az osztrák-magyar bank ebben a városban szintén tart fiókintézetet. Határában jó búza, repcze és csemegeszőlő terem. *Zsombolya*, igen termékeny határral és 10.000 lakossal. Sándorháza a legszebb német falu Torontálban, Zsombolya a legcsinosabb és leggazdagabb német község. A török hódoltság előtt Csombolya volt a neve és népe magyar volt; azután elpusztúlt, lakosai széjjel szóródtak, s ezért Hatzfeld gróf 1766-ban németeket telepített helyére. Ma a Csekonics grófok uradalmának középpontja. Van igen szép tere a grófi kastélylyal, polgári iskolája, leánykonviktusa Szt. Vincze-apáczák vezetése alatt; élénk üzleti forgalma miatt az osztrák-magyar bank is tart benne fiókbankot. Csinos tiszta német községek: *Gyertyámos* és *Szt-Hubert*, továbbá az elnémetesedett *Seultourn*, kerületi kórházzal. *Tóba* szintén elsvábosodott franczia telep.

Az *északi* (Balogh szerint «bánsági») *medencze* a Maros fattyúmedrei mellett, az Aranka (az Árpádok idejében: Csesztőreg), Jér és Szárazér mellékén terjed. Az északi rónán a németek (közel 40.000) vannak többségben; utánuk következnek a magyarok (34.500) és szerbek (34.500). Oláh 5300 él elszórtan.

Nevezetesebb községek: *Mokrin*, a Becskerek—szegedi vasút mellett, közel 9000, túlnyomóan szerb lakossal. A magyarok és németek iparosok és földmívesek, a szerbek földmívelők és marhatenyésztők. Marhavásárairól híres Mokrin, melynek a postán és szolgabiróságon kívül két

takarékpénztára is van. *Lovrin* 4000 l. német község, úgyszintén *Bogáros, Kis-Ősz, Sándorháza,* mind 2000-nél több lakossal; de *Peszák* és *Szent-Péter* oláh községek. *Perjámos* német község 5600 l., a Valkány—szentmiklósi viczinális mellett; nagy leányiskolája van apáczák vezetése alatt, látogatott gabona- és marhapiacza, s fakivitele Torontálba. *Szerb-* és *Német-Nagy-Szt.-Miklós* két összeépített külön község; egyiknek 10.700 vegyes lakosa van; másikban 2000 német lakik. Szép nagy főterét *Révay Miklós* nyelvtudós szobra és a Nákó grófok kastélya diszíti. Utczái egyenesek, takarosak; de a szerb részben kevésbbé azok. Határában találták Attila híres kincsét, mely különben gót vagy szláv-bolgár eredetű. *Ó-Bessenyő* bolgár község 6000 lakossal, kik eredetiebbek a vingai bolgároknál. A község szép, tágas, egyenes, befásított utczáján csinos bolgár házakat és templomot látni. A közeli bolgár telepek és puszták lakosai Bessenyőből kerültek. Magyarok laknak az Aranka-Tisza zugában, (17 község), melynek *Ó-Kanizsa,* az Árpádok ideje előtt Kenezsna, a főhelye. Ó-Kanizsa mellett *Csóka* magyar község nevezetes disznóhizlalásáról és baromtenyészetéről. Lakosai sok eredetiséget őriztek meg a régmúlt időkből.

TEMESVÁR: A HUNYADI-VÁR.

Temes vármegye (7429 km², 480 ezer l.). A délvidéknek *emelkedett fölszinét* a hullámos Alföld, a dombos táj s a hegyvidék alkotják. Szabatosan sehol sincs ugyan ez a három fölületi forma kimérve, mert a rónaság belenyúlik a hegyvidékbe, p. o. a Temes diluviális öblébe, a mély sík a Karas és Béga völgyébe, a dombos és hullámos tájék pedig a hegyvidéket öleli körül nyugaton-északon egyaránt; mindazáltal a nagy arányok szemmeltartásával mégis azt mondhatni, hogy valamint a mélyebbre zökkent alvidék Torontálban terjed, úgy Temesmegye a hullámos rónaságnak, a dombos tájnak vidéke, Krassó-Szörény pedig a közepes és magas hegyeket rejti magában.

A *dombos vidék* a központi hegyekre támaszkodik, arra felé fokozatosan emelkedik 200—350 m., míg a Maros, Temes, Béga, Poganis, Berzava, Karas és Néra folyók völgyei felé hosszú eresztvényekben száll le a síksághoz, s azzal végre egészen összesimúl. A lippai és vingai dombság a Ruszka-Pojána keretéhez tartozik, s annak mintegy zsámolyát alkotja; a buziási dombvidék a középhegységet határolja, a Versecz-fehértemplomi dombostáj pedig a deliblati homokpusztával együtt a Lokvának és Plesi-

vának nyugati párkányzata. Kitűnő búzán és repczén kívül a dombokon gyümölcsöt és szőlőt termelnek; még pedig többnyire csak szüretelhető szőlőt ültetnek, különösen a Temes és Krassó mellékén, s Versecz vidékén. 1900-ban a temes-krassói és verseczi borvidéken 71 ezer hektoliter bor termett, miből 58 ezer hl. Versecz vidékéről került. Temesben csupán 670 mázsa szőlőfürt adatott el, holott Torontálban 65,941 hl. bortermés mellett 8900 mázsa szőlő került eladásra.

TEMESVÁR-JÓZSEFVÁROSI ZÁRDA.

A dombvidéken az oláh elem vergődik túlsúlyra a magyarság és szerbség rovására, a mi a következő ezres táblából világos:

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Szerb	Horvát	Bolgár
Temes	58·1	172	2·9	167·5	64·9	0·390	3
Torontál	114·8	174	14·9	88	191·8	4	
Csanád	103·6	1	17	13·9	3·9		7·7
Összesen	276·5	347	34·8	269·4	260·6	4·390	10·7

A délvidéki sík és dombos területen tehát majd egyforma számban élnek az oláhok, magyarok és a szláv törzsek; legtöbben vannak a németek.

A Délvidék legnagyobb, legintelligensebb és legiparosabb városa *Temesvár,* a róna és dombvidék határán, a katonasággal együtt 60,000 lakossal. Köztük 18,614 magyar, kik leginkább a József- és Erzsébetvárosban laknak. A város három csoportban épült. Középen van a Béga medrével és a villamos vasúttal körülkerített Belváros, nyugaton a József-

és Erzsébetváros, keleten a Gyárváros. Legnépesebb a Gyárváros 21,000 l., legelegánsabb a Belváros, a city, s legmodernebb a Józsefváros, melynek Hunyadi-útja, Kossuth Lajos-utczája legszebb a Délvidéken. A Belvárosban van a Hunyadi-vár, mely Róbert király palotája helyén épült s a temesvári pasáknak szolgált lakóhelyül; most katonai szertár. Itt áll a szabadságharcz után szervezett szerb vajdaság és temesvári bánság háromemeletes kormányszéki épülete, melynek 3 udvara, 273 szobája, 20 kamarája, 34 konyhája, 65 pinczéje és 25 raktára van. Jelenleg benne van elhelyezve a legtöbb állami hivatal, ú. m. posta- és távíró-igazgatóság és felügyelőség, királyi tábla, törvényszék, kincstári ügyészség, pénzügyigazgatóság, adóhivatal, kataszteri mérnökség, térképtár, államépítészeti hivatal és kir. tanfelügyelőség. A Belvárosban van a színház, a városháza, a délmagyarországi történelmi múzeum, a városi könyvtár 28,000 kötettel, néprajzi múzeum, megyeház, székesegyház és piaristatemplom, katonai, irgalmasrendi és ker. kórház, hadparancsnokság, törzskari tiszti épület és a hadapród-iskola. A Józsefvárosban igen díszes a Temes-Béga szabályozás palotája, a kath. felsőbb leányiskola, a délvidéki kaszinó és a városi bérház. A Gyárvárosban legcsinosabb az Andrássy-út, a főutcza, s a román stílben épült Millennium-templom és a zsinagóga. A városnak szellemi életéről művészi és tudományos egyesületein és hírlapirodalmán (7 napilap) kívül tanúskodik két főgimnázium, a főreáliskola, tanító- és tanítónő-, gyermekkertesznő-, óvónő- és bábaképzője, felső kereskedelmi ipar-szakiskolája, polgári iskolái, 1 iparos tanulók és kereskedelmi tanulók iskolája, 7 községi, 5 kath., 5 szerb és román iskolája. Gyáripari élénkségét mutatja 2 szeszgyára, sörfőzője, mely romániai kivitelre dolgozik, a «Turul» czipőgyár 750 munkással, kik hetenkint 15,000 pár czipőt készítenek el; dohánygyára 2000 munkásnővel, keztyű- és pénzszekrény-gyára 100 munkással, két gőzmalma, pamutszövő gyára,

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. MÚZEUM.

kalapgyára 350 munkással, nemez- és gyújtógyára, mely utóbbi naponkint 40 millió gyújtót, 250,000 dobozt és 90,000 papirhüvelyt készít. Említendő még a Mühle-féle műkertészet, mely Temesvárnak a «magyar Erfurt» nevet szerezte crysanthemum- és rózsatelepeivel, s a Balkánra kiterjedő élő virág-, mag- és facsemete-kereskedésével. Van itt gyermekkórház, gyermekmenedékház, diákkonviktus, 13 hitel- és takarékpénztár, 12 szálló, franczia renaissance-stilű vasúti pályaház, melyből naponkint 80 vonat indúl; hajóállomása, gazdasági gép- és terményraktárak. Temesvár Délmagyarország igazi központja, a mit nagyhírű országos vásárai is bizonyítanak. Ilyen vásárokon temérdek gyümölcs, gabona, ruhanemű, házi és gazdasági eszköz kél el; fölhajtanak 20,000 darab lovat, 30,000 darab szarvasmarhát, 17,000 db sertést, s a ki néprajzi sokadalmat óhajt látni, ezt legjobban megtalálhatja Temesvár rengeteg vásárterén.

A várost sok gazdag német és román község környezi. Így közvetlen tőszomszédságában *Mehala* 6200 l., felerészben oláh, felében német. Nemsokára egybeépül Temesvárral. Szabadfalva (Freidorf), Szakállháza, Szent-András és Temes-Gyarmata német; Román-Szt-Mihály, Utvin, Remete pedig román községek.

A *vingai dombos vidéken*, a Temesvár—aradi vasút mentén fekszik *Vinga* (=szőlős hely) 4800 lakosú bolgár község, mely dombos-árkos helyen épült, bort termel és czukorkákat gyárt. Van járásbirósága, közjegyzője, takarékpénztára, gabonaraktára és takaros kath. temploma. *Orczyfalva* és *Mercyfalva*, a Jercsicza mentén, gazdag német községek; a baraczházi lápmedencze környékén *Majláthfalva* magyar, *Knéz* oláh és német, *Varjas* német és szerb nagyközségek. Utóbbinak van népbankja, takarékpénztára, termékeny határa. *Uj-Arad*, a régi aradi vár helyén épült, 6200 lakosú község, szemben Ó-Araddal; várát II. Rákóczi Ferencz sikertelenűl ostromolta. 1848-ban pedig Gál tábornok verte vissza a szerb ostromlókat. Az 1752-ben megújított várból kő kövön nem maradt. *Szépfalu, Kis-Szent-Miklós, Zádorlak, Székes-út, Német-Szent-Péter* az újarad-perjámosi úton, valamennyi kétezer lakost meghaladó módos német község, a bánsági németek ismeretes rendszeretetével építve. Templom és iskola a község közepén áll a főutczán. Ezt egy-két kereszt-utcza szeli nagy udvarú, sorjában épített csinos, tiszta, cserépzsindelyes, salugáteres házakkal.

A *lippai dombvidék* erei és csermelyei a Marosba és Bégába ömlenek. Nevezetesebb községek ezen a szőlőtermő vidéken: *Lippa*, a Maros partján, 7500 l. Kikövezett, csinos földszintes házakkal beépített város, hol a magyar és német elemé a vezető szerep. Különösen figyelemre méltó vashídja, mely Radnára vezet, és a város marosparti sétahelye. Ott látni a polgári iskolát, gőzfürdőt, leányiskolát és a legnagyobb szállót. Benn a

TEMESVÁR: JENŐ FŐHERCZEG-TÉR.

vásártéren a törökök idejéből megmaradt íves bazár érdekes; idébb a ragyogó födelű oláh templom. Várát 1695-ben a török végkép elpusztította, de a szemközti *Sólyomi-vár* romja maig meg van és gyönyörű kilátást nyújt a Maros völgyére, Radnára, s a Hegyes-Drócsára.

A Béga felé eső lejtőn: *Margitfalva, Jezvin* és *Kiszető* másfélezer lakosú oláh községek. *Rékás*, 4000 vegyes lakossal. Járásbirósága, takarékpénztára van, s cseresznyéjéről híres.

A *buziási dombvidék* nyugati fele hullamos sík a Poganis, Temes benyúló völgyeivel. Nagyobb községek: *Buziás* 3000 l. Takaros kis helység, szép kath. templommal, kincstári épülettel, méhészeti felügyelőséggel, járásbirósággal, s egy nagy park közepén épült vasas fürdővel, mely újabban mesterséges gájzírral gyarapodott. Ez 103 m. mélységből 30—40 méternyire löki föl állandóan a sós vizet, míg a többi nyolcz vasforrásban nincsen só. *Végvár* 2000-et meghaladó magyar (eredetileg tót), *Niczkifalva* német község; *Csákova* 4600, túlnyomóan német lakossal. Van földmíves iskolája, takarékpénztára, élénk marhapiacza. Közelében őrtorony romja látható, melyet a törökök megfigyelésére építettek. *Liebling* 4200 l. német község, lutheránus vallású lakosokkal. *Gilád* 3800, túlnyomólag román lakossal, úgyszintén *Zsebely* 4000 lakosának $^3/_4$ része román, kik igen ízléses varrottas ingeket, katrinczákat, öveket (oprega) és tarisznyákat (sztricza) készítenek. Igen takaros, művelt, élénk és jómódú város *Detta* a Temesvár—buziási vasút mellett, szép kath. templommal, takarékpénztárral, adóhivatallal, járásbirósággal.

A *verseczi dombos* vidék fővárosa: *Versecz*, törv. j. v. 25,200 l., kik között 2600 magyar, 13,400 német és 8150 szerb. A Délvidék második iparűző városa. Butor- és konyakgyártása elsőrangú. Van ezenkívűl két gépgyára, vasöntője, selyemgyára, szalámigyára, gőzmalma, nagy bor- és gabonakereskedelme, hitelbankja, takarékpénztára, adóhivatala, két kereskedelmi és ipariskolája, főreáliskolája. Legszebb terei: az Andrássy-tér, a sétatér a honvédszoborral, az Erzsébet-tér és a városház tere. Leghoszszabb útjai a pancsovai, kudriczi és fehértemplomi út; legérdekesebb utczái az iskola- és városliget-utcza. Amabban emelkedik legszebb góthstilű kéttornyos kath. temploma, emennek végén érjük a városi parkot. Versecz mintegy 140 községnek középpontja; gabonából évenkint 10 millió, borból, szőlőből egy millió korona forgalmat csinál. Temes-Kubinnal viczinális köti össze.

A verseczi dombvidéken az oláhság és a szerbség háttérbe szorítja a németeket és magyarokat, kik leginkább városokban laknak. A síkság felé a szerbek száma háromszorta nagyobb a németeknél és hatszor a magyarok számánál. Nagyobb oláh községek *Kustély*, *Varadia* és *Vojvodinecz*. *Fehértemplom* r. t. v., a Lokva tövében, 11,000 lakossal. Tiszta,

rendezett, kellemes város, nyílegyenes utczákkal, fasoros külső részeivel és árnyas parkjával. Emeletes háza kevés van, de sok a nagy földszintes ház, kertekké átalakított tiszta udvarokkal, kiugró ablakokkal, a Néra felől örökösen fújó szél, s a porfelleget hozó kossava-szél miatt. Legszebb utczája a Valentin-, Posta- és Schiller-utcza. Főutczája a Lokva szőlői felé emelkedik, de görbe, — az egyedüli görbe utcza a városban. Ebben van a kath. és a gör. kel. templom. A hadkiegészítő parancsnokság, törvényszék, járásbiróság, s a szebb kávéházak a Ferencz József-tér köré csoportosúlnak, hol esténkint nagy közönség sétálgat. Fehértemplomnak sok a kis korcsmája, vendéglője, mert heti piacza felettébb élénk. A főutcza és ennek kereszt-utczája a Kudriczi-út tömve van ilyenkor szekerekkel. Van állami főgimnáziuma, sajtó- és bányabirósága, szőllőszeti és selyemtenyésztési felügyelősége, takarék- és népbankja, osztrák-magyar bankfiókja és sok szőlője meg gyümölcsöse.

Károlyfalva és *Ulma* barom- és juhvásárairól nevezetes, meg arról, hogy lakói között néhány száz krassován bolgár él. *Kubin*, az Árpádok alatt Keve, a Duna mellett, szerbül Kuvin, 5800 l., a régi Keve vármegye főhelye, mely a Berzavától a Dunáig terjedt. Ma gőzhajó-állomás, járásbirósági és szolgabirói székhely. Sokat szenved a kossava-széltől. Még népesebb *Bavaniste* 6700 lakosú szerb község. *Deliblát* oláh, *Mramorák* német és *Székelykeve* magyar község.

Krassó-Szörény vármegye. (11.032 km², 443.000 l.) Délmagyarország *hegyes tájéka* a Temes, Bisztra és Cserna jobb és bal mellékén nem oly vad, mint a minő a Magas-Tátra, Bucsecs, Királykő és a déli erdélyi határláncz havasi világa a Retyezáttól a törcsvári szorosig, mindamellett sok tekintetben eredeti, gazdaságilag értékes és alakulásában is érdekes hegyvidék.

Vad meredekségeket, kiszilánkolt tar csúcsokat, szédületes mélységeket a katlanvölgyek (gropák) kivételével sehol sem találunk a szelidebb formájú délvidéki Kárpátokon. Gerinczeiken órákig el lehet lovagolni, s miként a ruthén Kárpátokban, itt is lóháton érhetünk föl egyikmásik hegynek tetejére. Csúcsok nincsenek, csak hegytetők, de annál terjedelmesebbek aztán a fanövés határán fölül a legeltetésre való pojánák. Mély völgynyilásokat, harsogó vízeséseket, nagy tavakat sem találni bennük, de tószemek, tavacskák, fokozatokban leomló zuhatagok, zúgó sellők gyakoriak a hegységben.

A középhegyek belseje gazdag *vasban* és *fekete szénben*, melyeknek kiaknázása a középhegység vidékét Délmagyarország *elsőrangú iparos vidékévé* teszi. A pécsi szenen kívül nálunk a délvidéki feketeszén a legjobb. Vasat nyernek Aninán, Dognácskán, Dornán, Szekul-Mehia, Bozovics, Rudaria, Oravicza, Szászka, Új-Moldova, Jablanicza, továbbá Ruszka-

Pojána, Zsidóvár, Nadrág, Forasest, Ruszkicza és Román-Gladna községekben. Magyarország 12 millió mázsa feketeszén termelésének $1/3$-da (3.929,000 mázsa) Délmagyarországból kerűl; ehez járúl 223 ezer m. barnaszén. Vasból termel 1 millió 300 ezer m. vasérczet, 1 millió 141 ezer mázsa vasat, vagyis az összes honi vastermelés negyedrészét. Arany kevés van a délvidéken, de említésre méltó a Lapusnik-, Mönis-, Prigor-patakok aranyszemes fövénye, s a Néra folyóban és a Valea Sopotuluj völgyben dívó aranymosás. Annál jelentősebb az erdészet, mert Krassó-Szörénymegye termőfölületének fele: 516 ezer hektár erdőség, tehát legerdősebb megye az erdőkkel borított megyék sorában; míg Temes kulturfölületének $1/9$-de, Torontálnak pláne csupán $1/24$-de erdőség. Az erdők a hegyvidék déli fekvése miatt kizárólag lomberdők (122 ezer ha. tölgy, 80 ezer ha. bükk és egyéb lombos fa). Fenyő (13 ezer ha.) csak elvétve kisebb tagokban a legmagasabb tetőkön fordúl elő, a törpe fenyőt pedig valóságos kuriózum gyanánt emlegetik a Gúgu, Godján, Petri és Nedej vállain. Igen kellemesek, illatosak az orsovai hegység erdei, hol a nyári melegben az olasz ligetekre emlékeztető czikádák hallatják fürészelő hangversenyüket. Gazdag a hegység vadban is. Zergéket a gropák szélein, a Gúgun, Czárkun és Nedejen találni; medvék a korcsovai és riu-seszti patakvölgyekben gyakoriak; őzeket hajszoló farkasok az erdőkben, vaddisznók a lankákon általánosak; vidrát a Bisztrában fognak, óriási pisztrángot a Csernában, — nem is szólva az aldunai halászatról.

A délkeleti hegyek csapadékban gazdagok. A középhegyek az évi esőzések 9 dm.-nyi, az alhavasok a méternyi esők övébe nyúlnak; mert az erdélyi déli Kárpátok esős pásztája (10—12 dm. évi eső) ide is általnyúlik. Tavasszal napokig tartó ködök és felhők burkolják be a gerinczeket, csak nyáron és ősszel tisztúlnak ki azok a Romániából fújó keleti és délkeleti szél idején. Ez a heves szél oka úgylátszik a tetők erdőtlenségének és a pojánák nyári szárazságának. Legszebbek a havasok május második felében, midőn valóságos virágtenger borítja a lankákat, gropákat és pojánákat. Ilyenkor hajtják föl a nyájakat a pojánákra, megcsinálják a sztinát (karám), a sztrungát (fejő hely) és fölosztják a legelőket. Mindegyik balsán egy hegyet vagy völgyet bérel ki, s maga a legmagasabb kilátó pontról tartja szemmel juhait, míg bojtárjai (az ú. n. pakurárok) lenn a gropákban vagy a pojánákon legeltetik az ezrekre menő juhnyájakat. A legmagasabb hegyekre is fölkapaszkodik a nyáj, s a Kályanon épen úgy látni legelő birkákat, mint a Gúgun vagy a Godjánon. Reggel és este szokták a juhokat fejni, egészen úgy, mint az a bibliában van leírva. Egyenkint eresztik az anyajuhokat a sztrungába, néhány rántással kicsordítják belőlük a tejet, azután 20°-ra fölmelegítik, s a disznó- vagy borjugyomorból való oltó segítségével és folytonos keveréssel kiválasztják belőle a túrót.

Majd vásznon keresztülpréselik a levét, vagy pedig birkabőrökbe téve csöpögtetik ki belőle a benne maradt savót. Egy-két óra múlva kiveszi a gomolyát a pakurár és birkahurkákba tömi: ez az oláh-sajt. Ezért szolgál a pakurár októberig a havason, tűri a havasesőt és a hóförgeteget, sőt néha megküzd a medvével, farkassal vagy a sztinák sajttolvajaival is.

A magas hegyvidék lakossága merőben román; a telepesek is hamar eloláhosodnak közöttük. A bányák és ipartelepek lakossága a közép-hegyvidéken német, míg a Duna felé lejtősülő hegyeken sok a szerb község. Egyedül itt találni az országban román városokat (Lugost, Karánsebest).

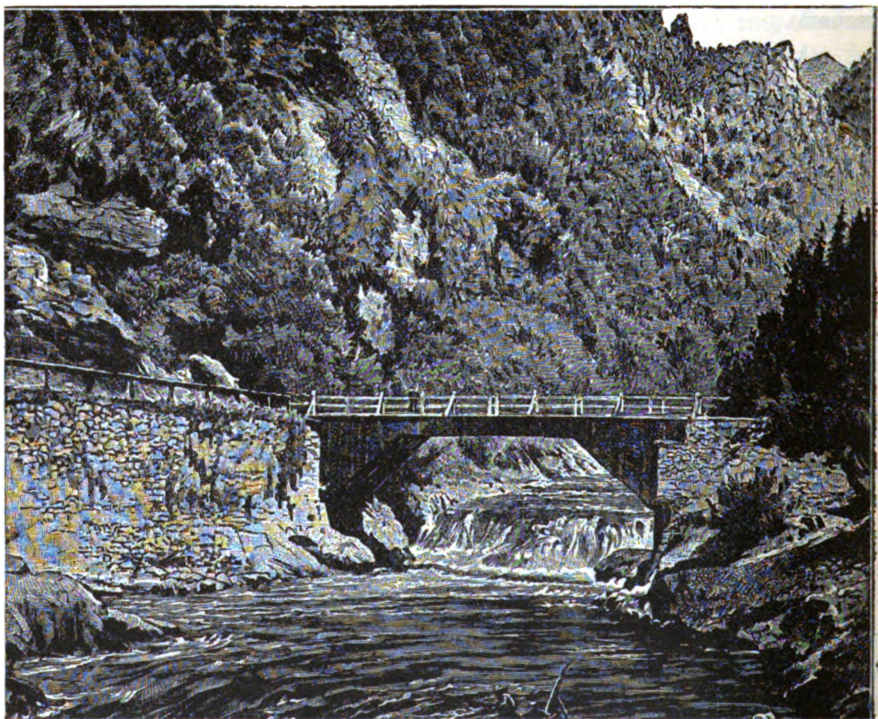
A *magas hegyvidéket* a Temes-Bjela folyók tektonikus völgyei választják el a középhegyvidéktől, melyhez a Bisztrán túli Ruszka-Pojána is tartozik.

Az egész hegyvidék természetes középpontja *Karánsebes*, a Temes és a Temesvár—orsovai vasút mentén. Szép fekvésű, takaros kis r. t. város, kövezett utczákkal, aszfaltos járókkal, s 6500 lakossal. Leghosszabb utczája a Vasuti-utcza, mely derékszögben metszi a Fő-utczát; itt van a román vagyonközség háza a polgári iskolával, tiszti lakkal, s a kath. templom. A Mária Terézia-téren a Philipp-udvar és az új városháza vonja magára figyelmünket; a Wekerle-utczában a kéttornyú csúcsíves zsinagóga. Csinos a sétatere, a Hunyadi-utcza előtt Ferencz József király szobrával. A közönségnek nyáron a belvárosi sétatér, a temesparti körtöltés és a Temesen túl a Teu-berek a mulatóhelye. Igen szép a hídról való bepillantás a fölágaskodó Czárkura és a Muntye Mikre.

A *Czárkura* Karánsebes felől Borlova vagy Vercserova román falvak mentén lehet jutni. Az első út mellett van *Rueni*, Ovid tornyával. Ez Zsigmond-korabeli 20 m. magas, négyszögletes őrtorony, minő a verseczi, bogsáni, csákovai és zlaticzai. Ovidiushoz semmi köze.

Az útnak nagy része erdő, s akár Borlova, akár Vercserovából eltart 6 óráig a Czárku tövéig; innen még 3 óra lóháton a tetőig, de a kilátás azután kárpótolja fáradságunkat. A Czárkun csak sztinák, völgyeiben fürészmalmok vannak; a községek a hegység lábánál és a patakok kijárатainál húzódnak meg. Így a két Bisztra összefolyásánál *Mörul*, 1800 oláh lakossal, útszéli falu egyetlen utczával. A falu végén levő cseresznyefasorból alig van meg már 10 fa. A Bisztra völgyében legnagyobb *Nándorhegy* és *Glinboka* (2000 l.) községek. A Temes mentén *Jáz, Körpa, Szadova* kisebb oláh községek; *T.-Szlatina* csinos, rendes oláh-német község. Annál rendetlenebb *Teregova* nagyközség, hepehupás, igen hosszú, hegyre kapaszkodó oláh község, 3000 l., kik között sok a marhakupecz és a csempész. Takarosabb *Ruszka*; innen mennek a Godján és Gúgu hegyekre. Szép marhát nevel és jó gyümölcsöt termel, mint Teregova.

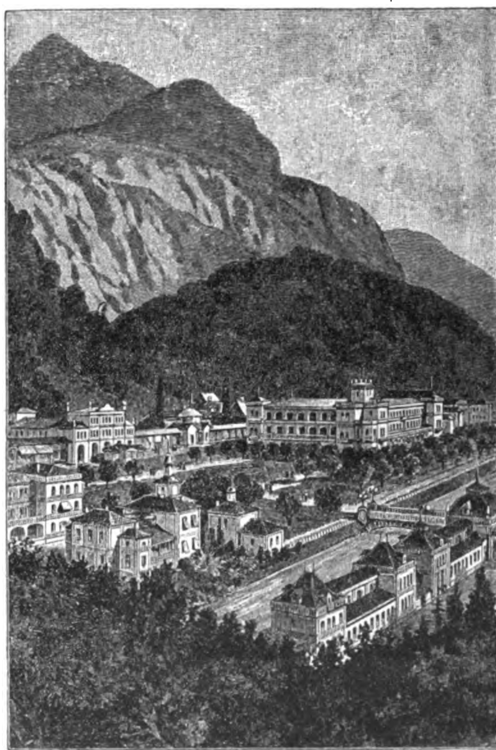
A Godján-Gúgu hegység a Czárkuval ellentétben Dny—Ék. húzódik. Szintén erdős, pojánás és gropás hegység, mint a Czárkú, mely a román határszéli Gúguban a Délvidék legmagasabb ormát (2294 m.) viseli. Szintén őspalákból áll, miként a Czárku, s egy Dny—D. felé húzódó íves boltozatot formál, melyet gránittömegek (p. o. a Boldován) szakítanak meg. A hegység egyre alábbszálló csúcsokkal *Kornya-Révának* és a Cserna völgyének tart. Kornyaréva (Kornya = som) környékének szláv nevei (Topla, Kamena, Domogled, Bjela, Reka) azt mutatják, hogy el-

A CSERNA VÖLGYE ORSOVÁNÁL.

oláhosodott szláv területen állunk. A 4500 lakosú falu merőben oláh. Oláh a Cserna bájos völgyébe siető Bjela vize mellé épített 1200 l. *Mehádia* is, mely jelentőségét a közeli Herkules-fürdőnek köszöni. A *Cserna völgye* balpartját homokkő, pala és a nap fényében vakítóan csillogó triászmészkő teszi, mely itt függvényes falakat és több száz méter magas hasadékokat alkot; jobbparti alacsonyabb hegyeinek anyaga gneisz; szürke gránit csak a vízesésnél fordúl elő. Vékony erekben a fürdőterületen porfir, bazalt és vasércz is található; a Cserna medrében kvarcz és agyagpala gyakori. E völgy legszebb pontján 17 kénes

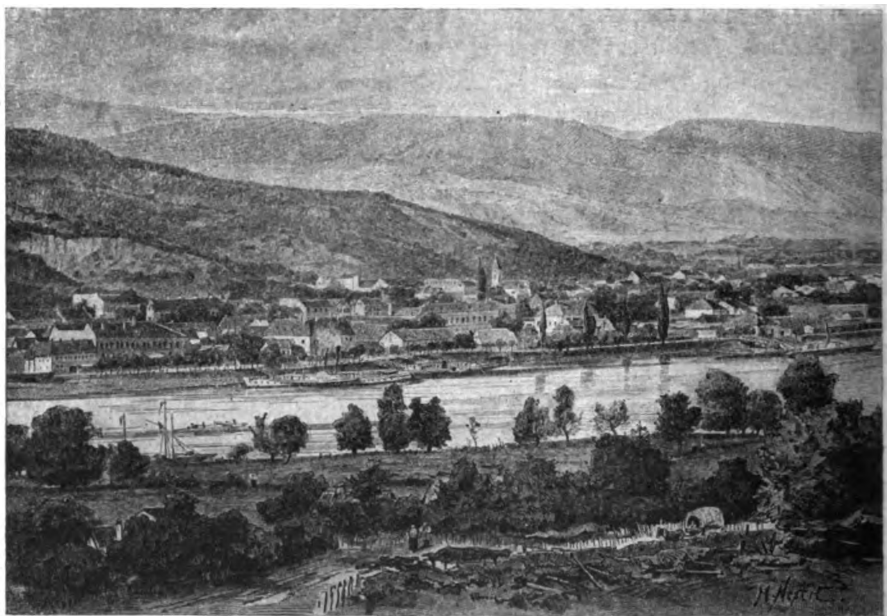
forrás bugyog (28—56° C), de leghíresebb a sós hévize: a Herkules forrás, mely páratlan az egész kontinensen. Az erdőkkel borított mészhegyek egyik kitágulásában fakadnak a források, a hol a Cserna vize elhagyja a balparti hegységet s a jobbpartinak aljába ássa köves medrét. A fordulat északi és déli félre szakítja a fürdőtelepet, melyet a rómaiak fedeztek föl a Délvidéken. Az északi rész a régibb, az 1850 előtti évekből való; a déli újabb, modernebb rész I. Ferencz József 1852. évi látogatása után keletkezett. Amaz valóságos utczasor, melynek északi saroképülete a Lajos-fürdő (45° C. melegvíz, 30 kabinnal), hozzá csatlakozik a Terézia- és a Ferencz-udvar, s a Karolina-fürdő. A szemközti soron emelkedik a Ferdinánd-udvar, a régi katonai fürdőház (Cursalon), az altisztek szanatóriuma és a helyőrség épülete. A déli épületcsoportot a rózsabokroktól illatos s a fülemilék dalától hangos Gizella-park díszíti; körülötte a Ferencz József- és Rudolf-udvar s az új kúrszalon (Doderer-sor, mert ez tervezte). Vele szemben a hegy oldalához lapúl a kupolás Szapáry-fürdő. Mögötte van a Coronini-, Schneller- és Deák-magaslat (225 m.). Alattuk zuhog a Cserna vize (14°C.), mely az erdők tükröződése miatt zöldesnek látszik. Völgye igazi szelelője a fürdő-telepnek. Fordulóján hidat csináltak. Két végén emelkedik a Karolina- és az Erzsébet-fürdő; az utóbbit királynénkról nevezték el, ki a Rudolfudvarral szemben, az Erzsébet-villában lakott.

HERKULES-FÜRDŐ.

Kirándúlni lehet a Csernavölgy északi szakaszában a Herkules-forrásokhoz, a világítási telephez, a Lázár-telephez, a Szécheny-rétre, a Scudier-parkba. A Cserna balpartján van a Rablóbarlang, az izzasztó barlang, mely valószinűleg a Herkules-forrásoknak kipárolgása (56°); aztán a Csorich-, Erzsébet-, Schneller- és Ferencz József-magaslat, mely utóbbi-

nak 278 m. tetejéről gyönyörű kilátás nyílik a Kazán szakadékmedrére, s a két Sterbecz meszes bérczeire.

Orsova igen kedves, a turistáktól gyakorta látogatott városka, mert az aldunai útnak végállomása. Sokan üdülő. helynek is szeretik, mert a Duna télen-nyáron enyhíti klímáját; publikuma vidám, s a sok szálló és étkező-helyiség előzékenyen gondoskodik az idegenek ellátásáról. Három, egymással párvonalos fokozaton épült utczából áll. Lenn a Dunaparton, a Dunasoron van az Erzsébet-sétatér a piaczczal, hol a Dunahajózási-társaság épülete, néhány matróz-korcsma, a török-udvar

Ó-ORSOVA.

(szkella, vagy szkjela) és a téli kikötő érdemelnek figyelmet; azután az országút mentén a fő-utcza következik a polgári iskola és főerdészi hivatal épületével, fölötte párvonalban a Búziási-út, a kath. templommal. Van a városnak járásbirósága, pénzváltó intézete, polg. iskolája stb. 4600 lakója közűl 1200 magyar.

Igen érdekes kirándulást tehetni innen *Ada-Kaleh* szigetre, a Vaskapuhoz és a Norvégia fjordjaira emlékeztető két Kazánba a Széchenyi-úton. Ada-Kaleh, 1878 óta magyar, előbb török birtok volt. Várát I. Lipót épittette. Fontos őrhely, mert három ország határán van. Néhány török család lakik rajta, kik sem adót nem fizetnek, sem katonát nem állítanak. Megjegyezni való, hogy enyhe éghajlata miatt a szigeten két

ALDUNA: KAZÁN-SZOROS.

héttel előbb érik minden. Vele szemben: *Teke* szerb falu lakói czukrot, barmot, dohányt csempésznek át Orsovára.

A *Vaskapu* a Dunának utolsó sziklaakadálya. Tulajdonkép a mederbe 3 km.-re benyúló Pregrada nevű rézsutos sziklapad, melyről a Duna mint utolsó küszöbéről rohanva bukik le a romén alföldre. Felső részén megtorlódik a vize, a sziklafokon a változó vizállás szerint különböző helyeken örvénylik, tajtékzik, kavarog, rohan és torlódik, a végében pedig nagyobb mélységbe zuhanva forgó örvényekkel és sodró rohanatokkal hagyja el hazánkat. Most berepesztett csatornán kerülik el a hajók a veszedelmes sziklagorczot. A Széchenyi-út a magyar parton pendantja az Al-Duna szerbparti Traján, igazabban Tiberius (mert Tiberius kezdte csinálni) útjának, melyről három feliratos latin tábla szól a Kazánban. Széchenyi halhatatlan művéről a temesvári mérnökegyesületnek egy táblája emlékezik meg az alsó Kazán sziklagalleriája alatt. A két Kazánt (szerbűl = teknőt jelent) tudvalevőleg a kis és nagy Szukar (331 m.) vagy Tyukar, a szerb parton a kis (623 m.) és a nagy (768 m.) Stirbecz szemben álló sziklái csinálják, melyekben a Duna hatalmas ránczteknőben vájta ki hosszanti medrét, míg a Kazán fölött és azon alúl harántvölgyben folyik. A kis Stirbecz a kis Tyukarral az alsó, vagy Mrakonya, vagy kis Kazánt, a nagy Stirbecz és Tyukar a felső, vagy Ponyikova, vagy nagy Kazánt alkotja. Köztük van a dubovai (567 m.) kitágulás. Az alsó Kazánban 4 km. hosszú a Duna sziklamedre, szélessége 150—474 m.; bejáratánál hirtelen 250 m.-re szorúl össze az előbb 567 m. szélességben hömpölygő ár, de egyúttal a végén a legkeskenyebb alsó kijáratánál csak 150 m., hol a viznek legnagyobb mélysége 60—64 m.; benn a Kazánban a mélység 30—50 m. közt váltakozik. Valóságos megrekedt tó itt a Duna, mely a szabályozás előtt formaszerűen lebukott az ó-gradinai kitáguló medenczéjébe. A felső Kazánban a Duna negyedfél km. hosszú, szélessége bejáratánál 186 m., közepén 300 méter. Bejáratát magyar részről a Török-Szikla és a szerb partból benyúló kálniki szikla szorítja össze. Mélysége a Kazánban 30—60 m., feneke tehát 10 m.-rel lejebb van a tenger színénél; hozzá még esése is csekély: km.-kint 36 cm.

A Temestől és Cserna-Bjelától keletre földomborúlt magas hegyvidék néptelen. Nagy járásai és kis községei vannak, melyekben alig lakik 60,000 lélek. Népesebb a középhegység vidéke, melyhez a Ruszka-Pojána környékét is hozzászámítjuk.

A *középhegyvidéket* a Néra-folyó és annak almási medenczéje két részre szakítja: *a)* délire, melyhez az *orsovai hegység* háromszöge, az Almás- és Lokva-hegység tartoznak; *b)* északi vidékre, mely a Szemenik-Plesivának, a meszes felsíknak és az Érczhegységnek változatos és gazdag hegyvidéke. Az említett hegyi háromszög voltaképen völgyektől föl-

barázdált erdős felföld, mely szélén a Szvinyésza Máre hegynek messze látható csúcsában 1226 m.-rel tetőzik és háromfelé lejtősűl.

Az *Almás* (Mátyás idejében *Halmos)* hegység a róla nevezett medenczét és a Néra-völgyet kiséri délfelől a Ruszkabánya-újmoldovai országútig. Igazi halmos hegyvidék (az Almás oláh nyelvrontás), melynek 700—900 métert nem sokkal meghaladó bükkerdős kúpjai: a Tilva-Gabrutul (992 m.), Tilva inalta (854 m.), Tilva cornul (794 m.) K—Ny felé sorakoznak, s kisebb-nagyobb csermelyeiket és patakjaikat szintén a Nérába vagy a Dunába küldik. Az Al-Dunába ömlenek a Berzászka, Lyubkova és Oravicza patakok. A *Lokva* gneisztömege az említett országúttól a Nérának dunai fordulójáig tart, s valószinűleg a legnyugatibb palavonúlatnak romja.

Nevezetesebb községek e lomberdős, *déli hegyes, kies vidéken: Ó-Moldova* a Duna mellett, hajó-állomás, 2100 lakossal; közel hozzá *Új-Moldova,* 3200 lakossal. Utóbbinak rézbányáit már a kelták és rómaiak ismerték; ma kénsavgyára kedvéért kénes érczeket és vasat bányásznak. *Berzászka,* az aldunai gőzhajók szénállomása, melyhez a kőszenet *Eibenthál*ból drótpályán legurítják.

A Duna szirt-szorosait itt a szerbországi plateau-hegység, észak felől a magyar délvidéki középhegység sziklái szorítják össze és Berzászka meg Ó-Gradina között ▽ alakú félszigetet csinálnak, melynek nyugati mederszakaszát felső klisszurának, keleti mederszárát alsó klisszurának nevezik. A kettőnek határa a *Jucz* melletti gabro-sziklagát s a rajta keresztülbukó sellő, mely egyszersmind Magyarország *legdélibb* pontja. Amint a Duna az útba eső félsziget miatt oldalba kapja a Szvinyésza-Kopriva hegyvonulatot, a medrét átszelő kőségek miatt Orsováig nagy zubogókat és sellőket csinál. A legutolsó akadály a grébeni, most már harmadában lefürészelt tithon-mészsziklafal, melynek víz alatti folytatása a magyar parton 400 méterrel lejebb a Vranik-szikla. Átellenében áll a balparton a *Trikule* nevű két török őrtorony a XVI-ik századból. Itt zajog és zavarog kis vízálláskor legharagosabban a Duna. A taktaliai szirteken most csatornát vágtak, a grébeni sziklát pedig leszelték s Grébentől Milasováczig duzzasztóval terelik a vizet a magyar part felé, a mi néhai Baross miniszter és Wálland mérnök érdeme. Grében alatt hirtelen 2 km.-re kiszélesűl a víz, s mivel hossza 6 km., méltán az alpesi tavakhoz hasonlítják a Dunának ezt a részletét. A juczi fordulónál útját állja a fentnevezett lappangó sziklapad. Ezt is keresztűlszelték.

A Néra medenczéjében *Bozovics* a hegyvidék forgalmának központja. Híres különösen ősszel tartott szilva-vásárairól, midőn Krassómegyének minden szilvafajtáját garmadákban láthatni; de juh-, kecske-, marha- és lóvásárai is látogatottak. Van három szállója, több vendéglője, takarék-

pénztára, vasbányája és három barnaszénbányája. 4000 lakosának ²/₃-da román. Közelében a Ménes (Mönis) patak a Nérával egyesül. E patak függőleges szikláival, sziklaszorulataival, s üde erdei levegőjével gyönyörű sétát nyújt Oravicza vagy Steierlak felől Bozovicsba.

A *déli hegyvidék* eléggé népes. Majdnem háromszorta népesebb a havasok földjénél.

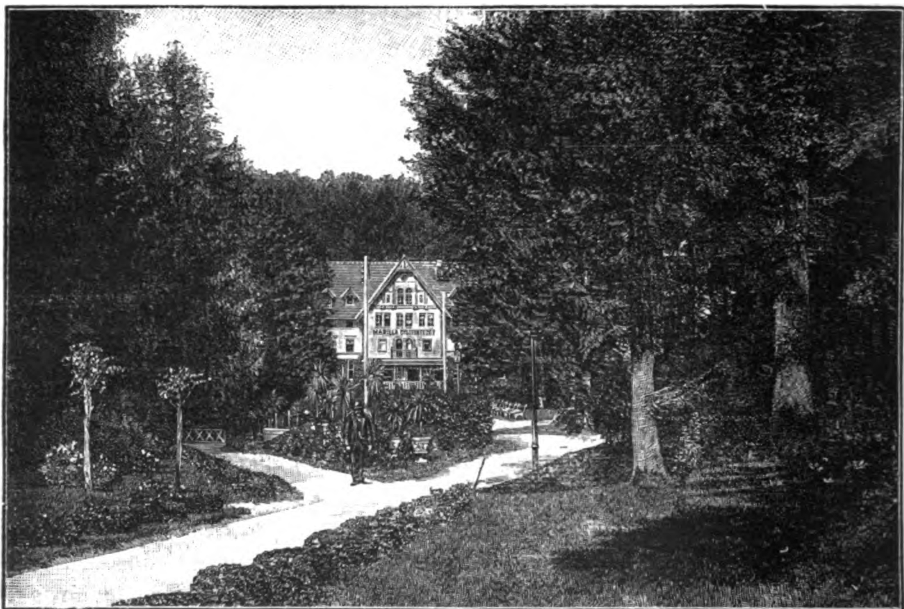
A Plesiva nyugati oldalán festői vidéken találni *Szászkabányát* 2500 l., kik között félezer német, a többi román. Kedvelt nyaraló telep; egy kis túlzással magyar Ausseenak nevezik a déli vidéken. Bányáiban barbár és római pénzeket találtak. A német rész városias külsejű; az oláhok lakta utczák azonban rendetlenek. A kifestett oláh lányok, miként Orsován és Romániában, virágot dugnak a fülük mögé; máskülönben oly bájosak, mint mindenütt. A környék sok szép kirándulóhelylyel kinálkozik. A nagy réten, a Kalváriahegyen és a Malomvölgyön kivül különösen festői út vezet a Néra áttört szakaszán s a Plesiván keresztül Sopotig. Ott csillog az Ördögszeme (Ocu Drakuluj) nevű zöld tavacska.

Román-Szászka 1500 lakossal, a Nérába szakadó Bé-patak mellett; vasbányája és hámora van. Gyönyörű kirándulást tehetünk innen a Bé-patak keskeny völgyébe a zuhogókhoz és a tengerszemhez. A visszhangjairól híres patak egy helyen 50 méteres sziklafalak közé szorúl és három sziklafokon át bukik le a mélységbe. Mindegyik fokon medenczét alkot (mint a plitviczai tavak), s az utolsó fokról legyező-alakban 5 méternyire zuhan le és harsogva száguld tova. Följebb forráshelyét, a zöldfenekű *Ocu Bé*-tavat találjuk, melynek vízlapján tömérdek lille, bogár és pillangó libben a napfényben.

Sokszor hallani ezen a vidéken a *bufanókat* és *fratuczókat* emlegetni. A bufanók Romániából beköltözött bányamunkások, napszámosok, a kik piros és kék szállal kivarrott ingben, fekete posztó mellényben járnak, s keskeny karimájú magas kalapot viselnek. Igen szorgalmasak, dalkedvelők, kevéssel beérők, de kötekedők és káromkodók. Csiklova, Padina, Banyavicza, Moldova, Szászka, Dognácska, Károlyfalva román lakói bufanók. A régebben ide telepedett vagy magyarországi románokat, kik földmivelést, szőlőtermelést és állattenyésztést űznek, ezek *fratuczok*nak (testvéreknek) nevezik. *Mária-Schnee* lakói p. o. fratuczok. *Mária-Schnee* a bolgárok és krassovánok kedvelt búcsújáróhelye. *Károlyfalva* és *Kohldorf* kis oláh községek; lakóik eredetileg francziák és németek voltak. Még most is látni buksi fejű, kerek képű, széles állú sváb alakokat, kik merőben oláhok.

Oravicza, a Jaszenova—aninai szárnyvasút mentén, 4300 lakossal, nemes érczek telléreivel és vastelepekkel körülvett kellemes völgyben, 800—900 méteres erdős kúpok aljában fekszik, melyek között a Simon-

tető a legmagasabb. A város a Dny. felé nyíló völgyben Román-Oravicza felé terjed, mely harmadfélezer, nagyobbrészt román lakost számlál, míg Oraviczán a németek vannak többségben. Meg is látszik a németség hatása a házak és utczák rendes építésében, a csipkefüggönyös ablakú cserepes házak takarosságában, s a sok egyesületben. Mivel olcsó itt az élelmezés, gyönyörű a vidék, enyhe a nyár (május közepes melege 18°, júliusé 20°, augusztusé 22°), s keveset esik (600 mm.) — sok nyaraló keresi föl Oraviczát a szomszédos Marilla kedvéért. Van járásbirósága, polgári iskolája, leányiskolája apáczák vezetése alatt, takarékpénztára, népbankja, bánya-

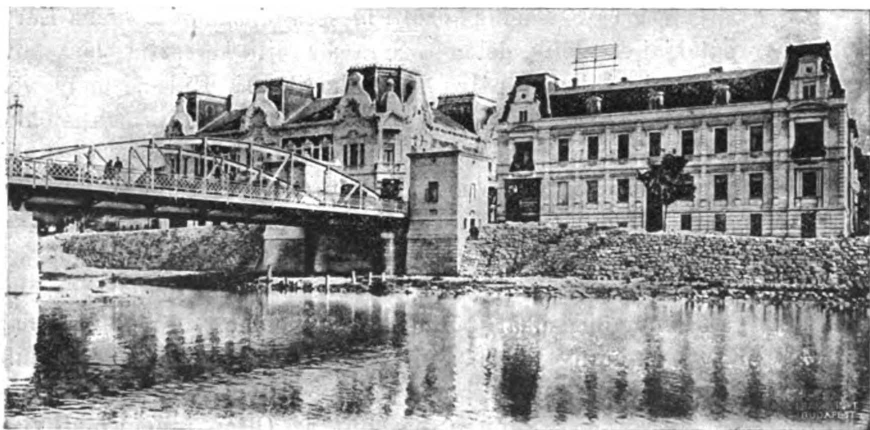
MARILLAVÖLGY.

kapitánysága, adóhivatala, közjegyzője stb. Az *Oravicza-aninai* hegypálya 34 km. hosszú és mégis öt millió forintba került, mert 16 áteresze, 14 alagútja (legérdekesebb a 8-ik, melynek bejárata a Madonna képének illúzióját kelti), s igen nagy emelkedése van. Utóbbi miatt homokot szór a gép a sínekre és öt tengelyből kettőt folyvást fékeznek. Így is őrületesen rohan le a vonat, akár a körösmezői hágónal.

Oraviczától nyugatra, a Berzászka középső szakaszán, a délvidéki *Érczhegység*, máskép *Bogsán-dognácskai* eruptiv hegység vonúl délről északnak a Poganis-patak felé. Alapkősége gneisz és pala, rajta keresztül és mellette tódúltak ki az érczben gazdag (Moravicza = Vaskó, Dognácska) és kőszenet (Szekul, Domán, Kuptora, Resicza) magukban rejtő

kvarczit, trahit és porfir törzsökök. Vas- és szénkészletük szinte kimeríthetetlen.

A délmagyarországi bányákat és kőszén-telepeket 1854-ben az osztrák államvasúttársaság vette meg a magyar államtól 22 millió koronán. Most a 156 ezer hold erdőséggel (rajta 7 millió öl fakészlet), 58,861 hold szőlővel, gyárakkal, olvasztókkal, ipari és forgalmi pályákkal ellátott uradalom értéke meghaladja a 120 millió koronát. Dognácska p. o. 336 ezer mázsa színvasat termel. A resiczai fekete kőszénbányákból évenkint átlag 75 ezer, a szekuliból 56 ezer tonna kerül ki. Mindezt a Bogsán-resiczai vasút szállítja, mely naponkint 12 teher- és négy személyszállító vonatot indít. A bogsáni kohókban egyre-másra 48,000 métermázsa színvas, Resiczán 37,600 mm. Bessemer-aczél, Martini-aczél, vassín és egyéb vasöntvény készül.

LUGOS: TEMESPART.

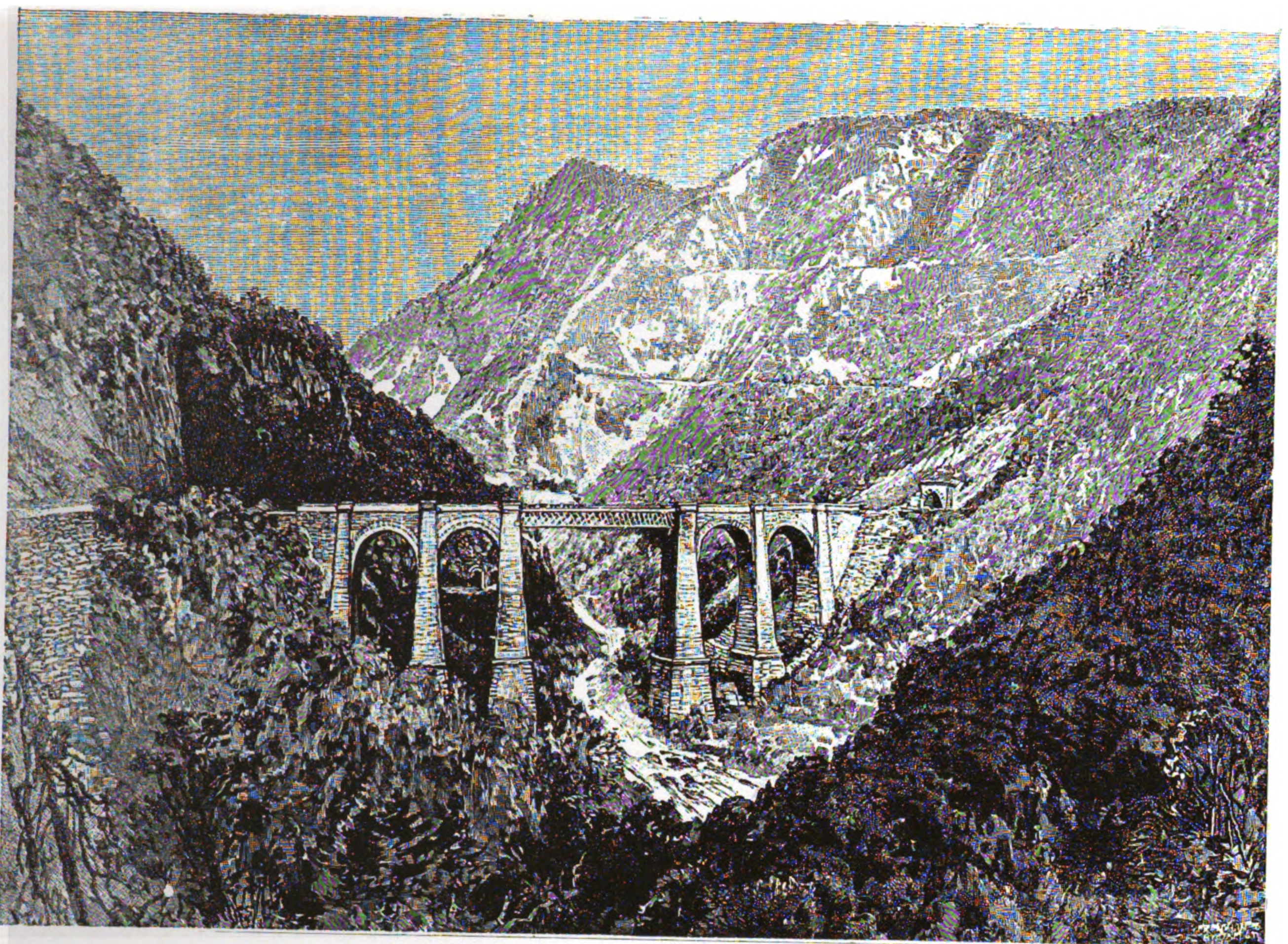
Az Érczhegység környékén Dél-Magyarország *bányavidéke* és *vas-ipar-telepe* foglalkoztat sok ezer munkást és fejleszti, gazdagítja a községeket. Így rohamosan nőtt nagyra 1880 óta *Steierlak-Anina*, melynek ma kerek 14,000 lakosa van, köztük félezer magyar. *Csiklová*-nak 3000, *Csiklova-bányá*nak 2300, Német- és Román-Bogsánnak külön-külön 3000, Dognácskának 3500 német és román, Resiczának 12,000, Román-Resiczával együtt 15,000 lakosa van. *Steierlak* intelligens kis német város. 1854-ben eladta a kincstár a bányákat az osztrák-magyar államvasúttársaságnak, mely azóta Aninán vasolvasztó-, öntő- és hengerelő-műhelyeket állított. A város a bányatelepek módja szerint keskeny völgyben É—D. felé épült. Legszebb a főutczája, kath. templommal és a társaság hivatalos épületeivel. A szénbányák északra vannak a várostól. *Dognácska* az út mentén épült, hosszú főutczával (dugacska = hosszú

út). Elnémetesedett tót és román lakói a vaskő-érczet olvasztják és hengerelik. *Német-Bogsán*, hajdan római telep a Temesvár-resiczai vasut mellett, szintén kohókkal, mészégetővel és téglagyárral. Moraviczáig (Vaskő) szárnyvasút viszen. *Resicza*, a Berzava és Riusicza (= hideg viz) partján, örökké dübörgő hengerelővel, sistergő gépeivel, füstölgő kéményeivel, éjjel-nappal világló olvasztóival, bérharczaival — magyar Manchesternek mondható. Újabban óriás vízvezetéket épített, mely a Berzava vizét kiapadhatatlanúl az ipartelephez hozza. Főutczája a vasúti utczával együtt több 3 km.-nél; ennek a végén van a gyártelep, míg benn a főtéren a kath. templomon, polgári iskolán, s néhány gazdag polgár házán kívűl az uradalmi vezetőség hivatalai, helyiségei és házai a legnagyobbak. A meszet a keresztheygi kőbányából, a szenet pedig Szekulból drótpályán czipelik az olvasztókhoz.

Az Érczhegység és Szemenik közötti *meszes fönsíkot* északon a Karas és Berzava patakjai szeldelik, délen a Néra tör rajta keresztül, Jaszenova felől pedig az aninai hegyi pálya kapaszkodik reá. Külseje mély völgyektől, dolináktól fölbarázdált meszes fönsík, hol erdővel, legelőkkel borítva, mint az Aninától északon elnyúló predetti (Naves mare, vagy aninai) fönsík (Marilla 760 m.), hol még kietlen karsztos jelleget mutatva, mint a Ménes délnyugati oldalán kietlenkedő rokasdiai fönsík.

Igen érdekes nép lakik a Karas jobb mellékén: a krassovánok, kik Nagy Lajos idején telepedtek le s az ő katholizáló buzgalmának köszönik mai napig való fenmaradásukat, különben rég eloláhosodtak volna a hajdan szláv, most oláh környezetben. Ruhájuk, a barna abaposztóból készűlt, oldalt nyitva hagyott kécz, a birkabőrös vagy posztóból való mente (zabun) s a csücskös fejdísz (kapa, kapicza) hasonlít az Olton inneni oláh viselethez. Nyelvük a bosnyák bogumilek és francziskánus plébánosaik hatása alatt elszerbesűlt. Bogumilek (paulityeni) közöttük is voltak, de a barátok térítő buzgalma csakhamar katholizálta a krassovánságot. Furcsa, hogy bolgár, szerb és oláh egymással oláhúl beszél. Az eredeti bolgár típus különösen vén korukban ismerszik meg rajtuk. Gyümölcs-, szénatermeléssel és marhatenyésztéssel foglalkoznak, s nagyon is naiv erkölcsi és értelmi világban élnek. Számuk 8000. Főhelyük *Krassova*, a Karas mélyen kiárkolt medre körűl, 3400 lakossal; van szolgabirói hivatala, takarékpénztára, elég csinos plébániája és iskolaépülete.

A Berzava felső szakaszában *Ferenczfalva* (I. Ferencz király nevéről), nyaraló- és üdülő-helyűl szolgál a temesváriaknak és lugosiaknak. A csinos község felében román, felében német és 2500 lelket számlál. Érdekes a Berzava duzzasztója, melyen a Szemenikről lecsúsztatott fahasábokat Resicza felé úsztatják és a drótpálya, melyen a *Wolfsberg* vidékén lecsúsztatott fatörzseket és Wolfsberg mellett égetett szenet bocsátják

A ZSITVA VÖLGYE ANINA ÉS ORAVICZA KÖZT.

le Ferenczfalvára. Wolfsberg lakói (862) elnémetesedett tótok és csehek. Komoly, serény nép, mely a népesebb *Weidenthal* német lakóival együtt gyönyörű marhákat tart a Szemeniken; e mellett fát úsztat, s meszet és szenet éget.

AZ ANINAI HEGYSZORULAT.

A Temes felé enyhébb a klíma, több a gyümölcsös (cseresznye, szilva, masánszki alma) és vidámabb, czifrálkodóbb a föld népe. Az egyre kiszélesedő Temes-völgynek *Lugos* a főpiacza. Lugos római telep [locus] volt. A várost a Temes két részre, oláh és német Lugosra osztja. De

a kettő össze van építve és fa- meg vashíd köti össze a városrészeket. A vashídon innen terül el a csinosabb Német-Lugos a vasúti-, Király- és Kossuth-utczákkal, a szép színházzal, főgimnáziummal és temesparti sétatérrel. A Temes Karánsebes alatt még sok hordalékot gördít, s szigeteket épít. Lugos fölött még kanyargós fattyumedreket és sodrókat csinál, de a vashídon alúl megkezdi középfolyását, lecsendesűl és tutajozhatóvá lesz. Túl a hídon van a templomtér, a törvényszéki palota, a kétemeletes megyeház, a Facseti-utcza, a Concordia népkert, s a Temes mellett a szőlőkbe vezető külváros. Lugosnak 16 ezer lakosa közűl 4000 magyar, 6000 német, a többi oláh. Igen vidám, barátságos nép.

Nagyobb községek Lugos vidékén *Boldur*, *Vinag*, *Daruvár* és *Szkeus*.

A középhegység északi szakaszán a legtöbb és legszebb község és város van. Vagy 120,000 lélek él ezen a tájon, kiknek többsége (100,000) román.

Túl a Temesen a *Ruszka Pojána* (pojána = legelő tisztás) őshegység és a *Béga* völgyrendszerének területére lépünk. A filites és kvarczitpalából meg ősmészből álló hátas vonúlatokra fölszabdalt hegységnek csapása nyugatról kelet felé irányúl.

A hegység két magaslatból áll. A magasabbik a Nadrág- és Vadu Dobri (Runk) patakok forrásai között 900—1000 m. magas hegyderék, mely nyugaton a Págyesben 1380 m., keleten a Ruszkahegyben 1359 m. ormózik; közöttük van a 990 m. magas Teu Urszuluj nyereg. Az alacsonyabb déli vonulat 700—900 m., a Lóznapatak fejétől a Csernavíznek északi kanyarulatáig tart. E kettős vonúlatból erednek nyugaton a Nadrág, északnyugaton a Riu Pauk (Gladna, Furdia), északon a Béga, keleten a két Cserna és Dobra patakok, délen a Ruszkapatak és mellékpatakja: a Lózna vagy Solymáj. Valamennyinek mentén följuthatni a Págyesre.

A nadrágvölgyi út a legrövidebb. E czélból Lugosnak legközelebbi vasúti állomásáig, *Gavosdiáig* (nyaraló telepek) megyünk, itt fölülünk a keskenyvágányú iparvasút egyetlen kupéjába, s a Temes hídján át elébb Kricsova (temetőjében nyugszik *Hanák* János természettudós, † 1849.), majd Zsidóvár oláh falvakba jutunk.

Krivina mellett elhagyja a Nadrág-patak az országutat, nagyot kerül észak felé és nagy könyökben éri el Nadrág községet. Innen tovább haladva az erdészeti úton, a Nadrág mély árka mellett jutunk Kirlonczig. Az út itt kétfelé válik. Az egyik ága a Nadrág forrás-csermelye, az Izvor Máre medre fölött és a facsúsztatók mellett vezet a Págyesre, a másik a régi fűrészmalom fölötti hegyen, az 1875 óta beerdőződött Costej Márén, a Regyi-patak fölötti mesgyén át kalauzol ugyanoda. A Págyesnek két kúpja van: a kis és nagy Págyes. Mind a kettőt a mérnökök és katonageografusok póznával jelölik, s mind a kettőn elmállott rétegfejek halmozata domborúl.

A ruszkapojánai vidéken kevés a magyar (körülbelül 7000), német (2700), de sok az oláh (65,000).

Nevezetesebb községek: *Facset* (facset = bükk) a Béga mellett, 2500 lakossal, köztük 700 magyar. Nagy marha- és gyümölcspiacza van, hol lépten-nyomon szebbnél-szebb román iparczikkeket, ruhákat lehet olcsón vásárolni. Régi vára elpusztúlt. *Temerest* határában masztodon-leletre bukkantak. *Szapáry-* és *Igazfalva* magyar községek 1850 és 1500 lakossal. A temesi völgy hajlatán *Nadrág* községnek van a kohótelepeken kívűl erdészeti hivatala, csendőrsége, gőzfürdője, uszodája, pörkölője, szénégetője, hámora, vasöntője, két kath. és egy gör. kel. temploma. A vasművek részvénytársaság tulajdonát képezik. Ez építette a Gavosdiáig vezető iparvasutat is, melyen rúdvasat, vaskemenczéket, takaréktűzhelyeket, edényeket, vasgerendákat, ónozott pléhet, vaskapcsot és zsidóvári gránitkoczkákat szállítanak. A 2200 lélekből álló lakosság zöme a vasművek után él. Éjjel-nappal folyik itt a munka, mert az olvasztó kemenczéket folyton fűtik. A nadrági vasbányák beszűntetése óta az érczet Örményesből, Romániából, Boszniából és Erdélyből szállítják.

Ruszkabánya szintén oláh-német község és hámortelep, 3000 lakossal, kiknek egyharmada német. Vasművei 120—160,000 korona bruttojövedelem mellett 24,000 korona hasznot hoznak. Kitűnő ásóit, kalapácsait, tengelyeit és kapáit még Bulgáriába és Romániába is szállítja, vasbányái azonban keveset érnek. A községnek van négy hámora, postája, orvosa, erdőmesteri hivatala, katholikus és oláh plébániája, egy nyaralótelep-részvénytársasága, fenyves- és patak-fürdeje, s takaros, dolgos, de könnyűvérű, munkás népe. A község hosszanti-völgybeli település, azokkal az ormótlan háromszögű csúcsfalas házakkal, melyek a Bisztra völgyében általánosak. Nyáron sok turista és üdülő keresi föl, mert a község olcsósága, tiszta levegője, sok erdeje, állandó időjárása és számos kirándulóhelye kellemessé teszi itt a tartózkodást.

* * *

A délvidéki 3 megyében kerek 28 ezer km² területen 1,500.000 lélek lakik. A magyarság az összes létszámnak $^1/_8$-át teszi és $^1/_3$-át a román lakosságnak. Még politikai és társadalmi szövetségesének, a németségnek számával együtt sem kerekedik föléje, hanem kisebbségben marad a románok és szlávok számával szemben. Föltűnő mégis, hogy míg a bolgárok stagnálnak, a szerbek és románok lassú gyarapodását élénk tempóban meghaladják a szaporodó németek és magyarok. Föltűnő továbbá cseh-tót nyelvszigetek képződése a Délvidéken, különösen a bányák és városok környékén.

———

A BUCSECS.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

ERDÉLYI RÉSZEK.

Bielz A.: Die Geographie Siebenbürgens. Wien, 1858. — *Ugyanaz:* Siebenbürgen. Ein Handbuch für Reisende. Nagy-Szeben, 1849. — *Radnóti D.:* Erdélyi Kalauz. Kolozsvár, 1901. — *b. Orbán Balázs:* A Székelyföld leírása. I—VI. k. Budapest, 1868—1873. — *dr. Hankó V.:* A Székelyföld. Budapest, 1896. — *Paget J.:* Ungarn und Siebenbürgen. Leipzig, 1847. — *Jakab Elek:* Kolozsvár története. 1870. — *Szilágyi S.:* Erdélyország története, tekintettel művelődésére. Pest, 1866. — *Lóczy L.:* A Retyezát tengerszemei. (Földrajzi Közlemények, 1904. évfolyama.) — *Téglás G.:* Hunyadmegye közgazdasági leírása. 1903. — *Ugyanaz:* Hunyad vármegyei Kalauz. (Az E. K. E. helyi kalauzai közt.) — *Méhely L.:* Brassó vármegyei kalauz. — *Kozma F.:* A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Budapest, 1879. — *Az Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képekben: Magyarországi rész VII. kötete. Budapest, m. kir. Államnyomda. — *«Erdély»* cz. folyóirat, 1892—1903. évfolyamai. Kiadja az Erdélyi Kárpát-Egyesület.

A *délkeleti felföld,* a hajdankori Dacia, minden oldalról gondosan elzárt felföldet alkot. Valóságos természetes fellegvár ez, s épen azért válhattak is olyan félelmessé az Al-Dunánál kialakúlt római határvidékre a Kr. utáni első században a dákok, kik hegyi lovaikkal gyors fergetegként alázúdúlva, messze kalandoztak a Balkán szorosai között, sőt Pannónián is végig szágúldoztak. A rómaiak Daciája azonban nem lehetett exponált helyzetében a barbárság s főleg a kiszorított dák-törzsek tűzvonalában, s már Kr. u. 265 körűl a húnok által nyugatra szorított gótok kezeibe került, a kik ott minden szoborművet és műépítményt kegyetlenűl földúltak, s még a sirokat is kirabolták. (Ezért olyan ritka az érintetlen római lelet.) A gótokat a húnok zavarták ki innen, s ekkor rejthették el Szilágy-

Somlyónál azt a gazdag aranykincset, melynek egyik fele Bécsben, másik része pedig Budapesten diszíti a régiségtárakat. Az aranygazdagságot tehát nem csupán a dákok és rómaiak ismerték, hanem a gótok is ugyancsak értékesítették, s ez utóbbiaknál fejlődött ki az a jellemző rekeszes, gránátokkal és almadin-ékítéssel föltűnő aranymívesség, mely a gótok vándorutait jelzi Hispániáig.

A húnoknak biztos emlékeit Dacia nem őrizte meg; de kétségtelen, hogy ők is megszállták az Alföld felé vezető völgyeket. A gepidák épenséggel államot is alakítottak, s a többi közt Apahidáról *Omharus* gepida fejedelem kincse látható Kolozsvárott. Az avarok idejében szláv törzsek árasztották el hegyvidékünket, s ebből a korból erednek a rájuk emlékeztető hegy-, folyó-, stb. elnevezések. A honfoglalásnak egyik útjáúl szolgálhattak a kelet felé vezető kapuk, s a magyarság a téres völgyeken helyezkedhetett el, sokat szenvedvén a kún és besenyő szomszédságtól, kik ellen a székely őrvidéket szervezték. A pusztítások következtében előállott terra devastatákra a szászok mellett a Balkán felől pásztorkodva átszállingózott vlachokat kezdé a király, majd az erdélyi püspök és nemesség betelepíteni, hogy munkáskezet és a földnek védelmet nyerjenek. Politikailag 1438-ban a kápolnai országgyűlésen három «natio» szervezkedett: a magyar, a székely és a szász. A terület izoláltsága és védelmi érdeke hozta magával, hogy mindig bizonyos önállóságot élvezett a vajda és alvajdája alatt, a síkföldről érkezők által elnevezett Erdőelve = Erdély. A mohácsi vész után beállott kettős királyság, s a török hatalmának Erdélyre nehezedése tette lehetővé az önálló fejedelemséget, mely önként megszűnt ismét, mihelyt a török befolyás gyengültével, a zentai csata után, a Habsburg-dinasztia a Duna-Tisza közén túlsúlyra jutott és Erdélyt ismét védszárnyai alá vehette. De máskülönben mindig természetes tartozéka volt Erdély az anyaországnak; mert igaz, hogy nyugatról is hatalmas határfalat alkot a Királyhágó és ennek északi folytatásában a Rézhegység a Bükkel, délfelé pedig a Bihar, a beéli hegység (Moma Kodru), a Hegyes-Drócsa, s a Maroson túl a Ruszka-Pojána; de a nagyobb folyók, mint a Maros, a két Szamos és a Körösök az erdélyi felföld túlnyomó víztömegét az Alföldre szállítva, egyúttal kapcsolatot is alkotnak nyugat felé. Ezért alakúlhattak ki a jelentékenyebb kulturális és közgazdasági góczpontok a Maros mellékén (Déva, Szászváros, Gyulafehérvár, Nagy-Enyed, Maros-Vásárhely) és a Szamos vidékén (Kolozsvár, Deés, Beszterczе), s ezért izolálta magát Erdély kelet felé, a határlánczolat széléről kivezető nyílások daczára, de kivált délről, a hol a Brassói havasok (a 2508 m. Bucsecs) hágói, ú. m. Ó-Sáncz, Tömös, Törcsvári-hágó, igen nehezen fentartható kapcsolatot közvetítettek, míg a Fogarasi-havasoknak 2000 métert meghaladó gerinczén még ma sem rendelkezünk átjáróval.

Odább a szebeni törpébb havasok alján az Oltnak vöröstoronyi csatornája vezet a román alföldre (Havaselvére); míg Hunyadmegye déli határhavasain az 1620 méteres Vulkán-hágóval tették lehetővé az átjárást, s a Zsil-Szurduk nevű keskeny nyílás csakis a múlt század végén vált hozzáférhetővé.

A hunyadmegyei havasok a Goga által kapcsolódnak Krassó-Szörény hegyeihez, s a Szárkó szirtes képződményei, le egészen Orsováig, csakis a Temes mentén járható erdős vidéket alkotnak ma is.

Ez a hatalmas hegykeret hullámos dombvidéket karol körül, melynek keleti párkányán a Hargita trahitvonúlata a Csík-háromszéki hegységgel

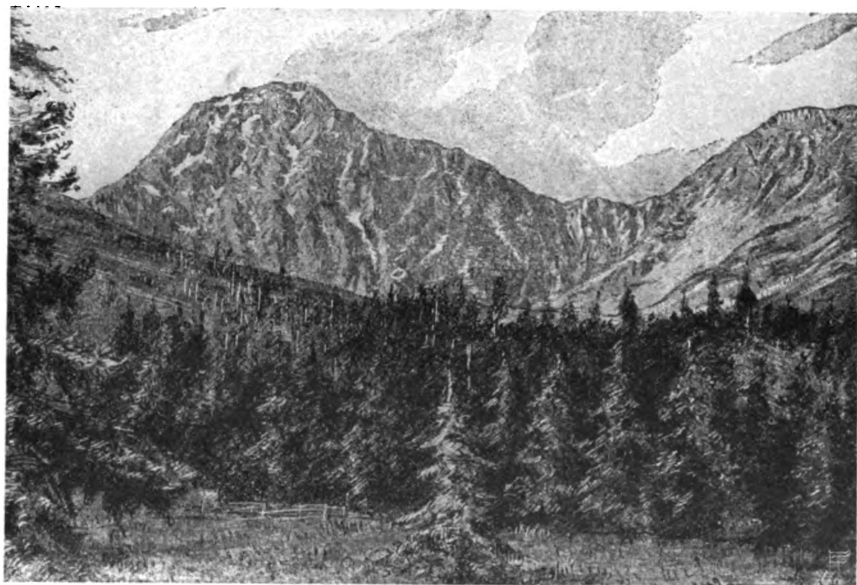

A VÖRÖSTORONYI SZOROS.

párhuzamosan emelkedvén, az Oltot és a Marost erős elhajlásra kényszeríti. A dombos vidéknek északi fele a Marostól a Nagy-Szamosig fátlan legelőkből és szántókból álló, de dúsan termő és állattenyésztésre alkalmas *Mezőség.*

A hegység elosztásával a folyók pályája is szabályos, s míg az Olt a keleti és déli hegység vizeit összegyűjtve a Vöröstoronyi-szoroson siet a Duna felé, a többi folyó a Tisza medenczéjét növeli. A keleti határról több gyors hegyivíz, mint a Kis-Besztercze, a Tatros, a Bróza, távoznak mindjárt forrásuktól idegenbe és valóságos útmutatóként szerepelnek a székelyföldi kivándorlásnál. Még csupán a Zsil lesz hűtelen származási helyéhez, mely két ellentétes ágból (Magyar- és Román-Zsil) összefutva, Petrozsény szénmedenczéjének déli szélén hirtelen nekivág a déli kristályos pala-gátnak és azon Tirgu-Zsil felé töri magát keresztűl.

Tájképileg a déli határhavasok nyújtanak legtöbbet, hol a Bucsecs, a Nagy-Királykő, a Nyegoj, a Preibe, a szászvárosi havasok czentrumában a Godján, a Surián, odább a gyönyörűen tagolt Pareng-csoport Mandrája, s a határtól északabbra toluló Retyezát impozáns szirthomlokzatából felszökellő Retyezát és a Peloga nemcsak nagyszerű panorámájukkal, de állatviláguk és növényzetük sajátosságával és gyönyörű tengerszemeikkel is jutalmazó kirándulási czélpontok. A nyugati párkányhegységből az Ércz-hegység nem éri el a magasabb régiókat, de a Vulkán olyan elragadó kilátást nyújt, hogy az egykedvű nép is rajongó lelkesedéssel beszél róla.

A RETYEZÁT.

Az Aranyos alsó völgyén a toroczkói Szekelykő, a Vadalykő, s a Bedellöi-havasok szépen formált mészszirtjei meglepő látványt és messze vidékre kiterjedő áttekintést nyújtanak.

Az északi párkányhegység egyes csúcsai a 2000 métert is meghaladják, s a futó-fenyő régióját is elhagyva, elragadó tájképeket tárnak szemeink elé. Radnáról az Ünőkő, a Nagy-Pietrosz, Beszterczéről a Hernyul, de különösen a Kelemenhavas a legjutalmazóbb kirándulások.

Az így körülhatárolt felföldről az Alföld felé három természetes kapu kínálkozik, ú. m.: a Szamos, a Sebes-Körös és a Maros völgyei.

Mind a három irányban vasút könnyíti ma már az utazást, és pedig a Szamos völgyén Nagykárolytól a Szilágysági és a Szamosvölgyi vasút, mely Deésen át Apahidánál, Kolozsvár mellett csatlakozik a M. Á. V. fővona-

lához; a Sebes-Körös mellett a M. Á. V. Szolnok-kolozsvári, s a Maros mentén a Szolnok-aradi vonal közvetítik a forgalmat.

Kolozsmegye. Ha Erdély szellemi központját, Kolozsvárt mielőbb látni óhajtjuk, úgy Nagyvárad felől a Sebes-Körös regényes völgynyílásán, a Rév-Brátka közti alagutakon át Csucsánál jövünk Kolozsmegyébe. Csucsánál ágazik el a Meszesen az országút Szilágymegyébe, s a kies fekvésű helységet több ipartelep és nyaraló disziti. A kissebesi híres kőbánya mellett elrobogva, délfelé Sebesvár romjai villannak elénk. A középkorban, sőt a rómaiak idejében is jelentékeny véghely volt. A délczeg népéről, festői vise-

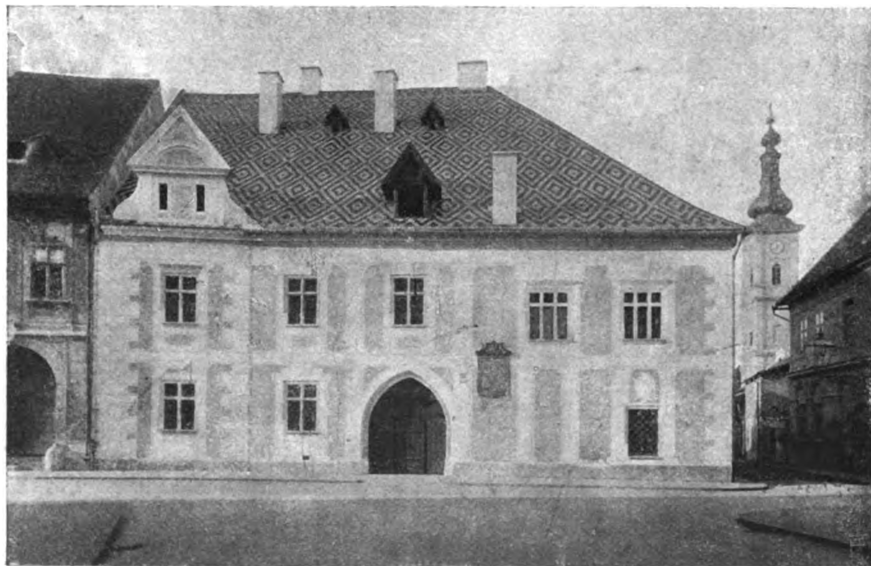
KOLOZSVÁR: WESSELÉNYI-UTCZA.

letéről, tőrülmetszett magyar szokásairól és asszonyainak művészi varrottasairól híres Kalotaszeg főhelyét, Bánffy-Hunyadot érintve, a Felszeg felé a háttérben föltornyosúló Vlegyásza szinte hivogatólag int alá. Amarra északon az Alszegen (Magyar-Bikal, Farmos) át az Almás völgyébe jutunk, melynek várát az 1658-iki nagy tatárpusztítás semmisítette meg. Erre a vidékre még tágasb áttekintést nyújt a sztanai állomás, a zsoboki márványszerű gipsztelep közelében, hol a Sebes-Körös és Szamosvidék vizválasztóján alagúttal és hatalmas töltéssel jut át vonatunk, hogy csakhamar berobogjon a fővárosból is keresett Jegenye-fürdő mellé: Egeresre. A Nádas vonalán haladó vasúton a Fellegvár alatt megállapodva, Kolozsvárnál a gyalui havasokból alárohanó Kis-Szamos völgyébe jutunk.

KOLOZSVÁR.

Kolozsvárt a rómaiak Napocaja helyén telepitették a szász hospitesek. A Szepességről erre irányúlt keleti kereskedelem közvetítésével jutottak arra a vagyonosságra, melynek bizonyítékai a Zsigmond korában emelt Szt. Mihály-templom stílszerűsége és az ugyanakkor emelt várfalak, valamint a Mátyás-tért környező régi épületek, az ősi áruházak (lábas házak), a Hunyadi János építette Ferencziek kolostora, s az 1480-ban épűlt Farkas-utczai szép templom. Egy ilyen módos polgári házban született Mátyás, 1440 február 23-án, kinek Fadrusz által készített szép lovasszobra diszíti most a főteret. Kolozsvár az erdélyrészi művelődésnek gyúpontja. Egyeteme mintaszerű, s az Erdélyi Múzeum könyvtárával és régi-

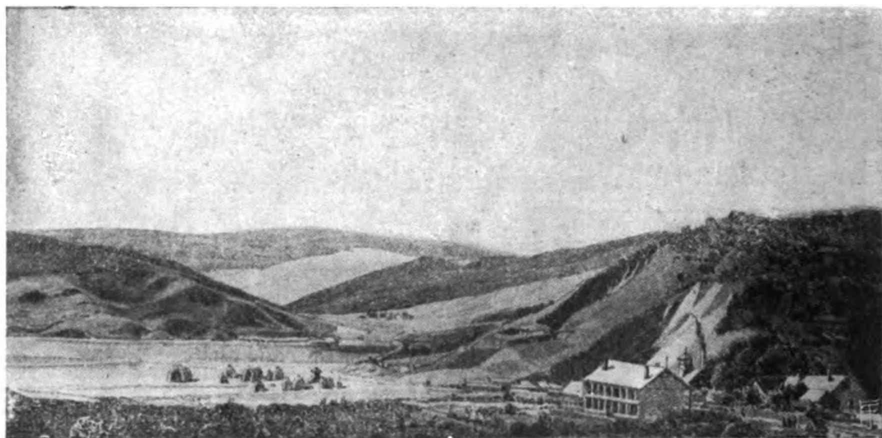

MÁTYÁS SZÜLŐHÁZA KOLOZSVÁROTT.

ségtárával Budapest után következik. Számos tanintézete, humanisztikus intézménye van, s a Nagy-Szebenből 1790-ben visszahelyezett gubernium és az erdélyi arisztokráczia már 100 év előtt létesíté a nemzeti színházat. Az 50 ezernyi lakosság, csekély töredék leszámításával, színmagyar és minden kulturális mozgalomnak lelkes istápolója. Temetőjében az erdélyi közélet és művelődés sok jelese pihen.

A Kolozsvár környékén kinálkozó kirándulások közűl legjutalmazóbb a pár órányira eső Gyalu, régi várával, a honnan a Hideg- és Meleg-Szamos havas vidékére, s Nagy-Havas kristályos tömegén át Torda-Aranyosba, az Aranyos forráskörnyékére jutunk. Másik, kevésbbé fárasztó hegyiút Magyar-Fenesen át a Jára völgyére és a Kolozsvárig látszó Andrássy-havasra visz.

Kolozsmegye nagy része a Mezőségre, arra az egyhangú, de közgazdaságilag annál értékesebb vidékre esik, mely a Szamos- és Marosvidék között hullámzik, s fa- és kőszegénysége miatt csak legújabban kapott járhatóbb utakat. A dombsorok által elzárt víztömeg olykor több kilométernyi zsombékos tavakat alkot, s a rendes folyamvizeket gátakkal duzzasztották a múltban ilyen tavakká a halászat és vízimalmok kedvéért. A ma már túlnyomólag oláh lakosságnak nádfödeles hevenyészett vályogkunyhói többnyire elhagyatottak. A Mezőségnek csak szélét érinti a M. Á. V. vonala, mely a sósfürdőjéről ismeretes Kolozs közelében, Kolozs-Karánál és a sós, csuszamlós altalaj miatt állandó munkát adó alagutakhoz épített munkástelepnél kanyarog át Torda-Aranyosba. A szamosvölgyi vasút Apahidáról még távolabb vezet el a Mezőségtől az alsó-

MEZŐSÉG: KOLOZSI SÓSFÜRDŐ.

zsuki lóversenytér és a Hubertus-lak közelében, s Válaszút és Bonczhida mintagazdaságait érintve, Szolnok-Dobokába hatol.

A Mezőség szívébe ugyancsak Apahidáról vezet az az országút, mely a vidék vásárainak és közéleti forgalmának központját, Mócsot is érintve, Puszta-Kamarásnál báró Kemény Zsigmond jeles publiczistánk és regényirónk sírjánál elhaladva, Kis-Sármásnál szeli a Marosludas-beszterczei vasutat, s a csuszamlós, mállékony harmadkori dombok változatos alakzatait előnkbe tárva, Szász-Régennél csatlakozik a Maros vidékéhez. Ez az út nyitotta meg, úgyszólva, az annakelőtte esős időszakban majdnem hozzáférhetetlen Mezőséget, s annak lovait és szép czímeres fehér marháit a híres Uzdi-Szt.-Péter vásárairól forgalomba segíté.

Szolnok-Dobokamegye. A mindjobban táguló Kis-Szamos mentén a már említett Szamosvölgyi vasútról a történelmileg emlékezetes Kendi-

Lóna után csakhamar föltűnik Szamosújvár, a hazafias örménység egyik metropolisa. A hazai tekintélyesebb örménycsaládok egy része innen ered, s a jómódú házsorok közt az örmény kath. templom (*Rubens*, Krisztus levétele a keresztről), gimnáziuma, gör. kath. püspöki székháza és a Martinuzzi egykori várában elhelyezett fegyház ötlenek szemünkbe. Újabban nyitották meg itt az egyedüli örmény múzeumot. Már a rómaiak idejében kiinduló állomás vala a Mezőség felé Szék és Czegének. Mikola búcsújáró templomából hordják szét egész Romániáig a falusi oláhság által használt szentképeket és templomi gyertyákat. A Kis-Szamos jól mívelt völgyére két oldalról csinos helységek könyökölnek ki: Szent-Benedek, a hasonlónevű rend egykori kastélyával és beljebb Bálványosvár, rombadőlt várával.

Szolnok-Dobokamegye székhelye Deés (Dézs) előnyös fekvéssel a két Szamos egyesülési pontján, ősidők óta fontos hely, főleg a szomszédos Deésakna sóbányái révén. Ujabb épületei (gimnázium, színház, honvéd laktanya) fölött a hegyen temploma messzire kiválik, s az egykorú várkastélyhoz tartozó Csonka-torony mellett van a kőpad, melyen a hét vezér állítólag megpihenve Deus-t kiáltott. Érdekes a Rákóczi-ház is. A teljesen magyar város jeles szülöttei közé tartoznak Páriz-Pápai Ferencz, a XVIII. században híres latin szótáríró és Czakó Zsigmond drámaíró, stb.

Deéstől a vasút is kétfelé ágazik s a Nagy-Szamos menti vonalat követve, Besztercze-Naszódba érkezünk, miközben már eleve élvezhetjük a Czibles és az Ünőkő látképét. Odább Csicsó-Keresztur és Alsó-Ilosva között látható a rómaiak táborhelye, melyet Torma Károly ásatott föl. Szolnok-Dobokának jelentékeny részét szeli a Deésről Szurdokra vivő 55 km. országút. Közbeesik Alparét, az 1434-iki pórlázadás központja. Csáki-Gorbó kastélyában ostromolta báró Wesselényi Miklós várnépeivel a vele egyenetlenkedő gróf Haller Jánost. A megye szélén van Szurdok, báró Józsika Miklós regényiró egykori otthona. Az egyesűlt Szamos mellett Zilahra vivő vasút nagy kerülővel ér Szurdokra; útjában tájképileg és történelmileg érdekes vidéket érint. A deési állomásról ÉNy. kanyarodva, Alsó-Kosaly (római tábor) következik; Kaczko után Kápolna felé összeszorúl a völgy. Itt vívta ki Bem 1848 deczember 22-én első diadalát. Galgó, majd Sósmező után Nagy-Ilonda járási központ sorakozik. Galgóról gyönyörű út visz Blenkemezőn és a bábai szoroson a Lapos-víz mellékére, a hasonló nevű hegység alá, Magyar-Láposra. Majd Büdöspatak kénes fürdőjét érintve, Rév-Körtvélyesről északnak szép vidéken vezet az út Nagy-Somkútra, a honnan vonattal érjük el Nagybányát. Útközben, Kis-Nyiresnél, hatalmas cseppkőbarlang van, búvó patakkal. Nagy-Somkútról Butyásza közelében állott a haza védelmében annyiszor szerepelt Kővár-vára, mely egy egész kapitányság központja lehetett. Ma puszta rom.

A Nagy-Szamos mellett keletre haladó beszterczei vasúton az Ilosvai hegység alatt fekszik Bethlen, a Bethlen-család ősi fészke; de a régi családi kastély 1707-ben rombadőlt. Református templomában pihen Bánffy Dénes, kit Apaffy féltékenységből lefejeztetett.

A Szamos hídján túl, a Besztercze és Sajó egyesülésénél, Kerlés Cserhalom-ja hirdeti az 1070-ben *Ozúl* kúnjain kivívott győzelmet, melyet Vörösmarty oly szépen megénekelt. Sajó-Magyarosnál, László vára és László kútja őrzik a csata emlékét, s itt csatlakozik a Maros-Ludasról Torda-Aranyos és Kolozsmegye mezőségi területén, a czegei tavaknál elvezető mezőségi vasút is, hogy Besztercze-Naszódba vigyen.

Szolnok-Doboka északi központját, Magyar-Lápost, tengelyen érhetjük el, a honnan pár kilométernyire Sztojka-fürdő balzsamos légkörével és ásványforrásával fogad, odább pedig Oláh-Láposbánya arany-ezüst bányáival és ásványforrásokkal. Rójahida vaskohó, Horgos-patakkohó egykor virágzó, ma hanyatló bányavidék. Majd a Gutin alatt, Kapnikbánya gyönyörű vidékén, Szatmárba jutunk.

Szilágymegye a régi Partiumhoz számított Közép-Szolnok és Kraszna-megyékből egyesülten a délkeleti felföld ÉNy. sarkát alkotja. Az Egregy beszakadásánál van Zsibó, a báró Wesselényi-család messzire ellátszó kastélyával. 1705 november 11-én itt veszté csatáját Rákóczi Ferencz, 1849 augusztus 25-én pedig Kaziniczy tábornok és az erdélyi honvédség maradványa itt tették le fegyverüket az oroszok előtt.

Dél felé az Egregy-völgy nyilásában Karikától vezetett nyugatra Zilahnak a középkori hármas erdélyi kijárók egyike: a sokszor emlegetett Meszeskapu. Még odább egy oldalvölgyben, Zsákfalvánál, északi Dacia főhelye: Porolissum virágzott. Közelében Mojgrád dák várnál húzódott a rómaiak határsáncza.

Zsibóról északra Nagybányáig 60 km. szárnyvonal ágazik el a Szamos mentén. Czikónál szép sziklaszoros fogad. Sülemedről Szilágy-Csehre, a vidék központjára elágazás van. A hosszúfalui állomásról Nagy-Somkútra (régi Kővárvidék) és Gilvácsra vezető szárnyvonalak már Szatmármegyébe tartoznak.

A fővonal Zsibóról Nyirsid felé kanyarog át a hegyek közt rejtőző Zilahra, a megye főhelyére, mely legmagyarabb erdélyrészi városunk. Főterét báró Wesselényi Miklós szobra diszíti. Református főgimnáziuma, polgári leányiskolája, közművelődési intézményei hirdetik a lakosság áldozatkészségét. Református temploma 1246-ból való. Gyönyörű út kanyarog föl a Meszes gerinczére, honnan Kolozsmegye hegyvidékére a Vlegyászáig, s le Csucsa felé elragadó kilátás nyílik. A Hegyesnél halad délre a meszesi védtöltés. Odább Kusaly következik, a Jaksicsok hajdani várának romjaival. Ilosvai Selymes Péter a XVI. században itt dolgozta

föl a Toldi-mondát. Még odább Hadad, melyet a kusalyi Jaksicsok kihaltával Báthory István 1584-ben a Wesselényieknek adományozott. (A híres családnak tudvalevőleg «hadadi» az előneve).

A megye nyugati részét öntöző Krasznától északra fekszik Szilágy-Somlyó (5000 l.), a Báthory-család egyik őshelye, s az 1848 előtti «Partium» központja; kies fekvésű, iparkodó város. A Magura-hegyen találták 1799-ben az Alarich gót királynak tulajdonított gyönyörű arany kincset. A vasút Nagy-Károly és Margita felé Székelyhídnak vezet ki az Alföldre. Az Érmellék központja Tasnád. Közelében van Zálnok, a régi Zonokvár maradványaival. Jeles boráról ismeretes.

SZILÁGY-SOMLYÓ.

Beszterczo-Naszód. A Szamosvölgyi vasút épen Beszterczc-Naszód szélén egyesül a Mezőségről jövő vonattal, s Szeretfalvánál a Besztercze völgyén Bessenyő érintésével jutunk a hegykeretével, csinos épületeivel, és gót templomával messzire imponáló Beszterczére. Kereskedelme, ipara Bukovina-Moldva felé hajdan irányadó volt, s két szoroson, t. i. a radnain és borgóin sugárzott szét a forgalom. 1848-ig piarista algimnáziuma versenyzett a szászok középkori eredetű gimnáziumával. Levéltára is a régi Nösnerland fénykoráról tanúskodik. Hunyadi János beszterczei grófi várát még Szilágyi Mihály lerontatta. Környéke elragadó, s gyönyörű kilátást nyújt a Hernyulra és a Radnai-havasokra. A borgói szoros aljához, Borgó-Beszterczére, szárnyvonal épült 1898-ban. Borgó-Tihán át Tihucza határ-

állomásról a Magura Calulujon, 1230 m. magasságban, gyönyörű vidéken vezet át az országút Bukovinába az Aranyos-Beszterczéhez, Kirlibabára, a honnan Lajosfalván át ismét hazai földre érve, a Rotunda-havason Radnára kerülhetünk. *Bem* honvédei itt verték meg 1849-ben *Urban* táborát.

Beszterczétől DK. a Budak völgyén áll Várhely (Burghallen) római végvár. Még délebbre a Sajó-menti vidék központja Nagysajó, honnan Vécs felé Maros-Tordába visz az út. Beszterczéről Jádon át a Nagy-Szamos völgyére, s Szentgyörgy és Dombhát fürdői mellett Ó-Radna bányaközségbe jutunk, honnan az ólom-ezüst bányákhoz, a Rotundára (1232 m.), a tatár

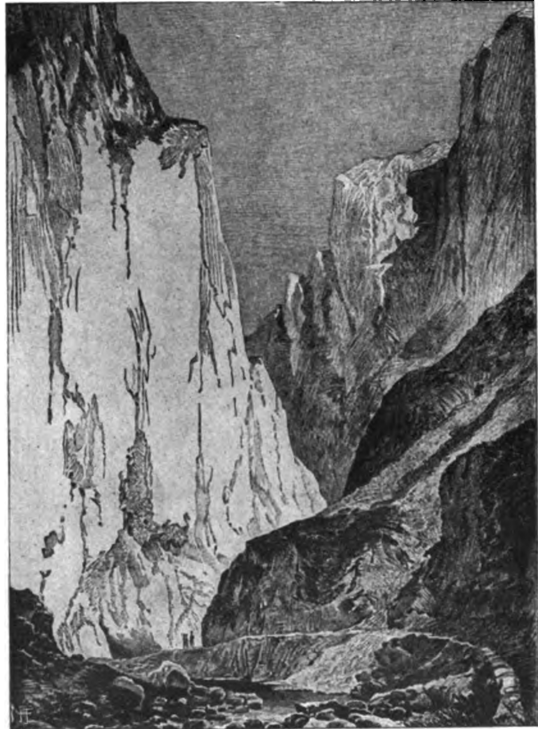
A RADNAI HAVASOK.

tengerszemekhez, az Ünőkőre (2280 m.), s onnan a máramarosi hegyekre, majd még inkább keleti irányban az 1932 m. Omulujra jutalmazó kirándulások kinálkoznak. Másik czélpont az 1494 m. Korongyostető, melytől délre a Száka Dealu Popi meredekjén, 1248 m. magasságban, 175 m. hosszú cseppkőbarlang van.

Radnán a bányahivatal és erdőgondnokságok emelik a járási székhely értelmiségét. Rogerius siralmai szerint 30 ezer lakost mészároltak le ott 1241-ben a tatárok. Régi templomának alapjai is hirdetik akkori nagyságát. Völgymentén Naszód a következő központ, a volt határőrezred törzskari épületeivel, alapitványi főgimnáziumával, s görög kath. püspöki

helyettességgel. Innen Szelván át délnnyugatnak pár óra alatt Bethlenbe (Szolnok-Doboka) jutunk, honnan a Nagy-Szamos völgyét követhetjük.

Torda-Aranyosmegye. Kolozsvár felől a vasút a már ismertetett csuszamlós dombokon átküzdve magát, egyhangú vidéken vezet tovább. Közbe só-virágzások, jellegzetes sósnövények tarkálnak a Virágosvölgy pusztai állomáson. A hegyoldalakon düledező tanyaépületek (hodájok) vannak. Mély keréknyomok tünedeznek el a megnyiladozó völgyekben, jelezve azoknak a helységeknek az irányát, a melyek több kilométernyi távolságban vannak szétszóródva. Itt-ott riadtan rebbennek szét a legelésző juhok, vagy szép bogárszarvú magyar ökrök négyes fogatai tünedeznek föl, mert ennél kevesebb a legkisebb szállítmányt sem birná a sáros utakon. Egyszerre az Aranyos hídján kigurúlva, föltárúl a Keresztesmező gyönyörű hátterével, s a gyéresi állomáson már ott vár a kis mozdony, mely az alig 10 kilométernyire levő Tordára szolgál és épen a czellulóze-gyár mellett állapodik meg.

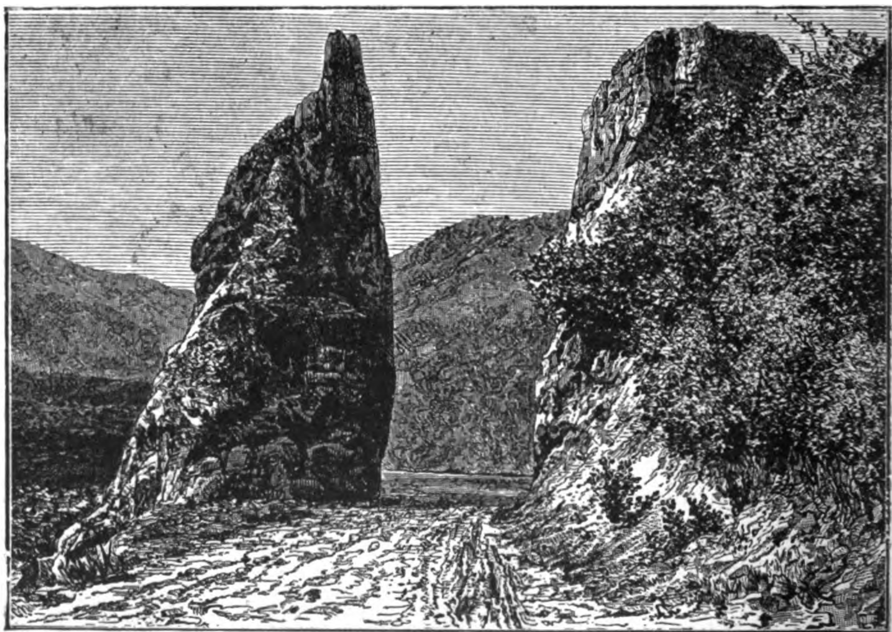

A TORDAI HASADÉK.

A termékeny Keresztesmezőn áthaladva, már szabadon élvezhetjük azoknak a változatos alakú mészszikláknak szemléletét, melyek az Aranyos felső vidékét elzárják. A régi divatú födeles hídon átjutunk a rómaiak Potaissája helyén épűlt Ó- és Új-Tordára, melynek 11,083 lelket tevő lakosságában túlnyomó a magyarság. A legio V. Macedonica parancsnoksága és vára a szőlőhegyen állott. Politikai és hadászati fontosságát számos országgyűlés és más történeti esemény igazolja. 1438-ban a magyar, székely és szász nemzet únióját, utóbb a vallásegyenlőséget itt mondták ki. Az erdélyi fejedelmek idejében a hadi szemlék egyik helye volt; a fejedelmi házban született báró Jósika Miklós. Az Árpádok idejében sóbányászata

a mainál nagyobb arányú volt, mert a Maroson le a Tiszáig innen szállították a kősót. A rómaiak besüppedt aknáit ma sósfürdőkűl használják. A tordai egylovas iparosok messzeföldön rendes látogatói a vásároknak. Szép gót-stílű templomát mostanában restaurálták.

Kiváló természeti nevezetessége a vasútra is ellátszó Tordai-hasadék, melyen a Hesdát patakja csak nehezen vergődik át az Aranyosba. A rege szerint, Szt. László imájára, isteni csuda repeszté szét a meredek hegyfalakat, melyek egymástól alig 5—6 m. távolságban, 250—300 méternyi meredekségükkel szinte félelmes látványt nyújtanak. Az erősen szaggatott, sze-

A LEÁNYKAKŐ TORDÁNÁL.

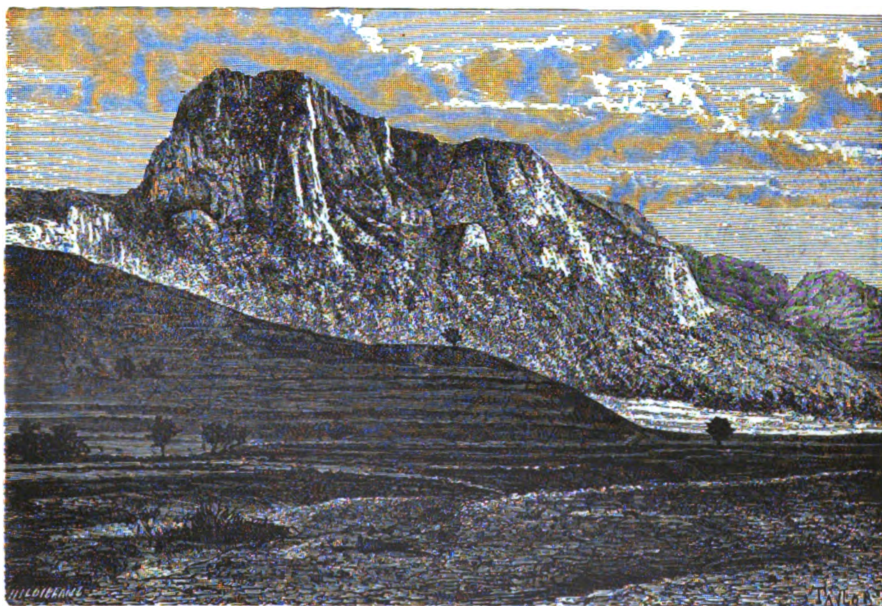
szélyesen átformált szirtfokozatok ritka növényzete nyaktörő vállalkozásokra buzdítja a természet-búvárokat. Középen két elfalazott barlang (Balika vára) a török időkben búvóhelyűl szolgált a környéknek; most kedvelt kiránduló hely.

Az Aranyos völgyén, Toroczkó és Topánfalva mócz vidékén, elragadó szép tájakat szemlélhetünk. Várfalvánál egyszerre vége szakad a tág kilátásnak. Az Aranyos medréből kierőszakolt út fordulói csodásan fantasztikus sziklák közt törnek elénk Borrévig, hol Toroczkó felé kitérő van. Egy órányira, a Székelykő lábánál, fekszik az unitáriusok egyik főhelye Toroczkó, festői népviseletével és takaros házaival kellemesen meg-

A TORDAI HASADÉK.

lepő bányaközség, melynek vasipara azonban, sajnos, nagyon elhanyatlott. A férfiak, asszonyok rókaprémes ujjatlan irhabundával, a lányok virágos pártával, csipkeruhával, kivarrott kis előköténynyel, gyöngy- és selyemhímzésekkel vonúlnak templomba. Az 1130 m. Székelykő kopár homlokzattal tekint alá a völgykatlanba; míg keleti lépcsős hátát erdő diszíti, a honnan az erdélyrészi főbb hegységek, főleg észak, kelet és dél felé áttekinthetők. Egyik csúcsa a Várkő, a Székelyvár romjaival. Alig 3 km. odább Toroczkó-Szt.-György kisközség és fölötte a Thoroczkay-család vára, melyet br. Tiedge hamvasztott el 1708-ben. A vár alatt a Szilas mentén

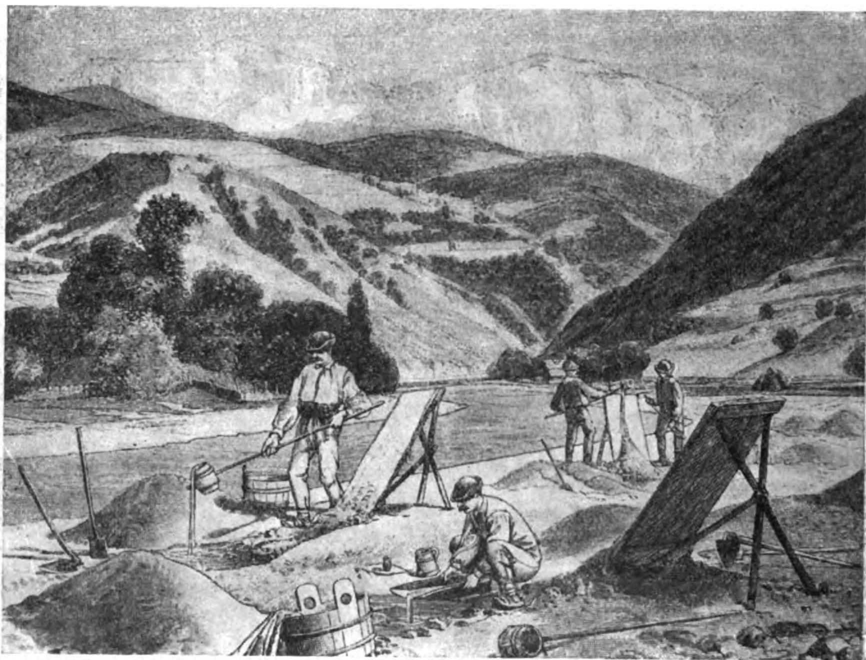

A SZÉKELYKŐ.

kapaszkodunk a bedellői mészkőhátra, hol sok dolina tátong; az Aranyos felé van a Cseppkőbarlang, hazánk egyik csontbarlangja. A barlang mellől gyönyörű kilátást élvezhetünk az Aranyos kanyargós völgyén fölfelé Szolcsva-Pótsága vidékére és az átellenes Nagyhavasra, egészen a Biharig. A toroczkói völgyből Nagy-Enyed felé a Kőköz nevű sziklaszoros nyit utat. A szirtkapuban több barlang van és fenn a tetőn a fehérvári káptalan Zádvára állott.

Visszatérve az Aranyoshoz, tovább követjük azt a Jára-víz nyílásáig, mely Alsójára központjával fogad s a Kisbányai havasokig vezet. Torda-Szt.-László felé a bőven található nummulith-kövületeket jelenleg a megyei utak kavicsolására használják.

Az Aranyos kanyargását tovább követve, Vidalynál az 1282 m. Vidalykő, az Ordaskő, majd az 1235 m. bedellői havasok szirthomlokzata fejlődik ki szemeink előtt. Közben elmarad az oklosi oldalvölgy, a runki havasokkal és cseppkőbarlangjaival. A több kilométerre szétszóródó Lunkák körűl aranymosó czigányok gyakorolják primitív mesterségüket. Hatalmas törmelékek jelzik, hogy évezredek előtt a mainál hasonlíthatlanúl nagyobb aranymosást űztek itt. Alsó-Pótságáról a Beliora mészszirtjei alatt időszaki forrás hivogat, míg Szolcsva átellenében a ponori vízesés és búvópatak

ARANYMOSÓ CZIGÁNYOK AZ ARANYOS VÖLGYÉBEN.

állít meg. A Mátyás király idejében aranybányászatáról oly nevezetes Offenbánya ma szomorú elhagyatottságban sinlődik; de vidéke vadregényes. A régi bányákat és kohókat messzire követhetjük fölfelé a hegyek között. Innen több órányira terjeszkedő havasi községeken (Muncsel, Lupsa, Bisztra) vezet utunk a keskeny völgyhajlatokon Topánfalváig, hol a járási hatóságok mellett a kincstári erdészet tisztikara összpontosúl. A csinosan összeácsolt félemeletes házak már a móczok ügyességére vallanak, kik az Aranyos forrásvidékén föl a Biharig erdőirtásokon tanyázva, famunkával foglalkoznak és nyár elején cseresnyével, majd cseberárúikkal és hordóikkal az Alföldön is elházalnak. A topánfalvi vásárok valóságos etnográfiai

kiállítást tárnak elénk, s a többi oláhságtól típusban, viseletben, építkezésében elütő móczság délczeg lovaglása és kézi ügyessége sok rokon vonást mutat föl a csíki székelyekkel.

A Kis- és Nagy-Aranyos fél órával föntebb a Luczia-barlang közelében egyesül. A Kis-Aranyos mellett, a három Vidra elején, Alsó-Vidránál, a krétakori Actæeonella giganteákból álló Csigahegy átellenében vízesés van, s közelében az 1848/9-iki havasi király: Janku szülőháza. Itt juthatunk föl a Gainára is, hol Arad, Hunyad érintkeznek Torda-Aranyossal.

Hazánk egyik nevezetességét: a szkerisórai jégbarlangot a Nagy-Aranyos mentén közelítjük meg, miközben a móczságnak a völgyekig lereszkedő épületei bő alkalmat nyújtanak a tanulmányozásra. Álbák egyik hegyi szórványánál Hórának, az 1784-iki pórlázadás vezérének otthonát mutogatják. Alatta a csinos fatemplom áll, hol amannak vezértársa, Krisán működött.

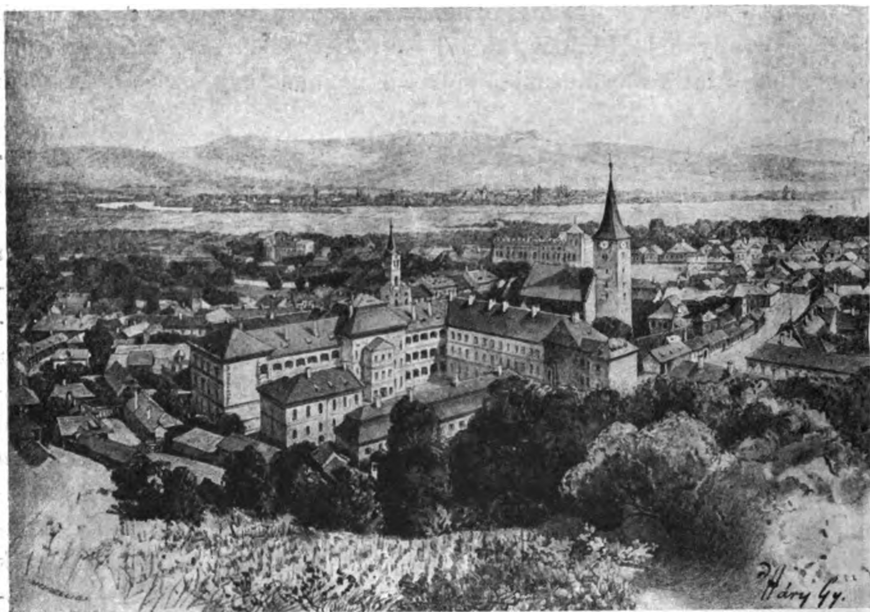
A völgycsomókba épült fatemplomok a móczépítészet valódi remekei. Itt intézik el a móczok ügyes-bajos dolgaikat, s hosszú, födött szín alatt ülnek tanácsot templomozás után.

A fenyvesek utunkig szállnak alá s hatalmas mészszirtek kapuzatán tör utat a hangos zubogással tova iramló Aranyos. A hármas Girda vadregényes szirtalakzatai Dél-Tirolra emlékeztetnek. Distitul nevű házcsoportnál a kocsiút bevégződvén, a czivilizáczió utolsó képviselői itt már csak az erdővédek és a csendőrök. Innen alig órai séta az 1127 m. magas hegyhát az Orgyinkus fölött, a hol néhány cseberkészitő mócz-család kis gazdasága közelében nyílik meg a jégbarlang kútszerű torka, hova lépcsőzeten leszállva, 50 m. tágas dómszerű terem tárúl elénk, hátterében jéghalmokkal. Keleti szélén ismeretlen mélységű rés tátong; nyugatra alig ember-magasságnyi folyosón, úgy hogy kezünkkel érinthetjük a csipkeszerű jégkristályokat, jégtalapzatba vágott lépcsőzeten ereszkedünk a 20 m. magas és 21 m. széles alsó terembe, melynek hátterében szobrok és orgonasíp-alakzatok tündéri látványa fogad, melyet templomnak nevez a hegyi nép. Az Aranyos Girda nevű ága elvezet a Bihartetőre, honnan Vaskoh és Rézbánya felé Biharba visz a móczok karavánútja. Észak felé Álbákról a Hideg-Szamos vizválasztóján Kolozsmegyébe jutunk át, miközben Fontenellenél Vasvári Pál és társainak az E. K. E. által megjelölt sírját is érinthetjük.

Alsófejérmegye. Az Aranyos völgyéről jövet, Alsófejérmegyét Kocsárd felől Marosújvár sóbányáinál érintjük. A szabályosan épült bányaváros alatt 900 m. hosszú, 500 méter széles sótömb fekszik, melyet 1790 óta mívelnek. A Rudolf- és Stefánia-aknákban és ezek mellékcsarnokaiban serényen folyik a munka, s a Maros ellen körgáttal és aknatárnával védekeznek. A főcsarnok erkélyéről a mélységbe tekintve, megkapó látványt

nyújt a bánya, melynek falán gyűrődött redőzésekkel csillog a só. Apró emléktárgyakat faragnak a csillogó sókristályokból. A háttérben van a felső-újvári kastély, melyet gr. Mikó Imre újíttatott meg. Alsófejértől keletre, a Kis-Küküllő vízválasztójáig, a régiek Szárazvámjánál és Háporton felé, kitűnő gyümölcs- és bor terem. Itt Ispánlak több mázsa bronz-régiséget szolgáltatott.

A miczíszlói szőlők alatt, hol 1601 szeptemberében Básta megverte Mihály vajdát, Nagy-Enyedre robog vonatunk. A város az 1849 január 8-iki pusztulást minden iparkodása daczára sem heverte még ki teljesen. Tem-

NAGY-ENYED: A BETHLEN-KOLLÉGIUM.

plom-kastélya elég ép. Eredetileg szászok telepítették, kiknek 1333-ban épült templomát megujították. Hirét, jelentőségét a Bethlen Gábor által Gyulafehérvárra alapított kollégium áttelepítésének köszönheti (1662), melyben sok jelesünk nevelkedett, s melynek könyvtára, természetrajzi- és régiségi gyűjteményei kiválók. Szőlő- és gyümölcstermelése virágzó. Az Őrhegyen skytha és gót emlékekre találtak. Hétezernyi lakossága túlnyomóan magyar és törekvő iparos.

A Marosnak termékeny és szelid hajlatú lejtőktől határolt völgyén Tövis az erdélyrészi vasutak hármas czentruma. Közben elmarad az orbói templomrom, melyet Hunyadi János 1442-iki diadalának zsákmányából építtetett, épúgy mint a tövisit, s a Gyulafehérvár felé haladólag föltűnő

szentimreit. Nyugaton a hatalmas mészkővonulat (Pilis 1250 m., Tarkő 1218 m., Csáklyakő 1235 m., Kecskekő 1208 m.) alatt, a jeles borokat termő erdélyi Hegyalja vonúl Gáldon, Krakkón, Boros-Bocsándon, Czelnán, Magyar-Igenen Sárdig. Ez elragadó hegykoszorú alatt alussza örök álmát Alsó-Gáldon Kemény Simon, ki az utunkba eső szentimrei templom közelében vívott csatában (1442-ben) Hunyadi Jánosért föláldozta magát.

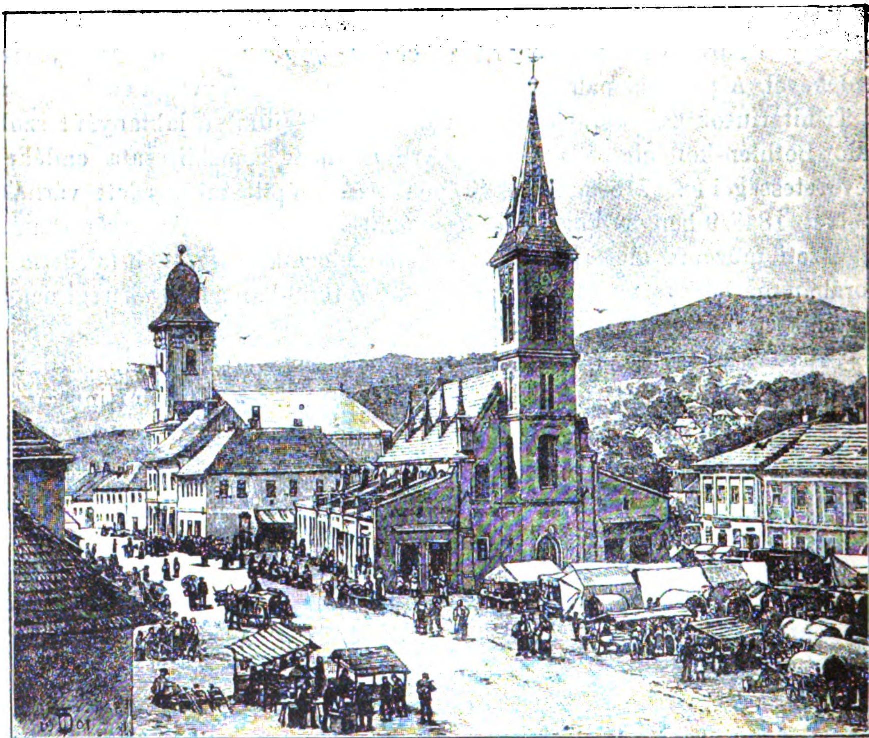
Gyulafehérvár az erdélyi felföld geográfiai központján, s a rómaiak Apulumja helyén épűlt. Püspöki székesegyháza román stílű és Hunyadi János gót stílben fejezé be. Hunyadi László, János Zsigmond, Izabella és Báthory Endre, Bethlen Gábor, Rákóczi György, valamint Apaffy síremlékével. A püspöki palotán kívűl a Batthyaneum könyvtára és éremtára (a Trinitariusok kolostorában), a püspöki gimnázium, a laktanyáúl szolgáló Bethlen-kollégium, a tiszti pavillon (előtte a piskii csata emléke), nevezetességei az 1715-ben gróf Steinville által építtetni kezdett várnak, melyet 1848/9-ben a honvédek hasztalan ostromoltak. Az alvárosban a régészeti múzeum dicséri a haladó város áldozatkészségét. A fejedelmek korában második fővárosa volt Erdélynek, de 1658-ban a tatárok régi nagyságának emlékeit megsemmisítették.

A rómaiak által hadi-kikötőűl használt portusi hídon túl a Sebes öblözetével is táguló térségen Alvinczet keressük még föl, Martinuzzinak elhagyott kastélyával. Átellenben, Borbereken, Zebernyik-vára nyújtott a környéknek századokig védelmet. A megye határán s a Kenyérmező szélén, Csórán, nyugszik Barcsay Ábrahám, a magyar nemes testőrség kedvelt poétája. († 1807.)

Gyulafehérvárról iparvasút vezet az Ompolyvölgy szegényes falvain át Zalatnára, mely a rómaiak bányászati hatóságait utánzólag, ma is bányaközpont. A két miniszter Lukács (Béla és László) szülőhelye; a rómaiak Ampeluma. Az 1784. és 1848. évi néplázadások pusztításainak nyomai még ma is meglátszanak rajta.

A kohó évente átlag 15.000 mm. bányaterményt vált be, 200 kgr. aranyat és ugyanannyi ezüstöt produkálva mellékterményűl. Zalatnáról délnek csak egy hágó választja el a hunyadmegyei Gyógyvíz-völgyet. Északra regényes mészszikla sorozatát kereshetjük föl. A (921 m.) Nagyhegyen túl fekvő Abrudbányával és Verespatakkal, az erdélyi Érczhegység Eldorádója ősidők óta. A két Vár (Cetate mare, Cetate mike) nevű bányaüregeik maholnap áldozatai lesznek a kapzsi bányászkodásnak. Az állami kezelésben levő Szent-Kereszt bányában római vágások láthatók. Az 1854/5-ben tömegesen talált viasztáblák Alburnus maior nevét őrzik. Verespatakról a Detonáta 1186 m. bazalt kúpját ajánlatos fölkeresni, melynek hatszögű oszlopai orgonasíp módjára sorakoznak egymás fölé. Hunyadmegyébe a hatalmas Vulkán nyergén át, Torda-Aranyosba az Abrudvíz mellett jutunk el.

Alsófejérmegye keleti felét a Maroson túl Nagyenyedről Csombordnak elágazó jó úton kereshetjük föl. Közepes magasságú dombvidék hullámzik át a Kisküküllőig, jól termő szőlős oldalakkal és gazdag gyümölcsösökkel; a a téresebb helyeket pedig gabonaföldek borítják. Ezt a dombvidéket megkerűli a vasút, s Tövisről az egyesűlt Kisküküllő torkolatához áthatolva, első központunk a gör. kath. érsekségéről, román papnöveldéjéről és gimnáziumáról elhíresűlt Balázsfalva. Az érseki palota Péchy Simoné, később

ABRUDBÁNYA PIACZA.

Apaffy Mihály fejedelemé volt. A nyugati magyar részében föltűnő az állami iskola épülete az érsekség virágzó intézményei mellett.

A két Küküllő épen Balázsfalva alatt találkozik. A Nagyküküllő-menti fővonal is érinti már Hosszúaszónál Kisküküllőmegyét, a másik vasút pedig egészen abban halad a Kisküküllő mentén.

A Kiskapusról Nagyszebennek vezető vasútról jó távol élvezhetjük a szebeni és fogarasi havasok gyönyörű látképét. Nagyselyken túl jó darabon Alsófejérmegye nyúlványát érintjük, s Vizakna is odaszámít. Sóbányászata hajdan kiterjedtebb volt. A beomlott aknákban fölgyűlt tavakat (Zöld-,

Vörös-, Thököly-tó) fürdőül használják. A kincstár most modern fürdőtelepet létesit a csodatevő vizek mellett. Bem 1848 február 4-én csatát épen a sóüregeknél vesztve, az elesetteket az aknába dobálták, honnan egy évtized előtt a vizár fölvetette volt a sótól konzervált honvédeket.

Hunyadmegye. Ezt a természeti alakulás három fővölgyre osztja. Északon a Fehér-Körösnek az erdélyi felföldtől az Érczhegység által elkülönített vidéke terűl el; majdnem közepén a Marosnak tág termékeny völgynyílása van. A Maros messzire ágazó mellékvizeivel a Szászváros-Kudzsiri-havasokat, a Retyezátot, a Ruszka-Pojánát, sőt az Érczhegységet is magához öleli, csupán a két Zsilnek Románia felé gravitáló Pareng-alji szűk medenczéje záródik el. Ebből a természeti alakulásból keletkezett a királyi várjószágok sajátos helyzete is. A déli havasok Hátszeg királyi várhoz fűződtek, a középhegyvidéket a Ruszka-Pojánával Hunyad, az északit pedig Déva castellanusai kormányozták.

Földrajzi központja Déva, mely már a dákok egyik erődje, s az Árpádok fontos vára volt. Várkapitányai sokszor alvajdák is voltak. 1440-ben Hunyadi János kapta királyi ajándékúl, s ő a várost kedvezésekben részelteté Szilágyi Mihálylyal együtt. Lebontott főtéri temploma is ebből a korból való volt, sok szép síremlékkel. 1501-ben ismét koronajószág lett. Az 1607-iki országgyűlés ismét fejedelmi jószággá tette. Bethlen Gábor szép kastélyt építtetett, melyben Széchy Mária is lakott. A Rákócziak, Apaffyak is kedvelték. A Rákóczi-féle szabadságharcz után földvárat építettek melléje. Bem 1849 aug. 13-án innen menekült ki. Sok iskolája is vonzóvá teszi a csinosodó várost, melynek egyik nevezetessége a római régiségekben gazdag múzeum. A várhegyről gyönyörű a kilátás.

Dévától lefelé a Maros völgye szűkülni kezd, s a branyicskai szoros elé Veczelhez épitették a rómaiak Micia várukat, melynek emlékeit a dévai múzeumban és Németiben gróf Kuún Gézánál láthatjuk. A gróf levéltára és könyvtára is becses. Branyicskánál a régi végvár a báró Jósika-család kastélya. Illyénél, a báró Bornemissza kastélynál, csak romok jelzik azt az országos várat, mely a törökök ellen védte Erdélyt, s a melyben (1580) Bethlen Gábor született. Lefelé, Zámnál, változatos képződésű hegyek közt kanyarog Arad és Krassó-Szörény közt a Maros; mig a Dobra viz torkolati vége Jófőtől a kossovai hágón a Béga mellé Facséthez vezet a Verseczig folytatódó szárnyvonallal. Az 1351 m. Ruszka-Pojánából keletre sugárzó hegyhátakon az ú. n. Erdőhátság apró falvai tarkálnak a bükkösök közt; a szorgalmas lakosság marhatenyésztéssel és kincstári fuvarozással tartja fenn magát.

Dévától fölfelé a Maros terére kikönyöklő aranyi-kúp átellenében Piski, a MÁV. elágazási állomása és gyártelepe, Bem diadala helyén épűlt. A rómaiak aldunai hadi útja is itt vezetett át a Maroson a Kapy-vár

romjainál. A vasútról is láthatjuk a piskii híd helyét, s Szászváros felé a Kenyérmező fogad, hol 1479 október 13-án Báthory és Kinizsy a törökön fényes diadalt arattak. A háttérül szolgáló kristályos palahegység hirtelen emelkedésével oly meredeken dűl, hogy csakis aljánál vonhatják meg magukat a régi Szászvárosszék helységei, melyeknek első telepes szászsága, Romosz kivételével, a sok török dúlás alatt kipusztúlt vagy eloláhosodott. Kudzsirnál állami vasgyár és hengermű van, egész kis város. Innen a szászsebesi és petrozsényi havasok felé rengeteg fenyveseken át napokig kalandozhatunk. A vadállomány is gazdag, s szarvas és vaddisznó gyakori a havasokban.

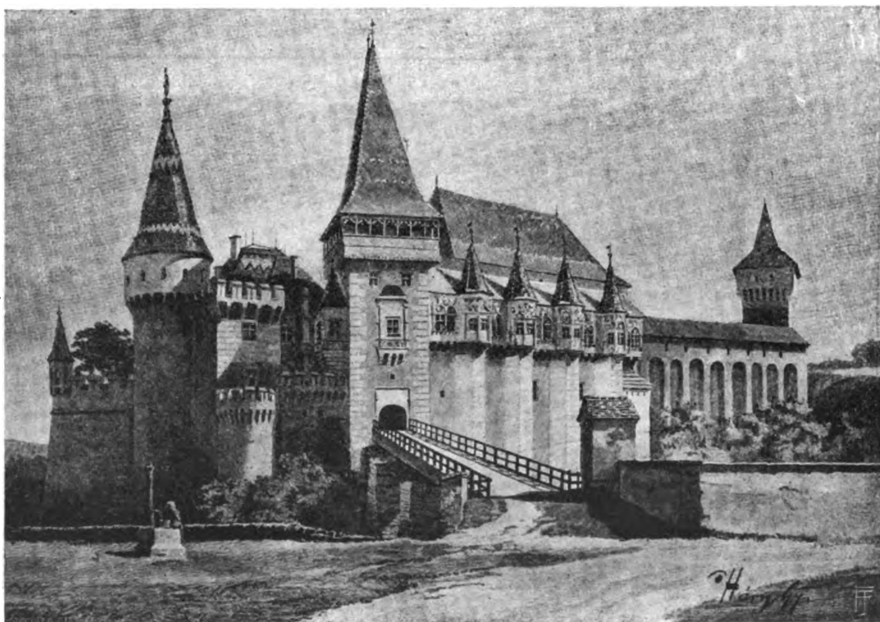
A VULKÁN.

Szászváros (Wáras), a Városvíz torkolatánál, csinos iparos hely, gyönyörű hátterével az 1751 m. Godjan felé, melynek alján a Muncsel-havas várromjától vette nevét a Városvíz. Ev. ref. Kuún-kollégiumát, mely I. Rákóczi Györgynek alapítása, gróf Kuún Kocsárd fejedelmi alapítványa virágoztatá föl.

Dévától északra az Érczhegység hatalmas tömege tűnik föl kúpos elválásaival. Az 1041 m. Hajtó alá mélyednek Nagyág arany-tellérei, hol különösen a levelesen elváló «nagyágit» és írásszerűleg halmozódó «sylvanit» nevű telluros érczek kiválók. Az 1747-ben keletkezett bányahelység házai és templomai a meredek oldalon szétszóródva festői látványt nyújtanak. Túl a nagyági hegyeken Algyógy felé hajló hármas völgy sza-

kítja át az Érczhegység mészkő-övét. Algyógynál csatlakoznak ezek a völgyek a Maroshoz; a jótékonyságáért áldott gróf Kuún Kocsárd sírját is egy barlang alkotja. Birtoka ma földmíves iskola. Hévforrásait már a fejedelmek keresték, sőt a rómaiak is Germizara nevű várukat közelükbe építették.

A régi Zarándnak Hunyadhoz csatolt keleti részébe, Maros-Sólymos (hajdan országos portus) hídjától, átalakúlt besenyő telepek mellett, a Kaján-völgyére jutunk el. Kisbányánál (Boicza) gyönyörű szirtszoros barlangjai állítanak meg. Az aranybányászat Eldorádója azonban a Nagyhegyen túl Brád körűl, Ruda-Kristyórnál következik, a hol a kontinens

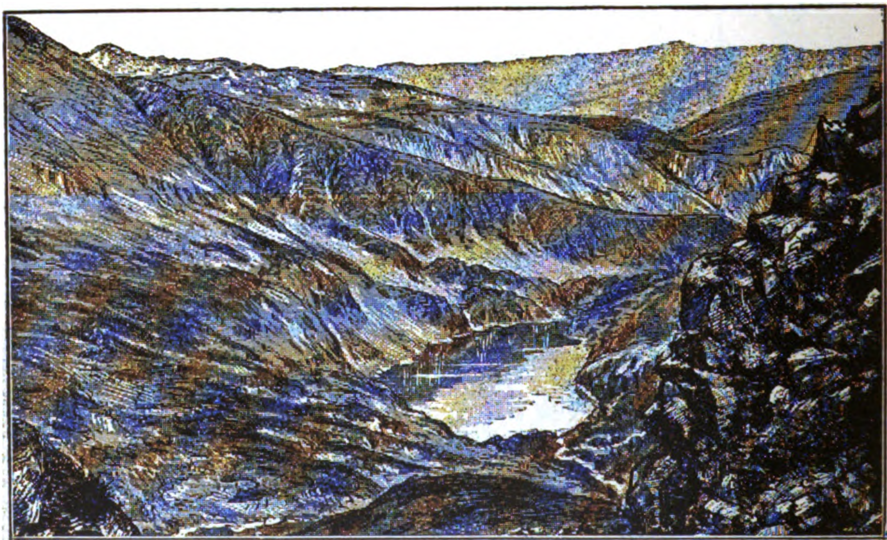

VAJDA-HUNYAD VÁRA.

legnagyobb kaliforniai rendszerű zúzóművét láthatjuk. A Fehér-Körös forrásai Torda-Aranyos szélén nehezen megközelíthetők; de az 1164 m. Vulkán mészszirtje mellett Alsófejérmegyébe jó utat kaphatunk és Erdély legszebb kilátásait élvezhetjük a Bihartól a Retyezátig és a szebeni havasokig. A Fehér-Körös mentén, Körösbánya körűl egykor virágzott aranybányászat ma jelentéktelen. 1784 (a Hóra-lázadás) és 1848 vérbe fojtá Zaránd régi szép magyarságát. Vácza fürdőjén alúl a Brádnál végződő körösvölgyi vasút a talácsi szoroson Aradba lejt. E vidék végvárát Csúcsnál híréből is alig ismerik ma. Körösbányáról Grohot és Bulzesd barlangjaihoz, s a leányvásárairól emlegetett 1481 m. magas Gainára, onnan pedig Torda-Aranyos megyébe a Kis-Aranyoshoz lovagolhatunk.

A Maros mellől az Egregy (Cserna) és Sztrigy-völgy csatornái harmadkori emelkedések közt vezetnek délre. Amaz a hátszegi medenczével tágúl ki; emez Hunyadtól a Ruszka-Pojána tömegébe szorúl.

A vidék régi magyarsága ma már hanyatlik. Hunyad-várát is virágzó magyarság övezte. A szomszédos Lindzsinán, a Hunyadiakkal rokon s hajdan gazdag Ongor-család a Palkókkal alig tengődik. Csolnakoson a Csolnakosiak a Hunyadi-czímert használják, mert Hunyadi János anyja, Morsinai Erzsébet, ősükhöz ment másodszor férjhez és ez Hunyadi Jánostól 1446-ban nyert birtokot. A híres Vajda-Hunyad vára az Erdőhátságot beszegő mészszirtfokon már távolról meglátszik. A Hunyadi által 1452-ben befeje-

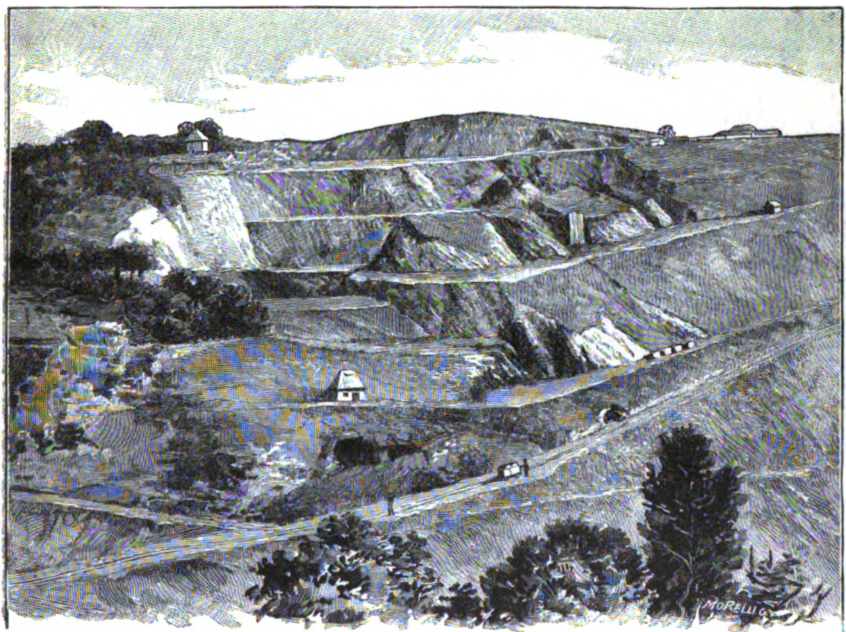
RETYEZÁT: TENGERSZEM. (ZSEMINYE.)

zett stílszerű épülethez Mátyás a kapubástya sorát toldatá. Majd Bethlen Gábor és Zólyomi Dávid toldalékai négyszöggé formálták az egészet, s így is indúlt meg a restauráczió 1867-ben. A Hunyadiak után sok gazdát cserélt a vár. Számos viszontagságát 1854-ben tűzvész tetézte be.

A szép múltú vár alatt füstölögnek a hatalmas vasolvasztók és a Martin-féle aczélgyár, melyhez a vaskövet a gyalári bányából gőzvasúttal szállítják. Már Hunyad mögött jelentkeznek a vasfészkek, s Alsó Teleknél a kaláni társulat, Ploczkabányánál a nadrági társulat mívelteti. A gavosdiai mészsziklák közt folyt a régiek vasolvasztása, s ott most is működik egy kohó. Fenn a gyalári hegyen csillámpala- és mészrétegek közé ágyalva fejtik a barna vaskövet, melyet már a rómaiak előtt kis aknákkal termel-

tek. Ruda, Alun erdőháti falvakon át Ruszkiczáig ismétlődnek a vastelepek, s az erdőháti lakosság éltetője a vasbányászat.

Hátszeg vidékére a Sztrigy mentén a hátszegi szoroson érkezünk, hol alig szabadúlhat ki a vasúttal a Sztrigy maga is. A Retyezát meredek szirthomlokzata, a 2477 m. Retyezát, a 2506 m. Pelaga és más csúcsaival az egész vidék fölött uralkodik. A Zenoga, Bucura, Ikertengerszem (Zseminye), Fekete-tó és más tengerszemek növelik a havasi régiók báját, s táplálják azokat a hegyi vizeket, melyek gyors iramodásukkal messzire

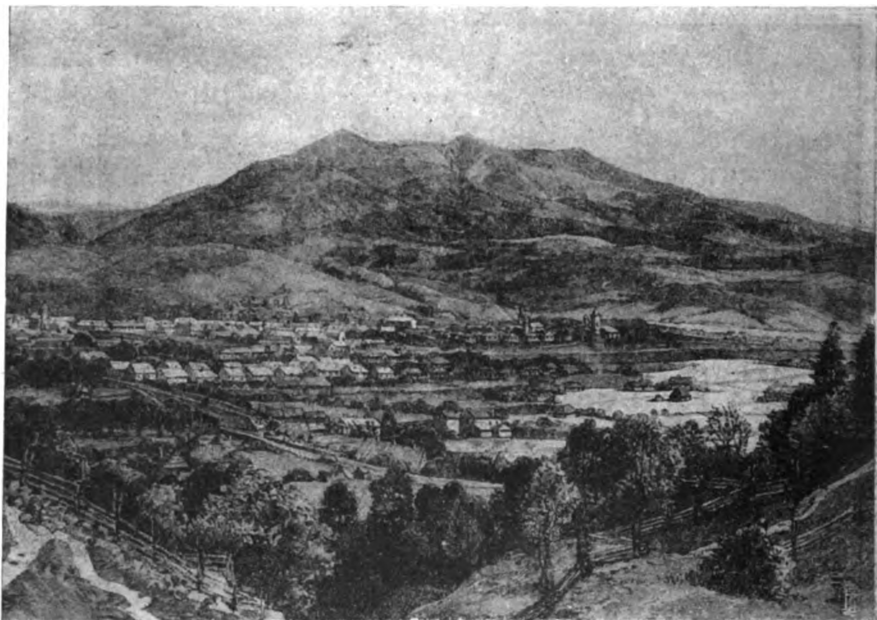
A GYALÁRI VASHEGY.

hallhatók és a hátszegi lapályt sűrűn öntözik. Majd 1000 méterig a fenyvesek örökzöld palástja ékesíti a lejtőket; míg alább gyérülő bükkösök létharcza folyik a legelők terjeszkedésével. A fenyveseken fölül zöldellő hegyi réteken nyaranta juhnyájak legelnek, s ezek betakarodásával a híres zerge- és medvevadászatok veszik kezdetüket.

A hátszegi medencze nyugati kijárója, a 656 m. Vaskapu, hol Hunyadi János 1442 szept. 6-án 80 ezer törököt visszaűzött, épen Dacia fővárosa: Szarmizegetúza fölött emelkedik, s Oláh Miklós szerint harmadik kapuja volt Erdélynek. Szarmizegetúza fényes palotái, az amphiteatrum, a castrum, s a templomok helyén ma szegényes viskók fogadnak. Régiségei kimeríthetetlenek, s a hunyadmegyei történeti és régészeti társulat ásatásai

Dacia történetét becses adattárral, a dévai múzeumot pedig megbecsülhetetlen nevezetességekkel gazdagították.

A hátszegi medenczét nyugatról a Ruszka-Pojána nyúlványai ágazzák be Nyíresfalva, Rekettyefalva és Demsus irányában. A Sztrigy vize egyesíti magában úgy a Demsusvidék, mint a Retyezát vizeit, s a Toroknak nevezett medencze-nyúlványon kezdi meg pályáját Puj fölött Petrósznál. A krivadiai római őrtorony közelében, a honnan vadregényes mészszirtek közelében indúl meg, a vasút alagutak és erős kanyarulatok segítségével

PETROZSÉNY A PÁRENG-HEGYSÉGGEL.

a Retyezát és Pareng-hegység közti 850 m. banyiczai nyeregre kapaszkodik.

A híres Csetátye-Boli barlang előtt elsurranva, csakhamar tágasabb völgynyílás fogad Petrozsénynél, a Zsilvölgy kőszénbányászatának czentrumánál. Félszázad előtt még nomád pásztorok tanyái képviselték a vulkáni vesztegintézettel itt a czivilizácziót. Petrozsényen kivűl Zsil-Farkaspataknál több ezer munkás fejti a fekete gyémántot és városias telepek virágzanak. Petrozsény külső telepeivel a Magyar-Zsil mellett a Pareng hatalmas tömege alá hatol. Petrilláról a Kis-Zsil (Zsijec) mellől kiindúlva érjük az 1437 m. Szlimát s az első Pareng-főcsúcsot (2076 m.), melytől a hegység nevét is kapta. Alatta a szebeni K. E. menházában letelepedhetünk, élvezve a nagyszerű kilátást a Retyezát hegytengerére, valamint a Petro-

zsényt északról körítő gyönyörű mészszirtek és a Román-Zsil felé. A Pareng-ről a 2407 m. Curziánál, az ország határán őrködő 2520 m. Mundrán, a zuzmók és mohák rideg világába jutunk. A kilátás elragadó északra és délre, Románia felé egyaránt. Az északi völgyekben tengerszemek csillognak. Szédületes meredekségek fölött hatolhatunk odább északra, abban a beszögellésben, a honnan a Lotru Romániába rohan, a melyet a Lengyel-nyereg analógiájára hunyadmegyei nyeregnek nevezhetünk.

A Pareng távlati képe inkább a Magyar-Zsil mellől tűnik szembe. A vasút Zsil-Farkaspatakáig visz, s a Felső-Innre emlékeztető völgyében kerti veteményeivel a kaszálók közepére telepedett az őslakosság. Igy föl Cimpu-luj-Nyagig szóródnak a hegyi falvak, s ott a Szkok nevű szoros zárja el a terjeszkedést, a honnan a Retyezát déli ágaira juthatunk. Vulkánról az 1624 m. Királynyergen át vezetett a határforgalom a legújabb időkig, s a hajdankorban ez volt leghasználtabb átjárónk, hol a rómaiak is ostromolták Daciát. Alig egy évtized óta a két Zsil kitörési szorosában, a Szurdukon át kitűnő utat építtetett a magyar és a román kormány, s Tirgu-Zsil felé ott juthatunk ki legkönnyebben, miközben a határhegység kristályos paláinak réteg-sorozata és gyűrődése föltárúl szemeink előtt.

Kisküküllőmegye. Ismét a Maros mellé kell kerülnünk, mert Kisküküllő, a legrégibb megyék egyike, oly sajátságosan alakúlt, hogy északon Radnótnál a Maros és délen Hosszúaszó-Erzsébetvárosnál a Nagyküküllő szegik. Közepén, a Kisküküllő mentén halad az újabban épített és Balázsfalvánál a Küküllőszögből kiinduló küküllővölgyi vasút, melyet két oldalról a szántók fölött többnyire gondosan mívelt szőlőhegyek követnek.

A Kisküküllő mellékén van Bethlen-Szt.-Miklós, melynek Bethlen Miklós által épített kastélya most a szász közbirtokosságé. A borairól emlegetett Zsidve, csinos szász község után, a hegyen álló régi megyeszékhely, Küküllővár következik, melynek fejedelmi kastélya Rákóczi Györgyöt és Apaffyékat sokszor látta falai közt. Csúcsíves templomában Patoczy Zsófia XVI. századi szarkofágja mellett több érdekes kőfaragvány látható. Innen kezdve az eddigi szász és oláh népességhez mind több magyar vegyűl (Sövényfalva, Ádámos, Királyfalva) a kedvezőleg fejlődő és föltűnően csinosodó székváros Dicső-Szent-Márton felé. Hatóságai és polgári iskolája mellett több közintézmény, valamint útelágazásai is élénkítik Radnót és Medgyes felé. A Kisküküllő folyvást keskenyülő völgyét fölfelé a csinos községek sűrű egymásutánban tarkítják. Vámos-Gálfalvánál verte meg 1849 január 17-én Bem az osztrákokat.

Dicső-Szent-Mártontól északra Radnótnál érjük el a megye szélét. Az I. Rákóczi György által 1630-ban építtetett és sok szép napot látott kastély most a római kath. státus gazdasági hivatala.

Dicső-Szent-Mártonból délfelé Balázstelkén át a medgyesi szőlők között

érünk ki a megyéből. Balázstelkéről 4 km. kitérővel fölkereshetjük Felső-Bajom (Bázna) jódos sósfürdőjét. A Kisküküllő felső völgyéről, Bonyhától Gogánváralján át, a hol a reformátusok XV-ik századbeli pusztuló temploma áll, tovább haladva, a vízválasztón túl fekszik Erzsébetfalva, az örmények második főhelye. Apaffy Mihály hajdani kastélyában a kir. törvényszék van most elhelyezve. A díszes gimnázium és internátus mellett áll a hatalmas örmény-katholikus templom. Erzsébetvárosnál a Nagyküküllő területére jutunk.

Nagyküküllőmegye a Nagyküküllőtől az Oltig terjedő dombvidéket öleli föl és a régi Segesvár, Kőbalom, Nagysink, Medgyes székekből és Felsőfehérmegye töredékeiből alakúlt. Lakói, de kivált értelmisége, túlnyomóan szászok. Elszórt magyarsági szigetek benne: Bürkös, Kövesd, Wolldorf, Kobor, s az Olt mellékén néhány helység.

A Brassó felé haladó vasút már Kiskapusnál eléri Nagyküküllőmegyét, s az Ágostonfalváig terjedő hosszú vonalat követi. A százados templomok védő kastélyaikkal, s a jómódú, rendes községek csínos épületeikkel, messziről hirdetik a szászság szorgalmát és rendszeretetét. Kiskapus vidékén, valamint a Bolya völgyén, a honnan a híres Bojai Gáspár származott, kevés magyarság is vegyűl a szász és oláh elem közé. Medgyes felé azonban a két Ekemező cserepes házsorai jelzik ismét a szászságot. Medgyes középkori jellegű körfala, százados épületei, 1460-ból eredő csúcsíves temploma, s a dominikánusok kolostorának maradványai meglepők. A város megerősítését Mátyás rendelte el. Ág. ev. gimnáziuma középkori eredetű, s 1848 előtti piarista gimnáziumát (Dugonics András is tanított benne) papok házának nevezik ma is. A bortermelés főhelye. Medgyesnek versenytársa s a szász püspökök székhelye 1850-ig Berethalom volt, de ez sokat vesztett régi jelentőségéből, mióta Szeben a püspökséget elhódította tőle. Innen a Hortobágy völgyére és odább Fogarasra hatolunk az Oltmenti dombsoron. Szent-Ágota ennek az elzárt vidéknek a központja.

A vasút mentén Baráthely, Eczel, Dános mintaszerű községek után Erzsébetvárost érintjük. Délfelé Almakerék, Apaffy Mihály nyughelye, odább Keresd, melynek kastélyában nyomatta Bethlen Farkas Historia Transsylvaniáját. Majd a nagyszőlősi völgy következik, hol Kemény Jánost Kuczuk pasa meglepte és levágatta. A vonat a Küküllőt kerűlgetve, az Atilla-hegy mögűl egyszerre erdők és szőlőhegyek keretében elénk tárja a festői fekvésű Segesvárt.

Magas hegyen épült XV. századbeli vártemploma mellett az ág. evang. gimnázium dominálja a környéket. Ebben a templomban is számos országgyűlést tartottak. Ott választották fejedelemmé I. Rákóczi Györgyöt és Bocskay Ákost, s 1848/49-ben is szerepelt. A várhegy alján a Domonkosrendűek temploma, a csínos megyeház, s előtte Petőfi Sándor szobra az

alvárosnak tetszetős képet ád. Ipara, kereskedelme élénk. Innen vezet egy viczinális a Hortobágy völgyén Szent-Ágotára. Kiindulása a székelyudvarhelyi szárnyvonalnak is. Közelében van az 1849 július 30-iki szerencsétlen csata emléke. Épen a fehéregyházi téren vágtat el vonatunk, hol Petőfi Sándort utoljára látták. Héjasfalváról a Hargita látképét élvezve, az Olt vízválasztójának kanyarodunk, s az erkedi alaguton áthaladva, Udvarhelymegye déli szegélyén érünk Kaczára, honnan Kis-Homoród mellékének csinos székely községeit kereshetjük föl. A homoródi kastély irányában délfelé látható Kőhalom csinos sziklavára és alatta a takaros város. A Ho-

A FEHÉREGYHÁZI SÍK.

moród-kőhalmi állomásról a Fogarasi-havasokat, sőt a Királykőt is fölismerheti a tájékozott szem. Innen Héviz felé kanyarodunk, hol a rómaiak egyik vára állott, s a gróf Haller-kastélyban Apaffy Mihály özvegye, mint magát nevezé: árva Bethlen Kata, lakozott. Fogaras felé az Olt tágas nyílásában és az Apáczai hegységen át Brassómegyébe kitűnő országutak vezetnek. A sajátos alakú bazalt-kúpok fekete likacsos kőzetét Héviz magyarjai szorgalmasan bányásszák, s a vasút is azzal van kirakva Alsó-Rákosig, melynek várkastélyát 1621-ben Sükösd György († Nagy-Terennben) építtette. Itt is bazalt kőbányák láthatók. A rákosi szorosban a kétoldali Tepej nevű mész-sziklák tűnnek föl, s a mint Ágostonfalvára áthatolunk, a Vargyas-fülei hegyek alján kies térség bontakozik ki csinos székely

falvakkal. Ez a Háromszék-Udvarhely közé ékelődő *Erdővidék.* Ürmösön túl már Brassómegyébe jutunk.

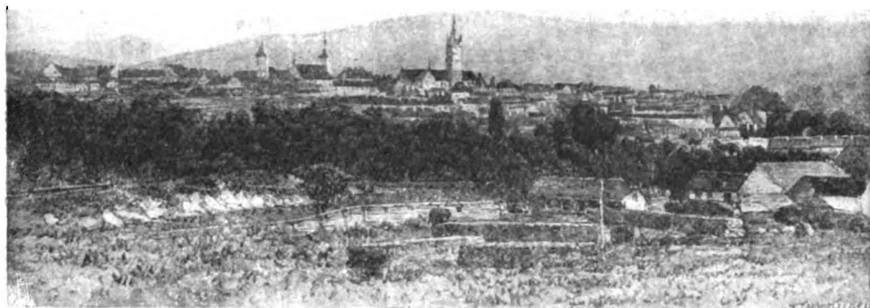
Szebenmegye a déli határhegység alján, az Olt vöröstoronyi nyilásától, illetőleg a Szurul-csúcstól nyugatra a Maros völgyéig terjed, s a régi Szászsebes-szerdahelyi és újegyházi székeket is magába foglalja. A Maros mellől az Alvincz-szebeni vonal, északról a Kiskapus-szebeni szárnyvonal hasítja. Kiskapus felől a vizaknai sóbányáktól érkezünk a Czibin térségére, melyet a szebeni hegység zár be délről, s mely az Oltig kanyarodva, a fogarasi határlánczolat szirtes meredélyét is láthatóvá teszi.

KŐHALOM-VÁRA.

Nagy-Szeben, ág. ev. püspökséggel, régies jellegét a modernizálás daczára megőrizte. Bátran erdélyi Nürnbergnek nevezhetjük. A Hanza kereskedelem árúházai (lábas házak) lassankint eltünedeznek, s az 1376-beli 25-féle czéh nagyon megapadt; de ipara és kereskedelme ma is jelentékeny. Csúcsíves templomának síremlékei és műkincsei is hirdetik hajdani jólétét. Ötvössége a kolozsvárival együtt messzire irányadó volt; Sebastian Haun iskolája európai hírű. A törökök gyakran meg arczolták, régibb házai azért többnyire lőrésekkel vannak ellátva. B. Bruckenthal Sámuel 1777-beli palotájában a könyv- és régiségtár, képtár (németalföldi és olasz mesterek). a nép- és természetrajzi gyűjtemények igen gazdagok. Pempflinger Márk XVI. századi palotájában a városház van elhelyezve, a levéltárral; a Domonkos-

rendűek 1472-beli temploma és zárdája pedig apácza-kolostor. Számos iskolája és humánus intézménye van. Külvárosai villasorokkal fejlődnek. A magyar királyok védő kiváltságait a jogegyenlőség megszüntetvén, az oláhság szembetűnően terjed, kivált a metropolitaság környékén. A magyarság lassan fejlődik. A város sokat áldoz a köztisztaságra, szépítésre; sétautai a szomszéd községekig terjednek. Alig pár kilométerre már elérjük, a Zöld-erdőn (Junger Wald) átsétálva, Kis-Disznódot a hegység alján, mely kedvelt nyaralóhely. XIII-dik századbeli román stílű hegyi temploma mellől elragadó kilátás nyílik az északi harmadkori dombsorokra és a foga-

NAGY-SZEBEN.

rasi kristályos palahegységre. Hirtelen kapaszkodókkal indúlnak ki innen a déli Kárpátok, s az első sorozatból 1289 méterre emelkedő Götzenberget (Bálványhegy) elérve, onnan a határszélig, Hunyadmegyéig, elkalandozhatunk. Csak a Szád völgye választja el a Vöröstoronyi-szoros felé szakadó csoportnak 1745 méteres Presbe nevű főcsúcsát, hova a posztógyártásáról és gyümölcséről emlegetett Nagy-Disznódról jutunk ki. Az Olt mellékét a Fogarasi-hegységgel a menháztól nagyszerű távlatban szemlélhetjük.

Még tágabb a kép a Szeben-hegység fenyves régiójáról, a Paltinishavas alján, 1542 m. magasságban, a Hohe Rinne nevű klimatikus telepen, melynek hidegvízgyógyintézete és tejkúrája Tátrafüredre emlékeztet. Onnan lassú emelkedéssel fenyvesek között ellovagolhatunk a

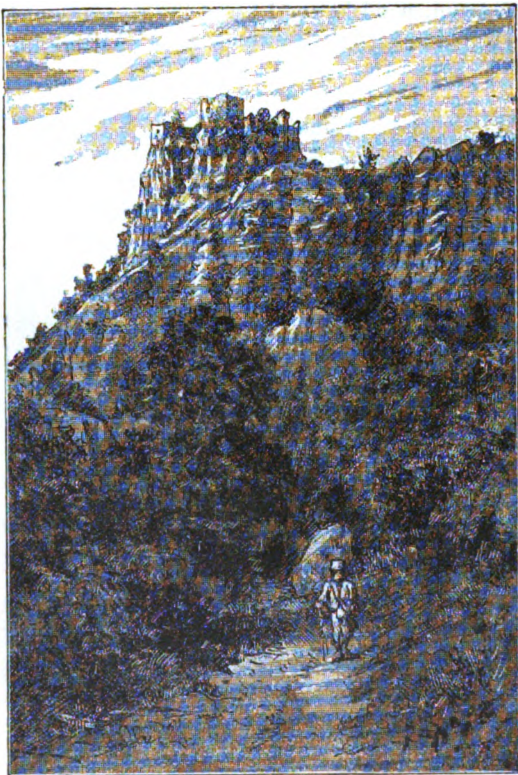
2351 m. Czindrelig, a hegység főcsúcsára, Piatra alba nyári vámtelepére (1547 m.), a Hét birák Lotru melléki őserdeibe, a Pareng-csoporthoz, s visszafelé a Czibin Jezerjeihez (2069). Szeben vasúti hálózata a megye alföldi területeinek bejárását nagyon megkönnyíti. A nyugati vidékre az alvinczi vasút vezet a Czibin térségén Kis-Toronynál, hol 1690-ben Thököly Imrét fejedelemmé választották. Orlát csinos házsora az 1765-ben szervezett o'áh határőrezred parancsnokságától ered. Ott szorosan a déli Kárpátokig hajlik a vasút, majd a szebeni hegység kristályos tömegének északra nyomuló háromszögét kerüli meg Szászsebesig. Ez a háromszög Resinártól kezdve a havasi juhászok világa, Szelistye központtal, Szerdahely irányában Pojána Sináig. A férfinépség nyaranta a déli havasokon, sőt a míg a vámháború kevésbbé nehezítette, a Balkánon a Kaukázusig legelteté juhait, s a Dobrudzsában és Besszarábiában is teleltek. Az asszonyaik pedig otthon gondozzák a kis gazdaságot és értékesítik a terményeket. A vásárokon egylovas fogataikkal mindenütt ismeretesek. A női szépség valóságos mintaképei akadnak köztük.

Az Olt-Maros vízválasztójának csuszamlós harmadkori rétegein alagúttal és pár áthidalással keresztűljutva, a gyümölcserdejéről és terjedelmes szőlőhegyeiről híres Nagy-Apoldnál a Székáshoz lejtünk, mely már a Maros felé siet. Szerdahely már külsejével mutatja a szászok oláhosodását; de mögötte Szász-Orbó, s a kelneki grófok otthona tartja még magát. Szerdahely mellett a sósfürdő és odább a sókivirágzások föltűnők. Szászsebes (oppidum Sebus) csinos város, erdőhivatallal; hajdan fejedelmeink is kedvelték. Ma nagy borvidékkel, szép csúcsíves templomával és IV. Béla korabeli várfalával lep meg. Az oláhság a falakon kívűl már túlsúlyra jutott, s a közel falvakból csupán Péterfalva őrzi még szász mivoltát. Itt rohan ki a Sebes, mely fürészt és papirgyárat foglalkoztat abból a fenyőtömegből, mit a kincstári havasokról leusztatnak. Közel 100 kilométerre nyilallik be a déli havasok kristályos tömegébe a Sebes, mely a romániai szélekről eredve, a 2100 méterig emelkedő Suriánnál Petrozsény felé az átjárást teszi a juhászoknak lehetővé. A völgy elején Szászcsórnál a Pongráczok középkori vára pusztúl. A kincstári kocsiúton nemcsak Bisztrát, a kedvelt nyaralóhelyet, de a többi erdőházakat is fölkereshetjük Oásáig. A fenyves rengetegek csöndjét szarvas-, medve-, vaddisznóvadászatok verik föl olykor és a dús hegyi legelőket juhnyájak élénkítik nyaranta.

Szászsebesről a Maros tág völgye fölfelé Gyulafehérvárnak, le a Kenyérmezőnek nyílik. A szebeni térség kelet felé a feleki hegynyúlványba ütközve, délre kényszeríti Talmácsnál a Czibint is, mely az Olttal egyesűlve, a déli határlánczolaton a romániai lapály felé utat vágott. Talmácsvára (Landskrone) épen a szoros nyílása fölött a Fogarasi-hegységre gyönyörű áttekintést nyújt. A Vöröstoronyi-szoros még jóval beljebb a Kis-

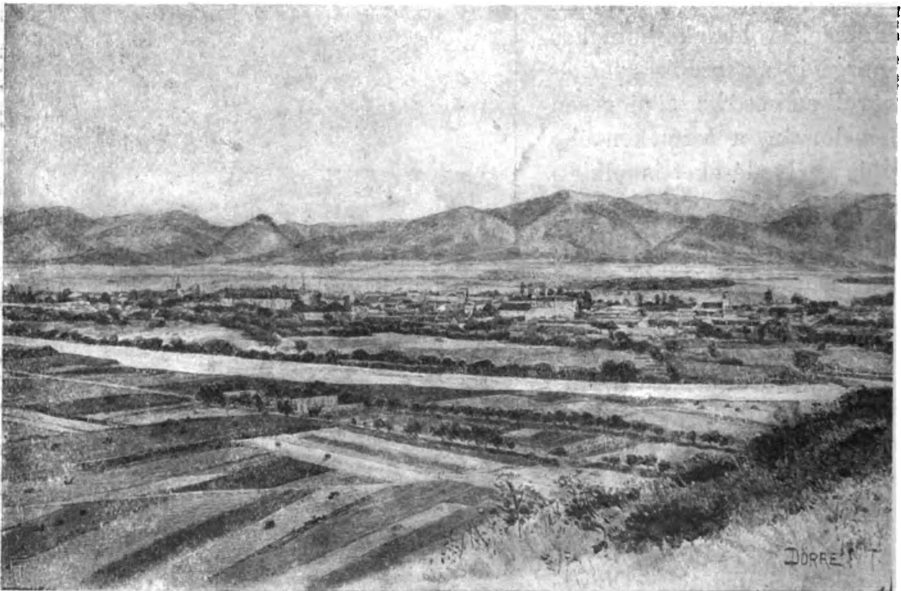
Lotrunál (Lotriora) következik. A vasút az Olt szűk völgyének balpartján halad, s határvámja Porcsesd állomásunk. 1222-ben a Nagy-Lotru is hozzánk tartozott. Már a rómaiak hadi utat vezettek itt be, s történetünkben fontos szerepe volt ennek a szorosnak, mely hatalmas szirtfalak között vezet Rimnikig, hol a Kárpátok lánczolata elhanyatlik. A török becsapások fővonala volt, s Hunyadi János 1442-iki diadala is ide fűződött.

Szebenmegye termékenyebb fele a Hortobágyvíznek a Mezőségre emlékeztető dombvidékén Újegyház tájáig terjed. A 100—150 m. meredek oldalak homokos márgáját az erdők gyérítésével az esővíz tömegesen lesodorván, a termékenyebb völgymélyedéseket is elkietleníti. Ezektől a vízmosásoktól sokat szenved a vidék, s a szegényebb földmívesek tömeges kivándorlása ebből is magyarázható.

TALMÁCS-VÁRA.

Fogarasmegye. Nagyszebenből a fogarasi szárnyvonal Alsó-Porumbáknál köszönt a gyönyörű fogarasi Alföldre, s az Olt-menti nagyobb községeknél (a nagy büszkén emlegetett «Olt'országon») állomásokat tartva, előnkbe tárja a délről hirtelen fölemelkedő határhegységet, melynek lábánál két-három övben vonták meg a helységek magukat. Alsó-Árpás után Alsó-Szombatfalva a legjelentékenyebb helység, az állami ménes parancsnokságával, mely a báró Bruckenthal Sámuel által épített barokkízlésű kastélyban helyezkedett el, s lipiczai tenyészetével a hadseregnek és gazdaságnak nagy szolgálatot tesz. A régi szombatfalvi gör. kel. püspöki templom (monasteria) Felső-Szombatfalvánál van. Fogaras tetszetős külsejű város, református egyházzal, Ferenczrendiek kolostorával és áll. gimnáziummal. A ménesuradalom és egyéb hatóságok székhelye. Várkastélyát Apor László 1310-ben építteté. 1293-ben még kevés oláh lakott erre.

1766-ban lett «fogarasi kapitányság». Innen beláthatjuk a megye hegyvidékét. A diluviális dombok 5—600 méterrel simúlnak a határhegységhez, s ezek tölgyeseiből mindjárt bükk- és vegyes lombfák közé jutunk; de 1000 méter magasban, főleg az északi oldalakon, a fenyő válik uralkodóvá. Épen a megye szélén, a feleki völgyből indúl ki a Pojána Namtiulujon az a hegyi ösvény, mely a 2313 m. Scarával és 2117 m. Moscovullal eléri a gerinczet, melyen a kellően edzett turisták a 2544 m. Nyegoj, a 2420 m. Capra reata (Zerge-csúcs) és több más 2000 m.-nél magasabb hegy érintésével, a Királykőn át Zernyestig végig járhatják

FOGARAS.

az ország és megye határát. A hegytest kristályos palákból épült föl, közbe kristályos mészrétegek és szerpentin-erek váltakoznak. A tenyészrégión túlemelkedő főcsúcsok előtti szurdokokban tengerszemek tükröződnek. A feleki tengerszem már Szebenben van; a gyönyörű Árpási-havasokban van a Bullea-tó, majd a Kis- és Nagy-Podragu tengerszem még a futófenyőn is kívül, a zergék és keselyük honában. A kirándulások legszebbike Nyegoj (2544 m.), melyet Alsó-Porumbákról közelíthetünk meg. Felső-Porumbák volt üveghutájáig a hegység lábánál kocsin, onnan pedig a 14 km. Wolff Károly-sétaúton lomb-, majd fenyveserdőkön a menházig lovagolva vagy gyalog érünk el. Az utolsó szakra csakis gyalog lehetséges följutni; a 4—5 órai meredek kapaszkodó a futófenyő és havasi ré-

gióban csak jó hegymászóknak való. A kilátás leírhatatlanúl szép, kivált föl a beszterczei hegyekig, míg a romániai Alföldet a nagy távolság köde takarja el.

Árpás völgye tájképileg még szebb és vadászatai jutalmazóbbak. A Bullea és Podragu tengerszemek elragadók. Utóbbihoz a Teritza szédületes gerinczén Ucsa és Alsó-Szombatfalva felől is gyönyörű kirándulások kinálkoznak. A régi bojár nemes és fejedelmi vadász-családok ivadékai szenvedélyes vadászok, s az ideváló zergevadászatok nehézségeikkel az Alpokat is fölülmúlják. A medve is gyakori. Árpás és Szombatfalva a vadászatok ki-

A PODRAGU-TENGERSZEM.

indulása. A megyének keletre egy Olt-melléki és egy királykőalji szárnya is van. A Brassó felé vezető kényelmes országútból Sárkánynál, hol mintabivalytenyésztést üz nem csupán a kincstár, de a szászság is, délkeletnek fordúlva, Ó-Sinkánál a déli határhavasok előhegységéből föltoluló völgyön haladunk, s a felső Aranyosvidék szétszórt havasi községeihez hasonló Almásmezőn át, Ó-Tohánnál a Barcza vizéhez jutunk. Itt nyugatra Zernyesten, délkeletre pedig Új-Tohánon át Törcsvárnak ágazik el az út. A két Tohán közötti domboldalon győzte le Thököly Imre 1690 augusztusában az erdélyieket, s itt esett el Teleki Mihály. A több falurészből alakúlt s a távol völgyekre külön nevek alatt szétszóródó Törcsvár központját a Brassó városhoz tartozó sziklavár alkotja. A 979 m. magas szirttetőn 1211-ben a II. Endre

által a határ védelmére behivott német lovagok csak favárat építhettek. A vár alatti vámhivatalnál megkaphatjuk az útbaigazítást a Bucsecs meglátogatására is. A Simon falurész kaszálóin a Guczán vámállomáshoz és onnan a Sztrunga (2078 m.) alján levő román örshöz lovagolunk útlevél-láttamozásra. Innen a Jalomnicza barlangjához ereszkedünk alá, melyet havasi barátok remetelakká alakitottak, hol a vándor is szállást találhat. Még három fáradságos kapaszkodó vár a Bucsecs-lejtőig. Lejövet a Porta faluneggyed felé is vehetjük utunkat.

TÖRCSVÁR.

A törcsvári hágó Törcsvártól délre még pár órányira a keresztnél következik, s habár most is nehezen járható, azért régente ezt használták inkább Csimpulunga felé. Zernyestre visszatérve, a helység fölvirágoztatásában oly üdvösen működő czelluloze- és papírgyár tisztikaránál kérhetünk útbaigazitást, hogy a Kis-Királykőt (1814 m.) a Krepatura gyönyörű sziklaszorosán látogathassuk meg. A Nagy-Királykőt (2240) a Propaszta hasadékán át, a már Törcsvárhoz számitó és barlangjáról elnevezett Pestere faluházai mellett, a szász Kárpát-Egylet Pojana Vladuska menházához kerülve, onnan még jó négy órai mászással érhetjük el. Zernyesttől nyugatra a Barcza mellett, a hol Thököly is meglepte a németeket, a Plain Fojeihoz, s innen lóháton, később pedig gyalog juthatunk a Nagy-Királykőre. Erre felé kereshetjük föl a nehezen elérhető Ördögmalom nevű

üregeket is. A Királykő hatalmas mésztömege sajátos növényzetével is vonzza a természetvizsgálókat, s erős körvonalaival a legföltűnőbb hegyek egyike.

Fogarasmegye keleti szárnya az Oltnak hévizi térdhajlatáig hatol. Sárkánytól északnak fordulunk, s a magyar kir. ménesuradalom szép gazdaságán vezet tovább utunk a Persányi-hegység közelében. Alsó-Veniczéről a csikótelep mellett a 991 m. Gorbó (Gerbova) csúcs alá épített kilátóról a Bárczaság háromszéki hegykeretét, délre a Fogaras-szebeni havasokat és nyugatra a Küküllőmenti hegyvonulattal a Marost beszegő tövisi mészkővonulatot is áttekinthetjük. — A finom szemcsés mészkőből keresett anyagot égetnek. A kománi völgyre ereszkedve, a durvább mészben egy jókora cseppkőbarlangot kereshetünk föl, melyben barlangi medve csontjai is akadnak. A fővölgyben, a Bulz-tetőn, két ellentétes kis barlang, s alább még a Pestere Glimea következik. Kucsulátánál véget ér Fogarasmegye, s az Olt túlsó partján eddig is uralkodó Nagy-Küküllő határa vág elénk Hidegkútnál. Komán a nevével is jelzi egykori kún telepeseit. Innen származik a Majláth-család. Fogarasmegye Alföldjén besenyők emlékét is bírjuk Bessenbachban.

A PROPASZTA-HASADÉK.

Brassómegye. Az Olt festői völgyén Mogyorós és Veresmart csinos szászfalvak mellett elsurranva, Földvárnál a német lovagok vára alatt kanyarodunk a Barczaság gyönyörű lapályára, melyet a Királykőtől a Csukásig terjedő havasok öveznek. Közepén a 2508 m. Bucsecs szirtjei

uralkodnak az egész vidék fölött, s a sebes futású hegyi vizek mentén városias kinézésű helységek sorakoznak. A botfalusi czukorgyárat elhagyva, Brassó módosabb családainak «méheskert» nevű nyaralói tarkítják a jól mívelt szántókat. Már az állomás környékének gyárkéményei és eleven sürgése is jelzik *Brassó* hatalmas iparát és kereskedelmét. A hegyek közé helyezkedő városnak fekvése páratlanúl szép. Az 1383—1423 közt a Bolgárszeg külvárosba hozott bolgárok által épített csúcsíves temploma, egyházi kincseivel, s a patricziusok családok keleti szőnyegeivel, továbbá a Barczaság reformátorának Honterusnak szülőháza, az 1420-beli régi városház,

BRASSÓ: A VÁROSHÁZA.

a Hirscher Apollóniától 1545-ben ajándékozott s a Hanza kereskedelem idejében kiválóan nevezetes árúcsarnok, a tiszteskorú bástyák és várfalak a múlt idők fénykoráról tanúskodnak. A mai Ó-Brassó volt az első település helye román-stílű templomával; onnan vonúltak a jobban elzárt jelenlegi belvárosba, melyet saját körfalain kívűl a XVI. században emelt fellegvár is védelmez. A fellegvár és Csigahegy közti Bolonya (Blumenau) a legmagyarabb, s a 33 ezer főnyi lakosság csaknem egyenlően oszlik három (t. i. magyar, szász és román) részre. Ipartelepei mellett kultúrintézményei lepnek meg. Brassó valóban az iskolák városa, s az ág. ev. gimnázium könyv- és régiségtára ritkítja párját. A várfalakon kívűl árnyas sétautak kinálkoznak a regényes fekvésű lövőház mellett föl a 961 m.

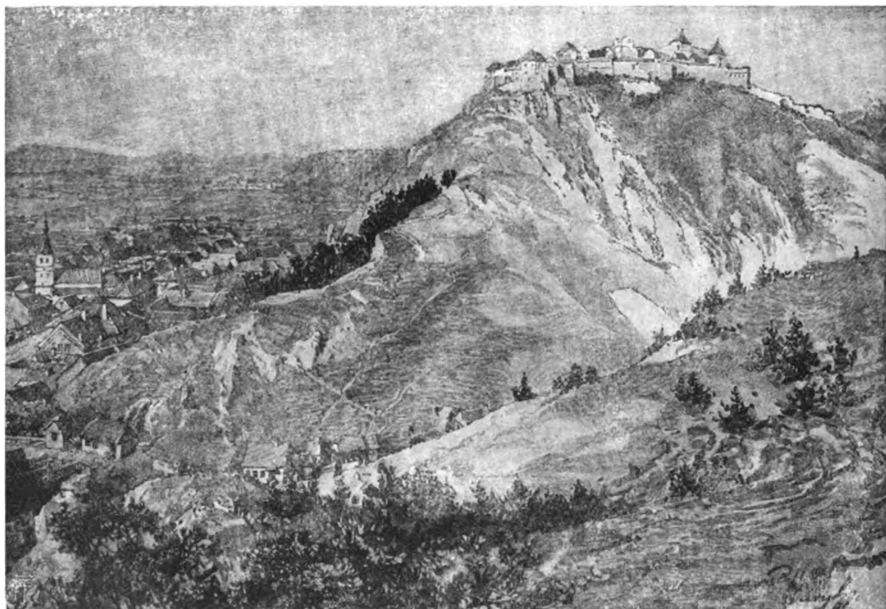

BRASSÓ.

Czenk-hegyre, hol a millenniumi emléktől szép kilátás fogad a Barczaságon át föl a Hargitára, a háromszéki és fogarasi havasokra, s lábaink alatt az Olt és Feketűgy felé megnyíló áldott térségre.

A város hozzáférhetővé tette az erdős magaslatokat, s az 1804 m. Keresztény-havasra (Diákok havasa), valamint Rozsnyóig felséges kilátást nyújtó kényelmes sétautak kinálkoznak.

Brassó főteréről gőzvasút szállít Hétfaluig, a derék csángók közé, kik az ős Brassó-vár és a szorosok őrizetére rendelt várjobbágyok utódai; szűk

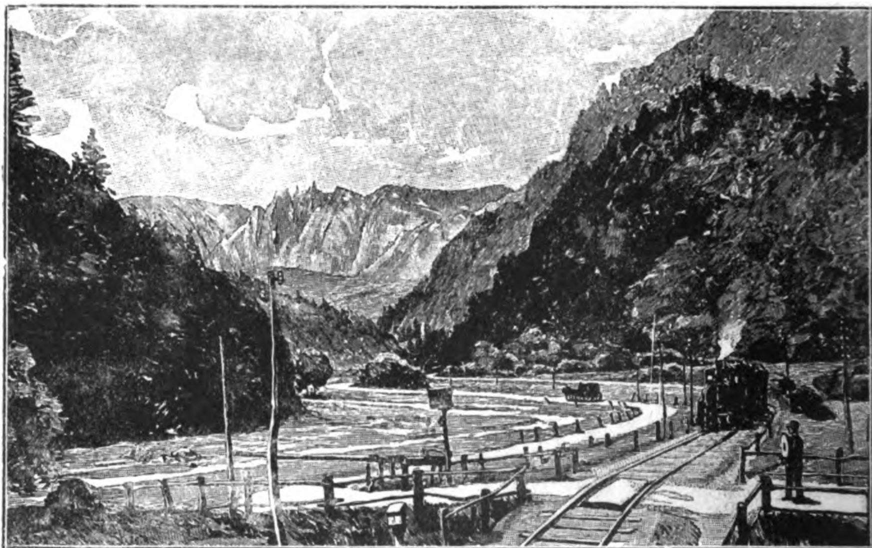

ROZSNYÓ-VÁRA.

határukon háziiparral és pásztorkodással foglalkoznak. Asszonyaik varrottasai országszerte kedveltek és keresettek.

Bácsfalutól Pürkereczig szakadatlanúl sorakoznak a völgynyílásokban a csinos csángófalvak, s Hosszúfalutól Pürkereczig kocsizva, Zajzon fürdőt is érinthetjük. Innen, vagy az ósánczi szorosból mászhatjuk meg a Csukásnak messzire ellátszó (1958 m.) csúcsát is, s 1430 m. magasban a Tezla menháza nyújt pihenőt. A Csukásról a Bodza-szoros felé Háromszékre is leereszkedhetünk. Kilátása Romániára, a szomszédos hegységre és Háromszéken föl a Hargitára felséges. Lábunk alatt az egész Brassómegye kitárúl; a térségre alászállva, a városias kinézésű Prázsmártól Hermányig, Szent-Péter és Höltövény vagyonos és rendezett szász községeken át, melyek minde-

nikének templomkastélya és csinos iskolái is lekötik figyelmünket, egy nap alatt bekocsizhatjuk a barczasági mintaközségeket. Feketehalom hollandiai tisztaságával még ezek után is meglep. Innen északra Barczaújfalu, Szunyogszék, Krizba, csinos magyar községek következnek. Krizbánál a Vörösvár (Heldenburg) őrzi a múltak emlékét. Majd Volkánynál (liászkori szén) a római várnak bizonyúlt Erdenburg mellett Rozsnyóra kerűlünk, hol az úrias lakásokban sokan nyaralnak, s a festői várromokhoz vezető sétaút a remek űltetvények között a Királykőn át a Fogarasi-havasokra, délnek a törcsvári szorosba, s a Bucsecsre, és északnak a Barczaságra feledhetetlenűl szép kilátást nyújt. Közelében, a Valea Sticlarie völgyén, patak-járta

A TÖMÖSI-SZOROS.

barlang van. A legtanulságosabb kirándulás innen kinálkozik a 2508 m. Bucsecsre. A Malajest völgyéig szekérrel, onnan lóháton vagy gyalog Buksojon át, öt óra alatt érhetjük el a Bucsecsnek Omu (ember) nevű ormát. A visszatérés Törcsvár felé Fogarasmegye területén is lehetséges, s Rozsnyóról használhatjuk a zernyesti vasutat is.

Brassómegyét így körűljárva, még a Tömösi-szoroson kell kilátogatnunk Predeál határállomásra. A vasút a folyvást keskenyűlő völgybe fordúlva, a Magyarsziklánál az orosz túlerővel szemben 1849-ben elvérzett honvédek emléke alatt fenyvesek alján kanyarog. Alsó- és Felső-Temesen át alagutakkal küzdi föl magát a Keresztényhavas és a Nagy-Kőhavas közé ékelődő 1040 m. nyeregre, hol már csak a határhivatalok képviselik

államiságunkat. Egész villatelepet varázsoltak oda a romániak. A Prakova lejtőjén hazánknak búcsút intve, a román királyi pár pelesi nyaralójáról elhiresült Sinaja felé az Al-Dunához távozunk.

A SZÉKELYFÖLD.

A délkeleti felföld keleti sarkát nevezik Székelyföldnek, latin nyelvű okmányokban Siculiának. Földrajzilag nem teljesen zárt terület, mert csupán keleten és délen támaszkodik a Kárpátok határlánczolatára, míg nyugaton Erdély belsejébe nyúlnak le az Olt, Maros és a két Küküllő mentén kitáguló szép völgyei, északon pedig a Mezőség halmai fogadják be szélső községeit. A régi Aranyos-széknek meg épen csak lakói tartoznak a székelységhez, a kik az anyaterülettől távol, Erdély belsejében alkotnak egy tekintélyes magyar nyelvszigetet, mint az Árpád-ház korából fönmaradt telepítés.

Ha a székelységről néprajzilag szólunk, akkor mindkét terület öt régi — 1874-ig fennállott — székének (Csík-, Három-, Maros-, Udvarhely- és Aranyos-szék) lakosságára gondolunk; földrajzilag ellenben rendesen csak a négy elsőnek a területét nevezzük Székelyföldnek.

Ennek kiterjedése 15,791·22 km²; Erdélynek tehát több mint egy negyedrészét foglalja magában. Két hatalmas hegylánczolat húzódik rajta végig: keleten és délen a határszéli Kárpátok homokkő-, s beljebb a keletivel párhuzamosan haladó *Hargita* trahit-kőzetével, mely utóbbi észak-déli irányt tartva, 30 kilométer átlagos szélesség mellett, 136 kilométer hosszú vonalban metszi át a Székelyföldet. Északi folytatása a *Görgényi havasok,* délre pedig a *Háromszék-hermányi* hegyek.

Ennek a közel 2000 méter magasságra emelkedő hatalmas hegységnek előhegyei és nyúlványai, a barnaszén- és vasban dús *Hermány-Baróthi* hegység. a mészkőben bővelkedő *Rika,* a *Szakadát* és *Bekecs* a Székelyföld nyugati területére ereszkednek le, s azt a közben képződött vízválasztókkal egészen elborítják. Alant bükk, gyertyán és tölgy, föntebb fenyőerdők adnak díszt és vagyont az illető vidékeknek. Ezen a területen fekszik Maros-Torda vármegye nagy része, Udvarhelymegye egészen és Háromszékmegyének északnyugati fele. A keleti részt alkotó Csíkmegye a határlánczolat és a Hargita közé van észak-déli vonalban beékelve. Termőföld vajmi kevés jutott neki, de annál több természeti kincs és változatos tájszépség.

Csíkmegye. A határlánczolatot a Hargitával és a Görgényi havasokkal összekötő Lóhavas, Ostoros és Magas-Bükk nevű hegycsoport Csíkmegyét két részre osztja, ú. m. északon a *gyergyói lapályra* és délen a *csíki*

medenczére, melyek a Magas-Bükkből eredő s egymástól északra és délre ellentétes irányban haladó Maros és Olt folyó mentén élesen elkülönített zárt egységek. Amannak kiterjedése 38, emezé 61 négyszögkilométer. Ezen a területen, 62 községben, 130.000 ember él.

Alcsíkot délen ismét egy hegycsoport határolja, mely a Büdös-hegygyel középen a két főhegységet itt is összeköti és Tusnád-fürdő mellett az Olt folyót a Hargitának szorítván, csak egy sziklákkal rakott szűk nyilást hagy annak lezajlására. E szoros fölött az *Alsó-Sólyomkő* nevű hatalmas trahit-gúla őrködik, míg a vízmederbe nyomúlt sziklafalat a folyó évezredes munkával átfúrta, miért is *Likas-kő* lett a neve. Itt vezették be a Brassóból kiinduló viczinális vasutat, mely a csíki felső medenczének gyönyörű vidékéről kanyarodik be a Moldva felé vivő Gyimes-szorosba.

Ezek a medenczék hat-hétszáz méter tengerszín fölötti magasságban s a környező bástya-hegység magaslatai alatt kétezer méter mélységben a természeti szépségnek elragadó képeit nyújtják, kivált, ha kocsiúton közeledünk feléjük. Egyik ilyen tizenkét órai hegyi út Szász-Régentől Borszék-fürdőig a szembe futó Maros folyó kanyargásait követi, s a lomb- és fenyő-erdőket megszaggató színváltozatos kősziklák oldalában mind magasabbra emelkedik. A második Kézdi-Vásárhely felől a *Nyerges*-hegyen, a harmadik Udvarhelymegyéből a Hargita *Tolvajos*-tetőjén visz keresztűl. Bármelyiken menjünk, olyan tájképek tárúlnak elénk, a melyeknek szépségei valósággal elbűvölik az embert. Mintha félnénk, nehogy ellebbenjen szemeink elől, mint egy ködfátyolkép: tekintetünk majd a mélyen fekvő völgyfenékre, majd a csodás alkotású hegykoszorúra, innen a zöld szegélyben ezüst kigyóként tovakanyargó folyóra és ismét a hegygerinczek kimagasló ormaira s a sziklafalak bástyatornyaira szökdel, míg tüdőnk gyönyörrel szívja be a havasok fenyves légbalzsamát. S ha leszállunk a völgybe, hogy annak róm. katholikus vallású, népes, jómódú községein szemlét tartsunk, látjuk két oldalon a magaslatokról alásiető és a főfolyóba ömlő számtalan vízeret, kisebb-nagyobb patakot, melyek mint megannyi öntöző csatornák szelik át a sötét-zöld gyepet s táplálják a csíki medencze aranysárga kalászait és nagyterjedelmű kenderes mezőit. A mi itt egyéb terményekben (tengeri, szőlő és gyümölcs) hiányzik, azt a természet rengeteg erdőségekben, dús havasi legelőkben és a föld méhének gazdag termékeiben pótolta ki.

Ugyanezt mondhatjuk az innen északra fekvő Gyergyóról, melynek havasoktól körülvett 38 km²-nyi fönsíkja, Gyergyó-Szent-Miklós és Toplicza között, festőileg elhelyezett falvaival, hegyormokra épített kolostoraival és templomaival, szintén elragadó szép természeti képekben bővelkedik.

Az országosan ismert és világfürdői szerepre hivatott *Borszék* és *Tusnád* között elterülő hosszú vonalon az ásványvizek és gyógyforrások sokasága nagyrészt csak helyi használatra szolgál, pedig közűlök némelyik szem-, csúz- és görvélykóros bajokban (kászoni fürdő) bámulatos hatású. A kászon-impéri *Répáti* savanyúviz, mint élvezeti czikk is, az utóbbi időben mind általánosabb kedveltségnek és úgy befelé, mint Romániába, fokozódó keresletnek örvend.

A legpazarabb bőséggel erdélyrészi fürdőink közűl a Gyergyó-Ditró és Szárhegy székely községek közbirtokosságának tulajdonát képező *Borszé-*

BORSZÉK-FÜRDŐ.

ket halmozta el a természet. Főkútjának szénsavdús vize a savanyúvizek gyöngye. Ennek általános kedveltsége mellett bizonyít az a közel négy millió palaczk, mely minden közlekedési nehézség mellett is évenkint forgalomba jő úgy belföldön, mint a Keleten egész Konstantinápolyig. A töltés és dugaszolás az Oelhofer-féle géppel oly tökéletes, hogy a víz a fogyasztás legtávolabbi pontjain is megtartja gyöngyöző pezsgését és üde, kellemes, izgató hatását. Nevezetesebb forrásai még az Arany János-, Erzsébet-, József főherczeg-, Kossuth- és Petőfi-kút. Nyolcz-kilencz Cels. fok hőmérsékű, szénsavval túltelített fürdővizét az Ó- és Új-Lobogó szolgáltatja, melyben tíz perczig még a legerősebb szervezetű ember is alig bírja ki. A hideg és a szénsav együttes hatására a bőr rákvörös lesz, a test

zsibong, fölhevül, majd didereg, de a ledörzsölés után mintha új erőt merített volna az ember, ruganyos léptekkel nagy sétautakat végez, melyekre azelőtt alig szánta volna el magát. E fürdéseknek izom- és idegedző hatása páratlan. Ezenkívül kényelmesen berendezett meleg fürdő (kívánatra törpefenyővel vagy mórfölddel) és hidegvíz-gyógyintézet is áll a vendégek rendelkezésére.

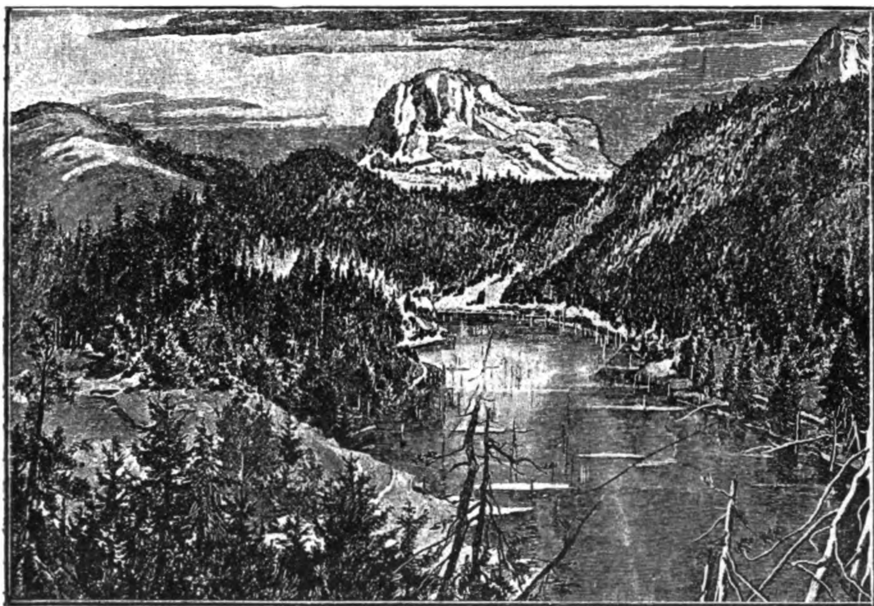
Az egész fürdőtelep rengeteg kiterjedésű fenyvesek közepette a *Kelemen-havas* alján egy szép völgyben terül el, melynek a tengerszín fölötti magassága 882 méter. Fenyőparkokkal és gyönyörű sétautakkal megszaggatott pavillon-szerű berendezése szabad mozgást és kényelmet biztosít, úgy, hogy a legnagyobbb látogatottság idején sem érezzük a túlzsúfoltság kényelmetlenségeit.

Kirándulóhelyekben nagyon gazdag a vidék, s kisebb-nagyobb fürdőző társaságok hol kocsin, hol gyalog vagy lóháton jönnek-mennek minden irányban, vidáman csevegve, dalolva, hegycsúcsra mászva, szóval: a fürdői életrend hasznát a turisztika gyönyörűségeivel párosítva.

Ilyen kiránduló hely a félórányira levő Alsó-Borszék, hol a fürdő üveggyára, kőszénbányája, zúzója és fűrészmalma, valamint *mintaméhészete* van, mely fenyőillattal telített havasi mézét messzi földre szállítja, s becses és tanulságos látnivalókkal jutalmaz. Itt vannak a hivatalok alkalmazottainak és a telep munkásainak lakásai is. Itt van Gyergyó-Ditró és Szárhegy fürdőtulajdonos község, kiaknázatlan kincsével, a híres ditroit márványteleppel; a mésztuff-képződményű *Kerekszék*-hegy fantasztikus sziklaképződményeivel, a *jég-* és *medve-barlangok* az előttük húsz méter magasságba nyúló *Széchenyi- és Teleky-sziklákkal*, a *Verőfény-oldal*, a *Bükk-havas* és sok más szebbnél szebb látnivaló. A ki négy órai útra vállalkozik, a Keleti-Kárpátok egyik legszebb átjáróját, a *Tölgyesi-szorost* keresi föl, miközben a Borpatak és Besztercze völgyén változatos természeti szépségekben, a Moldva felé irányuló tutajozás mozgalmas képeiben gyönyörködik, s onnan a fellegeket érintő *Csalhó* fehér szikláitól vonzatva érkezik be a Kelet felé űzött fakereskedés egyik főhelyére, a magyar es román lakosságú *Tölgyes* községbe, melynek alsó végén áll a vámsorompó. Innen a mienk, túl romániai a határ.

Ennél fárasztóbb, de a turistára annál nagyobb ingerrel biró kirándulás kinálkozik a Maros és a Romániába siető Békás-patak közti őserdőben a *Gyilkostó*-hoz, melynek hossza 600 méter, legnagyobb szélessége 200 és mélysége helyenkint 30—40 méter. Kristálytiszta vizét pisztrángok népesitik, melyeknek szebb példányai olykor több kilogramm súlyúak. Kilenczszázkilenczvenöt méter tengerszín fölötti magas fekvése, a sötétzöld fenyvessel boritott Gyilkos-havas és a vörös színű kőszirtekkel égbe törő Nagy-Czohárd és Nagy-Hagymás között, elragadóan szép.

Az örökké működő hatalmas természet műhelyében ez a tó 1837-ben keletkezett, mikor is a hegyoldal sziklái egyszer csak megrendűlvén, szörnyű robajjal a völgy alsó torkolatát elborították s az itt egyesülő két havasi patak vizét földuzzasztották, mely aztán a liget virágos pázsitját, a széleken díszlő és korhadt hegyükkel a vízből ma is kilátszó sudár fenyőszálak között tófenékké változtatta és csak a medencze megtöltése után kereste föl ismét félbehagyott útját Moldva felé a szűk *Békás-szoroson* keresztűl. Ennek egyik nyílásán, a patak fölött 50 méter magasságban

A GYILKOS-TÓ.

épített harminoz kilométer hosszú függő csatorna vize szállítja a máskép megközelíthetlen havasnak fatermékét a szomszéd országba.

E kirándulásunkból *Gyergyó-Szent-Miklósra* térhetünk vissza, a hajdani Gyergyószék közigazgatási központjába. Ez a nagy székely község, hétezeret meghaladó jómódú lakosságával, városias csinos építkezésével, rendezett utczáival és piaczával itt a havasok magas fönsikján kellemes benyomást tesz az utasra. Két szép temploma közűl az örmény-katholikusoké bástyás védőfalakkal van körűlvéve és müipari látnivalókban gazdag, másikának tornya 1498-ban épűlt. Vannak pénzintézetei, játékszer-tanműhelye, sör- és szeszgyára, elemi és polgári iskolája.

Közel ide, hófehér sziklákkal villogó hegy tövében fekszik *Szárhegy* község, a szárhegyi Lázár grófok ódon, már-már rommá lett, egykor ha-

talmas négyszögű várkastélyával. Itt élte gyermekéveit Erdély fejedelme, Bethlen Gábor, anyjával, Lázár Druzsiánnával.

A falu fölött emelkedő hegy kőzete *jegeczös mészkő,* az ú. n. *szárhegyi márvány*, durva és egészen finom szemcsékkel; szine hófehér, vállapjain vöröses, közbe-közbe szürke csíkokkal, részint telepekben, részint tömbökben kifejlődve. Faragványokra és díszítményekre kiválóan alkalmas, mindamellett ez a karráraival vetekedő becses anyag közlekedési és szállítási nehézségek miatt alig jő művészi czélokra használatba, hanem útkavicsolásra fordítják, mint azt Borszék fehér sétautain is látjuk.

Épen ilyen becses a közel fekvő nagy székely községnek, *Ditrónak*, páratlanúl szép szienit-kőzete, az ú. n. *ditroit*, szintén durva és finom szemcsékkel, fehéres, szürkés és vöröslő-sárgás főszínekkel, miket némely kristály-alkatrészek égszín- és lazur-kékké változtatnak. Ez csiszolva a legritkább szépségű műkövet adja, de — fájdalom — az előbb említett okokból ez is egyik heverő kincse a Székelyföldnek. A marosvásárhelyi Bem-szobor talapzata abból készült.

Hogy ezek mellett s a Borszék vidékén ismert *tőzeg-telepeken* kivül miféle kincseket rejtenek még magukban a rengeteg kiterjedésű gyergyói hegyek, az a jövő titka. A kristálykőzet ezüsttartalmú ólom-, réz- és vasércz-telepek, sőt arany jelenlétét is szokta jelezni.

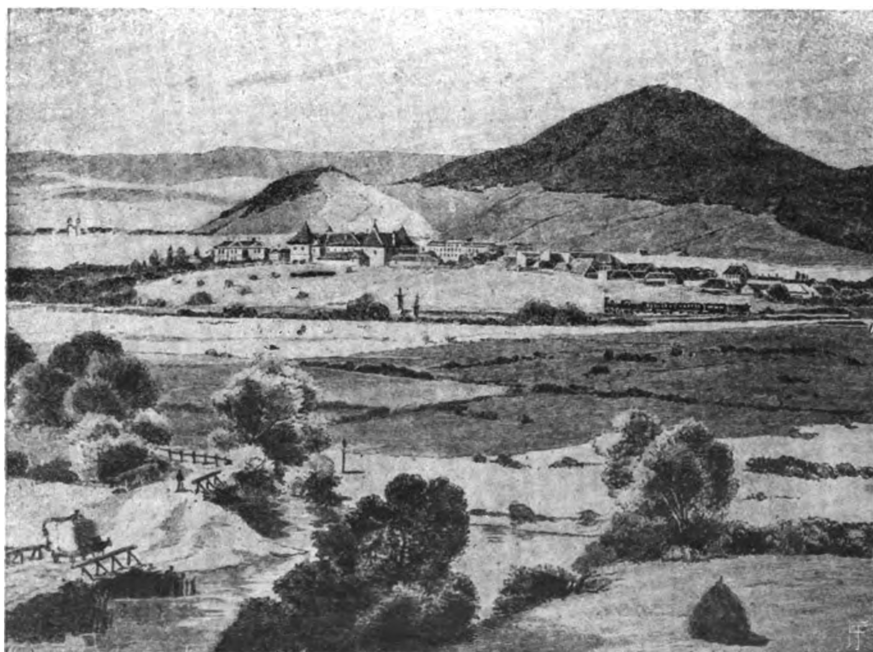
A csíki medenczét a vármegye kisebb jelentőségű, de újabb időben mindinkább emelkedő székhelyétől, Csik-Szeredától és az ide közel fekvő Csík-Somlyótól délre, a Kárpátoknak Csík-Zsögödnél leereszkedő hegynyúlványa két részre osztja. A völgyszorulaton alúl fekszik Al-Csík, fölül északra Fel-Csík. E kisebb völgynek legelső községe Gyergyóból jövet Csík-Szent-Domokos, melynek Balán-havas nevű erdejében gazdag rézércz-telep van, hol *Balánbánya* néven jól berendezett üzemet létesített egy részvénytársaság, mely az évi termelést 7—8000 métermázsa vörösrézre fölvitte. Néhány év óta azonban szünetel a bányamívelés.

A szárhegyihez hasonló fehér márványt itt is útkavicsolásra használják.

Történelmi szomorú emléke a községnek az a sírdomb a Pásztorbükktetőn, hol a Mihály vajdától legyőzött és az erdők sűrűjébe menekvő *Báthori* Endre fejedelmet a pásztorkunyhó nyújtotta pihenőjén egy székely bérencz fejszével megölte. A pápa a bíboros fejedelem megöléséért egyházi átokkal sujtotta a községet, melynek lakói még most is búcsúra járnak az egyszerű fakereszttel jelölt sírhoz.

Fel-Csík véres történelmi emléke fűződik Mádéfalvához is. A székely határőrség szervezésével Mária Terézia alatt Bukow császári parancsnok volt megbízva, a ki székről-székre járva rendezte az összeirást, de kisebb-nagyobb ellenállásra talált mindenütt, mely néhol a zendülésig fokozódott;

mert a székely, a mily bátor és vitéz volt a harczban, ha a haza védelme szólította, épen olyan féltékeny volt kiváltságaira is, melyek az állandó fegyverviselést kizárták. A csíki székelység is vonakodott ettől, s óvást tevő kérvényüket fehér lobogós nagy küldöttség vitte a császári biztoshoz. Estve érkeztek Mádéfalvára, hol a megrémült vérszomjas Bukow ágyutűzzel fogadta a vészt nem sejtő fegyvertelen népet, s vak dühében nemcsak a küldöttséget, hanem az éj sötét leple alatt a falu népét is mind leméászároltatta az utolsó csecsemőig. Ez volt az 1764. évi híres *«mádéfalvi veszedelem»*.

CSÍK-SZEREDA ÉS A SOMLYÓ-HEGY.

Fel-Csík medenczéje fölött északon az a hatalmas hegycsoport van, mely a Kárpátokat a Hargitával összeköti, s Gyergyó felé áthághatlan védvonalat alkot. Ennek a hegycsoportnak két fő alakja a *Tarkő* és a *Nagy-Hagymás*, melyekhez a háttérben a hasonló alkatú *Öcsémteteje* sorakozik. Az alpesi jellegű, gyopár-termő, kopasz csúcsú, meredek sziklákkal nagy arányokban diszített hegyóriásokat a fenyvesekkel borított *Kurmatura* hegyhát köti össze; ebből egy fellegekbe nyúló gúlaalakú sziklaszál, az *Egyeskő* emelkedik ki. Tiszta időben a bástyaormokon megtörő napfény lebilincselő képet aranyoz be, mely az egész Olt völgyén lefelé Tusnádig elkisér.

Mielőtt ettől a szép vidéktől búcsút vennénk, tekintsünk be a Székelyföld második keleti kapuján a *Csík-gyímesi szorosba,* melynek bejárata előtt az örmény lakosságú csinos *Szépvíz* község áll őrt. A Pogányhavas lábánál Szépvíz, majd Csermászó-patak mentén érjük el a Tatros-völgyét, mely Románia felé a Kárpátok legtágasabb nyílása, s a határszéli vámsorompó mellett a két sziklás oldalra támaszkodó magas erődítmény védelme alatt lépi át határunkat. A hosszú völgyben három község fekszik elszórtan, ú. m. *Gyímes-Felső-Lok, Gyímes-Közép-Lok* és *Gyímes-Bükk,* melyeknek havasi jellegű építkezésénél sem a községek, sem a lakások nincsenek egymástól élesen elkülönítve. Lakóik *csángók,* a kik oláh viseletük mellett is megőrizték nemzeti nyelvünket, sőt egy tömeg még Romániába is átvonúlt, s a vámon túl az első falut, *Oláh-Csügést* alapította.

TUSNÁD-FÜRDŐ.

A gyímesi szép kirándulást Csík-Szeredából kocsin, kerékpáron, sőt ma már vasúton is, Brassó felől jövet egy nyári napon jól meg lehet tenni, s a vámnál vendéglő áll az utasok ellátására. A Szépvíznél elvonuló vasút a szoros torkolatát alkotó völgy fölött hatalmas viadukton vezet át, mely magában is érdemes látnivaló.

Vonúljunk le már most Csíknak, melyet elzárt fekvéséért Csíkországnak is mondanak, déli határán fekvő második híres fűrdőjére. Utunk az

A SZENT ANNA-TÓ.

Olt mentén tágas, termékeny völgyön, jómódú, népes községeken visz át, míg *Tusnád* falunál a róla nevezett fürdő szűk völgyszorosába jutunk. Jobbról a Hargita déli nyúlványának, balról a Kárpátokból átterjeszkedő hegytömbök oldalainak sötétzöld fenyvesei egészen le a folyó partjára ereszkednek és szünet nélkül hallható zummogásban adják vissza a sziklagörgetegekkel küzdő víznek ezerszeres csobbanását. Fönn mindkét oldal örökzöld színének a fantasztikus alakokban kiszökellő sziklatornyok adnak változatosságot, melyek közűl egy pár, lépcsőzettel ellátva, messzelátónak van berendezve (Apor-bástya, Ludmilla). Ebben a környezetben a *Nagy-Csomág* nyugati alsó terraszszain képződött ki az utolsó fél évszázad alatt a Székelyföldnek, sőt hazánknak egyik legszebb fürdője és klimátikus gyógyhelye. Svájczi stílben épített villái egészen megfelelnek a vidék jellegének. Lépcsőzetesen párhuzamos utai és sétányai a lakásokat környező fenyvesben ágaznak szét, s csín és tisztaság tekintetében mi kivánni valót sem hagynak fenn. Levegője pormentes, páradús és balzsamos. Vizei égvényes szénsavas vas-, só- és jódtartalmúak; főkútja a giesshübelihez hasonló. Van testegyenesítő-, massage- és hidegvízgyógy-fölszerelése, csónakázó tava, s minden szükséges szórakoztató berendezése. Mindent fölűlmúló, ideg- és testedző szórakozást azonban kényelmes szép kiránduló helyei nyújtanak.

A Nagy-Csomág sűrű fenyvesében mérsékelt emelkedéssel és lejtéssel vágott s jól gondozott sétautakra csaknem a lakásáról lép ki a vendég, s órákig nyújtható gyaloglását különös fáradság nélkül kiterjesztheti egészen a hegy déli oldalán tündöklő *Szent-Anna*-tóig.

Ez a csodás szépségű tengerszem a vulkánikus természetű Csomád- és Büdös-hegycsoportnak a Déli-Kárpátokra és Háromszék szép rónájára tekintő oldalán terjedelmes mély szakadékban rejtőzködik. Az említett sétautakon kívül, a Tusnád-sepsiszentgyörgyi útvonalból Bükszád- és Kézdivásárhely felől Torja községen át közelíthető meg.

A tölcsérszerű mélyedés égszinkék víztükre tojásdad alakban 1800 méter kerületű. Keskeny párkányzatán, melyet selyemfinomságú mohák és havasi virágok diszítenek, körben lehet sétálni, miközben a lomb- és fenyőfákkal benőtt tölcsér oldaláról 7—8-szorosan zengő és fokozatosan elhaló visszhangban gyönyörködünk. A víz fölszinének magassága soha sem változik, mélysége a középen 12 méter, tengerszín fölötti állása 917·67 méter, s a Csomádtető fölötte még 1300 méterre emelkedik. Valószinű, hogy a tó felső víztartója a magasabban fekvő *Kukojszás*, egy jóval nagyobb kiterjedésű havasi láp, melynek ingoványos fölületén *kukoisza*- és *áfonya*-bokrocskák s hinárfélék tenyésznek, a belsejéből pedig egy kis patak csörtet Lázárfalva felé.

Ha a csodás szép látványnyal eltelve, a tó keleti partján kinálkozó

turista-menedékházban megpihentünk és falatoztunk, az innen nem messze délkeletre már Háromszék vármegye területén fekvő *Bálványos-fürdőt* és a torjai *Büdös-barlangot* keressük föl.

Háromszékmegye. (676.000 km², 140.000 lakossal) Az üveggyártó *Bükszád* és az ettől keletre fekvő *Alsó-Torja* község között, a Nagy-Csomág alsó hegycsoportulatának nagyterjedelmű lomberdősége közepett emelkedik ki a *Büdös-hegy,* déli oldalán messzire látható bar-

A TORJAI BÜDÖS-BARLANG.

langnyilásával, 1035 méter magasságban. Az üreg eredeti hossza 14, szélessége 2, és magassága 2—6 méter volt, de hosszának egy részét újabb időben gáz-sűrítés czéljából elzárták. A benne kiömlő kénhydrogéngáz a barlang ajtajának felső részéig emelkedik, a mit a falakon képződő kénvirág is mutat. A belépőnek ügyelnie kell, hogy le ne hajoljon, mert a gáz fél méter magasságban már kioltja az életet. A barlang körül emelkedő sirok sok véletlen vagy önkéntes halálesetről tanúskodnak. Pár percznyi bentartózkodás alatt lábainkon fölfelé húzódó és mindinkább fokozódó meleg zsibongás jelentkezik, a mi később átjárja és

izzadásba hozza az egész testet. Ez a tünet már régen csúzos bajok gyógyítására vonta ide az embereket. A földre tett edényben fölfogott és cseppfolyóssá vált gázt pedig már ősidők óta használják sikerrel a szembetegek. A hegy északi oldalán is látható egy összeomlott nyílás, melyet *Gyilkos-barlang*nak nevez a nép. Az e fölött elrepülő madarat a gáz leszédíti.

A Büdös-barlang gázkeveréke 95·49% szén-dioxidot tartalmaz, s ez mennyiségileg mintegy 30-szor múlja fölül a nápolyi híres Kutya-barlangét. Tehát csak földrajzi és közlekedési elszigeteltségünkön múlik, hogy ez a hely eddig világhírre és megfelelő érdeklődésre nem tett szert. Újabb időben a tulajdonos a gáz ipari értékesítésére a *Büdös-* és *Bálványos-hegy* közötti kis völgyben gyárat alapított, hol a barlangból ólomcsöveken gőzszivattyúval levezetett gáz megtisztíttatván és a hűtő készülékben megsűríttetvén, kovácsolt vashengerpalaczkokban mint folyós szén-dioxid jő forgalomba. A napi termelés 150 kilogramm.

A Büdös lábánál a Sósmező nevű fönsík terül el, melynek vasas, sós, timsós, vasgáliczos és kénes vizű forrásai egymást érik, s a tulajdonosuk kényelmes fürdőteleppé alakította. Ez az ú. n. *Bálványos-fürdő*, melynek látnivalókban gazdag vidéke Bükszád vasútállomásáról egy óra alatt közelíthető meg. Közelében emelkedik — 1029 méter magasságban — az azonos nevű hegy, melynek kúpalakú sziklatetején *Bálványos-vár* romjai láthatók, hol az ősmagyar valláshoz ragaszkodó Opur (Apor) nemzetség hosszasan daczolt a kereszténységgel. Később Apor László hatalmas erdélyi vajda e várban tartotta fogva bajor Ottó trónbitorlót, s az ő lemondása és szabadon bocsátása után itt őrizte majdnem hét évig a magyar szent koronát.

Ha erről a magaslatról Kézdi-Vásárhely felé szállunk le, az annak közelében a Kárpátok aljába fölnyúló *Kovászna* községben, és ha Sepsi-Szent-György felé indulunk, *Málnás* falu határában szintén gyógyfürdőkre találunk, melyeknek a seltersi és gleichenbergihez hasonló kitűnő hatású vasas és sós savanyúvizei mellett, ugyancsak a Büdösnél megismert széndioxidban gazdag forrásai, mint egy egész nagy vidék közös eredetű termékei, ragadják meg figyelmünket. Itt a *Herkules-fürdő*, ott a *Pokol-sár* nevű tükör-medenczében találjuk azoknak elsőrendű képviselőjét. Kifogyhatatlan és sűrű gömbökben a föld mélyéből a szabad levegő felé szakadatlan versenyt futó gázbuborékok a medencze vizét állandó mozgásban, sőt hánykódásban tartják és annak fölszínét gázréteggel borítják, melyben az égő gyújtó kialszik. Van idő, a mikor ez a réteg magasra emelkedik, s ilyenkor a fürdés veszélyes.

A kovásznai *Pokol-sár* különösen szeszélyes játékot űz néha. A múlt évszázban három nagy vulkánszerű kitörése volt (1837., 1856. és 1885.).

Ilyenkor füstoszlop csap ki a medenczéből, a gáz fölszaggatja a fenék deszkázatát, szétzúzza az oldalfalakat, hamvas-szürke vízzel borítja el a piaczot, s mázsányi súlyú köveket lök ki a mélységből. Gázömlés szaga árad szét a községben és tompa moraj hallatszik a föld mélyéből. Mikor aztán a kitörés elcsöndesűl, a fürdő-medencze helyén tátongó űr betömésére százakra menő szekérkövet hordanak, s a medenczét újra építik.

Kisebbrendű széndioxid-forrás mindkét fürdőtelep lápterületén nagy számmal fordúl elő. E vizek gyógyhatása leginkább szem- és csúzos bántalmaknál nyilvánúl.

KÉZDI-VÁSÁRHELY PIACZA.

Hogy e vidék ásványvizével végezzünk, még a Málnás közelében fekvő *Bodok* község savanyú vizeit említjük meg, melyek közűl az alkálikus *Matild-forrás* mind kedveltebb élvezeti itallá lesz és a légcső hurutos bántalmaiban sikerrel alkalmazzák.

A Baróthi-hegység északnyugati medenczéje, az ú. n. *Erdővidék*, szintén sok jó vasas-szénsavas vízben bővelkedik, melyek közűl a vidék fogyasztásán kivűl már tágabb körben is kezd forgalomba jönni a bibarczfalvi *Baross-* és a borhegyi *Hunyadi-víz*, mint igen kellemes ízű és vesebajban jóhatású ital.

A hegység déli lábánál fekvő *Előpatak* vize és fürdője pedig országos hirnévnek és nagy látogatottságnak örvend. Ez alkotja Borszékkel és Tusnáddal azt a triászt, mely a Székelyföld, sőt Erdély számtalan

gyógyhelyei közűl hatalmasan kiemelkedve, nagyszámú idegent vonz az országba.

Ásványvizeinek és első sorban *főkút*jának vegyi összetétele adja meg neki azt a jelentőséget, a melylyel a világfürdők bírnak. Vastartalomra nézve Európa leggazdagabb vizeinek egyike, s ezzel az alkatrészszel a soda- magnezium-bicarbonat, valamint a szénsav oly szerencsés arányban egyesűl, mint sehol egyebütt.

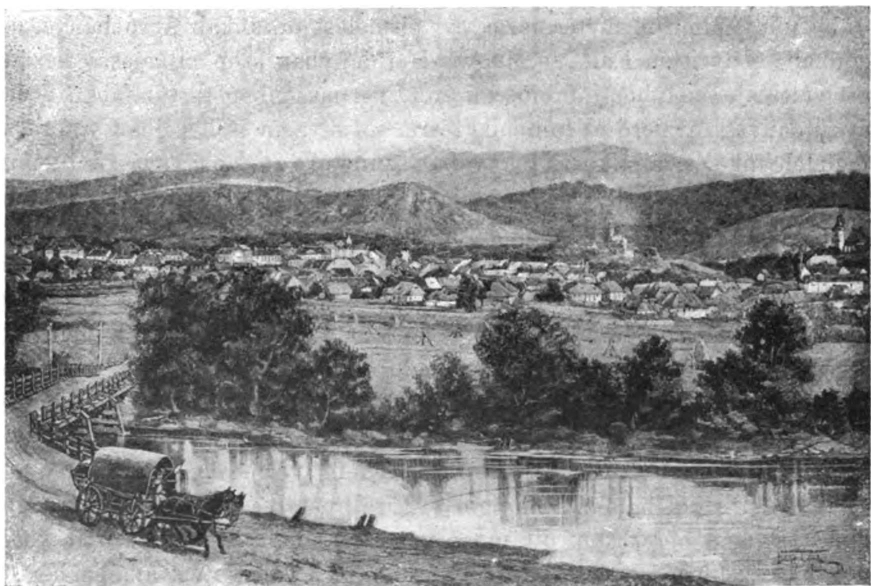
ELŐPATAK-FÜRDŐ.

Az ide utalt betegek általában gyomorbajosok lévén, a gyógymód fősúlya az ivó-kúrára esik, épúgy mint Karlsbadban. Azonban fürdésre is kényelmes berendezései vannak. Távolabbi kiránduló helyek Brassó és a közelében nyíló tömösi szoros vadregényes hegyi vaspályáján Predeálhatárállomás, s azon túl a román király havasi nyaralója, Sinaja; befelé a föntebb ismertetett természeti nevezetességek egészen Tusnádig; közvetlen közelben pedig napi kisebb-nagyobb sétákra a lankásan emelkedő hegyek lomberdőségei kínálkoznak.

Legközelebbi vasútállomása Földvár, a honnan társaskocsik háromnegyed óra alatt szállítják be a vendégeket.

Háromszék vármegye földjének természeti viszonyai lényegesen eltér-

nek az Olt és Maros felső vidékéitől. A mélyebben (518 m. a tengerszin fölött) fekvő völgy kitágúl, s északkeleti 46 és délkeleti 19 kilométer hosszú vonalával mintegy 114 négyszög-kilométer térséget alkot, melynek Sepsi-Szent-Györgynél kezdődő fönsíkját méltán nevezték *Szépmezőnek;* mert ez körben népes falvakkal van szegélyezve és minden talpalatját fekete barázdák boritják, távolabb keleten és délen pedig a Kárpát havasainak gyönyörű csoportozata ékíti, mig észak-keletről a Feketeügy öntöző csatornája metszi át, úgy hogy szépség és dús termékenység dolgában valóban ritkítja párját. Ennek a szép térségnek folytatása nyugaton a

SEPSI-SZENTGYÖRGY.

szintén gazdag Bárczaság szászoklakta vidéke, a fogarasi és brassói hegyek által határolva.

A Csíkból alásiető Olt-folyó a Sepsi-Szent-Györgyig leereszkedő Hermány-Baróthi hegység keleti oldalán vonúl a háromszéki térségre, s annak nyugati részét átmetszvén, északnyugati kanyarulatával a vármegyének *Erdővidék*-ben végződő szűkebb termékeny völgyét alkotja; később Ágostonfalva és Alsó-Rákos bazalt-sziklaszorulatát töri át, s már mint hatalmas folyó hagyja el a Székelyföldet.

Legtekintélyesebb mellékfolyója a Feketeügy, mely a Keleti-Kárpátokból ered és Kézdi-Vásárhely alatt a vármegye keleti lapályára érve, azt egészen végigfutja; kanyargásaiban 92 község határát termékenyíti, s végre Sepsi-Szent-Györgytől délre, Kökös és Al-Doboly falu között, az anya-

folyóba szakad. Mindkettőt számos hegyi és havasi patak táplálja, melyekkel e szép vidék mint megannyi öntöző csatornával van behálózva. A központon, *Sepsi-Szent-Györgyön* (7000 l.), több nevezetesség van; a díszes piaczon szép megyeház, a Mikó-kollegium, a székely nemzeti múzeum, a megyei árvaház. Van itt tanítónőképezde, nőipariskola, szövőgyár, méntelep, stb.

A Baróth-Hermányi hegység gazdag vas-, érez- és barnaszén (lignit) telepeket rejt magában, mely utóbbiak Baróth községtől Sepsi-Szent-Györgyig, sőt Hidvégig lehúzódnak. A Köpecz határán, az ágostonfalvi vasútállomás átellenében levő telepet egy hazai részvénytársaság míveli, s több mint félmillió métermázsa évi termelést produkál. A vasbányászat azonban, mely itten Füle és Magyar-Hermányban szép kilátással kezdődött volt és a melyhez jóminőségű ércz, barnaszénben és tűzifában bőséges fűtőanyag s vizierő áll rendelkezésre, sőt a vasút is közelben vonúl el, megfelelő tőke és vállalkozás hiányában szünetel. Így van a kovásznai teleppel is. Itt a Kárpátok délkeleti szögletén, a *Zágonig* húzódó vonalon, a föld fölszínén hatalmas nyilt tömbökben jelentkezik a vasércz, melyből az angolhoz hasonló finomságú aczél volna előállítható, csakhogy nincs, a ki mívelje.

Háromszékről a Kárpátokon át két hegyszoros vezet Keletre. Az egyik az *ojtozi*, a síkság északkeleti, a másik a *bodzai*, annak délkeleti sarkában. Oda Kézdi-Vásárhelyről indúlva 16 kilométer utat teszünk, mire a lapály szélén s a nagy vízválasztó tövében a legutolsó falut, *Bereczk* nagyközséget elérjük, melynek kiváltságai (ma is külön képviselőt küld az országgyűlésre) a szoros és a közlekedés védelmével járó kötelezettségeiből származtak. A hol hajdan a mongol és török betörések rémes visszhangja zúgott végig a bérczeken, ott most magasra emelkedő kanyarulatokban épített kényelmes állami úton gyönyörködünk a változatos tájképekben és a régi harczokra emlékeztető várromokban. A védőművek központja az Ojtozpatak szorulatában emelkedő Rakotytyás-hegy lejtőjén épült *Rákóczi-vár* volt, melynek bástyáiról és futóárkaiból egykor ágyúdörgések rezegtették meg a bérczfalakat. Ezen a szoroson át vezetett hadat Mátyás király a lázongó moldvaiak megfékezésére, itt vonúlt át fényes kiséretével Báthori István a lengyel trón elfoglalására és itt verte vissza Bem tábornok 1848-ban a Moldva felől közeledő oroszokat.

A túlsó oldalon kiszélesedő kis völgyterületen, épen az ország határszélén, Bereczk községtől 24 kilométerre fekszik a sósforrásairól nevezett *Sósmező*, kis oláh falu, a vámhivatallal. Fölületén petroleum-kutatások folynak, a mire a romániai szomszédos község (Cherzsa) gazdag kőolajtelepe adta az impulzust. Székely fuvarosok innen szállítják és árulják hordókban *degenyeg* (deget, nyers petroleum) név alatt a szekér-kenőcsöt.

A *Bodzai-szoros*, melybe a háromszéki síkság délkeleti szélén fekvő

Kis-Borosnyóról jutunk, a Bodza-folyó mentén déli irányban vezet Romániába. Jó közlekedési útja csak a mi határrészünkön van, de a vadregényes szép tájak azontúl következnek, a hol a déli Kárpátok egyik sziklaóriása, a *Csukás*, s a vele versenyző *Tejkő* emeli kúpját az erdők rengetegében. A hegyoldalak szikláiba vágott út, mely néhol száz méter szédítő magasságban vonúl el a Bodza-patak fölött, kanyarulataiban szép vízesésekkel gyönyörködtet.

Itt találták 1887-ben a bodza-kovásznai aranyrudakat a sirmiumi pénzverő jegyeivel ellátva. Ezeknek egy része most a magyar nemzeti múzeum kincsét képezi.

Ezen a vidéken, a térség keleti szélén fekvő Kovászna, Kőrös, Papolcz és Zágon mögött emelkedő ősfenyvesek rengetegében, hol milliókat érő erdei kincs hevert hozzáférhetetlen területeken érintetlenül, újabb időben az «Erdélyi erdőipar részvénytársaság» nagyszabású faüzletet alapított. Az első telepet mélyen benn a Méneshegy alatt rendezte be, s az egyik erdőtulajdonos nevéről (Zathureczky) «Gyulafalvá»-nak nevezte. Később további gőzfűrésztelepek létesűltek; minthogy azonban a szállítást az e czélra épített kocsi-utakon már lebonyolitani nem birták, Kovászna község felső végén kiinduló s beláthatlan területeket befutó és összekötő iparvasutat építettek, melynek egy 1260 méternyi vonala 400 méter emelkedésű siklót alkot. Az így létrejött mozgalmas élet úgy a vonalon, mint a telepeken, a hol villamos világitás áraszt fényt a sötét erdőség éjszakájában, már látványosságnak is érdemes alkotás; közgazdaságilag azonban még nagyobb jelentőségű, mert nagy értékű forgalmat csinál és százaknak, sőt ezreknek nyújt keresetet.

Mielőtt a Székelyföld más vidékére távoznánk, még a háromszékmegyei bórát kell megemlítenünk. Ez a *Nemere*, mely az északkeleti határlánczolat 1636 méterre emelkedő hasonnevű hegyéről tör be a vármegye síkságára és erejét még Brassó vidékén is érezteti. Télen az utakat annyira feltölti hóval, hogy azok járhatatlanokká lesznek, a falvak szélső házait pedig hótorlaszokkal zárja el. Jaj az utasnak, a kit ilyenkor maga előtt talál! Szekerét fölforgatja és csontjait a legmelegebb bundán keresztűl is átjárja. Nem is búvik ki ilyenkor falujából a székely, vagy ha valamely rejtett völgyből, mely védett helyen fekszik, mégis kiindúlt, a mint a szabad térségre ér s a Nemere dühöngését észreveszi, azonnal visszafordúl és otthon marad, míg a szélcsend beáll.

Leginkább őszszel és télen uralkodik a Nemere, magához véve sokszor útitársúl a keleti vagy *ojtozi* szelet is. Ha három nap alatt el nem áll, akkor rendesen 8, sőt néha 15 napig dühöng egyenlő erővel. A téren épűlt házakat rendesen háttal fordítják a Nemerének. Különben a mikor ez a szél uralkodik, abban az esztendőben bő termést várnak, — ellen-

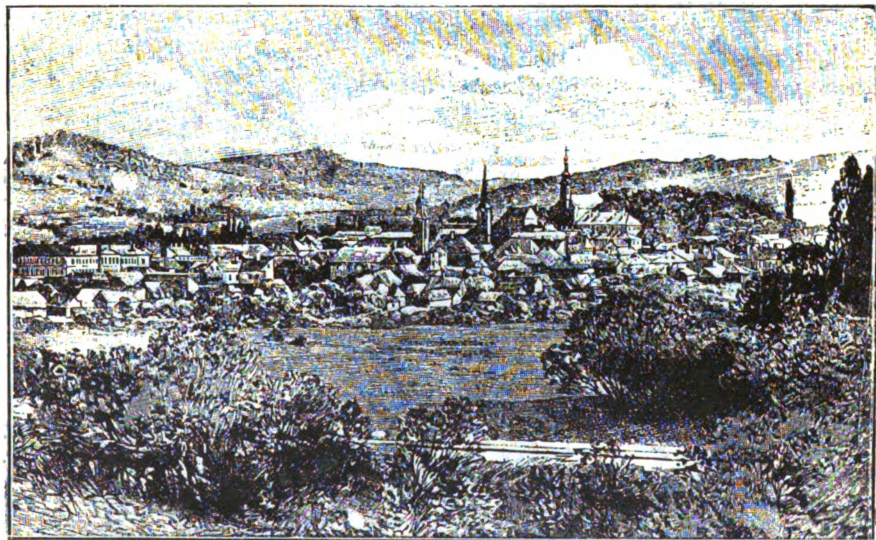
tétben a nyugatról jövő *Dorgó*, vagy *Német*-széllel, a mely rossz aratással jár. A nép ezt az utóbbit *koldus-szélnek*, meg *8 forintos szélnek* is nevezi, a felszökő búzaárt akarván ezzel jelezni.

Most a Rika-vízválasztón keresztül északra véve utunkat, csakhamar **Udvarhelymegyébe**, a hajdani székelyföld *anya-székébe* érünk, a hol egykor a nemzeti gyűléseket tartották. Ezek legutolsója a Nagy-Küküllő tágas völgyében, az *agyagfalvi réten* zajlott le 1848-ban. E történelmi emlékekben gazdag vármegyének lakossága a legküzdelmesebb gazdasági életet éli. Területét északkeleten a Hargita-hegység dominálja, a melynek nyugati lábánál a 16 km²-nyi *oláhfalvi fönsík* terül el, 859 méter magasságban a tengerszin fölött. A legmagasabb lakott hely ez Erdélyben. Tájkép tekintetében a legszebb pontja a vármegyének. Nagy kiterjedésű havasi legelők és kaszálók közepette a hajdan jus gladii-val, s ma is külön képviselőküldés kiváltságával biró község ez; fölötte fenyvesekkel borított és trahit-kőszirtekkel ékített hatalmas hegyvonal emelkedik. A fönsík rejtett, fenyves zugaiban fölbuzgó, gazdag vastartalmú szénsavas források körül épült fürdőtelepek (Homoród, Kérúj, Lobogó, Dobogó), s közelükben a szentkeresztbányai vashámor, a trahit-törmelékű medrekben zúgó havasi patakok és azokra épített ősrégi szerkezetű fűrész- és posztóványoló malmok éjnapi zakatolása, valamint a gulyákban legelésző nyáj kolompolása már magában is mozgalmas életet és változatos képeket varázsol erre a magas vidékre. Ha pedig az Oláhfalu fölötti Hargita-csúcsra fölmászunk, egész Erdély hullámos panorámája tárúl szemeink elé. S látjuk az alattunk elterülő térség párkányzatáról kiinduló hegyvonalakat, a mint a két Homoród, Nagy-Küküllő, Fehér-Nyikó és Kis-Küküllő völgyét alkotják, s nyugati irányban végig húzódva a vármegyén, annak déli és északi oldalán hegycsoportokba verődnek, s nehéz munkával járó és szűken jövedelmező hegyvidéki földmivelésre kényszerítik a lakosságot. Tágasabb és termékenyebb kiterjedést csak a Nagy-Küküllő mentén találunk. Itt vonúl végig a Héjjasfalvánál kiágazó helyiérdekű vasút is Székely-Udvarhely végállomásig. *Székely-Udvarhely* kis 8000 lakosú város, mely megyei és törvényszéki székhely; egész sereg tanintézet, köztük három középiskola vau benne. Rendkívűl élénk község, van több gyára és számos ipartársulata is.

Természeti kincseihez tartozik Székely-Udvarhely közelében a *Szejke-fürdő*, hova a városi közönséget nyáron társaskocsik szállítják ki; de távolabb vidékekről is sokan keresik föl csúzos, köszvényes bajok enyhítésére e kis fürdőhelyet, a melynek fölvirágoztatására néhai tulajdonosa, báró Orbán Balázs, sokat áldozott. A kénes hideg forrást nemcsak fürdésre, de ivásra is használják, bár annak kőolajjal áthatott íze, a mit a nép *szejkének* mond (innen a fürdő neve is), kezdetben visszatetsző.

Innen nem messze, a vármegye északi oldalán találjuk *Korond-fürdőt*, az itteni hegycsoportból magasan kiemelkedő s várromjaival és szép látókörével kellemes kirándulásúl kínálkozó *Firtos*-hegy lábánál. Egyik oldalon cserjékkel és virágokkal díszített kaszálók, s ezekkel szemben fenyves erdőség, a belőle magasba nyúló *Hollókő* sziklaszállal, valamint az alant csergedező patak, pormentes, balzsamos légkört nyújtanak az üdülést kereső mellbetegeknek.

Odább északnyugatra pár órai kocsiúton a *Sóvidékre* érünk, hol már messziről szemünkbe ötlik a Kis-Küküllő és Korond összetorkolása

SZÉKELY-UDVARHELY.

között emelkedő s ez utóbbi vizétől mosott *parajdi sóhegy*, melynek víztől csiszolt és barázdált hófehér oldalai száz méternyi magas, szaggatott gerinczben egyesűlnek. Alatta a régen községgé alakúlt Parajd bányatelep és a talpfejtésre berendezett sóbánya van, mely mintegy 75—80,000 métermázsa évi termeléssel Erdély keleti felének sószükségletét födözi és kizárólag fuvarozásra berendezett szállítással sokaknak nyújt már századok óta keresetet.

Hasonló sóhegy emelkedik az ide közel fekvő Szováta község határán, hol a meredek sófalakat és sziklákat a római bányászat nyomán képződött sóstavak veszik körűl, melyek legnagyobbikának hossza 100 méter. mintegy félakkora szélességgel és 20 m. mélységgel. Itt újabb időben szép fejlődésnek indúlt fürdőtelep keletkezett, mely különösen a Maros-Torda

vármegyeiek kedvencz nyaralóhelye, de távolabb vidékekről is mind többen keresik föl, kivált a művelt középosztályból.

A székelyföldi sóképlet a nagy trahitvonaltól nyugatra, azzal párhuzamosan terül el, a Szász-Régentől északra fekvő Vécs község, Székely-Udvarhely és alább Kőhalom között két vármegyén keresztűl, mintegy 70—80 kilométernyi vonalon, hol a sóskutak számos község lakosságát látják el a háztartásban és gazdaságban használt sósvízzel. Néhol a kősó oly közel emelkedik a föld színéhez, hogy azt csupán egy-két lábnyi talaj-

A HOMORÓD-ALMÁSI BARLANG.

réteg borítja, mint Homoród, Szentmárton és Szentpál határán. Abásfalva ugyancsak udvarhelymegyei községben pedig a pinczék falazata kősóba van építve.

Mielőtt Udvarhelymegyéből távoznánk, meg kell emlékeznünk annak fölkeresésre érdemes egyik természeti nevezetességéről, a *Homoród-almási barlangról.* Ez a Hargita egyik legnagyobb nyúlványán, a Rika-hegység felső vidékén fekszik. Az ágostonfalvi vasútállomásról Vargyas községen, a Kis-Homoród völgyén, Homoród vasútállomástól, továbbá az oláhfalvi fönsík és annak fürdői felől Homoród-Almáson át közelíthető meg. Bármelyik irányból lomberdők között, erdei kaszálókon és legelőkön kapaszkodunk följebb a *Máltető* aljában elterülő *Kőmezőre,* a hol egy kápolna

romjai arra az időre emlékeztetnek, a mikor a vidék lakossága a közeli barlangban talált menedéket a tatárok pusztításai elől.

A vastag rétegű kőtörmelékről mélyen fekvő szűk nyílásba ereszkedünk le, a melynek fenekén a Vargyas-patak csörgedez félkör-ívben. Ezt követjük azon magasba nyúló szirtfalak lábánál, a melyek csak keskeny vonalon engedik be az égbolt fényét. A jobboldalon két nagy barlang tágas nyílásán tekintünk be a «*Kő-csűr*» és a «*Kis-Lócsűrbe*», s nehány lépés után a kis völgyet elzáró hegy oldalában, 20 méternyi magasban megpillantjuk a *Kő-likat*, a tulajdonképeni barlang nyílását, melynek egykor lőrésekkel ellátott, falazott ajtajához lépcsőkön jutunk föl. Az alant maradó patak pedig, mely valamikor itten földuzzadva, talán maga is hozzájárúlt a barlangüregek kiképzéséhez, és százados küzdelmében az elzárt völgy folytatását keresve, baloldalon a Mál-hegy lábának mészrétegei között tört magának utat, szemünk előtt beszűrődik a hegytömeg alá, a melynek nyugati oldalán ismét napvilágra jut, hogy aztán Vargyas felé folytassa útját. A kik a barlang végső ágait elég bátrak fölkeresni, ott a föld mélyében még találkozhatnak vele.

Belépve a barlang nyílásán, hatalmas előcsarnok tárúl föl előttünk, a melynek boltíves üregében több száz ember elfér. Az ebből elágazó alagutak helyenkint úgy megszűkűlnek, hogy csak mászva haladhatunk tovább a nyirkos fölületen; majd ismét kitágúlnak és cseppkövekkel ékeskednek. Néhol hatalmas kőtáblák glecscser-módjára torlódnak egymásra. Mindössze mintegy 758 méter hosszú vonalon barangolhatunk a hegy mélyében. Gyertya és gyufa bőven kell itt a turistának, s hozzá útjelzők hátrahagyása is, hogy a visszatérést el ne tévessze. Az üregekben egész halmok képződtek denevér-guanóból, sőt barlangi medve csontjaira is akadtak.

E természeti ritkaság megtekintésével járó fáradság sokszorosan megvan jutalmazva már csak azzal az élvezettel is, a mit a hegyformácziók szépsége és a *Mál*-tető gyönyörű látképe nyújt.

Maros-Tordamegye. (750.000 km², 200.000 lakossal). A Székelyföld északi területére, Maros-Torda vármegyébe már betekintettünk a Sóvidéken. Innen a felső Marosvölgyig a Hargita folytatását képező *Mezőhavas* és a *Görgényi-havasok* terűlnek el, a melyek Gyergyó felé emelkedő erdős hegységgel borítják a vármegye keleti felét. A nyugati irányban lankásodó hegyvidék sűrű apró falvakkal van benépesűlve, s a vármegye déli oldalán a Kis-Küküllő-, közepén a Nyárád-, északon pedig a tágas Maros-völgye nyílik meg nyugatnak vonuló termékeny tereivel és halmaival, hol mindenütt a szőlőtermelés a gabonatermelés mellett a gazdaság egyik főtényezője.

A Kis-Küküllő folyó a Csík, Maros-Torda és Udvarhelymegye össze-

szögellésénél kiemelkedő Bucsin-tető közelében ered, nem messze ikertestvérének, a Nagy-Küküllőnek forrásától; Parajdig lakatlan havasi vidéken *Nagy-ág vize* néven futja magas folyását. Itt a Korond vizével egyesülve, fölveszi családnevét és Kelementelke község határában hagyja el a Székelyföldet; közben Erdő-Szentgyörgy mellett érinti Teck-herczeg anyja (Rhédey Klaudia) egykori kastélyának parkját. A völgyében épített viczinális vasút a Székelyföldön Sóváradig jő fel.

A GÖRGÉNY VÖLGYE.

A *Nyárád*-folyó a vármegye keleti oldalán elterülő Görgény-hegységből ered a Bekecs alatt két ágban (Kis- és Nagy-Nyárád), melyek Nyárád-Szereda községnél egyesülnek. Ennek szép völgyét énekelte meg a székely költő népdallá vált énekében: «Bekecs alatt Nyárád tere, ott egy kunyhó zsuppal fedve; de belseje aranybánya, arany benne egy szép lányka» stb.

A folyó, melynek kanyargó partjain 68 falu helyezkedik el, a Székelyföld nyugati végén, Nyárádtő község mellett ömlik a Marosba. Ebben a vármegyében a Nyárád tökéletes hasonmása a háromszéki Feketeügynek. Mindakettő saját vármegyéjének keleti oldalán ered és nyugati határán szakad a főfolyóba, miután népes vidék termékeny határait táplálta.

A háromszéki szép lapálynak megfelelőt e vármegyében a Maros-völgyén találunk, melyen Malomfalvánál lépve a Székelyföldre, a görgényi hegység egyik nyúlványának lábán épült Maros-Vásárhely érintésével föl a Szász-Régen közelében fekvő Udvarfalváig, népes és jómódú községek gazdasági kultúrájában s a keleten emelkedő előhegyek és havasok szépségeiben gyönyörködhetünk. A 20.000 lakosú székváros, Marosvásárhely, mely az erdélyi részek második önálló törvényhatósági joggal fölruházott városa, újabban igen szépen emelkedik. A Szilágyi-téren látható Bem József szobra, a Bodor-féle híres zenélő kút, a kath. gimnázium és a Ferencziek temploma. Említést érdemlő helyei a régi kollégium, a nagy

MAROS-VÁSÁRHELY FŐTERE.

vártemplom, a székely iparmúzeum, a nagy Teleki-könyvtár, a Maros ágai között fekvő Elba-sziget, stb.

A Marosvásárhelyről elvezető vasútról Petele és Szász-Régen között kiszállva, ama pavillon előtt állunk meg, a honnan egykor éveken át feledhetetlen Rezső trónörökösünk indúlt kíséretével görgényi vadászataira.

A Görgény-víz völgyében, a vármegye északkeleti sarkán, ugyanolyan sóstavakat és fürdőket találunk Görgény-Sóakna (Zsabenyicza) és Alsó-Idécs község mellett, mint a milyeneket délkeleten megismertünk. Ezek is a római bányászat idejéből maradtak ránk. Szerényebb igényű csúzos és köszvényes betegek a közeli vidékről számosan keresik föl nyaranta ezeket a helyeket.

Följebb *Görgény-Szentimre* község következik, mely a körülötte elterülő 70,000 hold erdőséggel hajdan erdélyi fejedelmi uradalom volt. Ma kincstári birtok. A falu fölött emelkedő hegyen állott egykor a Rákóczi-vár, s ennek romjai között kis kápolna áll. A Rákóczi-hegy alatt később épült csinos kastély volt a trónörökös vadászlaka, a honnan a medvevadászatok után esténkint vidám társaság zaja hangzott föl a havasok néma csöndjében, s rőzse-máglyák lángoszlopa világított be a rengeteg homályába.

GÖRGÉNY-SZENTIMRE.

A föntiekből látjuk, hogy a Székelyföld túlnyomóan hegyvidék, s bár az erdőségekből a szántók, kaszálók és legelők kiterjesztéséért sokat és oktalanúl letaroltak, az erdőterület az összes fölületnek ma is csaknem felerésze, t. i. 995,586 hold a 2.140,396 holdnyi összterületből. Csak a Moldva-oláhországi oldalon visszakapcsolt (*revindikált*) székely havasok terjedelme 200 négyszög-mérföld, a mit a 17-ik század végén és a 18-iknak elején foglaltak el az akkori bel- és külföldi zavaros viszonyok közepette szomszédaink. Ebből azok a részek, a melyekre a tulajdonjog megállapítható nem volt, 1869-ben Csíkmegye közönségének adattak oly kikötéssel, hogy az mint közvagyon *földmívelési és ipari czélú népoktatásra* gyümölcsöztessék. Másik jelentékeny közbirtokossági erdőség a régi Maros-szék ú. n. *Szék-havasa,* a Kis-Küküllő és Szováta-patak között, mely 15,537 hold kiterjedésű.

Jelentékeny hely még e megyében *Szász-Régen* rendezett tanácsú város (7000 l.), hol többek közt ev. algimnázium és erdőgondnokság is van. A város 1848-ban csaknem teljesen elpusztúlt, a mostani csinos piacz azóta épült föl. Innen megy a nagy közlekedési út Topliczán át Borszékre és a Csíkszékbe. A régen tervezett vasút építéséhez most kezdenek.

A faipart és fakereskedést már a természet jelölte ki a székely közgazdaság egyik elsőrangú tényezőjévé, a minek lebonyolítása szárazon és vizen ősidő óta folyik. Újabban a vasutak mind nagyobb versenyt fejtenek ki a szállításban. A vizen eszközölt fakereskedés a tölgyesi és békási szoroson át keletre irányúl egészen Konstantinápolyig, évenkint mintegy 10,000 tutajjal, két millió koronán fölüli értékben; a Maros folyón pedig az ország belsejébe Szegedig, hasonló mértékben. Ennek kiinduló főtelepe Gyergyóból *Toplicza,* lentebb *Szász-Régen.* A földolgozás az újabb nagy vállalatoknál gőzfűrészekkel, a régi rendszerben ős-szerkezetű *fűrészmalmokban* történik, melyek száma a székely havasokban 500-ra tehető. A háromszékmegyei gyulafalvi nagy telepen kívül még a görgényi kincstári erdőségben van jelentékeny erdőüzlet, mely utóbbi a rendszeres erdőgazdaságnak igazi mintája.

Az *erdei mellékhaszonvételek* között első helyen állanak a nagyterjedelmű kaszálók és legelők, melyek a székely gazdaság főtényezőjének, az állattenyésztésnek alapjáúl szolgálnak. A szénégetés szintén sokaknak nyújt keresetet. Jelentős a makkoltatás is. A bükkmakk-olaj a katholikus nép bőjti táplálkozásánál fontos tényező. A *vadalma* és vaczkorból (vadkörte) készített *eczet* általános kedveltségnek örvend; a vaczkort aszalva és aszalt szilvával vegyesen főzve is élvezik. Az eper, málna, áfonya és gomba házi fogyasztásra, továbbá a fürdők és városok piaczára bőven kerül. A vadászat, halászat és rákászat is hoz valamit a konyhára. *Halból:* fenn a pisztráng, csík és galócza, lenn a harcsa, kárász, pozsár, márna, kecsege, czompó, sügér, csuka stb. található bőven. *Vadból:* nyúl, róka, borz, nyest, hiúz, vadmacska, pele, görény, menyét, vidra, szarvas, őz, vaddisznó, farkas és medve. Az őz szaporodását a vérengző hiúz akadályozza. Ez a félelmes ellenség a fa törzsének alsó ágain meglapúlva vár zsákmányára, s négy-öt méternyiről biztos ugrással annak hátára veti magát, éles karmaival belekapaszkodik, nyakszirtjét szétmarczangolja és meleg véréből lakmározik.

A vaddisznók a vadásztörvény meghozatala óta nagyon elszaporodtak, s a makktermő erdőkről őszszel egész csordákban lehúzódnak a közeli kukoriczásokba, hol éjjelenkint nagy pusztítást visznek végbe.

A medve a magasabb régió csöndjében tanyázik, de az embert csak akkor bántja, ha támadólag lép föl ellene. Pedig a havasi málnabokrok között elég gyakran található a kedvelt gyümölcs dézsmálásában. Ha azon-

ban éhség bántja, az erdei legelők gulyáiban nem kiméli a jószágot, s ezért aztán a székelyek boszúja gyakran utoléri, a kik néha csupán fejszével rontanak rá, mikor a maczkó fatörzsekkel dobálódzik s olykor ellenfelével összefogózva gurul alá a hegyoldalon. A küzdelemben rendesen a medve fizet a bőrével. A havasok vidékén a nép között mindenütt találkozunk híres medvevadászokkal.

Hajdanában a bölény is otthonos volt a székely rengetegekben. Az utolsó példányt 1817-ben ejtették el a Kelemen-havas alján.

A székelyföldi ligetek és erdők telve vannak *szárnyasokkal* is. A bokrokból a fülemüle dala, a magasból a pacsirta vidám éneke, a barázdákból a pintyek és czinkék csicsergése, a lombok közűl a vadgalamb és gerle búgása, a harkályok rikoltása és kopogása, a kakuk jóslása, a rigó füttye, a Hargitából pedig a siketfajd (vadpáva) éjjeli dürgése, a szajkó, gébics, szalonka, fűrj, császárfajd, vörösbegy, barázdabillegető, csacsogó karics, seregély, szarka, holló, varju hangegyvelege, a vándormadarak közűl a fecske hajnali zenéje, a gólya kelepelése, a tusnádi és kérulyi fürdő körűl a sólyom sivítása, a tavakból a vadrucza csörgése és a vízibika szaggatott bömbölése százféle változatban tölti be a levegőt, melyben héjják, sasok és keselyűk merész ívben lebegnek méltóságosan, kiszemelve a zsákmányt, a melyre lecsapjanak. A fellegekbe nyúló bérczek legmagasabb, néptelen birodalmát azonban ők is átengedik a királyi szakállas keselyűnek, a hol az hozzáférhetlen rablóvárában zavartalanúl trónol, s a mélyen fekvő halmokra és völgyekbe csak ritkán látogat el, hogy raktári készleteit az évszakoknak megfelelően kiegészítse.

A Székelyföldnek fűben, fában, folyókban, gyógyvizekben, ásvány- és állatvilágban megáldott szép vidékeinek festői színét *dúsgazdag flórája* egészíti ki.

A változatos alakokban és színekben gazdag flóra fajaiból dr. Simonkai Lajos mintegy 300-at jelöl meg a Székelyföldről, melyek között képviselve van a Balkán, Kaukázus, Dél-Oroszország és Skandinávia növényvilága is.

Az a közel fél milliónyi nép, melynek őseit a történelem hullámai — az ő hite szerint a nagy hún-birodalom szétzüllésekor, némely történetiró szerint ellenben csak az Árpádházi királyok idejében — a délkeleti Kárpátok tövébe lökték, nemzet-történelmi jelentőségét főként azzal bizonyította be, hogy itt a bérczek és hajdan még kiterjedtebb erdőségek rengetegében, elszigetelve véreitől, küzdve az elemekkel, vadakkal és a nagy népmozgalmak ellenséges áradatával, évszázadokon át megőrizte földjét és faji jellegét, s napjainkra tekintélyes, tiszta magyar társadalmi tömegben maradt meg. Hogy ebben a tényben hatalmas ethnikai erő rejlik, annak bizonyítása fölösleges. S hogy ezt az erőt miként fogjuk jövőre

hasznosítani, az a magyar állam vezetőinek bölcseségétől függ. A míg a székely az erdélyi népszövetségben mint önálló egyed («székely nemzet») szerepelt, törvényhozási, adózási, hadviselési, bíráskodási, öröklési és családi különleges intézményeiben maga gondoskodott az önfentartás biztosítékairól és nemzeti hivatása betöltéséről; de ma ezek a védbástyák összeomlottak, s a gyakorlati életből a történeti emlékek tárházába kerültek. Most tehát a néperő főképen úgy érvényesűl, a mint azt fölülről gondozzák, irányítják és értékesíteni tudják.

Csupán históriai emlék jelentőségével bír most már az is, hogy a *székelység általános kiváltsággal, nemességgel* volt fölruházva, melynek három fokozata szerint (primor = főnemes, primipilus = lófő vagy lovas, pixidarius = gyalogos, gyalog puskás) voltak az előjogok és a közteherviselési kötelességek megszabva a másik két nemzettel (magyar és szász) s a jobbágysággal szemben. Ma ezen az alapon csak a képviselőválasztás joga áll még fenn azokra nézve, a kik ennek személyes gyakorlatában voltak 1848 előtt.

A székely nép fizikai tulajdonságait hegyvidéki nehéz földmíves foglalkozása magyarázza meg. A csontos középtermet, sovány, ruganyos izmok nagy munkabirása sok százados hegymászással áll kapcsolatban. Ehez járúl az erdős és folyókban gazdag vidékek tiszta levegője, sok kitűnő édes és ásványos vize, s az állati és növényi vegyes táplálkozás, a mik az arcznak életszínt, a szemeknek pedig élénkséget adnak és megedzik, erősítik, aczélozzák a szervezetet, a nélkül, hogy hízlalnának. És a székelyeknél, különösen a férfi-nemen, valóságos ritkaságszámba is megy a kövér ember. Nyáron a madarakkal kél, s a mezőn köszönti a feljövő napot; télen a hajnalcsillaggal ébred, s barmai gondozása után lát, mialatt a *fejérnép* tűzvilágnál pörgeti az orsót. Étele ízlik, álma édes, s a dologban fáradságot nem ismer. Igényei nincsenek, s a kényelem annyira ismeretlen előtte, hogy ebben a tekintetben földrészünkön talán csak a skótok hasonlíthatók hozzá.

Ezzel az életmóddal természetszerűen velejár a vértisztaság és fajszaporaság. Tíz évi átlag szerint Európában 30, Magyarországon 24 lélekre esik évenkint egy születés. De a székelyek még a magyarországi kedvező arányt is fölülmúlják. Ha a halandósági kedvezőtlen viszonyok a közegészségügy rendezésével javúlni fognak, az erdélyrészi magyarság gyarapodásában a székelység megbecsülhetetlen tényező lesz.

Testi munkaerejével párosúl a szellemi is. Tanulékonyság, leleményesség nehéz életviszonyok közt is képessé tette az önfentartásra és szűk terjedelmű birtokának megőrzésére, a melyből régen a leánygyermek csak törvényes *fiúsítás* esetében osztozhatott. S hogy a fekvőség idegen kézre ne jusson, eladás esetére a szomszédnak elővételi joga volt. A nemzeti

erő összetartása odáig ment, hogy vagyonvesztés terhe alatt megtiltotta a törvény, hogy külföldön egy évnél tovább tartózkodhassanak. S ebben a tekintetben már a szomszéd vármegye is *külföld*nek minősíttetett. Sajnos változás következett be azóta. A mitől a székely régebben meg tudta magát védelmezni, sőt a mire a mai arányokban nem is gondolt, a kivándorlást ma már országos törvények és államhatalom se képesek többé föltartóztatni. Kezdődött az oláhországival és folytatódik az amerikaival. A közgazdaság nagymérvű átalakulása s védtelen iparunk küzdelme és fejletlensége odavezetett, hogy a legjobb kézi munkaerőt itthon nem tudjuk kellően foglalkoztatni és megfelelő keresettel lekötni.

Történelmi múltjából fejlődött a székelynek legnagyobb erénye, a tudatos honszeretete és katonai bátorsága. Századokon át kellett védenie a hazát. Társadalmi rendszere is a háromfokú nemességben tulajdonképen harczi szervezet volt. Fegyverzetéről, lováról úgy kellett gondoskodnia, hogy a *lusztrá*kon azt mindig rendben találják, mert ha jött a véres kard vagy felgyúlt a *lármatűz* s a falun végig pergett a dob, 24 óra alatt már bandériumnak, lófőnek és gyalogosnak táborba kellett szállania és 30 napon át saját élelmezésén harczolnia. Egyik keze tehát az ekén, a másik mindig a fegyverén volt. És a harcz többnyire védelmi háború lévén, hajlékáért, családjáért bizony élete árán is lelkesedve küzdött. Különben is, a ki gyáva volt vagy megszökött, halálbüntetés várt reá. A harczot azonban csak szükséges rossznak tartván, sietett abból kiki mihamarább félbehagyott munkájához visszatérni. Jellemző adoma erre a kapitányhoz intézett kérésük: jelölné ki az ellenségből részüket, hogy vágják le és menjenek haza. Az tehát, a mit a székelyek 1848-ban az ágyuöntő *Gábor Áronnal* és más hősök vezetése alatt míveltek, s a miért *Petőfi* is halhatatlanná tette őket, több százados katonai erénynek volt az eredménye. Ilyen a hadseregben a nemzeti eszme hatalma!

Ezen katonai erények értékesítésére szervezte Mária Terézia a csíki és háromszéki határőr-ezredeket, melyeknek föloszlatása után katonai nevelő-intézeteknek kellett volna átvenniök ezt a föladatot. Valódi nemzeti mulasztás, hogy ilyenek még ma sincsenek a Székelyföldön.

A harczi szolgálatért az a kiváltsága volt a székelységnek, hogy adót nem fizetett. Csupán fejedelem-választáskor, vagy annak első fia születésére járúlt a kincstár gyarapításához *ököradóval*, a mit székely-székenkint összegyűjtve — Maros-Vásárhelyre hajtottak, s ottan a ma is ismert *sütővassal* megbélyegeztek. Ez volt az ú. n. *ökör-sütés.* Régente 40.000 darab is összegyűlt, a mi az akkori nagymérvű állattenyésztésről tanúskodik.

Szellemi képességekkel bőven meg van áldva a székely. Fölfogása gyors, átható, tanulékony. Az iskolázás iránt nagy vonzalommal visel-

tetik, s belátva, hogy már is végletekig darabolt csekély birtokán nagyszámú háznép meg nem élhet, gyermekeivel már régen benépesítette az alsóbb és felsőbb iskolákat, melyek egyidőben Erdélyt gazdatiszti személyzettel, ma papi, tanári, tanítói és hivatalnoki karral látják el; mindenik esetben munkás, kitartó, életrevaló elemeket bocsátanak ki e hazarész különböző vidékeire, a hol azok a vagyonosság és értelmiség gyarapítását mozdítják elő. Olyan jelességek is emelkedtek ki közülök, a kik a nemzeti művelődés szolgálatában elévülhetetlen érdemeket szereztek, minők pl. az *irodalmi téren:* Apáczai Cseri János, Apor Péter, Bethlen Miklós, Benedek Elek, a Csereyek, Dózsák, bölöni Farkas Sándor, Felméri Lajos, Gaal Mózes, Jakab Elek, Jakab Ödön, Jancsó Benedek, Kriza János, gr. Mikó Imre, Mikes Kelemen, br. Orbán Balázs, baróthi Szabó Dávid, aranyosrákosi Székely Sándor, a Teleki grófok, stb.; a *művészetek körében:* Barabás Miklós, Bartalus István, Gyárfás László, Köllő József, Sikó Miklós, Feleky Miklós, Laborfalvy Róza. Sőt Benkő Józsefet, a két Bólyait és Kőrösi Csoma Sándort a tudományos világirodalom is fölvette halhatatlanjai sorába.

A székely nép *humora* és *kedélyvilága* kiapadhatatlan kincsesbánya. Valahol csak munkában vagy mulatságban tömegesen van együtt, az adomának, talányfejtésnek, élczelésnek nincs vége-hossza. Sziporkázik az hasonlatokban, képekben, elmés fordulatokban, csipős megjegyzésekben, mint nyári nap estéjének tiszta égboltján a villany repesése.

A székely szeret mesélni és elbeszélni, miközben közönséges dolgokat és eseményeket is szinesen ád elő. Egy-egy föltűnőbb helyi esetet, pl. gyilkosság, véletlen halál, vagy más szerencsétlenség, versben énekel meg, a mely rendesen így kezdődik: «Oh szomorú gyászos eset, a mely (pl. Rika-tetőn) esett»; vagy: «Balog Józsi mit gondolál, mikor a tóra indulál?»

Sírkő-föliratuk és halott-sirató verseik is ügyesek. A lakodalmi verselés pedig olyan általános, hogy az jobbmódú székely család esküvőjén sohasem hiányzik és annak minden mozzanatára kiterjed, — méltóságosan és terjengősen kezdődve a *lány-kikérésen,* s röviden és humorosan végződve a lakoma minden egyes ételfogásának föladásán. Ebben minden falunak megvan a maga mestere.

A híres székely népdalok és balladák ennek a költői népléleknek becses megnyilatkozásai, melyeket *Kriza* János a «*Vadrózsák*»-ban irodalmunk számára megörökitett. Ide tartoznak a szintén általa, de még nagyobb terjedelemben *Benedek* Elek által gyűjtött népmesék is, melyek szájrólszájra ismeretlen korból maradtak ránk, s a téli esték összejövetelein ma is állandóan műsoron vannak. Majd minden községben találkozunk egykét híres mesemondóval, a ki e népköltészeti kincs szájhagyományszerű

föntartásával és továbbadásával irodalmunknak öntudatlan, hasznos munkatársa.

Társadalmi erényei közé tartozik e népnek az *összetartás* és a *kölcsönös segély.* Pénzt kevésbbé, de bármi egyebet készséggel ad kölcsön vagy használatra egymásnak. A munka-segítségnek legszebb, pátriárkális nyilvánulása a *kaláka.* Valamely sürgős, rendkívüli munkánál t. i. az utcza- vagy az egész falubeliek kézi vagy igás segítségre hivatnak, melynél a háziak csak pálinkát és kenyeret adnak, s néha (pl. az aratásnál) muzsikáról gondoskodnak. A munka neme szerint van *arató-, búzahordó-, ganéző* (trágyázó), *erdőlő-*, s építésnél *fa-* vagy *kőhordó-kaláka.* Elháríthatlan akadály nélkül senki sem vonja ki magát a meghivás alól, mert hiszen ez a kölcsönösség elvén alapszik, s az egész dolog, már a tömeges megjelenésnél fogva is, a verseny és kedélyesség színezetével bír.

Vendégszeretete alig ismer korlátokat. Még most is sok helyen ismeretlenűl is éjjel-nappal betérhet hozzá az idegen, mert hajlékát és utolsó falatját is szívesen osztja meg vele, s készséggel támogatja szükségében. Vendégét illedelmesen leülteti és barátságos szóváltásba ereszkedik vele. Ha ez véletlenűl étkezés közben érkezik, a háziasszony őt is megkínálja, a mikor ilyenforma párbeszéd járja: «Isten áldja meg a délebédjöket!» — «Köszönjük, jó szívvel látjuk kijedet is.» — «Csak tessék isten áldásából, mert a mijénk is megvala, vagy: a miénk is mindjárt meglesz.» «Hisz attól ehetik, jöjjön nó, üljön le! Nincsen ojan rakott szénás szekér, a mejikre még egy villával ne férne! Jöjjön nó, *faljon, ha nem eszik is!*» Ha aztán egyszer asztalhoz került, akkor elvesztette a csatát.

Vallási tekintetben a székelyek róm. katholikusok, ev. reformáltak és unitáriusok. Tisztán katholikus világ van Csík vármegyében, s a másik három vármegyének vele szomszédos magasabb hegyvidékein. Ezeket közönségesen *szent-földnek* nevezik az illető vármegye többi lakói. A protestánsok a térségeken és az alsóbb völgyekben laknak, közűlök a magyar unitáriusoknak csaknem a fele Udvarhely vármegyében. Vannak ezenkívűl a Székelyföldön gör. katholikusok és gör. keletiek is, mintegy 40.000-en, a kik határszéliekre és belföldiekre oszthatók. Azok a Moldva-Oláhországi határon és benn a Mezőségen lakó fajrokonaik közelében a román nyelvet megtartották, ezek pedig nagyrészt úgy nyelvben, mint társadalmi tekintetben (viselet, életmód, vegyes házasság) megmagyarosodtak. Mint történelmi emlék él még a *Péchy* Simon erdélyi kanczellár által alapított *szombatosok* szektájának egy kis töredéke az udvarhelymegyei Bözöd-Újfaluban, a Kis-Küküllő felső völgyében. Háromszáz évi szívós életük azonban ma már kihalóban van.

A kétféle protestánsok sok községben közösen laknak, s ezek között a vallási tekintetben vegyes házasság is általános. Sőt ez több helyen a katho-

likusokra is kiterjed, a mi bizonyára békés vallási viszonyoknak a bizonyítéka. Arra is volt példa, hogy katholikus egyházközség unitárius gondnokot választott, a reformátusok és unitáriusok pedig közös templomot tartottak fönn. A türelmesség a székely vallásos gondolkodásának egyik fő jellemvonása. Egyházias érzületéről pedig a szebbnél-szebb és még a legkisebb helyeken is jól gondozott templomok és paplakok tanúskodnak. Holott ennek jelentőségét csak akkor méltányoljuk kellően, ha tudjuk, hogy a székely községek nagy része, különösen Maros-Torda és Udvarhely megyében, ezeren alúli lélekszámmal igen sok helyt két-három hitközségre oszlik és ugyanannyi templomot tart fenn, tehát 450 községben mintegy hétszázat, a mi akkora népességre, mely a székes-főváros lélekszámát meg sem közelíti, rendkívűl súlyos teherrel nehezedik. A templomok mind kőből és téglából épitvék, cserép vagy bádogfödelű sugármagas tornyokkal, s itt-ott bástyákkal erődített várfalakkal környezve, a melyek hajdanában védelmi czélra szolgáltak. Ilyenek különösen Csik- és Háromszékmegyében, tehát a határszélen láthatók nagyobb számmal. Belső berendezésük általában csinos, sőt helyenkint igen szép. Elhelyezésükre pedig a községnek legszebb, a lehetőségig emelkedett pontját szemelik ki, úgy hogy már messziről fölemelő látványt nyújtanak. A góth építészeti stílnek szép példányait irja le br. *Orbán* Balázs. Művelődéstörténelmileg nevezetes a csikszentmiklósi róm. katholikus és az énlakai unitárius templom, melyekben a *Szabó* Károly által megfejtett hún-székely föliratok maradtak korunkra.

Ha a templomba-járást a vallásosság elsőrendű fokmérőjének tekintjük, akkor a hitéletben némi hanyatlás észlelhető az utóbbi időben; de még mindig nem oly mértékben, hogy az egyház azon segíteni ne tudna. A mi a fő, t. i. a vallásos érzület, az a nép lelkében mélyen gyökerezik. Még a templom-kerülő is keresztet vet, kalapot emel, s az Úr nevét említi a harangszóra; ha útra indúl, vagy munkához kezd, isten oltalmát és segedelmét kéri; étkezésnél áldást mond a mindennapiért; a köszöntést isten és Jézus nevével köti össze («Adjon isten jó reggelt, jó napot, jó éjszakát! Dicsértessék az Úr Jézus! A Jézus áldja meg!» stb.); felebaráti és vendégszeretetet gyakorol; családi erényekben él, a mik megannyi becses alkatrészei az igazi vallásosságnak.

Erkölcsi egyéniségének és jellemének kiegészítésére még egy pár vonás szükséges a képhez. A küzdelmes élet, melyben ez a nép annyi nehézséggel és ellenséges áramlattal találkozott, arra szoktatta, hogy minden új helyzetben és környezetben óvatos és tartózkodó; szavait latolgatja és gondolatait bizonyos leplekkel burkolja, czéljai elérésére a hangulatot és körűlményeket puhatolja, s az előnyök maga felé fordításával a hátrányokat elhárítani iparkodik. Innen van, hogy bár szerény és

alázatos a föllépése, a háttérben rendesen rejteget valamit és czélzataiban kitartó, valódi vagy vélt igazáért fáradságot, időt és áldozatot nem kimélő. A jó tanácsot fontolgatja, de bizalmatlan a tanácsadó iránt. Szóval: a diplomácziának és taktikának fegyvereit kevés nép ismeri és használja annyira, mint ő. Ezt nevezi a szállóige *székely-furfang*nak és *ravaszság*nak. Pörlekedő természetét jellemzi már a régi székely törvényekben foglalt ama biztosíték és korlátozás, hogy a három forintos pert a királyig lehetett vinni, de az elvesztett pör a családfő életében megújítható nem volt.

Életmódját a székelynek is, mint minden más népnek, a természet jelölte ki. *Földmívelésre* alkalmas területet csak annyit juttatott neki, hogy abból terménybeli házi szükségletét födözhesse; de ez is csak megfeszített munkaerővel érhető el, mert a túlnyomóan hegyi talaj termőképességének fentartása rendkívűl sok fáradsággal jár. Neki minden vetés alá kétszer kell szántania és minden évben hazúlról trágyáznia, míg kedvezőbb vidékeken az ilyesmi alig fordúl elő. Még így is a csíkieknek s a velük szomszédos havas-vidékieknek tengerit és búzát nagyrészt távolabbi piaczokon kell beszerezniök. Boruk pedig csak a marostordamegyeieknek terem és valami kevés Udvarhelymegye é.-nyugati részén. A hiányok pótlására és a pénzszükséglet födözésére nagyobb mérvű *állattenyésztés* szolgál, a mit a székely előszeretettel űz, s ebből évenkint tetemes kivitele van. Különösen szép és értékes ökrei az országos vásárokról egész nagy gulyákban és vasúti szállítmányokban kerűlnek le az Alföldre s a nagy városok élelmezésére. 600—1000 korona egy ilyen pár ökörnek az ára, s milliókra rúg, a mi érettük évenkint befolyik. Tehenet is sokat tart, úgy tejéért, mint tenyésztési czélra. Lovat csak házi használatra és fuvarozásra tenyészt s azt üzletszerűen folytatott só-, mész-, épületfa-félék és borvíz- (savanyúvíz) szállításra még ma, a vasút korában is jól tudja hasznosítani. A juh és sertés szintén jelentékeny helyet foglal el gazdaságában.

Barmát nemcsak tenyészti, de gyönyörűségét, büszkeségét leli abban és valósággal szereti. Míg pl. magát és háznépét gyakran súlyos betegségben is gyógykezelés nélkül hagyja, barmához a legkisebb bajnál is orvost hivat, sőt annak számtalan gyógymódjához maga is ért. Nyáron át a havasi legelőkre gyakran fölnéz utánuk, serdülő fiát is magával víve egy-egy ilyen vasárnapi örömökkel járó kirándulásra. Télen át éjjel-nappal a jó óra pontosságával eteti-itatja, s almozza barmait. Reggel korán megfésüli, keféli, mossa, s nyáron füröszti, akárcsak az anya gyermekét; istállóját pedig olyan tisztán tartja, mint az asszony a lakást. Legszebb ökreit a közeli vásárra néha csupán azért hajtja ki, hogy büszkélkedjék velük. Az igás baromnak nevet ad és mindig azon szólítja, s a hajtásban megfelelő vezényszavakkal kormányozza.

Az állattenyésztésből nemcsak *pénzel,* hanem háztartása *élelmezési és ruházati szükségleteit* is nagyrészt abból födözi. A tehén-, s már ma sok helyt a bivaltej is minden háznál rendes napi élelmiczikk. A juhtejből a közösen fogadott bács által az esztenán készített orda, sajt és túró az egész nyári évszakon át kedvelt táplálék, sőt az utóbbi keményen dézsába gyúrva téli használatra is átmegy a jó gazdasszonynál. Ugy a tejet, mint a túrót rendesen puliszkával (málélisztből főzött puha tésztával) élvezik még az úri házaknál is. A csemege-túró kora tavaszszal marhabélben, s később köménymaggal fűszerezve fenyő-kéregben már (kászu-túró) városi piaczainkon is — mint *székely-túró* — forgalomba jött. A bárány- és juhhús sütve és tárkonyosan, s a berbécs-tokány nagy becsben áll, épenúgy, mint a sertéshús télen. Hízott sertést még a legszegényebb székely is öl és szalonna meg zsír minden jobb háznál van egész éven át. S ha még ezekhez vesszük a minden székely asszony által előszeretettel tenyésztett sok szép házi szárnyast és annak tojását, s a minden községben legalább hetenkint egyszer vágni szokott marhahúst, már ezekben is fölismerhetjük egy erőtadó táplálkozás elemeit. Ezeket arányosan egészítik ki a terményekből az általánosan használt hüvelyesek, zöldség-félék, burgonya, a jó kenyér és a sok jó gyümölcs, a miből már a kivitelre is bőven jut. Az aczélos, munkabiró izmoknak ezek adják az erőt.

A székely napjában háromszor étkezik, ú. m. reggel 8 óratájt ebédel, tizenkettőkor dél-ebédel és este vacsorál. Nyári időben a munkás ezenkivűl még a munka kezdetén és uzsonnára kenyeret és pálinkát is kap.

Ünnepekre minden háznál kalácsot és tejfölös meg szilvaízes lepényt süt az asszony, a miből minden vendégét múlhatatlanúl megkínálja, s délebédre tyúkhúsos laskát és töltött káposztát főz, mihez a módosabbaknál még sült hús és bor is járúl.

A székely asszony ügyessége, gondossága és szorgalma a háztartás másik ágában, a *ruházkodásban* szintoly dicséretreméltó. A kalapon és csizmán kívűl minden, a mit a székely férfi visel, a székely nő kezén alakúl át ruhaszövetté és részben ruhává is. Ő fonja és szövi a juh-gyapjut, melyből a *harisnya* (feszesen szűk nadrág), a *zeke* vagy *koczogány* (rövid újjas) és a *szokmány* (hosszú felöltő) késztől, továbbá a kendert és lent, melyből — gyapotfonallal vegyítve — az egészháznép fehérneműjét és a háznál használt minden vászonfélét maga szab és varr. A fonás téli, a szövés tavaszi munka, mikor az *osztováta* (szövőszék) minden háznál zakatol. Ez a legáltalánosabb székely háziipar, melynek olcsó termékei a Székelyföld határán túl is már régóta ismeretesek. Ennek fejlesztésére alapíttatott egyesületi úton, állami támogatás mellett, Sepsi-Szent-Györgyön a múlt század hetvenes éveiben egy fejlettebb rendszerű szövő-tanműhely.

A férfiak az említett ruhaféléken kívül télen még báránybőrmellényt és sapkát, s némelyek *ködmönkét* vagy *ködmönt* is viselnek. Az első rövid, a második bokáig érő felső ruha juhbőrből, a síma fehér oldalával kifordítva és szép selyem-kivarrással ékítve. Ez és a legények hasonló mellénye a legdíszesebb férfiruha, mert a zeke és szokmány csupán egy kis gallér-diszítést, a harisnya pedig a szár külső oldalán végig és az ellenzőn vékony szegést kap, a csíkiaknál vörös, a marostordamegyeieknél kék, és a többieknél fekete vagy zöld posztóból. A háromszékmegyeieknél a brassói kék posztóruha is tért hódított.

Egy rendbeli viselőn kivűl egy rend tiszta, új (ú. n. vasárnapi) ruhája mindenkinek van. A ruházat szigorúan egyszerű és igen gazdaságos, mert tartós. A tisztaságra sokat adnak; rongyos székely sohase látható. A téli és nyári ruha között lévő csekély különbség a légmérséklet hirtelen változásaihoz szokott, edzett szervezetükön alapszik. Szűk és vastag, fehér, Háromszékmegyében pedig szürke posztóharisnyájukat télen-nyáron egyformán viselik és annak kényelmetlenségéről sejtelmük sincs. Nyáron is félmagas tetejű, széles karimájú posztókalapot viselnek, melyre a legények ünnepnapon bokrétát kapnak a leányoktól.

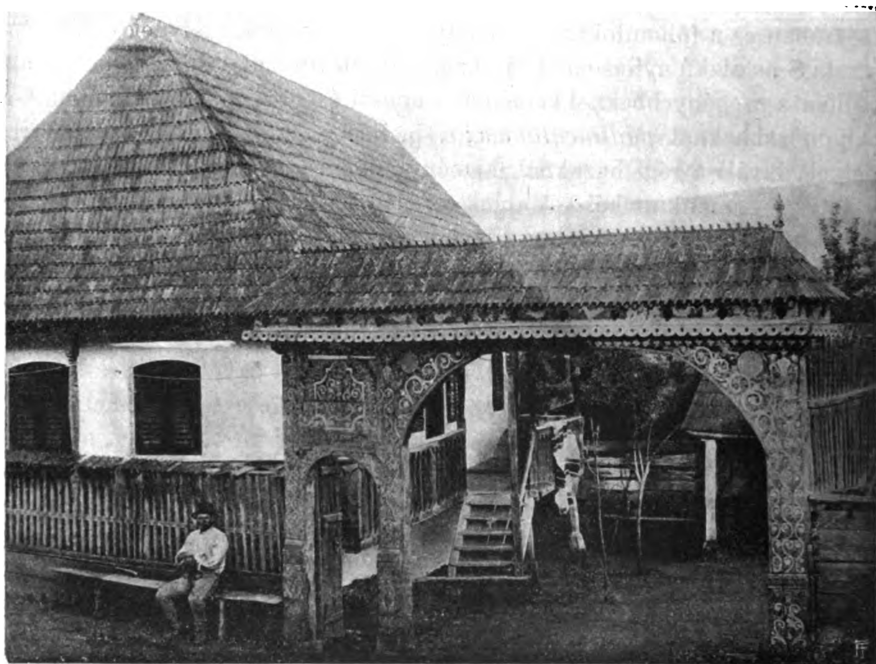
A *női viseletben* is az egyszerűség és tartósság a jellemző vonás. A ruhakelmét különféle színű gyapotfonalból, csíkosan, de nem rikító színekkel tarkítva, nagyrészt a háznál szövik. Ebből készűl a *fersing* vagy *rokoja* (köntös), mely alá télen meleg flanell-szoknya jő; rövidségéért «bokorugró szoknyá»-nak is nevezik. Az idősebb és módosabb nők téli ünnepi köntöst is ilyen finomabb kelméből készítenek sötétkékes színben és egy-két sor fekete bársonydíszítéssel. Fejrevaló selyemkendő és selyemkötény egészíti ki fényüzésüket. Fejükön egyébként, hajukat kontyba fonva és egy nagy görbe fésűvel átszúrva, rendesen fekete csipkefodros főkötőt (Háromszékmegyében *csepsz*-et) viselnek az asszonyok, melyet a fülüknél lehaladó keskeny fekete szalaggal az álluk alatt szorítanak le. A lányok csikorgó télben is ritkán kötik be a fejüket. Hajukat egy vagy két ágba fonják és a hátukon leeresztve, hétköznap egyszerűbb, ünnepnap díszesebb, sarkig érő széles szalagot kötnek bele *csukrosan*. Ilyenkor homlokukat a haj alatt keskeny, fekete bársonyszalag futja körűl, s nyakukat egy pár piros gyöngysor ékíti. Ha ehez vesszük a kivágott és bársonydísszel ékített női mellényt, a kézfőn tászliban összeszorított fehér bő ingujjat, kézben tartott *küs kendővel* (zsebkendő), a piros-csíkos barna fersinget, piros hímzésű fekete selyemkötényt és a magas sarkú csizmát, a mely fekete, vagy a csíkiaknál piros kordoványból készűl: előttünk áll karcsú-nyúlánk testre símuló ruhában, életpiros arczczal, szelid mosolygó tekintettel, a székely női szépség.

A nők nyáron szalma-, a csíkiak férfiposztókalapot is hordanak.

Az *építkezés* is az égalji és egyéb természeti viszonyokhoz alkalmazkodott. Az erdőségekben gazdag vidék önként kínálta építésre a faanyagot, s az ily körülmények között korán kifejlett faragási készség gyorsan rótta össze a nyil-egyenes fenyő *rakófá*ból az olcsó épületeket, melyeknek négy oldalról hegyes élben záródó magas zsindelyfödele arra is jó, hogy a nagy havazások sulyát nem engedi hosszasan ránehezedni a hajlékra. Sokhelyt a régi épületeken szalmafödelet is látunk, de ez már ma az új épitkezéseknél tiltva van. A székely ház típusát ezenkívül a belső beosztás adja meg, középen az *eresz*szel (előszoba), ennek háta mögött a *kamará*val, balra a *kicsi* és jobbra az *első* vagy *nagy házzal* (szoba), s hosszában és a főhomlokzaton többnyire *tornácz*-czal, melynek oldaldeszkázata 8-as alakú nyílásokkal van az érintkező vonalakon díszítve. A szoba padlója a szegényebbeknél keményre döngölt és símára tapasztott földes, a vagyonosabbaknál *pádimentomos;* a padlás *fenyő-gerendákon* nyugszik, melyek, kivált a régi házaknál, kemény tölgyfa *mestergerendára* vannak fektetve; szobánkint két-két ablak az első és hátsó homlokzaton, s egy-egy az udvarra nyílik — méternyi magasságban. A szobák belvilágának régi mértéke nyolcz láb volt. Ettől nagyobb eltérés ma se észlelhető. A ház falai kívűl-belűl meg vannak vályogolva, lesimítva, néhol vakolva és fehérre meszelve. Ehez képzeljünk a főhomlokzat előtt az utczára egy kis virágoskertet, s a házzal szemben az udvaron egy *sütő-házat,* a mely egyúttal nyári konyha; közelében a kőlábazatra épitett *törökbúza-kast* (kukoricza-góré), mely néhol az utcza szélén is áll; az utczai kapuval szemben hátúl egy *csűrt,* melynek elől-hátúl csűrkapuval elzárt nagy szine régen cséplésre szolgált, s a honnan a jobbra és balra elhelyezett *pajtá*nak (istállónak) *jászlába* a *könyöklőn* (egy hosszú, keskeny tolóajtóval elzárható nyiláson) át a baromnak enni adnak; a csűr és ház közötti oldalon a hizó-sertés ólakat (disznópajta), a csűr és sütőház között a gémes-kutat, a *favágót* a tűzifa-kazallal, s a házzal szemben deszkakerítésbe foglalva az utczára nyúló veteményes kertet és a csűr mögött a gyümölcsöst, melynek első felében takarmány-*boglyák* és búza-*asztagok* vannak: s előttünk áll egy teljesen berendezett székely telek, vagy a mint ők mondják — *élet.* («Az én életemre ne tedd bé a lábadat!»)

Jellemző alkatrésze még ennek a berendezésnek az ú. n. *székely-kapu.* Ilyet már ma mind kevesebbet épitenek, mert nagyon költséges. A székely építészetnek ez az ornamentális része a legsajátosabb alkotás. Mintegy 7—8 méter vonalban fölállitott három tölgyfaoszlopon nyugszik egy zsindelyes keskeny födélzet, a mely egész hosszában galambháznak van berendezve és a miről maga a székely *galamb-búgos kapu*nak nevezi az alkotmányt. A ház felőli oldalon egymáshoz közelebb álló két oszlop köze gyalog-bejárásra szolgál, ez a *kicsi-kapu;* a másik,

nagyobb oszlopköz a *nagy-kapu*, a mely oly széles és magas, hogy azon a szénával vagy búzával magasan megrakott *egész-vágás szekér* is könynyen befér. Az oszlopok, melyektől a székely legény a lányra gondolva kérdezi dalában: «Mondd meg nekem *kapu-zábé:* ki jár este melletted bé?» felső szegletkötéseik által ívezetes alakot nyernek, s az utczára néző oldaluk egész magasságban, a galambház alapját képező tölgyfakötéssel együtt, faragványos diszítménynyel van borítva. Ezek a tiszta metszésű szabatos és szabályos faragványok többnyire indás hármas levelű, lóheres,

GALAMBBÚGOS SZÉKELY HÁZ ÉS KAPU.

pálmás, tulipános, liliomos, szőlőfürtös stb. stilizált diszítményeket, rozettákban végződő oszlopokat, itt-ott almafát, családi czímert tárnak elénk, leginkább piros, kék és zöld színezéssel. A kapu homlokkötésén többnyire be van metszve az építtető és *élete párja* neve ilyen bevezetéssel: «Isten segedelmével építtette» stb. Ezenkivűl más, pátriárkális és elmés fölírásokat is alkalmaznak, pl. «Béke a belépőkre, áldás a kimenőkre», vagy pedig: «Ha jó szíved, neved, bátran idejöhecz, — ha rosz, tágas az út, fel s alá elmehecz» stb.

A kis kapu, valamint a ház eresz-ajtaja fa-kilincscsel nyilik és fa-

tolózárral záródik. Egy népdaluk épen ebből indúl ki: «Az ajtómon fából a kilincs, jaj Istenem még szeretőm sincs.» ...

Ma is építenek ilyen kapukat a vagyonosabbak, de a régi időből is igen sok áll még fönn. Dálnokon (Háromszékm.) és Ménaságon (Csíkm.) 1733 és 1734-ből származik egy-egy.

A kapu mellett, a kis kert külső oldalán födött ülőhely van, a hova vasárnap délután az idősebbek kiűlnek s látogatóikkal és a jövő-menő ismerősökkel elbeszélgetnek.

A változott viszonyok, főképen azonban a fa drágulása és az igények fokozódása következtében, házaikat és gazdasági épületeiket már kőből és téglából is építik, de az elhelyezés és beosztás ezeknél is ugyanaz.

Magában a belső berendezésben, a butorzatban is vannak jellegzetes darabok. Az első szobában pl., melyet csak ünnepélyes alkalommal használnak: a derekaljakkal és csíkos húzatú párnákkal csaknem a padlásig rakott magas, festett ágy, — egy vagy két hosszú tulipános láda, melyben az ünnepi ruhák, végvásznak állanak, s a melyek egyébként ülésre is szolgálnak, a fal hosszában fenn a *kendőszeg* (egy hosszú pózna), mely szép szőttes törűlköző- és asztalkendőkkel *(takaró-ruha)* van végig rakva, — másik oldalon a díszes tálakkal, tányérokkal és cserépkorsókkal rakott, festett *fogas*, melyen keramikai értékkel bíró régi darabok nemzedékről-nemzedékre mennek át; az ajtó felőli oldalon a nyitott, tágas tűzhely fölött emelkedő *cserepes*, melyet némely vidéken *pest*nek is neveznek, s a mely a füst összegyűjtésére és a tetejére alkalmazott *kürtőn* át elvezetésére szolgál; ez nagy négyszögű, mázas cserépdarabokból van fölépítve, alúl nyilt, öblös hasábalakban s négy lábra fektetett fapárkányon nyugszik, a mit *kaholy*nak, *kaholyfá*nak neveznek. A tűz a tűzhely végére állított tégla- vagy pléhfűtőben ég, s bevilágitja a szobát. A cserepes által borított tűzhely neve *gócz-* vagy *pest-alja*, a hová a kis gyerekek melegedni behúzódnak, míg anyjuk a kis széken előttük űlve fon.

A hátulsó vagy kicsi ház (szoba) a család rendes tanyája. Itt a bútorzat egyszerűbb. Nevezetesebb köztük a *tálas*, felső, nyitott polczain edények, alsó, záros részében ételneműek tartására. A bükkfadeszkából épített *szúszék* vagy *hámbár*, a melyben lisztet, gabonát tartanak, a kamrában vagy ereszben, s néhol a tornáczon áll lakat alatt. A vagyonosabbak erre a czélra külön *gabonást* építenek.

A leírt székely háztáj föltűnő tulajdonságaként még a példás tisztaságot kell megemlítenünk, a mi a székely nőnek egyik házi erénye. Ő, a ki egész háznépével minden mezei munkát megoszt, a szép és kellemes otthonra is különös gondot fordít. Szemetet se házában, se udvarán meg nem tűr, sőt a háza előtti utczarészt is minden szombat este, vagy kora vasárnap reggel megsöpri. Házát minden tavaszszal, s a rongálásnak kitett

tűzhelyet pedig évente többször is kimeszeli, s a házfal alját kivül-belűl szinesre mázolja. Szépérzékét dicséri a *virágtenyésztés* kedvelése is. Orgona- és jázminbokor, patyolat- és pünkösdi rózsa csaknem mindenháznál díszlik, s a ház előtti kiskert egész nyáron át tele van violával, rezedával, mályvával, kisasszony-papucscsal, szekfűvel és folyondárokkal, s ablakai egész évben muskátával, rozmaringgal, levendulával, czitrussal és téli violával. A leányok ünnepnap a templomban és tánczban mindig virággal jelennek meg, a mi aztán rendesen a legények kalapjára kerül. Ez és fehér kis kendőjük egészíti ki ünnepi pompájukat.

S hogy e nagy múltú, sok előnyös testi és szép lelki tulajdonságokkal megáldott nép még sem teremthetett magának olyan jólétet, a milyet kitartó vasszorgalmával, okosságával és életrevalóságával megérdemelne, annak magyarázatát leginkább földrajzi elszigeteltségében találjuk meg. E miatt maradt földjének sok kincse és természeti szépsége kiaknázatlanúl és ismeretlenűl mindezideig a nagy világ előtt, s e miatt lett ő szegénységében szűk korlátok közé szorított, kevéssé jutalmazó egyoldalú mezőgazdaságra szorítva. Az iparban nyilvánuló képessége sem találhatott kellő tért a fejlődésre és érvényesülésre, mert a keleti piaczokon, hol ma már a viszonyok egyébként is megváltoztak, erősebb versenytárs dolgozott mellette az erdélyi szászokban, s így az ő termelése nagyrészt csak saját helyi szükségletére szoríttatott. Ez pedig szintén korlátolt, mert ugyanazon földrajzi hátrányok mellett területén népesebb városok nem képződtek, s így a gazdasági és ipari élet kölcsönös egymásra hatása alig fokozódott. Vármegyei székhelyei közűl *Sepsi-Szentgyörgy* és *Csíkszereda,* úgy lakosságának száma (7131 és 2858), mint foglalkozásánál fogva még alig bontakozott ki falusi jellegéből, bár a fejlettebb Sepsi-Szent-Györgyöt a székely nemzeti múzeum, Mikó-kollégium, tanítónőképezde, árvaház, szövőgyár és méntelep némileg élénkíti. Csíkmegyében más városi község egyáltalában nincs, — de a székhelyet meghaladó és hétezerig terjedő lélekszám 11 községben van. A háromszékmegyei 5638 lelket számláló *Kézdi-Vásárhely* is, melynek lakossága a *Thuróczy* Mózes és *Gábor* Áronban revelált ipari tehetség tekintetében a Székelyföldön első helyen áll, annyira elszigetelve fekszik a határszélen, hogy ipara a Moldva-oláhországi egykor virágzó kivitel hanyatlása után inkább csökkenőben, mint emelkedőben van. *Székely-Udvarhely,* a vármegye egyedűli r. tanácsú városa és székhelye, mint már említettük, egészen városias és jó iparoselemmel is rendelkezik; két vármegyének (Csík- és Udvarhelym.) főpiacza, de népességben (8045) igen lassan gyarapodik, s így közgazdasági termékenyítő hatása meglehetősen korlátolt. Egyedűl *Maros-Vásárhely* sz. kir. város, Maros-Tordamegye székhelye és egyetlen székely városa (mert Szász-Régen nem tartozik a székelységhez) emelke-

dett magasabb színvonalra úgy népesség (19,222 lélek), mint ipari és üzleti élet tekintetében. Ennek kedvező fekvése az erdélyrészi leggazdagabb folyammedenczében azt a hivatást biztosítja számára, hogy e hazarész iparában és kereskedelmében egykor vezérszerepre emelkedjék. A Székelyföld nagy részére azonban csak akkor fejtheti ki áldásos hatását, ha egy jó közlekedési hálózat egykor a nagy tőke vállalkozási kedvét azon rejtettebb természeti kincsek felé irányítja, a hol aztán a székelység kiváló munkaereje érvényesűlhet.

A székhelyeken és a már föntebb említett községeken kívűl aránylag kevés kiemelkedő hely van a Székelyföldön. Kulturális szempontból fölemlítendők még *Székely-Keresztúr*, hol állami tanítóképző-intézet és unitárius algimnázium van; továbbá *Csík-Somlyó*, kath. főgimnáziummal és híres zárdával, melynek szentképét pünkösdkor sokan látogatják, s a hol igen érdekes régi könyvtárat is őriznek. Történeti jelentőségű vagy egyébként emlékezetes hely azonban nagyon sok van a Székelyföldön, s ez a sok nevezetesség nagymértékben növeli a székelyek önérzetét és még érdekesebbé teszi ezt az országrészt, mely derék népével együtt a legszimpátikusabbak egyike az egész magyar hazában.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

HORVÁT-SZLAVONORSZÁG.

Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben. VIII. kötet. Horvát-Szlavonország. Kiadja a m. kir. Államnyomda. Budapest. — *Dr. Hunfalvy János:* A Magyar Birodalom Földrajza. Budapest, 1886. — *Dr. Peter Matković:* Kroatien-Slavonien. Agram, 1873. — *K. Klaić:* Zemljopis zemalja u kojih obitavaju hrvati. Zagreb, 1880—1883. — *Dr. Sziklay János és dr. Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a Magyar-Horvát Tengerpart. — *Dr. Erődi Béla*: Modrus-Fiume megye. Földrajzi Közlemények 1886. — *Dr. Erődi Béla*: Kirándulás az Una-Velebit vidékére. Földrajzi Közlemények. 1888. — *Dr. Fr. S. Krauss*: Kroatien u. Slavonien. Wien, 1889.

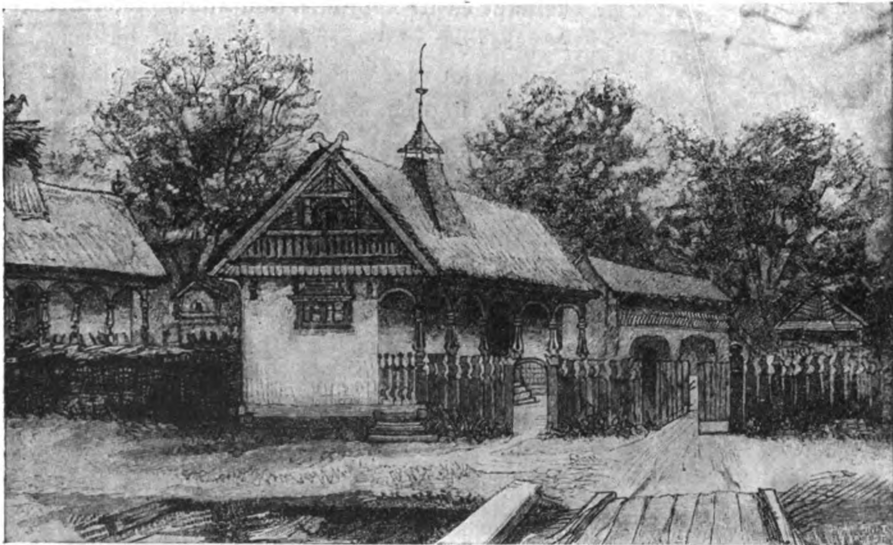
Horvát-Szlavonország területe 42,531·3 km²; népessége 2,416.304 l. Horvát-Szlavonországban van 8 megye és 4 városi törvényhatóság.

Belovár-Kőrösmegye	területe	5,047·6	km²	népessége	302,209
Lika-Krbava	«	6,211·5	«	«	239,341
Modrus-Fiume	«	4,879·2	«	«	228,452
Pozsega	«	4,930·7	«	«	229,361
Szerém	«	6,809·8	«	«	336,660
Varasd	«	2,454·2	«	«	267,269
Verőcze	«	4,807·6	«	«	218,171
Zágráb	«	7,177·8	«	«	480,240
Eszék városi tvhatóság	«	56·6	«	«	24,930
Varasd « «	«	67·1	«	«	12,930
Zágráb « «	«	33·3	«	«	61,662
Zimony « «	«	55·9	«	«	15,079
		42,531·3			2.416,304

Belovár-Kőrös, Lika-Krbava, Modrus-Fiume, Varasd és Zágráb megyék Horvátországban vannak; Pozsega, Szerém és Verőcze megyék Szlavonországban.

A Száva és Duna összefolyásánál, a hármas (magyar, horvát-szlavon és szerb) határ találkozásánál, az ország legkeletibb pontján, **Szerémmegyé**ben vagy a *Szerémség*ben kezdjük meg Horvát-Szlavonországi kör-

utunkat. A Duna itt már széles mederben hömpölygeti hullámait; a *Fruška-gora* 90 km. hosszú hegyláncza nyugattól kelet felé festőileg emelkedik a Duna jobbpartján és majdnem párhuzamosan halad a folyóval. míg a Duna balpartján, a magyar részen, messze elterülő síkság van. A Fruška-gora déli lejtője a Duna-Száva közének termékeny síkjára ereszkedik alá. Ez a vízköz, magát a Fruška-gora magaslatát kivéve, teljesen síkság. Szlavoniának legtermékenyebb, leggazdagabb vidéke ez, valóságos Kanaán. Kitűnő búzáján kívül jelesek a borai, melyek már a rómaiak idejében is jó hírnévnek örvendettek.

SZERÉMSÉGI PARASZTHÁZ.

Az Albániából származott skadarka (kadarka) szőlő megaszalt bogyóiból készítik a karlóczai aszút. Kedvelt és messze vidéken híres a szerémi és karlóczai ürmös is. Kedvező fekvésénél fogva Szerémmegye igen alkalmas a gyümölcstermelésre. Különösen nagyon elterjedt a szilvatermelés. Nagyszemű és bő czukortartalmú szilváit aszalva messze vidékre szállítják; a szirmiai kitűnő szilvapálinka is nagy keresletnek örvend; a Vukovár-vidéki görögdinnye óriás nagyságra megnő, s finom zamatjáért külföldön is szivesen veszik. Terem azonkívül cseresznye, megygy, sárga és őszi baraczk, alma és körte.

A megyét nyugaton és részben északon Verőczemegye határolja, a többi részen a Duna és a Száva folyó a természetes határ. A Száván túl egy darabon Bosznia, legnagyobb részén Szerbia, a Duna túlsó részén pedig

Magyarországban Torontál és Bács-Bodrog megyék a szomszédai. Déli határairól évszázadokon át a törökök becsapásaitól sokat kellett szenvednie, s a török-magyar viszálynak ezen a vidéken folyt le sok és kemény összecsapása.

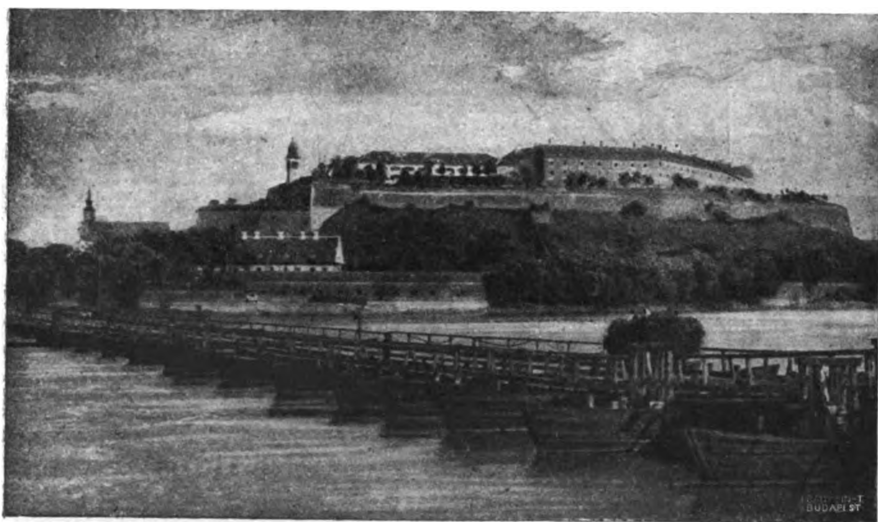
A Duna-Száva sarkában fekszik *Zimony* (Zemun, Semlin), farkasszemet nézve a Duna túlsó partja fölött emelkedő Belgráddal, Szerbia fővárosával. Zimony törvényhatósági joggal fölruházott város; egy része a síkon, a másik része hegylejtőn terül el, s fekvésénél fogva elsőrangú hadi fontosságú hely és jelentékeny kereskedelmi pont Kelet felé. Ezen át szállítjuk ki iparczikkeinket és itt kapjuk a déli államok termékeit. A városnak régi várfalait a városi hatóság lerontatta, de régi várának nyomai még láthatók. Zimony napjainkban, főleg a Keletre vivő vasút megnyitása óta (1883) nagy lendületet vett és szép középületekkel gazdagodott. Sok történelmi nevezetesség fűződik a városhoz, mely sok ideig Belgráddal együtt bástyája volt Magyarországnak a félhold terjeszkedésével szemben. A rómaiak idejében itt épült város Taurunum nevet viselt; Attila rombolta le azt. Itt halt meg 1456 aug. 11-én Hunyadi János kormányzó, a törökön Belgrádnál vivott fényes győzelem után. Jelenlegi lakosainak száma (az 1900. évi népszámláláskor) 15,079. A város a kerületi hatóságnak, kir. járásbiróságnak és vámhivatalnak székhelye. Van magasabb kereskedelmi iskolával összekötött főreáliskolája is. 1896-ban 36 méter magas millenniumi emléket állítottak.

A ZIMONYI MILLENNIUMI EMLÉK.

A Duna és Száva közén, az utóbbinak elhagyott medrén levő mocsárban, az Obedska-barában és a Duna ligeteinek vízborította posványaiban a madárvilágnak valóságos paradicsomát találjuk, melyben a legkülönfélébb fajok nagy csapatokban ütöttek tanyát. Néhai Rudolf trónörökös sokat vadászgatott itten. Emlékének a mocsár egyik festői pontján oszlopot emeltek.

Ha Zimonytól fölfelé hajózunk a Dunán, két órányira találjuk Ó- és Új-Zalánkemén (Slankamen) helységeket, együttesen 4716 lakossal. Az új község szemben fekszik Titellel, a hol a Tisza a sokkal mélyebben fekvő Dunába szakad. A mellette fekvő község, Ó-Zalánkemén határában folyt le a híres ütközet 1691 aug. 11-én, a hol Badeni Lajos őrgróf fényes

győzelmet vívott ki Köprülü Musztafa nagyvezér seregén, a mi Nagyváradnak és más városoknak visszavételét eredményezte. A község egyik dombján még látszanak Zmaj (Sárkány), Vuk Brankovics deszpota várának romjai, a másik magaslaton pedig ennek bizánczi stílusban épült jókarban levő temploma. További két órai hajózás után találjuk *Karlócza* (Karlovci) várost (5643 lakossal), mely festőileg fekszik a Duna partján. Itt székel a délmagyarországi szerbek pátriárkája, a kinek olasz renaissance-stílben épült székháza fődísze a városnak. Ebben laknak a pátriárkán kívűl a suffraganeus püspökök. A szerb metropolitaság összes egyházi vagyona megközelíti a 100 millió koronát. A pátriárka palotája mellett van az

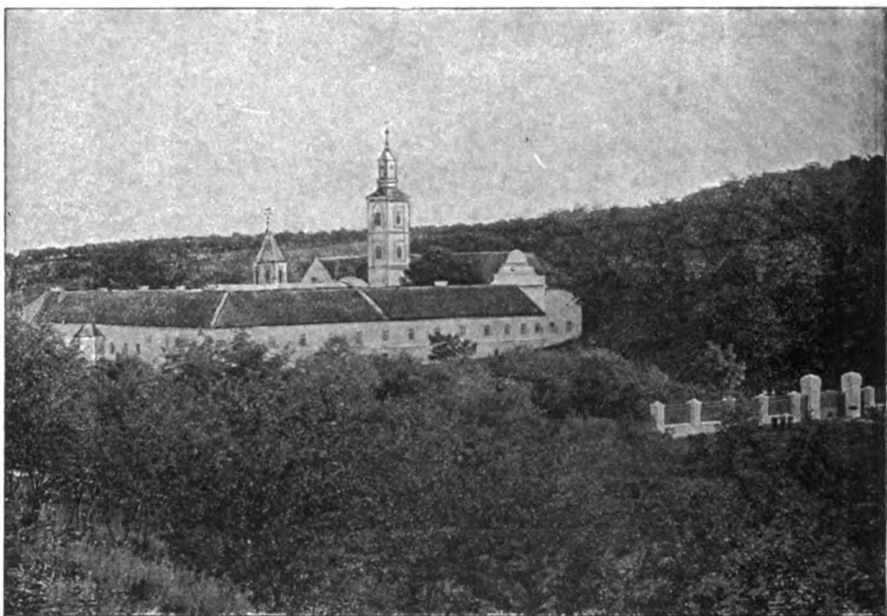
PÉTERVÁRAD A DUNA FELŐL.

1763-ban épült székesegyház, melyen kívűl a városban még két plébániatemplomuk van a szerbeknek. Az u. n. «Svábhegyen» van a katholikusok Mária béke-kápolnája, melyben 1699 január 26-án I. Lipót király és II. Musztafa szultán a karloviczi békét kötötték, a melynek értelmében a temesi bánság kivételével egész Magyarország fölszabadúlt a török hatalom alól. Ezzel megszűnt a török uralom túlsúlya Európában. Karlócza helyén a rómaiak idejében Aciminium erőd állott, melynek romjai még látszanak a városháza mögött. A szerb fögimnázium a theologiai szemináriummal egy épületben van. A Strasilovo-hegység legmagasabb csúcsán Radičević Branko szerb lantos költő nyugszik.

Nem messzire innen van *Pétervárad* (Petrovaradin) város, szemben Újvidékkel, melylyel hajóhid köti össze. Ez utóbbi sík területen, Pétervárad pedig magaslaton fekszik a Duna mellett, a Fruška-gora meredek lej-

tője fölött, s erős vár védi. Szavojai Jenő herczeg 1716-ban megverte itt a törököt. 1848-ban magyarok bírták a várost, melyet a császári hadak és a szerbek eredmény nélkül ostromoltak. Jelenleg 5019 lakost számlál.

A Fruška-gora hegységet szentnek tartják a szerbek, mert tizenhárom görögkeleti szerzetes-kolostor van erdőborította völgyeiben. A Szent Vazul-rend szerzetesei, kik az alapítók lelki üdvéért imádkoznak, vendégszeretőleg fogadják s látják el szállással és élelemmel az idegent. A kolostorok: a vrdniki, beočini, opovoi, krušedoli, grgetegi, jaraki, kuveždini, privina-glavai, bešenovoi, šišatovaci, remetei, ravanicai és remeticai. A krušedoli

A KRUŠEDOLI KOLOSTOR.

kolostorban számosan nyugszanak a szerb egyház előkelőiből és a szerb történelem nagyjai közül, többek között Brankovics György; az Obrenovics-házból Ljubica herczegné és Milán király. A kolostorok között legtöbb alapítványa van a grgeteginek, melynek gazdag könyvtára és érdekes képtára is van, a szerb királyok képeivel.

Ujlak (Ilok) a rómaiak idejében Cuccium, a Dunára meredeken leereszkedő hegyháton épült és szőlőkkel meg facsoportokkal van körülvéve. Az Odescalchiak tulajdonát képező új kastélyból szép kilátás nyílik a Dunára. A ferenczrendiek templomában Ujlaki Lőrincznek és Kapisztrán Jánosnak, Hunyadi János bajtársának és keresztes harczosának sírjai láthatók. A vár a

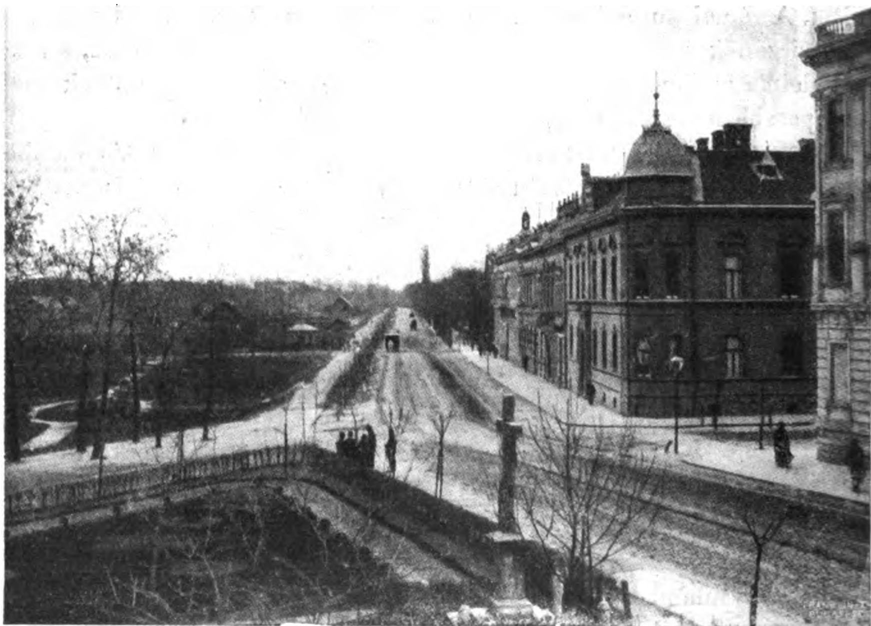
középkorban az Ujlaki család birtoka volt. Ujlakkal szemben, a Duna balpartján, magyar területen van Palánka város.

A Dunán tovább fölfelé folytatva utunkat, találjuk Ó-Vukovár mezővárost (9717 lakossal), a megye székhelyét, ott, hol a Vuka folyó a Dunába szakad. A csinos helység két hegy közötti völgyben épült; szép temploma, kolostora, urasági és középületei, s róm. kath. szemináriuma jó benyomást tesznek. Vukovártól nem messzire nyugatra van *Vinkovcze* (Vinkovci, 7587 lakossal) a Bosut vize mellett; főgimnáziummal és több hivatallal. A vidék termékenysége különféle iparvállalatok létesülését tette lehetővé, a hetivásárok pedig élénk forgalmat okoznak. Délen, közel a Szávához fekszik *Mitrovicza* város (11.518 lakos), a hol a Csikóspatak a Szávába ömlik. A római korbeli «Sirmium»-ból némi romok ma is láthatók még. Mitroviczának igen fejlődött az ipara, kivált a selyemtermelése, s a kereskedelme is élénk. *Ruma* mezőváros (10.278 lakos) a megyének egyik legnépesebb helysége, a Fruška-gora déli lejtőjén.

Verőczemegye Szerémmegyétől északnyugatra terül el; kis darabon a Duna, tovább északi részén a Dráva a határa, s délen a Papuk-hegy északi lejtője választja el a szomszéd Pozsegamegyétől. A megye nagyobbára sikság, csak északnyugati és részben délnyugati tája hegyes; amott a Bilo-, itt a Papuk-hegység ágazza be a megye területét. Északon a Dráva a határvonal Magyarország és Szlavonia között. A Dráva sokkal nagyobb esésű folyó, mint a Száva, s azért rohamos a folyása és nagy kanyarulatokat csinál. A folyót rakonczátlan folyása miatt már régóta szabályozzák. Számos csatornát is építettek e végből. A Dráva síkja rendkívül termékeny és jól mívelt, de több helyen mocsaras. A lakosság is sűrűbben lakja a lapályos vidéket, mint a megye hegyes részét. Verőczemegye nevét a megye nyugati szélén fekvő *Verőczéről* (Virovitica) kapta, mely 5922 lakost számláló mezőváros, szép vidéken. Hajdan a megye székhelye volt; megyeházát állami börtönné alakították át.

A megye mai székhelye *Eszék* (Osiek), a Dráva jobbpartján sík területen fekvő szab. kir. város, 24,930 lakossal; régebben Szlavónia fővárosa volt. A város alsó-, felső- és újvárosból és a várból áll. Az egyes városrészeket lóvasút köti össze egymással. Legszebb a vár, legnépesebb a felső város. Eszéknek élénk az ipara és kereskedelme. Van gyufagyára, melyben évenkint félmillió koronát meghaladó értékben gyártanak gyufát, melyből a külföldre is szállítanak. Van gőz- és hengermalma, üveg-, bőr-, gép- és butorgyára, sörfőzője, tégla- és mészégetője. A város középületei jobbára ujabb keletűek és ízlésesen épültek. Van törvényszéke, kerületi hatósága, járásbirósága és szolgabirósága, pénzügyigazgatósága, folyammérnöksége, dohányraktára, vasúti üzletvezetősége, kereskedelmi kamarája, stb.; székhelye a cs. és kir. 7-ik hadosztályparancs-

nokságnak, s más katonai és polgári hatóságoknak. Van továbbá három róm. kath. plébániája, irgalmas nővérek vezetése alatt álló árvaháza, színháza és kir. főgimnáziuma, mely czélszerü épületben van elhelyezve. Főreálgimnáziumában van a városi múzeum régészeti és érmészeti gyűjteménye. Szép épületek továbbá; a Strossmayer püspök által alapított kis szeminárium, a városi hatóság, a császári és királyi térparancsnokság, s a tartományi kórház. Megemlítésre méltók egyéb intézményei közűl a szlavoniai gazdasági egyesület, kertjeivel, kisérleti intézeteivel és me-

ESZÉK: A VÁR FELÉ VEZETŐ ÚT.

teorologiai állomásával. A Dráva partján van a Duna-gőzhajózási társaság ügynöksége. Innen indúlnak a gőzhajók, melyek a Dráva és Duna között az összeköttetést közvetitik. Élénk forgalom és kereskedés bonyolódik itt le a szlavóniai terményekkel és iparczikkekkel. A Dráva tele van malmokkal. A város környékén nagyban folyik a zöldségtermelés, melylyel itt is bolgár kertészek foglalkoznak és kivitelre valót is termesztenek.

Eszék helyén egykor Mursa nevű római város állott, a melyet állítólag Augustus császár alapított és a melyben Hadrianus császár idejében az alsó pannóniai helytartó lakott. A város fekvésénél fogva a török becsapások

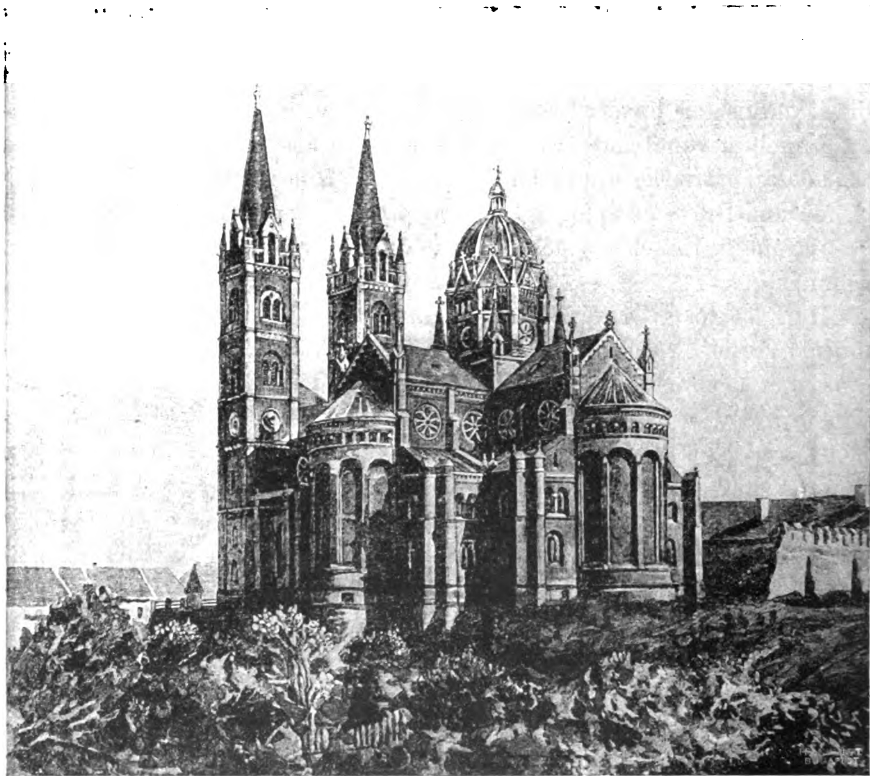
idején nagy szerepet játszott. A mohácsi ütközet előtt Szulejmán szultán bevette Eszéket is, melynek közelében hidat veretett a Dráván és innen vezette seregét Mohács alá. 1537-ben a magyarok nagy vereséget szenvedtek Eszéknél. Később is harczolt itt a kereszt a félhold ellen, változó szerencsével, míg 1687-ben a török elveszté a várost, hol azóta rendesen a keresztény sereg táborozott hadba menetele előtt. Eszék a török háborúkban tanusított derék magatartásáért 1809-ben szabad kir. városi rangot kapott.

Innen nem messze keletre van *Erdőd* (Erdut 898 l.) a Duna partján, melynek magaslatáról szép kilátás nyílik a magyar területre, a Bácskára, a villányi hegyekre, a Fruška-gorára. Az erdődi vár ma Cseh Ervin horvát miniszter birtoka. Erdőd közelében van a gombos-bogojevói gőzkomp, mely a vonatokat egyik partról a másikra szállítja. Délre fekszik a karlóczai pátriárka uradalmához tartozó *Dálja* mezőváros, 4842 lakossal. A Duna-Dráva összefolyásánál van Almás nevű falu, a mely látogatott búcsújáróhely. Ennek a vidékén kiterjedt szőlők vannak, melyek jó bort teremnek.

Ha Eszéktől a Dráván északnyugatra fölfelé hajózunk, a folyó partján találjuk *Valpót* (Valpovo). Ez közel négyezer lakosságot számláló mezőváros, melynek vasas fürdője már a rómaiak idejében is híres volt. Vára, angol parkkal és állatkerttel, Normann gróf tulajdona. Az egyik vártorony a törökök idejében mecsetűl szolgált. A mohácsi vész után Valpót folyton nyugtalanították a törökök. 1687-ben a kamara birtokába került, s III. Károly 1717-ben Prandau Péter bárónak ajándékozta. A vár a középkorban a Maróthi család birtoka volt. Itt született Katančić Mátyás Péter, ferenczrendi szerzetes, a ki a Tabula Peutingeriana földrajzi táblákat kiadta.

Valpótól a Dráva mentén tovább fölfelé haladva, a Bilo-hegy alján, nem messze a Dráva folyótól találjuk *Verőcze* mezővárost, melyről a megye nevét vette. Fontos és nevezetes szerepet játszó hely volt ez a régi időkben, melyhez sok történelmi esemény fűződik, minthogy a Mursa és Petovium (Pettau) közötti útvonalon feküdt. 1242-ben IV. Béla e helyről keltezte Zágráb városának szab. kir. városi szabadalmát. Előbb domonkosrendi, majd ferenczrendi klastrom volt itt. Verőczén volt a horvát-szlavonországi pénzverő intézet is. A vár többször gazdát cserélt. A Cillei grófok itteni birtokukból uralkodtak Szlavonián, melyet zsarnoki módon sanyargattak. Innen indúlt II. Ulászló az engedetlen Ujlaki Lőrincz megfékezésére, a Papuk-hegy lábánál épült Orahovicza-vára felé. A törökökkel vivott háborúkban sokszor látott Verőcze falai alatt török csapatokat, melyektől sokat kellett szenvednie. A vár sok viszontagság után a Pejacsevics-grófoktól a Schaumburg-Lippe herczegek kezére került.

Tovább, délkeletnek, az alsó Dráva mellékén sok várnak romja beszél a múltak eseményeiről. A Papuk-hegy lejtője alatt egyike a legszebb fekvésű váraknak *Orahovicza* (Orehovica = Dióvár), mely alatt szép helység terül el. A XIV-ik században a Horváthy testvérek bírták, a kik Nagy Lajos özvegye, Erzsébet, és leánya Mária ellen föllázadtak. Ezért Zsigmond király elvette azt tőlük és Garai Miklósnak ajándékozta. Majd az Ujlakiak vették birtokukba, s Ujlaki Lőrincz Ulászló király ellen pártot ütött, de

A DIAKOVÁRI SZÉKESEGYHÁZ.

Brankovics Vuk által megveretett, s engedelmességre szoríttatott. A törököktől elvétetvén, több birtokos kezéről végre a maczedóniai Mihaljević tulajdonába ment át. A várból csak kevés rom látható még.

Nem messze Orahoviczától fekszik *Našice* mezőváros (1947 lakos) a Papuk-hegy aljában. Ez az Eszéktől jövő vasút állomása. A közép- és újkorban szintén sok viszontagságot látott vára jelenleg a Pejacsevics-családé. A XIII. században ezen a helyen állott a templomosoknak kolostora,

melyet a rendnek 1312-ben történt eltörlése után birtokaikkal együtt a máltai lovagoknak adományoztak.

Eszéktől délnyugatnak, a Djel-hegység és a pozsegai katlan nyúlványának lábánál van *Diakovár* (Djakova) mezőváros (5335 l.), melytől nyugatra a Ribnjak patak folyik. E helyen már a rómaiak idején volt egy kis község, Certissa, de a népvándorlás idején elpusztúlt s csak a XIII. században tesznek újra említést róla, mikor Kálmán, IV. Béla király testére, mint Szlavónia herczege, a király beleegyezésével a községet nagyterjedelmű birtokkal a boszniai püspöknek ajándékozta, kinek utódai aztán állandóan ide telepedtek. A török hódításkor a már virágzóvá növekedett község is török kézre jutott, s csak 1687-ben került vissza a magyar korona alá. A múlt század elején itt a püspöki székesegyház mellé papnevelő intézet, s bölcseleti és hittudományi tanfolyamú liczeum alapíttatott. Diakovárnak ékessége a püspöki palota melletti díszes székesegyház, melyet Strossmayer püspök építtetett s mely 16 évig tartó építés után 1883-ban avattatott föl. A vegyesen román és gót stílusban épült székesegyház latin keresztet ábrázol, melynek törzse a főhajó, karjai a kereszthajók, s úgy ezek mint a főhajó apsisokban végződnek és 62 m. magas kupolával vannak födve. A két torony 84 méter magas. A templom belsejét művészi becsű festmények díszítik. Orgonája, 3000 síppal, a ritkaságok sorába tartozik. A községnek, bár nem nagy és nem népes, élénk forgalmú a kereskedése. Diakovártól egy órányira van *Gara* (Gorjan 1703 l.) község, melynek egykori vára Gara Miklós nádor birtoka volt. Ide menekűlt 1386-ban Nagy Lajos özvegye, Erzsébet, és leánya Mária, az összeesküvő horvát urak elől, kiknek élén a két Horváthy testvér és Palizsna János perjel állott. Az összeesküvők csapata az erdő rejtekéből kitörve a kiséret élén lovagló Gara nádort és Forgácsot lekaszabolta, s a királynőket foglyúl ejtve, innen Novigradba hurczolta.

A szlavóniai síkságnak, mely a Duna, Dráva és Száva folyók között terűl el, Diakovár vidékén van a közepe, melyet északnyugati irányban a Papuk- és Bilo-hegység határol, s a melynek keleti felében teljesen elszigetelten emelkedik a Duna fölött a Fruška-gora. Diakovár vidéke már a síkságnak emelkedettebb részén van, hol a síkságból alacsony dombhullámok emelkednek ki. A szlavóniai síkság, mely a már ismertetett Szerém és Verőcze vármegyék területén vonúl végig, egészen olyan természetű, mint a magyar alföld, vagyis teljesen rónaság. Az 1800 km^2 területen csak itt-ott mutatkozik csekély hullámos emelkedés. Diakovár és Vinkovce felé a talaj kissé emelkedik s mintegy két részre, keleti és nyugati medenczére osztja a síkságot, mely vízerek sűrű hálózatával van átszelve. A pozsegai hegyekből kinyúló magaslatok lejtősen ereszkednek alá a lapályra és hullámos dombokban vesznek el. A síkságon nagy ho-

mokbuczkákat hordott össze a szél, épúgy, mint az Alföld déli vidékén. Az eső behatása folytán ezekből a homokbuczkákból keletkezett a lősz, mely a síkságot ma elborítja és termékennyé teszi.

Pozsegamegye, Szlavonország harmadik megyéje, Verőczemegyétől délnyugatra fekszik; délen a Száva folyó határolja, tőle nyugaton Zágráb, északnyugaton Belovár-Kőrösmegye terül el. A megye talaja legnagyobb részt hegyes. Északon a Bilo-hegység folytatását képező Papuk-hegység, ettől délre a Psunj-, keletre a Djel-hegység borítja területét. A hegységektől délre a Száva mentén a Posavina-síkság fut végig keskeny szalag alakjában és élesen elválik a hegység lábától. Az említett magaslatok kerülékalakú völgykatlant (pozsegai katlan) zárnak körül, melyet az Oljama és Londja folyók öntöznek. A pozsegai katlan, mely három oldalról zárt

POZSEGA VÁROS.

és csak déli irányban, a Száva síkja felé nyitott, mint igen védett terület, nagyon kedvező éghajlati viszonyokkal s rendkívül dús növényzettel ven megáldva. A katlan fölött emelkedő hegyek nem érik el az ezer méter magasságot s a tetőkig fákkal és cserjékkel vannak borítva. Kiválóan szépen tenyészik a bükk és tölgy, melyek nagy erdőket alkotnak. A völgykatlan pedig nagyon változatos, gazdag vegetácziójú. Hímes rétek, dús pázsit borítják az egész völgyet. Bőven terem benne a gabona, s vannak szép gyümölcsösei, különösen sok és kitűnő szilvája, melyet külföldre is nagy mennyiségben szállítanak. Ennek a völgykatlannak, melyet joggal neveznek Szlavónia gyöngyének, főhelye *Pozsega* város. Ez a megyének is székhelye (4988 lak.) az Orljava folyó mellett, hová a Zágráb-zimonyi fővonalból kiágazó szárnyvasút vezet, mely itt végződik. A szépen épült város már a rómaiak idejében is megvolt, de csak később

kezd szerepelni. A XIII. században a pécsi egyhazmegyéhez tartozott, s a kalocsai érsek megvásárolta. Mikor a törökök Szlavóniát meghódították, ezt a helyet tették itteni birtokaik középpontjává. A város és vidék birásáért mindkét részről sok vér folyt. Pozsega fölszabadítása körül emlékezetes nevet szerzett magának Imbrišinović Péter, ferenczrendi szerzetes, a ki 1689 márczius 12-én vitézűl viselte magát a törökökkel szemben, mikor tőlük a várost visszavette. A zágrábi érsekség alá foglalt helységet 1791-ben szabad királyi várossá emelték; vára elpusztúlt, a város pedig szép föllendülésnek indúlt s a magaslatok lejtőin festőileg épült föl. Szép középületei, a megyeház, törvényszék, főgimnázium, mely a XVII. század elejéből való, templomai, kolostorai nagyon emelik, a lakossága pedig nagy kereskedést folytat különösen házi iparczikkekkel. Környékén szép kiránduló helyek kinálkoznak.

A Pozsegai völgykatlantól délre elterülő Szávasikságból (Posavina) nagy és jelentékeny terület tartozik Pozsegamegyéhez. A Száva Horvát-Szlavonországnak főfolyója, s az országot északnyugattól délkeleti irányban szeli át, de később mint határfolyó hömpölyög az ország és Bosznia, továbbá Szerbia között. Nagy fontosságúvá lesz a folyó azáltal, hogy számtalan mellékfolyója van, melyek messzefekvő vidéket kötnek össze Horvát-Szlavonországgal. Az aránylag keskeny Szávavölgy legkisebb szélessége Szuszednél (Sused) 4—5 km., Bródnál 7 km., legszélesebb (45 km.) Rajevo Selonál. Pozsegától délre az Orljava folyó nagy vízbőséggel hozza le a pozsegai katlan vizeit a Szávasikságra, melynek keleti végén, majdnem a megye határán fekszik a hadászatilag és földrajzilag is fontos *Bród* város (7310 l.) a Száva balpartján, szemben Boszna-Bróddal. A városnak, mely a rómaiak korára tudja visszavinni eredetét (Marsonia), viszontagságos múltja van. Fontossága abban állott, hogy csomópont volt a nyugattól kelet felé vezető útvonalon. Minthogy a Száva kiáradásától sokat kellett szenvednie, újra meg újra átépítették és megerősítették. Hadászati nagy fontosságát a törökök is fölismerték és csakhamar elfoglalták és bírták addig, míg 1691-ben Szavójai Jenő azt tőlük elvette. A szlavóniai határőrvidék fölállításánál a péterváradi és gradiskai kapitányságon kívűl itt szervezték a harmadik kapitányságot, s mindhármat az eszéki főparancsnokság alá helyezték. Idők jártával vesztett jelentőségéből és egyszerű határőrvidéki faluvá sülyedt. 1820-ban szabad község lett és városi tanácsot kapott. Nagyobb föllendülést Bosznia elfoglalása óta tapasztalhatni, a mikor az osztrák-magyar csapatok 1878-ban Philippovics táborszernagy parancsnoksága alatt itt keltek át a Száván és indúltak Szarajevóba.

A Diljgora-hegység végső nyúlványai majdnem a Száváig vonúlnak le, s ezáltal mintegy természetes gátat alkotnak a Száva áradásai ellen és

elzárják a Száva keleti medenczéjét a nyugatitól. A helynek hadászati fontosságát ez a természeti körülmény csak növeli. A Száva-mellék mocsaras lapályain pompásan díszlik a szilárd mocsári tölgy, melyet e vidék erdeiből nyernek és dongákká átdolgozva, Fiumén át nagy mennyiségben szállítanak az Ádria hajóin Francziaországba, Afrikába és Amerikába. Ha Bródtól a Száva folyásán fölfelé nyugati irányban folytatjuk utunkat, találjuk *Ó-Gradiskát* és *Uj-Gradiskát,* melyek régi jelentőségükből sokat veszítettek. Pozsegától nyugatra, a Psunj-hegy lejtőjén, a Pakra folyó mellett épült *Pakrac,* a Barcs-pakraci vasút állomása. Csinos mezőváros (2762 l.), melynek közepén még meglehetős karban van régi vára, mely 1530. táján gróf Zrinyi Miklós birtokában volt. Pakrac görögkeleti püspök székhelye, s van tanítóképző-intézete is. Szomszédságában *Lipik* fürdőhely virágzik, melynek 64° C. hőfokú jódtartalmú vize különösen görvélyes bajokban nagy hatású. A fürdő főként újabb időben nagyon föllendült. Versenytársa *Daruvár,* mely vasúton egy órányira fekszik Pakractól, az Ilova völgyében. Vasas hőforrásai már a római korban is ismeretesek és látogatottak voltak. Ma kevesen keresik föl. Lipik-fürdő, mely egy és ugyanazon tulajdonosé, rég háttérbe szorította a daruvárit.

Belovár-Kőrösmegye határa északon a Dráva folyó, mely Magyarországtól választja el. A többi világtájakon nincsenek természetes határai. Keletre fekszik Verőczemegye és Pozsegamegye, melytől részben az Ilova folyó választja el, délen Zágrábmegye, mely között egy darabon a Lonja folyó alkot határt, nyugaton ugyancsak Zágrábmegye a szomszédja, északnyugaton pedig Varasdmegye határolja. A megye területén a közel hétszáz méter magas Kalnik-hegység vonúl el északi irányban, hozzá csatlakozik a szelid Bilo-hegység, mely északnyugatról délkeleti irányban halad és utolsó szakaszában ennek a gerincze képez határvonalat a Szerémmegyéhez tartozó Dráva völgye (Podravina) és a megye között. A megye déli részében a Glogovnica, Čazma, Lonja és Ilova folyók által körülzárt lapályból majdnem elszigetelten emelkedik a Garič-hegység, melynek legmagasabb csúcsa 489 méteres. A megye talaja tehát vegyesen hegyes és sík föld. A lapály hullámos dombvidékből áll, mely nemcsak gabonatermelésre jó, de gyümölcs- és szőlőtermelésre is alkalmas. A Kalnik-hegy déli lejtőjén láthatók *Kemlek* (Kalnik) község és a hasonnevű várnak romjai, melyek három kornak nyomait viselik magukon. Nagyon sok gazdája közül megemlíthetők: Cillei Borbála, Tvartkó bosnyák király, Brankovics Vuk szerb deszpota, Korvin János herczeg és Alapi Boldizsár, mely utóbbinak családjáról Istvánffy Miklós történetiró kezére szállott. Legújabban a Keglevics- és Patacsics-családok is bírták. Nem messze Kalniktól délre, a Koruska-pataknak a Glogovnica folyóba ömlésénél van *Kőrös* (Križevci, Kreutz), régi szab. kir. város (4408 l.). A csinos város görög-

katholikus püspöknek székhelye, szép székesegyházzal, s római katholikus plébániával, mely hajdan pálos kolostor volt. A szent-keresztről nevezett sír-templom a legenda szerint azon a helyen épült, a hol egy leány valami kút fenekén aranykeresztet talált. A város már nagyon rég lett a megye székhelyévé s Gutkeled bán idejében kiváltságokat nyert, melyeket IV. Béla és Nagy Lajos királyok megerősítettek. Zsigmond király, nejével Máriával, kétszer is időzött benne. Kőrös határában 1591-ben a törökök nagy vereséget szenvedtek. A XVIII. század utolsó felében a svidnicai görög-katholikus püspök megkapta a tkaleci jószágot Kőrös mellett, s 1801-ben a püspökség székhelye ide tétetett át. Kőrös a Budapest-fiumei vasútnak állomása és Belováron át szárnyvonal köti össze Verőczével.

KŐRÖS (KRIŽEVCI).

Belovár (6056 l.) a hasonnevű patak mellett szabályosan épült kis város, kegyesrendi kollégiummal, alreáliskolával stb.

A kalniki hegység egyik északi völgyében van *Apatovac* helység, savanyúvízforrással. Nem messzire innen van *Glogovnica* község, a hol a XIII. században a templomosoknak kolostora állott. *Verbovec* (1525 l.) ma jelentéktelen község, a Budapest-fiumei vasút vonalán, de a Zrínyiek idejében vár állott itten. Északkeletre Kőröstől, a Budapest-fiumei vasút mentén, ott, a hol a Bilo-hegy a Kalnik-hegységgel érintkezik, erdős vidék terül el, mely a Kaproncza völgyébe vezet. Itt mocsaras, egészségtelen vidéken van *Kaproncza* (Koprivnica) szabad királyi város (7078 l.), élénk kereskedéssel. Régi vára a Németújvári grófoké volt a XIV. században. A ferenczrendi kolostor már a XIV. századból való. Kaproncza a Nagy Lajos özvegye Erzsébet és leánya Mária, s a horvát urak közötti villongásban az előbbiek pártján volt, hálából azokért a kivált-

ságokért és vásárjogért, melyeket a kapronczaiak Nagy Lajos királytól kaptak, a ki két ízben is tartózkodott itten. Cillei Borbála is lakott Kapronczán, mely férjének, Zsigmond királynak birtokába jutott. Később Cillei Ulrik két más várossal együtt eladta III. Frigyes császárnak; majd Korvin János kezén találjuk. A mohácsi vész évében gyűlés volt itt, melyen Frangepán Kristófot az ország kormányzójává és védőjévé választották. Kapronczától délkeletre vannak *Novigrad, Virje, Gjurgjevac, Klostar* és *Pitamac* községek. A megye déli részében van *Kutina* mezőváros (1903 l.), a Lonja és Ilova egyesülésétől északra, mocsaras vidéken. Tovább északra van *Ivanić-Klostar* község (1009 l.), nagy ferenczrendi kolostorral. A megye nyugati szélén *Ivanićgrad* (Ivanics vár) emelkedik, a Lonja mellett.

Varasdmegye Horvát-Szlavonország nyolcz megyéje között a legkisebb, de a legsűrűbben lakott területű. Határai északon a Dráva, mely Magyarország felé természetes határa, továbbá Stájerország, melytől egy darabon a Dráva választja el, aztán a Macelj-hegység, melynek gerincze nyugati irányban is lenyúlva, folytatólag Stájerország felé alkot határt; délen vele Zágrábmegye határos, keleten a Kalnik-hegység gerincze választja el Kőrös-Belovármegyétől. A megye legnagyobb részét hegyek borítják. Északon és keleten a Macelj-hegység nyúlik át Rohitsch környékéről egészen a Dráva folyóig. A hegység keleti oldala Varasdmegyében terjed el; legmagasabb csúcsa csak 522 m. Mészkő szikláiban van a Trakošćan-tó. Délfelé, ennek folytatásaképen terjed a Kostelj-hegység, melyet keleten a Krapina és Krapinica zár el. A megye területének közepén vonúl végig nyugattól keleti irányban az Ivančica-hegység, mely a Krapinica és Bednja forrásvidékétől keletre és délkeletre a Lonja forrásvidékeig húzódik. Keleti folytatásában a Kalnik-hegységgel érintkezik, mely utóbbinak északnyugati lejtője a megyéhez tartozik. A kalniki hegységet az Ivančica-hegységgel a teplici hegység köti össze, mely a Bednja és Teplic völgyei között terjed, s az előbbieknél sokkal kisebb és alacsonyabb. A megye északi részét a Dráva mossa, mely között és a Varasd-teplici hegyek lejtői között csak keskeny területű síkság vonúl el. A Drávába szakad a Bednja folyó, mely a Trakošćan-tóból ered és Légráddal átellenben szakad a Drávába. A Sotla a Macelj-hegységben ered s a megye határán halad tova és szakad a Szávába; a Krapina az Ivančica- és Macelj-hegység vizeit veszi föl magába és Zágrábmegyében szakad a Szávába. Ugyancsak a Szávába ömlik a Lonja, mely az Ivančica- és Kalnik-hegység között ered és déli irányban haladva, fölveszi a Glogovnicát és Čazmát. A Lonja nagyobb részében Kőrös-Belovármegyének a folyója.

A hegygyel és vízzel bőven ellátott megyének termékeny szép völgyeiben a gabonán kívül jó bor is terem. A hegyeket, s különösen azok lejtőit

erdők borítják. A megye hévforrásokban bővelkedik, melyek már régi idők óta fennálló fürdőket táplálnak gyógyító erejű vizükkel. Székhelye *Varasd* (Varašdin), régi szab. kir. város (12.930 l.), termékeny, kies völgyben, mely Magyarország felé nagyon kiszélesedik. Árnyas utak vezetnek a városba, mely elég szabályosan épült. Minden háznak van kertje. A XII. században már emlités van róla. Imre király itt fogta el és záratta a szomszéd Kene-várába testvérét, a pártütő Endrét, a ki később mint II. Endre uralkodott és Varasdot hálából azért. hogy hű maradt hozzá, szab. kir. várossá emelte. A tatárjárás alatt elpusztúlt várost IV. Béla újra fölépítette. Zsigmond király alatt Varasd-vára a Cilleiek kezére került, majd Korvin János birtokába ment át. Később az Ungnadoké lett, s az ő révükön házasság útján jutott az Erdődy-család tulajdonába, mely ma is

VARASD-VÁRA.

birja. A szép városnak nevezetesebb épületei az Erdődyek kastélyán kivűl a ferenczrendi kolostor, az orsolya-zárda, a csinos szinház, a főgimnázium, a plébániatemplom és az izraelita imaház. A városnak több kulturális intézménye van, mely a lakosság műveltségéről tesz bizonyságot. Hanyatlásnak indúlt kereskedelme a vasút kiépítése óta némi lendületet vett.

Varasdtól 13 kilométernyire van *Varasd-Teplic* (Varaždinske-Teplice) község (1180 l.), a Kalnik-hegy alatt, a Bednja folyó völgyének bejáratánál. Meleg kénforrásai (58° C.) már a rómaiak idejében ismeretesek és nagyon látogatottak voltak. Már Plinius említi e források gyógyító erejét. A XII. században a káptalan birtokába jutottak, s azóta annak a kezén vannak. A fürdők jó karban vannak s a fürdővendégek kényelméről és jó ellátásáról kellően gondoskodnak. A gesztenyefákkal beülte-

tett parkban nagy medenczéből bugyog föl a forrás, mely naponkint 40 ezer hektoliter vizet ád. A kéntartalma oly nagy, hogy sűrű lerakodást hagy maga után. A fürdőt csúzos bántalmaknál tartják különös gyógyerejűnek; ezenkívűl a közeli rétek iszapját is használják gyógyítás czéljaira. Varasd-Teplic a Csáktornya-zágrábi vasút hasonnevű állomásától kocsin félóra járás.

A Bednja völgyében tovább északkeletre találjuk *Ludbreg* helységet (1648 l.), hol a Bednja már a Dráva síkjára ér. A Kalnik-hegy északi nyúlványai itt ereszkednek le a Dráva síkjára és festői erdős mélyedéseket alkotnak. Ezen a dombos, erdős és lapályos területtel váltakozó szép vidéken is voltak a gazdag templomosoknak jószágaik és klastromaik. *Rasinja* falu volt egyik birtokuk.

Varasdtól a bednja-völgyi vasút mentén érjük *Ivanec* helységet (1076 l.) a Bednja völgyében, az Ivančica lábánál; egykor bányászatáról volt híres. Tovább a vasút mentén van *Lepoglava* község (931 l.) a Bednja völgyének északkeleti végén, hol egy kúpalakú elszigetelt magaslaton Horvátország fegyintézete emelkedik. Ez a hely a múltban nevezetes szerepet játszott. A középkorban a Bebek-család fészkelt e várban; mikor pedig ez a család kihalt, a Cilleiekre szállott, kiknek egyik sarja, Hermann, meghívására a pálosok itt kolostort alapítottak 1400 körűl. Később a vár és birtok Korvin Jánosra szállott, a ki a törökök által fölgyújtott klastromot és templomot újra fölépítette és megerősítette. Végakarata szerint itt nyugszanak az ő és fia Kristóf porai a főoltár előtt. A templomban láthatók a Korvin, a Frangepán és Erdődy családok czímerei. A vár egykori urai nagy birtokokkal ajándékozták meg a kolostort, mely Horvátország leggazdagabb szerzetesházai közé tartozott. A Mátyás király és más főurak adományából származó egyházi műkincsekből olyan gazdag gyűjteményt hordtak össze Lepoglavában, hogy messze földön ritkította párját. Mindezeket a nagy kincseket a pálosok rendjének föloszlatása után elhordogatták innen. A templom mai állapotában, két századon át eszközölt hozzátoldások által, elveszítette eredeti stílszerűségét és nagy épülettömeggé nőtte ki magát. A klastrom vagyona a csázmai káptalanra szállott, mely később Varasdra tette át székét. 1854-ben az állam vette át az épületeket a káptalantól és abban több száz fegyencz számára fegyházat rendezett be.

A Dráva völgyének legszebb ékessége *Trakostyán*-vára, mely a Bednja által körűlzárt harántvölgynek egyik festői szikláján épült. A tornyos és ormós lovagvár a legszebbek közűl való. A Bednja itt pompás tavon foly keresztűl, s a vár előtti szép rétséget szeli át. A gróf Draskovics-család tulajdonát képező vár a múlt század közepe óta a régi tervek alapján átépíttetett, s most az országnak egyik vonzó látványos-

sága. Változatos története visszanyúlik a legrégibb időkbe. A hagyomány szerint már a rómaiak idejében vár állott e helyen, mely a történelmi időkben mint királyi birtok szerepel. Zsigmond királytól kapták a Cilleiek, a kiknek nagyon sok váruk volt Horvátországban. A Trakostyán név Drachensteinnak (Sárkányvárnak) az elferdítése; ezen a néven fordúl elő a XVI. században, a mikor a Draskovicsok kezére került. Első tulajdonosa volt György, a kinek anyja Utjesenich (Martinuzzi) György bibornoknak nővére volt, a ki a nevezettet nagybátyja nevelésére bízta. A Draskovicsok e várral együtt nagy birtokoknak lettek uraivá, de a török időkben sok jószáguktól kellett megválniok, egyedűl csak Trakostyán-vára maradt meg változatlanúl tulajdonukban. A Zrínyiekkel rokonságban álló Draskovicsok e vár miatt perben is állottak a Zrínyiekkel. A gróf Draskovics-család a «trakostyáni» előnévvel is él.

TRAKOSTYÁN-VÁRA.

Varasdmegyének és Horvátországnak határozottan legszebb része az a hegyektől elzárt kis terület, melyet *Zagorjé*nek (Hegyentúlnak), vagy horvát Svájcznak is neveznek. Ez a terület a megye legnyugatibb szélén, a stájerországi határon van, a hol az alpok átnyúlnak Horvátország területére, s a hol a horvát nép a rokon szlovénekkel találkozik. Ez a Krapina-folyó által körűlzárt 1500 négyszögkilométernyi terület a többitől egészen elütő, magában önálló jellegű vidék, s olyanforma elszigeteltségű, mint a pozsegai katlan. Valamint ott az Orljava, itt a Krapina veszi magába a vidék összes vizeit és szállitja le az elzárt területről a délfelé nyitott résen a Szávába. A Zagorje katlanát az Ivančica, a Strahinčica, s a Kostelj hegylánczolatai és a zágrábi hegység zárják el köröskörűl. Nyugat felé a katlant környező hegyek nagyobb rést hagynak, úgy hogy az Stájerország felé mindinkább kiszélesedik. A Krapina folyó az Ivančica-hegység déli részében ered, magába veszi a Macelj-hegységből fakadó Krapinicát, s

aztán az egész völgykatlant átszelve, Szuszednél szakad a Szávába. A völgykatlannak kialakulása szorosan összefügg a folyónak vájó és kotró, romboló és alkotó munkájával. A vidék hőmérsékleti viszonyai nagyon változatosak. Míg egyrészt magas hegyekkel való zártsága enyhe éghajlatot teremt, s különösen hosszú és szép őszt hoz, addig az északi szelek sokszor nagyon kemény telet okoznak; a nyár rendesen igen meleg. A növénytenyészet is az éghajlat befolyása alatt áll. A Krapina völgyében a himes rétek s a legelők lépnek túlnyomóan előtérbe; a szántóföldek nem nagyon termékenyek, s a zagorjei földmíves csak nagy fáradság árán tud boldogúlni. Ellenben a hegyek lejtői dús erdőkkel vannak borítva, s a fatermeles gazdagon jövedelmező foglalkozása a vidéknek. Ennél sokkal fontosabb a föld belsejének a kincse. A Zagorjét környező hegyekben bőven van kő- és barnaszén, melynek termelése mindinkább föllendűl; évenkint átlag kerekszámban 90 ezer métermázsa kőszenet bányásznak. A radoboji szénbányák termékét ma nem igen értékesítik. *Radoboj* község határában igen érdekes kövületek találhatók, melyeket nagyon szívesen vásárolnak a szakemberek és gyűjtők. A Zagorje vasúttal van átszelve. A Zaprešictől Zabokon át Varasdra vivő fővonal, a Felső-Zagorjén halad át. A Krapina mentén vivő vasút egész hosszában szeli át a kis Krapina völgyét. A fővonalból Zabokon eltérő vasút egész Krapináig halad, mely egyúttal végállomás is. Innen csak nehány kilométernyire van a Veternica lábánál levő Golubovec, mely viszont a bednja-völgyi vasútnak végállomása.

Zagorjéban ezenkívűl jó országutak is vannak, melyek Zágrábból kiindúlva, festői vidéken visznek át Stájerországba. A völgykatlant barátságos, vendégszerető nép lakja, mely az idegennek kellemessé teszi az utazást és tartózkodást.

Zagorje felerészben Zágrábmegyéhez, felerészben pedig Varasdmegyéhez tartozik. Az utóbbi a tulajdonképeni, vagy Felső-Zagorje, a Krapina forrásvidékénél kezdődik, Budinščicánál, az Ivančica déli lejtőjén. Ezt a hosszúkás négyszögű területet északon az Ivančica fővonala, keleten és délen a Krapina völgye, nyugaton a Sutla határolja. Budinščica vasúti állomástól hullámos dombokon át visz az út *Hraščinába*, mely a gróf Draskovics-család birtoka. Nevét az 1751 május 26-án esti hat órakor hullott két meteor tette hiressé; az egyik 40, a másik 9 kilogrammos volt. A nagyobbik darabot Klobusiczky zágrábi püspök a bécsi cs. és kir. udvari múzeumnak ajándékozta, melynek ma is egyik érdekességét képezi. E helytől északra van *Zajezda* község, a XVI. században épűlt és még ma is jókarban levő kastélylyal.

Felső-Zagorje főhelye *Zlatar* (1281 l.), termékeny vidéken, a Zlatarčica-patak mellett. Az Ivančica-hegy vonalán a várromok hosszú sorát lehet látni, melyek e vidéknek a régi korban való fontos voltáról tesznek

tanúságot. Ma elhagyatva állanak és csak festői díszét képezik a természeti szépségekben gazdag vidéknek. Zagorjénak a török uralom idejében csakugyan nem kis szerep jutott. A törökök elől a déli vidékekről elmenekült gazdag és előkelő családok itt kerestek oltalmat a hegyeknek nehezebben hozzáférhető völgyeiben és magaslatain. Zlatar vidékén barnaszén nagy mennyiségben található; tűzálló jó agyagából kitűnő téglát és cserepet égetnek. Egy órányira van a kis *Sutinsko*-fürdő, melynek hőforrása 37° C.

Ha Zaboktól a zagorjei vasút mellékágán északnak utazunk, 17 kilométernyire a kiágazástól *Krapina* mezővárosba érünk (1275 l.), mely a 847 m. magas Strahinčica lábánál fekszik és Zagorjénak főhelye. A völgy itt már nagyon összeszorúl, de azért a kis helység még elég kényelmesen helyezkedik el a sziklák oldalain. Krapina szűk völgyének festői szépségét nagyban emelik azok a csupasz sziklafalak, melyek élénk ellentétben állanak a sűrű erdők zöldjével a völgy oldalain. A kis mezővárosnak fontos szerep jutott Horvátország történetében. Gaj Lajos lelkesen magasztalja szülőhelyét, melynek nevezetességeit egy jeles monografia is behatóan méltatja. Gorjanović tanár egyik barlanglakásban emberi csontvázakra akadt, melyeket az ősember maradékának tart. Találtak itt oltárköveket is a római korból, s a pogánykorból való várfalakat. Krapina várához fűződik egy népmonda is, mely szerint Krapina volna az összes szláv népek bölcsője. Birták a várat többek között a Cilleiek is, kiktől Korvin János kezére került. A herczeg itt élte mézesheteit Frangepán Beatrixszal és itt halt meg 1504-ben, 31 éves korában. Halála után a vár a Frangepánoké lett. A XVI. század vége felé, a parasztlázadás idejében sokat szenvedett. A török uralom alatt e védett helyen többször ült össze a horvát tartománygyülés. Nevezetesebb épülete a XIV. századból való kéthajós csúcsíves plebánia-templom. A Trški Vrh hegyen épült templom, csodatévő Mária-képe miatt búcsújáróhelye a vidéknek. A templomtól szép a kilátás a völgyre és a szomszéd hegyekre. A ferenczrendiek szerény kolostorának templomában vannak eltemetve gróf Keglevics Péter és Bedekovics Gáspár. A várkastély, az erődítvények romjaival és a természetes barlanggal meredek sziklás lejtőn vannak, s a távol ködébe vesző múltnak sok nevezetes eseményéről regélnek. Gaj Lajos költőnek és írónak, a város szülöttének, csinos mellszobrát 1891-ben leplezték le.

Krapinától nyugatra van *Krapina-Teplic* (Krapinske-Teplice, 439 l.) község. Ez nevezetes fürdőhely, melyet nyaranta igen sokan látogatnak. A több forrásból fölbugyogó víz hőfoka 41—43° C. és összetételében a gasteini, wildbadi és ragatzi vizekhez hasonlít. A régebben Keglevics és Orsics grófok birtokában volt fürdő mai tulajdonosa alatt kényelmes

berendezést kapott, s a modern fürdőtelepek közé emelkedett. A fürdő környékén több főúri kastély van, így a Draskovics grófoké; s a dombos vidéken elszórtan számos falu népének házait látjuk az erdős lejtőkön és hegyoldalakban. A 4—500 méternyi magaslatok is sűrűn vannak borítva lakóházakkal. E völgykatlant északon és nyugaton a Sutla zárja be, melynek nagy ívezete Zagorjénak nyugati határát alkotja. A Sutla északi oldalán van Rohitsch-Sauerbrunn, Stájerországnak látogatott fürdőhelye. A Horvatski patak völgyében van *Desinić* falu (340 l.), közel a Nagy-Tábor várkastélyhoz. E helyről való Veronika, az a szépséges falusi leány, a ki a monda szerint annyira megigézte Cillei Frigyest, hogy miatta nejét, a Frangepán családbeli Erzsébetet, Krapinában meggyilkoltatta. De nem volt áldás ezen a házasságon, mert Frigyes atyja, Hermann, elfogatta a nőt, s mint boszorkányt fürdőbe fojtatta.

A Krapina közelében levő *Radoboj* község (1455 l.), mint geologilag nevezetes lelhely, nagy hírnévre tett szert. A község szénbányái nem igen jutalmazták meg a rájuk forditott munkát; de a tudományra sokkal gyümölcsözőbb eredményre vezettek, mert a vidék átkutatása sok kövült állat- és növény-leletet hozott napvilágra. Az őskőzetek, mészkövek és márgarétegek szűk területen érintkeznek itt egymással. A mintegy 20 méternyi vastagságú márgarétegben vannak a kén és számos kövület lelőhelyei, melyek nagyon könnyen megközelíthetők, s gazdagon jutalmazzák a kutatók fáradságát. «Az itteni kövűlt növényvilág 280-nál több fajt számlál, a melyekből virágok és termések is vannak a maradványok között; a mintegy 200 fajra rúgó állatvilágban kivált a hártyás szárnyúak és a kétszárnyúak számosabbak», írja Hranilovics Henrik.

A Kosteljina forrásvidékén, mely Stájerország felé ívet ír le a Sutla körül, a Sutla bal partján, szemben Rohitsch-csal, van *Kis-Tábor* község, s alatta a stražai üveghuta. Valamivel odébb nyugatra szénbányákat tártak föl. A Sutla irányában haladó Cesargrad alatt van *Klanjec* mezőváros (642 l.), melynek környéke földtani szempontból szintén érdekes. A Máriagoricai dombok kőszenet, Lajta-meszet és szármát-rétegeket tartalmaznak.

Zágrábmegye a nyolcz között a legnagyobb; háromszorta nagyobb mint Varasdmegye, de lakosságra nézve ennek jóval mögötte áll. A megye északon és északnyugaton Krajnával határos, a melytől az Uszkók-hegység különíti el; északon határos még Varasdmegyével is, keletre pedig Kőrös- Belovármegyével, melytől egy darabon a Lonja folyó választja el, mely Pozsegamegye területén a Szávába szakad. Délen egy darabon az Una folyó vágja el Boszniától, aztán a Zrinyi-hegy mentén halad a határ. Nyugaton Modrus-Fiume felé jó darabon nincsenek természetes határai; de aztán előlép a Dobra, mely az Uszkók-hegységgel együtt Krajna felé alkotja a választóvonalat.

Zágrábmegye hegyei az Alpoknak nyúlványai, melyek nyugaton a stájerországi és krajnai határhegyekkel azonosak. A szomszéd országokból átnyúló hegységek közűl az északi lánczolat a Dráva és Száva között nyugat-keleti irányban halad és a szirmiai síkságon lapúl el. Ezzel az ággal, mint az Ivančica, Bilo, Papuk-, Psunj- és Djel-hegységekkel, már találkoztunk. Ide tartozik a Zágráb északi szélén elvonuló Sljeme-hegység is, mely mögött a Zagorjei völgykatlan van. A déli rövidebb ág, mint a krajnai Gorjanci folytatása, Uszkók-hegység néven a Száva és Kulpa között terűl el, s a két folyó összeömlésénél végződik. Mindkét ág a középhegységhez tartozik, mert legmagasabb csúcsa alig éri el az 1500 métert. Ezeket a hegyeket lomberdők borítják, s majd mint kúpok, majd mint keskeny, hosszú lánczok lépnek föl, melyekhez alacsony dombvidék csatlakozik, átmenetet adva termékeny völgylapályokra. A zágrábi hegység, a Krapina és Lonja között elválva a fővízválasztótól, a Száva felé vonúl és ott, a hol a Krapina Szuszednél a Szávába szakad, mindkét folyó felé ellapúl. Ez a kiágazás több kilométer hosszú és legmagasabb csúcsa, a Sljeme, 1035 m. magas. A hegységben fakadó patakok párhuzamosan tagolódó völgyeket alkotnak, melyek a zágrábi síkban végződnek, míg a vizek a Szávába ömlenek. A Krapina vízterülete, a mint láttuk, az Ivančica, a Száva és a zágrábi hegység között a Zagorje nevű völgykatlan, termékeny talajjal, szőlőkoszorúzta hegyoldalakkal, s gazdag természeti szépségekkel. A Száva és Kulpa között a Krajna-horvátországi, illetve žumberaki határon a *Gorjanci* nevű, erdőborította hozzáférhetetlen középhegység terűl el, mely északnyugat és délkelet felé meredeken esik le, s a Kulpa-völgyet a Gurk völgyétől választja el. Legmagasabb csúcsa a Sveta Gera, egyszersmind a legmagasabb emelkedés a Dráva és Kulpa között. A Gorjanci és Zágráb-károlyvárosi út között elterűlő hegység az okiči kastély után *okići* vagy *samobori-hegység* nevet is visel. A hegyen bükk és gesztenye terem, a lejtőkön szőlő. Legmagasabb csúcsa a *Plešivica*, Samobortól délre. Ettől a hegységtől egy alacsonyabb nyúlvány ágazik ki, mely mint erdőborította dombláncz húzódik a Kulpának a Szávába való beszakadásáig, s a két folyót egymástól elválasztja. Ezek a vukomeri dombok.

A lapályok a folyók mentén haladnak. A Száva-lapálylyal már előbb is találkoztunk. Ez a Száva mindkét partján a Sutla torkolatától kezdve húzódik át Zágrábmegyén, s az Unának a Szávába való ömlésénél ér véget. Zágráb alatt terűl el a 24 községet magában foglaló Turopolje (Túrmező), mely Kőrös, Belovár és Ladislava felé tolódva, egy nagy katlanszerű lapályt zár be. Sziszek és a Lonja torkolata között a Száva balpartján terűl el a Lonjskopolje, Horvátország legmélyebb területe. Ez a mocsaras vidék részben a Moslavina-hegységig nyúlik. A Száva mély

földje az Ilova, Pakra és Orljava völgyeiben ágazik szét és a Száva torkolata felé mindinkább kitágúl. A Kulpa balpartján, Károlyvárostól Jaska felé, háromszög alakjában a Pokupje-síkság terjed el; a Petrinja és Sziszek közötti dombvidék szintén egy kis lapályba megy át, mely a Lonjskopoljéhez csatlakozik.

A megye vizekben igen gazdag. A *Száva* a Sutla torkolatánál lép horvát területre és Jasenovacnál, az Una torkolatánál hagyja el az országot. Kis darabot kivéve, egész folyása Zágrábmegye területére esik; azontúl határfolyó az ország, valamint Bosznia és Szerbia között, s Zimonynál a belgrádi vár alatt szakad a Dunába. A folyás hossza a stájer-krajnai határtól torkolatáig 60 kilométer. Rugavicától, Zágráb szomszédságában hajózhatóvá lesz; Sziszektől kezdve nagy hajók és gőzösök is közlekednek rajta, de szárazság idején megszakad a közlekedés. Partjai meredekek, agyagosak és omladékosak. A partok mindkét oldalon áradásoknak vannak kitéve. Mellékfolyói a balparton a *Sutla*, mely határfolyó Stájerország felé, s a Macelj-hegységben ered. A megye területéhez tartozik egy darabon a *Krapina*, mely a Zagorje völgykatlanában fakadó vizeket véve magába, Szuszednél szakad a Szávába; a *Lonja* az Ivančica- és Kalnik-hegység között fakad, alsó folyásában mocsarakat csinál, egyik oldalága által az Ilovával függ össze s a Kulpa torkolata alatt szakad a Szávába. A Lonja és Ilova mellékfolyóikkal nagy esőzések alkalmával tágas területen öntik el a Száva alföldjét. A Száva jobbparti mellékfolyói a *Kulpa* és az *Una*. A Kulpa eredetétől kezdve szűk völgyben folyik, s Modrus-Fiumemegyének képezi határát Krajna felé. Midőn Zágrábmegye területére lép, Károlyvárostól kezdve kiszélesedik a medre, s balpartján a hegyek csakhamar visszavonúlnak és síkság lép a helyükre; jobbpartja mentén azonban a dombvidék folyton kiséri. Károlyvárostól kezdve hajózhatóvá válik. Balparti mellékfolyója az *Odra;* jobbpartján magába veszi mindazokat a vizeket, melyek a horvát felföld északi részén fakadnak. Ezek a *Dobra* és a *Mrežnica*, mely a Koranába ömlik, nem messzire ennek torkolatától; a *Korana*, mely a Plitvica-tavakból nyeri vizét, s egy darabon határfolyó Bosznia felé; a *Glina,* mely Slunjnál fakad, s kis területen mint búvófolyó halad a föld belsejében és azután a Kulpába szakad. Rövid folyása van a *Petrinjá*nak, mely a Zrínyi-hegységben ered. A *Sunja* szintén a Zrínyi-hegységben fakad s nagy áradásokat okoz. Az Una, Lika területén Srbnél ered és rövid folyás után elhagyja Horvátországot, melynek határán folyik egy darabon, míg Jasenovácnál a Szávába ömlik.

Zágráb (*Zagreb, Agram*) Horvát-Szlavonország fővárosa és a megye székhelye (61,662 l.) a Sljeme-hegy lábánál, félórányira a Szávától, szép környéken. Nincs ugyan az ország központján, sőt a külön értelemben vett Horvátországnak (a régi Tótországnak) a szélén van, de kedvező föld-

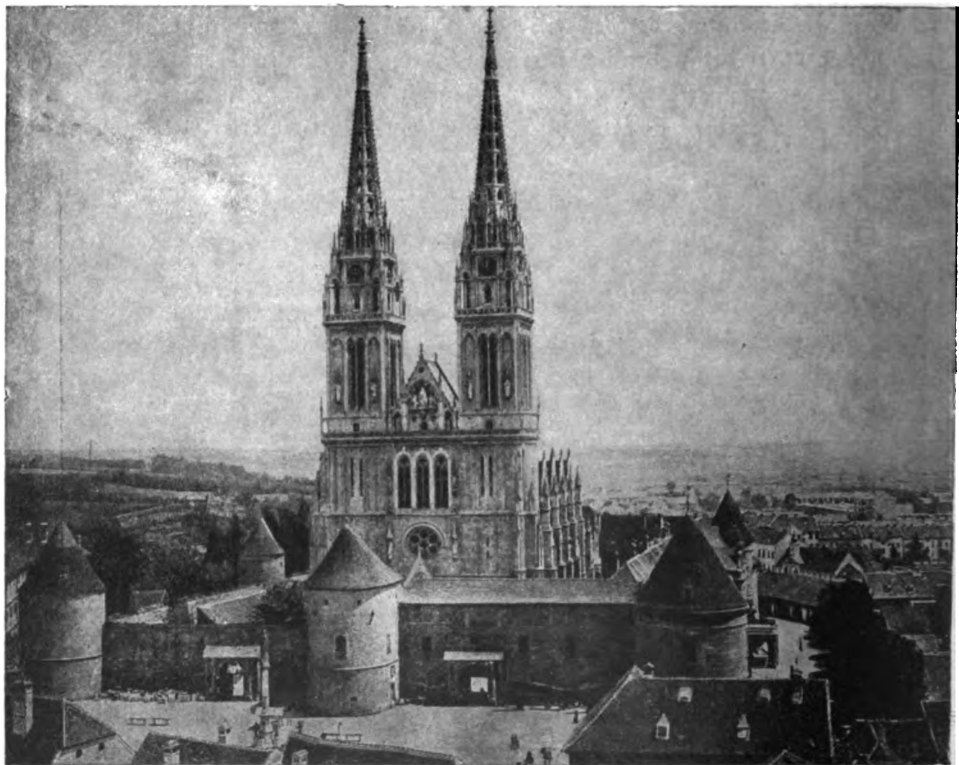
rajzi fekvése mellett a kulturális tényezők a várost az egyesített Horvát-Szlavonország fővárosává emelték. Zágráb eredetileg a Medvešćak-patak által elválasztott két dombon, a Kaptolon és a Grečen (a Gradec rövidítése), terül el. Az új város a két domb lábánál elterülő síkságon épült és terjeszkedik. A patak balpartján levő városrészeket Szent László király a püspökségnek és a vele egyidejűleg alapított káptalannak ajándékozta. Ez a városnak régibb része s a püspökség és káptalan révén gyorsabban is fejlődhetett. A most beboltozott patak jobb partján kedvező magaslaton egy másik telep keletkezett, melyről már Imre királynak 1201-iki oklevelében van említés téve. Mindkettőt 1242-ben földúlták és elpusztították a tatárok. Zágráb alatt a régi időben mindig a püspöki és káptalani részt értették, s a mellette levő telepet Greč-nek ne-

ZÁGRÁB: A MAGY. KIR. ÁLLAMVASUTAK PÁLYAHÁZA.

vezték. Ez utóbbit IV. Béla király a tatárjárás után 1242 nov. 16-iki bullájában szab. kir. várossá emelte, s fölépítése és emelése körül nagy buzgóságot fejtett ki. Hogy a város lakosságát szaporítsa és jólétét emelje, többféle kiváltsággal ruházta föl és javakkal látta el, a minek fejében a város lakosságát viszontszolgálatokra kötelezte. Többek között kötelezte a polgárságot, hogy a várost kőfalakkal vegye körűl és az ellenség ellen megvédje. Így a várost a XIII. század első felében már mint körülkerített és jól megvédett helyet említik. Falai tornyokkal voltak ellátva, melyek közül némelyik még most is látható. A városba négy kapu vezetett, melyek fölvonó híddal voltak elzárhatók. A szab. kir. város területén a káptalant illette a vásári díjak szedése, melyből egyharmadot a koronának tartozott beszolgáltatni. E miatt a káptalan kanonokjai és a polgárság között századokon át tartó ellenségeskedések és véres összeütközések voltak napirenden.

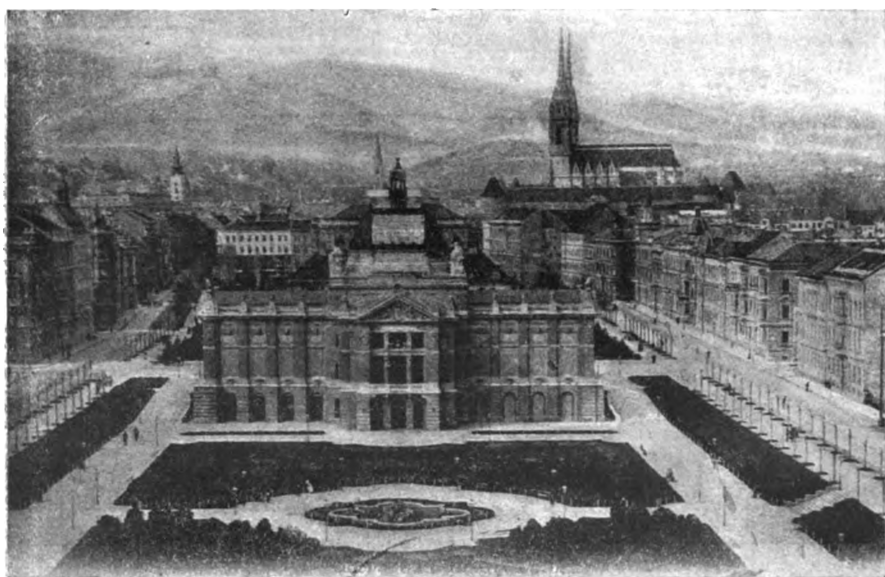
A káptalani város falain és püspöki kastélyon kívűl a Vlaška ulica és Novaves nevű részek keletkeztek, melyek mai napig is fönnállanak. A Vlaška ulica (Oláh-utcza) nagyon régi és még a püspökség alapítása előtti időből való. Nevét onnan vette, hogy olaszok vagy latinok voltak első telepesei. Novaves (Ujfalu) telepet a káptalan alapitá, s az ő hatósága alá tartozott. Mindezek a különálló községek 1850-ben politikailag egyesíttettek.

A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ.

Ha a m. kir. Államvasutak pályaházából kilépünk, az alsó város előtt állunk, mely a magaslatok alatt félkörben terül el. Főutczája és a forgalom ütőere az *Ilica*, melyből a Jelačić-térre és innen a Duga ulicán át a felső városba érünk. A Véreshídon át *(Krvavi Most)*, mely a káptalan és a város polgársága között lefolyt véres harczokról vette nevét, a Kőkapuhoz *(Kamena vrata*-hoz), a régi időkből egyedűl fönmaradt kapuhoz érünk, mely a várba vezet. Itt a díszes Márk-téren van a Szent Márk-templom, egy háromhajós csúcsíves alkotás, melyet IV. Béla épittetett, továbbá a báni palota, a tartománygyűlés épülete és a Nemzeti Színház.

Ez utóbbinak helyén állott régen a városháza, a templom kapuja előtt pedig a pellengér. A tér közepéről a Mária-oszlopot 1868-ban eltávolították. Az 1572-iki parasztlázadás leveretése után ennek vezérét Gubec Mátyást, a parasztkirályt, 1573 febr. 9-ikén a Márk-téren tüzes koronával megkoronázták és testét négy részre vágták. A Márk-tér sok gyászos eseménynek, de örömünnepnek is szolgált színteréűl. A felső város déli párkányán levő Strossmayer-sétányról messze vidékre szép kilátás nyílik. A síkság, a Száva ezüst szalagjától átszelve, s a távol látóhatárt szegélyező kék hegylánczok, a lábunk alatt elterülő házcsoportokkal, szép képet adnak. A várfal mellett az Anjou királyok idejében királyi kastély

ZÁGRÁB: FERENCZ JÓZSEF-TÉR.

állott, melynek falai között Róbert Károly és Nagy Lajos királyok gyakrabban időztek. 1387-ben nagy örömünnepet űltek ebben a palotában abból az alkalomból, hogy Mária királyné, Nagy Lajos leánya, megszabadúlt Palizsna János vránai perjel fogságából, Novigradból. Itt találkozott Mária, férjével, Zsigmonddal, ki neje szabadítóját, Maurocen Pált lovaggá avatta. A téren van a városi tűzőrtorony, melynek tűzjelző harangjával adtak régebben jelt a város kapuinak bezárására. Egy pálos-kolostor filialéja is állott a torony tövében, a szomszéd házban pedig kapuczinus kolostor volt a XVII-ik században. E házakhoz csatlakozik most a főreáliskola. Ennek helyén volt a kolostortemplom. Van a sétatéren szökőkút és zenepavillon is, hol katonai zene játszik. A Strossmayer-térről sikló vezet

le az alsó városba. Ennek irányába fordúlva a Katalin-térre jutunk, melyen a Katalin-templom áll. Ezen a csendes kis téren van a főgimnázium. Ezzel a térrel függ össze a Jezsuita-tér, a melyen a cs. és kir. hadtestparancsnokság épületét látjuk, az egykori jezsuita-kollégium helyén. Az Uri-utczában van a görög-katholikus templom, melynek tervét Bollé Herman, a dóm építőmestere készítette.

A Jelačić-térről a Bakács-utczán át elérjük a Káptalan-tért; útközben találjuk az impozáns *érseki palotát*, mely a Vlaška ulica házai fölé emelkedő magaslaton épült. Díszkert áll a palota előtt, úgyszintén mögötte is szép kertet találunk ma azon a helyen, a hol egykor csupa pos-

ZÁGRÁBVIDÉKI LEGÉNYEK.

ványos mocsár volt. A palota nagy erős épület, melynek szögleteit őrtornyok védik. Valószínűleg egyidőből való a székesegyházzal, mert a XIII. századból említett kápolna a palota falai között ma is látható. A Szent Lászlóról nevezett *székesegyház* Zágráb legszebb, legimpozánsabb épülete. Épiteni kezdették a XII. század elején, s befejezték a XIII. század első felében. Felavatták II. Endre királyunk jelenlétében, mikor 1217-ben szentföldi útjára ment. Béla herczegnek, atyja, II. Endre ellen folytatott zendülése alkalmával tűz által majdnem megsemmisült; de 1227-ben már újra helyreállíttatott. A tatárjárás alkalmával egészen elpusztúlt templomot alapjában teljesen újra építették, korai renaissance stílusban. Átépítése csak a XV. század harmadik tizedében fejeztetett be teljesen. De a háborús idők azután is sok kárt tettek a szép épületben,

melyet tűzvész pusztitott el 1645-ben. A tisztán gótikus templom a sok átépités és hozzátoldás folytán sokat veszitett eredeti szépségéből. Mihalovich érsek alatt 1870-ben elhatározták a dómnak az eredeti stilben való átépitését, de alig fogott hozzá Bollé Herman a restaurálás munkájához, 1880. évi november 9-ikén a várost és környékét erős földrengés pusztította, mely a székesegyházban is nagy kárt tett. Azóta folytatják a restaurálás munkáját, mely eredeti szépségében fogja visszaállitani a templomot. A székesegyház műkincsekben igen gazdag. A dómot erős kőfal és bástyák környezik. A Káptalan-tér közepén a székesegyház előtt álló Mária-szobor, mely Fernkorn művésznek alkotása, egy kútmedenczéből kiemelkedő karcsú gótizlésű oszlopon áll. A kutat és oszlopot Bollé mintázta. A székesegyház mellett áll az *érseki szeminárium.* Ez Filipović kanonok egykori palotája, melyet Drašković püspök e czélra fordított azon okból, mert a kanonok egy török elleni hadjárat alkalmával az ellenség kezébe kerülvén, csak azzal a kikötéssel nyerte vissza életét, ha vagy nagy váltságdijat fizetnek érte, vagy áttér az izlamra. Filipović kanonok ez utóbbit választotta, mire a nevezett püspök a kanonok palotáját feketére festette, s a papnevelő intézet czéljaira forditotta. Innen a palota ma is «fekete iskola», a papnövendékek pedig «fekete diákok» nevet viselnek.

ZÁGRÁBVIDÉKI NÉPVISELETEK.

A Káptalan-tér északi részén a Zvonarska ulicában van egy jelentéktelen épület, mely a XII. században a templomosok kolostora volt.

Az alsó városnak központja a *Jelačić-tér*, melynek az Ilicával együtt a legnagyobb forgalma van. Itt vannak az előkelő vendéglők, a kávéházak, a jobb üzletek, s itt lehet találni, különösen heti és országos vásárok alkalmával, valamint vasárnapokon, a város környékéről nagy számmal beözönlő vidékieket, festői nemzeti viseletükben. A férfiak föl-

hajtott karimájú kerek kalapot, néhol piros dalmát sapkát viselnek. Ruházatuk jobbára szűk gatyából és ingből áll, melyet keskeny tüszővel erősítenek meg derékban; mellényük pitykékkel van diszítve. A nők fehér ruhában járnak, melyet színes házi hímzéssel diszítenek; nyakékűl rendesen színes üveggyöngysorokat, vagy arany- és ezüstpénzeket aggatnak mellükre. A férfiak legtöbbnyire csizmában, a nők bocskor-

ZÁGRÁBVIDÉKI NÉPVISELETEK.

ban (opanka) járnak. Néhol a férfiak is viselik e kényelmes lábbeliket. Esténkint, szép időben, a Jelačić-téren és Ilicán hullámzik az előkelő sétálók közönsége; mert ez egyszersmind a város korzója. A sétálók csoportja a Zrínyi-teret is szívesen fölkeresi. A Jelačić-téren a Manduševac-forrás a középkorban sok véres összeütközésnek volt szinhelye a káptalan és a polgári lakosság között. A kegyetlenkedésekről hajmeresztő dolgokat tudnak a krónikák. Egy ízben (1397-ben) e miatt a püspök a nagy egyházi átokkal is sujtotta a polgárságot. A Jelačić-tér és Ilica sarkán levő irgalmasok klastroma a XVIII. század végéről való. A téren még a múlt század első felében vágóhíd volt, s ennek a környékére

hordták össze a város szemetjét. A tér közepén van Jelačić lovas-szobra. Fernkorntól. A bán nemzeti öltözetben kivont karddal ül lován. A szobrot 1866-ban leplezték le ünnepélyesen.

Innen a Mária Valéria-utczán át a *Zrínyi-térre* érünk. A tér minden oldalát palotaszerű épületek környezik. Nevét a szigetvári hős halálának háromszázados jubileuma alkalmával kapta, 1866-ban. A tér közepe parkká van átalakítva s virágágyakkal díszítve. A középső sétány felső végén van egy *meteorologiai oszlop,* különféle időjelző fölszerelésekkel, Zágráb geográfiai fekvését és éghajlati jelzéseit föltüntető táblákkal. A tér déli

OGULINVIDÉKI NÉPVISELETEK.

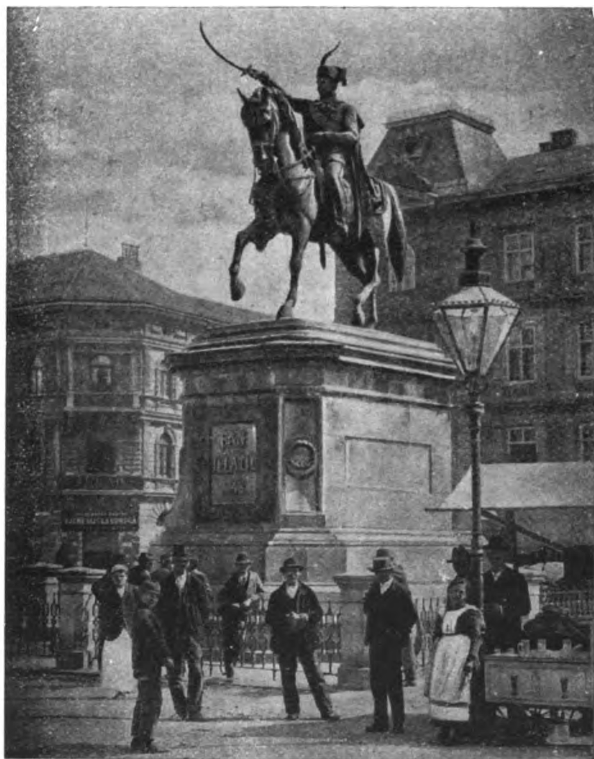
oldalán az akadémia palotája előtt hires horvátok szobrai vannak fölállítva, ezek között a Jurisics Miklós és Frangepán Kristófé.

A Zrínyi-tér folytatása az *Akadémia-tér,* melylyel ez szoros kapcsolatban áll és délen egészen az államvasutak pályaházáig nyúlik. A tér szép kertet alkot, nemes növényekkel és ritka virágokkal. Az akadémia palotája déli részén áll nehány római szarkofág Sziszekből. A tér déli oldalán a vegytani intézet előtt van Fernkorntól Szent György lovas-szobra, melylyel a művész 1862-ben a müncheni kiállításon az első díjat nyerte.

A szomszédos *Egyetem-tér* is parkká van átalakítva; erre néz az egyetem épületének homlokzata. Az Ilicának a Mesnička ulicával való

kereszteződésénél van a *Kačić-emlék*, melyet 1891-ben leplezték le. A kedvelt népköltőnek érczbe öntött szobrát Rendić mintázta. Szép terek még a Ferencz József-tér és a Khuen-Hédervári-tér; az elsővel szemben van a m. kir. államvasutak pályaháza, egyik oldalán pedig a díszes műcsarnok.

Zágráb környéke bővelkedik természeti szépségekben, melyek kiránduló helyekül is alkalmasak. Vannak erdőborította magaslatai, kellemes völgyei, árnyas, gondozott sétahelyei, hol friss források mellett gyepes rétek gyönyörködtetnek. — A magaslatok oldalain gesztenye-, tölgy- és bükkfák díszlenek, még följebb pedig tűlevelűek koszorúzzák a sziklákat. Mindezek a szép helyek könnyen megközelíthetők.

ZÁGRÁB: JELAČIĆ SZOBRA.

Nem messze az Ilicától a Mesnička-ulicán (Mészáros-utczán) át kiérünk a város végére, a hol meredek sziklaszakadékok vannak kerti telepekké átalakítva. Különösen szép a Pongrátz család kertje, mely a városnak egyik kiváló dísze. Közel hozzá van a polgári lövölde. Itt érünk ki a *Tuškanec* nevű fönsíkra, hová több százados tölgyerdőn visz az út. A Josipovac villatelep, a *Cmrok* magaslat, a *Prekrižje* tető gyönyörű kilátással a Száva síkjára, *Šestine* falu szétszórtan fekvő házaival, az idilli *Szent Xaver* völgye, kedves kápolnájával, malmaival, a szemben fekvő magaslaton levő *központi temető*, meganynyi festői részletei annak a szép tájképnek, melyet a természet és emberi kéz együttesen alkottak.

A *köztemető (Mirogoj)* a várost környező magaslatok egyik fönsíkján van, mely Novaves külvárosból közelíthető meg legjobban. A bejárattól jobbra-balra levő oszlopcsarnokokban vannak a családi sírhelyek, melyek

fölé kupolák borúlnak. Az oszlopcsarnokok olasz renaissance-stílben épűltek, Bollé tervei szerint. A görög-keleti sírnegyed közepén van a bizanczi modorban épűlt sírkápolna, egyik dísze a köztemetőnek. A temető fönsíkjáról remek kilátást élvezünk minden irányban; különösen kiemelkednek innen a két magaslaton fekvő városrész körvonalai.

Ha tovább folytatjuk utunkat, csakhamar *Remete* nevű faluba érünk, melyben az egykori páloskolostor és a Mária-templom van. A szerzet föloszlatása után a klastrom épületébe telepítették a plébániát. A csodatevő Mária-képhez a város és környék lakói búcsút járnak.

A Vlaška ulicán át kiérünk a pompás érseki parkba, a *Maximírbe*, mely több kilométer terjedelmű rétségből és erdős-dombos területből áll. Virágágyak, tavak, csörgedező patakok, nyugvóhelyek, a szebb helyeken szobrok és épületek, gloriettek, pavillonok váltakoznak és adnak élvezetet léleknek és szemnek egyaránt. Az érsek nyaralóján és gazdasági épületein kívűl vendéglő is van a nagy parkban, mert az érsek a nagyközönség számára is nyitva tartja ezt a kis paradicsomot.

A tenger színe fölött 1035 méter magasan fekvő *Sljeme*-hegy a várostól kocsin félóra alatt közelíthető meg. A hegy csúcsán vasból készűlt csinos messzelátó van, melyről az összes világtájak irányában remek kilátást élvezünk. Látjuk innen a Kapelák hegyláncczát, a Plješivicát, az Uszkók-hegyeket; észak felé a pompás Zagorjét, a horvát Svájczot, mialatt a szebbnél szebb képek egymásután váltakozva vonúlnak el szemeink előtt. A Sljeméről kigyózó ösvényen leszállhatunk a *Királyforrás*hoz (Kraljičin zdenac), hol menedékházról is gondoskodott a turista klub. Közvetlen közelben vannak *Medvedgrad* (Medvevár) romjai. Az egykor erős várat IV. Béla király jóváhagyásával a zágrábi püspök építette, hová a káptalan tagjai veszély idején menekűltek és kincseiket is biztonságba helyezték. Ez a vár nagyon erős és biztos hely volt, falakkal és tornyokkal védve. A vár sokszor cserélt gazdát. Majd a korona, majd a káptalan birtokában volt. A királyi várkapitányok sokszor rácsaptak innen a környék lakóira, s ezért nem épen kedves mondák járnak a nép száján a vár parancsnokairól. A Cilleiek kezéről Mátyás királyra és fiára Korvin Jánosra szállott, majd a Zrínyiek bírták, míg a család kihalása után a gazdák hosszú sora után a mai tulajdonos (Kulmer) birtokába jutott.

Zágrábnak igen jelentékeny a bor- és gabonakereskedése, s fejlődött az ipara (különösen dohány-, bőr- és vászonárúkban, mindösszę 37 gyárban, 3147 munkással), széke a bánnak, róm. kath. érseknek, tartományi kormánynak, katonai fő- és honvédségi kerületi parancsnokságnak, a hétszemélyes és báni táblának, s számos más hatóságnak, valamint a kereskedelmi- és iparkamarának. Van egyeteme, mely 1874-ben nyílt meg (1901-ben 829 tanulóval), orvosi fakultás nélkül. Van továbbá 3 szeminá-

riuma, 7 középiskolája, 22 népiskolája, egy délszláv tudományos akadémiája (1867 óta), országos zeneakadémiája, egyetemi és más könyvtárai, nemzeti múzeuma, Strossmayer-képtára, botanikus kertje és érseki parkja (Maximír). Csomópontja a Budapest-fiumei, bródi, steinbrücki, samobori, banjalukai és zagorjei vasutaknak. A m. kir. államvasutaknak üzletvezetősége van itt.

* * *

Zágráb városában összpontosúl most a horvát közművelődés, a tudomány, irodalom és művészet, melynek legújabban nagy lendületet adtak a nagy gonddal és áldozattal létesített intézetek. A tudománynak horvát-szerb nyelven való ápolását az 1861-ben alapított «*Délszláv tudományos és művészeti akadémia*» tűzte ki feladatáúl, mely Strossmayer püspök áldozatkészségének köszöni fölállítását, s melynek lelke volt *Rački* Ferencz, a ki számos munkát írt a horvát történelemről és a szláv őskorról. A délszláv akadémia kiadványai a *Rad* (Munka) czímű gyűjteményben látnak napvilágot. Nagynevű munkása ennek az irodalomnak *Jagić* Vatroslav, a szláv tudomány tanára a bécsi egyetemen, továbbá *Daničić* György; ez utóbbi a szerb-horvát nyelv nagy akadémiai szótárának megindítója. Az akadémia díszes palotájában elhelyezett képtárt Strossmayer püspök gyűjtötte és ajándékozta az akadémiának. A horvát szépirodalom terén legkiválóbb író *Šenoa* Ágost (meghalt 1881), a ki regényeket és drámákat írt, s mint kritikus is úttörő volt. A legtermékenyebb elbeszélő író *Tomić* Jenő; jelesebb költők: *Arnold* Gy., *Hranilović* Jován, *Badalić* Hugó, *Harambašić* Ágost, *Tresić* és *Kranjević* Silvius. A művészet terén is nagy munkásságot tapasztalunk. A közép- és újkorból néhány kiváló műemlékkel találkozunk Horvátországban, de ezek leginkább idegenből átszármazott építészek, festők és szobrászoktól származnak. *Clovio* Giulio, Michel-Angelo tanítványa, Grižaniban született (1498-ban) és Rómában halt meg. Napjainkban a képzőművészet terén kitűnnek *Mašić* Miklós, a ki Otočacban született, a dalmát eredetű *Bukovac* Balázs és *Medonić* Celesztin, mind a hárman festők, és a szintén dalmát *Rendić*, szobrász; valamennyien külföldön képezték ki magukat. Bukovac vezetése mellett most számos ifjú tehetség szenteli magát a művészet ápolásának. A német *Bollé* Hermann, a zágrábi dóm kitűnő restaurálója, az építészet terén már sok kiváló alkotással tette nevét ismeretessé és szolgál vezetőül az újabb nemzedéknek. A zeneirodalom terén *Kuhač* X. F. zeneíró nagy érdemeket szerzett a délszláv népdalok összegyűjtésével és kiadásával. Újabban a nemzeti zene képviselőjeként a mandolin formájú tamburiczát kedvelték meg, mely igen alkalmas a horvát dal kíséretére. A *zágrábi egyetem*, mely I. Ferencz József király nevét viseli, 1874-ben nyittatott meg. Ez szintén Strossmayer püspök áldo-

zatkészségéből jött létre, a ki 50 ezer forintot adott rá első alapúl. Az egyetem mellett fönnálló tudományos intézetek jórészt czélszerűen vannak berendezve és fölszerelve. A *nemzeti múzeum* alapítása még a múlt század első éveiben, az illír nemzeti öntudat fölpezsdülése korára esik, s Gaj Lajos buzgólkodott fölállítása körűl. A tudomány minden ágából jelentékeny gyűjteményekkel van ellátva. A *középiskolai és szakoktatás* osztrák minták szerint és tantervvel van berendezve. Van az országnak 10 gimnáziuma, és pedig: Zágrábban, Sušakon, Varasdon, Eszéken, Požegában, Gospićon, Vinkovcében, Zenggben, Rakovacon (Károlyváros mellett) és Karlóczán; teljes reálgimnázium van négy, még pedig: Zágrábban, Eszéken, Zimonyban és Mitroviczán; négy osztályú reálgimnázium van hat helyen. Kereskedelmi iskolák vannak Zágrábban, Zimonyban és Eszéken, tengerészeti iskola Buccariban, tanítóképzőintézet Zágrábban, Eszéken és Petrinjén; tanítónőképzőintézet Zágrábban, mely az irgalmas nővérek vezetése alatt álló internátussal áll kapcsolatban, s van két görögkeleti tanítóképző, Pakráczon és Károlyvárosban. Ezeken kívűl számos szakiskola szolgál az ország ifjúságának különböző irányú kiképzésére és a gyakorlati életpályákra való előkészítésére.

* * *

Zágrábból kiindúlva fogjuk a megye területét különböző irányban bejárni. A Sljeme-hegyen túl legközelebb érjük északi irányban Zagorje területét, melynek jelentékeny részét, mint Varasdmegyéhez tartozót, már ismerjük. Zágrábból több út visz Zagorjéba. Legközelebb érjük a zágrábi országúton *Podsused*et, mely a zágrábi hegység végső nyúlványán van, várrommal (398 l.). *Bistra* község közelében a Krapina völgyében fekszik *Stubica*-fürdő, melynek 60° C. meleg forrásaiból hat van használatban. A Miksa-fürdő van legszebben elhelyezve egy szép templomszerű épületben. Szép sétahelyek vannak a környékén is. Nem messze ide *Maria-Bistrica* község (685 l.), a Krapina szűk völgyének kiszökellő sarkán, híres búcsújáró hely, melynek szentképe a messze múltba visszanyúló történettel bír és melyhez sok csodatétel fűződik. A mai szép templom Bollé H. tervei szerint épült. A búcsújáróhelytől nem messzire vonúl a Krapina-vasút, s ott kezdődik Varasdmegye területe.

Zágrábból az ország nyugati határa felé vívő Zágráb-samobori vasúton egy óra alatt érünk *Samobor* mezővárosba (2783 l.), mely elragadó szép vidéken fekszik a Plešivica lábánál, a Bregana patak mellett. Itt látható elég jókarban levő romja annak a várnak, melyet Ottokár király építtetett a határ védelmére. Van Samobornak meleg kénforrása és hideg fürdője is. A szép vidéken jó sétautak vezetnek az okići és lipovaci várak romjaihoz, továbbá a Plešivicára, az Oštrcra és a rodei rézbányához.

Samobortól nem messzire van Szomszédvár *(Susedgrad)*, azon a helyen, hol a Krajnai Alpok végső nyúlványai és a zágrábi hegység között tágas utat ásott magának a Száva, melyen a zágrábi síkra lép. A Száva folyó fölötti meredeken emelkedő sziklán van a festői rom. Ha Samobortól tovább haladunk nyugatra a krajnai határ felé, nemsokára hegyekkel körűlzárt területre lépünk, mely Horvátország legszélsőbb zugában átnyúlik Krajnába is. Ez a fellegvárszerűen 1200 méter magasságra emelkedő jól elzárt vidék a *Žumberak* (Sarlóvár, Sichelburg), a délkeletre nyíló és a Kulpára hajló katlan, melynek összes vizei a Kulpába folynak le. Északnyugat felől a Žumberačka-gora néven ismert Uszkók-hegység fogja körűl és választja el Krajnától. E völgykatlannak lakosai a Tengermellékről telepedtek ide és századokon át a világtól elszigetelten éltek. A terület főhelye *Sarlóvár* (Žumberak, 642 l.), melytől az egész vidék a nevét vette. A hegység körűl elterülő síkságot köröskörűl, közelben és távolban hegyek borítják, melyek egymás fölé nyúlnak csúcsaikkal. A szomszédos vidéken, a Sann völgyének örök hóval födött hegyei a Grintovc (2599 m.) az Ostrica (2050 m.) és mások, hóval borított egész hosszú lánczban vonúlnak el szemünk előtt. Az egész vidék erdőkkel van benőve, melyekben a hatalmas bükkösök cserrel, juharral váltakoznak. A hegyek kiálló szikláin látható várromok a vadregényes vidék szépségét még inkább emelik. Žumberak legmagasabban fekvő helysége *Novoselo* (805 m.). Vannak a vidéknek hegyektől teljesen elzárt lakatlan részei is, melyek igen alkalmas és biztos búvóhelyekűl szolgáltak veszedelem idején. Žumberak lakói jobbára nemes családok, kik különböző időben az ellenséggel szemben tanúsított vitézségükért kapták nemeslevelüket.

Žumberak vidékéről a Kulpa völgyére ereszkedünk alá. A folyó egy darabon, épen Žumberak közelében, az Uszkók-hegység lábánál jön át Horvátország területére, melynek jódarabon határát alkotja Krajna felé. Itt fekszik *Prilišće*, az ország leghosszabb faluja, mely csupa kőházakból épűlt. Vele szemben van *Marindol* község, melynek lakói görögkeleti vallásúak és szlovénnel vegyes horvát nyelvet beszélnek. *Ribnik* község a síkon, várral, mely a Frangepánok és Zrínyiek tulajdona volt. *Brlog* váráról szép kilátás nyílik az egész Uszkók-hegycsoportra, Žumberakra és Krajnára. Brlog szintén a Zrínyi családé volt, melynek kihaltával I. Lipót lefoglaltatta. A vár alatt van a Brlovka-barlang, melyben a török időkben menedéket talált a vidék lakossága, minek nyoma megtalálható azokban a fegyverekben, háztartási czikkekben, emberi és állati csontokban, melyeket a barlangban leltek. A rege azt tartja, hogy a menekűltekből egy Mara nevű szép leány lement a folyóhoz, hogy megmosakodjék; a törökök azonban észrevették, nyomában bementek a barlangba s a menekülőket fölkonczolták. A Kulpa *Ozalj* mellett lép ki az erdős szűk

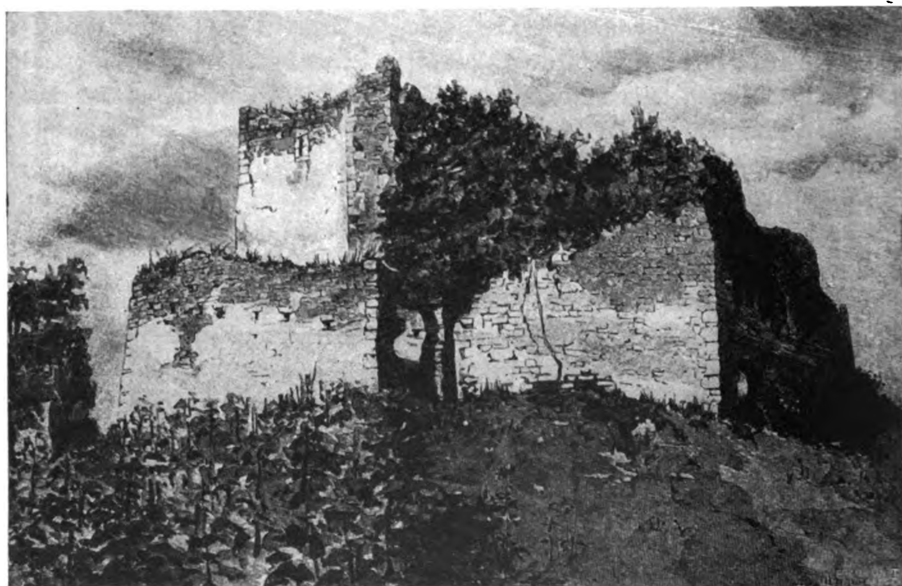
szorosból. A sík mezőt erdős dombok szegélyezik, s a szőlő kitűnően terem a lejtős oldalakon.

A Kulpa kékes víztükre fölött büszkén emelkedik a meredek sziklán *Ozalj* vára, az országnak legjobb karban levő várromja. Még IV. Béla király idejéből származik. A tatárjárás után a Baboneg családé volt, de midőn ez Róbert Károly ellen fölkelt, a koronára szállott; majd Zsigmond király a Frangepánoknak adta, kiknek egyik ága e helyről vette előnevét. Mikor később a Zrínyiek bírták, a főurak gyakran találkoztak falai között. Vitezović szerint gr. Zrínyi Péter bán itt készítette bátyja Zrínyiászának horvát fordítását (Az Adriai-tenger szirénje = Adrijanskoga mora Sirena). Neje Frangepán Kata és a dúsgazdag Frangepán Kristóf is sok időt töltöttek itten. A néphagyomány azt tartja, hogy a Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvést 1671-ben Katalin árulta el, a kit ezért az egyik ablakón dobtak le a Kulpába. Még most is mutogatják azt az ablakot. Mikor az összeesküvés részeseit elfogták, Herberstein a várban levő összes kincset és fölszerelést elvitte onnan. A vár most a Turn-Taxisoké. *Svetice* községben pálos kolostor volt; itt egyesűl a Dobra a Kulpával.

A Kulpa és Korana torkolatánál fekszik *Károlyváros* (Karlovac), melynek a hozzá tartozó Rakovac, Dubovac, Banija és Selce helységekkel együtt 14,941 lakosa van. A lapály nyugati határán Ozalj felé alacsony dombok emelkednek, s azok mögött az Uszkók-hegység csúcsai látszanak. A várost egykor körűlvett várárkokat feltöltötték és helyükön szép fasorokkal szegélyezett sétahely létesült. A járásbíróság palotája egykor Frangepán Farkas tulajdona volt. Ebben a palotában űlte meg 1641-ben Zrínyi Péter bán lakodalmát Frangepán Farkas szép leányával, Katalinnal. Az ünnepélyen, mely ritkította párját, európai uralkodók is képviseltették magukat. A Zrínyi-féle vár anyagából épített palotában van a hadapród iskola. Nevezetesebb épületek a kaszárnya, a fegyvertár, a katonai kórház, s a görög-keleti tanítóképző intézet. A külvárosban levő Zrínyi-téren élénk gabonakereskedés folyik. Itt van a takarékpénztár is. A Korana partján van a hengermalom. A folyó balpartján fekszik *Rakovac* falu, főgimnáziummal. Nem messze innen, a Károlyvárost Fiuméval összekötő Lujza-úton van *Dubovac*, melynek régi váráról messzeterjedő kilátás nyílik a Sljeme-hegyig. Károlyvárost a XV. században a Czudarok bírták, kiknek kezéről a Frangepánokéra szállott, ezektől pedig a szigetvári hős Zrínyi Miklós birtokába került. A Zrínyiektől Károly főherczeg vette meg, majd Nugent Laval tábornagyé lett, de halála után pusztulásnak indúlt. A lakosság, mely hajdan élénk kereskedést folytatott a Kulpán lefelé, a Károlyváros-fiumei vasútvonal megnyitása óta földmíveléssel és marhatenyésztéssel foglalkozik. A Károly főherczegről elnevezett vár alapkövét 1579-ben tették le, s a várost sok kiváltság adományozásával

virágoztatták föl. József császár 1781-ben szab. kir. várossá tette és megis látogatta.

A Kulpa balpartján legnagyobb folyó a Kupčina, mely az Uszkók-hegységből ered s a többi vizekkel együtt a Kulpa síkján egyesűl. E termékeny síkon van Jastrebarsko (Jaska), 1500 lelket számláló mezőváros, melynek erődítményei most is láthatók a Károlyváros-fiumei vasút állomása közelében. A városnak több király kiváltságot, Hunyadi Mátyás pedig pallosjogot is adott. Előbb a Frangepánoké, majd Korvin Jánosé volt a vár, mely később Bakócz Tamás, majd pedig az Erdődyek birtokába került.

ZRÍN-VÁR ROMJAI.

A Kulpa további útjában délkeleti irányt vesz és lassítja folyását, nagyokat kanyarodik és kavicsszigeteket hord össze. Utolsó mellékfolyója, a *Glina*, Slunj közelében ered, s a topuskói fürdő mellett levő Vranovináig határfolyó Bosznia és Horvátország között. A *Zrínyi*-hegységből (Zrinjska-gora) számos patakot vesz föl. Itt vannak meredek sziklán *Pernik*-várnak nagyterjedelmű romjai. A hegy alatt egy 100 méter hosszú barlang tátong. Perna helységnek kiváltságai még IV. Béla király idejéből valók. A Zrínyiek egyik őse a brebiri Šubić, Zsigmond alatt kapta *Perna* várát, egy másik Šubić pedig Nagy Lajostól *Zrín*-várát. Innen a Šubić nemzettség két ágra, a Zrínyi és a Pernai Šubićokra szakadt.

A nagynevű Zrínyiek családja dalmát származású és eredetileg Šubić volt a nevük. Leszármazásuk csak 1222-ig vezethető vissza, mikor II. Endre az általuk levert Donald gróf birtokát, mely Zárától a Kerka vizéig terjedt, adományozta nekik. Ezen birtokba esett Brebir vára és megye is, a honnan magukat azontúl Brebiri grófoknak nevezték. Dalmáczia sorsára nagy befolyást gyakoroltak és száz éven át majdnem kizárólagos urai voltak. IV. Béla adománylevelében elismerőleg mondja, hogy a Brebiri grófok akkor, midőn ő a tengermelléki részekbe volt kénytelen menekülni, a legnagyobb készséggel fogadták, s mindenüket, a mivel birtak, rendelkezésére és parancsára bocsátották. III. Endre az előtt ismeretlen kiváltsággal, apáról fiúra szálló «tengermelléki bán» (Banus maritimus) méltósággal ruházta fel őket. Brebiri Pál volt főtényezője az Anjou-ház Magyarországba hozatalának. Nagy Lajos 1347-ben elveszi a családtól régi birtokaikat és cserébe adja nekik a Hédervári Kontok Zerin-várát, a mai Zágráb megyében, honnan a család neve is Zrínyire változik. A család mint Brebiriek Velencze, mint Zrínyiek a török ellen harcolt. A Korbáviai grófokkal és a Frangepánokkal való házasság, de hódítás folytán is birtokaik óriásilag gyarapodtak. Egyik águk Magyarországba telepszik és igazgatja ottani birtokait, a másik Horvátországban székel; de mindkét helyen királyának érdekeivel a hazáét is védte. A család neve fényes betűkkel van beirva Magyarország történetének könyvébe. Nemcsak hősöket, de egy ihletett nagy költőt is adott a hazának, — Ilona neve pedig a legdicsőbb honleányok sorában ragyog.

A Petrovai és Zrínyi hegyekben sok ércz és kőolaj van. A Petrova-gora erdőkoszorúzta dombjai alján, szép park közelében fekszik *Topuško* fürdő, 56—61° C. hőfokkal. II. Endre templomot és kolostort épittetett itten a czisztercziek számára, kiket nagy javakkal ajándékozott meg. A törökök mindkettőt lerombolták a XVI. században. *Glina* mezőváros (1604 l.) még a XIII. századból való. A Glina folyó ezen alúl már sík területen halad, míg aztán a Kulpába szakad. *Gora* község (925 l.) egykor fontos és nevezetes hely volt. A magyar királyoknak is volt itt váruk; de a topuškói apátságnak ajándékozták Gora megyével együtt, mely 1200-ban említtetik. Majd a törökök kezére került, s később elpusztúlt. Szőlős dombok alján a Kulpába torkolló patak mindkét partján fekszik *Petrinja* város (5379 l.), az egykori határőrvidéki parancsnoki székhely, mely ugyanarra a mintára épűlt, mint a többi katonai városok. A téren levő tiszti lakásokban most polgári hatóságok működnek. A város már a XIII. században is fennállott, s IV. Béla királytól kiváltságokat kapott; a török is bírta a XVI. században, de Erdődy Tamás bán elverte őket onnan. A határőrvidék föloszlatásakor Petrinja önálló város lett, de később visszakerűlt a megye hatósága alá.

A Kulpának a Szávába való ömlésénél van *Sziszek* (Sisak) város (7047 l.), mely a görögöknél Segeste, a rómaiaknál Siscia néven Pannonia fővárosa volt. A várost a Kulpa két részre, Ó- és Új-Sziszekre osztja; az utóbbi Katona-Sziszek nevet visel, mert a határőrvidékhez tartozott. Sziszek a sunja-kostajnica-banjalukai és a bród-eszék-zimonyi, továbbá a steinbrück-zágráb-sziszeki vasutak csomópontja, s mint ilyen, élénk forgalmú hely. Kereskedelme a vasutak építése előtt sokkal jelentékenyebb volt; mert Zimony és Bród között a Száván sok gabonát, fát és dongát szállítottak ide és raktároztak el itten. A városnak a Száva partján igen szép a fekvése; fákkal szegélyzett széles utczái, tágas terei, barátságos házai jó benyomást tesznek. Vásárai alkalmával tarka viseletű népség kerül össze a közeli vidékekről, sőt Boszniából is. Régi vára a Kulpa és Száva összeömlésénél levő földnyelven, sokat beszélhetne a múlt eseményeiről, melyek falai alatt elviharzottak. Sziszek a Kr. e. VI. századra viheti vissza eredetét, mely akkor Segeste néven szerepelt. A rómaiak Kr. e. 35-ben foglalták el és Siscia néven fontos katonai hely lett, melyen át a Szerémségbe hadi út vezetett. Püspökségét már a III. században kapta, de ez a zágrábi püspökség fölállítása után megszűnt, s ekkor a zágrábi egyház alá rendeltetett és a zágrábi káptalan tulajdonává lett. Erdődy Tamás bán 1593-ban fényes győzelmet nyert itt a török seregen, melyet a Kulpába szorított.

Zágrábtól délre az Odra folyó mentén, a zágráb-bródi vasút vonaltól átszelve fekszik *Túrmező* (Turopolje) nemesi kerület, melynek lakói nemességet és dús jövedelmeket hajtó nagy terjedelmű birtokokat kaptak IV. Béla királytól, a mikben Mátyás király is megerősítette őket. A XV. század közepén a török elleni védelmül Lukavecen várat építettek. A kerületnek nemességét és jogait későbbi királyok is megerősítették. 1822-ben önálló magyar nemesi kerület lett, élén a túrmezei (turopoljei) gróffal. Nemességüket és annak jelvényeit, czímereiket és pecsétjüket büszkén őrzik ma is és szívósan ragaszkodnak kiváltságaikhoz. Túrmező főhelye *Nagy-Gorica* (Velika-Gorica) mezőváros (1041 l.). A kerület vára *Dolnji-Lukavec* mellett van, s innen Lukavec várának neveztetik. A vidék tájképileg az Odra torkolatáig igen egyhangú: erdő, rét, kevés szántóföld, mely legtöbbnyire víz alatt van; csak a vukomorici dombok északi lejtőin vannak szőlőültetvények. Az erdők többnyire tölgyesekből és nyárfákból állanak.

Lika-Krbavamegye azon az ékalakú nyúlványon terül el, mely Horvátország területéből délnyugati irányban az Adriai-tenger partja, Dalmáczia és Bosznia közé helyezkedett. Délen a háromszögalakú ék csúcsa a Zermanja folyónál végződik. Ezek is a határai nyugaton, délen és keleten; míg északon Modrus-Fiumemegye határolja. A megye területe túlnyomóan hegyekkel van borítva, melyek az Alpok nyúlványai-

ból átmenetet és összekötő kapcsot alkotnak a Balkánfélsziget hegységei között. Ezek a Kulpa, az Adriai-tenger, a Velebit és az Una között levő hegységek karszt-természetű mészkősziklákból állanak, s néhol az Alpok magasságát is elérik.

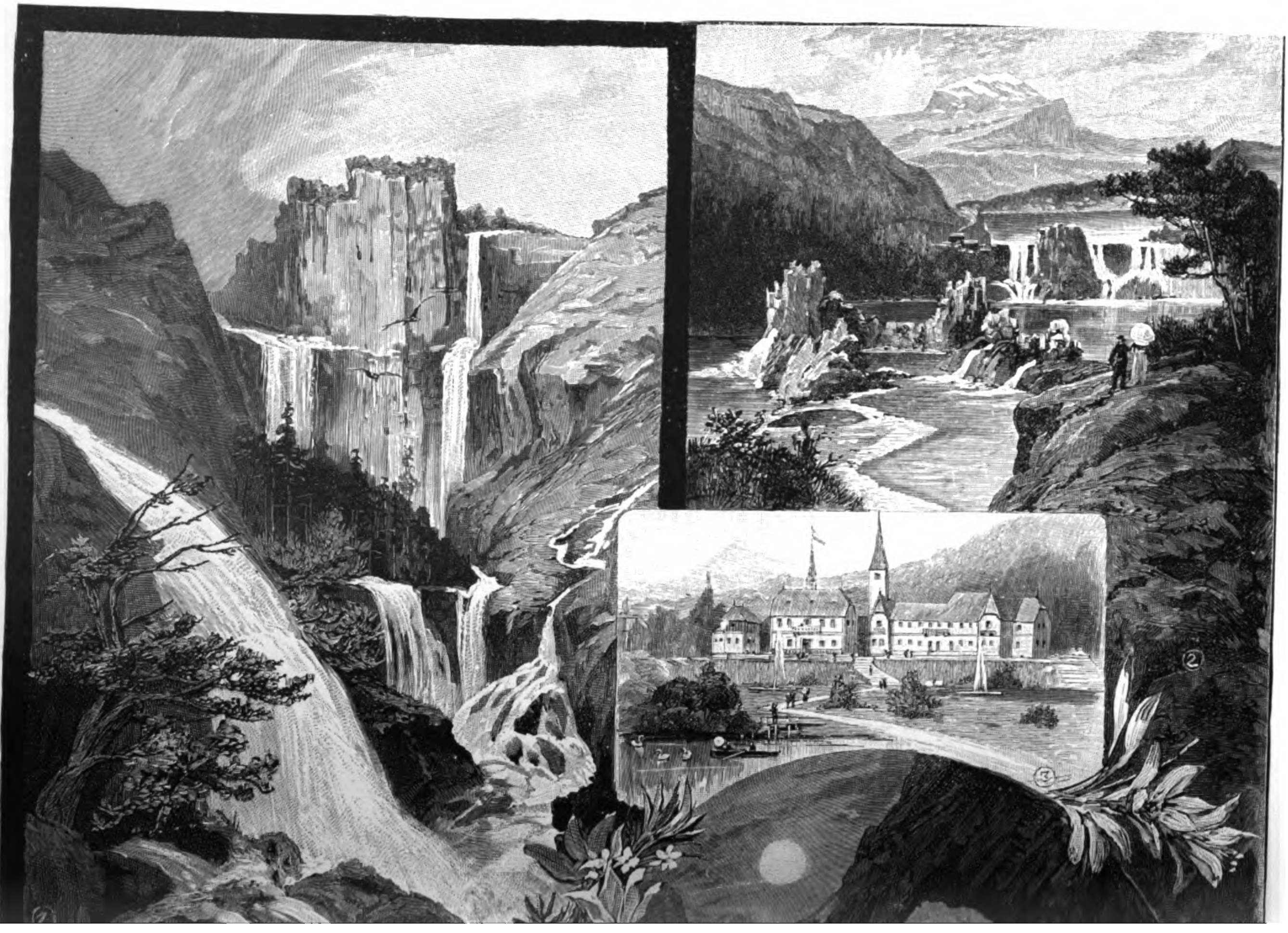
A felföld orográfiai egészet alkot, s a Balkán-félszigeti felföldnek északnyugati tagját teszi. Rendesen a Fiume és Károlyváros között haladó Lujza-utat veszik a Balkán-hegyrendszer északi határvonalának az Alpokkal szemben. Az útnak déli részén kezdődik a Nagy-Kapela, a Balkánfélsziget orográfiai alkotórésze. A délhorvát felföldet két párhuzamosan haladó hegység zárja be: nyugaton a Velebit, keleten a Kapela-Plješivica. Ezek a Tengerparttal majdnem párhuzamosan haladnak északnyugatról délkelet felé és többnyire erdőborította tömeghegyek és hegylánczok. A két párhuzamos hegységet harántosan mellékágak kötik egybe, melyek között kisebb fönsíkok és mélyedések terűlnek el. A Kapela két ágra szakad, a Nagy- és Kis-Kapelára. A Nagy-Kapela 38 km. terjedelmű és Modrus-Fiumemegye határát vonja meg Lika-Krbavamegye felé. A határvonal épen a két Kapela közötti nyergen van, Jezerana és Modrus között, 888 méter magasságban, hol a József-út vezet keresztűl. A Kis-Kapela gerincze adja tovább a határt a két megye között, míg a vele összefüggő Plješivica egészen Lika-Krbavamegye területén van. A Kis-Kapela 47 km. hosszan nyúlik el, középmagassága 650 méter. A hegység északnyugati része alsó-triászbeli mész, a délkeleti pedig felső-triász. A Plješivica, mely a Plitvica tavaknál függ össze a Kis-Kapelával, a Velebit után Horvátország legjelentékenyebb hegysége, 980 m. középmagassággal. Legmagasabb csúcsai: Ozeblin (1657 m.) és Gola Plješivica (1648 m.). Állománya felső-triászbeli, a Goláé alsó-triászbeli mész, Lapacnál pedig júra-képződés.

A Velebit, a déli-horvát hegység délnyugati ága, 135 km. területet foglal el. A Zermanja forrásától a Vratnikig (648 m.) természetes határt alkot Horvát- és Dalmátország között, s aztán a Tengerpart mentén északnyugati irányban terjed. Középmagassága 1010 m. Legmagasabb csúcsai: Vaganski Vrh (1758 m.), Sv. Brdo (Monte Santo, 1753 m.) és Veliki Malovan (1760 m.). A Velebit állománya felső- és alsó-triászbeli mész, azonkívűl krétaképződés. A Plješivicát a Velebittel összeköti a Kamenita-Gorica és a Vrbačka-Staza. Az elősorolt hegységek között három nagyobb fönsík terűl el: a Lika-, Gačka- és Krbava-fönsík.

Körutunkat Lika-Krbavamegye területén Ogulinból, Modrus-Fiumemegye székhelyéből kiindúlva kezdjük meg, s minthogy ez utóbbi megye kerületéből jó darabot fogunk bejárni, ennek a résznek a leirását is itt végezzük el. Károlyvárostól Ogulinig a Károlyváros-fiumei vasútvonalon teszszük meg utunkat; Ogulintól pedig kocsin kell beutaznunk a megyét, mert az egész területen nincs vasút. Ogulin főutczáján végig haladva, délke-

leti irányban vezet utunk, érintve *Otok* (431 l.) és *Oštarije* (2228 l.) községeket; a Veljun-hegynek átlag 600 méter magas és hosszan elnyúló gerinczével párhuzamosan haladunk. Az érintett helységek itt is, mint egyáltalán az egész vidéken, jobbára szétszórtan fekvő házakból állanak. *Josipdolnál* (Józsefvölgye, 672 l.) a József-útjára térünk, melynek egyik pontján kőpiramis őrzi az út építőjének emlékét. Itt elhagyjuk a rendes országutat, mely Modrus helység előtt Brinjén keresztül Zengbe visz. A Plaški dolina v. Plaška kotlina völgykatlan felé tartunk, s csakhamar elérjük Plaški falut, mely a hasonnevű dolinának majdnem közepén fekszik. A körülbelül 50 km² terjedelmű fönsík a török hódítás korában jelentékeny vidék volt, s azért nagy gondot fordítottak a megerősítésére. A Plasi erőd alkalmasint őrtoronyúl szolgálhatott, a honnan vész idején Modrusvárának, mely ide látszik, jelt adhatott. *Plaški* község 339 lelket számláló lakosai túlnyomólag görög-keleti vallásúak és magukat szerbeknek mondják. A károlyvárosi püspök állandóan itt székel. A püspöki székesegyház szegényes kis templom; a püspöki palota pedig nagy és minden csín nélkül való egyemeletes ház, mely 1784-ben épült. A síkon levő falvak házai nem tömegesen egymás mellett, hanem csoportonkint egymástól elkülönítve, mintegy elszigetelve fekszenek. Ezek a házcsoportok *zadruga* (házközösség) nevet viselnek. A házközösségi rendszer Horvátországban régi idő óta törvény által van szentesítve. A föld népe családonkint megosztatlanúl bírta vagyonát, majdnem hitbizományi jelleggel, a magyar ősiségnek módjára. A család legidősebb tagja feje volt a zadrugának, s a többi családtagok fölött apai hatalmat gyakorolt. A családtagok a közösség érdekében dolgoztak, s a közösből nyerték föntartásukat; külön vagyonuk azonban nem volt. A közös vagyon nem volt eladható, hanem kötve volt a családhoz. A családfő elhalálozásakor más foglalta el helyét, s a zadruga működése tovább folyt, mint azelőtt.

A fönsíkról tovább haladva, a Kis-Kapela kiséri utunkat. Erdős hegyháta hullámosan húzódik tova, csupán egy-egy magasabb csúcsa igyekszik a középszerűség színvonala fölé emelkedni. *Jesenice* község (151 l.) régi várral, mocsáros vidéken fekszik. Ez is a Frangepánoké volt. *Saborsko* (1527 l.) a Kis-Kapela alatt 612 m. magasan fekvő nyomorúlt kis helység. A házak fenyőfagerendákból vannak összetákolva, s ember, állat egy vaczokban húzza meg magát. Hatalmas bükkerdőkön visz utunk keresztül, mely alatt tátongó mélységek és hasadékok jelölik a mészkő-hegységek alakulását. Majd föltűnik a Korana folyó vidéke, melynek hátterében Bosznia hegységei kékellenek. A Korana, mely a *Plitvica-tavak*ból kapja vizét, fejszédítő mélységben szíklákkal bezárt mederben folytatja útját. Szép tájkép tárúl itt szemeink elé. Tizenhárom tó terűl el egymás fölötti terraszokban, nyolcz kilométernyi területen, s vízesésekkel adják tovább

1
2
3

1. A plitvicai vizesés. 2. Kilátás a felső Okrugliak tóra. 3. Turista-ház, vendégfogadó és fürdő-épület. 4. A Milanovac zuhatagok. 5. A plitvicai tavak általános képe.

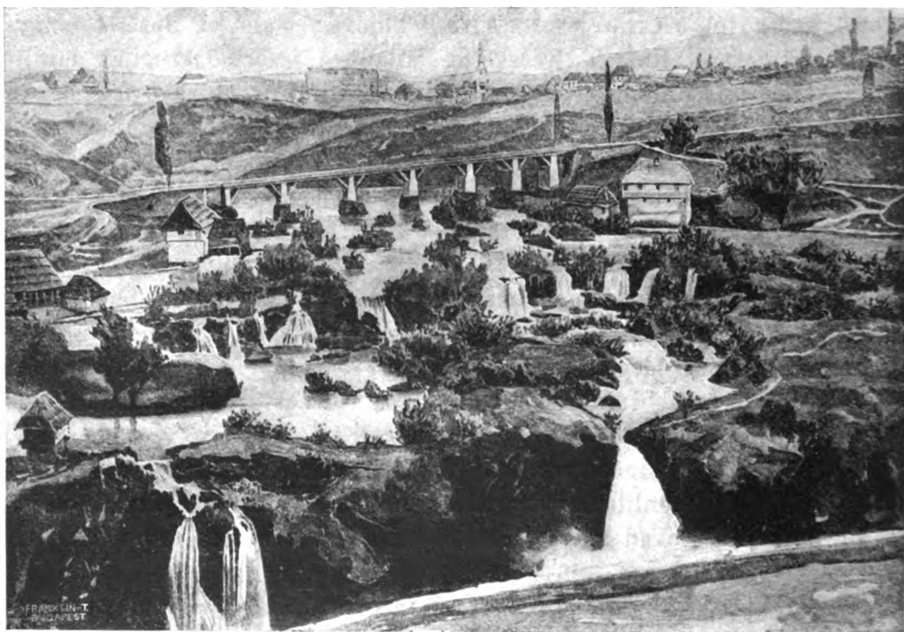
A PLITVICAI TAVAK ÉS ZUHATAGOK.

vizüket egymásnak, míg a tavak összes vize a Korana folyónak ad életet. A folyó 783 m. magas a tenger színe fölött, s 35 méterrel fekszik mélyebben az utolsó tónál. A tavak vidékén a hegyek minden oldalról összeszorúlnak és meredek eséssel ereszkednek a tavak tükrére, olyanynyira, hogy néhol alig marad ösvénynek való hely. A lejtőket bükkök födik, s gazdag növényzet borítja az erdőséget. A legmagasabban fekvő Prošćansko jezero 625 m. magasan fekszik a tenger fölött, a legutolsó és legmélyebben fekvő a Novakovića brod 506 m. magasságban van. E két végpont között 119 méter esésű területen egymásután ilyen sorrendben következnek a tavak: Prošćansko jezero, Ciginovac, Okrugljak gornji (Felső kerek tó), a Crno jezero, Vir, Bakinovac, Galovac, Jezerce, vagy Gradinsko jezero, Kozjak (Kecsketó), Milanovo jezero, Okrugljak dolnji (Alsó kerek tó), Kaludjerovo jezero (Szerzetes-tó) és Novakovića brod. Legnagyobb a Kozjak; terjedelme 84 hektár, hossza 2·5 km., mélysége 26—47 m. közt váltakozik. A második a Proščansko jezero, 60 hektárnál nagyobb területet foglal el. A vízesések magassága 3—24 m. között váltakozik. A tavakat több patak táplálja vízzel, ezek között kiválóbbak: a Crna rieka, Vrhovska, Mala Rešica, Matijaševac és Jasenovac. A Plitvica-tavak a kincstár birtokában vannak, s az újabb időben épített tágas vendéglőben kényelmes szállást és jó ellátást kapnak a természetnek e szépségét fölkereső idegenek.

A Korana további folyásában regényes vidéket érint és *Slunjnál*, a Modrus-Fiumemegyében fekvő községnél (781 l.), a folyó vize meredek sziklák között vájt mederben folytatja útját. Ezek a meredek mészkősziklák nagyon hasonlítanak Amerika canonjaihoz. A Slunjčica folyó itt 20 m. magasról szakad alá a Korana canonjába és pompás vizeséssel gyönyörködtet.

A Plitvica-tavak már Lika-Krbavamegye területén vannak. Tovább folytatva utunkat, *Priboj* községnél (303 l.) érintkezik a Kis-Kapela a Plješivicával. A Plitvica-tavak az előbbi hegységnek legszélső déli párkányán terűlnek el. A Veliki Javornik, mely Priboj fölött 878 m. magasan emelkedik, szolgál a két hegységnek összekötő kapcsáúl. A Plješivica másod-magas csúcsa a Gola (1649 m.) tulajdonképen a hegységnek első láneczszeme északon, míg délen legszélső pontjáúl áll az Ozeblin (1657 m.), mint a hegységnek legmagasabb csúcsa. Pribojnál érjük el az országút legmagasabb pontját, 691 m. magasságban. Előttünk szép kilátás nyílik a Korana és Una által bezárt fönsíkra és a bosnyák hegyekre. A megyének ez a leglakottabb és legtermékenyebb területe. Pribojtól *Petrovoselóig* (516 l.) egy hatalmas szerpentin-út vezet le az Una völgyébe. A míg ezen haladunk, föltűnik előttünk félholdas karcsú minaretjeivel *Bihács* városa, minden oldalról hegyekkel körülvéve. Az egész fönsíknak a Korana és Una

között nagy történeti múltja van. Legrégibb és legnevezetesebb a közelfekvő *Dreźnik* község (741 l.), Modrus-Fiumemegye területén, a Korana balpartján, mely az egykori hasonnevű megyének székhelye. Romokban levő vára valószinűleg már a XII. században fönnállott, a mikor zsupánságnak volt a székhelye. Ebben a korban Dreźnik zsupánjainak írják magukat a Frangepánok, kik e várnak urai voltak. Itt esett el 1518-ban Beriszló Péter püspök és horvát bán, török kelepczébe kerülve. A vár 1788-ig török kézen volt. Föl északnak látjuk *Rakovicát* (360 l.), mely egykor szintén Frangepán-vár volt, a hol Zrínyi Péter 1649-ben megverte a törököt.

A SLUNJČICA VIZESÉSE.

Petrovoselóból a Plješivica lábánál fekvő *Ždjava* (456 l.) és *Baljevac* (618 l.) falvakon át a fönsík szélén a bosnyák határ mentén halad az út. *Zavalje* (669 l.) a török Bihács mellett a boszniai okkupáció alkalmával kemény harcznak volt színhelye. *Melinovácztól* kezdve hatalmas bükkerdőn visz az utunk keresztűl. Ezeknél szebb, termetesebb szálfákat alig látunk valahol, valóságos óriások. *Nebljusi* után az Ozeblin-csúcsot látjuk folyton, majd föltűnik a barátságos lapaczi fönsík, mely átlag 500 m. magas; a 661 m. magas *Oblaj*-hegy két részre osztja: az északi részen termékeny szántóföldek vannak, a mocsarakkal födött kisebb rész pedig legelőűl szolgál. *Dolnji Lapac* község (1005 l.) már a Zrinyi-család történetében is jelentékeny szerepet játszott; volt egy hasonnevű megye is.

A törököknek likai uralma legkésőbb Lapacban ért véget. Legutolsó betörésük 1809-ben volt, husvét vasárnapján. Az Una innen nem messzire mély mederben folyik, két hegy közé szorítva, s alig hagy annyi helyet, a mennyi ösvényűl szolgálhatna. Az Una és Unac összefolyásánál vadregényes a vidék. IV. Béla király családja a tatárok elől menekűlve hoszszabb ideig pihent meg ezen a helyen, a minek emlékére a királyné kolostort és templomot építtetett.

A bosnyák határ vonalán Petrovoselótól le *Srb* faluig (1240 l.), melyen túl a Horvátország, Dalmáczia és Bosznia közötti hármas határ érintkezik, a határőrvidék többi lakosaitól eltérő népviseletet találunk a lakosságnál, mely a dalmaták viseletéhez hasonlít. Lapacból a Kuk-hegyen át visz az út a *Krbava-fönsíkra*, mely 695 m. középmagassággal 149 kilométer terjedelmű, s a Plješivica, Kamenita Gorica és Vrbačka Staza által van bezárva. A megyének három fönsíkja között ez a legmagasabban fekvő és a legkisebb terjedelmű. Mész, kavics, homok és törmelék borítja. A hegyek csupaszok és ridegek, alig látható itt-ott egy-egy bokor vagy cserje. Az időjárás nyáron nyomasztó hőséget hoz, télen pedig a bóra orkánszerűleg dühöng. A síkon kevés árpát és hajdinát termelnek, s a kukoricza nagyon silány. A nép fő élelmiczikke az árpa-kenyér és a cicvara nevű kásaféle étel. A fönsík talajának különös jelleget adnak a kavicsok, melyek a kevés termőfölddel több lábnyi réteget alkotnak. A fönsík északi párkányán van *Bunić* falu, mely egykor Zrínyi-birtok volt. Miklós, a szigetvári hős ezt a Korbáviai János örökségéből kapta és építette. A Krbava-fönsíknak és vidékének főhelye *Udbina* község (389 l.). A városban látható rom még a híres Korbáviai grófok várának maradványa. Közel állott a püspöki székesegyház, melyből a török uralom alatt mecsetet csináltak. Korbávia már a X. században zsupánság volt, melyhez a likai és gacskai zsupánság is tartozott. A korbáviai püspök 1460-ban Modrusba tette át székét. 1493-ban nagy vereséget szenvedtek a horvátok Korbava síkján a törököktől. A főbb urak ott vesztek el s velük tízezer harczos. Attól az időtől fogva se Korbávia, se Lika nem maradhatott többé békében a törököktől. 1526-ban kezükre került mindakét vidék. A török hódoltság idején a likai szandsákot alapították belőle, melynek Udbina volt a székhelye.

Az Udbinából a Velebit felé vivő úton, nem messzire Udbinától van *Kurjak* község (639 l.) egy vár romjaival. Ez volt a Kurjakovics v. Karlovics családnak ősi fészke; közel hozzá van *Podlapac* (1850 l.) egykor Zrínyi-birtok, régi várrommal, mely az ősi lapaci nemes törzs fészke volt. Egyike volt ez a régi Horvátország tizenegy horvát törzsének (plemena), melyekből a horvát királyság idején a bánokat és zsupánokat választották. A lapcsánok a többi tíz plemenával együtt Kálmán királyunkat uruknak elismerték és ott voltak Bielogradban való koronáztatásánál is.

A vidék innentúl mindig vadabb, ridegebb lesz. Csupa karszt, merre a szem ellát. *Lovinacnál* (1320 l.) a dalmácziai út torkollik be. A Velebit a maga teljes fönségében áll előttünk. Áttekinthetjük innen az egész óriás hegylánczot, legszélsőbb északi pontjától a legdélibb nyúlványáig. Az Oštaria depreszszió 924 m. magasságban, melyen az út Gospićból Karlopagóba visz, északi és déli részre osztja a Velebit hegyláncczát; az utóbbinak jóval magasabbak a csúcsai. Az egymás előtt és egymás mellett meredeken álló csúcsok csupasz, de büszke fővel daczoltak viharral, orkánnal századokon keresztűl. A Velebit lábánál levő *Sveti Rok* (1928 l.) helységből mennek föl a Velebitre, vagy tető iránt rövidebb, de fárasztóbb kapaszkodással, vagy pedig Mali Halanból, a meddig kitűnő kocsiút megy az 1045 m. magas nyeregig; erről az út folytatólag Dalmáczíába visz. A Velebitnek Sveto Brdo csúcsáról (1754 m.) hatalmas kilátást élvezünk nemcsak az egész Likára és annak tagozatára, hanem nyugati és déli irányban az Adriai-tengerre és szigeteire is. Látjuk Arbét, Pagót, Zárát, közelebb Obrovazzót és a Zermagna fjordszerű sziklált, Novigrádot, közelebb Vegliát, Chersót, az Abbazia fölött emelkedő Monte Maggiorét és a többi isztriai hegyeket. Közvetlenűl lábunk alatt terűl el a magyar-horvát Tengermellék, de ebből nem sokat láthatunk, mert a kiugró sziklanyúlványok a legközelebbi környéket is elfödik. A Velebitnek tengerre néző oldala irgalmatlan karszt, minden vegetáczió nélkül, szétszaggatva és letöredezett sziklatuskókkal borítva; a Lika felé néző keleti oldalát azonban fák és cserjék borítják.

Sveti Rokból a *Likai fönsíkon* visz az út végig. Ez a fönsík a Velebit, a Vrbačka Staza és Plješivica nyúlványai között 570 méter középmagasságú. Hossza 30, legnagyobb szélessége 7·5 km², területe 594·5 km². Az egész fönsík rideg, csupasz és terméketlen. A sziklák teljesen növényzet nélküliek. A Lika folyó öntözi a lapályt. Ez Medak falu határában, a Velebit aljában fakad, végig folyik a fönsíkon, aztán Kosinj és Lipova mezőn a föld gyomrában tűnik el. Földalatti folyása után a Magyar-Horvát Tengerparton Sveti Juraj (San Giorgio, Szentgyörgy) mellett újra kibukkan és az Adriába ömlik.

Medaktól nem messzire a Velebit lábánál találjuk *Počitelj* várát, a hasonnevű falu fölött (1674 l.). A régi korban ez volt Likának leghíresebb vára. A Mária királyné és férje Zsigmond király elleni fölkelés alkalmával Počiteljben tanyáztak a fölkelők. A lázadás élén álló Horvát testvérek és Palizsna, a magyar főurak közűl többeket, kik Erzsébet özvegy királynéval és leányával hatalmukba kerűltek, ebbe a várba zárattak. Frangepán János vegliai gróf és a Korbávia grófok megszállván a várat, a foglyok kiadására kényszerítették a fölkelőket. Az útba eső falvak közűl leginkább kiválik a *Bilaj* község (712 l.) fölötti vár, mely a fönsíkból 618 m. maga-

san kiemelkedő dombon, a Lika folyó mellett, most is jelentékeny rom. Ez a vár volt egykor a horvát főuraknak menedékhelye a török támadások idején.

Nemsokára innen beérünk *Gospić* mezővárosba (2995 l.), Lika-Krbavamegye székhelyére, a Novčica-patak mellett. Elég csinos házai között számottevő épületek a megyeház és gimnázium. Van egy kis tere is, fákkal beültetve, közepén egy tábornok emlékoszlopával. Gospić előbb egy ezrednek volt a széke, most azonban csak egy zászlóalj honvédség állomásozik itt. Gospićból a Velebiten át 1786-ban épült jó országút visz Karlopagóba, a tengerparton fekvő városba. A Karlopagóba vezető út legmagasabb pontja 924 m. magasságban van Oštariánál, a honnan az út szép kilátást nyújtó kanyarulatokkal halad alá a tengerpartra. *Karlopago* (710 l.) a szárazföld és Pago szigete által zárt Morlak-csatorna déli szélén fekvő jelentéktelen hely, mely a Velebitnek csupasz lejtőjén és a keskeny partszélen terűl el, csinos kis kikötővel. A hegy oldalában van egy kastélya, mely még a Karlovicsok idejére viszi vissza eredetét. A karlopagóiaknak a korbáviai knézek által adott kiváltságokat és jogokat 1451 és 1481-ben Mátyás király megerősítette.

A sok vár közűl, melyeket további utunkban a Lika fönsíkján találunk, legérdekesebb *Perušić* vára, mely ma is látható a hasonnevű falu fölötti magaslaton. Az alsó Likában Bilaj, a felsőben Perušić volt a domináló véghely és a vidék góczpontja. A szigetvári hős Zrínyi Miklós ezt jó karba helyezte, de 1553-ban török kézre került és azon maradt addig, míg 1682-ben visszafoglalták a törököktől. Ez utóbbiak egy része itt maradt és áttért a keresztény vallásra, a mi nagy ritkaság volt.

Perušićtól északra *Kvartin* (550 l.) túl van *Stitar gradina* nevű várrom, hol gyakran találnak római régiségeket, pénzeket és egyéb tárgyakat, miből joggal arra lehet következtetni, hogy itt hajdan római telep lehetett. A római útnak némi nyomai is föltalálhatók a helység határában. Perušić közelében van egy *Samograd* nevű szép cseppkőbarlang, melynek öt termében emberi csontokat, téglákat és szénmaradványokat találtak, jeléűl, hogy a nép a török időkben itt is keresett menedéket. Találhatók benne szem nélküli bogarak is, nevezetesen a ritka Anopthalmus Kiesewetteri.

Perušićon túl az út lassankint, de folyton emelkedik és erdős vidéken visz keresztűl, míg 621 méterrel eléri a legmagasabb pontot. Itt aztán egyszerre föltűnik a *Gačka-fönsík* meglepő szép panorámája. *Gačkopolje* a Kis-Kapela és Velebit közt terűl el 280 km² terjedelemben, 465 m. középmagassággal. A Gačka folyó öntözi s róla is vette nevét. Termékeny szép vidék. Az út magaslatáról az egész fönsík mint kiterített térkép fekszik előttünk. Látjuk a Gačka folyót, a fönsík déli határát alkotó

43*

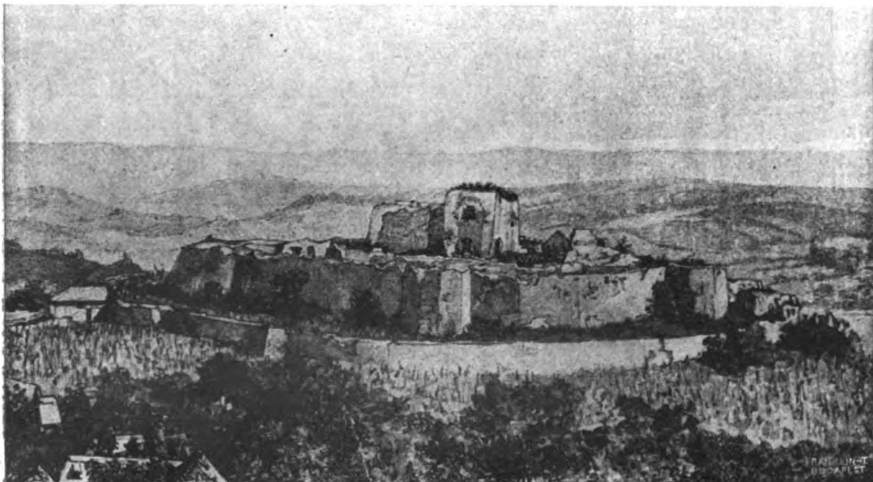
hegy lábánál három forrásból eredve, a hol azok egyesűlnek és tovább folynak. A fönsík falvai, zadruga-csoportok szerint épűltek. Latjuk a Prozor-hegyet, melyen egykor a Zrínyiek vára állott; tovább a fönsík legészakibb párkányán fekszik Otočac, a vidék főhelye. *Lišće* falu (1909 l.) is szerepelt várával a Zrínyi-család történetében. A *Vitalj*-vár romjai félóra járásnyira nyúlnak el egészen *Čovići* község (395 l.) határáig. Vitalj vára erős harczot és ellenállást fejtett ki a rómaiakkal szemben. Ásatások alkalmával sok régiséget, különösen karpereczeket, nyakékeket és kapcsokat találtak a várromok alatt. A római pénzek Galba, Konstantin és Konstanc korából valók. *Prozor*-várát a hasonnevű falu fölött a zengiek építették a török elleni védelműl. Zrínyi Péter 1663-ban fényesen megverte itt Csengics Ali pasát. *Otočac* (1748 l.) kicsiny, de csinos mezőváros, régi várral. Régi neve Otočić (kis sziget) volt, mert a Gačka folyó ott szigetet alkotott akkor. Otočacot IV. Béla király 1244-ben a vegliai Frangepánoknak adományozta, a tatárjárás alkalmával neki nyújtott segítség jutalmáúl. Frangepán itt a pápa engedelmével püspökséget alapított, mely 80 évig állott fönn; később beolvadt a zengibe. Otočac is sokat szenvedett a töröktől. 1543-ban Keglevics Péter, támogatva a Frangepánoktól, megverte a törököket. Otočac vára volt a második határőrvidéki kapitányság székhelye.

Otočac vidékén megtekintésre érdemes természeti látványnyal találkozunk, ez a Gačka folyónak lefolyása, a *Švica*. A Gačka is olyan karsztfolyó, mint Krajnában a Rjeka, mely föld alatti folyása után Monfalcone körűl Timavo néven bukkan ki a föld alól és szakad a tengerbe, vagy mint a Lika, melyet csak az imént láttunk. A Gačka folyó a hasonnevű síkon egy ideig egy ágban folyik, de Otočacnál két ágra szakad. Az északkeleti ág egy mellékvölgyön tör magának utat és Kompolje falunál szivárog a földbe. A nyugati főág Otočácon túl előbb rétségen folytatja útját, majd Dolnji Švicánál egy tómedenczébe gyűl és számos vizesést alkotva, egy mélyebb katlanba szakad. Ezen a helyen mintegy 40—50 malmot hajt, részint liszt-, részint fűrészmalmokat. Majd minden vizét összegyűjti, s két ágra osztja: egyiket a Švicko jezero tónak adja, a másik ág pedig réteges mély mederben törtet előre, de rövid pályafutás után erős robajjal és nagy vízpárát csapva föl, hanyathomlok rohan a tátongó mélységbe (ponor) és dübörögve vész el a föld gyomrában. Szentgyörgynél (San Giorgio), nem messzire Zeng városától, a Tengermelléken újra fölszínre kerűl, hogy csakhamar a tengerbe vesszen. Švica nagyon szép, regényes vidék. A vizesések nem nagyok, de meglepően szép képet nyújtanak.

Brlog falu (2260 l.) a Gušić-polje nevű fönsíkon fekszik. Innen erednek a Korbáviába telepedett Korbáviai grófok, később Kurjakovicsok

és Karlovicsok. Zrínyi Péter Brlogot jelentékenyen megerősítette. 1657-ben nagy ütközet volt itt a törökök és zengiek között.

Brlogon túl nincs messzire *Žuta Lokve*, hol a Zengből a Kapelán át vezető József-út a dalmácziai országúttal találkozik. A József-úton *Brinje* (3395 l.) a legfontosabb helység egy völgykatlanban, erdős hegyekkel körűlvéve. A helységben levő *Sokol-* vagy *Sokolac*-vára a XII. századból való s a Frangepánok nevével kapcsolatban gyakran szerepelt a történelemben. 1411-ben a hatalmas Frangepán Miklós gróf, Zsigmond királyunknak kedvelt embere és buzgó párthíve lakott benne. Ugyanabban az évben tartották itt a cetini gazdag Nelipec Iván leányának (Katalinnak) eljegyzését Frangepán Miklós fiával, Ivánnal. 1412-ben Zsigmond király időzött itt mint Frangepán vendége.

CETIN-VÁR ROMJAI.

Brinjéből, Lika-Krbavamegye északi részének legvégső helységéből visszatérünk a József-úton Žuta Lokvéba és onnan a Vratnik-hegyen át vivő úton leereszkedünk a Tengermellékre. Ez az út a 678 méternél éri el legmagasabb pontját. Innen meglepően szép kilátás nyílik a tengerpartra, a szigetekre és Zengre, a megyének legnevezetesebb helyére. *Zeng* városa (3182 l.) a Tengermelléken a karsztnak csupasz sziklájára épűlt. A város fölött meredeken emelkedik a Vratnik-hegy, melyen kigyózó kanyarodással visz az út Otočacba és Ogulinba. A város fölött kiálló egyik sziklaháton áll Nehaj-vára, mely a XVI. században épűlt. Vastag falai és bástyatornya még most is állanak. A város nevezetesebb épületei a püspöki palota, s a Szűz Máriának szentelt székesegyház; a külön álló harangtorony Zvonimir horvát király idejéből való. A jobbmódú lakosok házai

között több igen érdekes épület is van. Magyar királyaink közűl többen jártak Zengben. Nagy Lajos 1350-ben innen indúlt Apuliába s a horvát lázadás idején itt szállott partra Kis Károly. Frangepán Miklós idejében Zsigmond király többször megfordúlt Zengben, s I. Ferencz József király is meglátogatta a várost. Zenget jó ideig a Frangepánok bírták. A Nagy Lajos özvegye és leánya elleni lázadásban Zeng a királynők pártján volt s a dalmát Novigrádot ostrom alá vették a Frangepánok. Ezért Zsigmond király Zeng grófjának adományozta Cetin-várát. 1471-ben Magyar Balázs horvát bán elvette tőlük Zenget, minthogy Frigyes német császár és fia Miksa pártjára állottak és Mátyás királylyal háborúba keveredtek. Mátyás

KARSZIVIDÉK.

halála után Zeng Korvin János horvát bán kezére került. Lakosai utódjai azoknak a szökevényeknek vagy menekülteknek (uszkókok), a kik a Likának török kézre kerülése után itt kerestek oltalmat. Új hazájuk védelmében veszedelmes ellenségeivé lettek nemcsak a töröknek, hanem a szomszéd vidéknek és az Adriai-tengernek is, melyen mint rettegett kalózok tették nevüket hirhedetté. Sok baja és kellemetlensége volt e miatt a kormánynak is a zengi uszkókokkal, a kiknek megfékezésére katonaságot kellett küldeni. Az «uszkók háboru»-ból sok kegyetlenkedését jegyezték föl a zengieknek. A madridi béke vetett véget ennek a háborúnak, melyben kimondották, hogy hajóikat fölégetik. Az uszkókokat kiűzték Zengből, s jobbára Otočacba és Žumberak vidékére telepítették

őket. 1871-ben Zeng városát kivették a határőrvidék területéből és szabad királyi várossá emelték.

Modrus-Fiumemegye határai északon és északnyugaton Isztria és Krajna, melytől a Kulpa folyó választja el egy darabon. Keleten Zágrábmegye és Bosznia, mely felé egy részen az Una folyó alkot határt, délen Lika-Krbavamegye és nyugaton a Quarnero-öböl. A megye egész területe hegyvidék. Egy helyütt látjuk a fenyvesek végtelen útvesztőjét, hol fejszét nem látott óriás fenyők emelik égnek büszke fejöket s a napsugár is alig téved a vadonba; még alig egy órányira a rideg, kopár Karsztnak dermedt szikláit találjuk, melyek között néha csak összeaszott fűszálak, vagy elsatnyúlt bokrok képviselik a siralmas vegetácziót. A megyén hegyrajzilag a Dinári-hegység vonúl végig, mely Krajnában a Hóhegyből (Schneeberg) kiválva, északtól délkeleti irányban zord fönsík alakjában halad s emelkedéseivel az Alpokat a Balkán hegyrendszerével köti össze. A fönsík nyugaton meredek lejtőkkel ereszkedik alá az Adriai-tengerre, míg északon és délen hullámosan simúl el Horvátország dombvidéke felé. A fönsík nyugati lejtője liburni Karszt nevet visel. Ez a Magyar-Horvát Tengerparttól a belföld felé már 70—80 kilométernyi széles öv és még korántsem tekinthető megállapodottnak. A Karsztban a magaslatok között mély tölcsérek, majdnem szabályszerűen képződött dolinák, szakítják meg az egyhangú képet. Egymásra dobott sziklacsúcsok, szabálytalan tömegekkel, sziklagörgetegekkel borított csupasz oldalak jellemzik. Csak a dolinákban és védettebb mélyedésekben találhatók egyes fák és bokrok, minők a tölgy, mogyoró, bodza, a kis levelű hárs, juhar és rezgőnyárfa, nagyon ritkán a bükk, de mindig csak igen silány, satnya példányokban. Vannak helylyel-közzel nagyobb terjedelmű tölcsérek is, mint ez a vasút mentén Buccari fölött látható, melyek egyikének párkányára egy egész falu, *Ponikve*, telepedett. Ezek a tölcsérek a Karsztnak beszakadása folytán támadtak az által, hogy az alávájt talaj a víznek folytonos mosása következtében meglazúlt és besüppedt. A karszti hegyek a tengerrel párhuzamosan terjednek és csak helylyel-közzel vannak átszeldelve. Ebben az irányban haladnak a Karsztnak legnagyobb völgyteknői, a Rečina és Drága völgye, meg a Vinodol (Borvölgy). Az előbbi a megye legnyugatibb határán terűl el s a hasonnevű, másként Fiumárának nevezett egyetlen karszti folyónak szolgál meder gyanánt. A Fiumára forrása egy 606 m. magas sziklahegy barlangjából fakad és rövid festői vidéken folytatott futása után, mialatt határt von Horvátország és Fiume között, Sušaknál a tengerbe ömlik.

A *Rečina* völgye Orehovicán át a *Draga-völgygyel* függ össze, mely Martinschizza öble felé egy harántvölgyet alkot. A Draga völgye szőlővel van beültetve s a környező rideg karszt-sziklák keretében kedvesen lep

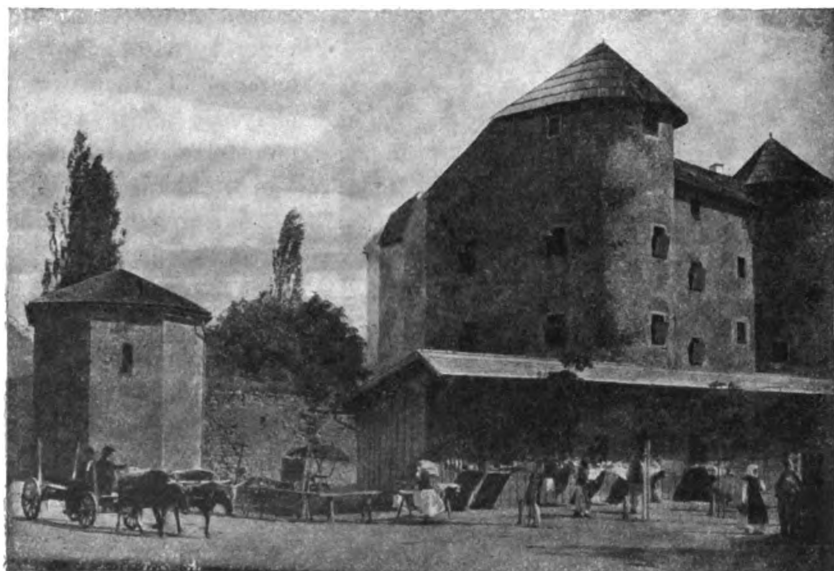
meg. A harmadik völgy a *Vinodol*, mely Portoré kikötőváros magaslata fölött *Križišćénél* (118 l.) kezdődik és *Novi* mezővárosnál (2717 l.) végződik. A buja vegetácziójú völgy 28 km. hosszú s Cirkvenica irányában keresztvölgyet bocsát a tenger felé. Valóságos oázis ez, jóltevő pihenője a szemnek a Karszt rideg kőtengerében. A vinodoli bor messzi vidéken kedvelt. A babér-, füge-, olajfák és gránátok sűrű szigeteket alkotnak. A *grobniki sík* (Grobničko Kamenopolje) körülbelül 24 km² terjedelmű kőmező a Karszt második övében, *Grobnik* helység (326 l.) alatt. Festői szép lapály, köröskörűl hegyekkel elzárva; csak a Rečina völgye és a Lujza-út felé van kijárata. A völgynek csak fele mivelhető, másik fele kőmező; apró vakondtúrásszerű sziklacsucsorodások boritják mindenütt. A monda szerint IV. Béla királyunk Frangepán segélyével itt verte meg a futó tatárokat 1242-ben. A Frangepánok régi kastélyának romjai még ma is megvannak.

A hegyvidék a krajnai *Hóhegyből* (Snieżnik) kiágazva, déli irányban húzódik a Kulpa forrásvidékétől egészen a Nagy-Kapeláig, a hol az Alpok és a Balkán-félsziget hegységét összekötő hegyláncz kezdődik. A hegyvidék legnevezetesebb sziklaormai a *Risnjak* (1528 m.), *Snieżnik* (1506 m.), *Drgomalj* (1053 m.), *Bitoraj* (1385 m.) és az impozáns *Viševica*, nyeregalakú gerinczével (1428 m.).

A mint Fiuméból kiindúlva a magyar királyi államvasutak vonalán utazunk, Buccaritól kezdve vonalunk folyton emelkedik. Falakkal van a vasút töltése védve a Tengermelléknek ádáz ellensége, a bóra ellen, mely Zeng irányából olykor-olykor orkánszerű erővel lép föl és rombol, pusztít. Jellemzik a bórát azok az erős lökések (refoli), melyek kisebb-nagyobb szünetekkel, nagy károkat okoznak, s háztetőket szaggatnak le és visznek nagy távolságokra. De beleköt a bóra a vasútba is és nem egyszer sodort már le egész vonatokat a töltésről a mélységbe. A mint a vonat nagy kanyarodással és emelkedéssel Plasenál fölért a Karszt-hegység párkányára, onnan szép kilátás nyílik a Quarnero öblére, a Monte Maggioréra, az alatta elterűlő Abbaziára és az isztriai partra, a Quarnero szigeteire, Chersóra, Vegliára, Fiuméra, Buccari öblére, Portoréra, a kiálló sziklán épűlt Frangepán-kastélyra, tovább a Canale de Maltempon túl elterűlő Tengermellékre, a hol Cirkvenica és Novi feküsznek. A fönsík rideg karszteziklái között itt állandó szél van, s már kora őszszel beköszöntenek a dermesztő fagyos légáramlások, melyek az éghajlati két ellentétet ezen a helyen igyekeznek kiegyenlíteni.

A vasút innentúl már 600 m. magas fönsíkon halad. *Fužine* helység (1308 l.) alatt terűl el szemeink előtt a *Liči lapály* (Ličkopolje), melyet a *Viševica, Bitoraj* és *Kobiljak* hegyek lánczai szegélyeznek. A Viševica az egész vidéken a legkönnyebben hozzáférhető hegycsúcs.

A Liči lapály 720—730 méter magas sík, jól mívelt szántóföldekkel, legelőkkel és kaszálókkal, csakhogy magas fekvése miatt a fárasztó munkát igen sovány áldás jutalmazza. A térségen egy jókora patak, a *Ličanka* folyik végig, mely aztán a Kobiljak alatt tűnik el. A lapályon levő *Lič* falu lakosai a Likából költöztek e vidékre. Fužine falu egykor a Frangepánok vadásztelepe volt, vashámorral, a mit a helység neve is bizonyít. A Frangepán-kastély még elég jó karban van. Köröskörül a vidék rengeteg fenyvesekkel van borítva, s a páfrányok sűrűn lepik el az utakat és mélyedéseket.

A FRANGEPÁN-VÁR OGULINBAN.

A fönsíknak legnevezetesebb emelkedése, a *Risnjak*, vagy Fužinéból vagy a szomszéd *Lokve*-ból közelíthető meg legjobban. Mindkét helyről kiindúlva útba kell ejtenünk *Mrzla Vodicát*, és innen a *Suha Rečina* (Száraz-patak) nevű völgy fölötti meredek Tisovac-hegyoldal megmászásával jutunk a Kis-Risnjakhoz, majd pedig a nagy csúcsra. Erről pompás kilátás nyílik a Quarneróra, a Farasina csatornára, a Velebit hatalmas hegylánczára s közelebb hozzánk az Alpok tömegére. Az egész vidéken ennél hálásabb kilátó pontot alig találhatunk. A hegyen Rhododendron-bokrok, alpesi rózsáikkal, s a sziklák közé kapaszkodó havasi gyopár fehér virágai jutalmazzák a csúcsra törekvő turistát.

Fužine után *Lokve* helységet (1131 l.) látjuk egy mélyedésben a vasút alatt. A fiumeiek ezen a két helyen szoktak nyaralni. Innen a

Risnjak-hegyet a maga teljességében láthatjuk, a körülötte kapaszkodó többi hegycsúcsok tömegében. *Delnice* község (2775 l.), járásbirósággal és szolgabirói hivatallal. A helységből vezet le az út a mélyen alattunk fekvő Kulpa völgyébe, s annak legnagyobb községébe *Brodba* (Brod na Kulpi 1318 l.). Az út mentén a Kulpa fölött látjuk a vadregényes három (vén, kis és nagy) Drgomel-hegycsúcsot, melyek majdnem egyenlő magasságban csoportosúlnak egymás mellé. Legjobban és legszebben belátható a hegyvidék *Skrad* állomásról, melynek tátongó mélységén át látjuk a Kulpa ezüst szinű vonalát élesen végig kigyózni a fenyvesek haragos zöldjében. A völgymélyedés fölött aztán ott meredeznek a hegyek festői csoportokban.

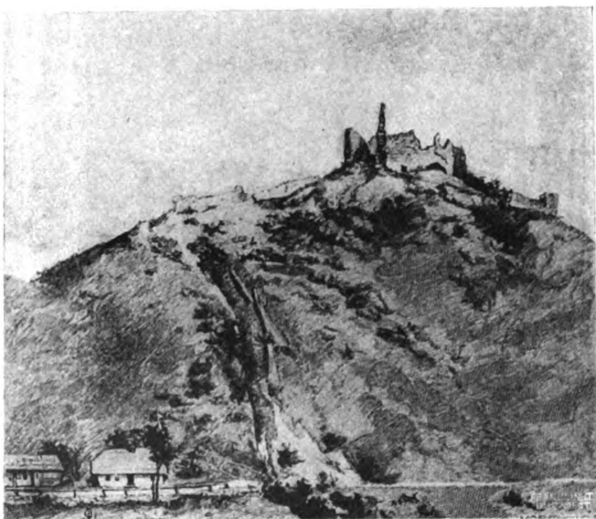
A DOBRA-FOLYÓ FÖLD ALÁ BUJÁSA.

A Kulpa folyó mindkét partján sűrűn követik egymást a falvak. Forrása felé, szorosan a Kulpa mellett, regényes erdei vidéken jó út vezet *Čabar*ba (328 l.), hol a Ghyczy-család lakik. Čabar a megye legszélsőbb északi községe, mely Krajnával határos és a megye egyik járásának a székhelye. A Čabar és Bród közötti vidékről, úgy Horvátországból mint Krajnából, sokan vándorolnak ki, különösen Magyarországba, hol déligyümölcscsel házalnak; kucsébereknek szokás őket nevezni, habár a tulajdonképeni Gottschee, Bródtól északra 3—4 órányira fekszik.

Skradon túl a fenyvesek elmaradnak s a bükk is ritkúlni kezd. A vasút folytonos eséssel halad a Dobra völgyén lefelé. *Kamarás-Moravicza* (Kameral-Moravice) jelentékenyebb vasúti állomás. *Gomirje* (403 l.) állomásról szép kilátás nyílik az Ogulin határában büszkén fölemelkedő *Klek*-hegyre (1182 m.), mely három oldalról meredek falakkal esik alá. Sajátságos alakjánál fogva emlékezetes marad arra, a ki egyszer látta. Később, Károlyváros felől nézve, megváltozik az alakja.

A megye székhelye *Ogulin* mezőváros (1041 l.) csinosan épült és tisztán tartott, földszintes és néhány emeletes kőházzal s szép templommal. Legnevezetesebb régisége a Frangepán-vár, mely ma börtönül szolgál. Érdekes látnivalója a Dobra barlangja, melyen a folyó a föld alá tűnik. A folyó medre itt 50—80 m. széles és 35—40 m. mély. A Frangepán kastély mellett egy erkély áll a folyó partján, a honnan impozáns látvány tárúl a 40 m. mélységben tova hömpölygő Dobrára, mely aztán a barlang egy nyílásán a föld alá rohan. Csak 5 kilométer távolságban folytatja földalatti útját, s aztán a Kulpába szakad.

Ogulintól a *Modrus*-váráig vivő utat már érintettük, mikor a Plitvica-tavak vidékén utaztunk. — Modrus-vára volt a Frangepán-család egyik legrégibb birtoka. A Frangepánok annak a híres római patriczius családnak utódai, mely a XII. és XIII. században kiváló szerepet játszott az örök város történetében.— A Colosseumot, Titus diadalívét és a Palatinus egy részét palotákká alakitották át. A Tengermelléken és a Veglia szigetén letelepedett ág Velenczéből szakadt ide s kapott a magyar királyoktól földbirtokot és kiváltságokat. Velencze ugyanis az egyik Frangepánt, az ő hűbéresét, a miatt, hogy a magyar király ügyének tett szolgálatot a köztársaság ellen, megfosztotta hűbérétől, mely veszteségért III. Béla királyunk Modrus megyével és a Vinodollal kárpótolta őt. Így jutott a család Modrusvárának birtokába. Később II. Endre megerősítette őket ezen birtokaikban, s a IV. Béla királynak a tatárjárás idején tett szolgálatokért újabb javadalmaknak lettek uraivá. Ekként megnövekedett birtokaik nemcsak a mai Tengerpart egész vidékét foglalták magukban, hanem Zágrábtól nyugatra a Kulpa és az idegen határszél közötti darab föld is az övék volt. Modrusvára a török háborúkban, mint a főútvonalba eső hely, jelentékeny szerepet játszott. A Frangepán-család kérésére 1460-ban II. Pius pápa a korbáviai püspökséget, melyet a magyar eredetű Kitilényi spalatói érsek

MODRUS-VÁR ROMJAI.

alapított (1185-ben), Modrus-várába helyezte át, miáltal az egész vidék fölötti egyházi és világi hatalom ezen a helyen központosúlt A család a tersattói Frangepán Ferencz Kristófnak 1671-ben történt kivégeztetésével kihalt. Javaik elkoboztattak s a kincstár birtokába kerültek. Így mentek aztán egymásután gazdátlanúl pusztulásnak a szép várak és kastélyok, melyeknek száma megközelítette a negyvenet. A püspökséget az utolsó Frangepán halála után néhány évre (1690-ben) Modrusból Zengbe tették át, a hol jelenleg is székel.

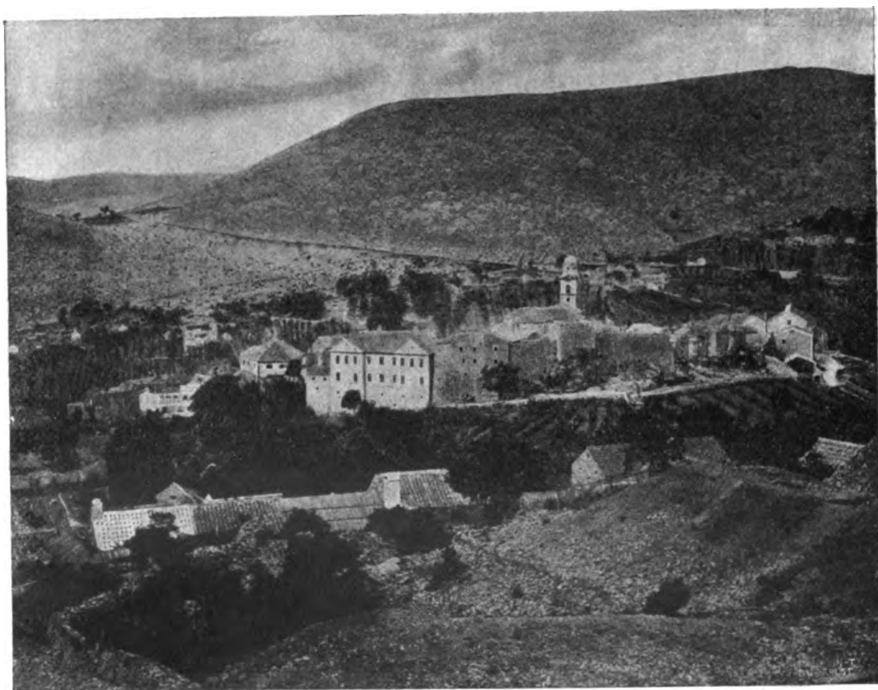
MÁTYÁS KORABELI GYÓNTATÓSZÉK A NOVII SZENTHÁROMSÁG-TEMPLOMBAN.

Modrus-Fiume megyének azt a részét, mely Ogulintól délre a Korana folyó mentén terűl el, már bejártuk Lika-Krbavamegyében tett utunkban.

Ogulintól a Klek alatt a Rudolf-út vezet le a Tengermellékre, Noviba. Ezt a 71 km. hosszú utat 1882-ben építették a végvidék erdős területén keresztűl. Érinti *Jasenakot* (726 l.), elhalad az 1375 méter magas Javornica alatt, átlépi itt a Nagy-Kapelát, s Banska Vratáig folyton emelkedve éri el legmagasabb pontját, az 1082 métert, a honnan szép kilátás nyílik a tengerre, s azután gyors eséssel kanyarodik le a Tengerpartra. Ogulintól Noviig az út mindig erdős vidéken halad, s Jasenakot kivéve, sehol sem érint községeket; minden tíz kilométernyi távolságban útőrök laknak.

Novi mezőváros (2456 l.) a Vinodol (Borvölgynek) kijáratánál fekszik a tengerparton. Kies fekvésű hely, kellemes környezetben, hol a köröskörűl elterűlő szomorú Karszttal szemben a Vinodol buja növényzetének utolsó nyomai láthatók. Itt született Mazuranić Iván bán, a «Čengić aga» czímű éposz költője. Novi a Vinodol völgyének főhelye volt már

a régi korban is. Itt szabályozták a vidék lakosainak jogviszonyait a horvát nyelvű törvénykönyvben, melyből még megvan egy példány a modrusi káptalan levéltárában. Novi régiségei közül még áll a Frangepánok vára, melyet újabban restauráltak. Emlékezetes eseménye a városnak a velenczeiek 1615-iki ostroma, mely alkalommal a Signoria emberei szörnyű kegyetlenkedéseket követtek el a város lakosságán. Újabban sokan keresik föl nyaranta Novi tengeri fürdőjét, mely puha, fövenyes talaja miatt igen kellemes. A Vinodol helységei Novitól Križišćéig szaka-

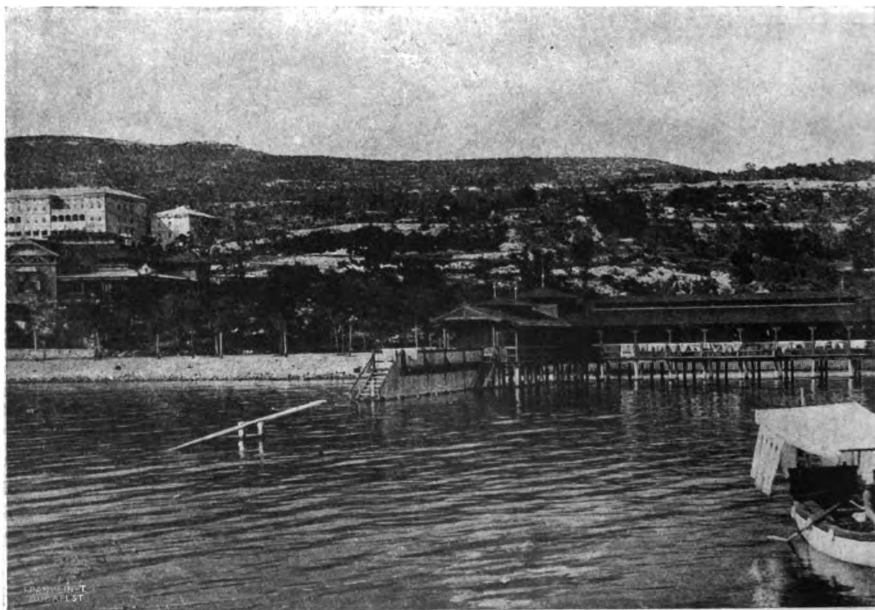

BRIBIR.

datlan lánczolatban következnek egymásután. A házak nem tömegben, hanem szórványosan, nagy közökben épültek, s a falvak így egymásba összefolynak. Legtekintélyesebb és legszebb fekvésű *Grižane* (2249 l.) a hol *Clovio* Giulio történetíró született. Grižanéhoz csatlakozik *Belgrad* falu (2268 l.), mely egykoron a modrusi püspökség társas-káptalanjának székhelye volt. *Bribir* (4165 l.) község a legnépesebb.

*Grižané*ből egy keresztvölgy visz le *Cirkvenicá*ba (3248 l.) a Vinodolka-patak mentén. Cirkvenica kedvező fekvésénél és sekélyes tengerpartjának porondos voltánál fogva tengeri fürdőül önként kinálkozik, s ezért gyors föllendülésnek örvend és igen látogatott fürdőhely. Méltó

versenytársa Abbaziának, melyet sok tekintetben fölülmúl. Növényzete ugyan nem olyan buja és változatos, mint amazé, s a szemben levő Vegliának csupasz sziklái a szemnek nem adnak kedves látványt; de a tengeri képnek nagyszerűsége kárpótol ezekért a fogyatkozásokért. Szép keretet ad a Velebit hosszan elnyúló hegylánczolata, mely a közelben emelkedik ki a tengerből, s a mesék világának bűvkörével vonja be a környéket. József főherczeg, e fürdőtelepnek pártfogója, a «László gyermekotthon» szanatoriumot alapította itten az egykori pálos-kolostorban, melyet 1412-ben Frangepán Miklós létesített. A cirkvenicai halászok az egész Tengermelléken híresek.

CIRKVENICA.

Cirkvenicából hajón Fiume felé utazva, Veglia szigetének festői nyúlványa, a *Scoglio di S. Marco* áll utunk irányában. E kopár sziklatömb sekély vizű zátonynyal függ össze a sziget testével. A Scoglio és a szárazföld között van a keskeny csatorna, a *Canale di Maltempo* (a Rosszidő csatornája), mely kellemetlen hangzású nevét méltán megérdemli; mert Zeng felől ezen a kapun át tör magának utat a Quarnero öblébe a gonosz bóra. Dühének nyoma meg is látszik a csatornában és az öbölben fekvő partokon. Szomorú kép tárúl itt szemünk elé minden irányban. Csak a védettebb helyeken találunk némi silány növényéletet; másutt kipusztítva minden, a kevés termőföldet is elsöpri a szél és eső. A mit a bóra megkímél, azt elviszi a scirocco, mely ép oly kellemetlen vendége a

PORTORÉ.

Tengermelléknek, mint amaz. A délkeletről jövő meleg scirocco nyomasztó érzéssel, bágyadtsággal jelentkezik az embernél. Utána rendesen kitör a meleg zápor, mely mindaddig tart, a míg föl nem lép a bóra s el nem kergeti ellenlábasát. Mindkét szél egyaránt kellemetlen és rendesen sokáig eltart. A Canale di Maltempóból kiérve, pompás kép bontakozik ki szemeink előtt. Átellenben nyugaton az isztriai partok fölött a Monte Maggiore meredez, alatta Abbaziával és Voloscával; meszszebb délen a Canale di Farasina latszik, mely a Quarneróból kivezet az Adriára; ettől balra Cherso, tovább Veglia szigete, e kettő között a Középcsatorna (Canale di Mezzo). Jobbról terűl el a Magyar-Horvát Tengerpart, a hol közelben látjuk *Portoré* (Kraljevica) mezővárost (1057 lakos), hol egy kiugró sziklán a Frangepán várkastély áll, melyet a jezsuiták vásároltak meg és helyeztek jó karba. A nagy épülettömegben 68 szoba van, s szép udvarában kitűnő vizű kútja, a Zrínyiek és Frangepánok czímerével. E kastélyon kívűl van még egy jelentéktelenebb Zrínyi-palota. Portoréban hajdan kitűnő hajóépítőműhelyek virágzottak, de ezek ma teljesen elvesztették jelentőségüket; csak kisebb tatarozásokra szorítkoznak, a mióta a vitorlás hajók világa aláhanyatlott.

A TENGER A BÓRA KITÖRÉSEKOR.

A Portoré fölött magasan fölnyúló hegyvidék párkányán vonúl végig a vasút vonala, mely a plasei magaslatról mély eséssel kanyarodik Meja érintésével Buccari állomásra. Egyik magaslaton van *Hrejin* várának romja, a hasonnevű község fölött (1846 l.). A vár alatt egy alagúton visz keresztűl az út a Vinodol felé. A merészen kanyargó magas útról remek kilátás nyilik Buccari öblére, s annak délkeleti zugában fekvő Buccarizzára és a Costrenai magaslatra.

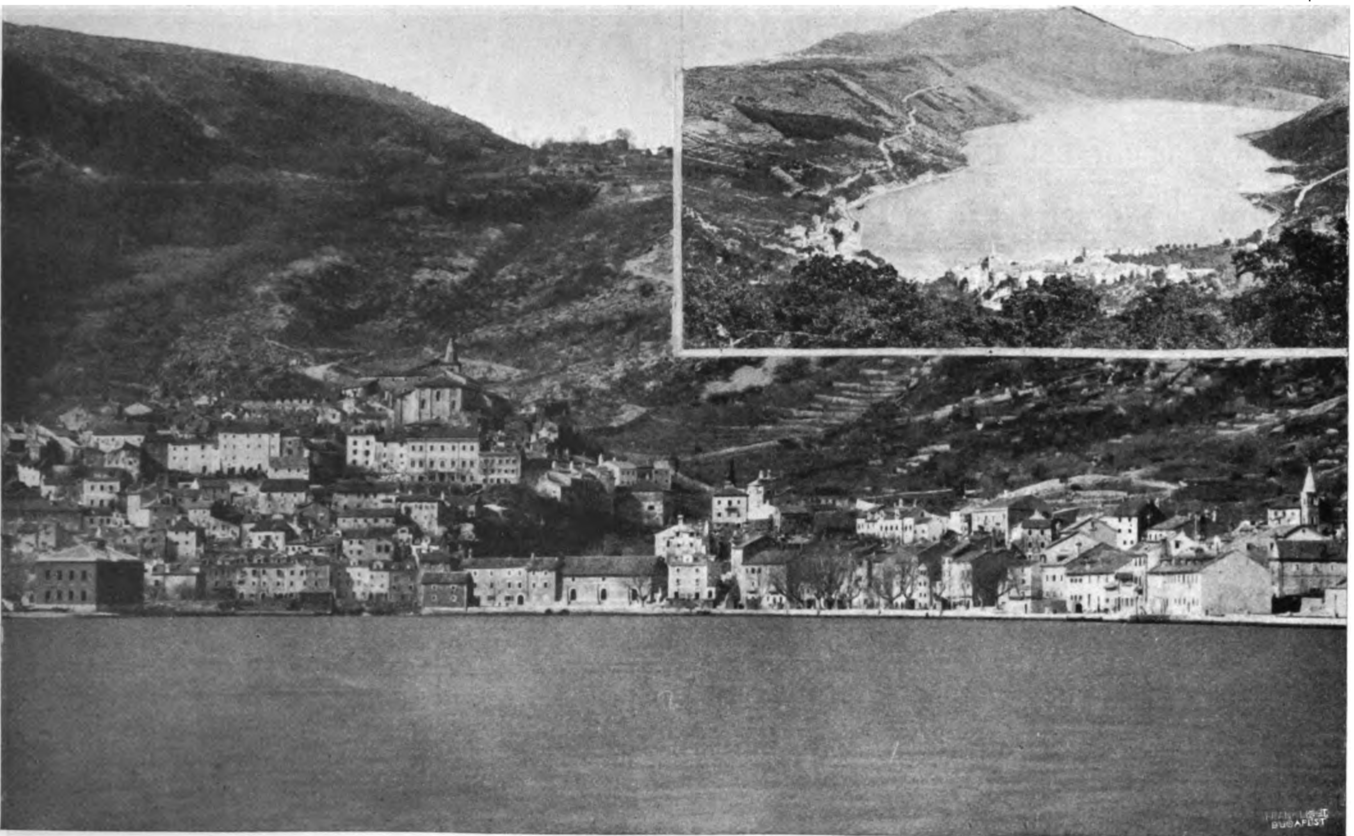
Portoré után nemsokára a Buccarii-öböl tárúl föl smaragd színű vizével, körűlvéve magas szikláktól, melyek majdnem meredeken emelkednek az öböl fölött. Az öböl északnyugati zugában van *Buccari* (Bakar) város (1870 l.), mely festőileg símúl a hegyoldalhoz. Házai csinosak, s van szép temploma is, a mely mögött a város legszebb pontján fekszik a Zrínyiek vára. Ez kúszó növényekkel fölfuttatott ódon falaival és bástyáival magasan kiemelkedik a környező házak közűl. A várnak utolsó birtokosa Zrínyi Péter volt. Van a városnak tengerészeti iskolája, csinos épülettel az öböl partján. Az ennek északkeleti részén emelkedő hegylejtőn vannak a terraszszerű szőlőskertek, melyeknek terméséből a lakosok a kedvelt pezsgőbort (vodica) készítik, olyképen, hogy a mustot forrása közben elfojtják és bepalaczkozzák, mint a pezsgőt. Buccari városa nagyon csen-

BUCCARI.

des és kihalt; a férfiak jobbára tengeren járnak, távol házájuktól. Néhány kiskereskedés csupán helyi üzletre szorítkozik. A város lakosai hajózáson kívűl halászattal is foglalkoznak. Legjövedelmezőbb a tinhal-fogás. A csendes öböl tiszta vizét ugyanis csapatostól keresik föl a vándorló tinhalak. A halászok őrszeme a tengerparton rézsutosan fölállított létrán lesi a halak jövetelét, s a mint ezek jelentkeznek, az adott jelre fölhúzzák a halászok a víz alá sülyesztett hálókat, azzal elzárják a halak kimenetelét s hamarosan agyonbunkózzák őket. A tinhal-fogás néha nagyon bőven jutalmazza a halászok türelmét és fáradozását.

Buccarit a tenger felől a Costrenai hegyoldal választja el, melyen *Sa Lucia és Sa Barbara* (Sveta Lucija és Sveta Barbara) nevű falvak terűlnek el. Costrena vidéke kedvező fekvésénél fogva gyümölcstermelésre igen alkalmas. A vidék lakói mint kitűnő hajósok ismeretesek, a kik egész életüket a tengeren töltik. A hegyoldalról a *Martinschizzai* (v. horvátosan

BUCCARI. BUCCARI-I ÖBÖL.

Martinšćicai) öbölbe ereszkedünk le, mely a Draga-völgy egyik keresztvölgyének torkolatánál fekszik. Itt van a magyar tengerészeti hatóság vesztegzára; itt horgonyoznak a járványos vidékekről jövő hajók és állanak orvosi fölügyelet alatt a gyanús betegek, míg a kikötőbe szabad bemenetet kapnak. A szomszédos Draga-völgyben két falu van: *Draga dolnja* (967 l.) és *Draga gornja* (555 l.), melyeknek lakói szintén keresett ügyes hajósok, az otthon maradók pedig tejgazdasággal és szőlőmíveléssel foglalkoznak; az asszonynép javarésze bemegy naponta a fiumei dohánygyárba dolgozni. A dragai bornak messze vidéken jó a híre; de kezdetleges kezelése és pinczék hiánya miatt nem áll el sokáig. A völgy fölötti nyergen van *S. Cosmo* (Sv. Kuzma, 123 l.) honnan az út merész kanyarodással ereszkedik le Buccariba, mialatt szép kilátást nyújt a festői öbölre és városra. Nem messzire *Škrljevo* falu (768 l.) terül el, a melyet egy időben az itt uralkodott hasonnevű undorító betegség tett hirhedté a környező vidéken Innen a Drága völgyén átkelve Fiume felé érjük *Sa Annát*, *Pećinét*, *Podvešicát*, melyek mind *Sušak* községhez tartoznak. Ezt a rohamosan fejlődő helységet Fiumétól csak a Fiumára-patak választja el, s ezért a fiumeiek egyszerűen Hidontúlnak (*Oltreponte*nak) nevezik. — A község járási székhely, s van több gyára (tészta-, cognac-, bőr- és kötélgyára). Főgimnáziumának szép palotája a hegyoldalban föltűnő helyen épült, messze terjedő kilátással. A Fiumára deltájánál épített farakodót a buccarii állomástól kiágazó földalatti szerpentin szárnyvonal köti össze a m. kir. államvasutak fővonalával. A község fölött 140 méternyi sziklás magaslaton fekszik *Tersatto* vára, melynek Frangepán Ferencz Kristóf volt az utolsó gazdája. A vár Nugent kezére került, s most romlásnak és pusztulásnak indúlt. Repkénynyel befuttatott bástyái és falai mint egy távoli múltnak tanúi sokat beszélhetnének arról az életről, a mely egykor e vidéken és e várban lezajlott. Szomszédságában van a hires tersattói búcsújáró templom, azon a helyen, a hol egykor a legenda szerint Máriának názáreti háza állott, melyet az angyalok később átvit-

TINHALÁSZOK ŐRSZEME.

tek innen előbb Recanatiba, majd Lorettóba. A csodatevő Mária-képet, melyet Szent Lukács evangelista festett cziprusfára, V. Orbán pápa ajándékozta a templomnak. A hajósok tengeri útjuk előtt és után rendesen fölkeresik ezt a helyet, melynek falai a tengeri viharokból a tersattói Mária segítségével megmenekült hajósok által fölajánlott és viszontagságaikat föltüntető festményekkel vannak tele aggatva. A templom érdekes régiségekben gazdag. Több Frangepán alussza örök álmát sírboltjában. Itt őrzik fejét Kružić Péternek, Clissa-vára hős védőjének, kit a törökök a nevezett vár előtt fejeztek le. A tersattói vár alatt halad el a Lujza-út, mely Fiumétól Károlyvárosig terjed. A vár bástyáiról elragadó kép tárúl elénk, a melynek nézésével nem tud eltelni a szemünk. Fiume, az egykori kis halászhelység, virágzó nagyvárossá nőtte ki magát. Lábunk alatt látjuk elterűlni a várost, nagy középületeivel, szép kikötőjével, melyben élénk sürgés-forgás tanúskodik arról a világforgalomról, melyet hajói közvetítenek és lebonyolítanak. Ott, a Quarnero öblének egyik zugában ragyog Szent István koronájának legszebb drágagyöngye: *Fiume.*

TERSATTO.

FIUME.

HUSZADIK FEJEZET.

FIUME.

Magyarország vármegyéi és városai II. kötet: Fiume és a Magyar-Horvát Tengerpart. Budapest, 1896. — *Dr. Kenedi Géza:* A Quarnero, Fiume és Abbazia. Budapest, 1884. — *Havas Rezső:* Fiume. Fiume, 1881. — Magyar tengerészeti évkönyvek 1887. óta.

Fiume város és kerülete, mely törvényeink szerint közvetlenül, vagyis Horvátország közvetítése nélkül, a magyar szent koronához csatolt külön országrész (corpus separatum), a Quarnero-öböl felső csúcsán nyugatról az osztrák Isztria, keletről pedig Horvátország közé ékelve, hegyektől védett keskeny partszegélyen fekszik.

A földrajzilag épúgy, mint államjogilag kivételes kerület nem nagy. Tengeri kereskedelmi föladataihoz mérve pedig valóban kicsiny. A város és kerület együttvéve csak 19·57 négyzetkilométernyi területet foglal el, a melynek csak alsó 4·7 km. hosszú vonala érintkezik a tenger hullámaival egy hosszas partszegélyen, a hol a város és kikötője épült. A többi rész a zordon, de szép Karszthegységbe nyúlik föl. Legfelső lejtőin lakatlan kőpusztaság van, a hol még fű sem terem, legfölebb skorpió és mérges vipera.

Ennek a mészköves területnek a tenger felé néző déli lejtőjére mindazáltal a kikötőváros jó magasra fölnyúlik. Idők folytán házcsoportok épültek rajta. Az olasz lakosság elbánt a kemény karsztkővel és lakható helyeket varázsolt a kőpusztaságba, apró kertecskékkel, a hol füge, szőlő, olajfa és gesztenyefa zöldje enyhíti a szürkeséget és a kiállhatatlan nyári forróságot. Így jött létre Fiume városa fölött az ahoz tartozó három község: *Cosala, Drenova* és *Plasse.* Valamennyit szorgalmas, de szegény olasz, részben félig elolaszosodott horvát nép lakja. És valamennyiből elragadóan szép kilátás nyílik a tengerre.

Ezek aljában, jól védett mélyedésben fekszik Fiume régi temetője (Campo Santo) is, hol a vagyonosabb családok remek márványsírboltjai vannak. És a hol a rózsatő olykor még, vagy már, január hóban is bimbót vet. Déli szokás szerint pompás czìprusok is ékesítik a temetőt.

A város maga a kerület délkeleti sarkában, szinte gyötrelmesen szoros helyen épült. Magva az egykori várfalak közé szorúlt régi város, melyet fiumeiesen *Gomilá*-nak hívnak. (Ez egyébiránt szemétdombot jelent.) Szűk sikátorok egész szövevényéből és apró piaczokból áll. A sikátorokban megszorúlt levegőnek százféle kellemes és kellemetlen szaga van és az utczák tisztasága is nagyon fogyatékos. De mégis ez az óváros Fiuménak legérdekesebb része. Az olaszos népélet a maga zajos, kiabáló elevenségével, idegenszerű és meglepő eredetiségeivel, hanyag és szegény, de mégis vidám, sőt poétikus népalakjaival itt van legtisztábban kifejezve. Ez az igazi olasz Fiume, a mely Dél-Olaszországban is érdekelné az idegent. A szűk építést egyébiránt nemcsak a hely szorúltsága, de a régi rómaiaktól származó olasz építési mód is megmagyarázza. A déli vidékeken a lakosság az ilyen árnyas és nyirkos sikátorokban tudott régebben legjobban a nyári nap sugarai ellen védekezni. Ma már a kertek és fasorok teszik meg délen is ezt a szolgálatot.

FIUME: ÓVÁROSI SIKÁTOR.

A Gomilában és részben annak tőszomszédságában vannak Fiume legrégibb épületei és műemlékei. De ezek is meglehetősen szűk térre szorítva, mivel a város egykor csak a várfalakon belűl fejlődhetett.

Ilyen régi épület a *város tornya* (Torre della Città) a maga régi kapunyílásával. A toronyban, mely már a széles Corso nevű főutczára néz, a város órája pontosan mutatja az időt. A torony alatt a régi vár főkapuja ma is megvan, történeti becsű faragásokkal, s latin és olasz emlék-föliratokkal bőven ellátva. Az egyik emléktábla azt a helyet jelöli meg, a honnan

a hazafias Fiume város 1867-ben I. Ferencz József király koronázási dombjához a maga marék földjét elküldötte.

Itt van a *város palotája* is (Palazzo del Municipio), a mely előtt hosszú ideig a velenczei uralom idejéből való föliratos zászlótartó kő állott. Ezt ma a város múzeumában őrzik. Ebben a palotában van a polgármester (podestà) és az egész városi hatóság székhelye. Mellette áll az Ágoston-rendiek egykori S. Girolamo temploma (Chiesa degli Agostiniani), mely még 1315-ben épült és Fiume egykori hűbérurainak, a Duino és Walsee grófoknak szolgált temetkezési helyűl. Számos régi sírköve van.

Följebb az egykori *fellegvárnak* (Castello) egyes részei láthatók. A régi épületben ma a kir. ügyészség van, a fogházzal. Homlokzata fölött egy kis haranglábon a patricziusok harangja lóg. Ezt a harangot még ma is csak akkor húzzák meg, ha valamely régi patriczius halt meg. Máskor néma. Tőszomszédságában van a fiumei olaszság legkedveltebb egyháza, a *Szent Vid és Modestus temploma* (Chiesa di SS. Vito e Modesto). Szent Vid tudniillik a város ősi védszentje. Róla és a folyócskáról nevezték el régen a várost így: *Flumen sancti Viti,* vagyis szent Vid városának. A Flumen olaszosan Fiume. Innen a város mai neve. A templom, bár tornya nincs, Fiume legszebb temploma, a melynek első építését a XIII. század elejére teszik. Később velenczei mintára újjáépítették. Belseje bőven el van látva márványnyal, főoltára fölött pedig egy ősrégi feszület lóg. A legenda szerint ez még a templom építése előtt itt állott, de bizonyos Lonzarich Péter nevű ember kővel megdobta és az ütés helyén vér serkedt ki a Megváltó testéből. Az ütés helye a feszületen meg van jelölve és a követ is ott őrzik.

FIUME: PIAZZA MÜLLER, A VÁROSTORNYÁVAL.

A Gomila keleti végén van a *Duomo*, vagyis a székesegyház. Ez Fiume plébánia-temploma, a hol illyr-horvát a rituális nyelv, mivel a város még most is a zengi horvát püspök joghatósága alá tartozik. A Duomo homlokzata szép renaissance stilben épült. Az előtte álló harangtorony 1377-ből való; még a régi évszám is látható rajta. Közvetlen a dóm mellett van a Benedek-rendű apáczák zárdája és nevelőintézete, mely 1663-ból való és egészen a velenczei művészet hatására emlékeztet. Szomszédságában van a kir. főgimnázium, a jezsuiták egykori zárdájában.

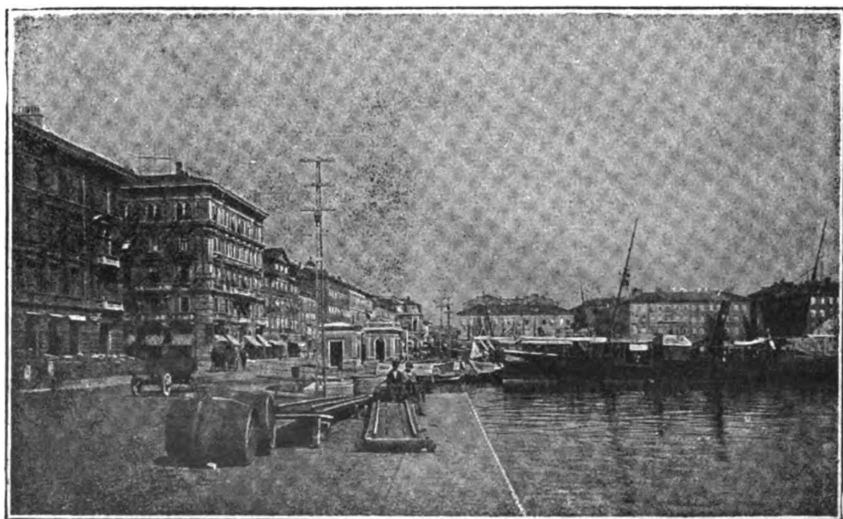
FIUME: RÉSZLET AZ ÓVÁROSBÓL.

A Gomila közepén szűk utczában látható a város egyetlen római műemléke: a *római kapu* (Arco romano), mely egykor II. Claudius császár diadalíve volt. Két oldala most házakkal van beépítve. Maga az ív azonban így is imponál.

A mi az óvároson és a ma már csak helylyelközzel észlelhető régi várfalakon kívül van, az már *az új és modern Fiume*, mely a XVIII. századtól kezdve épült és épül még ma is. Ez ma a tulajdonképeni város, fölszerelve mindazzal a kényelemmel, szépséggel és tisztasággal, a mit az újkori állami rend és a város régi autonom közigazgatása csak nyújthat. És ebbe az új városba tartozik a hatalmas tengeri kikötő is, a maga mesteri, mintaszerű kőpartjaival (riva), benyúló kikötőpartjaival (molo) és pompásan védett vízmedenczéivel, a melyek a legnagyobb hajók befogadására is képesek.

Az új Fiume életének központja az *Adamich-tér*, melynek a kikötő medenczéjébe nyúló Adamich-mólón van a folytatása. Ez a fiumeiek legkedveltebb találkozó helye. Itt vannak a legszebb kávéházak és szállók. Itt van délben vagy este a mindennapi térzene, még télen is, mivel a város éghajlata ezt — kivéve a bórás napokat — télen is megengedi. Ide jönnek rendesen az idegenek is étkezni, vagy megpihenni, a mi szintén emeli az élénk-

séget, mivel a kikötővárosnak pl. 1904-ben 40.000 lelket meghaladó idegenforgalma volt. Az Adamich-móióról indúlnak el és érkeznek vissza a kisebb, partszéli gőzhajók is, nevezetesen Abbaziába (tengeren $^3/_4$ óra) és a többi isztriai városkába, továbbá a quarneroi szigetekre, Buccariba, Portoréba, Czirkveniczába, Zengbe, Carlopagóba stb. Ezen a helyen egész nap eleven és érdekes élet mozog. Százféle szín ragyog mindenfelé; zaj, kiabálás egyszerre 5—6 nyelven; a gőzösök búgása, sípolása, lánczok csörgése, gyerekek lármája, a távozók búcsúzása, az érkezők örömkiáltásai stb. Kétségtelenűl ez a hely Fiume legérdekesebb pontja.

FIUME: RIVA SZAPÁRY.

Innen nyílik az u. n. *Corso* is, a széles, aszfaltos főutcza, díszes üzletekkel. Este rendesen ide gyűl ki a város sétáló népe, gazdag és szegény vegyesen. Télen itt zajlik le Carneval herczeg érkezése is, a mi itt is, mint minden olasz vidéken, fölötte élénk és mozgalmas.

A Corsoval összefüggő alsó városrész nevezetessége a *fiumei színház* az Ürményi-téren. Szép, modern renaissance épület 1200 nézőre berendezve. 1885-ben épült és a város tulajdona. Jobbára olasz szinészek játszanak benne. Közel hozzá a három födött *árúcsarnok* (merceria) áll. Ezek régibb épületek. A népélet kivált a reggeli órákban érdekes bennük. A halcsarnok a legkisebb, de a legérdekesebb köztük. Itt reggelenkint a tenger mindenféle csodáját lehet szemlélni, noha az átható halszag nem teszi valami nagyon kellemessé az itt tartózkodást. A város egyébiránt 1905-ben új árúcsarnokok építésének tervével foglalkozik.

A Corso keleti végén a *Fiumára-csatornához* jutunk, a hol a fiumei és tengermelléki népéletet közvetlenül kapja az ember. A hosszas csatorna tulajdonképen a Fiumára-folyó egykori torkolata volt, most pedig a partszéli kisebb vitorlások festői kikötőhelye. Rendesen tele is van érdekesnél-érdekesebb dalmát traghettókkal, brazzerákkal és olasz halászhajókkal. Az utóbbiak többnyire Chioggiából jönnek át (innen: chiozzották) és nagyon ügyes halászok. A csatorna túlsó partján van az u. n. *Delta*, a magyar államvasutak nagy farakodó helye, a melyet a csatornán át forgó vashíd és ezen át vasút köt össze a főállomással. A Delta már horvátországi terület, mivel a Fiumára (horvátul Recsina) régi folyása a határ a fiumei kerület és Horvátország közt.

Innen balra meglepő látvány nyílik a Fiumára völgyére, a hol a magas vasúti hidon és a régi népsétatér (scoglietto) falombjain túl egészen összeszorított helyen a hires Smith és Meynier-féle fiumei papírgyár fekszik. Följebb a roppant mélységü *Zvir* nevű forrás, a melynek tiszta és hűvös vize a városba van vezetve és Fiume egyik legnagyobb kincse. Szinte az egész Adrián nincs párja ennek a vízbőségnek. Ugyancsak a Fiumára másik, vagyis horvátországi partján, az itt lekanyargó híres Lujza-út fölött magasan *Tersatto* vára és községe áll, a Frangepánok ősi fészke. A vár ma félig rom, de mint ilyen is hajdani nagyság hirdetője. A magyarok közűl sokan fölzarándokolnak ehez a várhoz, a honnan nagyszerű a kilátás is. Mellette a *tersattói Madonna* (del mare) híres búcsújáró temploma van, a XIII. századból származó ereklyékkel. A legenda szerint ide hozták az angyalok akkor a Boldogságos Szűz názáreti házát, de később átvitték az olaszországi Loretóba, a hol ma is nagy tiszteletben tartják.

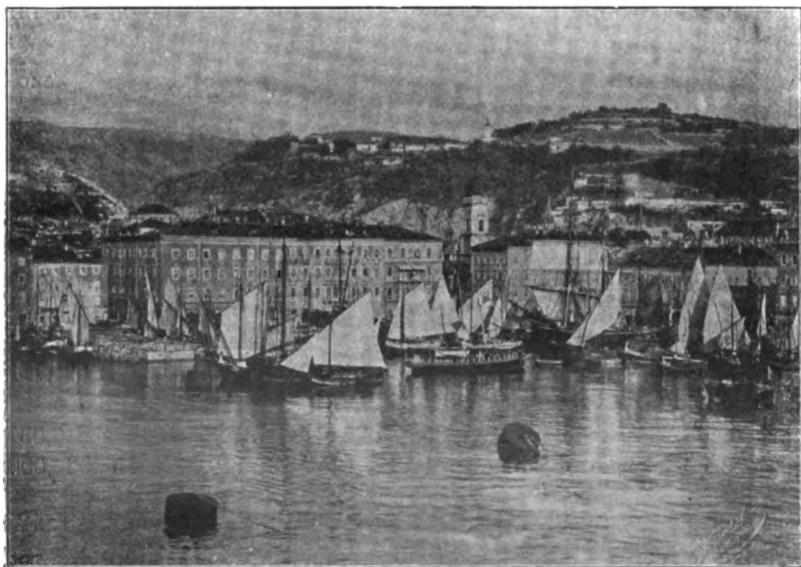
Fiume város másik, nyugati része hosszasan elnyúlik a part mellett és egészen modern építés. Itt húzódnak végig a Magyar Államvasutak és a Délivasút sinei, állomásai, raktárépületei. Mind csaknem a tengerre szorúlva. Mellettük a *Corsia Deák* gyönyörű platánsora szegélyezi az utat. Itt van a nagyszerű fiumei kir. *dohánygyár* is, 2500 munkással. Kijebb a monarchia egyetlen *haditengerészeti akadémiája* (remek árnyas parkkal), majd a fehér lisztporról könnyen fölismerhető rizshántoló gyár és a világhírű Withead-féle *torpedógyár*, mely azonban szorosan el van zárva. Közbeesik a város pompás *népkertje* (giardino pubblico) délszaki növényzetével és csodaszép kilátásával. A hosszú út a *vegyészeti gyáron* túl az osztrák határra megy át, a hol egy föliratos kő jelenti, hogy Magyarország itt végződik: «Limites regni Hungariæ». A fiumeiek kedvelt tengeri fürdője már osztrák területen van, mivel a város partjait egészen a kikötőművek foglalták el.

A *tengeri kikötő* Fiume legnagyszerűbb látnivalója. Kezdődik a

FIUME.

Fiumára-csatornánál, mely az új Baross-kikötőbe torkollik. Ez a legmélyebb kikötő. Innen nyúlik ki a Mária Terézia után elnevezett hosszú hullámtörő gát (diga), a melynek végső pontján kisebb világító gömb áll. Maga a világító torony a vasúti pályaudvaron áll, s éjjelente változó villamfényt szór ki a tengerre. A diga, vagyis hullám-gát, mint óriási kőkar védi a belső kikötő medenczéit. Ebbe az Adamich-mólón kívül három hatalmas kőmóló, a Zichy-móló, Rudolf-móló és Mária Valéria-móló nyúlik be. Ezeken és a közbeeső kikötőpartokon nagyszerű modern állami áruraktárak vannak. Előttük a ki- és berakodó hosszújáratú tengeri hajók állanak, hatalmas árboczaikkal.

FIUME: KIKÖTŐ-RÉSZLET.

A Zichy-móló tövében áll a *kir. tengerészeti hatóság palotája,* a melynek udvarán az állami halkisérleti állomás van elhelyezve. Nem messze tőle a magyar *Adria tengerhajózási vállalat* szép palotája. A vasúti sinek egészen a tenger partjáig nyúlnak, s így az óriási átrakodás könnyen folyik. Ha sok a munka, éjjel villamfény mellett is dolgoznak. Itt áll az *Elevátor* is. Nagyszerű, de ormótlan, szürke épület, a hol a gabna-neműeket halmozzák föl és közraktár-szerűleg kezelik. A kikötő nyugati nyúlványa már nem oly mozgalmas. Részben még építés alatt is van. A haditengerészeti akadémia kikötője, a torpedó-kisérleti állomás és az új petroleum-kikötő is itt van, a melylyel a kőolajtisztító ipartelep nagyszerű gyári művei függenek össze.

Fiume *kir. kormányzójának palotája* fölebb, a municipium palotája fölött fekszik, igen kedvező helyen. A díszes palota újabban épült és a város egyik nevezetessége. Mindjárt szomszédságában van a *Villa Giuseppe*, vagyis József főherczeg villája és mesés szépségű parkja. A főherczegi gazda itt a délszak egyik csodáját varázsolta elő a Karszt rideg kövei közt. Távollétében a parkot az idegen is megtekintheti. Ugyancsak a város felső, magasabb részében van a *m. kir. tengerészeti akadémia* új épülete is, a hol a magyar kereskedelmi tengerészet hajóstisztjeit képezik ki.

Fiume tengeri forgalma rohamos emelkedést mutat, megfelelőleg az óriás beruházásoknak. A kikötő értéke 1905-ben már az 50 millió koronát is megközelítette. De ebbe a tárházak és más segédművek nincsenek beleértve. Sem az újabban megkezdett kikötőépítések.

A hajó- és árúforgalom emelkedésének főbb adatai a következők.

Érkezett Fiuméba (behozatal):

	1870	1890	1903
hajó … … … … … … …	2,046	5,471	11,712
a hajók tonnatartalma … …	130,170	883,585	2.006,996
árú métermázsákban … … …	653,945	2.678,783	4.437,222
az árúk értéke koronákban…	15.902,954	57.332,530	100.366,000

Elindúlt Fiuméból (kivitel):

	1870	1890	1903
hajó … … … … … … …	2,062	5,435	11,741
a hajók tonnatartalma … …	143,213	874,553	2.016,829
árú métermázsákban … … …	513,516	5.468,360	8.210,037
az árúk értéke koronákban…	10.859,194	120.118,042	157.523,000

Ezek az adatok minden Demosthenesnél érthetőbben magyarázzák meg, hogy mivé fejlődött Fiume tengeri forgalma, kivált a kivitelnél, az alkotmányos korszak évtizedeiben és a magyar állam pártfogása alatt. És hogy mit jelent Magyarországnak a fiumei kikötő!

Fiume történeti múltja a római idők ködében vész el. A római források azonban csak Tersatto nevét (Tersatica) ismerik. Valószinű, hogy Fiume legrégibb neve Ocuneum volt. Öble azonban (sinus liburnicus) már a római korban híres vala pompás, gyorsjárású hajóiról. A római birodalom kettéosztásakor a két birodalom határa kétségtelenűl a mai Fiumára volt, a mi később is sok hadi eseménybe sodorta a várost.

Nagy Károly császár Fiumét (neve ekkor már Flumen s. Viti volt) az aquilejai pátriárkának adományozta, s tőle a XII. században a Duino, majd meg a Walsee családokra szállott át. Hogy Fiume a középkorban Magyarországhoz tartozott volna, annak nincs nyoma; de az bizonyos, hogy 1358—1365-ig a tersattói Frangepán grófok zálogban bírták.

Később 1471-ben Frigyes császár és utána az osztrák főherczegek voltak a város urai, kivéve az 1509—1512. évig terjedő rövid időt, a mikor Fiume valósággal a velenczei köztársaságnak haddal meghódított városa volt. Úgy látszik, olasz lakosságának zöme is akkor költözött be, a mi a fiumei nép velenczeies szójárásán ma is meglátszik.

A város mai czímerét az «indeficienter» jeligével 1515-ben, statutumait pedig 1530-ban I. Ferdinand császártól nyerte. Ezentúl ausztriai szabad város volt egészen 1779-ig, a mikor Mária Terézia királynő, a város kivánságával megegyezőleg, ápr. 23-diki leiratával Fiumét, mint külön testet, Magyarországnak adományozta és első kormányzójává székhelyi Majláth Józsefet nevezte ki. Fiume e naptól kezdve a magyarországi szab. kir. városok közé tartozik, a honnan csak 1809—1813-ig szakította ki a napoleoni franczia foglalás, a mikor is Francziaországhoz csatolták. Az anyaországba visszakebeleztetvén, 1848 augusztus 26-án horvát fegyveres csapatok özönlötték el és azontúl egészen 1867-ig a horvátországi Fiume vármegyéhez kapcsolva kormányozta az osztrák császári kormány.

Az alkotmány visszaállításakor azonban Fiume hazafias népe is kitűzte a magyar tricolort és heves tűntetések közt követelte az anyaországhoz való visszacsatolását, a mi az 1868 : XXX. t.-czikkben meg is történt. A visszacsatolást valósággal csak 1870-ben hajtották végre, a mikor is gr. Zichy József új kir. kormányzó folytatta Fiume kormányzóinak megszakított sorát. Fiume városa és kerülete azóta fényesen fölvirágzott Magyarország védelme alatt, a melynek parlamentjében, még pedig a képviselőházban egy választott képviselője, a főrendiházban pedig mindenkori kir. kormányzója űl. Horvátország ugyan nem mondott le Fiume iránt táplált régi követeléseiről, sőt a zágrábi országgyűlésen két fiumei képviselőnek is van hely hagyva, de a hazafias város ezt a jogát soha igénybe nem vette.

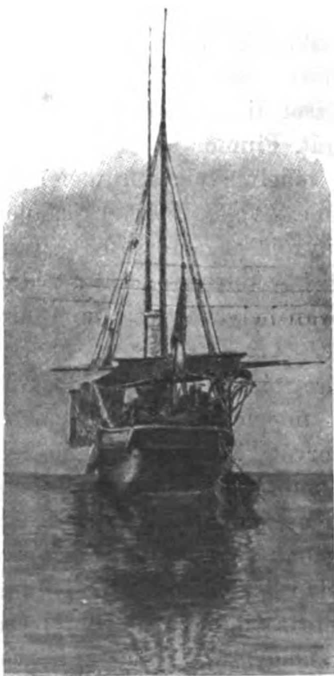
Fiume népe zömére nézve olasz. A városnak hivatalos és forgalmi nyelve is az. A horvát népelem ugyan erősen van képviselve a kikötővárosban, azonban a horvát köznép egy része félig el van olaszosodva és a mindennapi forgalomban szintén olaszúl beszél. A fiumei olaszság általában véve erősen ragaszkodik nyelvéhez és régi jellegéhez, a melynek municzipális szabadságában is (autonomia) erős védelme van. Nem kevésbbé helyi, olasz nyelvű iskoláiban, a melyek különben mintaszerűek. A magyar tanintézeteket az állam tartja fönn; ezekben a fiumeiek közül is sokan megtanulnak magyarúl. Vallásra nézve a népesség majdnem egészen (96%) katholikus. Az olasz nép babonássága azonban Fiumében nem észlelhető.

A fiumei népszám ujabbkori rohamos emelkedését a következő adatok mutatják. Teljes népszám: 1850-ben 10,568, 1880-ban 20,981 1900-ban

38,507. A népelemekre nézve érdekes, hogy az 1900. évbeli népesség közt teljes 16,545 lélek találtatott külföldi állampolgárnak (tehát 43·5 %), noha ezek legnagyobbrésze már évek, sőt évtizedek óta letelepedett fiumei lakos. Ez eléggé mutatja, hogy a város milyen vonzó erőt gyakorol a külföldi, de kivált a szomszédos osztrák és horvátországi népességre.

Nemzetiségre nézve az 1900. évi utolsó népszámlálás szerint a népességből volt: olasz és egyéb külföldi nyelvű 54·6 %, horvát nyelvű 36·5 %, német nyelvű 5·1 %, magyar nyelvű 3·6 %, egyéb nyelvű 0·2 %.

A magyar közszólás Fiumét a «magyar korona legszebb gyöngyének» szokta nevezni. Valóban az is. Szelíd, enyhe éghajlata, bájos tengeröble, zordon és mégis nagyszerű hegységei, délszaki tenyészete, népének hazafias érzülete és az egész városon elömlő szokatlan kellemes és kedves hangulat, mintha mind egy-egy sugara lenne ennek a legszebb gyöngynek, a melyet a magyar szentkorona ékességei közt szerető és féltő szemmel őriz az egész magyar nemzet.

TÁRGYMUTATÓ.

